TÜRK DİLİNİN ETİMOLOJİ SÖZLÜĞÜ

İsmet Zeki Eyuboğlu

SOSYAL YAYINLAR

TÜRK DİLİNİN ETİMOLOJİ
SÖZLÜĞÜ

Sayın Hocam Macit GÖKBERK'*e Türk*
felsefe dilinin oluşumundaki
emeklerinden kaynaklanan duygularla...

TÜRK DİLİNİN ETİMOLOJİ SÖZLÜĞÜ

İsmet Zeki Eyuboğlu

Sosyal Yayınlar
Babıali Cad. No. 14 İstanbul
Tel: 528 33 14 / 522 52 13

TÜRK DİLİNİN ETİMOLOJİ SÖZLÜĞÜ

İsmet Zeki Eyuboğlu / Yayınlayan: Sosyal Yayınlar / Birinci Basım: Haziran 1988 /
Dizgi-Baskı-Cilt: Acar Matbaacılık Tesisleri, Çemberlitaş-İst. Tel: 526 84 42 - 567 98 64

ÖNDEYİŞ

Türk dilinin türeyiş çağını, gelişme aşamalarını kesin olarak açıklamak, bundan bilimsel sonuçlar çıkarmak kolay değildir. Bu güçlük, önce «Türk» sözcüğünün yeni oluşundan, ilk kez 8.nci yüzyılda Orkun Yazıtlarında görülüşünden, sonra bu adı alan ulusun tarihi boyunca belli bir yerde değil de çok dağınık ülkelerde, birbirinden uzak bölgelerde yaşamasından kaynaklanır. Kimi tarihçilere göre Türk topluluğu, Orta Asya'da İÖ. 3000 dolaylarında vardı, düzenli bir yaşama biçimi, uyumlu bir topluluk içinde varlığını sürdürüyordu. Ancak, böylesine eskilere giden görüşlere karşın, elimizde bulunan yazılı kaynaklar, yazıyla saptanan belgeler «Türk» sözcüğünü 8.nci yüzyıldan öteye götüremiyor pek. Türk adıyla anılan topluluğun Orta Asya çıkışlı olduğu savı benimsendiğine, Orta Asya'da da çok eski çağlarda insanların yaşadıkları kazıbilim verilerinden, insanbilim (antropoloji) buluntularından anlaşıldığına göre epey eski olması gerekir. Ancak, bugün bu eskiliğe dayanılarak, Türk dilinin beşbin yıllık bir geçmişi olduğu kanıtlar-belgeler gösterilerek saptanamaz. Dil bakımından saptanması da gerekli değildir. Bir insan topluluğu yaşadığına göre dilinin bulunması da gereklidir, dilsiz bir topluluk düşünme olanağı yoktur. Bu durum yalnızca Türk dili konusunda geçerli değildir, çağımızda yaşayan ulusların çoğunda böyledir. Bugün kimse çıkıp beş bin yıl eskiye giden bir Latincenin, bir Grekçenin varlığından sözedemez, elde böyle bir savı güçlendirecek belge yoktur (yazılı olarak). Buna yazının yeniliği engeldir. Dilin ayakta durmasını, yaşamasını, yayılmasını sağlayan yazıdır. Yazının kullanılmadığı yerde dilin çok dar sınırlar içinde kaldığı, geçerliliğini uzun boylu sürdüremediği açıktır. Bugün Sümer, Akad, Kopt, Çin, Hind, Hitit bg. eski toplulukların dillerinden sözedilebiliyorsa yazıya dayanıldığı tartışma götürmez. Yazıya dayanmadan günümüze kalan bir ilkçağ dili yoktur. Bir deneme olmaktan öteye geçemeyen bu çalışmamızda tek dayanağımız yazılı belgelerdir. Yazıyla saptanmayan, belgelenmeyen görüşlere yer vermedik, vermeyi de gereksiz bulduk. Dil insanla-insan dille vardır, ancak dili yaşatan, geçmişten geleceğe taşıyan yazıdır.

Türk dili üzerinde çalışan bilginlerin ortaya attıkları değişik görüşlere göre, Türk dilinin kaynağı Orta Asya'dır, Türk insanı oradan çıkmış, dört yana yayılmıştır. Bu yayılma, daha çok, doğudan batıya doğru gerçekleşmiştir. Bilginler bu tarih olayına dayanarak, Türkçenin çok değişik öbekler oluşturduğunu, bunun da sonradan yerleşilen yerlerle bağlantılı bulunduğunu ileri sürmüşlerdir. Bugün, elimizde bulunan yayınlara göre, kırkın üstünde Türk dili öbeği vardır. Büyüklü küçüklü birimler oluşturan bu öbeklerin kimi ayrı bir dil niteliğine bürünmüş gibidir (Çuvaş, Yakut, Kırgız bg.). Bu değişik öbekleri anlamak, açıklamak yalnızca konuyla ilgilenen uzmanların işidir artık. Günümüzde Asya Türkçesi, Anadolu Türkçesi (bütün komşu ağızlarla bütünlük içinde) diyebileceğimiz iki büyük öbek vardır. Buna, daha geniş anlamda, Doğu Türkçesi-Batı Türkçesi diyenler de vardır. Biz, burada, bu öbekler üzerinde durmadık, o ayrı bir araştırma alanıdır. Bizi ilgilendiren, daha çok, «Türk dili»nden anladığımızdır. Çalışmamızda Eski Türkçe (es. tr.) diye nitelediğimiz Orta Asya Türkçesidir, onun gelişim çizgisinde yürüyen Asya öbekleridir.

Çalışmamızda, kendimize göre, bir yöntem uygulayarak, iki ilke benimsedik. A — doğal varlıkların çıkardığı seslerden kurulu sözcükler (Türkçe sözcükler), B — başka dillerden Türkçeye geçerek değişen ya da olduğu gibi kalan sözcükler (yabancı kaynaklı sözcükler). Birinci bölüme girenler *kışkırtmak, böğürmek, uğuldamak, çağlamak, çınlamak* bg. Bu tür sözcüklerin açıklanışında, başka bir görüşü benimseyenlerin izini sürmediğimiz gibi kaynak arama gereğini de duymadık. İkinci bölüme girenler ise nereden geldiği çok açıkça bilinen sözcüklerdir. Sözgelişi *mendil, kalem, defter, destek, fener, lamba, günlük, kâse, çekiç* bg. Bunlar için de kaynak arama gereğini duymadık. Bugün kimse çıkıp *kalas, damacana, kandil, iskemle, iskelet* gibi sözcüklerin açıklanışında araştırıcıyı kaynak gösterme gereğinde bırakmaz. Araştırıcı bu sözcüklerin geldiği dilleri biliyorsa, başkalarının tanıklığına başvurması işi uzatmaktan öte bir anlam taşımaz. Farsça bilen bir kimse *duvar, dost, düşman, ney, şamdan* sözcüklerinin Türkçeye nereden geldiğini anlamkta güçlük çekmez. Ancak, bu sözcüklerin kaynağını araştırma gereği duyulursa, o da Farsçanın kökenini konu edinenin işidir.

***

Türk diliyle ilgili çalışmalar iki yönlüdür. Birincisi, Türk topluluklarıyla ilgili anılar, olaylar nedeniyle ortaya konan ürünlerde sergilenir. Bunlar en eskileridir. Genellikle gezginlerin, uluslarla ilgili ilişkilerde görevli olanların aktardıkları belli başlı sözcükler böyledir. Sözgelişi Çin, Arap, İran, daha sonra Avrupalı gezginlerin, elçilerin anılarında geçen epeyce Türkçe sözcük vardır. Bunlar bilimsel bir çalışmanın ürünü değildir. Buna karşın dil araştırıcıları için önemlidir. İkincisi, doğrudan dili konu edinen çalışmalarla ortaya konmuş ürünlerdir. Bu ürünler, birincilere oranla çok yenidir. Bu öbeğe giren çalışmalar genellikle 14.ncü yüzyıldan sonradır. Burada Kaşgarlı Mahmud'un ünlü yapıtı, *İbn Mühenna Lügati, Kitabu'l-İdrak* gibi sözcüklerle, kimi Arap yazarlarının yapıtlarını birer sözlük olarak düşünüyoruz. Sözcüklerin kökenini araştıranlar için çok değerli birer kaynak olan bu sözlüklerle benzerleri ayrı bir anlamda düşünülmelidir. Yabancı araştırıcıların çalışmalarında uluslararası ilişkilerin önemini unutmamak gerekir. Sözgelişi Filippo Argenti'nin 1533'te yazdığı *Regola del Parlare Turco,* adından da anlaşıldığı üzere, dil öğrenmek içindir, bu dil de Osmanlıca denen karmaşık Türkçedir. Bu öbeğe giren çalışmaların çoğu Osmanlı-Avrupa ilişkileri sonucu ortaya konmuştur, sözcüklerin kökleriyle, doğuşlarıyla ilgili değildir. Bu tür çalışmalara Arapların katkısı da çoktur. Öte yandan Ali Şir Nevai'nin *Muhakematü'l-Lügateyn* adlı çalışması da sözcüklerin kökenini araştırma amacını gütmez, Türkçeyle Farsçanın karşılaştırılması temeline dayanır. Bunlara sözlük çalışmalarını da katabiliriz. Sözlük çalışmalarında Avrupa araştırıcılarıyla Arab-Acem bilginlerinin önemli ürünleri elimizdedir. 16.ncı yüzyıldan sonra, sözlük çalışmalarının hızlandığını görüyoruz. Bunlar arasında Meninsky'nin 1680'de yayımladığı *Thesaurus Linguarum Orientalium* adlı yapıtı (Türkçe-Arapça-Farsça-Latince-Almanca sözcükleri kapsar) önemlidir. Ancak, bu tür çalışmaların, genellikle birer sözcük toplama niteliğinde olduğu da unutulmamalı. Nitekim yazarı bilinmeyen, 1303 yılında düzenlendiği anlaşılan, birçok dil araştırıcısına kaynak olan *Cumanicus Codex* adlı çalışma da Kıpçak Türkçesinin temelini oluşturur. Türkçeye yönelik bu çalışmaların 18.nci yüzyılda birdenbire hızlandığını, 19.ncu yüzyılda ise çok geniş bir alana yayılarak bilimsel ilkelere dayandırıldığını görüyoruz. Burada ilginç olay, Türk diliyle uğraşanların, Türk topluluklarıyla ilişki kuran uluslardan gelişleridir. Sözgelişi Rus, İtalyan, Alman, Macar, Polonya, Arab gibi değişik dilleri konuşan topluluklarda yetişen araştırıcıların Türk diline önem verişleri boşuna değildir, temel neden uluslararası ilişkilerdir. Bu ilişkilerin tabanında Osmanlı devletiyle sağlanan yakınlık yatmaktadır. Nitekim, Osmanlı devletiyle ilişkiler genişledikç Türkçeye yönelik araştırmaların da çoğaldığını, genişleyip hızlandığını örnekleriyle görmekteyiz. Osmanlı devletiyle yakın ilişki içinde bulunmayan uluslarda Türkçeye dayalı araştırmaların gelişmediği anlaşılmaktadır. Rum azınlıkların Türkçeyle ilgili çalışmalarının 19.ncu yüzyılda yoğunluk kazandığı, çoğaldığı elimizdeki Rumca-Türkçe, Türkçe-Rumca sözlük-

lerden öğreniliyor. Öte yandan, Osmanlı toplumunda özellikle dış ilişkilerde önemli görevler üstlenen Ermeni yurttaşların da Türk-Ermeni, Ermeni-Türk sözlükleri yayımladıkları biliniyor. Öteki Batı dilleriyle ilgili sözlüklerin ise 19.ncu yüzyılda önem kazandığı görülüyor. Özellikle Tanzimat döneminden sonra önce Fransızca, sonra Almanca, daha sonra da İngilizce sözlük çalışmaları gelişme göstermektedir. Bunda da uluslararası ilişkilerin başlıca etken olduğu gözden kaçmıyor. Buna karşın, Türkçe-Rusça, Rusça-Türkçe sözlük çalışmaları Osmanlı toplumunda değil de Asya Türkleri arasında önem kazanmıştır, demek uluslararası ilgi dil araştırmalarına olanak sağlamaktadır.

Türk diliyle ilgili çalışmaların birer sözlük türünde olduğunu vurguladıktan sonra, Arap-İran uluslarına dönelim. Osmanlı döneminde en çok bu iki dilde sözlük yazıldığını biliyoruz. Aşağı yukarı 10.ncu yüzyıldan sonra Arap-Fars dilleriyle yazılan, Türkçeyle ilgili sözlüklerin çokluğu ilginçtir. Buna, Osmanlıcaya çevrilen Arabça-Farsça sözlükleri de katarsak niceliğin göze batacak ölçüde yükseldiğini görürüz. *Ahter-i Kebir, Terceme-i Kamus, Burhan-i Kati* en önemlilerindendir. Bununla yanyana yürüyen başka bir çalışma da «Osmanlıca» sözcüklerin öbeğini oluşturur. Biz, bu öbeğe giren çalışmaları dinle yazına bağlıyoruz. Arapça islam dininin, Farsça yazın türlerinin gözde dili sayılmaktadır. Oysa Avrupalı araştırıcılar konusunda böyle düşünemeyiz. Sözgelişi, Osmanlı aydınında, Asya Türkçesiyle ilgili çalışmaların azlığı (öteki dillere oranla) gözden kaçmıyor. Bu da komşuluk ilişkilerinin azlığından olsa gerek. Konunun ilginç bir yanı da Osmanlı aydınlarında İbrani diline karşı yok denecek ölçüde bir ilgidir, daha doğrusu yabancılaşmadır. Bize göre bunda da dinin etkisi egemendir, islam dini İbrani inançlarına karşı açık yürekli değildir.

***

Yukarda, dil çalışmalarının dayandığı ilişkileri sıralarken, değişik nedenler ileri sürüldü. Şimdi, bu çalışmaların, türlerine geçelim. Türkçede bulunan yabancı sözcükleri incelediğimizde çok değişik durumlarla karşılaşıyoruz.

A — Türkçeye giren yabancı sözcükler iş alanlarıyla sıkı bir ilişki içindedir. Bu iş alanları da çağlara göre değişmektedir.

B — Gemicilikle ilgili sözcüklerin, deyimlerin, genellikle İspanyolca, İtalyanca kökenli olduğu gözden kaçmıyor. Tarihe baktığımızda, bu alanlarda, denizcilik konusunda, bu iki Batı ulusunun gelişmiş bir durumda bulunduğunu görmekteyiz.

C — Elişleri (kuyumculuk gibi) alanında Ermeni dilinden geçen sözcükler ilgiye değer. Osmanlı toplumunda bu iş türünde Ermeni yurttaşların becerili oldukları açıktır.

Ç — Balıkçılık, yemek-içmek, içki, kırsal kesimde tarım araçları türünde Rumca ya da Grekçe sözcüklerin çokluğu ilk bakışta görülebiliyor.

D — Din, yönetim konularında genellikle Arapçanın egemen durumda olduğu tartışma götürmez.

E — Yazın alanında Farsça başattır. Nitekim divan şiirinde geçen sözcüklerin, kavramların nerdeyse hepsi Farsçadan aktarılmıştır.

F — İslamlıktan önceki Türk topluluklarının dilinde, özellikle inançlarla ilgili konularda, Çin, Sanskrit, Tibet, Moğol dillerinden alınmış kavramların-sözcüklerin sayısı az değildir. Doğu Karadeniz yöresinde, Azerbaycan, Kazan, Özbekistan, Kırgız, Türkmenistan bg. genellikle Türk olan bölgelerde Rusça sözcüklerin önemli bir niceliğe vardığı gözden kaçmıyor.

G — Yine Doğu Karadeniz yöresinde Gürcü, Çerkes, Ermeni dillerinden alınmış sözcükler epeycedir.

Bu örnekler, bize, dil alışverişlerinde uğraşılan alanın, çalışma türünün, iş öbeğinin önemini gösteriyor. Araştırmalar daha genişletilerek, yukarda sıralanan toplumların dillerine kaydırılırsa, onlarda da pek çok Türkçe sözcüğün bulunduğu görülür. Sırp, Arnavut, Bulgar, Romen, Macar, Çek, Rus, Rum, Ermeni, Gürcü, Çerkes bg. dillerinde Türkçe kökenli sözcüklerin varlığını gösteren yazılı kaynaklar elimizdedir. Öte yandan Arab-Fars dillerinde birçok Türkçe sözcük vardır. Bu konuda yapılacak bir araştırma çok ilginç sonuçlar doğuracaktır. Oysa, Türk topluluklarıyla ilişki kuramayan ulusların dilinde Türkçe kökenli sözcük bulmak epeyce güç olsa gerek.

Türkçede bulunan yabancı sözcükleri araştırırken bitki örtüsünün önemini vurgulama gereği vardır. Türklerin yaşadıkları bölgelerde yetişmeyen bitkilerin adları da Türkçe değildir. Bu durum kimi hayvanlar için de geçerlidir. Sözgelişi Türkçede (Asya Türkçesinde) *balina, mısır, fasulya, uskumru, portakal, kahve, çay, palamut, istavrit, ıspanak, marul, enginar, akasya, kiraz, fındık* bg. bitki-hayvan türlerinin adları yoktur. Anadolu Türkçesinde de *fil, timsah, gergedan, biber, zürafa* bg. varlıkların adını aramak boşunadır. Demek sözcüklerin alınışında yörenin doğal yapısı etkisini gösteriyor. Sözgelişi, Türkçede «tütün» denen bitkinin gerçek adı *tabacco*'dur, bu bitki Doğu ülkelerine 16.ncı yüzyıl dolaylarında gelmiştir. Türkler buna «tütün»,

tütün = دود = yanan nesne den çıkan duman

İranlılar da «duhan» derler. Oysa «duhan» yanan bir nesneden çıkan dumandır, «tütün» de yanan nesneden çıkan dumandır, «tütmek»ten gelir. *Tabacco* denen bir bitkidir, onun yanması sonucu çıkan «tütün» değildir. Anadolu insanı yanan odundan çıkan dumana da «tütün» der, iyi yanmayan odundan yükselen sise de. Nitekim :

Yare varacak günümdür
Arşa çıkan tütünümdür
Düşem yollara yollara

dizelerinde görülen «tütün» sözcüğü yanan nesneden çıkan dumana deniyor, *tabacco* anlamına gelene değil. Bizim, «sigaramın dumanı» dediğimiz de «duman» sözcüğüyle anlatmak istediğimiz sigaradan çıkan tütündür besbelli.

Konuşulan dil, bir yerde, yaşanan yöreyle bağlantı içine giriyor, dışardan alınan sözcükler, yaşanılan yörenin doğal olanaklarını sergiliyor. Bu olay, dildeki eksikliğin giderilmesidir, dilin kendi kendini (onu konuşan kişilerin etkileriyle) beslemesidir. Bir dili konuşan kimse, gereksediği aracı yapamıyorda, başkalarından aktarıyorsa, onun adını da türetemiyor, çokluk. Bir aracı kullanan kişi, onu yabancı bir ele gerek duymadan yapabiliyorsa, ona kendi dilinden ad bulmakta da güçlük çekmiyor. Bunun en açık örneği *kesmek*'ten *keski, biçmek*'ten *bıçkı, örtmek*'ten örtü bg. dil varlıklarıdır. Oysa *makine, motor, fabrika, radyo, füze, metre* bg. insan buluşu olan nesnelerin adları da, onları ortaya koyanların konuştukları dillerden kaynaklanıyor. Sözgelişi, Türk insanı gözle olan bağlantısı nedeniyle, *göz-lük* diyebiliyor, oysa Fransız *lunette*, Alman *Brille*, Arab *nezzareh*, İranlı *aynek* diyor. Fransızca, Almanca sözcüklerin kökeni Hind-Avrupa dillerinde geçen *leuk-leukos-lux* sözcüklerinden gelip «parlamak-ışımak» anlamındadır, «göz» sözcüğü yoktur. Buna karşın Türk-Arap-İran dillerinde «göz/ayn» sözcüğü var, Arabçada *nezzareh* ise «bakmak-görmek» eylemleriyle ilgilidir. Bizim *elektrik* dediğimiz sözcüğün kökü Grekçe *elektra*'dır, «ışık» anlamına gelir. Biz bu anlamı bilmediğimizden «elektrik ışığı» diyebiliyoruz *(ışık ışığı* demektir).

Burada, bir dilin başka dillerden aktardığı sözcükler karşısındaki durumu, işlerliği sözkonusudur. Dili konuşan kişi yapamadığını, yaratamadığını iki türlü aktarıyor. Birincisinde çevirme (kendi dilinde karşılık bulma), ikincisinde olduğu gibi alma eylemi geçerli. Bunların ikisinde de, dilin uyumuna göre yoğurup biçimlendirme işlemi görülüyor. *Gözlük*'te çevirme eylemi vardır. Buna birkaç örnek daha verelim :

Türkçeye, Batı dillerinden geçen, «şapka» sözcüğünün karşılığı «başlık»tır. Bu sözcükte «baş» ad, «lık» ektir. Farsçada «ser-pûş» de-

nir. O dilde «ser» sözcüğü «baş», «pûş» sözcüğü ise «örtmek» anlamına gelen «pûşiden»den türemiş, «örten, örtü» karşılığıdır. Türkçe ile Farsça arasında anlam özdeşliği görülüyor, bunu «şapka» sözcüğünün kökünü araştırırken göreceğiz. Türkçe «ayakkabı» sözcüğü «ayağın kabı» anlamındadır, Farsça da buna «pâbûş» denir, o da «ayağı örten» demektir. Kimi sözcükler ise büsbütün değişmekte, yalnızca uzmanların anlayabilecekleri biçime girmektedir. Sözgelişi *anadut* (tırmık, yaba) sözcüğü Rumca *anadotis*'ten türemiştir, *makarna* İtalyanca *makkaroni*'den gelir, Fransızca *róbe* (giysi) halk dilinde *uruba*, Arapça *kalıb*, yine halk dilinde *kolof* bg. biçimine girmiştir. Öte yandan, özellikle divan yazınında, Arap-Fars kökenli olmasına karşın, o dillerin kurallarına uymayan sözcükler türetilmiştir. *Nazük*'ten *nezaket*, *sun*'dan *sanatkâr*, *germ*'den *germiyyet*, *maslahat*'tan *maslahatgüzar*, *res*'ten *resikâr*, *fikr*'den *mefküre* bg. sözcükler dil kurallarına aykırı türetmelerdir. Bu tür sözcüklerin, nerdeyse, hepsi Türkçenin ses uyumuna aykırıdır. Türk toplumu İslam dinini benimsedikten sonra dilde gerileme, yabancı kavram egemenliği hızlanmıştır. Bu olumsuz gelişme Ahmed Yasevi, Yusuf Has Hacib gibi düşüncelerini şiir diliyle ortaya koyan Asya Türklerinin etkisiyle yazılı kaynaklara geçerek açık bir olay niteliği kazanmıştır. 8.nci yüzyıldan beri İslamlaşmaya başlayan Türk toplumu, özellikle İran, Anadolu bölgelerinde eski dilini atarak Arap, Fars dillerinden sözcükler almayı hızlandırmıştır. Selçuklu döneminde Farsça, Osmanlı döneminde Arapça Türk diline yeğlenerek başat duruma getirilmiş, kimi padişahların da aralarında bulunduğu yazarlar-ozanlar Türk dilini beğenmemek şöyle dursun kötülemekten bile geri kalmamışlardır. Sözgelişi *İkinci Bayezid* bir şiirinde

Değme etrak *ne bilsün gam-ı aşkı* Adlî
Sırr-ı aşk anlamağa haylice idrak gerek

diyerek Türkleri (etrak) yermekten kaçınmamıştır. *Atayi* de :

Ser-efraz itmese ilmin tâcı
Türk'ün asılmak olur mi'raci

diyerek Türk'ü küçümsemiştir. *Sûzî Çelebi* ise :

Bıçağ irdi sünüge Türk elinden
Koyunun sorma halin gürk elinden

dizeleriyle düşüncesini açıklamıştır. Öte yandan *Sünbülzade Vehbi* :

Fârisiden Arabiden iki şehbâl gerek
Tâ ki pervâz-i bülend eyleye anka-yi sühan

diyerek şiirde derin anlam bulmanın ancak Arapça-Farsça ile olabileceği düşüncesini sergilemiştir. Hoca Sadeddin Efendi de bu görüşü benimsedi :

Bâşına tâc aldı çıkdı ol pelid
İtdi bî-idrak Etrakı mürid

dizeleriyle Türk'ün anlayışsız, görüşsüz olduğunu vurgulamıştır. Bu örnekleri istediğimiz gibi çoğaltabiliriz. Oysa bu olumsuz tutumun ne denli tutarsız bir sonuç doğuracağını önceden, gören *Aşık Paşa :*

Türk diline kimsene bakmaz idi
Türklere hergiz gönül akmaz idi
Türk dahi bilmez idi bu dilleri
İnce yolı ol ulu menzilleri

dizeleriyle sergilemekten kendini alamamıştı. 16.ncı yüzyılın başlarında yaşayan Mesihî bu durumu görerek :

Mesîhi gökden insen sana yer yok
Yüri var gel Arab'dan ya Acem'den

dizeleriyle kanısını açıklamıştır. Türk'ün, Türk dilinin böyle küçümsenmesi, yerilmesi üzerinde durulmaya değer bir konudur. Bunda, islam dinine girmenin yarattığı eğilim açıklığa kavuşmuştur. Nitekim birçok Türk ozanının Arap kökenli olmakla övündüğünü biliyoruz. Ozanlar, Türkçe yazmanın, şiir düzmenin güçlüğünü, anlamsızlığını söyleyerek Arab-Acem dillerine yönelmekte yarar görmüşlerdir, bunu açıklamakta da bir sakınca olmadığını ileri sürmüşlerdir. Anadolu Türkçesinde, özellikle 13.ncü yüzyılda, Türk diline karşı çıkılmış, *Mevlânâ* nerdeyse yüzaltmışbini aşkın dizesinde hep Farsçayı yeğlemiştir. Onun şiirlerinde geçen Türkçe dizeler bir iki dörtlükte kalıverir. Bu durumu gören *Karamanoğlu Mehmed Beğ* işe elkoyup bütün yönetim kurumlarında Türkçe konuşulmasını, yazılmasını bir buyrultu ile yasallaştırmıştır...

*
* *

Türk dilinin yabancı diller (Arap-Acem dilleri) egemenliği altına girmesinde yönetimi elinde tutanların sağladığı olanak da açık bir gerçektir. Bunu, burada tartışmayacağız. İmdi üzerinde durulması gereken konu Türk dilinin yapısıdır. Araştırıcılar, Türk dilinin Ural-Altay dilleri

öbeğinden olduğunu savunurlar. Bu dil öbeğinin başlıca özelliği, sözcük köklerinin çekimle değişmemesi, bütün çekimlerin köke getirilen eklerle sürdürülmesidir. Oysa Hind-Avrupa dillerinde, sözcük kökleri çekimle değişir, başka bir biçime girer. Durum Arapçanın içinde bulunduğu dillerde de öyledir. Arapçayı iyi bilmeyen bir kimse *istiklâl* kavramının *kılle*'den türediğini anlayamaz. Latince'nin yapısına yabancı bir kişi *ratio* sözcüğünün *reor*'dan oluştuğunu göremez. Grekçe'nin özünü öğrenemeyen bir uzman bile *logos* kavramının *lego* ile bağlantısını bulamaz. Acemce konusunda yeterli dil bilgisi olmayan bir aydın *kâr*'ın *kerden*'den türediğini anlayamaz. Alman dilinin gelişim aşamalarını öğrenmeyen bir düşünürün *Staat* (devlet) sözcüğünün *stehen* (ayakta durmak) eyleminden kaynaklandığını bilmesi olanaksızdır. İşte Hind-Avrupa dillerinin başlıca özelliği budur. Kavramları oluşturan sözcük kökleri, ilk bakışta anlaşılamayacak biçimde değişir.

Türk dilinde, yukarda açıklanan özellik yoktur, sözcük köklerinin kavranamayacak nitelikte başkalaşması sözkonusu değildir. Sözgelişi *bil* kökünden türeyen bütün sözcüklerde bu kök olduğu gibi kalır, türetme işlemi yalnızca birbirini izleyen eklerle sağlanır. Eylemin çekiminde kök özelliğini, yapısını korur. Oysa bir Hind-Avrupa dili olan Almancada *bilmek (bil* kökünden *mek* ekiyle) sözcüğünün karşılığı *wissen*'dir. Türk *bil-miyorum* derken *bil* olduğu gibi kalır. Buna karşılık Almancada *ich weiss nicht* denirken *wissen* sözcüğü değişir *weiss* biçimini alır. Türk *bilmiyordum* derken *bil* kökünü korur, Alman ise *ich wusste nicht* diyerek *wissen*'i *wusste*'ye çevirir. Acem de *bilmek* anlamında *dânesten* sözcüğünü söyler, biliyorum'u *midânem, bilmiyorum*'u ise *nemîdânem* kılığına sokarak değiştirir.

Türk dilinde sözcüğü oluşturan bölümlere, öğeler arasında ses birliği vardır. Kalın seslinin bulunduğu bir sözcükte ince sesli olamaz (genellikle). Türk, «yapı» dediğinde *a-ı* kalın seslerini kullanma gereğindedir, burada *a* sesini *e* sesine dönüştürürse *ı* sesini de *i* ya da *ö* gibi bir sese dönüştürmeden edemez. *O, ı, u* gibi seslerin bulunduğu bir sözcükte (kural olarak) ancak *a* sesi bulunabilir. Öte yandan *ü, ö, i, e* gibi seslerin geçtiği bir sözcükte *a, o, u, ı* yeralamaz (kural olarak). Oysa Hind-Avrupa dillerinde böyle bir özellik yoktur. Arapça konuşan bir kimse *hkm* kökünden sözcük üreterek *tahkim* diyor, burada a-i seslerinin yanyana geldiği görülür (sözcük içinde), oysa Türkçede *güçlendirmek, pekiştirmek* denebilir, ü, e, i seslerinin arasında a, u, ı sıkıştırılamaz (kimi özel ağız değişiklikleri kuraldışıdır. Sözgelişi Doğu Karadeniz yöresinde *geldim* yerine *keldum, çeldum* denerek kural bozulur e-u sesleri sözcüğe giriverir. Bu dilbilgisi bakımından yadırganan bir olaydır).

Türk dilinde uzatmalı sözcük yoktur, bütün sözcükler eş uyumludur. Oysa Arap-Acem dillerinde sözcüklerin uzayıp kısalması değişmez bir kuraldır. Bunu kimi yerde «â» belirtisiyle karşılarlar, *kâmil, kâşif,* dâniş, *kâse, lâle* gibi. Türkçede *oyun, odun, kaya, güneş, koruk, ülkü, ülke, kesik, üye, kuru* gibi. Hind-Avrupa dillerinde sözcük çekilirken zamanla bağlantı içine girilerek değişme kuralına uyulur, sözcüğün kökü zamana göre değişir. Türkçede çekim sözcüğün köküne uyularak, kökün ses düzenine dayanılarak sürdürülür. Burada şunu da belirtelim ki, genellikle İstanbul ağzına uyularak yapılan çekimlerde, köke eklenen «yor» takısı kurala aykırıdır (bütün çekimlerde değişmese bile). Halk *geliyorum* yerine *gelirem, geliyrem* biçimini yeğler, sözcüğün kökündeki sese uyar, oysa İstanbul ağzı, bütün sözcüklerde ses uyumunun dışına çıkarak «yor» ekini kullanır. Bu söyleyiş değişiklikleri yöreden yöreye bambaşka bir nitelik kazanır, ancak sözcüğün kökünde anlaşılamayacak, tanınamayacak bir durumun ortaya çıkışı çok azdır, bu da genellikle yabancı sözcüklerde görülmektedir; *âyîne*'yi *ayna*'ya dönüştürerek ses uyumunu sağlıyor.

Anadolu Türkçesinin dışında kalan, özellikle de Orta Asya, Kuzey Asya bölgelerinde yaşayan Türk topluluklarının ağızlarında ses değişmelerinin başka bir uyuma göre sürdüğünü görüyoruz. Özellikle Çuvaş, Yakut, Özbek Türkçelerinde kalın seslilerle ince seslilerin biribirine karıştığı biliniyor. *Heyma* (kaymak), *heyra* (kayrak, bileği taşı), *terda* (terte, kızak. Bk. H. Pasonen-*Çuvaş Sözlüğü*). Bu örnekler, bir dilin kullanımı konusunda, ne gibi değişikliklerin sürdüğünü gösteriyor. Ancak, iyi bir araştırıcı bu olayın kaynağını bulmakta güçlük çekmez, bütün sorun dili sağlıklı bir yöntemle öğrenmeye dayanır. Özellikle aydının, düşünürün dilini, yabancı bir dil öğrenir gibi incelemesi, evde öğrendikleriyle yetinmemesi gerekir. Türkçede görülen birtakım anlaşmazlıkların başlıca kaynağı evde öğrenilenle yetinmedir. İşte yabancı sözcüklere gerek duymanın tabanında yatan gerçek budur; işin kolayına kaçmak.

*
* *

Türkçede önemli bir sorun da eklerdir. Özellikle sözcüklerin sonuna getirilen av, ev, ey, ay ekleri ilginçtir. Bunların çoğu Moğol dilinden Tatarcadan gelmektedir. Moğolca «tay», «tey» ekleri Asya Türkçesine girerek özümlenmiş durumdadır. Dilimizde *kurultay, sayıştay, yargıtay, danıştay, kamutay* bg. ekler Asya Türkçesinden kaynaklanır. *Görev, ödev, saylav* sözcüklerinin içerdiği *ev-av* ekleri sanıldığı gibi yeni değildir, Kırım Türkçesinde yaygındır. Bu tür sözcükleri 13.ncü yüzyıldan beri Türkçede bulmaktayız. Sözgelişi *Karatay* (1254 te ölen, Anadolulu bir Türk büyüğü) sözcüğü böyledir. Bu eklerin, Türk dilinde ne denli yaygın olduğunu Çağatay adı verilen yazın kesiminde görüyoruz. Bu ekler sözcüğün başına, ortasına, sonuna gelir. Türkçede orta-ek, uzun süre yok sanılmıştır, ancak değişik Türk ağızlarında yapılan incelemeler sonucu bu ekin yaygınlığı görülmüştür. Önceleri bu tür ekleri sözcüğün köküyle bağlantılı sananlar olmuştur. Orta ekler, çoğu kez, sözcüğün dönüşlü olmasını sağlar, eylemi edilgen duruma getirir : *sarmak*'tan *sar-ı-l-mak*. Biz bu orta eki sar-ı-l-mak değil de *sar-ıl-mak* biçiminde görme yanlısıyız. Kök «sar»dır, köke anlam kazandıran da burada görülen «ıl» orta ekidir. Birkaç örnek verelim : Yor-mak/yor-ul-mak, dur-mak/dur-ul-mak, sor-mak/sor-ul-mak, kır-mak-/kır-ıl-mak. dar-al-mak (dar olmak, sıkılmak) gibi. Bu eklerin en yaygınları ise : ın (sar-ın-mak), ün (gör-ün-mek), il (deş-il-mek), ıl (yık-ıl-mak), in (çek-in-mek), ul (vur-ul-mak), üş (dön-üş-mek), ül (gör-ül-mek), ür (böğ-ür-mek, öğ-ür-mek) bg.

Önekler ise, genellikle, bileşik eylemlerde görülür : ön-vermek (burada ön sözcüğünün tekbaşına anlamı yoktur, vermek eylemini yönlendirmeye yarıyor), el-vermek (bunda da el sözcüğünün doğal anlamında değişme vardır), ön-görmek, ad-almak, son-bulmak, gün-görmek bg. Bunların birleşik sözcükler olduğu, türetme işlemine yaradığı söylenebilir. Ancak, öne olarak taşıdığı anlamla, önüne geldiği sözcüğün içindeki anlamını, sözcüğün dışında bırakıldığında bulamayız. Sözgelişi gün-görmek derken, «görmek»in önüne gelen «gün» gerçek anlamından uzaklaşarak, önüne geldiği «görmek»e yeni bir içerik kazandırıyor, «gün-görmek»ten, belli bir gün'ü görme anlamı çıkmıyor. Öte yandan *elverişli* sözcüğünde geçen «el»in, sözcükten çıkarılınca başka bir anlama geldiği bellidir. Sözcüğün bir adla (el) bir eylemden (vermek) türediği açık, ancak birleşik durumda yeni bir anlam ortaya çıkar, artık *elini birine vermek* gibi bir anlamla karşılaşılmaz.

Burada görülen dil gerçeği şudur : Türkçede, öneklerin hepsi değilse de, önemli bir bölümü adlardan oluşur. Bu adların birer önek olamayacağını söyleyenlerin çoğunlukta oldukları bilinmektedir. Sözgelişi : birine «ders vermek» derken, Arapça «ders» sözcüğünün burada bir önek olduğu söylenemez. «Ders vermek» sözcükleri ayrı yazılmasa da, anlamlı birer eylem olarak, «para vermek», «ödünç vermek», «gözlük vermek» bg. sözcüklerin yapısına aykırı bir anlam taşımaz. Oysa özveri (öz-veri) öyle değildir. Bu *özveri* sözcüğünde, gerçek anlamda, verilen bir nesne yoktur. *Özbilinç, önbili, önbilgi, songörü, uzgörü, benbili* gibi yeni türetilmiş sözcüklerde bulunan öz, ön, son, uz, ben birer önek durumundadır. Yine burada bileşik adlardan oluşan sözcüklere değinelim. Kimi bileşik sözcüklerde, bileşkenlerin ikisi de başlangıçta adtken anlam değişikliğine uğrar : yer-odası, yer-evi, pınar-başı, su-başı

(suyun başı), yüz-başı, on-başı, ocak-başı, göl-başı, kazan-dibi, el-bezi, el-çiti bg. ayrı yazdığımız sözcüklerin ikişer adtan oluştuğu görülüyor. Bu sözcükler birer adtır, ancak söylenirken ayrı ayrı anlam içerdikleri düşünülmüyor. Gölbaşı denince belli bir yer, subaşı denince yine belli bir yer anlaşılıyor. Yerevi, yerodası, elbezi, elçiti, ocakbaşı, yüzbaşı bg. sözcükler de öyledir. Sözcüğün anlamı tek tek öğelere değil bütüne yükleniyor, böylece *işbaşı* denince yalnızca işe başlamak, çalışmak anlaşılıyor, *iş* ile *baş* değil.

Soneklere gelince daha değişik bir durum ortaya çıkar. Nitelik bildiren ekler, durum bildiren ekler, yer bildiren ekler bg. çok ayrı özellikler belirir. Bu ekler *lık, lik, lük, luk, lek, lak, ak, ek, ük, ik, ık, gü, gu, ku, kü, ge, ga, ke, ka, gi, ki, gin, gün, kün, kun, kin, ken, kan, gen, gan, il, ıl, ul, ül, gül, kül, gi, kil, av, ev, ay, ey, sel, sal, sil, sıl, sül, sul, cı, çı, çi, ci, cıl, cil, çil, çıl, çül, çul, cül, cul, gar, kar* bg. oldukça kabarık bir nicelik gösterir (Bk. *Dilbilgisi,* Tahir Nejat Gencen, İstanbul 1971. Ayrıca, *Türk Dil Bilgisi,* Muharrem Ergin, İstanbul 1972. *Türkçenin Ekleri,* Prof. Dr. Vecihe Hatiboğlu, Ankara 1974).

Soneklere dayanarak konuşmak gerekirse, Türkçe dillerin en varlıklısıdır denebilir. Başka dillerde, söze takılan eklerin belli, değişmeyen bir yapısı, düzeni vardır. Oysa Türkçede sonekler, genellikle, sözcüğün ses uyumuna göre biçimlenir. Sonek, takıldığı sözcüğün son sesine uyma gereğindedir. Sözgelişi : kum-sal (son sesli u olduğundan ek de a seslisini aldı), biçim-sel (son sesli *i* olduğundan eke *e* geldi), ben-cil (son sesli *e* ekinki ise *i*), ot-çul (son sesli *o* ekinki de *u*), öz-ge (ö-e), öz-gü (ö-ü), ot-luk (o-u), öz-lük (ö-ü), ok-luk (o-u), üz-gün (ü-ü), bit-kin (i-i), dar-gın (a-ı), düş-ük (ü-ü), çök-ük (ö-ü), ez-ik (e-i), don-uk (o-u), ön-cül (ö-ü), dön-ek (ö-e), bit-ki (i-i), tep-ki (e-i), sar-gı (a-ı), bur-gu (u-u), duy-gu (u-u), dur-ak (u-a), yay-lak (a-a), çıp-lak (ı-a), ot-çu (o-u), süt-çü (ü-ü), düş-kün (ü-ü), öl-gün (ö-ü), kır-ay (ı-a), gün-ey (ü-e) bg. bütün eklerde kökle ek arasında ses uyumunun egemen olduğu görülüyor.

Yukarda verilen ek örneklerinin, Türk dilinin bütün ağızlarında özdeş olduğu söylenemez. Birbirinden çok uzak bölgelerde yaşayan Türk topluluklarının, yine birbirinden ayrı, söyleyiş özellikleri vardır. Bu özelliklerin eklerde de birtakım değişiklikler yarattığı bilinmektedir. Bu eklerde kökün son sesiyle ekin ilk sesi arasında kaynaşma sonucu, ses düşmesi de görülür, çok kez ekle kökün ayrılmasında güçlük çekilir. Sözgelişi *yalak* sözcüğünde görülen ya-l-a-k ses düzeninde gerçek ek hangi sesle başlıyor? *Yal* sözcüğü hayvan yediği nesne, evde kaynatılıp ona verilen yemdir. Türkçede *ya-la-mak* diye bir sözcük de vardır. İmdi bu *yalak* denen yem kabı yal'dan mı geliyor yoksa yalamak'tan

mı? Besbelli ki *yalamak* hayvanın yemini (yal'ını) yemesiyle bağlantılıdır, ancak bir araç adı olan yalak'ın aldığı ek eylemle mi, nesnenin adıyla mı açıklanacak? Dilci olmayan bir kimse bu soruyu yanıtlamada epeyce duralar sanırız. *Uçmak*'tan gelen *uçak* sözcüğünün *uçak alanı* olması gerektiği ileri sürülür, buna neden olarak da *ak* ekinin yer gösterdiği söylenir (durak bg.) Oysa Türkçede *ak*'la biten birçok araç adı vardır : *kaçmak*'tan *kaçak* (kaç-ak) yer değil kaçanı gösterir (buna ad değil önad diyenler de vardır, oysa halk ağzında *kaçak* denince bu eylemi yapan kişi anlaşılır), *biçmek/bıçmak*'tan *bıçak* (bıç-ak) kesme eylemini sağlayan aracın adıdır yerin değil, üstelik önad (sıfat da sayılamaz), *tutmak*'tan *tutak* (tut-ak/dudak, bu sözcük bir kabın sapı, tutulan yeri anlamına da gelir). Bu konuda, Asya Türkçesinde bulunan, sonradan düşen «gak» eki öne sürülebilirse de kesin kanıt olamaz. Nitekim bugünkü Asya Türkçesinde de «ğ» sesinin düştüğü, «gak/ğak» eklerinin «ak»a dönüştüğü görülmektedir.

Eklerin oluşmasını, gelişim çizgisini saptamak, bunu kesin-değişmez bir kurala bağlamak kolay değildir. Elde bulunan ek örnekleri dilin başlangıçta geçirdiği değişim evrelerini kanıtlamaya yetmez. Bizim, dil konusunda, «kural» dediğimiz belli bir süredenberi kullanılan düzenlenmedir. Bunda ses dizisinin, yöresel yapının etkisi vardır kuşkusuz. Birtakım kuralın bulunduğunu ileri sürüyoruz, kimi yerde kuraldan yaıa olmayı istiyoruz, ancak güncel olaylar, çağdaş buluşlar karşısında dilin yetersizliği ortaya çıkınca ister istemez benimsenen, varsayılan kurallara aykırı sözcük türetmelerin önüne geçilemiyor. Bu olayı, dilin özünden gelen bir baskı, eyleme itme gerçekleştiriyor. Osmanlı aydınının, yaşadığı çağın düşünce ortamı nedeniyle, bugünkü gibi bir dil sorunu yoktu. O ne denli Arapça-Farsça sözcük kullansa kendini oranda başarılı sayıyordu. Oysa şimdi durum bambaşkadır, başka dillerden ödünç alma eğilimin karşısına anadilden türetme girişimi çıkıyor. Bu konuda önemli olan dili yıpratmamak, kavram türetme girişimiyle düşünce yaratıcılığını yanyana yürütebilmektir. Dilin, alışılagelen yapısını bozmadan, varlıklı kılınması düşünme eyleminde verimli olmayı gerektirir. Kimse, konuştuğu dilin bütün inceliklerini biliyorum diyerek, dil alanında kendini yetkili saymamalı. Yetkiyi veren yalnızca bu alanda tüketilen emek, sağlanan başarıdır. Dili bir sorun, dahası bir varlık sorunu olarak görmeyen kimsenin bu alanda söyleyecekleri duygusal karşı çıkışlardır. Dilin korunması, onunla yaratıcı olmayı, ürün vermeyi, geliştirici bir atılımla ilerlemeyi gerektirir. Eski alışkanlıkların etkisinde kalarak dilde üretici olmayı engellemek dili savunmak değildir. Dili savunmak dilin yapısı gereği yapılacak olanı bilmektir (Bk. Eugene A. Nıda, *Dilbilim Üzerine Tartışmalar,* çev. Özcan Başkan, İstanbul 1973).

Özellikle Türkiye Türkçesinde ek-kök bağlantısının ayrı bir gelişim çizgisi, başka bir yapı özelliği vardır. Halkın kullandığı sözcüklerin pek azı yazıya geçirilmiştir, bu nedenle halk Türkçesi bilinmemektedir. TDK nca sürdürülen çalışmalarla toplanan sözcüklerin sayısı seksenbin dolayındadır, yalnızca Tarama Sözlüğü'nde onbeşbini aşkın sözcük vardır (kavram, bileşik sözcük, eylem bg.). Buna karşın halk dilinde geçen sözcüklerin ek-kök durumu yeterince araştırılmamıştır. Bu olay yeni değil, 12.nci yüzyıldan beri Anadolu'da Arap-Fars dilleri yararına sürdürulen bir eylemdir. (Bu konuda geniş bilgi için bk. Ömer Demircan, Türkiye Türkçesinde Kök-Ek Bileşmeleri, Ankara 1977. Ayrıca, *Sözcük Türleri,* Neşe Atabay-Dr. İbrahim Kutluk-Sevgi Özel-Prof. Dr. Doğan Aksan, Ankara 1976). Sözcüğün yapısını araştırırken, belli bir yörenin söyleyiş biçimini örnek almak araştırıcıyı yanlışlığa itebilir. Kimi yöre ağızlarında sözcüğün, umulmadık bir değişikliğe uğradığı, kaynağından büsbütün uzaklaşarak yabancı bir dil varlığı gibi görünmesi olasıdır. Bunun en açık örneği Türkçe *ummak*'tan türediği bilinen *umaç* sözcüğünün *âmâc* olarak Farsçaya geçip yabancı bir kavrammış gibi yeniden dile girmesidir. Türkçenin, yapısına aykırı düşmesine karşın, kimi yabancı sözcüklerin biçim değiştirerek «türkçeleşmesi» şaşırtıcı bir olaydır demiştik. Bu olayda, yabancı sözcükleri yeğleme eğilimi ağır basıyor. Özellikle Osmanlı aydını Türkçe sözcüğü atıp yerine Arap-Acem kökenli bir sözcük alırken onun da yapısını değiştirmekte sakınca görmemiştir. Sözgelişi *etrâk* sözcüğü «Türk»ün arapçalaştırılmış biçimiyle «Türkler» demektir. Osmanlı Türkler demeye yanaşmıyor, arapçalaşan *etrak*'ı kullanıyor, sonra dönüyor yine sözcükle *etrâk-ı bi-idrâk* (anlayışsız Türkler) demekte sakınca görmüyor. Bu tür olaylar, dilde karşıt doğrultuda, bir gelişmeye yolaçıyor. Bu yol bırakılmıyor, Tanzimat aydını, Osmanlı aydınının izlediği dil yolunda yine Türkçeye aykırı bir yürüyüşe geçiyor, Fransızcadan sayısız sözcük aktarıyor, bu sözcüklerle «gazel» yazanlar bile çıkıyor.

*
* *

Türk diliyle ilgili bu çalışma onbir yıl sürdü, bir süre ara verdikten sonra yine araştırmaya girişildi. İncelenen kaynaklar Türk dili konusunda özgün araştırmaları-incelemeleri içerenler olduğu gibi, değişik dönemlerde yayımlanan dergilerden de yararlanılmıştır. TDK nca yayımlanan, sözlükler hepsi gözden geçirilmiş, Batı uzmanlarının yapıtlarından bulunanlar taranmıştır. Türk dili konusunda geniş kapsamlı çalışmalar sürdürülmektedir, ancak özellikle yöre ağızları üzerinde duran, Türkçenin belli bir dönemini kapsayan bu araştırmalar bütünlüğe kavuşturulmamıştır. Bu çalışmalardan bir bölümü Türkçe-

de bulunan Arap-Acem kaynaklı sözcüklere yöneliktir, önemli bir bölümü de Türkiye dışı Türkçesiyle ilgilidir.

Biz, bu çalışmamızda kesin, tartışılmaz örnekler vererek açık bir sonuca vardığımızı söyleyemeyiz. Ancak, Türkçenin yalnızca Asya kökenli olduğu, ilkçağ uluslarının dillerinden dolaylı olarak etkilenmediği kanısında değiliz. Türkçede Hitit, Sümer, Akad, Kopt, Sanskrit, Çin ile yine Anadolu ilkçağında yaşamış toplulukların dillerinden sözcük bulunmuyor, bulunuyorsa hangi yolla geçti gibi temelsiz bir sava da katılmıyoruz. Yalnızca başkalarının araştırmalarından yararlanan, başkalarının söylediklerini tartışma götürmez bir yargı, bir vargı diye benimseyen kişilerin bilimsel yetkilerine de inanmıyoruz. Gözlerini yumarak, ne varsa Batı'dan bekleyen, kendi anadilini bile Batı aydınlarından öğrenmeyi yeğleyen, başı sıkıştıkça onlara sığınan, kendi kişiliğini başkalarından eğreti alınan giysilerle, örtülerle gizlemeye çalışanların sanları ne olursa olsun, güvenilir kimseler olduklarını da sanmıyoruz. Bu çalışmada sergilenen sözcükler, kavramlar tartışmaya açıktır. Ancak, çok iyi bilinen birtakım kaynakları ileri sürerek, onları bizim bilmediğimiz kanısını uyandırmak düşüncesiyle boy göstermeye kalkacaklara da sözümüz vardır : O kaynakların daha kesin, daha doğru, daha güvenilir olduğunu hangi bilimsel yetkinize dayanarak söylüyorsunuz? Dahası var; Türk ulusunun en az beşbin yıllık bir geçmişi olduğunu söyleyenlerin, böyle eski bir topluluğu altıyüz yıllık Arap - Acem kırması Osmanlıcayla konuşturmadaki amaçları nedir?

Bir ulus, bir kişi hangi dille konuşuyorsa, hangi dille yazıyorsa ondandır. Dil, kişinin ne olduğunu, hangi kaynağa bağlanması, hangi topluluktan sayılması gerektiğini bildiren en saygın, en sağlıklı kanıttır. Kişi konuşup yazdığı dilin dışında değil içindedir, yeter ki onu görecek göz, kavranabilecek anlayış yeteneği ola. Anadolu toprağı üzerinde ortaya konan, doğan, gelişen uygarlık ürünlerinin, Antalya'daki Karain Mağarası'ndan çıkan buluntuları da sayarsak, yirmibin yıllık bir geçmişi vardır. Bu geçmişte birçok topluluk yaşamış, kendilerine göre birer dille konuşmuş, hepsi de Anadolu uygarlığının bütününü oluşturmuştur. Anadolu uygarlığı, en eski geçmişinden günümüze değin gelen, bir bütündür. Bu bütünde, Anadolu'da yaşamış bütün insanların katkıları, emekleri vardır. Onlardan işine geleni almak, gelmeyeni atmak, yirmibin yılı aşkın Anadolu uygarlığının evcilleştiremediği yaratıkların işidir. Dilin ayrı olması uygarlık alanında (birlikte yaşanan topraklar üzerinde) birbirine yabancılaşmayı gerektirmez. Uygarlık yalnızca konuşulan dilin birliğinden değil, ortaya konan ürünler üzerindeki, emek ortaklığından beslenir. Yöresel bir dil, onu konuşanlarda toplumsal anlaşmayı sağlar, oysa ortak yaratma eylemine katılarak emeğinin ürünlerini ortaya koyan diller uygarlık ala-

nında bütünleşme olanağı yaratır. Bu nedenle Anadolu uygarlığı, bu eski tarih sürecinde, belli bir dilin değil, dillerin ürünüdür. Uygarlık alanında dil ayrılığı yaratı ürünlerinde türlülüğü sağlar, bu ürünler de hangi toprak üzerinde ortaya konmuşsa onun damgasını taşır. Buna karşın, dil ayrılığı bencil, bütünlüğün özüne aykırı, başat bir nitelik taşıma eğilimi gösterirse uygarlıktan beklenen sonuç alınamamış demektir. Yeryüzünde tek dille ortaya konmuş, tek dille beslenip yaratıcı olmuş bir uygarlık yoktur. Anadolu uygarlığının bütünlüğü, görkemliliği; onun toprağından beslenenlerin yaratmalarındaki türlülükten doğan, birliktedir.

Bu çalışmaya başlarken, Anadolu'da konuşulan Türkçenin köklerini araştırmayı düşünmüştük; beni böyle bir işe girişmeye özendiren de Sabahattin Eyuboğlu olmuştu. Sonraları, çalışma sürdükçe ilgi alanı da genişledi, Türklerin anayurdu Orta Asya'ya değin yol uzadı. Türk dilinin bütünü kapsayan bir kökenbilim sözlüğü yazmak bir kişinin becereceği iş değildir, bu ancak kalabalık bir kurulun üstesinden gelebileceği çalışmadır. Bu çalışmada, aşağı yukarı, dörtbin sözcük elealınmış, onlardan türeyen yirmibin türev incelenmiştir. Yeri geldikçe örnekler verilmiş, halk dilinden, ozanlardan alıntılar sergilenmiştir. Kimi sözcüklerin, bir karşılaştırma yapılmasına olanak sağlama düşüncesiyle, değişik dillerdeki karşılıkları verilmiştir. Böylece, bu sözcüklerin bütün Batı dillerinde, eski Anadolu dillerinde, yeri geldikçe de Asya dillerinde karşılığını öğrenme olanağı sağlanmıştır. Bu çalışmada beni, Pazartesi Toplantılarında karşılaştıkça gönendiren, özendiren *Halikarnas Balıkçısı, Sabahattin Eyuboğlu, Şadi Çalık, Azra Erhat* gibi canların adlarını saygıyla anar, ilk çalışmalarımı çıkardığı Yeni Ufuklar dergisinde yayımlayan *Vedat Günyol*'a, basımı üstlenerek ağır bir yük altına giren *Enver Aytekin*'e yürekten sevgilerimi sunarım...

İZE.

DİL KISALTMALARI

Akad. Akadça
Alm. Almanca
Ar. Arabça
Arna. Arnavutça
Asur. Asurca

Bas. Baskça
Boş. Boşnakça
Bul. Bulgarca

Çek. Çekçe
Çerk. Çerkesçe
Çin. Çince
Çuv. Çuvaşça

Do. Dorca

Erm. Ermence
Es. Tr. Eski Türkçe

Fars. Farsça
Fen. Fenikece
Fin. Fince
Fr. Fransızca

Gal. Galca
Got. Gotça
Gr. Grekçe
Gür. Gürcüce

Hab. Habeşçe
Har. Harezmce
Hit. Hititçe
Hur. Hurrice

İbr. İbranca
İng. İngilizce
İsk. İskitçe
İsp. İspanyolca
İtl. İtalyanca

Kaz. Kazakça
Kopt. Koptça

Lat. Latince
Lez. Lezgice
Luv. Luvice

Mac. Macarca
Man. Mançuca
Mağ. Moğolca
Oğ. Oğuzca

Peh. Pehlevce
Port. Portekizce

Rom. Romence
Rum. Rumca
Rus. Rusça

Sansk. Sanskritçe
Sırp. Sırpça
Slav. İslavca
Slov. Slovence
Sog. Sogdça
Süm. Sümerce

Tat. Tatarca
Tib. Tibetçe
TDK Türk Dil Kurumu
Toh. Toharca
Tr. Türkçe
TTK Türk Tarih Kurumu

Uy. Uygurca

Yak. Yakutça
Yun. Yunanca

KISALTMALAR

A

Ab. — Abdalname
Abuş. — Abuşka Sözlüğü (sözlük)
Ah. — Ahter-i Kebir (sözlük)

B

Bakı. — Bâki Divanı
Bat. — Battalname

C - Ç

Cam. — Camasbname
Cem. — Cem (Sultan) Divanı
Çeng. — Çengname

D

Dah. — Dastan-ı Ahmed Harami

E

Enve. — Düsturname (Enveri)

F

Ferh. — Ferhengname
Fer. — Feriştehoğlu Lügatı (sözlük)

G

Gar. — Garibname
Gül. — Gülşen-i Raz çevirisi
Güli. — Gülistan çevirisi

H

Hadidi. — Tarih-i Al-i Osman
HE. — Hasan Eren
Hikt. — Hiktemtname
HKK. — Hüseyin Kâzım Kadri (sözlük)
Hur. — Hurşidname (Şeyhoğlu Mustafa).

I

Işk. — Işkname (Mehmed)

K

Kab. — Kabusname çevirisi (Mercimek Ahmed)
Kadı. — Kadı Burhaneddin (Divan - TDK. Tıbkıbasım)
Kam. Os. — Kamus-i Osmani (sözlük)
Kit. — Kitabu'l-İdrak (sözlük)

L

Leys. — Leys ve Ramin

M

Mant. — Mantıku't-Tayr çevirisi
Mih. — Mihr ü Müştéri
MS. — Mehmed Salâhi (sözlük)
Müc. — Mücerrebname

N

Nuh. — Nuhbe-i Vehbi (koşuk biçiminde sözlük)

S

Sarıca. — Sarıca Kemal (Divan)
SYB. — Suad Yakub Baydur

Ş

Şeh. — Şehname çevirisi
Şeyd. — Şeyyad Hamza (Yusuf ve Züleyha)
ŞT. — Şahabettin Tekindağ

T

Tuh. — Tuhfe-i Vehbi (koşuk biçiminde sözlük)

V

Vah. — Vahdetname
VH. — Vecihe Hatiboğlu

Z

ZŞ. — Ziya Şükün (sözlük)

KAYNAKLAR ÜSTÜNE

I

Burada kaynaklarla ilgili bir açıklamaya gerek görülmüştür. Türk Dili konusunda çalışanların, çalışacakların önünde duran başlıca güçlük kaynakların bulunmasıdır. Özellikle sözlük alanındaki kaynakların birçoğu yazmadır, değişik kitaplıklarda korunmaktadır. Bu sözlükler, genellikle, üç türdedir. A — Türkçeden Farsçaya - Farsçadan Türkçeye, B — Arabcadan Türkçeye - Türkçeden Arabcaya, C — Farsçadan Arabcaya - Arabcadan Farsçaya. Bu üç bölüme giren sözlüklerin hepsi de Türkçeye çevrilmiş, kimi çevirme gereği kalmadan Türkçe yazılmıştır.

Türkçenin, kaynaklarından biri de (sözlükler dışında) yazın alanında, bilim ortamında ortaya konmuş yapıtlardır. Bunların da kimi düzyazı, kimi koşuk türündedir. Nitekim Türkçede koşuk türünde sözlüklerin sayısı az değildir (Tuhfe-i Vehbi, Nuhbe-i Vehbi, Genc-i Leâl, U'cubetü'l-Garaib, Tuhfe-i Asım, Nazmü'l-Leâl bg.). Bu dil ürünlerinin dışında, Arapça, Farsça yapıtların çevirilerinde geçen Türkçe sözcükler, köken çalışmaları bakımından, önemli birer kanıt niteliğindedir. Bugün, gelişim aşamaları unutulmuş nice Türkçe sözcüğü bu düzyazı çevirilerinde bulmaktayız. Yine Arap - Fars dillerinden çevrilmiş koşuk düzenindeki yapıtlarda da pek çok Türkçe sözcük, özgün biçimiyle yeralmıştır. Bunlardan, yeri geldikçe, örnekler verilmiştir.

Bu çalışmada, TDK uzmanlarınca taranarak «Tarama Sözlüğü» adıyla yayımlanan sekiz ciltlik yapıt özenle gözden geçirilmiş, orada taranan 227 yapıttan seçilmiş örneklerden alıntılar yapılmıştır. Bu yapıtların dışında, TDK uzmanlarınca ortaya konan, adı geçen, yapıtın dışında üçyüz dolayında başka yapıt (divan, halk şiiri, koçaklama bg.) incelenmiş, halk türkülerinden seçme örnekler alınmış, sözcüğün kullanılış yeri-biçimi gösterilmiştir.

Yabancı dillerdeki kaynaklara gelince, kırkı aşkın yapıt özel kitaplığımızdadır, burada hepsinin adını yazmaya gerek görülmemiştir. Öte yandan, sözlük çalışmaları konusunda, çok önemli bir kaynak olan, ağız araştırmaları umulmadık yerde kılavuz niteliğindedir. Özellikle Ömer Asım Aksoy'un **Gaziantep Ağzı** adlı yapıtı ışık tutucudur. Ahmed Caferoğlu'nun

Anadolu Ağızları ile ilgili çalışmalarında, söyleyiş bakımından, sözcüğün kökenini yakalama olanağı (seyrek de olsa) bulunuyor.

II

Batı uzmanlarının, bu alanda, çalışmalarına gelince tartışmanın kapısı ardına değin açılır, güven-kuşku karşıtlığı yanyana yürür; kimi yerde birini ötekinden ayırma olanağı kalmaz. Bu alanda en ilginç örnek W. Bang'tır. Çok yetenekli, dizgeye dayalı çalışmaları, soruna yaklaşma biçimiyle verimli bir bilgin olan W. Bang'ın «Türk Dili» denince, genelde, Asya'yı düşünmesi, yetiştirdiği Türk öğrencilerin de onun etkisinde kalarak Türkçenin kökenlerini yalnızca Asya'da aramaları bilimsel açıdan tartışmaya da, kuşkuya da açıktır. Onun yazıları incelenince, V.V. Radlov'un etkisi altında kaldığı, onun yöntemine bağlandığı kolayca anlaşılır. Öte yandan, Türkçe dilbilgisi çalışmalarında tutulan yol da başka değildir, bütün ağırlık Anadolu'da XI.yy.dan sonra geçerlik kazanan Arapça - Farsça karışımı dile (XIV.yy. başlarından sonra Osmanlıcaya) dayandırılır. Sözgelişi J. Deny ile öncülerinin tutumu böyledir. Bugün elimizde bulunan kaynaklar (Türkçenin kökenini araştırma konusunda) Orta Asya ile Osmanlı dönemi arasında gidiş-gelişler çizer. Biz, böyle bir çalışma yönteminin sağlıklı olacağına inanmıyoruz.

Batı ülkelerinde sürdürülen Türk diliyle ilgili çalışmaları incelediğimizde yanıtsız bir soru karşımıza dikilir: Türkçenin kökeni araştırılırken, sözcüklerin içerdiği düşünce ürünlerinin durumu nedir? Sözcük hangi kavramı kapsıyor, kavramın dilegetirdiği yaratma nedir? İşte, kaynak incelemelerinde, araştırmalarında bu sorunun karşılığı düşünülmemiştir. Türkçeye başka dilden geçen bir sözcük hangi düşünce ürününün taşıyıcısıdır? Bir sözcüğün, eski topluluklarda, yalın bir ses yığını olduğu söylenemez. Sözcük konuşma eyleminin öğesi durumuna gelince bir anlam taşır, anlamsız sözcük olmaz. Öyleyse Türkçeye geçen yabancı sözcüğün anlamıyla Türk topluluğunun inançları arasında bağlantı, uyum var mıdır? İşte kaynaklarda aranması gereken özellik budur.

KAYNAKLAR

Abdulkadir bin Ömer : Lügat-ı Şehname.

Abdullah Skalyıb : Turcizmi U Srpskohrvotskom Jeziku (Sarayova, 1966).

Abdullatif : Ferişteoğlu Lügatı.

Ahteri Mustafa : Ahteri-i Kebir.

Ahmed Vefik Paşa : Lehce-i Osmani, 1876.

Ali Şir Nevaî : Muhakematü'l-Lügateyn, 1941 (yay. İshak Refet)

Arat, R. Rahmeti : Eski Türk Şiiri, 1965.

Arsal, S. Maksudi : Türk Dili İçin, 1930.

Asım, Mütercim : Terceme-i Kamus, 1810.

Atalay, Besim : Türkçede Men-Man, 1940.

Baydur, S. Yakub : Dil ve Kültür, 1964 (2. bası)

Bonell, Luigı : Lessıco Italıano-Torco, 1952.

Caferoğlu, A. : Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü, 1968.
Türk Dili Tarihi, 1958-1964.

Chassang, A. : Nouveau Dıctıonnaıre Grec-Françaıs, 1882.

Deimel, A. : Sumerısches Lexikon, 1920.

Deny, J. : Türk Dili Grameri, çev. A.U. Elöve, 1941.

Deşişi Mehmed : Et-Tuhfetü's-Seniye.

Dilaçar, Agop : Kutadgu Bilik İncelemesi, 1972.
Dil, Diller, Dilcilik, 1968.
Türk Diline Genel Bir Bakış, 1964.

Ebi Hayyan : Kitabü'l-İdrak el-Lisani'l-Etrak, çev. A. Caferoğlu, 1930.

Emre, A. Cevad : Ekler Lügatçesi, 1934.
Türkçenin Hind-Avrupa Dilleriyle Mukayesesi, 1933.
Türkçenin Etimolojisi İçin Metod Araştırmaları, 1934.
Türk Lehçelerinin Mukayeseli Grameri, 1949.

Eren, Hasan : Türk Dili dergisinde, Türk Dili Araştırmalarında, Belleten'de yayımlanan Türkçenin kökenbilimiyle ilgili yazıları taranmıştır.

Gabain, A. von. : Alttürkische Grammatik, 1950.
Gemold, W. : Griechisch und deutsches Schul-und Handwörterbuch, 1923.
Gerard Clauson, Sir : Etymological Dictionary of Pre-Thiteenth Century Turkish (Oxford, 1972.
Gordon, E. : Sumerian Proverbs, 1959.
Guisyope Pasini : Vocabolario Italiano-Latino, 1814 Venizia.
Hatiboğlu, V. : Türkçenin Ekleri, 1974.
Hüseyin K.K. : Büyük Türk Lügatı, 1928-1943.
İshak Refet
Hamid Zübeyr : Anadilden Derlemeler, 1932.
İbn Kemal : Dekayıku'l-Hakayık.
— İbn Mühenna : İbn Mühenna Lügatı, yay. Abdullah Taymas, 1934.
Kaşgârlı Mahmud : Divanü Lügat'i-t-Türk, 1941.
— Keresteciyan, B. : Dictionnaire Etymologiqué de la Langue Turque, 1912.
Koçu, R. Ekrem : Türk Giyim Kuşam ve Süsleme Sözlüğü, 1969.
Landsberger, B. : Materialen zur Sumerischen Lexikon, 1937.
Marttı, Räsanen : Versuch eines etymologischen Vörterbuch der Türksprachen,Helsinki, 1969).
Mehmed Bedreddin : Cinanü'l-Cinas.
Mehmed bin Yusuf : Camiü'l-Fürs.
Mehmed Salahi : Kamus-i Osmani, 1913.
Muallim Naci : Lügat-i Naci, 1890.
Mustafa Haki : Menazimü'l-Cevahir.
Mütercim Asım : Burhan-i Kati' (çeviri).
Omat. N. Hazım : Arabçanın Türk Diliyle Kuruluşu, 1944.
Orkun, H. Namık : Eski Türk Yazıtları, 1936-1941.
Özön, M. Nihat : Türkçe Yabancı Kelimeler Sözlüğü, 1961.
Panayotidis, İ. : Kamus-i Rumi, 1897.
— Passonen, H. : Çuvaş Sözlüğü, çev. TDK 1950.
Quicherat, L.
Daveluy, A. : Dictionnaire Latin-Français, 1846.
Radlov, V.V. : Versuch eines wörterbuch des Türk-Dialente. 1893-1911 4 cilt.
R. Grandsaignes d'h. : Dictionnaire des Racines des Langues Européennes, 1948.
Robert, L.
Manuel G.M. : Diccionario Moderno Espanol-Francés Francés-Espanol, 1951.
Schmidt, İ.J. : Mongolisch-Deutsch-Russisch Wörterbuch, 1835.
Sevortyan E.V. : Etimologicoskiy Slovar Tyurkskih Yazıkov (3 cilt, Moskova, 1974-1978-1980).
Sinanoğlu, S. : Yunanca-Türkçe Sözlük, 1950.
Batı Kaynaklı Sözlüklere Karşılık Bulma Denemesi

Şemsi : Cevahirü'l-Kelimat.
1972-1978 (Tahsin Saraç-Emin Özdemir ile ortaklaşa).
Sturtevant, H.E. : Eti Dili Sözlüğü, çev. M.B. Çelebi, 1946.
Şemseddin Sami : Kamus-i Türki, 1901.
Kamus-i Fransevi, 1902.
Şükün, Ziya : Farsça-Türkçe Sözlük, 1944.
Thıbaut, M.A. : Wörterbuch der französischen und deutschen Sprachen, 1907.
Tosun, M. Yalvaç, K. Sümer-Babil-Assur Kanunları ve Ammi-Şaduqa Fermanı, 1975.
Vambery, A. : Etymologisches Wörterbuch der Turkotatarischen Sprachen, 1878.
Wolfram v.S. : Grundriss der akkadischen Grammatik, 1952.
Akkadisches Handwörterbuch, 1952.
— Yudahin, K.K. : Kırgız Sözlüğü, çev. Abdullah Taymas, 1945.
Yusuf Has Hacib : Kutadgu Bilik, Yay. R.R. Arat, 1947.
Zemahşeri : Akse'l-Ireb.
Zenker, Th. : Dictionnaire Turc-Arabe-Persan, 1866-1876.
DERGİLER
TDK. : Türk Dili
— Tarama Sözlüğü (8 cild)
— Halk Ağzından Derleme Sözlük (12 cild)
Derleme Dergisi (1939-1942 evresi)
Bilimsel Bildiriler
Türk Dili Araştırmaları yıllığı - Belleten.
Türkçe F.H. Dağlarca'nın çıkardığı dergi (1960 - 1964).
(İst. Ün. Ed. Fak. Türko. Bl.)
Türk Folklor Araştırmaları
Anadolu Araştırmaları
(İstanbul Ün. Ed. Fak. Arkeoloji Bl.)
Orians (1947'de yayın alanına çıktı).

A

A, Türk ABC'sinin ilk sesi, doğal seslerin yansıtılmasında, sözcük köklerinin oluşmasında, A/O/U bağlantısı içinde, gelişen, ağızdan çıkarken ğ sesini sezdiren üretici bir yansıma. A sesi Türk dilinin yapısına uygun gelen, doğa olayları, doğa varlıkları karşısında, gene doğal bir eğilimle, sürekli bir yükseliş gösterir. **İ** sesinde **iniş**, **u** sesinde **genişleme**, **o** sesinde **yuvarlakşma**, **e** sesinde **yayılma**, **ö**, **ü** seslerinde **büzülme** olayı vardır.

A sesi, yapısı, ağızdan çıkışı, oluşumu gereği ğ sesinden ayrı tutulamaz, a'nın ardından ğ sesinin, kapalı bir ses düzeni içinde, gelmesi doğaldır, kaçınılmazdır. Nitekim **a** derken ğ sesini de söyleriz, bunu sezmeden yaparız. A sesinin ardından, ondan ayrılmaz bir bölüm olarak, ğ sesinin geldiğini gösteren en elle tutulur kanıt **ağ** köküdür. Sözgelişi, **biz, ağlamak** da deriz, ğ sesini yutarak, **alamak** da. Burada **a** ile **l** sesi arasına giren ğ sesi yutulur. Halk ağzında **ne alıyon bee** (ne ağlıyorsun bee) söylenirken **a** ile **l** arasındaki ğ yutulmuştur.

A sesinin ardından, onu bütünleştiren, ğ sesinde sürekli bir dönüşme, değişme görülür. **G, h, k** sesleriyle ğ sesi eşkökenlidir, birbirinin yumuşaması, kalınlaşması sonucudur. **Gelmek/kelmek/ğelmek/yelmek** sözcüklerini söylerken anlatılmak istenen eylem değişmiyor. Ağız ayrılıkları denen olay, bu seslerdeki değişme eyleminden kaynaklanıyor, besleniyor. Türk dilinde başka bir dilden geçen **akşam** (bk.) sözcüğünün, Türk ağızlarında değişik söylenişleri vardır: **ağşam** (Karadeniz yöreleri ağızları), **ahşam** (Doğu Anadolu, Orta Anadolu ağızları), **ayşam** (Karadeniz yöreleri, özellikle **Giresun-Rize-Gümüşhane** dolayları), **agşam** (Trabzon dolaylarıyla Trakya göçmenlerinin kimilerinde). Bu dönüşme yeni değil, Türk dilinin yazıya geçtiği dönemlerde bile vardır. Anadolu türkçesinde XIII. yy. dan bu yana sürüyor: **ağsak** (aksak), **ağsırık** (aksırık), **ağsamak** (aksamak), **ahıcı** (akıcı), **ahıtmak** (akıtmak), **ahmak** (akmak), **ahşam** (akşam, **ağşam**), **ağ** (ak), **ağlık** (aklık). Bu son örnekler için (bk. Tar. Söz.).

Alınan örneklerde **a** sesinin ardından gelen ğ, **h, k, g** seslerinde dönüşme olduğu anlaşılıyor. Bu durumda **a** sesinin aldığı ğ, **h, g, k, y** ek sesleriyle **ağ, ah, ag, ak** köklerini oluşturması doğaldır. Öte yandan, gene **a** sesiyle ilgili olarak, **d/t, y/z, ç/ş** seslerinde de karşılıklı dönüşme sözkonusudur: **ad/at, yay/yaz, yaz/yay, aç/aş** bg. seslerde, özellikle sözcük içinde, dönüşme yaygındır, süreklidir.

Hayde varu bakalum
Selvi ağaşlarina
Bi günahum varisa
As beni saşlaruna
— Kar. —

dörtlüğünde **ağaç** yerine **ağaş**, **saç** yerine **saş** deniyor, **ç/ş** dönüşmesi.

Kapisinun öğunde
Portokal ağaşlari
Bi yuk odun yuklenu
Nazli yarun saşlari
— Kar. —

dörtlüğünde de **ağaç/ağaş, saç/saş** dönüşmesi, bir ağız özelliği de olsa, kendini gösteriyor.

Kan oldı ciger gözümden ahdı
Derdin dahi gitmedi cigerden
— İbrahim —

dizelerinde **akdı/aktı** yerine **ahdı** deniyor, **k** sesi **h** sesine dönüştü. A sesinde incelme, kalınlaşma olayı, çokluk, **e** ile

gerçekleşir. E sesinin yayılmasıyla a sesinin yükselmesi arasında bir bağlantı vardır. Türk dilinde el köküyle başlayan sözcüklerle al köküyle başlayanlar arasında el'den al'a dönüşme görülür. Elma/alma sözcüklerinde el/al kökü dönüşmüştür, alkışlamak eyleminde el'den al'a dönüş vardır, almak eyleminin kökü al değil el'dir. Söylemek anlamına gelen ayıtmak sözcüğünün eyitmek biçiminde de söylendiği biliniyor, onda da a/e, e/a dönüşmesi sözkonusu.

Türk dilinin yapısı gereği, sözcüklerden oluşurken, seslerin incelik kalınlıklarına göre düzenlenmede a sesinin başat olduğu görülür. Bunu anlamak için içinde a sesi bulunan sözcüklerin öteki soslilerle (e, i, ı, u, o, ü, ö) oranlanması yeterlidir. Bir sözcükte başlangıç sesi a ise sonra gelen sesler arasında o sesini bulmak güçtür oysa o sesi başlangıç sesi olursa sözcükte a sesini bulmak olağandır. Sözgelişi boyamak, doymak, oymak, soymak, koymak, yormak bg. başat ses o olan sözcüklerde a sesi görülür, oysa bakmak, başlamak, yaymak, yazmak, akmak, çakmak, takmak, varmak, sarmak bg. a'nın başat olduğu sözcüklerde, benzerlerinde o sesinin a'dan sonra gelen sözcük öğelerinde yer alma olanağı çok azdır. O sesi başta olunca, sözcükte a sesinin yeri var, buna karşılık a sesi başa gelince sözcükte o sesinin yeri yoktur pek. U sesiyle a sesinde öncelik-sonralık bağlantısı karşılıklıdır. Hangisi başat olursa olsun, ötekinin sözcükte yeri vardır. Öte yandan, elma gibi birkaç sözcüğün dışında a sesinin bulunduğu bir sözcükte e, i, ü, ö seslerini bulma olanağı çok azdır. Bu duruma göre a, ı, u, o seslerinin kendi aralarında sağlanan uyum gereğince, e, i, ü, ö sesleri dışta kalır. Dolu, yüklü sesler, ince, gevşek seslere yaklaşmıyor. Genişleyen seslerle büzülen sesler (e, i, ü, ö) birbiriyle kaynaşıyor, uzayıp yuvarlaklaşan seslerle yabancılaşıyor.

A sesinin başka bir özelliği de, sözcüğün yapısında değişmeye, dönüşmeye elverişli oluşudur, yumuşamaya yatkınlığıdır. Bu sese eklenen seslerde kalınlaşma, yumuşama doğaldır. Ak'tan ağarmak, atmak'tan adım, aç'tan acıkmak gibi k/ğ, t/d, ç/c dönüşmeleri a sesi yapısını koruyor. Anadolu türkçesinde ağızların oluşması, çokluk, a sesinin yapısına dayanır. K, g, ç, c, ğ, h, ö, e, u, ü seslerinde değişme, dönüşme hızlıdır, a sesinde çok yavaştır. Sözgelişi ölünün güru (ölünün gömüldüğü yer) elinin körü biçimine dönüşürken ö, ü, u, g sesleri hepten değişmiştir. El ile öl sözcüklerinin, birbirinden apayrı bir anlamla yüklenmesi olağan değildir. Öte yandan fars. gûr (mezar)un kör'e dönüşmesi de ayrı bir olaydır. Oysa a sesinde böylesi anlam kaymalarına yol açabilecek başkalaşmalar yok denecek oranda azdır. Bu durum a'nın başat ses oluşundan kaynaklanıyor...

ABA I., moğ. **aba** (baba, anne, ayı)dan **aba** (abla, anne).
Anadolu türkçesinde, özellikle halk ağzında, **abla, hanım, hala, yenge, yünden örülmüş üstlük** (ar. **abâ**, bk.), şaşırma bildiren ünlem. Man. **ama** (baba), süm. **ab** (baba), mac, **apa** (baba), lat, **atavus** kurtdede), ar. **eb, ab** kök benzerlikleri **aba** sözcüğünün gelişim çizgisini gösteriyor.

ABA II., ar. **abâ** (yünden örülmüş üstlük, kalın giysi)dan **aba**.
Hırka, kalın yağmurluk anlamlarına da gelir. **Abayı yakmak** (birine tutulmak, sevmek, istek duymak), **vur abalıya** (kimsesize, güçsüze yüklenmek), **abası tutuşmak** (bir işte yıkım görmek, kuşkuya kapılmak, korkmak, ürkmek, çekinmek), **abayı bırakmak** (kaçmak, sıvışmak, vazgeçmek), **aba altında baba gizlemek** (birine tuzak kurmak, oyun oynamak), **aba altında sultan yatar** (görünüşe aldanma), **aba da bir dibâ** (kebe) **da bir giyene, güzel de bir, çirkin de bir sevene** (gönül sevdiği güzel olur, beğeni kişiye göre değişir), **aba altından çomak gösterirler** (kişiyi korkuturlar, kişiye oyun oynarlar, tuzak kurarlar), **aba vakti yaba, yaba vakti aba** (olmaz), **abacı kebeci, sen neci, abanın kadri yağmurda bilinir** (değer gerektiğinde anlaşılır).

ABADETMEK, fars. **âbâd** (bayındır, donanmış) ile tr. **etmek**'ten **abadetmek** (donatmak, bayındır kılmak, geliştirmek, verimli duruma getirmek, kalkındırmak).

ABANOZ AĞACI, kopt. **hebenoj**'dan gr. **ebenos**, tr. **abanoz**.
Anadolu türkçesine geçiş yolu kesin olarak bilinmiyor. Batı dillerine Kopt-Grek dillerinden geçtiği, Avrupa dillerinde

abanoz adının belli bir kökten gelişinden belli.
Alm. **ebenholz**, lat. **ebenum**, fr. **ébéne**, isp. **ébano**, itl, **ébano**, fars. **âbnus**, gr. **ebenos**.

ABDAL, ar. **bedil** (karşılık, adanan nesne)den çğ. **abdâl/abdal** (halk ağzında **aptal**). Afganistan'da, eskiden beri yaşayan bir konar-göçer topluluğun adı da **Abdal**'dır. Anadolu'da, belli bir yerde durmayan, sürekli olarak konup göçen yöre yöre dolaşanlara da **abdal** denirdi (Osmanlı döneminde), **Urum Abdalları** adı verilen topluluk böyleydi. Ayrıca **Abdal Musa, Kaygusuz Abdal, Pir Sultan Abdal** gibi inanç yayıcılarına, yöre yöre dolaşıp halkı uyaranlara da **andal** deniyordu.
Türkçede geçen **abdal sözcüğü**, bize kalırsa, bu Afgan topluluğundan kaynaklanıyor.

ABLA, moğ. **aba** (ana, baba)dan **abala/abla** (büyük kızkardeş, anlam değişmesiyle).
Halk dilinde, **abıla, abula**. Ayrıca **abla**: baba, büyükanne, hanım, hala, yenge, yünden yapılmış bir kışlık giysi. Uy. **apa** (abla).

ABLAK, ar. **eblek/eblâk** (ayağı aklı karalı at)tan **ablak** (geniş, dolgun yüzlü anlam değişmesiyle). **Ablak yüzlü** (dolgun, geniş yüzlü). Fars. **ablâk-suvâr** (alnı, ayakları aklı karalı ata binen kimse, binici).

ABLUKA, itl. **blocco** (sarma, önleme, kuşatma)dan **bloka - abloka - abluka** (bir yere giriş çıkışı engellemek, çevresini sarmak, önlemek).
Alm. **blockade**, isp. **bloquee**, fr. **blocus**. Anadolu türkçesine yakın dönemlerde, Avrupa ile olan ilişkiler nedeniyle geçti.

ABONE, fr. **abonné** (kesene, alıcı olma)den **abone** (karşılığını önce ödeyerek satın alma işlemi). Türkçeye XIX. yy. dan sonra, yayın yoluyla girdi.

ACABA, ar. **aceb/acib** (şaşılacak iş, öyle mi)den **aceba/acaba** (gerçekten öyle mi, şaşılacak iş, kuşku bildiren, inanmayı güçleştiren bir belirteçtir.
Halk dilinde: **yok yahu, olur mu, öyle mi** gibi karşılıkları vardır.

ACAYİP, ar. **acaib** **acibe**'nin çoğulu, şaşılacak iş, inanılmaz'den **acayip** (inanılır gibi değil, şaşılacak iş).

ACELE, ar. **acele** (hızlı, birdenbire)den **acele** (ivedi, hızla, fars. **çâbuk/çabuk**), gerçek anlamı: **devenin yürüyüşünü hızlandırması**

ACEMİ, ar. **Acem** (yabancı, İranlı, yerli olmayan)dan gene ar. **acemi** (yabancı işi, İranlı işi, yerlinin yaptığını yapamayan, bildiğini bilemeyen.), tr. **becerliksiz, işe yatkın olmayan, deney görmemiş**, halk dilinde: **denenmemiş**...

ACENTE/ACENTA, itl. **agente** (belli bir gelir karşılığı iş gören kurum. Polis)den **acente/acenta**.
Sözcüğün kökeni: sanskr. **âjati** (kendi kendine devinmek, davranmak), gr. **agô**, lat, **agere/ago**. Bütün batı dillerinde geçen acente karşılığı, eşkökenli sözcük bu sanskr. -gr. -lat. den türemiş, **kendi kendine devinme, ileri atılma, iş görme** bg. anlamları içerir.

ACI, es. tr. **açığ** (tatlı olmayan)dan **acı**.
Ac/aç kökü Türk dilinde, iki nesnenin birbirinden uzaklaşması, arada bir boşluğun oluşması eylemini içeren bir köktür. Birbirinden ayrılan, kopan, uzaklaşan iki nesnenin, insanla ilişkili durumda, yarattığı etki acı'dır. **Acı/açığ** sözcükleri **açılmak** eyleminden doğan tepkiyi, ezikliği, üzüntü uyandıran etkiyi dilegetirir. (Bk. **Acımak, Acıkmak, Acınmak, Acıtmak**)... Gr. **axos**, sanskr. **amlâk**, fr. **amer**, lat. **amarus**, itl. **amare**, isp. **amargo**, alm. **bitter**... fars. **telh**, ar. **mürr**...

ACIKMAK, tr. **ac/aç** (çözmek, iki nesneyi birbirinden ayırmak, araya boşluk sokmak, üzüntü vermek anlamında eylem kökü)tan **ac-ı-k-mak/acıkmak** (içi boşalmak, içinde bir boşluk, açıklık sezmek, yiyesi gelmek).
Ac/aç kökünde, anlam genişlemesiyle, değişik eylemleri yansıtma özelliği var, bu özellik ağızların başkalaşması, doğal etkenler, bir de toplumların yaşama biçimlerinden kaynaklanıyor. **Acsık** (acıkma, boşalma, tek olmama, açlık), **açsız** (tok, karnı doymuş, içi dolu).

ACIMAK, tr. **ac/aç**'tan **ac-ı-mak/acımak** (acı duymak, kendi özünde bir açıklık, çözülmüşlük sezmek).
Anlam genişlemesiyle: **birine karşı eğilim duymak, yönelmek, yardımcı olmayı düşünmek.**

ACINMAK, tr. **ac/aç**'tan **ac-ı-n-mak/acınmak** (kendi kendine acımak, kendi özünde bir boşluğun, kopukluğun, üzücü durumun varlığı sanısına kapılmak).

ACITMAK, tr. **ac/aç**'tan **ac-ı-t-mak/acıtmak** (başkasında bir boşluk, kopukluk yaratarak incinme eğilimi uyandırmak. Boşaltmak. Anlam genişlemesiyle: **acı** denen üzüntü verici durumu yaratmak), **incitmek, üzmek**...

AÇ, tr. **ac/aç** (doğal seslere öykünmeden, doğal ses yansıması, yansıma ses, anlam gelişmesiyle iki nesne arasındaki boşluk, içte boşalma, uzaklık, çözülme, kopma, dağılma, incinme, aşınma bg. durumları yansıtan sözcüklerin kökeni).

AÇIK, tr. **aç**'tan **acığ/açık** (iki nesne arasında bulunan uzaklık, bir nesnenin öğeleri arasında görülen kopukluk, çözülme.

Açılmış (kapalılığı giderilmiş, doluluğu ortadan kaldırılmış, boşaltılmış, uzaklaştırılmış, boş, çözük, kopuk, geniş.). **Açıkça, açıkgöz, açıklamak, açıklanmak, açıklayıcı, açıklık, açıktan, açılama, açılım, açılış, açılmak, açımlamak, açındırmak, açınmak, açınsamak.**

AÇMAK, tr. **aç**'tan **aç-mak/açmak** (iki nesne arasına boşluk, uzaklık koymak, bitişikliği gidermek, boşaltmak, çözmek.).

AÇMAZ, tr. **aç**'tan **aç-maz/açmaz** (çözümlenmez, içinden çıkılmaz, güç). **Maz** olumsuz ekiyle **ol-maz/olmaz, çık-maz/çıkmaz, kal-maz/kalmaz.**

AD, tr. **ad/at** (bir varlığın bilinmesine yarayan im)tan **ad**...

Ad sözcüğünün kökeni doğal bir ses yansımasıdır. En eski Türk sözlüklerinde, yazılı nesnelerde bulunmasına karşılık, açıklanışı, belli bir uygarlık ürününe bağlanışı kolay değildir. Başka ulusların dillerinde geçen karşılıkları gözönünde tutulduğunda bile soruna çözüm getirecek bir açıklık yoktur.

Alm. **name**, fr. **nom**, lat. **nomen**, sanskr. **nâma**, fars. **nâme**, gr. **o-noma**, ar. **ism**. itl. **nome**, isp. **nombre**, ing. **name**, got. **name**...

Ad sözcüğünün başka bir anlamı da, **yabancı, başka, öteki** gibi sözlerle nitelenen nesneli bildirmesidir (Bk. **Ada**).

ADA, tr. **ad** (başkasını, ötekini, yabancıyı yansıtan kök)tan **ad-a/ada**. Uy. **yıkım, korkulur durum, başkası, öteki, gereksinme. Adın** (başka, öteki, ayrı), **aduk** (bilinmeyen, tanınmayan, **adguk, agduk**). **Adag** (ada, İbm.).

Ar. **cezire**, fars. **cezire**, alm. **insel**, fr. **ile**, lat. **insula**, isp. **isla**, itl. **isola**, ing. **isle**, gr. **nesos** (Anadolu dillerinden)...

ADAK, tr. **atamak** (adamak)tan **ad-ak/adak** (adanmış, başka bir varlığa sunulmuş.).

Türk dilinde **ada** sözcüğü **başka, öteki yabancı, bizden olmayan** anlamlarına gelir. **Ad/at** kökünde **başkası, öteki, uzakta olan** gibi varlıkları yansıtan bir anlam saklıdır. Bu kökten oluşan **adak** sözcüğünde de **başkasına, ötekine, uzaktakine, verilen** anlamı gizlidir. **Adamak**, bir nesneyi başka bir varlığa sunmak, vermek olduğuna göre, sözcüğün kökeninde bu eylem olaya dönüşünce aykırı bir durum ortaya çıkmıyor.

Fr. **voeu**, alm. **Gelübde**, ing. **vow**, lat. **votum**, Veda'larda **vâghât**, gr. **eukhé**, itl. **voto**, isp. **boda**, ar. **nezr**, fars. **nezr**...

ADALET, ar. **adl** (eşitlik)den **adalet** (denge, deveye yükletilen iki yük arasında denge, eşitlik sağlama durumu.).

El-adl (doğruluk, hayvana vurulan iki yük dengi arasında eşit ağırlık sağlama, yük denklerini dengeye getirme). **Adalet** sözcüğü, anlam değişmesiyle; işde, düşüncede, davranışta, eylemde, insanlar arasında karşılıklı ilişkilerde, alışverişte **eşitlik** karşılığında söylenir oldu. Özellikle alışverişte tartıya verilen önem yüzünden **el-adl/adalet** kavramı, **tartanla tartılan** (ölçeğe vurulanla ölçülen) arasında denge, eşitlik anlamını kazandı. Başlangıçta somutken, sonraları soyutlaştı.

Tr. **tüze, doğruluk**, alm. **Gerechtigkeit**, fr. **justice**, lat. **justitia**, isp. **justicia**, gr. **dikhaiosine**...

ADAM, sanskr. **Adamas** (insan)dan adam. Önce Arap-Fars dillerine, daha sonra, islam dininin etkisiyle, Türkçeye geçtiği düşünülürse de başka bir yorum daha vardır. Özellikle Arapçaya İbrani dilinden geçtiğini benimsemek daha doğrudur. İbrani dilinde **Adam** sözü islam dininde geçen yalvaç **Adem**'in karşılığıdır. Sanskritçe-İbranca benzerliği bu sözün eş-köklü olduğunu göstermeye yeter. İbrani inançlarına göre **Adam** (adem) ilk yaratılmış insan anlamındadır, Adem Peygamberin adıdır. Türkçeye Arap-Acem dillerinden geçmiştir. Adem (adam) erkektir, dişinin karşılığı değildir. Bundan dolayı **adam** denince yalnız erkek anlaşılır. **Adam** (adem) sözü bütün Batı dillerinde **Adam** biçiminde, bir

peygamber adı olarak geçer. Türkçede anlamı epey değişiktir. Biri bilinen yalvaç, ötekiler ise **erkek**, insan, kişi, olgun, yetişkin bg. değişik anlamları içerir. Bundan **adam olmak** türünden deyimler de türemiş. Bu deyimlerin peygamber **Adem** adıyla ilgisi yoktur.

ADIM, tr. **atmak** (öteye geçmek, başka bir varlığa yönelmek)tan **atım/adım** (iki ayak arasındaki uzaklık).

Esk. tr. de **admak**, Anadolu türkçesinde **atmak, ad/at** kökünde ayırmak, uzaklaştırmak, bir nesneyi başka bir yere koymak, iki nesnenin arasını açmak bg. değişik eylemler saklı.

Adımlamak (adım adım yürümek), **adımlık** (bir adım uzunluğunda).

ADİ, ar. **âdet** (alışılmış olan, alışılagelen, değersiz, önemsiz)ten **âdi** (değersiz, önemsiz, günlük iş, alışılmış olan).

Âdi (âdet edinilen, bir yeniliği, başkalığı olmayan, bilinen). **Adi adam** (aşağılık, anlayışsız, saygısız adam), **adilik** (aşağılık, saygısızlık, değersizlik, önemsizlik, düşüklük).

ADİL, ar. **adl** (doğruluk, ölçü, eşitlik)den **âdil** (doğru, ölçülü, eşitliği benimsemiş, ölçüden ayrılmayan, denge kuran).

ADLİYE, ar. **adl** (doğruluk, ölçü, eşitlik, denge)den **adliye** (tüze işlerinin görüldüğü yer, tüze kurumu, tüze ile ilgili işlerinin görüldüğü yapı, **tüzeevi**).

ADRES: fr. **adresse** (uzluk, beceri, oturulan yer)den **adres** (bir kimsenin arandığında bulunabileceği yer, oturup kalktığı, yaşadığı yer.).

AF, ar. **afv** (suçunu bağışlama, bırakma, vazgeçme, karşılık istememe)den **af. Af dilemek, af etmek** bg.

AFACAN, tr. **ivecen, evecen** (yerinde durmaz, ivedici, devingen, ele avuca sığmayan)den **efecen/ifecen/afacan**...

Ş. Sami'ye göre fars. **âfet-i can** (güzelliğiyle başkasının başına iş açan, gönül alan, aklını alan, gönlünü çelen) kök olarak gösteriliyor.

AFYON, lat. **opium**'dan ar. **efyûn**, tr. **afyon.**

Arap dilinde **p** sesi bulunmadığından **f** ile karşılanır, **p/f** dönüşmesiyle **opium** (ok. **opyum**) - **ofyum/efyun/afyon. Platon/Flatun/Eflatun** adında olduğu gibi.

Alm. **opium**, fr. **opium**, gr. **opion**, (ar. **efyun**'a daha yakın).

AGA --AĞA, mog. **aga/aka** (büyük kardeş, ağabey, büyük)dan **aga, ağa** (büyük, ileri gelen, saygın, etkili kimse, **köy ağası, çiftlik ağası, ocak ağası, Yeniçeri ağası** bg.). Halk dilinde **ağababa** (büyük baba, bir toplulukta ileri gelen, saygınlığı olan kimse), **ağadayı** (büyük kimse, saygın kişi, bir toplulukta ileri gelen kişi). Gr. **agos**, man. **agu**, peh. **ahu**...

AĞAÇ, tr. **ağmak** (yükselmek)tan **ağ-a-ç/ağaç** (yerden yükselen, yukarı doğru çıkan, ağan), uy. **yıgaç**...

Türk dilinde aç, ç ekleriyle ad, önad (sifat) yapılıyor: **Kol**'dan **kol-aç/kulaç, tıkamak**'tan **tık-aç/tıkaç, kır**'dan **kır-aç/kıraç** bg.

Alm. **Baum**, fr. **arbre**, lat., **arbor**, ar. **şecer**, fars. **diraht**, isp. **arbol**, itl. **albero**, ing. **tree**, gr. **dendron**, hit. **taru**...

Sanskr. **gâcca, agacca** (Bed. Ker.)...

AĞARMAK, tr. **ağ/ak**'tan **ağ-a-r-mak/ağarmak** (ak olmak, beyazlamak, aklaşmak). **Ak/ağ** dönüşmesiyle **k/ğ** yumuşaması. **Ağ, ak** (ak, ar. **beyaz**). **Ak/ağ** (beyaz) kökünden **ağartı, ağartmak, ağbenek** bg. **aklaşmak** (beyazlaşmak) eylemiyle bağlantılı sözcükler...

AĞI, bk. **ağu**...

AĞIL I., fars. **âğıl** (hayvanların yattığı yer)dan **ağıl** (genellikle koyun, geçi gibi küçükbaş hayvanların yattığı yer), **koyun ağılı, keçi ağılı.** Es. tr. **kası** (Kaş.), hit. **asavur.**

AĞIL II., tr. **ağ/ak** (ak, ar. **beyaz**)dan **ağ-ıl/ağıl** (ayın, güneşin çevresindeki ak ışıltı, ar. **hâle**), **ayla.**

II ekiyle **yaş-ıl/yaşıl/yeşil, ış-ıl/ışıl**...

O hat içinde olan yanağ-ü yüz
Ay ışığında ol resme ki yulduz
— Gül —

AĞILLANMAK I., fars. **ağıl** (ahır)dan **ağıllanmak** (bir yere toplanmak, ağıla girmek, yaylımdan dönüp ağılın önünde toplanmak).

AĞILLANMAK II., tr. **ağıl** (aklaşan)dan **ağıllanmak** (ışımak, aklaşarak parlak duruma gelmek), güneşin, ayın yöresinde ışıltılı bir çevrenti oluşmak.

AĞIR-AĞI, tr. **ağ** (yükselme, yukarı çıkma, büyüme bildiren kök)dan **ağır** (ünlü, anlı sanlı, saygın, Uy.). **Ağır başlı, ağır adam, ağır ol da kantara gel, ağır ol da okka döğ** bg. deyimlerde saygınlık izlenimi saklı.

AĞIRLAMAK tr. **ağ** (yükselme bildiren kök)dan **ağ-ı-r-la-mak/ağırlamak** (yüceltmek, saygı göstermek, değerini arttırmak, ululamak).

AĞIT, tr. **ağmak** (yükselmek, yukarı çıkmak)tan **ağ-ıt/ağıt** (yükselen, yukarı çıkan).

Anlam genişlemesiyle: içten gelen yakınmalı, acınmalı, duygulu, etkili söyleyiş, **ağıt.**

İt, ıt ekleriyle: **geçmek**'ten **geç-it/geçit**, **yaş**'tan **yaş-ıt/yaşıt**, **çığmak**'tan **çığ-ıt/çığıt** (yüzde çıkan ince siğil, çil), **düşmek**'ten **düş-üt/düşüt** (gününden önce doğan çocuk, **düşük**).

Ar. **mersiye**, fars. **mersiye**, alm. **Trauerode**, fr. **élégie**, lat. **elegia**, gr. **elegeia**... Grek-Latin dillerinde geçen **ele** kökü, eski Anadolu dillerindendir, **acıma, yakınma** bildirir.

AĞIZ, tr. **ağız, agız, agaz** (ağız)dan **ağız.** Bütün Türk ağızlarında birbirine yakın bir sesle söylenen **ağız**'ın kökü hit. **ais** ağız) olsa gerek.

Hit. **ais**, lat. **os**, es. tr. **aiz** (hit. **ais** yakınlığı açık), uy. **agıs**, kır. **avız**, tob. **avış, as**, teb. **us**, çuv. **sıvar**, alm. **Mund**, fars. **dehan, fem**, ar. **fem**, erm. **peran**, gr. **stoma**, isp. **boca**, itl. **bôcca**, ing **mouth**, fr. **bouche**...

ais/aiz/agız/ağız yakınlığı belli belirli.

Ağızbirliği, ağızlamak, ağızlaşmak, ağızlık, ağızotu, ağızsıl,...

AĞLAMAK, tr. **ag/ağ** (yükselmek, yukarı doğru çıkmak, ıssız, boş bg. durumlar bildiren kök)dan: **ağı** (gözyaşı) - **ağıla-mak/ağlamak** (gözyaşı dökmek, ağlamak. Gerçek anlamda yükselmek, içten dışa çıkmak, yukarı doğru gelmek).

Ağlamak (boş kalmak, ıssızlaşmak, boşalmak, yalnız kalmak. Ağ kökünde anlam değişmesiyle **boşalmak** bildiren özellik, Kaş., Uy.).

A-aaa-aaağ-aağ-ağ biçiminde doğal ses gelişimi...

Ağlamaklı, ağlamalı, ağlamsamak (ağlar gibi yapmak), **ağlamak** (hep ağlar gibi duran), **ağlanmak, ağlatı, ağlatmak, ağlaşmak, ağlayış**.....

AĞMAK, tr. **ag/ağ** (yükseliş bildiren kök) dan **ağ-mak/ağmak** (yükselmek, aşağıdan yukarı doğru çıkmak).

Süm. **aka** (yükselmek), kop. **ağı** (açı) ile tr. ag/ağ/ak kökleri arasında ben zerlik doğal bir yansımanın (ses yansı masının) sonucu olabilir. Türk dilinde ak, ag, ağ kökünden türeyen sözcüklerde önemli bir anlam genişlemesi var: **ağarmak, ağlamak, ağlak** (ıssız, yalnız, boş), **ağnamak** (yatıp debelenmek), **ağıtmak** (yükseltmek), **ağış** (yükseliş), **ağlamak** (yalnız kalmak), **ağlatmak** (savmak, uzaklaştırmak), **akı** (eli açık), **akılmak** (şaşırtmak, şaşmak), **akılamak** (eli açık olmak), **akım** (akma), **akın** (sel, akıntı)...

AĞRI, tr. **agrığ** (sızı, acı)dan **ağrı** (yükselmek, çıkmak eylemi içeren **ag** kökünden).

Uy. **agrag, agrık; agruş, agruk** hep **ağrı**, sızı anlamında. Lat. **aegreo** (sayrılanma, ağrıya yakalanma), gr. **agros** (ağrıya tutulma). **Sayru, sağru, sayrı, sagrı** hepsi de **ağrı** karşılığı... Alm. **Schmerz, Wehen**, fr. **douleur** (lat. **dolor'dan**), **mal**, isp. **dolor**, itl. **dôlore**, fars. **derd**, ar. **vecâ**...

AĞU, tr. **ağı** (ar. **zehir**)dan **ağu.** Sözcükteki **ağ/ag** kökünün tr. olmasına karşılık **ağu** ile süm. **ugu** (uğu) yakınlığı ilgi çekiyor.

AĞULAMAK, tr. **ağu**'dan **ağu-la-mak/ağulamak** (birine ağu vermek, ağu içirmek).

Ağulanmak (kendi kendine ağu almak), **ağu-lan-mak/ağulanmak**...

AĞUSTOS, lat. **augustus** (Roma İmparatoru **Augustus**'un adından)tan **ağustos** (yılın sekizinci ayı).

Augus (kutlu, kutsal, yüce)tan **augustus** (kutsal olan, yüce olan, kutsallık, yücelik). Roma imparatorluğunda Octavianus'a, sonra öteki imparatorlara verilen ek ad. Bir söylentiye göre imparator **Augustus**'un doğduğu aymış.

Ağustosböceği (lat., tr., ağustos ayında çıkan, öten bir böcek).

AH, tr. **ah** (doğal ses, bir olay, bir durum karşısında çıkan ses. Başka dillerde de benzeri vardır.).

AHA, tr. **aha** (doğal ses)dan **aha** (işte, mak, öyle mi, gene mi, sendo mi?).

AHALİ, ar. **ehl** (bir yerde oturan, yerleşen)den çoğ. **ehali/ahali** (yerleşenler, bir yerde oturanlar, kişiler, kimseler), **topluluk, halk**...

AHBAP, ar. **habib** (sevilen kimse, sevgili, yakın, bildik)ten çoğ. **ahbab/ahbap** (sevilen kimseler, yakınlar, bildikler). Ar.

hubb (sevmek)tan **habib** (sevilen, sevgili...).

AHIR, fars. **âhûr** (hayvanların yattığı yer, ağıl)dan **ahır.**

Sığır ahırı, at ahırı, koyun ahırı gibi hayvan türlerine göre ahırlar.

İng. **stable**, alm. **Stall**, lat. **stabulum**, fr. **étable**, isp. **establo**, gr. **aguris** (genellikle toplantı yeri, bilinen **ahır**'la ilgili değil, ancak fars. **âhûr**'la ses yakınlığı var), ar. **istabl**.., Tr. **aran** (Kaş.).

AHKÂM KESMEK, ar. **ahkâm** (ar. **hükm/yargı**'dan çoğ., **hükümler**)dan tr. **kesmek** ile **ahkâm kesmek** (bir konuda kendi kendine yargı vermek, buyruk ileri sürmek, buyurmak, geçersiz konuşmak). **Ahkâm çıkarmak** (kuruntularına dayanarak gelişigüzel yargılar vermek, sanılara kapılmak).

AHLAK, ar. **hulk** (davranış, tutum, iyi eylemde bulunma)tan **ahlak** (hulklar, davranışlar, eylemler).

Belli bir yolu, yöntemi benimseme, tr. **aktöre, töre.**

Hulk (yaratılış, doğa, kişinin düşünme bakımından içyapısı).

Ahlak'tan tr, eklerle: **ahlakçı, ahlakdışı, ahlaklı, ahlaklılık, ahlaksızlık**, bg.

AHLAT, rum. **akhrados** (yaban armudu) dan **akrad/ahlat.**

Anadolu türkçesine, Anadolu'da konuşulan Rumcayla girdi. **Ahlatın iyisini ayı yer** (armudun iyisini ayı yer)... ar. **hılt** (karışım)ın çoğ. olan **ahlat**'la bu rum. sözcük arasında bağlantı yoktur.

AHMAK, ar. **humk** (şaşkın, ussuz, dengesiz)tan **ahmak** (şaşkın, beceriksiz, dengesiz, anlayışsız).

AHRET, ar. **ahir** (başka, öteki, son)den **ahiret/ahret** (öteki dünya, sonraki dünya).

Ahretlik (besleme kız, besleme. Alay olarak: **kendinden geçmiş kimse**)...

AHŞAP, ar. **haşeb** (odun, ağaç, kereste) ten çoğ. **ahşab/ahşap** (odunlar, ağaçlar, keresteler, ağaçtan, odundan yapılmış olan.

Ahşap ev (yalnız ağaçtan, kerestedeп, tahtadan yapılmış ev, taş duvarlı olmayan, iç bölmeleri ağaçtan olan).

AHTAPOT, gr. **okhtapodi** (sekiz ayaklı) **den ahtapot.** Gr. **okhta** (sekiz), **podi** ayak), **okhtapodi.**

Alm. **Polyp**, fr. **polyp**, isp. **polipo**, fars. **heştpâ** (sekiz ayaklı)...

AHU, fars. **âhû** (ceylan)dan **ahu.**

Anadolu türkçesine yazın yoluyla geçti, Divan şiirinin en yaygın sözcüklerinden biridir.

AHVAL, ar. **hal** (durum, davranış, biçim) den çoğ. **ahval** (durumlar, davranışlar). Anadolu türkçesine yazın yoluyla geçti.

AİLE, ar. **âile** (erkeğin eşi, karısı. Anlam genişlemesiyle, bir evin içinde yaşayan, bir soydan gelen topluluk, **ev halkı**).

Aile (bir atanın torunlarından oluşan topluluk: **Eyuboğlu ailesi, Çakıroğlu ailesi, Köroğlu ailesi**)...

AİT, ar. **aid** (ilgili, bağlantılı, değgin. Geri dönen, bir sayrıyı görmeyen **giden/os. hastayı ziyaret eden**)ten **ait**...

AK, tr. **ak/ag** (ak, karanın karşıtı, yükseliş, devinme, aşağıdan yukarı doğru çıkış gösteren kök.).

Güneşin doğarken saçtığı aydınlık nedeniyle, **parlaklık**'ın (aklığın, ar. **beyaz**'lık'ın) yükselişiyle bağlantılı. Doğal bir olay olan güneşin doğuşunda ak kökünün dile getirdiği durum (parlaklık, ağarma, aklık) aydınlığın, ışığın aşağıdan yukarı doğru yükselerek yayılışına dayanır. **Ak**'la bu doğuş (**ağarma**) arasındaki bağlantı budur.

Ak'tan **ağarmak** (aklaşmak, k/g/ğ seslerinde yumuşama yoluyla dönüşme.), **ağmak** (yukarıya doğru yükselmek, çıkmak, bir doğa olayı olan, güneşin doğarken saçtığı aydınlıkla ilgili)...

Alm. **weiss**, fr. **blanc**, ing. **white**, fars. **sefid**, ar. **beyaz** (aydınlık, parlaklık), lat. **albus**, gr. **albos**, isp. **blanco**, itl, **bianco**, kır. ak, sanskr. **bhğlam, bhargah** (parlaklık, aydınlık, ışıma)...

Batı dillerinde **bl** köküyle başlayan **ak** anlamını içeren sözcüklerin kökeni sanskr. **bhalam.** Bu sanskr. sözcükten kaynanlananlarda **yanmak, yalımlanmak, şimşek çakmak** bg. doğal olayları içeren bir anlam bütünlüğü var.

AKAÇ, tr. **akmak** (bk.)tan **ak-aç/akaç** (sıvıyı akıtmaya yarayan aygıt, akıtıcı).

Aç ekiyle ad: **kol**'dan **kul-aç/kulaç, kolaç, çıkmak**'tan **çık-aç/çıkaç** (çıkılacak yer, çıkma yeri), **tıkamak**'tan **(tık-aç/tıkaç** (tıkayıcı).

AKADEMİ, gr. **axademeia** (bilge Eflatun'un Atina yakınlarında kurduğu okulun adı)dan, lat. **academia**, daha sonra Avrupa dillerine geçti. Türkçeye fr. **académie**'den, okunuşuna göre, **akademi**

olarak geçti. Axademaia-academia-académie-akademi...

AKASYA, gr. axaxia'dan lat. acacia (ok. akasiya), tr. akasya. Grek-Latin dillerine eski Anadolu dillerinden geçmiştir, akasya bir Akdeniz ağacıdır. Alm. Akazie, fr. acacia, isp. acacia, fars. akakıya, itl. acàcia.

Yarim gelir yanıma
Kanı kaynar kanıma
Neş'e saçar canıma
Akasyalar açarken...

AKÇA, es. tr. agı (ipekli dokuma)dan agıça-agça-akça (para).
Ağı, agı (gömü, ar. hazine, ulus yönetiminde giderlerin, gelirlerin dengelendiği yer, kurum, hazine), agı, (ipekli dokuma. Hepsi için bk. Kaş.).
Agıça/akça (küçük ipekli dokuma, ipekli dokumadan alınmış ufak bir bölüm, parça). Eskiden alıvşeriş işlerinde para yerine değerli nesneler kullanılır, alışveriş bir türlü değiş-tokuş niteliğinde olurdu. İpekli kumaş anlamına gelen agı sözcüğüne eklenen küçültme eki fars. ça ile akça oluştu. İ.S. 841'de Asya'da basılı bir Türk parasının üzerinde akça yazıldığına göre, bu sözcüğün çok eskiden beri kullanıldığı anlaşılıyor.
Gr. arguro, lat. argentum, fr. argent (üç dilde de gümüş anlamında), alm. Geld (gold/altın)dan, Münze...

AKÇIL, tr. ak (ak, beyaz) ile çıl ekinden ak-çıl/akçıl (aklaşmaya yüztutmuş, ağarmaya başlamış). Balık-çıl/balıkçıl gibi.

AKIBET, ar. akab (topuk)tan akıbet (sonunda, sonda, bitiminde).
Ar. akab ya da ukab (topuk, ayağın arkası) sözcüğünden akabe, takıb, akıbet sözcükleri türemiş, hepsi de topuğun izi'ni sürmek, izin üzerinden yürüyüp gitmek, izlemek anlamındadır, yazılışı akb (ayn, kaf, ba, sondaki et Arap dilinde bir ek olup tr. de lık, lik, lük, luk ile karşılanır. Gerçek anlamıyla akıbet/topukluk, izlik, sonluk, bitimlik bg.)...

AKIL, ar. akl (devenin ayağına vurulan bağ, fars. kustek/köstek)dan akıl (es. tr. us, ög).
Türk diline yazın yoluyla geçti. Akl'dan ma'kul (ayağı bağlı deve, ayağına köstek vurulmuş deve. Anlam değişmesiyle usa uygun, akıl-lı/akıllı (ar. anlamıyla ayağı köstekli deve), tr. lı ekiyle. Ar. Âkıl (akıllı, köstekli, anlam genişlemesiyle uslu).
Fars. hûş, hired, alm. vernuft, lat. ratio (reor/düşünmek'ten), gr. logos (legein/seçmek'ten), fr. raison, isp, razon, tr. us, ög, itl. raziocinio.
Akılcı, akılcılık, akıldışı, akıllanmak, akıllatmak, akıllı, akıllıca, akıllılık, akılsızlık (hepsi akıl köküne getirilen tr. eklerle).

AKIM, tr. ag/ak (yüselmek, devinmek, çıkmak bg. eylem bildiren kök)tan akımak/akmak eyleminden ak-ım/akım (akış, bir ağızda akan, Kaş.).
Im ekiyle: takma'tan tak-ım/takım, bakmak'tan bak-ım/bakım, yıkmak'tan yık-ım/yıkım bg. Türkçenin en yaygın, en işlek eklerinden biridir. Akımlık/akak (akma yeri, akacak yer).

AKIN, tr. ag/ak (bk.)tan akmak eylemi, ondan, akın. Ak-ın/akın (bir yerden bir yere akış).
Anlam genişlemesiyle saldırı, saldırmak. Geceleyin baskınla saldıran.
Akıncı (akın eden kimse, savaşçı), akıntı (akmaya başlayan, az az akan, bir yerde akarak biriken sıvı). Akış (akma biçimi, akma eylemi, akmakta olan, akan.).

AKMAK, tr. ag/ak (yüklemke, devinmek, çıkmak, sapmak eylemlerini içeren kök)tan ak-mak/akmak (bir yerden bir yere doğru devinmek, gitmek).
Ag/ak/ağ köklerinin özdeşliği, anlam genişlemesiyle, biri yukarı doğru çıkış, yükseliş, öteki eğik bir yüzeyde yer değiştirme olmak üzere, iki ayrı eylemi bildirir. Bu eylemlerde, nitelik değişikliğine yolaçan oluşlar da devinmenin doğal ürünleridir. Ağarmak (aklaşmak), ağmak (yükselmek), ağlamak (boşalmak) gibi.
Ag/ak kökünden türemiş bütün sözcüklerde devinme, eylem özdür. Akıglıg (akıcı, akan), akıgsız (durgun, akmayan), akınçsız (durgun, akmayan, akışı olmayan), akturmak (akıttırmak), aktınmak (suya dalmak, batmak, akmak), aktarmak (çevrilmek, dönmek, bir yerden başka bir yere götürmek), akıg, akığ (akış, akma).
Akım, akın, akıncı, akındı, akışmak, akıtgan, akıtmak (Kaş.) sözcüklerinde

ak kökü devinme anlamını içeriyor. Anadolu türkçesinde akmak sözcüğü yalnız sıvılar için geçerli değildir. Süzülmek, eğilim duymak, yönelmek, vermek bg. anlamları da içerir:

Yılan akar kayadan
Ben ölmem bu yaradan

dizelerinde yılan akar/yılan süzülür anlamındadır, akmak/süzülmek.

Gönül aktı bir güzele

gönül aktı/gönül yöneldi, eğildi. Koyun tepeyi aşıp ovaya aktı/koyun tepeyi aşıp ovaya döndü, yöneldi. Akmak/yönelmek, dönmek... Gözüm önüme aksın/gözüm öne düşsün. Akmak/düşmek, yuvarlanmak.
Akmak eylemiyle bağlantılı: Akıcı, akım, akın, akıncı, akındırık (reçine, ağaç kabuğundan akan), akıntı, akıntılı, akış, akışkan, akıtma, akıtmak, akma, aktarma, aktarmak, aktarmalı...

AKRABA, ar. karib (yakın)dan çoğ. akraba (yakınlar, yakında olanlar). Ar. da çokluk akribâ biçiminde söylenir, tr. ye ses uyumuna göre akraba olarak geçti. Ar. kurb (yakınlık) - karib (yakın) - akribâ (yakınlar).
Akrabalık/ar. akribâ-akraba/tr. lık eki ile: akrabalık (yakınlık, soy yakınlığı, kan yakınlığı). Tr. de akraba, genellikle, tekil olarak söylenir, çoğ. akrabalar'dır, yanlıştır.

AKRAN, ar. karin (eş, benzer, denk, yaklaşım)den çoğ. akran (eşler, denkler, yaşıtlar).

AKREP, ar. akreb (bilinen ağulu yaratık, akrep)ten akrep.
Ayrıca bir gökkatının (burcun) adı; akrep burcu...

Akrep etmez akrabanın
akrabaya ettiğin
(yakının vakınına ettiği kötülüğü akrep etmez.)

Fars. akreb, lat. scorpius, fr. scorpion, alm. Skorpion. Bütün Avrupa dillerinde Lat.-Grek kaynaklıdır.

AKSAK, tr. aksamak (çıkmak, sapmak, yükselmek, yanlamak)tan ak-s-ak/aksak... Türk ağızlarında ağsak, ahsah, ahsak bg. biçimleri var. Ağ (yükselme, çıkma, sapma bildirir) köküne gelen samak ekleriyle, ağ-sa-mak/aksamak (bk.) - ak-s-ak/aksak... kökte sa ekiyle ayağa dikilme isteği... Ahsak (topal, aksak, Kaş.) sözünde görülen h sesi ğ-g-k dönüşmesinde ayrı ağız özelliğidir.
Fars. leng, ar. a'rec, fr. boiteux, alm. lahm, isp. buatoe, lat. claudus...
Aksak sözcüğü Anadolu türkçesine anlam, biçim değiştirmeden girdi.
Sa orta eki istek, dilek, eğilim bildirir, su-sa-sam/susamak (su isteği gelmek, su isteyesi olmak), aksak sözünde de bu istek anlamı saklı. Ayağın topallığı nedeniyle, yürürken, ayağa dikilmek, yükselmek ister gibi bir durum sözkonusu...

AKSAMAK, tr. ağ (yükselme, çıkma, doğma, sapma bildiren kök)dan ağ-sa-mak/ak-sa-mak/aksamak...
Kök anlamı: yükselmek istemek, ayağa dikilme isteği duymak. Anlam genişlemesiyle, sapmak, dengesi, düzeni bozulmak...

Aksamak eylemini aksak'tan türemiş göstermek, sözcüğün yapısına aykırıdır. Ortada bulunan sa eki kökün aksak değil ağ/ak olduğunu gösteriyor (bk. Akmak)... Kimi ağızlarda ahsamah, ahsamak, ağsamak biçimleri ağ-ah-ak kökündeki ses değişimi sonucudur.

AKSATA, ar. ahz (almak) ile ita (vermek)ten ahz-ü ita (alış-veriş) - aksata. Kimi yörelerde aksavata...

AKSATMAK, tr. aksamak (bk.)tan aksa-tmak/aksatmak (aksamasına yolaçmak).

AKSETMEK, ar. aks (yansıma) ile tr. etmek'ten aks-etmek/aksetmek (yansımak, yankımak), tepmek, çarpıp geri gelmek...

AKSIRMAK, tr. ağsırmak (hapşırmak)tan ak-sır-mak/aksırmak.
Eski kaynaklarda ahsırmak, ağsırmak olarak geçiyor. (Tar. Söz.) Ağ/ah/ak köklerinde ğ/h/k/ dönüşmesi, ahşam, akşam, kimi yörelerde aksam, h-ğ-k dönüsmeleri. Aksırmak eyleminde de yükselmek, yukarı çıkmak, ağmak gibi anlamları içeren ag/ağ/ak kökü olduğuna göre kökdeş sözcüklerle özdeşlik var. Öte yandan ağsırmak'la ögsürmek-öğsürmek bağlantısı düşünülürse ög/öğ/ök gibi göğüs, yürek, iç, öz bildiren köklerle eşanlamlılık ortaya çıkar. Öğsürmek-ağsırmak dönüşmesi olabilir.

Ancak, şimdilik, bunu pekiştirecek bir kanıt yok. **Tık-sır-mak/tıksırmak** (köke gelen **sır-mak** ekleriyle)...

AKSİ, ar. **aks** (yansıma, ters, tepki, geri dönme)den **aksi** (karşıt olan, ters düşen, uygun gelmeyen).
Aks'ten: **aksilenmek, aksileşmek, aksilik, aksine** gibi tr. eklerle (lenmek, leşmek, lik, ne) türetmeler.

AKŞAM, har. **akhşam** (gecenin başlaması)dan **akşam**.
Har. **şam** (gece), **akh** (başlama, başlangıç anlamında), **akh-şam/akhşam** (karanlığın, gecenin başlayışı). Halk dilinde **ağşam, ahşam** da deniyor.
Akşamcı, akşamgüneşi, akşamki, akşamlamak, akşamleyin, akşamlı, akşamlık, akşamyıldızı, bg. **akşam** sözcüğüne gelen tr. eklerle türetmeler.

Aktarmak, tr. **ag/ak** (yükselme, devinme, yer değiştirme eylemlerini içeren kök) tan **agtarmak/aktarmak** (bir yerden başka bir yere taşımak, çevirmek, döndürmek).
T-ar-mak/tarmak ekleriyle: **katarmak** (geri döndürmek), **kaytarmak** (saldırmak), **kurtarmak**,...

AL I., ar. **âl** (düzen, tuzak, kandırma, aldatma). Türevleri: **aldamak** (bk.) **aldanmak, aldatmak** ile bu anlamı içeren sözcükler.

AL II., ar **âl** (soy, aile, kan yakınlığına dayalı topluluk. Bugün kullanılmıyor. Os. **Âl-i Osman/Osmanlı soyu, Âl-i Resul/Peygamber soyu**, hepsi de eskimiştir.).

AL III., ar. **âl** (yüce, ulus, eskimiştir).

AL IV., tr. **al** (el, gövdenin bilinen iki üyesi, **sağ el, sol el**).
Başlangıçtan beri bütün Türk ağızlarında bulunan, yalnız **el/al** biçiminde söylenen, birçok eylemin kökeni olan sözcüktür. **Kandırma, aldatma, tuzak** kurma anlamlarını içeren, ar. **âl** kökünden türeyenlerin dışında kalan dil varlıklarının en verimlilerinden biri bu **al/el**'dir. A/E seslerinin birbirine dönüşmesi sonucu, kimi sözcüklerde köklerin karıştığı görülür. Bu karışma **ülke** anlamına gelen **il, el, yabancı** karşılığı söylenen **el, barış** anlamını içeren **el** ile de gerçekleşir.
Al/el dönüşmesinin en açık örneği **elma** denen yemiştir. Bunun doğrusu **alma**'dır, yumuşama sonradan olmuştur. **Alma** sözcüğü **el** ile alınan, **el** ile tutulup koparılan demektir. **Al/el** dönüşmesi, a/e yumuşaması yüzünden **alma/elma** dönüşmesi de oluverdi. (bk. **El**).

AL V., fars. **âl** (kızıl)dan **al**. Bu sözcüğü kimi sözlükler tr. (Kaş., Uy., İbm.), kimi sözlükler fars. (ZŞ., MS.) gösterir. Bize kalırsa **al** sözcüğü tr. dir, fars. sonradan geçmiştir. Nitekim **yalav**'dan türeyen **alev** de öyledir, fars. sayılır kimilerince (bk. **Alev**).

ALA, moğ. **alag** (değişik boyalı)dan **ala** (alaca). Anadolu türkçesinde **g** sesinin düşmesiyle **ala** biçimine girerken anlam değişikliğine de uğradı, başka sözcüklerin türemesine yaradı: **Alabalık, alakarga, alageyik, aladoğan, alakuş** bg. yaratıklar, tüylerinin değişik boyalı oluşlarından dolayı, bu adları aldı.

ALACA, moğ. **alag** (değişik boyalı)dan **ala** ile tr. **ca** ekinden **ala-ca/alaca** (değişik boyada olan, iki ya da çok renkli).
Alaca bulaca, alaca düşmek, alacalanmak, alacalı, alacabalıkçıl bg. deyimler, adlar, eylemler.

ALACAK, tr. **al** (el)dan **al-a-cak/alacak** (ele geçecek olan, elle tutulacak olan). **Cek, cak** ekleriyle: **olmak**'tan **ol-a-cak/olacak, dolmak**'tan **dol-a-cak/dolacak, vermek**'ten **ver-e-cek/verecek, bilmek**'ten **bil-e-cek/bilecek, tutmak**'tan **tut-a-cak/tutacak**... **Algu** (alacak), **alım** (alacak), **alımlığ** (alacaklı), **alımçı** (alacaklı),...

ALAFRANGA, itl. **allafranca** (Frank'a özgü)dan **alafranga**.
İtalyanlar, eski Avrupa uluslarından Franklar'a, Fransızlar'a özgü alışkanlıklara, yabancıya özgü anlamında **allafranca** derler, Anadolu türkçesine XIX. yy. dolaylarında, okunuşuna göre **alafranga** olarak geçti.

ALAGARSON, fr. **garçon** (erkek çocuğa özgü)dan **alagarson** (oğlan saçı gibi kesilmiş kadın saçı).
Anadolu türkçesine XIX. yy dan sonra, berberlikle girdi.

ALÂKA, ar. **alâka** (bağlık, ilgi, düğümleme)den **alâka** (ilgi, yakınlık, eğilim duyma).

ALÂKADAR, ar. **alâka** ile fars. **dâr** (lı, lu) ekinden **alâka-dar/alâkadar** (ilgili, bağlı, bağlaşımlı, bağlantılı, bk. **alâka**)...

ALAKOMAK, tr. **almak** ile **koymak**'tan

alıp koymak-alarak koymak, al-a-koymak/alakomak (bir yere alıp bırakmak, Anlam genişlemesiyle **durdurmak, engel olmak, saklamak** bg.).
Uru durmak (ayağa kalkmak) **düşeyazmak** (düşecek gibi olmak), **sarakoymak** (sarmaya başlamak, sararak bir yere koymak).

ALÂMET, ar. **alem** (belirti, iz, im, dağın tepesi)den **alâmet** (iz, belirti, im).
Değişik anlamda: **iri, kocaman, iri kıyım, çok büyük**.

ALAN, tr. **alanğ** (düzlük, düz yer, ova, orman içindeki açıklık)dan **alan**.
Eski Türk sözlüklerinde (Kaş.) geçtiği gibi, XIV. yy. dan beri Anadolu türkçesinde ar. **meydan, saha** karşılığı söylenmektedir.

ALARGA, itl. **alla larga** (açıktan geç)dan **alarga** (kıyıya yaklaşma, açık denize doğru, engine.).
Anlam değişmesiyle: **uzaklaş, yaklaşma, geri çekil**.

ALATURKA, itl. **allaturca** (Türk töresi, Türk'e özgü)dan **alaturka** (Doğu işi, eskiye bağlı, geleceğe kapalı, Osmanlı işi.)...

ALAVERA, fr. **à livrer** (işi bırakmak, aktarmak bg.)den **alavera** (atlatmak, baştan savmak, işin içinden sıyrılıp çıkmak, oyuna getirmek). **Alavera dalavera**...

ALAY, lat. **alae** (ok. **alay**/Roma ordusunda yabancı atlılara verilen ad)dan **alay** (birlik, topluluk).
Kök anlamı: **kanad, koltuk**, bir birliğin bir **yanı**. Başlangıçta, yalnız Roma'da atlılardan oluşan savaş birliklerine **alae** (alay) denirken, sonraları yaya savaş birliklerine, **piyade**'ye de bu ad verildi. Orduda **kanad** (ar. **cenah**) düzenini kurarak, **alae** (alay) oluşturan ilk önder olarak **Hannibal** (İ.Ö. 225) bilinir. Doğu uluslarında böyle bir savaş düzeni bilinmezdi. Anadolu türkçesinde XIV. yy. dan sonra **Alay** bir topluluğun adı olarak geçer. «Çadırın dikdirdi **alay bağladı turdı**» (Dede Korkud).

Taşra çıkub alay bağladılar
—Enveri—

Alay bağlamak, alay göstermek, alay düzmek deyimleri Anadolu türkçesine özgüdür. Fars. **âlûden** (bulaşmak) sözcüğünden türeyen **âlây, âlâyiş** sözcükleriyle ordu birliği olan lat. **alae** (alay) arasında ses benzerliğinden öte bir bağlantı yoktur.
Alay etmek, deyimi anlam değişmesi sonucudur, sözcüğün köküyle ilgili değildir. **Alaya almak**: eskiden çekirdekten yetişmeyen, **alay**'dan yetişen, beceriksiz, başarısız kimselere, okuldan, ocaktan yetişmediği için **alaylı** denirdi, **alaya almak, alay etmek** deyimleri bundan dolayıdır. **Alaylı** (alaydan yetişen, okula gitmemiş), **mektepli**, (okuldan yetişen, ocaktan gelen). **Alaylı-mektepli** sözcükleri birbirinin karşıtı olarak söylenirdi, gericiler **mektepli**'ye karşı büyük bir öfke duyar, ayaklanmalarda onları öldürmeye çalışırlardı...

ALAZ, tr. **yalav** (alev)dan **yalaz-alaz** (yalım, alev)... **Y** sesinin düşmesi, **v/z** dönüşmesi (bk. **Alev**).
Alazlama, alazlamak, alazlanmak, alazlaşmak eylemleri **alaz/alev** ile eşkökenli.

ALBAY, tr. **alay-beyi** (alay denen ordu birliğinin başında bulunan görevli), **alaybey**'den kısaltma **albay**.

ALBÜM, lat. **album** (ak, aklık)dan fr. **album**, tr. **albüm**.
Eski Roma'da, üzerine yılın önemli olayları yazılan, ak düzelere (levhalara) **album** denirdi. Sonraları bugünkü anlamda kullanılır oldu.
Gr. **albos** (ak, aklık), lat. **albus, album, alba** (aklık, ak).

ALÇAK, tr. **alt** ile **çak** ekinden **alt-çak - altçak/alçak** (az aşağıda olan, biraz altta bulunan).
Eski türkçede **alt** ile **cı, çı, cu** eklerinden sözcük türetme geleneği vardı: **altcı, altçı, altcu** (birden çok karısı olan kimsenin ilk karısı) sözlerinde **en altta** olan, kadınlar birinciden sonuncuya doğru dizildiğinde, süre bakımından **en altta kalan** anlamı saklıdır.
Cak, çak ekleriyle, halk dilinde türetilmiş sözcükler: **az-cak/azcak** (biraz), **yavaş-çak/yavaşçak** (az yavaş, çok yavaş değil), **sulu-cak/sulucak** (biraz sulu), **yarın-cak/yarıncak** (ertesi gün), **alçacık, alçakça, alçaklık, alçalmak, alçaltmak, alçarak** bg...

ALÇI, lat. **argilla** ya da gr. **argilos** (çömlekçi toprağı, ak toprak)tan **alçı**.
Anadolu türkçesine, Anadolu'da konuşulan rumca aracılığıyla geçti. **Argilos-argili-argi-arçi-alçı**. R/I seslerinde dö-

nüşme: **gırbal/kalbur** (lat. **cribum**'dan...) **g/c** dönüşmesi: lat. **gens** - ar. **cins/gens-cins**...

Alçığ (alçı), **alçığcı** (alçıcı) sözcüklerinin eski Türk sözlüklerinde (İbm.) olması, kökenin tr. olduğunu göstermez. Alçı denen gereç ilkin Akdeniz yöresinde bulunmuş, kullanılmıştır, kireç gibi.

Yalçu, yalçı, yalçu kireci, yalçı ve kireç (Tar. Söz.) sözcükleri geçiyorsa da **yalçı/yalçın** (parlak, parlayan)dan dolayıdır.

ALDAMAK/ALTAMAK, ar. **âl** (kandırma, şaşırtma, tuzak, **hile**)dan tr. **da-mak** ekleriyle **al-da-mak/aldamak** (kandırmak, şaşırtmak, tuzağa düşürmek).

Da-mak ekleriyle: **kımıl-da-mak/kımıldamak, şırıl-da-mak/şırıldamak/şarıldamak.**

ALDANMAK, ar. **âl** (kandırma, şaşırtma, tuzak)dan **al-dan-mak/aldanmak** (kendi kendine kanmak, şaşırmak, tuzağa düşmek, yanılmak).

Aldaç (aldatma düzeni, aldatıcı araç), **aldanç** kolay aldanan), **aldangıç** (aldatma aracı), **aldatıcı, aldatılmak, aldatmaca, aldatmak**...

ALDIRIŞ, tr. **el/al**'dan **almak** eylemiyle bağlantılı, **aldırmak** (alma işlemini başka bir özneye yüklemek, kendini almak eylemine konu etmek), **aldırmaz, aldırmazlık, aldırtmak** bg. sözcükler **al/el** kökünden. (Bk. **Almak**).

ALEM, ar. **âlem** (evren, yeryüzü, bilinen) den **alem** (evren, yeryüzü, çevre, topluluk, bütün).

Ar. **âlem** sözcüğü ile **bilgi** anlamına gelen **ilm** eşkökenlidir. Bu nedenle **âlem** kavramında **bilinme** anlamı saklıdır, **âlem**, başka bir anlamda, **bilinen** varlık, gözle görülen, tanılan varlık demektir. Türkçede **evren, yeryüzü** anlamında söylenir genellikle.

Âlem sözcüğü uzun okunur, bir de kısa okunup **bayrak** anlamına gelen **alem** vardır, birincisi **ayn, elif** ile, ikincisi yalnız **ayn** ile başlar. (1. **ayn, elif, lam, mim.**, 2. **ayn, lam, mim.**).

ALESTA, itl. **allestire** (hazırlamak)den **allesta** (hazır), **alesta**. Anadolu türkçesine gemiciler aracılığıyla, kıyıllerinden, denizci deyimi olarak geçti.

ALET, ad. **âlet** (iş görme aracı)ten **alet** (iş takımı, iş gereci). **Araç.**

ALEV, tr. **yalab-yalap** (parlayan, ışıyan, parlak)dan **yalav-alav/alev**. Ayrıca: **yalav/yalaz/alaz/alaf-alev.**

B/P/Z/V seslerinde sürekli dönüşme; **y** sesinde düşme: **barmak/parmak, barmak/varmak, bıçak/pıçak.. Eb/ev, bar/var, yalap/yalaz..**

Y sesinin düşmesi: **yılan/ılan, yıldız/ıldız, yultuz/ultuz, yutmak/utmak**, ya da **utmak/yutmak..**

L/N dönüşmesi: **yalmak/yanmak. Yal/yan** kökünde ışık saçmak, aydınlatmak, parlaklık bg. özellikler saklı.

Yalaf/yalaz/yalanğ/yalavu/alaz / alaf/yalaza/yalazı/yalazım (Bütün sözcüklerde anlam özdeşliği, **alev** kavramını veren özellik). **Yal** kökünün **alev-alev** dışında aydınlatma, parlatma, ışık saçma anlamını içeren türevleri: **yalın** (parıltı, ışıltı, alev), **yalınamak** (yanmak, parlamak, ışık saçmak, alevlenmek), **yalınlamak** (alevlenmek), **yaltırmak** (parlamak, ışık saçmak, aydınlatmak, ışımak), **yaltramak** (parlamak, aydınlatmak), **yalturmak** (ocağı yakmak, alevlendirmek), **yalmak** (yanmak), **yaldırış** (parlayış).

Yalazlamak/alazlamak (alevlemek), **yalazlanmak/alazlanmak** (alevlenmek) **yalaflamak/alaflamak** (alevlemek, alevlenmek), **yalaflanmak/alaflanmak** (alevlanmak (alevlenmek), **yalavlamak/alavlamak** (alevlemek), **yalavlanmak/alavlanmak** (alevlenmek), bütün eylemlerde yanma, ışıma, parlama özelliği. **Alaz-alaf-alav-alev**...

Alm. **Flamme**, fr. **flamme**, ing. **flame**, itl. **fiamma**, fars. **âlâve, âlâv**, (tr. **alev/yalav**'dan), gr. **phlox**, ar. **lebeb**, fars. **şûle** (ar. dan), lat. **flamma**, sanskr. **bhalam**..

Türk dilinden fars. ya geçerek kökeni unutulan, fars. sanılan sözcükler az değildir: **âçâr** (kilit, anahtar. tr. **açmak, açar**'dan), **ümmîd** (tr. **umud, omud**'tan) **âmâç** (tr. **omaç/umaç**'tan).

ALFABE, kop. **alpha-beta** (eski Mısır dilinde **A-B** sesleri)den **alfabe**. Önce Batı dillerine, Arap diline geçti, ar. **elifba**'dan tr. ye **elifba** (es.), Batı dillerinden, IX. yy. dan sonra, fr. yoluyla, ikincileyin, **alfabe** biçimiyle girdi. Kimi yerde **elifba** (eskilere göre), kimi yerde **alfabe** (yenilerin dilinde), son yıllarda, tr. ABC...

ALGI, tr. **almak**'tan (**el** ile bağlantılı) al-

gı/algı. G. ekiyle ad, **sarmak**'tan **sar-gı/sargı, sürmek**'ten **sür-gü/sürgü, vermek**'ten **ver-gi/vergi** (es. **virgi, birgi, virgü**), **görmek**'ten **gör-gü/görgü**... **Algılamak, algılanmak, algın**, eşkökenli... (Bk. **Almak**).

ALIK, tr. **almak** (bk.) tan **al-ık/alık** (gerçek anlamı: **alınmış**), anlam değişmesiyle **anlayışsız, kavrayış** gücü az.

Ik ekiyle: **çıkmak**'tan **çık-ık/çıkık, yıkmak**'tan **yık-ık/yıkık, sarkmak**'tan **sarkık/sarkık** bg.

Alıklaşmak, alıklık eşkökenli...

ALIKONULMAK, tr. **almak**'tan (bk. **Alakomak**).

ALIKOYMAK, tr. **almak**'tan (bk. **Alakomak**).

ALIM, tr. **almak** (el ile ilgili)tan **al-ı-m/alım** (borç, alacak, alınan nesne, incinme, gösteriş, gücenme bg.).

Alımlı (kolay alınan, gücenin, incinen, darılan.), **alımlı** (gösterişli, gözalıcı, çekici, boylu poslu, yakışıklı, güzel). **Alımlı çalımlı, alımından geçilmiyor**...

Alım-satım (almak-satmak, alışveriş), **alım-verim** (almak-vermek, al gülüm ver gülüm), **alımı çok** (çok satılan, satın alanı çok, çok aranan), **alımı az** (pek aranmayan, satılmayan)...

ALINDI, tr. **almak**'tan **al-ı-n-dı/alındı** (ar **makbuz** karşılığı). Tr. **dı, tı, tü, tu, du** ekleriyle ad: **kırıntı** (kırılmak'tan), **dökü ntü** (dökülmekten), **kuruntu** (kurmaktan),...

ALINGAN, tr. **almak** (el ile ilgili)tan **al-ı-n-mak/alınmak-al-ı-n-gan/alıngan** (çok alınan, incinen, çekinen, kolay gücenen, alıncı). **Düşüngen** (çok düşünen, üzgün, düşünceli), **çekingen** (çekinen, kolay incinen, gücenen), **düşüngü** (üzüntü), **üzgün, üşengen**...

ALINMAK, tr. **almak** (bk.)tan **al-ı-n-mak/alınmak** (kendi kendine almak, almak eylemini kendi özüne çevirmek. Anlam genişlemesiyle: **gücenmek, darılmak, incinmek**).

ALINTI, tr. **almak** (bk.)tan **al-ı-n-tı/alıntı** (alınan, aktarılan, ar. **iktibas** (karşılığı), **tı, tü** ekleri için (bk. **Alındı**)...

ALIŞMAK, tr. **almak**'tan **al-ı-ş-mak/alışmak** (kendi kendine almayı başarmak, **almak** eylemini kendi özünde gerçekleştirerek beceri kazanmak, anlam genişlemesiyle. (bk. **Almak**).

I-şmak ekleriyle özneye yönelik eylem: **çal-ı-şmak/çalışmak, kar-ı-şmak/karışmak, yıl-ı-şmak/yılışmak**...

ALKIŞLAMAK, tr. **alkış** (övme, yüceleme, ululama)tan **alkış-la-mak/alkışlamak** (övmek, yüceltmek, ululamak, kutlamak).

Sözcüğün kökü **al/el**'dir, gövdenin bilinen iki üyesinin (**sağ el, sol el** gibi) adıdır. **Alkış** denen kutlama, övme **el** çırparak yapıldığından **el**'le bağlantılıdır. **El/al, al/el** dönüşmesi olağandır, **alma/elma**, (bilinen yemiş) sözcüğünde olduğu gibi.

ALKOL, fr. **alcool** (alkol)dan **alkol.**

Ar. **al-küûl** sözcüğü, lat. ye bir kimya kavramı olarak **alkhol** biçiminde geçti, sonra Batı dillerine yayıldı.

Al-küûl-alkhol-alcool-alkol...

ALLAH, ibr. **eloah** (tanrı)dan **el-ilah/Allah.**

Mezopotamya dillerinde **tanrı** anlamına gelen sözcüklerin çoğu **il, ul** ile başlar. Arap dilinde, daha önceleri **Allah** kavramını oluşturacak bir sözcük yoktu. Ar. **ilah** (tanrı) sözcüğü de ibr. dilindendir.

Ak. **ilu** (tanrı), Babil dilinde **il, el** (tanrı), ak. **elu, elitu** (en yüce, en yüksekte olan), Tevrat'ta adı geçen, sonra arapça söyleyişle islam uluslarınca benimsenen dört kutsal varlığın: **Azra-il, Cebra-il, İsraf-il, Mika-il**, adlarının sonunda görülen **il** sözcüğü **tanrı** demektir.

Alm. **Got**, lat. **deus**, gr. **theos**, ing. **god**, isp. **dios**, itl. **dio**, fr. **dieu**, fars. **hudâ**, sanskr. **devâh**, süm. **dıngır** (tr. **tanrı** sözcüğünün kökeni, bk. **Tanrı**), tr. **tanrı**...

ALLIK, fars. **al** (kızıl)dan **al-lık/allık** (kadınların yüzlerine sürdükleri düzgün), al olma durumu (kızıllık).

ALMAK, tr. **el** (al)den **al-mak/almak** (elo geçirmek, tutmak, yakalamak, elle kavramak).

Al-el sözcükleri arasında sesi değiştiren, ikisini birbirinden ayrıymış gibi gösteren **a/e** bağlaşımıdır. Tr. de bu iki ses sürekli olarak dönüşür, ağız ayrılıklarına göre biçimlenir. **Tengri-tingri-tingiri-tengiri-tanğrı-tanrı** dizisinde dönüşme **e**'den **a**'ya doğru. **Alma/elma** sözcüklerinde dönüşme **a**'dan **e**'ye doğru. **Almıla-elma/alma-elme** (Kaş.) dönüşme karşılıklı.

Emti-amtı (şimdi, imdi, Uy.), **alp-elp** (yiğit), **amru-emrü** (sürekli), **abın-evin** (buğday, arpa, hepsi Uy.), örneklerinde

de a/e, e/a karşılıklı dönüşme. Sözcük ortasında: alav/alev gene a/e dönüşmesi. Ala/ela örneğinde a/e, elp/alp sözcüklerindeyse e/a, başka bir yerde egri/igri oluyor e/i, buna karşılık elig/ilig (el) örneğinde e/i değişmesi el'in anlamını etkilemiyor (Uy.), alma/elma (İbm.) a/e...

Türk dilinde, ağızların birbirinden çok uzak kalmaları yüzünden, ses değişmelerini kesinlikle belirleme olanağı yoktur, buna bir de Türklerin tarihleri boyunca başka ulusların yazılarını kullanmaları eklenirse durumun karışıklığı daha kolay anlaşılır. Al/el dönüşmesini belli bir süreden başlatamadığımız gibi, belli bir dönemde de durduramıyoruz.

Ayıtmak (söylemek, karşılık vermek, demek, yanıtlamak), eyitmek (söylemek, yanıtlamak, karşılık vermek, demek) sözcükleri bugün Anadolu türkçesinde, halk ağzında, geçerlidir. Bu durum geçmişten kaynaklanıyor:

Taşra çıkub alay bağladılar
Eyle kim gördüydi ayıtdı düşin
İttiler nitmek gerek bunın işin
— Şeyd. —

İşitdi şah aydur ey nigârın
İcazetdür ayıt gönlünde varın
— Hur. —

Ki ey diri oynama yindek oyın
Eyit zikr ağız dutma ölüleyin
— Ferh. —

Didüm aşka mı düşeyin ya oda
Eyitdi aşka düşme oda düş var
— Sarıca. —

Sultan Murad eydür şimdi zemane
Bana da kalmadı beğler elvedâ
— Kuloğlu —

Emrah eydür can bülbülü kafeste
Benim hasbihalim bildirin dosta
— Emrah —

XIV. yy. dan beri, Anadolu türkçesinde, ayıtmak/eyitmek sözcüklerinin sürekli bir dönüşme içinde olduğu, bunun a/e, e/a bağlantısıyla yürüdüğü görülüyor. Bu örnek alıntıların okunuşu, eskilerin «hareke» dedikleri aktarmayazısı, ya da çeviriyazısı uyarıncadır, aruz denen ölçüye göre düzenlenen dizelerde ayıtdı'yı eyitti diye okuma olanağı yoktur. Sözgelişi:

Eyle kim gördüydi ayıtdı düşin

dizesinde ayıtdı sözcüğü ölçü gereği uzun okunur....

A/e bağlantısı içinde al/el-el/al eşanlamlıdır, eşkökenlidir.

AMAÇ, tr. amaç (erek, ar. hedef karşılığı)tan amaç.

Eski Türk sözlüklerinde (Kaş.) bulunmasına karşılık fars. âmâc (erek, nişan tahtası) ike yakınlığı ilgiye değer. Tr. de annaç, omaç, umaç sözcükleri erek anlamındadır. Ummak, ommak eylemleri ereğe yönelmek, belli bir yöne gitmek, amaca varmaya çalışmak anlamını içerir. Tr. de a/o/u seslerinde dönüşme vardır, bu nedenle amaç sözcüğü ummak'tan gelebilir. Anğa/ana/ona, onmak/unmak, onamak/unamak süzcüklerinde a, o, u seslerinin birbirine dönüştüğü görülüyor. Umaç/omaç/amaç gelişimi olasıdır.

Olar Tanrı'dan yana yol buldılar
Ki mihnet okına umaç oldılar
— Ferh. —

Bir umaca kurılubdur çü yayın
Yasayıb durma aşak itme yayın
— Işk. —

Kirpigin okına canı umaç kılmışam
Zira ki attığı yire evvelnazar düşer
— Kadı. —

Fars. timaç (erek), âmâc (erek), ar. garaz, hedef. Tr. omaç, umaç, amaç. Tr. de omaç, umaç (amaç) sözcüğünü doğuracak eylem var, fars. âmâc sözcüğüne kök olabilecek, âmâc'ın anlamını içeren bir eylem yok, âm-â köküyle.

Amaçlamak, amaçlanmak, amaçlı...

AMAN, ar. amân (güven, korkusuzluk, yardım)dan aman (yardım dileme, birine sığınma, bağışlanma anlamında söylenir). Amana gelmek, aman dilemek sözcükleri sığınmak, yardım dilemek, bağışlanmak istemek anlamındadır.

Amanın, amansız...

AMBER, ar. amber (güzel koku, çiçek kokusu, bir bitkinin adı)den amber.

Amberağacı, amberbalığı, amberçiçeği...

AMCA, ar. amm (babanın kardeşi, amca) dan am-ca/amca (babanın kardeşi, ca küçültme ekiyle babanın küçük kardeşi anlamını andırır.). Eskiden emmi (amca), emmî-zâde (amca oğlu), emmî-kızı (amca kızı) denirdi. Halk dilinde amuca, emice.

AMEL, ar. amel (iş, eylem, işlem, çalışma. Tr. de anlam değişmesiyle sürgün, ötürük, bağırsak boşalması)...

AMELE, ar. âmil (yapan, işleyen, çalışan, imal eden)den çoğ. amele (işçiler, çalışanlar, yapanlar, ırgatlar. Tr. çoğul olmasına karşılık tekil anlamda söylenir. Gerçek anlamı âmiller). İşçi, emekçi, çalışan.

AMELİ, ar. amel (iş, eylem, işlem)den ameli (işle ilgili, eyleme yönelik, uygulamalı, çalışarak ortaya koyma), uygulamalı.

AMELİYAT, ar. amel (iş, eylem, işlem) den ameli-ameliye (işe değgin, uygulama)dan çoğ. ameliyat (işlemler, uygulamalar, eylemler), tr. sayrıya yetkili uzmanın uyguladığı işlem, fr. operation/operasyon.

AMİR, ar. emr (buyruk)den âmir (buyuran, yöneten, iş gösteren).

AMİRAL, ar. emirü'l-mâ (deniz komutanı, donanma komutanı)dan fr. amiral (albaydan yüksek aşamadaki deniz subaylarının genel adı).

ANA, bk. Anne...

ANACIL, ana-cıl (anasever, anaya düşkün)dan anacıl, (bk. Anne).

Türk dilinde cıl eki sevgi, eğilim, yönelme bildirir. Balıkçıl (balık seven), tavşancıl (tavşan seven, tavşan yiyen), insancıl (insan seven), barışçıl (barış seven)...

ANAÇ, ana (bk. Anne) ile aç ekinden ana-aç/anaç (doğurucu, analık yeteneği olan, yavrulayıcı, verimli, doğurgan, dişilik gücü çok olan). Aç ekiyle: kol'dan kol-aç/kolay - kulaç, kır'dan kır-aç/kıraç bg...

Anaçlamak, anaşlanmak, anaçlaşmak...

ANAERKİ, tr. ana-erki/anaerki (ananın yönetme yetkisi), erk (yetki, güç), ana (anne), anaerki (toplumda kadının, ananın evin yöneticisi, öncüsü, başı olma durumu. Baba'nın ev yönetimini anaya bırakması, babaerki'nin karşıtı). Anaerkil (anaerki'nin geçerlilik kazanma durumu)...

ANADUT, rum. anadontis (dişli, kıvrık dişli)ten anadotis/anadot/anadut (harmanda ekin savurma aracı). Anadolu türkçesine, Anadolu'da konuşulan rum. dan geçti.

Dontis (diş), ana (yukarı, uc), anadontis (ucu dişli olan). Halk ağzında: anadot, anadat, anaduz, anat, anazıt, andat, annad, annanat, anlat, annadut bg. söylenişleri var. Bu söyleniz ayrılıkları, Anadolu türkçesinde, sözcüklerin değişme, dönüşme, başkalaşma aşamalarını gösteren örneklerdir.

Alm. Heugabel (saman tırmığı), fr. fourche, lat. furca. Gene halk ağzında, dirgen, yaba...

ANAFOR, gr. anaphora/anaphori (yukarı akan, karşıt akan, çelişik akan)dan anafor(ok.).

Tr. çevrenti, dönerge, dönekle, dönelge, dönek, çevrengeç, fars. girdâb.

ANAHTAR, gr. anakhtora/anaikterion (anahtar)dan anahtar.

Anoigo (açıyorum)dan anaikterion (açıcı, açma aracı, anahtar), anoiktes (anahtar) sözleri türemiş (SYB).

Halk ağzında: inahtar, enehter, anaktar, enağtar, enahdar bg.

Tr. açmak'tan: açar, aççak, açgı, açgıç, açkaç, açkı, açkıç, açkır, açku, açma...

Alm. Schlüssel, fr. clef, lat. clavis, ing. key, ar. miftah (feth/açmak'tan), fars. âçâr (kilid, tr. açmak'tan açar/âçâr, fars. ya).

fars. ya).

ANASON, gr. anison (bilinen kokulu bitki)dan anason.

Lat. anisum, anethum, gene gr. anethon, fr. anis, alm. Anis, tr. dereotu, fars. bâdyân, isp. anis, itl. ânice.

AND, moğ. anda (kan kardeşi, amca, dayı)dan and.

Ar. yemin, fars. sevgend, lat. jurandum, alm. schwören, fr. serment.

Bu sözcükler, ayrıca, and içmek anlamını da içerir.

Andiçmek, Moğol töresi gereğidir. Moğol töresine göre, iki ayrı boydan olan kimse, birer damla kanını bir kaba damlatır, şerbetle karıştırır, karşılıklı içerler. Bu durumda ikisi de kankardeşi olur, mana andiçmek denir. Bu olay, bugün, Anadolu'nun kimi yörelerinde uygulanır, bunu yapanlara kar-

daşlık (bir anadan süt emmiş iki ayrı kişide olan durum gibi), **kankardeşi** denir.

Başunda kara başluk
Gel olalum kardaşluk
Tükendisa haşluğun
Vereyim sana haşluk
— Kar. —

ANGARYA, lat. **anagaria** (istemeyerek yapılan iş, gönülsüz iş)dan **angarya**. Anadolu türkçesine İsp. dan, **angaria/ angarya** değişmesiyle geçti, anlamında başkalaşma yok.
Alm. **Zwangsarbeit**, fr. **corvée**, fars. **bikârî** (kazançsız iş), gr. **aggaria**,...

AN(Ğ), tr. **anğ** (anlayış gücü, **anlama** yeteneği, kavrama gücü, ar. **zihin**)dan **an (anlamak, kavramak** eylemleriyle ilgili bütün sözcüklerin kökeni, düşünmeyi sağlayan yetilerin, yeteneklerin beslendiği kaynak).

ANI, tr. **anğ** (bk. An)dan **anğ-ı/anı** (bellekte, anlayış gücünde, anğ'da kalan, ortaya çıkan, saklanan).
Ar. **hatıra** (hutur/geride kalan, tortu, iz, kalıntı, birikim), fars. **yâdigârî** (anmakla ilgili), alm. **Erinnerung** (içle, gönülle, içten gelenle ilgili), lat. **memoria**, fr. **mémoire**.

ANLAK, tr. **anğ** (bk. An)dan **anğ-lak/ anlak** (anlama, kavrama, belle yeteneği, bilme yeri, ar. **zekâ, zihin**).
Lak ekiyle: **yaz-lak/yazlak, yay-lak/ yaylak** bg.
Anlak sözcüğü **anlamak** eylemiyle bağlantılıdır, ancak kök **anğ/an** olduğundan **lak** eki doğrudan doğruya köke geliyor, eylem iki olan **lamak** (la-mak) ortadan kalkıyor: **anğ-lak/anlak** (anla-k, anla-ma-k/**anla-k** değil).

ANLAMAK, tr. **anğ** (bk. An)dan **anğ-lamak/anlamak** (anğ'da, anlayış gücünde yer yapmak, anlağa yerleşmek, kavrayış gücünde olmak, anlama yeteneğinin yış gücünde olmak, anlama yeteneğini içine almak, yakalamak, tutmak, kavramak, bellemek).

ANMAK, tr. **anğ** (bk. AN)dan **anğ-mak/ anmak** (anlağa yerleştirmek, anlakta ortaya çıkarmak, söylemek, dizmek, anlayış gücüne yerleşmiş bir izlemi, bir algı varlığını, yeniden, dile getirmek. Anısını söylemek, adını açıklamak).
Anğ kökünden türeyen **anmak** eyleminde sürekli **anlam genişlemesi, gelişmesi** sonucu değişik özellikler ortaya çıktı. Mak eki **anğ** kökünü **yinelemek**, açıklamak, söylemek içeriğini doğurdu.
Anğ kökünün **anmak**'la bağlantılı türevleri: **anılmak** (başkasının anması, başkasınca söylenmek), **anlaşmak** (karşılıklı anmak ,bir konuyla ilgili olarak **anğ**'da birleşmek), **anlatım** (anlatma biçimi, ar. **ifade**), **anlatmak** (**anğ**'da ortaya çıkarmak, başkasının **anğ**'ına yerleştirmek), **anlayış** (**anğ**'da yerleştirme, kavrama, yakalama biçimi).

ANNE, hit. **annas** (ana, anne)tan **anna/ anne**...
Türk diline doğrudan doğruya, Hitit toplumdan, geçti denemez. Ancak sözcüğün içerdiği **doğurucu** kök, eylem Türk dilinde yoktur, bu nedenle tr. **ana, anne** sözcüğünün kökeni yabancıdır. Türk dilinde **an** kökü **erkek** niteliği gösteren yapıdadır: **anuk, angış, andarıman, anbazuk, angay, analay, anucur, anşın**... Bütün bu sözcükler, Asya türkçesinde birer erkek adıdır, **an** ile başlayıp **ana, anne** ile benzerlik göstermelerine karşılık **doğurgan** bir özden yoksundur.
Hitit dilinde **an** ile başlayan sözcüklerde **doğurucu** bir özellik vardır: **annitalvatar** (çocuk doğurma gücü), **anniyatar** (analık), **arha anniyatar** (kadınların aybaşı olma durumu), **annavalanas** (üvey anne), **sal annatar** (gebe kalma), **h-annas** (büyükanne), **huh-h-annas** (ana -baba), **anniyamis** (kız-yeğen).
Anadolu dillerinde **an** kökünün **doğurma**, dişilik, üreticilik gibi nitelikler taşıyan eylemleri yarattığı biliniyor. **Anassa** (hanım, kraliçe). Grek dilinde de **ana** kökü doğurganlık göstermez, gösteren sözcükler de Anadolu kökenlidir. Batı dillerinde **doğurucu** öz taşıyan sözcükler, genellikle **ma** ile başlar.
Sanskr. **mâtâr**, fars. **mâder**, gr. **meter**, dor. **mater**, lat. **mater**, ing. **mother**, es. alm. **muoter**, fr. **mére**, isp. **madre**, itl. **madre**, süm. **ama**, ak. **ummu**, ar. **ümm, vâlide**.
Türk ağızlarında: **aba, apa, ana**... **b, p** seslerinde **n** sesine dönüşme olayı olsa bile hit. **an** kökünden daha eskiye gidemez. Hitit dilinde geçen sözcüklerinin, çoğunun, eski Anadolu dillerinden geldiği de gözden uzak tutulmuyor, **an** kökünün Anadolu kaynaklı oluşu kesindir.
Anadolu türkçesinde **annaç** (karşı, yamaç), **anaç** (doğurgan, ana ile bağlantılı olup **annas** kökünden gelir.).

ANSIMAK, tr. **anğ** (anlak, anlayış gücü) dan **an-sı-mak/ansımak** (unutulan bir konuyu, nesneyi bilinç yüzeyine çıkarmak, anılır duruma getirmek.) **anmak** eyleminden anlam genişlemesiyle. Köke **sımak** gibi eklerin gelmesi, Türk dilinin en eski kaynaklarında da görülüyor, yeni, yakın yıllarda türetildiği sanılan bu **sı-mak** ekleri, özellikle **sı** ortaeki eskidir. **Yarsımak** (tiksinmek, iğrenir olmak, Uy.) sözcüğünde görülen **sı-mak** ekleri **yar** köküne gelmiştir. Anadolu halk ağzında **ansıtmak** (andırmak, es. **hatırlatmak**) sözcüğü ansımak eyleminin yöresel bir sözcük olduğunu gösteriyor. **Ansımak** olmadan ansıtmak olmaz.

ANSIZIN, ar. **ân** (en kısa süre)dan tr. **sız-ın** (olumsuzluk) ekleriyle **an-sız-ın/ ansızın** (birdenbire, en kısa süre içinde, göz açıp kapamadan).
Sız-ın olumsuzluk ekleriyle: **/almak-sızın/almaksızın, bakmak-sız-ın/bakmaksızın, duymak-sız-ın/duymaksızın** bg.

ANSİKLOPEDİ, gr. **enkyklospaideia** (ende, **kyklos**-yöre, **paidia**-öğretim/belli bir çevrede bilgi verme)dan fr. **encyclopédie/ ansıklopedi**.
Anadolu türkçesine XIX. yy. dolaylarında, yazın yoluyla geçti, XX. yy. başlarından sonra, bu ,tür yapıtların basımıyla, geniş bir alana yayıldı.

ANT, moğ. **anda** (and)dan **and/ant** (bk. **And**).

ANTALYA, Anadolu dillerinden, Bergama kralı **II. Attalos** (İ.O. 2. yy. ortası) adından. İli kuranın adına oranla **Attaleia** (Attalos ili), sonra halk ağzında **Antalya** biçimine girdi. İlin tarihi boyunca, **Attos, Ataleia, Atalia**, ar. da **Antaliye**, Türklerin eline geçtikten sonra **Adalya** bg. adı değişik biçimlerde söylenip yazılmıştır.

ANTİKA, lat. **anticus** (öndeki, önce gelen)tan **antiques** (en önde olan, en önce gelen), fr. **antique**, tr. **antika** (eski, geçmişten kalıp uygarlık bakımından değerli, önemli olan).

APORT-ABORT, fr, **apporter** (alıp getirmek)den **aport** (avcıların, avlanırken, av köpeklerine seslenişleri, **aport**).
Anadolu türkçesine yakın dönemlerde geçti. Dalkavuk, yardakçı, ikiyüzlü kimseler için de söylenir, **aport ağanın ardına** (git ağanın ardında dolaş, ardından yürü), **o, aport olmaktan kurtulamaz** (şunun bunun buyruğuna girmeyi sever).

APTAL, bk. **Abdal**...

APTESANE (abdesthane), fars. **âb** (su), **dest** (el), **hâne** (ev, yer)den **âbdesthâne** (elin su ile yıkandığı yer, el yıkama yeri), **aptesane** (ayakyolu, anlam değişmesiyle).

APTEST ALMAK, far. **âb-dest** ile tr. **almak**'tan **aptesalmak** (eli suyla yıkama, suyla yıkanma, el-ayak-yüz gibi üyeleri suyla yıkayarak namaza başlamak).
Abdest/aptest ile ilgili sözcükler, Anadolu türkçesine islam dininin etkisiyle geçti.

AR I., ar. **âr** (utanç)dan **ar** (utanç, utanma, sıkılma, çekinme), tr. **ut**...

AR II., lat. **area** (yüzey, düz yer, alan, boş alan)dan fr. **are**, tr. **ar** (yüzey ölçüsü, alan ölçme birimi, yüz metre karelik alan).

ARA, tr. **ara** (orta, orta yer, iki nesnenin ortasındaki boş yer)dan **ara** (yer, orta, iki nesneyi birbirinden ayıran boş yer, yanyana duran iki nesnenin ortası bg.).
Eski Türk sözlüklerinde, Türk ağızlarında **ara** biçiminde, bilinen anlamda geçiyor, değişikliğe uğramamış. Anadolu türkçesinde, yazılı kaynaklarda, XIII. yy. dan bu yana görülüyor.
Ar kökünde **çoğalma, artma** anlamı saklıyken **ara** sözcüğünde böyle bir anlam içeriği yok, yalnız **yer, orta yer** bildiriyor. Fars. **âr** köküyle başlayan eylemlerde **durmak, dinlenmek, süslenmek, iyilik** bg. anlamlar var. Lat. **ara** (sunak, kesim yeri, adak yeri, taban, ölü yakmak için yığılan odun), gr. **airo** (lat. **ara** ile eşanlamda), gr. **arôo** (toprağı eşmek, sürmek), lat. **arare** (toprağı sürmek, ekin ekmek için sapanla sürmek. Gr. ile anlaş), fr. **arer** (toprağı sürmek, eskimiş bir sözcüktür), isp. **arar** (toprağı sürmek, yeri kazmak, sapanla sürmek), itl. **arare** (sapanla toprağı sürmek, tarlayı kazmak), hit. **ara** (sözcüğü olumlu kılma öneki), süm. **ara** (za önekiyle, değirmen taşı), gene hit. **ar** kö-

küyle başlayan sözcüklerde çok değişik işler bildiren anlamlar saklı (yabancı, çevre, özgür olmak, ayaklanmak, dışarda, bilicilik, sınır bg.),...
Tr. de **ara** sözcüğünden çıkan anlamlar: **alan, yer, orta, uzaklık, süre, sıra**...
Ara köküyle bağlantılı sözcükler: **aracı, aradan götürmek** (ortadan kaldırmak), **arağan** (çok arayan), **aralamak** (ayırmak, ayırdetmek, bırakmak, yer yapmak, dolaşmak), **aralaşmak** (ayrılmak, uzaklaşmak), **aralıcak** (dar yer, aralık, daracık yer), **aralık** (ara yer, orta yer), **ara yer** (orta, ara), **aramak** (arada olanı bulmaya çalışmak, bk. **Aramak**), **arayıcı** (iz süren, ardınca giden, arayan)...

Vezir varur getürür pes saraya
Kondurur bunları bir hoş araya
— Şeyd. —

Kaçan görmek dilese bir arayı
Erişmeyince dinlenmezdi pâyi
— Lar. —

ARAB, ARAP, ak. **aribu** (göçebe, konar-göçer)dan **arebu/arab.**
Araplar, başlangıçta, yerleşik düzende yaşamayı bilmez, çölde konar-göçer topluluklar oluşturarak barınırlardı. İslam dininin yayılışından sonra, kimi Arap toplulukları illerde, yerleşik düzende yaşamaya koyuldular. İlde yaşayanlara **medeni** (İbr. **il** anlamına gelen **madina'dan medine**) dendi, Medine adından dolayı, çölde yaşayanlara da **badiye** (çöl)den dolayı **bedevi** adı verildi.
Ak. **aribu** sözcüğünün tr. karşılığı **yörük** (dolaşan, yürüyen, konup göçen)...

ARABA, ar. **arabet** (keçi, koyun gibi süt veren hayvanların memelerine takılan torba)ten **araba.**
Araba sözcüğü, eski Türk sözlüklerinden yalnız **Kit'te** geçer, Osmanlılarda yaygındı. Gr. **arabos** (gürültü, gıcırtı) kaynak olacağa benzemiyor pek.
Lat. **carrus, carruca, fr. char, voiture,** isp. **carro,** itl. **carrozza, carretto,** alm. **wagen,** fars. **gerdûne, araba** (ar. dan), ing. **carriage,** erm. **gark,** gr. **arma.**

ARAMAK, tr. **ara** (yer, orta, süre)dan **ara-mak/aramak** (ortada, yerde, arada olanı bulmaya çalışmak).
Türk ağızlarında **aramak** sözcüğünden anlaşılan, bulunmayan, bulunması istenen bir nesneyi ele geçirmeye çalışmak, ortaya çıkarmaya çabalamaktır. Başka bir anlamda da **yitik olan'ı** bulmak için uğraşmaktır. **Arayıp sormak** (özlenen, istenen bir kimseyi, bir nesneyi bulmak için uğraşmak, yerini başkalarından sormak), **arayıp taramak** (inceden inceye, kıyı bucak dolaşıp bulmaya, elde etmeye çalışmak). **Aramak'ın** içerdiği anlamda, **ara** köküyle başlayan benzer bir eylemi başka dillerde, Türk diline sözcük veren dillerde, bulamıyoruz. Gr. **éreo, éromai** (bağlamak, tutturmak, sarıp sarmalamak) sözcükleriyle **aramak** arasında anlam yakınlığı yok (Bed. Ker.) **aramak'ı** gr. den geliyor gösterir.).
Aramak, Anadolu türkçesinde, XIV. yy. dan bu yana, yazılı kaynaklara geçerek kullanılagelmekte, halk ağızlarının hepsinde, eşanlamda söylenmektedir. XIV. yy. türkçesinde **inceleme, yokiamak** karşılığı geçer.
Alm. **suchen,** fr. **chercher,** lat. **indagare,** fars. **cüstucû kerden,** itl. **busca,** isp. **bisca,** ar. **hary**...
Aranmak, araştırıcı, araştırma, araştırmacı, araştırmak, aratmak, arayıcı, arayış...

ARBEDE, ar. **arbede** (döğüş, gürültü)den **arbede.**

ARCA, tr. **arca** (çamağacı, tahta kutu) dan **arca.**
Anadolu türkçesine Azeri ağzıyla Çağatay ağzından geçti. Anadolu halk ağzında **arınmış** (temizlenmiş) sözcüğüyle birleşerek icine kapalı, kimseye açılmayan, temiz, doğru kimse, kapalı kutu, saklı nesne anlamında söylenir.

ARDIÇ, moğ, artsa (ardıç ağacı)dan **artuç, artış/ardıç.**
Anadolu türkçesine Asya türkçesinden geçti. Hind-Germen dillerinde **ardhos** dendiğine göre moğ. ya sanskr. den geçmiştir.
Alm. **Wacholder,** fr. **genévrier,** ing. **juniper,** ar. **ar'ar,** isp. **enebro,** lat. **juniperus,** gr. **arxeuthos,** fars. **ar'ar**
Ardıçkuşu...

ARI, sanskr. **arıya** (arınmış, en iyisi)dan **arıg-arığ/arı** (arınmış, temiz).
Gr. **areion** (en iyisi, arınmış), **ieros** (kutlu, yüce, arınmış), bas. **aratza** (arınmış, temiz).
Ar, are, ier köklerinde özdeşlik, birlik.

ARILAMAK, sanskr. **arıya** (arınmış)dan

tr. **arı** (arınmış), **arı-la-mak/arılamak** (eksiklikten, kötülükten, utanılacak nesnelerden beri kılmak, temizlemek).

ARINMAK, sanskr. **arıya** (arınmış)tan tr. **arı** (arınmış, temiz), **arı-n-mak/arınmak** (temizlenmek, eksiklikten, kötülükten uzak kalmak).

ARITMAK, sanskr. **arıya** (arınmış, en iyisi, temiz)dan tr. **arı** (temiz, arınmış), **arı-t-mak/arıtmak** (temizlemek, eksikliğini gidermek, kötülükten kurtarmak).

ARIZA, ar. **arz** (gelmek, eklenmek, katılmak, engellemek)dan **ârıza** (gelen, eklenen, katılan, engel, engebe), os. **arıza**...
Tr. **engel, ek, ekleme, eklenme.**
Arızalanmak, arızalı, arızasız,...

ARİTMETİK, gr. **arithmein** (saymak)tan **arithmos** (sayı), **arithmetike** (sayı bilgisi, sayıbilim). Fr. **arithmetique** (ok. **aritmetik**).

ARK, ar. **hark** (yarık, yırtma, su yolu) tan **ark** (su yolu, su akacağı, oluk), **h** sesinin düşmesiyle **hark-ark**...

ARK, es. tr. **ark** (pislik, dışkı)...

ARKA, tr. **arka** (sırt, gövdenin arkası), **arka.**
Eski Türk sözlüklerinde bulunmasına karşılık, **arka** sözcüğü, başka dillerde benzerlik gösteriyor:
As. **arkatu** (arka, sırt), lat. **terga** (**arka, sırt**), gr. **rakhis** (arka, sırt), alm. **Rücken** (arka, sırt), fars. **puşt** (arka, sırt, dışkılık yöresi), ar. **verâ** (yön olarak arka), **zahr** (sırt, arka), gr. **terphos**...
ar- (t)er kökleriyle **rü-ra** arasında yakınlık: **ar (katu), (t) erga, (t) er (phos)**...

Arkadaş, arkalamak, arkalanmak, arkalı, arkalık... **arlanmak**, ar. **ar** (utanç) ile tr. **lan-mak'ten ar-lan-mak/arlanmak** (utanç duymak, utanmak, saygılı olmak).

ARMA, lat. **arma** (savaş araçları)dan itl. **arma** (savaş aracı), tr. **arma** (bir ulusun, bir topluluğun, bir birliğin simgesi), **ongun.** Türkçeye, İtalyan gemicileri aracılığıyla geçti.

ARMAĞAN, fars. **ermağân** (andaç, gönderme)dan **armağan.**
Anadolu türkçesine yazın yoluyla geçti. Halk dilinde: **gönderme, andaç, andıç, andırak**... **artut, belek**...

ARMUT, fars. **emrûd** (armut)tan **armut.**
Anadolu türkesine halk ağzıyla geçti. Fr. **poire,** isp. **pera,** lat. **pirum,** alm. **Birne,** itl. **péra,** ar. **kümmersa**...

Armudi budakladım
Dallarini sakladum
Anasinun yaninda
Gızini gucakladum
— Kar. —

ARSLAN, tr. **ars** (gelincik) ile çin. **lung** (yılan)dan **ars-ı-lan/arslan-aslan.** (Bk. **Yılan**).
Gelincikle arslan arasında tüylerin boyamı (rengi) bakımından benzerlik vardır.
«... as (ars).. gibi isim köklerine ejderha, canavar, yırtıcı, korkunç anlamındaki ılan... eklenmiştir. As-ılan (arsılan)... gibi» (VH.).
Arslan sözcüğü, Anadolu türkçesine, Asya türkçesine, Asya türkçesinden geçmiştir.
Hit. **urmah,** süm. **urmah** (ur/yırtıcı, yabansıl, köpek, mah/güçlü, büyük), alm. **Löwe,** fr. **lion,** ing. **lion,** lat. **leo,** gr. **leon,** fars. **şir,** ar. **esed,** isp. **leon,** itl. **leone,** çuv. **araslan, uslan,** tat. **araslan,** (HE.).

ART, tr. **art** (arka, sırt, dağ geçidi, sarp yer, yokuş, dik, bayır, yardım)tan **art. Ar-t/art**...
Ar kökünün biri **geri,** öteki çoğalma olmak üzere iki ayrı anlamı içeren sözcükleri oluşturduğu belli. **Arta kalan** (arkada kalan, arkaya kalan), **arkaya kalan** (arta kalan), **gerisi** (arkası), **arta kalanı** (geri kalanı) gibi deyimler **art** kökünün **geri, arka** anlamını içerdiğini gösteriyor. **Artan** (verimi yüksek olan), **bu yıl buğdayın verimi arttı** (bu yıl buğday daha çok oldu), **koyunları artırdı** (koyunları çoğalttı. Kimi yörede **artırdı** yerine **arttırdı** denir. Yazı dilinde **arttırmak** daha yaygın). **Bana yeter, artanı senin** (bana yeter geri kalanı, çoğalanı senin. Bana yetenden kalanı, çoğu senin). **Yetti de arttı bile** (yetti de geriye kaldı bile).
Artağan (artıcı olan, verimi yükselen), **artakalan** (yeterinden çoğu, geriye kalan, arkada kalan), **artakalmak** (geriye kalmak, artıp kalmak, yeterini aşmak), **artçı** (arkadan gelen), **artdamak** (arkadamak, damağın arka bölümü), **artı** (çoğalmaya elverişli, üç artı beş:

üçü beş çoğaltarak-sekiz, dört artı on: dörde on ekleyerek-on dört)...

ARTEZYEN, fr. **artésien** (Artois topluluğunun yaptığı gibi, toprağı büyük burgularla delerek su çıkarma).
Artezyen kuyusu (toprakta açılan derin bir kuyu, ondan alınan su)...

ARTIK, tr. **artuk** (çoğalmış, artık)tan **artık**.
Tr. **ar (t)** kökü çoğalma, artma, arkada olma bg. anlamları içeren eylemlerin kaynağıdır. Ar köküne eklenen t sesi eylemin çekimini sağlar, **ar-t-mak/artmak** (çoğalmak, daha çok olmak) gibi. Sondaki **uk/ık** nitelik ekidir, **kır-ık/kırık**, **çık-ık/çıkık**, **yar-ık/yarık** gibi. **Ar-t-uk/artuk-artık**, (artmış, çoğalmış, ayrıca: geriye kalan, **artan**, yeterince olanı geçen, bırakılan). **Kılıç artığı** (kılıçtan kurtulan, öldürülmeyen, geriye kalan), **sofra artığı** (sofradan geriye kalan, yenmeyen, bırakılan), **artık yıl** (gerçek süre ölçüsünü aşan, bir yıl çok olan), **kazanç artığı** (gelir çoğu, os. **kâr fazlası**)... Ar. **fazla, ziyade** (Osmanlı yazınında).
Artıkçı (artanı alan, sofradan arta kalanı yiyen), **artıkçılık**,... **artım, artırılmak, artırım, artırmak, artış**...

ARTMAK, tr. **art** (çoğalma, geriye kalma, artma bildiren kök)tan **art-mak/artmak** (çoğalmak, geriye kalmak, yeteri aşmak).
Sözün kökü **ar**'dır, **t** sesi ortaek olup eylemin çekimini kolaylaştırır, anlam genişlemesini sağlar. **Sürmek**'ten **sür-t-mek/sürtmek, örmek**'ten **ör-t-mek/örtmek** bg.

ARUZ, ar. **arz** (göstermek, devenin yaprak yiyişi, atın gidişi)dan **aruz** (anlam değişmesiyle, şiir ölçüsü).
Aruz: şiir ölçüsü, acemi deve, yöre, Mekke-Medine yöreleri, bulut, dar yol, -at (Ter. Kam.).
Aruz denen şiir ölçüsünü, **İmam Halil** adlı birisinin, deve yürüyüşündeki uyumu örnek alarak, düzenlediği kanısı yaygındır. Oysa bu kanı doğru değildir. Aruzun islamlıktan çok önce çölde yaşayan konar-göçer Arap ozanlarınca kullanıldığı biliniyor. Bu nedenle **İmam** Halil gibi kimsede bulunması olanağı yoktur. Aruz kavramının içerdiği şiir ölçüsü, İ.Ö. 1250 de yazıya geçirilip bir örneği elimizde bulunan **Gilgameş Destanı**'nda uygulanmıştır. Bu ölçüyü uygulayan ozanın adı da **Sin Likke Unnini**'dir. Adı geçen yapıtın ölçüsü «recez bahri»den, aruzun bölümlerinden biridir (Gilg. Des. S. 7, 1944, Landsberger). Ayrıca (TDD, sayı 310, ÖMA.)...

ARZU, fars. **ârzû** (istek, dilek, umuş)dan **arzu**... **arzulamak** (özlemek, göresi gelmek), **arzulu** (istekli)...

ASABİ, ar. **asab** (sinir, sinir telleri, damar, iplik)ten **asabî** (sinirli, öfkeli, kolay kızan, birdenbire öfkelenen).

ASAL, tr. **as** (alt, temel, taban)dan **as-al/asal** (tabanla ilgili, temelle bağlantılı olan, köklü, kökende).
Yakın dönemlerde türetildiği söylenen ar. üss (temel, taban)dan geldiği, **al** ekinin de işlek olmadığı söylenir. Bu yanlıştır. Ar. **üss** ile tr. **as, es, ast** kökleri birbirine benzemez. **As kökünde kurmak** eylemi yoktur, ar. üss ise **kurmak** eylemine dayanır. **As** kökü, Türk dilinin en eski, Araplarla, islam diniyle karşılaşmadığı dönemlerde kullanılan, bugüne değin **üss**'le ilgisi sözkonusu olmayan bir ürünüdür. Yazılı kaynaklara bakıldığında, ar. üss kökünün tr. **as**'tan çok sonra ortaya çıktığı, kullanıldığı anlaşılır. Öte yandan **as** kökü, üss olarak yalnız Arap dilinde değil, Hitit, Akad, Sümer dillerinde de vardır. Hit. **as, es** kökü **imek, olmak** anlamını içerir.
Hititçe: **asavar** (ağıl, ahır), **asallu** (olmak, imek), **asangul** (geriye kalma), **asandulas** (ordu konağı, konak, garnizon), **asas** (yerleştirmek), **assus** (iyi, yardımsever), **assuvaz** (iyice, iyi bir nitelikte), **assuvatar** (iyilik), **assuzeri** (ibrik, testi), **astaniyavar** (suç, yazık), **astiras** (yıldız), **assiyavatar** (sevgi).
Bu örnekler **as** kökünün çok eski olduğunu gösteriyor. Halk ağzında **asal** sözcüğü **bilme-bulmaca** anlamındadır (SDD.).

ASALAK, tr. **asılmak** (takılmak, yapışmak, bağlanıp sarkmak)tan **as-ı-lak/asalak** (asılıp kalan, yapışıp duran, başkasının sırtından geçinen).
Halk ağzında, **çalışmadan yaşayan, emeksiz geçinen** anlamındadır, ar. **tufeyli** (SDD.).

ASAYİŞ, fars. **âşâyiş** (dinlenme)ten **asayiş** (toplumun düzenini sağlama, tedirgin edici durumları ortadan kaldırma, genel düzeni koruma.).
Anadolu türkçesine yazın yoluyla geçen **asayiş** sözcüğü anlam genişlemesine uğramış.

ASFALT, gr. **asphaltxos** (zift)tan fr. **asphalte/asfalt**. **Asfaltlamak, asfaltlanmak**...

ASIL, ar. **asl** (taban, temel, bk. Nasıl)dan **asıl** (temel olan, kaynak, öz, dayanak, Anadolu türkçesinde anlam değişikliğine uğramış).

ASILANMAK, tr. **assı** (yarar, kazanaç, çıkar)dan **assı-lan-mak/asılanmak** (**assı** kökünde **s** sesinin düşmesiyle. Yararlanmak, kazanmak, çıkar sağlamak, gelir elde etmek).

ASILMAK, tr. **asmak** (**as** kökünden)tan **as-ı-l-mak/asılmak** (kendi kendine ısılı kalmak, sarkıtılmak, yukardan aşağı doğru kalmak. Bir yere tutunup sarkıtılmak.).
Il-mak ekleriyle: **basmak**'tan **bas-ılmak/basılmak, kırmak**'tan **kır-ıl-mak/kırılmak, sarmak**'tan **sar-ıl-mak/sarılmak**... Eylemin özneye yönelmesinde **ıl** ortaekinin etkinliği. Eyleni yöneten öznede kendi kendine dönüş var, ancak neden öznenin dışındadır. Kişi **kırılır**'ken **kırılma** nedeni dışta kalıyor. Bir olaya üzülerek **kırılmak**. Bunun gibi **asılmak** eyleminde de **ıl** ortaekinin yarattığı anlam değişiklikleri var: **asılı kalmak, sarkmak, birine yapışmak, ardından koşmak, ardını bırakmamak, direnmek, üstüne varmak.**

ASILSIZ, ar. **asl** (kök, taban, temel, bk. **asıl**)dan **asıl-sız/asılsız** (gerçekdışı, doğru olmayan, yalan, boş).

ASIM, tr. **asmak** (**as**' kökünden)tan **as-ı-m/asım** (asma işi, boyuna asılan süstakısı).

ASİ, ar. **isyan** (ayaklanma, başkaldırma)dan **âsî/asi** (başkaldıran, ayaklanan, ortalığı karıştaran.).

ASİSTAN, lat. **assistare** (yanında, yakınında durma)dan **assistans** (yanında duran, yakınında duran, yardım eden), fr. **assistant** (yardımcı).
Türkçeye Üniversite'nin kuruluşuyla (Daru'l-funun'un **Üniversite**'ye çevrilişiyle) girdi, başka çalışma dallarında **yardımcı** anlamında söylenir oldu.

ASKER, ar. **asker** (toplamak, biraraya getirmek, kalabalık olmak, birikmek, Ter. Kam.). Tr. **çeri, er**.
Orduya belli yaşta kimselerin toplanmasından oluşan büşük kalabalık nedeniyle **çeri, er** karşılığı asker denmiştir. Ar. **cünd** denir, **asker** sözcüğü **toplama** karşılığı söylenir.

ASKI, tr. **asmak** (**as** kökünden)tan **as-kı/askı** (bir nesnenin asılmasına yarayan araç.).
Tr. de **gı, kı** ekleri, çoğunlukla, araç bildirir. **Atmak**'tan **at-kı/atkı** (omuzlara atılan, boyuna dolanan örtü), **sarmak**'tan **sar-gı/sargı** (sarmaya yarayan araç, sarılmış nesneyi çevreleyen araç), **bilmek**'ten **bil-gi/bilgi** (bilinen nesne).

ASLA, ar. **aslâ** (olumsuzluk bildiren pekiştirme ilgecidir, **yok, olmaz, kesinlikle olamaz** bg. anlamlada söylenir).

ASLAN, tr. **arslan** (bk. **Arslan**). **Aslan** (arslan)dan türemiş sözcükler: **Aslanağzı, aslanca, aslankuyruğu, aslanperçesi**...

ASMA, tr. **asmak** (**as** kökünden)tan **asma** (üzüm asması/asılarak yetişen, sarkan bir bitki olması nedeniyle. Asmak eylemi.).
Asmabahçe, asmabiti, asmalık (üzüm asmalarının olduğu yer).

ASMAK, tr. **as** (sarkma, takılma, tutunma, eklenme, bitişme bildiren kök)tan **as-mak/asmak** (**mak** ekiyle anlam genişlemesi. Bir nesneyi yüksek bir yerden aşağı sarkıtmak. Bir nesnenin bir yanını başka bir nesneye tutturarak boşlukta kalmasını sağlamak bg.).
As kökünün Türk dilinde, anlam değişmesiyle, türlü türlü olayları yansıttığı, bu olaylar arasında oluş, biçim, nitelik, özellik bakımındant bağlaşım olmadığı görülür.
As kökünde **uzamak, gerilmek** anlamı saklı: **asılmak** (uzamak, uzatılmak, esilmek, Kaş.). **I-lmak/ılmak** ekleri **as** kökünün anlamını genişleterek yeni bir olayı yansıtıyor. **Uzamak**, gerçekte, asılan bir nesnenin sarkışı, yerçekimi nedeniyle, yukardan aşağı doğru uzamasından kaynaklanır. Asılan nesne uzar.
As kökünde **çekmek, germek** anlamı: **asınmak** (bir nesneyi çekmek, germek, esinmek, Kaş.). **As/es**, ya da **es/as** dönüşmesiyle eylem değişikliği.
As kökünde **takılmak**, bir nesneye eklenmek: **aslınmak** (bir nesne başka bir nesneye takılmak, **eslinmek**, Kaş.). **As/es, es/as** dönüşmesiyle anlam ayrılığı.
As kökünde **yarar, kazanç** anlamı: **assı,**

assığ, asığ (yarar, kazanç, gelir, fars. kâr, Kaş.).

As, çıplak bir kavram olarak, **kakım** denen bitki, az. As (odalıklara verilen ad, odalık, ar. **cariye**, Kaş.).

As kökünde ikiyüzlülük, yaltaklanma, yardakçılık anlamı: **asgançu** (yaltaklanma, ikiyüzlülük, Uy.). As kökünde alay etme, eğlenme durumu: **asgançulamak** (eğlenmek, alaya almak, gülmek, ikiyüzlülük, yaltaklanma, Uy.). As kökünde eğitme, yetiştirme, geliştirme anlamı: **asırmak** (eğitmek, yetiştirmek, geliştirmek, Uy.). As kökünde alt, aşağı, alçaklık bildirme özelliği: **asra** (alt, aşağı, alçak, alçak gönüllü, Uy.).

Bu örneklerin kiminde as kökünün t sesi düşmüş olabilir, ast iken as'a dönüşme olasıdır, ancak as kökünde değişme yoktur. As kökünde beslenme, yemek anlamı: **aslamak** (yemek, beslenmek, hayvanlar için, Uy.).

Halk ağzında as kökünden türemiş, bambaşka anlamlar içeren, sözcüklerin sayısı çoktur: **Ası** (erken, gün doğmadan önce, yetişkin, büyük, gösterişli, iri, sürüye katılan kuzulamış koyun). **Asıdan gelmek** (erken gelmek.). **Asık** (cılız, yetirence gelişememiş, ince, ar. faiz), **Asıma** (kova, su kabı. Omuza konan bir sırığın iki ucuna iple asılma nedeniyle). Asım takım (boyuna, kola takılan süstakıları). **Asırgan** (yokuş, asılır gibi yürüyerek çıkılan yer). **Askı** (bir parmak genişliğinde aralıklarla dizili altın süstakısı. Kola, boyuna asılmasından askı adını aldığı belli.). **Askıya çıkma** (inekböceğinin koza sarmak üzere ağac dalına çıkışı.). **Asku** (bir kişinin biçimine, davranışına göre yakıştırılan ad.). **Asma** (değirmen çarkına su veren oluğun ucuna takılan ağaç). **Asmalık** (ocağın üstünde, üzerine öteberi konan cıkıntılı yer.). **Asramak** (beslemek, büyütmek). **Asra** (aşağı, alçak, aşağıda). **Assı** (yarar, çıkar, gelir.).

As kökünden türemiş sözcükler: **asa komak** (asıvermek, asmak, asılı bırakmak), **asarmak** (korumak, saklamak, gözetmek), **asılacak** (asılması gereken), **askı** (ipek kozası), **askı küpe** (sarkan küpe), **asmalık** (çardak), **asra** (karşı yaka, karşı yön, alt, aşağı, ileri), **asrağı** (bir gün önceki, bir gece önceki)... **Asmakabağı, assubay, asteğmen, astırmak, asyön**,...

ASTAR, fars. âster (içörtüsü, giysinin içine dikilen içlik)den **astar**. Yatak astarı, yorgan astarı, giysi astarı... **Yüz buldu astar da istiyor** (aldığından daha çoğunu istiyor. Bulamazken buldu da yetinmiyor, davranışlarında ileri gidiyor), **astarı yüzünden pahalı**...

Astarlamak, astarlı, astarlık...

ASTIM, gr. **asthma** (soluk darlığı)dan **astama/astım** (göğüs tutukluğu, soluk alıp verme darlığı, tıkanıklık).

ASYA, hit. **assuva** (Asya)dan ilkçağ Batı dillerine, lat. **asia**, gr. **asia** olarak geçti. Önceleri Lidya'da bir yerleşme yerinin adıydı, sonraları Anadolu'nun bütününe, «Küçük Asya» diye çevrilen, verilen bir ad oldu. Lidya diline Hitit dilinden, ona da daha önceki Anadolu dillerinden geçti. Ass kökü (iki ss'li) Grek-Latin dilleriyle açıklanamaz, Anadolu kaynaklıdır.

AŞ, sanskr. **âç** (yemek)tan fars. **âş** (yemek), **âşâmiden** (içmek, yemek)le eşkökenli.

Ar. **ayş**, sanskr. **âç, aca, ad**, lat. **esus**, alm. **Essen**, hit. **ezzan**, fars. **âş**, fr. **manger**, gr. **edein**, got. **itan**, es. alm. **ezzan**, tr. **yemek, azık.**

Aş, Uygur türkçesinde: **kurbanlık, kurban yemeği**... **Aşatmak** (tattırmak, yedirmek, aşanmak (yemek yemek, besin almak), **aşlamak** (yemek yemek), **aşlık** (yemek pişirme yeri, ar. **matbah**, os. **mutbah, mutfak**). **Aş'tan: aşaç, aşıç, eşiç** (tencere, aş kabı), **aşbar** (saman, kepek karışımı hayvan yemi), **aşsamak** (yemek istemek, yiyesi gelmek), **aşsatmak** (yemek istetmek, yiyesini getirmek)...

Aş (yemek) sözcüğünden böylesi değişik dil varlıklarının türetilmesine bakılırsa, Türk diline geçişinin epeyce eski olduğu anlaşılır.

AŞAĞI, tr. **aşak** (dağ eteği, tepenin arkası)tan **aşağı** (dağın eteğine doğru, tepenin arkasına, inişe doğru).

Tr. **aş** kökünde **öteye geçmek, tepenin arkasına geçmek, dağın eteğine inmek** gibi **iniş** bildiren anlamlar saklı (bk. **Aşmak**). **Aşak** sözcüğü **aşılan yer, ötesine geçilen yer** anlamındadır. Sondaki ek eki, aş köküne eklenince, **aşmak** olayının gerçekleştiği yeri bildiriyor. **Aşak** sözcüğüne eklenen **la-mak** ekleriyle or-

taya çıkan **aşak-la-mak/aşaklamak** eyleminde küçük düşürmek, aşağı saymak, değersiz kılmak, önem vermemek gibi yerici anlamlar saklı.

AŞAĞILAMAK, tr. **aşak** (aşağı, dağ eteği, dağ dibi)tan **aşak-ı-la-mak/aşak-lamak/aşağlamak/aşağılamak** (küçük düşürmek, değersiz, önemsiz saymak). Sözcüğün gerçek anlamında; **aşağılamak** (dağın eteğine indirmek, tepenin arkasına aşırıp inişe geçirmek, tepeden eteğe doğru indirmek, doruktan dibe yollamak). **Aşağılaşmak, aşağılık, aşağısamak, aşağısı** bg. hep **aşak**'tan.

AŞAK, tr. **aşmak** (öteye geçmek, tepenin eteğine, dağın dibine inmek)tan **aş-a-k/aşak** (aşılan yer, inilen yer, etek)...

AŞAMA, tr. **aşamak** (üstün gelmek, yenmek, yükselmek)tan **aşama** (yükselinen yer, aşılan/varılan yer, çıkılan basamak).

AŞAMAK, tr. **aş** (yükselmek, üste çıkmak, öteye geçmek, doruğu aşmak)tan **aş-a-mak/aşamak** (üstün gelmek, yenmek, alt eylemek). **Aşama** ile bağlantılı olan bu eylemin yakın yıllarda ortaya çıktığı sanılıyordu. Oysa XVII. yy.'dan beri Anadolu türkçesinde geçiyor. (Tar. Söz.). Halk ağzında, **aşamak**: yemek yemek, yiyesi gelmek, karnını doyurmak bg... Uygur türkçesinde, **aşamak**: yemek, alıp götürmek, silip süpürmek, bitirmek, ortadan kaldırmak...

AŞI, tr. **aş** (bağ, kenet, bağlık)tan **aş-ı/aşı** (bağlama, ekleme, bitiştirme, yapıştırma. Anlam genişlemesiyle: pekiştirme, besleme, güçlendirme, asaca, bitkiye, kişiye, hayvana yeni bir gereç ekleme, **aşı yapma** bg.).

Aşlalmak (kapılarda kenetlenmek), **aşlamak** (kenetlemek), **aşlatmak** (kenetletmek. Kaş.). **Aşı** sözcüğünün kök anlamında **bağlama, pekiştirme, ekleme** bg. durumların bulunduğu belli.

AŞI BOYASI, tr. **aşu** (kızıl toprak)dan **aşı boyası** (kızıl topraktan çıkarılan boya). Eskiden giysileri, dokumaları boyamada kullanılan boyalar topraktan, kökten yapılırdı. Nitekim evlerin duvarlarını sıvamaya yarayan kızıl toprağa da **aşı, aşu** denir. Anadolu halk ağızlarında **aşu, aşur, aşo** sözcükleri boya çıkarılan **kızıl toprak** anlamındadır.

Lat. **ochra** (kızıl toprak boyası), alm. **ocker**, fr. **ocre**, isp. **ocre**, ing. **ochre**, sanskr. **okhra** (sarı toprak).

Batı dillerinde **kızıl toprak** (aşı boyası) sözcüğünün kökeni sanskr. **okhra** (sarı toprak)dır.

Tr. **aşu/aşur** sözcükleriyle sanskr. **okhra** arasında (sözcüklerin okunuşu, ses yapısı bakımından) benzerlik vardır. Batı dillerinde **och** (ok. oş) ile tr. **aş**, sanskr. **okh** sesleri birbirine yabancı değil.

ÂŞIK I., ar. **ışk** (bir varlığa karşı aşırı sevgi duyma, (bağlanma)tan **âşık** (bağlanan, birine karşı aşırı sevgi duyan, bağlandığından başkasını görmeyen).

AŞIK II., tr. **aşuk** (aşmak'tan)tan asık.

Türk dilinde, genellikle, **aşık kemiği** biçiminde söylenir. Topuğun dışa taşan, kabarık kemiğine verilen ad. Bu adı almasının nedeni, kemiğin dışa doğru çıkık, aşkın olmasıdır. **Ik, uk** ekleriyle **adı burmak**'tan **bur-uk/buruk** (kasırga, hortum, enenmişöküz), **yaymak**'tan **yay-ık/yayık** (karmaşıktan, yoğurttan yağ çıkarma aracı. **Yaymak** sözcüğü **vurmak, çalkalamak** anlamlarına da gelir, bk. **Yayık**).

AŞILAMAK, tr. **aş** (bağ, kenet, yapıştırma)tan **aş-ı-la-mak/asılamak** (aşı yapmak, pekiştirmek, bağlam, güçlendirmek. Bk. **Aşı**). Halk ağzında **aşlamak** (ısınmış suya, biraz, soğuksu katmak, kaynaşmış sıvının ısısını düşürmek için soğuk sıvı katmak, ağacı, bitkiyi, kişiyi asılamak).

Aşılanmak, aşılatmak, aşılı...

AŞIM, tr. **aşmak** (erkeğin dişiyi döllemek için üstüne binmesi)tan **aş-ı-m/asım** aşım (aşma, dölleme, erkekle dişinin birleşmesi).

Im ekiyle, **yık-ım/yıkım, kıy-ım/kıyım, alım-satım** bg.

AŞINMAK, tr. **aşmak** (öteye geçmek, tepeyi arkaya dönmek)tan **aş-ı-n-mak/aşınmak** (kendi kendini aşmak, kendi kendini çoğaltmak, anlam genişlemesiyle **yıpranmak, eskimek**).

Aşınmak sözcüğünde, anlam genişlemesi anlam değişmesine dayanıyor. Sözcüğün kökü olan **aş** çoğalmayı, artmayı da içeriyor. Aşınmak eyleminde nesnenin kendi kendine ufalanarak kırıntılara ayrılarak çoğalması sözkonusudur. Ufalanarak çoğalan bir nesnenin yıpranması, küçülmesi, dolayısıyla aşınması doğaldır. (Bk. **Aşmak**).

Aşındırmak, aşıntı bg...

AŞIRMAK, tr. **Aşmak**'tan **aş-ı-r-mak/aşırmak** (öteye geçirmek, tepenin arkasına geçirmek, bir yandan öte yana göndermek). **Ir-mak** ekleriyle: **taşmak**'tan **taş-ır-mak/taşırmak** (dışarı, taşraya çıkarmak), **batmak**'tan **bat-ır-mak/batırmak** (dibe indirmek), **şaşmak**'tan **şaş-ır-mak/şaşırmak** (kendi kendine şaşmak)... (Bk. **Aşmak**)... **Aşırtı, aşırtıcı, aşırtmak**

aşıt (dağ geçidi)...

AŞK, ar. **ışk** (sevme, eğilim duyma, yönelme, bağlanma)dan **aşk**. Tr. sevi, sevgi, sevgü, seviş...

AŞKIN, tr. **aşmak** (öteye geçmek, tepeyi arkaya dönmek)tan **aş-k-ın/aşkın** (aşmış, yücelmiş, doruğa ulaşmış, tepeyi dönmüş, yüce). **Kın** ekiyle: **basmak**'tan **bas-kın/baskın, şaşmak**'tan **şaş-kın/şaşkın, taşmak**'tan **taş-kın/taşkın**...

AŞMAK, tr. **aş** (yükseliş, geçiş, artış, yıpranış, gidiş, varış gibi çok değişik anlamları içeren eylemlerin kökü)tan **aş-mak/aşmak**.

1 — Yüksek bir tepeye çıkarak arkaya dönmek, öte yana geçmek. 2 — Artmak, çoğalmak. 3 — Döllemek. 4 — Sınırı geçmek, çok ileri gitmek (**aşırı**). 5 — Yükselmek, yücelesmek (**aşkın**). 6 — Pekiştirmek, güclendirmek, eklemek (**aşılamak, aşı yapmak**). 7 — Tasmak (kaynamak, fışkırmak). 8 — Bağlamak, kenetlemek (**aşlalmak, aşlamak, aşlatmak**, kaplarda kenetlenmek, kenetlemek, kenetletmek, Kaş.).

Bu örnekler **aş** kökünden türeven **aşmak** eyleminin ne denli geniş bir anlam değişikliğine, gelişmesine elverişli olduğunu gösteriyor. **Aş** köküne takılan ortaekler, **aş-ır-mak/aşırmak, aş-ın-mak/aşınmak** eylemlerinde görüldüğü gibi yeni bir eylemin doğmasını sağlıyor. Böylece **yıpranmak** anlamını içeren **aşınmak**'la, **öteye geçirmek** karşılığında söylenen **aşırmak** arasında bir işlem ayrılığı doğuyor.

AŞ-YERMEK, aş (bk.) ile **yermek** (beğenmemek)ten **aş-yermek / aşyermek** (gebe kadınların, gebelik sürelerinde değme yemeği beğenmemeleri. Yemeği beğenmemek, yemeğe istek duymamak, yemek seçmek bg.).

AT I., tr. **at** (binek, yük taşıyan evcil yaratık)tan **at**.

Sözcüğün kökeni, **a** sesiyle başlaması nedeniyle, doğal bir ses yansımasına dayanıyor. Başka dillerle karşılaştırma yapınca arada bir yakınlık bulunamıyor pek. Öte yandan Hind-Avrupa dillerinde **at** ile **araba** yanyana görülüyor. **At** anlamına gelen sözcükle **araba** anlamını içeren sözcük eşkökenli. Eski uygarlık ürünlerinde, özellikle yontularda, kabartmalarda, toprak kaplar üzerindeki süslemelerde **at** bir savaş aracı niteliğindedir, savaş arabasına, av arabasına koşuludur. Asur, Sümer, Hitit, Urartu, Yunan, Mısır, Pers kabartmalarında, öteki uluslarda **at** ile **araba, savaş** birlikte işlenir. Söylence varlıklarında **at-araba-güneş** üçlüsü bir bütündür, atlar **güneş arabası**'na koşuludur. **At** ile **araba** bağlantısının en eski örneklerini Anadolu-Mezopotamya uygarlık ürünlerinde görmekteyiz. Bu durum, **at**'ın ilkin bu yörelerde evcilleştirildiğini, yararlanılır duruma getirildiğini kanıtlar. Sümer dilinde **anşu** sözcüğü **eşek** anlamındadır. **At, katır** sözcükleri, bu **anşu** (eşek) sözcüğüne takılan eklerle oluşur. Demek **at, eşek** gibi yaratıkları evcilleştirme işine, önce, eşekle başlanmış.

Süm. **anşu** (eşek), **anşu-gir-nunna** (katır), **anşu-kurra** (at, savaş arabasıyla birlikte), **anşu-kurra-salal** (kısrak), gr. **ippos** (Attika ağzında), **ixxos** (Aiolia ağzında), lat. **equus, caballus**, fr. **cheval**, itl. **cavallo**, isp. **caballo**, fars. **esb**, ar. **hısân**, es. alm. **ehu**, sanskr. **açva-s, kranta**, alm. **Pferd**, ibr. **sûs**, sanskr. **paravereda** sözcüğü **arabayı pekiştiren** anlamında **para-ve-reda** sözcüklerinden oluşur, **at** karşılığı ve geçer, **ve-redus, ve-reda** sözcükleri **atlı araba** anlamını içerir (Alman dilinde **at** anlamında söylenen **pferd** sözcüğünün kökeni bu **paravereda**'dır). Sanskr. **rathah, redus, reda** sözcükleri **araba** anlamına geldiğine göre **at**'la bağlantıları bir taşıt aracı olma yüzündendir. İmdi **at** anlamını içeren sözcüklerin köklerinde dönüşme pek de olası değil: **aç, an, ek, es, hıs, ve, ix, cab, cav**...

AT II., tr. **at/ad** (devinme, doğru, vurma, niteleme, gitme, sıçrama, çıkma, açma, açılma, patlama bg. değişik olayları bildiren kök.).

At-ad kökü, aldığı eklerle, değişik durumları yansıtırken doğadan uzaklaşmıyor. Bu özellik, **at-ad** kökünün doğal bir ses yansıması oluşundandır.

T/D seslerinde dönüşme, **at-ad** kökün-

de anlam değişmelerine yolaçıyor. Eski Türk ağızlarında, çoğunlukla, **t** sesi geçerliydi. Bugün **adamak**, eskiden **atamak** (sunmak), bugün **adım** eskiden **atım**, bugün **adak** eskiden **atak** (adanan, sunulan), bugün **odun** eskiden **otun** bg.

Atmak (bir nesneyi bir yerden başka bir yere fırlatmak) ile **adlandırmak** (adını koymak, ünlendirmek) arasında, köken birliğine karşılık, anlam yaklaşımı bulmak konuya yabancı kalanlar için kolay değildir. Sözgelişi **otlamak** (yaylımda ot yemek) ile **otlamak** (sayrıyı sağlığa kavuşturmak için **em**/ilâç yapmak) eylemlerinin eşkökenli olduğunu bilmek kolay da, anlam ayrılığını çıkarmak değil. Türk ağızlarında nesnelere **ad vermek**'le bir yerden bir yere fırlatmak anlamını içeren **atmak** eşkökenlidir, olayı ayrı ayrı kaynaklı gösteren **t/d** seslerindeki dönüşmedir. **At** (ün, san, **ad**,), **ad** (ün, san, **at**) sözcükleri Uygur türkçesinde eşanlamlı, **at/ad** (ün, san, ar. **isim**.) **Atlığ** (ünlü, anlı sanlı, bilinmiş, Kaş.) sözcüğünde **at** kökü **ad** karşılığı, ikisi de **ün, san**, ar. **isim**, fars. **nâm** anlamında. Halk ağzında: **atım atım** (adım adım), **atım** (atmak'tan **atış** anlamında), **adaş/ataş, adam/atam** (kişi, erkek)...

At kökünün türevleri: **atacak** (hallaç tokmağı), **atağan** (öğünen, kendini ünlendiren, **atıp tutan**), **atak** (çok konuşan, eli açık, atıcı, şölen, çağlayan, tüfek, dağyolu), **atakcı** (yalancı), **ataklı** (ünlü, sanlı **ad**'ı yaygın), **atamba** (çocukların taş attıkları sapan), **atanak** (giysi asacağı), **atanlaşmak** (atışmak, çekişmek), **atar** (atılganlık), **atgı** (vergi, büyük yaba), **atgıcı** (nişancı), **atıcı** (atıcı, küçük hıyar), **atık** (iğri), **atıkmak** (adı kötüye çıkmak), **atılan** (çağlayan, ar. **şellâle**), **atılgan** (çağlayan, başkasının işine karışan), **atıncı** (hallaç), **atıntı** (yellerin bir oyuğa yığdığı kar), **atırgaç** (hamur yoğurma teknesi, hamur atılan yer), **atışmak** (karşılıklı koşuk söylemek, karşılıklı söz atmak. Özellikle halk ozanlarının çalgı eşliğinde karşılıklı koşuk okumaları), **atkaz** (kandırma, aldatma), **atkı** (develerin su içtiği yalağa atılan tuz), **atkıç** (taş atmaya yarayan araç), **atkın** (boyası uçmuş, rengi atmış), **atkul** (genç kızların başlarına attıkları geniş örtü), **atlaç** (yamaç, eğik yer, bayır, tepe. Ötesine atlanılıp geçilen yer. Atın iki kalçası üstündeki düz yer, sağrı, kimi yerde **atlaş** denir), **atlak** (köprü), **atlageç** (köprü), **atlama** (ufak baskıç, merdiven), **atlama direği** (çatı direği), **atlambaç** (akarsularda, bataklıklarda üzerinden geçmek için dizilen taşlar), **atlandı** (birbirinin üzerinden atlayarak oynanan bir çocuk oyunu), **atlangaç** (geçek, sulardan geçme yeri), **atlangaç** (geçek taşı, sulardan üzerine basılarak, birinden ötekine atlanarak geçilen taşlar), **atlantı** (dağlardan inen ufak su kolları), **atma** (dokumalarda enine atılan iplik, argaç teli), **atmaca** (koyunlarda, birbirine atlayan sayrılık, bulaşıcı sayrılık), **atmak** (heybenin iki gözü arasındaki bölüm), **attırgaç** (yufka çevirme aracı, yufkayı yukarı doğru atarak altını üstüne getiren düz tahta), **attırım** (çağlayan)...

Eski Türk sözlüklerinde: **adag** (adak), **ad'ak** (kap), **ad'namak** (boyası çıkmak, rengi atmak), **atamak** (ad vermek, ad koymak), **atan** (enenmiş deve), **atgan** (yük devesi), **atkulak** (tüfekte tetik bileziği), **atlamak** (adım atmak), **atmak** (bir nesneyi fırlatmak, elden bırakmak... Hepsi için (bk. **İbm.**). **Ad** (ad. ar. **isim**), **adandı** (ad takındı, ad aldı... Hepsi için bk. Kit.).

Adaklu (nişanlı), **adamak/adımak** (ad vermek, sözvermek, ar. **vaad** etmek), **adanlu** (adını takınmış, adlı), **adanmak** (ad almak, ad kazanmak), **adanmış vakit** (belli süre), **ad bağlamak** (ad almak), **ad çıkarmak** (ün salmak), **ad eylemek** (ad vermek, adlandırmak, **adı bellü** (ünlü), **adım kalgımak** (adım atmaya yeltenmek), **adımlamak** (yürümek), **adım yerde** (adım başı), **adına ne düşerse** (ününe sanına ne yakışırsa), **ad issi** (ünlü), **ad itmek** (ad bırakmak, ün bırakmak), **ad kazanmak** (ün sağlamak), **adlamak** (ad vermek), **adlanmak** (ünlenmek), **adlu** (ünlü), **admak** (basmak, adım atmak), **ad urmak** (ad vermek), **atım** (adım), **atım yeri** (ok ereği), **atışmak** (birbirine atmak). Bu bölümdeki örnekler için (bk. Tar. Söz.)...

At/Ad kökünün, **t/d** seslerinin ne denli dönüştüğünü, bu dönüşme sonucu anlam kaymalarının, anlam genişlemelerinin oluştuğu görülüyor. **At** (binek) ile **at** (eylem bildiren kök), **ad** (ün, san)

sözcüklerini birbirinden ayırmak, ayrı köklere bağlamak, bugün için, pek kolay görülmüyor. (Bk. At I.)...

ATA, hit. **attas-addas** (ata, baba)dan **at-ta/ata.**

Asya türkçesinde **ata** (baba) sözcüğü vardır (Kaş., Uy.), ancak kökeni, **ata** sözcüğünün içerdiği anlam dolayısıyla, Türk diliyle açıklamak kolay değildir. **Ad** kökü Hind-Avrupa dillerinde, İbrani dilinde vardır, Tevrat'ta geçen **Adam/Adem** sözcüğü bunu gösteriyor. **At** köküyse Anadolu dillerindendir, Avrupa uluslarına Anadolu-Grek-Latin aracılığıyla geçmiştir. Asya türkçesinde bulunan **at** kökü **ün, san** bildirir (bir varlığın, bir kişinin **ad**'ı olarak), **baba** anlamını içerecek bir niteliği yoktur.

Anadolu dillerinde, **at, ad** köküyle başlayan sözcüklerin, değişik dönemlerde Doğu dillerine geçtiği, eski Hind dilleriyle eşkökenli sözcüklerin bu yayılmaya yardımcı olduğu karşılaştırmalı bir çalışmayla ortaya çıkar.

Sanskr. **adama** (Adem, adam) sözcüğü **ad** köküyle başlar, buna karşılık süm. **ad** sözcüğü **baba** anlamındadır. Anadolu dillerinde **at, att** köküyle: **Attalos/attalus** (Bergama krallarından üçünün ortak adı), Anadolu dillerinden gr. ye geçen **Attalos, Attales, Attaleios, Attalikos** birer özel adtır, **attagas** (düraç kuşu), **attakes** (çekirge) gibi.

Asya türkçesinde **ad** (ar. **isim**)tan **ad-almak** (adlanmak) eylemiyle **ata, Atila, Attila, Atalay** sözcüklerinin türediği öne sürülür (Abuş.), **atalmak, adalmak** sözcüklerinin de **ünlenmek** anlamını içerdiği söylenir (Abuş.). Böylece **ata, attila, atalay** sözleri **ünlenmiş, tanınmış** karşılığı oluveriyor.

İmdi **ad, at** kökünden türeyen, ünlenme, tanınma anlamını içeren sözcüklerin varlığı **baba** anlamını içerir bir köke kanıt değildir. Anadolu dillerinde **atta** (**lus, los**) sözcüğü yalnız **baba** anlamını değil, ulusun başı, yöneticisi, önderi karşılığını da içerir. **Baba** sözcüğü «kral» karşılığıdır.

Hur. **attai**, süm. **ad**, kop. **atef**, el. **atta**, bas. **atta**, hit. **attas, addas**, ak. **abü**... Köklerin tıpkılığı yanında anlam özdeşliği.

Asya türkçesinde, **aba** (Tibet dilinde **baba**), **aba** (oğ. **anne**), **ata** (oğ. **baba**) **aba** (kıp. **ayı, dikenli ot**), **ata** (kır. **baba**), at'te (çuv. **baba**).

Lat. **atabus** (dedenin dedesinin babası, tr. **kurtdedenin atası**).

ATAK, tr. **at**'tan **atmak/atılmak-atak** (ak ekiyle anlam genişlemesi) ileri atılan, çok atan.

Halk ağzında, **atak**: çok konuşan, eli açık, şölen, şahin denen kuş, atıcı, nişancı, dağ yolu, çağlayan (hepsinde öne fırlama, ileri atılma, açılma bg. anlamlar saklı).

ATAMAK, tr. **at**(ad, ün, san, bir nesneyle ilgi gösteren kök)tan **at-a-mak/atamak** (ad takmak, ünlendirmek, bir nesneyle ilgili kılmak, bağlantı kurmak).

Atamak, anlam genişlemesiyle, bir göreve getirmek, görevli kılmak. Sözcüğün **at** (ilgili kılma) köküyle bağlantılı olarak, bir kimseyi bir nesneyle, bir işle ilgili kılma, işle kişi arasında bağlantı kurma.

Atamak (adlandırmak, çağırmak, seslenmek, bir nesneyle ilgili olmak, bir nesneye bağlı bulunmak, ad vermek (Uy.).

ATEŞ, fars. **âteş** (parlaklık, aydınlık. Doğrusu **âtış**'tır)ten **ateş.**

Anadolu türkçesine, eski Zerdüşt inançlarının etkisiyle, ateşin kutsal sayılması, onunla ilgili adak yerlerinin, ocakların yapılması sonucu geçti. Eski Türklerde de **od/ot** (ateş) kutsaldı. Bugün, Anadolu'da da ateş, ocak kutsal sayılır, saygı görür.

Fars. **âteş**, ar. **nar**, alm. **Feuer**, fr. **feu**, lat. **ignis**, ing. **fire**, hit. **pahhur**, sanskr. **agnis**, isp. **fuego**, itl. **igneo**, gr. **pyros, pyr**, tr. **od**...

Ateşbalığı, ateşböceği, ateşçi, ateşkayığı (ateşbalığı yakalamak için içinde ateş yakılan özel kayık), **ateşkes, ateşlemek, ateşlendirmek, ateşlenmek, ateşletmek, ateşli, ateşlik, ateşperest** (ateşe tapan, Zerdüşt inançlarına bağlı kimse).

ATLAK, tr. **atmak** (bir yandan öte yana geçmek)tan **at-l-ak/atlak** (akarsuyun bir kıyısından öte kıyısına atılan geçek, köprü).

ATLAMA, tr. **atmak/atlamak** (bir yerden çıkmak, yükselmek)tan **atlama** (evlerde bulunan ufak basamak, merdiven).

ATLAMAK, tr. **at** (bir yerden bir yere geçişi bildiren kök)tan **at-la-mak/atlamak** (bir yerden başka bir yere sıçrayarak geçmek).

Bu **at** ile başlayan, sıçramayı, bir yerden bir yere fırlayarak, sıçrayarak geçmeyi bildiren eylemlerin **binek** denen **at** (beygir)tan geldiğini, **atlamak** eyleminin **at**'ın yaptığını yapmaktan, **at**'a öykünmeden kaynaklandığını düşünenler de var. İlk bakışta, bu düşüncenin yerinde, doğal olması gerekir. Ancak **at** sözcüğünün kaynağını da kesinlikle bilmeliyiz. Sanskr. **atami** (düzgün yürümek, uygun adımla yürümek) ile **atya** (düzgün yürüyen, iyi yürüyen, **at**) sözcükleri **at** kökünden kaynaklanır. **Atlamak** gibi **at** ile başlayıp **yürüme**, bir yerden bir yere **sıçrama** anlamını içeren sözcüklerle sanskr. **at, atami, atya** arasında bir yakınlık görülüyor. Bu durumda **atlamak** eylemi **at** ile bağlantılıysa sanskr. **at** köküyle özdeştir denebilir.

ATLANMAK I., tr. **atlamak**'tan **at-la-n-mak/atlanmak** (bir yerden başka bir yere sıçrayarak geçilmek).

ATLANMAK II., tr. **at** (binek)tan **at-lan-mak/atlanmak** (kendine **at** edinmek, bir atı, bineği olmak).

ATMAK, tr. **at/ad** (eylem gösteren, açılış, geçiş, dönüş, yürüyüş, ilgi, bağlanma, sıçramak bg. değişik anlamlar içeren kök)tan **at-mak/atmak** (bir nesneyi bir yerden başka bir yere ulaştırmak). Bir yere fırlatmak: at eyerini attı. Açılmak, aydınlanmak: gün attı, şafak attı, tan attı. Boş konuşmak: çok attı. Bir durumdan başka bir duruma girmek: rengi attı, boyası attı. Uzaklaştırmak: başından attı. Kopmak, sökülmek: at nalı attı. Vurmak, dövmek: yumruk attı, dayak attı. Aşırı istek duymak, eğilim göstermek: can attı. Korkmak, ürkmek, kaçmak: kendini attı. Vurucu aracı ereğe göndermek: ok attı, tüfek attı.

Atmak eyleminin içerdiği değişikliklerin ağzız ayrılıkları ile de bağlantısı vardır, ancak **at** olan kökte başkalaşma yok. Kır. **atmak** (fırlatmak, atmak), çuv. **atmak** (karıştırmak, **atma/balık ağı, saçma**), uy, **atmak** (**gün açmak, tan ağarmak, ok atmak, fışkırmak, akmak, vurmak, dövmek, çağlamak**).

Alm. **werfen**, fr. **jeter**, lat. **jacere**, gr. **hiémi**, itl. **gettare**, isp. **echar**, ar. **remy** (bk. **mermi**)...

AV, tr. **av** (doğal ses, öykünme-yansıma sesi)dan **av** (avlanan nesne, avlanma eylemi).

Eski Türk sözlüklerinde, yazılı kaynaklarda geçen, **av** kökünden türeyen sözcüklerin genellikle **toplanma, toplaşma, biraraya gelme** anlamını içerdiği görülür (Bk. **Avlanmak**).

Uy. **ab/av**, Kaş. **av** örneklerini, bugünkü anlamda, veriyor.

AVANAK, erm. **avanak** (sıpa, eşek yavrusu)tan **avanak** (anlayışsız, kavrayışsız, beceriksiz).

Anadolu türkçesine, Ermeni yurttaşların dilinden, anlam değiştirerek, geçti. Halk ağzında **avanak** sözcüğü **sıpa** anlamında söylenmez, (**avanak/sıpa**, Bed. Ker.)...

AVCI, tr. **av** (avlama, avlanma eylemi avlanan nesne)dan **av-cı/avcı** (avlanan **ava giden kimse**).

Cı ekiyle: **bakır-cı/bakırcı, kalay-cı/kalaycı, yorgan-cı/yorgancı**...

AVENE, ar. **avn** (yardım, yakın)den çoğ. **avene** (yardımcılar, yakınlar).

Anlam değişmesiyle **dalkavuklar, yardakçılar**. Os. **avni** (yardım eden), **avniye** (yardım eden kadın), **muavenet** (yardım ediş) bg. sözcükler bu **avn** kökünden türemiştir.

Halk ağzında **avana**. «Ağanın avanası bize göz açtırmıyor»...

AVİZE, fars. **âvîze** (**avihten/asmak**)den **avize** (asılı olan, asılı duran. Anlam değişmesiyle, asılı duran aydınlatıcı, ışıklık).

AVLAMAK, tr. **av** (toplanma, toplama anlamı içeren kök)dan **av-la-mak/avlamak** (toplamak, biraraya getirmek, toplanmak, üşüşmek, birikmek).

Av, **ava** kökleri toplanmayı, toplanmayı bildirir eylemlerin üretilmesini sağlarken anlam genişlemesi de oluyor.

Avlamak (evcil olmayan, eti yenen dirileri öldürüp toplamak, eve getirip etinden, tüyünden, derisinden yararlanmak).

Avlamak (toplamak-toplanmak-üşüşmek) iki ayrı anlam içeriyor: birinde eylem dışa dönük (toplamak), ikincisinde eylem içe dönük (toplanmak).

Avalamak, (üşüşmek, toplanmak, toplaşmak, biraraya gelmek. Kaş.).

Avlamak (toplanmak, üşüşmek. Kaş.), **avlaşmak** (toplanmak, evini ortaya koyarak kumar oynamak. Kaş.). Eylemin

niteliği, özelliği gözönünde tutulursa, **avlamak/toplamak**, **avlanmak/toplanmak** anlamını içermeli. Sözcüğün ortasına gelen **n** sesi eylemi özneye dönüşük bir nitelikte sürdürür. **Oyalanmak** (kendi kendine iş görmek, eğlenmek), **eğlenmek** (kendi kendini eğlemek), **bilenmek** (kendi kendini bilemek). Köke gelen **en, an** ortaeklerinde eylem özneye yönelik. **Özlemek** (bir varlığa karşı özden eğilim duymak), **gözlemek** (bir nesneye bakmak), **dolamak** (bir nesneyi sarmak, çevrelemek) sözcüklerinde köke gelen **a-mak/amak** ekleri eylemi, **avlamak'ın** tersine, öznenin dışında bulunan varlığa yöneltiyor.

Avlamak (bir nesnenin çevresini dolaşmak, çevrelemek. Uy.), **avlamak** (yakalamak, tutmak, tuzağa düşürmek, anlam genişlemesiyle). **Avmak** (sağlıklı olmak. Uy., toplaşmak, üşüşmek, bir yere gelmek, birlikte olmak. Kaş.).

Bu, **av** kökünden türeyen, örneklerde köke yüklenen anlam değişikliği ağız ayrılıklarından kaynaklanıyor. Ağız, köke, yeni bir anlam verirken, onu kendisi türetmiş gibi bir duruma geliyor. **Av avlamak, kuş kuşlamak** (DK.) sözlerinde kuş yakalamakla, öteki yabancıları yakalamayı ayrı eylemlerle gösteriyor. Böylece **avlamak** eylemi yalnız karada yaşayanlar için geçerli oluyor.

AVRAT, ar. **avret** (kişinin utanılacak yeri, gizlenmesi gereken yeri, **ut yeri**) ten **avrat** (erkeğin eşi, karısı).

Erkek, utanılacak yerlerini, **ut yeri'ni** başkalarından gizleyip örttüğü gibi, islam inançlarına göre, kadının da örtüye lam inançlarına göre, kadınını da örtüye sokmak, yabancı erkeklerin gözünden sakınmak gereğindedir. Bu nedenle, islam geleneğine göre, **ut yeri** gibi kadınına da **avret/avrat** demek gelenek olmuştur.

AVUKAT, lat. **ad-vocare** (çağırmak, tanık olarak yargıcın önüne getirmek, çağrıda bulunmak)den **advocatus** (çağırılmış, tanık, yardımcı), fr. **avokat**, tr. **avukat** (fr. dan). Sözlük anlamı **çığırtkan** (çağırıcı, çağırma işinde yardımcı).

AVUNMAK, tr. **ab-av** (sevinç bildiren kök)dan **abınç/avınç** (sevinç) - **avınmak/avunmak** (kendi kendine sevinç duymak, uyum sağlamak, düzelmek). **Abınçu, abınç** (sevinç, kıvanç) sözcükleriyle **avunmak** arasında, **ab/av** kökünden kaynaklanan anlam bağlantısı. **Av** kökünün gerçek anlamı düşünüldüğünde, **avunmak** eylemi kendi kendini **toparlamak, toplamak**, dağınıklıktan, üzüntüden kurtarmak, **kendine gelmek** bg. **Abıtmak/avıtmak/avutmak.**

Abınçu (avunma, ar. **teselli**, tr. sevinç), **abınık** (dölek, mutlu). **Ab/av** dönüşmesiyle eylemde anlam ayrılığı (**avlamak'**ta görülen). **Avuntu, avutmak, avutturmak, avutulmak**...

AY, tr. **ai** (ay)dan **ay** (yeryuvarlağının uydusu, gökte geceleri parlayan varlık). Eski türkçe sözlüklerde **ai**, **ay** biçiminde geçen bu sözcüğün, ünlem olan benzerine, **ay'a** karşılık, ayrı bir kökene bağlılığı olasıdır.

Süm. **adu**, as. **ea**, pol. **ai**, sanskr. **agni** (aydınlıkla, ışıkla ilgili), **hit. armas**, **ar. kamer**, fars. **mâh**, alm. **Mond**, lat, **luna**, fr. **lune**, isp. **luna**, itl. **lùna**, gr. **selene** (parlaklık, ışık anlamında **selas'tan**. Anadolu kökenli sözcük)...

AYAK, tr. **ayağ** (eylem, devinme bildiren **ad/adh/ay** kökünden) **adh-ak/ayak** (**dh** sesinin **y** sesiyle karşılanması sonucu **adhak/ayak**).

Ay-ak/ayak sözcüğünün kök anlamı: **devinmek, yürümek, ölçmek, toprak üzerinde belli aralıklar ayırmak** (ölçü sağlamak için), **ölçü** (**adaklamak/ayaklamak** - ayakla ölçmek, ayağa vurarak enini, boyunu anlamak, boyutlarını öğrenmek).

Ayak (belli bir ölçü, on iki parmaklık uzunluk ölçüsü, dayanak, güç, kımıldama). Türk ağızlarında: **adak, azak, ayağ, avak**...

Alm. **Fuss**, fars. **pâ, pây**, lat: **pedus**, fr. **pied**, ar. **kadem**, sanskr. **pât, pâdam**, gr. **pous, podos**, isp. **pie**, itl, **pie**, got. **fôtus**, ing. **foot**, süm. **gir**...

AYAKLANMAK, tr. **ayak** (devinme, yürüme, kımıldama bildiren **ad/ay** köküyle)tan **ayak-lan-mak/ayaklanmak** (devinmek, yürüyüşe geçmek, hızlanmak. Anlam gelişmesiyle yönetime başkaldırmak, ar. **isyan etmek**).

AYAN, ar. **ayân** (açık, belli, ortada, gizli olmayan, görünen)dan **ayan**.

Kimi yörelerde **iyan** da denir. Türkçede **ayan beyan** (apaçık, ortada, gizlisi saklısı yok) deyimi. Fars. **âşikâr** (açık, ortada, gizli olmayan) ile **ayan aşikâr** (besbelli, apaçık ortada) deyimi.

AYAR, ar. **ıyâr** (değişik okunuşlarla: par-

lak yıldızların adı, temrenin ortasını kabartmak, yuvarlak yapmak... «**yumruca eylemek**, Ter. Kam.»). Türk dilinde **ölçü**, ölçekleri düzenleme, altın-gümüş gibi değerli nesnelerin karışım aşaması.

Ayarcı, ayarlamak, ayarlanmak, ayarlatmak, ayarlı, hepsi de ar. **ıyar**'dan...

AYAZMA, gr. **agiasma** (kutsal su)dan (uğurlu, yararlı, kutluluk verici su).

Agia (ok. aya/kutlu, kutsal. **Agia'yı hagia** biçiminde söyleyip okuyanlar da var. Ancak **h** sesi genellikle atılır. **Agios/agia, hagios/hagia**...

AYDIN, tr. **ay**'dan **ay-dın/aydın** (ay'ın parlaklığı, ışıması olayından dolayı), **aydıng/aydın** (Kaş.).

Türk dilinde **dın** ekinin bilinen en eski biçimi **dıng**'dır (Kaş.), ay'la bağlantılı gösterilip **ışıklanma** olayını yansıtıyor. Ondan başka **ay** (yılın on iki bölümünden biri) ile bağlantılı olarak, beylerin yanında çalışan, **uşak**, bu **uşakların** adlarının yazılı olduğu çizelgeye de **andın** deniyor ki **an-mak/anmak** (bk.) eylemiyle bağlantılı. **An-dın/andın** (anmaya, bilmeye, adları tanımaya yarayan).

Ayrıca **dın** eki bugünkü türkçede **dan** karşılığı: **andın/andan/ondan**. O sesiyle **dan/dın** eki arasına **n** sesinin girmesiyle, **o-n-dın/ondın/andan/ondan** (**o/a, a/o** dönüşmesi süreklidir, **anın, onun/onun/anın** bg...

Ardın ardın (arkasınca, arkasına takılarak, izini sürerek) deminde de **ar** köküne eklenen **t, d** sesleriyle **ar-t-ın/artın, ar-d-ın/ardın**. **Ar** kökünden **arka, ard, art** türerken **ka, d, t** birer ek olarak köke katılmaktadır, **ar-t-mak/artmak**'ta görüldüğü gibi.

Aydın sözcüğü, Anadolu türkçesinde, XIV. yy. başlarından beri söylenmektedir.

Didi ey iki gözümün aydını
Bana dindürür saçının bir düni
— Süh. —

Kendözinden çün değidür ay nuri
Aydını kamu güneştendür varı
— Mant. —

Günümüze değin anlamı değişmeden, biiçmini koruyarak, kalan **aydın** sözcüğü **parlaklık** niteliğini taşımaktadır. **Aydınlu** (ışıklı, parlak), **aydın** (ışık, aydınlık, açık, ortada, pırıl pırıl), **aydın etmek** (güzelleştirmek, parlatmak), **aydın eylemek, aydın kılmak** (aydınlatmak).

aydınlanmak, aydınlatmak, aydınlık...

AYGIR, es. tr. **adgır** (aygır)dan **aygır** (erkek at).

Eski Türk sözlüklerinde **ayğır, aygır, adgır** (Kit., İbn.) biçimleri geçiyor. Kaş bu sözcüğü Arap yazılarında **zal** denen sesle veriyor, çeviri yazısında da **dh** (z, zal sesine yakın) ile gösteriliyor, **adhgır/adgır/azgır/aygır**...

Bize kalırsa **aygır** sözcüğünün kökü **ay** değil **az**'dır. Bu **az** kökü de aşırı gitmekle, **azmak**'la, saldırmakla ilgilidir. **Z/Y** seslerinde dönüşme süreklidir, **yaz/yay** (**z-y**), **yazlamak/yaylamak** (**z-y**), **yazlak/yaylak** (**z-y**)... Bu **z/y** dönüşmesini **adhgır/aygır** sözcüğüne uyguladığımızda **azgır/aygır** bağlantısı ortaya çıkar. Çağ. **ayğır**, yak. **atır**, alm. **Hengst**, fr. **étalon**, lat. **admissarius**, fars. **esb-i ner** (erkek at)...

AYI, es. tr. **adıg** (ayı)dan **ayı**.

Türkçede **dh** sesi Arap yazısında **zal** sesine karşılık gösteriliyor (çeviri yazısında); **adhıg/azıg/ayıg/ayı** (**z/y** seslerindeki dönüşümle). Bu ses dönüşmesine göre, **ayı** sözcüğünün kökü de **aşırılık, azgınlık, taşkınlık, yabanlık** bildiren **az**'dır. **Adhıg/azıg** sözcüğü **azgın, yaban, taşkın, saldırgan** gibi nitelikler taşıyan **kötü** bir varlığı yansıtır. **Ayıg** (ayı), **adıg** (ayı), öte yandan **ayıg** (kötü, tuzak, kandırmaca, Uy.). **Avçı neçe al bilse adhıg ança yol bilir** (avcı nice tuzak bilse ayı da o denli yol bilir)... Burada **aygır, ayı** sözcüklerinin **az** kökünde birleştikleri, bu kökte de **azgınlık, taşkınlık, saldırganlık**, gibi anlamlar saklı. Aygırın azgınlığı, taşkınlığı (kısrağı görünce büsbütün artar) belli, ayının saldırganlığı da biliniyor. Süm. **az** (ayı).

Ayıbacağı, ayıbalığı, ayıboğan, ayıcı, ayıgülü bg...

AYIKLAMAK, tr. **ayıg/ayığ** (işe yaramayan, kötü elverişsiz)dan **ayıg-la-mak/ayıklamak** (seçmek, kötüyü, işe yaramayanı ayırmak).

Uy. **anıg, ayıg, ayığ** (kötü, kandırmaca, iyi olmayan), **ayıg** (ne iyi, ne kötü, pekiştirme sözcüğü, Kaş.), **ayıg** (ayı,

Kaş.) ayıglamak (kötülemek), ayınç (korku), ayınçlığ (korkulu)... Ayıg/ayığ/anıg sözcüklerinin an/ay kökündeki ayrılığa karşın anlamları bir. Halk ağzında ayitlamak (ayıklamak)...

Ayitladum tarlayi
Yüzgâr oni sallayi
Hanum bağla gocani
Yolcilara hırlayi
— Kar. —

Ayıklanmak, ayıklatmak...

AYIRMAK, es. tr. ad (başkalık, ayrılık, değişiklik bildiren kök)tan ad-ın/adın (ayrı, başka, değişik, öteki bg.), sonra, ad-ı-r-mak/adırmak - ayırmak (d/y seslerinde dönüşme ile).

Y/d, d/y seslerinde sürekli dönüşme: adak/ayak, adruk/ayruk - ayrık, adrı/ayrı...

Ad köküne gelen ır-mak ekleri, Türk dilinde kökten eylem üretmenin en yaygın öğeleridir: çığ-ır-mak/çığırmak, çağır-mak/çağırmak (çığırmakla eşanlamlı), kıv-ır-mak/kıvırmak, sıy-ır-mak/sıyırmak, aş-ır-mak/aşırmak, şaş-ır-mak/şaşırmak, taş-ır-mak/taşırmak, kay-ır-mak/kayırmak bg.

Ayırmak eyleminde başkalaştırmak, değiştirmek, uzaklaştırmak, azdırmak bg. değişik anlamlar saklı. Bir nesnenin başka bir nesneden ayrılmasında tek belirleyici etken (nesnenin özü, yapısı dışında) adıdır. Ad kökünde de ayrı olma özelliği vardır. Bu yüzden ayırmak'la, nesnelere ad vermek arasında anlam birliği vardır. Ad köküne eklenen ır-mak takılarının urmak/vermek eylemini içermesi de doğaldır. Bir nesneyi ötekinden ayırmak'la, bir nesneye ad-urmak (ad vermek) arasında başkalık yoktur. Nitekim, halk ağzında ad-urmak (ad vermek) - adurmak sözcüğü geçerlidir, XIII. yy. dan beri Anadolu türkçesinde ad-urmak/adurmak söylenegelmiştir:

Yusuf ider nice urdun bu adı
Maksudun et üşbu işin ne idi
— Şeyd. —

Açub yüzini gördi buldı murad
Ol aya muvafık Süheyl urdı ad
— Süh. —

Ger esbab olmıya bünyâad urulmaz
Hem oğlan doğmayınca ad urulmaz
— Muh. —

Bu örneklerin ışığında, ad-urmak-ad-ırmak-ayırmak bağlantısı açıktır...

AYNA, fars. âyîne (âyen/demir)den ayna. Eskiden aynalar sırlanmış demirden yapıldığı için, demirle bağlantılı olarak, aynaya da âyen'den âyîne (demirden olan) dendi. Türk dilinde ayna sözcüğünün karşılığı olan araç göz'le bağlantılıdır: gözgü, görger, görgöz, görgü, gözgü, gözgeç (sözcüklerinde gör/göz özdeştir, kökteştir. Z/R seslerinde dönüşme olduğundan göz'le gör ayrı sanılır, değildir.).

Aynacı, aynalı, aynalık, aynasız, aynataşı bg...

AYNEN, ar. ayn (göz, kaynak, tıpkı)den ayn-en/aynen olduğu gibi, gözle görüldüğü gibi, kaynakta olduğu gibi).

Ar. da en, an ekleri özdeşlik, ilgi, görelik bildirir (sözgelişi: şifahen/sözlü olarak, tahriren/yazılı olarak, ahiren/sonradan, gıyaben/arkasından, o yokken)...

AYNI, ar. ayn (göz, kaynak)dan aynı (kendisi, tıpkısı, eşkaynaklı, eşkökenli bg.). Doğrusu aynî (î uzun okunur)dir.

AYRAÇ, tr. ayırmak'tan ayraç (ayırıcı, ayırmayı sağlayan, ayırma işinde kullanılan), aç ekiyle ayır-aç/ay(ı)raç/ayraç (bk. Ayırmak).

AYRAN, tr. ayırmak'tan ay-ı-ran/ayıranayran (ı sesinin düşmesiyle).

Gerçek anlamda ayrılan, yoğurdun, kaymağın yağı alındıktan sonra geri kalan sıvı, artan. (bk. Ayırmak).

Kayırmak'tan kay-ı-ran-kayıran/kayran (ı sesinin düşmesiyle. Kayırıcı, koruyucu)...

AYRI, tr. ad (başkalık, değişiklik, ayrılık bildiren kök)dan ad-rı/adrı-ayrı (d/y dönüşmesiyle: ad/ay), ortada ır ekinin ı/r seslerinde yer değişimi nedeniyle ır/rı, adırmak (bk. Ayırmak) - ayırmak-adrı/ayrı gelişmesi. Adruk-ayruk-ayrık-ayrı. Ayrıca, ayru/ayrı (Kaş.).

Ayrı'dan türetmeler: ayrıbasım, ayrıca, ayrıcalı, ayrıcalık, ayrıç (ayırıcı, ayırmaya yarayan aygıt), ayrık, ayrıklı, ayrıklık, ayrıkotu, ayrıksı, ayrılanmak, ayrılaşmak, ayrılı, ayrılık, ayrılış, ayrılmak, ayrım, ayrımlama, ayrımlaşmak,

ayrımlı, ayrıntı, ayrıntılı, ayrışık, ayrışım, ayrışmak, ayrıştırmak, ayrıt (arakesit),...

AZ, tr. az (yeterli olmayan, eksik, gerekli nicelikte olmayan). Az kökünde azmak eyleminde görülen (bk. Azmak) anlam değişiklikleri nicelikle değil de nitelikle ilgilidir. Oysa buradaki az nicelik bildirip sayıya dayanıyor. Az kökünde çok çelişik yönde gelişen bir anlam kayması olasıdır. Öteki dillerde az köküyle başlayan, ya da az sözcüğüyle içaklanan kavramlarla bir bağlantı kurmak, burada nicelik bildiren az'a kaynak bulmak güç. Başka dillerde as kökü de az'a yaklaşmıyor. Fars. âz (istek, tutku, dilek, eğilim) ile tr. az arasında yaklaşma yok. Üstelik nitelik bildiren az'la, nicelik bildiren az'dan türemiş sözcükler arasında bir anlam yakınlaşması yok.

Azalmak, azaltıcı, azaltmak, azgelişmiş, azımsamak, azınlık, azlık.....

Fars. kem, alm. wenig, fr. peu, lat. parum, itl. poco, isp. poco, got. fawai (sayıda az), gr. pauros (sayıda az, pek az), ar. kalil (az, çok az).

Dilberün işi itab-ü nâz olur
Çeşmi câdû gamzesi gammâz olur
İy gönül sabr it tahammül kıl ana
Yâre irişmek işi az az olur
— Kadı. —

Az (tırnak yarası, uzunlamasına çizik, tırnak izi, Kaş.), az (ezik, iz, Kaş.), az (az, Kaş.). Azlanmak (az bulmak, az görmek, azımsamak, az olduğunu ileri sürmek).

AZARLAMAK, fars. âzâr (incitme, kırma, gücendirme) dan azar-la-mak/azarlamak.

Anlam değişmesiyle: çıkışmak, darılmak, kırıcı sözlerle uyarmak). Gerçek anlamda incitmek, kırmak, gücendirmek.

Fars. âzâr'dan tr. eklerle: azarlanmak, azarlatmak,...

AZAT, fars. âzâd (bağımsız, çözük) dan azat (bağımsız, özgür, kendi gönlünce davranabilen)..

Azatetmek, azatlamak, azatlı.....

AZGIN, tr. az (suç, sapma, yanılma bildiren kök) dan azmak/az-gın/azgın (sapmış, suç işlemiş, sınırı aşmış, yanılmış, hepsi de anlam genişlemesiyle. Bk. Azmak).

Gın ekiyle: kırılmak'tan kır-gın/kırgın, darılmak'tan dar-gın/dargın, yayılmak'tan yay-gın/yaygın....

Azgınlaşmak, azgınlık....

AZI, tr. azmak'tan az-ı/azı çoğalmış, artmış, gereğini geçmiş, artık) Azıdişi (köpeklerde, öteki yırtıcılarda ucu sivrilmiş, keskin diş. Öteki, öğütücü dişlere oranla çok uzamış/azmış diş).

AZICIK, tr. az (anlam daralmasıyla eksik, gereğinden düşük) dan az-ı-cık/azıcık (çok olmayan, artığı bulunmayan. Az kökü anlam genişlemesiyle aşırılık, artıklık, anlam daralmasıyla eksiklik, yeterinden düşüklük bildirir. Buradaki azıcık'ın kökü olan az öyledir.).

AZIK, hit. azzıka (yiyecek) dan tr. azuk-azuğ-azığ/azık (yiyecek, yemeklik nesne.).

Azık sözcüğünün Asya türkçesiyle, az köküne dayanılarak açıklanması, çok geniş bir yorumu gerektirir. İlkin, az kökünün içerdiği anlamda aşırılığa varma, suç işleme, gerekenin dışına çıkma, sapma, eğrilme, yön değiştirme, çok büyüme bg. ölçüyü geçen durumlar saklı. Oysa azık sözcüğünde böyle bir özellik yok, yalnız yemek eylemiyle ilgili. Asya türkçesinde azag (azmış, ölçüyü aşmış), azığ tiş (öğütücü dişlerden çok büyümüş, sivrilmiş, kesici diş, ölçünün üstünde olan diş), azmak (ölçüyü aşmak, sapmak, suç işlemek, doğruluktan ayrılmak. Bk. Azmak). Hit. azzıka/azzike sözcüğünün az kökünde toplanan anlam yalnız yemek eylemeni içeriyor, yemek'le bağlaşımlı kalıyor: azzık, azzike, azzıka (yemek, azık, yiyecek), ezza (yemek yemek), ezzan, ezzen (yemek yemek, yemek eylemi). Eski Alman dilinde ezzan, çağdaş alm. da essen (yemek yemek, Hitit dilindeki ezzan'la özdeş). Tr. besin sözü beslenmek'le ilgilidir, yemek de yiyecek'le bağlantılıdır. Nesne ile eylem arasında kök bağlantısı olursa, ilgili sözcüğe, başka kaynak aramanın gereği yoktur, köke gelen eklerle eylemin içeriği değişse bile, kök varlığını korur, bk. Aş)...

AZMAK, tr. az (aşırılık, yanılma, sapma, suç işleme gibi durumları içeren kök)tan az-mak/azmak (aşırı gitmek, suç işlemek, yoldan sapmak, yanılmak bg.). Az'dan azağ (sapmış, sapıtmış, yanılmış, Uy.). Az-gurmak/azgurmak (yol-

dan çıkmak, sapmak). **Azmak** (azmak, yoldan çıkmak, Kaş.), **azıtmak** (yoldan çıkarmak, yanıltmak, saptırmak), **azuk** (yolunu yitiren, yolunu şaşan), **azlanmak** (kıskanmak, çekememek, yanılmak. İstemek anlamında söylenirse fars. âz/istek, tutku sözcüğüyle karıştırılmış olur.).

Halk ağzında: **azgın** (sataşkan, saldırgan, ortalığı karıştıran, gereksiz işler yapan, aşırılığa varan), **yoldan azmış** (doğruluktan ayrılmış, sapmış, suça sürüklenmiş), **azılı** (yaban domuzu), **azıraklı** (azmış, kızmış), **azıtmak** (baştan savmak, uzaklaştırmak), **azman** (iğdiş edilmiş hayvan, enenmiş koç, öküz), **azmanlık** (bataklık), **azmıntı** (azgın, baskıyı seven), **azmurta** (soyu bozuk, dölü boyuz, soysuz)...

Eski yazında: **azgışmak, azgaşmak** (azgınlaşmak, kızışmak), **azgun, azkun** (sapıtmış, sapkın), **azışmak** (birbirini yitirmek), **azıtmak** (azmak), **azmak** (bozulmak, Tar. Söz.)...

AZNAVUR, gür. **aznavur** (bey, başbuğ, yiğit) dan **aznavur**.

B

BABA, fars. **bâbâ** (baba) dan **baba**..

Sümr. **abba**, ak. **abu, abı**, ar. **eb**, fars. **peder**, alm. Vater, lat. **pater**, sanskr. **pitâr**, gr. **pater**, got. **fadar**, fr. **pére**, isp. **padre**, itl. **pâdre**, ing. father, tr. **aba, ata** (bk.).

Lat. **papa** (dede), gr. **pappos** (dede) ile benzeri asözcüklerin çocuk dilinde **appa, pappa, babba** gibi doğal seslerle olan bağlantısı, sözcüklerin doğuşunda sözkonusu olabilir, ancak Hind-Avrupa dillerinin son biçimi aldıktan sonra **baba** karşılığı söylenen sözcüklerin çocuk diliyle bağlantısı köken sorununu çözmeye yeterli değildir.

Babaanne, babacan, babanlaşmak, babaç (ç ekiyle ana-ç/anaç gibi), **babalanmak, babalık, babatatlısı, babayani, babayiğit**,....

BACA, fars. **bâce** (büyük pençere) den **baca** (anlam değişmesiyle ocağın dumanını çeken).

Fars. **bâd-gir** (duman çeken, yel çeken) den **bâdceh, bâceng, bâcehek** sözcükleri eşkökenli olup pençere, eve, odaya hava akımı sağlayan yer demektir, **bâce** de bu köktendir. (MS., ZŞ.), **baca**'nın tr. den geçtiği savı da var (Z.Ş.). Tar. Söz. **Baca** sözcüğü tr. ise **bakmak**'tan türeyip **bak-a/baka-baca** (bakma yeri bakacak yer) çizgisi üzerinde olması gerekir.

Otururlar idi meğer bir gece
Gönülleri açık yapılı baca
— Süh. —

BADANA, fr. **badigeon** (badana) dan **badana**.

Anadolu türkçesine, Anadolu'da yaşayıp Avrupa ile bağlantısı olan, hıristiyan yurttaşlar aracılığıyla girdi.

Badanacı, badanalamak, badanalanmak, badanalı....

BADEM, fars. **bâdâm** (badem) dan **badem**.

Bademcik, bademlik, badem ezmesi, bademyağı....

BAFON, çin. **pak-fong** (bakır-çinko-nikel karışımı) dan **bafon**..

BAĞ 1. tr. **bag/bağ** (düğüm, pekiştirme, birleştirme, bitiştirme anlamı içeren kök) dan **bağ**.

Ba/pa kökünde Hind-Avrupa dilleriyle yaklaşma:

sanskr. **paçâyami** (bağlamak), lat. **pango, pago** (tutmak, yakalamak, bağlamak), gal. **bag** (bağlanmış denk, bağlanmış nesne), alm. **packen**, fr. **bague, bagage** (denk, yük, bağlanmış nesneler), ing. **bag**.

Bağ köküne gelen eklerle, anlam genişlemesi sonucu, deyim, eylem, kavram gibi dil varlıkları türetilmiştir.

BAĞ 11. fars. **bâğ** (tarla, ekili yer, yemiş ağaçlarının yetiştirildiği toprak kesimi) dan **bağ**.

Asma bağı, bağboğan, bağbozan, bağbozumu, bağüzümü....

BAĞDAMAK, tr. **bağ** (düğüm, bitiştirme) dan **bağ-da-mak/bağdamak** (birkaç nesneyi birbirine düğümleyerek bitiştirmek, düğümleme ile bütünlük sağlamak)..

Bağdamak'tan: **bağdalamak, bağdaş bağdaşık, bağdaşım, bağdaşmak** (anlaşmak, uyum sağlamak), **bağdaştırmak, bağı** (bk.), **bağıcı, bağıl, bağıldak, bağıldeğer, bağılnem, bağım, bağımlaşma, bağımlı, bağımlılık, bağımsız, bağımsızlık, bağıntı, bağıntıcılık**...

BAĞI, tr. **bağ**'dan **bağdamak** (bk.)-**bağlamak-bağ-ı/bağı** (büyü, birtakım gerçekdışı işlemlerle karşısındakini eylemsiz, devinemez duruma getirme, **bağlama**, bk. **Büyü**). **Bağıcı** (büyücü), **gözbağıcı/gözbağcı, gözbağcılık**..

BAĞIR, tr. **bağır** (böğür, göğüs boşluğu) dan **bağır**.

Bag/bağ kökünden türeyen bagır/bağır sözcüğünün sonunda ki ır eki Türk dilinin en işlek ortaeklerindendir.

BAĞIRMAK, tr. bağır (böğür, karın boşluğu, karaciğer) dan bağır-mak/bağırmak.
Mak ekiyle, anlam genişlemesine dayanılarak, eylem: çağ-ır-mak/çağırmak, çığ-ır-mak/çığırmak, yoğ-ur-mak/yoğurmak... Söz köklerinin, Türk dilinin gelişim süresince, birtakım değişikliklere uğraması mak ekinin etkisini ortadan kaldırmıyor.
Bağırtı, bağırtkan, bağırtlak, bağırtmak.....

BAĞIRSAK, tr. bagır (karın boşluğu, böğür bg.) dan bagurusak-bagursak-bağursak/bağırsak (gerçek anlamı: karın boşluğunda/bağır'da bulunan, karın boşluğunda olan).
Bagursuk, bağırsuk, bağırsak, bagırsuk (Kaş., Uy.).
Asya türkçesinde : bağırsak (acıyan, koruyan, gönül alan, Kaş., Uy.), bagırsamak (canı ciğer istemek, Kaş.), bagırlamak (karnına vurmak, bağrına vurmak, yayın tutamağını düzenlemek, Kaş.)

BAHAR, sanskr. bahâr (çiçek) dan fars. bahar (ilkyaz), tr. bahar..
Anadolu türkçesine biri yazın, öteki İranla kurulan ilişkiler nedeniyle iki ayrı yoldan girdi. Tr. yazbaşı, ilkyaz denir.

Gene geldi yazbaşı
Bağıruyi gugolar
Ananilan bobani
Alsun derin uykular
— Gurdullu Yenge —

dörtlüğünde yazbaşı sözcüğü bahar anlamındadır. Lat. ver, alm. Frühling, ar. rebi, gr. ear, fr. printemps, isp. spice, primavera, itl. primavera.
Prima, prin, früh, pari sözcükleri Hind-Avrupa dillerinde ilk karşılığıdır.

BAHÇE, fars. bâğçe (küçük bağ) den bahçe.
Gr. khortos, lat. hortus, alm. Garten, fr. jadin, isp. jardin, ing. garden, ar. hadika..
Bahçeci, bahçecilik, bahçelik...

BAHÇIVAN, fars. bağ-çe-vân/bağçeven (bahçeci) dan bahçıvan (bahçeci, bahçe işlerine bakmakla görevli kimse, bahçe tarımcısı).

BAHRİYE, ar. bahr (deniz) den bahriye (denizle ilgili olan, denize değgin), tr. denizci..

BAHŞİŞ, fars. bahşiş (bağış, karşılık beklemeden verme) ten bahşiş. Bahş etmek (bağışlamak)...

BAHT, fars. baht (yazgı, alınyazısı) tan baht....

BAKKAL, ar. bakl (yemeklik yeşil bitkiler, yeşillik) den bakkal (yemeklik öteberi satan kimse, yemeklik yeşil bitkiler satan). Türkçeye geçerken anlam değişikliğine uğradı,..

BAKLA, ar. bakl (yeşillik, yemeklik yeşil bitki) den bakla. Türkçede belli bir bitkinin adı, ar. dilinde bütün yemeklik yeşil bitkilerin adı. Fars. sebz (yeşil) den tr. sebze..

BAKMAK, tr. bak/bag (görme, bekleme, yetiştirme bildiren kök) ten bak-ı-mak/bakmak (görmek, beklemek, korumak, yetiştirmek). Bak kökünün, ses yumuşamasıyla, bag/bağ biçimine dönüştüğü, bunda ağız ayrılıklarının etkili olduğu anlaşılıyor. Bak (bağ, bağlama, bitiştirme aracı), baka (kablumbağanın kabuğu), bakıcı (büyücü, gözbağıcı) sözcüklerinde anlam değişmesi değil, k/g/ğ seslerinde dönüşme olayı var. Baku (tepe, çevreyi görebilecek yüksekliktekı yer, yöreye bakan doruk), bakmak (bakmak), bakturmak (baktırmak), bakıg (bakış, bakma), bakılmak (bakılmak), bakınmak (sonunu beklemek, düşünmek), bakışmak (bakışmak), bakışgan (çok bakan, kime olsa bakan. Kaş.). Bu örneklerde, bak kökünün, kimi ağızlarda bag, bağ biçimine girse bile, önemli bir değişikliğe uğramadığı, anlaşılıyor.
Bakacak (gözetleme yeri, bütün yöreyi görebilecek yer, göz), baka durmak (bakıp durmak, boyuna bakmak), bakağan (bakıcı), bakım (bakış), bakınılmak (bakılmak), bakmak (beklemek. Tar. Söz.).
Alm. schauen, fr. regarder, lat. specio, sanskr. spaçati (o görüyor), gr. spextomai, es. alm. spehön, isp. mirar, fars. nigâh kerden ar. nazar...

BAL, moğ. bal (arıyağı, bal) dan bal.
Asya türkçesinde arıyağı (Kaş.) denen bal sözcüğü ile balçık (yapışkan çamur), balık (il) arasında kök bağlantısı kurmak isteyenler de var. Ancak, Moğol dilinde bal sözcüğü bilinen bal, tr. arıyağı karşılığıdır.
sanskr. phanita, fr. miel, got. milip, alm. Honig, isp. miel, itl. melleo, ing. honey, erm. meğır, ar. asel, fars. asel, çuv. pil... Balkabağı, balkelebeği, ballandırmak, ballanmak, ballıbaba, ballıbasra, balmumu, balözü...

BALA, tr. bala (doğal seslere öykünme) dan bala (çocuk, yavru). Halk ağzında be le be le, ba la ba la seslerinden bele/bala... Küçük çocuklara, bebeklere doğal seslere öykünerek be be be le be be le le ba ba ba la la ala denir. Bu doğal ses yansıması sonra bala sözcüğünü oluşturdu.

BALABAN, fars. bâlâ (yüksek) ile bân (ses) dan bâlâbân (yüksek sesli) balaban.

BALÇIK, moğ. bal (bal) ile tr. çık ekinden bal-çık/balçık (bal gibi yapışkan, yoğun toprak, çamur, anlam genişlemesiyle). Çömkelçi çamuru da balçık denir kimi yörelerde. Tr. balk, sanskr. gulah, alm. Lehm, fr. glaise, gr. argilos, lat. argillo, fars. gil..

BALGAM, gr. phlegma (ok. flegma/balgam) dan ar. balğam. (SYB.). Arap yazısında ph sesi ya f ya b ile karşılanır, phlegma / blegma-blegam / balğam-balgam...
Fr. mucosité, alm. Auswurf, Schleim, fars. balğam, lat. mucosus, isp. mucosidad..

BALIK, moğ. bal (bal) dan tr. bal-k/balk (yapışkan çamur, bal niteliğinde)-bal-ı-k/balık.
Ev anlamına gelen balık, çevresi çamurdan (balk'tan) duvarlarla çevrildiğinden, anlam genişlemesiyle, bu adı alır, sonra birçok ev'den oluşan il'e de balık dendi.
Balık (kale, il), balıklanmak (çamurlanmak), balıklıg (çamurlu), balıg (yaralı), balık (balık, suda yaşayan yaratık), balıkçın (balıkçıl kuşu), balıklıg (balığı olan yer, su), balıkmak (yaralanmak), balıksamak (balık yiyesi gelmek), balk (çamur. Hepsi için, Kaş.). Balık (il), balık (suda yaşayan) arasında özdeşlik... Bal-balk-balık-balıkçıl sözcüklerinde bal kökünün sürekliliği...
Balıkadam, balıkçı, balıkçıl, balıkçın, balıketi, balıkgözü, balıkaçtı, balıkmaka, balıklava, balıkotu, balıksırtı, balıkyağı.

BALYA, itl. balla (yuvarlayıp denk yapma, denk)dan balya.
Fr. balle (yuvarlamak, yuvarlayarak katlamak), alm. ballen (bir nesneyi denk yapmak, bağlamak). Anadolu türkçesine, denizciler aracılığıyla, gemilere yüklenen yüklerin adına oranla, geçti. Halk ağzında balya (boğa, iyi türden sığır, SDD.).
Lat. pila (balya), alm. Ballen...

BALYEMEZ, itl. ballamezza (yapıcısının adı)dan balyemez (eskiden kullanılan büyük, ağır top.

BALYOZ, gr. barios (ağır)dan baryos/balyoz.
Anadolu türkçesinde, özellikle, halk ağzında varyos, varyoz, baryos bg. söylenişleri var. Türkçeye geçişi, Anadolu'da konuşulan, rum. yoluyladır.

BANLİYÖ, Fr. banlieue (yörekent)den banliyö. Türkçeye XIX. yy. dan sonra geçti, Fransızca okunuş biçimi değişmedi.

BANYO, itl. bagno (yıkanma)dan, banyo. Okunuş biçimi değişmedi. Fr. bain yıkanma, baigner (yıkanmak, alm. Bad (en), tr. yunma, yıkanma, çımma.

BARTIN, gr. bartanos (kızoğlan kız)tan Bartın.
İlkçağda, Bartın ilçesinin kurulduğu yerde, tanrıça Diana'ya adanmış bir tapınak vardı. Tanrıça'nın niteliklerinden biri olan «kız» sözcüğünün gr. karşılığı olan bartenos'tan dolayı, ilçeye, sonraları, Bartın dendi.

BARUT, fars. bârûd (barut)tan barut.
Anadolu türkçesine fars. dan geçtiği sanılıyor.
Gr. baroutes, rum. baruti, alm. Pulver, lat. pulvis sözcükleri toz anlamındadır. Barut'un toz niteliğinde olması nedeniyle bu adı alması olası. Fr. poudre (toz, barut).

BASAMAK, tr. basmak (bk.)tan bas-amak/basamak (üzerine basmaya yarayan nesne, basılarak çıkılan yer, basma yeri, basımlık). Halk ağzında ayaklık, ayakça...

BASİT, ar. bast (düz, basık, yassı, yayvan)tan basit (düz, basık, yayılmış, basılmış)-basit.
Tr. de anlam değişmesiyle, kolay, önemsiz, çok emek istemeyen, üzerinde çok durmaya değmez...
Lat. facilis, fr. facile, alm. einfach, fars. âsân, tr. yalın, kolay, düpedüz...

BASMAK, tr. **bas** (doğal ses. Ezme, üstüne çıkma, yenme, aşma, saldırma, savurma, sindirme, yayma, dağıtma, kazanma bg. bildiren kök)tan **bas-ı-mak/basmak.**

Bas kökünün doğal ses olduğunu gösteren en açık kanıt, Türk dilinde **baaaass baaass bağırmak** gibi bir deyimin varlığıdır. Bas köküne gelen eklerin niceliğine, biçimine göre anlam gelişmesiyle sözcük üretimi süreklidir. Türetilen sözcüklerin çokluğuna karşılık **bas** kökünde değişme pek yoktur. **Basmak** (saldırmak, vurup kırmak, ezmek, yenmek, üstüne çıkmak, aşmak, yaymak, sindirmek, çoğaltmak bg.).

Uy. da: **basa basa** (durmaksızın), **basık** (vergi), **basınç** (ezmek), basma, sindirme), **basınmak** (ezmek, basmak), **basıtmak** (basılmak), **baskın** (saldırı), **basmak** (yaymak, kazanmak), **basurmak** (ezmek, atmak).

Kaş. da: **basan** (ölünün gömülüşünden sonraki yemek), **basıg** (gece baskını ayrılan yer), **basıkmak** (saldırıya uğramak, basılmak), **basınmak** (güçsüz görmek), **basışmak** (basmakta yardım etmek), **basmak** (basmak, yıkmak, üzerine çökmek), **basruk** (baskı, basrık), **basturmak** (bastırmak), **basurmak** (bastırmak), **basut** (yardım, arka, koruyan)...

Bası, basıcı, basık, basıklık, basılı, basılmak, basım, basımcı, basımevi, basın, basınç, basınçölçer, basırganmak (üzerine ağırlık çökmek, uykuda ezilir-basılır gibi olmak), **baskı, baskıcı, baskılık, baskın, baskıncı, basma, basmakalıp, bastı, bastık, bastırılmak, bastırmak**...

BASTON, itl. **bastone** (değnek, dayanılan nesne)dan **baston.**

Anadolu türkçesine, Avrupa ile kurulan ilişkiler sonucu, yabancılar aracılığıyla girdi.

Gr. **baskteria** (dayanmak anlamına gelen **skeptron, skepto**'dan), lat. **baculum** (dayanmakla ilğili), fr. **baton**, alm. **Stab**, ar. **mütteka** (dayanmakla ilgili), tr. **dayanak, teğnek, deynak**... uy. **tayaklığ, tayak** (dayanak, değnek).

BASUR, ar. **bâsûr** (basur)dan **basur.**

BAŞ, tr. **baş** (öncelik, oluş, doğuş, ortaya çıkış bildiren kök)tan **baş.**

Doğal ses **b-ş/b-ı-ş/b-e-ş/baş**... Günlük dilde, birine seslenirken: **bıışşşş**, «**bışşşşt bana baksana**» da **bışş** sesi **baş** sözcüğünü oluşturan yansımadır. Eski Türklerde **beşe-peşe-paşa** (ilk doğan erkek çocuğun adı), **bş, pş** seslerinden **b-e-ş/beş-beşe, p-e-ş/peş-peşe, e/a** dönüşmesiyle **beşe/başa, peşe/paşa**...

Baş (ilk, önce, ilkin, önceki, önde olan, ortaya çıkış, yara, birinci, öncü, uç, tepe, doruk, önder, yönetici, başak, baş. Kaş., Kit., Uy., Tar. Söz.)... Bütün Türk ağızlarında eşanlamlı olan **baş eylemlerin** biçimlenmesinde **doğuş** öğesi, **kuruluş** ilkesidir, **baş-la-mak/başlamak** (bir işe, bir eyleme girişmek, girişimde ilk adımı atmak) eyleminde görüldüğü gibi. (Bk. **Kafa, şef.**)...

Uy. da: **başagut** (önde gelen, başta gelen, sevilen), **başamak** (yenmek, üstün gelmek), **baş bitig** (başlıca belge, en önemli belge), **başladaçı** (başkan, yönetici, önder), **başlag** (başlangıç), **başlamak** (işe girişmek, başlamak), **başlanmak** (başlanmak, işe girişilmek), **başlatacı** (baş olan, başkan), **başlığ** (başlı, yaralı), **baştın** (ilki, önceki), **baştınkı** (ilk, birinci, baştaki),...

Kaş. da: **baş** (baş, yara), **başak** (okun ucundaki sivri demir, temrem, ayakkabı), **başaklamak** (başak, demir uç takmak), **başaklanmak** (oka temren takılmak), **başaklığ** (başlı, temrenli), **başarmak** (kertik yapmak, kertiklemek), **başgak** (oyluk kemiklerinin üstü), **başgan** (bir balık adı), **başgıl** (başı ak), **başıl** (tepesinde ak bulunan), **başlag** (başıboş, salınmış), **başlamak** (başlamak, kılavuzluk etmek, yönetmek), **başlanmak** (başlanmak, yönelmek), **başlatmak** (başlatmak, başlamasını sağlamak), **başlığ** (başlı, yaralı), **başmak** (ayakkabı), **başnak** (tulgasız, başlıksız)...

Bütün örnekler, Türk ağızlarında, **baş** sözcüğünün bir eylemin, bir girişimin doğuşu, çıkışı, kaynağı olduğunu gösteriyor.

Baş köküyle başlayan, eylemler dışında kalan, sözcükler: **zaşağaç, başağırlık, başak, başbakan, başçavuş, başdizici, başeski, başgedikli, başhekim, başhemşire, başıkabak, başimam, başkâtip, başkent, başkilise, başkomutan, başkonakçı, başlahana, başmüdür, başoyuncu, başöğretmen, başparmak, başpehlivan, başrol, başsağlığı, başsavcı, başuzman, başyazar, başyazman, başyıldız**.....

BAŞARMAK, tr. **baş** (bk.)tan **baş-a-r-mak/başarmak.**

A-r-mak ekleriyle kökten eylem türetme: **çık-a-r-mak/çıkarmak, yak-a-r-mak/yakarmak, yaş-a-r-mak/yaşarmak**... Gerçek anlamıyla başarmak: eylemi **baş**'ı öne götürmek, daha ileri varmak, daha önde olmak.

Başarı, başarılı, başarılmak, başarısız, başarısızlık...

BAŞAT, tr. **baş** (bk.)tan **baş-at/başat** (öncü durumda olan, önde giden, benzerleri arasında güçlü olan, egemen)... **at, et** ekleriyle: **binmek**'ten **bin-et/binet, göl**'den **göl-et/gölet, onmak-onamak**'tan **on-at/onat** (iyi, düzgün, derli toplu)...

BAŞLAMAK, tr. **baş** (bk.)tan **baş-la-mak/başlamak.**

Kökten eylem türetmeye yarayan **lamak** ekleriyle anlam genişlemesi. **Taş**'tan **taş-la-mak/taşlamak** (yermek, kötülemek birini taşa tutmak, birine taş atmak), **boş**'tan **boş-la-mak/boşlamak** (boş bırakmak, salıvermek), **bıçak-lamak/bıçaklamak** (bıçakla vurmak, öldürmek, yaralamak), **sal-la-mak/sallamak, kol-la-mak/kollamak**...

Başlangıç, başlanılmak, başlanmak, başlatmak, başlayıcı, başlayış...

BATAK, tr. **batmak** (bk.)tan **bat-a-k/batak** (batmış olan, batmaya elverişli, kolayca batan).

Konmak'tan **kon-a-k/konak, oynamak**'tan **oyn-a-k/oynak, durmak**'tan **dur-a-k/durak** örneklerinde görüldüğü gibi...

Çökeklerdi çepellik su yatağı
Ki yazın dahi gitmezdi batağı
— Hadidi —

BATMAK, tr. **pat/bat** (doğal ses, yansıma ses, dibe inme, derine inme, düşüş, dalış, yitiş bildiren kök)tan **bat-mak/batmak** (görünmez olmak, dibe inmek, gömülmek, yokolmak bg.).

Pat (çöküntü, yansıma, ses, Kaş.), **patlamak** (tortu bırakmak, dibe çökmek, batmak, Kaş.). **Patmak/batmak** (p/b dönüşümüyle), gercek anlamda, dibe çökmek, bir tortu niteliğinde dibte kalmak. **Batılmak/batmak** (batmak, dibe inmek, çökmek, Uy.). **batmak** (görünmez olmak, gözden uzaklaşmak, batmak. Kaş.).

Bat köküyle: **baturmak** (saklamak. gizlemek, batırmak, bağlatmak, Kaş.), **baturgan** (saklayan, gizleyen, Kaş.), **batıg** (batak, bataklık, Kaş.), **batsık** (batış, Uy.), **batut** (gizli, saklı, Uy.).

Batmak (gömülmek), **batuk** (batmış, elinde ne varsa yitirmiş, eli boş kalmış, os. **iflas etmiş**), **batuluk** (bataklık), **baturu baturu** (batıra batıra). **Batmak** sözcüğü, Anadolu türkçesinde, XIV. yy. dan bu yana yazın dilinde, bütün türevleriyle, kullanılmaktadır.

Yeyib içib esridiler yatdılar
Kocuştular -u döşeğe batdılar

* *

Bilür dün uzunun eşikde yatan
Ne bilür döşekler içine batan
— Süh. —

dizelerinde **batmak** sözcüğü **gömülmek** karşılığıdır. **Batılmak** (batmak, batırılmak, görünmez olmak):

Değnemişdir oğlun ulu devlete
Batılmışdır ol ağırluk ni'mete
— Süh. —

BATTAL, ar. **batâlet** (işsizlik, başıboşluk yiğitlik, irilik)ten **battal** (işe yaramaz çok iri, yiğit, işsiz güçsüz).

BATTANİYE, ar. **battan** (kat kat etme, iki kat etme)den **battaniye** (ML.).

BAVUL, rus. **baoul** (ok. **baul/sandık**)dan **bavul.**

Anadolu türkçesine Rusya'ya alışverişe gidip gelenlerce sokuldu. Doğu Karadeniz kıyılarında **bağul** denir ki rus. **baoul**'un söylenişidir.

İtl. **baulé** (tr. ye bunden geçtiğini ileri sürenler de var), alm. **Koffer**, fr. **valise**, isp. **maleta, valija**, ing. **valise**, fars. **çemdan** (çanta)...

BAY, es. tr. **bay** (varlıklı, etkili, üstün) dan **bay.**

Yeni türkçede, erkekleri niteleyen, **bay** ile es. tr. **bay** (varlıklı) arasında kök birliği vardır.

Bay'dan: **bayımak** (varlıklı olmak, varlıklanmak), **bayıtmak** (varlıklı kılmak), **bay kılmak** (varlıklı duruma getirmek), **bay kişi** (varlıklı kişi), **baylık** (varlıklılık. Tar. Söz.)...

BAYAĞI, tr. **bayak** (az önce, daha önceki, geçen süre)tan **bayak-ı/bayağı** (az önceki, biraz önden olan, geçen sürede:

eskisi gibi)... **Bayağıca** (olagelen, alışıldığı gibi, yeni olmayan), **bayağılayın** (eskisi gibi, eskiden olduğu gibi, alışılageldiği üzre).

Işk aldı elüm benüm gösterdi
doğrı yolum
Hak'ka şükür ki halüm bayağıdan
hoş oldu
— Yunus —

Birez günde meger şahun ayağı
Onuldı oldı nitekim bayağı
— Işk. —

Yine gelmiş idi elinde ayak
Atasından öndin nitekim bayak
— Süh. —

dizelerinde **bayağı, bayak** sözcükleri **eskisi gibi, olageldiği gibi, eskiden olduğu gibi** bg. anlamındadır.
Bayağı'dan **bayağılaşmak, bayağılaştırmak, bayağılık**...

BAYAT, ar. **beyat** (gecelemiş, bir iş için geceyi bir yerde geçirmiş)tan **bayat** (günü geçmiş, eskimiş).
Asya Türklerinde **Bayat** (Tanrı), Anadolu türkçesinde **bayat** (günü geçmiş, tazeliği gitmiş, katılaşmış), İran müziğinde **beyat** bir makam adı.
Bayatlamak, bayatlanmak, bayatlatmak, bayatlık...

BAYGIN, tr. **baymak** (inanmak, kaygılanmak, büyülemek bg.)tan **bay-gın/baygın** (kaygılanarak kendinden geçmiş, sarsılmış, büyülenmiş gibi olan).
Dilin uyumuna bakılırsa **baygın**'ın **bayılmak**'la bağlantılı olması gerekir, oysa **bay** köküne gelen **gın** eki **baymak**'tan türeyen **bayılmak** eylemini geriye itip **baymak**'ı öne alıyor. **Dar-gın-dargın** (darılmak, daraltmak'tan), **yıl-gın/yılgın** (yılmak'tan) örneklerinde olduğu gibi.

BAYILMAK, tr. **baymak** (kandırmak, kaygılandırmak, kanmak, sıkılmak bg.)tan **bay-ı-l-mak/bayılmak** (kaygılanmak, sıkıntıya düşmek, üzülmek).
Anlam genişlemesiyle: kendinden geçmek, gücü azalmak, yıkılmak, büyülenmiş gibi olmak, bir nesneye karşı çok istek duymak...

BAYIMAK, tr. **bay** (varlıklı, etkili, üstün gelici, güçlü)dan **bay-ı-mak/bayımak** (varlıklı olmak, üstün gelmek, güçlenmek, etkin olmak). **Bayıtmak** (varlıklı kılmak, güçlendirmek, etkili duruma getirmek.).

BAYMAK, tr. **bay** (varlıklı, etkili, üstün, güçlü)dan **baymak** (üstün gelmek, etki altında bırakmak, büyülemek, kandırmak, bayıltmak, içini bulandırmak, acımak, büyümek, gelişmek, güvenmek bg.).
Köke gelen **mak** ekiyle eylem: **doy-mak/doymak, dol-mak/dolmak, don-mak/donmak, al-mak/almak**...

BAYRAK I., fars. **beyrak** (saç, yele, kıl, perçem)tan **bayrak**.
(...**bayrak**, ar. **alem**, Türkçede «elif» eklenerek **bayrâk** denir. MS.).

BAYRAK II., tr. **batırmak**'tan **batrak/bayrak** (ML.) savı Kaş. da bulunan **batrak** (bayrak)tan kaynaklanıyor. Eskiden kargıların ucuna takılan bayrak kıldan örülürdü, Türklerde buna **tuğ** denirdi. Bayrak'la saç, kıl arasındaki bağlantı da, **bayrak**'ın kıldan örülmesi nedeniyledir.

BAYRAKTAR, fars. **bayrak-dâr** (bayrak taşıyan, bayrak tutan)dan **bayraktar** (bayrak taşıyan, birliğin önünde yürüyerek bayrağı götüren.).

BAYTAR, ar. **beytâr** (hayvan sağlığıyla ilgili uzman, saytar)dan **baytar**.

BEKLEMEK, tr. **berk** (sağlam, dayanıklı, güçlü)ten **berk-le-mek/berklemek-beklemek** (gerçek anlamı sağlamlaştırmak, güçlendirmek, dayanıklı kılmak, pekiştirmek).
Anlam genişlemesiyle istenen, umulan bir nesne için belli bir süre durmak, **beklemek**).
Uy. da **beklemek** (bağlamak, kapatmak, kilitlemek), **beklenmek** (bağlanmak, kapatılmak, kilitlenmek), **bekletmek** (bağlatmak, kapatmak).
Kaş. da: **beklemek** (beklemek, gözetmek, saklamak, tutuklamak, korumak, pekiştirmek), **beklenmek** (pekişmek, sağlamlaşmak, kapanmak, saklanmak) **bekleşmek** (anlaşmak, andlaşmak, uyuşmak, beklemekte, gözetlemde yardım etmek) **bekletmek** (bağlatmak, tutuklatmak, sözettirmek).
Beklenmek, beklenmezlik, bekleşmek, bekletmek...

BEL I., tr. **bel-bil** (im, belirti, iz, damga, yükseklik)den **bel**.
Halk ağzında, **tarlanın ortası, iki dağ** arasındaki geçit, erkeğin **döl suyu** (ar.

meni), gövdenin üst bölümü ile alt bölümü arasında kalan kesim, **bel**.
Bel kökü **im, damga, iz** anlamlarıyla **bilmek** eylemini kaynaklandıran **bil**'le özdeştir. **Bilmek/belmek** eylemleri, düşünme yeteneğinde, **bellek**'te bir **iz**, bir **im** bırakmak anlamındadır. (Bk. **bellek, bellemek, bilmek**)...

BEL II., fars. **bil** (bel, gübre sepeti, hint aynası, kayıkçı direği)den **bel**.
Anadolu türkçesine, halk ağzıyla girdi. Fars. **bildâr** (tarla belleyen, bel kullanan).
Türkçe öğrenmek, bilgi edinmek anlamına gelen **bellemek** eylemiyle, **tarla bellemek** (fars. **bil** ile) arasında ses benzerliği dışında bir yakınlık yoktur. Tr. **bellemek** (öğrenmek) sözcüğünün kökeni **bilmek**'ten, **bil**'dir; **bil-le-mek/billemek-bellemek. El**'den **el-le-mek/ellemek, yel**'den **yel-le-mek/yellemek, kör**'den **kör-le-mek/körlemek** gibi. (Bak. **Bel** 1.).

Belle bellemeleri
As tavana belleri
E gız dema nenene
Dişleduğum yerleri
— Kar. —

BELÂ, ar. **belâ** (üzüntü, acı, yıkım)dan **belâ** (beklenmeyen korkulu bir durum, yıkıma sürükleyen olay).
Halk ağzında **belâ** (kirpiklerine değin ak koyun), **bela** (yavru, çocuk), **bele** yüzü ak koyun, babanın kızkardeşi, hala)... Bu sözcüklerin ar. **belâ** ile bağlantısı ses benzerliğinden öteye geçmez.

BELEDİYE, ar. **beled** (il, ülke, oturulan yöre)den **beled-î-ye/belediye** (ille, ülkeyle, oturulan yerle ilgili olan, ile değgin, il işlerini, il yönetimini ilgilendiren).

BELİRMEK, tr. **bel** (im, damga, iz)den **belgürmek-belürmek/belirmek** (anlam genişlemesiyle: **iz bırakmak, imlenmek, damgasını vurmak**, görünür duruma gelmek, belli olmak.).
Belgü (belli, belirli, **belge**), **belüğ** (belli açık, görünen, ortada, aydınlık).

BELLEK, tr. **bellemek** (bk. **Bellemek** I.) ten **bel-l-ek/bellek** (imlerin, izlerin, algıların toplandığı, saklandığı yer.).
Tr. **bel** (im, damga, iz)den **bellemek** (imleri, izlenimleri almak), **ek** takısıyla **bel-l-ek/bellek** ise bu alınanların saklanma yeri. (SDD.). Ar. **hafıza** (**hıfz**/saklama'dan, saklama yeri)...

BELLEMEK I., tr. **bel** (im, damga, belirti)den **bel-le-mek/bellemek** (gerçek anlamda, **im edinmek**, bellekte **izi kalmak**, belleğe **damgasını vurmak**, öğrenmek başta, gönülde tutmak, alınanı saklamak).
Bellemek (anlam genişlemesiyle: **bilgi edinmek**, duyular aracılığıyla **im** denen varlık yansımalarını, bilmeyi sağlayan özleri kavramak, unutmamak, düşünme eylemine gereç yapmak).

BELLEMEK II., fars. **bil** (kazma, çapa, bel)den **bel--le-mek/bellemek** (bel denen bu tarım aracıyla tarlayı eşmek, toprağı ekilir duruma getirmek).

BELLİ, tr. **bel** (im, iz, damga)den **bel-li/belli** (üzerinde **bir im, bir iz kalan**, damga bulunan. Anlam genişlemesiyle: bilinen, açık seçik olan, örtülü-kapalı yanı olmayan, kolayca tanınan, kavranan).
Gül'den **gül-lü/güllü** (kadın adı), **dil**'den **dil-li/dilli** (söz altında kalmayan, söyleneni karşılıksız bırakmayan, çok konuşan), **yol**'dan **yol-lu/yollu** (yola gelen, eslek, uysal, isteneni yapan, yol yol dokunmuş, çapkın kadın bg.).

BEN, es. tr. **men**'den **ben** (fars. **men/ben** yakınlığı)...
Türk dilinde **m/b** dönüşmesiyle **men/ben, min/bin, miz/biz, monçuk/boncuk, munda/bunda, dunğ/bun** (sıkıntı, daralma, bunama), **menğız/beniz, manğa/bana** (Kaş.).
Fars. **men**, lat. **ego**, gr. **egô**, sanskr. **aham**, fr. **je**, isp. **yo**, itl. **io**, got. **ik**, alm. **ich**, ar. **ene**, hit. **uk, ammuk**, ak. **anaku**...
Ben'den: **benbenci, benci, bencil, bencileyin, bencilik, bencilleşmek, bencillik, benlik, benlikçi**...

BENDE- bendeniz, fars. **bende** (kul, tutsak) ile tr. **niz** ekinden **bendeniz** (kulunuz, köleniz, tutsağınız).
Fars. **bende** (tutsak, kul) sözcüğünün kökeni **bendiden** (bağlamak)dir, **bende** ise **bağlanmış, bağlı** anlamındadır. Anlam genişlemesiyle birine bağlanan, kul olan, birinin tutsağı karşılığı söylenir.

BENEK, fars. **ben** (çitlenbik)ten **ben-ek/benek** (çitlenbikçik), tr. **benek** (üzeri sırma işlemeli kumaş, işlemeli dokuma, içkinin etkisiyle güzellerin yüzünde beliren yer yer pembelik, aklık).

Beneklenmek, benekleşmek, benekli bg...

Benek (bakır para, kabarcık, Kaş.).

BENİMSEMEK, tr. ben'den **ben-i-m-se-mek/benimsemek** (kendi benine, kendi varlığına katmak, kendi benliğiyle birleştirmek, kendinin olmasını istemek).

Benimsenmek, benimsetmek...

BENİZ, es. tr. **menğiz** (beniz)den **men (ğ) iz/beniz.**

M/b seslerinde dönüşme, **ğ** sesinde sürekli düşme sonucu **(m) b en (ğ) iz/beniz...**, **menğ** (yüzdeki **ben**)den **ben...**

BENT, fars. **bend** (bağ) **bent...**

Bent etmek (bağlamak, kendine bağlamak. Bunun fars. **tutsak** anlamına gelen **bende** ile bağlantısı varsa da **bent etmek** eylemi **bende etmek**'ten ayrıdır. **Bent etmek/bağlamak, bende etmek/** kendine tutsak etmek, kul etmek).

BERBER, itl. **barbiere** (**barba/sakal**'dan **sakal kesen**)den **berber.**

Berber sözcüğünün kökeni lat. **barba** (sakal)dır, Batı dillerine ondan yayıldı Alm. **Barbier**, fr. **barbier**, isp. **barbero**, fars. **sertrâş**, ar. **hallâk**, ing. **barber.**

BERE I., fr. **béret** (bere)den **bere.**

Anadolu türkçesine XIX. yy. dolaylarında, azınlıkların kullandıkları bir başlık olarak girdi, **şapka** giymek istemeyenlerce, islam buluşu sanılarak, benimsenip yayıldı.

BERE II., fars. **bere** (kuzu)den **bere.**

BERE III., moğ. **bere** (uzaktan görünen nesne, belirti)den **bere.**

Anadolu türkçesinde **ezik, çürük, sıyrık ufak iz, belirti**, «yara bere» deyiminde geçen **bere** moğ. olsa gerek... Uygur türkçesinde **bere, bire** sözcükleri varsa da «uzunluk ölçüşü» (sözgelişi 1500 adım) anlamındadır.

BEREKET, ar. **bereket** (bolluk, verimlilik, bir nesnenin artışı, çoğalışı)ten **bereket** (bolluk, genellikle ekinde verimlilik, çokluk).

Bereketlenmek, bereketli, bereketlilik, bereketsiz...

Halk ağzında, deyim olarak, **bereket versin, bereketini bul, bereketini gör, bereketli olsun...**

BERELEMEK, moğ. **bere** (iz, belirti, anlam genişlemesiyle ezik, çürük)den **berelemek** (ezik, iz, çürük yapmak, yaralı bereli duruma getirmek). Fr. **bere**'den başına **bere giydirmek**, fars. **bere**'den **kuzulamak.** Koyunlar bereledi/**koyunlar kuzuladı.**

BERELENMEK, moğ. **bere** (iz, belirti, nesne)den **bere-le-n-mek/berelenmek** (yaralı bereli duruma gelmek).

BERK, tr. **berk/bek/pek** (sağlam, dayanıklı, güçlü, sıkı, katı).

Kaş., Uy., İbm., Kit. ile daha sonraki sözlüklerde tr. dir.

BERKİNMEK, tr. **berk** (güç, sağlamlık, dayanıklı, sıkı)ten **berk-i-n-mek/berkinmek** (güçlenmek, dayanaklı olmak, sağlamlaşmak, sıkı olmak).

BERKİTMEK, tr. **berk** (sağlamlık, güç, dayanıklı, sıkı)ten **berk-i-t-mek/berkitmek** (güçlü kılmak, sağlamlaştırmak, dayanıklı duruma getirmek).

Berk'ten: **berk** (korunmuş, sağlamlaştırılmış, dayanıklı), **berke** (döğme, değnek, kamçı, **berge**), **berkitmek** (sağlamlaştırmak), **berklemek** (saklamak, tutuklamak, **beklemek**), **berkelenmek** (kanla dolmak, kamçısı olmak), **berkletmek** (korutmak, saklatmak, hepsi için, Kaş.).

Berk (güçlü, sağlam, ormak), **berke, bergü, birge, berge** (kamçı), **berkirmek** (berkitmek, sağlamlaştırmak), **berklig** (güçlü, sağlam, çok sağlam, hepsi için, Uy.).

BEŞ, tr. **biş** (sayıda beş)ten **beş...**

Anadolu türkçesine, Asya türkçesinden, **biş-beş** biçiminde geçen, **beş** sözcüğü Hind-Avrupa dillerindendir, kökeni Sanskrit dilidir:

Sanskr. **panca**, fars. **penc**, gr. **pente**, lat. **quinque**, itl. **cinque**, isp. **cinco**, fr. **cinq**, got. **fimf**, alm. **fünf**, ing. **five**... Bu değişerek yürüyen gelişim çizgisi üzerinde **p-q-c-f** sesleri (okunuş bakımından), **p, k, f** seslerini verir (**q-c-k** özdeş seslerdir). Öte yandan **p-b** seslerinin özdeşliği de belli. **Parmak/barmak, pıçak/bıçak, pıçmak-bıçmak-biçmek, pışmak/bişmek** örneklerinde sürekli **p**'den **b**'ye geçme.

Sanskr. **âç** (yemek), tr. - fars. **âş/aş**, ç'den ş'ye çevrilmiş. Bu sürekli, yaygın ses değişmelerinin yol göstericiliği sonucu: **panca-penc-penş-peş-biş-beş...**

Başka örnek: **bişik/beşik, peşe/beşe** (paşa),... **i, e, p, b** seslerinde dönüşme... **P** sesi Latin dillerinde **q, c** (ikisi de **k** okunur), Germen dillerinde **f** sesine dönüşüyor. Got., alm., ing. **f**, fr., isp., itl. **c**. öte yandan fars., sanskr. **p** sesi, tr.

de b sesini veriyor, ona dönüşüyor... **Beş**'ten: **beşbıyık, beşgen, beşibirlik, beşibiryerde, beşibirarada, beşinci, beşiz, beşizli, beşleme, beşlemek, beşli, beşlik, beşme, beşparmak, beşparmakotu, beşyüzlük...**

Nesime çikar yola
Bağıru karakola
Elinde beşli martin
Atayi sağa sola
— Kar. —

dörtlüğünde **beşli martin**, beş fişek alan bir tüfek adıdır...

BET, fars. **bed** (güzel olmayan, kötü, yakışıksız)den **bet** (kötü, sevimsiz, uyumsuz, biçimsiz), halk ağzında: **bet suratlı** (asık yüzlü).

BETER, fars. **bed-ter** (çok kötü, daha kötü)den **beter** (kötü)...

Beterleşmek, betir betiri olmak, besbeter...

BETİK, çin. **piet** (fırça)ten tr. **pitimek** (yazmak) - **biti/bitik** (yazılan, yazılmış olan), ar. **kitab** (yazılmış olan), **mektub** (yazılı, yazılmış). Toh. **pide** (kitap, yazılmış olan), moğ. **biçi** (kitap, mektup, yazılmış olan), çin. **pi, piet** (fırça ile yazılan, yazılmış). (Bk. **Kitap**)... **Beti(k)**den: **betim, betimlemek...**

BETİM, tr. **betimek** (yazmak)ten **betim** (yazıyla, imlerle belirleme, anlatma, ar. **tasvir**, bk. **Betik**)...

BETON, lat. **bitumen** (zift)den fr. **béton.** Anadolu türkçesine, XIX. yy. dolaylarında, **betonarme** yapı işlerinin gelişimiyle girdi.

BEY, tr. **beğ** (varlıklı, ilerigelen)den **bey** (bk. **Bay**)...

BEYAZ, ar. **beyâz** (süt)dan **beyaz.**

Ar. da dişinin memesinden akan sıvıya, **süt**'e, **beyâz** denir, **süt** renginde olması nedeniyle, aklık bildiren niteliğe de **beyaz** dendi. Halk ağzında **süt beyaz** (gerçek anlamıyla) **süt-sütü**, **bembeyaz** deyimleri var.

Beyazımsı, beyazlanmak, beyazlaşmak, beyazlatılmak, beyazlatmak, beyazlık, beyazperde, beyazpeynir...

BEYEFENDİ, tr. **beğ/bey** ile gr. **authentes** (efendi, bk. **Efendi**)den **beyefendi...**

BEYGİR, fars. **bârgir** (bâr/yük, gir/taşıyan)den **beygir** (yük taşıyan).

Fars. **gereften** (tutmak, taşımak)den **gir** (tutan, taşıyan) **bârgir** ise yük taşıyan. Anadolu türkçesine halk söyleyişiyle **beygir** biçiminde geçti, Osmanlı yazınında **bârgir** denir. Halk ağzında **yük atı, binek atı** denilerek **beygir** (yük atı) ile **binek** (binek atı) ayrılır.

Beygirgücü...

BEYHUDE, fars. **bi** (olumsuzluk eki) ile **hûde** (yararlı, işe yarar)den **bihûde** (yararsız, elverişsiz, boşuna) - **beyhude** (boşuna, gereksiz)...

BEYİN, ar. **beyn** (ara, iki nesnenin arası, ortada kalan boşluk)den **beyin** (anlam değişmesiyle, başın içinde bulunan, dirilerin yaşama odağı olan üye). Arap dilinde Türkçedeki anlamda değil, **ara, orta, ortada, arada** karşılığı söylenir. Türkçe **beyin** karşılığı ar. **dimağ, mağz.** Alm. **Gehirn**, fr. **cerveau**, lat. **cerebrum** sanskr. **çirâh**, isp. **cerebro**, itl. **cervéllo.** fars. **dimâğ...**

BEYİT, ar. **beyt** (ev, ün, san, konak, çadır, Ter. Kam.)ten **beyt** (şiirde iki dizeden oluşan birim).

Os. **beyt** (ev, oturulan yer, iki dizeli birim).

Türk dilinde **beyt** karşılığı **koşa** söylenir. **Koşmak** (öküzleri arabaya, sabana bağlamak)tan **koşa** (takım, iki öküzden oluşan tarım aracı). **At koşumu, araba koşumu, koşum, bir koşum öküz** (iki öküz), **koşumluk...**

BEYLİK, tr. **beğ/bey** (varlıklı, yönetici, ülkenin belli bir bölümünü yönetmekle görevli kimse)den **bey-lik/beylik** (beğin, beyin buyruğunda, yönetimi altında olan.

Anlam genişlemesiyle devletin denetimi, iyeliği altında bulunan, ulusun bütününe özgü olan, kişisel olmayan).

Beylik (basmakalıp, bayağı, yaygın, aşınmış).

BEZ I., ar. **bezz**'den **bez.**

Bilinen dokumanın adı, ak. **busu** (bez, dokuma, iplikten örülmüş örtülük, giysilik nesne), gr. **bussos**, ibr. **buş**, uy. böz...

Ar. **bezzaz** (bez satan, dokuma, alıp satan kimse), halk ağzında, **kaput bezi, keten bezi, pamuk bezi** bg...

BEZ II., uy. **bez** (kabarcık, koltuk altında çıkan ufak şiş, şişkinlik, titremek, uç), halk ağzında **beze.**

BEZEK, tr. **bez** (kabarcık, ufak şiş)den **bezemek/bez-ek/bezek** (süs, süstakısı, bk. **Bezemek**).

Bez kökünün içerdiği anlamın ışığında

görülürse, bezek bir nesnenin, bir dokumanın üzerine, kabarcıklara benzeyen oyalar, örgeler işlemekle elde edilen bir süs türü, süsleme biçimidir. Kaş. da bezek sözcüğü ar. nakış'la karşılanır: bezemek (nakışlamak)...

Bezek (süs), bezeğen (çok süsleyen), bezekçi (süsleyen, süsleyici), bezek kılmak (süslemek), bezeklenmek (süslenmek), bezeklü (süslü), bezek vermek (süslmek)...

Bezekdürür cevahir gencine söz
Ki düşmez her hazine küncine söz
— Işk. —

Halk ağzında bezek (don uçkurluğu, don bağı, giysilerin dikiş yeri).

BEZEMEK, es. tr. bediz/bez (süs)den bedizemek/bezemek (süslemek).

Uy. da: Bediz (süs, betim, bezek, ar. tasvir, resim, bedizemek (süslemek), bedizenmek (süslenmek, bezenmek) bedizetmek (süsletmek), bedizci (ressam), bedizmek (süslemek, bezemek) bezemek (süslemek) bezeklik (süslenme yeri) gibi örneklerden anlaşıldığına göre, Asya türkçesinde süslemek (bezemek) eylemi bediz denen im'le, ar. resim'le yapılıyordu. Bediz/bez sözcükleri eşkökenlidir, ayrılık d/z sesleri arasında olağan görülen dönüşmedendir.

Bedizlik ev (süslü ev, imlerle, ar. resim'lerle süslenmiş ev, Kaş.).

Bedizlemek'le bezemek eylemleri arasında yontuyla, resimle donatmak, süslemek (bedizlemek), örgeler çekerek, işleyerek süslemek (bezemek) bakımından ayrılık vardır.Süslemeyi, bezemeyi sağlayan gereçlerin başkalığından, birinin resim, yontu, birinin işleme, oya, örge olmasından kaynaklanan bir ayrılık. Bu nedenle bezemek eylemini bediz, bez köklerine göre, iki ayrı anlamda düşünmek gerekiyor. (Bk. Bezek)...

Bez (kabarcık, şiş) kökünün içerdiği anlam nedeniyle, bezemek (bez'den gelenek) bir nesneyi kabartarak, üzerine kabarcığı andıran örgeler, oyalar işleyerek süslemektir. Kaş. da: bezemek (ar. nakış'lamak), bezelmek (bezenmek, nakış'lanmak), bezenmek (süslenmek), bezeşmek (süslenmede yardım, yarış etmek), bezetge (boyuna bezeten, süslyen), bezetmek (bezetmek, süsletmek)...

Bizemek (süslemek, bezemek), bezenilmek (danatılmak, süslenilmek), bezenmek (süslenmek) bezeyiş (süsleyiş... hepsi için, Tar. Söz.)

Bezenmiş şebnem ile taze verdi
Yenilenmişti dilde eski derdi
— Şeyd. —

BEZGİN, tr. bezmek (titremek, sarsılmak, bk. Bezmek)ten bez-gin/bezgin (gerçek anlamda: titreyen, sarsılan! Anlam genişlemesiyle: bıkmış, usanmış, yılmış, istemez duruma gelmiş.).

Bitmek'ten bit-kin/bitkin, ermek'ten ergin/ergin (ermiş, yetişmiş, kişiliğini kazanma, kendini bilme dönemine ulaşmış, delikanlı)... bg. gin ekiyle kökten türetmeler.

BEZİR, ar. bezr (keten tohumu, tohum, ekilecek nesne)den bezir.

Beziryağı (keten tohumundan, bezir'den çıkarılan, boyacılıkta kullanılan gereç. Ar. bezr/bezir ile tr. yağ'dan beziryağı).

Bezirgân, fars. bâzergân (pazarcı, alışverişçi, ar. tacir)dan bezirgân (eskiden alışveriş işleriyle uğraşan Yahudilere verilen ad. Anlam genişlemesiyle: alışveriş işlerinde türlü yollara baş vurarak çok kazanan, açıkgöz.). Bâzer-bâzar/pazar,gân(cı), bâzergân (pazarcı)...

BEZMEK, es. tr. bez (kabarmak, sarsılmak, titremek bildiren kök)den bezmek (titremek, sarsılmak) - bezmek (bıkmak, usanmak, yılmak, istememek).

Bezmek eyleminin böyle değişik anlamları içermesi, bir yandan bez kökünün bir sayrılaşma sonucu gövdede, özellikle koltuk altlarında çıkan kabarcıkların adı, bir yandan da bu tür kabarcıkla ilgili titremeleri yansıtması yüzündendir. Gerçekten, sayrılaşma sonucu kabarcıklar çıkınca gövdede titreme, ürperme olayı da sezilir. Bez kökünden türeyen bezmek eyleminin titremek anlamını içermesi bundandır.

Uy. da bezgek (sıtma, soğuk sıtma), besgek (bezgek), bezmek (titremek. Sıtmayı yansıtan bez köküyle bağlantılı). Kaş. da bezgek (titreme, titretici sıtma), bezig (titreme, bezgek), bezitmek (titretmek), bezmek (titremek)...

BICIL, fars. bucûl (aşık kemiği)den bıcıl (topuk kemiği).

Fars. da, ayrıca, bir zar oyunu.

Lat. talus, alm. Knöchel, fr. cheville.

BIÇAK, tr. bıçmak (kesmek, doğramak, biçmek)tan bıç-a-/bıçak (kesen, biçen, doğrayan).

Bıçmak'tan bıçak'la eşanlamlı olarak bıçku/bıçkı, biçek, kesgü/keski bg. kesici, doğrayıcı araçlar türetildi, biçek (Kaş.), piçek (Uy.).

Fars. deşne, ustüre, alm. Messer (messen/kesmek)ten), fr. couteau, lat. culter...

Bıçakçı, bıçakçılık, bıçaklamak, bıçaklanmak, bıçaklık...

BIÇKI, tr. bıçmak (kesmek, doğramak) tan bıç-kı/bıçkı (kesme, doğrama aracı).

BIÇKIN, tr. bıçmak (kesmek, doğramak) tan bıç-kın/bıçkın (biçen, kesen. Anlam genişlemesiyle: kabadayı, aşırı çapkın, pekgöz.).

Bıçkınlaşmak, bıçkınlık...

BİBER, lat. piper'den biber.

Anadolu türkçesine, Hindistan'dan, ona komşu Doğu ülkelerinden, baharat (yemeklere katılan güzel kokulu bitkiler, tohumlar, bitki-kabuk tozları) adıyla getirilip satılan nesnelerle girdi, girişini sağlayan da alışverişçi denizcilerdir.

Gr. peperi, fars. fülfül, ar. fülfül, ing. pepper, alm. Pfeffer, isp. pimienta, itl. pépe, fr. poivre...

BİBİL, fars. bübül (küçük çocuk çükü, üreme üyesi)den bibil (halk ağzında küçük çocuk çükü, çiçek tomurcuğu, yaprakların, açılmadan önceki, küçük tomurcuk biçimindeki durumu.).

Karanfil bibilleri
Yeyim hau dilleri
Açdi yeşil yapraklar
Tam sevdaluk günleri
— Kar. —

Karanfil bibilleri'nden anlaşılan karanfil tomurcukları'dır.

BİÇİM, tr. biçmek (kesmek, doğramak) tan biç-im/biçim (kesmede, doğramada örnek alma, kesme yöntemi, biçme eyleminde tutulan yol).

Biçim (kuruluş düzeni, yapılış yöntemi, uygun durum, biçme işi), bir işte, bir eylemde benimsenen davranış türü.

İm ekiyle eylemden ad yapma: dilmek'ten dil-im/dilim, vermek'ten ver-im, verim, çekmek'ten çek-im/çekim (ağırlık tartıda ortaya çıkan ağırlık, ne çeker çekimi ne geldi,), bitmek'ten bit-im/bitim... ölüm dirim deyiminde dir-im/dirim bg... Biçin (biçim, kesim, Tar. Söz.)...

Biçimbilim, biçimci, biçimcilik, biçimleme, biçimlendirmek, biçimlenmek, biçimli, biçimsel, biçimsiz, biçimsizleşmek, biçimsizlik...

BİÇKİ, tr. biçmek'ten biç-ki/biçki (belli bir örneğe göre kesip düzenleme becerisi, biçki-dikiş uğraşı...)...

BİÇMEK, tr. biç-bıç (kesme, doğrama, bölme, ayırma, dilme bildiren kök)ten biçmek. Sanskr. piccayami (kesmek ile ses yakınlığı... En eski Türk sözcüklerinde bulunan, bıçmak, pıçmak, biçmek, piçmek gibi söylenişleri olan biçmek anlam değişmesine çok az uğramış sözcükler arasındadır. Biçmek (kesmek, kökünü kazımak, Tar. Söz.). Bıçılmak (kesilmek, biçilmek), bıçım (kesim, dilim), bıçınmak (kendisi için doğramak, kendi kendini biçer gibi görünmek), bıçışmak (biçmekte, kesmekte yarışmak, yardımlaşmak), bıçma (biçme, kesme), bıçmak (kesmek, biçmek), bıçturmak (kestirmek, biçtirmek), biçuk (kesik, hepsi için bk. Kaş.)... Biçime gelmek (biçilecek durumda olmak), biçin (ekin biçme), biçinmek (kendine giysi biçtirmek), biçmeli olmak (biçilecek duruma gelmek), biçik (kesilmiş, kesik. Tar. Söz.)...

Alm. schneiden, fr. diviser, sanskr. piccayami, lat. dividere, fars. büriden, ar. minşâr, isp. dividir.

Tr. bıç/pıç ile sankskr. pıc köklerinde yakınlık...

BİGA, es. An. pegai, gr. pegai'den Biga.

Es. An. den gr. ye pege (kaynak, pınar) olarak geçti, Pegai biçimine girdi. Bir söylenceye göre Pegasos (at) ayağını yere vurarak su fışkırmasını sağladı, suyun fışkırdığı yere Pegasos adının kökü olan pege'den dolayı Pegai dendi. Bu söylence sonraki dönemlerde Yunan söylenceleri arasına girdi.

BİLDİK, tr. bilmek (bk.)ten bil-dik/bildik (bilinen, tanınan, yabancı olmayan).

Anadolu halk ağzında dost karşılığı geçer. Bildik sözcüğü, yapısı gereği, bildirmek'le bağlantılı görünüyor, bu durumda bildiren, tanıtan karşılığı olur ki böyle bir anlamı yok.

BİLDİRGE, tr. bilmek'ten bildirmek/bildir-ge/bildirge (bir düşünceyi bildirme-

ye, başkasına ulaştırmaya yarayan yazılı belge), bildirme yazısı.

BİLDİRGİÇ, tr. **bilmek'ten bildirmek/bildir/giç/bildirgiç** (bildiren, anlatan, öğreten kimse, **öğretmen, hoca**), halk ağzında geçen bu sözcük, Anadolu'da, os. **muallim** karşılığı söylenirdi.

BİLDİRMEK, tr. **bilmek'ten bil-dir-mek/bildirmek** (bk. **Bilmek**).

BİLECEN, tr. **bilmek'ten bil-e-cen/bilecen** (çok bildiğini sanan, bilgiçlik taslayan, çok bilgili görünen), **cen** ekiyle eylem kökünden: **evmek'ten ev-e-cen/evecen - ivecen** (çok ivedileyen, ivedi iş gören, yavaşlığı sevmeyen), **korkmak'tan kork-u-can/korkucan** (çok korkan, ödlek, yüreksiz), **baba'dan baba-can/babacan** (baba gibi davranan), **sevmek'ten sev-e-cen/sevecen** (seven, sevmeye çok eğilimli, sevici)...

BİLEZİK, tr. **bilek** ile **yüzük'ten bilek-yüzüğü/bileg-ü-züğü/bilegüzüğ, bile-ü-züg/bilezüg-bilezik**...

Bilezüg, bilezüg (Kaş., İbm.), **bilezüklenmek** (bilezik takınmak, Kaş.), halk ağzında **bilezik** (bilezik biçiminde yığılan ekin sapları yığını).

Fars. **destbend**, fr. **bracelet**, lat. **armilla**, isp. **brazalete**, alm. **Armband**, gr. **brakhion** (bilek), lat. **bracchium** (bilek).

BİLGE, tr. **bilmek'ten bil-ge/bilge** (çok bilen, bilgili, bilginin en arınmışını, yücesini edinen kişi).

Bilge (uslu, akıllı, Kaş.), **bilgelenmek** (uslu olmak, akıllanmak, Kaş.), **bilgetmek** (uslanmak, Kaş.)...

Türk dilinde **ge** eki çok işlektir, değişik köklerin sonuna gelerek yeni sözcüklerin türemesini sağlar: **göl-ge/gölge** (Uy. **kölige**), **böl-ge/bölge, ül-ke/ülke**...

BİLGİ, tr. **bilmek'ten bil-gi/bilgi** (bilinen, bilme yoluyla elde edilen). **Silmek'ten sil-gi/silgi, sermek'ten ser-gi/sergi, vermek'ten ver-gi/vergi** (eskiden: **birgü, virgü**), **çizmek'ten çiz-gi/çizgi** örneklerinde görülen **ge** takısıyla...

BİLGİÇ, tr. **bilmek'ten bil-giç/bilgiç** (bilen, bilgili, bilgin, ar. **âlim**).

BİLGİN, tr. **bilmek'ten bil-gin/bilgin** (bilgili, bilen, ar. **âlim**).

BİLİM, tr. **bilmek** (bk.)ten **bil-i-m/bilim** (bilinen, bellekte im bırakan), ar. - os. **ilm**.

Fr. **science**, lat. **scientia**, alm. **wissenschaft**, isp. **ciencia**, itl. **scienza**. Avrupa dillerinde **bilim** anlamına gelen kavramın kökeni sanskr. **chyati** (o kesip ayırıyor, bölüyor)dir. **Bilmek** eylemi **bölmek, ufak ufak bölümlere ayırmak, dilimlemek** anlamını içeriyor. Fars. **dânış** (danesten/bilmek'ten), ar. **ilm** (bilmek'ten).

İm ekiyle kökten ad: **dil-i-m/dilim, dir-i-m/dirim, ver-i-m/verim** bg.

BİLİNÇ, tr. **bilmek** (bk.)ten **bil-i-nç/bilinç** (bilmenin sağlandığı yer, bilmeyi oluşturan yetenek, bilme yeri). **Sevinmek'ten sevin-ç/sevinç, kıvanmak'tan kıva-nç/kıvanç, övünmek'ten övün-ç/övünç** (eskiden **öğünç**), **gümek'ten gül-ü-nç/gülünç**.

BİLİŞ, tr. **bilmek'ten bil-iş/biliş** (bilinen, yabancı olmayan, tanıdık). **Girmek'ten gir-i-ş/giriş, düşmek'ten düş-ü-ş/düşüş** bg.

BİLLUR, ar. **billûr** (billur, iri kıyım kişi) dan **billur**... ...

Billurlaşmak, billurlaştırmak, billurlu, billursu...

BİLMEK, tr. **bel-bil** (iz, im, damga)den **bil-i-mek/bilimek-bilmek**).

Gerçek anlamı ile: iz edinmek, imlenmek, im kazanmak, bellekte bir iz, bir kalıntı, bir im kalmak. **Bil-bel** köküne gelen **mek** ekiyle oluşan **bilmek** eyleminde anlam genişlemesi vardır. Sözcük yorumlanarak, **öğrenmek, bilgi edinmek, edinilen bilgi'yi işletmek, çalıştırmak** anlamını içeriyor. **Git-mek/gitmek** (bk.), **öt-mek/ötmek, al-mak/almak, gör-mek/görmek** bg. doğrudan doğruya köke gelen ekle eylem türetme.

BİR, tr. **bir** (saymada ilk, önce gelen) den **bir**.

En eski Türk yazılı kaynaklarında, Türk ağızlarında «bir» olarak geçer, **önce, ilkin, başta** bg. anlamlarını içerir. Türk dilinde **m/v/b** seslerinde karşılıklı dönüşmeler sürekli, yaygınken **bir'e** kaynak olacak, kesin, inandırıcı bir değişme bilinmiyor. **Min/bin, men/ben, birmek/virmek, barmak/varmak** bg. **b-m-v** dönüşmesine **bir'le** ilgili kanıt bulmak güç.

Zen. **paurva**, lat, **primus** (önce, ilkin, önde, başta, başlangıçta), sanskr **prad**, gr. **pro** (önce, ilkin, önde, başta, başlangıçta) sözcüklerinde **pavr, pr** sesleriyle **br** yakınlığı... **pr/br**...

Hit. **sanas**, fars. **yek**, ar. **vahıd**, alm. **ein**, got. **ains**, gr. **cine** (tavla zarının

üzerindeki «bir»), itl. **uno**, isp. **uno**, fr. **un**, ing. **one**, es. lat. **oenus**.

Bir'den: biraz, birazcık, birazdan, birbiri, birci, bircilik, birçok, birden, birdenbire, birdirbir, birebir, birer, birinci, birincil, birkaç...

BİRA, alm. **bier** (bira)den **bira**.

Bütün Avrupa dillerinde eşkökenli olan **bira** sözcüğü Felemenk dilinden, **bier** (bira)den, kaynaklanır.

Fr. **biére**, alm. **Bier**, felm. **bier**...

BİREŞİM, tr. **bir'den bir-e-ş-im/bireşim** (öğelerin, bölümlerin biraraya getirilerek bir bütün oluşturması). Ayrı ayrı düşüncelerin birbiriyle uzlaştırılmasından oluşan bütün de **bireşim'dir**.

BİRGİ, es. an. **Phyrgios** (Frigyalı anlamına gelen bir Miletos kralının adı)tan **phyrgion** (Phyrgios ili) - **Firgi/Birgi**.

BİRİKİM, tr. **birikmek** (bir olmak, toplanmak, bir yere gelmek)ten **bir-i-k-im /birikim** (bir yere gelen, bir yerde toplanan, **biriken**, yığılan, bk. **Birikmek**).

BİRİKİNTİ, tr. **birikmek'ten bir-i-k-in-ti/birikinti**.

Sığınmak'tan sığın-tı/sığıntı, dökmek/dökülmek'ten dökün-tü/döküntü, ezmek /ezilmek'ten ezin-ti/ezinti (küçülmüş, tükenmek üzere olan sabun kalıntısı).

BİRİKMEK, tr. **bir** (tek, yalnız, eşi olmayan **bir** sayısı)den **bir-i-k-mek/birikmek** (bir denen niceliğin büyümesini, çoğalmasını sağlamak, **bir'in** yöresinde, özünde toplanmak, yığılmak, yoğunlaşmak, **bir'le bir-olmak**).

K sesinin ortaya gelmesiyle eylemin kendine yönelmesi, öznenin kendiliğinden eyleme geçmesi, olağandır, yaygındır. **Göz'den** türeyen **görmek, görünmek** eylemiyle eşkökenli olan **göz-ük-mek/gözükmek**, ya da **gö-ü-k-mek/gözükmek, geç'ten gec-i-k-mek/gecikmek**,... bg... **Biriktirmek**...

BİRİM, tr. **bir** (bk. **Bir**)den **bir-i-m/birim** (kesin ölçü, niceliklerin ölçümünde değişmeyen ölçek, kesin nicelik).

İm ekiyle: **giymek'ten giy-im/giyim, dirilik'ten dir-im/dirim** (ölüm dirim deyiminde), **biçmek'ten biç-im/biçim** bg...

BİRLEMEK, tr. **bir'den bir-le-mek/birlemek** (birbiriyle kaynaştırıp bir bütün oluşturmak, birliği sağlamak, bir kılmak).

Sözcük köküne gelen **le-mek** ekleriyle eylem türetme: **öz'den öz-le-mek/özlemek, göz'den göz-le-mek/gözlemek, söz'den söz-le-mek/sözlemek-söylemek, el'den el-le-mek/ellemek** bg.

Birleşen, birleşik, birli, birlik, birlikte...

BİRLEŞMEK, tr. **bir'den bir-le-ş-mek/birleşmek** (iki ya da daha çok nesne bir bütün oluşturmak, arada bir bir-bütünlük sağlamak, anlaşmak, uyuşmak, uzlaşmak.).

Köke gelen **le-ş-mek** ekleriyle: **söz-le-ş-mek/sözleşmek, el-le-ş-mk/elleşmek, yer-le-ş-mek/yerleşmek** örneklerinde görüldüğü gibi...

Birleşilmek, birleşim, birleştirici, birleştirmek,...

BİTİRMEK, es. tr. **büt** (doğma, büyüme, sona erme, gelişme bildiren kök)ten **bütmek/büt-ü-r-mek/bütürmek-bitürmek /bitirmek** (geliştirmek, ortaya koymak, ortaya çıkarmak, sona erdirmek, istenen biçime ulaştırmak). **Büt-bit** dönüşmesiyle anlam genişlemesi...

Uygur ağzında: **bütkürmek** (bitirmek), **bütürmek** (bitirmek), **pütürmek** (bitirmek), **püt/büt** dönüşmesi...

Kaş. da: **bütürmek** (sağaltmak, sağlam duruma getirmek, alacağını saptamak), **pötürmek** (bütürmek anlamında), **büt/pöt** dönüşmesi...

Bir iki gün karar itdi oturdı
Görün fikrinde ne nesne bitürdi
— Dah. —

BİTKİ, es. tr. **bütmek** (doğmak, büyümek, olgunlaşmak, sona ermek)ten **bitmek/bit-ki/bitki** (doğan, büyüyen, gelişen, ortaya çıkan).

Büt/bit köklerinde dönüşme sonucu **bütmek-bitmek** eyleminde değişme.

Ar. **nebat** (ortaya çıkan, fışkıran), alm. **Pflanze**, fr. **plante**, isp. **planta**, itl. **pianta**, lat. **planta**, gr. **pelagos**...

Batı dillerinde **bitki** anlamına gelen sözcüklerin kökeni gr. **pelagos** (denizin üzerinde yayılan, kabaran, yükselen, açılan) sözcüğüdür.

Türk dilinde **bitki'nin** kökeni olan **bütmek** sözcüğünde de **doğmak, olgunlaşmak, sona ermek** (istenen sonuca varmak), **bütünlenmek, büyümek, gelişmek** bg. anlamlar saklı.

BİTKİN, tr. **bitmek** (tükenmek, sona ermek)ten **bit-kin/bitkin** (bitmiş, tükenmiş, sona ermiş, yeterince gücü kalmamış. Bk. **Bitmek**).

BİTMEK, tr. **büt.** (doğma, büyüme, gelişme, sona erme, tükenme bildiren kök) ten **bütmek/bitmek** (yerden çıkmak, doğmak, büyümek, tükenmek, gelişmek, istenen sonuca varmak, azalmak).

Büt/bit kökünde dönüşme sonucu anlam genişlemesi, anlam değişmesi. (Bk. Bütün)...

Asya ağızlarında **bütmek** (yaratılmak, doğmak, büyümek, gelişmek, yerden bitmek, gerçekleşmek, yara kapanmak, ses kısılmak, alçalmak, yok olmak, inanmak, açıklamak. Kaş.), **bütmek** (bitmek, sona ermek, bütünlenmek, inanmak. Uy.), **bitmek** (tohum filizlenip topraktan çıkmak, İbm.)...

Bitmek (ortaya çıkmak, doğmak, bitişmek, kaynaşmak, büyümek, yetişip, gelişmek, tükenmek, sona ermek, Tar. Söz.).

Uşak toprak ol ü gözetme öte
Dilersen ki senden nesene bite
—Süh. —

Ah idersem ne biter âhımdan
Çün müessir değil günahımdan
— İbrahim —

dizelerinde **bite, biter** sözcükleri doğmak, ortaya çıkmak anlamındadır.

Kesilen baş gerü bitmez, son pişmanlık assı **itmez** atasözünde **bitmek** sözcüğü bitişmek, kaynaşmak karşılığıdır (Tar. (Söz.).

Ekinci kırk yılda biter, bezirgân kırk günde, atasözünde **bitmek**'ten anlaşılan tükenmek, batmak, elinde avucunda olanı yitirmektir (Tar. Söz.)...

BİTPAZARI, ar. **bat** (kesin, açık seçik) ile fars. **bâzâr** (satış yeri)dan **bat-bâzârı/bitpazarı** (eskilerin alınıp satıldığı yer).

Gerçek anlamıyla **kesin satış**, anlam değişmesiyle **eskilerin satıldığı yer**...

BODRUM, gr. **upodrome** (temel, alt geçit) **bodrum** (evin altı, alttaki kat, evin temelindeki kat).

Anadolu türkçesine, Anadolu'da konuşulan rum. dan halk ağzıyla geçti.

Hipodromos (sığınan, liman), **hûpo** (hipo) **alt, upodrome** (konuşurken **h** sesi eklenerek, **hupodrome/hipodrome**), **u** (i okunur) sesinin düşmesiyle **(u)-podrome-podrom-podrum/bodrum**... (SYB).

Alm. Keller, fr. soussol, cave, isp. subsuelo, ing. subterranean cave, fars. **zîr-i** zemin, ar. **taht-al-ard**...

BOĞA, man. **buga** (boğa)dan **boğa**...

Moğ. **buha**, mac. **bika**, Türk ağızlarında **buga, buka**, alm. **Stier**, es. alm. **boc**, rus. **bik**, lat. **bos, taurus** (eski Anadolu dillerinden), gr. **tauros**, fr. **taureau**, fars. **kâv, kâv-ı ner**, ar. **sevr**, itl. **toro**, isp. **toreo**, hit. **seris, gudmah**, süm. **gudmah**...

BOĞASAMAK, tr. **boğa** (bk.)dan **boğa-sa-mak/boğasamak** (ineklerde döllenme döneminde boğaya karşı istem duymak, boğa istemek).

Sa-mak ekleriyle, **su-sa-mak/su-samak** (su istemek, içi su çekmek), **yağ-sa-mak /yağ-samak** (yağ istemek, içi yağ çekmek)...

BOĞAZ, tr. **boğum** (**boğ/buk** kökünden gırtlağı oluşturan halkalar)dan **boguz-boğuz/boğaz.**

Doğal bir ses olan **boğ** kökünden, gırtlağın bütününü oluşturan, **boğum** (bk.) denen içi boş yuvarlak ögeler biçimlendi. **Boğ-a-z/boğaz** (boğum boğum olan)... **Boguz** (Kaş.), **boğuz, boğaz** (Uy.). Uy. da **buk** sözcüğü **gırtlak** anlamına geliyor, bunun **buk-bug-buğ/ bog-boğ** biçimine girmesi, ses değişmeleri gereğidir.

BOMBA, gr. **bombeo** (gümbürdemek, gürültü çıkarmak)dan itl. **bomba**, tr. **bomba.**

Alm. **Bombe**, lat. **bombus** (gürültü gümbürtü), fr. **bombe**...

Bom sözcüğü, gerçekte, doğal bir sestir, Grek dilinde **bom** (gürültü) doğal ses yansımasıdır, **bos** genellikle sonektir. **Bom-bos** (bomm diye gürültü çıkarma, gürleyen), Avrupa dillerine bu **bom** yansımasıyla geçti. Anadolu halk ağzında **bumba, pomba, pumba**...

Bombalamak, bombalı, bombalanmak...

BOMBARDIMAN, fr. **bombardement** (bomba atmak, topa tutmak)dan **bombardıman** (bombalama, topa tutma)...

BORANİ, tr. **Buğra Han** adından **buğra-hani/buğrani/borani**...

Buğra Han (X. yy. dan başlayan, Orta Asya'da devlet kuran, bir Türk soyunun ortak adı)'ın yaptığı, ya da en çok sevdiği söylenen yemek, sonraları onun adıyla **Buğrahânî** anılıp halk ağzında **borani** biçimine girdi. Bu yemeği yalnız Türkler bilir (ŞT.).

BORAZAN, tr. **boru** (gr. **poros**'tan) ile

fars. **zén** (zeden/vurmak, çalmak)dan **boru-zen/borazan** (boru öttüren, borudan ses çıkaran, boru çalan).

Borazancı, borazancıbaşı (orduda borazancıların başında bulunan görevli, Osmanlılarda).

BORÇ, soğd. **porç** (birinden geri verilmek üzere alınan nesne)tan **borç.**

Tr. **ötünç/ödünç** (ödenmek üzere alınan, **eğreti, iğreti, eğrelti**)... **Borç**'tan: **borçlandırılmak, borçlandırmak, borçlanılmak, borçlanmak, borçlu, borçluluk** bg...

BORSA, itl. **bôrsa** (para kesesi, borsa) dan **borsa** (para alışverişlerinin yapıldığı yer).

BORU, gr. **poros** (geçek, yol)dan **poru/ boru.**

Anadolu türkçesine, Anadolu'da konuşulan, rum. yoluyla geçti, anlam değişmesiyle «boru» karşılığı söylenir oldu. **Borucuk, boruçiçeği, borukabağı, boruyolu**...

Fars.**lûle, şipûr**, ar. **bûk**, alm. **Rohr**, fr. **tuyau**, isp. **tubo**, ing. **trumpet**, lat. **porus, tubus** (**tuba** da denir), **canalis, fistula** (değişik anlamda), itl. **tùbo**...

BOSTAN, fars. **bû, bûy** (koku) ile **stân** (yer, ülke, yöre)dan **bûstân** (koku ülkesi, güzel kokulu çiçeklerin bulunduğu yer, çiçek bahçesi).

Türk dilinde, anlamı değişerek: yemeklik yeşil bitkilerin yetiştirildiği yer, kavun-karpuzun ortak adı...

BOŞ, tr. **boş** (yokluk, özgürlük, bağımsızlık, olmayış, ıssızlık, yalnızlık, çözüklük bg. durumları bildiren kök)ten **boş.** Fars. **pûç** (boş, sanskr. den gelme) ile yakınlık...

Boş (özgür, bağımsız, İbm.), **boş** (ıssız, dolu olmayan, Kit.), **boş** (özgür, bağımsız, pörsük, gevşek, söljük, salıverilmiş, Kaş.), **boş** (özgür, bağımsız, dolu olmayan, Uy.).

Boş'tan: **boşandırmak** (boşaltmak), **boşanmak** (boşalmak, boş kalmak), **boşatmak** (boşaltmak), **boş bağarsak** (körbağırsak), **boş böğür** (böğürün ege ile kalça kemikleri arasında kalan boş bölümü), **boş komak** (çözmek, os. **serbest bırakmak**), **boşlamak** (kendi başına bırakmak), **boşlanmak** (bırakılmak), **boşluk** (boşanmış olma), **boş olmak** (boş durmak), **boş salmak** (boş bırakmak... Hepsi için bk. Tar. Söz.)...

Sanskr. **una** (olmayış, yokluk, bulunmayış bildiren kök), alm. **wüst** (ıssız, boş), **leer**, fr. **vide**, isp. **vacio**, itl. **vacuo**, fars. **pûç, tehi**, ar. **hâli**, gr. **etoisos**, lat. **vacuus** (**va-care**/boşalmak'tan **boş, boşalmış.** Batı dillerinde **boş** anlamına gelen, **v** ile başlayan sözcüklerin kökeni.)..

BOŞALMAK, tr. **boş** (bk.)tan **boş-a-l-mak /boşalmak** (içi boş olmak, çözülmek, bağımsız duruma gelmek, özgür olmak, içini dökmek, dölleyici sıvı akmak, bağdan kurtulmak).

Dar-a-l-mak/daralmak, çoğ-a-l-mak/çoğalmak, az-a-l-mak/azalmak örneklerinde görüldüğü gibi köke gelen **a-l-mak** ekleriyle eylem türetimi.

Boşalım, boşalma, boşaltaç, boşaltılmak, boşaltım, boşaltma, boşaltmak...

BOŞAMAK, tr. **boş** (bk.)tan **boş-a-mak/ boşamak** (özgür bırakmak, bağımsız kılmak, bağını çözmek, salıvermek, kadını bırakmak, evliliğe son vermek).

Tık-a-mak/tıkamak, day-a-mak/dayamak, sın-a-mak/ sınamak örneklerinde görülen köke **a-mak** eklerinin getirilmesiyle...

BOŞANMAK, tr. **boş** (bk.)tan **boş-a-n-mak/boşanmak** (çözülmek, sökülmek, dökülmek, bağımsız olmak, özgürlüğe kavuşmak, bağından kurtulmak, yağmur yağmak, içi boş kalmak).

Don-a-n-mak/donanmak, yal-a-n-mak/ yalanmak, bul-a-n-mak/bulanmak, yıka-n-mak/yıkanmak gibi köke gelen **a-n-mak** ekleriyle eylem türetimi.

Boşanmak (bağımsız olmak, başına buyruk olmak, Uy.), **boşanmak**, (kadın boşamak, bağı çözülmek, Kaş.), **boşaltmak, boşgurmak, boşkılmak, boşlaglamak, boşug, boşuğu, boşumak, boşunmak, boşutgan, boşutmak** (Kaş.).

Boş bitik (özgürlük belgesi), **boş birmek** (yardım etmek), **boşgurmak** (öğrenmek, okumak), **boşgut** (okuma, öğrenme, **boşkut**), **boşgutmak** (öğretmek, okutmak), **boşgutçı** (öğretmen), **boşgutluğ** (öğrenci), **boşuğ** (bağışlama, kurtarma, özgürlüğe kavuşturma, salıverme), **boşunmak** (boşanmak, özgür olmak, bağımsız olmak, suçunu açıklamak, bağışlanmak. Hepsi için bk. Uy.).

Değişik Türk ağızlarında, **boş** kökünden türediği görülen, bu sözcüklerin kök anlamlarını korudukları, **boş** kökünün içerdiği «özgür», «bağımsız olma» anlamında bir sapmanın bulunmadığı belli. **Boşatılmak, boşatmak, boşattırmak,**

boşboğaz, boşlamak, boşluk, boşta, boşuna...

BOZA, fars. **bûze** (darı ezmesi, boza)dan **boza**.
Darıdan yapılan, içine biraz güzel kokulu, içaçıcı bitki özleri katılan **boza**'yı, XVI. yy. da **Şeyhülislam Ebussuud** Efendi, islam dinine aykırıdır diyerek yasaklamıştı.

BÖBREK, es. tr. **böğrek** (böğürde, karın boşluğunda olan)ten **böbrek**...
Ğ/b seslerinde dönüşme halk ağızlarında yaygındır: **böğrek, böyrek, bübrek, beğrek, bebrek** bu dönüşmenin nerede başlayıp nerede bittiğini kestirmek, bugün için kolay değildir. Türk dilinin yazıya geçirilişi, sözcüklerin yazılı belgelerle korunmaya alınışı, komşu ulusların dillerine oranla, çok sonradır. En eski Türk sözlüklerinde, özellikle Kaş. ile Uygur yazılarında bile **böbrek** sözcüğünün kesinleşmiş bir yazılış biçimi yoktur. Uy. **bögre** (böbrek), XIV. yy. Anadolu yazılı belgelerinde **bögrek/böğrek** biçimindedir. (Tar. Söz.).

Seğittiğim görüb illerde yağı
Sızardı korkudan böğrekde yağı
— Çeng. —

Böğrek eriği (can eriği. «can eriği ve **böbrek eriği** dedikleri sarıca... **eriğe** denir». Tar. Söz.).

BÖBÜR, fars. **bebr** (kaplan, kaplana benzeyen bir sıcak ülke hayvanı.

BÖBÜRLENMEK, fars. **bebr**, (kaplan)den **bebr-len-mek/bebrlenmek - böbürlenmek** (kaplan gibi ses çıkarmak, homurdanmak, saldırır gibi davranmak, kaplanlaşmak).
Bebr, kimi yörelerde, **bobr, böbr** okunur. Tr. de, yabancı sözcüklere **len-mek** ekleriyle eylem türetme olağandır. Ar. **kibr**'den **kibirlenmek**, fars. **küşe**'den **köşelenmek**, fars. **destek**'ten **desteklenmek**...

BÖCEK, es. tr. **bög** (örümcek) ile **cek**'ten **bögcek-böğcek/böcek** (küçük örümcek, örümcekçilik).. **bög** sözcüğü **böğ, böy** diye de okunur.
Böcekbilim, böcekçil, böcekkabuğu, böcekkapan, böceklenmek, böcekli, böceklik....

BÖCÜ, es. tr. **böğ** (örümcek)den **böğ-ü/böğü-böcü** (küçük kurtçuk, böcek).

BÖĞÜ, es. tr. **böğ** (örümcek)den **böğ-ü/böğü** (ağulu bir örümcek)...

BÖĞÜR, es. tr. **boğ-böğ** (katlanma, kırışma, boğum boğum olma bildiren kök) den **böğ-ü-r/böğür** (kat kat bükülen, kat kat olup üstüste gelen, yığılan).
Ür eki Türk dilinin en işlek seneklerindendir. **Kömür, çögür, çökür, çötür, bükür, kösür** bg. (SDD.) örneklearin köklere takılı **ür** ekleri Türk dilinin yapı özelliğini taşır. **Böğür** sözcüğünü oluşturan **böğ** kökü ile **bög, büg, büğ, böy, bük** kökleri özdeştir, ağız ayrılığına dayanan ses değişmeleri yüzünden, başkalaşma vardır.

BÖĞÜRMEK, tr. **böğür** (kaburga ile kalça arası boşluğu)den **böğür-mek/böğürmek**. Sesin göğüs boşluğundan böğür denen yerden çıkışı nedeniyle **böğürmek**. Bunun yanısıra ses (doğal ses) olduğu sanısı da var. Ancak, **böğürmek**'in doğal ses, yansıma ses olması durumunda, **böğ** kökünün de böyle görülmesi gerekir. Boğanın **böğürmek**'i ile **böğürmek** eylemi arasında kurulacak bir doğal ses bağlantısı, ister istemez, **böğür**'ü de onunla birleştirir. Bize kalırsa **böğ-büğ-bük** kökleri yansıma sestir, anlam genişlemesiyle yeni bir varlık ortamı oluşmuştur. **Böğür, bağır, böğ** (örümcek), **bükmek** gibi dil varlıkları eşkökenlidir. Öküzün **böğürmesi** de **sesin böğür'den gelmesi** nedeniyle yansıma sestir, **böğ/bük** ile bağlantılıdır. (Bk. **Bükmek**) **Böğürtmek, böğürtü**...

BÖLGE, tr. **bölmek**'ten **böl-ge/bölge** (bölünmüş bir yer, yöre, bütünün belli bir kesimi, bk. **Bölmek**)...
Bölgeci, bölgecilik, bölgesel....

BÖLMEK, tr. **böl** (ayırma, kesme, üleştirme, bir bütünü değişik nicelikte kesimleme bg. anlamlar içeren kök)den **böl-mek/bölmek**. **Böl** kökünün **bl** sesiyle kurulu, komşu dillerde ona kaynak olabilecek, eşanlamlı bir benzeri yoktur. **Bölmek** (bir nesneyi değişik dilimlere ayırmak, üleştirmek,). Hind-Avrupa dillerinde «bölmek» anlamını içeren kök **pur** (sanskr.), **par** (lat.), **div** (lat.), Germen dillerinde **thl** (kimi dönemde **teil**), Sami dillerinde **ksm** olduğuna göre tr. **böl** ile yakınlık sözkonusu değil, şimdilik.
Alm. **teilen**, lat. **dividere, partio**, fr. **diviser**, isp. **dividir, partir**, sanskr. **purtam** (bölüm), lat. **pars** (bölüm)...
Bölmek'ten : **bölü, bölücü, bölük, bölüm, bölümlemek, bölümlenmek, bölünebilme, bölünen, bölünme, bölünmek, bölünmez, bölüntü, bölüşmek, bölüştürmek**.....

BÖLÜNMEK, tr. **bölmek**'ten **böl-ü-n-mek/bölünmek**.
Görmek'ten **gör-ü-n-mek/görünmek, sürmek**'ten **sür-ü-n-mek/sürünmek, örtmek**'ten **ört-ü-n-mek/ örtünmek**.... örneklerinde görülen **ün-mek** ekleriyle kökten özneye yönelik eylem...

BÖYLE, ar. **hayl** (at sürüsü) ile tr. **bu**'dan **bu hayli-bu hiyle-bu hile/böyle** (bu türlü, bu soy)..
Türk ağızlarında değişik söylenişleri olan **hayl, heyl** sözcüğünün tr. **bu** ile birleşmesi de değişiktir:
«Azerice **heyli**, Gagauzca **hayli**, Karaimce **hayli**, Karakalpakça, Kazakça **kıylı**, Nogayca **hıylı, kıylı**, Türkmence **hili**, Uygurca **heli, heyli, hılı, hele**..... çok, pek çok, epey, pek nicelik anlamına geliyor.... Uygur yazın dilinde **soy, nevi, cins, tip her hıl** (her türlü), **bir hıl** (tek düzen).... **bu hil-e/böyle, ol hile/öyle, şol hile/şöyle**..... (F.D. Anşin, BB. 1966, TDK.).»...
Anadolu türkçesinde, genellikle XIV. yy.dan sonra görülen, **böyle, şöyle, öyle** sözcükleri **böyle ile, şöyle ile, öyle ile** biçimindedir.

Gördiler böyle ile olur degil
Bildiler anda varan gelür degil
— Mevlid —

Halk ağızlarında **boyle, oyle, şoyle** biçiminde geçer:

Oyle boyle dediler
Aldiler aklumuzi
Ahrete piraktiler
Bizum muradumuzi
— Kar. —

BUĞDAY, moğ. **bugday/bogday** (buğday) dan **buğda-buğday**..
Kaş. da, **budgay, bugday**, İbm. de, **buğday**, Uy. **bugday, pudaçi** olarak geçen, Anadolu türkçesinde XIV. yy. dan buyana yazılı kaynaklarda görülen **buğday** sözcüğünün moğ. kökenli oluşu sondaki **day**·ekinden de bellidir; moğ. **kurıl-tay/kurultay** (büyük toplanma, büyük toplanmaların yapıldığı yer).
Bug, buk, buğ, bög, böğ köklerinin tr. olmasına, **bük**'ün tarla anlamına gelmesine karşın **bugday** sözcüğü Türk düşüncesine yabancıdır. Ancak sürekli yerleşmelerin gerçekleştiği bölgelerde buğday ekimi yapılabilir. Eski Türk topluluklarında, Uygurlar dışında, böyle sürekli yerleşme yaşamı yoktu.
Buğday ekiminin ilk başladığı, uygulandığı ülke Anadolu ile Mezopotamya, özellikle Sümer topluluklarıdır. Doğu ülkelerine Anadolu-Mezopotamya yoluyla gitmiş buğday tarımı. Bunu buğday sözcüğünün (başka bir adla) ilkin Anadolu-Sümer dillerinde bulmamızdan anlıyoruz.
Süm. **ziz**, hit. **ziz**, gr. **sitos** (Anadolu dillerinden geçme), fr. **blé**, lat. **frumentum**, alm. **Weizen**, isp. **trigo** (lat. **triticum**'dan),
ar. **kamh**, far. **gendüm**,...
Buğday enlü (buğday benizli), **buğday gün** (ağustos ayı), **buğday günü** (aşure günü, Muharrem ayının on ikinci günü), **buğdayık** (sığıl, hepsi için bk. Tar. Söz.)..
Buğdaybiti, buğdaycıl, buğdaygüvesi, buğdaypası, buğdaysı, buğdaysürmesi,.....

BUHAR, ar. **buhâr** (tütme, ısınan nesneden yükselen tütün, buğu)dan **buhar**..

BUHARA, sanskr. **Vihârâ** (manastır)dan **Buhara**.
İlkçağda, ortaçağda manastırın bol olduğu bir il niteliği taşımasından dolayı sanskr. **Vihârâ** adı verilen ülke, sonradan, İran halkı, Türk halkı ağızlarında **Buhara**'ya dönüştü.

BUHARLAŞMAK, ar. **buhâr** (buğu)dan **buhar-la-ş-mak/buharlaşmak** (buğu olarak yükselmek, buğuya dönüşüp ağmak.).

BULGUR, rum. **pligouri**-fars. **bülgûr**'dan **bulgur**...
Yun. **plege** (vurma, ezme) sözcüğünden **plegouri-pligouri** (ezilmiş, döğülmüş, kırılmış), **pulgur-pilgur/bulgur**...
Yunan diline eski Anadolu dillerinden geçti. Buğday ekimi Anadolu'da Batı komşularından çok daha öncedir, bulgur da buğdaydan çıkarılır. (Bk. **Buğday**)...
Ar. **burğul**, fars. **bulgûr**, alm. **Grüt-**

ze, fr. **gruau**, lat. **panib siligineus**, isp. **grano mondado**...

BUNAK, moğ. **munğ** (çok yaşlı, kendinden geçmiş)dan çağ. **mun** (kocalmış, dendesiz) **-munğ-a-k/munğak-bun-ak/bunak**...

Anadolu halk ağzında, bugün de, **mun** sözcüğü **bun** biçiminde söylenir. Yaşlı kimselerin dolaşık dilli, biraz da burundan gelen sesle, karışık konuşmalarına, sözlerine **munğ munğ** ediyor denir.

BUNALIM, moğ. **munğ**'dan, bk. **bunalmak**...

BUNALMAK, moğ. **munğ** (çok yaşlı, kendinden geçmiş, dengesiz)den **mun/bun bun-a-l-mak/bunalmak**

Gerçek anlamda: kendinden geçmek, dendesiz duruma gelmek, sarsıntı geçirmek, derlenip toparlanamamak, çok yaşlılıktan dolayı kendi kendini bilememek, (bk. **Bunamak**).... **Bunaltı, bunaltıcı, bunaltılmak, bunaltmak**...

BUNAMAK, moğ. **munğ** (dengesiz, yaşlılık nedeniyle kendini bilemeyen, dengesiz, tutarsız, dağınık bg. durumları içeren kök)dan tr. **bun/bun-a-mak/bunamak** (kendi kendini bilemez duruma gelmek, özdenitimi yitirmek, derlenip toparlanamamak, dağınık olmak, iyiyi kötüden seçemez duruma gelmek, seçme yeteneğini yitirmek.). Halk ağzında, çokluk, yaşlanmadan dolayı ortaya çıkan anlama, seçme, kavrama yavaşlığı **bunamak** diye yansıtılır.

BURGAZ, gr. **purgos** (kale, korunak, hisar)dan **purgaz/Burgaz**..

İlkçağda, ortaçağda çevresi kalın duvarlarla çevrili oturma yerleri.

Kemerburgaz, Lüleburgaz... Bizans döneminin belli savunma, korunma yerleri...

BURSA, es. An., Bitinya kralı **Prusias** adında **Prusia-Prusa/Bursa**. Tarih kaynaklarına göre, ili Bitinya kralı **Prusias** kurmuş, ona kendi adını vermiş (İ.Ö. 550). İlkçağda ilin adı **Prusa** olarak biliniyor, Ortaçağda, özellikle Osmanlı döneminde **Bursa** diye anılırdı. **Prusias, Prusa** sözcükleri eski Anadolu dillerinden olup Grek-Latin dillerine sonradan geçmiştir.

BURUN, tr. **burun**

Lat. **pronus** (çıkıntı, dağ çıkıntısı, dışa taşan uç, öne doğru çıkan tümsek), gr. **pron, preon** (çıkıntı, öne doğru çıkan tümsek, dağ çıkıntısı), fars. **birun** (dışa taşan çıkıntı, dışarlak)..

Eski Türk sözcüklerinde (Kaş., İbm., Uy., Kit.) bulunan, genellikle **çıkıntı, daha önce, önceki, dönerge** (hortum) gibi anlamlara gelen **burun** sözcüğü Hind-Avrupa kökenlidir.

Sanskr. **ghrana**, ar. **enf**, fr. **nez**, lat **nasus**, alm. Nase, fars. **bînî**...

Burunduruk, burunlanmak, burunlu, burunotu, burunsak, burunsalık.

Karanın denize doğru olan çıkıntısına da **burun** deniyor,

Yorozburnu (Doğu Karadeniz yöresinde), **Çaltıburnu** (Karadeniz yöresinde), **Kireçburnu** (Boğaziçi'nde/İstanbul)...

BUT, sanskr. **pûta** (kalça, sağrı)dan **put/but**...

Asya Türkçesinde **but** (ayak, bacak, but, Uy.), **but** (but, değerli bir süs takısı, bahşiş, Kaş.).

Lat. **coxa, coxendix**, gr. **podion**, alm. **Hüfte**, fr. **cuisse, gigot**, isp. **muslo**, fars. **sürin, rân**, ar. **fehiz**.

BÜKMEK, es. tr. **bük/büg** (eğilme, kırılma, devinme, durma, kapanma bildiren kök)den **bük-mek/bükmek**...

Bük (kıyı, bucak, tomurcuk, sık ağaçlık, Kaş.), **bök** (sırtın yukarı gelmesi, Kaş.), **bög, böğ** (örümcek, **böy**, Kaş.), **bügmek** (durdurmak, engel olmak, kapanmak, toplanmak, bükülmek, Kaş.), **bükmek** (durdurmak, kapanmak, engel olmak, yeyip doymak, kanmak, **bökmek**, Kaş.), **bökmek** (eğilerek yere kapanmak, yemekten bıkmak, usanmak, gözü doymak, Kaş.), **bükmek** (bükmek, Uy.), **bükmek** (dürmek, boru biçiminde toparlamak, İbm.)...

Bu örneklerde **bük/bök/bög/böğ** kökünün ses değişimiyle ayrı ayrı anlamlar içeren sözcüklerin kaynağı olduğu görülüyor. **Bük** kökü, bütün ses değişmelerine karşın, anlam içeriğini koruyor, aşağı yukarı bütün Türk ağızlarında benzer bir söylenişi var...

Bize kalırsa, tr. **büg/bük/bök/bög/büğ/böğ** kökü daha geniş bir alanı kaplıyor, Hind-Avrupa dilleriyle bağlantılı görülüyor:

Sanskr. **bhujati** (o büküyor, katlıyor), gr. **ptusso** (bükmek, katlamak), lat. **plicare**, fr. **plier**, alm. **beugen, bücken**, begen, gr. **plexo** (lat. ile eşkökenli), es. alm. **biugan**, gene sanskr. **buyami**...

Sanskr. **bhujati-buyami** sözcükleri eş-

kökenlidir, **bhu/bu, bhuj/buy** sözcüklerinin okunuşu tr. **büğ/böğ/bük** köklerine yakındır. Nitekim **örümcek** anlamına gelen tr. **böğ** sözcüğünün **böğ, böy** söylenişleri de vardır, (Kaş.). Böylece **k-g-y** dönüşümü **bük-büg-büğ-büy** özdeşliğini doğuruyor. **Bhuj-buy** kökünden kalkarak **buğ-bug-buk** köküne gelinir. Tr. de **u/ü/ö/** dönüşmesi süreklidir, **böri-büri-bürü** (kurt, Uy.), **böşük-büşük**, (Uy.)...

BÜLBÜL, fars. **bülbül**.

Anadolu türkçesine yazın yoluyla geçti. Alm. **Nachtigall**, fr. **rossignol**, lat. **luscinia** (lat. **lux**/ışık, gün açımı, **cano**/ötme, türkü, **luscinia**/gün açarken öten)...

BÜTÜN, es. tr. **bütmek** (gelişmek, olgunlaşmak, sona ermek)ten **büt-ü-n/bütün** (bitmiş, gelişmiş, istenen sonuca varmış).

Bitmek/bütmek (gelişmek, doğmak, olgunlaşmak), **bit-büt** köklerinde dönüşme. Öte yandan çin. **piet** (fırça, yazı yazma aracı)ten **pit, bit** dönüşmesiyle **pitimek-bitimek** (yazmak), **büt-bit-pit** özdeşliği. Uygur türkçesinde **bütüt/bütüd** (bitmiş, bütünlenmiş), **bütürü** (bütünüyle), **bütkürmek, bütmek, bütürmek, pütürmek** gibi **büt/püt** köküyle başlayan sözcüklerin hepsi **bitmek, bitirmek** anlamında. **Yazmak** anlamını içeren **bitimek/pitimek** ile **sona ermek, tükenmek, gelişmek** karşılığı söylenen **bitmek** eşkökenli: **pit-püt-bit-büt** köklerinde dönüşme, anlam bakımından birleşme.

Bitimek (yazmak), **bitirmek** (bitirmek, tüketmek, sona erdirmek, İbm.) sözcüklerinde **bit** kökü özdeş. **Bütün** (bütün, İbm.), **bitün** (bütün, gerçek, doğru, İbm.)de **büt/bit** kökleri eşanlamlı.

Bütün (sağlam, eksiksiz, bitirilmiş), **bütün eylemek** (bitiştirip sağlam duruma getirmek, bitirmek), **bütün olmak** (bitişip sağlam duruma gelmek, Tar. Söz.). **Büt** köküyle **bit** (bitiştirmek'in kökü) eşanlamlı, **büt/bit**...

Bit (bit denen asalak), **büt** (bit denen asalak), böylece **büt/bit** özdeşliği.

Bitimek, bitümek (iki sözcük de onaylamak, yazgıya bağlamak, **nasib etmek** anlamında), **bitimek** (yazmak), **bitümek** (yazmak), **biti-bitü-bütü** özdeşliği.

Piet-pit-bit (yazı aracı), **pitimek-bitimek-bitümek** (yazmak), **bitirmek-bitürmek-pütürmek** (bitirmek, sona erdirmek), **bütmek-bitmek** (gelişmek, olgunlaşmak, büyümek), **püt-pit-büt-bit** köklerinde özdeşlik...

Bütün'den: **bütüncül, bütünleme, bütünlemek, bütünlenmek, bütünleşmek, bütünlük**...

BÜYÜ, es. tr. **bögü/bügi** (gizliyi bilen, bilge, bilici)den **büyü**.

Eski Türk inançlarında, **bögü, bügü, bükü, bökü, bügi** gibi adlarla anılan, genellikle, tapınaklarda görevi olan, din törenleri yöneten kimselerdi. **Bögü**'ler, gizlilikten, bilinmeyenden bildiriler getirdiklerine inanılan, doğaüstü güçle donatılmış kişiler diye saygı, sevgi görürlerdi. Moğollar, Asya Türkleri bu **bögü**'lerin söylediklerine gerçek gözüyle bakar, bunları birer **bilge** (ar. **hakîm**) olarak görürlerdi. Bütün sayrılıkları, acıları, sıkıntıları gideren umuşları gerçekleştiren güçlerin **bögü**'de bulunduğu inancı yaygındı. Sonraları bu **bögü**'nün yaptıklarına, onun sanından dolayı, **büyü** denir oldu.

Bugün Anadolu'nun birçok yöresinde, **büyü** yapılır, onu yapanın bütün gizli, doğaüstü bilgileri özünde topladığına inanılır.

Büyülemek, büyülenmek, büyülenmiş, büyülü...

Fr. **magie**, alm. **Hexerei, Zauberei**, ar. **sihr**, lat. **magia**, gr. **mageia, magganeia**, fars. **câdû** (büyücü)...

BÜYÜK, tr. **bedümek** (büyümek)ten **bedük-beyük/büyük** (bk. **Büyümek**)...

Büyükana, büyükanne, büyükayı, büyükbaba, büyükbaş, büyükelçi, büyüklenmek, büyüklük, büyüksemek, büyüksü,...

BÜYÜMEK, tr. **bedümek** (büyümek)ten **beyümek/büyümek**...

Bed kökünün **beg-beğ-bey/böğ-böy/büğ-büy** biçiminde dönüşme göstermesi **e-ö-ü, d-y** seslerinin sürekli değişmesi sonucudur. **Bez-böz** (e/ö), **elinin körü - ölünün gûru** (e/ö, bk. **Elinin körü**), **çekürçukur** (e/u), **küçek-küçük** (e/ü - çek/çük), **kiçig-küçük** (i/ü, g/k), **kölük-külük** (ö/ü, yük hayvanı), **kedmek-keymek** (d/y), **kedürmek-keyürmek** (d/y), **kedgü-keygü** (d/y), **bişük-böşük** (i/ö), **birök-birük** (ö/ü), **böri-büri-bürü** (ö/ü,

i/ü), çuluğ-çuluk-çolak (u/o, ğ/k), çavış-çeviş (a/e), bügü-bögü (ö/ü)...

Büyümek eylemini oluşturan bed/bey kökünün boy, böy kökleriyle eşkaynaklı olması doğaldır. Türk dilinde o, ö, ü, u, e seslerinde karşılıklı dönüşme süreklidir. E/ü dönüşmesi ile bed-büd-büy örneğinin ardından o/u dönüşmesini bulmak güç değil. Onmak-unmak (o/u), umud-ümid (u/ü). Bu o-u-ü bağlantısıyla bed-büy-buy-boy dönüşmesi eşkökenlidir. Büy-buy-böy-boy dönüşümü büyümek'le boy'un tek kaynaklı olduğunu gösterir.

Boy-buy-böy-büy/bed-bey doğrultusunda boy sözcüğü ses değişmesiyle büyümek.

Anadolu halk ağızlarında: boyumak (büyümek), boyuk (büyük), buyumak (büyümek), buyuk (büyük).

BÜYÜTEÇ, tr. büyütmek'ten büy-ü-t-eç/büyüteç (büyütme aracı).

Kır'dan kır-aç/kıraç, gülmek'ten gül-eç/güleç gibi ç, eç ekleriyle.

C

CABA, itl. giabba (karşılıksız iş)dan caba.

Giabba (ok. ciabba) - ciabba-caba. Osmanlılarda, toprağı olmayıp alışverişle uğraşanlardan alınan caba akçası adıyla bir vergi vardı.

Cabadan, cabası...

CACIK, erm. cacıg (ML.)dan cacık.

Sanskr. dâdika, dadi (yoğurt, BK.) ile bağlantılı. Anadolu halk ağzında cacıh, cacığ biçiminde söylendiğine göre, erm. konuşan yurttaşlar aracılığıyla tr. ye girdi.

CADALOZ, fars. câdû (büyü, büyücü) ile yakıştırma ses loz'dan cadı-loz/cadaloz. Anadolu halk ağzında loz ekinin alaycı bir anlamı vardır. Kartaloz (yaşlı, çok konuşan, kocalmış), çakaloz (çakal gibi sinsice iş gören, işini bilir, çıkarını kollar), partaloz (yırtık pırtık giyinişli, dökküntü, pasaklı).

CADDE, ar. câdde (anayol, geçek, yaya yolu)den cadde.

CADI, fars. câdû (büyü, büyücü)dan cadı. Cadılaşmak, cadılık, cadısüpürgesi, cadı karısı, cadı kızı...

CAĞALOĞLU, Cigalazade (Osmanlı komutanı) adından Cağaloğlu.

1596'da Haçova savaşını kazanan Sinan Paşa, soy bakımından yabancı olduğu için, aile adı olan Cigala diye de anılırdı.

CAM, fars. câm (cam, şişe)dan cam.

Soda, potas karışımı silisli kumdan yapılan nesneye fars. da câm denir. Bardak, sağrak ile benzeri nesneler bu câm'dan yapıldığı için eş adla anılır oldu.

CAMBAZ, fars. cân-bâz (cambaz)dan

Fars. da cân (can) ile bâz (oyuncu) dan cân-bâz (canım göze alarak korkulu oyun gösteren, canıyla oynayan). Anadolu türkçesine geçerken cân/cam biçimine girdi. Anbâr'ın ambar oluşu gibi.

CÂMEKÂN, fars. câmeken-câmekân (giysi yeri, giysilerin konulduğu, sergilendiği yer, camlık)dan camekân (camla kaplı yer), sergen...

CAMIŞ-camız, ar. Gâmus (manda, susığırı)dan camış, camız.

Türk dilinde susığırı denir. Susığırı ineği (dişi manda), susığırı öküzü (erkek manda).

Alm. Büffel, gr. bousalos, fr. büffle, lat. urus (yaban öküzü)...

CAN, fars. cân (dirilik veren güc, dirilik özü)dan can.

Can sözcüğünün kaynağı kesin olarak bilinmiyor. Bunun Çin adından cin/can biçiminde türediği de sanılır. Öte yandan Lat. - Grek dillerinde genus-genos (soy, sop, kuşak) sözcüklerinin ar. ya cins olarak geçmesiyle genos-genus-cins-cin-can bağlantısının kurulduğu düşünülebilir. Buna karşın Çin-cin-can savı da vardır.

Canciğer, candan, caneriği, cankurtaran, canlandırım, canlandırma, canlandırmak, canlanmak, canlı, canlıcılık, canlılık, cansız, cansızlaştırmak, cansızlık...

CANAN, fars. cânân (sevilen, sevgili, canın sevdiği)dan canan.

Anadolu türkçesine yazın yoluyla geçti, Divan yazınının en yaygın kavramıdır.

CANAVAR, fars. cânâver (canlı, domuz, yıkım getiren hayvan)den canavar.

Anadolu türkçesinde biraz anlam değiştirdi, yırtıcı, kan dökücü, yaban, genellikle etoburlarına verilen ad can-âver/can-alan.

CAR CAR, tr. car car (doğal ses, yansıma ses), kavram bakımından anlamı yoktur, yalnız geçersiz konuşmaları, sözleri yansıtmaya yarar.

Car car edip durma (boşuna konuşma, boş yere söylenme).

CARİ, ar. cereyan (akmak)dan cârî

(akan) - **cari** (anlam genişlemesiyle: yürürlükte olan, geçerli). Anadolu türkçesine yazın yoluyla girdi, halk kesiminde pek kullanılmaz.

CARLAMAK, tr. **carlamak** (doğal ses, yansıma ses olan **car**'dan) **car-la-mak/carlamak** (car car edip durmak)...

CASUS, ar. **câsûs** (gizli olanı öğrenen, gizlilikleri öğrenmeye ilgi duyan, aşırı ölçüde ilgilenen)dan **casuş** (gizli iş gören, gizli örgütlerle çalışan)...

CEBİR, ar. **cebr** (baskı, sıkıştırma, ezme) den **cebir**.
Ar. da **matematik** biliminin yalnız niceliklerle ilgilenen, sorunları denklemlere dönüştüren, çözümleyen koluna da **cebir** denir.

CECİM, fars. **câcim** (kilim)den **cecim**.
Halk ağzında **cicim, çecik** denir, Anadolu türkçesine halk ağzıyla, İran köyleri, köylüleriyle olan komşuluk ilişkileri sonucu geçti. Kimi yörelerde **kilim** diye nitelenirse de **kilim** değildir, kilimden daha ince, daha düz, örgesiz bir dokunuşu vardır.

CEHENNEM, ibr. **gehinnom**'dan ar. **cehennem**.
Kudüs yakınlarında, ilkçağda, suçluların, kurban edilenlerin atıldığı, yakıcı sıcaklarıyla ün salan **Hinnom** oylumu.
Fr. **géhenne**, alm. **Hölle**, tr. **tamu**, lat. **tartarus**, gr. **tartaros**, sanskr. **naraka**.
Cehennemlik, cehennemtaşı...

CEKET, fr. **jackette**'ten **caket/ceket**.
Anadolu türkçesine Tanzimat döneminden sonra, Avrupa'ya giden Türklerin ceket-pantalon giymeleriyle birlikte geçti.

CELEP, ar. **celeb** (koyun, keçi, sığır)den **celep**.
Anadolu'da koyun, keçi, sığır gibi kesim hayvanlarını satan büyük alışverişçi.

CELSE, ar. **celse** (oturma, oturum)den **celse** (toplantı, oturum).
Yalnız aydınlarca bilinen, halk kesiminde kullanılmayan bir sözcüktür.

CEMRE, ar. **cemre** (akkor durumuna gelmiş kömür, aşırı sıcaklık)den **cemre** (şubattan sonra başlayan ısı yükselişi).

CENNET, ar. **cennet** (yeşil yer, yeşillik, ağaçlık, bahçe)den **cennet**.
Türkçeye islam inançlarıyla giren bir din sözcüğüdür.

CEP, ar. **ceyb** (cep, gömleğin yaka açıklığı)den **cep**...

CEREYAN, ar. **cereyan** (akış, akma, akıntı, akım)dan **cereyan**.
Halk ağzında **ceyran, ceryan**...

CEVİZ, ar. **cevz** (ceviz)den **ceviz**.
Cevizağacı, cevizli, cevizlik, ceviz tatlısı...

CEZA, ar. **ceza'** (değişik okunuşlarla sözün kökünde: bıçağa sap takmak, kız çocuk doğurmak, yaylımda bol ot olmak, birini tutmak, birine bir nesne karşılığı ödemede bulunmak, azla yetinmek, bulduğundan çoğunu istememek, bg. anlamlar saklı). Türkçede **işlenen suça verilen karşılık**...
Ceza almak, ceza çekmek, ceza görmek, ceza kesmek, ceza ödemek, ceza vermek, ceza yazmak, cezaya çarpmak, cezaya çarptırmak, cezaya kalmak....
Cezaevi, cezalandırılmak, cezalandırmak, cezalanmak, cezalı...

CIDA, moğ. **çıda** (ok, mızrak)dan **cıda**.
Anadolu türkçesine, Moğol akınları döneminde, **ok, mızrak** karşılığı olarak girmiştir. Halk ağzında, moğ. biçimiyle, **çıda** denir.

CILK, tr. **cılk** (doğal ses, yansıma ses) **cılk**.
Bozulmuş, kokmuş, sulanmış, irinleşmiş gibi durumları nitelemede kullanılır, kavramla bağlantılı bir anlamı yoktur.

CIMBIZ, gr. **tsumpidion** (küçük kanca, cımbız)dan **cımpidis/cımbız**.
Gr. ts (ç, c), u (ı, i) sesleriyle **ç/cımb/p-ı-di-s** (on ékinin düşmesiyle), **çımpıdıs/cımbız**. Gr. s sesi tr. z sesine dönüşür. Anadolu türkçesine, Anadolu'da konuşulan, rum. dan halk ağzıyla geçti.

CIRCIR, tr. **cırcır** (doğal ses, doğal yansıma).
Cırcırböceği, cırıldamak, çırıltı, cırlak, cırlamak, cırlatmak, cırlayık, cırtlak, cırlatmak...

CIVA, fars. **cive** (cıva)den **cıva**.
Ar. zeybek, alm. **Quecksilber**, fr. **mercure**, isp. **mercurio**...

CIVILDAMAK, tr. **cıvıl** (doğal ses, yansıma ses)dan **cıv-ı-l-da-mak/cıvıldamak** (kuşların cıv cıv diye ötüşüne öykünülerek oluşturulan eylem...
Cıvıldaşmak, cıvıltı...

CIYIRDAMAK, tr. **cıyır** (doğal ses, yansıma ses)dan **cıyır-da-mak/cıyırdamak** (cıyır cıyır diye yırtılış sesi çıkarmak....

CIZ, tr. **cız** (doğal ses, yansıma ses), **cız**. Cız'dan: **cızbız, cızıldamak, cızıltı, cızır**

cızır, cızırdama, cızırdamak, cızırdatmak, cızırtı, cızlamak, cızsineği...

CİBİNLİK, es. tr. **cibin-çibin** (sinek)den **cibin-lik/cibinlik** (gerçek anlamı sineklik, sinekten korunmalık).

CİCİ, çocuk dilinde, doğal ses, yansıma ses, **cici**.
Cicianne, cicibaba, cici bici, cicili bicili, cicimama (buğday ekmeği, köy çocuklarının dilinde).

CİĞER, fars. **ciger** (ciğer)den **ciğer**...
Fars. da **ciger** (sıkıntı, bağır, acı, üzüntü bg. anlamlarda da söylenir).

CİHAN, fars. **cihân** (evren, yeryüzü, dünya)dan **cihan**.
Anadolu türkçesine yazın yoluyla girdi.

CİHET, ar. **cihet** (yan, yüz, yön, karşı, neden)ten **cihet** (anlam değişikliğine uğramamış), halk ağzında **yön, yan, doğru** (bu yana doğru, o yana doğru), **bu cihetle** (bu nedenle, bu yüzden, bundan dolayı)...

CİLÂ, ar. **cilâ** (parlaklık, bir nesnenin yüzeyindeki pürüzleri giderme, düzleme)dan **cilâ** (tr. de yalnız **parlamak** eylemiyle ilgili anlamı geçerlidir).
Cilâlamak, cilâlanmak, cilâlatmak, cilâlı...

CİLT, ar. **cild** (deri, gön, kabuk, kılıf) den **cilt**...

CİMRİ, fars. **cimrî** (soysuz, alçak, dilenci)den **cimri**...
Türkçede anlam değişikliğine uğramış: **eli sıkı, pinti**...

CİN, ar. **cin** (adı var kendi yok bir söylence varlığı)den **cin**.
Kökeni kesinlikle bilinmeyen, öyle söylenen bu sözcüğün kaynağı, bize kalırsa, **Çin** ya da Grek-Latin dillerinde **genos-genus** (cinsi, soy, kuşak) sözcüklerinden türeyen **cins**'tir. Eski Arap inançlarına göre **cinler** çok uzak ülkelerden gelen, ufak tefek, görünmeyen insanlara sataşan gizli güçlerdir. Arap dilinde **ç** sesi olmadığından **Çin** adı **cin** olarak yazılır, söylenir. Bu nedenle **Çin-cin** dönüşmesi olağandır. Öte yandan, Grek-Latin dillerinden ar. ya geçen **cins** sözcüğü de **cin**'e yakındır: **genos-genus-gens-cins**. Latin dilinde **gens** sözcüğü **insan, soy** anlamındadır. **Gens-cins** bağlantısı doğaldır. İlkçağda, Grek-Latin dillerinden ar. ya çok sözcük geçmiştir. **Kandela** (ışıklık, mum)dan **kandil** (bk.), **mantela** (el bezi)dan **mındil** (mendil, bk. **mendil**), **nomos** (düzen, kural, yasa)dan **namus** bg. (Bk. **Cins**)...
Cinci, cindarısı, cincilik, cinmısırı...

CİNNET, ar. **cin** (bk.)den **cinnet** (gerçek anlamı **cinlenmek, cin gibi olmak, başına cinler üşüşmek**)...

CİNS, gr. **genos**, lat. **genus/gens** (soy, kuşak, insan)den **cins**...
Fr. **genre**, isp. **génereo**, ing. **genus**, itl. **génere**, ar. **nev'**, fars. **cins**, tr. **tür, soy**, alm. **Geschlecht, Gattung**...

CİVCİV, fars. **cûce** (yavru, küçük yavru, civciv)den **civciv** (eski yazılarla, Arap-Fars yazılarıyla, **cûce** (c-v-c-h okunuşu **cûce**), Türk ağızlarında **civciv** diye okunduğundan öyle kaldı. (Bk. **Cüce**).

COĞRAFYA, gr. **geo** (yer), **graphein** (yazmak'tan) **graphia** (betim, ar. **tasvir**), **geopraphia** (yeryüzünü betimleyen bilim dalı), **coğrafya**.
Geogrphia'nın ar, okunuşu ile **cuğrafiye** tr. **coğrafya**.

COŞKU, fars. **cûş** (taşma, kaynama, fışkırma)tan tr. **ku** ekiyle **coş-ku/coşku**.
Korkmak'tan **kor-ku/korku, uyumak**'tan **uy-ku/uyku, tutmak**'tan **tut-ku/tutku** (halk dilinde **saç tokası, saç tutturacağı**).
Coşkun, coşkunluk...

COŞMAK, fars. **cûşiden** (kaynamak, taşmak, yerden fışkırmak)den **cûş** (kaynama, taşma, fışkırma)- **coş-mak/coşmak** (gerçek anlamda: kaynamak, taşmak, yerden fışkırmak. Anlam genişlemesiyle: aşırı bir sevince kapılmak, kabına sığmamak.).
Coşturmak, coşturucu, coşturulmak...

CÖMERT, fars. **civân-merd** (soylu, yüce, eliaçık, yardımsever)den **cömerd** (halk söyleyişiyle **cumert, cümert**), **cömert**...

CÖNK, fars. **cung** (büyük gemi, anlam genişlemesiyle **şiir defteri**)dan **cönk**.

CUMA, ar. **cem**'den **cum'a** (toplanma, toplantı)dan **cuma**.
İslam dininin doğuşundan sonra müslüman Arap erkekleri, toplum işlerini görüşmek üzere, Peygamberin başkanlığı altında, yedi günde bir toplantı düzenlerlerdi. **Cem'** (toplanma, toplantı) denen bu olayın yapıldığı güne **cum'a** (cuma) denmek gelenek oldu. Araplar bu güne **yevmü'l-cum'a** derler ki **toplanma günü** anlamındadır.

CUMHURİYET, ar. **cumhûr** (başıboş kalabalık, sürü, yığın)dan **cumhuriyet**.

Gerçek anlamı topluluk (cumhuriyet), anlam genişlemesiyle ulusa özgü, yalnız ulusla ilgili...

CÜCE, fars. cûce (yavru, civciv, ufacık) den cüce...

CÜCÜK, fars. cûce (küçük, ufacık, civciv, yavru)den cücük.

Halk ağzında cûce'nin söylenişi: cüce-cüceh-cücüh-cücük (tomurcuk, filiz, soğan-marul gibi bitkilerin özü, kuş yavrusu)...

CÜZAM, ar. el-cüzam (kabuk, yaranın kabuk bağlaması, kabuğun soyulması) dan cüzam, cüzzam...

Cüzam'a tutulanlara derilerinin soyulması, kabarıp sarkması, kabuklaşması nedeniyle bu ad verildi. Nitekim Avrupa dillerinde cüzam karşılığı geçen sözcükler de kabuk, soyulma bg. anlamları içeren kökten gelir.

Lepra (cüzam, gerçek anlamı kabuk kabuğun soyulması), Asya türkçesinde ala (cüzam, derinin değişik, al al benekli olması nedeniyle)...

Herodotos'da cüzam'la ilgili açıklamalar arasında ilginç bir bölüm var: İran'da cüzama yakalananlar ıssız, boş bir yere sürülür, kimseyle görüştürülmez. toplum içine sokulmazdı. Cüzam ise akcüzam, kara cüzam diye ikiye ayrılırdı...

CÜZDAN, ar. cüz (bölüm, kesim, küçük dilim) ile fars. dân (yer, kap bildiren ek)dan cüz-dân (cüz konan kap, cüz yeri) - cüzdan (içine para konup cepte taşınan araç, cüzlük)...

Ç

ÇABA, tr. çab/çap (doğal ses, yansıma ses)tan çab-a/çaba.

Çap-mak/çapmak (vurmak, suda yüzmek, suyun üzerinde çırpınmak) sözcüğü doğal ses olan, suda yüzerken, bir nesneye vururken çıkan çap çap, ya da çab çab yansımasından türedi.

Anlam genişlemesiyle çab-a/çaba sözcüğü, bir işi yapmak, uğraşmak, çalışmak eylemini dile getiren köke dönüştü. Nitekim çaba-lamak/çabalamak (bk.) eylemi çaba göstermek, çabayı ortaya koymak kök anlamıyla işe girişmek, çalışmak, uğraşmak karşılığıdır.

Anadolu halk ağzında çaba: kaygı, sıkıntı, tasa, çarpıntı, toprak kap, güveç, çalışma, uğraşma...

ÇABALAMAK, tr. çaba (iş görme gücü, erk, çalışma yeteneği)dan çaba-la-mak/çabalamak (uğraşmak, didinmek, iş görmeye koyulmak, çalışmak).

Çabalanmak, çabalatmak...

ÇABUK, fars. çâbûk (ivedi, hızlı, durmaksızın)tan çabuk.

Çabucak, çabucacık, çabuklamak, çabuklaşmak, çabuklaştırmak, çabukluk...

ÇAÇARON, lat. Cicero (ünlü bilge, yazar, büyük söylevci)dan ciceron (is) ciceron (Latin dilinde sözcükler in ekiyle yazılır, kimi Avrupa dillerinde lat. nenin is son eki okunmak)dan çiçeron-çaraon.

Latince c sesi İslav dillerinde ç sesi verir, Caesar'ın Çesar/Çar okunuşu, oluşu gibi.

Cicero - ciceronis - çiçeron/çeçeron - çaçaron...

ÇADIR, fars. çâder/çadır (otağ)dan çatır.

Türk ağızlarında çatır, çadı, çadar (kül), çadır (yüz örtüsü, peçe, çadır), ayrıca örtü, başlık...

Tr. otağ, sanskr. catra (fars. çader'in kökeni), lat. cidar, gr. kitaris, rus. chater. ar, hayme, alm. Zelt, fr. tente.

Çadırcı, çadırçiçeği, çadıruşağı...

ÇAĞ I., tr. çağ (doğal ses, doğadan yansıyan ses), Türk dilinde, anlam genişlemesiyle, birçok sözcüğün, kavramın kökenidir.

ÇAĞ II., çin. tsai (çay/yıl)dan çağ...

Uygur ağzında çak, çag, çağ., Anadolu türkçesine yazın yoluyla Asya türkçesinden geçti.

Moğ. tsak (çak/çag/çağ - zaman, süre), med. taka (zaman), sanskr. kâla (zaman), jap. sai (yıl), alm. Zeit, fr. âge, got. aiw, gr. aion, lat. aevum, ing. time, age, ar. karn...

ÇAĞDAŞ, tr. çağ (bk.) ile daş'tan çağdaş/çağdaş.

Eş dönemde yaşayan, eşsüreli, çağı, yılı bir olan varlık...

Çağdaşlaşmak, çağdaşlık...

ÇAĞILDAMAK, tr. çağ (doğal ses, yansıma ses)dan çağ-ı-l-da-mak/çağıldamak (çağıl çağıl ses çıkararak akmak, bk. Çağlamak).

Çağıltı...

ÇAĞIRMAK, tr. çağ (doğal ses, yansıma ses)dan çağ-ı-rmak/çağırmak (Çağ diye ses çıkararak birine söylemek).

Çağırıcı, çağırış, çağırma, çağırtı, çağırtkan, çağırtmaç, çağırtmak, çağrı, (doğan) çağrıcı, çağrılı, çağrılmak, çağrım...

ÇAĞLAMAK, tr. çağ (doğal ses)dan çağ-ı /çağı, çoğı, çogı (gürültü, yüksek ses, çağ, çoğ diye çıkan doğal ses, yansıma ses)dan çağ-ı-la-mak/çağlamak (çağ diye ses çıkarmak, böyle bir ses çıkararak akmak. Özellikle ırmakların yüksekten, eğik yerlerden dökülürken çıkardıkları çağ sesi).

Çağlar, çağlayık...

ÇAĞLAYAN,, tr. çağlamak (bk.)tan çağla-yan/çağlayan.

Çağ doğal sesini çıkararak akan su, yüksekten **çağ çağ** sesleriyle dökülen su.

Çağlagan-çağlağan/çağlayan...

ÇAĞRIŞIM, tr. **çağırmak**'tan **çağ-r-ı-şım/çağrışım**...

Bir konunun başka bir konuyu bilinç yüzeyine çıkarması, iki benzeşik öğeden ilkinin, ikincisini bilinç alanına getirişi.

ÇAĞRIŞMAK, tr. **çağırmak**'tan **çağ-r-ı-ş-mak/çağrışmak** (karşılıklı olarak birbirini çağırmak, bk. **Çağırmak**)...

ÇAKAL, fars. **şegal** (çakal)dan **çakal**.

Alm. **Schakal** (fars. dan geçme), fr. **chacal** (fars. dan), lat. **thos**, ar. **ibnüâvâ**, isp. **chachal** (fars. dan)...

ÇAKI, tr. **çakmak** (kesmek, vurmak, bölmek, yarmak)tan **çakığ/çakı**.

Köke ı sesinin eklenmesiyle eylemden ad: **yakmak**'tan **yak-ı/yakı** (eski biçimi **yakığ**), **takmak**'tan **tak-ı/takı** (süs, süs takısı), **kokmak**'tan **kok-u/koku**...

Uygur ağzında **çakı** ısırgan karşılığıdır (bitkinin insanı acıtmasından dolayı bu adı alsa gerek)...

ÇAKIL, tr. **çağlamak** (çağ kökü doğal sestir)tan **çağ-ı-l/çağıl/çakıl**. Akarsuların yatağında bulunan, yuvarlanınca **çağ çağ, çak çak** gibi sesler çıkaran ufak taşlar, taş kırıkları. **Çakıl** sözcüğünü **çak-ı-l/çakıl** biçiminde, çak kökünden türemiş göstermek doğru değildir.

Lat. **calculus** (çakıltaşı, çakıl).

ÇAKILDAK, tr. **çağ/çak** (yansıma ses, doğal ses)tan **çak-ı-l-dak/çakıldak**.

Bunun doğrusu, doğal olanı **çağıldak**'tır, **ğ-k** seslerinde görülen dönüşme sonucu **çakıldak** oluverdi.

Çakıldamak, çakıldatmak...

ÇAKMAK I., tr. **çak** (vurma, bölme, yarma, ayırma, sokma anlamları içeren kök)tan **çak-mak/çakmak** (çakarak kıvılcım çıkaran araç), çelik, taş, bir de kolay tutuşan bir gereçten yapılan tutuşturma aygıtı. **Fitilli çakmak, kavlı çakmak, gazlı çakmak** bg.

Yüzde kalın kabarcıklar oluşturarak deriyi yaran bir sayrılık (**çakmak hastalığı**).

ÇAKMAK II., **çak** (doğal ses olup vurma, bölme, ayırma, sokma, batırma, yarma gibi değişik anlamlar içeren bir kök)tan **çak-ı-mak/çakmak**.

Ortadaki ı sesinin belirsizliği yüzünden düşmesi kolaydır, bu nedenle birçok eylemde olduğu gibi, bunda da **çakmak** biçiminde söylenir.

Bir nesneye vururken, birbirine çarpan iki nesneden biri kırılırken, düşen bir nesne dağılırken çak çak diye çıkardığı ses, sonradan, çakmak eylemiyle türevlerinin kökeni olmuştur.

Çakmak'tan: **çakılmak, çakıltı, çakışmak, çakıştırmak, çakmakçı** (**çakmak** 1.), **çakmaklık, çakmaktaşı, (çakmak** 1.), **çaktırılmak, çaktırmak**.

ÇALAP(b), lat. **caelebs** (evlenmemiş, tek, yalnız)den **caleb-calab-çalab/çalap** (bk. **Çelebi**)...

Çalap/çalab sözcüğünü **celipa** (haç, put)dan türetmek (ML.) yanlıştır.

ÇALGI, tr. **çalmak** (bk.)tan **çal-gı/çalgı** (çalma aracı, vurma aracı, üzerine vurularak ses çıkarılan araç.).

Çalgıcı, çalgıcıotu, çalgıç, çalgılı.

ÇALI, tr. **çalmak** (bk.)tan **çal-ı/çalı** (vurulup kırılarak alınan, çalınan ağaç, ağaççık kalıntıları, kırılmış ağaç dalları bg.).

Çalıbülbülü, çalıdikeni, çalıfasulyesi, çalıhorozu, çalık (bir yanı eğilmiş, kırılmış, inmeli), **çalıkkavak, çalıkuşu, çalılıpk**.

ÇALIM, tr. **çalmak** (bk.)tan **çal-ım/çalım** (eğrilip doğrularak, sağa sola salınarak yürüyen, böylece gösteriş yapan).

Çalımlamak, çalımlanmak, çalımlı,...

ÇALIŞMAK, tr. **çalmak** (bk.)tan **çal-ı-ş-mak/çalışmak** (kendi kendine devinmek, vurmak, eğmek).

Çal kökünden, anlam gelişmesiyle, türetilen **çalışmak** bir işi elle başarırken eğip bükme, vurma, ezme, kırma, sarsma gibi eylemleri içerir.

El, al kökünden **al-ı-ş-mak/alışmak, kır**'dan **kır-ı-ş-mak/kırışmak, karmak**'tan **kar-ı-ş-mak/karışmak, yarmak**'tan **yar-ı-ş-mak/yarışmak**... eylemlerinde görüldüğü gibi kökten **ış-mak** ekleriyle eylem...

Çalışılmak, çalışkan, çalıştırılmak, çalıştırmak,...

ÇALKAMAK, tr. **çal** (vurma, sarsma, eğme, bükme, kırma, koparma bg. anlamları içeren kök)dan **çal-k-a-mak/çalkamak** (bir nesneyi sağa sola, öteye beriye sarsarak oynatmak, vurmak, döğmek: **yayık çalkamak/yayık vurmak** gibi. Sallamak).

Çalkamak-çalkalamak sözcüklerinin yapısını **çal-ı-k-a-mak/çal-ı-k-la-mak** biçimlerinde gösterenler de var (ML.), Türk dilinde ortada bulunan ı ekinin sık sık düşerek eylem eklerinin doğrudan doğruya köke geldiği düşünülürse **çal** kökünün **k-a-mak** ekleriyle **çalkamak** biçimine girmesi daha doğal geliyor bize. Söyleniş bakımından **çalkamak, çalkalamak** dilin devinmesine daha yatkın, **çalıkamak, çalıkalamak** biraz burukluk, dolaşıklık yapıyor dilde.

Çalkalamak, çalkalanmak, çalkalatmak, çalkanma, çalkanmak, çalkantı, çalkatmak...

ÇALKAR, tr. **çalkamak** (bk.)tan **çal-k-ar/çalkar** (sallayarak, çalkalayarak ayırmaya, ayıklamaya yarayan araç, pamuk kozasını ayırma kalburu).

ÇALMAK, tr. **çal** (vurma, eğme, devinme, kırma, sarsma, ezme, ayırma bildiren kök)dan **çal-ı-mak/çalımak** (ortadaki ı sesinin sonradan düştüğü varsayılarak) **çalmak**.

Çal kökünün, anlam genişlemesiyle kazandığı bütün nitelikler, **çalmak** eyleminde toplanmıştır: Atmak, vurmak, çarpmak, karıştırmak, sürmek, almak, aşırmak, bozmak, kesmek, oymak, işlemek, süpürmek, arıtmak, andırmak, benzemek, ses çıkarmak.

Çalar, çalçene, çaldırılmak, çaldırmak, çalgı, çalgıcı, çalgıcılık, çalgıcıotu, çalgıç, çalınmak, çalıntı... **Çalma** (maden üzerine oyma, işleme yapma), **çalyaka**...

ÇALPARA, fars. **çehar-pâre** (çehar/dört, pâre/bölüm, tel)den **çârpâre/çalpara** dört telli bir çalgı).

E çalpara çalpara
İçi doli çil para
İstanbolun gızları
İki kuruş on para

— Kar. —

ÇAMAŞIR, fars. **câme-şûy** (câme/giysi, **şûy**/yıka)dan **câme-şû** (giysi yıkama) - **çamaşır**...

Fars. **şusten** (yıkamak)den **şûy** (yıka, yıkayıver), **câme-şûy** (giysiyi yıka), anlam değişmesiyle, tr. de **çamaşır** (giysi, giyilecek nesneler).

Çam altında çamaşur
Çam beni burdan aşur
Afkurma kara köpek
Şindi deynek yanaşur

— Kar. —

Alm. **Waesche**, fr. **linge**, isp. **ropa**, ing. **linen**, lat. **linteum** (ketenden yapılmış giyecek), gr. **linon**, itl. **lino**, ar. **sevb**, tr. **giysi, giyesi, geysi**...

Yapıldaklar ne at ve giyesi
Acıkub ne içesi ne yiyesi

— Hurş. —

Kişi ger evüni münakkaş düze
Giyesiler hoş giye vü geze

— Ferh. —

ÇAMÇAK, fars. **çumçe** (ağaçtan yapılmış saplı su kabı)den **çamça/çamçak**...

Uy. **çam** (kap, su kabı), Kaş. **çümçe**, Kazan ağzında **çümüç**, sanskr. **camasa**. «Bu kaba, Osmanlılarda, çapçak da denirdi. Bir adamı bir çapçak kozaya değişirlerdi» (Naima). Fars. **çumçume** biçiminde de söylenir.

ÇAMUR, moğ. **şabor** (ok. çabor)dan **çamur**.

Türk dilinde **b/m** dönüşmesi süreklidir, yaygındır. **Men/ben, min/bin, münğ/bun**. Anadolu türkçesinde **b**, Doğu türkçesinde **m** (özellikle Azeri ağzı).

Şabor-çabor-çamor/çamur... **ş/ç** dönüşmesinde sansk. **âç** (yemek), fars.-tr. **aş** (yemek), **şabor/çabor-çamur** dönüşmesi de öyle...

Bask. **cimaurra**, fr. (halk dili) **camois**, Kuzey dillerinde **gormr** (BK.).

Türk halk ağzında **çamura** (bataklık, sazlık,), fars. **gil**, ar. **tiyn**, alm. **Schmutz**, fr. **boue**, isp. **barro**, lat. **lutum, caenum**, ing. **mud**. itl. **loto**, tr. **titik**...

Çamurcuk, çamurcun, çamurlamak, çamurlanmak, çamurlaşmak, çamurlatmak, çamurlu, çamurluk...

ÇAN, es. tr. **çang** (doğal ses, yansıma ses)dan **çan**.

Çan çan, çın çın diye ses çıkaran bir aracın adı olması da bu doğal ses dışında bir köken arama gereği yoktur. **Çan** denen ses aracını bilmeyenlerde bile bu ses vardır.

Çancı, çan çan, çançiçeği, çangırdamak, çangırtı, çanıltı...

ÇANAK, fars. **çanağ** (çanak)dan **çanak**.

Çanakçı, çanakçılık, çanaklık, çanaksı, çanakyaprağı,...

ÇAPA, rum. **tsapi** (çapa) ya da itl. **zappa** (çapa)dan **çapa**.

Anadolu türkçesine, Anadolu'da konuşulan rum. dan geçmesi daha doğal olan

çapa sözcüğü, gemicilikteki çapa ile benzerliği yüzünden, itl. kökenli sanıldı, kimi kaynaklarda öyle gösterildi (ML.). Oysa kazma, tarla beli, anlamına gelen çapa ile gemi demiri olan çapa değişik niteliktedir. İtl. zappa sözcüğü kazma, kürek, çapa anlamına da gelir, ancak daha çok denizcilikte yaygındır. Tarla kazması anlamına gelen çapa ise halk ağzında yer alır. Bize kalırsa zappa denizcilikte çapa'yı, tsapi tarımdaki çapa'yı doğurdu.

Çapacı, çapalamak, çapalanmak, çapalatmak...

İsp. zapa, alm. Sappe, fr. sape, bask.-latin. sappa, fars. bil (tarla beli).

ÇAPKIN, es. tr. çapmak (koşmak, vurmak, ardınca gitmek)ten çap-k-ın/çapkın (koşan, birinin ardınca seğirten. Anlam genişlemesiyle kız, kadın ardınca koşan, kadına düşkün erkek, erkeğe düşkün kadın).

Kın ekiyle: sapmak'tan sap-kın/sapkın, aşmak'tan aş-kın/aşkın, taşmak'tan taş-kın/taşkın, şaşmak'tan şaş-kın/şaşkın...

ÇAPMAK, es. tr. çap (koşma, hızlanma, vurma, ses çıkarma bildiren kök)tan çap-ı-mak/çapmak, ya da doğrudan doğruya çap-mak/çapmak (ı sesinin ortaya girmeyişiyle). Çapmak (at koşturmak, akın etmek, alıp götürmek, vurup yere sermek, yenmek, üstün gelmek, cok ses çıkarmak: Çap çap diye dağlardan ses geliyor)...

ÇAPRAŞIK, fars. çeb (sol) ile rast (sağdan) çeb-ü rast (sol-sağ) - çabüras/çapraz/çapraş - çapraş-ı-k/ çapraşık... ya da çabüras/çabraş/çapraş - çapraş-ı-k/çapraşık...

İki durumda da çapraşık'ın kökeni fars. çeb-ü rast sözcüğüdür. Türkçe çap (bk. Çapmak) ile ilgisi ses benzerliğinden öteye geçmez.

Çapraşık sözcüğünün anlamı sağın solun birbirine karışması, bir sola bir sağa sapma, kayma, bir o yana bir bu yana gitmedir, fars. çeb-ü rast da o anlamdadır (bk. Çapraz).

Çapraşıklaşmak, çapraşıklık, çapraşmak...

ÇAPRAZ, fars. çeb (sol), ile rast (sağ) dan çeb-ü rast/çebüras-çabras/çapraz (bir sola, bir sağa dönük olan, bir kıyıdan karşı kıyıya, ortadan ikiye bölercesine, uzanmak. Birer açı oluşturacak biçimde, soldan sağa, sağdan sola doğru giderek kesişmek).

Çaprazlama, çaprazlamak, çaprazlanmak, çaprazlaşmak, çaprazlık, çaprazölçer...

ÇAPUL, es. tr. çapmak (bk.)tan çap-u-l/çapul (vurgun, saldırıp götürme, ılgarlama, alıp kaçma).

Ul ekiyle: oğ-ul/oğul, sür-ül/sürül (kadınların süslenmek için yüzlerine sürdükleri boya, kaş-göz çekmeye yarayan süs gereci, halk ağzında).

Çapulcu, çapulculuk, çapullamak...

ÇAPUT, es. tr. çapgut (döşek, şilte)tan çap-g-ut/çaput (eskimiş, yıpranmış yama, paçavra, kimi yörelerde dokuma, bez). Çap kökünün içerdiği anlama göre çapgut yere çalınan, yayılan, serilen nesnedir. Döşek yere serilip üzerinde yatıldığına göre çap köküne gelen gut eki çapılan nesne anlamına çapgut'u araç durumuna getiriyor.

Asya türkçesinde: çapmak (yüzmek, vurmak, koşmak, at koşturmak, çamurla sıvamak), çapıtmak (saldırmak, vurdurmak), çapılmak (kovulmak, boynu vurulmak, çamurla sıvanmak), capıtgan (çok saldıran), çapıtgan er (cellâd), çapınmak (kamçılamak).

ÇARDAK, fars. çar-tâk (câr/dört. tâk/dam, direk)tan çardak (dört direk üzerine atılmış damdan oluşan barınak). Çâr-tâk/çardak...

ÇARE, fars. çâre (yol, olanak, çıkar yol) den care...

Caresiz, çaresizlik...

ÇARIK, fars. çaruğ (sığır gönünden yapılan ayakkabı)dan şarık.

Anadolu halk ağızlarında çaruk, çarıh, caruh, çaruğ, çaruk bg.

Kaya kabartmalarından anlaşıldığına göre, çarığa benzeyen, çarıktan ayrı bir giyecek olduğu düşünülmeyen, ayakkabı türü Hititlerde vardı. Kaş. da çaruk...

ÇARK, sanskr. câkra'dan fars. çarh (tekerlek) - çark...

Fars. ya sanskr. den geçti. Hind-Avrupa dillerinde eşkökenli bir sözcüktür.

Gr. krikhos (tekerlek, çark), lat. circa, circus (çevre)...

Çarkçı, çarkcıbaşı, çarkcılık, carkıfelek (yazgı, gerçek anlamı: gökyüzü, tekerleği. Türk dilinde bir bitkinin adı, fırıldakçiçeği dedikleri.).

ÇARMIH, fars. çâr (çehâar/dört) ile mıh (çivi)dan çâr-mıh/çarmıh (gerçek anlamı: dört çivi, anlam genişlemesiyle: dört çiviyi çakmak, dört çivi ile dört yerinden çakmak). İsa, çarmıha gerildiğinde iki eli, iki ayağı olmak üzere, dört yerinden ağaca (tahtaya) çakılmıştı.

Lat. crux, alm. Holzkreuz, fr. croix...

ÇARŞAF, fars. çâder (örtü) ile şeb (gece) ten çader-i şeb (gece örtüsü) - çâderşeb/çarşaf (halk ağzındaki aktarma söyleyişle).

Fars. da yatağın üzerine çekilea örtüye de çâderşeb (çarşaf) denir. Halk dilinde çarcaf...

ÇARŞAMBA, fars. çehâr-şenbe (dördüncü gün, çehar/dört, şenbe/gün)den çarşanba, çarşamba...

Karadeniz kıyısında, Samsun'a bağlı bir ilçe.

Çarşambayı sel aldı
Bir yar sevdim el aldı
Keşke sevmez olaydım
Elim koynumda kaldı.
— Hlt. —

ÇARŞI, fars. çâr-sû (çar/dört, sû/yan, yön)dan çarşu/çarşı...

Fars. da dört yanı açık satış yerlerine dört yan'dan girilip alışveriş edilebilir anlamında çar-sû denir, Anadolu türkçesine bir yandan yazın, bir yandan da halk ağzıyla geçti. Tr. satak (satış yeri).

ÇAT, tr. çat (yansıma ses, birbirine çarpan nesnelerden çat diye çıkan doğal ses. Bu ses, daha sonra, anlam değişmesiyle birçok eylemin doğmasını sağladı. Türk dilinde, yabancı kaynaklı olmayıp, çat köküyle başlayan bütün eylemler bundan doğdu.).

ÇATAK, tr. çatmak (bk.)tan cat-a-k/catak (gerçek anlamı: iki nesnenin, iki akarsuvun birbirine çattığı yer. Burada çat kökü, birbirine çarpan iki nesnenin cıkardığı çat sesinden uzaklaşarak, anlam genişlemesiyle, karşılaşmak eylemini içeriyor.).

ÇATAL, tr. çatmak (bk.)tan çat-al/catal (iki ya da daha çok kola ayrılan nesne, iki kollu değnek, birkaç kolu olan yemek aracı, iki yanlı.).

Çatalağız, çatallanmak, çatallaşmak, çatallaştırmak, çatallı...

ÇATI, tr. çatmak (bk.)tan çat-ı (ğ)/çatı (birbirine çatılan. Çat kökünden, anlam genişlemesiyle, iki nesnenin birbirine bitiştirilmesi, çat sesi yerini eyleme bırakmış, kış kış denen doğal sesten kışkırtma'nın doğuşu gibi.).

ÇATIK, tr. çatmak (bk.)tan çat-ı-k/çatık (çatılmış, birbirine bitişmiş, kırışmış. Çatık kaşlı gibi.).

ÇATILMAK, tr. çatmak (bk.)tan çat-ı-l-mak/çatılmak.

ÇATIRDAMAK, tr. çat (doğal ses)tan çat-ı-r-da-mak/çatırdamak (çat köküne gelen ır-da-mak ekleriyle çatırdamak.). Tık-ı-r-da-mak / tıkırdamak, kık-ı-r-da-mak//kıkırdamak gibi.

ÇATIŞMAK, tr. çatmak (bk.) çat-ı-ş-mak/çatışmak (iki nesne birbirine çatmak, birbirine karşılıklı vurmak, dövüşmek.).

ÇATLAMAK, tr. çat, (vurma, ayrılma, kopma, yarılma, kırılma bg. bildiren kök)tan çat-l-a-mak/çatlamak (yarılıp ayrılmak, ölmek, kopmak bg.).

Çat kökünden oluşan çatlamak eylemiminin, anlam bakımından, bir benzeyişi var: sanskr. câtâmi (çatlamak, yarılmak, ayrılmak). Asya türkçesinde çatlamak (el çırpmak, elleri birbirine vurarak çat çat diye ses çıkarmak).

Sanskr. câtâmi, fars. şikâften, lat. dividere, ar. şakk, alm. trennen, fr. diviser...

Çatlamak'tan: çatlak, çatlaklık, çatlamış, çatlatmak...

ÇATMAK, tr. çat (yansıma ses. İki nesnenin birbirine hızla dokunmasından doğan ses. Ayrılma, kırılma, vurma, yarılma, karşılaşma, birleşme gibi değişik anlamlar içeren kök)tan çat-ı-mak/çatmak (ortadaki ı sesi çat kökünün uzun okunmasını sağlayan, gerçekte aracı olan bir gölge sestir.).

Çatmak eylemi, anlam genişlemesiyle: bitiştirmek, karşılaşmak, birleşmek, birleştirmek, vurmak, yüklemek, ekleri tutturmak, kurmak, düzenlemek, kavuşmak bg... çatmak (kuzuyu koyuna katmak.). Türevleri: çatak, çatal, catı, çatık, çatılmak, çatırdamak, çatırtı, çatışık, çatışkı, çatışmak, çatıştırmak, çatkı, çatkın, çatlak, çatlamak, çatlatmak, çattırmak...

ÇAV, tr. çağ/çav (yansıma ses. Ün, ses, san. Anlam genişlemesiyle: duyuru, bildiri, bir yerden bir yere aracıyla ulaştırılan buyruk, açıklanan düşünce.). Çav sözcüğünün, moğ., çin. ile benzerliği olsa bile, doğal bir ses niteliğini ta-

şıdığı, bir yansıma sesten doğduğu açıktır. Bunun doğal biçimi çağ'dır, ğ/v dönüşmesiyle çav olmuştur. Nitekim çavlan'ın doğrusu, ilk biçimi de çağlayan'la eşkökenli olan **çağlan'dır**. Çağ/çav bağlantısının en açık örneği, bu iki sesin göze, ele, dokunma duyularına değil de yalnız kulağa yansımasıdır. Türk dilinde somut karşılığı olmayan, yalnız kulakla bağlantısı olan seslerin çoğu yansıma sestir. Yazının kullanılmadığı yerlerde, dönemlerde, bir buyruğun bir yerden başka bir yere, birinden birine ulaştırılmasında **ses** denen iletişim aracı geçerliydi. Türkçede **seslenmek** eylemi birine söz söylemek, çağrı çıkarmak, düşüncesini bildirmek anlamına gelir. **Ses vermek** ise söylenene, çağırana karşılık vermektir. İşte çav sözcüğü de bu ses'in taşıdığı anlamı içerir.

ÇAVLAN, tr. **çağ/çav** (bk.)dan **çavlan** (çağlan, çağlayan, çağ çağ ya da çav çav diye ses çıkararak yüksekten dökülen su. Bk. **Çağlayan.**). **Çavlanmak, çavmak** (çağmak. Anlam genişlemesiyle **sapmak**, şaşmak, ayrılmak)...

ÇAVUŞ, tr. **çav-ı-ş/çavuş** (çav/bildiri, ün, buyruk götüren. Bilgi götüren, ar. **haber** ulaştıran, **haber-ci**).
Tş/uş ekiyle: **doğmak'tan doğ-u-ş/doğuş, durmak'tan dur-u-ş/duruş, ummak'tan um-u-ş/umuş, vurmak'tan vur-u-ş/vuruş** (bu uş'la biten sözcüklerin ilk biçimlerini değil de, günümüzde kullanılan niteliğini örnek aldık.).
Çavuşkuşu, çavuşluk, çavuşüzümü...

ÇAY, çin. **çâ** (çai/çay)dan **çay** (çay denen bitki).
Bütün Avrupa dillerine çin. den geçti Bitkibilim. **thea chinensis**). Fars. **çây**, alm. **Tee**, fr. **thé**, isp. **té**, itl. **té**, ar. **şay** (ar. da ç sesi ş ile karşılanır)...
Çaycı, çaycılık, çayevi, çayhane (çay ile fars. **hâne/ev'den çayevi**).

ÇAYDAN, çin. -tr. **çay** ile fars. **dân** (lık eki)dan **çay-dan/çaydanlık** (çay kaynatılan kap), **çaynık**...
Yağ-dan (yağ kabı), **sürme-dan** (sürme kabı), **şam-dan** (mum kabı)... Halk ağzında **çaydanlık** denir...

ÇEHRE, fars. **çihre** (yüz, ön, görünüş)den **çehre** (kişinin yüzü).

ÇEK, fars. **çek** (alışverişte geçerli olan yazılı belge, belge, tapu belgesi, kanıt). Eskiden, bir yerden başka bir yere giderken altın, para gibi soyguna elverişli nesneler yerine bu tür belgeler kullanılırdı. Üzerine yörenin adı, damgası bulunan yazılı belgeye Farslar çek derlerdi. «Batı dillerine fars. dan geçti. Orta Asya Türk Tarihi, 1976, s. 176, Barthold.).
Ar. şek (fars. çek'ten, ar. da ç sesi yok, onun yeri ş tutar), alm. **Scheck**, fr. **cheque**, ing. **cheque**, isp, **cheque**,...

ÇEKİ, tr. **çekmek** (bk.)ten **çek-i/çeki**.
Çekmek, Anadolu türkçesinde, **tartmak**, ağırlığını ölçmek anlamındadır.
İ/ı ekleriyle: **bilmek'ten bil-i/bili, yakmak'tan yak-ı/yakı, takmak'tan tak-ı/takı, tarmak'tan tarţ-ı/tartı**...

ÇEKİÇ, fars. **çekûç** (çakma aracı, çakıcı)ten **çekiç**... Fars. da **çekûş** da denir.
Lat. **malleus**, alm. **Hammer**, fr. **marteau**, ar. **mıtrakah**, isp. **martillo**, itl. **martéllo**...
Çekiçkemiği, çekiçlemek, çekiçlenmek, çekiçletmek...

ÇELEBİ, lat. **caelebs** (yalnız, evlenmemiş, tek başına yaşayan)ten **çelebi/çelebi** (anlam değişmesiyle, **efendi**). Anadolu türkçesinde, **çelebi** sözcüğü, çokluk, tasavvuf kuruluşlarında, özellikle **Mevlevilik**'te yaygındır. Türk ağızlarında **Tanrı** anlamına gelen **Çalab** ile **çelebi** eşkökenlidir.
Caelebs'in cae kökü lat. **kay**, başka dillerde çe diye okunur, Caesar (Roma imparatoru) adını, özellikle işlav dillerinde, karşılığı **çar, çesar'dır**. Ciceron'un (bk. Çaçaron) okunuşu gibi.
Caelebs-celeb-çeleb-çelebi,... **caelebs-calab-çalab** gibi okuyuş ayrılığından kavram ayrılığı sonucu yeni sözcük... **Caesar-Sezar** (fr. okunuşuyla), **cae/se** sesinde dönüşme, **cae/ce/çe** dönüşmesi...
Çelebi, çalab sözcüklerinin tr. kökenli olduğu (ML.) savı geçerli değildir. Fars. **çelep** (zil, döğüş, çekişme), **celeb** (oruspu, çan)...

ÇELİK, fars. **çâlik** (çelik çomak oyunu)'ten **çelik** (anlam değişmesiyle)... **Çelik**'in fars. **celük, culük** gibi sözcüklerden türediğini (ML.) ileri sürmek tutarlı değildir, **çelenk/çeleng** (ML.) gibi **celük, culük** sözcüklerinin de kaynağı gösterilmemiş...
Çelikçomak, çeliklemek (çelik dikerek ağaç yetiştirmek), **çelikleşmek, çelikpamuğu**...
Anadolu türkçesinde **çelik** denince **kısa kesilmiş dal** (ağaç yetiştirmek için. Fars.

çomak anlamına gelen **çâlik**'in karşılığı), karbon-demir karışımı **çelik** anlaşılır.

ÇELTİK, fars. **şeltük** (kabuğu alınmış pirinç)ten **çeltük/çeltik**.

ÇEMBER, fars. **çenber** (tef kasnağı, halka, bağlılık)den **çember**. M/n seslerinde dönüşme, genellikle, yabancı dillerden tr. ye geçişte sık sık karşılaşılan bir olaydır. Fars. **n** sesi tr. **m** sesiyle yansıtılıyor çokluk: **anbâr/ambar, pençşenbe/perşembe** bg...
Çemberlemek, çemberlenmek, çemberleşmek, çemberli, çemberlik. Halk ağzında başörtüsü olan yaşmak'a da **çember, çömber** denir. Başı fırdolayı sarıp örttüğünden bu adı alsa gerek.

E Fadimem niçun niçun
Çömberum yok onun içun
Sana bi çömber alayim
Oyalari ben olayim
— Kar. —

ÇEMEN, erm. **çamon** (maydanozgillerden bir bitki)dan **çaman/çemen**. Tohumları döğülerek pastırma yapımında kullanılır. **Çemenlemek** (çemen sürmek, pastırmayı çemenle sıvamak)...

ÇENE, fars. **çâne** (çene)den **çene**...
Alm. **Kinn**, ing. **chin**, ar. **zekan, sanskr. hanuh**, lat. **gena**, gr. **genus, geneion** (çenekemiği), gal. **gen-ava** (ağız, kaynak) fr. **machoire, menton**, lat. **maxilla**, isp. **mandibula**, itl. **mascélla**, tr. **enek, engek**.
Hanuh-genus-gena-çâne-çene gelişimi çene'nin kökenini gösteriyor...
Çene-baz (çâne-baz/çok konuşan, çok söyleyen), **çenebazlık, çeneli**.

ÇENGEL, fars. **çangel** (kıvrık)den **çengel**. Fars. **çangel, çengûl, çingil, çengûle, çingile** sözcükleri eşkökenli olup ucu kıvrık saç, kıvırcık saç anlamındadır. Anadolu türkçesine geçerken, **giysi asacağı**, bir de ucu kıvrık araç anlamını kazandı. **Kasap çengeli, duvar çengeli** bg. **Çengel atmak, çengellemek, çengellenmek, çengelli, çengelliğine, çengelsakızı**...

ÇENGİ, fars. **çeng** (bir çalgı adı)den **çengi** (çeng denen çalgıyı çalan) -**çengi**... Anadolu türkçesine Osmanlı döneminde geçti. Osmanlı toplumunda, kadınlar arasında düzenlenen özel toplantılarda, çalgı çalana **çengi** denirdi. Halk ağzında **çengi** denince oyuncu, çalgıcı anlaşılır.

ÇEPİÇ, fars. **çepiş** (bir yaşındaki keçi yavrusu)ten **çepiç** (oğlak). Lat. **haedus**, alm. **Zicklein**, fr. **chevreau**...

ÇERÇEVE, fars. **çâr-çûbe** (dört-çubuk. Çâr/dört, çûbe/çubuk)den **çerçeve**. Halk ağzında: **çarçaba, çarçobe, çorçove** bg. söylenişleri var. İng. **frame**, alm. **Rahmen**, fr. **châssis**, isp. **bastidor**, lat. **replum**, ar. **şubbâk**...
Çerçeveci, çerçevelemek, çerçevelenmek...

ÇERÇİ, moğ. **car** (ses, bildiri, haber)dan **çar-çı/çerçi** (gerçek anlamı **buyruk ulaştıran**, bir yerden bir yere **haber** götüren, **haberci**. Anlam değişmesiyle, **köy köy dolaşıp öteberi satan**, gezici satıcı.).

ÇAREZ, rum. **kseros** (kuru, kuru yemiş)ten **çerez** (halk ağzıyla. Bk. **Çiroz**).

ÇERİ, moğ. **çerig** (er, asker)den **çeri**.
XIII. yy. dan sonra kullanılmaya başlayan **Yeniçeri** sözcüğü, Anadolu'da yeni kurulan bir er eğitim ocağının adı olarak, **çeri** kavramının yayılmasında etkisini gösterdi. Moğ. da **ordu, er toplama** anlamına da gelir.
Tr. sü, lat. **miles**, alm. **Soldat**, rus. **soltat**, ar. **ceyş**, fars. **çarik**, sanskr. **caraka**. **Caraka-çarik-cerig-çeri** dizisi sözcüğün sanskr. den yayıldığını gösteriyor.

ÇEŞME, fars. **çeşme** (oluk, pınar)den **çeşme**. Asya türkçesinde **yul, yulak** (Kaş.), **yul, yuul** (Uy.).

ÇEŞNİ, fars. **çâşni** (bir tadımlık yemek, lokma)den **çeşni**. Anadolu türkçesine yazın yoluyla geçti, daha çok illerde söylenen bir sözcüktür.
Alm. **Vorschmack**, fr. **goût, saveur**, isp. **gusto, sabor**, lat. **gustum**, itl. **gusto**, ar. **tu'um**...
Çeşnici, çeşnicibaşı, çeşnicilik, çeşnilenmek, çeşnilik.

ÇETE, isl. **çeta** (sürü, topluluk, alay)dan **çete**. Ordu birlikleri dışında kurulan, silahlı topluluk, savaş birliği.

ÇETELE, rum. **tstula** (kertik)dan **çetula-çetila/çetele**.
Anadolu türkçesine, Anadolu'da konuşulan, rum. dan halk ağzıyla geçti.
Halk ağzında **çetele**, küçük çapaya denir, **çetelemek** ise **çapalamak** anlamındadır.

ÇEVİK, fars. **çâbük** (bk.)ten **çebük-çevük/çevik**...
Türkçede **b/v** dönüşmesiyle, **barmak/varmak, birmek/vermek** örneklerinde

görüldüğü gibi, çabûk'ten çevik.
Çevikleşmek, çeviklik...

ÇEVİRGEÇ, tr. çevirmek (bk.)ten çevirgeç/çevirgeç... Süzmek'ten süz-geç/süzgeç gibi.

ÇEVİRMEK, tr. çev (dönme, devrilme, yönelme, değişme bildiren kök)den çev-i-r-mek/çevirmek (bir nesnenin yönünü değiştirmek, devirerek döndürmek, yönetmek, alakoymak, kandırmak, aktarmak bg.). Türk dilinde, en eski biçimiyle çev olan, bu kökle fars. çev, çevl kökleri arasında benzerlik var. Ancak, bu benzerliğe dayanarak, tr. çev'in fars. çev, çevl'den geldiği söylemek pek kolay değildir.
Fars. çev-gân (cirit oyununda topu çevirmeye yarayan ucu eğri değnek, topu çelen değnek). Çev-gân (ucu eğri değnek, davul tokmağı). Çev-gân (ucu kıvrık, büklümlü saç)... Bir sözcükte toplanan üç ayrı anlam da çev köküyle bağlantılıdır. Fars. çevl (eğri, bükülmüş. Çevlegân/çevgân).
Çev kökünün çav biçiminde olduğunu gösteren çavırdı (çevirdi, İbm.) Anadolu halk ağzındaki çav köküyle başlayan sözcüklere, anlam bakımından, uymuyor. Çav kökünden seslenmek, çağırmak eylemiyle ilgili sözcükler türemiş. Çavır (bildiri, haber, olay), çivmek (birdenbire büyümek, su sıçramak, yoldan sapmak.). Böylece çev-çiv köklerinde anlam birliği İbm. sözlüğünde geçen çavırdı'nın çağırdı olması gerekir, tr. de v/ğ dönüşmesi yaygındır. Döğmek/dövmek örneğindeki gibi. Çevürmek (çevirmek, Kaş.), çevürgen (boyuna çeviren, Kaş.), çevrülmek (çevrilmek), çevrüşmek (çevrişmek, Kaş.). Alm. drehen, umdrehen, fr. tourner, renverser, lat. versare, circum agere, isp. giratorio, entornar, itl. tornare, torneare, fars. gerdanden, ar. kalb...
Bu örneklerde çevirmek eylemiyle dönmek/döndürmek eşanlıdır. Tr. çevirmek eyleminin çev köküne benzeyen, ses bakımından bile yaklaşan yoktur.
Çevirmek eyleminin çev köküyle bağlantılı türemeler: çevelek (hortum, fars. girdab), çever (su bölme yeri), çevermek (gelişmek, yayılmak, dağılmak), çevgel (sabandemirinin çamurunu sıyıran aygıt), çevirge (kapı mandalı, iğ), çevirgeç (kapı mandalı), çevirgele (tesbih), çevirgen (topaç), çeviri (bir dilden başka bir dile çeviren), çevirgi (çevrilen anahtar, tokmak), çevirim (sinemada gizli görüntülerin belirmesi olayı), çevirme (çevreyi duvarla, çitle sarma, kozayı tozundan ayıran aygıt), çevirmen (dilden dile çeviri işini yapan), çevirtme (çıkmaz sokak, dönemeç), çevirmek, çevre, çevrelemek, çevrengeç (girdap), çevrelenmek, çevren (ufuk), çevrenmek (baş ağrımak, başı dönmek), çevrenti (suyun dönmesi, buğday kalıntısı), çevri, çevrilemek, çevrili, çevrilmek, çevrim (suyun dönmesi, düzenli değişme dönemi), çevrimli (düzenli, evin işini dengeyle yürüten, idareli), çevrinmek, çevrinti, çevriş, çevriyazısı...

ÇEVRE, tr. çevirmek (bk.)ten çev-r-e/çevre. Sürmek'ten sür-e/süre, töremek/türemek'ten tör-e/töre, türe bg.

Çalıb çevre yel kovduğun anladı
İçi oda yandı igen tanladı
—Süh.—

Çevre yanuma gelüb oturdular
Mustafa'yı birbirine muştular
—Mev.—

Ar. muhit, alm. Umkreis, Umfang, lat. circus, fr. circuit...

ÇEVREN, tr. çevirmek (bk.)ten çevr-e-n/çevren (kuşatan, saran, çeviren). Ar. ufk (ufuk).

ÇEVRİ, tr. çevirmek (bk.)ten çevr-i/çevri. İki su akıntısının birleştiği yerde oluşan çevrenti (girdap), burgaç.
Ayrıca, bir sözü evirip çevirerek, başka anlama kaydırma, gerçeği örtbas etme, ar. tevil...
Çevrilemek (sözü evirip çevirip anlamı kaydırmak)...

ÇEYİZ, ar. cehaz (takım, ev donatma gereçleri)dan çehiz-çeyiz. Halk ağzında, çokluk, çehiz denir. Çeyiz biçiminde söylenişi yörelere göre değişir. Çehez, çeğez, çeyez gibi söylenişleri de var.

ÇEYREK, fars. çâr/çehâr (dört) ile yek (bir)den çâr-ü yek/çâryek-çeyrek (dörtte bir. Eskiden mecidiye denen yirmi kuruşluk para biriminin dörtte birine verilen ad, çeyrek/dörtte bir.).
Çeyreklemek, çeyreklenmek...

ÇIBAN, tr. çıbarmak (kabarmak, şişmek)tan çıb-a-n/çıban (kabartı, ufak şiş). Asya türkçesinde çıpkan, çıpıkan (Kaş.). Asya türkçesinde çıpkan, çıpıkan sözcüklerinin bulunmasına karşılık onunla ilgili eylem yok. Anadolu halk ağzında çıbar atmak (çıban dökmek), çıbarmak (çıban çıkarmak, kabarmak) sözcükleri var. Çıbık (çocukların topuk arkalarında çıkan çıban, bir göz sayrılığı), çıbık kemiği (boyun kemiği).

ÇIFIT, ar. yehûd (Yahudi)tan çıfıt (halk ağzıyla. Karıştırıcı, arabozucu, bozguncu, dedikoducu). Çıfût batağı (Yahudilerin batak havuzlarına verilen ad.). Yehûd-cehud-cihud-çıfut-çıfıt... (HKK.). Çıfıt çarşısı (karmakarışık yer).

ÇIKRIK, sanskr. cakra (çömlekçi çarkı) dan çagrı-çıgrı-çıkrı/çıkrık... Halk ağzında: çıkracık (dönme dolap, çark gibi dönen eğlence aracı), çıkrancık (atlıkarınca), çıkrıncak (çocukları yürümeye alıştırmaya yarayan ufak, tekerlekli araç)...

ÇIMA, itl. cima (tepe; gemi halatı)dan çıma... Yalnız denizcilikte kullanılır.

ÇINAR, fars. çenâr'dan çınar.
Ar. Cınâr. Anadolu türkçesine yazın yoluyla, fars. dan geçti, Divan yazınında çenâr denip ele benzetilir. Fars. ya ar. dan geçti, fars. çenâl de denir...

ÇINGIRAK, tr. çıngır (doğal ses, yansıma ses)dan cıngır-a-k/çıngırak. Çın çın, çıngır çıngır gibi yansıma sesler çıkarması nedeniyle çın-gır-ak... ak ekinden araç adı, bıçmak'tan bıç-ak/bıçak, tutmak'tan tut-ak/tutak bg.

ÇIRA, fars. çerağ/çırağ (ışıklık)dan çıra. Çerağ-çırağ-çıra. Halk ağzında çıra, kolay tutuşan sakızlı çam odununna denir. Çıra'nın yakılarak üzerine konulduğu aydınlık aracına da çırakma adı verilir, halk ağzında, fars. çırağ-pâ...

Bak kalbimin yasına
Kanayan yarasına
Yaktın beni döndürdün
Marmara çırasına
— Hlt. —

ÇIRAK, fars. çırağ/çırağı (yol gösteren, ışıldak)dan çırak (anlam genişlemesiyle, iş öğrenmek için bir yetkilinin yanında çalışan kimse, çırak.). Kunduracı çırağı, demirci çırağı, dokumacı çırağı bg...

ÇİÇEK, fars. çeçek (çiçek)ten çiçek.
İbr. çiçah, moğ. çiçik (tr. ye moğ. dan geçebilir, fars. kaynaklı gösterilişi tartışılabilir, ancak ibr. çiçâh sanskr. çaçaka ile çağrışım yapıyor), alm. Blume, fr. fleur, lat. folium, ing. bloom, isp. flor, itl. flore, gr. phullon...
Çiçekbozuğu, çiçekçi, çiçekçilik, çiçeklemek, çiçeklenmek, çiçekli, çiçeklik, çiçeksimek, çiçekyaprağı...

ÇİF, fars. cuft'tan çift/çif... (Bk. Çift)...
Çifayaklılar, çifdişliler, çifkanatlılar, çifkapı, çifküme, çifparmaklılar, çifpencere, çifsayı...

ÇİFT, fars. cuft (iki, ikili)tan çuft/çift. Uy. koş (iki nesneyi yanyana getirme, ikileme, bk. Koşmak). Çift'ten: çiftçi (tarımcı), çifteker, çiftelemek, çiftlemek, çiftlenmek, çiftleşmek, çiftleştirmek, çiftyıldız...

ÇİFTE, fars. cufte (tekme, hayvanın iki arka ayağıyla birlikte vurmasından dolayı. Ayrıca iki namlulu av tüfeği, çifte, kırma tüfek, çifte tüfek de denir.). Çifte'den: çiftelemek, çifteleşmek, çifteli, çiftenağra, çiftetelli...

ÇİFTLİK, fars. cuft (bk. çift)tan çift/çiftlik/çiftlik...

ÇİĞ, es. tr. yiğ (pişmemiş)den çiğ.
Asya türkçesinde yik (çiğ), yig (çiğ), çig (çiğ), çi (çiğ)... Çin. ç'ik (ayak, bir sıvı ölçeği, litre)... uy. çıg (bir bitki adı)...

ÇİLÂV, fars. çilev/çilav (özel bir İran pilavı)dan çilav...
Anadolu türkçesine, Anadolu'da yaşayan İranlılar'dan geçti, daha çok Doğu, Güneydoğu Anadolu yörelerinde yapılan bir yemek türüdür.

ÇİLE I., fars. çille (çil/çehl/kırk)den çile (acı, üzüntü, anlam kayması). Eskiden, kimi inanç kurumlarında, dervişlerin kırk gün bir yere kapanarak içe dönüşlerine verilen ad. Kırk gün sürmesi nedeniyle çil/çehl (kırk sayısı) ile bağlantılıdır. Çille-nişin (kırk günlük süreyle içe kapanan, kırk gün oturan kimse), çile doldurmak, çile çekmek, çile çıkarmak, çileli baş, çileden çıkmak, çileye yatmak...

ÇİLE II., fars. çille (kırk ipliklik bağ, anlam genişlemesiyle)den çile (iplik bağı). Fars. da çille, daha çok, dokunan bezin eninden artan ipliğe denir.

ÇİLEMEK, fars. çille (bk. Çile I.)den çile/çile-mek/çilemek (anlam kaymasıyla, acısını dile getirmek için ötmek, içini dökmek). Çile bülbülüm çile (öt bülbülüm öt de acını dile getir, içini dök.).

ÇİLİNGİR, fars. cilânger (demir döğen,

demirden savaş araçları yapan)den **cilinger/çilingir.**
Alm. **Schlosser**, fr. **serrurier**, lat. **clavicularim** (kilitçi, çilingir.).

ÇİM, fars. **çim** (yosun)den **çim** (bahçelerde yeşilliği sağlamak için ekilen tohumdan türeyen bitki, yeşil ot.).

ÇİMDIK, es. tr. **çim** (buruşuk, kırışık, burma)den **çim-d-i-k/çimdik** (iki parmakla eti burup buruşturmak nedeniyle).
Çimdiklemek, çimdiklenmek, çimdikleşmek...

ÇİMEN, fars. **çemen** (yeşillik, yeşil otlarla kaplı alan)den **çimen.** Divan yazınında, genellikle, **çemen** diye geçer.

ÇİMENTO, itl. **cemento** (çimento)dan **çimento.**

ÇİMLEMEK, fars. **çim** (bk.)den **çim-lemek/çimlemek** (çim ekmek)... **Çimlendirmek, çimlenmek...**

ÇİNGENE, fars. **çengiyân** (çeng çalanlar) dan **çengâne-çingâne-çingene.**
Hindistandan çıkıp başka ülkelere dağıldığı söylenen, genellikle, çalgı çalıp oynayarak geçimini sağlayan topluluk. **Çeng** (çalgı) çalmaları nedeniyle kendilerine **çalgıcılar** anlamında **çengiyan** denilmiş, sonra ağız ayrılıkları yüzünden **çingân, çingene** biçimine girmiş.
Alm. **Zigeuner (in)**, fr. **tsigane, gitane**, isp. **gitano**, ar. **kıbti**, itl. **zingaro...**

ÇİNİ, fars. **Çin** (Çin ülkesi)den **çini** (Çin'de yapılan, Çin işi). Bir kanıya göre çiniciliğin kaynağı Çin'dir, çini o ülkeden geldiği için bu adı almış...

ÇİNKO, itl **zinco** (çinko)dan **çinko...**

ÇİRKEF, fars. **çirk (pis, çirkin)** ile **âb** (su) dan **çerk-âb/çirkef** (pis su, kirli su. Anlam genişlemesiyle kötü kişi, saygısız kimse, dengesiz, soysuz, bulaşık kimse.).
Çirkefin biri pek dokunmaya gelmez üstüne sıçrar (halk sözü).

ÇİRKİN, fars. **çirk** (pis, kir, pas)ten **çirkin/çirkin** (pis, kirli, paslı.). Türkçede, anlam değişmesiyle, güzelin karşıtı, güzel olmayan. **Çirkinlenmek, çirkinleşmek, çirkinleştirmek, çirkinlik, çirkinsemek...**

ÇİROZ, rum. **tsiros** (kuru, kurumuş, kurutulmuş)tan **çiroz** (halk ağzıyla).
Anadolu türkçesine, Anadolu'da konuşulan rum. dan geçti. Rum. ts sesi tr. ç ile karşılanır, nitekim ks sesi de ç ile yansıtıyor (bk. **Çerez**). Halk ağzında: **çiroz** (cılız, yeterince gelişememiş, kurumuş balık gibi güçsüz, ince).

ÇİSELEMEK, tr. **çıs/cıs** (yansıma ses)den **çis-e-le-mek/çiselemek** (inceden inceden yağmak. Yağarken **çıs** diye çok ince bir ses çıkarma nedeniyle.).
Çisemek, çisenti, çiskin...

ÇİZELGE, tr. **çizmek** (bk.)ten **çiz-e-l-ge/çizelge.**
Dönmek'ten **dön-e-l-ge/dönelge** (dönimeç, su çevrentisi, SDD.).

ÇİZGE, tr. **çizmek** (bk.)ten **çiz-ge/çizge.**

ÇİZGİ, tr. **çizmek** (bk.)ten **çiz-gi/çizgi.**
Silmek'ten **sil-gi/silgi, bilmek'ten bil-gi/bilgi** bg...
Çizgilemek, çizgili, çizgilik, çizi (çizgi)...

ÇİZMEK, tr. **çız/çiz** (yansıma ses, iz, belirti, yazma, açma bildiren kök)den **çızmak** (Uy.) - **çizmek.**
Gerçek aniamıyla, bir nesnenin üzerinde eni az, boyu çok iz bırakmak. **Çizmek** eylemi, keskin, sivri bir araçla bir nesneyi, üzerinden kaydırarak yaralarken çıkan doğal **çiz, çız** sesinden kaynaklanır. Bunun en açık örneği **çizmek**'in **çızmak** gibi ayrı bir söylenişinin bulunmasıdır. Türkçede sık sık görülen **i/ı, a/e** dönüşmelerinin başlıca nedeni de budur. **Bıçmak, pıçmak/biçmek** eleminden **bıçak, pıçak... çiziktirmek/çızıktırmak** (i/ı dönüşmesi, a/e sesleriyle uyumlu olarak.).

ÇOBAN, fars. **şeb-bân** (şeb/gece, **bân/bekçi - şeb-bân/gece bekçisi**)dan **şeban/çûban/çoban.**
Fars. **şebban/şeban, çûban** sözcükleri tartışmalıdır. Kimi dilciler **çoban** sözcüğünün **şeb-ban/şeban** biçiminde olduğunu, çobanların koyunları gece beklemelerinden, korumalarından dolayı bu adı aldığını ileri sürerler.
Çoban sözcüğünü **şû**'ya koyun, **bân**'a koruyucu diyerek **şûbân**'dan türetmek (ML.) yanlıştır. Fars. **şû, şev** sözcükleri koyun değil **koca** (şû), **gece** (şev) anlamındadır (ZŞ.).
Çobanaldatan, çobançantası, çobandağarcığı, çobandeğneği, çobandüdüğü, çobanığnesi, çobanlama, çobanlık, çobanmerhemi, çobanpüskülü, çobansüzgeci, çobantarağı, çobantuzluğu, çobanyıldızı...

ÇOLAK, tr. **çolmak** (sakatlamak)tan **çola-k/çolak** (bir yanı tutmayan, anlam genişlemesiyle, eli ya da kolu sakat olan).

Anadolu halk ağzında kollarından biri tutmayana **çolak** denir.
Uy. **çoluğ** (çolak, sakat). **Sol** eliyle iş görene **sol-a-k/solak** dendiği gibi.

ÇOMAK, moğ. **çomağ** (ucu topuzlu sopa) dan **çomak.**

Çıkıcak taş ile başı yancılır
Ya çomak yer ü ya oka sancılır
— Süh. —

ÇOMAR, moğ. **çomar** (köpek)dan **çomar** (genellikle av köpeği.).
Halk ağzında **çomar** iri köpeğe denir.

ÇOR, fars. **şûr** (kötülük, uğursuzluk)dan **çor** (sayrılık, çok tuzlu nesne, yıkım, çöküş, ağaçlarda görülen bir bitki sayrılığı, verimsiz toprak, koyun sayrılığı.).
Çoran (tuzlu toprak, çorak yer), **çordan** (sürekli sayrılanma), **çordasız** (cılız, güçsüz, gelişememiş kişi, bitki, hayvan), **çorlamak** (kötülemek, yermek), **çorlanmak** (sayrılanmak, güçsüz kalmak), **çorlu** (sayrılı, uğursuz, gelişememiş).

ÇORAK, fars. **şûrek** (Turfan Pehlevi dilinden, tuzlu yer, kireçli, verimsiz toprak)tan **şûrak/çorak...**
Çoraklaşmak, çoraklaştırmak, çoraklık...

ÇORAP, ar. **curb**, fars. **gûrab/cûrab** (çorap)tan **çorap...**
Doğrusu **gûreb**'tir, kıldan örülmüş ayak giyeceği (HKK.).
Çorapçı, çorapçılık...

ÇORBA, ar. **şurb** (susamak, içmek)ten fars. **şurbe/şorbe**, tr. **çorba...**
Anadolu türkçesine fars. dan halk ağzıyla geçti.

ÇORMA, fars. **şûr** (bk. **Şor**)dan **çor-ma/çorma** (bataklık, çok sulu yer).
Sivrisinek, sıtma aşılayan sinek gibi böceklerin yaşama ortamı olması nedeniyle **çorma** denmiş, uğursuz, kötü, sakıncalı bir yer sayılır, Anadolu halk düşüncesinde.

ÇÖL, fars. **çûl** (kumluk)dan **çöl** (anlam genişlemesiyle, verimsiz, kumsal, kumlu toprak.).
Çölleşmek, çöllük...

ÇÖMEZ, lat. **comes** (ortak, arkadaş)den **çömez.**

ÇÖP, fars. **çûb** (değnek, odun, çalı, sopa) dan **çöp** (anlam genişlemesiyle, ince kırıntı, incecik çalı çırpı).
Çöpçatan, çöpçü, çöpçülük, çöplenmek, çöplük...

ÇUBUK, fars. **çûbek** (çomak, değnek, davul tokmağı)ten **çubak/çubuk.**
Eskiden tütün içmeye yarayan özel ağızlığa da, uzun olması nedeniyle, **çubuk** denirdi. **çubuğu tüttürdü, çubuğu yaktı...** Uy. **çubik** (çubuk).
Çubukağacı, çubukçu, çubuklamak, çubuklanmak, çubuklu, çubukluk...

ÇUHA, fars. **çûhe** (yünden dokunmuş bir kumaş türü)den **çuha...**
Sanskr. **çuka** (yünlü kumaş, fars. ya geçmiştir.).

ÇUKUNDUR, fars. **çegunder** (pancar)den **çukundur...**
Pancar ekimiyle uğraşan yörelerde söylenir, halk dilinde yaygın bir sözcük değildir.

ÇUVAL, fars. **cüval** (çuval)dan **çuval.**

ÇUVALDIZ, fars. **cüval** (çuval) ile **dûz** (delici)den **cüval-dûz** (çuval delip diken) - **çuvaldız** (çuval iğnesi).

ÇÜNKÜ, fars. **çün-ki** (bundan dolayı)den **çünkü.**

Ç-D

Ç/D, Türk ABC'sinde karşılığı bulunmayan, ancak halk ağzında yaygın olan ç/d arası bir ses vardır. Çevriyazılarında (.) ya da (') imiyle Arap dilinde (dı/dad) Grek ABC'sinde (z), (th/teta), Almancada (z) ile gösterilen bu sesi yazıyla yansıtmak kolay değildir. Öndişlerde dudaklar arasından yarı-açık biçimde çıkar. Özellikle Doğu Karadeniz yöresinde yaygındır.

Çuv. **ç'abak** (balık, ufak balık), **çapak** (ç/d karışımı söyleyişle). Çuv. **ç'abar** (kekik), yine çuv. **ç'agar** (çakır, ç'ager). Anadolu türkçesinde **çağla** (badem türünden bir yemiş), çakal/çagal/çağal, zifin (gr. zafinos yazılır, z sesi ç/d arasında verilir).

Ayrıca ç(ğ)/d sesleri karışımıyla çağla(mak)-çğd-ağ-la-mak.

Çağla e dere çağla
Eminem peni ağla
Haçan çördum yuzuni
Dedumçi Osman ağla
— kar. —

Bu dörtlükte geçen çağla, haçan, dedumçi (dedimki) sözcüklerini yöresel seslerle yansıtmak olanaksızdır.

Bir de **d** sesini, dili dişlerin arasında dolaştırıp öne doğru kıvırarak, çıkartma var. Uy. tamağ-tamak-damağ-damak. Bunun tamğak-tamgak-tamgakh gibi söylenişleri vardır. Çince **t'anğ** (şaşma, şaşırma), Uy. tangağ-dangağ (korku, ürkme) gibi sözcükler de d/ç/ğ karışımı bir sesle söylenir. **Çoğ** (dsç karışımı söyleyişle çok), **doğ** (dçğ karışımı söyleyişle (donma, buzlaşma), **çamur** (çds/dçs/dçğ/çğd bg. karışımı seslerle, bildiğimiz çamur). Anadolu türkçesinde bu gibi seslerin yöresel ağız oluşmalarında büyük etkisi vardır, yabancı bir kimse bunları dinlerken Türkçeden ayrı dil konuşulduğunu sanabilir. Özellikle ç/ş seslerinin çıkarılışında görülen bu çdğ karışımı bugün de geçerlidir. Rize - Of - Sürmene - Tonya - Yomda yörelerinde **cami** sözcüğü çdğ ya da çdş karışımı bir sesle ç'aağmi (ça-a-mi/ça-ğ-mi) biçiminde söylenir.

Bu sesin oluşmasında, Doğu Karadeniz yöresinde eskiden konuşulan Rumca'nın etkisi önemlidir. Rumca'nın **ça** sesini çıkarmak için ç (ts) arasında gidiş - gelişler gerekir. Sözgelişi **zifin, Haçavera** (Maçka'da bir köy adıdır) sözcüklerini söylemek kolay değildir (yazıya geçirerek). **Tirsi** denen balığın adı da çğd ya da çğş karışımı bir sesle söylenır. Bu sesleri, yöresel ağız özelliklerini yansıtmak için, özel bir imle gösterme gereği vardır; böylece kimi Türkçe sözcüklerin oluşumu daha kolay anlaşılır.

Bu tür sözcükleri, Anadolu türkçesinde, çevriyazısıyla verme olanağı varsa da sesi özgün bütünlüğüyle yansıtma olanağı yok. D-Ç seslerinde böyle üşüşme var. Zaman (süre), **zaman**/d/z-aman/zaman (koruyucu/dıman - daman) bg. Grekçe **ts**, Almanca **z** (zwischen) sesleri Arap ABC'sinde d.(d'ı) sesine denk, Türk dilinde bu ses yok...

DAMAĞ, damak, tamag/tamağ/tamak - **damak.**

Uy. Tamgak/tamğak - tamak/damak. Danğ/tang-tan (günaçımı), belli bir ölçek. Çince **t'anğ** (d'anğ) - şaşma, şaşırma. Uy. tangağ (dangağ) - korku, ürkme, gerileme.

D

DADAH, tr. **tat** (değme, dokunma, tatma, sezme bildiren kök)ten **tat-a-k/dadak - dadah.**

Halk ağzında k/h dönüşmesiyle **dadak/dadah.** Küçük çocukları oyalamak için verilen tatlı, şeker, yemiş, **tadımlık.** **Dadamak**/kuşları avlamak için kullanılan özel yem. **Dadamık**/bir nesnenin tadına varmak, ona karşı özel bir alışkanlık edinmek, **dadanma** durumu, **dadanmış. Dadan**/tatmış, tadına varmış, alışkın. **Dadanık**/dadanmış, alışmış. **Alışmak**'tan **alışık** gibi...

DADANMAK, tr. **tat** (bk.)tan **tat-a-n-mak /tatandam-dadanmak**...

Es. tr. **tatganmak** (tatlı tatlı bakmak, tadını duymak), Anadolu tr. de **dadanmak.**

Dadandırmak, dadanmış...

DADAŞ, tr. **dağ-daş**'tan **da-daş/dadaş.**

«**Dadaş** sözcüğünde açıkça beliren bir **daş** eki vardır. Bu ek, Türkçede, İsa'dan önce yirminci yüzyıldan beri işlerlik kazanmıştır.

İsa'dan önce, 17. yüzyıldaki Kas kral-larından beşinin adlarında, **daş** eki kullanılmıştır. Bu kral adları şunlardır:

1) Gandaş (kan-daş, aynı kandan, aynı soydan olan». Bu kral III. Babil hanedanını kurmuştur. Türk asıllı olduğu adından da anlaşılmaktadır.

2) Kadaşman Durgu (Ka-daş + man Dur-gu) akraba Dursun demektir.

3) Karahardaş (Kara kar-daş) anlamındadır.

4) Karaindaş (Kara İn mağarasından olan) - Antalya ili yakınında, İ.Ö. 15.000 yıllarının çok ötesine gittiği, içinde bulunan kalıntılardan anlaşılan bir mağara, yerleşme yeri.

5) Maruttaş (Marut-taş, yurt-taş) gibi kurulmuştur. Kadaşman Durgu kral adında geçen **ka-** kökü, kapı, menşe, köken anlamındadır. **Ka-daş** sözcüğü, **kadıdaş, kandaş, soydaş, akraba** demektir. Aynı **kadaş** sözcüğü Uygur metinlerinde de aynı biçimde, aynı anlamda geçer.

Görülüyor ki **dadaş** sözcüğündeki **-daş** ekinin eskiliği sapma götürmez bir biçimde ortadadır. Daş ekiyle kurulmuş olan sözcükler, eskiden olduğu gibi bugün de yaygındır: **Kardaş/kardeş, kurdaş, arkadaş, ayaktaş, yoldaş, soydaş, sırdaş, vatandaş, yurttaş, meslektaş** gibi. Çağdaş, sınırdaş, anlamdaş, yandaş, ülküdeş, gönüldeş gibi yenileri de türetilmiştir.

Dadaş sözcüğünde **-da** kökü, **dağ** sözcüğü ile ilgili görünmektedir. Zamanla kökün sonundaki yumuşak g-ğ aşınmış, kendinden önce gelen ünlüye bıraktığı uzunluk da kaybolmuştur. Prof. Dr. Vecihe Hatiboğlu, Cumhuriyet, 1.3.981».

DADI, fars. **dâdâ-dâdû** (çocuk bakıcısı) dan **dadı**...

Osmanlı ağzında **lala**, Anadolu rum. sında **dada** sözcükleri **dadı** anlamında söylenir.

DAĞ I., çin. **tai** (tay-dağ)dan **tay-tağ-dağ**...

Anadolu halk ağzında **tağ** denir. Sanskr. **tâ**, Babil dilinde **tahv**...

Dağun başinda fener
Mum yana yana söner
Bu gaybana sevdaluk
Ne yana olsa döner
— Kar. —

DAĞ II., fars. **dâğ** (yara, iz, damga, belirti)dan **dağ**...

Divan yazınında çok geçen bir kavram olup halk ağzında **dağlamak** eylemiyle söylenir. **Dâğ-ı dil** (gönül yarası), **dâğ-ı derûn** (yürek yarası, iç yarası)...

DAĞARCIK, fars. **tağar** (torba)dan tr. **cık** ekiyle **tağar-cık/dağarcık**...

Omuza, bir iple asılan küçük torba. Türk dilinde **t/d** dönüşmesiyle **toğan/**

doğan, **tursun/dursun, tin** (yel, ruh)/ **din** (dinlenmek eyleminin kökü), **tunguz/domuz**...
Tagar/torba, çuval, içine buğday, ekin konan nesne, dağarcık (Kaş.).

DAĞILMAK, es. tr. **tağ** (bölünme, ayrılma, genişleme bildiren kök)dan **tağ-a-l-mak /tağalmak-dağılmak**...
Kök anlamıyla **tağ tağ** (bölüm bölüm) olmak, bölümlere ayrılmak.
Tağaldı (bölündü, parçalandı).
Dağılmak'tan: dağılım, dağılış, dağınık, dağınıklık...

DAĞITMAK, es. tr. **tağ**. (bk. **Dağılmak**) dan **tağ-ı-t-mak/tağıtmak/dağıtmak**...
Tağ tağ edip ayırmak, bölümlemek, üleştirmek. Ayrı ayrı kesimlere ayırmak. **Yemek dağıtmak** (yemeği üleştirmek), **ekin dağıtmak** (ekini üleştirmek), **akça dağıtmak** (akçalı üleştirmek)...
Ayrıca **dağıtmak**/parçalamak, düzenini bozmak, bütünlüğünü gidermek, bölümlere ayırarak küçültmek, bütünü bozmak, bölmek...
Dağıtıcı, dağıtıcılık, dağıtılmak, dağılım, dağınım, dağıtım, dağıtımcı, dağıtımevi...

DAĞLAMAK, fars. **dâğ** (damga, iz, belirti)dan **dağ-la-mak/dağlamak**...
Gerçek anlamı, **kızgın damga ile damgalamak**'tır. Eskiden kimi hayvanlara, nesnelere iyesinin adı kazılı bir demir kızdırılarak **damga** (es. tr. **tamga**) vurulurdu. Damga vurulan yer kızgın araç dolayısıyla biraz kavrulur, üzerinde **iz** (iyenin **damga**'sı) kalırdı. Yakılarak yapıldığından bu eyleme **dağlamak** dendi. **Dağlanmak, dağlı** (damgalı), **dağlatmak**...
Halk ağzında, özellikle gönül işlerinde, **dağlamak** sözcüğü **yakmak**, üzmek, tutuşturmak, seviye düşürmek anlamında söylenir:

Dağlar dağladi beni
Gören ağladi beni
Gâğurun gıcuğazi
İpsuz bağladı beni

— Kar. —

dörtlüğünde **dağlamak** yakmak, tutuşturmak, seviye düşürmek, ayrılık acısı çektirmek, özlem duyurmak bg. anlamlardadır.

DAHA, es. tr. **takı**'dan **tahi-dakı-dahi-daha**...
Kimi dilciler, bu sözcüğün, **takmak** (eklemek, katmak), eyleminden türediğini ileri sürerler. Bize kalırsa, **takı-dakı-dahi-daha** sözcüğü çok daha eskilere gider.
Hit. **takkı** sözcüğü **daha, dahi**, es. tr. deki **takı** karşılığıdır. Türk dilinde hit. sözcüklerle benzerlik gösteren dil varlıklarının sayısı az değildir. Bk. **Ana, ata, darı, pars** bg... **Bu dahi**, biraz daha derken **katmak** eylemini içeren **takmak** sözcüğüne yaklaşım var, ancak hit. de benzeri de var...

DÂHİ, ar. **deha** (yüksek, yüksek yetenekli, üstün kavrayışlı, yıkım, çöküş, sarsıntı)dan **dâhi** (yüceus, üstün kavrayışlı. Bu nitelikler anlam genişlemesi sonucudur.).

DAHİL, ar. **dahl** (girme, giriş, katılma, içeri sokulma, iç, içte olan, karışma) den **dâhil** (içte, içerde, girmiş, sokulmuş, sığınmış, sığıntı, yabancı)...

DAİMA, ar. **devâm** (kalma, sürme, durma, sürekli)dan **dâim, dâima** (sürekli olarak, kalıcı), **dâimî** (sürüp giden, kalan, devam-lı olan, **daima** duran)...

DAİR, ar. **devr** (dönme, döndürme, çevirme)den **dâir** (gerçek anlamı dönen, **çevrilen, yuvarlanan**. Anlam genişlemesiyle bir konu yöresinde bulunan, **dönen, dolaşan**, konuya değgin.)...

DAİRE, ar. **devr** (dönme, döndürme, çevirme, dolaşma, yuvarlanma)den **daire** (dönen, dolaşan, çevrilen, çeviren, kuşatan bg.).
Anlam genişlemesiyle **görev yeri**, matematikte **daire, çember, halka**...
Namus dairesinde (namusla ilgili alanın içinde, namusa değgin), **devlet dairesi** (ulus yönetimiyle ilgili kurumların genel adı), **vergi dairesi** (vergi ödenen yer)...

DAKIKA, ar. **dikkat** (incelik, süzülmüşlük, arınmışlık, tutulmaklık)ten **dakik-dakıka**...
Gerçek anlamı **çok ince, arınmış, elenmiş, süzülmüş, çok ince toz, un** bg. Anlam genişlemesiyle bir saatin altmışta biri, zaman ölçüsü... **dakik/ince**, tutulmaz, pırıl pırıl, arınmış, un, öz, süzülmüş nesne, ince, incelik bg...

DAKTİLO, gr. **dakhtylos** (parmak, elin parmağı)tan fr. **dactylo**, tr. **daktilo**...
Parmakların harflere vurularak yazı yazılması nedeniyle bu adı aldı.

DAL, tr. tal (ayrılma, soyma, vuruşma,

saldırma, çıkma, batma, gömülme, yitme, sivrilme, büyüme, bg. bildiren kök). En eski Türk yazılı kaynaklarında bulunmasına karşılık, sanskr. **tala** (ağaç, bir büyük ağaç adı) sözcüğüyle yakınlık gösteriyor. Hitit dilinde **tal, dal** kökü **bırakmak, elverişli olmak, uzamak, büyümek** bg. anlamları içeren eylemlerin kaynağıdır. Gr. **thal** kökünden **thallo**/ yeşermek, büyümek, filiz vermek, dal çıkarma, **thallos/filiz**, sürme, **thalatta**/ deniz... Grek dilinde geçen **thal** kökü eski Anadolu dillerindendir, gr. ye sonradan geçmişti, sözgelişi, **deniz** anlamına gelen **thalatta** gr. değildir. tr. **tal** köküyle sanskr., Anadolu, gr. yakınlığı ilgiye değer.

DALAK, tr. **talmak/dalmak**, (gömülmek, batmak, içe girmek)tan **dal-a-k/dalak**
Asya türkçesinde **talak**...
Dalak denen gövde üyesinin karın boşluğu yanında, midenin solunda bulunması nedeniyle, **içte olan**, derine **dalmış olan**, derinde, **altta bulunan** anlamında **tal-a-ak/talak-dalak**. Sondaki **k** yer bildiren, araç gösteren ektir. **Konmak**'tan **kon-a-k/konak, yunmak**'tan **yun-a-k/ yunak, salmak**'tan **sal-a-k/salak, bıçmak**'tan **bıç-a-k/bıçak** örneklerinde görüldüğü gibi **dal (tal)mak**'tan **dal-a-k/ dalak**...

DALAŞ, tr. **dalmak** (bk.)tan **dal-a-ş/dalaş**...
Birbirine saldırma, karşılıklı **dalma**. **Oynamak**'tan **oyn-a-ş/oynaş, savmak**'tan **sav-a-ş/savaş**...

DALAŞMAK, tr. **talaşmak** (boğuşmak, karşılıklı dalmak)tan **dalaşmak**... **Tal-a-ş-mak/talaşmak-dalaşmak.**
Asya türkçesinde **talaş** (savaş, vuruşma), **talaşmak** (savaşmak, vuruşmak), **talaşucı** (savaşçı). Anadolu türkçesinde **dalaşmak**, daha çok, köpekler için söylenir: **it dalaşı, köpekler dalaştı**...

DALAVERE, itl. **il dare e l'avere** (alış-veriş, alacak-verecek)den **il**'in atılmasıyla halk ağzında **dar-al-vere/daralvere-dalavere**... kimi yerde **dalavera, dalavara**...
Dalavere çevirmek, dalavere döndürmek, dalavereci, dalaverecilik...

DALGA, tr. **dalmak** (batmak, gömülmek, saldırmak)tan **dal-ga/dalga**...
Kök anlamı: **batıp çıkaran, ileri atılan saldıran**...
Ar. **mevc**, fars. **mevc**, alm. **welle, woge**, fr. **vague, onde**, lat. **unda, fluctus**, ing. **wave**, itl. **flutto**, isp. **onda, vago**...
Dalgacı, dalgacık, dalgacılık, dalgakıran„ dalgalandırmak, dalgalanmak, dalgalı, dalgı...

DALGIÇ, tr. **dalmak** (gömülmek, batmak, dibe inmek)tan **dal-gıç/dalgıç**...
Bilmek'ten **bil-giç/bilgiç, yarmak**'tan **yar-gıç/yargıç** (eski biçimi **yarugucı**), **silmek**'ten **sil-giç/silgiç, sürmek**'ten **sürgüç/sürgüç, atmak**'tan **at-kıç/atkıç** bg. (SDD.).
Alm. **Taucher**, fr. **plongeur**, ing. **diver**, fars. **gavvâs**, ar. **gavvâs**, itl. **nadador**...

DALGIN, tr. **dalmak** (bk.)tan **dal-gın/ dalgın**...
Kendiliğinden bir düşünceye **dalan**, bir konuya **takılan**, bir nesneye **saplanan** (kendini veren)...
Dalgınlaşmak, dalgınlık...

DALKAVUK, tr. **dal** (çıplak, açık, yalın, bk. **Dal**)dan **dal-kavuk/dalkavuk**...
Çıplak kavuklu, başlığının (kavuğunun) **çevresinde sarık olmayan.**
Dalkavuklaşmak, dalkavukluk, dalkılıç, daltaban...

DALLANDIRMAK, tr. **dal** (ağaç dalı)dan **dal-l-a-n-dır-mak/dallandırmak.** Dal çıkmasını sağlamak, yaymak, çevreye duyurmak bg. (bk. **Dal.**).
Dallanmak, dallı...

DALMAK, tr. **tal/dal** (bk.)dan **tal-mak/ dalmak**...
Talmak/dalmak: ılgarlamak, üzerine atılıp suya dalmak, yağmalamak (Uy.), **talim:** hırsız, yırtıcı, ılgarcı, vuruşma (Uy.)...
Anadolu türkçesinde **dalmak**ı kendinden geçmek, içine kapanıp derin düşünceye başlamak, suya, sıvıya batmak, girmek, uyumaya başlamak. Halk ağzında **dalmak:** köpeklerin havlayıp yürümesi, köpeğin birinin üzerine saldırması, **dalmuk** (dalgın), **dalacan** (atılgan, hırçın, dar canlı, saldırıcı), **dalağan** (ısırgan, bir ördek türü/suya dalan), **dalanmak** (birine çatmaya kalkmak, döğüş çıkarmak), **dalarmak** (direnmek, karşı durmak, çekişmek).
Tal-dal kökünün, anlam genişlemesiyle, soyut varlıkları, olayları yansıtması ağız ayrılıklarıyla da bağlantılıdır. Özellikle **t/d** seslerindeki sürekli dönüşme kimi anlam kaymalarına da yol açıyor.

DAM, sanskr. **tama** (duvar)dan uy. **tam/ dam**...

Anlam genişlemesiyle, evin üstü, örtü, evin damı, çatının üstünü örten bölüm. Tr. de buna **örtmen** (Kaş.) deniyor ki örtmek'ten **ört-men/örten** anlamındadır. Lat. **domus** (ev, damı olan barınak), gr. **doma** (ev, çatı), rus. **dom**, fr. **dôme**, alm. **Dach**, ing. **roof**, isp. **domo**, ar. **sakf**, fars. **bâm**, süm. **dam** (kadın, eş), es. tr. **keregü**...

Dam sözcüğünün, bu örneklere göre, tr. olmadığı anlaşılıyor.

DAMACANA, itl. **damagiana** (hasır örülü büyük şişe)den **damacana**...

Anadolu türkçesine İtalyan gemiciler aracılığıyla geçti (XIX. yy. dolayları)... Ar. **demecaneh**, Provans dilinde **damajane**, fr. **dame jéane**...

DAMAR, sanskr. **tamar** (su)dan es. tr. **tamar-tamur-tamır-damar**...

Tamar/damar sözcüğünün tr. **tammak** (damlamak) eylemiyle bağlantılı olduğu, yapısı, ses uyumu bakımından doğal görünüyor. Ancak **tam** kökünün biri **yakmak** (bk. **Damga**), biri **damlamak** (akmak) olmak üzere iki ayrı anlamı içermesi, bir eylemin, belli bir yörede iki ayrı anlamda kullanılması üzerinde durmaya değer.

Anadolu türkçesinde **tamar** sözcüğü **damlayan** anlamında da söylenir:

Seydi Balum ilinden
Şeker tamar dilinden
Dost bağçesi yolundan
Eve dervişler geldi

— Yunus Emre —

Öte yandan Avrupa dillerinde, sanskr. **tamar** ile eşanlamlı epey akarsu adı var: **Tamar** (Büyük Britanya'da akarsu), **Tabmre**, eski adı **Tamara**, **Tamaris** (İspanya'da), **Tamarus** (İtalya'da), **Tamasa** (Hindistan'da), **Taymis** eski adı **Tamesa** (Londra'da)...

Bu örnekler bize, gelişi güzel bir benzerliğin değil, bir kök yakınlığının doğal sonucu gibi geliyor.

Damar'ı oluşturan **dam/tam** kökünde **akıcılık, akış, akma** eylemi saklı, bunu adı sayılan akarsu adlarını oluşturan tam'dan anlamak kolay. (Bk. **Damlamak**)...

DAMAT, fars. **dâmâd** (güvey)dan **damat**...

DAMGA, es. tr. **tamdurmak** (yaktırmak) tan **tam-ga/tamga-damga**.

Damga'nın kızgın demirle, ya da benzer bir araçla yakılarak yapılmasından dolayı bu adı aldığı anlaşılıyor. Eski Türk sözlüklerinde **tam** köküyle başlayan, **yakmak** anlamını içeren bir eylem görmedik. Kaş. da **tamdurmak, tamturmak** sözcükleri **yaktırmak** anlamında söylenmiş. Buna göre **tam** kökünden **tam-mak** biçimli bir eylemin türetilmesi olasıdır. Gene Kaş.da **tamdu, tamduk** sözcükleri güçlü ateş, bol yalım anlamında geçiyor.

Öte yandan **tamu** (bk.) sözcüğü **cehennem, yalım, büyük yalımlı ocak** anlamını içerir, tr. **tamdu, tamduk, tamdurmak, tamturmak** bg. eylemlerle eşanlamlıdır. Nitekim **tamıtmak** (Uy.): yakmak, parlatmak... **Tamga/damga** sözcükleri **buyruk, padişah mührü**, akarsu kollarından biri, gemilerin demirledikleri yer bg. anlamlarda söyleniyor (Kaş.) ayrıca. Bu anlam genişlemesiyle bağlantılı bir durumdur.

Tamga/damga ile **tamu** sözcükleri **tam** kökünde birleştiklerine göre eşkökenlidir.

Damgacı, damgalamak, damgalanmak, damgalı, damgasız...

DAMITMAK, tr. **damlamak**'tan **dam-ı-t-mak** (damla damla akıtmak). Kaş. da: **tamısmak** (damlaşmak), **tamıtmak** (damlatmak), **tamturmak** (damlattırmak), **tamuzmak** (damlatmak), **damzırmak** (damlatmak)... Tr. de **ıt-mak** ekleriyle kökten eylem: **akmak**'tan **ak-ı-t-mak/akıtmak**, **sarkmak**'tan **sar-k-ı-t-mak/sarkıtmak**, **bağırmak**'tan **bağ-ı-r-t-mak/bağırtmak** (bu eylemin yapısı biraz değişik olmasına karşılık **damıtmak**'la eş kuruluştadır), **sapmak**'tan **sap-ı-t-mak/sapıtmak**, **soğumak**'tan **soğ-u-t-mak/soğutmak**, **kurumak**'tan **kur-u-t-mak/kurutmak**, **büyümek**'ten **büy-ü-t-mek/büyütmek**...

DAMIZLIK, süm. **dumuzi**, ibr. **tammuz** (bey, efendi)dan **tamuz-luk/damızlık**... **Dumuzi, Tammuz** ilkçağ Anadolu-Suriye inançlarında bolluk, döl tanrısının, Adonis'in başka bir adıdır. Yazbaşı sıcakları başlayınca ortaya çıkar inekleri döller, bitkileri yeşertir, çiçekleri açtırır, yeryüzüne bolluk, verimlilik, kıvanç, sevinç getirir. Bu nedenle, yazbaşlarında, insanlar köyün en güçlü, en gösterişli boğasını süsler, donatır ondan döl alırlardı. Bu boğa **Dumuzi, Tammuz**, **Adonis** adlarıyla anılan tanrının simgesi sayılırdı. İşte **damızlık**-sözcüğü bu **dumuzi, tammuz** sözcüklerinden kaynaklanır, sona gelen tr. **lık** ekiyle **dumuz/tammuz** sözcüğü, halk ağzında **damız-lık/damızlık** biçimine girdi. Bu döl alma geleneği, bugün de, Anadolu'da yaygındır, sürdürülmektedir. Türk dilinde geçen **Temmuz** ayı da bu **dumuzi, tammuz** sözcüğünden kaynaklanır...

DAMLAMAK, es. tr. **tam** (akma, sızma bildiren kök, bk. **Damar**)dan **tam-lamak/damlamak**...

Sanskr. **tamar** (su, akarsu) sözcüğünü oluşturan **tam** kökünün içerdiği nitelik **damar**'la eşkökenli olan **damlamak**'ta da var. **Tammak-damlamak** sözcükleri **akmak, az az düşmek** (su için), **sızmak** (su için) gibi anlamlara geliyor. Kaş. da geçen **tamgalık** (küçük su ibriği), **tamgırmak, tamgurmak** (damlalayazmak, damlar olmak), **tamındı sıv** (su damlası), **tamınmak** (damıtmak, yağını çıkarmak), **tamışmak** (damlaşmak), **tamıtmak** (damlatmak), **tammak** (damlamak), **tamturmak, damzırtmak** (damlatmak), **tamurgan** (boyuna damlayan), **yamurgan** (boyuna damlayan), **tamurmak** (burun kanamak, damlamak), **tamuzmak** (damlatmak)...

Uygur türkçesinde **tammak** (yanmak, tutuşmak), **tamtulmak** (tutuşturmak, parlatmak, yakmak), **tamturmak** (parlatmak, yaktırmak)... böylece soğ. **tamav/tamu** (cehennem) ile eşanlamlı...

Bu örnekler, bize, **tam** (akma) ile **tam** (yakma) köklerinin birleştiğini, başka kaynaklardan geldiğini sezdiriyor...

Damlasakızı, damlataş, damlataşı, damlatılmak, damlatmak...

DANA, es. tr. **tana** (iki yaşındaki genç inek)dan **dana**...

Tan kökü, Türk dilinde, başka anlamdadır, gündoğumu, ışık, aydınlık, parlaklık içerir. **Tan yeri, tan ağarması** bg. **Dana** sözcüğünde, **tana**'da ise **döl, kuşak** anlamı saklı. Nitekim Uy. da **tana** (susam, tohum, tane) sözcüğü içerdiği anlam nedeniyle fars. **dâne, dân** sözcükleridir, **döl, tohum** anlamını içerir. İneğin genci olan, yeni **döl veren**, vermeye başlayan **dana/tana** da bu nitelikleri, döl verici yeteneği yüzünden, bu adı almıştır.

Anadolu halk ağzında **dana ineği** (yeni doğurmuş, ilk yavrulayan genç inek), ayrıca **dana** (inek yavrusu, ineğin dişi yavrusu. Erkeğine **tosun, tosuncuk** denir). Öte yandan **dana** (bıçak, topaç, SDD.)...

Alm. **Kalb**, isp. **ternero**, lat. **vitulus**, fr. **veau**, rum. **moskhos**, ing. **calf**, fars. **gûsâle**, ar. **ıcl**, gr. **mosxos**, erm. **hort**, itl. **vitello**, sanskr. **vatsâh.**, uy. **Turpl.**

Danaayağı, danaburnu, danakıranotu, danalık...

Dana dana dost dana
Dana girdi bostana
Danayi piçakladum
Hava'yi gucakladum

— Kar. —

DANIŞMAK, fars. **dânisten** (bilmek)den **dâniş** (bilim, bilgi) **danış-mak/danışmak**...

Gerçek anlamı, bir kimseden **bilgi edinmek, bilene sormak, bilgi almak, karşılıklı bilgi alışverişinde bulunmak**...

Tr. **bilişmek** (karşılıklı bilgi alıp vermek, birbirini bilgili kılmak, aydınlatmak)...

Buluşub bilişüb çok ağladılar
Bulaşıb kana yürek dağladılar

— Işk. —

Ger dilersen bilişesin gül ile
Munis olgın dün-ü gün bülbül ile

— İs. —

dizelerinde **bilişmek** sözcüğü karşılıklı konuşup bilgi alıp vermek, danışmak, söyleşmek, anlaşmak, görüşmek anlamındadır...

Danışık, danışıklı, danışıklık, danışılmak, danışman, danışmanlık, danıştay...

DANİSKA, alm. **Danzig** ilinin adından, halk ağzıyla **daniska**...

Eskiden, Almanya'dan **Danzig** yoluyla gelen alışveriş nesnelerinin üzerine **Danzig** damgası vurulurdu. Oldukça iyi, sağlam olan halk arasında çok tutulan bu alışveriş ürünlerine, damgalarından dolayı **daniska** (en iyisi, en sağlamı, en güzeli) denir oldu. Böylece bir nesnenin en iyisi, **daniskası**, Danzig'ten gelen, onun damgasını taşıyan diye nitelendi. **Köln** ilinin eski adı olan **Kolonya** (okunuşu böyledir)dan güzel kokuya «kolonya» denmesi gibi.

DANTEL/DANTELA, fr. dantelle (örgü) den dantel/dantela...
Türkçeye XIX. yy. dolaylarında girdiği sanılıyor...
Dantelağacı...

DAR, tr. tar (sıkı, yağ tortusu, sal)dan dar...
Dar/sıkışlık, geniş olmayan, tortu... öte yandan tar/sal, akarsularda ulaşımı sağlayan araç. Sanskr. tari (sal, akarsularda ulaşımı sağlayan araç).
Asya türkçesinde tar (dar) kökünden türeyen sözcüklerin dar'la ilgili olmayan birer anlam taşıdıkları görülüyor. Tartılmak/taştılmak (dışarı, taşra çıkmak), taramak (dağıtılmak), taranmak (kendi kendini taramak), targak (tarak), targıl (alaca), tarılmak (ekinin ekilmesi, ekilmek), tarım (akarsu kolları), tarımak (ekin ekmek), tarka (acı, üzüntü)... tartılmak-taştılmak sözcüklerinde r/ş dönüşümü olağan bir durumdur, ancak taramak (dağıtılmak), targıl (alaca), tarım (akarsu kolları), tar (sal) sözcükleri arasında ortaya çıkan anlam değişikliği, Türk diline tar köküyle başlayan yabancı sözcüklerin girdiğini, tar kökünün yalnız tr. olmadığını gösteriyor. Bize kalırsa tari (sal) ile tr. tar sözcükleri eşkökenli olup sanskr. dir: tari-tar/tar sondaki i sesinin düşmesiyle...
Alm. eng, fars. teng, fr. étroit, ing. narrow, ar. dayyık, lat. angustus, itl. angusto, isp. angosto...
Daracık, daraç...

DARA, itl. tara (fire, öz ağırlık)dan dara...
Bir nesnenin, kendi ağırlığı dışında kalan, bulunduğu kabın ağırlığı, ek ağırlık.
Darasını almak, darasına bakmak, darasını çıkmak, darasını düşmek... daralı, darasız...

DARAĞACI, fars. dâr (direk, ağaç)dan tr. ağaç ile dâr-ağacı/darağacı (ölüm yargısının asılarak uygulandığı direk.).

DARALMAK, tr. dar (bk.)dan dar-a-l-mak/daralmak (kendi kendine dar olmak).
Es. tr. taralmak/daralmak (t/d dönüşümüyle), kişinin kendi kendine daralması, sıkılaşması, genişleme eyleminin karşıtı.

Taraldum kapuya sığamadum ben
—Işk.—

Daraltıcı, daraltılmak, daraltma, daraltmak...

DARGIN, tr. dar (bk.)dan dar-ı-l-mak/darılmak/dar-gın-dargın... Gerçek anlamı, kendi kendine daralmış, sözlük anlamı gücenmiş, incinmiş (bk. Darılmak)... Yorulmak'tan yor-gun / yorgun, kırılmak'tan kır-gın/kırgın bg.

DARI, es. tr. tarığ'dan darı...
Tar kökünün, Türk dilinde daralmak, sıkışmak, dar olmak bg. anlamları var. Tarmak (yaymak, dağıtmak, ayırmak, yırtıcı hayvanların pençesi), tarıg (ekin, bitki, tane tohum), tarıgçı (çiftçi, tarımcı), tarıglag (tarla, tohum ekilen yer), targılanmak (ekin üyesi olmak), tarıglıg (ekin konan yer, anbar), tarılmak (daralmak), tarılmak (dağılmak), tarılmak (ekilmek), tarım (yüksek kişilere sesleniş sözcüğü, akarsu kolları), tarımak (ekin ekmek), tarımlamak (ırmağa atlayarak geçmek), tarımsımak (ekin eker görünmek), tarınmak (yalnız başına ekmek), tarırku (otu az yer), tarıtgan (ekinci, ekip biçici), tarıtgu (ekin ekecek), tarıtıglı (ekin ekmek üzere olan), tarıtıglık (ekin ekebilen, tarımcı olabilen), tarıtıgsak (tarımcılığı seven), tarıtmak (ekin ektirmek), tarka (koruk), tarnamak (tırmalamak), tarmaşmak (tırmalaşmak), tarmatmak (tırmalatmak)...
Öte yandan taramak (dağıtılmak, taramak), taranmak (taranmak), taraslamak (hızla dağıtmak), tarıdaçı (tarımcı, çiftçi)...
Bu örnekler, Türk dilinde, tar kökünün serpmek, dağıtmak, yaymak, açmak bg. anlamları içerdiğini, tarıg/tarıdarı sözcüğünün yaymak, serpmek, ekmek eylemleriyle ilgili olduğunu gösteriyor. Dar (bk.), tar kökünün bu eylemlerle bağdaşmayan anlamları da var. Tar (dar, kelek, sal yağ tortusu), tarınmak (öfkelenmek, kızmak), tarıkmak (yitmek, görünmez olmak, kaygılanmak), tartılmak (dışarı çıkarılmak), tartın (iyilikseverlik), tartmak (tarmak, çekmek), tarumak (daralmak) bg.
Bu örnekler tar/dar kökünde, olası bir ses dönüşümüyle, değişmeler olduğunu, Türk diline başka dillerden geçen sözcüklerin birbirine karıştığını gösteriyor. Ekin ekme eyleminin serpmek, saçmak (tohumu tarlaya serpmek, yaymak, saçmak, toprağın üzerine dağıtmak) eylemleriyle bağlantısı doğaldır. Ancak tar kökü, bu kökle başlayan ekip biçme eylemleri, ağaç, bitki gibi nesnelerin adları hep tr. değildir. Sanskr. taru (ağaç, bitki, dolaylı olarak ekinle, topraktan çıkıp bitmekle, yetişmekle ilgili), hit. taru (ağaç, odun, bitki, gene dolaylı olarak yerden bitmekle, yetişmekle, ekip biçmekle bağlantılı), sanskr. tari (kelek, sal, akarsularda ulaşımı sağlayan araç, bk. Dar.), süm. tar (kesmek, kesip ayırmak, dağıtmak), süm. dar (çok renkli, karışık, alaca)...
İmdi tr. tar/dar kökü ile Sümer-Hitit-Sanskrit dilleri arasında bir özdeşlik olduğu belli.
İng. millet, fr. millet, alm. Hirse, lat. panicum, isp. mijo, fars. erzen, tr. tögü...

DARILMAK, tr. tar/dar (bk.)dan dar-ı-l-mak/darılmak (kendi kendine dar olmak, sıkışmak, dar gelmek)...
Es. tr. de tarunmak (canı sıkılmak, usanmak), tarumak (daralmak), tarutmak (darlaştırmak)... Darılmak eylemini, daha çok, Anadolu türkçesinde buluyoruz. Dar kökünde, ufak bir anlam genişlemesiyle, incinmek, gücenmek gibi duyguya, duyarlılığa yönelik eylem türemiş. Nitekim darılmak denince birine, bir nedenle, gücenmek, incinmek, üzülmek, kırılmak anlaşılır. Yıkmak'tan yık-ı-l-mak/yıkılmak, sıkmak'tan sık-ı-l-mak/sıkılmak, asmak'tan as-ı-l-mak/asılmak, sarmak'tan sar-ı-l-mak/sarılmak, atmak'tan at-ı-l-mak/atılmak...

Yaban asmacuklari
Fitana sariluyi
Boyle idi yazilar
Nenen ne dariluyi
— Kar. —

Darılmak'tan: dargın, dargınlık, darılgan, darılganlık, darılmaca, darıltmak...

DAVA, ar. da'va (bir konu üzerinde durma, sorun)dan dava...
Ar. da gerçek anlamı, da'vet (çağırmak, çığırmak, buyur etmek)ten, bir yere çağırma, çığırma'dır. Tr. de kullanılan davet, davetiye sözcükleriyle eşkökenlidir... Bir konu, bir olay nedeniyle, yargıcın, savcının (eskiden kaadı'nın) önüne çağırma, bir soru konusunda ilgili işlem için getirme...

DAVRANMAK, tr. tav/dav (hızlılık, ivedilik, devinme bildiren kök)dan tav-r-a-n-mak/tavranmak-davranmak...
Gerçek anlamı çok hızlı devinmek, ivedilik göstermek, ivedilemek...
Tav/dav köküne eklenen r ortaeki anlam genişlemesini sağlar, kıv kökünden kıv-r-a-n-mak/kıvranmak eyleminde olduğu gibi. Tav-r-a-k/tavrak (hızlı, ivedi, ivecen), «...yil tek tavrak kelib»te: yel gibi hızlı gelip, gelerek, gibi. Tavramak (davranmak, büyümek), tavratgan (hızlandıran, ivedileştiren), tavratgu (davranılacak), tavuş (kımıldanma, davranma), tavış (kımıldanma, kımıldama, davranma), tavışgan (tavşan, çok hızlı giden, hızlı davranan, koşan bk. Tavşan)...
Davrandırmak, davranış, davranma...

DAVUL, ar. tabl (davul)den tabıl-tabul/davul...
Tr. de t/d dönüşmesi: tavranmak/davranmak, b/v dönüşmesi: barmak/varmak, böylece tabıl-davul...
Davulcu, davulculuk...
Fars. duhul, gr. tumpanon, lat. tympanum, alm. Pauke, fr. casse, tr. gehürge, fars. kûs (Anadolu türkçesinde kös dinlemek, fars. kûs'tan davul dinlemek), «...gehürge çaldılar» (Tarih-i Al-i Selçuk, çevirisi)...

DAYAK, es. tr. tayak (değnek, dayanak) tan dayak (bk. Dayamak)... Tayamak'tan tay-a-k/dayak-dayak...
Kök anlamıyla dayanan, dayanılan nesne, anlam genişlemesiyle dayak atma, dayak denen nesneyle vurma...
Fars. tay (yük dengi, denk, denge sağlayan araç, benzeme, tek olan), dâye (duvar, çatının dayandığı nesneler) sözcükleriyle tay/day kökünün yakınlığı görülüyor.
Dayaklamak, dayak atmak, dayak vurmak, dayak yemek, dayaktan geçirmek, dayaktan yılmak...

DAYAMAK, tr. tay/day (yaslanma, direnme, ağırlık verme, basma, ezme, sıkıştırma, pekiştirme, güvenme bildiren kök)dan tay-a-mak/tayamak/dayamak...
Kök anlamıyla dayak koymak, bir nesnenin dik durabilmesi için gerekli yerine tutucu bir araç koymak, pekiştirmek, yaslamak... (bk. Dayak)...
Dayanak, dayaşgan, dayaşık, dayatmak, dayattırmak... dayalı döşeli...

DAYANMAK, tr. tay/day (bk. Dayak)dan

day-a-mak/dayamak (bk.) **-day-a-n-mak/dayanmak**...
Kök anlamıyla: bir nesneye yaslanmak, ağırlık vermek, yıkılmadan durmak. Anlam genişlemesiyle: güvenmek, inanmak, varlığını sürdürmek, uzun süre olduğu gibi kalmak, bozulmamak, aşınmamak, sağlamlığını korumak, itmek, sürmek, pekişmek...
Dayanık, dayanıklı, dayanıklılık, dayanılmak, dayanılmaz, dayanım, dayanırlık, dayanışçılık, dayanışma, dayanışmak, dayanışmalı...

Oda inanma vü suya tayanma
Serabı teşnelikden âb sanma
— Enis. —

Askerin çokluğuna tayandılar
Küfre mağrur oldılan inandılar
— Budm. —

dizelerinde **tayanmak** sözcüğü güvenmek, inanmak anlamındadır.

DAYI, fars. **dai** (day/davar dizisi)dan **dayı** (ZŞ.)...
Gerçek anlamı: **dayanılan kimse, güvenilen nesne**, Halk ağzında **onun dayısı var** sözleri **onun dayanacak, güvenecek kimsesi, koruyucusu var** anlamındadır ki bu **dayı** ile bağlantılıdır... **Onun arkasında dağlar var, dayısı dağlardır** deyimleri dayanılan, güvenilen kimse, koruyucu kimse karşılığıdır. Anadolu türkçesinde **annenin erkek kardeşi** anlamında söylenen **dayı**'nın kökeni biraz karışıktır. Fars. **dâye** (dadı, sütnine, taya) ile tr. **dayı** (annenin erkek kardeşi) anlam kayması sonucu eşkökenli olabilir. Osmanlı döneminde, yönetici, görevli anlamında söylenen **dâi** (Cezayir **Dâi**'si) sözcüğü **dayı** biçimini almışsa da ar. **da'vet** (çağırma, çığırma, bir yere gelmek için söz bildirme)ten gelip **davet eden** (çağıran, birisi adına söz söyleyen, iş gören) demektir.
Asya türkçesinde **tagay** (tagai)ın değişerek **dayı** biçimini aldığını söyleyenler de var. Ancak Türk dilinde **ay** sonekinin **ıyı** biçimine dönüşmesi (Anadolu ağzında) biraz güç. **Takı, dakı** sözcüklerinin **dahi, daha** oluşu örnek gösterilse bile, bu, **al/ay** sesinin **ıyı, yı** olmasına gerekçe sağlamaz.
Fars. **tagar/tağar** (çuval) Kas. da geçiyorsa da t. değil, bunun gibi Kaş. da **tagay** sözcü **dayı** anlamındadır diye, fars. **dây** (dai) ya da **dâye** ile bağlantısı yoktur diyemeyiz.

DAZ, es. tr. **taz** (çıplak, saçsız, saçı dökülmüş baş)dan **daz**...
Asya türkçesinde **taz/kel, boynuzsuz, bitkisiz, çorak, taz koy/kel koyun, boynuzsuz koyun, taz yir/çorak yer, tazgarmak / kelleşmek, tazarmak / kelleşmek, taz at/alacalı at, tazgırmak/kelleşmek, dazlaşmak, tazlamak/birine kel demek** (hepsi için bk. Kaş.).
Halk ağzında **daz/ot** bitmeyen yer, **dazgıran/yüksek**, çıplak dağ, **dazlak/ayı, leylek, dazlamak/suçlamak**, yermek, hızla gitmek. (SDD.)...
Lat. **calvus**, fr. **chauve**, isp. **calvo**, alm. **glatzig, kahlköpfig**...

DAZLAK, tr. **daz** (bk.)dan **daz-lak/dazlak** (saçsız baş, çıplak baş)...
Dazlaklık, dazlamak (güç beğenmek), **dazlaklaşmak**...

DEFETMEK, ar. **def'** (kovmak, savmak, uzaklaştırmak) ile tr. **etmek**'ten **defetmek** (kovmak, uzaklaştırmak, savmak, atmak)...
Deflemek, defolmak...

DEFİNE, ar. **defn** (toprağa gömmek, gizlemek, saklamak)dan **define**... Toprağa gömülerek saklanan, gizlenen nesne, gömü...

DEFNE, es. an. **daphne**'den gr. **daphne**, tr. **defne**...
Söylencelere göre **Daphne** güzel bir kızmış, başından geçen acı bir olay nedeniyle ağaca dönüşmüş. **Defne** denen ağaç da onun adıyla anılır olmuş.

Defter, gr. **diphtera** (üzeri yazılı hayvan derisi)dan ar. **defter**...
Anadolu türkçesine Osmanlı yazınıyla geçti.
Rus. **devter**, alm. **Heft**, fr. **cahier**, isp. **cuadermo**, fars. **defter**, ing. **note-book**, lat. **codex, libelli**...

DEĞER, tr. **tegmek** (dokunmak, değmek, sürünmek, yaklaşmak)ten **teg-e-r/teğerdeğer**...
Anlam genişlemesiyle bir nesnenin dengi, karşılığı, **ederi** olan (bk. Değmek)...
Değerbiilr, değerbilirlik, değerbilmez, değerdüşürümü, değerlendirme, değerlendirmek, değerlenmek, değerli, değersiz, değersizlik...

DEĞİL, es. tr. **tag** (yok) ile **ol** (o)dan **tag-ol-tagol-tagul-tegul-tegül-degül-değül** /

değil. Gerçek anlamı: o yok, anlam genişlemesiyle: **olmaz, bulunmayan, olmayan, yok**...

Gül gülse daim ağlasa bülbül aceb degül
Zirâ kimine ağla dimişler kimine gül
—Bâkî.—

DEĞİN, tr. **değmek** (ulaşmak, erişmek, dokunmak bg.)ten **değ-i-n/değin**.
Bir yerden, bir başlangıç odağından bitim yerine varma, bitişi bildiren ilgeç, **tek, dek, deg** gibi söylenişleri de var (bk. **Dek**).
Anadolu türkçesinde, XIII. yy. dan beri kullanılan en eski, yaygın sözcükler arasındadır. Buna karşın yeni türetilmiş sanılarak Türk dilinin yapısına, ses uyumuna aykırı düştüğünü söyleyen dilciler bile çıktı.

On güne değin tamam şöyle gider
O birinci gün işit kim ol nider
— Şeyd. —

Otırub dölendi ol arada çak
Giceye değin ü gice olıcak
— Süh. —

Ele değin birikib geldi kolın
Anda geldi beş budak oldı elin
— Ga. —

Giceler irteye değin yatmayın
Kakıyuben kimseye kaş çatmayın
— Ruşeni. —

Bister-i gamda gözüm giceler uyhu görmez

İderin subha değin nâleleri döne döne
— Bâkî. —

dizelerinde **değin** sözcüğü os. **kadar** karşılığıdır (**kadar** sözcüğü de ar. dan aktarmadır, nicelik bildirir.).

DEĞİNMEK, tr. **değmek** (ulaşmak, erişmek, dokunmak, dayanmak bg.)ten **değ-i-n-mek/değinmek** (varmak, yetişmek, ulaşmak)...
Germek'ten **ger-i-n-mek/gerinmek, sürmek**'ten **sür-ü-n-mek/sürünmek, kaşımak**'tan **kaş-ı-n-mak/kaşınmak** eylemlerinde olduğu gibi köke gelen **in-mek** ekleriyle **değ-inmek**...

Değinmişdir oğlun ulu devlete
Batılmışdır ol ağırlık ni'mete
— Şeyd. —

Anı bilmekle erişdim Hazrete
Anı bilmekle değindim devlete
— Ga. —

Değinesin devlete birlik ile
Birliğe yetenler irdi menzile
— Ga. —

yeni türetilmiş sanılan **değinmek** sözcüğü,ğü, Anadolu türkçesinde XIII. yy. dan bu yana yazın dilinde geçmektedir.

DEĞİRMEK, tr. **değmek** (bk.)ten **değ-i-r-mek/değirmek**...
Kök anlamı, **döndürmek, çevirmek, iki nesnenin birbirine değmesini sağlamak**, çevreleyip **değirmi** kılmak... Anlam genişlemesi ile **ulaştırmak, eriştirmek, vardırmak, duyurmak, bildirmek**... Bunun eskiden **değürmek** biçiminde söylendiği de var.
Teğ, teg kökünden yumuşama ile **degdeğ/değ-i-r-mek/değirmek**, eskisi **tegirmek-teğirmek**...

Çok selâm kıldı sana kaygun yidi
Selâmum değür didi ısmarladı
— Şeyd. —

Akıl dir casusa yort imdi girü
Kanaate haber benden değirü
— Yunus. —

Çü casus bu sözi akla erürdi
Nice kim var idi haber değürdi
— Yunus. —

Nigâr ayağına yüri değür baş
Eyit ol gözi yaşlu ciğeri baş

dizelerinde **değirmek** sözcüğü **ulaştırak, eriştirmek, vardırmak, dokunmak, değmek** anlamlarındadır...

DEĞİRMEN, es. tr. **teg** (değme, dönme, çevrilme, yuvarlanma bildiren kök)den **teğ-i-r-men/tegirmen-değirmen**...
Uy. da **tegirmen**, Anadolu ağzında **değirmen, t/d** dönüşmesiyle. Türk dilinde **tek-teg-teğ** kökünün sürekli değişmesi anlam genişlemelerine yolaçtı. Bu nedenle **tegmek, teğmek, değmek** eylemlerinde, somuttan soyuta doğru, bir gelişme görülür. Bunu göz değmesi'nden

değer kavramına değin izlemek kolaydır.

Uy. teg köküne gelen **l-i-r-mek** ekleriyle **teglirmek** (döndürmek, çevirmek, çevrilmek), **r-e** ekleriyle **tegre** (ar. **daire**, dönen, yuvarlaklaşan, çemberleşen nesne), **i-r-mi** ekleriyle **tegirmi** (yöre, çevre, dolaşılan yer), **teg-i-r-mi-le-mek/tegirmilemek** (çevresini kuşatmak, sarmak, dolaşmak),... Anadolu ağzında **değinmek/tiginmek** (kavuşmak, ulaşmak), **değirmek/değürmek** (ulaştırmak, vardırmak, eriştirmek, duyurmak, bildirmek), **değirmen** (değirmen)...

Teğirmek eyleminin içerdiği **dönmek anlamıyla teg.** köküne gelen **i-r-men** ekleri sözcüğü **değirmen** biçimine soktu. Böylece **değirmen**'in gerçek anlamı **dönen**, kendi çevresinde **çevrilen**, **dolaşan**'dır. Men ekiyle kökten ad türetme tr. de yaygındır: **delişmen**, **evcimen** (bu sözcüğün fars. **ercümend**'ten türediğini ileri sürmek doğru değildir), **küçümen**, **karaman**, **kocaman**, **egemen** (bu sözcük de yeni sayılmasına karşılık eskidir, halk ağzında vardır, bk. **Egemen**...

Türk dilinde **k-g-ğ-v** seslerinde sürekli dönüşme vardır. Bu olayı **ögmek-öğmek-övmek** çizgisinde görürüz, **tek-teg-teğ**'de de **k-g-ğ** yumuşaması süreklidir. Tek **degin-değin** örneklerinde olduğu gibi. Bu dönüşmeye bakarak ar. **devr** (dönme, döndürme, çevrilme) ile tr. **teg-teğ** kökleri arasında bir bağlantı düşünülebilir. Ancak bu bağlantı ar. dan tr. ye değil, tr. den ar. ya doğrudur sanırız: **teg-teğ-değ-dev/teg-r, teğ-r, dev-r/tegir, teğir, devir.** Tr. **teg** kökünün **ar.** dan daha eskiliği gözönünde tutulursa kökenin tr. olma olasılığı artar. Ancak bu da bir yorumdur. (Bk. **Değmek**)...

Fr. **moulin**, fars. **âsiyâb**, ar. **mıthan**, alm. **Mühle**, itl. **molino**, isp. **molino**, ing. **mill**, lat. **mola**... Avrupa dillerinde **değirmen** anlamına gelen sözlerin kökeni sanskr. **mar olup dönmek, döndürmek, çevirmek** anlamındadır. Kök anlamı bakımından tr. **değirmen**'le Avrupa dillerindeki karşılıkları özdeştir.

DEĞİRMİ, tr. **tegirmi** (yöre, yuvarlak, çevre, tekerlek)den **değirmi**...

Teg/teğ köküne gelen **i-r-mi** ekleriyle **teğ-i-r-mi/teğirmi-değirmi** (bk. **Değnek**). **Değirmilemek, değirmileşmek, değirmileştirmek, değirmilik**...

DEĞİŞMEK, tr. **tegişmek** (karşılaşmak, birbirine değmek, dokunmak, birini verip ötekini almak, alıp-vermek)ten **değişmek**...

Anlam genişlemesiyle: **bir durumdan başka bir duruma geçmek, başkalaşmak.** Ayrıca karşılıklı olarak **verip almak.** Kök anlamıyla **birbirine değmek, karşılıklı olarak birbirine değmek.**

Köke gelen **i-ş-mek** ekleriyle eylem türetme: **el** (il)'den **el-i-ş-mek/elişmek** halk ağzında **elişmek** biçimi daha yaygındır), **bill**'den **bil-i-ş-mek/bilişmek, çek**'ten **çek-i-ş-mek/çekişmek, gir**'den **gir-i-ş-mek/girişmek, sev**'den **sev-i-ş-mek/sevişmek** bg. (Bu örneklerde sözcüğün kökünü düşündük eylem durumunu değil. Bu nedenle **el-il, bil, çek, gir, sev** köklerini aldık.)...

Değiş, değişik, değişiklik, değişim, değişken, değişkenlik, değişkin, değiştirge, değiştirgeç, değiştirilmek, değiştirmek, değiştirtmek...

DEĞMEK, es. tr. **teg** (ulaşma, dokunma, yaklaşma, dönüşme, başkalaşma, çarpda, dönme, çevrilme, dolaşma, karşılık olma bg., bildiren kök)den **teg-mek/tegmek-teğmek/değmek**...

Tr. **teg, teğ, tag** kökleriyle süm. **tag, teg** kökleri arasında, anlam içeriği bakımından, bir yaklaşım vardır. Sümer dilinde **tag, teg** biçiminde okunabilen kökler **değme, dokunma, birbirine ulaşma, bitişme, yanyana gelme** bg. anlamları içerir. Tr. **teg, teğ, değ** köklerinde de bu anlamlar saklı. Türkçe sözcüklerin yazıya geçirilişi, Sümer diline oranla, çok yeni olduğu gibi yazılar da Türk buluşu değildir. Sümer dilinin yapısı, ses uyumu Hind-Avrupa dillerine pek benzemiyor, köklerde değişme, başkalaşma sürekli değil, bütün yük eklerdedir. Durum Türk dili için de öyledir. Üstelik **tak, tag, tah, teh, dak, dag** kökleri Hitit dilinde, eski Anadolu dillerinde de vardır.

Değmek sözcüğünün içerdiği anlam, kökten çok, köke gelen eklere dayanıyor. **Değirmen, değer, değişmek, değmek** (dokunmak), **değirmi** bg. sözcükler kök bakımından özdeş, anlam yönünden ayrıdır. Anadolu türkçesiyle Asya türkçesi, bu konuda, az çok değişik özellikler gösteriyor.

Kaş. da: **tegdeg** (neden ar.**sebeb**), **tegdi** (görücü, os. **ziyaretçi**), **tegilmek** (şaşılaşmak), **teginmek** (büyük bir görevlinin yanına gelmek), **tegir** (değer, eder), **tegirme** (çörek, değirmentaşı), **tegirmek** (yaklaştırmak), **tegiş** (değişme), **tegişmek** (yargılanmak, değmek), **teğmek** (değmek, dokunmak), **tegre** (çevre, ar. **daire**), **tegrek** (halka, çember), **tegürgen** (boyuna değişen, eriştiren), **tegürmek** (eriştirmek, değirmek, dokundurmak)... Bu sözcüklerin kuruluşunu, yapısını bir yana bırakıyoruz, bizi ilgilendiren sözlükteki biçimleridir...

Uy. da, yukarki örneklerden ayrı olarak, **tegmek** (ulaşmak), **tegriklemek** (dört yanını çevrelemek, kuşatmak), **tegşülmek** (değiştirmek), **tegşürmek** (ulaştırmak, getirmek), **tegürtmek** (değdirmek, değirmek), **tegürtürmek** (alaştırmak)... İki Asya türkçesini karşılaştırdığımızda **teg** köküne yüklenen anlamların eklere bağlı kaldığı anlaşılıyor.

Anadolu halk ağzında: **değgin** (soğuk algınlığı), **değim** (değer, eder, os. **kıymet**), **değirme** (topaç, çevresi işlenmiş yaşmak), **değirmek** (eriştirmek, bildirmek), **değişik** (iç giysisi), **değiştirme** (besili bir çocuğun birdenbire cılızlaşması), **değme** (kalıt, ar. **miras**, elçi), **değmede** (olası, öyle sanırım), **değmek** (yemişler olgunlaşmak), **değre** (zıbın, kağnı kollarından biri, uzun değirmi ağaç), **değrek** (değirmi), **değrim** (üç açılı biçimde katlanan örtü.) Bu sözcüklerin de halk ağzındaki söylenişlerine göre kökleri gözönünde tutuldu. **Teg-teğ-değ** değişmesi dışında, köklerde başkalaşma, ayrılma yok, **değek, teğek, tevek, devek, diğek** (hepsi de **asma dalı, asma kütüğü, asma filizi**)...

DEĞNEK, tr. **tegmek** (dayanmak, yaslanmak, ağırlık varmak, dokunmak, ulaşmak bg. anlamları içeren **teg, tag** kökünden)ten **teği-nek/teğinek-değnek**...

Tr. **tag** kökünden yumuşama ile **teg-teğ-değ** (bk. **Değmek**), **i-mek** ekleriyle **tag-ı-nak/teğinek-teğnek-deynek**... Kök anlamıyla **dayanak**, dayanılan, yaslanılan araç, **değenek-deyenek.**

Değenek lâzım oldı ağyâra
Olmak ister kapında derbanın
— Bâki—

Matbahlarına aç varan âdem
değenek yer
Derbanları var göz kapıda el değenekte
— Ruhi —

Değnekçi, değnekçilik, değneklemek, değneklenmek, değnekli, değneklik...

DEHLEMEK, tr. **deh** (doğal ses, yansıma ses)den **deh-le-mek/dehlemek**.. **Deh deh** diye sesler çıkararak hayvanı sürmek, yürütmek.

Arabamın atları deh deh aman da
Boyalı kanatları deh deh aman da

DEK, tr. **tek-teg-deg-dek** (değen, varan, ulaşan, erişen)ten **dek**...

Bir işin, bir eylemin bitim yerini bildiren ilgeç... **değin... buraya dek** (buraya değin), **oraya dek** (oraya değin), os. **kadar... buraya dek** (buraya kadar). (bk. **Değin**)...

DELİ, tr. **telü-teli-delü-deli** (usu gitmiş, azgn)den **deli**...

Tr. **telmek** (delmek, sürüye katmak, azmak, sağa sola bakınmak, dengesini yitirmek gibi anlam genişlemesiyle **tel** kökünden türemiş eylemleri içerir.). Gerçek anlamda **telü, delü, deli** sözcüğü **delen, delik açan, sürüye katılan, sağa sola bakınıp duran, azan, dengesiz** demektir.

Kaş. da **telgemek** (sıkmak, üzmek), **telgenmek** (kızmak, içerlemek), **telik** (delik), **telim** (çok, pek çok, pek, hep), **telinmek** (delinmek), **telmek** (delmek, sürüye katmak, eklemek), **telişmek** (delmekte yardım etmek, karşılıklı delmek), **telmirmek** (sağa sola bakınmak), **teltürmek** (deldirmek), **telü** (deli).

uy. da: **telim** (çok, pek çok), **telinmek** (delinmek, çatlamak), **telmirmek** (aramak, özlemek, yalvarmak), **telük** (yiyecek, azık)... Halk ağzında: **delbesek** (deli, ussuz, anlayışsız, başıboş), **delbizlemek** (iğrenmek, tiksinmek), **deldel** (beceriksiz, geçersiz), **dele** (sansar), **delecek** (delme aracı), **delecen** (deli gibi davranan, ağaçkakan), **deledüz** (dönek, sözünde durmayan), **delek** (deli, ussuz), **deleme** (topaç), **delemet** (yardım etmek), **delenç** (iyi konuşan, güzel konuşan), **delengiç** (ağaçkakan), **delese** (topaç), **deleşik/deleşük** (beceriksiz), **deleyen** (ağaçkakan), **delgeçir** (içlik, iç giysisi, delme aracı), **delgiç** (yeri delip tütün dikme aygıtı, delme aracı), **delgüç** (zımba, giysi), **delibağ** (kendiliğinden biten bitki), **delibalak** (beceriksiz, ağırbaşlı olmayan), **delibaş** (koyunu döndüre döndüre öldüren bir sayrılık), de-

lice (yırtıcı bir kuş, şubat, yabanzeytini, aşılı yabanasması), **delikçe** (yere delik açılarak oynanan bir oyun), **delimsirik** (azgın, delice, çılgın), **deliotu** (esrar), **delirce** (atmaca), **delisengi** (başdönmesi, sersemlik)...

Bu örneklerde **del** kökünün **delmek, azgınlık, delilik, yırtıcılık, başıboşluk** bg. usla, dengeyle, ölçüyle bağdaşmayan eylemlerin kaynağı olduğu, anlam genişlemesiyle değişik durumları, oluşları bildiren bir içerik kazandığı anlaşılıyor.

Osk-Lat. dilinde **dalivus** (deli, çılgın, azgın) sözcüğü tr. **tel-del** köküyle yakınlık gösteriyor: **dal-tel-del**...

Fars. **divâne**, ar. **mecnûn**, lat. **insanus, stultus**, alm. **irrsinnig, wahnssinnig, dumm**, fr. **fou, insensé**, ing. **mad**, isp. **insensato**, itl. **insensàto**, gr. **aphron, paraphron**...

Ben deli oldum deli
Tutun bağlağun beni
Ben bu dertten elürsam
Gızlar ağlağun beni

— Dursun Yavuz —

Deli'den: **delibalta, delibozuk, delice, delicesine, deliduman, delidolu, delifişek, delikanlı, delikanlılık, delirmek, delirtmek, delişmen, delişmenlik**...

DEMET, gr. **demati** (tutam, avuç dolusu, bağ, koçan)den **demat-demet**...

Demation, demet'le eşanlamlı. Gr. **deo** (bağlamak)tan **demos** (bağ), böylece **deo**'dan **demos, demation - demati - demet-demet**... Anadolu türkçesine, Anadolu'da konuşulan, rum. dan geçti.

Lat. **fascio** (bağlamak)dan **fasciculus** (küçükbağ, küçük demet)tan fr. dan alınma **fasikül** (bağ, demek), **fascia** (bağ demet), **fascis** (bağ, tutam, demet)... gr. **phaxelos** (bağ, demet), fr. **tutam, koçan**, alm. **bündel**, fr. **faisceau**, isp. **fasces**, ing. **bunch**, fars. **deste, beste**, itl. **fascio**...

Demetlemek, demetlenmek, demetleşmek, demetleştirmek, demetli...

DEMİR, moğ. **tumur** (demir)den **temür-temir-demir**...

Asya türkçesinde **timür, timir** biçimleri de var. **Demir** denen nesne ilkin Anadolu'da bulunmuş, kullanılır olmuştur. Asya ulusları, demiri sonradan, Anadolu'nun komşularından öğrendiler. Bu nedenle **demir** sözcüğünün kökeni de Anadolu'dur.

Sanskr. **tamra**, süm. **tibira** (demirci, demir işleyen), **anbar** (demir), hit. **anbar** (demir, süm. den). **Tibira** sözcüğündeki **b** sesi Türk ağızlarında **m** sesine dönüşür ya da bunun karşıtı olur, **men/ben, munğ/bun** (bk. **Bunamak**), **min/bin**... böylece **tibira/timira**'dan sanskr. **tamra** sözcüğü **timira-timra-tamra**... Alm. **Eisen**, lat. **ferrum**, fr. **fer**, isp. **hierro**, itl. **férro**, fars. **âhen**, ar. **hadid**.

Demirağacı, demirbaş, demirci, demircilik, demirhane (fars. **hâne**/ev), **demirkapan** (mıknatıs), **demirkapı, demirkazık, demirkırı, demirlemek, demirlenmek, demirleşmek, demirli, demirperde** (fars. **perde**/örtü), **demiryolu**...

DEMİRHİNDİ, lat. **tamarindus** (bitkibilimde **tamarindus indica**/Hind **demirhindi**si)tan **demirhindi**...

Tatlı içeceklerin yapımında kullanılan bir bitki. Asya türkçesinde **arubat**, Avrupa dillerinde **tamarinde**...

DEMLEMEK, fars. **dem** (soluk, çağ, süre, içki)den **dem-le-mek**...**demlemek**...

Kök anlamı, **belli bir süre bekletip son niteliğine eriştirmek**, anlam genişlemesiyle **olgunlaştırmak, içilecek duruma getirmek**... **bekletmek**... (**çayı oldurmak**)...

Dem-almak (içmek, içki almak, içilecek duruma gelmeye bırakmak)... Fars. **dem** ile tr. **le-mek, almak** eklerinden birleşik eylem türetmek tr. de yaygındır, ara. **nefs**'ten **nefes almak** gibi...

Demlendirmek, demlenmek, demli, demlik...

DENİZLİ, tr. **tonğuz** (domuz)dan **tonğuzlu-tonuzlu-tunuzlu-tenizli/denizli**.

İbn Battuta Seyahatnamesi'nde **Denizli** ilinin adı **Tongozlu, Tonuzlu, Tunguzluk** biçimlerinde geçer. Bu durum, eskiden **Denizli** yöresinde çok yabandomuzu bulunmasından dolayı olsa gerek.

DENK, çin. **teng** (eş, benzer)den **teng/deng-denk**...

Uyg. **teng** (ölçü, tartı, ölçek), **teng-lemek/denglemek** (ölçmek, tartmak, dengeli duruma getirmek), **tenglig** (ölçülü, tartılı, dengeli).

DENKLEM, çin., tr. **teng/denk** (ölçü, tartı, eş, benzer, denk)ten **denk-le-mek/denklemek-denklem**...

Tr. **em**, lem ekleriyle kökten araç, ar türetme **özlemek**'ten **öz-l-e-m/özlem**,

halk ağzında **eylem seylem** (yavaş yavaş, ağır ağır, eylene eylene)...

Denklemek, denklenmek, denkleşme, denkleşmek, denkleştirmek, denklik... sözcükleri hep **denk-denklem** bağlantısı içinde oluştu.

DEPO, fr. **dêpôt** (yığınak, toplama yeri) dan **depo**...

DEPREM, es. tr. **tebremek** (sarsılmak, kımıldamak, sallanmak)tan **depr-e-m/deprem**...

Yer tebremeki (yer sarsıntısı, yer depremesi), **tebretmek** (sarsmak, sallamak, kımıldatmak)...

Depremyazar, deprenmek, depreşmek, depreştirmek...

DERBEDER, fars. **der** (kapı), **be** (ulaştırma eki)den **der-be-der** (kapı kapı dolaşan, belli bir yeri, kapısı olmayan) - **derbeder**...

DERE, fars. **dere** (iki dağ arasındaki dar yer, suların aktığı dar oylum, daracık su akacağı)den **dere** (ufak, çay, akarsu)... Sözcüğün kökeni sanskr. **dara** (dere)dır...

Sanskr. **dara**, fars. **dere**, alm. **Thal**, ing. **dale**, fr. **vallée**, lat. **vallis**, isp. **valle**, itl. **vallàta, valle**, ar. **nüheyr**...

DEREBEYİ, tr. **türe-begi** (töreyi, düzeni, yasayı, kuralı koruyan **bey**, yasal görevli, yasacı, **yasakçı**)den **dere-beyi/derebeyi**...

Eskiden, yönetim yerinin, **baş-il**'in (başkent) dışında kalan bölgelerde genel yasaları uygulamakla görevli kimselere **türebegi, törebegi, törebeki** denirdi. **Törebege - törebegi - terebegi - derebeği - derebeyi**...

DERGİ, tr. **termek** (toplamak, bir yere getirmek)ten **der-gi/dergi**...

Deren, toplayan, toparlayan, birleştiren, biriktiren bg. anlamları içerir. (Bk. **Dermek**)...

Sermek'ten **ser-gi/sergi, vermek**'ten **vergi/vergi** (eskiden **birmek**'ten **bir-gü/birgü**), **sarmak**'tan **sar-gı/sargı, çalmak**'tan **çal-gı/çalgı**... örneklerinde görüldüğü gibi **termek**'ten **ter-gi/tergi-dergi**...

Dergilemek, dergilik...

DERHAL, far. **dèr** (de, da bildiren ek) ile ar. **hal** (durum)den **der-hal/derhal** (bulunduğu durumda, olduğu gibi, değişmesine, başka bir duruma girmesine olanak bırakmadan, **hemen**, birdenbire, soluk aldırmadan)...

DERİ, es. tr. **teri** (deri)den **deri**...

Gr. **derma** (deri), **dero** (deriyi yüzmek, ağır suçlamak, yaralamak), lat. **tergus**, tr. gön, alm. **Haut**, fr. **peau, tissu**, itl. **piel, pellejo**, ing. **skin, hide**, fars. **post**, ar. **cild**, itl. **cuoio**, uy. **Kuykar**.

Derialtı, derici, dericilik...

DERİSMEK, tr. **tir** (diri, canlı)den **tirişmek-terişmek/derişmek**...

Kök anlamıyla, **kendine gelmek, toparlanmak, dirilik kazanmak, toplaşmak**. Anlam genişlemesiyle **derlenmek, toplanmak, biraraya gelmek, toplaşmak**... bk. **Dermek**)...

DERLEMEK, tr. **termek** (toplamak)ten **der-l-e-mek/derlemek**...

Bir araya toplamak, **düzenlemek**, yığmak, bütünleştirmek gibi anlam genişlemesiyle oluşan eylemler (bk. **Dernek**). **Derlenmek, derleyici, derleyicilik, derli toplu**...

DERMAN, fars. **dermân** (em, güç, sağlık, erk, sağlamlık)dan **derman**...

Tr. **ot**, moğ. **em**, ar. **ilâç**...

DERMEK, tr. **tir** (dirilik, canlılık, güçlülük, sağlık, esenlik, yaşama, erklilik bildiren kök)den **tirmek-termek/dermek**...

Kök anlamı: **dirilik vermek, canlılık, güçlülük, sağlık, erk, güç kazandırmak**. Anlam genişlemesiyle: **toplamak, yığmak, biriktirmek, biraraya getirmek, düzenlemek, toparlamak**...

Tr. de **tir-dir-ter-der** köklerinde **t/d, i/e** seslerinin dönüşümü sonucu anlam genişlemesi olmuştur.

Tirig/diri, canlı, sağlıklı, güçlü, **tiriglig/dirilik**, canlılık, sağlamlık, esenlik, güçlülük, **tirilmek/toplanmak, derlenmek, kendine gelmek, toparlanmak, tirin/dernek, topluluk, tirgin/dernek, topluluk, birlik, tirin, tirgürmek/canlandırmak, tirik/derme, deriş**, toplama, **tirilmek/dirilmek**, canlanmak, yaşamak, **tirkeş/yığışma**, kalabalık, topluluk, **tirkeşmek/toplanmak**, toplaşmak, **derleşmek, tergeşmek** (hepsi için bk. **Kaş., Uy.**)...

Bu örneklerde **tir-ter-dir-der** köklerinin eşanlam içerdiği görülüyor. Bu olay, **dermek** eyleminin **canlılık, dirilik** içeren bir özellik taşıdığını ortaya koyar.

Türk dilinde **e/i, i/e** dönüşmelerinin sürekliliği sayısız örnekleriyle bilinen bir olaydır: **eğmek/iğmek, vermek/virmek, birmek/bermek, itmek/etmek, irmek/ermek, erişmek/irişmek, yetmek/yitmek, yimek/yemek, giymek/geymek, giyesi/geyesi, geysi/giysi, ter/tir, demek**

/dimek, er/ir, erte/irte, tigin/tegin, terilmek/tirilmek bg. örnekleri istediğimizce çoğaltabiliriz.

Anadolu halk ağzında: **deri/topluluk**, düğün, dernek, **derik/birikinti**, üzüm toplama sepeti, **derimek/kendine gelmek**, **derinmek/eşelemek**, dağıtmak, **derinti/topluluk**, kalabalık, **dirinti**, **derişmek/sürdürmek**, ar. **devam** etmek, **derişter/toplayıcı**, **derlemek/toplamak**, söyleşiye dalmak, **dernemek/toplamak**, **derneşik/derli toplu**, **derneşme/topluca** görüşme, **derneşmek/toplanmak**, direnmek...

Der kökünde **toplanma**, **birikme**, **bir-araya gelme** anlamları. Öte yandan **diril/tin**, yaşam, ar. **ruh**, **dirilik/toplantı**, iyi geçinme, anlaşma, **dirimlik/yaşam**, sağlık, **dirimsellik/egemenlik**, **dirişme/** direnme, dayatma, **dirkeşmek/dirilmek**, eselmek, **dirkilmek/karşı** gelmek, direnmek, **dirlik/özel** toplantı, geçim, yaşam, dirilik, sağlık, düzen, uyum... (SDD.).

Bu örneklerde de **dir-der** köklerinde anlam özdeşliği açıkça beliriyor. İki kökte de **toplanma**, **yaşam** anlamı ağırlığını, etkinliğini koruyor.

DERNEK, tr. **tirmek/dermek**'ten **der-n-ek /dernek**... (bk. **Dermek**)...

Toplantı, toplanma, düzenlenme, diriliğini sürdürme bg. anlamları içerir.

DERS, ar. **ders** (yineleme, iz bırakma, belleme, edinme, öğrence)ten **ders**...

DERT, fars. **derd** (acı, sayrılık, üzüntü, sıkıntı)den **dert**...

Dertlenmek, **dertleşmek**, **dertli**, **dertlilik**... bg. tr. eklerle.

DERYA, fars. **deryâ** (deniz, büyük su birikintisi, engin)dan **derya**...

Türk diline yazın yoluyla giren sözcüklerden biri olup Divan şiirinin başlıca kavramlarındandır...

DESTAN, fars. **dâstân** (öykü, ün, masal) dan **destan**...

Tr. de **koçaklama**, **yiğitleme** denir. Gerçek anlamı doğaüstü olayları öyküleştirip anlatma, masallaştırmadır.

DESTE, fars. **dest** (el)ten **deste** (bir elle tutulacak nicelikte olan). Tr. **tutmak**'tan **tutam**, **bağ**...

Desteci, **destecilik**, **destelemek**, **destelenmek**, **desteleyici**...

DESTEK, fars. **destek** (elcik, ufak el, dayanak)ten **destek**...

Tr. de **dayanak**, dayaşgan, direk anlamında söylenir, anlam değişmesiyle.

Destekdoku, desteklemek, desteklenmek, destekletmek, destekleyici, destekli, desteksiz...

Alm. Stütze, Stützbalken, fr. poutre, appui, isp. apoyo, itl. appoggio, ar. mesned, fars. pâye, lat. stabilimentum, adminiculum, fulcimentum, colunem, ing. prop, support, gr. sterigma...

DEŞMEK, tr. tış-deş (açmak, dışarı çıkarmak, yarmak anlamını içeren kök)ten deş-mek/deşmek...

Tr. de tış, taş, dış, deş kökleri **dışarı**, açık anlamlarını içeren eylemlerin kaynağıdır. **Dışarda**, **taşrada**, **dışta**, **tışta**, **dışlamak**, **tışlamak** sözcükleri **dışarda olmak**, **içte bulunmamak** demektir. Ses dönüşümüyle **tış-taş-teş-deş** biçimleri oluştu. **Deşmek**, kök anlamıyla, bir nesneyi dışarı çıkarmak, bir yeri açmak, yarmak, içindekini açığa, dışarı çıkarmak eylemlerini kapsar. Halk ağzında **teşmek**, **tişmek**, **dişmek** sözcükleri **deşmek** anlamındadır. Anadolu türkçesinde XIV. yy. dean bu yana **deşmek** sözcüğü söylenir, **yarıp açmak**, **yarmak**, **delmek** anlamını içerir.

Ya kurda tüş olur ü karnın deşer
Ya uğrar doğan kursağına düşer
— Süh. —

dizelerinde **deşer** sözcüğü **yarar**, **deler**, yarıp açar, içini dışına çıkarır anlamındadır.

Halk ağzında **deşmek** denince, **yeri eşmek**, **delmek**, **yarmak**, **ayırmak** anlaşılır (SDD.). Teşik (obur), teşük (deşik, taşağı yarık, Kaş.)... **Deşilmek** (yarılmak), **deştirmek** (yardırmak, açtırmak, Tar. Söz.).

DEV, fars. **div** (dev)den **dev**...

DEVE, es. tr. **teve** (deve)den **deve**...

Asya türkçesinde **tivi**, **tevi**, **tevey**, **teve**, devey, devi (Kaş.), gibi söylenişleri var. Anadolu halk ağzında **deve** (demir sacayak, tüfe denen dokuma aracı parçası), **deve** (deve)... Bize kalırsa **deve**nin doğal yapısı, iri gövdesi nedeniyle, dev, div sözcükleriyle bağlantısı vardır. Kaş. da geçen **tivi** (deve) sözcüğü fars. **div** (dev) ile eşkökenlidir.

Ar. **cemel**, lat. **camelus**, gr. **kamelos**, fr. **chameau**, alm. **Kamel**, itl. **cammello**, (Avrupa dillerine ar. **cemel**'dan geçti). **Deveboynu**, **deveci**, **devedikeni**, **devedişi**, **devedöşlü**, **deveelması**, **devekuşu**, **devetabanı**, **devetımarı**, **devetüyü**...

DEVİNMEK, tr. **teğinmek** (kımıldamak, değmek, davranmak, bk. **Değmek**)ten **tevinmek/devinmek** (uğraşmak, kımıldamak, ar. **hareket etmek**). **Sevmek**'ten **sev-i-n-mek/sevinmek**, **yermek**'ten **yer-i-n-mek/yerinmek** örneklerinde olduğu gibi...

Dünya derdine düşelden beri bu
çorlu gönül
Yakasın tasa elinden devinub
kurtaramaz
— E. Nazmi —

Girih kim gitdi elden düşdi dişe
Devinmekdir ana derman hemişe
— Veyse. —

Kımıldanır hep dertlerim devinir
Yas ile sevincim yıkılır dağlar
— Karacaoğlan —

Devindirmek, **devindirtmek**, **devingen**...

DEVİRMEK, tr. **teg/teğ** (dönme, değme, çevirme, dayanma, bildiren kök)ten **teğ-ü-r-mek/teğürmek - tevürmek/devirmek** (bk. **Değmek**)...

Tevürgen (çok çeviren, boyuna çeviren, Kaş.), **tevürmek** (çevirmek, Kaş.), **tevirmek** (devirmek, çevirmek, Uy.), Anadolu halk ağzında **divermek** (iterek devirmek, devirmeye çalışmak), **düvermek** (itmek, dayanmak, iterek devirmeye çalışmak).

Tev köküyle **teg/teğ/dev** bağlantısının doğal sonucu olarak **tevirmek-devirmek**...

DEVRİM, tr. **devirmek** (bk.)ten **dev-i-r-im /devirim-devrim**...

Halk ağzında **devrim** (sofra), **devrisi gün** (ertesi gün), **devrisi** (ertesi, SDD.). Yeni türetildiği ileri sürülen **devrim** sözcüğünün halk dilindeki, başka anlamda da olsa, karşılığı bu savı çürütüyor açıkça...

DIŞ, tr. **taş-tış** (dışta olan, içte olmayan) **tan tış/dış**...

Tr. de sürekli dönüşme gösteren **t/d** seslerinin değişmesiyle **tış-dış**. Nitekim **tiş/diş**, **timin/demin**, **tişi/dişi**, **til/dil**, **tilek/dilek**, **tikmek/dikmek**, **tiken/diken**, **tişlemek/dişlemek**... **Dışadönük**, **dışasalak**, **dışavurumcu**, **dışbaşkalaşım**, **dışbükey**, **dışderi**, **dışık**, **dışınlı**, **dişişleri**, **dışki**, **dışkılık**, **dışkutsal**, **dışlak**, **dışlamak**, **dışodun**, **dışsatım**, **dıştan**, **dışters**, **dışyüz**...

DIŞARI, es. tr. **taşgaru-taşkaru** (dışarı, içten dışa doğru)dan **taşgaru-taşaru- tışarı-dışarı**... ortada bulunan g sesi Anadolu ağzında sürekli düşüş gösterir. **Taş** sözcüğü, köken bakımından **dışta**, **dışarda olan**, **yüze vuran**, **görünen** anlamlarına gelir. (bk. **Taş**)...

Dış, **dışarı** sözcükleriyle **taş** eşkökenlidir (bk. **Taşmak**).

Dışarı, dışarısı, dışarlık... **dışarı çıkmak**, **dışarıda**...

DİBEK, tr. **tüp** (tepe, dip, temel, kök)ten **tüb-e-k/tibek-dibek**...

Kök anlamı **tepesine vurulan**, **tepesine vurularak döğülen**, sözlük anlamı **yayık**, **ağaç**, **havan**, **dibek**...

Tüpülemek-tepelemek/tepesine vurarak döğmek, ezmek. Halk ağzında **töbek/** tepe, **töpe/doruk**, son, uç, **dübek-tübek-tibek-dibek** biçimleri, bu biçimlerde **dibek**'e doğru ses değişmesi.

Tepmek, **tepelemek** eşkökenli...

DİK, tr. **tig/tik** (ayağa kalkma, yükselme, bölünme, dik durma, ağma bildiren kök)ten **dik**...

Fr. **droit**, lat. **rectus**, **directus**, alm. **steil**, sanskr. **rjuh**, isp. **recto**, itl. **retto**, kelt. **reg**, got. **raihts**, ing. **right**, ar. **amûd**, fars. **rast**...

DİL, tr. **til** (dil)den **dil**...

Til, **t/d** dönüşmesiyle **dil**, konuşulan **dil**, ağızdaki **dil**...

Til/dil sözcüğünün doğal ses, yansima ses olması olasıdır. Ağızdan çıkan **till** sesinin **l** ekiyle **tiill** biçimine girmesi sözcüğün yapısına da, ağzın çıkardığı doğal sese de uygundur. Ağızdaki **dil**'le konuşulan **dil** arasındaki bağlantı, konuşma eyleminin ağızdaki **dil**'le sağlanması yüzündendir. Durum **başka ulus** dillerinde de buna yakındır.

Ar. **lisan** (konuşulan dil, ağızdaki dil), fars. **zebân** (ağızdaki dil, konuşulan dil), lat. **dingua**, **lingua**, sarskr. **jihva**, fr. **langue**, isp. **lengua**, itl. **lingua**, got. **tuggo**, alm. **Zunge**, ing. **tongue**, gr. **glotta**, rum. **glossa**...

Dil/anahtar, sözleşme, koy, körfez, tutsak (Tar. Der.)...

DİLEK, tr. **til** (dil)den **til-e-k/tilek-dilek**...

Dil'le istenen, söylenen, **dil**'den gelen, dil'le bağlantılı olan, **dilenen** (istenen). Dilemek eyleminden ad.

Döl, döllemek'ten döl-e-k/dölek (çok döl veren, dölleyici, dölleme gücü çok olan), elemek'ten el-e-k/elek gibi...

Dilek (ar. şefaat), dilek bitirmek (gereksinmeyi yerine getirmek, karşılamak), dilek bulmak (isteğine kavuşmak, istediği olmak), dilekçe (dileğe uygun, istenildiği gibi), dilekçi (ar. şefaat-çı), dilek etmek (dilemek, yakarmak), dileklü (isteği olan), dileği olan, dileyen)...

DİLEKÇE, (dileği bildiren yazı, isteği dile getiren yazılı belge, ar. istida/başağrıtmak anlamında sud'a'dan)...

DİLEMEK, tr. til/dil (dil)den til-e-mek/dilemek...

Kök anlamı: dille kımıldatmak, dili oynatmak, sözlük anlamı: isteğini söylemek, dille açıklamak, istemek. Bu durumda anlam genişlemesi sözkonusudur.

Dil köküne bağlı dilemek eyleminden türevleri: dilenci, dilencilik (dilenmek'ten), dilendirmek, dilenmek, dillengeç, dillemek, dillenmek...

DİLİM, tr. til/dil (bk.)den tilmek-dilmek/dil-i-m/dilim...

Dil biçiminde olan, dil gibi, dile benzeyen. Anlam genişlemesiyle: uzunlamasına kesilmiş nesne, bölüm, bölümcük...

Dilimlemek, dilimlenmek, dilinim, dilmek...

DİN, ar. din (gelenek, alışkanlık), ya da soğ. dön (din)den din...

Ar. da din (sürekli yağmur, boyun eğme, buyruk altına girme, sultan, mülk, buyruk, tarikat, üstün gelme, yok etme, kendini Tanrı'ya adama bg.), sözcüğünün içerdiği anlamlar tr. de bilinmez, söylenmez. Bize kalırsa din sözcüğünün kökeni soğ. dön'dür, ar. ya oradan geçmiştir. Yazılış biçimine bakılırsa din ile deyn (borç) eşkökenlidir, ikisi de dyn ile yazılıp ayrı okunur. Fars. din (güneş ayının yirmi dördüncü günü).

Ar. din, soğ. dön, lat. religio, alm. Religion, fr. religion, isp. religion, itl. religione... Uygur türkçesinde dindar-dındar (seçkin, üstün, seçilmiş)...

DİNLEMEK, tr. tınğ (doğal ses, yansıma ses)dan tıng-la-mak/tınglamak-tinglemek-dinlemek.

Doğadan tınğ-tinğ diye yansıyan sesi duymak, işitmek, sesin kulakta tınğtın-din diye yansıması...

Uy. da tıng (ses), tınglamak (dinlemek, duymak, işitmek) eylemiyle Anadolu türkçesinde dinlemek özdeştir. Bu örneğe göre sözcüğün gelişimi: tınglamaktınğlamak-tinğlemek-dinlemek doğrultusunda... Eski türkçede tın-tin sözcüğü yel, soluk anlamındadır (bk. Dinlenmek), bu kökle tıng-tinğ arasında bir bağlantı olsa gerek. Doğadan çıkan tıng sesiyle yellerin esmesi arasında özdeşlik vardır.

Lat. avdire (avris/kulak'la ilgili), alm. zuhören, ga. axroomai, fr. écouter, entendre, fars. şinîden, ar. se'i...

DİNLENMEK, es. tr. tın/tin (yel, soluk) den tin-le-n-mek-tinlenmek/dinlenmek... Gerçek anlamıyla soluk almak, nefes almak. Nitekim halk ağzında da soluk almak deyimi dinlenmek karşılığı söylenir. XIV. yy. Anadolu türkçesinde dinlenmek sözcüğünün bir dini benimsemek anlamına geldiği biliniyor (Tar. Söz.). Gene dinlenmek denince sönmek anlamı çıkıyor. Bu anlam günümüz Anadolu türkçesinde de geçerlidir; dinlendirmek (ışığı söndürmek, SDD.).

Kapında bir zaman ko dinlene ol
Çırağındır koma kim dinlene ol
— Şeyd. —

birinci dizede dinlene sözcüğü dinlenmek, durmak, biraz soluk almak, yorgunluğunu gidermek, ikinci dizede dinlene ise sönmek anlamındadır, koma kim dinlene ol (sönmeye bırakma, söndürme)...

Bu anlam ayrılığı sönmek eyleminin üfürmek, yelin etkisinde kalmak gibi bir olaydan kaynaklanması sonucudur. Dinlence, dinlendirici, dinlendirmek... Dinlenmek eyleminin dinlemek'ten edilgen durumu ile soluk almak anlamına gelen dinlenmek arasında ses özdeşliği unutulmamalı...

DİP, es. tr. tüp (kök, temel, taban, öz, son, uç, bitim)ten tüb-tib-tip/dip... Tüplüg (soylu, köklü, temeli olan, tabanı olan, Kaş.), tüpkerek (araştırmak, izini sürmek, kökünü aramak, temelini-tabanını bulmaya çalışmak, Kaş.). Dipçik, dipçiklemek, dipçiklenmek, dipkoçanı, diplik, dipnot (fr. note)... tr. de dipyazı demek gerekir.

DİPLOMA, gr. di-ploma (di/iki, ploma/katlama-diploma/ikiye katlama)dan diploma (ikiye katlanmış), ilkçağda bu

tür yazılı belgelerin ikiye katlanıp saklanması nedeniyle (SYB.)... Anadolu türkçesine itl. diplôma'dan geçti.

Alm. Diplom, itl. diploma, fr. diplôme, isp. diploma, fars. diplum. Batı dillerinden yakın çağda tr. ye geçen: diplomasi, diplomat, diplomatik sözcükleri hep diploma'dan...

DİREK, es. tr. tirgek (sağlam, dayanıklı, diri, ayakta duran)ten tirek/direk...

Tr. de tir (diri, canlı, sağlam, sağlıklı), gek ise durum, nitelik bildiren ektir. Tirgek-direk, kök anlamıyla, diri, canlı demektir. Tirig (diri, Uy.), tiregük (direk, Ny.), tirilgen (yaşayan, ölümsüz, Kaş.), tirilmek (dirilmek, Kaş.), tirek direk, Kaş.).

Bu örneklerde tir (dirilik, canlılık, sağlamlık) ile tir (direk sözcüğünü oluşturan kök) eşanlamlıdır, bu duruma göre ikisinin de kökü tir (dirilik, canlılık) sözcüğüdür.

DİRENÇ, tr. tir (dirilik, canlılık bildiren kök)den tirenmek (bk.) /dir-e-n-ç/direnç...

Kök anlamı: dirilik gücü olan, canlılığını koruyarak ayakta duran, dirilik, canlılık gösteren güç. Sondaki nç sesleri, genellikle köke gelip eylemden ad türetmeye yarar. Sev-i-nç/sevinç, kıva-nç/kıvanç, us-a-nç/usanç, kork-u-nç/korkunç, öd-ü-nç/ödünç...

DİRENMEK, tr. tir (dirilik, sağlamlık bildiren kök)den tir-gen-mek/tirgenmek/tirenmek-direnmek...

Diriliğini, sağlamlığını ortaya koymak, bir nesneye karşı diriliğini göstererek ayakta durmak (bk. Diri)...

Üş-e-n-mek/üşenmek, döş-e-n-mek/döşenmek, kuş-a-n-mak/kuşanmak, boş-a-n-mak/boşanmak örneklerinde olduğu gibi, dir-e-n-mek/direnmek...

Direngen, direngi, direnim, direniş, direnti, direşken, direşmek, diretmek, direy...

DİRİ, tr. tirig, tirig (canlı, yaşayan)den diri...

Tir, dir kökü türkçede yaşam, canlılık, devinme, ayakta durma, dikliği sürdürme anlamını içerir. (Bk. Direk).

Diri (tirig)den türeyen sözcükler: Dirilik (canlılık), dirilmek (canlı olmak, yaşama kavuşmak, güçlenmek), dirim (yaşam, ar. hayat), diriltmek (diri kılmak, canlandırmak, güçlendirmek), diriliş (canlanış, yeniden can buluş, güçleniş), diretmek (canlı olduğunu gösterip karşı koymak, dayanmak, gücünü göstermek), dirence (dayanak, destek, karşı koyma olanağı, ayakta durma gücü, ar. mukavemet), direniş (dayanma, karşı koyma), diril (tin, ruh, can), dirneşmek (topluca karşı koymak), dirimlik (sağlık), dirişme (dayanma), dirimseklik (egemenlik, güçlülük), dirgeşmek (karşı gelmek, sırtlamak), direşmek (dayanmak, savaşmak, çarpışmak, diretmek), direklenmek (karşı koymak, direk gibi karşısında dikilip durmak).

DİŞ, tr. tiş (diş)ten diş...

Tış, tiş, diş: dışta, dışarda olan, içte, içerde bulunmayan, taşra'da (dışarda) olan.

Diş (tiş) ile dış (dışarda), tış (dışarda) arasında köken birliği vardır. Tışaru (dışarı), taş (tış, dışarda olan), taşra (dışarı, Osmanlı döneminde İstanbul'a göre Anadolu'ya verilen ad) eşkökenlidir, arada i/ı ses değişmesi vardır. Nitekim tışı/tişi, tış/tiş (Kaş.). Özdeş yazılmakta, birbirine eşanlam verilmektedir.

«Boğra tışın igedi/aygır dişini gıcırdattı», «ataşı, anası açığ alımla yese oğlı kızı tışı kamar/ataşı, anası ekşi elma yese oğlunun, kızının dişi kamaşır.» (Kaş.).

Anadolu halk ağzında da i/ı sesliler birbirine dönüşür, özellikle Karadeniz yörelerinde, bu iki sesliyi birbirinden ayırma olanağı azdır.

Gece çıkdum dışarı
Çifin çiçeği sarı
Vermeyiler adama
Cani sevduğu yarı.

Bu dizelerde dışarı/dişari, sarı/sari, canı/cani, yarı/yari biçiminde I/İ bağlantısı tersine çevriliyor.

Fr. dent, alm. Zahn, lat. dens, sanskr. dântam, isp. diente, itl. dente, fars. dendân, ar. sinn, gr. dedoni.

Batı dillerine sanskr. admi (yemek)den geçtiği, lat. edo (yemek) ile eşkökenli bir anlamı içerdiği savı vardır (FC.).

Dişbademi, (fars. bâdâm ile), dişbuğdayı, dişçi, dişcilik, dişemek, dişeti, dişotu, dişözü, dişsel, diştacı...

DİŞİ, es. tr. tişi (diş, tiş ile bağlantılı olan)den dişi...

Tişi (dişi, kadın, hayvanın dişisi, Kaş., Uy.), **dişi kişi** (kadın, Tar. Söz.).
Diş'le bağlantılı olan bu sözcüğün, **dişi**'nin, Türk dilinin geçmişten günümüze doğru gelişimi izlenir, bilinen örneklere uyulursa, **tişig-tişiğ** biçiminde olması, **ğ** sesinin düşmesiyle **tişi-dişi**'ye dönüşmesi gerekir. **Tirig/diri, açıg/acı, asığ/ası, azığ/azı, ayıg/ayı** bg.

Dişisin beline değin gömeler
Taş ile öldürüb toprak yumalar
— Tennuri —

Kişiler arasında bir dişi yok
Dişiler olduğu yerde kişi yok
— Hikmet. —

dizelerinde **dişi** sözcüğünden kadın anlaşılıyor.
Dişil, dişileşmek, dişilL, dişilik, dişileştirmek...

DİŞLEK, tr. **tiş/diş**'ten **diş-l-emek/dişlemek-diş-l-e-k/dişlek**...
Çok dişleyen, dişleyici. **İşlemek**'ten **iş-l-e-k/işlek** gibi. **Dişlek** (dişleri dışa doğru çıkık olan kimse)...

DİŞLEMEK, tr. **tiş/diş** (bk.)ten **diş-l-emek/dişlemek**...
Dişlerini batırarak, ısırarak eylemde bulunmak, kök anlamı **dişle iş görmek, tişlemek** (ısırmak, dişlemek, Kaş.).
Dişlenmek (kendini dişletmek, güçlü olmak, başkalarını etkisi altına alacak duruma gelmek), **dişletmek**...

DİVAN, fars. **divân** (ulus yöneticilerinin oluşturdukları büyük toplantı)dan **divan**.
Anadolu türkçesinde, Selçuklular döneminden bu yana, XI. yy., yazın dilinde üç ayrı anlamda söylenir. 1) Büyük toplantı, 2) Ozanların şiirlerini topladıkları dergi, 3) Oturma yeri. Halk ağzında bir büyüğün katına çıkmaya da **divan** denir, özellikle **divan durmak, el pençe divan** deyimleri bir büyüğün katında el bağlayıp saygıyla durmayı anlatır.

DİVANE, fars. **divâne** (ussuz, çılgın, anlayışı az)den **divane**...

DİYAR, ar. **diyâr** (**dâr**/ev, ülke sözünün çoğulu)dan **diyar**...
Gerçek anlamı: **evler, ülkeler, yurtlar, yaylımlar, düzlükler**...
Anadolu türkçesinde **ülke, bölge, yurt** anlamlarında söylenir, tr.ye yazın yoluyla girdi.

DİZ, es. tr. **tiz** (diz)den **diz**...
Tiz (diz, Kaş., Uy.), Anadolu ağzında **diz**...
Fars. **zânû**, hit. **genu**, alm. **Knie**, fr. **genou**, lat. **genu**, sansk. **janu**, itl. **ginocchio**, got. **kniu**, ing. **knee**, gr. **gonu**, ar. **rükbe**...

DOBRA DOBRA, isl. **dobra** (iyi, açık, güzel)dan **dobra dobra** (açıkça, gizlisi kapalısı olmadan, erkekçe)...
Anadolu türkçesine, Yugoslavya ile dolaylarından gelen göçmenlerce sokuldu, anlam değişikliğine de uğramadı...

DOBRUCA, isl. XIV. yy.da yaşamış bir Bulgar boyarı olan **Dobrotic** adından **Dobrudja** (ok. **Dobruca**) -**Dobruca** (Bulgar dilinde), **Dobrogea** (Romen dilinde)...

DOĞA, tr. **doğ/doğ** (doğmak, olmak, varolmak, ortaya çıkmak, yükselmek, ağmak, yaratılmak, yaratmak, çıkmak, görünmek bildiren kök)dan **toğmak/doğmak doğ-a/doğa**...
Kök anlamı: **varolan, varlık, doğan, ortaya çıkan, görünen, olan.** Sözlük anlamı: **evren, varlık türlerinin oluşturduğu bütün, varlığın yapısı, kuruluş, düzen**...
Doğa sözcüğü ar. **tabiat** (**tab'a**) kökünden betimleme, belirleme, biçimlenme, alışkanlık, yaratılış, **huy**, damga, basma, baskı, nitelik) karşılığında söylenen yeni bir kavramdır: Ancak, başka anlamda, halk dilinde vardır, türetilişi, yapısı yeni değildir. Doğa (babahindi, anasından boynuzlu olarak doğan küçük kulaklı kuzu, oğlak, SDD.).

Doğa sözcüğünün yapısı, kuruluşu Türk dili kurallarına uygundur, kimilerin ileri sürdükleri gibi aykırı değildir: **yarmak-yarılmak**'tan **yar-a/yara, kak'mak**'tan **kak-m-a/kakma**, ayrıca **k/g** dönüşmesiyle **kak-a/gaga, çakmak**'tan **çak-a/çaka** (çakı, ufak bıçak, SDD.), **savmak**'tan **sav-a/sava** (muştu, haber, bildiri) bg.

Doğa kavramını oluşturan **doğmak** eylemiyle bu kavramın başka dillerdeki kökeni arasında anlam birliği ilginçtir. Özellikle Hind-Avrupa dillerinde **doğa** anlamına gelen bütün kavramlar **doğmak-doğurmak** eyleminden kaynaklanır.

Sanskr. **janah** (soy, sop), **janati** (o dölleri, doğmasını sağlıyor, **janah** sözcüğünün, **doğmak-doğurmak**'ın çekimi, üçüncü kişi **janati** biçiminde), gr. **genos** (soy, sop), **genesis** (doğma, ortaya çıkma, varolma, yaratma), lat. **genere** (doğurmak, doğmak, ortaya getirmek), bu kökten **nascor** (doğurmak, doğmak, yaratmak, ortaya getirmek), Avrupa dillerinde **natur** köküyle başlayan bütün sözcüklerin kaynağı olan **natur** kavramı gerçek anlamda **doğmuş, ortaya konmuş, yaratılmış** bg. demektir. Gene Avrupa dillerinde **gen** ile başlayıp **doğma, doğurma** köküyle bağdaşan bütün kavramlar sanskr. **janah**, gr. **genos**, lat. **genus** sözcüklerinden kaynaklanır. (RGH). Fr. **nature**, alm. **Natur**, itl. **natura**, isp. **naturaleza**, lat. **natura**, ing. **nature**, gr. **physis** (**doğmak-doğurmak** anlamına gelen **phyo** kökünden), fars. **tabiat** (ar. dan), ar. **tabiat**, daha geniş anlamda **kâinât** (**varolmak, olmak, ortaya çıkmak, doğmak, yaratmak, yaratılmak** anlamına gelen **kevn** kökünden, bk. **Mekân.**)...

DOĞMAK, tr. **tog/toğ** (oluş, çıkış, ortaya geliş, yaratılış, yükseliş, açılış, yayılış, gelişme, büyüme, yoğunlaşma bildiren kök)dan **togmak-toğmak/doğmak**...
Kök anlamı: ortaya çıkma, gelme, yerden yükselme, varolma. **Tok/tog/toğ/doğ** kökünün **tuk, tug, tuğ** biçimleri olduğu gibi, **t/d** dönüşmesiyle **duğ** söylenişi de var. **Toğmak-tuğmak-duğmak**... Tr.de **toğ/doğ** kökü Hind-Avrupa dillerinde sanskr. **jan**, ondan türeme **na**, fars. **zâd** (**en**), ar. **vld, tl'** (**tulû'**) ile karşılanır (bk. **Doğa**). İmdi, **jan-na-zâd-vld-tl'-phyo** kökleriyle **tog/toğ/doğ** yaklaşımı biraz güç. Öte yandan hit. **ann** (bk. **Anne, Ana**), süm. **tur**, ak. **um** köklerinde **doğma, doğurma** anlamı saklı. Hit. **annas** (anne), ak. **ummu** (anne, ar. **ümm**) sözcükleri doğuruculuk gösteren (anne olma nedeniyle) bir özellik taşır. **An-um-üm** köklerinde de **toğ/doğ** köküne yaklaşma yok. Oysa süm. **tur/dum** köklerinin tr. **toğ/doğ** ile **to-tu** biçiminde bir yakınlığı var. Sümer dilinde **dumu** diye okunan **tur** sözcüğü **oğul, doğan, doğmuş**, fars. **zâde** anlamındadır. Bu açıklama, besbelli, özel bir yoruma dayanıyor, ancak söz köklerinin oluşmasında bu tür yakınlıkların büsbütün yararsız olduğu da söylenemez... Asya türkçesinde: **toğmak-tokmak** (doğmak), **toğmış** (yakın, soydaş, ar. **akraba**), **toğsuk** (doğuş), **toğu** (gelenek, alışkanlık), **toğum** (doğum), **togurguluk** (doğurma, doğum dönemi), **togurmak** (doğurmak, atlamak, ilerlemek), **tohum** (doğum), **tokum** (doğum), **tohurmak** (doğurmak... Hepsi için bk. Uy.).
Toğ köküyle **toh** arasında dönüşme, **ğ/h** sesleriyle. Anadolu türkçesinde **doğurmak, t/d** seslerinde dönüşmeyle.
Doğdacı (doğan, anasından doğan), **doğdaş** (eş doğumlu, bir günde doğanlar);

Veli doğdaşları kalmış yerinde
Görinür işi anun her birinde
— Tennuri. —

doğdu (lohusa için yapılan toplantı)...
Arap yazılarında «tı» ile yazılan **doğum, doğan** sözcükleri, sonraları «dal» denen **d** ile yazılır oldu. «Tı» ile yazılanların **toğum, toğan** biçiminde okunması da olağandır. Ancak yazının yazıldığı gibi okunmadığını «tı» ile **toğan** yazıp **doğan** diye okunup söylendiğini de belirtelim.

Doğmak'tan: **doğdurmak, doğma, doğru, doğruca, doğrulamak, doğrulanmak, doğrulmak, doğrultmaç, doğrultmak, doğrultman, doğrultu, doğruluk, doğrulum, doğrusal, doğrusu, doğu, doğulu, doğum, doğumevi, doğumlu, doğumsal, doğurgan, doğurmak, doğurtmak, doğurtucu, doğuş, doğuştan**...

DOKSAN, tr. **tokuz-on** (dokuz kez on) dan **tokuzan-tokusan/doksan**...

DOKU, tr. **dokumak** (bk.)tan **dok-u/doku** (dokunan, örülen nesne), anlam genişlemesiyle, gövdenin bölümlerini oluşturan en ufak öğeleri kuran yapı, **doku**...
Doğmak'tan **doğ-u/doğu, korkmak**'tan **kork-u/korku, durulmak**'tan (daha doğrusu **durmak**'tan) **dur-u/duru, sormak**'tan **sor-u/soru** örneklerinde görüldüğü gibi...

DOKUMAK, tr. **tok** (vurma, dövme, ezme, basma, değnek, sopa anlamını içerir kök)tan **tokımak-tokumak/dokumak**...
Kök anlamı, **vurmak, dövmek**. Dokuma, örme denen işlemin, özel aygıt düzeninde, **vurularak, dövülerek** yürütülmesi nedeniyle. Günümüzde olduğu gi-

bi, eski çağlarda da, dokuma işleri evlerde özel örme aygıtlarıyla yapılır, halı, kilim, cecim, giysilik gereçler dokunurken **tokmak** denen araçla yanyana, atbaşı gerilen ipliklere üstten vurulurdu. Böylece **dokumak** eylemi **dokunan** nesneye özel araçla vurularak yürütülür. **Dokumak** işlemiyle oluşturulan nesneye de **dokuma** denir. **Tok/dok** dönüşmesiyle **tokuma/dokuma, tokumak/dokumak** biçimine girdi.

Tok/dok kökünün daha eskiye giden bir kökeni olsa gerek. **Dokumak** işlemi, günümüzden onbin yıldan daha ötelere gider. Süm. **tug** sözcüğü **giysi** demektir, **dokunan, örülen** nesne, giyimlik gereç. Bu **tug** ile **tok** arasında anlam özdeşliği olduğu gibi kök birliği, yapı tıpkılığı da var: **tug-tok-dok**... Anadolu halk ağzında **tukumak, tugumak, dukumak** biçimleri var. Tr. de **u/o, o/u** dönüşmesi de süreklidir: **turuş/toruş** (dogüş), **tuşgurmak/toşgurmak** (baskın yapmak), **tutamak/totamak** (değersiz saymak), **toruk/turuk** (ışık, aydınlık, hepsi için bk. Uy.) örneklerinde olduğu gibi. Öte yandan **k/g, g/k** seslerinde dönüşme örnek vermeyi gerektirmeyecek niceliktedir, yaygındır...

Tokınmak (tokmak, dövmek, vurmak), **tokınnmak** (övülmek), **tokışmak** (çarpışmak, vuruşmak), **tokıtmak** (vurdurmak), **tokulmak** (dövülmek), **tokunmak** (hayvan kesmek), **tokuşmak** (vuruşmak... Hepsi için bk. Kaş.)...

DOKUNMAK, tr. **tok/tog** (vurma, dövme, ezme, basma bildiren kök)tan **tok-u-n-mak-tokunmak/dokunmak**...

Elle değmek, yavaşça vurmak, bastırmak, anlam genişlemesiyle: üzmek, kaygıya düşürmek, örülmek, **dokumak** eyleminin, başkasınca, gerçekleşmesini sağlamak. Sözcüğün kök anlamı, bir etkenin baskısı altında kalmak, dövülmek, ezilmektir (bk. **Dokumak**)...

Açık anlamı **örülmek, üzülmek, sarsılmak, etkilenmek** biçiminde dile gelir. Bu durumda **tok/tog** kökünde anlam genişlemesiyle somuttan soyuta kayma olayı vardır, gerçekte **dokumak'la dokunmak** eşkökenlidir....

Dokunaklı, dokunca, dokundurmak, dokunsal, dokunulmak, dokunulmazlık, dokunum...

DOLAK, es. tr. **tol** (dolma, çevrilme, sarma, kuşatma, uzama, çevre anlamları içeren kök)dan **tol-a-k-tolak/dolak**...

Dizle ayak bileği arasında dolanarak giyilen tozluk. Dolamak eylemiyle bağlantısı nedeniyle (bk. **Dolamak**.)...

DOLAMAK, es. tr. **tol** (dolma, çevrilme, sarma, kuşatma, uzama bildiren kök)dan **tol-ga-mak-tolgamak-tolamak/dolamak**...

Tol kökünden türemiş sözcüklerde anlam aykırılıkları var: **tolgamak** (incinmek, üzülmek), **tolganmak** (üzülmek, incenmek, kaygılanmak), **tolgak** (sayrılık, dönmek, tedirgin olmak), **tolgatmak** (incitmek, üzmek, acı vermek), **tolı** (dolu, ar. tam), **tolkanmak** (çevrilmek, dönmek), **tolp** (hep, bütün), **tolu** (dolu, çok, bütün), **tolum** (bütün, eksiksiz, ar. tam), **tolun** (dopdolu, hep), **toluy** (deniz, **taluy**... hepsi için bk. Uy.)...

Bu örneklerin ışığı altında incelenince **dolamak** ile **dolmak** eyleminin eşkökenli olduğu anlaşılır. Ancak **tol** kökünün, bu aykırı anlamları içermesi, gelişigüzel bir dil olayı olmasa gerek. Ortada çok değişik özellikler gösteren ağız ayrılıkları da var. **Tol** kökü. bu ağız ayrılıkları nedeniyle, başka dillerden alınmış benzer bir kökle karışıp kaynaşmış olabilir. Bu bir varsayımdır, ancak, kökün içerdiği anlamın gerektirdiği bir varsayım...

Tolgag (kadın küpesi, sıkıntı, üzüntü, kulunç ağrısı, kulunç), **tolgamak** (takınmak, dolamak, ağrımak, burulmak), **tolganmak** (dolanmak, kusacak olmak), **tolgasmak** (dolaşmak, burulmak, karşılıklı dolaşmak), **tolı** (dolu, gökten vağan dolu), **tolmak** (girmek), **tolturmak** (doldurmak), **tolu** (dolu, boşun karsıtı), **tolum** (savaş aracı, ar. **silâh**), **tolumlanmak** (silahlanmak, hepsi için bk. Kaş.), Ar. **tûl** (uzunluk, boy), fars. **pîciden, gerdiden** (dolamak, **gerdiş**, dolaşma, dolanma), lat. **volvere, involvere** (dolam, sarmak), gr. **ello, eilio** (dolamak, sarmak), fr. **enrouler** (sarmak, dolamak), isp. **enrollar** (dolamak, sarmak), alm. **umwickeln** (dolamak, sarmak, **waelzen**/yuvarlanmak, dönmek)...

Tûl-tol-vol köklerinde benzeşme, anlam yakınlığı...

Dolamak'tan: **dolam, dolama, dolamaotu, dolambaç, dolambaçlı, dolamık, do-**

lan, dolandırıcı, dolandırılmak, dolan-

DOLANMAK, tr. **dolamak**'tan **dol-a-n-mak** (kendi kendini dolamak, gezmek, gezinmek, bk. **Dolamak**)...

DOLAP, ar. **dullâb** (dolap)tan **dolap**...

DOLAŞIK, tr. **dolaşmak**'tan **dol-a-ş-ı-k/dolaşım** (bk. **Dolaşmak**)...

Dolaşım, tr. **dolaşmak**'tan **dol-a-ş-ı-m/dodol-a-ş-mak/dolaşmak**...

DOLAŞMAK, tr. **tol/dol** (**dolamak**)dan Kök anlamı; **kendi kendini dolamak**, bir yöreyi, çevresini gezerek, sarmak, kuşatmak işini kendi kendine yapmak. Kendi kendine **sarılmak, burulmak**.

Tol/dol kökünde, aşırı anlam genişlemesiyle, eylem türetme (bk. **Dolamak**)... **ş** ortaekiyle eylem genişlemesi: **savmak**'tan **sav-a-ş-mak/savaşmak, bulmak**'tan **bul-u-ş-mak / buluşmak, sarmak**'tan **sarm-a-ş-mak / sarmaşmak, yan**'dan **yan-a-ş-mak / yanaşmak, kaynamak**'tan **kayn-a-ş-mak/kaynaşmak, oynamak**'tan **oyn-a-ş-mak/oynaşmak**. Bu örneklerde köke gelen **ş** eki gözönünde tutulmuş, **m, n** sesleri ele alınmamıştır.

Dolaştırılmak, dolaştırmak, dolay, dolayı, dolaylama, dolaylı, dolaysız...

Olayim olayina
Peştemal dolayina
Epeyim seni e gız
Geluşa kolayina
— Kar. —

DOLMAK, es. tr. **tol** (girme, kaplama, doldurma, yığma bildiren kök)dan **tol-ı-mak-tolımak-tolmak/dolmak**...

Kök anlamıyla **içeri girmek**, eksikliğini gidermek, doldurmak, dolu olmak...

Tol/dol kökünden **dolmak** eyleminin türevleri: **doldurma, doldurmak, doldurtmak, doldurulmak, dolgu, dolgun, dolgunlaşmak, dolgunluk, dolma, dolmakalem** (ar. **kalem**'le), **dolmuş, dolu** (boş olmayan), **dolu** (yağan dolu, yoğun, sıkı olması nedeniyle **tolu**), **doludizgin, doluluk, dolum, dolunay, doluşmak**...

DOLUNAY, es. tr. **tolun** (bütün, dolu, eksiksiz, hep)dan **tolu-n-ay/tolunay-dolunay**...

Kök anlamı, **dolmuş, bütünlüğe ulaşmış, eksiksiz ay. Tolun** sözcüğünün kökü **tol** (dolmak'ın kökeni), sondaki **u, n** ektir. **Tolmak**'tan **tol-u/tolu** sözcüğü **kokmak**'tan **kok-u/koku** gibi kuruludur. **Tolu-n** sözcüğüne eklenen **n** sesi de tr. de olağan bir ektir. Son biçimiyle **o/o-n/un-onun** (gelişim evreleri bir yana), **od** (ateş)tan **od-un/odun** bg. **u, un** ekleriyle...

DOMUZ, es. tr. **tonguz** (domuz)dan **tonğuz-tonuz-donuz/domuz**...

En eski Türk yazılı kaynaklarında bulunan, Oniki hayvanlı Türk takviminin bir yılını gösteren **tonguz** sözcüğünün **tonğ** (soğuk, soğuktan donmuş) ile **tonga** (kaplan türünden yırtıcı bir yaratıkla) kök bağlantısı var. Sondaki **uz, z** sesleri ektir. **Tonğ** (soğuk) ile bağlantılı olursa **tonğ-u-z/tonğuz**: soğuktan yaşayan, soğuktan etkilenmeyen, demektir ki bu durum domuzun yaşama ortamına uygundur. **Tonga** (kaplan türünden yırtıcı yarak) ile bağlantılı kılınırsa **tonga-tong (a)-z-tonğuz**: yırtıcı, saldırgan anlamına gelir.

Öte yandan **tonga** (yiğit, güçlü, korkusuz, saldırgan) ile **tonga** (yırtıcı yaratık, kaplan türünden yaban) arasındaki özdeşlik **tonguz**'u oluşturan **tong/tonğ** kökünde de var. **Tong-u-z/tonguz**: güçlü, saldırgan, soğuktan etkilenmeyen... **Tonguz** (kurt, böcek, domuz, Uy.). **Uz** eki, **tok-k-uz/dokuz, ot-t-uz/otuz, og-u-z/oguz-oğuz**...

Gr. **porxos**, lat. **porcus, sus**, fars. **hûk**, fr. **cochon, porc**, itl. **porco**, isp. **puerco**, got. **swein**, alm. **Schwein**, ar. **hınzir**.

Domuzayağı, domuzbalığı, domuzdamı, domuzlaşmak, domuzluk, domuztırnağı...

DON I., sanskr. **thauna** (giysi, giyecek)dan **thauna-tauna-tona-ton/don**.

Es. tr. **tonagu** (giyecek, giysi), **tonangu** (giyecek, giysi), **tonlug** (giyinmis. giysili), **toon** (don, giysi, giyecek)... Lat. **tunica** (iç giyeceği), fr. **tunique**, alm. **Tunika**, gr. **dugo**, fars. **câme**, ar. **libas**...

DON II., tr. **tonğ** (soğuk, don, donma)dan **tonğ-ton/don**...

DONAMAK, sanskr. **thauna** (ok. **tona**)dan **ton-don/don-a-mak/donamak**...

Kök anlamı: **giysi giydirmek, giydirmek, örtmek, açıkta bırakmamak, kapamak**, anlam genişlemesiyle; **süslemek, bayındır kılmak**...

Donamak eyleminden: **donanma, donanmak** (bk.), **donatı, donatılmak, donatım, donatmak** (bk.), **donattırmak**...

DONANMA, sanskr. **thauna** (don)dan **ton-don/don-a-n-ma/donanma**...

Kök anlamı: **giyinme, kuşanma**, bütünlenme, eksiklikten kurtulma, anlam ge-

nişlemesiyle; **tören düzenleme, geçit törenleri düzenleme, gösteri, büyük şenlik, bayram, bayındır olma, savaş araçları oluşturma** (Türk donanması, Türk deniz ordusu, savaş gemilerinden oluşan bütün.)...

DONANMAK, sanskr. **thauna** (ok. **tona**) dan **ton-don** (bk.) **-ton-a-n-mak/donanmak**...
Gerçek anlamı; **kendi kendine giyinip kuşanmak, giysiye bürünmek, don giymek**, anlam genişlemesiyle; **süslenmek, bayındır olmak**...

DONATMAK, es. tr. **ton** (bk.)dan **ton-don/don-a-t-mak/donatmak**...
Kök anlamı; **don giydirmek, giysi giydirmek, örtmek, kaplamak, eksikliğini gidermek.** (Bk. **Don.**).
Köke gelen **a, t** ekleriyle: **yar-a-t-mak/yaratmak, ar-a-t-mak/aratmak** (anlam genişlemesiyle aramasını sağlamak), **boş-a-l-t-mak/boşaltmak** bg...

DONDURMA, tr. **tonğ-don** II. (bk.)dan **don-d-u-r-ma/dondurma** (dondurularak yapılan tatlı), kaymak-şeker karışımının buzla dondurulması nedeniyle (bk. **Dondurmak.**)...

DONDURMAK, tr. **ton** (yoğunlaşma, katılaşma, donma, sıkışma bildiren kök) dan **don-donmak** (bk.) **-don-d-u-r-mak/dondurmak**...
Kök anlamı, **yoğunlaştırmak, katılaştırmak, sıkıştırmak, buz durumuna getirmek.** Anlam genişlemesiyle: bir nesneyi, bir eylemi, belli bir aşamada bırakmak, durdurmak, devinmeyi önlemek, gelişmeyi engellemek, durağan duruma getirmek, yozlaştırmak, olduğu gibi bırakmak...
Donuk, donuklaşmak, donukluk, donyağı...

DOST, fars. **dûst** (sevgili, sevilen, beğenilen)tan **dost**...
Türk diline yazın yoluyla geçti.
Doştane, dostça, dostluk, can dostu, iyi gün dostu, kara gün dostu, yüz dostu...

Kahvelerim pişti gel
Köpükleri taştı gel
İyi günümün dostu
Kötü günüm geçti gel
— Hl. —

DOSYA, fr. **dossier** (dosya)den **dosya**...
Dosyalamak, dosyalanmak, dosyasını dürmek, dosya tutmak, dosyası olmak...

DOYMAK, es. tr. **tod/tot** (dolu)tan **tod-ı-mak-todmak-toymak/doymak**...
Kök anlamı; **dolu olmak, dolmak, boşluğu gidermek,** anlam genişlemesiyle, **karnını doyurmak, açlığını gidermek** (bk. Acıkmak)...
Todmak-toymak (doymak, Kaş.), **todmak** (doymak, Uy.), **t/d, d/y** seslerinde dönüşme: **adak/ayak, tolı/dolu** bg.
Todunmak (doymuş görünmek), **todgurdaçı** (doyurucu), **todgurmak** (doyurmak), **todgurmış** (doyurulmuş), **todgurtmak** (doyurtmak), **todguruglı** (doyuran), **todgurumsınmak** (doyurur görünmek), **todgurunmak** (doyurur görünmek), **todguruşmak** (doyurmada yarış etmek), **todurgan** (doyuran), **todurmak** (doyurmak), **toymak** (doymak, hepsi için bk. Kaş.)...

Bu örneklerde **tod** kökünün **d** sesi (**d** çevriyazısı ile) **doymak**'la ilgili bütün eylemlerde etkisini sürdürüyor. Anadolu ağzında **d** sesi **y** sesine dönüşüveriyor.

Doyasıya, doygu, doygunluk, doyma, doymaz, doymazlık, doymuş, doyulmak, doyum, doyumluk, doyunmak, doyuran, doyurmak, doyurucu, doyurulmak...

İki bölük oldı ol yerde çeri
Halk toyum eyledi bir bölük eri
— Enveri. —

Toyum oldı orada cümle leşker
Gani oldı büyük küçük seerâser
— Selâtin. —

Dahi gurbet odı söyünmadi mi
Felek kanımıza toyunmadı mi
— İşk. —

Ulu kişi ni'metinden gönene
Toyuna açlar u yalın donana
— Gar. —

dizelerinde geçen **toyum** (ar. **ganimet**), **toyum** (şölen), **toyunma** (doyunma) sözcükleri Anadolu türkçesinde XIII.-XIV. yy. dan bu yana söylene gelmektedir.

Hind'den bazergânlar gelir yayınır
Pişer lokmaları açlar doyınur
Aşıkları gelür bunda soyınur
Erler gelür şâhım Abdal Musa'ya
— Kaygusuz Abdal —

DÖGEN, rum. **tukhane** (harman döğme tahtası)den **tukan-tüken-töken/dögen-doğen**...

Anadolu türkçesine, Anadolu'da konuşulan, rum. dan geçti, üzerine sivri, kesici taşlar çakılmış harman döğme aracı.

DÖKMEK, es. tr. **tök** (dağıtma, kırıntı, toz inme, sökülme, çözülme, akma, boşalma bildiren kök)ten **tök-mek-tökmek/dökmek**...

Kök anlamı; **dağıtmak, savunmak, inmek, toz toz olup saçılmak, kırıntı olmak.** Anlam genişlemesiyle; **boşalmak, sıvılar için akmak** bg.

Tökmek (dökmek), **tökleşmek** (dökülüp akmak), **töklünmek** (dökülmek), **töktürmek** (döktürmek), **tökünlüg** (dökülmüş), **tökülmek** (dökülmesi, hepsi için bk. Kaş.). **Tökmek** (dökmek, dağıtmak, Uy.). Tök köküyle **tögi** (kabuğu çıkarılmış darı) arasında **tök-tög** biçiminde bir yakınlık var. **Tökmek/dökmek** sözcüğü **dağıtmak** anlamını içerdiğine göre **dağıtmak** eyleminin sıvılar dışında kalan katı nesnelere uygulanabilmesi nedeniyle, **tög-tök** bağlantısı daha doğal bir nitelik kazanıyor. Nitekim **döküntü** dendiğinde, sıvı değil de, katı bir nesneden arta kalan, kırıntı anlasılır. Sıvının **dökülmesi** bir anlam genişlemesi sonucudur. Sıvılar için, çokluk, **akmak, sızmak, süzmek, damlamak** sözcüklerini kullanırız.

Dökmek (tüketmek, bırakmak, bırakıp gitmek), **dökülmek** (toplu olarak birden inmek), **döküntü** (bol akan, bol dökülen. Burada anlam genişlemesi vardır.).

Sıkıntı cümlesi geri kayıkmaz
Döker oğlın kızın ardına bakmaz
— Yunus —

dizelerinde, **döker** (dökmek'ten) sözcüğü **bırakıp gider, bırakır** anlamındadır. **Döktürmek, dönük, dökülmek, döküm, dökümcü, dökümevi, dökümlü, dökünmek, döküntü**...,

Fr. **fondre**, lat. **fundere**, alm. **ausschütten**, fars. **rihten**, itl. **fondere**, gr. **kheo**... Hind-Avrupa dillerinde **dökmek** sözcüğünün kökeni sanskr. **ju-hôti** (il verse/o döküyor) gösteriliyor (RGH.), bu durumda **dökmek** eylemi kutsal varlıklara **adak sunmak** (sıvı bir nesneyi dökerek) anlamındadır. Türkçede buna **saçı saçmak** denir.

DÖL, es. tr. **töl** (doğma, çoğalma, üreme, türeme, yaşama, soyu sürdürme, tür bildiren kök)den **döl**...

Töl (yavru, yavrulama dönemi, döl, torun, kuşak, soy, Kaş. Uy.)... **Tölçek** (çok doğuran), **töllüg** (dölü olan, torunu olan, İbm.)...

Başka Türk ağızlarında **töl, tül** biçimleri de var. Anadolu türkçesinde, XIV. yy. dan bu yana **döl** biçiminde, **soy, yavru, çocuk** anlamında geçer (Tar. Söz.)... Halk ağzında **döl** (yavru, tohum, ıslaklık, su kabı), **döl ayı** (mart, nisan, ilkyaz), **döl dökmek** (kavun, karpuz yemiş vermek), **döldöş** (soy sop), **dölecek** (ilkyazda ilk dölün düşünce çobana verilen muştuluk), **dölek** (çok döl veren), **döllek** (koyunun kuzuladığı yer), **döllemek** (doğurmak, yemiş vermek), **döl yeri** (dişinin üreme yeri, daha çok hayvan için söylenir)...

Alm. **Leibesfrucht**, fr. **génération**, lat. **generatio, genitura**, sanskr. **janah**, gr. **genos**, itl. **progenie**, isp. **progenie**, fars. **nutfe, nesl**, ar. **nesl**...

Başka dillerden verilen bu örnekler, **döl** sözcüğünü karşılamada, yeterli değildir. **Döl** sözünün içerdiği anlam çok daha geniştir.

Dölek, döleşi, dölleme, döllemek, döllenme, döllenmek, dölüt, dölyatağı, dölyolu...

DÖN, es. tr. **tön** (değişme, başkalaşma, çevrilme, geçme, bırakma, atma, aktarma, geri çevirme bg. bildiren kök). Bize kalırsa **tön, dön** sözcükleriyle **tün** (gece) arasında kök birliği vardır. **Tün** sözü günün bitmesi, aydınlığın karanlığa dönüşmesi, **dönmesi** olayını içerir. **Dön** kökünde de **değişme, başkalaşma, bir durumdan başka bir duruma geçme** vardır. Türk dilinde **ö/ü, t/d** seslerinde değişme, dönüşme süreklidir, olağandır. **Töre/türe, töşek/düşek, düşek/döşek, tölemek/tülemek** (kuzulamak, Kaş.), **tükün/tögün** (dağlama, Kaş.), **törlüg/türlüg** (türlü, türlülük, Uy.), **tüzün/tözün** (soylu, Uy.), **tün/dün, ton/don** bg...
Dön kökünün türevleri: **döndürme, döndürmek, döndürülmek, döneç, dönek, döneklik, dönel, dönelmek, dönem, dönemeç, dönence, dönencel, döner, döngel, döngelorucu, döngü, dönme, dön-**

mek, dönü, dönük, dönülmek, dönüm, dönümlük, dönüş, dönüşlü, dönüşme, dönüşmek, dönüştürmek, dönüştürüm, dönüşüm, dönüşün,...

Anadolu halk ağzında **dön** köküyle türetilen sözcükler: **dönbek** (darbuka), **dönbele** (sözünü bilmez, dönek), **dönbülek** (kelebek), **döncünmek** (çevresinde dönmek), **döndergeç** (döndürme aracı, döndürücü), **dönderme** (sepet), **döndirek** (kamçı topacı), **döndü** (gittiği yerden dönen, geri gelen), **döndüreç** (döndürme aygıtı), **döndürek** (topaç), **döndürgeç** (döndürme aygıtı, özellikle yufkayı alt üst etmede kullanılır), **döndürgü** (ilk yavrusunu yapacak kısrak), **döndürme** (büyük tepsi), **döndürük** (topaç), **dönegeç** (kasırga), **döneğen** (su çevrintisi, fars. **girdâb**), **dönek** (bozulmuş tohum, taklak atan güvercin, dönemeç, sınıfta kalan öğrenci, **girdâb**, sözünden dönen, son), **dönekle** (su çevrintisi, fars. **girdâb**, tekerlek), **dönek yeri** (harman yeri), **dönelek** (tekerlek parmağı, özel durumlar), **dönelge** (hortum, kasırga, dönemeç), **dönelik** (değişme), **dönemeç** (dönemeç), **dönemek** (engel olmak, yolundan çevirme), **dönemez** (kasırga), **dönendirmek** (yönetmek, os. **idare etmek**), **dönengi** (hayvan başlığı, hayvanı gelişigüzel yere gitmekten döndüren başlık takımı), **döneh gün** (geçmiş gün), **döner** (toplu tabanca, ölü yıkama yeri, iplik sarma aygıtı), **dönerce** (tek demirli pulluk), **dönerge** (çark, suyun döndüğü yer, çevrenti, anafor, araba mazısı), **döneyen** (su çevrintisi), **döngeç** (pervane), **döngek** (temel direği), **döngel** (saat), **döngöz** (şaşı, gözbebekleri boyuna oynayan kimse), **döngüldemek** (su üzerinde dönüp durmak), **döngüldevlk** (kararsız, kuşkulu), **döngün** (dargın), **dönme** (su çevrintisi), **dönmece** (ağaç pulluk), **dönmeç** (suyun dönüp dönüp aktığı yer), **dönük** (geçimsiz, dininden dönmüş, dağınık, dengesiz), **dönümsüz** (beceriksiz), **dönüşmek** (bağımsızca dolaşmak, dönüp dolaşmak), **dönüşük** (kardeşlerin sıra ile ektikleri atadan kalma tarla)...

Bu örnekler arasında, yabancı kökenli olma olasılığı düşünülebilenler varsa da, ses değişmeleri sonucu tr. den ayırma olanağı çok azdır, bu nedenle kök araştırma yoluna gidilmedi...

DÖRT, es. tr. **tört** (dört)ten **dört**...

Tör kökünün **töremek, türemek** (bk.) gibi türevleri var, **dört/tört** sayısını oluşturan tör köküyle bağlantılı olması, **dört** sayısının birçok ulusta olduğu gibi Türklerde de kutsal bir aşamayı bildirmesi ilginçtir. Ancak **tört/dört** sözcüğünde bulunan **t, r** sesleri, kök sesler olma nedeniyle, başka dillerde varolan karşılığı ile bir yakınlık gösteriyor. Biz, **tört/dört** sayısının Moğol, Çin ile onlara komşu ulusların dillerine uzandığı kanısında değiliz, başka bir açıdan bakacağız konuya:

Sanskr. **catvarah**, fars. **çehâr, çâr** sözcükleri eşkökenlidir, farsçanın öteki, eski, ağızlarında geçen **dört** sayısını yansıtan sözcükler de **catvarah-çehâr-çâr** çizgisi üzerindedir.

Lat. **quattuor, quatuor**, gr. **tettages, pettages** (Boiotia ağzı), rum. **tetras**, got. **fidwor** (fidver), alm. **vier** (got. dan), ing. **four**, isp. **cuatre**, itl. **quatro**, ar. **erba'a**... İmdi; **t-t-r, k-t-r/ttr-ktr/trt/drt** bağlantısı düşündürücü.

Dörd'ün türevleri: **dörder, dördül, dördün, dörtgül** (törtgül), **dördüncü, dördüz, dördüzleme, dört, dörtayak, dörtgen, dörtkaşlı, dörtleme, dörtlemek, dörtlü, dörtlük, dörtnal** (bk. Nal), **dörtnala, dörtyol, dörtyüz, dörtyüzlü**...

Törkil, törtünç (Uy.), **tört-din** (dört yandan (Uy.), **törtgül** (Kaş.).

DÖŞEK, tr. **döşemek/tüşemek** (bk. Döşemek)ten **tüş-e-k-tüşek/döşek**...

Kök anlamı **düşülen yer, döşenerek** (yere serilerek) yapılan yer, **düşme yeri**. Anlam genişlemesiyle **yatılan yer, düşülen** (uzanılan yer, **döşenen yer**).

DÖŞEMEK, es. tr. **tüşmek** (oturmak, düşmek)ten **tüş-e-mek - tüşemek/döşemek**...

Kök anlamıyla, **oturulacak yer yapmak**, anlam genişlemesiyle **örtmek, kaplamak, döşek yeri** yapmak...

Uy. da, **töşemek** (döşemek), **töşenmek** (kullanılmak), **töşek** (döşek), **tüşemek** (düş görmek), **tüşek** (döşek), **tüşmek** (düşmek), **tüşmek** (oturma yeri, bk. **Düş, Düşmek**), **tüşsüz** (sonuçsuz, boş), **tüşürmek** (düşürmek). Kaş. da, **töşek** (döşek), **töşeklig** (döşeli), **töşeklik** (döşeklik), **töşelmek** (döşenmek), **töşemek** (döşemek), **töşenmek** (döşenmek), **töş-etmek** (döşetmek), **Töş/tüş** köklerinde sürekli dönüşme. **Düş** (rüya) ile **düş-**

mek, döşemek sözcükleri **töş-tüş** köklerinde birleşiyor...

Döşekli, döşeli, döşem, döşemci, döşeme, döşemeci, döşemecilik, döşemelik, döşenmek, döşetilmek, döşetmek, döşettirmek, döşeyici...

DÖVMEK, tr. **tögmek** (vurmak, dövmek, değnekle vurmak)ten **tögmek-töğmek/dövmek**...

Tög kökünde **değnek, sopa** anlamını içeren bir nitelik var. Bu bakımdan **tog** (değnek, sopa), **tok** (değnek, sopa) gibi **vurmak, tokımak** (bk. **Dokumak**) anlamını içeren sözcüklerle bağlantılı olsa gerek. **Tok-tog** sözcüklerinin **değnek, sopa** anlamını içerdiği, Anadolu'da giysileri yıkamada kullanılan **tokmak** adlı araçtan belli. **Tokmak** (değnek, sopa), **tokımak-tokumak** (vurmak) sözcüklerinde bağlantıyı kuran **tok** kökü kendisi ile vurulan aracın adı olmasa, **tokmak, tokumak** gibi dil varlıkları oluşamazdı.

Tögmek (dövmek) eyleminin **tög-töğ** kökü **tog-toğ** ile bağlantılı olup sanskr. **tuj**, gr. **tetagon**, lat. **tago, tango** gibi **(tuj, tet, tag** dokunmak, değnek, çarpmak, vurmak eylemleriyle ilgili kökler) süm. **tug** (giysi, dokuma) sözcüğüne değin varabilir. **Tok-tog-toğ-tök-töğ-döğ-döv** biçiminde gelişmişe benziyor. Tr. de **o/ö** dönüşmesi olağandır, yaygındır: **topratmak/töpretmek** (yerde ot bırakmayasıca yemek, Kaş.), **top/töp** değişmesini sağlayan **o/ö** dönüşmesi, Anadolu halk ağzında **soz/söz, söz/soz** bg., **tör/toz, toz/tör** (Kaş.) sözcüklerinde karşılıklı **o/ö, ö/o** dönüşmesi, bunun yanında **r/z, z/r** dönüşmesi... Öte yandan **töküşmek/tögüşmek - döğüşmek** eylemlerinde **k-g-ğ** dönüşmesi... Bu örneklere göre **tok** kökünün **tok-tog-toğ-tök-töğ-töğ** biçiminde dönüşmesi tartışma götürmez. **Töğ** ile **döğ** arasında dönüşme de süreklidir, **ton/don, tokumak/dokumak, toğmak/doğmak, toğrı/doğru** bg. **töğmek/dövmek** eyleminde **ğ/v** dönüşmesi de sürekli.

Ögmek-öğmek/övmek, ögüş-öğüş/övüş, töğüşmek-döğüşmek/dövüşmek, koğmak/kovmak... Bu örneklere uyularak **tok-toğ-tog-töğ-döğ-döv** gelişimi. **Dövmek**'ten: **dövdü** (tokmak), **dövdürmek, dövdürtmek, dövdürtülmek, döveç, döven** (bu sözcük Türk dilinin ses uyumuna uydurularak **dövmek**'ten türemiş gibi görülüyorsa da gerçek başkadır, rum. **tukhane**'den **döğen-döven** biçimine girdi, bk. **Döğen**. Sözcüğün **döven** durumu tr. ye uygun, **dövmek**'ten **döven**, ancak ilk örneği başkadır. Burada çok ilginç bir söz türetme olayı var: ing. **bulldozer** sözü Anadolu halk ağzında **yoldüzer** biçimine girdi. **Yol-düzer/yol-düzer**, yolu düzeltir, düzleştirir, su katılmamış türkçedir, ancak ing. **bulldozer**'e öykünülerek türetilmiştir. **Döven** sözünde de durum böyledir. öykünmeli sözcüktür.), **dövme, dövülgen, dövülmek, dövünlem, dövüş, dövüşçü, dövüşken, dövüşkenlik, dövüşmek, dövüştürmek**...

Anadolu halk ağzında **döğ-döv** dönüşmesi de yaygın: **döğdü** (bıçak, keser, balta, çekiç gibi araçların dövmeye yarayan kalın bölümü, **düğdi**), **döğğeç** (toplanmış çamaşır öteberi), **döğlenpe** (ayakta ezilerek açılan yara), **döğmeç** (döğülerek yapılan dut, ceviz karışımı tatlı), **döğnek** (ezilmiş, çiğnenmiş yer), **döğüç** (çamaşır tokmağı), **döğülcek** (ufak taneli dolu), **döğüşgeç** (silah, vuruşma aracı), **dövcek** (yayık), **dövçe** (havan), **dövecek** (yayık, havaneli), **döveç** (havan, sarmısak dövmeye yarar), **dövek** (kırbaç), **döven** (dokuma aygıtı), **dövenek** (sürülü tarlada yürünerek oluşan yol), **döver** (kalın ağaç), **dövme** (dövülmüş buğday), **dövmeç** (soğan, peynir, ekmek dövülerek yapılan yemek), **dövnek** (dövülmüş, çiynenmiş yer), **dövücek** (yayık), **dövüşgen** (dövüşçü, kavgacı)...

Döğmek (ezmek, topa tutmak, saldırmak, baskın düzenlemek, Tar. Söz.), **döğündü** (dalga, Tar. Söz.), **döğüş talaş** (dövüş, dalaş, Tar. Söz.).

DUA, ar. **d'ua** ,çağırmak, çığırmak)dan **dua**...

Tr. de anlam değişmesiyle; **yakarış, yalvarış**. Ar. da **da'vet** ile **d'au** eşkökenlidir... **Davet, davetiye** (hep **d'ua** ile bağlantılı)...

DUDAK, tr. **tutmak** (yakalamak, ele geçirmek)tan **tut-a-k-tutak/dudak**.

Kök anlamı: **tutan, yakalayan, kavrayan**, anlam genişlemesiyle: yenecek nesneleri, lokmaları **tutan, yakalayan üye, dudak**... **Konmak**'tan **kon-a-k/konak, durmak**'tan **dur-a-k/durak** gibi **tutmak** eyleminden **tut** köküne gelen **a-k** ekleriyle **tut-a-k/tutak-dudak**...

Halk ağzında **tutak** sözcüğü **tutulacak yer, sap**, ar. **kabza** (tutmak eylemiyle ilgili **kabz**'dan), **tutaç, tutacak** anlamında söylenir (bk. **Tut, Tutmak**)...
Alm. **Lippe**, fr. **lippe, lévre**, lat. **labium, labra**, isp. **labio**, itl. **labbro**, ing. **lip**. Avrupa dillerinde **dudak** anlamını içeren bu sözcüklerin kökeni gr. **lapto** (yalamak)dur... fars. **leb**, ar. **şefe**...

DUDU, fars. **tûti** (papağan)dan **dudu**...
Anadolu türkçesine yazın yoluyla girdi, halk ağzında buna **dudukuşu** denir.

DUL, es. tr. **tol/tul**'dan **dul**...
Tr. de **tul, tol** kökleri **bütünlük, bitim, doluluk, olgunluk** bildirir. Bu kökten **tolu** (dolu), **tolı** (yağan dolu), **dolunay** (bk.), **tolmak, dolmak, dolgun** bg. yoğunluk, gelişmişlik, eksik olmayış, yeterlilik bildiren, anlam genişlemesiyle, daha başka anlamları içerir sözler türemiştir. Öte yandan **tolanmak/dolanmak, dolaşmak/tolaşmak** bk. **Dolamak**), **dolamak** gibi **çevirmek, dönmek, döndürmek** anlamını içeren dil varlıkları da bu **tul, tol, dul** köküyle bağlantılıdır. Bize kalırsa, **tul/dul** eşinden ayrılan (boşanma ya da ölüm nedeniyle) bir kimsenin bağımsız, özgür, tek başına kalışını, kendi kendine yetme olayıyla karşı karşıya gelişini bildirir. Bundan dolayı **tul/dul**, bizce, bağımsız, özgür, kendine yeten, kendi yaşamını kendi varlığıyla **dolduran** demektir.
Tugsak (dul kadın, Kaş.), **tul tugsak** (dul kadın, Kaş.), **tol, tul** (dul, Uy.), **tul** (Kit., İbm.).
Halk ağzında, **dul** evin arkası, yanı, yan, sığınak, siper, çok güneş alıp ısınan yer, SDD.), **dulluk** (evin saçağı, köşe, SDD.).
Fars. **bive, tul** (zş.), ar. **ermel** (kadın için **ermileh**), alm. **witwe**, fr. **voeuf**, lat. **viduus, vidua**, sanskr. **vidhâvâ, vidhu-s** (yalnız kalmış), got. **widuwa**, es. alm. **wituwa**, isp. **viudo**, itl. **vedovo**...

DUMAN, sanskr. **dhumâh** (duman), es. tr. **tuman/duman**...
Tuman sözcüğünün kökeni olan **dhum** (dum) «tütmek», «sis» anlamındadır. **Dhum-tum-dum** dönüşmesi...
Tr. de **tütmek**'ten **tü-t-ü-n/tütün** (duman, yanan bir nesneden çıkıp uçan). Gr. **dumiao** (günlük yakmak, tüttürmek), lat. **fumus**, fr. **fumée**, isp. **humo**, itl. **fumo**, got. **dauns** (buğu), alm. **Rauch**, Dunst (sis), es. alm. **toum**, zend. **dunman** (tütmekten), fars. **dûd**...

Bi duman aldi dağa
Yitdum Allahum yitdum
E gız ne ağlayisun
Ben askere mi gitdum
— Kar. —

DUMLUPINAR, es. tr. **tumluğ** (soğuk) ile **pınar**'dan **tumlu-pınar/dumlupınar** (soğuk kaynak, soğuk pınar)...

DURAK, tr. **durmak** (bk.)tan **dur-a-k/durak**...
bir yerde kalmak, durmak, durulacak yer, durma yeri.
Tutmak'tan **tut-a-k-tutak/dudak, od** (ateş)tan **od-a-k-odak/ocak, dolamak**-tan **dol-a-k/dolak, yunmak**'tan **yun-a-k/yunak** bg.

DURAKLAMAK, tr. **durmak** (bk.)tan **dur-a-k-la-mak/duraklamak**...
Bir yeri, kısa bir süre için, durak edinmek, gidip gelmemek, olduğu yerde bir süre kalmak...
Bıçak'tan **bıçak-la-mak/bıçaklamak, kap**'tan **kap-la-mak/kaplamak, su**'dan **su-la-mak** bg. kökten, adtan **la-mak** ekleriyle eylem.

DURALAMAK, tr. **durmak** (bk.)tan **dur-a-la-mak/duralamak** (duraklamak anlamında, os. **tereddüt** etmek)...

DURGUN, tr. **durmak** (bk.)tan **dur-gun/durgun**...
Köke gelen **gun** ekiyle, **yorulmak** ya da **yormak**'tan **yor-gun/yorgun, solmak**'tan **sol-gun/solgun, tutulmak**'tan **tut-kun/tutgun** bg... **gun** ekiyle anlam genişlemesi...

DURMAK, es. tr. **tur/tor** (durma, kalkma, aydınlanma, savaş, vuruş, arınma bildiren kök, moğ. **tor** ile özdeş)dan **turmak-turmak/durmak**...
Kök anlamı: **ayakta olmak, dikmek-dikilmek, arınmak, sürüp gitmek, savaşmak, karşı koymak, vuruşmak**... anlam genişlemesiyle; **bir yerde olmak, oturmak, yerleşmek, beklemek**...
Moğ. **torkaru** (sürüp gitmek, durmamak, kendini sürdürmek), tr. **tor, tur** köküyle azdeş. **Torulmak-turulmak/durulmak** (süzülmek, arınmak). **Toruş, turuş** (döğüş, vuruşma, boğuşma, kavga), **tor, tur** köklerinde özdeşlik, **toruk, turuk** (aydınlık, parlaklık, arınmışlık), gene **tor, tur** köklerinde özdeşlik...

Bize kalırsa moğ. **torkaru** ile tr. **durmak** anlamını içerip, **tor, tur** kökleriyle başlayan sözcükler kök bakımından özdeştir (bk. **Torun, Türemek**). Bu özdeşlik, **durmak** eyleminin içerdiği sürekli-lik anlamından kaynaklanıyor. Burada süm. **tur/tor** (döl, kuşak, soy, üreme, süm. okunuşu ile **dumu**) kökü sözkonusudur, arada **tur-tor** özdeşliği vardır. Es. tr. de **u/o** seslerinde dönüşme süreklidir, **tuğmak/toğmak** (Uy.) eylemlerinde görüldüğü gibi **toğ/tuğ** kökünün **o, u** seslerinden hangisiyle başladığını kesip atma olanağı yoktur. Uygur türkçesinde, **turmak** (durmak), **turgurmak** (durdurmak), **turkarmak-turkurmak-turgurmak** (hepsi durdurmak, dikmek, ayakta tutmak, kazık dikmek bg.), **turug** (durak, otlak, sığınak), **turum/durum, turuşmak** (savaşmak), **turuşçı** (savaşçı), **toruş-turuş** (savaş, döğüş, kavga)... Kaş. da **turukluk** (durgunluk), **turukmak** (durmak, toplanmak), **turuşgan** (hep karşı koyan), **turunmak** (direnmek, karşı koymak), **turuşmak** (ayağa kalkışmak, duruşmak), **turgurmak** (durdurmak)... **Durmak**'tan: **durağan, durağanlık, durak, duraklama, duraklamak, duraklatmak, duraksama, duraksamak, dural, duralama, duralamak, durdurma, durdurmak, durdurulmak, durgu, durgun, durgunluk, durgunlaşmak, duru, duruk, duruksamak, duruksun, durulamak, durulanmak, durulaşmak, durulmak, durultmak, duruluk, durum, duruş, duruşma, duruşmak**...

DURU, tr. **durmak** (bk.)tan **dur-u/duru**...
Kök anlamı, **duran, devinmeyen, durulmuş, arınmış**, içinde bulunan toz, toprak niteliğindeki bulandırıcı nesneler **dibe çökmüş**...
Kurumak'tan **kur-u/kuru, sürmek**'ten **sür-ü/sürü, sormak**'tan **sor-u/soru** gibi köke gelen **u** ekiyle ad, önad (ar. **sıfat**) türetme.

DURULAMAK, tr. **duru** (bk.) **Durmak**) dan **duru-la-mak/durulamak. Kuru**'dan **kuru-la-mak/kurulamak** bg.

DURUM, tr. **durmak** (bk.)tan **dur-u-m/durum**...
Uy. da **turum** (durum), Kaş. da **turum** (durum, bir kimsenin boyu niceliğinde olan uzunluk). **Turmak** (durmak)tan **tur-u-m/turum, sonraları t/d dönüşmesiyle turum/durum**...

DURUŞMA, tr. **durmak** (bk.)tan **dur-u-ş-ma/duruşma**...
Kök anlamı, **karşılıklı durma**. Köke gelen **uş-ma** ekleriyle **dur-u-ş-ma/duruşma**... **Vurmak**'tan **vur-u-ş-ma/vuruşma** (karşılıklı birbirine vurma), **konmak**'tan **kon-u-ş-ma/konuşma** (kök anlamı, **karşılıklı konma, oturma**), anlam genişlemesiyle, **karşılıklı oturarak söyleşme... söz alışverişi etme**...

DUT, fars. **tût** (dut denen yemişli ağaç) tan **dut**...
Alm. **Maulbeere**, fr. **mure**, lat. **morum**, isp. **mora**, itl. **môra**, gr. **morun**.

Kapisinun öğinde
Tuti varidi tuti
E gız var de göcana
Süper aldum armudi
— Kar. —

DUVAK, es. tr. **tumak** (örtmek, kapamak) tan **tu-ğ-a-k/tuğak-tuvak/duvak**...
Kök anlamıyla **örtü, örtünmeye yarayan giysi, baştörtüsü**... Anadolu türkçesinde XIV. yy. dan bu yana, özellikle yazın alanında, geçen **duvak**'ın **dutuk, tutuk** biçimlerinde söylendiği biliniyor. **Dutuk, tutuk** sözcükleri de **duvak, örtü, yaşmak, peçe, perde** karşılığı söyleniyor.
Tumak eylemini oluşturan **tum** kökünde, büyük bir anlam değişmesi olmuşa benzer. **Duman/tuman** (bk.) sözcüğünü bir yana bırakırsak, **dum, tum** kökünün **soğuk** anlamını içerdiği anlaşılır (bk. **Dumlupınar**), öte yandan **tumak**'ın **tum** kökü **örtme, kapama** anlamında türetmelere olanak sağlayınca anlam değişiyor.
Sanskr. **dhumah** (duman, sis) sözcüğünün kökü olan **dhum** (ok. **dum**) ile tr. de **örtmek** anlamında söylenen **tumak**'ın kökü **tum** arasında **örtmek, kapamak** eylemi bakımından bir özdeşlik doğuyor...

Gümüş âyine gibi çık ufuktan
Yüzün göster huri gibi tutuktan
— Işk. —

dizelerinde **tutuk** sözcüğü **örtü, yaşmak** karşılığıdır.
Çin. **tutuk** (bir yörenin yönetimini elinde bulunduran ordu görevlisi, os. **askeri vali**)... Halk ağzında **duvak** (tandır

kapağı), kapak, taştan yapılmış yoğurt çanağı, baca örtüsü, SDD.)...

DUVAR, fars. **divâr** (duvar)dan **duvar**...

DUYAR, tr. **duymak** (bk.)tan **duy-a-r/duyar**...

Kök anlamı, **sezen, sezer, işitir, işiten, kavrayan.** Duyulara verilen izlenimi alan. **Duyarlı, duyarlık**...

DUYGU, tr. **duymak** (bk.)tan **duy-gu/duygu**...

Eski biçimi: **tuyu, duyu** olarak geçiyor ki **duygu** anlamındadır (Tar. Söz.)... **duyucu** (duygulu), **tuyucu** (duygulu), **duyusuz** (duygusuz), **tuyusuz** (duygusuz), **duyuş vermemek** (duymazlıktan gelmek, duymaz görünmek, Tar. Söz.)... **Duygudaş, duygudaşlık, duygulamak, duygulanmak, duygulandırmak, duygulanım, duygulanmak, duygulu, duygun, duygusal**...

DUYMAK, tr. **tuy** (duyma, sezme, kavrama, anlama, işitme, bildiren kök)dan **tuy-mak-tuymak/duymak**...

Kök anlamı, dıştan gelen, duyulara çarpan bir izlenimi almak, algılamak, gövdenin belli üyelerini etkileyen olayı duymak. Anlam genişlemesiyle, somuttan soyuta yönelme sonucu, **sezmek, etkilenmek, anlamak, kavramak**...

Uygur türkçesinde **tuymak** (duymak, tanımak, sezmek), **tuyunmak** (anlamak, sezmek, os. **hiss** etmek), **tuyuzmak** (anlatmak, duyurmak)... Kaş. da **tuymak** (duymak), **tuysukmak** (duyar gibi olmak), **tuyturmak** (duyurmak, anlatmak).

Öte yandan **tuy** (halk, budun, Kaş.), **tuvurmak, tuvırmak** (kulak kabartmak, kulak dikmek, Kaş.).

Anadolu halk ağzında **duysal** (duyarlı, ince, ar. **hassas**), **duysumak** (duyar gibi olmak, az işitmek, kulağına çalınmak), **duyuk** (haber, duyuru), **duyukçu** (haberci, duyurucu)...

Duymak'tan: duyu, duyulmak, duyulur, duyum, duyumölçer, duyumsal, duvumsamazlık, duyurmak, duyuru, duyurucu, duyurulmak, duyusal, duyuş...

Sanskr. **indriya** (duyu), **manas** (duyu gücü), gr. **aisthesis** (duyma), lat. **sentire**, fr. **sentir**, itl. **sentire**, isp. **sentir**, alm. **fühlen, empfinden**, fars. **hiss kerden**, ar. **hiss**...

DÜDÜK, es. tr. **tütek** (emzik)ten **tüdek-tüdük/düdük**...

Anadolu türkçesine, Doğu türkçesinden, Türkistan'da kullanılan **tüdek** (soluklu bir çalgı, tulum)ten geçerek **düdük** biçimine girdi. XV. yy. da **düdü**, XVI. yy. da **düdük** (kaval, ney).

Tüt kökü tr. de **üflemek, tüttürmek** anlamını içerir. Bu nedenle **tütek, düdük** sözcüklerinin **tütmek** (üflemek)le bağlantısı olsa gerek.

Rus. **dudha, dudeşka**, alm. **dudelsack**, sırp. **dudka, dudak**, fr. **sifflet**, itl. **zufolo**, isp. **silbar**, lat. **sibilum, sibilus**, fars. **nây, ney**, ar. **safferet'ü-n-nida**...

Düdüklemek, düdüklü.

Zabtiyede müşir olacak nâ-sezâ teres
Çok ehl-i iffeti yüzü üstü sürükledi
Âfâkı tuttu velvele-i siyt-ü şöhreti
Bekçileri dahi yola koydu düdükledi
— N. Kemal —

XIX. yy. da gece bekçilerine, düdük verilmesi üzerine, söylenmiş bir yergidir.

DÜĞME, es. tr. **tügme**, fars. **tükme** (düğme)den **düğme**...

Kaş., Kit. gibi eski Türk sözlüklerinde tr. diye geçer, fars. sözlüklerdeyse fars. olduğu yazılır. **Tük, tüg, tüğ** köklerinin tr. birçok eylem türettiği biliniyor. Sondaki **me** eki de tr. dir, sayısız örneği var. **Öğme** (övmekten), **söğme** (sövmekten), **içme** (içmekten) **sarma** (sarmaktan), **elma** (el'den, almaktan), **kıyma** (kıymaktan), **vurma** (vurmaktan), **durma** (durmaktan), **ezme** (ezmekten), **süzme** (süzmekten)... Bu örneklerin ışığında görülürse **düğme** de **tükmek/tügmek** (düğümlemek)ten gelip **tükme/tügme-tüğme/düğme** olur.

Fr. **bouton**, alm. **Knopf**, lat. **gomma** (gonca, tomurcuk), isp. **botôn**, itl. **borchia** (kopça), ar. **zürâr**, fars. **girih**...

Karacaoğlan eğmelerin
Gönül sevmez değmelerin
İliklenmiş düğmelerin
Çözer Elif Elif diye
— Karacaoğlan —

DÜĞÜM, es. tr. **tüg** (bağlama, birleştirme bildiren kök)den **tüg-ü-n/tügün-tüğün/düğüm.**

Tügmek eyleminin gerçek anlamı bağlamak, iki nesneyi birbirine tutturmak, birleştirmek, yanyana getirmektir.

Tük-tüg-tüğ kökünde **bağlanma, bitişme** anlamı saklı, nitekim **tükek (tük-e-k/tükek:** halka, yükü sıkıştırmak için ipe takılan halka) sözcüğü de bağlama, bitiştirme, sıkıştırma aracıdır. **Sökmek'ten sök-ü-n/sökün, üremek-üretmek'ten ür-ü-n/ürün** sözcükleri köke gelen **ün** ekinden oluşmuştur. **Dök-üm, öl-üm, dür-üm** bg.

Tügülgen (boyuna düğümlenen, düğülen), **tügülmek** (düğülmek, düğüm olmak), **tügünmek** (kendi kendine düğüm olmak, düğümlenmek), **tügüşmek** (düğüm yapma yarışına girmek, karşılıklı düğüm yapmak, hepsi için bk. Kaş.), **tügün** (düğüm, Uy.)...

T/d seslerinde dönüşme (bk. **Durmak**), m/n seslerinde dönüşme tr. de yaygındır:

Yakma dağım göricek sen de beni ey sôfi
Severin neyleyin ol lâle izârı severin
— Bâki —

dizelerinde **severim** yerine **severin, neyleyim** yerine **neyleyin**, diyerek **m** sesini değil **n** sesini seçti.

Düğümlemek, düğümlenmek, düğümleşmek, düğümlü...

DÜĞÜN, es. tr. **toy-kün** (toy günü, büyük toplulukla yemek yeme günü)den **toykün-toygün-tuygün-tüyün/düğün**...

Kök anlamı: büyük eğlence günü, büyük yemek töreni, bayram.

Toy (eski Türklerde büyük topluluğa yemek verme, büyük eğlence düzenleme, yemekli-içkili büyük toplantı.).

Toy sözcüğünün gerçek anlamı **dolu, dolmak'tır** (bk. **Doymak**). **Tot-tod-toy (tot-tod** kökü **dolma, doluluk** bildirir, yemek eyleminde de açlığın yarattığı boşluğu giderme, doldurma anlamı saklıdır.)...

Düğüncü, düğünçiçeği, düğünçorbası, düğün dernek, düğün günü, düğün alayı...

DÜKKÂN, fars. **dükân**, ar. **dükkân** (ar. ya fars. dan geçti. Öteberinin üstüste yığıldığı yer)dan **dükkân**...

Gerçek anlamı: öteberiyi üstüste yığmak'tan **dükân-dükkân** (öteberinin üstüste yığıldığı yer. Anlam genişlemesiyle: öteberinin toplanıp satıldığı yer. Ter. Kam.)...

Anadolu türkçesine ar. dan geçtiği sanılır. Divan yazınında **küçük dükkân** anlamında **dükkânçe** de denir. Kimi Türk ağızlarında **satak** (satış yeri) sözcüğü **dükkân** karşılığı söylenir.

DÜLGER, fars. **durûger/durûdger** (ağaç kesen, ağaç budayan, ekin biçen)den **dülger** (halk söyleyişiyle).

Fars. **durûden** (kesmek, budamak, ekin biçmek)den **durûdger/durûger** türedi, biçme, kesme, budama işlerini yapan demektir.

Lat. **mateirarius** (taş, ağaç gibi yapıcılık gereçlerini işleyen kimse), alm. **Zimmermann** (oda, ev yapıcı), tr. **yapıcı**, fr. **charpentier**, isp. **carpintero**...

Anadolu halk ağzında **balta'ya dülger** denir, kimi yörelerde...

DÜMBELEK, fars. **dünbek** (küçük davul) ten **dünbelek-dümbelek**...

DÜMEN, itl. **timone** (dümen)den **timon-dümen**...

Lat. **temo** (araba dingili, araba oku), fr. **timon, gouvernail**, alm. **Steuer**, isp. **gobierna, timôn**...

DÜN, es. tr. **tün** (gece, akşam, karanlık) den **dün**...

Anadolu türkçesinde anlam değişikliğine uğrayarak **bir önceki gün** karşılığı söylenir oldu. (Bk. **Tünemek**)...

DÜNÜR, es. tr. **tüngür** (yakınlık, soydaşlık, ar. **akraba**)dan **tünür-dünür**...

Anadolu türkçesinde, evlenme olayında aracılık eden **görücü, kız istemeye, kız bakmaya giden**, ayrıca kadının yakınları, kadının soydaşları anlamında söylenir.

Tün (gece), **tüngür-tünür** ise gecelik işlerle ilgilenen, evlilik işleminin geceyle olan ilgisi nedeniyle **tün-gür/tün-ür/dünür.** Gerçek anlamı: evlenme gecesiyle ilgili işlemleri yürüten kimse.

DÜNYA, ar. **deni** (alçak, altta olan, aşağı)den **dünya**...

Deni sözcüğünün dişili, yeryüzünün, gök varlıklarına göre altta, alçakta, aşağıda bulunması nedeniyle **alçak** anlamına gelen **deni**'den dişil **dünya.** Anlam genişlemesiyle **yeryuvarlağı**, evren bütünü içinde, üzerinde yaşanan varlık... Nitekim **dünya'yı** nitelerken **deni dünya** (alçak, aşağılık dünya), **dünya-yi dün fâni dünya** (gelip geçici, kalıcı olmayan dünya), **yalancı dünya** gibi olumsuz söz- (alçak, aşağılık dünya), **rezil dünya**, bg. sözcükler kullanılır.

DÜRBÜN, fars. **dûr-bîn** (uzağı gören)den **dürbün**...
Fars. **dûr** (uzak, ırak), **bîn** (gören), **dûr-bîn** (uzak gören, ırak gören).

DÜRMEK, es. tr. **tür** (türemek, bükmek, toplamak, katlamak, doğmak, gelişmek, bütünleşmek anlamı içeren kök)ten **türmek/dürmek**...
Tür, tur, tor kökleriyle yakınlık (bk. Türemek).
Turmak, türümek (Kaş.) biçimleri de var. **Dürmek** (toplamak, katlamak, burmak, buruşturmak, devşirmek, Tar. Söz.).

Ve liykin sohbetinde âdeminin
Tumarın düreler âlem gamının
— Işk. —

Ben bu Türkî defterin çün
dürmeyem
Pârisicesi ile değşürmeyen
— Mant. —

Çün tamam etdi işret esbabın
Dürdi Taymus rıhlet esbabın
— Şeyd. —

dizelerinde **dürmek** sözcüğü, katlamak, toplamak, devşirmek, dermek anlamındadır. Anadolu halk ağzında: **düremeç** (içine peynir, pastırma, helva bg. konarak yapılan yiyecek), **dürmeç, dürük** (büklüm), **dürülmek** (toplanmak), **dürüm** (dürmeç, düremeş.)...
Dürü, dürülmek, dürüm...

DÜRÜST, fars. **durust** (bütün, sağlam, doğru, düzgün)tan **dürüst**...

DÜŞ, es. tr. **tüş** düşme, birden ortaya çıkma, belirme anlamını içeren kök)ten **düş**...
Tr. de **düş** (ar. **rüyâ** karşılığı) uykuda görülen, beliren görüntüler, bir olayın uykuda ortaya çıkışı, **düşüşü**... (bk. **Düşmek**). **Tüş/düş** (yön, doğrultu, ar. cihet).

Hayalin sûreti menguş olırmaz
Düş içinde görinen düş olırmaz
— Işık. —

Düşünde görür kim bir ulı toğan
İner gök yüzinde vü eyler figan
— Süh. —

Kınaman komşular yatamaz oldum
Giriyor sevdiğim düşüme benim
— Karacaoğlan —

DÜŞMAN, fars. **düşt** (kötü, içi kara, uğursuz) ile **mân** (gönül, yürek)dan **düşman-duşman/düşman**...
Tr. de **yağı, yağu, yavı, yavu, yagu** sözcükleri fars. **duşman** karşılığıdır.
Fr. **ennemi**, lat. **inimicus**, ar. **adu'**, **hasm**, alm. **Feind**...

DÜŞMEK, tr. **tüş/düş** (inme, karşılaşma, ortaya çıkma, doğma, kalma, durma, konma bildiren kök)ten **tüş-mek-tüşmek/düşmek**...
Tüşmek (düşmek, ölmek, inmek, Uy.), **tüşmek** (oturmak, oturma yeri, durmak, durma yeri, Uy.), **tüşmek** (inmek, düşmek, konmak, Kaş.), **tüş ödi** (konma dönemi, kuşluk dönemi, konulacak zaman, Kaş.), **tüşemek** (düş görmek, düşü azmak, uykuda beli gelmek, boşalmak, Kaş.), **tüş kılmak** (inmek, toplanmak) **tüşlenmek** (inmek, toplanmak), **tüşürmek** (düşürmek, indirmek, hepsi için bk. Kaş.)...
Bu örnekler **tüş/düş** kökünün doğal bir olaydan, yaşanan bir olgudan kaynaklandığını gösteriyor. Nitekim **düş** (ar. **ruya**) sözcüğü ile **düşmek/tüşmek** eyleminin eşkökenliliği bütün açıklığıyla ortada. **Töşemek-tüşemek/döşemek** sözcüklerinde evi döşemek, damı döşemek, donatmak, düzenlemek, örtmek, kapamak, kaplamak anlamları saklı. Oysa **tüşemek** eyleminde bir de **düş görmek**, düşte boşalmak anlamı var ki, bu **inmek** eyleminden, uykuda üreme yerinden bir sıvının akması, inmesi olayından doğuyor.
Anadolu halk ağzında **düşmek** eyleminin ne denli değişik anlamlar içerdiği, bu anlamların yaşanan, doğal olaylardan kaynaklandığı açık:
Düşek — Vurulan, yaralanan bir hayvanın, insanın düştüğü yer.
Düşelge — Bir kimseye üleşmede düşen, pay, hisse, **düşelik**.
Düşengi — Oda döşemekte, donatmakta kullanılan yaygı, örtü.
Düşerge — Üleş (hisse, pay).
Düşerlik — Üleş (hisse, pay, düşelik).
Düşgele — Bilmeden karşılaşma, rasgele.
Düşin vermek — Durmak, dinlenmek, eğlenmek.
Düşlenmek — Alışmak, dadanmak, alışkanlık edinmek.
Düşlük — Kuruntu (hayal), olmayacak iş.
Düşmek — Keklik ile benzeri hayvanları avlamak için, tuzak kurma amacıyla bir yere konulan yem.
Düşük — Düşürülen çocuk.
Düşüngü — Üzüntü (teessür).
Düşüntü — Şehit, saygı, kendi kendine düşünme (mülâhaza).
Düşünük — Saygı, kendi kendine düşünme (mülâhaza).
Düşüt — Ürün (mahsul), suçsuz bir kimsenin öldürülünce düştüğü yer.

DÜŞÜNCE, tr. **tüş/düş** (bk. **Düşmek**)ten **düş-ü-n-mek-düşünmek/düş-ü-n-ce**... (bk. **Düşünmek**)...
Tr. de sona gelen **ce** takısıyla eylemden ad türetme süreklidir. **Eğlenmek**'ten **eğl-en-ce/eğlence, bilmek**'ten **bil-me-ce/bilmece, öğrenmek**'ten **öğren-ce/öğrence** (ar. **ders** anlamında), **ılımak**'tan **ılı-ca/ılıca** (kaplıca), **dönmek**'ten **döner-ce/dönerce** (tek demirli pulluk), **bile-ce/bilece** (birlikte) bg...
Düşüncel, düşünceleme, düşünceli, düşüncellik, düşüncesiz, düşüncesizlik...

DÜŞÜNMEK, tr. **tüş/düş**'ten **düş-mek/düşmek-düş-ü-n-mek/düşünmek**...
Kök anlamı: kendi kendine düşürmek, kendi kendine düşmek, bir nesneyi kendi belleğinde ortaya çıkarmak, doğurtmak, belleğe indirmek...
Tüş/düş kökünün içerdiği bütün anlamlar, **düşünmek** eyleminde vardır. Köke gelen **n** ortaekiyle kökten özneye yönelik eylem türetmek Türk dilinde başlangıçtan beri süregelen bir olaydır. Kökü oluşturan sözcüğe gelen, kökün ses uyumuna bağlıdır. Bundan dolayı **tüş/düş** kökünden türeyen özneye yönelik eylemlerde **ün** ortaeki doğaldır, sözcüğün yapısı, kuruluşu gereğidir.
Gör-ü-n-mek/görünmek (görmek'ten, kendi kendine görülen duruma gelmek, göze sunulmak), **sür-ü-n-mek/sürünmek** (sürme işlemini kendine uygulamak), **ög-ü-n-mek/ögünmek-öğünmek-övünmek** (öğmek işlemini kendine yönetlmek, kendi kendini övmek, öğmek), **bür-ü-n-mek/bürünmek** (kendi kendini bürümek), **ört-ü-n-mek/örtünmek** (kendi kendini örtmek), **sürt-ü-n-mek/sürtünmek** (kendini bir nesneye, bir yere sürtmek) bg. **düş-ü-n-mek/düşünmek** (bir nesneyi, bir konuyu kendi özüne yöneltip düşürmek)...
Düşün (üremek'ten **ür-ü-n/ürün** gibi), **düşündürmek, düşünücü, düşünülmek, düşünür**...

DÜŞÜRMEK, tr. **tüş/düş** (bk. **Düşmek**) ten **düş-ü-r-mek/düşürmek**...
Eski biçimi **tüşürmek** (indirmek, düşürmek, Kaş.), **düşürmek** (avlamak, yere sermek, vurmak, Tar. Söz.).
Duymak'tan **duy-u-r-mak/duyurmak** (eski biçimi **tuyurmak**), **buyruk**'tan **buy-u-r-mak/buyurmak** (gerçekte **buyruk** sözü **buyurmak**'tan gelir, kök **buğ-buy**'dur), **böğ-ü-r-mek/böğürmek, öğ-ü-r-mek/öğürmek, süp-ü-r-mek/süpürmek** eylemlerinde olduğu gibi **düş**'ten **düş-ü-r--mek/düşürmek** (tüşürmek)...
Düşürtmek, düşürülmek, düşüş, düşüt...

DÜZ, es. tr. **tüz** (doğru, soy, kuşak, döl, kök, budun, topluluk, düz, kural bildiren kök)den **düz**...
Asya türkçesinde **tüz** (halk, uyruk, düz, kök, soy sop, eksiksiz, bütün, Kaş., Uy.).
Tüz kökünden: **tüzermek** (düzelmek), **tüzeşmek** (karşılıklı düzlemek, düzleme yarışına girmek), **tüzgermek** (armağan vermek), **tüzgürmek** (armağan vermek), **tüzlinmek** (düzlenmek), **tüzlünmek** (düzletmek, eşit olmak, eşitletmek, **tüzlinmek**), **tüzmek** (düzmek, düz yapmak), **tüzülmek** (düzelmek), **tüzün** (yumuşak davranışlı, uysal), **tüzünlüg** (yumuşaklık), **tüzüşmek** (karşılıklı olarak düzlemek, **tüzeşmek**, hepsi için bk. Kaş.).
Bu örneklere göre **tüz/düz** kökünün, anlam genişlemesiyle, değişik yönde gelişen türevleri var.

Ve liykin her yüze hürmet yüz
olmaz
Mahallin gözle beş barmak düz
olmaz
— Güvahi —

dizelerinde **düz** sözcüğü **eşit** anlamındadır.

Didi şaha sağıncın düz değildir
Beni şeyda kılan bu yüz değildir
— Hurş. —

dizelerinde **düz** sözünden anlaşılan **doğru, gerçek**, gerçeğe uygunluktur...
Düz (ova, yazı, yaylım, düzlük, yayla, dağların tepelerinde bulunan geniş düzlükler.).
Anadolu halk ağzında **düz** ile ilgili sözcüklerden:

Düz (kazancı çekici, gözgü, ova), **düzara** (sürekli, aralıksız, kesintisiz), **düzbaskı** (arabacılıkta demiri düzlemek, parlatmak için kullanılan özel aygıt), **düzbasmak** (yağmurun belli bir alana eş nitelikte, eş nicelikte yağması), **düzegi** (dağ tepelerindeki düzlük yerler), **düzeldek** (düzeltici aygıt, nesne), **düzen** (dokuma tezgâhı, takım, aygıt, araç, giysi, ölçü, alışveriş, düğün gereçleri, çeyiz, duvarcı ölçeği, ekin sulama, geçim, uyum, öteberi), **düzenci** (yalancı, aldatıcı), **düzenek** (tasarı, plan, taslak), **düzenge** (gözgü), **düzenlemek** (çalgıyı düzene koymak), **düzenlik** (uyum, dirlik düzenlik), **düzenmek** (süslenmek), **düzge** (süs), **düzgeç** (kalem yontacağı), **düzgen** (düzenli, derli toplu), **düzgü** (gelin öteberisi, giysi, ev gereçleri, çeyiz), **düzgün** (gelin giysisi, yüze sürülen allık), **düzleme** (ufak düzlük), **düzün** (süslü, giyimi kuşamı yerinde), **düzünmek** (süslenmek)...

DÜZE, tr. tüz/düz (bk.)den **düz-e/düze**... Göz'den **göz-e/göze**, **yarmak**'tan **yar-a/yara** bg. **e, a** ekleriyle kökten yeni kavram türetme. **Düze** (biçem, yazış biçimi, davranış biçimi, ar. **üslûb**, tarz anlamında)...

DÜZİNE, itl. **dozzina** (on ikili dizi)dan **duzina-düzüne-düzine**...

DÜZLEMEK, tr. **düz** (bk.)den **düz-le-mek/düzlemek**...

El'den **el-le-mek/ellemek**, göz'den **göz-le-mek/gözlemek**, söz'den **söz-le-mek/sözlemek** (söylemek sözcüğünün eskisi), öz'den **öz-le-mek/özlemek**...

DÜZMEK, es. tr. **tüzmek** (düzene koymak, doğrultmak, oranlamak, belli bir kurala bağlamak, biçimlendirmek, düzen vermek)ten **düzmek**...

Düz-mek/düzmek, sözün köküne getirilen **mek** ekiyle eylem türetme. **Düzmek** sözcüğünün gerçek anlamı **doğrultmak, doğru, düz** duruma getirmek, eğri büğrülüğü gidermektir.

Düzeç, düzelmek, düzeltici, düzeltilmek, düzeltme, düzeltmek, düzeltmen, düzem, düzemek, düzen, düzenbaz (fars. **bâz** ile **düzenbaz/düzenci**, aldatıcı, kandırıcı), **düzence, düzenci, düzenek, düzenge**ç, **düzenleme, düzenlemek, düzenlenmek, düzenleşik, düzenleştirmek, düzenli, düzenlik, düzensiz, düzensizlik, düzenteker, düzey, düzgü, düzgülü, düzgün, düzgüncü, düzgünlü, düzgünlük, düzgüsel, düzgüsüz, düzlem, düzlemek, düzlemküre, düzlenmek, düzleşme, düzleşmek, düzletmek, düzlük, düzme, düzmece, düzmeci, düzmecilik, düzülmek, düzyazı**...

E

EBE, jap. **uba** (ebe)den **apa-aba-ebe**.

Asya türkçesinde **anne, büyükanne** anlamlarına gelen **ebe** sözcüğü, doğum işlerine genellikle yaşlı kadınların bakmaları nedeniyledir.

Alm. **Hebamme**, fr. **sagafemme**, fars. **mâmâ**, ar. **kabile**, lat. **obsterix**, isp. **partero**, rum. **mamme**, gr. **aia**...

ECEL, ar. **ecel** (boyun ağrısı, çekiştirme, çamur, tutuklama)den **ecel**.

Anadolu türkçesine islam inançlarıyla girdi, anlam değişikliğine uğradı: **yaşamın bitimi, ölüm, belirli son, yazgı**.

ECİNNİ, ar. **cin** (gizli güç, peri)den **ecinni**...

Cin sözcüğünün **Çin**'den bozma olduğu kanısı var. Arap inançlarında **cin** görünmeyen, evrenin öteki ucunda yaşadığı sanılan, **Çin-Maçin** ülkesinden gelen gizli, saptırıcı, kötülük, sayrılık getirici güçler diye nitelenir.

ECNEBİ, ar. **ecneb** (yabancı, yerinden yurdundan uzak düşen)den **ecnebî** (yerli olmayan, yabancı).

ECZAHANE/eczane, ar. **ecza** (cüzler, küçük nesneler) ile fars. **hâne** (ev)den **eczahane/eczane** (küçük nesnelerin satıldığı, bulunduğu yer.).

Anlam değişmesiyle, sağlık korumaya yarayan gereçlerin yapılıp satıldıkları yer, ev. **İlaç** yapım yeri, **ilaç** satış yeri. Türkçede **em, ot** sözcükleri **ilaç** anlamındadır. **Emçi, otaçı** sözcükleri de **ilaç** yapan karşılığıdır. **Eczahane** sözcüğü Anadolu türkçesine **Osmanlı** ağzıyla girmiştir.

EDEB, ar. **edeb** (incelik, eksiklikten uzak kalmak, usluluk)tan. Türkçede **saygı, iyi** eğitilme, ölçülü olma gibi değişik anlamlarda söylenir. Anadolu türkçesine yazın yoluyla, islam diniyle girmiş bir kavramdır. Halk ağzında **ertem** olarak geçer, «**ertemli/edepli**».

EDEBÎ, ar. **edeb**'ten **î** ekiyle **edebî** (incelikle, iyi yetişmekle, saygıyla, uslulukla ilgili olan).

Anlam kayması yüzünden **yazına özgü, yazın ürünleriyle ilgili** karşılığı söylenir oldu.

EDEBİYAT, ar. **edeb**'ten. **Edeb**'le ilgili olan işler, eylemler, nesneler, çalışmalar.

Anlam kayması sonucu yazın alanında özel bir kavram niteliği kazandı. Yazında incelikler yaratan, özlü, ölçülü, usa uygun düşünce ürünleri veren işlemler anlamındadır. **Yazmak**'la ilgisi yoktur. Osmanlıcada **edebiyyât** biçiminde geçer.

EDİB/(p), ar. **edib** (inceliği olan, saygılı, iyi yetişmiş)ten **edip**.

Bir yazın kavramı olarak: yazar, düzyazı yazan kimse. Yazdığı ile okuyucuyu aydınlatan, geliştiren, ilerleten, ona incelik, saygı öğreten kişi. Edepli.

EDİRNE, lat. **Hadrianus** adından.

Roma kralı **Hadrianus**'un kurduğu (İ.S. 132) bir il olduğundan, kurucusunun adıyla anılır. Halk dilinde bozulup **Edrine, Edirne** biçimine girdi. İlk adı **Hadrianapolis** (Hadrianus ili) idi. Sonra **Hadriana/Hedrine/Edrine/Edirne** oluverdi.

EDREMİT, eski Anadolu dillerinde **adramytteion**'dan.

Sondaki ion eki Anadolu dillerinde yer adı bildirir. Grekçeye biraz değişerek **adramytteos**, lat. ye **adramytteum** olarak geçti. İlçenin adı, ilk kurucusunun adıyla bağlantılıdır. Ancak onun kim olduğu da kesinlikle bilinmiyor, yakıştırmacası Adramytios (ya da **adramyteos**) biçimindedir.

EFE, gr. **ephebos** (yiğit, delikanlı)dan **ephebe-ephebi-efe**...
Tr. **aba** (abla, büyük kızkardeş) gibi bir sözcükten geldiği söyleniyorsa da doğru değildir.
Ephebos sözcüğü köken bakımından ilkçağ Anadolu dillerindendir, gr. ye sonradan geçmiştir.

EFENDİ, gr. **aüthentes** (ok. **aftentes**)ten **efendi** (kendi kendini yöneten, başına buyruk), tr. **beğ, bey**.
Grek dilinde **aü (af)** sözcüğü **kendi** anlamını içerir. **Efendi** sözcüğü Anadolu türkçesine, Anadolu'da konuşulan rumca yoluyla, çok eski dönemlerde girdi. Divan yazınında geniş bir yer tuttu.

Efendimsin cihanda i'tibarım varsa
sendendir
Gönül âyinesinde bir gubarım
varsa sendendir
— Şeyh Galib —

EFSANE, fars. **efsâne** (öykü, masal, söylence)den **efsane**...
Türkçede biraz anlam değişikliğine uğradı, gerçekötesi, us ilkeleriyle bağdaşmayan, doğaüstü olaylara da **efsane** denir oldu. Türkçeye yazın yoluyla girdi. Divan şiirinde ölçü gereği **fesâne** biçiminde de söylenir, yazılırdı.

EGEMEN, tr. **eğe, ege** (iye, elinde bulunduran, sahip, bakıcı, yetiştirici) ile **men** ekinden.
Halk dilinde **eğemen** (bir nesneyi elinde bulunduran, onun iyesi, yöneticisi olan), **ekemen** (kendi başına buyruk, başkalarına boyun eğmeyen) sözleri yürürlüktedir.
Ege, eğe sözleri **ağabeyi, büyük kardeş** anlamlarında da söylenir. **Men** ekiyse en eski dönem Türk ağızlarında da vardır. Bu nedenle arapça **hâkimiyet** sözünün karşılığı olarak **egemenlik**'i geçersiz saymak tutarlı değildir. Anadolu türkçesinde **men** ekiyle yapılmış sayısız sözcük biliniyor: **değirmen, delişmen, kocaman** (bunun **kodaman**'la ilgisi vardır sanırız. Bk. **Kodaman**), **orman, kirmen, evcimen, eleman** (elek, elemeye yarayan nesne), **ılıman, karaman, küçümen** (küçük, ufak tefek), **göçmen, döşman** (kulakları kıvrık hayvan), **dolaman** (dönemeç, viraj), **dölemen** (koyunlarda çıkan bir mantar), **dolaman** (mantar), **çırtman** (değnek), **çıtırman** (ekin bağlarından oluşan yığın; kurumak için), **güdümen** (şimşek).

Burada **men, man** ekinin, birtakım ses değişmeleri sonucu yabancı kökenli sözlerle bağlantısı düşünülse bile, Anadolu halk ağzında ne denli yaygın olduğunu görüyoruz. Üstelik bu ekleri alan örnekler de, bir ikisi dışında, hepsi türkçedir. **Men, man** ekinin yeni bir türetme olmadığı ortadadır.

EGER, EĞER, fars. **ger, eger**'den.
Türkçede olduğu gibi farsçada da bir eylemin oluşunda koşul bildirir. **Olursa, bulunursa** bg. İran ozanı **Hafız**'ın:

Eger an türk-i şirâzi bedest ared
del-i mara

(O Şiraz güzeli bizi kendine bağlar, gönlümüzü ele geçirirse) dizesinde **eger** sözü **be dest ared** (eline alırsa, geçirirse) deyiminin koşuludur, türkçede **ise, olursa** karşılığıdır.

EĞİRMEK, tr. **eg/eğ** (bükme kıvırma, eğme, kuşatma bildiren kök)den **eg-ir-mek/eğirmek** (bükmek, döndürerek sarıp bükmek).
Yün eğirmek (yünü özel bir araçla, kirman ya da **iğ/yiğ** ile döndürüp bükerek iplik yapmak).
İrmek ekleriyle eylem: **dev-ir-mek/devirmek, çev-ir-mek/çevirmek, şiş-ir-mek/şişirmek** bg. ses değişmelerine karşılık köklerde) **irmek** eklerinin kaldığı görülüyor.

EĞİTİM, tr. **egü/edgü** (iyi, güzel)den **egidmek/eğitmek, eğitim**...
Gerçek anlamı bir kimseyi **daha iyi** kılmak, **iyi duruma getirmek**, olgunlaştırmak, yetiştirmek.
Yakın dönemlerde türetilen **eğitim** kavramı eski türkçede **eğitmek** biçiminde eylem olarak vardır. Sondaki **im** türkçede eylemden ad yapmaya yarayan yaygın eklerdendir. **Biçmek**'ten **biç-im, dirilmek**'ten **dir-im, geçinmek**'ten **geçim** sözcüklerinde görüldüğü gibi.

Arapça **terbiye** karşılığı kullanılan **eğitim** daha geniş kapsamlı, daha sağlam içeriklidir. **Terbiye** (t) sözcüğü arapçada atları, develeri yetiştirme, işe, yüke alıştırma, uysallaştırma anlamında kullanılırdı. Osmanlıcada besleyip büyütme, büyüme, bakıp yetiştirme (ev içinde), çocuk büyütme bg. anlamlarında söylenir, öğretimle ilgili değildi.

EĞMEK/İĞMEK, tr. **eğ** (bükme, çevirme, eğirme bildiren kök)den **eğ-i-mek/eğ-mek/eğmek**...
Asya türkçesinde **eğ** kökünün ilk seslisi Anadolu türkçesinde **i** seslisine dönüşür. Bundan dolayı **e** seslisi ile başlayan sözcüklerin çoğu Anadolu türkçesinde **i** sesini alır.
Edgü-eyü-eyi-iyi, eğirmek-iğirmek, eğmek-iğmek, enmek-inmek, eğri-iğri, eyülük-iyilik, erte-irte gibi **i/e, e/i** dönüşmeleri de vardır. Eskiden **irte**, şimdi **erte**, eskiden **inmek** şimdi kimi halk ağızlarında **enmek**.

Endum dereye durdum
Peştembaluni buldum
Bileydum senun idi
Ona bi sariludum
— Kar. —

İndim yerine **endum** sözcüklerinde **i/e** dönüşmesi. Bu yalnız halk dilinin bir özelliği değildir. Anadolu türkçesinde, Divan yazınında, halk yazınında görülen sürekli bir dönüşmenin doğal sonucudur.

Ağlamaktan görmez oldı gözleri
İrte gice Yusuf oldı sözleri
(Ş. Hamza, XIII. yy)

Bu dizelerde **erte gece** sözlerinin **irte gice** olarak dönüştüğü görülür. **E** seslisi **i** kılığına girdi.

Kim irte gice kıluram duayı
Ölünce beklerem işbu vefayı
(Işkname, XIV. yy.)

erte gece/irte gice,

İrdi nesim nefha.i anber şemin ile
Etrâf.ı bâğ.ü râğ pür oldı
nesim ile
(Bâki, XVI. yy.)

erdi yerine **irdi,**

Meyl itme dilâ künc.ı gına renc.ü
anâdır
(Vehbi, XVIII. yy.)

meyl etme yerine **meyl itme** derken **e** seslisine dönüşüverdi.

Otur ihrama ârâm it biraz
havzın kenarında
(Vasıf XIX. yy.)

âram et yerine **âram it** gene **e/i** dönüşmesi görülüyor.
Bütün bu örneklerden varılan sonuca göre Anadolu türkçesinde **e** ile **i** dönüşmesi uzun yıllar sürmüş, bugün kimi bölgelerde gene eski durumu ile söylenir olmuş.

EĞRİ, eski türkçe **eğ-mek**'ten.
Eğilmiş, bükülmüş, düzlüğü, doğruluğu giderilmiş.

EJDER, fars. **ejder** (büyük yılan, dev) den **ejder, ejderha**.
Anadolu halk ağızlarında **ejderha, azderha, azdeha** gibi söylenişleri de var. Gr. **drakon**, lat. **draco**, alm. **Dracha**, fr. **dragon**, sanskr. **sarpâh**.

EK, tr. **ek** (azalma, katılma, değişme, çoğalma, gelişme, büyüme, genişleme, bileme, bitişme, yapışma, birleşme, asılma, takılma bg. bildiren kök.). **Eg, eğ, ey, eh** gibi ses değişmeleriyle sürekli anlam genişlemesine açık bir yapısı olan **ek** kökünün **ik, ig, iğ, iy** biçimleri de var, **e/i** dönüşmesiyle. **Ek** kökünde anlam değişmesi aldığı takılara bağlıdır. İlk durumda tek ek alarak eyleme dönüşür, **ek-mek, eg-mek, eğ-mek, ey-mek** örneklerinde görüldüğü gibi **ek**'in ses değişimiyle kazandığı özellikler. İkinci durumda **mak, mek** sonekiyle **ek** kökü arasında giren **il, sil, le** takıları, üçüncü durumda, gene ortaek olarak **t, ir** takıları gelir.
Ek-il-mek, ek-sil-mek, ek-sil-t-mek, ek-t-ir-mek bg.
Ekmek - ekilmek - eksilmek - eksiltmek - ektirmek bg.
E/i dönüşmesiyle: **ekti-ekdi/iktü-ikdü-ikti-ikdi** (asalak, başkasının sırtından geçinen, dalkavuk.).

Bir iktücümüz idün bunda dünki
Bugün âdem mi oldun ey tülüngi
— Şeh. —

dizelerinde **iktücümüz** sözcüğü **asalağı-**

mız, sırtırımızdan geçinen, çanak yalayıcı.
Etkilenmek (asalaklık etmek, başkasının emeğiyle geçinmek), **ektü olmak** (kendini eklemek, çağrılmadan gitmek.)...

EKİN, tr. **ekmek** (bk.)ten **ek-i-n/ekin.**
İn ekiyle eylem kökünden ad türetme Türk dilinde yaygın bir olaydır. Özellikle halk ağzında bunun pek çok örneği vardır. **Esmek**'ten **es-in/esin, yelmek**'ten **yel-in/yelin**...
Batı dillerinde lat. **colo** (ekin ekmek, tarım yapmak) sözünden türeyen **cultur** (ekip biçmek, tarla bakımı, tarım) kavramı da tr. **ekin** karşılığıdır, sonraları, anlam genişlemesiyle bilgi karşılığında söylenir bir kavram oldu.
Ekinbiti, ekinci, ekinkargası...

EKİP, fr. **equipe** (takım, topluluk)ten **ekip.**
Türkçeye son dönemlerde, özellikle spor takımları arasında kurulan ilişkiler sonucu geçti. Tr. **takım, topluluk**...

EKLEM, tr. **eklemek** (bk.)ten **ek-l-e-m/eklem.**
Eklemlemek, eklemlenmek...

EKLEMEK, tr. **ek** (bitişme, katılma bildiren kök)ten **ek-le-mek/eklemek**...
Anlam genişlemesiyle **onarmak**, sağıltmak, eksikliğini **gidermek, düzenlemek, yapmak, bayındır kılmak, sevindirmek** (eğlendirmek).
Bize kalırsa **eklemek** eylemindeki **ek** köküyle **eğlenmek** sözcüğündeki **eg** (ek, eğ) kökü özdeştir. Nitekim **eğlenmek** de, başlangıçta, **ek** ile yazılırdı, **eklenmek/eglenmek** bg.
Eklenmek, eklenti, ekletmek, ekli... bg. **eklemek'ten**...

Bu sınıklu gönlümü sen eklegil
Sana sığındum beni sen beklegil
— Şeyd. —

EKMEK I., tr. **ek** (bitişme, katılma, serpme, bildiren kök)ten **ek-mek/ekmek.**
Gerçek anlamda, **ekmek**, bir nesneyi başka bir nesneye katmak, tohumu tarlaya serperek ikisini birleştirmektir. Anlam genişlemesiyle, **serpmek, saçmak, yaymak.** Tohumun toprağa yayılışı gibi.
Mek ekinin, köke katılmasıyla, eylem türetmenin başlıca özelliği anlam genişlemesini sağlamaktır. Bu durumda kökle eylem arasında kurulan bağlantıdan doğan anlamın egemenliği altındadır.
Göz'den **gör-mek/görmek** (gözle ilgili eylem), **git**'ten **git-mek/gitmek** (git/son, uç ile ilgili eylem), **gül**'den **gül-mek/gülmek** (gül ile bağlantılı eylem). Uygur türkçesinde **külmek** biçiminde olması **gül/kül** bağlantısını ortadan kaldırmaz. Gül denen çiçek **kül** biçiminde de söylenir.). Bu örnekler gözönünde tutulursa **ekmek** eyleminin **ek** köküne başka kaynak arama gereği kalmaz.

EKMEK II., tr. **ekmek** (ekmek eylemiyle özdeştir, anlam genişlemesiyle **yemek**, undan yoğurulup yapılan kuru yiyecek adı oldu, bk. **Ekmek.**).

EKRAN, fr. **écran** (perde)dan **ekran.**
Işık yansımasıyla görüntülerin düştüğü düzey, perde. Türkçeye son dönemde sinema, radyo gibi kurumlarla girdi.
Fransızcada değişik anlamları vardır: Sıcaklık siperi, süzgeç, renk ayırma camı, renk süzgeci, sinema, perde, beyazperde...

EKSİ, tr. **eksü** (eksik)den **eksi** (bk. **Eksilmek**).
Eksücek (eksikçe)...

EKSİK, tr. **ek**'ten **ek-sük/eksik** (bk. **Eksilmek**)...
Eksikli, eksiklik, eksiksiz, eksilen...

EKSİLMEK, es. tr. **eksümek** (azalmak)ten **ek-s-i-l-mek/eksilmek.**
Ek köküne gelen **sü-mek** takıları, özellikle sü ortaeki eğilim, yönelme bildirir. Bu nedenle **eksümek** sözcüğünün kök anlamı **ek istemek**, eksiksiliğini sezerek bütünleşme eğilimi duymaktır. Su'dan **su-sa-mak/susamak** eyleminde **su istemek, suya eğilim duymak** anlamının bulunuşu gibi. Göz'den **gör-semek/görsemek**, görmek istemek, görece-ği gelmek.
Egsümek, eğsümek, eksümek biçimlerinin, daha sonraki dönemlerde, **eksimek, eğsemek, eksemek** olarak değiştiğini görüyoruz.
Gerek Uygur ağzında, gerekse Kaş. da **eksümek, egsümek** diye geçen sözcük, XIII. yy. Anadolu türkçesinde **eksemek**, eğsemek biçimini alıyor. Sü ortaeki se'ye dönüşerek **eksüsmek**'i **eksemek** yapıyor ki **susamak, görsemek** eylemlerinin içerdiği eğilim duyma, isteme anlamını taşıyor. Ortadaki **l** sesi eylemin kendine dönerek yürüdüğünü bildirir, **eks-i-l-mek/eksilmek** kendiliğinden azalmak, ek almaya yönelmek, **eksikliğini**

duymak, daha doğrusu **ek istediğini** kendiliğinden açığa vurmak. **Görmek**'ten **gör-ü-l-mek/görülmek, sevmek**'ten **sev-i-l-mek/sevilmek, vermek**'ten **ver-i-l-mek/verilmek, sermek**'ten **ser-i-l-mek/serilmek, yermek**'ten **yer-i-l-mek/yerilmek** örneklerinden olduğu gibi.
Eksilmek örneğinde **sivrilmek/sivr-i-l-mek, çevrilmek/çevr-i-l-mek, devrilmek /devr-i-l-mek, savrulmak/savr-u-l-mak** eylemlerinde görülen çekim özelliği var. **Siv, çev, dev, sav** köklerine gelen **r-i-l** ortaekleriyle **mak-mek** soneki gibi **ek** köküne de **s-i-l** ortaekleriyle **mek** soneki geldi.
Ek-s, siv-r, dev-r, çev-r, sav-r: eksilmek, sivrilmek, devrilmek, çevrilmek, savrulmak...

Nice senün gibiler yidi doydı
Bikirdürür dahi hiç eksimedi
— Yunus —

Eksimek sözcüğü, **ek/es** kökünde dönüşmeyle **eskimek** anlamını da içeriyor.

Bana olmuşdur evelden bu âdet
Çü âdet eksiye olur tabiat
— Işk. —

Eksiği değil (nesine gerek), **eksiğini bitirmek** (eksiğini gidermek),

Her elden kâmil ustalar getürdi
Ne kim eksükleri vardır bitürdi
— İbrahim —

eksiğini tutmak (suçunu bulmak, suçunu görmek), **eksik gözetmek** (eksik görmek, yetersiz görmek), **eksikli/eksükli** (eksiği olan, bütün olmayan, kadın. Halk ağzında kadına **eksik etek** denmesi bundandır), **eksikliğine kalmamak** (suçunu bağışlamak, eksikliğini görmemek), **eksükirek** (daha eksik, çok eksik)...

EKŞİ, tr. **ekşig**'ten, **ekşi.**
Halk ağzında **ehşi, eşki, eşgi, ehşü, eyşü, ekşü**...
Gr. **oksus** (acı, ekşi, asit), lat. **acidus** (asit, acı, ekşi), alm. **Essig** (sirke, ekşi, asit), isp. **acido** (asit), itl. **acido** (asit), fars. **türş** (turşu, ekşi), fr. **aigre, acide** (ekşi, asit), ak. **emşu** (ekşi).
Halk dilinde: Ekşi kara (iri bir üzüm), ekşi kulak (kuzukulağı), ekşili (turşu), ekşimik (kesik süt peyniri), ekşimük (mayhoş bir bitki), ekşi su (maden suyu), ekşitme (ekşi lâpa), (Söz. D.D.). **Ekşi** söz (acı söz, tatsız, gereksiz söz, yersiz konuşma.). **Ekşimti** (ekşimsi, ekşiye çalan.).

EL, es.tr. **eliğ/iliğ** (el)den **el.**
Eliğ-eli-el/iliğ-ili-il... Türk dilinde **e/i, i/e** dönüşmesi sürekli olduğu gibi **iğ** sonekinin düşmesi de olağandır. **E/İ** dönüşmesi: **Elçiğ/ilçiğ, elçi/ilçi, elti-ilti, birmek/vermek (bir/ver), birgü/virgü-vergi (bir/vir/ver)**...
El — ilgi, iki nesne arasında kurulan bağlantı, ilişki.
El avı — el yordamı, elle arayıp bulma, elle yoklama.
Elce — küçük el tavası, küçük yağ tavası.
Elcek — eldiven, elin üşümemesi için giyilen el giysisi.
Elcimek — eldiven, elce...
Elcik — ekin biçme aracı, orak, **ellik**...
Elçim — bir avuç, bir eli dolduracak nicelikte, bir **tutam.**
Elçin — ekin biçerken elle tutulan sap, ekinin biçilirken tutulan yeri.
Eldeç — el tokmağı, çamaşır yıkamada, bir nesneyi döğüp ezmede işe yarayan araç.
Eldek — bir nesnenin yedeği, elde bulunan, yedek.
Eldem — işe yatkın olan, alışkın el, becerikli el, iş gören el.
Elecek — eldiven.
Elemen — elek, un eleme aracı.
Türkçede **el** kökü değişik anlamı içeren sözcüklerin oluşmasında en verimli öğelerden biridir:
Elvermek, elverişli, elemek, ellemek, eltutmak, eletmek (ilitmekle ilgili olan, ulaştırmak anlamını içeren **eletmek/iletmek**'ten ayrı), **elüstü tutmak, elçekmek, ellenmiş**...
Eloğlu/iloğlu, (yabancının, **elin** oğlu), **elkızı** (yabancı kız), **elişi**...

ELÂ, moğ. **ala** (alaca)dan es. tr. **ala/elâ**...
Genellikle göz için söylenir, **elâ göz, elâ gözlü** bg.

Çaldığım bağlama
Elâ gözlüm ağlama
Ben buralı değilim
Bana gönül bağlama
— Hlt. —

ELÂSTİK(i), fr. **élastique**'den **elâstik**... **elâstik-i**-...
Lat. **alacritas** (kendi kendine devinen, kendiliğinden davranan, gidip-gelen.), yun. **elauno** (kendi kendine devinmek, kendiliğinden gidip-gelmek), lat. **alacer** (çevik, devingen, oynak).
Anadolu türkçesine XIX. yy. dolaylarında geçti, Osmanlı yazınında ar. **yet** ekiyle **elâstikiyet** (elâstiklik) biçimine sokuldu.

ELBETTE, ar. **elbet** (kesin, kaçınılmaz, açık, gerekli)den **elbette**.
Elbet/elbet-te, halk ağzında **helbet, helbette**...

ELBİSE, ar. **libas** (giyecek, giysi)den **elbise** (giysiler, giyecekler, **libas**'lar. Tr. de çoğul olarak kullanılır.)...
Ar. **lebs** kökü **örtmek, ayıramamak, yapışık kalmak, giydirmek, giyinmek** bg.
Anadolu türkçesine yazın yoluyla geçti, **giysi, giyecek** karşılığı söylenir.

ELÇİ, es. tr. **il** (barış) ile **ci**'den **il-ci/elçi**.
Gerçek anlamı **iyilik yapan, barış sağlayan**, barışsever, iyiliksever. Batı türkçesinde **il, el** sözleri **ulus, devlet, vabancı** gibi değişik anlamlara gelir. Halk ağzında **elçi** denince **aracı** anlaşılır.

Yaylanun çümenini
Hep otladi keçiler
Hiç akluna gelur mi
Yolladuğum elçiler
— Kar. —

dörtlüğünde **elçi**, aracı, arabulucu anlamındadır.
İloğlu (yabancı), **eloğlu** (yabancı), **elkızı** (yabancı kız)...

ELDİVEN, tr. **el** ile **tügmek** (bağlamak, sarmak)ten, **eltügen, altögen, eldüven, eldiven, elcek** (Tar. Söz.).
XVII. yy. dan buyana kullanılan **eldiven** ses dönüsümü sonucu bilinen biçime girdi. Türkçede **d, t, g, v, ü, ö** seslerinin dönüsümü süreklidir. **Tügme-düğme, gözel-güzel, koğmak-kovmak** sözlerinde görüldüğü gibi.
Elin dış etkilerden korunması için üzerine sarılıp bağlanan nesne. Halk ağzında **elecek** (eldiven)...

ELEK, tr. **el**'den **el-e-k/elek**...
Elle iş görme aracı, **elemek** eylemini gerçekleştiren araç. **el/el-e-mek/elemek** eylemini türeten kökten **elek**...
Asya türkçesinde, Kaşgarlı sözlüğünde **elek** biçiminde bir sözcük yoktur, **elek** karşılığı eskü sözcüğü geçer (Kaş.).
Halk ağzında **elemen** (elek), **eleyman** (elek)...

ELEKTRİK, yun. **elektra** (ışık)tan fr. **électrque-elektrik**...
Anadolu türkçesine XIX. yy. dolaylarında geçti.
Elektrikçi, elektriklemek, elektriklendirmek, elektriklenmek, elektrikli...

ELEMAN, fr. **élément** (öğe)den **eleman**.
Anlam genişlemesiyle, bir topluluğu oluşturan üyelerin hepsi, birey, tek, üye...

ELEMEK, tr. **el**'den **el-e-mek/elemek**.
Addan eylem türetmede yaygın olan **e-mek** ekiyle kuruldu. Gerçek anlamı bir bir, tek tek **elden geçirmek, seçmek**'tir.
Elek (un, ince ekin elemeye yarar araç) ile eşkökenlidir. **Un elemek**'ten **un elek**'i (un eleği), **buğday ununu eledim, eleği astım.** Atasözü: **ununu eledi eleğini astı** (işini bitirdi, yapacak işi kalmadı, yaşlandı...).

Eledim eledim
Üllük eledim
Aynalı beşikte
Bebe beledim
— Erzurum türküsü —

Asya türkçesinde **elgemek** (elemek), **elgelemek** (elenmek), **elgenmek** (kendisi için elemek), **elgeşmek** (elemekte yardımcı olmak, yarışmak), **elgetmek** (eletmek, elemesini sağlamak. Kaş.). Uygur türkçesinde **elgemek** (bir nesneye başka bir nesne karıştırmak, iki nesne arasına başka bir nesne sokmak, sıkıştırmak.).
Elenmek, elenti...

ELEŞTİRİ, tr. **elemek** (bk.)ten **eleştirmek** (bk.) - **eleştiri**.
Eleştirici, eleştiricilik...

ELEŞTİRMEK, tr. **elemek** (bk.)ten **el-e-ş-tir-mek/ele—tirmek**...
Bir kökünden **bir-l-e-ş-tir-mek/birleştirmek, öde**'den **öde-ş-tir-mek/ödeştirmek** (halk ağzında **ödeş/değiş tokuş** sözcüğü var), **öz**'den **öz-l-e-ş-tir-mek/özleştirmek**... eylemlerinde görüldüğü gibi...
Eş-tir-mek ekleriyle: **ül-eş-tir-mek/üleştirmek, söy-l-eş-tir-mek/söyleştirmek**...

ELGÜN, tr. **el** ile **gin**'den **elgin/algün**.

Gerçek anlamı yerinden, yurdundan, evinden uzak kalan, başka yere, yabancı yörelere giden (gurbete çıkan). Türkçede, **gin, gün** ekleriyle türetilmiş sözler çoktur: **bezmek**'ten **bezgin, bitmek**'ten **bitkin, germek**'ten **gergin**.
Elgün, daha çok halk ağzında söylenir, büyük illerin aydınları, okumuşları bu tür sözleri beğenmezler. Osmanlı yazarları ise anmazlar bile.

ELİFBA, yun. **alfa-beta** (a-b karşılığı)dan ar. **elif-ba** (a-b karşılığı) - **alfabe** (bk.).

ELİNİNKÖRÜ, tr. **ölü** ile fars. **gûr** (mezar)dan. **Ölünün mezarı**.
Karadeniz halk ağzında **ölü** sözü çokluk **eli** biçiminde söylenir. **Elmek/ölmek, eldi/öldü** sözlerinde olduğu gibi. Farsça **gûr** sözü de Türk ağzında **kör** kılığına girdi. Böylece **ölünün gûru** (ölünün mezarı) «elininkörü» birleşimine dönüştü.

Eldi ufağum eldi
Ben zanettum bayildi
Sari sari saşlari
Teneşure yayildi

dörtlüğünde **ölmek** sözünün **elmek** biçiminde söylenerek, bundan «öldü» yerine «eldi» dendiği anlaşılıyor.

Gelim mi yar gelim mi
Çim duvarı delim mi
Sen yatirsen düşehde
Ben soyuhtan elim mi

dörtlüğünde de **ölmek** sözünün **elmek**, «öleyim mi» sözünün de «elim mi» diye dilegetirildiği açıktır.
«Gûr» sözünün Doğu Anadolu'da yaygın biçimi (gor», Karadeniz kıyılarında ise, yukarda görüldüğü gibi, «kör» dür. »Babain goru» sözleri «babanın mezarı», «anain goru» da «ananın mezarı» demektir.

ELMA, tr. **almak** (el'le bağlantılı, **el/al** dönüşmesi)tan **al-ma/elma**.
A/e seslerinde dönüşmeyle **elme/alma**, halk ağzında **elme**... (bk. **Almak**)...
Elmabaş (bir köpek türü), **elmacık** (yüzün yanak bölümlerinden bir kesimi), **elmacıkkemiği**...
Gr. **melon**, lat. **melus**, itl. **mela**, alm. **Apfel**, fars. **sîb**, ar. **tüffâh** fr. **pomme**...

ELMAS, ar. **elmâs**.
Gr. **adamas** (yenilmez, egemen olunmaz, erkli), sanskr. **damitaw** (yöneten, egemen), lat, **adamas**, fars. **elmâs**, alm. **Diamant**, fr. **diamant**, isp. **diamante**, itl. **diamante**, ing. **diamond**...

ELTİ, tr. **ilti** (hanım, elçi)den **elti** (kardeş kadınlarının birbirine göre durumu.
Tr. **il** (ülke, yurt), **ti** (iş görme bildciren ek), **ilti** ise ülkeyle, yurt yönetimi ile ilgilenen kadın.
As. **altu** (kardeş karısı, eş, karı, koca), gr. **adelphe** (kızkardeş), tr. **yinge** (yenge), **ilti** (hanım, İbm.)...

EMEK, tr. **irmek** (olmak, bir eylemde bulunmak), **ermek** (iş görmek, olgunlaşmak, güç tüketmek bg.)ten **emek**...
Uzun sürenin geçmesiyle **r** sesi düşmüş, söz **imek/emek** biçimine girmiş. Anlam kayması nedeniyle, bir işte tüketilen güç, olup biten iş bg. karşılığı söylenir olmuş. En eski kaynaklarda **emek** sözü vardır. Biz burada yeni bir yorum ileri süreceğiz:
Türkçede geçen mog. **em** (ilaç) ile **emmek** arasında kök bağlantısı **emek** sözünde de yürürlüktedir. Bir ilacın ağızdan emilerek alınmasıyla tüketilen doğal güç bellidir. Bundan dolayı **ek** takısıyla **emmek** eylemi arasında bağlantı vardır. Ek Türk dilinin en işlek, en verimli eklerinden biridir, hep nitelik bildirmez. **Binmek**'ten **binek** bir attır, binilen, öteberi taşıyan nesnenin adıdır, niteliği değil. **Geçek** (geçilen yer, geçit), **dönek** (yol dönemeci, dönülen yer, dönemeç, viraj), **töşek** (yatak, döşek), **konak, durak, yatak** bg. seslerin değişik olmasına karşılık yapısı değişmeyen sözler (ad olanak kullanılanlar) çoktur. **Emekçi, emekçilik, emeklemek, emekli, emeklilik, emeksiz, emektar** (fars. **dâr/târ** takısıyla), **emektar**...

EMİNÖNÜ, ar. **emin** (belediye başkanı) ile tr. **önü**'den **Emin-önü/Eminönü**.
Eskiden **belediye başkanı** anlamına gelen **şehremini**, burada, özel bir yerde görev yapardı, konağı buradaydı. Sabahları kayıkla gelir, Yenicami'in karşısında bulunan görev yerine, konağına, giderdi. Bu yüzden buraya **emin** adından dolayı **Eminönü** dendi.
Gerçekti **emin** sözcüğü kendisine **güvenilen, güvenli, iş verilen (emanet bırakılan)** demektir. İl işlerinin kendisine verilmesi, güvenilmesi nedeniyle belediye başkanına **şehr-emini**, görevine **sehr-emaneti** (gerçek anlamı: **il güvenliği**) dendi.

EMMEK, mog. **em** (ilâç)den **em-mek/em-mek**...
Eskiden, gerek Anadolu'da, gerekse Asya türklerinde, Mogollarda büyü yapmada kullanılan kokulu ota **em** denirdi. Bu ot emilerek, sorularak alınırdı. Daha sonra anlam kayması yüzünden emilen, sorulan, emilerek alınan, içilen nesne anlamında **em-ek** türetildi. Em'in aldığı **m**, **ek** ekleriyle **em-m-ek** biçimine girdi. Meme karşılığı olan **em-ig em-cek** sözü de bu kökten gelir. İlaç yapan, otacı anlamına gelen **em-çi, em-ci**, bir hastaya ilaç vermek karşılığı kullanılan **emlemek** sağıltmak karşılığı: **emzirmek, emsimek** kavramları bu **em** kökünden türetilmiştir. Bugün çocuklara süt verilen **emzik** bu kavramlarla eş köklüdür. Gene **em** kökünden **em-gen** (ilaç yapan), **emzikli** (emecek yaşta bebeği olan), **em-cek** (meme, emilen yer), **emig** (meme), **emizmek** (emzirmek), kavramları türedi.

EMRETMEK, ar. **emr** (buyruk, iş, çalışma, görev) ile tr. **etmek**'ten **emr-etmek/emretmek** (buyurmak, buyruk vermek.)...

EMSAL, ar. **emsâl** (misl/benzer, örnek, denk, eş sözcüğünün çoğ.)den **emsal**... Anadolu türkçesine yazın yoluyla girdi, atasözü, eş, denk anlamındadır.

EMZİK, moğ. **em** (ilaç)den tr. **em-i-z-mek/emizmek** (emzirmek) **emiz-ik/emzik**...
Emzirme aracı, emmeyi sağlayan nesne, emilen. **Ezmek**'ten **ez-ik/ezik, gecmek**'ten **geç-ik/geçik** (halk ağzında, geçit).

EN, es. tr. **eng** (ek, yen, yan, av, derinlik, genişlik bildiren kök)den **en**...
Eski sözlüklerde **eng, enğ** biçiminde geçip **en, av, ek, arka, kıyı, derin, geniş** bg. anlamları içermesine karşılık çok değişmiş bir sözcüktür. **En yeri** (ek yeri), **en** (renk, beniz), **enli** (geniş, yaygın), **enlik** (boya çıkarılan bir ot, kızılboya otu), **engin** (derin, geniş), **enli** (ekli, yamalı), **enemek** (iğdiş etmek), **inemek** (iğdiş etmek), **enek** (iğdiş, taşak), **inek** (iğdiş, taşak) **e/i, i/e** dönüşmesi.
Bize kalırsa, **enğ** kökü ile **yen** (ğ) birdir, baslangıçta **yenğ** biçiminde olan bu sözcük, **y** sesinin düşmesiyle **enğ** olmuştur. Türk dilinde başta gelen **y** sesinin düşmesi süreklidir:
yincge/ince, yinçü/incü-inci, yip/ip, yiring/iring, yiringlig/iringli, yin/in, yiri/iri, yingek/inek (ingek), **yır/ır, yırlamak/ırlamak, yengeç/engeç**... (Kaş., Uy.)...
Bu örnekler yalnız Asya türkçesinde değil, Anadolu ağızlarında da çoktur. Sözcüğün önüne gelen **y** sesinde eskiden beri sürekli düşüş var. Bu olay **enğ** kökünün, içerdiği değişik anlam gözönünde tutulursa, başlangıçta **yenğ** biçiminde olduğu sonucunu doğurur. **Yen** ile **en** arasında anlam birliği vardır. **Yen, yan** sözcükleri **en**'le, yanlara olan genişlemekle bağlantılıdır. Öte yandan **eklemek** de bir nesneyi genişletmek, enletmek anlamını içerir. **Eklemek**'in yanlara (dört yana) uygulanan bir işlem olması, bir nesneye **en katması yen-yan-enek** bağlantısını onaylıyor. Nitekim **ek**'le **en**'in yazılışı da özdeş, eski kaynaklarda, «Nun» ile «kef» sesini (n-g) burundan çıkarıldığında birbirinden ayırma olanağı yoktur. Bütün sorun **nğ** sesiyle **g/k** (**g/nğ**) sesinin ağızdan çıkışına dayanıyor. Bunun başlangıçtaki biçimini, kesinlikle, saptama, gerçek ses budur deme olanağı yoktur. Konuşulduğu dönemle, yazıya geçtiği dönem arasında bin yılı aşkın süre bulunduğu söylenen bir dilin (Türkçenin) bütün sözcüklerini ilk doğal yapısıyla yansıtma bir varsayımdan öteye geçemez.
Halk ağzında **en: damga, im, belirti** (hayvanlara vurulur), **şiş** (at, eşek gibi hayvanların damağında), **oynak yeri, dalların tomurcuklandığı yer, parmağın ek yeri, giysi, çatı, tırnak etlerinin tel tel kabaran yerleri, yaka, mektup, ineğin döl yatağı, tarla sınırı**...

ENAYİ. fars. **enâyi** (kendinden geçmiş, kendini bilmez)den **enayi**...
Halk ağzında **enaye, enayenin biri, enayeye uyma... Enayiliğine doymasın. Enayiliğine doymasın, enayiliği bırak işini vürütmeye bak bg.**

ENDER, ar. **nadir** (az bulunan, seyrek) den **ender** (en az olan, çok seyrek, binde bir olan.).

ENDİŞE, fars. **endişe** (kaygı, sıkıntı, kuruntu, düşünce)den **endise**.
Türkçeye yazın yoluyla girdi, halk ağzında yalnız kaygı, kuruntu, sıkıntı anlamındadır. Divan şiirinde **derin düşünce** diye yorumlanır.
Endiselenmek, endişeli, endişesiz...

ENFİYE, ar. **enf** (burun)den **enfiye** (burunluk, buruna çekilen toz.).

ENGEBE, tr. **enğ** (şiş, tümsek, ağızda çıkan kabarcık) ile **oba** (yaylım, ev, çadır, otlak, düzlük, yaylak)dan **engebe**... **enğ-oba-enğli oba** (tümsekli, inişli çıkışlı oba, tümsekli yer), **enğoba-enğaba-engebe** (inişli çıkışlı, tümsekli yer)...
İnişli çıkışlı, eğilimli yer, «su yüksekten **engebeye** akmak... Ter. Kam.»

ENGEREK, yun. **enghelion** (yılanbalığı) dan **enghelis/engheris-engheres/engerek** (halk ağzıyla)... Asya türkçesinde böyle bir ad yoktur. Anadolu türkçesine, Anadolu'da konuşulan, rum. dan halk söyleyişiyle geçti. Halk ağzında **engeles, engelisa, engerega** gibi söylenişleri var. **Gr. enkhelion** da denirdi (Bk.).
Lat. **anguis** (yılan)...

ENGİN, tr. **enğ** (geniş, derin, enli)den **enğ-in/engin.**

ENGİNAR, lat. **cinara, gr. kinara** (enginar)dan **enginar**...
Anadolu türkçesine rum. **aginara**'dan geçti. Halk ağzında **anagenar denir.**

Ormanda anagenar
Yedi oni geyikler
Haydce varu kaçalum
Sora uyar böyükler
— Kar. —

Fars. **enginar**, ing. **artichocke**, fr. **artichaut**, alm. **Artischocke**, isp. **alcachofa**... Tr. ile fars. daki özdeşlik yüzünden tr. ye fars. dan geçtiği sanılmış.

ENİK, rum. **inik** (köpek yavrusu, yavru) ten **enik**...
Halk ağzında **encik** de denir. Anadolu türkçesine, Anadolu'da, özellikle Doğu Karadeniz yörelerinde konuşulan, rum. dan geçti.

İrmağun gıyısında
Yilanun gömukleri
Geldi geçdi garşima
Köpüğun enükleri
— Kar. —

Eniklemek (köpekler için, **yavrulamak**), **enikleşmek, eniklik etmek**...

ENİNDE SONUNDA, tr. **Önünde sonunda**'dan bozma. **Ö/E/İ** seslileri arasındaki dönüşme sonucu **önünde** «eninde» oldu, yazıya geçince de hızla yayıldı. Bu dönüşmede ses benzerliğinin etkisi vardır, **önünde, eninde**. Nitekim **ölünün gûru** (ölünün mezarı) dönüşerek **elininkörü** oldu (Bk. **Elininkörü**).

ENSE, tr. **en** (oynak yeri, ek yeri, büklüm)den **ense**...
Baş ile gövdenin bitiştiği büklüm yeri olması nedeniyle **ense** (oynayan yer, sağa sola dönen, bükülen yer.). Anlam değişmesiyle **arka, arkada, arka yer.**
Tr. **en** (**eğn**) sözcüğü ile **ek** (**ek**) sözcüğü yazılış bakımından özdeş, okunuş yönünden ayrıdır. Çevriyazısı ile **n** biçiminde verilen bu ses biraz burundan çıkarılır, bu nedenle **ekse-ense** yazılışı bir, söylenişi ayrıdır. Halk ağzında **eğnse, enğse** biçimi yazılırken **ense** gösterilir.
Ensece (arkadan, ardından) :

Aybı yüze vuran kişi: lemmaz
Söyleyen aybı ensece: hemmaz
—Naz.—

dizelerinde **ensece** sözcüğü **arkadan**, os. **gıyabında** karşılığıdır.
Enselik (kadınların omuzlarına attıkları **atkı**, arkalık). **En yeri** (oynak yeri, **en**, ek mafsal, büklüm). **Ense** ile eş kökenli.

ENTARİ, sanskr. **entariya** (üst giysisi)dan ar. **anter**, tr. **entari.**
Arabistanda erkeklerin giydikleri üstlük, Osmanlı döneminde halk arasında da yayıldı. (Bk. **Fistan**).

ENTRİKA, ital. **intrigo** (engel)dan **entrika**...
Anadolu türkçesinde aldatma, kandırma, gizli yollara başvurarak istenen sonuca varma gibi değişik anlamlara gelir. Türkçeye girişi XIX. yy. dolaylarındadır. Asya tükrçesinde **dek**, ar. **desise** gibi karşılıkları Anadolu türkçesinde de geçerlidir.

ER I., tr. **ir** (erken)den **er.**
Halk ağzında **er kalkmak** (erken kalkmak), **er kalkan yol alır, er evlenen döl atır** (atasözü)...

ER II., süm. **ur** (erkek)dan moğ. **er-ir/er** (erkek, dişinin karşıtı)...
Asya türkçesinde **er, ir** kökleri vardır, ancak **erkek** anlamına gelen **er**'i açıklamaya yetmez. Bu kökten türeyen **ermek** (olgunlaşmak, anlam genişlemesiyle **güçlenmek**) **erdem** (moğ., bk.), **eren** sözcükleri **er** kökünden türemiş olmakla birlikte kökeni göstermez, (bk. **Erkek**).
Asya türkçesine moğ. **er**'den gecmesi daha olasıdır.

ERDEM, süm. **ur**, tr. **er** (ur/er) ile tr. moğ. **dem** ekinden **erdem**...
Anlam bakımından «er'e, erkişiye, erkeğe yaraşan» demektir. Bu sözün oluşmasında başka dillerin etkisi açıktır. Kökün **ur/er** biçiminde sümerce-türkçe bağlantısı dışında başka etkenler de görülüyor. Mançu dilinde **erdemu**, Moğal dilinde **erdem** türkçesiyle eşanlamlıdır. Latin dilinde **vir** (erkek) ile **tus** ekinden **virtus** (erdem) bu niteliğin **erkek**'le bağlantılı olduğunu gösteriyor açıkça. Farsçada **dem** eki vardır, **subh-dem** (sabahleyin), **sepide-dem** (sabahleyin). Türkçedeki **dem** de onunla yakın anlamlıdır. Bu ek arasında bir bağlantı görmeyenler var dilciler arasında. Arapçada **dem** «kan» karşılığı söylenir, **fakrü'ddem** (kan azlığı) sözünde olduğunca. Ar. **fadl** (fazl), alm. **Tugend**, fr. **vertu**, isp. **virtud**, itl. **virtu**. gr. **arete**.
Batı dillerinde, özellikle latince ile bağlaşımlı olanlarda **erdem** karşılığı kavramın kökeni sanskr. **virâh** (erkek) sözcüğüdür.

EREĞLİ, yun. **Herakleia**'dan **herekli-heregli-eregli/ereğli**...
Tanrı **Herakles** ile de bağlantılı bir adtır. Anadolu'da Karadeniz kıyısında, Konya'da bu adla anılan iki ilçe vardır, ikisi de ilkçağda kurulmuştur. **H** ile **e** seslerinin dönüşümü yaygındır türkçede. **Hadrianus**'tan **Edirne**'ye dönüşmede görüldüğü gibi (Bk. **Edirne**).

EREK, tr. **irmek** (varmak, ulaşmak)ten **ek** ekiyle **er-ek/erek** (varılan, varılmak istenen yer, ar. **hedef**).
Bu sözün, (erek'in) son dönemlerde türetilmiş bir dil varlığı olduğunu ileri sürenler yanılmaktadır. Anadolu halk dilinde **erek** sözü vardır, değişik anlamlarda da söylenmektedir. A - Otlakta hayvanların toplandığı yer, **eğrek**. B - Koşu. C - Ulaşılacak yer ar. **hedef**, **gaye** karşılığı.

EREN, tr. **irmek** (olgunlaşmak, gelişmek, bk. **Ermek** I.)ten **ir-en/eren**...
Gerçek anlamı **olgunlaşmış, gelişmiş**, ikinci anlamı **erler... yetişkin kimseler**...
Tr. **en** ekiyle: **görmek**'ten **gör-en/gören**, **bilmek**'ten **bil-en/bilen**, **sevmek**'ten **seven/seven**.
Ne yandan bakılırsa bakılsın, bize kalırsa, **eren**, **ermek**, **irmek**, **erkek** sözcüklerinin kökü olan **er**, **ir** ile süm. **ur** arasında bağlantı vardır.

ERGEÇ, tr. **er** (**erken**) ile fars. **keç/geç** (eğri)den **er-geç/ergeç**.
Türkçede önünde, sonunda, erken-geç bg. anlamlarda söylenir. Fars. **kec** sözünde anlam kayması olmuştur. Bu **kec**'in türkçede **geçmek** eylemiyle benzerliği varsa da anlam yakınlığı yoktur. Kimileri **geçmek** sözünün türkçe oluşuna bakarak **er-geç**'teki **geç**'le eşkökenliliğini ileri sürerler. Oysa **geçmek**'in anlamı ölmekle, gitmekle, bir yerden başka bir yere varmakla bağlantılıdır. Bk. **geçmek**).

ERGUVAN, fars. **ergavân**'dan, bilinen çiçeğin adı. Türkçeye ortaçağda yazın yoluyla geçti, çoklük varlıklı çevrelerde yetiştirilen, onlarca bilinen görkemli bir çiçektir.

ERİK, tr. **ermek/irmek** (olgunlaşmak, gelişmek, yetişmek)ten **er-ü-k/erük-ir/ü-k/irük/erik**...
Kök anlamına göre **olmuş**, yenecek duruma **ermiş**. Bunun es. tr. **ürük**, **ürik** olduğu savının (ML.) kaynağını bilmiyoruz. **Ürük**, **ürik** biçimi **üremek** (büyümek, çoğalmak, artmak) eylemiyle bağlantılı olur. Ancak eski sözlüklerde (Kaş., İbm., Kit.) **erik** anlamını içeren **ürük**, **ürik** diye bir sözcük yok. Kaş. da **urug** (tane, tohum, evin, dövüş), **uruk** (ip, urgan), **örük** (örülmüş, bir yerde uzun süre kalma), **örimek**, **ürimek** (içten çürümek). Uy. da **ürmek** (kabarmak, şişmek), **ürük** (sürekli, boyuna), **öri** (yüksek), **örmek** (yükselmek).
Erik sözcüğüne, yemişin doğal durumu gözönünde tutulursa, en yakın olan **ermek** eylemidir. **Çökmek**'ten **çök-ü-k/çökük**, **düşmek**'ten **düş-i-k/düşük**, **çürümek**'ten **çür-ü-k/çürük** bg. **ermek**'ten **er-ü-k/erük-erik**... Halk ağızlarında **ürik**, **örük**, **örik**, **irük** biçimleri varsa da **erik**'in ses değişimine uğraması sonucudur.
Lat. **prunum**, gr. **proumnon**, fr. **prune**, isp. **ciruela**, alm. **Pflaume**, ar. **burkuk**, fars. **âlû**...

ERİŞTE, fars. **rişte** (iplik)den, **erişte**.
Elle yufka inceliğinde açılan hamurdan, kalın iplik biçiminde kesilen bir makarna. Türkçede kimi sözlerin önüne **i**, **e**, **u**, **o**, **ü**, **ö** seslilerini getirme geleneği vardır. Bu çokluk yabancı kökenli sözlere uygulanır. **Receb/İrecep**, **Ramazan/İramazan** (ayrıca Bk. **iskemle**, **iskarpin**, **işkembe** bg.).

ERK, moğ. **erke** (güç)den **erk**.
Türkçeye geçerken sondaki **e** sesi düştü. Moğ. **erke**'nin de kökeni sanskr. **urk** güç, erk) olsa gerek.

ERKEK, moğ. **erke** (erk, güç)ten **erk-e-k/erkek**...
Kök anlamıyla **erk**'i olan, **erkli**, **güçlü**... Sanskr. **virâh** (erkek), süm. **ur** (erkek), gene türkçe **ir** (erkek, er) sözleri arasında bağlantı olduğu gibi gr. **arete**'nin (erdemin) **ar** ile de yakınlığı görülüyor. Türkçede **ek/ak** eki vardır. **ür-k-ek**, **kork-ak** sözlerinde olduğu gibi.
Bize kalırsa **er**, **erkek** sözleri konusunda Hind-Avrupa dilleriyle, sümerceyle açık bir yakınlık vardır.

ERKEN, tr. **er**, **ir** ile **irmek**'ten **er-iken/irken/erken**.
Türkçede **irmek/ermek** eylemi **olmak** anlamındadır. Bundan **idi**, **imiş**, **ise**, **iken** yardımcı ekleri türemiştir. Sonradan bir ek durumuna giren bu **ken**'in kökeni unutulmuş, kimi aydınlarca bağımsız bir ek sanılmıştır.
Giderken (gider-iken), **gelirken** (gelir-iken), **düşerken** (düşer-iken), **yokken** (yok-iken). **Ken** eki sözcüğün ses yapısına, ses uyumuna bağlı değildir. Bağlı olsa **yazarken** yerine **vazarkan**, **yaparken** yerine **yaparkan** demek gerekecekti.

ERMEK I., tr. **er**, **ir** (olgun, yetişkin)den, **olgunlaşmak**, **gelişmek**, **yükselmek**, **yücelmek**.
Halk ağzında **ekinler erdi** (ekinler olgunlaşıp biçilecek duruma geldi.), **kız erdi** (kız büyüyüp gelişti, evlenme çağına ulaştı), **adam erdi** (anlam bakımından yüceldi, tanrısal bir özellik kazandı.) Bu anlamda **ermek** sözünün **imek** (olmak, bulunmak, varolmak) ile ilgisi yoktur.

ERMEK II., tr. **er**, **ir** (erişmek, ulaşmak) den **ermek**.
Bir yere, bir ereğe varmak, kavuşmak, yetişmek. **Adam dün akşama doğru yerine erdi** (ulaştı, yetişti). Bu anlamda **ermek**'in **imek** eylemiyle birleştiği görülür: **Dileğine ermişti** (idi). Burada geçen **ti** (idi) doğrudan doğruya **imek**'ten türemiş, sonra **ermek** eylemiyle birleşmiştir. **Gelmiş idi, yazmış idi, gelmişse, yazmışsa, görmüşse, varsa, yoksa, ben ise** (bense), **sense** (sen ise), **bizse** (biz ise) sözlerinde geçen idi, ise, se, sa ekleri **imek** eyleminin değişik türevleridir.

ERMEK III., tr. **er/ir**'den **ermek** (doğmak, açılmak).
Halk dilinde **gün erdi** (aydınlık başladı, güneş doğdu, ortalık ağardı, aydınlandı). Burada **er/ir** kökü ile **erken** sözü arasında bağlantı vardır. İki sözün kökü de özdeştir. (Bk. **Erken**).

ERMİŞ, tr. **ermek** (olgunlaşmak)ten, **olgunlaşmış, yücelmiş, yükselmiş**. Halk dilinde Tanrı ile yakınlık kurduğuna inanılan kimselere **ermiş** demek yaygın bir gelenektir. (Bk. **Eren**).
Ar. **aziz**, lat. **sanctus**, fr. **saint**, alm. **heilig**, isp. **santa**, itl. **santa**, ing. **holy**, gr. **agios**.

ERSEK, tr. **er** (süm. **ur**) ile tr. **sek** ekinden **ersek** (erkeğe düşkün, azgın kadın, erkekleşenen kadın. Kaş.).
Anadolu halk ağzında **ersek** (erkeğe düşkün kadın, Kaş. orospu). **Ersemek** (erkek istemek, koca istemek).

Ersek erge tegmes
İvek evge tegmes
(Orospu koca bulamaz
İven eve gelmez.

Kâş. C. I. s. 104.)

ERSEMEK, tr. **er** (süm. **ur**)den **er-se-mek**: er istemek, erkek aramak (kadın için), erkeğe susamak. Türkçede **se** ortaeki istek, dilek bildirir: **körsemek** (görsemek) göreceği gelmek, görmek istemek. **Körügsemek**: görmek istemek, göreceği gelmek). **Kötürsemek** (götürsemek) : götürmek istemek, götüresi gelmek. **Öğsemek**: öğmek, övmek istemek. **Alsamak**: almak istemek, alası gelmek. **Sevsemek**: sevesi gelmek, sevmek, sarılmak istemek. **Susamak**: su istemek, susuzluk duymak.

ERTELEMEK, tr. **ir-te** (yarın, gelecek)ten **ir-te-le-mek/ertelemek**, yarına bırakmak, geleceğe bırakmak **irme/ermek** sözlerinde yarına kalmak, geleceğe ulaşmak.
Erte gece/irte gice: sabah akşam, gece gündüz, **erte ağarmak**: gün doğmak. (Bk. **Ermek** II. III).

Cihan bir kararında durmaz geçer
Bu yurda gece konan irte göçer
—Süh.—

dizelerinde **irte** sözü yarın, ertesi gün, gelecek gün anlamındadır.

ES, tr. doğaya öykünmeden doğmuş, doğal bir sestir. Yellerin çıkardığı **es** sesiyle doğal bağlantısı vardır. Yeller estiğinde salınan ekinlerden, oynayan yapraklardan, bitkilerden çıkan ses, genellikle, **es** niteliğindedir. Nitekim **kışkırtmak** «kış»tan, **ulumak** «uuuluğ»dan, **tınlamak** «tınn»dan, **çınlamak** «çınn»dan, **böğürmek** «böööö»den, **öğürmek** «ööööğ»den, **inlemek** «iiiğ»den doğmuş, sonradan biçimlenmiş, düzenlenmiş sözcüklerdir. Türkçede **es**'ten türemiş kimi sözcüklerin anlamlarına bakıldığında esen yelle, soluk alıp vermekle, rüzgârla ilgili oldukları görülür.

ESAS, ar. üss (kök, dip, temel)ten çoğ. **esas**...
Türkçede çoğul biçimi olan **esâs** tekil olarak kullanılır, temel, kök, dip anlamında söylenir. Osmanlıcada **esâsât** biçiminde ikinci bir çoğulu yapılmış, **esâs** tekil olarak kullanılmıştır. Yanlış olmasına karşılık yaygındır.
Halk dilinde **dayanak**, **taban** gibi karşılıkları vardır.

ESEN I., moğ. **esen** (sağlam, sağlıklı, mutlu, dayanıklı)ten **esen**...
Anadolu türkçesinde XIV. yy.den buyana yazın diline girmiş, halk ağzında söylenir olmuştur.

Beni öldi sangıl sen olgıl esen
Yolum yığmagıl tatlu dil ile sen
— Süh. —

Çağırub ey Rumilinli sizi ben
Hasmı koyub kırayın kalman esen
— Enveri —

Dilin zabtimeğ dürüş karındaş
Olur dil epsem oldukça esen baş
— Güvahi —

ESEN II., tr. **esmek** (geçmek, uzamak) ten **es-en/esen**...
Yellerin yumuşak yumuşak esmesi nedeniyle **yel**'e **es-en/esen** denmesi bundandır (bk. **Es**).

ESENLEMEK I., moğ. **esen** (mutlu, sağlıklı, dayanıklı)den **esen-le-mek/esenlemek**...
Gerçek anlamıyla **mutluluk dilemek**, **sağlıklı**, **sevinçli olmasını istemek**... Ayrıca yola çıkanı **uğurlamak**, ona **uğurlu** yolculuk dilemek...

ESENLEMEK II., tr. **esmek** (geçmek, uzamak, ayrılmak)ten **esen**, **esen-le-mek/esenlemek**...
Gerçek anlamıyla **ayrılmak**, yellerin esip gidişi gibi geçmek, uzaklaşmak, ar. **veda**' etmek.

Vida' olsun esenlerden sini ben
Hakıkatte esenler canımı ten
— Işk. —

Esenleşmek (ayrılırken karşılıklı görüşmek, ayrışmak, ar. **veda**'laşmak.), **esenleşmek** (karşılıklı olarak birbirine mutluluk, iyi yolculuk, sağlık, sevinç dilemek, bk. **Esen** I.).
Esenlik (mutluluk, sağlıklı olma durumu, sağlamlık, sevinçlilik, sağlık, bk. **Esen** I.).

ESER, ar. eser (iz, kalıntı)den **eser** (bir nesnenin yerde kalan izi, örneği, ayak izi, taşın kendine yaptığı yer, devenin ayağının izi, yere basma, ezme bg.). Türkçeye yazın yoluyla, **yapıt** karşılığı olarak geçmiştir. **Tesir** (iz bırakmak, etki), **müessir** (iz bırakan, etkileyen), **müteessir** (etkilenen, kendinde iz kalan, ezilen) sözleri **eser**'den türemiştir.
Eser, ayrıca, **yağın özü**, **eritilip süzülmüş yağ**, **tortusu atılmış yağ** demektir (Tr. Kam.).

ESİN I., tr. **es-mek**'ten **esin** (yel, soluk, rüzgâr), **esinti**. Esen nesne.

ESİN II., tr. **es-mek**'ten **es-en/esin** kişinin düşünme yeteneğine gelen, düşünme yeteneğini kımıldatan, eyleme geçiren.)... Ar. **İlham** (devenin ağzına hamur topağı atma, deveye hamur yutturma, yutturma) anlamında söylenen **esin** sözünün kökeni de **es**'tir. (Bk. **Es**).

ESİNMEK, tr. **es/esin**'den **es-in-mek/esinmek**...
Gerçekte **esnemek** eylemiyle özdeştir, **kendi kendine esmek** anlamındadır. Soluk alıp vermek, solumak eylemlerini içerir. **Germek/gerinmek**, **uzanmak/uzatmak** gibi anlamları varsa da sözkökü bakımından **gerinerek soluk almak** eylemini içerir .

ESİR, ar. **esar** (bağ, sargı)dan **esir** (bağlanmış, sarılmış, sargıya vurulmuş kimse, erkek).
Eskiden savaşta olsun, satın alınma yoluyla olsun yakalanan tutsaklar bağlanır, bu bağlara da ar. **esar** denirdi. Esir bu bağla bağlandığın, esara vurulan anlamındadır. Osmanlı ağzında geçen **esaret** (tutsaklık) sözcüğü de bu **esar**'dan bağdan) gelir, **bağlanmalık**, **bağa vurulmuşluk** demektir. Türkçede buna **tutsak** denir, esir'le eşanlamlıdır.

ESİRGEMEK, tr. **is/es** (arkadaş, eş, bildik, dost, iye)den **es-ir-ge-mek/esirgemek**... Korumak, yakınlık duymak, acımak, yardımcı olmak.
Ge, **ga** ortaeki yazın alanında, aydınların dilinde pek yaygın olmadığından, onunla ilgili yeni türetmeler tartışmalıdır. Ancak bu ekler sanıldığı gibi az değil halk ağzında.
Uyg. **isirgemek**, Kâş. **esirgemek** biçimini veriyor. **Esirgemek**'te iyesi olmak (sahip çıkmak) anlamı da vardır. Ge ortaekini halk dilinde, seyrek olarak görürüz: **ımır-ga-mak** (ivedilemek, çabuklamak, acele etmek), **ımız-ga-mak** (geçici bir uykuya dalmak, pineklemek, kestirmek, uykuya dalar gibi olmak), **yad-ırgamak** (yabancı saymak, kendine yakın görmemek), **dığır-ga-mak** (dinlemek, kulak vermek), **daşır-ga-mak** (hayvanın ayağını taşın aşındırıp topallatması).
Bu örnekler, türkçede söz ortasında **ge**, **ga** ekinin bulunduğunu, yakın dönemlerde türetilmediğini gösteriyor.

ESKİ, tr. **esmek**'ten/**eski** (çağı geçmiş). Es. tr. **esmek** sözü uzayıp gitmek, geçmek, uzamak, uzatmak, çağı geçmek gibi değişik anlamlara gelir. Bu eylemin (**esmek**'in) sonuna gelen **ki** eki durum bildirdiği gibi araç adı yapmaya da yarar. **Kesmek**'ten **kes-ki** (demir kesmede kullanılan çelik araç), **bıçmak/biçmek**ten **bıç-kı** (ağaç kesme aracı, testere), **sarmak**'tan **sargı**, **yermek**'ten **yergi**, **vermek**'ten **vergi** bg. **esmek**'ten **eski** (eskiyen nesne, çağı geçen nesne, geçip giden nesne).
Burada **eski** sözünün önad (sıfat), ötekilerin ad olduğu ileri sürülebilir. Ancak bu yanıltıcı bir davranıştır. **Eski** sözü önad olduğu gibi ad yerine de geçer. Kişi «eski yol» dediğinde «eski» önad niteliğindedir. Ancak «Eskiler» denince önad ada dönüşür. Burada da «eski» sözü doğrudan doğruya bir nesnenin adı durumundadır. (Bk. **Esmek**).

ESLEK, tr. **esmek**'ten, **es-l-ek/eslek** (katılığı olmayan, istenen yana yönelen, yumuşak başlı, uysal davranışlı).
Es kökünün değişik anlamları içermesinden kaynaklanır. Sondaki **lek** eki nitelik bildirir: **işlek** (işlemek'ten, işlenen yer, ekip, biçmeye elverişli, işlemeye uygun, iyi iş gören), **dişlek** (dişlemek'ten, dişleyen, dişleyici, dişlemeye elverişli) **beslek** (besleyici, besleyen, beslenmiş, gelişmiş, başkalarınca büyütülmüş, «evlâtlık», besleme).
Halk ağzında: **Eslek ol**, **dişlek olma** (yumuşak başlı ol, dikelici olma), **eslek olan beslek olur** (yumuşak davranan yardım görür, onu besleyen çok olur), **esleyen dişlemez** (eslek olan başkalarını incitmez)...

ESMEK, tr. **es** (doğal bir ses)ten **es-mek/esmek**...
Türkçede **es** kökünün doğaya öykünme dışında bir kaynağı yoktur. (Bk. **es**). Bu doğal **es** sesinin oluşturduğu **im**, yarattığı iz çağların geçişiyle bir «söz» niteliği kazandı. «**Mek**» ise bir anlam verme, eylem bildirme takısıdır. Bundan **es-mek** oluştu. **Esmek**, gerçek anlamda, geçip gitmek, esen yeller gibi uzaklaşmak, yayılmak, uzamak anlamındadır. **Esmek** eyleminde, genellikle, soyut bir nitelik sözkonusudur, esen yelin (rüzgârın), dışında: **Esip savurdu** (boşuna konuşup durdu), **estirmek** (şunu bunu korkutmak için boş yere uğraşmak, konuşmak), **eser eser de susar aldırma** (öyle üstten atar tutar da elinden iş gelmez), **eser eser de küser** (atar tutar da siner, elinden iş çıkmaz), **eser eser de susar** (boşuna söyler söyler de durur, sonu boş çıkar).

ESMER, ar. **esmer** (buğday benizli, karayağız). Kadın için **semra** söylenir ki **esmer**'in dişisi demektir. Arapçada ön adlar (sıfatlar) da dişili-erkekli olduğundan erkeğe **esmer**, kadına **semra** denir (bu söz kadın adı olarak da söylenir.)

Esmerim kıyma bana
Kurban olurum sana
Yılda kurban bir olur
Hergün kurbanım sana
— Halt. —

ESNAF, ar. **sınıf** (bölüm, kesim, topluluk)ın çoğulu, **sınıflar**.
Türkçede, değişik anlamda, tekil olarak kullanılır. **Sınıf**, belli bir topluluğu, belli aşamayı dile getirir. Eğitim-öğretim kurumlarında belli öğrenci kesimin okuduğu basamağı bildirir (birinci sınıf öğrencisi, beşinci sınıf öğrencileri bg.). Toplum bütününde ayrı ayrı katları dile

getirir (varlıklılar, yoksullar sınıfı), alışveriş işleriyle uğraşan iş kesimlerinin hepsine **esnaf** denir. Ayrıca değişik iş bölümlerinde çalışanları yansıtır (ayakkabıcı esnafı, yorgancı esnafı, dokumacı esnafı bg.). Bugünkü türkçede genellikle bağımsız iş gören, alışverişle uğraşan topluluklara **esnaf** deniyor ki sözün kökeniyle ilgisi yoktur.

ESNEK, tr. **esmek'ten esnemek, esnemek'ten esnek** (uzayan, genişleyen, yayılan). Es kökünün eşanlamlı türevleri arasında en yaygınları, gene, **esmek** (uzamak, soluk alıp vermek, genişlemek)le ilgili olanlardır:

Eskü (kalbur, elek, ekini yelle savurup seçmeye, ayıklamaya yarayan araç. Sondaki **kü** eki araç yapmaya yarar. **Düzmek'ten düzgü, süzmek'ten süzgü, görmek'ten görgü** bg.), **esilmek** (uzamak, genişlemek, soluk alıp vermek), **esinmek** (çekip uzatmak, uzanmak, genişlemek, soluk almak), **esnetmek** (estirmek, uzatmak, soluk aldırmak), **esinti** (yel, rüzgâr, uzayıp giden, genişleyip yayılan).

ESNEMEK, tr. **esin** (soluk, yel)den, **esmek/esnemek.**

Gerçek anlamı gerinip soluk almak, soluk alıp vermek. Nitekim **esnemek/esmek** sözleriyle eşkökenli olan **estirmek** de **esnetmek**, esmesini sağlamak anlamındadır.

Oyun'dan oy-na-mak sözünde görülen **un** eki yerini **na** ortaekine vererek **kendi kendine oyun eylemini sürdürmek** karşılığıdır. Bunun gibi **esin'den in** ortaekinin yerine **ne** ortaekinin geçmesiyle **esin** adı **esnemek** eylemine dönüştü.

Esnemek sözünde **gerinme** anlamı açık değildir. Ancak **esmek/esnemek** eylemlerinde yayılma, genişleme sözkonusudur. (Bk. **Esinmek.**).

ESRAR I., ar. **sırr** (gizli, gözlé görülmeyen, bilinmeyen) sözünün çoğulu, **sırlar.** Türkçeye yazın yoluyla girmiştir. Başka bir anlamı da Hint kenevirinden yapılan, baş döndürücü, kendinden geçirici tozdur. Ortaçağda, Anadolu'da çok kullanılan bir nesneydi. Abdal denen topluluktan olanlar boyunlarına Hindistan cevizi kabuğundan yapılmış, içine esrar konan, bir kap takar dolaşırlardı.

Esrarengiz (ar. **esrar** ile fars. **engiz/** kararak, karıştıran)den, **büyüleyen, anlaşılmayan, sırlı, gizli...**

ESRAR II., ar. **esrar** (bk. **Esrar** I.)dan anlam kaymasıyla **esrar** (hintkenevirinden çıkarılan uyuşturucu nesne).

ESRARKEŞ, ar. **esrar** (bk.) ile fars. **keş** (keşiden/çekmek'ten **çeken**)ten **esrarkeş** /**esrarkeş** (esrar denen uyuşturucu nesneyi kullanan, **çeken**)...

EŞ, tr. **eş** (benzer, denk, arkadaş, gönüldeş, ortak, etene)ten **eş**...

Eş (eş, arkadaş, Kaş.), **er** (eş, arkadaş, Uy.), **iş** (eş, arkadaş, **iş** Uy.), **ış** (iş, Uy.), **iş** (eş, arkadaş, Kit.), **iş** (eş, denk, benzer, arkadaş, durum, Tar. Söz.).

Didi iş işleme sen ol bana iş
Ki seni saklayam niteki bir hiş
— Işk. —

dizelerinde **ol bana iş** sözcükleri **ol bana** eş anlamındadır. Buna karşılık:

Bu peşidür diyub ol dahi işi
Urub götürmedür derzinin işi
— Letaef. —

dizesinde geçen **ol dahi işi** sözleri **ol dahi eşi** anlamına gelir.

Horus vaktsiz ötse ne olur işi
Revadır olok dem kesilmek başi
— Süh. —

örneğinde **işi** sözcüğüyle anlatılan, **vakitsiz öten horozun başı kesilir** atasözünde dilegelen **durum, sonuç**'tur.

Bu örneklerden çıkan sonuca göre, en azından XI. yy. dan buyana, **iş/eş** sözcükleri kökdeştir, bir kaynaktan gelmekte, eş anlamda kullanılmaktadır.

Verilen örneklere göre **er-ış-iş-eş** ya da **iş-ış-er-eş**, üçüncü olası durum ise **eş-ış,er-iş** biçimindedir. Bu çizgi ne denli değişse **eş-iş** bağlantısı kalır. Ortada **ı-i-e** sesleriyle **r/ş** seslerinde açıklanması güç bir dönüşme bulunuyor. Başlangıçtaki ses hangisiydi? Bize kalırsa bu değişme doğal bir ses olan **iş-eş** bağlantısının ağız ayrılıklarından kaynaklanıyor...

EŞARP fr. **écharpe** (boyun atkısı)tan **eşarp**...

Türkçeye yakın dönemlerde, giyim-kuşam gereçlerinin dışalımı sonucu girdi. Halk ağzında **boyun atkısı, başörtüsü** denir.

EŞEK, tr. **eş** (bk.)ten **eş-g-e-k/eşgek-eşek**...

Gerçek anlamda: **eş olan, eşlik eden, birlikte bulunan, yardımcı.** Bu sözcüğün **iş** (iş) ile bağlantılı olduğu, **işek** biçiminde de söylenen **eşek**'in **iş gören, işte kullanılan hayvan** anlamını içerdiği de düşünülür. Türkçede **iş/eş** özdeşliği, eşkökenliliği belli.

Es. tr. de **eş/iş** sözcükleri bir yazılır:

Gice olduğı lahza kışkardaşi
Denizden çıkageldi bile işi
— Süh. —

dizelerinde **eş** sözcüğü **iş** yazılıdır. Kaş. da **eşek, eşkek, eşyek**, Uy. da **eşek, eşkek** biçiminde. **Eşiç/işiç** (kazan, çömlek) **aşi/işi, işik/eşik, itdürmek/etdirmek, itmek/etmek** (eylemek, yapmak)... Sürekli **i/e, e/i** dönüşümü... Bu nedenle **eşek/işek** sözcüğünün **eş** (arkadaş, denk) ile ya da **iş** (çalışma, iş) ile olan bağlantısını tek yanlı düşünme olanağı azdır.

Eşecik (küçük eşek), **eşek** (elma, armut gibi yemişlerin içinde, çekirdekli, yenmeyen bölüm), **eşek eyeğülü** (üşengen, beceriksiz. Tar. Sö.).

Eşekarısı, eşekçe, eşekçi, eşekdavası, eşekdikeni, eşekhıyarı, eşekkulağı, eşekleşmek, eşeklik, eşekotu, eşeksırtı...

EŞMEK, tr. **eş/iş** (çukur, kuyu, oyuk bildiren kök)ten **eş-i-mek/eş-mek/eşmek.**

Eşmek'in gerçek anlamı çukur açmak, bir yerde, özellikle toprakta **eş/iş** yapmak, atın ayaklarını vurarak yeri yırtması, küçük çukur açması. **Eş/iş** kökünün bir yansıma ses, doğal ses olduğu kanısındayız. Nitekim **işemek** eylemi de **işenirken** çıkarılan sesten kaynaklanıyor. Bir aygırın kısrağı, ya da başka bir aygırı gördüğünde ayakları ile yeri eşmesi, kişnemesi, kendine bir eş araması, dişiye (kısrağa) doğal eğilim göstermesi **eş/iş** bağlantısını pekiştirecek niteliktedir. Ne de olsa bu bir yorumdur, ancak **eş/iş** kökünün kavram oluşturacak nitelikte benzeri yok. Kök doğrudan doğruya eyleme dayanıyor, özel bir kavramdan türemiyor. Kaş. da **eşmek** (taşmak, eşmek, atlarda yorga yürümek), **eşilmek** (eşmek), **eşişmek** (karşılıklı eşmek, eşmekte yarışmak), **eştmek** (eştirmek), **eştürmek** (eştirmek), **eşük** (örtü, bürgü), **eşülmek** (örtülmek), **eşümek** (örtmek), **eşütmek** (örttürmek). Öte yandan **eşilgen** (boyuna eşilen, uzayan, çekilen), **eşkin** (uzun yol), **eşik** (eşik, kapı eşiği), **eşiklik** (eşiklik). Eş kökünün türevleri ayrı ayrı anlam doğrultusunda.

Eş kökünün türevlerinde görülen bu anlam ayrılığı, bu kökün, doğal ses olması, ağız değişiklikleri nedeniyle başka başka varlıkları, olayları yansıtmasına yolaçıyor. Yabancı dilden aktarılan bir kökte, daha başlangıçta, bu tür anlam ayrılıkları gösteren örnek çok mu çok azdır.

Eşmek sözcüğünün **kazmak** yanında başka bir anlamı da **hızlı yürümek**'tir.

Her uç beyine bir kadı koşarlar
Akınlar olucak bile eşerler
— Hadidi —

eşüp yortmak (gezip dolaşmak, seğirtmek, koşmak), **eşmek yortmak** (seğirtmek, koşmak, dolaşmak)...

Fars. **kenden** (eşmek, kazmak), **gevçi** (çukur, kuyu), ar. **hafr, hafş** (eşme, kazma, kazılma), alm. **graben, scharren**, fr. **gratter**, lat. **scalpere, scabere** (köstebeğin toprağı eşmesi, kazmak, eşmek), isp. **rascar, raspar.**

EŞYA, ar. **şey**'den çoğ. **şeyler** (nesneler). Çevremizde bulunan öteberiler, varlıklar, evde kullanılan nesneler. Türkçeye yazın yoluyla girdi. Ar. dilinde, türkçede olduğu gibi giyeceklere ev donatımında kullanılan gereçlere, araçlara **eşya** denmez. Türkçede anlam değişmesiyle giyecek, yatacak, ev donatacak varlıklar karşılığı söylenir. Eski türkçede **nen** denir.

Sözün tekil'i olan **şey** ise **dilemek**, bir nesneyi istemek anlamını içeren bir kökenden gelir (Tr. Kam.). Türkçede biraz değişik anlamda söylenmektedir. Kökeniyle bağlantısı kalmamıştır. (Bk. **Şey**).

Eşya sözünün gerçek anlamı: **istenen nesneler, dilenen nesneler...**

ETİKET, fr. **étiquette** (damga, belge)ten **etiket.**

Türkçeye, XIX. yy. dolaylarında, alışveriş ilişkileri sonucu girdi.

Etiket sözcüğünün kökeni **Hind-Avrupa** dilleridir, fr. ya değişerek geçti.

Sanskr. **tigmâh**, gr. **stigma**, lat. **stigare**, fr. **estiquier/étiquette** (RGH).

ETRAF, ar. **taraf** (yan, soylu at, deve, kabuklu yemiş, yön, çevre)tan çoğ. **taraflar** (yanlar, yönler, çevreler)...
Etraf, taraf sözcüklerinin gerçek anlamı: **soylu kimseler, soylu atlar, soylu develer, erkek atlar, kısraklar, kabuğu çıkmamış yemişler, bitkiler, bıktırıcı kimseler** (Ter. Kam.).

EV, tr. **eb**'ten ev...
Uyg. türkçesinde **eb**, bir başka söylenişle **öy**. Anadolu türkçesinde **b/v** dönüşmesi sonucu **eb/ev**. Bu tür ses değişleri yaygındır. **Birmek** (vermek), **barmak** (varmak).
Lat. **domus**, alm. **Haus**, fr. **maison**, fars. **hâne**, ar. **beyt**, isp. **casa**, gr. **oikos**, süm. **E**, lik. **uva**, çin. **uh**, as. **bitu**, hit. **pir**.
Türkçe ile Sümer, Çin, Lik dilleri arasında **E/uh/uva** bağlantısı gözden kaçmıyor.

EVET, peh. **avad** (evet)tan **evet**.
Bir işi, bir eylemi onaylama, uygun bulma anlamına gelen **avad** Asya türkçesine **uvat, ovat** (çağ.) biçiminde girdi. Eski fars.da **avatha**, es.tr. **emet, yemet**, fars. **beli**, alm. **ja**, ar. **illâ**,...

EVİR, es.tr. **evirmek** (döndürmek, çevirmek)ten **ev-i-r/evir**. (ar. **daire, halka**). Gelmek'ten **gel-i-r/gelir** gibi **ir** ekiyle...

EVİRGEN, tr. **evirmek** (bk.)ten **ev-i-r-gen/evirgen** (becerikli, işbilir). Gerçek anlamı **evirmek** eylemini gerçekleştiren, başaran, evirmeyi bilen, yapan, **evirici**.

EVİRMEK, tr. **ev/eğ** (döndürme, eğme, çevirme bildiren kök)den **ev-ü-rmek/evirmek**.
Kök anlamı **eğmek, bükmek, çevirmek, altını üstüne getirmek, döndürmek**. Asya türkçesinde **evürmek, evirmek** (işlemek, çevirmek, döndürmek, altını üstüne getirmek, Kaş., Uy.). **Evrilmek** (dönmek, çevrilmek, dinini değiştirmek, davranmak), **evrilinçsiz** (durağan, devinmeyen), **evriş** (dönme, dolaşma, çevrilme, iş güç, devinme, uğraş), **evrişmek** (bir işle uğraşmak), **evrilmemek** (çevrilmemek, **dönmemek**), **evrişmek** (uğraşmak, çabalaşmak, bir işin üstüne düşmek), **evrülmek** (çevrilmek, yönünü değiştirmek. Hepsi için bk. Uy., Kaş.),..
Bize kalırsa, **ev** ile **eğ** kökü özdeştir, **v/ğ** dönüşmesiyle **ev/eğ, eğ/ev** olmuştur. Öte yandan **i/e, e/i** dönüşmeleri de yaygındır: **eşidmek/işidmek** (işitmek, Uy.), **eşi/işi** (Uy.), **im/em** (Uy.), **iş/eş** (Uy.), **emig/imig** (Uy.), **egri/iğri** (Uy.), **egirmek/iğirtmek/iğritmek** (Uy.), **ettürmek/iytürmek** (büktürmek, Kaş.), **v/ğ** dönüşmesinde **öğmek/övmek, döğmek/dövmek, söğmek/sövmek**. Anadolu halk ağzında: **göğermek/gövermek** (yeşermek, yeşillenmek), **göğez/gövez, göğerçin/güvərcin, oğmak/ovmak, uğmak/uvmak**... bu örnekleri **v/ğ** dönüşmesinde de bulabiliriz, dönüşme karşılıklıdır, süregendir.
Bu sözcüklerin bize öğrettiği gerçek şudur: **evirmek**'le **eğirmek** eşkökenlidir, **evirmek** eyleminde **bükmek, eğmek, yün eğirmek, iplik bükmek** anlamı saklıdır. Öte yandan **eğirmek** sözcüğünde **çevirmek, evirmek, döndürmek** (yün eğirirken aracın, **iğ**'in döndürülmesi gibi) olayı dilegelmektedir. Nitekim **evir** sözcüğünün ar. **daire** (dönmek anlamına gelen **devr** kökünden), **muhit** (çevre, yöre) karşılığı oluşu da bunu gösteriyor (bk. **Evir**)...
Öte yandan **evirmek** eyleminin **devirmek**'le bağlantılı olduğu, **d** sesinin düşmesiyle **devirmek/evirmek** biçimine girdiği söylense bile **değirmen, değirmi** sözcüklerinin **değ** kökü **dönmek, çevirmek, döndürmek, çevrilmek** anlamlarını içermektedir.
Evirtik, evirtim, evirtmek, evrik, evrilir, evrim...

EVLÂT, ar. **veled** (çocuk)ten çoğ. **evlâd/evlât** (çocuklar, yeni doğanlar.).
Ar.da **velede** (vld) kökü **doğmak, doğurmak**, ortaya çıkmak, ortalıkta bulunmak bg. anlamlara gelir. Bu kökten **veled** (doğmuş, doğan, çocuk), **vâlid** (doğurtucu, baba), **vâlide** (doğuran, doğurtulan anne) bg. sözler türetildi.

EVLEK, gr. **avlaki** (küçük hendek, ekim için sabanla tarlada açılan uzun yarık) den **avlak/evlek**.
Türkçeye, Anadolu'da konuşulan, rum. dan geçti. Halk rum. **avlaks**, lat. **alveus**...
Gr. dilinde **su yatağı, çukur, leğen, oyun tahtası** gibi değişik anlamları var. Anadolu halk ağzında küçük hendek karşılığıdır: **su evleği, tarla evleği, soğan evleği** (soğan dikmek için açılan ince hendek), **saban evleği** (sabanın açtığı evlek)...

EVLENMEK, tr. **ev** (bk.)den **ev-l-e-n-mek/evlenmek** (ev edinmek)...
Gerçek anlamı kendine ev kurmak, evi

olmak. Anlam genişlemesiyle: erkek kadınla, kadın erkekle yaşamını birleştirmek, birlikte yaşamak (toplum kurallarına göre).
Evlendirilmek, evlendirmek, evli, evlilik...

EVLİYA, ar. **veli** (yakın, yağmur)dan çoğ. **veliler**.
Türkçede tekil olarak **veli** yerine kullanılır çokluk, sonuna **lar** çoğul eki getirilerek **evliyalar** da denir. **Ermiş**, tanrıya yaklaşmış, tanrı ile yakınlık kurmuş kişi anlamındadır. Gerçek anlamı birden yağan yağmur, bir yağmurun arkasından gelen başka bir yağmur, bir nesneye olan yakınlık bg. (Tr. Kam.). Türkçeye ortaçağda din yoluyla (islam dini) girmiş, halk arasında hızla yayılmıştır. (Bk. **Ermiş.**). **Evliyalık, evliyaotu**...

EVVEL, ar. **Evvel** (önce)den **evvel**...
Türkçeye yazın yoluyla geçti. Arapçada ilkin, başlangıçta, geçmiş dönemde, bilinmeyen bir sürede, kaynak, önde bulunan bg. değişik anlamları vardır.
Halk dilinde, çokluk, **evel** diye geçer.

Yürü dilber yürü saçın sürünsün
Aç beyaz göğsünü memen görünsün
Evvel benim idin şimdi kiminsin
Eski sözündeysen gene benimsin.

—

Bu halk türküsünde geçen **evvel** sözünü kimileri **evel** diye söylerler.

EYER, tr. **edher** (eyer)den. **dh/y, c-dh (y) er/e-dh-er/eyer**...
Edh/adh sözü Asya türkçesinde **dokuma**, değerli, iyi, sağlam dokunmuş nesne (Kâş.) anlamındadır. **Eyer**'in, eskiden, sağlam, kalın dokunmuş nesneden yapılması sonucu bu **edh/adh** (dokuma) ile bağlantısı olsa gerek. Türkçede **er** takısı ile araç adı yapma geleneği vardır. **Göz-er** (büyük gözlü elek, iri gözlü kalbur), göz ile **er**'den **gözer**. Ayrıca eylemden **er** ekiyle ad yapılır, **bitmek**'ten **bider/biter** (tohum), **yetmek**'ten **yeter** (kadın adı), **yeterge** (yeterince, yeteri oranında, ar. **kâfi**), son dönemlerde **biçer-döğer, yol-düzer**. Gene halk dilinde adlardan: **güner** (günaçımı başlangıcı), **gün-er** (günün ermeye, açmaya, aydınlık olmaya yönelmesi, gündoğumu)...
Halk ağzında **iyer/iğer** sözleri de **eyer** anlamındadır. Bu sözcüğün Çin, Fars (farsçanın bütün eşkökenlilerini katıyoruz), Moğol dilleriyle açıklanabilecek durumunu göremiyoruz.
Alm. **Sattel**, fars. **zîn**, fr. **selle**, lat. **sella** (oturma yeri, koltuk, kürsü, alm. **Sessel**), got, **sitls** (koltuk), lakon, **ella** (koltuk), gr. **hedos, hedra** (koltuk, oturma yeri, sanskr. **sidâti/oturdu**'dan gr. **hezomai/oturuyorum**), isp. **sede**, itl. **sede, ing. seat** (oturma yeri, koltuk, iskemle)...
Eyer sözcüğüyle ilgili açıklamanın ışığında varılan sonuca göre, Batı dillerinde ister **eyer** karşılığı, ister ona yakın bir araçla bağlantılı olsun, olay **oturmak, oturulan araç**'tan kaynaklanıyor.
Asya Türklerinde **eyer**'in sağlam dokumadan yapıldığını, şimdiki tutaklı, arkalıklı, ağaç çatmalı, deri kaplı eyerlerin çok sonra ortaya çıktığını, elimize geçen en eski buluntulardan öğreniyoruz. Kaya kabartmalarında, atlı savaş arabalarında görülen eyerler ağaçtan değildir, dokumadandır. Attilâ'nın, Cengiz'in olduğu söylenen at koşumları arasında görülen eyerler de şimdiki gibi değil, kalın dokumadandır. Buna dayanarak **eyer** (edher) sözünün **dokuma** anlamına gelen **edh/adh**'dan türediğini söyleyebiliriz.
Eyerci, eyercilik, eyerlemek, eyerlenmek eyerli...

EYLEM, tr. **eylemek** (iş görmek, devinmek, çalışmak)ten **ey-l-e-m/eylem** (bk. **Eylemek**).
Türk dilinde **et/it/ey/iy** köklerinde sürekli dönüşme vardır. Es. tr. de **d/t** seslerinin dönüşmesiyle atbaşı giderek **d-t-y** dönüşmesi görülür. **Edgü-eygü-evü-eyi-iyi**..., **edikmek/etikmek** (ortaya koymak, gerçekleştirmek. Uy.), **etlemek/evlemek** (Uy.), **edinmek/itinmek** (süslenmek). **Eytmek-etmek-aytmak/avıtmak**, öte yandan **avıtmak-eyitmek-aytmak-eytmek-etmek-itmek** (Tar. Söz.).

Mey eder ben cerâḥ-ı encümenem
Beng eder reşk-i sebze-i cemenem
— Fuzuli —

dizelerinde **eder, ider** sözcükleri **söyler, der, ayıtır** karşılığıdır, **eyitmek/itmek** dönüşmesi...
Bu örnekler, bize, **eyelemek**'le **etmek** sözcüklerinde **ey/et** dönüşmesinin ne

denli sürekli olduğunu gösterir. Bu durumda **eylem** sözcüğü **yapılan iş, devinme, çalışma** anlamlarını içerir.

Anadolu halk ağzında **ey** köküne gelen **lem** eki, sözcük değişik bir anlamı içerse bile, vardır: **eylem seylem** (ağır ağır, yavaş yavaş, eylene eylene). **Lem** ekinde **l** sesi kökü oluşturan öğelerden olsa da sonuç değişmez: **eyl-em**. Bu durumda ek **em**'dir, o da tr. de yaygındır: **görkem** (görkem, görkemli), **görg-em** (görkem'in başka bir söylenişi), **güz-em** (güzel, güzün kırkılan koyun yünü). Sonek yalnız **m** sayılsa, bunun örnekleri daha çoktur: **ölü-m, diri-m, kalı-m, dili-m, çalı-m** (bu örnekleri köke yalnız **m** eki gelir diyecekler için veriyoruz. Gerçekte ekler **üm, im, ım** biçimindedir.).

Eylemci, eylemcilik, eylemli, eylemlik, eylemlilik, eylemsi, eylemsiz, eylemsizlik...

EYLEMEK, tr. **et-it/ey** (devinme, çalışma, yapma, kurma, onarma, düzenleme, söyleme, seslenme bildiren kök)den **ey-l-emek/eylemek**...

Ey köküne **le** ortaekinin gelmesi eskidir, **çöklemek/çökmek** (çökmek, yıkılmak, devrilmek, Uy.). **Çök** kökü bir yerde **le** ortaekiyle **çök-le-mek/çöklemek** bicimine girerken, başka bir yerde, yalnız **mek** sonekini alarak **çökmek** oluveriyor, **çök-mek/çökmek**... bunun gibi **etmek** de **t/y** dönüşmesiyle **ey-l-e-mek/eylemek** biçimini alıyor, doğrusu **et-lemek/etlemek** diye düşünülürken... **etmek eylemek** (ekmek yapmak) sözlerinde **etmek** (yenen ekmek) ile **etmek** (eylemek)birdir:

Dini islam kendisi cömert adam
Yohsula etmek verir her dem
be-dem
— Şeyd. —

Bir tonun yok dünyada kim
geyesin
Etmeğin yok bir öyün kim
yiyesin
— Mant. —

dizelerinde **ekmek** sözcüğü **etmek** olarak geçiyor. Uy. da **itmek** (düzenlemek, etmek, eylemek.).

Başka bir söyleyişle: **neylersin** (ne eylersin)

Cemâl-i sâkiye bak âfitâbı
n'eylersün
Tamîm-ı neşve-i şevk ol şarâbı
n'eylersün
— Nâili —

Dil giriftâr-ı belâ dilber hevâyi
n'eylesün
Dâme düşmez yerlere konmaz
hümâyi n'eylesün
— Bâki —

dizelerinde **ne eylersin** sözcüğü **eylemek**'ten kaynaklanıyor. Bu dizelerde **eylemek** (yapmak, etmek anlamındadır.).

Yâr zemm itse beni medh-ü
senâlar eylerin
Kakıyub sögse bana ana duâlar
eylerin

Hastayam yâr gelürse ana tâ'zim
ideyin
Bir selâmına anun cânumi teslim
ideyin
— Yahya Bey —

bu dizelerde **eylerin, ideyin** sözcükleri eşanlamlıdır, biri **eylemek**, öteki **itmek** (etmek) biçimindedir. Demek **eylemek, etmek** (itmek) sözcüklerinde bir anlam ayrılığı yok. Bu birlik, özdeşlik kuşkusuz **ey, et, it** kökünün tıpkılığından kaynaklanıyor...

EYVALLAH, tr. **iyi** ile ar. **vallahi** (Tanrı tanığım olsun)dan **iyi vallahi/iyvallah/eyvallah**...

Türkçede **i/e** dönüşmesi, **i** sesinin düşmesiyle **iyivallahi**'den **eyvallah. İyi/eyi.**

EZBER, fars. **ez**(den), **ber** (göğüs)den **ezber/ezber** (içten gelen).

Türk diline yazın yoluyla geçti. Halk ağzında **deyiş, duyuş** gibi karşılıkları var.

Eski fars. da **ez-berm**'den **ezber** biçimine girerek ortaçağ fars. na geçti.

Ezberci, ezbercilik...

EZBERLEMEK, fars. **ezber** (bk.) ile tr. **lemek** eklerinden **ezberlemek** (belleğe yerleştirmek, yazılı bir belgeye başvurma gereği duymaz duruma gelecek nitelikte öğrenmek.).

Ezberlenmek, ezberletmek...

EZDİRMEK, tr. **iz/ez**'den **ez-d-i-r-mek/ezdirmek** (gerçek anlamı ile, üzerinde iz bıraktırmak, bastırtmak, sıkıştırtmak. Bk. **Ezmek**.).

EZGİ, tr. **ezmek** (anlam genişlemesiyle, **acı çekmek, acı duymak, üzülmek**)ten **ez-gi/ezgi** (bk. **Ezmek**.).

Ezgi'nin kökeni, bize, kalırsa, **eytmek** (söylemek)tir, doğrusu da **eygi** (söylenen dilegetirilen)dir. **Y/z** dönüşmesiyle, **eygi/ezgi** biçimine girdi. Es. tr. de görülen **ezgü** de **eytmek-aytmak** (söylemek)tan ses değişmesiyle oluştu. **Z/y** dönüşmesi: **sözlemek/söylemek, y/z** dönüşmesi: **eygü/ezgü** (iyi, SDD.)...

Halk ağzında **ezgi**: sıkıntı, üzüntü, yorgunluk, çaba, oyalama, cilve, ince düşünerek yapılan iş. **Ezgilemek** (bir işi çok ince düşünerek yapmak, kılı kırk yarmak, SDD.).

EZGİN, ezmek/ezilmek (bk. **Ezmek**)ten **ez-gin/ezgin** (geçim sıkıntısı çeken, durumu bozuk kimse), **ezgin**...

Bezmek'ten **bez-gin/bezgin, dinmek**'ten **din-gin/dingin, girmek**'ten **gir-gin/girgin**...

EZİK, tr. **ezmek** (bk.)ten **ez-i-k/ezik**...

Yitmek'ten **yit-i-k/yitik, bitmek**'ten **bit-i-k/bitik, çekmek**'ten **çek-i-k/çekik**...

EZİYET, ar. **ezâ**'dan **eziyyet** (incitme, acı çektirme, üzme), **eziyet**...

Türkçeye yazın yoluyla girdi, genellikle, **işkence** karşılığı söylenir.

EZMEK, tr. **iy/iz/ez**'den. **iymek/izmek/ezmek**, bir nesnede, yerde iz bırakmak, belirtisi, imi kalmak.

Ezmek: kazımak, sıyırmak, üzerinde bulunan kabarıkları almak, sıyrık bırakmak, iz bırakmak, çizmek bg.

(Kâş. Söz.). **Ezitmek**: uzunluğuna yirmek. **Yirmek**: **yermek, yırmak. Yermek**: **beğenmemek, kötülemek** (Kâş. Söz.). Bu örnekler Kâş. Söz. nün pek de güvenilir bir açıklama yapmadığını gösteriyor.

Yermek/yirmek eylemleriyle **yir/yer** arasında bir bağlantı vardır. **Yer** (toprak) basılan, ezilen bir varlıktır. **Yermek/yirmek/yırmak** eylemleri, doğal olarak, üzerine basılan toprağa dayanıyor. «Yere serilen, toprağa yatırılan, devirilen, uzatılan) küçümsenir. Onun küçümsenmesi yere yıkılışından kaynaklanır. Kâşgarlı'nın bu sözcükleri açıklaması sözlerin kökenine dayanmasından değil, yöresel anlamından dolayıdır. Onun **ezitmek** sözüne «uzunluğuna yirmek» anlamını vermesi, **yirmek**'in «iz bırakmak», «çizik açmak, «yaralamak» eylemini içermesi yüzündendir.

Ez/iz/yer/yır kökleri «yer» denen toprakta kalan im (belirti, iz) yüzündendir.

Ezici, ezilgen, ezilmek, ezimevi, ezim ezim, ezinç, ezinti.

Asker ettiler beni
Mahacirim mahacir
Ezma göğurun oğli
Gız memesi çok acir
— Kar. —

F

FAAL, ar. fiil (iş, işlemek, eylem, devinmek)den faal...
Türkçeye yazın yoluyla girdi, becerikli, çalışan, devingen, işgören anlamında söylenir.

FAALİYET, ar. fiil'den faal (bk.) faaliyet (işleme, çalışma bg.).

FABRİKA, itl. fabricca (işyeri)den fabrika...
Lat. faber (iş yapmak)den itl. fabricca. Fr. fabrique, alm. Fabrik, isp. fabrica, fars. kârhâne...

FAĞFUR, fars. fag-pur (Çin imparatoruna İranlılarca verilen ad)dan fağfur.
Fars. fag (put), pur (oğul), fag-pur (put-oğlu, dinsiz).
Avesta'da bagha puthra (tanrının oğlu). Anadolu türkçesinde Çin-işi porselenlerin adıdır.

FAİL, ar. fiil (bk. faal)den fail (iş gören, eylemde bulunan)...

FAİZ, ar. fevz (bolluk, suyun taşması, verim)den faiz (artık gelir). Türkçede ürem denir.
Osmanlı aydınlarının dilinde geçen fezeyan (suların taşması, ortalığı kaplaması) da fevz'den gelir.

FAK, ar. fak (tuzak)tan fak.
Faka basmak (tuzağa düşmek, aldanmak, kandırılmak...).

FAKAT, ar. fekat (ancak, yalnız, oysa) tan fakat...

FAL, ar. fâl (uğur, yazgı)dan fal...
Bir düşüncenin, umuşun olup olmayacağını önceden öğrenmek için başvurulan yol. Aşağı yukarı bütün eskiçağ, ilkçağ uluslarında, tapınaklarda din görevlilerinin yönetimi altında uygulanan bir eylemdi. Anadolu'da en eski dönemlerden beri bilinen fal işleminin çok değişik uygulama biçimleri vardı. İslam dininin yasaklamasına karşılık fal sözcüğü tr. ye islamlıkla ar. dan geçti.

FALAKA, yun. phalaggos (kalın sopa)dan ar. falaka...
Tr. ye ar. dan geçti.
Falakadan geçirmek, falakaya yatırmak...

FALAN, ar. fülân (bu, şu, birisi)dan falan-filan.
Falan oğlu falan, falan filan, filan fişmikân, falanca, filanca...

FALÇETA, FALÇATA, itl. falcétte (ufak tırpan)dan falçeta (kunduracı bıçağı).
Anadolu türkçesine XIX. yy. dolaylarında kundura yapımı ile geçti.

FAMİLYA, alm. Familie (aile)den familya...
Lat. famulus (aile, soy, sop, ev topluluğu), fr. famille, itl. famiglia, isp. familia, ing. family, ar. aile...

FANİLÂ, itl. flanella (yünden dokunmuş içgömleği)dan fanila...
Alm. Flanel, fr. flanelle, isp. franela, fars. flânel, ar. fanilleh...

FANUS, gr. phonos (külâh, başlık, fener kapağı)tan ar. fânûs, tr. fanus...
Anadolu türkçesine yazın yoluyla geçti, daha çok Divan şiirinde kullanılan bir kavramdır.

Bir şûlesi var ki şem-i cânın
Fânûsuna sığmaz âsümânın
— Şeyh Galib —

Alm. Glasglocke, fr. cloche, fars. fânûs...

FARAŞ, ar. ferrâş (odayı süpüren, düzenleyen)tan faraş...
Ar. ferş (döşemek, düzenlemek, donatmak, örtmek)ten ferrâş.
Anadolu türkçesine, yazın yoluyla geçti, halk dilinde anlam değişikliğine uğradı. Faraş ağızlı (ağzı büyük olan kimse), faraş karı (çok çapkınlık yaparak yıpranan kadın).

FARE, ar. fâr, fâre (sıçan)den fare...
Halk dilinde daha çok sıçan, biraz okumuş kimseler arasında fare denir.
Farekulağı, fareotu...

FARFARA, doğal ses olmasına karşılık rum. perperos (geveze)tan farfara.
Arap yazılarında p sesi yerine f söylendiğinden bu gr.-rum. sözcük ferferos -farfaros biçiminde yazılırdı, sonra s sesinin düşmesiyle farfaras/farfara biçimine girdi. Halk ağzında varvara, vırvır, bırbır bg. söylenişleri olduğu gibi, Trabzon-Maçka yöresinde, Meryemana yanında Aya Varvara adlı bir de manastır vardır.

Oy varvara varvara
Ateş duşti şalvara
Ağzun dilum gurudi
Ben yalvara yalvara
— Kar. —

FASULYA, rum. phasoulia (fasulya)dan fasulya...
Kökeni Anadolu dilleri olan fasulya sözcüğünün gr. söylenişi phaselion, phasilios biçimindedir. Ancak tr. ye Anadolu'da konuşulan rum. dan geçti.
Ar. lûbiya, fars. lûbiya, alm. Bohne, fr. haricot, ing. haricot bean, isp. habichuela, lat. phaseolus...

FATURA, itl. fattura (yapılış, biçim, fatura, büyü)dan fatura...
Satılan bir nesnenin alınışını gösteren yazılı belge, tr. alındı.

FAYANS, fr. faiance (bir İtalyan porselenînin adı)dan fayans...
İtl. Feaenza ilinin adından. Tr. ye XIX. yy. da geçti.

FAYRAP, ing. fire up (gemilerde ocağa kömür atılması için verilen özel buyruk)tan fayrap...
Türkçeye gemici ağzıyla geçti, daha çok ocağı tutuşturup bol, yoğun yalımların çıkması için söylenir.
Ocağı fayrap etti (ocağı alabildiğine yaktı), gemi dumanı fayrap etti (gemiden çok duman çıkıyor/bacadan).

FAYTON, es. an. dan gr. ye phaeton olarak geçti. Anadolu-Yunan söylencelerinde güneş arabasının sürücüsüne verilen ad, Phaeton'dan fayton.
rilen ad. Phaeton'dan fayton. Fr. phaéton, alm. Landauer, isp. faéton.

FAZLA, Bk. Fodul.

FELEK, ar. felek (yıldızların bulunduğu gökkatı)ten felek...
Gökbilim kavramı olmasına karşılık yazın dilinde, halk ağzında yazgı, alınyazısını yöneten gizli güç anlamında söylenir. Kahbe felek, kanbur felek,...

FELENG(k), gr. phalaggi (dayanak, dayanılan araç)den feleg/leleng...
Genellikle halk ağzında geçer, karaya çekilen kayıkların altına konan, yapı işlerinde iskele kurulurken kullanılan dayanaklara feleng, felenk denir. Kayıkçılar arasında falanga, palanga bg söylenişleri de var.

FELSEFE, gr. philosophia (bilgi sevme) dan ar. felsefe...
Gr. ye eski Anadolu dillerinden geçen philos (seven, sevimli, gönüldeş, fars. dost) ile sophos (bilgi)tan philos-sophos/philosophos (ortadaki s'lerden birinin düşmesiyle, bilgisever), philosophia (bilgi sevme, bilgi sevgisi)... sophos sözcüğü islam ülkelerinde hikmet, tr. de bilgelik olarak karşılanır.
Ortaçağda, Anadolu-Yunan düşüncesinin islam dinini etkilemesiyle, felsefeye yönelen islam aydınları bu sözcüğü ar. okunuşuyla felsefe biçiminde arapçalaştırdılar. Türk diline, aydınlar aracılığıyla, ar. yazılıp okunduğu gibi geçti.
Seven anlamına gelen philos sözcüğü Akdeniz yöresinde, özellikle, Anadolu-Mezopotamya-Mısır yarımayı dolaylarında kimi adların başına getirilir: Philopator (babasını seven), Philadelphos (kardeşini seven), philomater (annesini seven), Yunanistan dolaylarında: philoppos (at seven, ippos/at) bg...
Philosophos, philosophia sözcükleri Avrupa dillerine gr. den geçti.
Alm. Philosophie, fr. philosophie, isp. filosofia, itl. filosofia, ing. philosophy, lat. philosophia, sapientia, fars. felsefe...

FENER, gr. phanari (phane/ışık, phanari/ışıldak, SYB.)den fener...
Ar. da ph sesi f ile karşılanır, phanari/fanari-fanar/fener...
Phanari (küçük fanus), fener (ışıldak), tr. fener (ışıklık). Alm. Laterne, fr. lanterne, isp. linterna, itl. lantérna, fars. çerağ, fânûs, ar. fenâr, fânûs, lat. laterna...

FER, fars. fer (parlaklık, ışık)den fer.
Genellikle göz sözcüğüyle yanyana getirilerek gözün feri deyiminde kullanılır, gözdeki parlaklığı, canlılığı bildirir.
Gözünün feri (gözünün parlaklığı, canlılığı), gözlerinin feri kaçtı (gözlerinin ışığı, aydınlığı gitti.), gözünün feri söndü (öldü).

FERAGAT, ar. **ferağ** (bırakma, vazgeçme, birine verme)dan **feragat**...
Türkçeye yazın yoluyla, özellikle, bir tüze kavramı olarak geçti.
Fars. **ferağ** (serin serin esen yel, iç açıklığı) ile ar. **ferağ** arasında yalnız ses tıpkılığı var...
Feragat etmek, feragat göstermek, feragatli, feragat sahibi...

FERAH, ar. **ferâh** (açık, geniş, iç açıklığı, sevinme)tan **ferah**...
Türkçeye yazın yoluyla girdi.
Ferahlamak, ferahlandırmak, ferahlanmak, ferahlık...

FERMAN, fars. **fermân** (buyruk, buyultu, yarlığ)dan **ferman**...
Türkçeye yazın diliyle, fars. daki anlamını koruyarak geçti. Tr. **yarlığ, buyruk**...

FERMENE, fr. **parement** (töron giysisi kolu)den **fermene**...
Türkçeye, İstanbul'da alışverişle uğraşan azınlıklar aracılığıyla geçti. İstanbul Kapalıçarşı'sında **Fermeneciler Çarşısı** diye bir bölüm vardır.
İsp. **paramento**, itl. **paraménto** (duvar örtüsü, duvar kaplama).

Of'un ardi Sürmene
Gızlar geyen fermene
Fermenenun altinda
Beyaz gudukli meme
Dişledum guduğuni
Basti bağırdi nenece
— Kar. —

dizelerinde **fermene** deyimi, önü, göğüsleri kapamaya yarayan, bir kadın giysisi anlamında geçer.

FERYAT, fars. **feryâd** (çığlık, yüksek sesle ağlama, haykırış)tan **feryat**...
Türk diline yazın yoluyla girdi, Divan şiirinin başlıca kavramlarından biridir.

Feryâdıma ol kamet-i şimşâd
yetişmez
Benzer ki anın guşûna feryâd
yetişmez
— Bâki —

FES, ar. **Fas** (Fas ülkesinden)tan **fes**...
Osmanlı toplumuna, **II. Mahmud** döneminde giren **fes**, Kuzey Afrika'nın **Fas** ülkesinde yapıldığından, oranın adıyla anılır oldu. **Tanzimat** döneminden önce, Osmanlı toplumunda **fes bilinmezdi**, kimi Rumlar, Yunanistan'da **fes** giyerlerdi. Sonradan, nedense, bir müslüman başlığı sanılıp tutkuyla benimsendi.

FESLEĞEN, gr. **basilikon (vasilikon)**dan **fesleğen**...
Tr. **kralotu** (SYB.).
Basilikon - vasilikon - fasiliğon - fasliğon - fesleğen...
Alm. **Basilienkraut** (kralotu), fr. **basilic**, isp. **basilisco**, lat. **basiliscus, ocimum**, fars. **reyhan**, ar. **reyhan**, itl. **basilico**...

FETHETMEK, ar. **feth** (açmak, yarmak, içeri girmek, kırmak)ten.
Tr. **etmek** ile **feth-etmek/fethetmek**...

FEVKALÂDE, ar. **fevk** (üst, üstünde, üzerinde) ile **âde** (olagelen, günlük, alışılan, olağan)den **fevk-al-âde/fevkalâde**.
(Alışılanın üstünde, olagelenin üstünde)... Tr. **olağanüstü**...

FIÇI, rum. **buti** (küçük fıçı)den **buti,futi-fuçi-fıçı**...
Gerek gr. de, gerekse, onun bir ağzı olan rum. da **t** sesi türk ağzında, rum söyleyişiyle, **ç** ile karşılanır. Rum ağzı **buti**'yi **fuçi** sesini verecek nitelikte söyler. **Fıçı**'nın itl. **fusto** (küçük fıçı)dan türediği sanısı da var. itl. **st** sesinin **ç**'yi yansıtmasıyla **fusto/fuço - fuçu - fuçi - fıçı**...

FINDIK, es. an. **Pontus** (deniz ülkesi)tan **fındık**... (SYB).
İlkçağda, Karadeniz kıyılarına gelip yerleşen, alışverişle uğraşan Grekler, **fındık**'ı **karüa pontika** (Pontus cevizi) adıyla Batı'ya götürüp satarlardı. **Fındık** da böylece **Pontus**'tan gelen anlamında **pontika/pontik** adını aldı. Arap yazılarında **p** sesi **f** ile karşılandığından **pontik/fontik - fundik - fumduk - fındık** biçimine girdi.
Alm. **Haselnuss**, fr. **noisette**, isp. **avellana**, itl. **hazelnut**, fars. **fonduk**, ar. **bunduk**, lat. **nux**.
Fındıkçı, fındıkçılık, fındıkfaresi, fındıksıçanı, fındıkkıran, fındıklık...

FIRÇA, rum. **bourtsa** (fırça)dan **fırca**.
Rum. **bou** sesi, söyleniş olarak, **fu** sesini yansıtır, **tsa** ise **ça**'ya yakın bir sestir. Bu nedenle **bourtsa-furça/fırça**...
Fr. **brosse**, alm. **Bürste, Pinsel**, lat. **penicullus**, isp. **cepillo**, fars. **forçe**, itl. **pennelo** (boya fırçası), ing. **brush**...
Fırçacı, fırçacılık, fırçalamak, fırçalanmak...

FIRIN, lat. **furnus**, ya da gr. **phournos** (furnos)tan **furun/fırın**...
Grek-Latin dillerinde **phournos, furnus** (ekmek pişirilen özel ocak)...
Fars. **tennûr**, alm. **Backofen** (ekmek ocağı), fr. **four**, isp. **horno**, itl. **fôrno**...
Fırıncı, fırıncılık, fırınlamak, fırınlanmak...

FIRLAMAK, tr. **fır** (doğal ses)dan **fırla-mak/fırlamak**...
Fır fır diye birtakım sesler çıkarmak, bu sesleri çıkararak ortaya atılmak. Anlam genişlemesiyle **ortaya çıkmak, birdenbire görünmek, doğmak, çıkmak, Fırlatma, fırlatmak**...

FIRSAT, ar. **fursat** (uygun durum, elverişli süre, kollanan olanak, gününü bekleyiş, iş kollama bg.)tan **fırsat**.
Fırsat beklemek, fırsat bulmak, fırsat düşkünü, fırsat gözetmek, fırsat kollamak, fırsat vermek, fırsatçı, fırsatçılık...

FIRTINA, itl. **fortuna** (yazgı, alınyazısı) dan **fırtına**...
Lat. **fortuna** (yazgı, alınyazısı) sözünde bu tür doğa olaylarını yöneten tanrının etkisi, eylemi dilegelir. Fırtınayı gönderen, ortalığı allak bullak eden bir tanrıdır. **Fortuna**'ya Grek söylencelerinde **Tyche** denir.
Bu sözün itl. **fortunale**'den türemiş gibi, türkçeye geçmiş gösterilmesi (ML.) yanlıştır.
Fr. **tempête** (lat. **tempus**-zaman, çağ'dan), alm. **Sturm**, ing. **tempest**, isp. **tempested**, fars. **tündbâd**.

FISKIYE, ar. **fıskıyye**'den **fıskıye**...
Sözün kökeni **fısfıs** gibi doğal seslere öykünme, yansıma **(onomatope)**dır. Arap dilinde **fesâki** biçiminde çoğulu varsa da bağımsız bir sözcük değildir. Nitekim **fışfış** gibi doğal bir yansıma sesi **feşâfiş** olarak çoğullaştıran Ar. dili bu tür türetmelere uygundur. **Fıskıyye** türkçeye geçerken özgün bir sözcük sanılmış olabilir. Ar. gerçek adı **fevvâre** (su fışkırtan)dır, fars. da da **fevvâre** denir.

FISILDAMAK, tr. **fıs** (doğal ses, yansıma ses)tan **fıs-ı-l-da-mak/fısıldamak**...
Doğal ses olan **fıs**'dan **fıs fıs** ederek konuşmak.
Fısıldaşmak, fısıltı, fısır fısır, fıslamak, fıslanmak...

FISTIK, fars. **piste** (fıstık)den **fıstık**...
Ar. yazılarında **p** sesini yansıtan **f** sesiyle **piste-fiste-fıstık**...
Fıstık biçimi, **fiste**'nin halk ağzındaki karşılığıdır.
Alm. **Pistazie, Erdnuss**, fr. **pistache**, lat. **pistacium**...
Batı dillerine lat. yoluyla geçti.
Fıstıkçı, fıstıkçılık, fıstıklık...

FIŞIRDAMAK, tr. **fış** (doğal ses)tan **fış-ı-r-da-mak/fışırdamak**...
Gerçek anlamı **fışır fışır** sesler çıkarmak...
Fışırdatmak, fışır, fışır...

FIŞKI, rum. **phuski** (at, eşek pisliği)den **fuşkı/fışkı**...
Ph sesinin **f** ile karşılanması nedeniyle.

FIŞKIRMAK, tr. **fış** (doğal ses)tan **fışk-ı-r-mak/fışkırmak**...
Fış fış diye sesler çıkararak ortaya gelmek, ortaya çıkmak...
Fışkırmak, fışkırtı, fışkırtılmak, fışkırtmak, fışlamak, fışnamak...

FİDAN, gr. **phiton** (filiz, bitki)dan **fiton/fidan**...
Sözcüğün kökeni, eski Anadolu dilleridir, gr.ye sonradan geçti, **phy** kökü bunu gösteriyor.
Phytali (ağaçlık, fidanlık), **phyteo** (ağaç dikmek), **phydas, phydos** (eşkin, filiz, fide) bu **phy** kökündendir.

FİDE, gr. **phydas** (eşkin, filiz, fide)dan **fide**...
Ph (f), y (i) **phy/fi, fidas-fides/fide**.
Anadolu türkçesine, Anadolu'da konuşulan rum. dan, **fidan**'la atbaşı geçti.
Lat. **semen**, alm. **Spross**, fr. **plant**, isp. **planta**, fars. **nihal**.
Fideci, fidecilik, fidelemek, fidelik...

FİKİR, ar. **fikr** (düşünme, düşünmek)den **fikir**...
Ar. da: **oy, inanç, eğilim, kanı, sanı, us, gönül, bellek**.. hepsi **fikr**...

FİL, fars. **pil** (fil)den **fil**...
Ar. okunuşuyla **p/f-pil/fil**...
Fr. **éléphant**, alm. **Elefant**, lat. **elephantus, elephas**, gr. **elephas**, isp. **elefante**, itl. **elefante**...

FİLDEKOS, fr. **fil d'Ecosse** (İskoçya ipliği)dan **fildekoz**...
Anadolu türkçesine geçen yy. da geçti, özellikle köy kadınları arasında yaygındır. **Fildikoz** peştemal denen bir kadın önlüğü dolayısıyla köylerde bilinir.

FİLİKA, itl. **feluca** (küçük gemi)dan **felika/filika**...
Feluca sözcüğünün kökeni ar.-fars. **fülk** (gemi)tür, itl. ya ortaçağda geçti.

FİLİNTA, alm. **Flinte** (çakmaklı tüfek) den **flinta**...
Almanya'da XIX. yy. dan 1940 dolaylarına değin kullanılan bir tüfeğin adıydı. Anadolu türkçesine Almanlarla kurulan karşılıklı dostluk ilişkileri nedeniyle XIX. yy. dolaylarında, sonlarına yakın, girdiği sanılır.

FİLİZ I., gr. **elix** (tohumdan çıkan sürgün, bitki)ten **eliz/feliz/filiz** (halk söyleyişiyle).
Anadolu türkçesine, Anadolu'da konuşulan rum. dan geçti. Halk ağzında **eliz-efliz-filiz** gelişmesiyle. Halk ağzında, bugün de, **feliz, fülüz, efliz, füliz** bg. söylenişleri vardır...
Filizkıran, filizlemek, filizlenmek, filizli...

FİLİZ II., ar. **filizz** (demirboku, ham bakır, taş)den **filiz**...
İşlenmemiş maden özü, ham maden...

FİNCAN, fars. **pingân** (küçük ölçke, sıvı ölçeği)dan **fincan**...
Türkçeye ar. okunuşuyla, **fincân/fincan**, geçti. P/f dönüşmesi, fars. g sesinin ar. c ile karşılanması sonucu: **pingân-fincân-fincan**...
Alm. **Tasse**, fr. **tasse**, isp. **taza**, itl. **tâzza**, lat. **cantharus**, gr. **khantaros**...

FİNO, itl. **fino** (küçük, sevimli, değerli) dan **fino**...
Anlam değişmesiyle **küçük köpek**, halk ağzında **fino köpeği**. Gene halk ağzında **küçük, sevimli** anlamında söylenen **finik** sözcüğü **fino** ile eşkökenli...

FİRAR, ar. **ferr** (kaçmak)den **firar** (kaçma, kaçış)...
Firar etmek (kaçmak), **firari** (kaçak).

FİRAVUN, kop. **faravon** (eski Mısır kralların genel adı)dan **firavun**...
Türkçeye ar. dan, islam diniyle birlikte, geçtiği sanılır.
Herodotos, eski Mısırlıların, krallarına **pharaon** dediklerini bildirir.
Firavunfaresi, firavuninciri, firavunlaşmak...

FİRE, gr. **phura** (ok. **fira**)dan **fire**.
Türkçeye rum. dan, halk ağzıyla, geçti, **azalma, eksilme** anlamında söylenir.
Fire vermek, firesini düşmek, firesiz...
Alm. **Abfall, Schwund, Ausschuss**, ing. **diminution**, fr. **diminution**, isp. **disminucion**, itl. **diminuzione**...

FİRKETE, itl. **forchetta** (çatal)dan **firkete**...
Anadolu türkçesine, kadın giysilerinin, süslenme gereçlerinin alınması, kadın berberlerinin aracılığı ile girdi. Tr. **tutaç, saç tutacağı**...

FİRMA, itl. **firma** (imza)dan **firma**...
Türkçeye XIX. yy. dolaylarında, alışveriş ilişkileriyle geçti, anlam değişikliğine uğradı...

FİSKE, gr. **phouska** (şişik, kabarcık)dan **fuska-fiske**...
İtl. **picchio** (ağaçkakan, şamdan, yermek, küçümsemek)...
Türkçeye geçiş yolu Anadolu'da konuşulan rum. dır. Karadeniz yörelerinde (Trabzon-Rize) **fuşkalit** sözcüğü **kabarcık, şişlik** anlamına gelir ki **phouska**'dan bozmadır.
Fiske vurmak, fiskelemek, fiskesi kabarmak...

FİSTAN, isp. **fustan** (bir dokuma türü) dan **fistan**...
Bu dokumadan dikilen giysiye de **fustagno** denir. Anadolu türkçesinde ar. dan geçme **entari** (bk.) karşılığıdır.

İstambol hanumlari
Fistan geyer daracuk
Çikarlar sokaklara
Göğüs kollar apaçuk
— Kar. —

FİTİL, ar. **fetil** (kir, yaraya, irinli yere konan emici bez, örgü, tutuşturucu, mumun içine konup yanmayı sağlayan keten bez)den **fitil**...
Dinamit fitili, lamba fitili, fitil almak, fitil vermek, fitillemek, fitillenmek...

FİTNE, ar. **fitne** (sıkıntı, yıkım, karışıklık, kandırma, azdırma, delilik bg.)den **fitne**...
Tr. de **arabozucu, karışıklık çıkarma, dengesizlik, kötülük**...
Fitneci, fitnecilik, fitnelemek, fitnelik...

FİYAKA, itl. **fiacca** (ağır devinim, yavaşlık)dan **fiyaka**...
Fiacca, okunuşu **fiyaka**, türkçeye Avrupa'ya gidip gelenlerce sokuldu. Özellikle düzgün, iyi giyinmeye, gösterişe **fiyaka** denir halk ağzında.
Fiyakacı, fiyakalı, fiyakasından geçilmez...

FİYASKO, itl. **fiasco** (hasır örülü şişe, başarısızlık)dan **fiyasko**...
Girişilen bir işin sonuçsuz kalışı, başarısızlığa uğrama. **İş fiyasko ile bitti, sonu fiyasko**...

FİYAT, ar. **fi** (değer, eder, tutar, iç, içinde)den çoğ. **fiat/fiyat**...
Osmanlılar döneminde ortaya atılan **fiat/fiat** sözcüğü kural dışıdır, **san'atkâr, germiyyet, nezaket, tahtelbahir** gibi ar. da, fars. da bulunmayan türetmelerdendir.
Tr. **değer, tutar, eder** gibi karşılıkları vardır.

FİZİK, gr. **physeus** (doğa, evren varlık) dan fr. **physique, fizik**...
Türkçeye XIX. yy. dolaylarında, bilimsel ilişkilerle geçti, Arap-Batı dilbilgisi kurallarına uyularak **fizikî** diye bir sözcüğün, kural dışı olarak, türetilmesine yolaçtı. **Fizikî coğrafya** bg...

FODUL, ar. **fazl** (erdem, üstünlük, aşırılık, gereksizlik, **fazla**)dan çoğ. **fuzûl-fazl/fazla** (çok, artık).
Ar. **fuzûl** sözcüğünün **fudûl** biçiminde okunması da doğaldır, **dad** denen ses tr. de **d/z** seslerine dönüşür. Böylece **fuzûl-fodul** olup, biraz anlam genişlemesiyle, kendini beğenmiş, gereksiz yere üstünlük taslayan, öne atılan karşılığı söylenir. **Fodulca, fodulluk**...
Hem kel, hem fodul...

FOKURDAMAK, tr. **fokur** (doğal ses, yansıma ses)dan **fokur-da-mak/fokurdamak**...
Fokur fokur ses çıkarmak. **Fokurdatmak, fokur fokur, fokurtu**...

FOLLUK, gr. **pholea, pholia** (yuva)dan **fol/fol-lluk/folluk**...
Gr. **ph(f) - lia (liya) - pholiya - foliya/folya - fol** (Anadolu rum. sında **pholis/folis-fol**)...
Tr. ye, Anadolu'da konuşulan rum. dan geçti, daha çok uçucu yaratıkların yuvası için söylenir. **Kuş folu, tavuk folu** bg.
Gr. **pholeio**/yuva yapmak, **pholos**/yuvaya konan yumurta (yumurtlamayı sağlamak için), **pholea** (kuş yuvası)...

FOSFOR, gr. **phosphoros** (ilk ışıyan, ilk parlayan, sabah yıldızı)tan fr. **phosp-**fars. **fosfur**...
Alm. **Phosphor**, isp. **fosforo**, itl. **fosforo**, fars. **fosfur**...
Fosforışı, fosforışıl, fosforlu...

FOYA, itl. **foglia** (yaprak)dan **foya**...
Foglia, özellikle, kuyumculukta değerli taşların işlenmesinde, alta konan ince, maden yaprağa denir. Anadolu türkçesine kuyumcu ağzıyla geçerken biraz anlam değişikliğine uğradı. **Foyası belli oldu** (içyüzü anlaşıldı, gerçeği örten örtü kalktı), **foyası çıktı** (ne olduğu anlaşıldı, örtüsü kalktı.).

FREN, lat. **frenum** (dizgin)dan fr. **frein/fren**...
Tr. **durduraç**, itl. **freno**, isp. **freno**, alm. **Bremse**...

FRENGİ, ger. **Frank** (Frank denen ulus) adından fars. **freng/frengi-frengi**.
Kök anlamı **Frank** ulusuyla ilgili olan, sözlük anlamı üreme üyelerinden geçen korkulu bir sayrılık, **frengi**.
Osmanlı yazınında **frengi** sözcüğü **yabancı**, müslüman olmayan karşılığıdır. Sağlıkbilimde Batı ülkelerinden, **yabancılar**'dan, gelen bir sayrılığın adıdır. Bu sayrılığı Doğu ülkelerine İspanyol - İtalyan denizcilerinin getirdikleri söylenir.
Böylece, **frengi** (yabancı, müslüman olmayan, **frengistan/yabancı** ülkeden olan), **frengi** (yabancıların getirdikleri, ünlü, sayrılık, **frengi**, bilim dilinde **syplilis**).

Bir firengî dilber oldığın bilürdi
Avni'ya
Bel-ü boynunda o zünnâr-ü
çelipâyi gören
— Fatih —

dizelerinde **firengî** sözcüğü **yabancı**, müslüman olmayan anlamındadır...

FRENK, ger. **Frank** (Frank denen ulus) tan **frenk** (yabancı)...
Fars. **freng**, ar. **frenc**...
Genellikle **yabancı** anlamında söylenir. (Bk. **Frengi**).
Frenkasması, frenkçileği, frenkgömleği, frenkinciri, frenklahanası, frenkleşmek, frenkmaydanozu, frenkmenekşesi, frenküzümü...

FRENLEMEK, fr. **fren** (bk.)den **fren-lemek/frenlemek**...
Tr. **le-mek** ekleriyle anlam genişlemesi, **fren-lemek** (durdurmak, yavaşlatmak, denetim altına almak...).
Frenlenmek, frenli, frensiz...

FRESK, itl. **fresco** (taze)dan fr. **fresque/fresk**...
Duvar sıvası yaşken üzerine yapılan suluboya resim. Suluboya resmin tabanının yaş, ıslak olması nedeniyle bu adı aldığı anlaşılıyor.
Ger. **frisk** (taze)den **fresco-fresque/fresk**. isp. **fresco**...

FUKARA, ar. **fakr** (yoksul olma)den **fakir**, çoğ. **fukara** (yoksullar)...

FULYA, **polia** (bir sarı çiçek)dan **folia-folya/fulya**...
Ar. da **p** sesini f'nin karşılaması nedeniyle **polia/folia-folya/fulya**...
Bu çiçeği, XV. yy. da, Gedik Ahmed Paşa'nın, Sırbistan'da **Polia** ilinden getirdiği, bu nedenle geldiği ilin adından dolayı **fulya** (Polia) dendiği söylenir.
Fulya sözcüğünü itl. **foglia**'dan türetmek (ML.) yanlıştır, **foglia**'dan gelen **foya**'dır (bk. **Foya**)...
Fulyabalığı...

FUTBOL, ing. **foot** (ayak) ile **ball** (top) den **football/futbol**...
Gerçek anlamı **ayaktopu**, ayakla oynanan top oyunu.
Tr. **ayaktopu**...

G

GAF, fr. **gaffe** (gemici kancası, tutarsız söz)dan **gaf**.
Anadolu türkçesinde, yakın dönemlerde aydınlar aracılığıyla girdi, kısa, söylenişi kolay olduğundan yayılma olanağı çok. **Gaf yapmak** (tutarsız konuşmak, gereksiz bir söz söylemek, dengesiz olmak.).

GAGA, tr. **ga** (doğal ses, yansıma ses) dan **ga-ga/gaga**...
Tavuk, kuş gibi kanatlı hayvanların çıkardıkları doğal sesleri yansıtma yoluyla **gaga**... Kuş, tavuk ağzı, **gaga** (kuş gası)...
Gagalamak, gagalanmak, gagalaşmak, gagalı...

GAİLE, ar. **gaile** (sıkıntı, sıkılma, daralma, boşuna uğraşma)dan **gaile**...
Sıkıntı verici, üzücü, uğraştırıcı olay, istenmeyen iş. Anadolu türkçesine yazın yoluyla girdi. Halk ağzında **gayle, kayle** denir.

GALA, itl. **gàla** (büyük tören, büyük şenlik, toplu eğlence)dan **gala**...
Anadolu türkçesinde pek yaygın değil, çokluk, aydınlar arasında geçerlidir.

GALATA, cenev. **caladdo** (iniş, bayır, yokuş)dan itl. **galata** (iniş, bayır) - **Galata**...
itl. **galata** (rıhtım)...
Ortaçağ'da, İstanbul'un **Galata** adıyla anılan yöresinde, Cenevizliler alışveriş yeri kurmuş, bir de kale yapmışlardı, yörenin dik, bayır olması nedeniyle **caladdo** (bayır)dan türeme **Galata** sözüyle anılır.

İstanbul'un ortasında Galata
Canım ister marul ile salata
Al kayıkçı götür beni Balat'a
— hlt. —

GALETA, itl. **gallêtta** (kurutulmuş ekmek, peksimet)dan **galeta**...
Anadolu türkçesine XIX. yy. dolaylarında, İtalyan gemiciler aracılığıyla kıyı illerinden geçti. Gemiciler, uzun süre dayanabilmesi için ekmeği fırında kurutur saklarlardı. İtl. da **gallétta** denen bu ekmek türü dilimize biraz değişerek geçti, **galeta** tr. de, daha çok, özel undan yapılan, ufak ekmeklere denir.

GALİBA, ar. **galebe** (yenmek, üstün gelmek)den **gâlibâ/galiba**...
Kök anlamı, **en güçlü durumda, en yüksek olasılıkla.** Anlam genişlemesiyle, **sanıldığına göre, görünüşe göre,** anlaşılan, öyle olacak... **öyle sanırım.**

GALİB, ar. **galebe** (üstün gelmek, yenmek)den **galib/galip**...
Yenen, üstün gelen, savaşta, yarışta kazanan, ezen, alt eden...

GALİBİYET, ar. **galebe** (yenmek)den **galib-galibiyet**...
Üstünlük, yenme, üstün gelme, alt etme, başarma bg... Bu sözcükler tr. ye yazın yoluyla girdi, halk kesiminde pek yaygın değildir. Son yıllarda, daha çok, spor olaylarında söylenir oldu.

GALVANİZ, itl. **Galvani** (İtalyan fizik bilgini) adından fr. **galvaniser** (galvanizlemek)den **galvaniz**...
Galvanize, galvanizli, galvanizleme, galvanizlemek, galvanizlenmek...

GAM, ar. **ğâm** (kaygı, sıkıntı karanlık, baskı)dan **gam**...
Anadolu türkçesine yazın yoluyla geçti. Divan şiirinin yaygın kavramlarından biridir.

GAMZE, ar. **gamze** (çenede, yanakta oluşan ufak çukur. Süzgün bakış, göz süzme)den **gamze.**
Anadolu türkçesine yazın yoluyla, anlamı değişmeden girdi, Divan şiirinde çok geçen, belli başlı kavramlardan biridir.

GANİMET, ar. **ganimet** (emeksiz kazanç, ılgarlanan nesne, düşmandan ele geçirilen öteberi)ten **ganimet**...
Tr. ye islam inançlarıyla geçti, başka

inançlara bağlı toplulukların öteberisini ılgarlama, vurup alma sonucu ele geçirilen nesnelere **ganimet** denerek islam dini yolunda övünülecek bir olay sayıldı. **Fırsatı ganimet bilmek** deyimi bu anlamdadır...

GAR, fr. **gare** (Germen kökenlidir, durak, sığınak)dan **gar**...
Anadolu türkçesine XIX. yy. da demiryollarının yapımıyla girdi, demiryolu durağı anlamında söylenir.

GARAJ, fr. **garage** (Germen kökenlidir, arabalık, taşıtların konduğu yer, otomobil, vagon yeri)dan **garaj**...
XIX. yy. da tr. ye giren sözcüklerden biridir.

GARANTİ, fr. **garantie** (Germen kökenlidir, güvence, ar. **teminat**)den **garanti**...
Anadolu türkçesine XIX. yy. bitimlerinde, yazın yoluyla girdi. Tr. **inanca, güvence** (ar. **itimad** karşılığı), halk ağzında **güven, güvenç, dayanacak, dayanak**...

GARDİYAN, fr. **gardien** (bekçi)den **gardiyan**...
Tr. **bekçi, tutukevi bekçisi**, os. **muhafız**. Halk ağzında **korucu, koruyucu**...

GARGARA, **gar** (doğal ses, yansıma ses) dan **gar-gar-a/gargara**...
Gar gar diye çıkan doğal sesten yansıtma yoluyla **gargara**.
Gr. **karkairo** (ötmek), fr. **gargarisme**, alm. **Gurgeln**, ar.-fars. **ğarğara, gargara**...

GARİP, ar. **garib** (görünmez olan, uzaklaşan, batan)ten **garip**...
Anlam değişmesiyle **kimsesiz**, yerinden yurdundan uzak kalan, **gurbete çıkan**, evinden uzakta olan.
Garib sözcüğünün öteki anlamları: **batan, batmış** (güneşin batışı), **gurup** dönemi, nitemik **gurub** da **garib**'e eşkökenlidir. **Garib, gurub, gurbet** eşkökten. **Gariplik, garipsemek, garipsenmek.**

Bülbülün yuvası bahçeler bağlar
Garibin yuvası kahveler hanlar
— hlt. —

GARP, ar. **garb** (batmak, güneşin batışı, batı yönü, **gurup** yeri)ten **garp**...
Tr. **batı, günindi, günbitimi, günbatımı**..

GARSON, fr. **garçon** (Germen kökenlidir, çocuk, küçük işçi)dan **garson**...
Çayevi, yemekevi gibi topluma açık yerlerde görev yapan kimse, işçi...

GAVUR, ar. **kâfir** (örten, tozla kaplayan) den **kâfir-kâfer-kâvur/gâvur**...
Ar. **küfr** (örtmek, kaplamak, tozla örtmek, tozla görünmez olmak)den **kâfir.**
Tr. de **dinsiz, müslüman olmayan**, çoğunlukla **hristiyan** olanlara denir. Bu sözcüğün (**gâvur**'un) fars. **gebr** (ateşe tapan, mecüsi)den türediğini söyleyenler varsa da doğru değildir.

GAYDA, bulg. **gaida** (soluklu bir çalgının adı) dan **gayda**...
Tr. **tulum**. Anadolu türkçesine Bulgaristan'dan gelen göçmenler aracılığıyla girdi.

GAYE, ar. **gaye** (gidilecek yer, gidilmek istenen yer)den **gaye**...
Tr. **erek** (erişilecek yer, erişilmek istenen yer), **amaç** (bk.)...

GAYET, ar. **gayet** (son, uç, bitim yeri, çok)ten **gayet**...
Tr. de **çok, yeterini aşmış, bol**...

GAYR(i), ar. **gayr** (başka, öteki, yabancı, ayrı, bizden olmayan)den **gayri**...
Bundan gayri (bundan başka), başka türlü, başkaca, ayrıca...

GAYRET, ar. **gayret** (kıskanma, çekemeyiş, karamsarlık, çalışma, çaba, kutsal birnesneye saldırı karşısında beliren tiksinme duygusu)ten **gayret**...
Tr. de **çalışma, çabala** anlamında söylenir, öteki anlamları pek bilinmez. Halk ağzında **girişken, çalışkan** olma durumları...

GAYRİ, ar. **gayr** (başka, yabancı, **sız-siz** olumsuzluk eki, ayrı, bk. **Gayr**)den **gayri**...

GAZ, gr. **khaos**, lat. **chaos** sözcüklerinden, bilgin **Van Helmont**'un türettiği bilimsel kavram.
Khaos-Chaos, (engin boşluk, evren boşluğu, gök enginliği, karışık nesne, düzensiz, uyumsuz varlık)tan **gas-gaz**..
Gerçekte uçucu, kolay genişleyici bir nesne olmasına karşılık, tr. de bilinen sıvı yakıtın adı oluverdi. **Gazyağı** dediğimiz sıvı...

GAZETE, fr. **gazette** ya da itl. **gazzétta** (günlük yayın aracı)dan **gazete**.
Anadolu türkçesine XIX. yy. da yayın yoluyla girdi.
Ar. **cerîde**, fars. **rûznâme**, alm. **Zeitung**, isp. **gaceta**...
Fars. **rûz** (gün), **nâme** (yazılı belge, dergi, kitap, mektup), **rûznâme** (gün-

lük yayın aracı), alm. **Zeit** (dönem, zaman), **Zeitung** (zamanla ilgili olan).

GAZİ, ar. **gaza** (din yolunda savaş, vuruşma, çarpışma)dan **gazi**...
İslam dini uğrunda savaşarak yaralanan kimse, **gaza eden**, savaşçı, savaşta olağanüstü başarı gösteren kişi ya da topluluk.
Anadolu türkçesine islam inançlarıyla birlikte girdi. Eski Türklerde böyle bir sözcük, kavram yoktu, onun yerine **alp, yiğit** denirdi. **Gazi** sözcüğü bir din deyimidir.

GAZİNO, itl. **casino** (kır kahvesi, kırda işletilen çayevi)dan **gazino**...
Anadolu türkçesine, XIX. yy. da, anlamı biraz değişerek, azınlıklar aracılığıyla girdi.

GAZOZ, fr. **gazeuse** (gaz niteliği taşıyan, içinde erimiş gaz bulunan)dan **gazoz**...
Anadolu türkçesine yakın yıllarda, limonlu, az şekerli bir içecek adı olarak girdi.

GEBE, es. tr. **kebermek** (şişmek, karnı büyümek, dışa vurmak)ten **keb-e-kebe/gebe**...
Anadolu türkçesinde **yüklü** (karnında bebeği olan, döllenmiş dişi). Döllenen dişinin, döl alarak yavruya kalması nedeniyle, karnı şişmeye başlar. İşte bu doğal olay yüzünden bebekli, yavrulu dişiye **kebe/gebe** dendi. **Geberdi** (gebe kaldı. Kit)...
Ar. **haml** (yük)den **hâmile** (yüklü, yükü olan dişi), fars. **âbisten, bârdâr** (yüklü), alm. **Schwanger**, fr. **enceinte**, lat. **mulier gravida** (yüklü kadın)...

GEBERMEK, es. tr. **kebe** (şişmek, karnı şişip yükselmek, dışa vurmak)den **kebe-r-mek-kebermek/gebermek**...
Kök anlamı **şişmek, kabarmak** (bk.). Ölen bir kimsenin, bir dirinin, şişmesi, karnının aşırı oranda kabarması nedeniyle **ölmek** eylemine **gebermek** dendiği anlaşılıyor.
Öte yandan **gebermek** eyleminde **gebe kalmak** anlamı da var, **geberdi** (gebe kaldı, Kit.)...
Anadolu halk ağzında **gebermek** sözcüğü, genellikle, hayvanlar için söylenir, insan için, ancak, yerici, aşağılayıcı bir anlamda kullanılır. Gene halk ağzında **geber** köküyle başlayan kimi sözcüklerde **şişme, kabarma, irilenme** anlamları saklıdır: **Gebelek** (kaşındırarak kabarcıklar çıkmasına yolaçan buğdaybiti), **gebelemek** (kuluçka altında bulunan yumurtadaki civcivin kabuğu kıramayışı yüzünden ölmesi), **geberciklenmek** (ağaçlarda tomurcuklar oluşmak), **gebercik** (şişik, ölü, ar. **cesed**)... **Geberik** (ölü), **gebertilmek** (öldürülmek), **gebertmek** (öldürmek), **geberttirmek** (öldürtmek)...

GEBEŞ, tr. **gebermek** (şişmek)ten **geb-e-ş/gebeş**...
Kısa boylu, boyuna göre şişman kimse. Kökün sonuna gelen **ş** ekiyle, **gün-e-ş/güneş** (köken burada sözkonusu değil, bk. **Güneş**), **görmek**'ten **gör-ü-ş/görüş, durmak**'tan **dur-u-ş/duruş** bg...

GECE, es. tr. **kiçe/keçe** (geçmek, keçmek) den **gece**...
Kiç, keç, geç köklerinden **kiçmek, keçmek, geçmek** eylemleri türedi. **Geçmek** (gitmek, uzaklaşmak, öteye dönmek, tepeyi aşmak, görünmez olmak) eyleminden geç-e/gece...
Yak. **kise**, çağ. **keme**, başka Türk ağızlarında **keçe, geçe**, ak. **nusu**, süm. **kissi**, alm. **Nacht**, fr. **nuit**, lat. **nox**, isp. **noche**, itl. **nötte**, fars. **şeb**, ar. **leyl**, sanskr. **nakt**, gr. **nuks**, hit, **nekuz, dankvis** (karanlık), **ispant**, got. **nahts**...

Geceler yarim oldu
Anam anam garibim
Ağlamak kârim oldu
Anam anam garibim
*
Evvel böyle değildim
Anam anam garibim
Sebebim yarim oldu
Anam anam garibim
— htl. —

Gececi, gecekondu (gece konan, gece kurulan), gecelemek, geceleyin, geceli, gecelik, gecesefası (ara. **safâ** ile), geceyanığı...

GECİKMEK, tr. **geç, keç** (gidiş, uzaklaşma, aşma, öteye dönme, süre, zaman bildiren kök)ten **geç-i-k-mek/gecikmek**.
Kök anlamı, **süreyi uzatmak, zamanı aşmak**, belli süreyi doldurmak, **geç kalmak**. Anlam genişlemesiyle **yetişememek**, istenen süre içinde **ulaşamamak**.
Eski Türk ağızlarında **keçikmek, kiçikmek** biçiminde söylenişleri var (bk. **Geçmek**)...

Köke gelen **i-k-mek** ekleriyle eylem türetme: **bir-i-k-mek/birikmek, aç-ı-k-mak/acıkmak, bay-ı-k-mak/bayıkmak** bg. Geç kökünden **geçikmek**'le ilgili eylemler: **geciktirim, geciktirtmek**...

GEÇE, tr. **geçmek** (bk.)ten **geç-e/geçe**...
Saat dördü beş geçe, günler aylar geçe, bu da geçe...
Geçe (yan, ar. **taraf**), bu sözcüğün başka bir karşılığı da **yana**'dır, fars. **sû** sözünün çevrilişi (Tar. Söz.).
Geçeğen (çok geçen, sürümlü, sürümü çok, geçerli), **geçelik** (karşı kıyı, karşı yan, karşı taraf), **geçer** (yürürlükte olan), **geçerlik** (yürürlükte olma durumu, geçerliğini koruma), **geçiş belgesi**, es. **mürur tezkeresi**)...

GEÇEK, tr. **geçmek** (bk.)ten **geç-e-k/geçek**...
Anadolu halk ağzında geçit, köprü anlamındadır, aydınlarca bilinmez.

GEÇİNMEK, tr. **geçmek** (bk.)ten **geç-i-n-mek/geçinmek**...
Kendi kendine geçer olmak, yaşamak, yaşam için gerekeni sağlamak. **İn-emek** ekleri ile kökten eylem: **sev-i-n-mek/sevinmek, yer-i-n-mek/yerinmek, gör-ü-n-mek/görünmek, sür-ü-n-mek/sürünmek, ger-i-n-mek/gerinmek**... bg. **geç-i-n-mek geçinmek**...

GEÇİT, tr. **geçmek** (bk.)ten **geç-i-t/geçmek**...
Geçilen yer, geçme olanağı bulunan yer, geçme yeri...
İt ekleriyle kökten ad: **binmek**'ten **bin-i-t/binit** (binilen hayvan, binek hayvanı)...

GEÇMEK, tr. **kiç, keç, geç** (süre, zaman) ten **kiç-mek/kiçmek, keç-mek/keçmek, geç-mek/geçmek**...
Kök anlamı süreyi doldurmak, gerekli süreyi bitirip istenen yere varamamak, ulaşamamak, arkada kalmak, süreyi aşmak...
Bir yandan başka bir yana aşmak, atlamak, yer değiştirmek, bir durumdan başka bir duruma dönüşmek, değişmek, gitmek, uzaklaşmak, bırakmak, ayrılmak, koğuculuk etmek, boşamak, boşaltmak, unutmak, silmek, yoketmek, aktarmak, geçinmek, yaşamak (Tar. Söz.)...

Senin höcrene kimsene geçmeye
Değil kimse kuş dahi hem uçmaya
— Süh. —

burada **geçmek** sözcüğü **içeri girmek** anlamındadır.

Bir boyı serve havadâr geçer
Şimdi başında kavak yeli eser
— Atai —

dizelerinde **geçmek** (geçer) sözcüğü **oranlamak** anlamında, **söylenmiştir, kendini servi boylu ile bir tutuyor, kendini servi sayıyor** (öyle uzun, düzgün boylu) demektir.

Geçmek'ten: **geçen, geçende, geçenek, geçer, geçerli, geçerlik, geçici, geçilmek, geçim, geçimli, geçimlik, geçimsiz, geçindirmek, geçinim, geçinmek** (bk.), **geçirgen, geçirgenlik, geçirilmek, geçirimli, geçirimlilik, geçirimsiz, geçirimsizlik, geçirme, geçirmek, geçirtilmek, geçirtmek, geçiş, geçişli, geçişme, geçişmek, geçişsiz, geçiştirilmek, geçiştirmek, geçit, geçkin, geçme**...

GEDİK, es tr. **ket** (kırma, yarma, dağıtma, delme içeren kök)ten **ket-mek/ketmek** (kırmak, delmek, yarmak) - **ket-ü-k/ketük-ketik/gedik**...
Bir yerde kırılarak, vurularak, yarılarak açılan geçit, geçek, geçiş yeri... **Ketik** (gedik, dökülen diş aralığı, Kit.).. Kır. ağzında **kedük** (dişleri dökülmüş, dişsiz), **ketik** (dişlerin dökülmesiyle, ağızda oluşan oyuk), **keddi** (bir nesnede yarık açtı), **ketilmek** (bir nesnenin kıyısı kırılmak)...
Gedikli, gedilmek (gedik açılmak, yarılmak), **gedmek** (gedik açmak).

GELE, tr. **gelmek** (bk.) **gel-e/gele**...
Gelmesini isteme, gelsin diye bekleme, **bilmek**'ten **bil-e/bile** (bilsin, bilmeli), **vermek**'ten **ver-e/vere** (versin, vermeli).

GELECEK, tr. **gelmek** (bk.)ten **gel-e-cek/gelecek**...
Gelmesi yarına, erteye kalan süre, yarınki, bundan sonraki dönem. **Gel** kökünden anlam **genişlemesiyle gelecek**... Tr. de **cek** ekiyle kökten ad türetme süreklidir: **silmek**'ten **sil-e-cek/silecek** (silgi, silmeye yarayan araç), **çekmek**'ten **çek-e-cek/çekecek** (çekmece, ayakkabı giymeye yarayan araç), **tutmak**'tan **tut-a-cak/tutacak** (sap, bir aracın tutmaya yarayan özel yeri), **delmek**'ten **del-e-cek/delecek** (delik delme, açma aracı), **kesmek**'ten **kes-e-cek/kesecek** (kesme aracı, derici, tahtacı bıçağı) bg.

gelmek'ten **gel-e-cek/gelecek**... gene Anadolu ağzında **geldeç, gelesi.**

GELENEK, tr. **gelmek** (bk.)ten **gel-e-nek/gelenek**...
Geçmişten günümüze doğru **gelme** yoluyla edinilen alışkanlık, toplum bütününde geçmişten buyana uygulanarak birer kural, töre niteliği kazanan eylem koşulları.
Görmek'ten **gö-r-e-n-ek/görenek, bile olmak**'tan **bile-n-ek/bilenek** (birlikte, fars. **berâber**, SSD.), **gezmek**'ten **gez-e-n-ek/gezenek** (gezme yeri, ar. **mesire**, SDD.), **göz**'den **göz-e-n-ek/gözenek** (çok gözlü dolap, SDD.)... bg. **gelmek**'ten **gel-e-n-ek/gelenek**...
Alm. **Überlieferung**, fr. **tradition**, ar. **an'ane**, lat. **traditio (nis)**, isp. **tradicion**, itl. **tradiziône**, fars. **an'ane**. Batı dillerinde **tra** köküyle başlayan, **gelenek** karşılığı sözlerin kökeni lat. **traditio (nis)**tir...

GELGEÇ, tr. **gel** ile **geç**'ten **gel-geç/gelgeç**...
Belli bir yerde kalmayan, boyuna yer değiştiren, **gelip geçen ver-al, vur-tut, çal-çırp** deyimlerinde görülen yapı biçiminin bitişmişi.....

GELGİT, tr. **gel** ile **git**'ten **gel-git/gelgit**...
Gelip giden, durmayan (bk. **Gelgeç**).

GELİN, tr. **kelmek/gelmek** (bk.)ten **kel-i-n-kelin/gelin**...
Kök anlamı: gelen, dışardan, başka yerden **gelen**... anlam genişlemesiyle: bir eve, başka evden gelerek yeni evlenen genç bayan.
Köke gelen **in** ekiyle ad türetme: **es-mek**'ten **es-in/esin, akmak**'tan **ak-ın/akın, yığmak**'tan **yığ-ın/yığın, ekmek**'ten **ek-in/ekin** bg. **gelmek**'ten **gel-in/gelin**...
Gelin sözcüğünün rum. **glene**'den geldiğini söyleyenler varsa da (BK.) bu görüş doğru değildir, **glene** sözcüğü **ışık, gözbebeği** anlamındadır...
Gelinboğan, gelinböceği, gelinfeneri, gelinhavası, gelinkuşu, gelinlik, gelinparmağı...

GELMEK, tr. **kel-gel** (yaklaşma, doğma, çıkma, oluş, yetişme, büyüme, süre, düşme, direnme, dayanma, uyma, dokunma, görünme bildiren kök)den **kel-mek/kelmek-gelmek**...
Bir yerden başka bir yere varmak, varolmak, doğmak, yaklaşmak, değmek direnmek bg. anlamları içeren **gelmek** Türk ağızlarında oluşan değişmeler, ayrılmalar nedeniyle **kelmek, kilmek, gelmek, yilmek** (yel kökünden türeyen, esmek anlamına gelen **yelmek** ayrı), **yelmek, gelmek** biçimlerinde söylenir. Asya türkçesinde **kelmek** (Kaş., Uy.), Anadolu ağzında **gelmek** genel söyleniş biçimidir.
Kel, gel kökünün benzeri Çin dilinde var, **ki'lin** (yalnız söylencelerde geçen bir dev), Uygur ağzında **kelen** (gergedan, çin. **ki'lin**'den gelse gerek), Hind-Avrupa dillerinde **kel, gel** kökünün karşılığı **gam, bain, ven**, fars. **am**, ar. **ca** biçiminde. **Gelmek** eylemi ise:
Sanskr. **gamati** (o geliyor), gr. **baino**, lat. **venire**, itl. **venire**, isp. **venir**, fr. **venir**, got. **giman**, alm. **kommen**, ing. **come**, fars. **âmeden** ya da **resîden** (ulaşmak, varmak anlamında)...
Gelmek'ten: **gelecek, geleğen, gelen, gelence** (gelenin hepsi, bütün gelenler), **gelenek, gelgeç, gelgel** (alım, çekicilik, ar. **câzibe**), **gelgit, gelim, gelin, gelir, geliş, gelişim, gelişmek, geliştirilmek, geliştirim, geliştirmek, gel olmak**...
Asya türkçesinde **gel** kökünün, genellikle, **kel** biçiminde söylendiği biliniyor; **kelmek**'ten: **kelesi** (gelme dönemi), **kelgelimet** (gelmek için), **kelgirmek** (gelmek istemek), **kelgü** (geliş, gelecek, gelme dönemi), **kelgüçi** (gelici, gelen), **kelgülük** (gelebilen), **kelig** (gelecek, geleceği), **keligli** (gelmek üzre olan kimse) **keligsek** (gelme isteği olan), **keligsemek** (gelmek istemek), **kelimsinmek** (gelir görünmek), **kelin** (gelin), **keliş** (geliş), **keliş barış** (geliş gidiş), **kelişmek** (gelişmek), **kelsemek** (gelmek istemek), **keltürmek** (getirtmek, hepsi için bk. Kaş.),

Bu güni irteye komaz gönlüm
Hep şaraba virür gelencesini
— Revani —

dizelerinde **gelencesi** sözcüğü bütün varlığı, **gelenin hepsi**, anlamındadır.

Nice bir zühd ile takva nice bir savm-ü salât
Bursa dilberleri ile gele bayram idelim
— Revani —

dizelerinde geçen **gele** sözcüğü de **gel**, **hele gel** karşılığıdır. Ozan, «bu namazı, orucu, kendini din işlerine verip kıyıya çekilmeyi bırakalım da Bursa güzelleriyle, hele gel, bayram edelim» diyor...

GEM, gr. **khemos** (gem)den **khemos-kem/gem**...

At takımlarından, ağıza takılan, özel aygıt. Anadolu türkçesine, Anadolu'da konuşulan, rum. dan geçti, oldukça yaygın bir sözcüktür. **Gem** (döğen denen tarım aygıtı, Tar. Söz.).

Gr. **xemos**, lat. **camus**, alm. **Zaun**. sanskr. **yama**, ar. **licâm**, fars. **ligâm**, fr. **mers**, isp. **cama**, ing. **bit**...

Asya türkçesinde **kem** (sayrılık, ağrı, acı, eksik, Koş., Uy.)...

Batı dillerine sanskr. **yama**'dan geçtiği belli.

Gemlemek, gemlenmek...

GEMİ, es. tr. **kimi** (gemi)den **kimi-kemi/gemi**...

Geme (büyük sıçan, ar. **cürz**, Tar. Söz), halk ağzında **gemü, kemi**...

Sanskr. **naus, nauh**, gr. **naus**, lat. **navis**, isp. **nave**, itl. **nave**, ing. **navy**, alm. **Schiff**, fars. **keşti**, ar. **sefine**...

GENÇ, es. tr. **kenç** (genç)ten **genç**...

Kenç/genç (yavru, çocuk, hayvanın küçüğü, Kaş.). **Kenç, genç** sözcüğü, köken bakımından, Hind-Avrupa dilleriyle yakınlık göstermektedir (bk. **Yeni**)...

Sanskr. **yuva**, lat. **juvenis**, gr. **neos**, alm. **Jung**, isp. **joven**, itl. **giovano**, fars. **cüvan**, got. **jungs**, ing. **young**, fr. **jeune**, ar. **şabb**...

İmdi **g/j, j/g** dönüşmesi, tr. de **j** olmadığından **g** ile gerçekleşir, **j** sesinin tr. de karşılığı **y**'dir. **Y/g, g/y** dönüşmesi de tr. de süreklidir, **gene/yene, gine/yine, gelmek/yelmek** (yel'den **yelmek** ayrı), **yelmek/gelmek, g/c** dönüşmesi, daha çok, Doğu Karadeniz ağzında görülür: **gelmek/celmek, çelmek, geldim/çeldum, celdum**... dahası **güneş/cüneş, geviş/ceviş, geniş/ceniş**...

Böylece **yu-ju-jo-gio** (cio, co okunur) - cü kökleriyle **ke-ge** arasında yapıya değgin bağlantı (bk. **Gene**)...

Genç sözcüğünün **yeni, yeni doğan**, yavru anlamlarını içermesiyle **yeni** arasında kurduğu bağlantı açıktır.

Döndü eydür yeni doğmış genç oğlan
Nice söyler, söylemez bilmez lisan
— Şeyd. —

Ol genç oğlanı kim idi söyleten
Bu kamuyı kim idi sana eden
— Şeyd. —

dizelerinde **genç oğlan**'dan anlaşılan **yeni doğmuş çocuk**'tur, **genç** sözcüğü **yeni** anlamındadır.

Fars. **genc** (gömü, hazine), **gencine** (gömü, hazine), **küne** (kıyı, bucak, köşe). **Gençleşmek, gençleştirilmek, gençleştirmek, gençlik**...

GENE, es. tr. **yana** (ikinci kez, bir daha) dan **yine-gene-gene**...

Türk ağızlarında **kine, kene, yene** biçimleri de var. **G/k/y/v/i/e** seslerinde sürekli dönüşme. **Bek-beg-bey** (k-g-y dönüşmesi), **edgü - eygü - eygi - idgü - iygi - egü - eyü - eyi - iyi** e-i-ü dönüşmesi), **yağı-yavu-yavı** (ğ-v dönüşmesi), **öğmek-öymek-övmek** (ğ-y-v dönüşmesi)...

Alm. **Wieder** (gene, yine), fars. **kerre**, **def'a** (ar. dan), ar. **def'a, kerre**, es. tr. **kez**, lat. **tamen**...

GENEL, es. tr. **keng-geng** (geniş, enli, uzak, yaygın)dan **gen-gen-el/genel**...

Tr. de yaygın olan **el** ekinin köke gelmesiyle anlam genişlemesi. **Gen, gin** biçiminde **geniş, boş yer, sürülüp ekilmemiş tarla** bg. anlamları içeren kök.

Bugün gine fursat bize yâr ola
Bu gin yazı gözünüze dar ola
— Süh. —

gin sözcüğü **geniş, enli, yaygın** anlamındadır, **gin yazu** (geniş, alabildiğine yaygın düzlük, yayla, yazı)...

Yağı girmez mu'teber muhkem sığar
Şöyle gindir ki yidi kat gök hisar
— Ga. —

dizelerinde **gin** sözü **geniş, engin** karşılığıdır, **şöyle gindir ki yidi kat gök sığar** (öyle engindir, öyle geniştir ki yedi kat gök içine girer, sığar)...

Köke gelen **el** ekinin, kimi dilcilerin ileri sürdüklerine karşıt, dar değil geniş bir işlerliği vardır:

Ön'den **ön-el/önel** (süre, alacak-verecek işleminde, karşılıklı olarak tanınan süre, ar. **vade, mühlet**), **bitmek**'ten **bitn-el/bitnel** (verimli, çok bitki yetişen

yer, bitkisi, otu bol yer, çok otlu yaylım, otlak, ar. **münbit**), **güvermek** (yeşermek)ten **gön-el/gönel** (yeşermiş, yeşillenmiş, **yeşil başlı ördek**, gönel ördek), başka söylenişle **göğel/göğ-el-göğel** (gönel, yeşil, **göğel ördek**), **gerekmek**'ten **ger-el/gerel** (uygun, yaraşır, yakışır), **geremek** (kapamak, örtmek, engellemek)ten **gev-el/gevel** (engel, suyun önüne yığılıp akıntısını durduran birikinti. **R/v** seslerinde dönüşme sonucu. **Köymek - köyürmek/yanmak**'tan **köyermek - kövermek - küyermek - küvermek - güvermek - gevermek/gererme**k/ yanmak, kavrulmak, kurumak sözcüklerinde sürekli **y-v-r dönüşümü** (bk. SDD., Kaş., Uy., İbm.), **göz**'den **göz-el-gözel-güzel**, ayrıca **göz**'den **göz-el/gözel** (iri delikli kalbur, büyük gözlü kalbur)...

Genelge, genelkurmay, genelleme, genellemek, genelleşmek, genelleştirilmek, genelleştirme, genelleştirmek, genellik, genellikle, genelmek (genişlemek, hl.).

GENİŞ, es. tr. **keng** (enli, geniş, engin) den **keng-keğ-gen/gen-iş/geniş**.

Tr. de **iş** sonekiyle kökten söz türetme: **gitmek**'ten **gid-iş/gidiş, gelmek**'ten **gel-iş/geliş, alıp vermek**'ten **al-ış-ver-iş/alışveriş, bitmek**'ten **bit-iş/bitiş, inmek**'ten **in-iş/iniş**...

Geniş'ten türetmeler: **genişleme, genişlemek, genişletilmek, genişletmek, genişlik, genleşme, genleşmek, genlik**...

GENİZ, gr. **genis** (altçene kemiği, çene, ağız)ten **geniz**...

Tr. de **s/z** dönüşmesiyle **genis-geniz**. **Göz**'den **görmek-göstermek** eylemlerinde **göz-gör-gös** biçimleriyle **z-r-s** dönüşmesi.

Lat. **gena** (yanak, çenenin iki yanı), Gal dilinde **ganava** (ağız, kaynak).

Genzek (genizden konuşan), **genzik** (genzek)...

GEOMETRİ, gr. **ge-gea-geo** (yer) ile **metron** (ölçü)dan fr. **géométrie**...

Geometri'nin gerçek anlamı **yer ölçümü, yeri ölçme**.

Anadolu türkçesine fr. dan XIX. yy. da geçti, daha sonra öğretim yoluyla bütün yurt yüzeyine yayıldı. Eski Grekler geometri kurallarını Mısır'da, Nil kıyısında, su taşmasını önlemek, sulamayı denetim altına almak için yaptıkları düzenli, karşılıklı kesişerek, üçgen, dörtgen, çokgen biçimli yüzeyler oluşturan tarla bakımından öğrendiler. Bu uygulamayı, daha sonra, somuttan soyuta kaydırarak bilinen bilimin doğmasını sağladılar. **Geometri** biliminin **yer ölçümü** anlamını içermesi bu olay yüzündendir...

GERÇEK, es. tr. **kir/gir** (sözverme, andiçme, sav, bağlama, bağlanma, anlaşma, uyuşma, birleşme, içeri girme bg. anlamları içeren kök)den **kirçek-girçek/gerçek**...

Çek, cek ekiyle anlam genişlemesi. **Gerçek** sözcüğünün kök anlamı: bağlanma, kurala uyma, verilen sözü yerine getirme, anlaşmaya uyma, daha önce ortaya konana bağlı kalma...

Anlam genişlemesiyle, aradan uzun bir sürenin geçmesiyle, **kirçek-gercek** içeriğinde bir kural, koşul, uyulması gereken bir durum ortaya çıktı. Nitekim **kir-gir-ger** kökünden türetilen **kirtü. kertü** sözcükleri de, eski Türklerde, sözverme, andiçme, bağlanma, geleneğe uyma, anlaşmanın gerikimlerini yerine getirme anlamındadır.

Yak. da **kirdik, kircik, kırcık** sözcükleri **gerçek** anlamında, öte yandan, gene eski Türklerde, andiçme, sözverme, karşılıklı anlaşma, barışma gibi olayları yansıtan, bir ağaca, taşa çizilerek saptanan özel imlere, belirtilere **kirtik, kertik** denir ki günümüz Anadolu ağzında yaygın olan bu sözcük, gene ağaca, duvara kazınan özel belirtilerin adıdır. **Beşik kertmesi** deyiminde, çocuk daha beşikteyken kiminle evleneceği konusunda varılan anlaşmayı, verilen sözü bildirir. **Kirtgün** (inançlı), **kirtgünmek** (inanmak), **kirtgürmek** (inanmak), **kirtü** (doğru, gerçek, inançlı), **kirtülüğ** (inanmış kimse, hepsi için bk. Uy.).

Kirtü (and, sözverme), **kirtginsemek** (onaylamak istemek), **kirtgünmek** (inanmak, gerçekleştirmek), **kirtinmek** (inanmak), **kirtülemek** (onaylamak, hepsi için bk. Kaş.)...

Bu örneklerin ışığında, konuya, bakıldığında **gerçek** sözcüğünün ağaca, taşa çizilen, kazılan, belli bir olayı belirlemeye, yansıtmaya, andırmaya yarayan **kirtü, kirtük, kertük, kertik** ile bağlantılı olduğu, ondan kaynaklandığı görülür. **Cek, çek** eklerinin Türk dilinde yaygınlığı açıktır: **gele-cek/gelecek, içe-cek/içecek** (içki anlamında), **el-cek/elcek** (başkasınca, yabancılarca), göz-

cek/gözcek (gözlük), gün-cek/güncek (güneşlik, es. şemsiye), gör-cek/görcek (çevren, ar. ufuk), kön-cek/köncek (don, içgiysisi), kön-çek/köngek (köncek, don, içgiysisi)...
Alm. Wahr, fr. vrai, réel, vérité, lat. verus, veritas, ing. very, itl. vero, isp. verdero, fars. dürust, ar. sahih... ayrıca (bk. Doğru)...

İmdi ko hayvanı git insana gel
Ol hayalden geç bu gerçek
cana gel
— Ga. —

Gerçekçi, gerçekçilik, gerçeklemek, gerçekleşmek, gerçekleştirilmek, gerçekleştirmek, gerçekli, gerçekten, gerçeküstü...

GERÇİ, fars. ger-çi/gerçi (ise de)den gerçi...
Fars. ger, eger sözcükleri olursa, ola ki, öyleyse, öyle olursa bg. anlamlara gelir. Gerçi sözü Türk diline yazın yoluyla girdi...

GERDAN, fars. gerden (boyun)dan gerdan...
Gerdanlık (boyuna takılan süs takısı, fars. gerden/gerdan ile tr. lık ekinden gerdanlık)...

GERDEK, fars. gerdek (gelin odası)ten gerdek...
Fars. gird/gerd (yuvarlak), dek (çadır, dam, çadır direği), gerdek (yuvarlak çadır, kemerli, kubbeli çadır). Eskiden, özellikle çadırlarda yaşanan, kırsal bölgelerde yeni evlenenlere ayrı bir çadır kurulması nedeniyle bu adı aldığı anlaşılıyor. Tr. de anlam genişlemesiyle, gelin-güvey ikilisinin başbaşa kaldıkları ilk geceye dendi.
Gerdek gecesi, gerdeğe girmek, gerdekten çıkmak...

GERDEL, rum. khardori (ağaçtan yapılmış sukabı)den kardor-kerder/gerdel...
Anadolu türkçesine, Anadolu'da konuşulan, rum. dan halk ağzıyla geçti. Büyük illerde yaşayanlar bu sözcüğü pek bilmezler, genellikle hayvan besleyen, yazları yaylalara çıkan kırsal kesim insanlarının kullandıkları bir sözcüktür...

GERGEF, fars. kâr-kef (kârgâh/işyeri)ten kerkef/gergef...
Tr. de kasnak denir, kadınların elişi yaptıkları bir araçtır.
Sanskr. piçâti, alm. Stckrahmen, fr. métier à brader, gr. poikhilos, lat. acu pingere...

GERİ, es. tr. kerü (geri)den keri/geri...
Bu sözcüğün, ilk biçimini saptama olanağı yoktur, elimizde bulunan en eski yazılı kaynaklarda kesin bir yazılışı, son biçimi almış denecek bir durumu yoktur.
Kirü (Uy.), kerü (Kaş.) biçimlerinden sonra, gerü, girü gibi yazılışları da var (Tar. Söz.). Fars. kîru sözcüğü ise saklama, gizleme, örtme anlamında (ZŞ.), gene es. tr. de kir sözcüğü, kir, pislik karşılığı. Öte yandan ger kökünde şişmek, gerilmek, uzatılmak gibi gir köküyle bağdaşmayan içerikler var.
Bize kalırsa şişmek, uzaklaşmak anlamına gelen eylemlerin kökeni olan ger ile arka karşılığı olan geri, gerü eşköklüdür. Dilin yapısı bakımından uzaklaşmak eylemi geride bırakmak anlamını içerir. Uzaklaşan bir nesne, yanından ayrıldığı bütün öteki nesneleri geride, arkada bırakır.
Geri, girü sözcüğünün başka bir anlamı da artık, daha, çok, artan'dır. Artmak eylemi, karşıtını geride bırakır, artan artmayanın, nicelik bakımından, önüne geçer, ilerisine varır. Bu da bir yorumdur, kesin biçim, gerçek kaynak bulununcaya değin...

Ol dilesün Tanrı'dan girü bizi
Sel kesilsün bulalım yolımuzi
— Şeyd. —

girü sözcüğü, burada, yine, bir daha, sonra anlamındadır.

Neyleyim şu dünyanın ziynetin
Akıbeti ölüm olduktan geri
— Karacaoğlan —

geri sözcüğünün sonra anlamında söylendiği belli.
Gericek (sonraki, sona doğru, en son), gerilek (geriye doğru, biraz geri), gerü dutmak (uzak tutmak, uzak bulundurmak), gerü kalmış (aşağılık), gerü kalmak (irkilmek, geri dönmek), gerüki (sona kalan, en son), gerü komak (geri bırakmak, ertelemek), gerürek (daha geri, daha sonra), gerü turgurmak (geri bırakmak, alıkoymak), gerü varmak (dönmek, geri gelmek. Bütün bu örnek-

ler için bk. Tar. Söz.)... Anadolu halk ağzında geri sözcüğü arka, kıç anlamında da söylenir.
Geri'den: gerici, gericilik, gerilek, gerileme, gerilemek, geriletmek, gerileyici, gerilik, gerisingeriye...

GERMEK, tr. ger (genişleme, uzama, açılma, yayılma bildiren kök)den ger-mek/germek...
Bunun ger-i-mek-gerimek biçiminde olması, i sesinin düşmesiyle germek'e çevrilmesi de olasıdır. Ancak, şimdilik, bilinen en eski biçimi kermek'tir (Kaş. Uy.), kermek, sonradan k/g dönüşümüyle germek oluverdi. Kermek (uzatmak, genişletmek, kapamak, kapatmak, ürümek, havlamak, Kaş.), kermek (germek, genişletmek, Uy.), kermek (bir bitkinin adı, Kır.).
Ger kökü fars. da var, ancak tr. germek'le anlam yakınlığı yoktur, kerden (yapmak, etmek) eyleminden türeyen kâr'dan bozmadır (bk. Gergef), gene fars. kir, gir sözlerinin de germek eylemiyle yakınlığını bulamadık. Tr. de ger, gir, ker, kir köklerinde sürekli dönüşme, karışma olayı nedeniyle ilk biçimin hangisi olduğunu bulmak, saptamak da güçleşiyor. Yalnız, germek sözcüğünün içerdiği anlamlar dizisi, ayrı bir özellik taşıdığını, dönüşmenin yazıya geçmeden çok önce olduğu kanısını sezdiriyor.
Söz köklerine gelen, mek ekinin yeni türetmelere yolaçtığını biliyoruz. Göz'den görmek, el'den almak, git'ten gitmek (bk.), gül'den gülmek (bk.) yel'den yelmek bg. ger'den germek...
Germek'ten: gergi, gergicek, gergin, gerginleşmek, gerginleştirmek, gerginlik, gerili, gerilim, gerilimli, gerilmek, gerinmek (bk.)...

GEVEZE, fars. kebbâze (keb/ağız, bâze/oyuncu, bâz)den geveze...
Tr. de b/v dönüşmesiyle keb-kev (barmak-varmak, birmek-vermek), baze/veze, kebbâze-kevveze/geveze...
Nitekim fars. kârbân tr. de kervan biçimine girerken, böyle bir a/e, b/v ses dönüşümü gerçekleşir.
Geveze, gevezelenmek, gevezelik...

GEVİŞ, es. tr. kevmek/gevmek (gevşemek, yayılmak, arıklamak, uzanmak) ten kev-i-ş-keviş/geviş...
Ot yiyen hayvanın, yerde yayılırcasına oturduktan sonra, gövdesini gerip genişleterek aldığı besinleri yeniden ağzına götürüp çiğnemesi sonucu oluşan bir sözcük. Köke iş ekinin gelmesiyle söz türetme: inmek'ten in-iş/iniş, binmek'ten bin-iş/biniş, gen'den gen-iş/geniş, bilmek'ten bil-iş/biliş bg. kevmek/gevmek'ten gev-iş/geviş...

GEVMEK, es. tr. kev (yayılma, yumuşama, arıklama, gevşeme bildiren kök) den kev-mek-kevmek/gevmek...
Kök anlamıyla, genişlemek, arıklamak, güçsüz kalmak, yayılmak, uzanmak, gevşemek...
Fars. keb (ağız) sözcüğüyle keb/kev biçimine giren (b/v dönüşmesi sonucu) tr. kök arasında benzerlik varsa da anlam başkalığı kök özdeşliğini ortadan kaldırıyor. Fars. ağız anlamına gelen keb'ten türeyen geveze (bk.) Türk dilinde çok sonraları görülür.
Kevmek/gevmek sözcüğünü oluşturan kev/gev kökü yanmak, kavrulmak, sıcaktan gevşemek anlamına gelen köymek eyleminin köy olan kökeni arasında yakınlık düşünülebilir.
Köğürmek (yaymak, Uy.), köymek, küymek (yanmak, Kaş., Uy.), göymek, göyünmek, gövünmek, göğünmek, (yanmak, kızarmak, SDD.), küye (yanık, SDD.).
Köy-küy-göy-göv köklerinde yakınlaşma var, anlam tıpkılığı yok...

GEVREK, es. tr. kevmek/gevmek (gevşemek, yumuşamak, yayılmak, arıklamak) ten gev-r-e-k/gevrek...
Gerçek anlamı gevremiş, yumuşamış, arıklamış, bu nedenle de kolay kırılır, dağılır olmuş (bk. Gevremek)...

GEVREMEK, es. tr. kevmek/gevmek (arıklamak, yayılmak, yumuşamak)ten gevr-e-mek/gevremek...
Kök anlamı, arıklamak, güçten kesilmek, cılızlaşmak, direncini yitirmek. İmanı gevredi (inancı azaldı, gücü eksildi)...
Gevretilmek, gevretmek...

GEVŞEK, es. tr. küvşek (yumuşak, sölpük) ten küvşek-kevşek/gevşek...
Gev kökünün içerdiği yayılma, yumuşama anlamı küvşek, kevşek sözcüklerini oluşturan küv, kev köklerinde k/g, ü/e dönüşmeleri ile özünü koruyor. Öte yandan gevşemek (geviş getirmek), kevşirik (ağızda çiğnenip yumuşatılmış nesne), göyüşek-güyüşek (gevşek, Türkmence), göyünmek - güyünmek - küy-

mek - güymek (yanmak), küyeş, güyeş (güneş) sözcüklerinde göy-güy-küy ile anlam yakınlığı. Bu yakınlık, ister istemez, gevşemek eylemiyle köymek-küymek-göymek-göyünmek-gövünmek gibi yanmak anlamını içeren köy-küy-göy-göv kökleri arasında bir yaklaşmanın olasılığını anımsatıyor.

Kaş. da geçen: kevrek (gevrek, yumuşak), kevremek (gevşemek, cılızlaşmak, arıklamak), kevretmek (gevşetmek), kevşemek (geviş getirmek), kefremek-kövremek-küfremek (gevşemek, geviş getirmek, gevremek). Anadolu ağzında gevmek (gevşemek), gene Anadolu halk ağzında gevremek (gevşemek, güçten kesilmek, arıklamak), gevşek (yumuşak, uysal, direnmeyen, yatkın)...

GEVŞEMEK, tr. gevşek (bk.)ten gev-ş-e-mek/gevşemek...

Kök anlamı yumuşamak, yayılmak, gücü azalmak, uysal olmak, direncini yitirmek. (Bk. Gevşek, Gevremek)...

Gevşetilmek, gevşetmek...

GEYİK, es. tr. keyik (yabansıl, evcil olmayan, ar. vahşi)ten geyik...

Asya türkçesinde kiyik, keyik, geyik biçiminde geçen bu sözcük evcil olmayan, yabansıl, başıboş, ormanda, dağlarda yaşayan yaratık anlamındadır (Kaş., Uy.). Gene key/kiy kökünden türeyen keylig sözcüğü de maymun karşılığıdır. Keylig kişi (yabansıl, eğitilmemiş, şaşkın kimse), keyig söğüt (yaban söğüdü), keyikçi (avcı), Eski Türkler, evcil olmayan, evde beslenmeyen bütün yaratıkları keyik, kiyik, geyik olarak niteliklerine göre geyik sözcüğünün kökeni olan key de yaban,, evcilleşmemiş, avlanması gereken anlamındadır. Anadolu türkçesine geçerken anlam değişikliğine uğramıştır.

Batı dillerinde, geyik anlamına gelen sözcüklerin kökeni olan sanskr. çirah da baş, beyin, anlak karşılığıdır. Geyik'in başını donatan ilginç boynuzları sanskr. çirah sözcüğüyle bu yaratığın adının oluşması arasında doğal bir bağlantı kurmuştur. Nitekim Avrupa dillerinde geyik karşılığı olup sanskr. çirah'tan türeyen bütün sözcüklerde boynuz, baş anlamı saklıdır.

Lat. cervus (geyik, ayrıca sivri kazık, kazıklarla yapılan engel), cerva (dişi geyik), fr. cerf (geyik, corne/boynuz ile eşkökenli, RGH.), isp. ciervo, itl. cervo, alm. Hisch (bütün bu sözcükler boynuz anlamına gelen gr. keras ile baş karşılığı söylenen sanskr. çirah'tan kaynaklanıyor. Alm. Horn/boynuz, Hirn/beyin, isp. - itl. cuerno, corno/boynuz sözcükleri geyik anlamını içeren sözcüklerle eşkökenli, RGH.), ar. gazâl, fars. gevezn, tr. sığın...

Geyikböceği, geyikdikeni, geyikdili, geyikotu...

GEZEGEN, tr. gezmek (bk.)ten gez-e-gen /gezegen...

Güneş yöresinde, belli bir çizgi üzerinde, dolaşan yıldızların genel adı. Ar. Os. seyyâre (seyr/dolaşmak, gezmek'ten)...

Gen ekiyle kökten söz türetme, Türk dilinde yaygın bir olaydır. İlk örneklerini, en eski yazılı kaynaklarda bulmaktayız.

Kelmek (gelmek)ten kel-e-gen/kelegen-gelegen (gelen), kes-i-l-gen/kesilgen (kesilen), köz-e-t-gen/közetgen (gözeten) bg.

GEZİLMEK, tr. gezmek (bk.)ten gez-i-l-mek/gezilmek...

Bir kimsece gezme eylemi yerine getirilmek. Dürmek'ten dür-ü-l-mek/dürülmek/dürülmek, sürmek'ten sür-ü-l-mek sürülmek, çevirmek'ten çevr-i-l-mek/çevrilmek, devirmek'ten devr-i-l-mek/devrilmek eylemlerinde görüldüğü gibi i-l ortaekleriyle kökten yeni türetim...

GEZİM, tr. gezmek (bk.)ten gez-i-m/gezim...

Gezme eyleminden kavram. Durmak'tan dur-u-m/durum, yormak'tan yor-u-m/yorum, dirilmek'ten dir-i-m/dirim (bu sözcük doğrudan doğruya dir köküne gelen ekten de türeyebilir), vermek'ten ver-i-m/verim örneklerinde olduğu gibi i-m ortaekleriyle kökten kavram türetme...

GEZİNMEK, tr. gezmek (bk.)ten gez-i-n-mek/gezinmek...

Kendi kendine gezmek. Söz köküne gelen i-n ortaekleriyle eylem: sev-i-n-mek/sevinmek, yer-i-nmek/yerinmek, çek-i-n-mek/çekinmek bg...

GEZMEK, es. tr. kez (başka, ayrı, değişik durum bildiren kök)den kez-mek/kezmek/gezmek...

Kök anlamı, başka olmak, başka bir duruma geçmek, ayrılmak, başkalaşmak... Gezen bir kimsenin, bulunduğu yerden ayrılması, başka yerlere gitmesi,

olandan bilinenden ayrı bir yeri, yöreyi görmesi olayından kaynaklanan anlam genişlemesi.

Gezmek'ten: gezgin, gezginci, gezgincilik, gezginlik, gezi, gezici, gezilmek, gezimcilik, gezinme, gezinmek, gezinti, gezmen...

GI, tr. gı (doğal ses, yansıma ses olup aldığı eklerle birçok eylemin türetimine olanak sağlamıştır. Türkçede gı ile başlayan, dış kaynaklı olmayan, bütün sözcüklerin doğal kökenidir.)...

GICIK, tr. gı (doğal ses, yansıma ses) dan gı-cık/gıcık...

Doğal bir durumu, devinmeyi, eylemi yansıtma dışında kavram oluşturacak anlamı yoktur.

Gıcıklamak, gıcıklanmak, gıcır, gıcırdama, gıcırdamak, gıcırdatmak, gıcır gıcır, gıcırtı...

GIDAKLAMAK, tr. gı (bk.)dan gı-da-k-la-mak/gıdaklamak...

Özellikle tavukların çıkardıkları gıdak gıdak niteliğinde yansıma ses. Gıdak gıdak etmek.

GIDIKLAMAK, tr. gı (bk.)dan gı-d-ı-k-la-mak/gıdıklamak...

Doğal bir tepkiyi uyandıracak nitelikte gövdenin şurasına burasına dokunarak gı gı sesini çıkarmaya yolaçmak... Gıdık gıdık güldürmek, gülerken buna benzer bir ses çıkarmak...

GIRGIR, tr. gır (doğal ses, yansıma ses) dan gır-gır/gırgır...

Gır köküyle başlayan bütün sözcükler yansımadır, doğaya öykünme sonucudur. Gırgırlamak, gırla gitmek, gır gırt etmek...

GIRTLAK, tr. gırt (doğal ses, yansıma ses)tan gırt-lak/gırtlak...

İçerken, yutarken boğazdan çıkan, gırt yansıması veren sesten dolayı lak ekiyle gırt-lak/gırtlak...

GİBİ, es. tr. kip (Şaman dininde derisine ot, saman doldurulan at)ten kip-i-kip-i-gebi...

Şaman inançlarına bağlı Türklerde, derisi doğranmadan çıkarılan at, katır gibi hayvanların birer im olarak saklanması için, soyulan gönün içine ot, saman doldurup özel bir yere koyma geleneği vardı. Kesilen hayvanın dış görünüşünü olduğu gibi yansıtan, içi ot, saman dolu gönlere kip denirdi. O saman, ot dolu göne oranla, birbirine benzemeyi yansıtmaya kipi-gibi dendi. İçi ot, saman dolu gönün derisine, soyulduğu hayvana benzemesi nedeniyle, gibi. Bu sözcüğün kimi biçimi de vardır. Kimi dilciler kimi ile kim (kişi) arasında bağlantı kurarak gibi'nin kimi'den türediğini ileri sürerler. Oysa Türk dilinde m/b dönüşmesi yanında b/m dönüşmesi de var. Üstelik kimi (kişi) ile gibi arasında kurulmak istenen bağlantı kip ile gibi arasındakine oranla, bir varlığı yansıtma bakımından, çok yetersiz kalır.

Asya türkçesinde kip (benzer, öğür, kalıp anlamındadır, Kaş.) sözcüğü, yukarda açıklanan kip'tir, bundan kipi (Kaş. da karşılığı gibi olarak çevrilmiş) türetildi. Tek (gibi), menim tek (benim gibi), benim dek (benim gibi), tek/dek biçiminde.

GİDERMEK, es. tr. kit (son, uç, bitim yeri)ten kit-e-r-mek/kitermek/gidermek...

Gerçek anlamı uzaklaştırmak, bitirmek, ayırmak, görünmez kılmak, ortadan kaldırmak, yoketmek. Köke gelen e-r-mek ekleriyle eylem türetme. Göz'den gös-t-e-r-mek/göstermek, yemek'ten yed-i-rmek/yedirmek...

Giderici, giderilmek...

GİTMEK, es. tr. kit (son, uç, bitim, yokolma, uzaklaşma bildiren kök)ten kit-mek-kitmek/gitmek...

Kök anlamı, son uca değin varmak, uzaklaşmak, görünmez olmak, bitmek, son bulmak, gitmek, göçmek. Anlam genişlemesiyle, bir yerden kalkıp başka bir yere varmak, yer değiştirmek, ayrılmak. Ayrıca geçerli olmak, yürürlükte bulunmak:

Bizim Çin ilinde bu âdet gider
Kim ol günler er avratı terk ider
— Süh. —

gider yürürlüktedir, geçerlidir, uygulanır anlamında söylenmiştir. Gitmek sözcüğü, bu anlamda, Anadolu türkçesinde bugün de geçerlidir.

Gitmek'ten türeyenler: gider, giderayak, giderek, gidici, gidilmek, gidimli, gidiş, gidişgeliş, gidişmek, gitgide, gitme, gittikçe.

Anadolu halk ağzında gitmek sözcüğünün ketmek, getmek, çitmek, citmek biçiminde söylenişleri de var.

GİYDİRMEK, es. tr. ketmek/giymek (bk.)

ten **key-d-ü-r-mek - keydürmek - geydirmek/giydirmek**...
Tr. de başlangıçtan buyana görülen k/g, t-d/y seslerinde karşılıklı dönüşme ile. Uygur ağzında **kedürmek** (giydirmek)...
Giydirici, giydirilmek, giydirtmek...

GİYECEK, tr. **giymek** (bk.)ten **giy-e-cek/giyecek**... **Ged-ked** (sağlam)ten.
Söz köküne gelen **e-cek** ekleriyle ad türetme. **Yiy-e-cek/yiyecek, iç-e-cek/içecek, gel-e-cek/gelecek** bg...

GİYİNMEK, tr. **giymek** (bk.)ten **giy-i-n-mek/giyinmek**...
Kökten söz türetme, **sev-i-n-mek/sevinmek, gör-ü-n-mek/görünmek, çek-i-n-mek/çekinmek** bg...

GİYMEK, es. tr. **ged/ked/ket** (sağlam, güçlü, dinç anlamında kök)ten **kedmek/keymek-geymek/giymek**...
Kök anlamı, güçlenmek, dinçlik kazanmak, pekişmek, daha güvenli, sağlıklı olmak. Anlam genişlemesiyle örtünmek, sarınmak, barınmak...
Türk dilinde, başlangıçtan beri süregelen **k/g, d/y, e/i, t/d** seslerinde karşılıklı dönüşmeyle **kedmek-keymek-geymek-giymek**...
Başka örnek: **yimek/yemek, virmek/vermek, el/il, il/el, ilçi/elçi, ilti/elti**...
Kedgülük (giyecek), **kedimlig** (giyimli), **kedim** (giyim), Çağatay ağzında **kiymek, kiyim, kiyin**. Uygur ağzında **kedgü** (giyim), **kedgürmek** (giymek), **kedürmek** (giydirmek)...

GİYSİ, es. tr. **ked/ged** (çok, sağlam, ün, güç, dayanma, korunma bildiren kök)ten **kedgü/keygü** (d/y seslerinde görülen sürekli dönüşme ile), **geygi-geyeği/giyeği-giyesi/giysi**.
Kedgü-gedgü sözcükleri, **ked/ged** köküyle, **kedmek** (giymek) eyleminden, en eski Türk sözlüklerinde var (Kaş., Uy., Kit., İbm.).
Kigü, keyesi, kedgü, gedkü, keygü biçimleri XI. yy.-XIII. yy. lar boyunca geçerli. Türk yazınında, Anadolu'da, XIV. yy. dan buyana yaygın.

Acebleдiler ol yiyesileri
Şu denlü döşekler giyesileri
— Süh. —

dizelerinde **yiyesi** (yiyecek), **giyesi** (giyecek, giysi) anlamında.

Ulu kişi olgıl işlerden ırak
Yiyesi vü giyesin halka bırak
— Mant. —

dizelerinde **yiyesi** (yiyecek), **giyesi** (giyecek, giysi) karşılığı.

Eri gitdiği gibi geysi yumaz
Aş pişirmez muttasıl yatar uyur
— Tibr. —

dizelerinde **geysi** (giysi, giyecek) sözcüğü bugünkü biçimiyle söyleniyor.

GİZ, es. tr. **kiz** (kutu, boya kabı, kap, sandık, torba)den **giz**...
Kök anlamı: bir nesnenin, bir kabın içinde saklı kalması, saklı olan, kimseye gösterilmeyen, örtülü.
Ar. **sır**, fars. **sır**, alm. **Geheimnis**, fr. **secret**, lat. **secretus**, gr. **mysterion** (genolliklo din sırrı, Avrupa dillerinde, özellikle fr. **mystére**)...
Gizli, gizlice, gizlilik...

GİZLEMEK, es. tr. **kiz** (bk. **Giz**)den **kizle-mek-kizlemek/gizlemek**...
Sandık, kutu, kap gibi bir nesnenin içine koyarak kimseye göstermemek, saklamak, kapalı, görünmeyen yerde tutmak. Anlam genişlemesiyle, günlük dildeki **gizlemek**...

GİZLENMEK, tr. **giz** (bk.)den **giz-le-n-mek/gizlenmek**...
Kök anlamı: kendi kendini kapalı bir yere, bir kabın içine koymak, bir nesnenin arkasında, içinde, görünmeyen bir yerde saklanmak. Anlam genişlemesiyle, başkalarından **saklanmak**, kimseye görünmemek...
Öğr-e-n-mek/öğrenmek, bes-le-n-mek/beslenmek, beğ-e-n-mek/beğenmek bg...

GÖBEK, es. tr. **köp** (artma, çoğalma, kabarma, şişme bildiren kök)ten **köb-e-k-köbek/göbek**...
Kök anlamı: kabarmış, şişmiş, büyümüş, artıp ileri çıkmış. (Bk. **Köpük**). Uy. **könlüg** (şiş, kabarma. Göbeğin şişkinlik yapan çıkıntısıyla doğal bağlantısı var).

GÖBEL, arn., rum. **khopili** (küçük çocuk) den **kopil-kopel-gobel/göbel**...
Anadolu türkçesine, Anadolu'da konuşulan rum., arn. dan geçti. Daha çok kıyı illerinde yerici anlamda söylenir. Kimi yörelerde **kopil** biçimindedir. **Göbel, kopel, kopil** gibi söylenişler, ağız değişikliklerinden kaynaklanıyor, kök birdir. (Bk. **Kopil**)...

GÖBELE, arn. rum. **khopili** (küçük çocuk) den **khopili-kopele/göbele**...
Genellikle, Manisa, Fethiye yörelerinde babası bilinmeyen çocuğa verilen ad. (Bk. **Kopil, Göbel**)...

GÖBELEK, arn., rum. **khopili** (bk. **Göbel, Kopil**)den **göbel-e-k/göbelek**...
Halk ağzında yemeği yapılan, biraz göbekli, mantar, besili çocuk, palamut ya da meşe göbeği, kıymalı börek bg. anlamlarda söylenir. Anadolu türkçesinde geçen **göbek** sözcüğü ile ses benzerliğinden öte bir bağlantısı yoktur.

GÖBELEZ, arn., rum. **khopili** (bk. **Göbel**) den **kopil-kopel-gobel-göbel-göbel-e-z/göbelez**...
Halk ağzında köpek yavrusu, küçük köpek, enik anlamlarında. Bu sözcüğün, köpek yavrusu anlamında, **gölbez, gölez, göbez** (bk.), **göğlez**,... bg. eşkökenli karşılıkları vardır. Ayrıca **z** ekiyle **göğez** (koyu mor), **güvez** (koyu mor) gibi sözcükler çoktur. **Göğez, güvez** sözcükleri de **göğermek** (gök rengi olmak, yeşermek)ten türemiştir.

GÖBEZ, arn., rum. **khopili** (yavru, küçük çocuk)den halk söyleyişiyle **göbez** (bk. **Göbel**)...

GÖÇEBE, es. tr. **köçer-oba** (göçen-ev)dan **köçeroba-köçebe/göçebe**...
Eski Türklerde, belli bir yerde, uzun yerleşme yaşamı yoktu. Ulus çadırlarda yaşar, yazın yaylakta, kışın kışlakta otururdu. Evler de **oba** denen **çadır** biçimindeydi. Bu toplulukların, **obaların** yaz-kış konup göçmeleri nedeniyle, kendilerine **konup-göçen topluluk, konup göçen ev** anlamında **köçer-oba** dendi, sonraları orta seslerin, **r, o** seslerinin, düşmesiyle sözcük **göçebe** biçimine girdi.
Keçübe-geçübe-kecübe gibi söylenişleri de var. Bu durumda **köçer-oba-köçübe-keçübe-göçübe-göçebe** gelişmesi doğaldır.

GÖÇELGE, tr. **göçmek**'ten **göç-e-l-ge/göçelge**...
Konup göçülen yer, **göçebe**'nin göçtüğü, yeni gelip oturduğu yer, göçüş yeri, konuş yeri... **Dönmek**'ten **dön-e-l-ge/dönelge** (kasırga, hortum), **düşmek**'ten **düş-e-l-ge/düşelge** (üleş, pay, miras)...

GÖÇER, tr. **göçmek** (bk.)ten **geç-e-r/göçer**...
Sürekli olan göçen, **göçebe**, yazın yazlıkta, kışın kışlıkta konaklayan kimse, topluluk, oba...

GÖÇERİ, tr. **göçmek** (bk.)ten **göç-e-r-i/göçeri**...
Boyuna konup göçen, göçmeyi seven kimse ya da topluluk...

GÖÇERMEK, tr. **göçmek** (bk.)ten **göç-e-r-mek/göçermek**...
Kök anlamı: bir yerden başka bir yere aktarmak, birinden ötekine geçirmek, göçettirmek, os. **devr etmek**...

GÖÇERTMEK, tr. **göçmek** (bk.)ten **göç-e-r-t-mek/göçertmek**...
Gerçek anlamı: göçmesini sağlamak, göçtürmek. Anlam genişlemesiyle **çöktürmek**, yıkılmasına, çökmesine yolaçmak, yıkmak.

GÖÇMEK, köç (süre, yer değiştirme, gitme, aktarma, göçme bildiren kök)ten **köç-mek-köçmek/göçmek**...
Bir yerden başka bir yere gitmek, yer değiştirmek, belli süreyi yaşamak (**köç** sözcüğünün **süre** anlamını içermesi nedeniyle **göçmek** bir süreyi sürmek demektir. Nitekim göz'den **gör-mek** eylemi de anlam genişlemesiyle türemiş bir eylemdir. Sözün yapısı, kuruluşu bakımından **görmek**'le **göçmek** özdeştir, **el**'den **almak** eyleminde olduğu gibi, **köke mek, mak** eklerinin gelmesiyle adtan eylem.). Uy. da: **köç** (göç), **köçmek** (göçmek), **köçürmek** (göçürmek). Kaş. da: **köç** (süre, saat, göç), **köçmek** (göçmek), **köçürgen** (göçüren, uzaklaştıran), **köçürmek** (göçürmek, yazmak, örneğini çıkarmak, aktarmak)...
Göçmen, göçmenlik, göçtürmek, göçü, göçük, göçüm, göçünmek, göçürmek, göçürtmek, göçürülmek, göçüş, göçüşme...

Göçdü andan yola girdi ol hoca
Bir şehre girdi işit kavmi nice
— Şeyd. —

Güzellik arkasında hoş geçerdi
Nereye istese konar göçerdi
— Mih. —

Gelin hoş geçelüm ki bir gün ola
Göçevüz adımız cihanda kala
— Süh. —

dizelerinde **göçmek** yer değiştirmek, göçmek, ölmek anlamındadır...

GÖĞÜS, es. tr. **köküz** (göğüs, yürek)den Tr. **kök-kög-köğ-göğ** kökünün değişik

anlamları arasında **göğüs** sözcüğünün yapısıyla bağlantılı olanı yok. Uygur ağzında **kök** (mavi, gök rengi, gök, gece), **kög** (ün, türkü, **kök**),**küg** (ün, türkü, **kög**), Kaş. da **kög** (ölçü, özellikle şiirde, gülmece, şiir okurken sesin yükselip alçalış düzeni, koç ya da başka hayvanların kışa yakın dönemde dişisini döllemesi, aynanın üstünde beliren pas, kadınların yüzlerinde çıkan çil), **kök** (gök, hava, gök rengi, ili kuşatan yeşil alan, eyer bağı, kök, temel).

Bu örneklerde, **kök, kög** köklerinde, göğüs'ü oluşturacak bir anlam yok. İş yoruma kalıyor. **Gök** denen boşluğun oluşturduğu biçimle **göğüs** arasında varsayıma dayanan bir yakıştırma sonucu, ilişki kurma. Oysa **gök** sözcüğünün kökeni de başka (bk. **Gök**)...

Eski kaynaklar **göğüs** sözcüğünü değişik biçimlerde veriyor: **köküz, kögüs, gövüs** (İbm.), **köküz, kögüz, kögüs** (Uy.), **köküs, kögüz** (Kaş.). **Kök-kög-köv** biçiminde üç ayrı söz, k-g-v seslerinde değişmeyle... Köke eklenen **üz-üs** sesleri tr. de yaygındır, **göğüs** sözcüğüne anlam kazandıran da bu iki ek oluyor.

Fars. da **kük** (yüksek ses, bağırma, kükreme) ile tr. **kükremek** (yüksek sesle bağırmak, özellikle arslan'ın kükreyişi) arasında bağlantı görülüyor, ancak bunu **göğüs**'e yaklaştırmak biraz güç. Sanskr. **paksa** (kanat sözcüğü, kimi Avrupa dillerinde göğüs anlamında söylenen sözcüklerin kökenidir (RGH.), ancak tr. **pak/kök/gök** biçimli bir dönüşmeye örnek bulma olasılığı az.

Anadolu halk ağzında **göğüs** (dörde bölünerek ekilen tarla), **göğüsleme** (dayanak, direk), **gök** (şubat, bir güvercin türü), **göğüs-kögüş** (mavi gözlü), **göğüş** (mavi), **köküs** (tarla bölmeleri, su akma yerleri), **köğüz-köyüz-küyüs** (kilim), **göyüş** (kertenkele)...

Alm. **Brust** (göğüs), fr. **poitrine** (göğüs) isp. **pecho** (göğüs), lat. **pectus** (göğüs), sanskr. **vakas** (göğüs), **paksa** (kanat), ar. **sadr** (göğüs), fars. **sine** (göğüs...) bu dillerde, **göğüs** anlamını içeren sözcüğün, dolaylı olarak **yürek** (ar. **kalb**) karşılığı söylendiği de var.

GÖK, es. tr. **kök** (gök)ten **gök**...

Moğ. **kuku** (gök), **kuke** (gök mavisi), süm. **kik-gik** (gök), **guk** (gök mavisi), ak. **şamu** (gök), ar. **sema** (gök, ak.dan), hit. **nepis** (gök), alm. **Himmel** (gök), fr. **ciel** (gök), lat. **caelum** (gök), isp. **cielo**, itl. **cielo**, sanskr. **kétuh** (açıklık, parlaklık), fars. **âsümân, gerdûn**, gr. **ouranos** (Anadolu kökenlidir, Grek diliyle açıklanamıyor.)...

Uygur türkçesinde **kük, kök** sözcükleri de gök anlamındadır, Anadolu halk ağzında, genellikle, **göğ** denir. Azeri, Çağatay ağzında **gök** sözcüğü **sağlam, sağlıklı**, esen karşılığı da söylenir.

Anadolu türkçesinde **gök** sözü **mavi, yeşil** gibi anlamlarda yaygındır. Nitekim **gök**'ten türeyen **göğermek, gövermek** eylemleri de **yeşermek, mavileşmek** demektir.

Bülurdan servi divara dayamış
Ala kaftanını göğe boyamış
— Işk. —

dizelerinde **göğe boyamış**'tan anlaşılan **maviye boyamış**'tır.

Güyeği otu kokar yazı yaban
Gelincik gömleği gök kaftanı kan
— Çeng. —

dizelerinde **gelincik**'in gömleği **gök** (yeşil), kaftanı **kan** (kızıl) deniyor.

Gökada, **gökbilim, gökçe, gökçül, gökdelen, gökkır, gökkumru, gökkuşağı, gökkutbu, gökküresi, gökmen, göksel, göktaşı, gökyolu, gökyüzü**...

GÖL, fars. **kûl** (göl)den **köl/göl**...

Sanskr. **kula** (göl)dan fars. **kûl** (göl), uy. **köl, göl** (el ayası)...

Gölalaşı, gölbaşı, gölcül, gölek, gölermek, gölet, göllemek, göllenmek...

Yaylanun cümeninden
Atlar geçer yol olur
Akar memeğun bali
Gucağumda göl olur
— Abdullah Eyuboğlu —

GÖLEK, fars. **kûl** (göl)den **göl-göl-e-k/gölek**...

Su birikmesiyle oluşan küçük göl, **gölcük**... (bk. **Göl**).

GÖLET, fars. **kûl** (göl)den tr. **göl-göl-e-t/gölet**...

Su birikintilerinden oluşan ufak göl, **gölcük, gölek** (bk.)...

Tr. de **et** ekiyle söz türetme, daha çok, halk ağızlarında görülür. **Gömmek**'ten **göm-e-t-gömet** (ocak, içine ekmeklik hamur, kızarmak için et gömülen yer). **gözlemek**'ten **göz-e-t-gözet** (gökgözlemleri yapılan yer, es. **rasathane**), **görmek**'ten **gör-e-t-göret** (ar. **ziyaret**, bir kimseyi görmeye gitme)...

GÖLGE, es. tr. **külege** (gölge)den **kölege-gölege/gölge**...

Eski kaynaklarda **köl, kül** kökünden **kölgey** (hayal, gölge), **kölge, kölige, kölek, kölik, küleke** (Kaş., Kit.) gibi söylenişleri var, ancak **köl, kül** köklerinin anlamını veren yok (gölge ile bağlantılı olarak)...

Bize kalırsa **gölge** ile **göl** sözcüğü eşkökenlidir. Bu köken eşliğinin kaynağı da doğal bir olay olan, gölün, suyun serinletici, sıcağın ağır etkisini, yorucu basıncını giderici niteliktir. **Köl** (deniz, Kaş.) yanında, akarsuyun kıyısında serinletici niteliğin varlığı nedeniyle **köl** ile gölge bağlantılı kılındı. Nitekim Türklerde **akarsu üzüntüyü giderir** anlamında bir de atasözü vardır. Bu nedenle **köl**'ün **gölge**'ye yaklaşımı doğaldır.

Köl'den **köl-i-k/kölik** türemesi **ik** ekiyle olağan, **delmek**'ten **del-i-k/delik, bitimek** (yazmak)ten **bit-i-k/bitik** (yazılmış olan, **kitap, mektup**), **çekmek**'ten **çek-i-k/çekik**... bu örneklere göre **köl**'den **köl-i-k/kölik** (gölge, Kaş.), öte yandan **kölge**'nin oluşmasında: **göz**'den **göz-ge/gözge** (ayna), **üleşmek**'ten **ül-ke/ülke** (**ül** kökünün ar. **hisse**, pay karşılığı düşünülerek), ayrıca **böl-ge/bölge**. Sözcüğün, **gölgenin, kölege-külege** biçimi düşündüğünde durum değişmez. **Kölik-kölik-e-kölike/kölige-kölege, ö/ü** seslerinde sürekli dönüşmeyle **külege**... halk ağzında **dönel-ge/dönelge** (suyun çevrentisi, kasırga, hortum bg.) köke gelen **e-l-ge** (ekleriyle ad türetme... **Kül-köl-göl** doğrultusunda **kölik-kölige-kölege-kölge/gölge**...

Gölgebalığı, gölgecil, gölgelemek, gölgelendirmek, gölgelenmek, gölgeli, gölgelik, gölgeolay,...

GÖMEÇ, tr. **gömmek** (bk.)ten **göm-e-ç/gömeç**...

Ocakta küllerin, közlerin altına gömülerek pişirilen ekmek ya da yemek, **kül ekmeği, kül poğaçası**, ayrıca arının bal yığdığı, düzgün gözeneklı mum kapçık, **petek, balkabı**...

Tr. de **e-ç** ekleriyle kökten ad, önad türetme: **gülmek**'ten **gül-e-ç/güleç** (boyuna gülen, güler yüzlü, sevimli), **inmek**'ten **in-e-ç-ineç/eneç** (yokuş, bayır, iniş), **güdmek** (izlemek)ten **güd-e-ç-güdeç/gödeç** (kitap okurken izlenen sözcükleri bir bir göstermeye yarayan tüy ya da ince çubuk, haritada bir yeri göstermek için kullanılan değnek), **göl**'den **göl-e-ç/göleç** (ufak göl, göllük)...

Halk ağzında **gömeç** sözcüğü doğudan esen yel, değirmen oluğuna akan suyu düzenleyen yuvarlak ağaç, ona bağlı kaşıklardan oluşan aygıt anlamında da söylenir...

GÖMLEK, tr. **gön** (deri) ile **lek** ekinden **gön-lek/göm-lek/gömlek**...

Derinin (gönün) üstüne giyilen, gönü kuşatan, koruyan nesne. **M/n** seslerinin dönüşmesi sonucu **gönlek/gömlek.**

Fars. **anbar**, Anadolu türkçesinde **ambar, n** sesi **m**'ye dönüştü. **Lek** eki de yaygın güz (yazdan sonra gelen dönem) ile **güzlek** (güz döneminde oturulan yer), **yazlak** (yaylak), **kışlak**, birincisi yazın, ikincisi kışın oturulan yer, **gözlek** (gözetleme yeri, bekçi yeri, gözcü, bekçi).

Halk dilinde **gömlek** anlamında **gönce**, **gönek** sözleri de geçer ki, bunlar da, **gön**'den türemiştir.

Könglek (Kâş.) - **gömlek.**

GÖMME, tr. **gömmek** (bk.)ten **gömme**...

Küle gömülerek pişirilen ekmek, poğaça. Güzün ekilen buğday (yazbaşına değin toprakta kalıp, kış bitince, yeşerdiğinden dolayı). Ar. **define, hazine** karşılığı, **gömü** (bk.)...

GÖMMEK, tr. **köm/göm** (dip, alt, derin, kök, engin, Ter. Kam)den **köm-mek/kömmek/gömmek**...

Kök anlamı, bir nesneyi alta koymak, dibe indirmek, derine indirmek, toprağın içine sokmak, batırmak. Anlam genişlemesiyle **saklamak, gizlemek, gömmek.** Fars. **güm** köküyle ses benzerliği varsa da anlam yakınlığı yok, **güm** (şaşma, şaşırma, sapma, şaşkınlık, **gümrah**/yolunu şaşmış, şaşırmış)...

Halk ağzında **gömmek** (batırmak, toprağı eşip içine koyduktan sonra üstünü örtmek, **ölüyü gömmek** bg., ocağa ekmek hamuru koyup üstünü külle, közle örtmek, öylece pişirmek.)...

Fars. **defn kerden**, ar. **defn** (define ile ilgili), fr. **enfouir**, alm. **begraben**, isp. **enterrar**, lat. **defodere**, kır. **kömmek**

(öteki Türk ağızlarında da bunun benzeri).

Anadolu halk ağızlarında **göm-me(kle)** ilgili sözcükler, genellikle, toprağı eşip orada saklamakla, korumakla bağlantılı: **göme** (avcıların gizlendikleri çukur, av sırasında), **gömme** (küle gömülerek pişirilen ekmek), **gömet** (ocak, yerde açılan çukur, ocak), **gömele** (tohum çukuru, yer kulübesi), **gömgen** (mezar), **gömçek** (pantalon, gövdenin yarısının gömüldüğü giysi), **gömülgeç** (kuyu, çukur). Bir de, üzerine basılınca batan, çöken sulak yerlerle ilgili sözcükler var: **gömük** (sazlık, bataklık), **gömek** (çamurlu, bataklık yer), **gömçük** (çamur, balçık).

GÖMÜ, tr. **gömmek** (bk.)ten **göm-ü/gömü**...

Gerçek anlamı, toprağa gömülmüş, başkalarından saklanmış olan nesne, ar. **hazine, define**... Asya türkçesinde **kömçü, gömçü, kömüç** (Kaş.) gibi karşılıkları var.

GÖN, es. tr. **kön** (at derisi, deri, gön)den **gön**...

Anadolu türkçesinde **deri** (genel anlamda), deriden yapılmış türlü giyecekler. **Gön ceket, gön başlık, çarık gönü, sığır gönü, koyun gönü** (koyun postu daha yaygındır), **at gönü** bg...

Gön'den: **könek** (deriden yapılmış sukabı, matara, suluk), **göncü** (derici), **gönce** (gönden, deriden yapılmış sofra örtüsü), **göncük** (iç cep, koynun içindeki cep, koyun cebi), **gönçik** (içdonu), **gönek** (gömlek), **göncek** (gömlek), **könçek** (don, içdonu, **gön/kön** dönüşümüyle)...

GÖNDER, rum. **khontarion-khontari** (sap, direk, kargı, mızrak)den **kontar-gonter/gönder**...

Anadolu türkçesine, Anadolu'da konuşulan, rum. dan geçti, daha çok kıyı illerinde söylenen bir sözcüktür, **bayrak direği** karşılığı kullanılır. Osmanlılarda, **bayrak direği**'nin kargı biçiminde olması nedeniyle, **gönder** denmişe benzer.

GÖNDERİ, tr. **göndermek** (bk.)ten **gönder-i/gönderi** (uğurlama, yola çıkarma).

GÖNDERMEK, es. tr. **kön-köni** (doğru, düz)den **kön-mek/könmek** (düzelmek, doğrulmak, düz olmak, yola gelmek. Yol'un uzayıp giden düz bir yürüme yeri olması nedeniyle), **könmek**'ten de **kön-d-e-r-mek - köndermek / göndermek**...

Kök anlamı: düzlemek, düz duruma getirmek, doğrultmak, dosdoğru duruma getirmek. Anlam genişlemesiyle **yola çıkarmak, yollamak**, bir yerden başka bir yere **gitmesini sağlamak**...

Köke gelen **d, i, e, ü, t** ekleriyle sözcük türetme işlemi: **in-d-i-r-mek/indirmek, bil-d-i-r-mek/bildirmek, dön-d-e-r-mek/döndermek** (kimi yerde **döndürmek**, halk ağzında **döndermek**), **e/i, ü/e** seslerinde karşılıklı dönüşme sonucu **döndürmek/döndermeö.**

GÖNÜL, es. tr. **kön/gön** (bk.)den **könğül-göngül/gönül**...

Kök anlamı **gönle bağlantılı olan**, gönün altında saklı kalan, gönün içinde olan. Anlam genişlemesiyle **gönül**, yürek, sezgi gücü, kavrayış yeri, kişinin soyut evrenini oluşturan duygu varlıklarının bütünü...

Köngül (gönül, yürek, anlayış, Kaş.), **köngül** (yürek, istek, düşünme, ülkü, düşünce, Uy.), **köngüldeş** (gönül arkadaşı, gönüldeş, Kaş.), **köngüllenmek** (gönüllenmek, istemek, dilemek, düşünmek, anlamak, Kaş.), **köngüllüg** (gönüllü, Kaş.), **köngülkermek** (düşünmek, derin düşünceye dalmak, tasarlamak, Uy.), **könglemek** (anımsamak, dalmak, düşünmek, Uy.), **köngüllüg** (uslu, anlayışlı, sevilen, gönüle yakın, Uy.), **köngülsüz** (ussuz, anlayışsız, anlamsız, boş, Uy.)... Ar. **kalb**, fars. **dil**, alm. **Herz**, fr. **coeur**, lat. **cor**, gr. **xordia**, isp. **corazôn**, ing. **heart**, sanskr. **manas**...

Gönüldeş, gönüllenmek, gönüllü, gönüllülük, gönülsüzce, gönülsüzlük...

Akardır sakalı kızartır gözi
Karardır gönülü kızardır yüzi
— Süh. —

Ol tatlı sözlerle görlü kapıldı
Yüregi tazelendi su sepildi
— Dah. —

GÖNYE, gr. **gonia** (açı)dan **gonya/gönye**...

Anadolu türkçesine, yakın yıllarda, bilim kavramlarının türkçeleştirilmesi sonucu geçti, genellikle okur-yazarlarca bilinir, halk ağzında geçerli değildir.

GÖRCEK, tr. **görmek** (bk.)ten **gör-c-e-k /görcek**...

Ar. **ufk-ufuk** sözcüğünün halk ağzındaki karşılığı, **çevren** de denir. Cek ekiyle kökten söz türetme. (Bk. **Gelecek**)...

GÖRE, tr. **göz** (bk.)den **görmek-göre-/göre**...

Görmek eyleminin köküne eklenen **e** sesiyle **gör-e göre... Gelmek**'ten **gel-e/gele, yarmak**'tan **yar-a/yara** bg...

Göreli, görelik, görelilik... hepsi **göre**'den türetilmiş, **göz**'den kaynaklanan, ar. **izafet, izafi** gibi kavramlara karşılık... **Göre** (ar., os. **izafeten**), **görelik** (ar., os. **izafi**), **görelilik** (ar. os. **izafet**)...

GÖRENEK, tr. **görmek** (bk.)ten **gör-e-n-ek/görenek**...

Kök anlamı, **görmeye dayanan alışkanlık**. Görerek, gözle anlayıp tanıyarak kazanılan, sonra bir kural niteliği kazanan **alışkanlık**. Ar. **örf, âdet**...

Gelmek'ten türeyen **gel-e-n-ek/gelenek** (bk.) gibi.

Görenekçi, görenekçilik, göreneksel...

GÖREMEZ, fars. **gûrmast** (gûr/yabaneşeği, mast/yoğurt),tan **göremez**...

Gûrmast - gurmas - gormas - goramas - goremes - göremez/göremez...

Anadolu ağzında **gûr** sözünün **gör**'e dönüşmesi doğaldır, nitekim fars. **kur**, halk ağzında **kör** biçimine girdi, **ölünün guru** (ölünün mezarı) **elininkörü** (bk.) oluverdi.

«...Anadolu ağızlarında... **gölemez** biçimi de yaygındır... Konya'da **gölemez/ekşimiş süt**,... Bilecik ilinde... yeni doğuran hayvanların ilk sütü... Kütahya'da pekmezli süt... **göremez** Azeri ağızlarında da kullanılır... Türkmenler'de **küremez** katıkla çığ süt karışığı (H. Eren, Ömer Asım Aksoy Armağanı)...»

GÖRES, tr. **görmek** (bk.)ten **gör-e-s/göres**...

Göreceği gelme, özlem duyma, görmek isteği uyanma, duygulanma...

Ata binesum geldi
Çaya inesum geldi
Kömür gözli yarumi
Gene göresum geldi
— Kar. —

burada **göresum geldi** (göresim geldi) **den özledim, görmek isteğim uyandı** anlamı çıkar...

GÖRESEK, tr. **görmek** (bk.)ten **gör-e-s-ek /göresek**...

Göres sözcüğüne gelen **ek** takısıyla **göres-ek/göresek** (görenek), görülerek sağlanan alışkanlık (bk. **Görenek**)...

GÖRESİMEK-GÖRESMEK, kr. **görmek** (bk.)ten **gör-e-s-i-mek/göresimek**...

Göreceği gelmek, özlemek. Halk ağzında, daha çok, **göresmek** biçiminde söylenir. Doğrusu da böyle olsa gerek, **göres**'ten **mek** ekiyle **göresmek**...

GÖRET, tr. **görmek** (bk.)ten **gör-e-t/göret**...

Ar. **ziyaret** karşılığı. Köke **et** ekinin gelmesiyle kavram türetme (bk. **Gölet**)...

GÖREV, tr. **görmek** (bk.)ten **gör-e-v/görev**...

Sözcüğün sonuna getirilen **v** sesiyle ad türetme, seyrek de olsa, Türk dilinde vardır. **Edilce-v/edilcev** (yapılması, edilmesi gereken. Anadolu halk ağzında ar. **sünnet** karşılığı söylenir. Peygamberin yaptıkları, söylediklerini yapmak, uygulamak gereksinimine ar. da **sünnet** denir. Halk ağzında bunun karşılığı **v** sonekiyle **edilcev** biçimindedir.), **gece-v/gecev** (gerçekte gece evi, tarlalarda yapılan, geceleyin ekinleri kollamak için kurulan kulübe).

Sondaki **i** sesinin düşmesiyle **evi** sözcüğü **ev** biçiminde ek durumuna gelmiş. **Bilegü - bileğü - bileği - bileyi - biley - bilev** (bileğitaşı). Pek yaygın olmamakla **bilev** sözcüğü **bileyi** karşılığı söylenir, **yalav** (bk. **Alev**) sözcüğündeki **v** ek niteliğinde olup **yalab-yalap-yalavu-yala-v/yalav** biçimine girdi, nitekim **alav-alev** sözünde de **v** ektir. Bunun **yalav** (yalap, yalab)dan **y** sesinin düşmesiyle **alav** biçimine girdiği belli. **Al-a-v - al-e-v/ale-v/alev**... halk ağzında **yalaz** da **yalap, alav, alev** anlamında olup eşkökten türemiştir, **gülev** (kömür yalımı, kömür yalazı) de **gül-e-v/gülev** biçimindedir. Bu örneklerin kimi yabancı kökenli olsa bile, Türk dilinin ses uyumuna uyarak, sondaki **e-v** sesleriyle yeni bir biçim kazanmıştır.

Görevdeşlik, görevlendirilmek, görevlendirmek, görevlenmek, görevli, görevlilik, görevsel, görevsiz, görevsizlik...

GÖRGÜ, tr. **görmek** (bk.)ten **gör-gü/görgü**...

Söz köküne gelen **gü** ekiyle ad türetme. **Sürmek**'ten **sür-gü/sürgü, örmek**'ten **ör-gü/örgü, vurmak**'tan **vur-gu/vurgu, sormak**'tan **sor-gu/sorgu, düzmek**'ten **düz-gü/düzgü** bg... **görmek**'ten **gör-gü/görgü**...

Görgülendirmek, görgülenmek, görgülü, görgüsüz, görgüsüzlük...

GÖRK, tr. göz (bk.)den köz-ü-k/közük - közk - körk/görk...

Kök anlamı: göze gelen, göze görünen, gözle ilgili. Közük sözcüğünün ü ortasesinin hangi dönemde düştüğü kesinlikle bilinmiyor, ancak Uygur ağzında bunun körük/körüg biçimi güzel anlamındadır, ayrıca görüş karşılığı söylendiği de Uy. da biliniyor. Güzel sözcüğünün kökeni göz'dür (bk. Güzel), görkün güzel, görüş anlamlarını içermesi, körük'ten türemesi, göz'le olan bağlantısının kesinliğini gösterir. Körük/körüg sözcüğünde r sesi z'den dönüşmüştür. Göz'den görmek, göstermek eylemlerinde göz-gör-gös dönüşmesi gibi...

GÖRKEM, tr. görk (bk.)ten görk-em/görkem...

Em ekiyle kökten ad türetme: çekmek'ten çek-em/çekem (su yollarını onaran, kuyucu, kuyudan su çeken, su çıkaran), tutmak'tan tut-am/tutam (iki avuç dolusu), öz'den öz-l-em/özlem (özlemek, özden doğan özlem'den türemiştir)...

GÖRMEK, es. tr. köz (göz)den köz-mek - közmek-körmek/görmek...

Asya türkçesinde köz, kös gibi biçimleri var (Kaş., Uy.). Köz (göz, ocaktaki köz) göz-köz bağlantısı, ikisi arasındaki parlaklık'tan kaynaklanıyor. Ocaktaki köz'ün bir göz gibi ışıması, göz'ün açılıp kapandıkça yumuşak bir parlaklık göstermesi bu iki doğa varlığı arasındaki bağlantıyı oluşturdu.

Türk dilinde göz, gör, gös ile başlayan sözcüklerin hepsi göz'den kaynaklanır. Bu durumda z-r-s sesleri arasında sürekli bir karşılıklı dönüşme görülür: gözlemek - görmek - göstermek - gözlük - görgü - gösteriş - gözenek - görenek - kösünmek...

Öte yandan ködezmek (gözetmek, beklemek, korumak, Kaş.), ködmek (gözlemek, görmek, Kaş.), közetmek (gözetmek, Kaş.) d/z seslerinde, yazının okunuş özelliği nedeniyle, dönüşme...

Közünmek-kösünmek-görünmek eylemlerinde z-s-r dönüşmesi. Bu örnekler göz sözcüğünün belli bir biçimde kalmadığını, ağızlara göre, sürekli değiştiğini gösterir. Bu dönüşme nereden başlamış, bugün için, kestirme olanağı azdır, bütün iş yorumlara kalmıştır.

Görmek'ten: gördürmek, göre, görece, göreli, görenek, göresimek, göresmek, görev, görevdeşlik, görevlendirilmek, görevlendirmek, görevlenmek, görevli, görevsel, görgü, görgülendirmek, görgülenmek, görk, görkem, görme, görmece, görmemiş, görmezlik, görsel, görü, görücü, görülmek, görüm, görümce, görümlük, görüngü, görünmek, görünmez, görüntü, görünüm, görünürde, görünüş, görünüşte, görüş, görüşme, görüşmek, görüştürmek, görüştürülmek, görüşülmek, gösteri (gös köküyle başlayanlar için bk. Göstermek)...

GÖRÜM, tr. görmek (göz'den görmek bk.)ten gör-ü-m/görüm...

Söz köküne gelen ü-m ekleriyle, ad türetme, ölmek'ten öl-ü-m/ölüm, sürmek'ten sür-ü-m/sürüm, bükmek'ten bük-ü-m/büküm (bu sözcüklerin sürünmek, bükülmek eylemlerinden geldiği söylenirse de doğru değildir, kök sür, bük biçimindedir, sürmek, bükmek eylemleri kökün birinci türevleridir, önce bükmek, sonra bükülmek gelir.)...

Halk ağzında görüm: evli kadının, kocasının kızkardeşi. Gelinlik giysi, görümce, görünüş, genel görünüş bg. anlamlarda söylenir.

GÖRÜMCE, tr. görmek (bk.)ten gör-ü-m/görüm-görüm-ce/görümce...

Görüm sözcüğüne gelen ce ekiyle genişleme. Yeni-ce/yenice, eğlen-ce/eğlence, ön-ce/önce bg. (bk. Görüm).

GÖRÜNMEK, tr. görmek (bk.)ten gör-ü-n-mek/görünmek...

Köke gelen ü-n-mek ekleriyle genişleme gör-ü-n-mek-görünmek, kendi kendini göze sunmak, eylemin özneye yönelişiyle görmek'in konusu olmak. Sürmaktan sür-ü-n-mek/sürünmek, öğmek'ten öğ-ü-n-mek/öğünmek (övünmek), dövmek'ten döv-ü-n-mek/dövünmek (döğünmek) bg...

Görünmek'ten: görüntü, görünüm, görünürde, görünürlerde, görünüş, görünüşte...

GÖRÜŞ, tr. görmek (bk.)ten gör-ü-ş/görüş...

Köke gelen ü-ş ekleriyle kavram türetme. Düşmek'ten düş-ü-ş/düşüş, örmek'ten ör-ü-ş/örüş, ötmek'ten öt-ü-ş/ötüş, öğmek'ten öğ-ü-ş/öğüş (övüş) örneklerinde olduğu gibi...

GÖRÜŞMEK, tr. görmek (bk.)ten gör-ü-ş-mek/görüşmek...

Kök anlamı, karşılıklı olarak birbirini görmek, anlam genişlemesiyle bir konu üzerinde karşılıklı düşünce alışverişi etmek, karşılıklı düşünmek, düşündüklerini birbirine söylemek, konuşmak.

Vurmak'tan vur-u-ş-mak/vuruşmak, konmak'tan kon-u-ş-mak/konuşmak (bk.), ötmek'ten öt-ü-ş-mek/ötüşmek... eylemlerinde görülen yapıp özelliğiyle özdeş...

Görüştürmek, görüştürülmek, görüşülmek bg. gör köküne getirilen ardarda eklerle anlam genişlemesi...

GÖSTERGE, tr. göstermek (bk.)ten göster-ge/gösterge...

Bilmek'ten bil-ge/bilge, süpürmek'ten süpür-ge/süpürge, dönmek'ten döner-ge/dönerge bg...

GÖSTERİ, tr. göstermek (bk.)ten göster-i/gösteri...

İ ekiyle kavram türetme, göndermek'ten gönder-i/gönderi (halk ağzında uğurlama, yola koyma, bk. Göndermek), bilmek'ten bil-i/bili (bilim)...

GÖSTERİM, tr. göstermek (bk.)ten göster-i-m/gösterim...

İ, m ekleriyle kavram türetme, dir'den dir-i-m/dirim, vermek'ten ver-i-m/verim, dilmek (bk.)ten dil-i-m/dilim...

GÖSTERİŞ, tr. göstermek (bk.)ten göster-i-ş/gösteriş...

İ, ş ekleriyle kavram üretme, gelmek'ten gel-i-ş/geliş, gitmek'ten gid-i-ş/gidiş (t/d seslerinde dönüşümle), bilmek'ten bil-i-ş/biliş (yakın, tanıdık), girmek'ten gir-i-ş/giriş...

GÖSTERMEK, tr. köz/göz (bk.)den köst-e-r-mek/köstermek-göstermek...

Köz-kös-göz (bk.) kökünde sürekli z-s dönüşmesi görülüyor. Öte yandan bu dönüşmeye görmek (bk.) eyleminde r sesi de ekleniyor, böylece z-s-r seslerinde sürekli, karşılıklı bir dönüşme olayı beliriyor: gözlemek, görmek, göstermek örneklerinde göz-gör-gös köklerinin tek kaynağı, görmeyi sağlayan, göz'dür. Eski biçimiyle köz, kös, küz, küs gibi söylenişleri anlamı değiştirmez.

Göstermek, ağız ayrılıkları nedeniyle, köstermek, küstürmek, göztermek, köztermek, güstermek bg. biçimlerde söylenir.

Uğurlayın yigit kırmak nicedür
Sana gösterdeyin bir bir bugün
ben
— Dah. —

dizelerinde gösterdeyin sözcüğü, kök anlamıyla, gördüreyim, görmeni sağlayayım, bugünkü söyleyişle göstereyim'dir. Göstermelik, göstertmek, gösterttirmek.

GÖT, fars. gevt (arka, kıç)ten es. tr. köt/göt (arka, kıç)...

Anadolu halk ağızlarında göt sözcüğü dip, taban, temel, uç, son bg. anlamlara da gelir.

GÖTÜRMEK, es. tr. köt (arka, kıç, yüksek yer, fars. gevt'ten) köt-ü-r-mek-kötürmek/götürmek...

Kök anlamı arkaya taşımak, önden alıp arkaya aktarmak. Anlam genişlemesiyle bir yerden bir yere iletmek, ulaştırmak, taşımak... Uygur ağzında; kötürmek (götürmek, yüklemek, kaldırmak), kötrülmek (götürülmek, yükseltilmek, kaldırılmak), kötürülmek (götürülmek), kötimek (yükselmek, çıkmak, kalkmak, binmek), kötki (yüksek yer, yayla, dağlık yer.). Kaş. da; kötki (tepe, tepecik, toprak yığını), kötlemek (kötülük etmek, yakışıksız bir eylemde bulunmak), kötletmek (kendini başkasına vermek, kaba anlamda), kötrüm (oturacak, oturak, kıçı koyma yeri), kötrüşmek (götürmekte yardımcı olmak, yarışmak), kötü (dam), kötürgen (götüren, götürücü), kötürgü (götürge, götürme aracı, taşıma aracı), kötürmek (götürmek), kötürsemek (götürmek istemek)...

Yidi günden sonra gerdeğe girür
Avratın burka' yüzinden götürür
— Mant. —

dizelerinde götürür sözcüğü kaldırmak, bir yana atmak, örtüyü açmak anlamındadır.

Tiz bunun işin bu demde bitürün
Rum içinden anın şerrin götürün

alıntısında götürün'den anlaşılan yokedin, ortadan kaldırın'dır.

Burun yüzden götürülmez
meseldür
N'ola rahm itsenüz ben
mübtelâya
— Lamii —

götürülmez sözcüğü yokedilmez, kaldırılmaz demektir.

Atamın sözini götürümedim
Örü durdum ayruk oturumadım
— Süh. —

bu dizelerde götürmek'ten katlanmak, taşımak, yüklenmek'tir.

Secdeden götürdü başın ağlayu
Anı gören hayran oldu tanlayu
— Şeyd. —

götürmek, burada, kaldırmak karşılığıdır, başın götürdü (başını kaldırdı)... Kişi ne ekse anı götürür atasözünde de götürmek'ten anlaşılan toplamak, ektiğini biçmek'tir...

Götürtmek, götürü, götürülmek, götürüm, götürümlü, götürümsüz...

GÖVEL, tr. gök (bk.)ten gök-e-r-mek-gökermek-göğermek (gök rengini almak, mavileşmek, yeşermek)ten göğ-e-l-göğel/gövel...

Tr. de yaygın olan k-g-ğ-v dönüşmesiyle kökel - kögel - köğel - kövel/gökel - gögel - göğel - gövel...

Halk ağzında gövel ördek (yeşil baş ördek), göğermek (yeşermek, morarmak, olgunlaşmak).

GÖVERİ, tr. gövermek (bk.)ten göver-i/göveri...

Kök anlamı, göğermiş/gövermiş, yeşermiş, yeşil olmuş. Anlam genişlemesiyle yeşillik, fars. sebze, yemeklik yeşil öteberi.

GÖVERMEK, tr. kök/gök (bk.)ten kök-e-r-mek/kökermek - kögermek - köğermek - kövermek/gökermek - gögermek - göğermek - gövermek...

Gerçek anlamı gök rengi olmak, morarmak, yeşermek...

Daha çok halk ağzında geçen, aydınların pek beğenmedikleri bir sözcüktür, kaynağı dışında, Türk dilinin en eski ürünlerinden biri olan kök/gök'ten türemesi de doğal bir varlığın sözcüklerin oluşmasındaki etkisini, önemini gösterme bakımından ilginçtir...

GÖVERTİ, tr. gövermek (bk.)ten göver-ti/göverti...

Kök anlamı yeşermiş olan, yeşillik, halk dilinde yemeği yapılan, yenen yeşil bitki, fars. sebze, zerzevat...

Belir-ti/belirti - silin-ti/silinti, girin-ti/girinti bg. bir yapısı var.

GÖZ, es. tr. köz (görme, bakma, seçme, anlama, tanıma, bilme içeren kök)den göz...

Ağız ayrılıklarından kaynaklanan küz, kös, göz biçiminde söylenişleri de var. Ocakta ışıyan köz (kor)la doğal bağlantısı parlama yönündendir. Köz'ün göz gibi açılır kapanırcasına parlaması nedeniyle yaklaşım.

Eylem türetmede küz, köz, kös, kör, gör, gös biçimlerine dönüşür. Bu dönüşme, başlangıçtan beri, süreklidir. Küzemek (dilemek, istemek, özlemek), közemek (dilemek, özlemek, istemek), körmek (görmek), köstermek (göstermek) eylemlerinde küz, köz, kör, gös biçimlerini aldı. Görmek eyleminden kaynaklanan bütün sözlerin kökeni, bu dönüşme nedeniyle, göz'dür. Bugün, küz, köz, kös, göz biçimlerinden hangisinin kök olduğunu, başlangıçta hangisinin söylendiğini saptama olanağı yoktur. Yazıya geçişin çok sonra olması, ağız ayrılıklarına göre yazılması, bugün bilinen biçimlerin kalmasını sağlamıştır. Bu ayrılık, bir ağız biçiminde de vardır, köz, kös (Uy.), köz (Kaş.), göz, gös (Anadolu ağızları), küz, küs, güz, güs, gös (Rumeli ağızları)...

Alm. Auge, fr. oeil, lat. oculus, gr. ophthalmos, osse (gözler), got. augo, sanskr. aksus, aksi (gözler), ing. eye, isp. ojo, itl. occhio, isk. spau, ar. ayn (pınar, kaynak), fars. çeşm (çeşme, pınar), dide.

Göz'den: gözakı, gözaltı, gözaşısı, gözbağcı, gözbağı, gözbebeği, gözcü, gözdağı, gözde, gözdemiri, gözdikeği, gözdişi, göze, gözemek, gözene, gözenek, gözenmek, gözer, gözerimi, gözetici, gözetilmek, gözetim, gözetleme, gözetlemek, gözetlenmek, gözetletmek, gözetmek, gözetmen, gözettirmek, gözevi, gözyuvarlağı, gözkapağı, gözleği, gözlem, gözlemci, gözleme, gözlemek, gözlemen, gözlemevi, gözlemlemek, gözlenmek, gözletmek, gözleyici, gözlü, gözlük, gözlükçü, gözlüklüyılan, gözpencere, gözpınarı, gözsüz, göztaşı, gözükmek...

Anadolu halk ağzında göz ile başlayan, ondan türeyen sözcükler, gerek yapılış, gerekse doğal durumları dilegetirme, yansıtma bakımından ayrı bir dil olayıdır. Türk dilinde karşılığı yok sanılan

birçok kavramı (gözle ilgili) halk ağzında bulmak kolaydır.

Gözaçıcı (yankesici), gözaçma (yazbaşı üzüm kütüklerinin diplerini açma), gözal (iri gözlü kalbur), gözbağ (gözetimevi/nezarethane), göz basmış (gözdeğmiş çocuk), gözbaycı (göz bağıcı/hokkabaz), göz belertmek (öfkelenmek), göz bulağı (gözün burunla yaptığı açı), gözeğen (ufuk), gözcek (gözlük), gözcü (çaşıt/hafiye, casus), gözcük (giysi dolabı), gözdağı (korkutma/tehdit), gözdeğdi (göz değmesi), gözdeği (gösteri/nümayiş), gözdeği çekmek (can sıkıcı bir durum takınmak), gözdeki (hayvanın, yem yiyen başka bir hayvana bakmasıyla, gözünde beliren kabartı), gözdeliği (ufak oyuk, çok ufak pencere), göze (su kaynağı), gözeğir (göze çekici gelen, göz alan), gözek (dürbün, kaynak, onarılmış çorap), gözel (güzel/iri delikli kalbur), gözelek (tepenin en yüksek yeri, bütün çevreyi gören yeri), gözelemek (şişle örülmüş bir nesneyi göz göz onarmak), gözelleme (verem, göz gibi delikler açması nedeniyle), gözemek (şişle örülü nesneleri onarmak, gözelemek), gözen (göz alan, gönül alan, çekici, sulak yer, su kaynağı), gözene (kovandan bal alırken, arı sokmasını önlemek için yüze geçirilen örtü), gözenek (çok gözlü dolap, delik, pencere), gözenerk (bakacak yer, delik), gözeni (levha, göz alıcı), gözenti (umma sayrılığı, ummaktan doğan sayrılık), gözenü (göz alıcı, çekici, güzel), gözer (büyük gözlü kalbur), göz erimi (görüş uzaklığı, görülebilecek yer, görme alanı), gözerlemek (ekini iri gözlü kalburdan geçirmek), gözet (gözlem yeri, yazbaşı otlağı), gözetlek (takvim), gözetlemek (kollamak, beklemek), gözgeç (ayna), gözgen (kapaksız ufak dolap), gözgene (dolap bölmesi, dolap gözü), gözgere (dolapçık, ocağın yanında, duvardaki delik, dolapçık), gözgeri (kapkaçak koyma yeri, raf, dolap), gözgör (ayna), gözgöre (ocak yanı dolabı, ufak raf), gözgül (kollama, bekleme, gözetleme işini yapan), göz ilici (ufuk), göz ilimi (ufuk), göz irimi ufuk, görüş uzaklığı, görüş alanı), göz kaçığı (ekinin, başak vermeye başladığında, aşılanmamış taneleri, başakta boş kalan tane yeri), göz kesimi (göz kararı, tahmin), göz kırpmak (gözle işaret etmek, işmar etmek), göz kırımı (ufuk), göz kuyruğu (gözün şakakla birleştiği yer), gözleği (av bekleme yeri), gözlek (gezinme yeri, sabah, gözcü, bekçi, gözlemci, rasathane), gözlekçi (çağrılarda düzeni sağlayan, gelen konuklara yer gösteren kimse), gözlengeç (av tüfeklerinde özel nişan aygıtı), gözlengiç (beklenen, gözlenen kimse), gözlüce (kırkbayır), gözlük (nazar takısı, kabuğu alınmış buğday unu, ufak pencere, iri taneli bulgur, su gözesi, dolap, değirmen suyu), gözmek (çeşme, ufak delik), gözsüz (köstebek, görmemiş, utanmaz), gözsüz köpek (köstebek), gözsük sepel (köstebek), gözündeki olmak (bir nesneyi elde edemeyişten doğan sinir bozukluğu, sayrılık), gözüne kemik (at gözünde bir sayrılık nedeni çıkan kemiksi nesne), gözü yassı (kötü söze katlanan, yüreği geniş, beceriksiz kimse)...

Ala gözlerini sevdiğim dilber
Seni görmeyeli göresim geldi
Altun kemer sıkmış ince belini
Usul boylarını sarasım geldi
— Karacaoğlan —

dörtlüğünde göz ile, ondan kaynaklanan görmeyeli, göresim sözcükleri bir uyum oluşturuyor...

GÖZE, tr. göz (bk.)den göz-e/göze...

Eski biçimi gözeğ ya da közek-közeg. Yaygın biçimi göze, yerden fışkıran suyun, bir göz gibi parlaması, ışıması nedeniyle göz ile göze bağlantısı. Bu bağlantının kurulmasında kaynaktan çıkan ince su ile gözden damlayan yaşın doğal etkisi de sözkonusudur. Anadolu halk ağzında göze denince yerden çıkan, pek bol olmayan, az akan, yavaş akan anlaşılır... Ayrıca göze (örgü, örme, yama, Tar. Söz.)...

Fars. kûze (testi, sukabı), kûzeç (küçük sukabı, bardak, küçük testi) sözcükleri arasında benzerlik varsa da anlam yakınlığı görülmüyor pek...

GÖZET, tr. göz (bk.)den göz-e-t-le-mek-gözetlemek/gözet...

Gözetleme aracı, gözlem aracı, gözleme aygıtı, ar. rasat...

Köke gelen e-t ekleriyle ad türetme, göl-e-t/gölet bg...

GÖZETMEK, tr. köz/göz (bk.)den göz-e-t-mek/gözetmek...
Göz'ü bir nesne, bir yer üzerinde dolaştıra dolaştıra bakmak, göz ile izlemek. Anlam genişlemesiyle denetlemek, korumak, yardım etmek. Yoksulu gözetmek iyidir (yoksula yardım etmek, yoksulu korumak iyidir)...

GÖZGÜ, tr. göz (bk.)den gözmek (görmek) - göz-gü/gözgü...
Göz ile bakılan nesne, gözle bağlantılı olan, közmek (görmek) eyleminden közmek-gözmek/közgü-gözgü... anlamları değişik olmasına karşın görgü ile gözgü özdeştir. Göz'den görmek (bk.) - görgü, göz'den közmek-közgü-gözgü... bütün ayrılık r-s-z seslerindeki dönüşmeden kaynaklanıyor. Görmek, gözlemek, göstermek eylemlerinde kök olan göz çekimde gör, gös biçimine giriverdi.

Gözgü gimi gördügüni söyleme
Su gimi irüşdügüni cümle yu
— Ruşeni —

dizelerinde gözgü sözcüğü ayna karşılığıdır...

Gel imdi gözgünün yüzün safa kıl
Olarun buyruğuna iktida kıl
— Tennuri —

Taşı kimse nide gözügü ide
Silicek pası gözügüden gide
— Ferh. —

GUGUK, sanskr. kuhuka (guguk)dan kuhuk-kuguk/guguk...
İlk bakışta doğal ses, yansıma ses olma olasılığı ağır basıyor, guk guk diye çıkan doğal sesten kaynaklandığı sanılıyor. Ancak, başka dillerle karşılaştırılınca, doğal ses olsa bile belli bir kökeninin bulunduğu anlaşılıyor.
Lat. cuculus, gr. khokuksi, alm. Kuckkuck, fars, fâhte, fr. coucou...
Ku-gu sesinin Hind-Avrupa dillerinde eşkökenli oluşu, Guguk sözcüğüne, o dillerde, bir kaynak arama olanağı veriyor....
Anadolu halk ağızlarında gügo denir.

Gugo ne bağırusun
Beni mi yeyecesun
Yarum İstamboldadur
Oni mi deyecesun
— Kar. —

Gugo (guguk) bağırdığında, genellikle, kötü, özellikle iyi bir olayın gerçekleşeceği inancı vardır. Kimi yörelerde guguk ötünce birisinin öleceği, kimi yörelerde uzaktan bir sav geleceği söylenir..

GUGUL, rum, khoukhula (başlık)tan kukula-kukul/gugul...
Genellikle Doğu Karadeniz yörelerinde giyilen özel bir başlık. Buna kukula, gugula da denir. Ayrıca tavukların başları üzerinde oluşan yumuşak tüy yuvarlağına da gugul denir. Bunun kukuleta ile eşkökenli olduğu belli. İtl. cocoletta (kukuleta) ile rum. khoukhula (ok. kukula) arasında köken birliği var.

Gugulli ferücuğum
Taş istinde yumurtlar
Hayde varu gidelum
Yeyecek seni kurtlar
— Kar. —

GULYABANİ, ar. guul (umacı, korkunç yaratık) ile beyâbân (çöl)den guul-i beyâbâni/gulyabani...
Çölde insanları korkutan, onlara kötülükler ettiğine inanılan adı var kendi yok bir yaratık. Halk ağzında cadaloz, hortlak, cin, dev bg. adlarla da anılır.

GURBET, ar. garb (batmak, uzaklaşmak, görünmez olmak)den gurbet...
Gerçek anlamı, görünmez olmaklık, batmışlık, uzaklık, başka bir ülkeye gitme. Anlam genişlemesiyle yurdundan, evinden ayrılma, özlem duyma, gariplik (ar. garib/batmış, yurdundan uzak, bk. Garip)...
Gurbet uşağı ,gurbet acısı, gurbet yolu, gurbetlik...

GURUP, ar. gurûb (batma, uzaklaşma, görünmez olma)dan gurup...

GURUR, ar. gurûr (dünya, dünyaya aldanma, ağızda gargara etme)dan gurur...
Tr. de kendini beğenme, büyüklenme, başkalarına karşı üstünlük taslama gibi anlamlara gelirse de, gerçek anlamı başkadır. «...gurur ağızda gargara edilen devaya, dünyaya, aldanmaya denir... Ter. Kam., dili yumuşatılmıştır»...
Halk ağzında gurur karşılığı yukardanlık (üstten bakma, kendini üstün görme)tır.
Gururlu, gururlanmak...

GÜBRE, gr. kopros (insan, hayvan pisliği, dışkılık)tan kopro-kupre-kubre/gübre...
Halk dilinde kemre, kömre sözleri gübre karşılığı söylenir. Doğu Anadolu'da kurutulmuş gübre'ye tezek denir.
Alm. Dünger, Mist, lat. stercus, fimum, itl. sterco, isp. estiercol, fars. gud, pehen, ing. dung, fr. fumier, engrais.
Gübreleme, gübrelemek, gübreli, gübrelik...

GÜCENMEK, es. tr. küç (bk. Güç)ten küç-e-n-mek-küçenmek/gücenmek...
Uy. da küçenmek (güçlenmek, zorlanmak), küçetmek (güçlendirmek), küçlendürmek-küçlentürmek (güçlü kılmak, güçlenmesini sağlamak), küçetmek (güçlü kılmak, güç kazandırmak), küçemek, köçemek (zorlamak, çabalamak, soygunculuk etmek, Uy.). Kaş. da küçelmek (baskı yapmak, zorla elindekini almak), küçemçi (baskıcı, zorba) küçenmek (gücü, direnci kalmamak, ağırlaşmak, çok yüklenmiş olmak), küçeşmek (ılgarlamak, ılgarda birbirini geçmeye çalışmak), küçlenmek (güçlü olmak, güçlenmek)...
Küç/güç kökünden türeyen gücenmek eyleminde anlam genişlemesiyle, incinmek, darılmak, kırılmak niteliği saklı. Kök anlamından çıkan sonuca göre, gücenmek eylemi yük altında kalmak, gücün altında ezilmek, dış gücün etkisiyle kendi gücü azalmak bg. bir niteliğe bürünmüş.
Gücendirmek, gücenik, güceniklik, gücenilmek...

GÜÇ, es. tr. küç (güç, erk)ten güç...
Eski Türk sözlüklerinde küç (güç, susam, küncü, baskı, erk, Kaş.), küç (güç, erk, baskı, Uy.) bulunmasına karşılık Moğol dilinde küçün (güç, erk, baskı) sözcüğü ile kök yakınlığı görülüyor: küç, küç (ün) anlam bakımından da özdeş. Türk ağızlarında soneklerin düşüşü süreklidir.
Anadolu ağızlarında güç daha başka anlamda geçiyor: ezme, baskı, haksızlık, acı çektirme, sıkıştırma (ar. zülm, gadr, cevr, ezlyet).

Sözün tatlu olub götürsün güci
Senin dirliğin olmaya hiç acı
— Süh. —

Anın korkısından ulı ve gici
Aradan götürmişler idi güci
— Süh. —

dizelerinde güç sözcüğü baskı, haksızlık, üzüntü, sıkıntı bg. anlamlardadır.

Gücünü dürüşüb gel eyleme güç
Ki dünya kimseye hergiç komaz öç
— Şeh. —

alıntısında güç başkasını sıkıntı etme, ar. cevr karşılığıdır.
Alm. Kraft, Staerke, fr. pouvoir, tr. erk (moğ. dan), ar. kuvve, fars. zûr, kuvve (ar. dan), lat. potestas, potentia, potis, isp. poder, itl. potere, sanskr. pàtih (yönetici, koca, Avrupa dilleriyle bağlantılı), gr. dynamis, energeia...
Güçlendirmek, güçlenmek, güçleşmek, güçleştirmek, güçlü, güçlük, güçlülük, güçsüz, güçsüzlük...

GÜÇLENMEK, tr. güç (bk.)ten güç-l-e-n-mek/güçlenmek...
Kökü izleyen eklerle genişleme, dil'den dil-l-e-n-mek/dillenmek (dile düşmek, çok konuşmak), gül'den gü-l-l-e-n-mek/güllenmek (iki ayrı anlamda, gül takınmak, gülle süslemek, gül açılmak), bel'den bel-l-e-n-mek/bellenmek (tarla bellenmek, bilgi öğrenmek), süs'ten süs-l-e-n-mek/süslenmek... bg. len-mek ekleriyle güç'ten güçlenmek...

GÜDERİ, gr. küdarion, küdion (koyun gönü, deri)dan güdari/güderi...
Tr. de, genellikle, meşin, geyik gönünden yapılan nesne, üzerine oturulan yaygı, örtü...
Anadolu türkçesine, Anadolu'da konuşulan rum. dan geçti.

GÜDÜK, es. tr. kedük (kırılmış, kopmuş, açılmış)ten ketük-gedük/güdük.
Anlam genişlemesiyle, yeterince gelişememiş, büyüyememiş, kısa kalmış kimse, hayvan bg. (bk. Gedik).
Ketük, gedük sözcükleri gedik anlamındadır (Kit.), ancak gedik'le güdük'te, kesilme, budanma, yarılma, eksiklik bakımından, anlam genişlemesine dayanan, bir yakınlık var. Anadolu halk ağzında güdük (tandırda, fırında pişirilen, yağlı, yağsız çörek, faiz, arabozucu, dedikoducu), güdükcü (faizci), güdül (kısa, gelişememiş, bodur, kırık testi, kiraz kurusu, mısır ekmeği, eksik, kuyruksuz, sukabı, ufak testi, kumbara, oyuncak topu, kedi yavrusu, cirkin, beşik ısıtma aygıtı), güdülük (ağzı kırık testi), güdülek (ağzı kırık testi, küp, hepsi için bk. SDD.)...

Bu örneklere bakılırsa, Anadolu'da güdük'le **güdül** eşanlamlıdır, halk ağzında **güdül** daha yaygındır...

GÜDÜM, tr. **gütmek** (bk.)ten **güt-ü-m-gütüm/güdüm**...

Ortada bulunan **t** sesinin **d**'ye yumuşayarak dönüşmesi sonucu **gütmek**'ten **gütüm** olması gerekirken **güdüm** biçimine girdi. Türkçede **gütmek**, genellikle, yönetmek, çevirmek, bakımını sağlamak, kollamak anlamlarını içerir. **Gütmek** eylemini oluşturan **güt-güd** köküne eklenen **ü-m** ekleriyle **güd-ü-m/güdüm** kavramı **yönetme, denetleme** karşılığını kazandı.

Ölmek'ten **öl-ü-m/ölüm, görmek**'ten **gör-ü-m/görüm, sürmek**'ten **sür-ü-m/sürüm, bükmek**'ten **bük-ü-m/büküm** örneklerinde olduğu gibi **gütmek**'ten **güd-üm/güdüm**...

Güdümcü, güdümcülük, güdümlü... bu sözcüklerin, halk ağzında yaygın olduğunu bilmeyen kimi dilciler, Türk dilinde böyle bir kavram, **güdüm**, yoktur diye söylendi durdular...

Ar. **sevk, idare**...

GÜĞÜM, gr. **koukumion** (küçük kazan, sukabı, tencere)dan **kukumi-kukum-gugum-gügüm/güğüm**...

Anadolu türkçesine, Anadolu'da konuşulan, rum. dan geçti. Lat. **cucuma** (ok. **kukuma**) ile gr. **koukumion** (ok. **kukumion**) eşkökenlidir. **Güğüm** denen aracın, Roma yönetimi döneminde, Anadolu'da çok yaygın olduğunu müzelerde sergilenen kaplardan öğreniyoruz. Bizans döneminde, özellikle, manastırlarda **güğüm** başlıca sukabıydı. Gerek azınlıklarda, gerekse müslümanlarda evlenecek kızın çeyizi arasında güğümün özel bir yeri vardır. Güğüm, kazan, tencere, sacayak, birbirini bütünleyen ev gereçleridir...

GÜL, fars. **gül** (çiçek)den **gül**...

Anadolu türkçesine yazın yoluyla geçtiği sanılıyor. Divan şiirinin sayılı, en yaygın birkaç kavramından biri, başta gelenidir.

Alm. **Rose**, fr. **rose**, lat. **rosa**, itl. **rosa**, isp. **rosa**, gr. **rhodon** (Rodos adası ile bağlantılı, Rodos'un sikkelerinde gül vardı), ar. **verd**, fars. **gul**...

Gül'den: **gülağacı, gülbeşeker, gülhatmi, gülkurusu, gülyağcı, gülyağı**...

GÜLLAÇ, fars. **gülâc** (güllaç, üzerine gülsuyu dökülerek yapılan bir yemek olması nedeniyle)tan **güllâç**... **gül-lü-aş**. Bu sözcüğün **sütlaç** (süt ile yapılan aş, sütlü yemek, süt yemeği) gibi gül ile, üzerine gülsuyu serpilerek yapılan bir yemek olması yüzünden **gülâc** (güllâç) biçimine girdiği kanısındayız. (bk. **Aş**)... **aş-aç** sözcükleri eşkökenli oluşu bu kanıyı pekiştiriyor. **Gül-aşı**...

GÜLLE, fars. **kulle** (top gibi yığılıp bağlanan saç, topuk, ZŞ.)den **gulle/gülle**... Kök anlamı toparlanıp top biçimine getirilen saç, topuğun yuvarlak bölümü. Bu niteliği nedeniyle savaş aracı olan topun attığı nesneye, ar. **mermi** (bk.) denilene, bu ad verildi. Eskiden toplarla atılan taşlar yuvarlaklaştırılır, bir küre biçimine sokulurdu. **Gülle**'nin bu adı alması da bu olay yüzünden olsa gerek.

GÜLMEK, es. tr. **külmek** (gülmek)ten **kül-mek-gül-mek/gülmek**...

Es. tr. de **kül** (ocak külü) köküyle **gülmek** (külmek) eylemi arasında, içerik bakımından, bir yakınlaşma bulamadık. Bu eylemin kökeni fars. **gul** (gül) olsa gerek. **Gülmek** eyleminin doğal içeriği bunu gerektiriyor. Türk dilinde, bir ad olan kimi köklere **mek** eki gelerek eylem türetme olayı yaygındır. **Kit** (uç, son, sınır, bitim)ten **kit-mek-kitmek/gitmek** (bk.), **göz**'den **gör-mek/görmek** (z/r dönüşmesiyle, **köz/kör, körmek/görmek** gibi), **buz**'den **buz-mak/buzmak** (soğuktan donarak ölmek, buz kesilmek, SDD.), **buy** (buz)dan **buy-mak/buymak** (çok üşümek, donar gibi üşümek, SDD.), **yel** (esen yel)den **yel-mek/yelmek** (yel gibi gitmek, koşmak), örneklerinde görüldüğü gibi **gül**'den **gül-mek/gülmek**...

Süm. **hul** (sevinme), as. **ullu** (sevinme), rum. **gelo** (sevinme) sözleriyle tr. **gül** (mek) arasında, fars. **gul** (gül) sözcüğünü de içeren, bir yakınlık var. Nitekim **hul-ul-gel** kökleriyle **kül-gül** kökleri birbirine çok yakın...

Alm. **lachen**, lat. **rideo**, fars. **handiden**, rum. **gelo**, ar. **dahk**, fr. **rire**, isp. **risa**, ibr. **gil**.

Gülmek'ten: **güleç, gülücük, gülümseme, gülümsemek, gülünç, gülünçlük, gülünmek, gülüş, gülüşmek, gülüşülmek, gülüt, gülütçü**...

GÜM, tr. **güm** (doğal ses, yansıma ses) den **güm**...

Doğal varlıklardan, değişik nedenlerle, çıkan yüksek ses...

Güm'den: **gümbedek, gümbürdemek, gümbürdetilmek, gümbürdetmek, gümbürtü, gümlemek, gümletilmek, gümletmek**...

GÜMBÜRTÜ, tr. **güm** (bk.)den **güm-b-ü-r-tü/gümbürtü**...

Gürültü, böğürtü, çağıltı, şangırtı, şıngırtı bg. belli ekler alarak doğal seslerden sözcük türemesi...

GÜMLEMEK, tr. **güm** (bk.)den **güm-le-mek/gümlemek**...

Gürlemek, üflemek bg. doğal sesten eylem türetme...

GÜMRÜK, itl. **commercio** (alışveriş)dan **gümrük**...

Anadolu türkçesine, İtalyan alışverişçileri aracılığıyla, halk dilinden, halk söyleyişiyle geçti. Geçişyolu kıyı illeridir. Halk ağzında **kömruk, kümruk, gömruk, gömrük, gümruk, gümrük** bg. söylenişleri var.

Fars. **gömrük**, alm. **Zoll**, fr. **douane**, isp. **aduana**, ing. **customs**, lat. **commercium** (alınıp satılan nesne)...

Gümrükçü, gümrükçülük, gümrüklemek, gümrüklenmek, gümrüklü, gümrüksüz...

GÜMÜŞ, es. tr. **kümek** (saklamak, gizlemek)ten **küm-ü-ş-kümüş/gümüş**...

Kök anlamı gömülerek, gizlenerek, bir yere saklanarak korunan, yerden çıkan. Köke **ü-ş** eklerinin gelmesiyle eylemden ad türetme: **üleşmek** (bölüşmek)ten **ül-ü-ş/ülüş, kösemek** (istemek)ten **kösü-ş/kösüş** (istek, dilek, Uy.), **ütmek** (yenmek, üstün gelmek)ten **üt-ü-ş/ütüş** (yenme, üstün gelme, **ötüş** de denir, Kaş.) bg. **kömmek-kümmek** (gizlemek, saklamak, gömmek)ten **küm-ü-ş/kümüş** (**kömüş** biçimi de var)...

Lat. **argentum**, gr. **argusion, arguros** (Argos'ta çıktığı için o adla bağlantılı, **Argos** adından), itl. **argente**, alm. **Silber**, fars. **sîm**, ar. **fıddah**, süm. **kubabbar**, Uy. **künük**...

Gümüşbalığı, gümüşçü, gümüşçün, gümüşlemek, gümüşlenmek, gümüşletmek, gümüşlü, gümüşservi...

GÜN, es. tr. **köy/küy/kün** (aydınlatma, ışıma, yanma, parlama içeren kök)den **kün/gün**...

Kün/gün sözcüğünün kökeni **köymek/küymek** (yanmak, kavrulmak, tutuşmak)tır. **Köy/küy** kökünden **köymek, küymek, köyürmek, küyürmek** (hepsi de yanmak), **küyürmek** (yakmak anlamında), **köyük, küyük** (yanmış), **küyeş** (yakan, parlayan, güneş), **kuyaş** (küyeş, güneş)...

Öte yandan **könükmek** (yanmak, Uy.), **könürmek** (yakmak, dağlamak, Uy.). Böylece **köy-küy** kökünde **kön-kün** köküne dönüşme. Nitekim halk ağzında **kün, kön, gün** sözcükleri eşanlamlıdır. **Küneş, göneş, küneş, güneş** gibi söylenişler Anadolu halk ağzında, XIII. yy. dan buyana yaygındır (bk. **Güneş**)...

Hind-Avrupa dillerinde **gün, güneş** anlamını içeren sözlerle **tanrı** karşılığı söylenenler arasında **aydınlatma, ışıma, parlama** eylemlerini yansıtan sözcükler eşkökenlidir. **Dei, deu, deo** köklerinde **gün, tanrı** kavramları yanyana bulunur. Nitekim alm. **Tag** (gün), lat. **dies** (gün), isp. **dia** (gün), itl. **di** (gün), fr. **jour** (gün) ile lat. **deus** (tanrı), gr. **dios, theos** (tanrı), fr. **dieu** (tanrı, bu sözcüğün kökeni gözönünde tutuldu), sanskr. **diva**, isp. **dios**, itl. **dio** (hepsi tanrı anlamında) gibi kavramların kökeninde **aydınlık, ışıma, parlaklık** bg. anlamını içeren bir nitelik vardır. Hit. **sivaz** (gün), fars. **rûz** (gün), ar. **yevm** (gün), ing. **day** (gün), soğ. **rôç** (gün), uy. **roç** (gün...) fars. **rûz** ile soğ. **rôç** eşkökenlidir.

Gün'den: **günaşırı, günaydın, günbalı, günbalığı, günbatısı, günberi, günce, güncek, güncel, güncelik, güncül, günçiçeği, gündeşlemek, gündelik, gündelikçi, gündelikli, gündem, gündeş, gündoğrusu, gündoğusu, gündönümü, gündüz, gündüzcü, gündüzki, gündüzlü, gündüzsefası, gündüzün, günebakan, güneş, günedoğrulum** (güneşle ilgilidir.).

GÜNEŞ, es. tr. **küymek** (yanmak)tan **küye-ş-küyeş-küneş/güneş**...

Kök anlamı: yakan, yanan, ısıtan, kavuran, parlayan. Anlam genişlemesiyle aydınlatan, ışık saçan...

Küy, köy kökünün, eski Türk ağızlarında, **y/n** seslerinde görülen karşılıklı dönüşümle değişik söylenişleri vardır. **Köyürmek-könürmek** (yakmak, dağlamak), **köyük-könük** (yanmış, yanık dağlanmış), **köyirmek** (yakmak), **könükmek** (yanmak) eylemlerinde **köy-kön** köküyle anlam değişmesi sürekli. Nite-

kim Uygur ağzında **kün** (gün, güneş, güney, zaman, süre), **kündin** (güney, güzel), **kündüz** (gündüz), **küninte** (sürekli), **küntemek** (sürekli, hergün), küntüz (gündüz), **künük** (gümüş, parlaklığı nedeniyle), **küydürmek** (yaktırmak), **küymek** (yanmak), **küyürmek** (yakmak), **köymek** (yanmak, kavrulmak), **köydürmek** (yakmak), **köyirmek** (yakmak), **köyürmek** (yakmak), Kaş. da **köymek** (yanmak, yakmak), **köytürmek** (yakmak, yaktırmak), **köyürmek** (yanmak, yaktırmak), **köyük** (yanmış, yanık)...

Bu durumda **köy-küy-kün** biçiminde bir dönüşme, ancak, başlangıçta hangisi vardı? Bu sorunun yanıtını bulmak, bugün için kolay değil pek. Çin. **küen** (odalıkların bulundukları yer, Osmanlı toplumunda **harem dairesi**) sözcüğünün Uygur ağzında **kün** biçimi var (Uy.).

Gene Uygur ağzında **kuyaş** (güneş), Kaş. da **kuyaş** (güneş). Böylece **kuyaş, küyeş, küneş, güneş, kün, gün** gibi **kukü-gü** kökleriyle başlayıp özdeş anlamla bir dönüşme görülüyor.

Alm. **Sonne**, lat. **sol**, isp. **sol**, itl. **sole**, gr. **elios** (helyos), ar. **şems**, ak. **şamşu**, fars. **mihr, hor** (**şid**/ışık'la birlikte **horşid**/güneş ışığı, söylenir), **âf** (**tâb**/ışık'la birlikte **âftâb**/güneş ışığı, söylenir), fr. **soleil**, sanskr. **mitra**, süm. **utu**...

Anadolu halk ağızlarında ?**kineş, küneş, köneş, göneş, gineş** biçimleri var.

Gineş aluyi gineş
Maçka ormanlarina
Şindi gızlar gideyi
Gilgen yapraklarina
— Kar. —

GÜNDEM, tr. **gün**'den **gün-dem/gündem**...
Eski Türk ağızlarında **dem** ekiyle kavram türetme, **tanrı-dem/tanrıdem** (tanrısal, ar. **ilâhî**), moğ. dan alınan **er-dem /erdem**, bunun **ertem** biçimi de var. Uygur ağzında **kündem** (güneşle ilgili, güneş gibi parlak, parlayan, güneşli). Bu örneklere göre **gündem** sözcüğünün Türk dili kurallarına, yapısına aykırı sayılmaması gerekirdi, oysa kimi dilciler Türk dilinde böyle bir sözcük yoktur diye karşı çıktılar...

Fars. **rûz-nâme** (rûz/gün, nâme/yazılı belge, mektup, **ruzname** ise gündelik işlerin yazıldığı belge)...

GÜNEY, tr. **kün/gün**'den **kün-ey-küney/güney**...
Kök anlamı: güneşe, güneşin doğduğu yere yönelik olan, güneşe bakan, güneşe karşı, güneş gören. Uygur ağzında **kündin, kündini** (güney, güneyde), **kündiri** (güneyde), Anadolu halk ağızlarında **güneç** (güneş gören yer, güneşe yönelik yer, güney), **güney** (güney), **güneyi**, güney, güney, güneş gören)...
Güney sözcüğü, Anadolu türkçesinde eskiden beri söylenegelmiştir: «...**petev /betev**: ol yere derler ki muttasıl güneş tokuna, Türkide çoğaç ve güney ta'bir olunur... doğu, anlamınadır, batı karşıtıdır ve ol yere dahi denür ki boyuna güneş ala, Türkide çoğaç ve güney... denir. Bürh. s. 102, 146» (dili günümüze göre biraz değiştirilmiştir... Tar. Söz.).
Güney'den: **güneybalığı, güneybatı, güneydoğu, güneyli**...

GÜNGEN, tr. **gün**'den **gün-gen/güngen**...
Günü gösteren, günün dönemini, dilimlerini bildiren nesne, ar. **takvim** karşılığı, ayrıca **saat** anlamında. Türkçede **gen** ekiyle kökten kavram türetme süreklidir, yaygındır.
Görmek'ten **gör-gen/görgen** (iyi gören, SDD.), **gezmek**'ten **gez-gen/gezgen** (çok gezen, gezici), **düzmek**'ten **düz-gen/düzgen** (düzenli, uyumlu, derli toplu, hepsi için bk. SDD.)...

GÜNLÜK, sansk. **kunduruka** (günlük denen bitki, ağaççık)dan **kunduruk - kundruk - künrük - künlük - günnük / günlük**...
Türkçede **günlük** (güneşlik, örtü, şemsiye, gündelik, fars. **ruzname** karşılığı gündem, gölgelik, çadır örtüsü)...
Moğ. **küdji**, uy. **küji**. **küsi**, alm. **Weihrauch**, lat. **tus, thus, oliban (um)**, isp. **incienso**, itl. **incénso**, fr. **encens**,... Batı dillerinde geçen, lat. **candere** (yanıp ışıldamak)den türeyen sözcüklerin kökeni sanskr. **kandrah** (parlamak)tır...

GÜR, sanskr. **kur** (ses)dan **kür/gür**... ya da doğal ses, **gür**'den **gür**,..
Sözün yapısı, doğal ses, yansıma ses olduğu sanısını uyandırıyor, ancak sanskr. **kur** karşılığı tr. **kür, gür** ister istemez bir yakınlık izlenimi doğuruyor. **Kur, kür, gür, gur, gor** köklerinin özdeşliği gözönünde tutulursa **verimli, bol** anlamına gelen **gür** ile **gürlemek** eylemini doğuran **gür**'ü ayırmak gerekiyor.

Sanskr. **kur** (ses, yüksek ses), **kurami** (ses çıkarmak, gürlemek), tr. **kürlemek, gürlemek** (yüksek ses çıkarmak) eylemleri özdeş, eşanlamlı.
Gür I. sanskr. **kur** ile tr. **gür** (kür) arasında yaklaşma doğal kaynaklıdır. **Gür** II. **verimli, bol** anlamını içermesi genişleme nedeniyledir. **Gür** (bol, güçlü, yoğun, sık, verimli, Tar. Söz.).
Süm. **gurgur** (gürleme, **verimli, bol**), rus. **gora** (verimli, bol, **gürleme**), Uygur ağzında **kürlemek** (aldatmak, kandırmak, şaşırtmak), **kürlüg** (aldatıcı, kandırıcı, os. **hileli**)... Asya türkçesinde **gürlemek** karşılığı **kükiremek** söylenir. «Karalar bulıt örlep kükirep / kara bulut yükselip gürleyerek»...
Gür kökünün oluşmasında, doğaya öykünmenin, doğal seslerin yaratıcı bir etken olduğu, değişik dilleri yaklaştırdığı seziliyor...

GÜRLEMEK. sanskr. **kur**, ya da doğal ses **gür**'den **gür-le-mek/gürlemek**...
Kök anlamıyla yüksek ses çıkarmak, anlam genişlemesiyle bol, verimli olmak... **Gürelmek** (azgınlaşmak, aşırılığa kaçmak), **güremek** (kısrak, aygır istemek, döllenme eğilimi göstermek (Tar. Söz.), **gürleşmek** (gür, verimli duruma gelmek, bollaşmak), **gürlük** (**verimlilik, bolluk**, gelişkinlik), **gürüldemek** (gür gür ses çıkarmak), **gürül gürül**...

GÜRÜLTÜ, **gürlemek** (bk.)ten **gür-ü-l-tü/gürültü**...
Köke gelen **ü-l-tü, ı-l-tı** bg. eklerle genişleme. **Çağlamak**'tan **çağ-ı-l-tı/çağıltı, inlemek**'ten **in-i-l-ti/inilti, guruldamak**'tan **gur-u-l-tu/gurultu**, **şırıldamak**'tan **uğuldamak**'tan **uğ-u-l-tu/uğultu**...

GÜTMEK, es. tr. **küt** (izleme, bakma, kollama, yönetme, bekleme, uyma anlamları içeren kök)ten **küt-mek-kütmek/gütmek**...
Köke gelen **mek** ekiyle eylem türetme: **öt-mek/ötmek gül-mek/gülmek, kit-mek /kitmek** (gitmek), **kör-mek/körmek** (görmek, **göz**'den **z/r** dönüşümüyle, bk. **Göz**), **üt-mek/ütmek** bg. doğrudan doğruya **kökle mek** ekini alıp başlayan eylemler arasında **küt-mek/kütmek** (güttürmek, güdmek)...
Asya türkçesinde **küteçi** (güden, saklayan, koruyan, Uy.), **küte durmak** (beklemek, Uy.), **kütmek** (gütmek, bakmak, kollamak, özen göstermek, beklemek, Uy.), **kütmek** (gütmek, Kaş.), **küttürmek** (güttürmek, Kaş.), **küdmek** (durmak, beklemek, gözlemek, Kaş.), **küduşmek-köduşmek** (bekleşmek, Kaş.), **gütmek** (izlemek, uymak, kollamak, Tar. Söz.)...
Bu örneklerde, **küt, küd, güt** kökünün **kollamak, beklemek, izlemek, gözetmek uymak** bg. anlamlara gelen eylemlerin kaynağı olduğu belli, belirli. **Gütmek** eylemini **izlemek** anlamında aldığımızda **küt** kökünün başka bir özelliği ortaya çıkıyor. **İzlemek**, bir nesnenin, bir dirinin, bir olayın arkasından gitmek, yürümek, ardınca dolaşmak, kovalamak anlamındadır. Öyle olunca **küt** kökü **arka**, kıç karşılığı olan, **götürmek** (bk.) eylemini doğuran **köt** köküyle eşanlamlıdır. Bu durumda **kütmek/kötmek** bir nesnenin, bir olayın, bir kişinin **arkasından gitmek** karşılığıdır **götürmek** eylemini doğuran kökle birdir.

Anadolu halk ağzında **güt** (istek, erek, dilek, SDD.) anlamındadır, **güdmek-gütmek** bu kökle bağlantılıdır, bir ereğe varmak, bir isteğin olmasını, bir dileğin gerçekleşmesini beklemek anlamındadır, Asya türkçesindeki **küt** köküyle özdeş olsa bile anlam genişlemesine uğramıştır.

Sümer dilinde **gud** sözcüğü **öküz, sığır** demektir, **küt-güd** sözcükleriyle anlam bağlantısı içindedir, **kütmek, gütmek** eylemini oluşturma bakımından. Türkçede **kütmek, gütmek** çokluk sığır, koyun, keçi türünden evcilleri kollamak, otlatmak, bakmak, beklemek anlamında söylenir. Sümerce **gud** ile birleşme, özdeşlik doğaldır. Nitekim Sümer dilinde **gud** (sığır), **gudmah** (boğa), **gudam** (yaban boğası), **gudab** (inek), **gudapınlal** çift öküzü) sözcükleri **gütmek-kütmek** eyleminin doğal kökü olan **küt-küd-güt-güd** ile doğal bir yakınlık içindedir.

Bize kalırsa, süm. **gud** ile es. tr. **küt, güt, küd** kökleri özdeştir. Bunun karşıtı doğruysa **kütmek** eylemi ile **götürmek** eylemini oluşturan kök birdir, **kütmek, gütmek** arkadan gitmek, arkadan yürümek. izlemek anlamındadır, öyle olunca da fars. **gevt** (bk. **Göt**) ile eşkökenlilik sözkonusudur.

Dağda davar güderim
Emine'me selâm ederim
Emine'm kızını vermezse
Başımı da alır giderim
— hlt. —

Her kim öğüt vire işitmek gerek
Ulunun öğüdün gütmek gerek
— Kel. —

Gece uzunun aşkı güden bilür
Şeker nidüğün ağu yudan bilür
— Süh. —

GÜVERCİN, tr. gök/kök (gök, mavi, mor, yeşil anlamında)ten **kögermek-köğermek-göğermek** (yeşermek, mavileşmek, morarmak) - **göğerçin/gövercin/güvercin**...
Boynunun, kanatlarının mor, mavi, yeşil gibi değişik renk karışımı olması yüzünden **göğermek** (morarmak, mavileşmek, yeşermek), eylemiyle bağlantılı. Kök anlamı **morarmış, morumsu, mavimsi, yeşilimsi** demektir. Sözlük anlamı ise bilinen kuşun adı. **Göğer**'e gelen **çın-çin** ekiyle **göğer-çin/göğerçin**, **ğ/v** seslerinde olagelen sürekli dönüşümle **gövercin-güvercin**... Türkçede **çın, çin** ekleri yaygındır: **yal-çın/yalçın, hır-çın/hırçın, bıldır-cın/bıldırcın, el-çin/elçin** (ekin biçilirken elde tutulan saplar)... Alm. **Taube**, fr. **pigeon, colombe**, lat. **columba**, isp. **paloma**, itl. **colômba**, ing. **pigeon**, rum. **peristera**, fars. **kebûter** (mavili), ar. **hamame**, çuv. **kavakarcan**.

GÜVERTE, itl. **coperta** (anbar kapağı) dan **kuverta-güverta/güverte**...
Anadolu türkçesine, kıyı illerinden, gemici diliyle geçti, halk ağzında pek yaygın değil...

GÜVEYİ, es. tr. **küdegü** (konuk gelen, konuk olan)den **küdegi-küdeği-güveği/güveyi**...
Uy. da **küd** (bk. **Gütmek**) kökünden türeyen **küden** (konuk, gelip geçici, kalıcı olmayan, dışardan gelen) ile eşkökenli. Yeni evlenen kimsenin bu adı alması, ayrı ev tutup taşınması, ata ocağından ayrılması olayıyla bağlantılı bulunsa gerek...
Lat. **progener**, fr. **gendre**, alm. **Schwiegersohn**, isp. **yerno**, ar. **haten**, fars. **dâmâd**, gr. **gamdros**...

GÜVEZ, tr. **göğermek** (morarmak, yeşermek, mavileşmek)ten **göğez-güğez/güvez**...
Morla kızıl arası olan. Sözcüğün kökü **gök** (mavi, mor, yeşil anlamlarını içerir) tür, **kök**'ten **kök-e-r-mek - kökermek - gökermek - gögermek - göğermek gövermek - güvermek / güvez**...

Anadolu halk ağzında z sonekini alarak türemiş sözler epeycedir. **Göle-z/gölez** (köpek yavrusu, enik. Rum. **khopili**'den türemesine karşılık, sonuna gelen **ez** eki tr. dir, bk. **Göbel, Göbelez, Göbez**).

GÜYA, fars. **goften** (söylemek)den **gûyâ** (söyleyen) - **güya**...
Halk ağzında **sözde, sözüm ona** anlamındadır. Anadolu türkçesine Divan yazınından geçti. Halk ağzında **güyam** biçimi de var.

Aldi tabancasini
Güyam çakal vuracak
O beni vurdurusa
Sora kimlan duracak
— Kar. —

GÜZ, es. tr. **küz** (gölge, güneşi az yer, sıcakların azaldığı dönem)den **güz**.
En eski Türk sözlüklerinde, yazılı belgelerde **küz** sözcüğü yazdan sonra gelen dönem, **sonyaz, sonbahar** karşılığıdır. Sözün kökeni doğal bir olaydan kaynaklanır. Anadolu halk ağzında **kuz, guz** sözcükleri **güneş görmeyen yer**, güneş doğunca geç aydınlanan, geç ısınan, erken soğuyan yer anlamındadır. **Kuz yer** (güneş almayan yer), **guz ağaç** (güneş görmeyen yerde yetişen ağaç. Bu tür ağaçlar ev yapımında dayanıklı değil diye kullanılmaz, boyuna **güney yerin ağacı** aranır).
Küz (Kit.), **küz** (İbm.), **küz** (Kaş.), **küz** (Uy.) hep **güz** (sonbahar) anlamında. **Küzemek** (güz olmak,) **küzermek** (güzleşmek, güneş almamak, soğumak, **güz/küz** olmak), **küzlemek** (gözü geçirmek), **güzdek** (güzün yumurtadan çıkıp yeterince gelişemeyen civciv, yavru), **güzlek** (güz yağmuru), **güzle** (güzün ekilen ekinin yeşermesi), **küzlük** (güzlük, güzün kullanılan), **güzlük** (güzün ekilen ekin)...
Bu örnekler **küz/güz** sözcüğünün, başlangıçtan günümüze değin (yazıya geçen biçimiyle) sözcüğün değişmediğini gösteriyor. Yaz döneminin sonuna **küz/güz** denmesi ile, **küz/güz** sözünün içerdiği anlam arasındaki bağlantı güneşle, güneşin aydınlığı, sıcaklığı, bitkilerin, ekinlerin durumu, günlerin değişmesiyle bağlantılıdır. Durum başka dillerde de şöyledir:
Alm. **Herbsten** (ekin ekip biçmek)ten

Herbst (güz, sonbahar), sanskr. **krnati** (ekip biçer, alm. **Herbst** sözcüğünün kökeni), gr. **keiro** (kesmek, ekip biçmek, **krnati** ile eşkökenli), lat. **curtare** (kesmek, kısaltmak, biçmek, **krnati** ile bağlantılı), Germen-Latin dillerinde **ker-sker** köküyle başlayan bütün sözcüklerin kaynağı sanskr. **krnati** (o kesiyor, ekip biçiyor) sözcüğüdür. (bk. RGH.)...
Fars. **hazân** (güz)ın kökeni olan **heziden** de sararmak, kımıldanmak, sürünerek yürümek, dökülmek anlamındadır. Güzün yaprakların sararıp dökülmesi, yerlerde öteye beriye savrulması olayından dolayı **hazân**...
Ar. **harif** (güz) sözcüğü yemiş toplama, kış başlamadan yağan yağmur, güz yağmurları bg. anlamları içerir (Ter. Kam.). Bu sözcük de doğal bir olaya dayanarak güz döneminin adı olmuştur.
Bu açıklamanın ışığında, konuya bakmak gerekirse, **güz, küz** sözlerinin **güneşi az, gölgeli, kuytu, erken ısınmayan** bg. anlamları içeren **küzey, kuzey, kuz, guz** sözcükleri eşkökenli olduğu sonucu çıkar. Yaprakların sararması, dökülmesi, ekinlerin toplanması, yemişlerin derlenmesi gibi doğal olayların güneşle olan bağlantısı **küz, güz, küzey, güzey, kuz, guz** sözcükleriyle de doğal bir ilişki içindedir...
Hit. **zenas**, alm. **Hersbt** (kökeni açıklandı), fars. **hazân** (kökeni açıklandı), Latin kaynaklılar: fr. **automne**, itl. **autunno**, isp. **otono**, ing. **autumn**, lat. **autumnus** (köken sözcük)... Anadolu halk ağzında **derim-ayı** (ekinlerin, yemişlerin toplanması, derilmesiyle ilgili.).

GÜZEL, tr. göz (bk.)den **göz-e-l-gözel/güzel**...
Kök anlamı, gözle ilgili olan, göze değgin. Anlam genişlemesiyle göze iyi, tatlı, sevimli görünen, **güzel**, göz alan, göz çeken...
Ö-ü seslerinde, karşılıklı dönüşme, süreklidir: **yürümek**'ten **yör-ük/yörük** (yürüyen, boyuna dolaşan, konar-göçer, göçebe), **göğerçin/güvercin, köymek/küymek** bg...

Güzelavratotu, güzelce, güzelhatunçiçeği, güzelleme, güzellenmek, güzelleşmek, güzelleştirmek, güzellik...

Yaz gelip de beş ayları doğunca
Açılmış bahçenin gülleri güzel
Yaktı beni Fadime'nin nazarı
Zülüften yarılmış telleri güzel
— Karacaoğlan —

GÜZEY, tr. **kuz/küz** (güz, sonbahar, güneşin azaldığı dönem)den **küz-ey/güzey**...
Kök anlamı: güneş sıcaklığının az yansıdığı yer, dönem, güneşin doğduğunda, altta kalan, güneş sıcağından, aydınlığından yeterince yararlanamayan yer, dönem. **Güney** (bk.)'in karşıtı, **gölgelik**... Anadolu türkçesinde **kuzey** sözünün değişik söylenişi, **güzey**...

GÜZLEK, tr. küz/güz'den **güz-l-e-k- güzlek**...
Güz döneminde konaklanan yer, **yazlık**'tan sonra bir süre kalınan otlak, yaylım, yazı... (bk. **Güz**)... **Güzlek** (güz yağmuru), **Güzlek**'in başka bir karşılığı da **güzlük**'tür...

GÜZÜN, tr. **güz** (bk.)den **güz-ü-n/güzün**..
Güz döneminde, güz aylarında. **Yaz**'dan **yaz-ın/yazın**, **güz**'den **güz-in/güzün**... halk ağzında **güzin** daha yaygındır...

H

HABER, ar. **haber** (bilmek, yoklamak, sınamak)den **haber** (bir konuda duyulan, söylenen, bildirilen).
Ar. daki anlamından biraz uzaklaşmıştır. Kök anlamı, bir nesneyi iyice öğrenmek, bilmek düşüncesiyle denemek, evirip çevirip sınamaktır. **Haber almak** (bir konuda bilgi edinmek, söylenenleri duymak), **haber vermek** (bildirmek, bilgi vermek).
Hit. **hatressar** (haber, buyruk), **hatriyassar** (haber, buyruk)...

Kapisinun öğinde
Var yabani tutlari
Yolla bana bir haber
Keseyim omutları
— Kar. —

HABERDAR, ar. **haber** ile fars. **dâr**'dan **haber-dâr/haberdar**...
Kök anlamı: buyruk getiren, bildiren, bilen, olayı bilen, gören. Anlam genişlemesiyle, bir işin, bir olayın oluşunu bilen, bilmesine karşılık başkalarından saklayan.
Yanlış olarak, **haberdar olmak, haberdar edilmek** deyimleri türetildi. **San'atkâr** (bk.) gibi...

HAC, ar. **hacc** (yönelme, erek edinme, bir yere varmayı düşünme)den **hac**...
İslam dininin beş koşulundan biri, anlam genişlemesiyle. Kurban Bayramı öncesinde Ka'be'ye gitme, orada gerekli yerleri dolaşıp din törenlerine katılma...

HACI, ar. **hacc** (bk. hac)dan **hacı**...

HACİZ, ar. **hacz** (ayırma, bölme, tutup alma)dan **haciz**...
Türkçede, genellikle, borca karşılık yasal yollarla borçludan alınan nesneye denir.
Hacizli, haciz koydurmak, haciz koymak, haczettirmek...

HAÇ, fars. **hâc** (put, tapılan nesne)dan **haç**...
İslam inancına göre, Tanrı'dan başka, tapılan varlıkların hepsi...
Hristiyanlıkta, İsa'nın çarmıha gerilişini simgeleyen özel **im, haç**...

HAD, ar. **hadd** (sınır, uç, bitim yeri, kıyı, değer, cezâ)den **had**...
Haddini bilmek, haddini bildirmek, son hadde varmak, haddini geçmek (haddini aşmak)...

HADEME, ar. **hidmet** (hizmet, iş gören, yardım, yarar)ten **hâdim** (hizmet eden, hizmetçi) - çoğ. **hademe** (iş görenler, hizmet edenler, yardımcılar...

HADİSE, ar. **hudûs** (ortaya çıkma, olma, doğma, görünme)ten **hadise**...
Kök anlamı: olan, ortaya çıkan, doğan, görünen, **olay**...

HAFAKAN, ar. **hafakaan** (sıkıntı, acı, darlık, vuruş, çarpıntı)dan **hafakan**...
Türkçede **yürek çarpıntısı, yürek oynaması, yürek darlığı**...

HAFIZ, ar. **hıfz** (saklama, tutma, koruma, bulundurma)dan **hafız**...
Kök anlamı: saklayan, tutan, bulunduran, belleyen... anlam genişlemesiyle Kur'an'ı belleğine yerleştirip bir yere bakmadan okuyan, **ezberlemiş olan**...

HAFIZA, ar. **hıfz** (bk. **Hafız**)dan **hafızhafıza**...
Tutma, saklama, bulundurma, belleme yeri, tr. **bellek**...

HAFİF, ar. **hiffet** (yeğniklik, uçarılık, ağırlığı olmama)ten **hafif**...
Ağırlığı olmayan, yerden kolay kaldırılan, iz bırakmayan, tr. **yeğni, yeğnik**, uçarı, hoppa, anlam genişlemesiyle pek güvenmeye, inanmaya gelmeyen, boş, dengesiz, ölçüsüz...
Hafifçe, hafiflemek, hafifleşmek, hafifleştirmek, hafifletici, hafiflik, hafifsemek, hafiften...

HAFTA, fars. **heft** (yedi)den **hefte/hafta**..
Yedi günlük süre birimi. Anadolu halk ağzında **yedil** (hafta, yedi sayısıyla, fars. **heft** karşılığı, bağlantılı...

Alm. **Woche**, fr. **semaine**, sansk. **sapta** (yedi), gr. **hepta** (yedi), got. **sibun** (yedi), isp. **siet**, itl. **sette** (yedi), ar. **usbû**'...
Bütün dillerde **hafta** ile **yedi** sayısının bağlaşımlı olduğu görünüyor...
Haftadan haftaya, haftalık, haftalıkçı...

HAİN, ar. **hiyâne** (bir nesneyi eksiltme, azaltma, birine yıkım getirme)den **hâin/hain**...
Kök anlamı, bir nesneyi azaltan, eksilten, birine yıkım getiren, birini gözleyen, kendi kötülüğünü gizlemek için gözcülük eder görünen (Ter. Kam.)...
Tr. **kıyıncı, kıyıcı, hayın** (hain'den bozma)...
Hainleşmek, hainlik, hainlik etmek...

HAK, ar. **hakk** (doğru, gerekli, uygun, Tanrı)ten **hak**...
Kök anlamı, bir kimseye, bir nesneye gerekli olan, uygun düşen, yeterli, tüze, **yasa** bg.
Anadolu türkçesine, islam inançlarıyla birlikte girdi. Tanrı, tüze, doğru, gerekli, üleş bg. karşılığı söylenir.

HAKARET, ar. **hakir** (düşük, aşağı, yoksul, düşkün)den **hakaret**...
Tr. **yerme, aşağılama, küçümseme, değersiz sayma**...

HAKIKAT, ar. **hakk** (doğru, uygun, gerekli, üleş, Tanrı)tan **hakıkat**...
Kök anlamı: doğruluk, uygunluk, gereklilik, bağlılık, bir nesnenin, bir olayın özü, kaynağı, yapısı, içeriği...
Hakıkaten, hakıkatlı, hakıkatsız, hakıkî hep **hakk**'tan...

HAKİM, ar. **hükm** (buyruk, ayırma, seçme, yargı, sağlam, dayanıklı)den **hâkim**...
Kök anlamı: pekiştiren, sağlamlaştıran, ayıran, seçen, buyuran, yargı veren, geçerli kılan...
Tr. **yargıç**, es. tr. **yargucı** (yargı veren, sağlama bağlayan, pekiştiren, ayıran, seçen, buyuran)...(bk. **Hekim**)...

HAKİMİYET, ar. **hükm** (bk. **hâkim**)den **hâkim/hâkimiyet**...
Kök anlamı: bir konuda, bir yerde, bir ülkede, bir toplumda buyruk verme yetkinliği, **egemenlik**... Anlam genişlemesiyle, kendi başına buyruk yaşama yetkisi, **bağımsızlık, kendi kendine yeterlilik**...

HAL, ar. **hâl** (durum, bir yerde bulunma, davranış, devinme, tutum)den **hal**...
Tr. **durum, tutum, davranış biçimi, içinde yaşanılan süre**...

HALA, ar. **hâle** (annenin kızkardeşi)den **hala** (anlam değişmesiyle babanın kızkardeşi).

HÂLÂ, ar. **hâl** (şimdi, imdi, şimdiki)den **hâlâ**...
Şimdiki, şimdilik, şu durumda, içinde bulunduğumuz durum, gene...

HALAT, rum. **Xalos** (ip)dan **khalos-halos-halot-halat** (gemicilerin kullandıkları kalın ip.). **X/kh/h** sesiyle **kh-h-ha**...

HALAY, lat. **alae** (birlik)ten **alay** (lat. de **ae/ay**).
Anadolu topluluğu dışında bilinmemesi, **h** sesinin es. tr. bulunmaması, Anadolu türkçesinde sözcük başındaki seslilerin önüne **h, y** seslerinin gelmesi **alae-halay/halay** bağlantısını doğurabilir.

HALI, fars. **kali** (yünden dokunmuş yer örtüsü)den **halı. Kaliçe** (küçük halı), Es. tr **h** sesiyle başlayan sözcük olmadığı gibi, **halı** anlamını içeren, **halı** sözcüğüne kaynak olabilecek bir dil varlığı da yoktur. Bunun **Kalaç** (bir Türk boyu) adından geldiğini söyleyenler de vardır, ancak fars. da **kali** bilinen **halı** anlamını içerdiğine göre, sözcüğün kökeni **kalaç** olsa bile Anadolu türkçesine fars. **kali**'den geçtiği açık.

Fr. **tapis**, isp. **tapiz**, itl. **tappeto**, alm. **Teppich**, lat. **tapes**, gr. **tapes** (**tap** kökü örtmek anlamındadır, bu nedenle bütün batı dillerinde **tap** ortaktır.).

Tapis sözcüğü Anadolu dillerindendir. Frig dilinde **tapis** (örtü), **tapes** (örtü, yere serilen nesne, yaygı) sözcüğünün bulunması, **tap** kökünün örtmek, kaplamak anlamlarını içermesi, Batı dillerinde geçen **tap** kökünün Anadolu kaynaklı olduğunu gösterir.

Homeros'da geçen **tapis, tapeion, tapein** sözcükleri Anadolu kaynaklı olup, sonradan, gr. ye geçmiştir.

HALİS, ar. **hulûs** (arınma, katkısız olma, süzülme)tan **hâlis/halis**...
Kök anlamı: arınmış, süzülüp bütün kalıntılardan, tortulardan ayrılmış, katkısız. Anlam genişlemesiyle, olgun, aydın, açık seçik düşünen, ölçülü, oranlı kişi...
Halis insan, halis düşünce...
Halk ağzında **halis muhlis** (eksiği artığı, tortusu katkısı olmayan, pırıl pırıl, arınmış)...

HALK, ar. **halk** (yaratmak)tan **halk** (yaratılmış olan varlık).
Anlam genişlemesiyle toplumun belli bir kesimini oluşturan çoğunluk, halk. Tr. **budun**.
Hâlik (halk eden, yaratıcı, yaratan), **hallâk** (yaratan, Tanrı).
Halk'tan: **halkavcılığı** (demagoji), **halkavcısı** (demagog), **halkbilgisi** (ing. folk/halk, lore/bilgi-folklore/halkbilgisi'nden den çeviri), **halkçı, halkçılık, halkevi, halkodası, halkoyu, halkoyunları**...

HALKA, ar. **halka** (çember)den **halka**...
Fars. **çarh**, tr. deki **çark**'ın kaynağı (Bk. **Çark**).
Halkadizilişli, halkalanmak, halkalı, halkalıdamar, halkayay...

HALLAÇ, ar. **halc** (yün, pamuk savurma)dan **hallâc/hallaç**...
Kök anlamı: yün, pamuk gibi nesneleri yumuşatarak açan, savurup ayıran, yün tarayan, pamuk atan.

HAM, fars. **ham** (olgunlaşmamış, pişmemiş, çiğ)dan, **ham** (yeterince olgunlaşmamış).
Anadolu türkçesine yazın yoluyla girdi. **Ham adam** (kaba, olgunlaşmamış, gelişmemiş adam), **ham halat herif** (kaba, saygısız, incelmemiş kimse), **ham madde** (işlenmemiş madde, işlenecek olan madde), **ham sofu** (bilgisiz, katı, yalnız görünüşte dine bağlı kimse).

HAMAİL-HAMAYIL, ar. **himâle** (kılıç bağı, nusha/muska, kılıç kayışı)den **hamail** (halk ağzında **hamayıl**)...
Kök anlamı: kılıç bağları, kılıç kayışları, gebe kadınlar (**hâmile**'nin çoğulu olarak anlaşıldığında), muskalar.
Halk ağzında tekil olarak **muska** anlamındadır, öteki anlamları bilinmez.

Hamayilun zenciri
Vurdi belcüğezuni
Uzandum memesine
Tutdi elcüğezumi
— Kar. —

Avni'yâ mekr-i rakîb-i divî men
itsün diyu
Peyk-i âhun boynına takdum
hamâil şâh şah
— Fatih Mehmed —

HAMAL, ar. **haml** (yük)den **hammal/hamal**...
Yük taşıyan, yük taşıyıcı, yükçü...

Eski yari etdiler
Tirabzana bir hamal
Yarumun yuruyişi
Dersun Mustafa Kemal
— Kar. —

Hamalbaşı, hamallık...

HAMAM, ar. **hammâm** (sıcak yer, yıkanma yeri)dan **hamam**...
Ar. **hemm** (çok sıcak, aşırı sıcak)den **hammâm** (çok sıcak olan yer), tr. ye islam dini etkisiyle geçti. Tr. **yunak**...

Hamamın üçtür kurnası
Üçünde üç kız yunası
Üç kızın biri benim olası
A benim esmer güzelim
— hlt. —

Hamamanası, **hamamböceği, hamamcı, hamamcılık, hamamoğlanı, hamamotu, hamamtası**...

HAMARAT, lat. **emeritus** (becerikli, başarılı)dan, **emeret-h-emeretis-hemeret/hamarat**.
Tr. de **h** sesinin başa gelmesi olağan, **Ellen/Hellen**. Sondaki **us** ekinin düşmesi de olağan, **Herakleitos/Heraklit, Herodotos/Herodot** sözcüklerinde olduğu gibi.
Gr. **eumares** (becerikli, başarılı, işbilir), lat. **emereo** (becermek, başarmak, işgörmek)dan **emeritus**.
Emeritus - emerit - hemeret - hamarat gelişimi, halk diliyle olağandır. **Ergates /ırgat, khoriates/hoyrat** (Bk.) sözcüklerinde görüldüğünce. Bu sözcüğün Anadolu türkçesine, Anadolu'da konuşulan, Rumca aracılığıyla geçtiği belli.
Hamaratlaşmak, hamaratlık...

HAMİLE, ar. **haml** (yük)den **hâmil** (yükü olan, yükü bulunan) - **hâmile**...
Yükü olan kadın, gebe, karnında bebeği olan, halk ağzında **yüklü, ağırayaklı**...

HAMİNNE, tr. **hanım-nine**'den bozularak kısaltma, **haminne**...
Büyüknine, büyükanne, anneanne, babaanne bg. yöresel söyleyişler...

HAMUR, ar. **hamîr-hamîre** (hamur)dan **hamur**...
Gerçek anlamı, mayalanıp kabarma, ekşiyip gelme (**hamur geldi/ekmek yapılacak** niteliği kazandı). **Hamur** ile **hamr** (şarap eşkökenlidir (ikisi de **ha-**

mim-re üçlüsüyle yazılır, **hamîr**'in **ya**'sı köke sonradan eklendi.).

HAMUT, rus. **khomout** (koşum)dan **homut/hamut, kh** sesi tr. de **h** sesini verir.
As. **samadu**, ibr. **çemedh** sözcükleri **hamut** karşılığıdır.
Alm. **Kummet/Kumet** (hamut'tan alınma).

HAN I., fars. **hân** (ev, konak, konaklama yeri)dan **han**...
Yolcuların konup geçtikleri yer. Anadolu türkçesine yazın yoluyla geçti. **Han**'ın tr. **kağan** (sultan, padişah) sözünden gelen **han** (khan) ile ilgisi yoktur. Tr. **han** (hayvanların yattığı yer, **koyun hanı, deve hanı**), fars. **hân** (sofra, yemek yenen yer).
Hancı, hancılık...

HAN II., çin. **hanğ** (bir imparator ailesinin adı)dan **han**...
Es. tr. **Kağan/kan** (bir topluluğun başında bulunan yönetici, **Oğuz Kağan, Cengiz Kağan** bg.)dan **han**... köken çin. olmasına karşılık eski Türkler arasında benimsenen bir san olarak tr. **kan** (soy sop) ile, ses yakınlığı nedeniyle, eşkökenli sanıldı...

HANÇER, ar. **hancer** (ucu sivri bıçak, büyük bıçak)den **hançer**...
Fars. da da **hancer** biçimindedir, fars. **dûşne**... (ZŞ.)...
Hançerlemek, hançerlenmek...

HANÇERE, ar. **hancere** (gırtlak)den **hançere**...
Ar. da **hancere** (boğazlamak anlamındadır, Ter. Kam.)...

HANE, fars. **hâne** (ev, yuva)den **hane**...

HANEDAN, fars. **hânedân** (soy soy, aile, **hâne**'si/eski bir soyu, evi olan kimse, soylu)dan **hanedan**...

HANGAR, fr. **hangar** (araba yeri, arabalık)dan **hangar**...
Tr. ya yakın dönemlerde girdi. Tr. de **salaş**.

HANGİ, es. tr. **kangı/kankı** (?)dan **hangı/hangi**... **Kan-gı/kangı** (nerede).
Anadolu türkçesinde, XIII. yy. dan buyana, yazılı kaynaklarda görülüyor. Ancak, tr. **kan/kanğ** ile bağlantısını bulmak biraz güç. **Kan** kökünde **nerede, nerde** gibi sorulukların karşılığı var. **Kan-da** (nerde), **kan-dan** (nereden). Bu köke dayanılarak yorum yapılırsa **gı/kı** ekiyle **kan-gı/kan-kı** sözcükleri bir soruyu içerir, **nerdeki, neredeki (kan-da-ki)** karşılığını yansıtır.

Haberin vir bana, dir, bir söylegil
Kankı ildensin hikâyet eylegil
— Şeyd. —

Hafız olur han kıyında oturur
Kankı aştan diler ise götürür
— Ga. —

Başdan ayağa yarayım
Kangı derde ağlayayım
— Ali —

Behey ala gözlü dilber
Kangı bağın gülüsün sen
— Gevheri —

HANIM, es. tr. **kan/han** (bk. **Han** II.)dan **han-um-hanum/hanım**...
Han'ın, kağan'ın eşi, bayan han, anlam genişlemesiyle bayanlara verilen san, bayan karşılığı.
Hanımböceği, hanımefendi (bk. **Efendi**), **hanımeli, hanımgöbeği, hanımparmağı**...

HANİ, es. tr. **kangı** (bk. **Hangi**)dan **kanı/hani**...

Bu cihan gövde bigî anlar canı
Gövdeye bakma içi gör can kanı
— Veled —

HANÜMAN, fars. **hân-ü mân** (**hân/hane** /ev, **mân**/öteberi, ar. **eşya**)dan **hanüman**...
Gerçek anlamı, **ev ile içinde bulunan gereçler** (eşya).
Anlam genişlemesiyle varlık, varlıklı olma durum.

HAP, ar. **habb** (tane, tohum, çekirdek, bir yutumluk nesne, em)tan **hap**...
Bir yutumluk nesne, ilaç, sayrılara yutmaları için verilen, bir yutumluk em, **hap**...
Hapı yutmak, hapı yutturmak bg. deyimler...

HAPİS, ar. **habs** (suyu kesmek, akışı durdurmak)den **haps** (içeri atma, özgürlüğünü kaldırma, engelleme, alakoyma).
Hapise atmak, hapis yatmak, hapislik, hapse girmek bg. deyimler.
Hapishane (fars. **hâne**/ev ile), **hapislik, hapsetmek**...

HARA, fars. **hârâ** (katı taş, mermer, işlemeli kumaş)dan **hara**...
Anlam değişmesiyle **at ağılı, at yetiştirme yeri**. Çevresi taş duvarlarla örülü olduğundan.

HARABE, ar. **haraba** (**hrb**, yıkmak, bozmak)dan **harabe** (bozulmuş, yıkılmış, devrilmiş, eskimiş).
Fars. **vîrâne** anlamında. **Kalıntı, yıkıntı. Harâb** (yıkılmış, bozulmuş, yıpranmış, eskimiş), **harab olmak** (yıkılmak, yıpranmak, eskimek, bozulmak).

HARAÇ, ar. **harc** (gider ,tüketim)dan **harâç/haraç** (islam ülkelerinde müslüman olmayanlardan toplanan özel vergi).
Haraç vermek (gereksiz yere ödemek, emek karşılığı olmadan vermek), **haraç almak** (açıktan almak, emek tüketmeden almak), **haraca bağlamak** (emeksiz parasını almak) bg. deyimler.

HARAM, ar. **hurm** (bir nesnenin yasaklanması)dan **harâm/haram** (yasaklanan).
Bir kimsenin başkalarınca görülmesi uygun olmayan, gizli, yerleri. Kimi yörelerde erkeğin eşi, **kadın**, çocukluk çağını geçmiş **kız**.

HARCAMA, ar. **harc** (tüketme) ile tr. **a-ma** eklerinden **harc-a-ma** (tüketme, gider), **harcanacak** olan, (Bk. **Harç**).

HARÇ, ar. **harc** (dışa atılan, tüketilen, kullanılan)dan **harç**...
Alışverişte, yapım işlerinde tüketilen nesne, **duvar harcı** (duvar örmede kullanılan gereçler), **ev harcı** (evin geçimi için gereken gelir)...

HARÇLIK, ar. **harc** (Bk.) ile tr. **lık** ekinden **harç-lık/harçlık** (tüketilmek için ayrılan belli bir para).
Yol harçlığı (yolda tüketilecek nicelikte para), **cep harçlığı** (günlük gideri karşılayacak para). Hl. **haşlık**.

Başunda gara başluk
Gel olalum gardaşluk
Tükendisa haşluğun
Vereyim sana haşluk
— Kar. —

HARİTA, lat. **charta** (belge, kanıt)dan, gr. **kharta**, tr. **harta/harita**.
Kh seslerinin **h** olarak okunması tr. de yaygındır.
Alm. **Landkarte**, fr. **carte**, isp. **carta**, itl. **càrta**, ing. **chart**, fars. **nakşe-i coğrafiyâ**, ar. **harita**.

HASIR, ar. **hasîr** (sıkıştırılmış, bastırılmış nesne)den **hasır** (bildiğimiz, sazdan yapılmış örtü, döşemelik).
Hasr (sıkıştırmak, bastırmak yoluyla yapılmış taban örtüsü).
Hasır altı etmek (bir nesneyi, bir olayı örtbas etmek, savsaklamak), **hasır altında gizlenmek** (örtbas edilmek, saklanmak, atlatılmak, savsaklanmak).

HASTA, fars. **haste** (tedirgin)den **hasta** (sayrı, sağlığı bozulmuş).
Hastalanmak (hasta olmak), **hastalık** (sayrılık) gibi tr. **lanmak, lık** ekleriyle türemiş fars. tr. sözcükler.

HAT, ar. **hatt** (çizgi, yol, yazı, buyruk, ölçü, yön)tan **hat**...
Anadolu türkçesine yazın yoluyla girdi. Fars. **hât** (çaylak), ar. **hattât** (hatt/yazı'dan güzel yazı yazan, yazı ustası)... hit. **hattatar** ,(yazı, belge)...
Hat çekmek (yol yapmak, bitirmek, sonunu göstermek, buyruk salmak, yazı yazmak, önlemek, yasaklamak)...
Hit. **hattata** (yazı)...

HATA, ar. **hatâ'** (şaşma, yanlış yola sapma, eğrilme, yanılma)dan **hata**...
Anadolu türkçesine yazın, bilim yoluyla girdi, kimi yerde ar. **günah** karşılığı söylenir.

HATIL, ar. **hatl** (ağaç direk, duvarı bağlama direği)dan **hatıl** (direk, bağlama direği).
Anadolu türkçesine ar. dan geçtiği ileri sürülen **hatıl** sözcüğüne başka bir kaynak arayacağız. Hitit dilinde **hattalu** (hatıl, duvar direği) sözcüğüyle ar. **hatl** arasında htl bağlaşımı gelişigüzel olmasa gerek. Uygarlık tarihinde, duvar yapımının Araplardan en az, birkaç bin yıl önce, Anadolu'da bilinip uygulandığı yazılı belgelerden, eskiçağ ev kalıntılarından anlaşılıyor. Araplarda duvar örme çok sonra olduğu gibi, **hatıl** geleneği de yenidir. Bize kalırsa **hatıl-hatl** sözlerinin kaynağı **hattalu**'dur.

HATIR, ar. **hutur** (düşünme, iz, kalıntı) dan **hâtır/hatır**...
Türkçeye yazın yoluyla geçti. (Bk. **Hatıra, Hatırlamak**)...

HATIRA, ar. **hutur** (içte kalan, düşünme, tortu, iz, kalıntı)dan **hatıra** (anı, bellekte iz bırakan, unutulmayan).
Ar. da, bir kimsenin içine kapanıp kendi kendisiyle konuşmasına da **hutur** denir. Bu kökten türeyen **hatıra**'da kendi kendisiyle konuşup, geçmişi anma anlamı da saklıdır. **Hatıra** (gerçek anlamda, **insanın içinde, belleğinde kalan**'dır).

HATIRLAMAK, ar. **hatır** (içte olan, gönül, içte kalan) ile tr. **la-mak** eklerinden **hatır-la-mak/hatırlamak** (anmak, anımsamak, özünde duymak).

HAVA, ar. **havâ** (boşluk, yerle gök arası)dan, **hava** (boşluk, yel, soluk).
Peygamber **Adem**'in eşi **Havva** ile ar. **havâ** arasında bağlantı yoktur, kadın adı olan Hind-İbrani dillerindendir. Ar. **cevf** (boşluk, fezâ).
Tr. **yil, yel, soluk**, alm. **Luft**, fr. **air**, sanskr. **vâyûh, vâtah** (esmekle ilgili, esiyor), gr. **avra**, lat. **aer**, isp. **aire**, itl. **aria**, alm. **Wind** (esmekten), got. **winds** (esmekten). Hind-Avrupa dillerinde **hava** (yel) anlamına gelen sözcüklerin kökünde **esmek** eylemi saklıdır.

Lazutlar alçak alçak
Hava doldi yağacak
O incecuk bellere
Aca kim sarilacak
— Kar. —

HAVUÇ, fars. **hevîc** (havuç)tan **havuç** (bilinen iri köklü, yemeklik bitki). Tr. de **havuç** anlamında **geşür, gezer, gizri** sözcükleri var.

HAYDİ, ar. **hite** (gelin, geliniz)den **haydi** (gelin, buraya).
Ar. **hite**'nın türkçe söylenişi **heyte**'den **heyde/haydi.**
Halk ağzında **haydi** (gel), rum. **ede** (gel), **haydin** (gelin) sözcükleri ar. dan kaynaklanıyor. **Haydin artık** (gelin artık), **haydin namaza** (gelin namaza). Kimilerine göre **haydi** ar. değil rum. **ede** kökenlidir: **ede** (ok. **hede**). Bizce ar. **hite**'den.

HAYIR, ar. **hayr** (iyilik, yardım)dan **hayır**...
Bu sözcüğün tr. de biri olumlu, biri olumsuz iki ayrı anlamı vardır. **İyilik, yardım** ile **olmaz, yok, değil.**
Anadolu türkçesinde, Arap yazılarıyla, yazılan **hayır** (iyilik, yardım) ile **hayır** (olmaz, değil, yok) sözcükleri birdir, **ikisi de «noktalı» h** ile yazılır. Bu durumda, **hayr** sözcüğünün iki karşıt anlamı hangi yolla kazandığını saptamak kolay değildir. Ar. da şaşkınlık bildiren **hayr** (hayır) ise **«noktasız» h** ile yazılır. Demek anlam bakımından iki **hayr**'ı yanyana getirme olanağı vok.
Halk ağzında **hayır ola** (işin iyi gelsin, mutlu olsun) ile **hayırdır inşallah** sözleri eşanlamlıdır, ikisinde de **hayır** iyilik karşılığıdır. Oysa **hayır gelmem**'de «olmaz, gelmeyeceğim» gibi bir yadsıma anlamı var. Osmanlı ağzında, **hayir** diye yazılıp **incir** anlamına gelen bir sözcük var (Burhan-i Kati), ancak kaynağı kesin değil.
Hangi anlamda alınırsa alınsın **hayır** türkçe olmadığı gibi ne yolla **iyilik, olmaz, değil** (türkçede) anlamlarını kazandığı da açık değildir.
Fars. da geçen **hayr** sözcüğü de açık değildir. Anlam genişlemesi olayı da bu sözcüğe pek uymuyor.

HAYLİ, ar. **hayl** (at)dan **hayli** (çok, kalabalık).
Önce fars. ya **sürü, at sürüsü, birlik** anlamıyla geçti, sonra fars. dan tr. ye eşanlamla, yazın yolundan girdi.
Onun hayli yeri var (onun çok yeri var), **hayli kalabalık** (çok kalabalık).

HEBA OLMAK, ar. **hebâ** (toz)dan, **heba olmak** (toz olmak, yok olmak, ortadan kalkmak) deyim.

HECE, ar. **hecâ'** (söz, yerme, aşağılama, bir solukta söylenen söz)den **hece**...
Hececi (hece denen ölçüyle koşuk düzen ozan), **hecelemek, heceli**...

HEDEF, ar. **hedef** (okçulukta nişan yeri, nişan alınan yer)ten **hedef**...
Anlam genişlemesiyle **erek**, varılmak istenen yer, **amaç**...

HEDER OLMAK, ar. **heder** (boş, boşa gitme, yok olma)den **heder olmak**...
Anlam genişlemesiyle **sonuçsuz kalmak**, yapılan işten olumlu sonuç alamamak. Ayrıca **heder** (içi boş, çürük, kof)...

HEDİYE, ar. **hediyye** (değer, karşılık, beğenilmek için birine verilen nesne, armağan)den **hediye**...
Anadolu halk ağzında **gönderme** (hediye), **sungu, sunuk**...

HEKİM, ar. **hakîm** (**hikmet/bilgelik**'ten, bilge, bilgin, çok bilen, ince sezişli)den **hekim**..
Arap dilinde, kök olarak, **hekim** ile **hâkim** özdeştir. Değişik okunuşlara göre **hükm** (yargı)den **hâkim** (yargıç, egemen ile **hikm** (hikmet, bilgelik)den **hakîm** (bilge) ayrı görülürse de, bu ayrılık, kök söğcüğün okunuş değişikliğinden gelir.. (bk. **Hâkim**)...
Tr. **otacı** (es. tr. **ot/ilaç**'tan), **emçi** (es. tr. **em/ilaç**'tan)..

HELÂ, ar. **halâ'** (boş, ıssız)dan **helâ**...
Tr. **ayakyolu**... kişinin tek başına, boş, ıssız olan bir yerde, özel işini görme-

sinden dolayı, **halâ'** (boş, ıssız) ile bağlantılı.

HELÂL, ar. **helâl** (bir yere konmak, kondurmak, bir nesnenin kullanılmasını uygun görmek)dan **helâl**..
Anlam genişlemesiyle, din bakımından, bir nesnenin kullanılmasını, bir yerde oturulmasını uygun görmek. Anlam değişiklikleri, kökün ayrı ayrı okunuşundan kaynaklanıyor (Ter. Kam.)...

HELÂLLAŞMAK, ar. **helâl** (bk.)den **helâl-laş-mak/helâllaşmak**..
Anlam genişlemesiyle, alışverişte, bir iş konusunda, sözleşmede, yola çıkarken, karşılıklı olarak anlaşmak, birbirinden iyi yürekli olarak ayrılmak..

HELVA, ar. **hulv** (tatlı)dan **helva** (şekerle un karışımı tatlı).
Helvacı, helvacıkabağı, helvacıkökü, helvacılık,...

HEM, fars. **hem** (daha, dahi, bile, ile)den **hem**...
Birlik, yanyanalık, eşlik, özdeşlik bg. bildiren, eski Türk dilinde, **takı, dakı**, Anadolu türkçesinde **daha, dahi** sözleriyle karşılanan bağlaç, balirteç...
Hem bu hem o (bu da, o da), **hem-şehri/hemşeri** (il-deş), **hem-şire** (süt-teş/kızkardeş), **hem yerde hem gökte** (yerde de, gökte de), **hem onunla hem bununla** (onun ile, bunun ile birlikte)...

HEMEN, fars. **hemân** (birden, ivedice, ardısıra, olur olmaz)dan **hemen**..
Tr. ye yazın yoluyla girdi. Hl. **haman** denir. **hamancak/hemencek, hemencecik**. fars. tr. karışımı **hemen-cek, hemen-cecik**.

HEMPA, fars. **hem-pây** (ayaktaş)dan **hempa**...
Fars. **hem** (ile, birlikte, özdeş, eş), **pâ/pây** (ayak) - **hem-pâ/pây** (ayaktaş, arkadaş, eş görüşte olan). Anadolu türkçesinde, biraz yerici, küçültücü anlamda söylenir.

HEMŞERİ, fars. **hem-şehrî** (ildeş, bir ilden olan)den **hemşehri/hemşeri**...
Bir ilden, bir yöreden olan kimselere verilen genel nitelik, kimi yerde ad.

HEMŞİRE, fars. **hem-şire** (**hem/eş, özdeş, şir/şire-süt / hemşire-sütteş**)den **hemşire**...
Kök anlamı: bir anadan, bir memeden emen kız, kızkardeş. Anlam genişlemesiyle, **başkalarına karşı kızkardeşi gibi davranan bayan, kızılay hemşire'si**...

HENDEK, ar. **hendek** (suyolu, uzun çukur, ark), ten **hendek**.
Ar. ya fars. **kende** (suyolu, ark) sözünden değişerek geçmiş, sonra Anadolu türkçesine girmiş.
Kende (sığır ağılı, koyun ağılı işi gören, genellikle yüksek yaylalarda, soğuktan korunmak için yerde açılıp üstü örtülen büyük barınak).

HEP, tr. **köp/küp** (çok, bütün)ten **k/h-ö/e/p-(k)h (ö) e/p-hep**.
Asya türkçesinde **köp/köb** sözcükleri **hep** anlamını içeriyor. Anadolu ağızlarında **k/h** dönüşmesi de **ö/e** dönüşmesi de yaygındır. **Elinin körü/ölünün guru** (ölünün mezarı) deyimi **öl/el** dönüşümünü gösterir. (Bk. **Elinin körü**), **akşam/ahşam** sözcüklerinde **k/h** dönüşmesi. Böylece **k/h, ö/e** dönüşmesiyle **köp/hep**.
Fars. **heme** (hep, boyunca), gr. **apas** (hep). Anadolu türkçesinde XIV. yy. dan bu yana **hep, hepi, heppi** sözcükleri geçiyor. Peh. **vesp** (hep), **hervesp** (hep)...
Vesp-hervesp-apas-köp-küp-hep (**p** sesi değişmiyor)...

HER, fars. **her** (hep, tekil olarak, kişi, bütün)den **her**...
Türkçede, tek başına pek kullanılmaz, yanına başka bir sözcük alır: **her biri, her adam, her yerde** bg.
Anadolu türkçesinde, en yaygın yabancı kökenli sözcüklerden biridir, arapça, türkçe sözcüklerle birleşir, yeni sözler türetmeye yarar. **Her-şey** (fars., ar.), **her-gün** (tr.), **her-taraf** (ar.), **her-zaman** ar.), **her-yer** (tr.)...

HERK ETMEK, erm. **herg** (toprağı sürme) ile tr. **etmek**'ten **herketmek** (toprağı sürmek, tarla sürmek).
Tr. de **sürmek** (tarlayı sürmek, ekin ekmek için tarlayı sapanla eşmek).

HERKES, fars. **her** (hep) ile **kes** (kişi)ten **her-kes/herkes**..
Gerçek anlamı, **hep kişi, her kişi, her insan**, bütün insanlar (bk. **Her**)...

Dağlarda meşelerde
Gülyağı şişelerde
Herkes aldı yarini
Ben kaldum köşelerde
—Kar.—

HERZE, ar. **herise** (kokulu otlardan yapılan bir yemek)den **herze**.

Tr. ye anlam değiştirerek, biraz da yerici bir içerikle geçti. **Herze yemek** (gereksiz iş yapmak, yanlış iş görmek). **Herze vekili** (saçma sapan işler yapan, dengesiz kişi).

HESAP, ar. **hisâb** (sayma, dizme, sıralama)tan **hesap**...
Hesapça, hesapçı, hesapçılık, hesaplamak, hesaplanmak, hesaplaşmak, hesaplı, hesapsız, hesapsızlık..

HEVES, ar. **heves** (bir nesneye duyulan eğilim, istek)ten **heves**...
Daha çok gelip geçici, sürekli olmayan, istek, kısa süreli eğilim..
Heveskâr, (fars. **kâr/yapan**, isteyen, eden ile **heves**'ten **istekli**), **heveskârlık** ar., fars., tr.) **heves-kâr-lık**), **heveslenmek, hevesli, hevessiz**...

HEYECAN, ar. **heyc** (tozmak, toz toprak olup uçuşmak, karışmak)ten **heyecân/heyecan**..
Kök anlamı: toz olmak, tozmak, tozlanmak, karışmak, alt üst olmak bg. Anlam genişlemesiyle coşma, taşma, aşırı sevince kapılma bg...

HEYKEL, ar. **heykel** (yüksek yapı, büyük yapı)den **heykel**..
Anlam genişlemesiyle bir varlığın değişik gereçlerden yapılan benzeri, **heykel**, tr. **yontu, yonut**....
Heykelci, heykelcilik, heykeltrâş (fars. **trâşiden/yontmaktan trâş/yontan, yontucu** ile, **heykel-trâş/heykel yontan**), **heykeltraşlık**...

HEYULA, gr. **hyle** (madde)den, ar. **heyula**.
Ortaçağda, islam felsefesine, Yunan düşüncesinin özdeğe (maddeye) verdiği **hyle** adı, **heyula** oyarak girdi. Ar. okunuşuyla **heyûlâ**'ya dönüşen **hyle** yer kaplayan varlık, somut nesnedir, gr. **hile/hüle** okunur. Halk dilinde **heyula** denince doğaüstü, görülmemiş bir yaratık düşünülür. **Heyula gibi, karşıma heyula gibi dikildi.**
İslam düşüncesinde tin (ruh) kavramının karşıtı olan **heyula**, daha çok, **Yeni-platoncu** felsefenin gelişimiyle yayılmış, sonraları özdek kavramına yerini bırakmıştır. Anadolu'da doğup gelişen **doğacı felsefe** anlayışına göre **hyle** (heyula) denen yapıcı, kurucu öz, varlık ilkesi, diridir (canlıdır). İslam düşüncesinde, Yeni-platonculukta ise hyle (heyula) diriliğin, tinin karşıtıdır, cansızdır, tin özdeğin dışında, üstün bir varlıktır.

HIRİSTİYAN, yun. **Khristus** (İsa)dan **Khristianos** (İsa'ya bağlanan), tr. **hristiyan**.
Bütün Batı dillerinde **Khristianos**'tan türeme sözcükler, **hristiyanlık** anlamında söylenir.

HIRKA, ar. **hırka** (kalın yünden örülmüş giysi, çuha)dan **hırka**.
Lat. **cilicium** (Kilikya, Adana yöresi) yönünden örülen kaba giysi, **cilicia** (Kilikya), keçi kılından örülen üstlük. İlkçağda gemicilerle erlerin giydikleri kalın giysi, **cilicia** sonraları genel bir giysi olur. Ar. **kerâke, kerrâke h(x)ırka**, tr. **kürk** kürt, **kerik** sözcükleri **cilicia** ile eşanlamlıdır.
Bas. **sarica**, fr. **caraco** (kalın, kadın cekeli), fr. **cilico** (keçi kılından örülmüş giysi, sof), ing. **cloak**.
İmdi **cilicia-cilice-carica- caraco- kerâke-kerik-kürk - hırka** (çoğ. **hırâk**) sözcükleri arasında kök bağlantısı belli. **C-H-K** seslerinde dönüşme **X** sesinin değişik okunuşları yüzündendir, **C K H X** (kh, ks) seslerinde dönüşme yaygındır. **C/k (caraco- karako), k/h-kırgız/hırsız** (Bk.) bu nedenle **hırka- caraco-sarica** sözcüklerinde **h-c-s** sesleri birbirine aykırı değil. **Khristos-Hristos/kh-h** dönüşmesi...

HIRLAMAK, tr. **hır** (doğal ses)dan **hırla-mak/hırlamak**...
Hır diye doğal sesler çıkarmak...
Hırlanmak, hırlaşmak, hırlatmak.

HIRS, ar. **hırs** (aşırı istek, azgınlık, aşırı eğilim, tutku)tan **hırs**...
Bir nesneye karşı duyulan aşırı istek, aşırı eğilim (Ter. Kam.).
Hırs'tan: **hırslanmak** (kızmak, aşırı istek duymadan dolayı azıtmak, anlam genişlemesiyle), **hırslandırmak** (aşırı bir istek uyandırmak, kızdırmak, azgınlaştırmak, anlam genişlemesiyle), **hırslı** (tutkulu, azgın, aşırı istek[li])...

HIRSIZ, tr. **Kırgız** (bir Türk topluluğu) dan **kırgız-hırsız** (Kırgızların ılgarcı, saldırıcı, alıp kaçıcı olmalarından).
K-h dönüşümü: **okşamak-ohşamak, akşam-ahşam, kokmuş-kohmuş** bg. **kırgız-hırsız.**
Ir (utanma, sıkılma), bundan **ırsız** (utanmaz, sıkılmaz, saygısız) türemiş. **Kırgız-hırsız** bağlantısını **ır**'la birleştirenlere göre **k-ır-sız/kırsız/hırsız** ilişkisi doğar. **Irlı** (utanan, saygılı), **ırsız**

(utanmaz, saygısız), **hırlı** (utanan, saygılı), **hırsız** (utanmaz, saygısız). Hangi anlamda alınırsa alınsın, sözün kökü **kır/hır-ır** bağlantısı içinde kalıyor.

HIRSLANMAK, ar. **hırs** (bk.)tan **hırs-la-n-dır-mak/hırlandırmak**...
Öfkelendirmek, kızdırmak..

HIRSLANMAK, ar. **hırs** (bk.)tan **hırs-la-n-mak/hırslanmak**..
Öfkelenmek, öfkesi kabarmak, kızmak..

HIRT ÇIKARMAK, ar. **hırt** (sayrılanan insanın, hayvanın memesinden çıkan sarı su, irinli su) ile tr. **çıkarmak**'tan deyim, **hırt çıkarmak** (arabozuculuk etmek, dengeyi bozmak, uyumsuzluk yaratmak bg.).
Hırt (beceriksiz, başarısız, dengesiz bg.) yerici bir söz olarak da söylenir. **Hırtın biri** (arabozucu, dengesiz, beceriksiz, başarısız biri), **hırt herif**....

HIŞILDAMAK, tr. **hış** (doğal ses)ten **hış-ı-l-da-mak/hışıldamak**..
Kök anlamı, **hış hış** diye doğal sesler çıkarmak. Anlam genişlemesiyle, soluk soluğa gelek, hızlı soluk almak. **Hışıltı, hışıltılı**..

HIŞIRDAMAK, tr. **hış** (doğal ses)ten **hış-ı-r-da-mak/hışırdamak**..
Hışır hışır sesler çıkarmak.
Hışırdatmak, hışırtı, hışlamak,... **hış-hışır** kökünden eklerle türetmeler..

HIYANET, ar. **hıyâne** (bk. **Hain**)den **hıyanet**...
Tr. de, ar. **hâin**'den bozma **hainlik/hayınlık**.... denir.

HIYAR, ar. **hıyâr** (yazılışına göre anlamları değişir, **bağımsızlık, davranış özgürlüğü, iyilikler, salatalık** denen bitki.) dan **hıyar** (salatalık, islam hukukunda özgürlük, bağımsızlık, iyilikler).
Tr. de **salatalık** anlamında söylenir, bir bitkidir. Hl. yerici, kötüleyici nitelik taşır, **hıyar herif** (kaba, saygısız, bilgisiz, görgüsüz adam bg.).
Alm. **Gurke**, lat. **cucumis**, fr. **concombre**, itl. **cocomero**, isp. **cohombro**.

Bahçesinde hıyarlar
Usul söyle duyarlar
İki gönül bir olsa
Bize nikâh kıyarlar
—hlt.—

HİÇ, fars. **hiç** (yok, olmayan)ten **hiç**, anlamı değişmemiş.
Hiçlik (fars. **hîçî** -yokluk karşılığı), **hiç kimse** (kimse değil, kimse yok)..

HİLE, ar. **hile** (yol, fars. **çare** karşılığı) den **hile** (aldatma, kandırma, tuzak). Ar. da bir işin kolayını, olurunu bulmak, olanak aramak anlamındadır, tr de anlam değişikliğine uğramış.

HİLEBAZ, ar. **hile** ile fars. **bâz**'dan **hilebaz** (aldatıcı, kandırıcı, tuzak kurucu, hileci).

HİLEKÂR, ar. **hile** ile fars. **kâr**'dan **hilekâr** (hileci, hile yapan, tuzak kurucu, aldatıcı, kandırıcı bg.).

HİNDİBA, gr. **hentybon** (hindiba)dan **hindiba** (hindiba, bilinen bitkinin adı). Lat. **intybus**, alm. **Zichorie**, ing. **chicory**, fr. **chicorée**, isp. **achicoria**, fars. **hindibâ**..
Tr. ile fars. özdeş olduğuna göre birbirinden alma olabilir, ancak kök gr. dir.

HOCA, fars. **hâce** (öğretmek, usta, uzman)dan **hoca**.
Fars. yazılışı **hevâce** biçimindedir, bunun okunuşu **o** sesini de verir, bu nedenle, ar. yazılarının bir özelliği olarak **hâce hoca**'ya dönüştü (**elif, vav** sesleri yanyana gelince, **u, o** sesi verir). Fars. sözlüklerde **huvâce** biçiminde de geçer. Gene fars. da **horoz ibiği**'ne de **hâce-huvâce** denir.

HOKKA, ar. **hokke** (boya kabı) den fars. **hukke**, tr. **hokka** (boya kabı, yazı yazmaya yarayan boyanın konulduğu özel kap.).

HOKKABAZ, fars. **hukkebâz** (hokka ile oyun göstermek, hokka oyunu oynayan), **hokkabaz** (aldatıcı, kandırıcı).
Bâziden (oynamak)den **bâz** (oynayan, oyun gösteren), **hokka-bâz** (hokka oyunu gösteren, hokka oyuncusu), **hokkabaz**.

HOROZ, fars. **hurûs** (horoz)dan **horoz** (tavuğun erkeği).
Horozlanmak (yiğitlik taslamak, erkeklenmek).
Horozayağı, horozbina, horozcuk, horozgözü, horozibiği, horozluk, horozmantarı, horozsiklet...

HORTLAK, tr. **hort** (doğal ses, yansıma ses)tan **hort-lak/hortlak**..
Hortlamak, hortlatmak, hortlattırmak...

HORTUM, ar. **hortûm** (fil burnu, hortum) dan **hortum**...

HORULDAMAK, tr. **horul** (doğal ses, yansıma ses)dan **horul-da-mak/horuldamak**...

HOŞ, fars. **hûş** (güzel, iyi, çekici)dan **hoş** beğenilen, yarayışlı, tatlı bg.
Hoşa gitmek (beğenilmek, sevilmek, ilgi çekmek), **hoşlanmak** (beğenmek, ilgi duymak).

HOŞAF, fars. **huş-âb** (tatlı su, içimi güzel su)tan **hoşaf**...
Fars. **hûş** (tatlı, güzel), **âb** (su)...

HOŞBEŞ, fars. **hûş** (hoş, tatlı) ile tr. **beş** (yakıştırma ses, **hûş** ile uyum **sağlama** sesi)ten **hoş-beş/hoşbeş**...
Halk ağzında **üşbeş** (üç-beş), **eşbeş** (eş-beş, birbiriyle eş, arkadaş olma) bg. türetmeler...

HOŞGELMEK, fars. **hûş/hoş** ile tr. **gelmek**'ten **hoşgelmek**...
Fars. **hûşâmeden** (hoş gelmek) eyleminin karşılığı...

HOŞGÖRÜ, fars. **hûş/hoş** ile tr. **görü** (görmek)den **hoş-görü/hoşgörü**...

HOŞLANMAK, fars, **hûş/hoş** ile tr. **lanmak** ekleriyle **hoş-lan-mak/ hoşlanmak**...

HOŞNUT, fars. **hûşnûd/hoşnud** (beğenen, onaylayan ,uygun gören)tan **hoşnut**...

HOŞSOHBET, fars. **hûş/hoş** (bk.) ile ar. **sohbet** (söyleşi)ten **hoş-sohbet/hoşsohbet**...

HOTOZ, gr. **khutos** (örtü)dan **hotoz** (örtü, başlık).
Eskiden Türklerde, at tüyünden örülen örtü, başlık, bayrak **tuğ**, atın boynundaki uzun kıllar da **kutas** sözcükleriyle anılırdı. Eski Türk sözlüklerinde (Kaş.) **kutas** diye bir sözcük yok. **Kutas**'la **khutos** arasındaki benzerlik de açık, **khutos- kutas** (hangi yolla geçtiği belli değil), ancak **hotoz**'la **kutas** eşanlamlı değil, oysa **khutos**'la **hotoz** eşanlamlı. Rus. **kutaç** (kutas, tr.den geçse gerek), sanskr. **cuda** (tepelik, örtü) ile **khutos-kutas-cuda** bağlantısı.

HOVARDA, fars. **huvâr** (yiyici, yiyip içici)dan **huvâr-de/ hovarda**...
Kök anlamı: **hurden** (yemek içmek)den **yiyen içen**, anlam genişlemesiyle, eğlence, çapkınlık için bol bol yiyip yediren, yedirip içermekte eliaçık davranan. **Huvâr** sözcüğü tr.ye halk ağzıyla geçtiğinden epey değişikliğe uğramış, sondaki **de** ekini almasında yöresel ağız etkisi ağır basmış. Fars. da **doğru, aşağılık, bayağı, güneş, ay, düşük, yoksul** bg. anlamları da vardır...
Hovardaca, hovardalaşmak, hovardalık...

HOYRAT, gr. **kroriates** (köylü, dağlı, kırlı)ten **horiat/horyat/hoyrat** (kaba, incelmis. dağdan gelmiş) biçiminde anlam değişmesiyle. Gr. **kh** sesi **h** de okunur, **khor/hor**.

HÖDÜK, isl. **haiduk** (kalın, kaba, köylü) tan **hödük**...
Haiduk/hayduk/hödük biçiminde, ses değişmesi, ağız ayrılığı ile. **Haidu** (piyade eri, mac.), **heiduque** (Macar piyadesi, fr.).

HUBUBAT, ar. **habb** (tane, çekirdek, tohum)dan çoğ. **hubub** (taneler, çekirdekler, tohumlar) - gene çok. **hubub-at/hububat**...
Çoğul olan bir sözcüğün (**hubub/habblar**) ikincileyin **ât** ekiyle çoğulu **hububat**...
Halk ağzında **ince ekin** denen arpa, çavdar, buğday gibilerin genel adı... tahıl...

HUDA, fars. **hodâ/hudâ** (Tanrı, efendi) dan **huda**...
Tanrı, Allah...

HUDUT, ar. **hadd** (sınır, uç)ın çoğ. **hudud**...
Uçlar, sınırlar, bir ülkenin komşu ülkelerle birleşip ayrıldığı egemenlik çizgileri...
Hudutlandırmak, hudutlanmak, hududlu, hudutsuz...

HUĞ, ar. **kûh** (göçebe çadırı, sazdan yapılan çadır)dan **huğ**...
Türkçeye eşanlamlı olarak geçti, «...**şol ev ki kamıştan düzerler, deliği olmaya, Türkide tahrifle** (bozarak) **huğ ta'bir ederler**... Aht.».

HUKUK, ar. **hakk** (bk. **hak**)tan çoğ. **hukuk**...
Gerçek anlamı, **haklar**, anlam genişlemesiyle **tüze, yasa**, genel geçerlik taşıyan kurallar bütünü, yasalara dayanan yetkiler toplamı...
Hukukçu, hukuklu bg...

HULÂSA, ar. **hâlis** (bk.)ten **hulâsa**...
Gerçek anlamı, katkısız, arıtılmış olan, içinde yabancı bir nesne bulunmayan, süzülmüş, arınmış. Anlam genişlemesiyle öz, özet, bir nesnenin özü, özeti...

HULYA, gr. **kholia** (safra)dan **hulya**... bk. **Hülya**...

HUNİ, gr. **khonî** (koni)den **koni/huni**...
Anadolu türkçesine, Anadolu'da konuşulan, rum. dan halk ağzıyla **kuni** biçiminde geçti. **k/h** dönüşmesiyle **honi/huni** oldu. Halk ağzında **honi** denir...

HURDA, fars. **hurde** (kırıntı, ufak, ka-

lıntı, önemsiz nesne)den **hurda**...
Anlam genişlemesiyle, ufak tefek gereçler, kullanılmış, değerden düşmüş nesneler. Fars. **yenmiş** anlamına gelen **hûrde** ayrıdır, o **hôrden** (yemek yemek'ten gelir)...
Hurdacı, hurdacılık, hurdahaş (kırılıp dökülmüş, yıpranmış).

HURMA, fars. **hurme** (hurma)dan **hurma**...

HUSUS, ar. **husûs** (konu, özel, bir nesneye bağlı olan, ilgili)tan **husus**...
Kök anlamı: **hâs** (başkasında, başka bir nesnede olmayan, ortaklığı bulunmayan) olan, bir kişiye, bir nesneye değgin, ele alınıp işlenen, üzerinde çalışılan. Anlam genişlemesiyle **konu, sorun**... Gerçekte, **Küfe** ili dolaylarında bir yer adıdır (Ter. Kam.).

HUSUSİ, ar. **husûsi** (bir kimseye, bir nesneye bağlı, onunla ilgili, ortaklığı olmayan, **özel**)den **hususi**...
Tr. **özel**, özle, kişiyle ilgili olan...

HUY, fars. **hû/hûy** (yaratılış, davranış biçimi, töre)dan **huy**...
Anadolu türkçesine yazın yoluyla girdiği sanılıyor, daha çok davranışlarda ortaya çıkan **alışkanlık** anlamında söylenir.
Huylu (belli bir alışkanlığı olup ondan geçmeyen kimse, geçimsiz, dengesiz), **huysuz** (geçimsiz, düzensiz, tatsız).
Huylandırmak, huylanmak, huylu, huysuz, huysuzlanmak, huysuzlaşmak, huysuzlaştırmak, huysuzluk...

HUZUR, ar. **huzûr** (ortada olma/hazır bulunma, iç açıklığı, gönül genişliği, sevinç durumu)dan **huzur**...
İçi açık, tedirgin olmama, birinin önünde bulunma, karşısında durma, katına çıkma, **hazır olma**. Anlam genişlemesiyle başka durumlar için de söylenir.
Huzurevi, huzursuz, huzursuzluk, huzuru kaçmak, huzurunu kaçırmak...

HÜCRE, ar. **hücre** (odacık, ufak oda, göze)den **hücre**...
Doku, göze, ufak dolap, odacık...

HÜCUM, ar. **hücûm** (akma, saldırma, birden ileri atılma)dan **hücum**...

HÜKÜM, ar. **hükm** (bk. **hâkim**)den **hüküm**...
Tr. **yargı, buyruk, kesin söz, kural, yasa** bg...

HÜKÜMET, ar. **hükm** (bk. **Hâkim**)den **hükûmet/hükümet**...
Kök anlamı: buyruk verme durumu, yönetme, sağlamlık, güçlülük. Anlam genişlemesiyle, bir ülkeyi, bir ulusu yönetme, egemenlik altında bulundurma, yönetim bg...

HÜLYA/hulya, gr. **kholia** (safra)dan ar. **huliya-hulya/hülya**...
Gr. **kholia** (bk. **Malihülya**), kişinin niteliğini yansıtan dört öğeden biridir (**kan, balgam, sevda, safra**), ar. **ahlat** (hıltlar) denen bu niteliklerin biri de **kholia** (safra)dır. Arap diline **hulya/hülya** diye geçmiş, sonra tr. ye girmiş (SYB.)...

HÜNER, fars. **hüner** (beceri, bilgi)den **hüner**...
Hünerli, hünersiz...

HÜR, ar. **hürr** (boş, çözük, bağsız, bağımsız)den **hür**...
Tr. **özgür, bağımsız**, kendi başına buyruk, kimsenin buyruğu, egemenliği altında olmayan...

HÜRMET, ar. **haram** (dokunulması yasak olan, kişiye özgü, saklı)dan **hürmet**...
Kök anlamı: kişinin isteği dışında girilmesi, görülmesi, bilinmesi dince yasaklanan, gizli-saklı kalması gereken. Anlam genişlemesiyle **hürmet** de bu yasağa, bu gizliliğe-saklılığa uyma, **saygı** gösterme. Tr. **saygı**...

HÜRRİYET, ar. **hürr** (bk.)den **hürriyet**...
Tr. **özgürlük**, kendi başına buyrukluk, bağımsızlık...

HÜTHÜT, ar. **hüdhüd** (çavuşkuşu)den **hüthüt** (çavuşkuşu, **ibibik**).
Anadolu türkçesine yazın yoluyla girdi.

HÜVİYET, ar. **hüve** (o, üçüncü tekil kişi)den **iyyet** ekiyle **hüviyyet**...
Osmanlıca bir sözcüktür, kök anlamı: **o** (üçüncü tekil kişi) ile ilgili olan, **o-luk**, anlam genişlemesiyle, bir kişinin kimliği, kişiliği, bu nitelikleri gösteren kanıt, belge.
Tr. **kimlik**, halk ağzında **kafa kâğıdı**...

HÜZÜN, ar. **hüzn** (üzüntü, iç karanlığı, iç bulanıklığı, daralma)dan **hüzün**...
Tr. **üzüntü, sıkıntı, içdarlığı, gönül kırgınlığı**...
Hüzünlenmek, hüzünlü...

I

IĞRIP, rum. **gripos** (balık ağı)dan **gripos - iğripos - iğrip - ığrıp** (balıkçılıkta kullanılan büyük ağ, balık ağı). Anadolu türkçesine, Anadolu'da konuşulan, Rumca yoluyla geçti.

IKINMAK, tr. **ık** (doğal ses)tan **ık-ı-n-mak/ıkınmak**...
Bir eylemi gerçekleştirirken, onun etkisiyle ağızdan çıkan **ığ-ıh-ık** sesinden **inmak** ekleriyle eylem.
Sal-ı-n-mak/salınmak (sal'dan **ın-makla**), **al-ı-n-mak/alınmak** (al'dan **ın-makla**) bg...

ILGAR, tr. **ılgamak** (atla dörtnala gitmek, hızlanmak)tan **ıl-g-a-r/ılgar**...
Kök anlamı: **il almak**, bir yere saldırmak, atla bir yere akın etmek. **İ/ı** seslerinde dönüşme yoluyla **il/ıl**. Türk dilinde **el-ıl-il** köklerinde karşılıklı dönüşme eskiden beri süregelmektedir. **Yıl-yil-yel** (anlamları ayrı olmasına karşılık, birbirine dönüştükleri görülüyor), **il-el-ıl** (il, el, ıl ayrı anlamlı, birbirine dönüşük. Ilık/Anadolu halk ağzında **ilik /ılık su - ilik su, ilişmek/ılışmak), el-oğlu/ iloğlu**...
Köke gelen **ga-mak** (ıl-gamak) ekleri de yaygın: **çal-ka-mak/çalkamak** (yayık çalkamak)...
İl basmak/bir ülke üzerine yürümek (...bir yere ılgar idüb gitmek ve il basmak ve akın etmek, Bab.)...

ILICA, tr. **yılığ/ılığ** (ılık, sıcak)dan **ılıca/ılıca** (sıcak yer, ılık yer, yunak, ar. **hamam**)...
Ilıcak (az ılık, az ılınmış)...

ILIK, es. tr. **yılığ** (ılık)dan **yılığ - yılıg - yılık/ılık**...
Baştaki **y** sesinin düşmesiyle, **yip/ip, yiğne/iğne**...
Ilıklaşmak, ılıklaştırmak, ılıklık, ılım, ılımak, ılıman, ılımlı, ılımlılık, ılındırmak, ılıştırmak, ılıtmak...

ILIMAK, tr. **ılık** (bk.)tan **ılı-ğ-mak/ılımak**. Başka türlü: **ıl-ı-ğ-mak - ılı-ğ-mak/ılımak**, ortadaki **ğ/k** sesinin düşmesiyle.

ILIMAN, tr. **ılık** (bk.)tan **ılı-mak - ılı-ma/ılıman**...
Ilı köküne gelen **man** ekiyle **ılı-mak/ılıman** (dilin gelişme kurallarına uyan durum budur). Tr. de **man** ekiyle sözcük üretme: **koca-man/kocaman, kara-man/karaman** bg...

IR I., tr. **ır/yır** (doğal ses, yansıma ses)dan **ır**...
Birçok sözcüğün oluşmasında köken durumuna gelen **yır/ır** anlam genişlemesiyle, **ayrılık, türkü, kopma, uzaklaşma, üzülme, kırılma, salınma, vurma, sarsma, bağırma** bg. değişik nitelikteki dil varlıklarını doğurmuştur.

IR II., tr. **ır** (türkü, koşuk)dan **ır**...
Eski biçimi **ıru, yır**, ağız ayrılıklarıyla **ir, yir** biçimi, anlam değişikliği yok.

> **Yırın yırladı vü yerin bekledi**
> **Sınıklu gönülcüğüni ekledi**
> — Süh. —

dizelerinde **yırın yırladı** sözcükleri **türküsünü söyledi** (şiirini okudu, bir türkü tutturdu)...
Yır/ır kökünden **ırlamak/yırlamak** eylemleri doğarken, anlamı ses değişikliğinin yarattığı seziliyor... Öte yandan **türkü, koşuk** anlamını içeren **ır/yır** kökünden **ırak/yırak** (uzak), **ırmak/yırmak** (ırmak), **ırgamak/yırgamak** bg. ayrı anlamları içeren sözcüklerin doğduğu görülüyor. Bu durumda, **ır/yır** kökü, hangi içerikli görülürse görülsün, ses değişmelerinin, ağız ayrılıklarının yapıyı bozmadığı gerçek...
Türkçede **ır** sesini içeren, yansıma sesler epeycedir:
cırlamak (c-ır- köküyle), **hırlamak** (h-ır köküyle), **zırlamak** (z-ır köküyle), **mırlamak** (m-ır köküyle), **dırlanmak** (d-ır köküyle), bunların hepsi de yansıma **sözcükler**...

IRAK, tr. **ıramak** (uzaklaşmak, ayrılmak) tan **ıra-k/ırak**...
Anadolu halk ağzında **yırak** (ırak), **yıramak-yırmak** (ıramak, **ırmak/akarsu**).

İşmar ederum sağa
Gel yırmağa yırmağa
— Kar. —

dizelerinde **ırmak/yırmak** biçiminde (bk. **Irmak**)...

IRAMAK, tr. **ır** (ayrılma, yarılma, kopma bildiren kök)dan **ır-a-mak/ıramak**...
Es. tr. de **yıramak** eylemi, **y** sesinin düşmesiyle ıramak... Tr. de **yır/ır** köklerinin doğal sesten türediği belli. Akarsuyun çıkardığı **ır/yır** sesleri, suyun uzaklaşması, bu seslerin uzaktan gelmesi gibi doğal olayla bağlantılıdır (bk. **Irmak**)...

IRGALAMAK, tr. **ır** (bk.)dan **ır-ga-la-mak/ırgalamak**...
Kök anlamı: bir nesneyi yerinden ayırmak, oynatmak, yerini, az da olsa, oynatarak değiştirmek, sarsmak.
Köke gelen **ga-la-mak** birer ektir, bir ekler dizisidir. **çal-ka-la-mak/çalkalamak**...

IRGAMAK, tr. **ır** (bk.)dan **ır-ga-mak/ırgamak**...
Bundan, **ırganmak**...

IRGAT, gr. **ergates** (işçi, çalışan)ten **ırgat**.
Gerçek anlamı: köylü, kırlı, dağlık bölgelerde oturan, ilde oturmayan kimse. Anadolu türkçesinde tarımla geçinen emekçi anlamındadır. Kimi yörelerde **yırgat, yirğat, irğat** bg. söylenişleri var.

Kûh-i gamda çün ezel ben aşkı
bünyâd eyledüm
Anda dutdum ücrete Ferhâd'ı
ırgat eyledüm
— Muhibbi —

ırgat sözcüğü Divan şiirine de girmiş.

IRK, ar. **ırk** (soy, damar, sop, kan)tan **ırk**...
Irkçı, ırkçılık, ırktaş...

IRLAMAK, tr. **ır** (türkü, ar. **şarkı**)dan **ırla-mak/ırlamak**...
Es. tr. **yırlamak** (bk. **Ir**)...

IRMAK, es. tr. **ırlamak** (yırlamak)tan **ırmak** (ırlayan, türkü söylercesine ses çıkaran).
Ir-yır kökleri ses çıkarmak, çağlamak yöntemi yazıcının söyleyişine göre, ağzına göre uygulanır, sözün kökenine göre değil.
anlamlarını içerir, doğal seslere öykünme sonucudur.
Irmak, boyuna akan bir su olması, belli bir düzeyde ses çıkarması nedeniyle **ır-yır** köküne bağlıdır. Bu yüzden **ırlamak/yırlamak**'la **ırmak** bağlantısı doğal seslere öykünmeden oluşan birer eylemdir.
Irlamak/yırlamak (türkü söylemek), **ır-yır** (türkü, koşuk). **Irmak** (ayrılmak, uzaklaşmak, Kit.), eylem olarak **ırak** (uzak)la bağlantılı. (Bk. **ırak**).

IS, es. tr. **ıs, as** (bir nesneyi elinde bulunduran, iye, ar. **sahib**).
Issı, assı (iye, sahip).
Zend. **ahu** (iye), sanskr. **ıça, asu** (iye). Tr. **ıs, as** ile sanskr. **asu** arasında benzerlik açık. Ayrıca **ıssı/issi** değişikliği.
Türk diline yabancı, türkçenin ses yapısına uymayan, Türk'ün bulmadığı bir yazıyla yazılan türkçe sözcüklerde bu tür ses değişmeleri, aykırılıklar doğaldır.
O nedenle türkçe sanılan bir sözün başlangıçta, yazıya geçmeden önce, söyleniş biçimini, sözün oluşumunu kesinlikle ortaya koyma olanağı yoktur. Arapçaya uygun gelen «hareke» yöntemi de bu konuda yeterli değildir. «Hareke» Arap yazılarıyla yazılmış **ıssı** sözünün **issi** olarak okunacağı da açıktır. Yazıcı sözü «harekelemiş»se okunuş gene açıklık kazanamaz. «Hareke» yönteminde **ı** ile **i** seslilerini ayırmak pek kolay değildir. Arapçada **ı** ile **i** sesliler «hareke»yle değil harfle ayrılır. Sözgelişi **idâm** (ekmekle yenen katık), ile **i'dam** (birini öldürmek, yoketme) yeni yazılarda özdeş harflerle, arapça ayrı harflerle yazılır. Birincisi **elif, dal, elif, mim** ile, ikincisi ise **elif, ayn, dal, elif, mim**'le yazılır. Bu arapça sözlerin köklerini bilmeyen bir kimse türkçe yazılışlarına bakarak anlamlarını da pek seçemez, bunu «hareke» denen özel okuma belirtilerini kullansa da başaramaz. Durum türkçe **ı, i, ö, ü** seslilerinin arapça yazılışında da böyledir. Göktürk yazılarında **ı** ile **i** ayrı değildir, uygurcada da noktalı, noktasız sesliler gösteren ayrı, kesin harfler yoktur. Bu nedenle ister eski Türk yazılarıyla, ister Arap, İran

yazılarıyla yazılsın, bir türkçe yapıtta geçen sözleri kesinlikle, kökenlerine uygun olarak belirleme olanağı yoktur. **Issı, issi** sözleri bu eski yazıların hangisiyle yazılırsa yazılsın kesin biçimini bulma yolu kapalıdır.

ISI, es. tr. **ısığ** (sıcaklık)dan **ısığ-ısı** (sıcaklık).
Issı-ısı (sıcak), **ısıcak/ı-sı-cak, sıcak-ı/sıcak - sıcak, ısıcak** sözcüğünden, **ı** sesinin düşmesiyle (Bk. **Sıcak**).

ISINMAK, tr. **ısı** (sıcaklık)tan **ısı-n-mak/ısınmak** (kendi kendine sıcak olmak). **Alı-n-mak/alınmak, sal-ı-nmak/salınmak** gibi, **in** ya da **n** orta ekiyle.

ISITMA, tr. **sıtma** (ısı ile gelen belli sayrılık)dan (Bk. **Sıtma**).

ISITMAK, tr. **ısı** (sıcaklık)tan **ısı-t-mak/ısıtmak** (sıcaklandırmak).

ISLAK, tr. **su** (bk.)dan **su-lak-sulak - us-lak/ıslak**...
Kök anlamı: sulanmış, üstüne su dökülmüş, ıslanmış.
Su sözcüğünün oluşturduğu eylemlerde, **s** sesinin önüne **u-ı** seslilerinden birinin gelmesi olağandır. **Usmak/susamak** (Uy.), **usanmak/susamak** (Uy.), **susanmak**. bunun gibi **sulamak/uslamak-ıslamak**. Bu ses değişmesi süreklidir (bk. **Sıtma, Isıtma**). Kaş. da **ıslanmak** (islenmek. **I/i** seslerinde dönüşme, **ıs-lan-mak/is-len-mek**...), **ıslanmak-islenmek-işlenmek** (Kaş.) eylemlerinde **ı-i-s-ş-a-e** seslerinde dönüşme...

ISLIK, tr. **ıs** (doğal ses, yansıma ses)tan **ıs-lık/ıslık**... **Kış-lık, çığ-lık** bg.
Ağızdan çıkan doğal sesten **lak** ekiyle sözcük türetme, **pat-lak/patlak, par-lak/parlak, cır-lak/cırlak** bg...

ISPANAK, lat. **spinacia** (İspanya adıyla ilgili), **Spana-Spania-Spanat** (alm.) **epinard** (fr.), **spanac/spanak-ıspanak**...
İspanya adının, lat. söylenişinden kaynaklanıp, gerçek anlamı **ispanya bitkisi** demektir. Türkçe gibi Batı dillerine de **İspanya** (spania) adından geçmiştir.

ISSIZ, es. tr. **ıs** (as, ar. **sahip**)dan **ıs-sız/ıssız** (boş, iyesi olmayan), fars. **tenha**, os. **sahipsiz**, ar. **metruk** (bırakılmış, boş, kimsesiz).

ISTAKOZ, gr. **astakos/stakos**'tan **ıstakoz**.
Anadolu türkçesine, Anadolu kıyı illerinde konuşulan rumca yoluyla geçti.

IŞIK, tr. **ışımak** (aydınlık saçmak)tan **ış-ı-k/ışık** (ışıyan, ışık saçan, aydınlatan). **Açmak**'tan **aç-ı-k/açık, kaçmak**'tan **kaç-ı-k/kaçık** gibi.

IŞILDAK, tr. **ışımak** (parlamak, aydınlık saçmak)tan **ışı-l-dak/ışıldak**...
Köke gelen **l-dak** ekleriyle, **fır-ı-l-dak/fırıldak, çak-ı-l-dak/çakıldak, yapı-l-dak/yapıldak** bg...

IŞIMAK, tr. **ışı** (aydınlık, parlaklık)dan **ışı-mak/ışımak**...
Işı kökü aydınlığa, günün doğuşunu, onunla ilgili parlaklığı yansıtan, yapısı bakımından, doğal ses niteliği taşıyor. **Iş-ı-ğ/ışığ, yış-ı-ğ/yışığ** bg. biçimler **ışı** ile, ses uyumuna göre, bağdaşan türetmelerdir. Gerçek kökün **ış** olması, bunun da bir doğal yansımayı göstermesi gereği var.

IŞIN, tr. **ışımak** (bk.)tan **ışı-n/ışın**...
Sona gelen **n** eki yalnız olmasa, **ı** ile bağdaşık bulunsa gerek, **yar-ı-n/yarın, al-ı-n/alın** (bugünkü biçimleriyle) örneklerinde olduğu gibi...

IZGARA, gr. **eskhara** (üzerinde öteberi kızartılan araç, yara kabuğu)dan **ızgara**...
Eskhara - eshara - ıskara - ızgara. Gr. de **kh** sesi **h** sesi verir, kimi ağızlarda **k** ile karşılanır. **E-ı** dönüşmesi de olağandır, **ergates-ırgat** sözcüklerinde **er-ır** dönüşümü gibi.

İ

İADE, ar. **avd** (dönme, geri gelme, geri-leme, arkaya gitme)den **iade**...
Kök anlamı, **geri çevirme, geri gönder-me, dönme, döndürme**... Anlam geniş-lemesiyle, bir nesneyi geri verme, gel-diği yere gönderme, almama, geri çe-virme...
Halk ağzında **iyade** denir, **iade etmek** (iyade etmek), **iadeli** (iyadeli)...

İANE, ar. **avn** (yardım, eltutma, eksiğini giderme)den **iane**...
Yardım etme, birinin eksiğini giderme, yoksullara karşılıksız yardım. Halk ağ-zında **iyane, iyane toplamak, iyanelik** (yardım edilmesi gereken)...

İAŞE, ar. **ayş** (yeme, yiyip içme)dan **iaşe**..
Yenecek, içilecek nesne, **geçimlik**... halk ağzında **iyaşe**.

İBADET, ar. **abd** (kul)dan **ibadet**...
Kulluk etmek, birinin buyruğu altında bulunarak işlerini görmek, karşılık beklemeden çalışmak, bütün yetkileri-den sıyrılmak. Anlam genişlemesiyle Tanrı'ya tapmak, bağlanmak...

İBARET, ar. **abr** (yapma, birleştirme, em yapma, ilaç oluşturma)dan **ibâret/iba-ret**...
Kök anlamı: bir nesneden yapmak, bir ottan, bir nesneden em (ilaç) oluştur-mak. Anlam genişlemesiyle, **oluşmak, olmak**, bir nesneden kurulmak, **bundan ibaret** (bundan olmuş.).

İBİK, es. tr. **Ebük** (çavuşkuşu), **ibik kuşu**, hl. **ibibik**.
Übgük, übüp (Kaş.), **öbüp, öpkük** (İbm.) biçimleri de vardır.

İBLİS, ar. **iblîs** (aldatan, kandıran, şey-tan)ten **iblis**...
Türkçeye, islam inançlarıyla girdi, es. tr. **albız** denir...

İBRAZ, ar. **bürûz** (açığa çıkarma, ortaya koyma, aydınlığa getirme)dan **ibrâz/ ibraz**...
Anlam genişlemesiyle, **gösterme**, ileri —sürme. Kök anlamında **saklı-gizli olanı** ortaya koyma, saklıyı açığa vurma var.

İBRET, ar. **ibret** (şaşılacak iş, olay, gö-rerek öğrenme)ten **ibret**... ar. **abr**'den. Bir olayı, bir nesneyi görerek şaşılacak yanlarını öğrenme, örnek alma, uyan-ma... anlam genişlemesiyle.

İBRİK, fars. **âbriz** (su döken, su akıtan) den ar. **ibrîk** (ibrik).
Önce fars. dan ar. ya, sonra ar. dan ge-ne fars. ya geçen bu sözcük, tr. ye yazın yoluyla, islam dini etkisiyle girdi.
İbrikdâr (ibrik tutan, ibrikle ele su dök-me görevi verilen kimse, **ibrikçi**).

İBRİŞİM, fars. **berişüm-ebrişüm** (eğirilmiş ipek)den **ibrişim**...

İCAP, ar. **vücûb** (gereken, gerekli olan, yapılması, uyulması gerekli, yerine ge-tirilmesi kaçınılmaz olan)dan **icâb/icap**.. Bundan **icabet** (uyma, yapma, uyulma-sı, yapılması gereken)...

İCAR, ar. **ecr** (karşılık, eder, karşılığını alma)den **icâr/icar**...
Anlam genişlemesiyle, **kiraya verme, kira getirme**...

İCAT, ar. **vücûd** (var olma, ortaya çık-ma, yaratılma, bulma)tan **icâd/icat**...
Kök anlamı: bulma, ortaya koyma, ya-ratma, varetme. Anlam genişlemesiyle, **yenilik**, yeni bir görüş, yeni bir nesne bulma, ileri sürme, ortaya koyma...

İCRA, ar. **cer'** (cereyan, akış, geçiş)den **icrâ'/icra**...
Kök anlamı: akıtmak, yürütme, geçirme. Anlam genişlemesiyle **yapma**, bir işi yü-rütme, iş görme, çalışma...

İCRAAT, ar. **icra** (bk.)dan çoğ. **işler, iş-lerden alınan sonuçlar**, çoğul olmasına karşılık anlam değişikliğine uğradı...

İÇ, tr. iç (öz, görünmeyen yan, bir nes-nenin yapısı)ten iç...
Tış, dış, taş sözcüklerinin karşıtı. Kök sözlerden biridir. Kimi ağızlarda **yiç**

biçimi varsa da kök söz **iç**'tir. Sözcüğün oluşmasında doğal seslerin etkisi düşü-nülebilir. Özellikle, kişinin özünden çı-kan doğal sesler arasında, **iç** yansıması ile bağlantılı olma durumu **iç**'te sezi-liyor.
Fars. **derûn**, alm. **İnnere**, fr. **dedans, in-térieur**, lat. **interior, intimus**, gr. **en, en-tos**, isp. **en**, itl. **in**...
İçasalak, içbükey, içderi, içebakış, içe-dönük, içedönüş, içek, içekapanış, içeri, içerisi, içerik, içerlek, içerlemek, içer-mek, içersek, içgöbek, içgüdü, içgüdülü, içgüdüsel, içgüvey, içlem, içli dışlı, içlik, içmimar, içmimarlık, içplazma, içre, iç-sel, içses, içten, içtenlik, içtepi, içters, içtümce, içtüzük, içyağı, içyapı, içyüz, içzar...

İÇİM, tr. **iç** (bk.)ten **içmek** (bk.) eyle-miyle **iç-im/içim**...
Köke gelen **im** ekiyle kavram türetme: **dir**'den **dir-im/dirim, ver**'den **ver-im/ve-rim, bit**'ten **bit-im/bitim**... Gerçekte bu sözcüklerle **içmek, dirilmek, vermek, bitmek** eylemleriyle bağlantılıdır, ancak kök **iç, dir, bit, ver** olduğundan ek, doğ-rudan doğruya köke geliyor.
İçimli, içimsiz...

İÇİN, es. tr. **uç** (bitiş, neden, sonuç bil-diren kök)tan **uçun-uçün-üçün-içün/** için... Fars. **çün**'le ilgisi yoktur.
Günümüz Anadolu halk ağızlarında, **uçun, üçün, içün, içun** biçimleri yürür-lüktedir.

İÇİNDE, tr. **iç** (bk.)ten **iç-in-de/içinde**...
Yan-ın-da/yanında, dib-in-de/dibinde, el-in-de/elinde, bel-in-de/belinde örnek-lerinde görüldüğü gibi köke gelen **in-de** ekleriyle türetme...

İÇİN İÇİN, tr. **iç** (bk.)ten **iç-in/iç-in/için için**...
İçten içten, içinden içinden, içerden içer-den...

İÇİRMEK, tr. **içmek** (bk.)ten **iç-i-r-mek/ içirmek**...
Dev-i-r-mek/devirmek, çev-i-r-mek/çev-i-r-mek/çevirmek bg...

İÇİTİM, tr **iç** (bk.)ten **iç-i-t-im/içitim**... İçe itilme, bir araçla sıvıyı içe gönder-me, ar. **zerk**...

İÇKİ, es. tr. **içmek** (içe, derine indirmek) ten **içki** (içilen, içe indirilen sıvı. Bk. **İçmek**)...
İçgü, içkü gibi söylenişleri de var. **İçgü-içkü-içki**...

Kesmek'ten **kes-ki/keski, biçmek**'ten **biç-ki/biçki** gibi...
İçkici, içkicilik, içkili, içkisiz...

İÇKİN, tr. **iç** (bk.)ten **iç-kin/içkin**...
Varlığın özünde, yapısında bulunan, iç-le bağlaşımlı olan.
Köke gelen **kin** ekiyle söz türetme: **bit-kin/bitkin, yetiş-kin/yetişkin, geç-kin/ geçkin** bg...

İÇLENMEK, tr. **iç** (bk.)ten **iç-len-mek/iç-lenmek**...
Kök anlamı: kendi içine yönelmek, içli olmak, içine dönmek, dışla bağlantıyı kesmek. Anlam genişlemesiyle **üzülmek, incinmek, duygulanmak, güçlenmek**...
Öfke-len-mek/öfkelenmek, değer-len-mek/değerlenmek bg...

İÇMEK, tr. **iç** (dışın karşıtı, kişinin içi, derini)ten **iç-mek/içmek** (içe indirmek, içe almak, yutmak, içe atmak).
Tr. de **mek** ekiyle sözcük türetme: **git-mek/gitmek** (sona ermek, uca varmak), **biç-mek/biçmek** (kesmek, ayırmak), **seç-mek/seçmek** (ayıklamak), **öt-mek/ ötmek** (ses çıkarmak), **gör-mek/görmek** bg...

İDAM, ar. **a'dem** (yokluk, yokolma)den **i'dam/idam**...
Kök anlamı: yoketme, ortadan kaldırma, anlam genişlemesiyle ölüm yargısına çarptırma, yasal koşullar altında öldür-me...

İDARE, ar. **devr** (döndürme)den **idare** (döndürme, çevirme), sonradan anlam genişlemesiyle **yönetme, düzenleme, işi yürütme**...
Kimi deyimlerde **yasa, koşul** anlamın-dadır: **ev idaresi** (evin yönetimi, geçi-mini sağlama), gr. **oikonomi** (**oikos** - ev, **nomos** - yasal düzen), **oikonomi** - ev yönetimi, ev geçindirme yasası).
Cumhuriyet idaresi (Cumhuriyet yöne-timi), **idareli kullanmak** (aşırı tüket-memek, yeterince tüketmek), **idare lam-bası** (az yakıtla çalışan küçük lamba), **idare etmek** (geçinmek, olanla yetin-mek).
İdarece, idareci, idarecilik, idarehane (fars. **hâne**/ev ile), **idareli, idaresiz, ida-resizlik**...

İDDİA, ar. **da'va** (çağırma, bir yere ça-ğırma, **da'vet**)dan **iddia**...
Kök anlamı: birini, bir yere çağırma, gelmesini isteme, bir konu üzerine tar-tışmaya, konuşmaya çağırma. Anlam genişlemesiyle, bir konuda direnme, bir

konu üzerinde tartışmaya yönelik düşünce ileri sürme, karşı çıkma, karşıt görüşü savunma...
İddiacı, iddiacılık, iddialı, iddianâme (fars. **nâme**/yazılı belge, kitap, mektup), **iddiasız, iddiasızlık**...

İDMAN, ar. **idmân** (alıştırma, yetenek kazandırma)dan **idman**...
Türkçede, gövdeyi geliştirmek için yapılan eylemli eğitim, **beden eğitimi**, gövde sağlığını geliştirici çalışma.
İdmancı, idmanlı...

İDRAK, ar. **derk** (anlama, seçme, ayırma)ten **idrâk/idrak**...
Anlayış, kavrayış, seçiş, iki nesneyi birbirinden ayıracak biçimde aradaki inceliği görme. Algı, erişme...

İDRAR, ar. **darre** (deveden süt sağma, yağmur yağıyormuş gibi su akma, okçunun oku atması için başparmağı üzerinde döndürmesi)den **idrar**...
Gerçek anlamı sağma, yağdırma. Türkçede **sidik** anlamında söylenir. Ar. **bevl** (sidik)...

İFA ETMEK, ar. **vefâ** (bağlılık, sözünü tutma)dan **ifâ/ifa**...
Kök anlamı: sözünü tutma, borcunu ödeme, görme, iş bitirme. Anlam genişlemesiyle, başarma, becerme, üstesinden gelme...

İFADE, ar. **ifâde** (anlatma, açıklama, bildirme)den **ifade**...
Tr. **anlatım, deyiş**...
Anlam genişlemesiyle, **ifade vermek** (sorguya çekilmek), **ifade almak** (sorguya çekmek)...

İFLÂS, ar. **fels/fülüs** (akçe, ufak para)tan **iflâs**...
Bütün parası tükenip ufak akçe, ufak para, metelik kalmak, borcunu ödeyemez duruma gelmek. Tr. **batkı, batkınlık**...

İFŞA ETMEK, ar. **fâş** (açık, ortada, gizli olmayan)tan **ifşâ/ifşa**...
Gizliyi açığa vurmak, saklı kalması gerekeni ortaya koymak.

İFŞAAT, ar. **ifşa** (bk.)dan çoğ. **ifşalar**...

İFTAR, ar. **fıtr** (açma, yarma, bozma)dan **iftar**...
Yemek, içmek yasağının kaldırılması, orucun açılması, anlam genişlemesiyle.

İFTİHAR, ar. **fahr** (övme, övünme, kendini övme, yüceleme)dan **iftihar**...
Bir olay nedeniyle övünme, san, ün...

İFTİRA, ar. **feriyy** (karaçalma, gereksiz yere suçlama, yalan söyleyerek kötülemede)den **iftirâ'/iftira**...
Kök anlamına göre, bir kimseye yalan yere suç yükleme, iyi kötü, suçsuzu suçlu gösterme... Bile bile suçlama, karaçalma...

İĞ, es. tr. **yig** (yün eğirme aracı)ten **ig/iğ**...
Y sesinin düşmesiyle. Bunun **yik, yiğ** biçimleri de var (Kaş.). Anadolu türkçesinde, **yiğ** de denir. (özellikle Doğu ile Karadeniz yörelerinde)...
İğmek ile **eğirmek, eğmek** eylemlerinde **iğ/eğ** dönüşmesiyle eşkökenlilik...

İĞDE, es. tr. **yigde/yikte** (Kaş., Uy.)den **iğde**...
Y sesinin düşmesiyle **yig/ig** biçimi. **Yikte, yigde, yiğde** sözcüklerinin kökü olan **yik-yig-yiğ** ile **yig-yeg-yeğ** bağlantısı. Yig (yeğ) - **yeg** (yeğ) - **yik** (yeğ) söylenişlerinde ses değişmesi nedeniyle birbirine yaklaşma.
Edgü-eygü-eyü-eyi-iyi, öte yandan **yeg-yeğ-yek** (yeğlemek, iyi görmek, üstün tutmak) köklerinden **yiğlemek-yiglemek-yiklemek/yeğlemek**... **yik-yig-yiğ/egü** (eyi/iyi) ile **eg-iy** yaklaşması... **yigde-yiğde/iğde, yigne-yiğne/iğne**... **yig-yiğ/iğ**... öte yandan **eğmek-iğmek/iymek** (bükmek, eğmek) eylemlerinde **eğ/iğ/iy** yaklaşması...

İĞDİŞ, fars. **ikdiş** (kanı karışık, melez)**iğdiş**...
Anlam genişlemesiyle, **yumurtalıkları alınmış, burulmuş** hayvan. Tr. **enek** (enenmiş, yumurtalıkları alınmış, **iğdiş**)...

İĞNE, es. tr. **yigne** (iğne)den **iğne**...
Yigne-yiğne/iğne... Türkçede sık sık görülen, **y** sesinin düşmesi olayı... **yiğ/iğ** dönüşmesi (bk. **İğde**).
İğneardı, iğneci, iğnecik, iğnecilik, iğnedenlik (far. **dan** ile), **iğnelemek, iğnelenmek, iğneleyici, iğneli, iğnelik, iğneliler, iğneyapraklılar**...

İHBAR, ar. **haber** (bk.)den **ihbar**...
Kök anlamı: bir olayı bildirmek, bir nesneyi birine gösterip öğretmek, duyurmak, yaymak, bilgi vermek...
Anlam genişlemesiyle, gizli kalan, kalması gereken bir olayı açığa vurmak. Bir kimseyi suçlamak düşüncesiyle, yetkili yere duyurmak, suçlamak, yakalatmak...

İHMAL, ar. **ihmâl** (boşlama, savsaklama)dan **ihmal**...

Bir nesneye karşı ilgisiz kalma, onu boş, gereksiz sayma, önem vermeme (anlam genişlemesiyle)...

İHMALKÂR, ar. **ihmâl** ile fars. **kâr**'dan **ihmâl-kâr/ihmalkâr**...
Ar. **ihmâl** (bk.), fars. **kâr** (eden, yapan) ile **ihmâlkâr** (bir işi, bir olayı, bir nesneyi boş-yapan, ilgisiz-kılan) sözcüğü, gerçek anlamıyla, **boşlama-yapan** demektir, yalnız Osmanlı ağzında geçerlidir...

İHRAÇ, ar. **haric** (dış, dışta olan, dışta kalan)ten **ihrâc/ihraç**...
Dışa çıkarma, dışta bırakma, dışa koyma, içten çıkarma...

İKİ, es. tr. **ikki/iki** (Kaş., Uy.)den **iki**...
Uygur ağzında: **ikeğü** (ikisi bir arada), **ikigü/ikikü** (ikisi de), **ikile** (iki kez, yeniden, bir daha), **ikin** (yeniden, ar. tekrar), **ikin ara** (ikisi arası), **ikinç** (ikinci), **ik** kökünde bir değişme yok. Kaş. da: **iki** (sayıda iki, ikisi), **ikinç** (sayıda ikinci), **ikindi** (kimisi, öteki, ikinci), **ikki** (iki, ikisi, birbiri, ikiden biri), **ikkiz** (ikiz), **ik** kökünde bir değişme görülmüyor. Durum, bütün eski sözlüklerde, aşağı yukarı böyle. Öte yandan, **ik** köküyle türemiş eylemlerde anlam birliği yok. **İklemek** (basmak, çiğnemek, Kaş.), **ikit** (yalan, Kaş.), **ikidmek** (eğitmek, Kaş.) sözcüğünde **eğitmek** eyleminin eski biçimi var, **ik/eğ** dönüşmesiyle. Bu durumda sayı olan **ik-i** ile **eğitmek**'in kökeni **ik** arasında anlam bağlantısı bulmak güç... **ik** (kıyı, uç, Uy.), **ig** (sayrılık, bunun **yig** biçimi de var, Uy.)...
Ar. **isna**, ak. **sına** (ya da **şına**, ar. **isna** ile yakınlık), **Hind-Avrupa** dillerinde eşkökenli: veda'da **duva**, sanskr. **dvih** (iki kez), lat. **duo**, gr. **duo**, isp. **dos**, itl. **due**, fr. **deux**, ing. **two**, alm. **zwei**, fars. **du**, got. **twai**, sanskr. **dva** (iki, **dvih**/iki kez, sözcüğü ile bağlantılı)...
Anadolu halk ağzında, **yiki, ikü, eki, igi, üki** bg... İki'den: **ikianlamlı, ikicanlı, ikici, ikicinsli, ikiçenekliler, ikiçenekli, ikidüzlemli, ikievcikli, ikifazlı, ikikanatlılar, ikilem, ikileme, ikilemek, ikileşmek, ikili, ikilik, ikinci, ikincil, ikincizar, ikindi** (bk.), **ikindiyin, ikircik, ikirciklenmek, ikircim, ikişekilli, ikişer, ikitelli, ikiterimli, ikiyaşayışlı, ikiyüzlü, ikiyüzlülük, ikiz, ikizanlam, ikizkenar, ikizler** (gökbilimde), **ikizli, ikizlilik**...

İKİNDİ, es. tr. **ikinti** (bk. **İki**)den **ikindi**...
Kök anlamı, **ikinci** (günün ikinci kesimi olan dönem, öğleden sonraki bölüm, akşamla öğle arası)...

İKLİM, gr. **klima** (yamaç, bayır, eğik) dan **iklim**.
Önce ar. ya, sonra yazın yoluyla tr. ye geçti.
Alm. **klima**, fr. **climat**, lat. **caelum** (gökyüzüyle ilgili olan), isp. **clima**, itl. **clima**.

İKMAL, ar. **kemâl** (olgun, bütün, yetişkin, yeterli)den **ikmâl/ikmal**...
Kök anlamı: olgun duruma getirme, eksik bırakmama, bütünlüğüne ulaştırma. Anlam genişlemesiyle, düşünce bakımından yetiştirme, geliştirme, eğitme.

İKRAH, ar. **kerh** (pis, tiksindirici, iğrenç)ten **ikrâh/ikrah**...
İğrenme, tiksinme, kaçınma...

İKRAM, ar. **kerem** (saygı, ağırlama, buyur etme, yedirip içirme)den **ikrâm/ikram**...
Anlam genişlemesiyle, alışveriş işlerinde satıcının alıcıya karşı, indirim yapması...

İKRAMİYE, ar. **ikrâm** (bk.)dan **ikrâmiye/ikramiye**...
Karşılık beklemeden verilen nesne, dağıtılan para, **bahşiş, bağış**... piyango kurumunun kazanan bilete ödediği... anlam genişlemesiyle...

İKRAR, ar. **karar** (oturma, durma, bir yerde kalma, sürekli olma)dan **ikrâr/ikrar**...
Kök anlamı: bir yerde oturtma, durdurma, sürekli olarak kalmasını sağlama. Anlam genişlemesiyle, bildiklerini söyleme, açıklama, düşüncelerini anlatma, içini dökme.

İKTİDAR, ar. **kadr** (güç, değer)den **kudret-iktidâr/iktidar**...
Ar. **kudret** (güç, güçlülük, yeterlilik) sözcüğünün kökü **kadr**'dir, **iktidâr** ise **kadr** kökünden gelen **kudret**'i elinde bulundurmak, **kudret**'li olmak anlamındadır. Bu nedenle sözlükler, **iktidâr** kavramı **kadr**'den değil de onun türevi olan **kudret**'ten türemiş gösterir.
Tr. **erk, güç, yönetim**...

İKTİSAT, ar. **kasd** (tasarlama, kurma bile bile yapma)tan **iktisâd/iktisat**..
Kök anlamı: bir işi bile bile yapma, tasarlama, kurma, bir ereye varmayı düşünme, başarmayı göze alma bg. Anlam değişmesiyle **tutum, tutumculuk,**

üretim-tüketim ilişkilerini inceleyen bilim kolu, **ekonomi**...

İL, tr. **il/el** (doğuş, oluş, ortaya çıkış, görünüş, yurt, konak, yer, barış, anlaşma, başlangıç, bağlama, bitiştirme, değme, dokunma, dikme, tutma gibi değişik eylemler bildiren sözcüklerin kökeni)...

Anlam genişlemesi, ağız ayrılıkları nedeniyle **il, el** köküne çok değişik içerikler yüklenmiş, aradan geçen uzun süre sonucu sözcüğün başlangıçta hangi anlamda söylendiğini saptama olanağı kalmamıştır.

İl/el (ülke, yurt, yönetici, ar. - fars. **hükümdar**, devlet, Uy.), **él/il/el** (il, ar. **vilayet**, kent, atı niteleyen bir ad, açıklık, boşluk, kötü, değersiz, iki bey arasında barış ,uzlaşma, anlaşma, **el başı/** at bakıcısı, **el bolmak/**barışmak, anlaşmak, uzlaşmak, **él kuş/**kartala benzeyen alacalı bir kuş, **eldiri/**oğlak derisi, **eldrük/**üzerlik otu, tohumu, **ilrük/edrük**. Bu sözcüklerin kiminde başkalaşma olasılığı var, ancak bizi burada ilgilendiren sözcüğün **el, el, il** ile başlamasıdır. Kaş.).

Anadolu halk ağzında **el/**yabancı, tanıdık olmayan, bildik olmayan. **El-kızı/** yabancı kız, başkasının kızı, **el-oğlu/** yabancı, yabancının oğlu, başkasının oğlu, bizden olmayan.

Elçi/elçi, aracı, barışçı, uzlaştırıcı, ar. **sefir, elti/ilti** (dışardan gelen gelinin kocasının eşi, yabancı, evden olmayan, **hatun**, kardeş kadınlarının birbirine olan bağdaşımı).

İl kökünde **değmek, dokunmak, bağlamak** anlamları saklı. **İlişmek** (sarkıntılık etmek, el ile dokunmak, ellemek, **bitişmek**), **ilmek** (dikmek, bağlamak, bitiştirmek, eklemek), **ileri** (dana ötede, önde. Bu durumda **il** kökü **ön** anlamını kazandı), **ilersük** (uçkur, bağlama, ilme olayıyla ilgili), **ilgi** (bağlantı, yakınlaşma, bitişme, bağlantı kurma bg. anlamlarda, **gi** ekiyle), **ilemek** (deri sepilemek, döğmek, ezmek. Bu durumda **il** kökünde vurmak, ezmek, bastırmak, döğmek anlamları saklı.)...

Canım Çin ilinde katında tenüm
Ne işim ola padişahlık benüm
—Süh.—

dizelerinde **il/el** sözcüğü ülke, yurt anlamında.

Dilersen almaya nâgeh seni sil
Şu köpriden geçegör kim
geçer il
—Güvahi—

dizelerinde **il** denince **halk, topluluk** anlaşılıyor, ozan **halkın** geçtiği **köprüden** sen de geç anlamındaki atasözünü işledi, ancak **il** burada başkası anlamını da içerir. Atasözü **başkasının** geçtiği **köprüden** sen de geç biçiminde de söylenir.

Bizimle il ola mı yohsa yağı
Basar mı bu ile yağı ayağı
—Şeh.—

dizelerinde **il** sözü **yakın, bildik, tanıdık**, ar. **hısım** karşılığıdır.

İl-boy (halk, budun, topluluk, **oba, oymak**), **ildürmek** (dokunmak, değirmek, iliştirmek, dokundurmak, Tar. Söz.), **il basmak** (bir ülke üzerine yürümek, saldırmak, akın etmek, Tar. Söz.), **iledim** (sürekli olan, ar. **müdavim**), **iledimlik** (süreklilik, ar. **müdavemet**). Burada, tr. de sık sık görülen, ilk sessizin başına **i** sesinin gelmesi olayı da düşünülebilir, ancak yukarı alınan örneklerde böyle bir durum yok pek. Halk ağzında **Recep/İrecep, Süleyman/İsleyman** sözcüklerinde görüldüğü gibi...

İLAÇ, ar. **ilâc** (onarmak, sayrılığı gidermek)dan **ilâç** (sayrılığın giderilmesine yarayan etkili gereç).

İlaçlamak, ar. tr., **ilaç-lamak/ilaçlamak** (bir yıkımın, sayrılığın önlenmesi için gereken gereçleri yapıp sürmek, serpmek, yaymak, püskürmek bg.), **tütün tarlaları ilaçlandı, elma ağaçları ilaçlandı, yarası ilaçlandı** gibi. Tr. **em, emlemek** (ilaçlamak), tr. **ot** (ilaç), **otacı** (ilaç yapan kimse).

İLÂN, ar. **alen** (açık, açıkta bulunan, görünen)den **ilân** (açıklamak, açığa koymak, aydınlığa çıkarmak, yaymak). Ar. **i'lân** biçiminde söylenir, **a'leni** (açıkta, görünürde olan) ile eşköklü.

İLÂVE, ar. **ilâve** (katma, ekleme, bir nesneye sonradan katılan)den **ilâve**...

Tr. **ek, ekleme, ul** (ulamak eyleminin kökü)..

İLE, tr. **il** (bk.)den **ile/ile**...

İki nesne arasında bağlantı kurma, **ilmek** (bağlamak, birleştirmek eylemiyle eşkökenli). Halk ağzında **bile** (birlikte, yanyana). Köke gelen **e** ekiyle türetme: **gel-e/gele, dön-e/döne, öt-e/öte**...

Bu örneklerin ilk durumu başka olabilir, burada, düşünülen bugünkü söylenir biçimidir..

İLERİ, es. tr. **ilgerü** (bk. **il**)den **ilerü/ileri**..

Kök anlamı: öne doğru, başlangıca doğru, anlam genişlemesiyle geleceğe değgin, **gelecek**, daha önde, öne doğru daha **ötede**..

İlerici, ilericilik, ileride, ilerde...

İLERLEMEK, tr. **il** (bk.)den **il-e-r-le-mek/ilerlemek**....

Kök anlamıyla, öne doğru gitmek, başlangıca, kaynağa, öteye, geleceğe, yarına yürümek, uzamak.. anlam genişlemesiyle; gelişmek, yükselmek, olgunlaşmak..

Sözcüğün kuruluşuna göre **ileri-lemek** biçiminde olması gerekir, **geri-lemek/gerilemek** gibi. **İlerlek, ilerletmek, ilerleyici**...

İLERMEK, tr. **il** (bk.)den **il-e-r-mek/ilermek**..

Kök anlamı: ortaya çıkmak, görünür olmak, belirmek, görünmek, doğmak. **İleri-ermek/ileri varmak-ilerlemek.** İl kökünün **doğuş, ortaya çıkış, görünüş** gibi anlamları içerdiği gösteren örnek eylemdir **ilermek**... **ilermek** (göze ilişmek, belirmek, görünmek, Kaş.)...

İLETİŞİM, tr. **il** (bk.)den **iletmek/ilet-i-ş-im/iletişim**..

İletmek eyleminden **ilet-iş/iletiş**, ikinci bir ekle **iletişim**.. halk ağzında **gelişmek**'ten **geliş-im/gelişim** (gelişme, olgunlaşma), **girmek-girişmek / girişim** (bir işe koyulma, iş görmeye çabalama). Türkçede **iletiş** sözcüğü vardır. **İletmek**'ten **ilet-iş/iletiş, bitmek**'ten **bitiş/bitiş, girmek**'ten **gir-iş/giriş, gelmek**'ten **gel-iş/geliş** bg...

İLETKEN, tr. **iletmek** (bk.)ten **ilet-ken/iletken**...

İletici, bir yeren bir yere götürücü, ulaştırıcı. **Ken, gen** ekleriyle sözcük üretme: **çekinmek**'ten **çekin-gen/çekingen, çalışmak**'tan **çalış-kan/çalışkan, üşenmek**'ten **üşen-gen/üşengen**...

İLETMEK, tr. **il** (bk.)den **il-e-t-mek/iletmek**..

Es. tr. **il-i-t/ilit** (ulaştırma, bitiştirme, yanyana götürme, yaklaştırma, kavuşturma), **ilit-mek-ilitmek/iletmek**..

Kaş. da **iletmek** (götürmek, iletmek), Uygur ağzında **ilitmek (iltmek/götürmek, yollamak)**...

Halk ağzında, genellikle, **eletmek** (iletmek), **eleten** (ileten), **eletiş** (iletiş), **eletici** (iletici).....

İLGİ, tr. **ilmek** (bağlantı kurmak, tutturmak, bitiştirmek)ten **il-gi/ilgi** (bağlantısı olan, ilişiği bulunan, bir nesneye ilinen, ilenen). **Gi** ekiyle **sil-gi/silgi** (silmekten), **bil-gi/bilgi** (bilmekten), **yergi/yergi** (yermekten)...

İlgilendirmek, ilgilenmek, ilgili, ilgisiz, ilgisizlik..

İLGİNÇ, tr. **ilmek**'ten **ilgi/ilgi-nç/ilginç** (ilgi çeken, kendisine yönelten, ilgili kılan, bağlantı kuran). **Nç** ekleriyle, **sevi-n-ç/sevinç** (sevmekten), **kıva-n-ç/kıvanç** (kıvanmaktan), **gülü-n-ç/gülünç** (gülmek-gülünmekten), **öğü-n-ç/öğünç** (öğünmekten).

İLHAM, ar. **lehm** (birden yutma, bir ağızda yutma)dan **ilhâm/ilham**..

Kök anlamı: bir nesneyi birine, bir ağızda, yutturmak, deveye hamur yutturmak, çocuğa yiyecek yutturmak. Anlam genişlemesiyle, **içe doğmak**, esinlenmek. Tr. **esin, doğuş, duyuş**..

İLİK, tr. **ilmek** (bağlamak, bitiştirmek)ten **il-i-g/ilig-ilik**...

Kök anlamı **ilinmiş, bağlanmış, bağlı.** Anlam genişlemesiyle; **bağlama yeri, ilme yeri, bağlaç**...

Delmek'ten **del-i-k/delik, çekmek**'ten **çek-i-k/çekik, sökmek**'ten **sök-ü-k/sökük, çürümek**'ten **çürü-k/çürük** örneklerinde olduğu gibi köke gelen **ik, ük** ekleriyle.... **İliklemek, iliklenmek, iliklenmiş, ilikli, iliksiz**.....

İLİŞMEK, tr. **il** (tutturma, bağlama, bitiştirme anlamı içeren kök)den **il-iş-mek/ilişmek** (bağlanmak, birbirine eklenmek, yapışmak, tutunmak). **İş** ortaekiyle: **gir-iş-mek/girişmek, çek-iş-mek/çekişmek, değ-iş-mek/değişmek** bg.

İLİŞTİRMEK, tr. **il** (bağlama, bitiştirme, ekleme bildiren kök)ten **il-i-ş-t-i-r-mek/iliştirmek**..

İki nesnenin birbirine ilişmesini, bağlanmasını sağlamak. **İl** köküne gelen **iş-tirmek** gibi **iş-tir-mek** ekleriyle anlam genişlemesi. **Bit-iş-tir-mek/bitiştirmek, at/ış-tır-mak/atıştırmak, sev-iş-tir-mek/seviştirmek** örneklerinde görüldüğü gibi...

İLK, tr. **ilk** (önce, başlangıç, giriş, ortaya

çıkış, doğuş bildiren kök)ten **il-k/ilk.**
Kök anlamı: ortaya çıkış, başlayış, doğuş, görünüş, oluş. Anlam genişlemesiyle bir olayda, bir işte, bir dizide **birinci olan, önde gelen....**

Sanskr. **pari.** (ön, önde gelen, ön-ek, başlangıç), gr. **peri, pre** (ön, ilk, başlangıç, sözcüklerin önüne ek olarak gelir), lat. **pro, pri** (ön, ilk, başlangıç, sözcüklerin önüne gelen ek), got. **faura, fra** (ön, ilk başlayış, sözcüklerin önüne gelen ek), alm. **vor** (ön, ilk, sözcüklerin önüne gelen ek), **erst** (ilk, birinci), **früh** (ön, ilk, erken, başlangıç, sözcüklerin önüne gelen ek), fr. **premier** (ilk, birinci, öndeki), ar. **evvel, bed** (başlayış, ön), fars. **nehust....**

İLKBAHAR, tr. **ilk** ile fars. **bahâr** (çiçek, ilkyaz)dan **ilk-bahar/ilkbahar...**

Yaz aylarının başlangıçı, sıcak dönemin ilk ayı, çiçeklerin, tomurcukların belirmesi, açılması, yeşeren bitkilerin, ağaçların çiçek dökmesi nedeniyle yılın bu dönemine sanskr. **bahâr** (çiçek) sözcüğü ad oldu.
Eski Türkler bu döneme **·yaz** (sıcak) derlerdi, daha sonraları **ilk-yaz/ilkyaz,** Anadolu ağzında **yaz-başı/yazbaşı** (bahar, ilkbahar) dendi.

Gene geldi yazbaşi
Bağıruyi gugolar
Nenenilan bobani
Alsun derin uykular
—Kar.—

dizelerinde **yazbaşı** sözcüğü **ilkbahar** anlamındadır...
Alm. **Frühling,** fr. **printemps** (ilk-yaz, lat. **primus**/ilk ile **tempus**/dönem, çağ, zaman'dan), isp. **primavera** (lat. **prima**/ilk ile **ver**/bahar, dönem'den **prima-vera**/ilk dönem, ilk yaz), lat. **ver,** sanskr. **vasanta,** ar. **rebi',** fars. **nev-bahâr** (**nev**/yeni, ilk ile **bahâr**'dan **nevbahar**/ilkbahar, yenibahar), itl. **primavéra..**

İLKE, tr. **ilk** (başlangıç, ön, doğuş, birinci)ten **ilk-e/ilke..**
Bir nesnenin, bir olayın, bir varlık türünün doğuşunu sağlayan öz, kurucu, yapıcı, oluşturucu **öz...**
Tr. de **e, a** son ekleriyle ad türetme süreklidir, olağandır. **Yarmak**'tan **yar-a/yara, ög** (doğuş, doğuruş, varoluş bildiren kökten) **ög-e/öge - öğe, geçmek**'ten **gec-e/gece** (es. tr. de **kiçe, kiçi** gibi karşılıkları olup hepsi de **kiçmek, keçmek** gibi geçmek karşılığında söylenen sözcüklerden kaynaklanır) örneklerinde görüldüğü gibi **ilk**'ten **ilk-e/ilke.....**
Fr. **principe,** lat. **principium, princeps** (başlangıç, giriş, çıkış, doğuş), ar. **umde, unsur, asl,** fars. **asl, prensib** (Batı dillerinden, fr. **principe**'ten), alm. **Prinzip,** isp. **principio,** itl. **principio.** Batı dillerinde **ilke** anlamına gelip **pr** köküyle başlayan bütün kavramların kökeni lat. **princeps**'tir..

İLKEL, tr. **ilk** (bk.)den **ilk-e-l/ilkel...**
Tr. de **el** eki, kimi dilcilerin savlarına, karşı çıkmalarına karşın, vardır. Anadolu halk ağzında **bitnel** sözcüğü **verimli,** ar. **münbit** anlamındadır, **bitmek**'ten, **bitki**'yi doğuran kökten gelir. **Bitn-el/bitnel, göz**'den **göz-el-gözel/güzel.....** önde giden, özellikle tarlalarda ekin biçerken, öncü durumda olana **öndel** denir, **ön-d-e-l/öndel,** birinden alınan borca tanınan süre karşılığı **önel** (ar. **vade, mühlet**), **ön-e-l/önel...** İmdi bu **bitnel, güzel, öndel, önel** örneklerinin ışığında **ilkel** sözcüğünün sanıldığı gibi kural-dışı olmadığı anlaşılıyor...

İLMEK, tr. **il/el** (bağlama, bitiştirme, basma anlamını içeren kök)den **il-mek/ilmek** (bağlamak, birbirine bitiştirmek, yapıştırmak), anlam genişlemesiyle **dikmek ,iğneyle birbirine tutturmak, iplikle bitiştirmek.**
İl kökünden türeyen eylemlerde **bitiştirme, bağlama, ekleme** anlamları saklı. İlik (ilinmiş, bağlanmış), **ilişmek** (dokunmak, tutmak, bağlamak), **iliştirmek** bağlamak, birbirine tutturmak).

İM, es. tr. **im** (belirti, iz, **parola**)dan **im...**
İm sözcüğünün **iz,** bir nesnenin yerde bıraktığı **belirti** olduğu **imek** (ardına düşmek, izini sürmek) eyleminden anlaşılıyor.
Nitekim es. tr. de **imir** sözcüğü aydınlıkla karanlığın karışması anlamında söylenirdi, bu, **im** kökünün **belirti** olduğunun başka bir kanıtıdır. Aydınlıkla karanlığı birbirinden ayıran son kesim, son belirti **im-i-r/imir** biçiminde oluşmuş. Moğ. **em** (ilaç) sözcüğünün **im** biçiminde söylenmesi, tr. de sık sık görülen **i/e** seslerindeki dönüşme nedeniyledir... (bk. **İmge**)...

İMAN, ar. **emn** (güvenme, korkusuzluk, güvenç)den **imân/iman...**

Kök anlamı: güvenme, güvenç, korkusuz olma, gönül açıklığı. Anlam genişlemesiyle islam dininde, Tanrı'ya bağlanma, **inanç, inanma...**

İMBİK, ar. **inbik** (süzgeç)ten **imbik.** Ar. ya gr. **ambiks, ambikos** (imbik) sözcüğünden geçti, sonra Anadolu türkçesine girdi.

İMECE, tr. **imgek/emgek** (emek)ten **emgek/imgek - emek - imek/emek-ce/imek-ce/emece-imece...**
Emekle, emeklerin ortaklığıyla yapılan iş. Anlam genişlemesiyle, karşılıklı yardımlaşmaya dayanan, ortaklaşa iş.
Anadolu halk ağzında, **emeci** (emekçi, işçi) dendiğine göre **emgek/imgek** sözcüğü **eme**'ye dönüştü. **İmeci** (emece), **emece** (emece, topluca görülen ortaklaşa iş)...

İMDAT, ar. **meded** (yardım, yardım isteme, yetiş, gel)ten **imdâd/imdat...**

İMGE, es. tr. **im** (belirti, iz)den **im-ge/imge...**
İmek (izini sürmek, ardına düşmek, kovalamak)tan **im-ge/imge** türemesi tr. nin yapısına uygundur. **Dönmek**'ten **dön-e-r-ge/dönerge** (çark, tekerlek, dönen nesne), **dürmek**'ten **dür-ge/dürge** (dürülüp toparlanan, fars. **deste,** iplik çilesi. yumak), **düşmek**'ten **düş-e-l-ge/düşelge** (bölüşmede bir kimseye düşen, **üleş,** pay), **düzenmek**'ten **düz-e-n-ge/düzenge** (süslenme aracı, **ayna**) bg. örneklerde görülen yöntemle **imek**'ten **im-ge/imge** (belirti, iz, damga)...
İmgelem, imgeleme, imgelemek, imgelesel...

İMTİHAN, ar. **mehn** (yorma, yıpratma, sıkıntı, güçlük)den **imtihân/imtihan...**
Kök anlamı: sıkıntıya sokma, güçlükle karşılaştırma, yıpratma, yorma. Anlam genişlemesiyle, **deneme, sınav...**

İMZA, ar. **mazi** (geçmiş, geçen süre, eski)den **imza'/imza...**
Kök anlamı: **geçmişe katmak, geçmiş yapmak, geçmişlemek...**
Anlam genişlemesiyle, bir belgenin altına adını yazarak onaylamak.
İmzalamak, imzalanmak, imzalatmak, imzalı, imzasız...

İN, es. tr. **yin** (yırtıcı hayvanların barındıkları doğal oyuk)den **in** (**y** sesinin düşmesiyle).
Arslan yin (arslan ini), **ayı yin** (ayı ini). İn sözünün başka bir anlamı da iç (derin, kişinin içi)tir.
Y düşmesi; **yır/ır** (türkü, koşuk), **yılık** (ılık), **yinek/inek...**
İn (çukur, oyuk, kuyu, alt, iç, bir nesnenin dışla karşıt yanı) kökünden **inilmek, iniş, inişli, inmek** (bk.)...

İNANÇ, sanskr. **inana** (bilgi)dan, **inan(a)/inan/inanç** (bilgi edindikten sonra bağlanılan, inanılan konu).
Es tr. de **inanmak/yinanmak, inanç/yinanç** bağlantısına dayalı ses dönüşümü olağandır. Ancak **inan/yinan** kökünde, anlam oluşması bakımından, böyle bir gelişme yoktur. İnanç sözcüğünün **inanmak**'tan türediğini söylemek kolay da **inanmak**'ın kökü olan **inan**'ın geldiği yeri göstermek güç.
Gr. **khora,** (kır, ova), **kırros** (kır, ova, çorak yer) sözcüklerinden, tr., **kır/kıraç/kıraç** (çorak, verimsiz yer) sözcüğünde aç ekiyle **inanç**'ın **ç** eki bağlantılıdır. **Sevinç** sözcüğünde bulunan **ç** sesinin eki gibi. Çin. **tsui (sui) - suç** oldu, **sui-su**'-suç bağlantısı.
Tr. **yazuk** (suç).

İNANMAK, sanskr. **inana** (bilgi)dan **inan(a) - inan-mak/inanmak** (bir konuda bilgi edinme, güvenmek)
İn(yin) kökü türkçede **derinlik, iç** bildirir, oysa **inan** kökünde böyle bir anlam birikimi yoktur, üstelik bu kökle başlayan sözcüklerin çoğu da yabancı kaynaklıdır. (Bk. **İnanç**).

İNCE, es. tr. **inçge** (ince)den **ince...**
Es. tr **yin** (tüy, kıl, Kaş.)den **yin-ç-ge-yinçge-inçge/ince...**
Kök anlamı: tüy gibi, kıl gibi olan. Anlam genişlemesiyle **ince,** kalının karşıtı. **Yinçge, yınçge** (Kaş.), **inçge, inçke, yinçge; yinçke** (Uy.) hep **ince** anlamında. Sözcüğün oluşmasında **y** sesinin düşmesiyle **yin/in, yinçge/inçge-ince,** Türkçede **g, ğ** seslerinin Anadolu ağzında düşüşü süreklidir. **Yigne/iğne, yigde/iğde** bg...
İnceağrı, incebağırsak, incecik, incehastalık, incesaz, inceyağ...

İnce eyle ipliği
Uydur oni ketana
Kefin edesun oni
Kollarunda yatana
— Kar. —

İNCELEMEK, tr. **ince** (bk.)den **ince-lemek/incelemek...**
Kök anlamı: tüyü tüyden ayırmak, kılı

kıldan ayırmak, tüy tüy seçmek. Anlam genişlemesiyle, bir konu üzerinde en ufak ayrıntılarına değin durmak... **İncelenmek, inceletmek, incelmek, inceltici, inceltmek**...

İNCİ, çin. **in-cu** (inci)dan **incu/inci**...

Es. tr. de **yinçgü-yinçgü, yinçü** (Kaş., Uy.). Uygur türkçesinde **inçkü** (sessizlik, ar. **huzur, rahat**, barış), **inçü** (kamu toprakları, köle).

Fars. **incû** (çin. den), alm. **Perle**, fr. **perle**, itl. **pérla**, isp. **perla**, lat. **margarita**, ar. **lu'lu**, fars. **dür, lûlû** (ar. dan). **İncibalığı, inciçiçeği**...

Dedim inci nedir dedi dişimdir
Dedim kalem nedir dedi kaşımdır
Dedim on beş nedir dedi yaşımdır
Dedim daha var mı söyledi yok yok
— Emrah —

İNCİL, gr. **aggelos** (ulak, haberci)dan **evaggelion** (iyi bildiri, iyi bilgi, iyi haber), lat. **angelus** (iyi bilgi veren, melek), **evangelium** (iyi bilgi getiren melek, iyi haber ulaştıran **melek**), ar. **incil**, tr. **incil**.

Ar. da **angelus** sözcüğü **incil**'e dönüşmüştür, **angelus-incil, genus/genos**'un **cins** olması gibi.

Aggelos - angelus - incil - incil...

İNCİR, fars. **encir/encire** (incir, kıç)den **incir** (bilinen yemiş).

Encirden/delik açmak, delmek anlamını içerdiğinden, bu sözcükten türeyen **incir**, kimi yörelerde utandırıcı nitelikte sayılır, onun yerine **yemiş** denir.

Ar. **tin**, alm. **feige**, fr. **figue**, lat. **ficus**, isp. **higo**, gr. **sikhon** (gerek gr., gerek lat. olanlar, eski Anadolu dillerinden alınmıştır).

İncirkuşu, incirlik, incirtaşı...

İNDİRMEK, tr. **in** (bk.)den **in-d-i-r-mek/indirmek**...

Kök anlamı: yüksekten aşağı getirmek, çukura, kuyuya, **in**'e koymak, **içe koymak**, derine yerleştirmek, götürmek. (Bk. **İnmek**)...

Köke gelen **d-i-r-mek** ekleriyle eylem türetme: **germek**'ten **ger-d-i-r-mek/gerdirmek, sermek**'ten **ser-d-i-r-mek/serdirmek, vermek**'ten **ver-d-i-r-mek/verdirmek, sinmek**'ten **sin-d-i-r-mek/sindirmek, dönmek**'ten **dön-d-ü-r-mek/döndürmek**... Eylemlerde, anlam içeriği bakımından, ayrılık varsa da köke gelen eklerin dizilişinde yoktur. **Gördürmek**, görme eylemini başkasına yaptırmaktır, oysa **indirmek**, inme eylemini kendi yapmaktır, arada başkası yoktur. Ancak **dirmek, dürmek** eklerinin köke gelişinde aykırılık sözkonusu değil...

İstihkâma indirdiler
Kanlı gömlek giydirdiler
Malûm olsun garip anam
Bir oğlunu öldürdüler
— hlt. —

İndirmek'ten: **indirgeme, indirgemek, indirgen, indirilmek, indirim, indirimli, indirtmek**...

İNEK, sanskr. **enaka** (inek)ten tr. **inğek/ingek/inek**...

Gr. **günaika** (dişi, inek, kadın), sanskr. **vaçâ** (inek, sığır), lat. **vacca, taura** (boğa, öküz), fr. **vache**, alm. **kuh**, fars. **kâvmâde**, ar. **bakara**, isp. **vaca**, gr. **bous, agelas**, laz. **puci**.

Enaka - günaika/yünek (Karadeniz köylerinde, inek) - **ingek-inek** bağlantısı... **Enaka, vaçâ** sözcüklerinin sanskr. olması, bu dilde iki ayrı anlamda, belli yaş dönemlerine göre, inek sözcüğünün kullanıldığını gösterir. Bu ayrılık, biraz da, Hindistan'da konuşulan değişik ağızlardan kaynaklanıyor.

İnekağacı, inekçi, inekçilik, ineklemek, ineklik...

İNLEMEK, tr. **ini** (doğal ses)den **ini-lemek-inilemek/inlemek**...

İni kökündeki ikinci **i** sesinin düşmesiyle **inilemek/inlemek** biçimi...

Dolab niçün inilersin
Derdüm vardur inilerim
Ben Mevlâ'ya âşık oldum
Anın içün inilerim
— Derviş Yunus —

dörtlüğünde **inilerim** (eski biçimi **inilerüm**) eylemi **inlemek**'in ilk örneğidir. Anadolu halk ağzında da **inim inim inilemek** (inim inim inlemek) deyimi vardır.

İnildemek, inildetmek, inilti, inletmek, inlettirmek...

İNMEK, tr. **in** (iç, kuyu, alt, çukur, oyuk, derin bg.)den **in-mek/inmek**...

Kök anlamı: içe girmek, kuyuya, ine, oyuğa, alta sokulmak.

Anlam genişlemesiyle, yukardan aşağı

gelmek, yüksekten alçağa doğru devinmek. Eski Türkçede **in** sözcüğü **yin** biçiminde de söylenir (bk. **İn**)... **İngin** (düşük, alçak).

İniş, inme, inmeli...

İNSAN, ar. **ins** (kavrayan, anlayan, duyan, bilen, tanıyan bg.)den **insan**...

Bu kavramı oluşturan **ins** sözcüğünün çok değişik, çelişik yorumu vardır. Arap dilinde **ins, üns, nâs, enâs, insân** bg. değişik yazılışları, çoğul biçimleri görülüyor. Genellikle **insan** kavramını oluşturan **ins** kökünün bilme, anlama, tanıma, kavrama, bilgi edinme bg. anlamları içeren bir nitelik taşıdığı ileri sürülür (Ter. Kam.). **İnsan** kavramı ile **cins** arasında bir bağlantının, yakınlığın bulunduğu da sözkonusudur. **İns** ile **cins** arasında kök özdeşliği varsa, **insan** kavramının Hind-Avrupa dillerinden olması gerekir.

Gr. **genos** (cins), lat. **genus/gens** (cins), oysa ar. **cins** sözcüğünün kökeni de gr. - lat. **genos-genus-gens-cins** gelişimi üzerindedir (bk. **Cins**)... **İnsan** sözcüğü, gerek Arap dilinde, gerekse öteki islam ülkelerinde Kur'an'la yayılmış, tutulmuştur. Buna karşın **insan** daha çok **ins** sözüyle dile getirilir. Arap dilinde **insan** anlamında yaygın olan sözcük **beşer**'dir. **İns** sözcüğü, kimi yerde, Kur'an'da bir soyu, bir türü (insan soyunu, insan türünü) bildirir niteliktedir. Nitekim **ins-ü cin** sözleri de **insan**'la **cin** denen varlığı simgeler. **Gens**'ten türeyen **cins** sözcüğünde, Arap dilinde sık sık yer değiştiren «elif»in başa gelip, «cim»in düşmesiyle **ins** oluşabilir: **Genos-genus-gens-cins-(c) ins/ins** düşünülebilir.

Tr. **kişi**, ar. **beşer**, fars. **âdem**, alm. **Mensch**, lat. **homo**, fr. **homme**, got. **guma**, gr. **antropos**, hit. **antuhsas**, itl. **uomo**, isp. **hombre**, sanskr. **adamas**, ibr. **adam**.

İnsanca, insancı, insancıl, insanlık, insanoğlu, insanüstü...

İNŞA, ar. **neşâ** (kurma, koyma, oturtma) dan **inşa**...

Kök anlamı: yapma, kurma, bir nesneyi bir yere oturtma, koyma, yerleştirme. Anlam genişlemesiyle, yapı yapma, ev kurma, düzenleme bg...

İNŞAAT, ar. **inşa** (bk.)dan çoğ. **inşaat** (inşalar, yapımlar, yapı yapmalar, yapı kurmalar)...

İnşaatçı, inşaatçılık...

İNŞALLAH, ar. **in** (ola ki,... se), **şaa** (isteme, dileme) ile **Allah** (Tanrı)dan **inşaa-allah/inşallah**...

Kök anlamı: Tanrı isterse, Tanrı dilerse, anlam genişlemesiyle, **Tanrı dilediğinde, Tanrı istediğinde** bg...

İNTİHAR, ar. **nahr** (göğüs, göğüse vurma, boğazından asılma, deveyi boğazlama, gırtlağı bıçakla kesme)dan **intihar**...

Kök anlamı: kişinin kendi kendini boğazlaması, bıçakla boğazını, göğsünü kesmesi, boğazına ip geçirip asması, öldürmesi (Ter. Kam.), anlam genişlemesiyle, kişinin kendi yaşamına son vermesi...

İNTİKAM, ar. **nukm** (öç, kötülük, ceza) dan **intikam**...

Kök anlamı: öç alma düşüncesiyle, kötülük yapma isteğiyle cezalandırmak, ceza vermek isteğiyle öç alma, birine bile bile, isteyerek, cezaya yönelik, kötülük ederek öç alma...

İP, es. tr. **yip** (ip, örk, tel)ten **ip**...

Y sesinin düşmesiyle, **yip/ip**... Kaş. da **yıp** (ip), kıp. **yip** (ip), uy. **yip** (ip), **yipçi** (ipçi, İbm.), Anadolu halk ağzında **yip** (ip), **ip** (ip)...

Yıplamak (iple kıl aldırmak), **yıplaşmak** (iple birbirinden kıl yoluşmak), **yıplatmak** (ipletmek, iple kıl yoldurmak, hepsi için bk. Kaş.)...

İPEK, tr. **ip** (ip)ten **ip-ek/ipek**...

Es. tr. **yipek** (ipek), **y** sesinin düşmesiyle **ipek**. Böceğin kozayı ince **ip** biçiminde telciklerle örüşünden dolayı **ip** (yip)le bağlantılı olarak **yipek/ipek**...

Aşağı yukarı bütün Türk ağızlarında **yipek-ipek** bağlantısı. Öte yandan **agı** (ipekli dokuma, ipekten örülü örtü), **agıcı** (ipek kumaşları koruyan görevli, bk. **Akça**), sözcükleriyle **ipek** arasında bağlantı.

İpekağacı, ipekböceği, ipekçi, ipekçiçeği, ipekçilik, ipekli, ipekmatı...

İPLİK, tr. **ip** (bk.)ten **ip-lik/iplik**...

Kök anlamı: ip yapmaya elverişli olan, ip yapmak için ayrılan, ince ip, ufak ip. Anlam genişlemesiyle **iplik**...

İplicik, iplikçi, iplikçilik, ipliklenmek...

İRİ, tr. **irmek** (ermek, bk. **Ermek I.**)ten **ir-i-g-irig/iri**...

Kök anlamı: olgunlaşmış, gelişmiş, ye-

tişmiş. Anlam genişlemesiyle, **kalın, kaba, dolgun**... Uy. **irig**, Anadolu halk ağzında **yiri** (iri), **yirilmek** (irilemek), **yirilenmek** (irilenmek)...
İribaş, irice, irikıyım, irileşme, irileşmek, irili, irilik...

İRMEK, tr. **irmek** (bir durumda olmak, bir yerde bulunmak)ten **irmek**...
Kök anlamı: olmak, varolmak, bir durumda olmak, bir yerde olmak (bk. **İse**)...

İRTİCA, ar. **rücû**, (geri, arka, geri dönme, geri çekilme)dan **irticâ/irtica**...
Kök anlamı: geri dönme, geri gitme, geldiği yere dönme, arkaya doğru gitme, gerileme, çekilme. Anlam genişlemesiyle, düşünce bakımından yeniye karşı çıkma, eskiyi, günü geçmişi, geçersiz olanı savunma...

İSABET, ar. **savâb** (doğru, denk düşme, düz)dan **isâbet/isabet**...
Kök anlamı: doğru gelme, uygun düşme, düz olma, doğrulama, düzleme. Anlam genişlemesiyle, istenene uygun gelme, düşünülene uyma, denk gelme, yerinde, yakışığınca...

İSE, es. tr. **irmek** (olmak, bir yerde bulunmak, varolmak)ten **ise** (olursa, bulunursa sözcüklerinde görülen **sa** anlamında).
Çekimi: **isem, isen, ise, isek, iseniz, iseler** (anlamları: ben varsam, sen varsan, o varsa, biz varsak, siz varsanız, onlar varsalar.). Burada **ir** köküyle gr. lat. de görülen **es** (varoluş bildirir) arasında anlam birliği görülüyor.
İrmek'in gr. lat. de **es** kökünden geldiğini söylemek istemiyoruz, ancak **ir-es** benzerliğine değinmekte de, dil sorunu bakımından, yarar vardır. Tr. de **r/s** dönüşümü olağandır. **Göz**'den **görmek, göstermek** sözcüklerinde **z, r, s** dönüşümü açık. Bunu **köz/kös** (göz) sözcüklerinde de buluruz. **İ/e** dönüşümü de biliniyor. **Yimek/yemek, yitmek/yetmek** bg. İmdi **i/r, r/s** dönüşmeleri yanında **ir/es** ya da **es/ir** dönüşmesi biraz ilginç gelebilir, daha doğrusu böyle bir dönüşme düşünülebilir. O durumda **ir/es** kökleri Altay değil, Hind-Avrupa dillerine girer (bu, bizim burada, bir sanımızdır).

İSKARPİN, fr. **escarpin** (ince deriden, köseleden ayakkabı)dan **iskarpin**...
Anadolu türkçesine XIX. yy. dolaylarında geçti.

İSKELE, lat. **scala** (merdiven)dan itl. **scala-skele/iskele**...
Anadolu türkçesine, gemici dilinden geçti, yapı işlerinde kullanılan özel merdiven'den ayrı olarak, geniş bir alana yayıldı. Yayılmasında başlıca etken ev yapıcılarıdır.

İSKELET, gr. **skeletos** (kurumuş)tan **skelet-iskelet** (gövde çatısı).
İskelet sözcüğü Anadolu türkçesine, Anadolu'da konuşulan, rumca yoluyla geçti.
Fars. **eskelet**, fr. **squelette**, alm. **gerippe, skelett**, isp. **esqueleto**, ing. **skeleton**, ar. **kadîd**, lat. **steletus**.

İSKEMLE, lat. **scamellum** (üzerinde oturulan aralıklı araç)dan **iskemle**...
Sözcüğün kökü **scando** (oturmak)dan **scamellum** (üzerinde oturulan) türedi. **Scamellum - scamel - scamle - skemle - iskemle**. Bütün Avrupa dillerine lat. den geçti.
Fr. **scabeau**, isp. **escabel**, alm. **schemel**, fars. **sandeli**, ing. **chair**, rum. **diphrisxos**, ar. **kürsi**.

İSKİT, isl. **skitati** (dolaşmak, gezmek, yörük)den **skit-iskit** (bir ulus).
Gerek Asya, gerek Rusya, Doğu Avrupa ovalarında göçebe olarak yaşayan savaşçı, atılgan bir topluluk. Sürekli konar-göçer olması nedeniyle islav dillerinde **skitati** diye nitelenmiş, tarihe bu adla geçmiş.

İSKORPİT, rum. **skorpidi** (iskorpit balığı)den **skorpid/ibkorpit**...
Anadolu türkçesine, Anadolu'da konuşulan, rum. dan halk ağzıyla, kıyı illerinden geçti. Genellikle kıyı illerinde bilinir.

İSLÂM, ibr. **salem/salm** (kurtuluş, sağlığa kavuşma, sağlamlık, güven, güvence bg.)den **islâm/islam**...
Türkçeye, islam inançlarıyla birlikte geçti, Arap dilinde **kurtuluş, mutluluğa ulaşma, güvene kavuşma** bg. yoruma dayalı anlamlarda söylenir.

İSLİM, İSTİM, ing. **steam** (buğu)den **istim/islim**...

İSPAT, ar. **sübut** (durağan, devinmeyen, olduğu yerde kalan)tan **isbat/ispat**...
Kök anlamı: bir nesneyi olduğu yerden oynatmama, durağan kılma, kımıldatmama. Anlam genişlemesiyle, tanıklar, kanıtlar getirerek doğruluğunu, gerçekliğini, değişmediğini ortaya koymak.

İspatlamak, ispatlanmak, ispatlı bg. **sabit** (durağan)...

İSPİNOZ, rum. **spinos** (serçegillerden bir kuş)dan **ispinos/ispinoz**...
Anadolu türkçesine, Anadolu'da konuşulan, rum. dan geçti.
Alm. **Buchfink**, fr. **pinson**, lat. **frigilla**, isp. **pinzôn**...

İSPİRTO, lat. **spiritus** (yel, ruh)tan itl. **spirto/ispirto**...
Türkçeye itl. dan geçti. Bu sıvının gaz olup uçması nedeniyle **yel** (spiritus'la) bağlantısı var.

İSRAF, ar. **serf** (tüketme)ten **israf/israf**...
Saçıp savurma, gereksiz yere tüketmeden anlam genişlemesiyle, **aşırı gider**...

İSTASYON, fr. **station** (durak)dan **istasyon** (durak, bekleme yeri).
Lat. **stare/sto** (ayakta durmak, bir yerde dikilip beklemek)dan **statio(n)**, fr. **station** (ayakta durup bekleme, durma, dikilme). Tr. **durak** (durmak'tan). Tr. ye demiryolu, tramvay gibi taşıt araçlarıyla ilgili kuruluşlarla girdi.

İSTAVRİT, rum. **stauridi** (sıcak kıyı balığının adı)den **stavrit/istavrit** (bilinen balık).

İSTAVROZ, rum. **saturos** (kazık, direk) dan **stavros-istavroz** (haç).
İsa'nın çarmıha gerilişini simgeleyen kutsal araç. Din törenlerinde, bunun görevlilerce gösterilmesine, **istavroz çıkarma** denir, bu durum bireysel olarak da geçerlidir (elini göğüs, çene yöresinde dolaştırarak haç biçimini simgeleme).

İSTEK, tr. **is/issi/ıssı** (iye, bir nesneyi elinde bulunduran) ten **is-t-ek/istek** (isteme, elde bulundurma, dileme, iye olma eğilimi.).
İrtelemek, sözcüğünde kök **ir/er**'dir, ondan **te-le-mek** ekleriyle **irtelemek/ertelemek** eylemi türedi. T sesi sözcüğün ortasına, **e** sesini alarak, geliyor, **ir-t-e-le-mek/irtelemek** ya da **ertelemek**...

İSTEM, tr. **istemek**'ten **iste-m/istem** (isteme yetisi. dileme erki, ar. **irade**). Em ekiyle: **gör-k-em/görkem**...
İstemli (yapılıp yapılmaması isteme bağlı, ar. **iradi**)...

İSTEMEK, tr. **is/issi/ıssı** (iye, bir nesneyi elinde bulunduran, kullanan, yöneten) ten **is-te-mek/istemek** (bir nesneyi ele geçirmeyi düşünmek, bir nesnenin issi olmayı dilemek).
İstemek (evlenme dileğini ileri sürmek, kız aramak, görmek dileğini bildirmek)...
İstemseme (süresiz, gevşek istek), **istemsiz, istenilmek, istenmek, ister** (gerekir, gerekli, istenmesi gereken).

İSTİF, lat. **stipo** (yığmak, yerleştirmek, üstüste koymak)dan itl. **situare/sitivare/sitif/istif** gelişine oranla, lat. **stipo - stifo - stif - istif** dönüşümü daha doğal. Üstelik **p/f** dönüşümü yaygın **Platon/Eflâtun** (Arap dilinde **p** sesinin **f** ile karşılanmasından).
Sanskr. **stupa, stamba** (yığın), **stonyami** (yığmak, yığıyor), gr. **stoibe** (yığmak), ing. **stow**...
İstifçi, istifçilik, istifleme, istiflemek, istiflenmek, istifletmek.....

İSTİFA, ar. **afv** (suçu bağışlama, bir neden gösterip ayrılma, **görevi bırakma**, görevden salınmayı isteme)dan **istifa/istifa**...
Kök anlamı: görevden salınmayı isteme, bırakma, ayrılma, çalışmama. Anlam genişlemesiyle, bağışlanmayı isteme, suçunun örtbas edilmesini dileme.

İSTİFADE, ar. **fâide** (yarar, kazanç, gelir, çıkar)den **istifade**...
Yararlanma, çıkar sağlama, gelir kaynağı bulma, kazanma, işini görüp gördürme...

İŞ, es. tr. **ış/iş** (devinme, çalışma, yapma, davranma bildiren kök)ten **iş**...
Türkçe yazılı belgelerin en eskilerinde, sözlüklerde **iş, ış** sözcüğü, bugünkü anlamdadır, kökte **ı/i** (ancak bir yerde) dışında, sözcüğün yapısını ilgilendiren bir değişme yok. Çok yerel ağızlarda, **yiş** biçimi varsa da yaygın değil (özellikle Karadeniz bölgesinin Doğu kesimlerinde **yiş/iş, yişlemek/işlemek, yişluk/işlik** biçimleri var). Bu yörelerde **inek/yinek, yünek, iğne/yiğne, yüğne** gibi söyleniyor. **İş** (Kaş., Kit., Uy., Kır., İbm., **iş** karşılığı), kimi yerde **e/i** dönüşmesi nedeniyle **eş** sözcüğü **iş** olarak geçiyor.

Yusuf eydür gammazluk işüm değil
Gammaz olan kişiler işüm değil
— Şeyd. —

dizelerinin birincisinde **işüm** (işim), ikincisinde **işüm** (eşüm, dengim, arkadaşım)...

Sanagör her işinde hayr işüne
Senin de ta ki hayr ire başuna
— Güvahi —

«Eşin, arkadaşın için, işinde iyilik düşün ki senin de başına iyilik gelsin» atasözünün açıklanışını içeren bu dizelerde **işinde** sözcüğü **iş**(inde), **işüne** ise **eş** (üne), **arkadaşına** karşılığıdır.

Horus vaktsiz ötse ne olur işi
Revadır olok dem kesilmek başi
— Süh. —

dizelerinde **işi** sözcüğü **durumu, sonu** anlamındadır. «Vakitsiz öten horozun durumu ne olur, başı kesilir» atasözü...

Anadolu halk ağzında **iş**: gizli olay, erek, gizli düşünce, tuzak, uğraş, başarı, emek, beceri, geçinme, düzen, sorun, konu bg.

İş'ten: işadamı, işbaşı, işbırakımcı, işbırakımı, işbirliği, işbirlikçi, işbirlikli, işbölümü, işçi, işçilik, işgücü, işgüder, işgünü, işkolu, işlek, işlem, işleme, işlemeci, işlemecilik, işlemek, işlemeli, işlenmek, işletme, işletmeci, işletmecilik, işletmek, işlev, işlik, işsiz, işsizlik, işteş, işveren, işyar, işyazar, işyeri...

İŞARET, ar. **şevr** (buyurma, buyurup gösterme, belirtme)den **işâret/işaret**...

Kök anlamı: buyruk salarak bir işi, bir nesneyi gösterme, buyruk vererek **işaret etme**. Bir nesneyi göstererek «şunu yap» deme... Anlam genişlemesiyle, **belirtim, im, sim**, bellilik...

İşaretçi, işaretlemek, işaretlenmek, işaretleşmek, işaretparmağı...

İŞKEMBE, fars. **şikenbe** (bağırsak)den **işkenbe-işkembe** (bağırsak).

İşkembeci, işkembecilik, işkembeçorbası...

İŞKENCE, fars. **şikenc, işkenc** (acı çektirme, baskı yapma, ezme, büklüm, kıvrım)ten **işkence**...

Bir kimsenin şurasını burasını ezerek, yaralayarak, sıkıştırarak acı çektirme, incitme...

İŞKİL, rum. **skylos** (köpek)tan **şkil-işkil** (kuşku, güvensikliz).

Tr. de anlam genişlemesiyle **kuşku** karşılığı oldu. Polonyalı Simeon'un «Seyahatname»sinde bildirdiğine göre, XVI., XVII. yy. larda, Batı Anadolu bölgesinde yaşayan Rumlar, kendi inançlarına karşı çıkan Ermenilere, yerici bir anlamda **işkil** derlerdi. Sonraları yaygın bir deyim niteliği kazandı. Rumcada aşağılık, bayağı, acımak bilmez bg. yerici anlamlarda söylenir.

İŞKİLLENMEK, rum. **skysos-şkil-işkil**'den **işkil-len-mek/işkillenmek** (kuşkulanmak, tedirgin olmak, güvensizliğe düşmek).

İŞPORTA, lat. **sporta** (sepet)dan itl. **sporta**, tr. **işporta** (sepetle gezerek satış). Anadolu türkçesine son yıllarda İtl. den **sporta**'nın hl. söylenişiyle geçti.

İŞTAH, ar. **iştiha'** (şehvet/aşırı istek)dan **iştah**...

Bir nesneye karşı duyulan aşırı istek anlamına gelen **şehvet**'ten **iştiha'/iştah**. Ar. da dişinin erkeğe, erkeğin dişiye karşı duyduğu aşırı isteğe, sevişme eğilimine **şehvet** denir. **İştiha'** (iştah) bu durumu yansıtan tutkudur. Anlam genişlemesiyle **yemek isteği, yiyesilik** karşılığı söylenir.

İştahlandırmak, iştahlanmak, istahlı, iştahsız (hepsi **iştah** sözüne gelen tr. eklerle.).

İŞTİRAK, ar. **şirk** (ortak olma)ten **iştirak**...

Gerçek anlamı **ortak olma, katılma**, sürüye girme, topluluğun arasına sokulma Tanrı'dan başka bir Tanrı'nın bulunduğunu ileri sürme, Tanrı karşısında **ben de Tanrıyım deme**...

İYİ, es. tr. **edgü** (yararlı, uğurlu, iyi)den **eygü-eygi-eyi-iyi** dönüşmesiyle. Bunun **eyü, iyü** bg. değişik söylenişleri de var.

İyice, iyicene (az çok iyi), **iyicil** (iyiliksever), **iyileşmek** (iyi olmak, sağlığı düzelmek, gelişmek), **iyilik, iyiliksever, iyimser** (sonun iyi olacağını düşünen, sonu iyi gören)...

İZ, es. tr. **iy/iz** (basmak, ezmek, sıkıştırmak, kesmek, yarmak bildiren kök)den **iz**...

Kök anlamı: basılan, bastırılıp sıkıştırılan bir nesnenin bıraktığı kalıntı, benzeri. **Ayak izi, el izi** bg.

Eski Türkçede **iy** biçimi de var. **Az, ez, iz** köklerinde özdeşlik. **İz-i-k - izik/ezik** (uzunlamasına olan yarık, yara, iz kalıntı), **ez-i-k/ezik** (**izik**'le eşanlamlı)... **İzdemek** (istemek), **izdetmek** (istetmek, araştırmak) sözcükleri **z/s** dönüşmesiyle **iz/is** kökünün oluşması (Uy.).

İyinç (kovalama, izleme, ar. **takib**), ayrıca **iyinç** (acı çektirme, fars. **işkence**), **iyinmek** (basılmak, ezilmek, baskı yapmak, sıkıştırmak), **iymek** (basmak, ezmek), **İz/iy** dönüşmesiyle **izmek-iymek-ezmek, e/i, i/e** dönüşmesi sonucu **ezmek-izmek** eşanlamlılığı... (Uy.)...

İZLEMEK, tr. **iz** (bk.)den **iz-le-mek/izlemek**...

Göz'den **göz-le-mek/gözlemek**, öz'den **öz-le-mek/özlemek**, el'den **el-le-mek/ellemek** bg. eylemlerinde olduğu gibi **iz**'den **iz-le-mek/izlemek**...

K

KABAK, es. tr. **kabağ** (kapamakla ilgili) dan **kabak** (kapalı olan, kabukla kuşatılmış olan).
Anlam genişlemesiyle bilinen yemeklik bitki. **Kap/kab** kökünde **kabarma, şişme**, kendi kendine örtünüp **kapanma** anlamları saklı.
Kabağ (kabak) yemeklik bitki (Kaş., Uy.), XIV. yy. dan sonra Anadolu divan şiirinde **kabağ/kabak** sözcükleri **kap**, özellikle içine esrar konan kap, **esrar kabı**, ayrıca **sıvı kabı, boynuzsuz koyun, içki sağrayı** (kadeh) gibi değişik anlamlarda.
Azeri ağzında **kabak** (ön ileri), **kabaklı** (öndeki, ilerdeki) Anadolu ağzında **kabaklu** (boynunda esrar kabı bulunan). Alm. **Kürbis**, ar. **kûsa**, fars. **gedû**, isp. **calabaza**, fr. **gourde**, lat. **cucurbita**.
Kabak sözcüğünün bilinen bitki dışında, onunla ilgisi bulunmayan bir anlam taşıması, kökün **ka** olması sonucu, Hind-Avrupa dilleriyle benzerlik göstermesi düşündürücüdür. Üstelik **kap** kökünde **yakalamak, örtmek** anlamları da saklı. **ku, kü, ge, cu** (okunuşu **ku**), **ca** (okunuşu **ka**), **ka** köklerindeki özdeşlik bu sözcüğün ortak kaynaklı olabileceği sanısını güçlendiriyor.

KABARMAK, tr. **kaba** (büyük, gebe)dan **kaba-r-mak/kabarmak** (büyümek, irilenmek şişmek).
Halk ağzında **gabarmak** (kabarmak) sözü, irilenmek anlamındadır. **Ga/ka** dönüşümüyle anlam birliği değişmiyor. **Kabarık** (şişmiş, büyümüş, kabarmış), **kabarcık** (küçük şiş, az kabarık). **Şişmek** anlamıyla **kabarmak** eylemi arasındaki bağlantıyı **gebermek** sözcüğünde buluruz (Bk. **Gebermek**). **Kaba/gaba/gebe** dönüşmesiyle eylem başkalaşması olmuyor.

Kabaramazsın kel Fatma
Annen güzel sen çirkin

tekerlemesinde hindinin şişmesi, kanatlarını kaldırıp ibiğini şişirmesi olayı **kabarmak** diye niteleniyor. Bu da **kabarmak-şişmek** bağlantısını gösterir.

KABLO, fr. **cableau** (üstü kapalı, sarılı tel)dan **kablo** (türkçe okunuşu ile).
Anadolu türkçesine XIX. yy. dan sonra girdi.

KABUK, tr. **kapmak**'tan **kab-uk/kabuk** (kaplayan, kapıp kuşatan, saran, bir kap gibi içine alan).
Kap köküyle **kab** kökünün özdeşliği açıktır. Bu nedenle **kabak**'la **kapak** eşanlamlıdır. (Bk. **Kapmak**).
Tr. de **uk** ekiyle ya da **u** sesiyle biten eylemin sonuna gelen **k** ile sözcük türetme yaygındır. Bu **uk, k** ekleri tr. ye giren yabancı sözcüklere de eklenebilir. Uk ekini alan sözcükler ad olduğu gibi önad (sıfat) da olabilir.
Burmak'tan **bur-uk/buruk** (burulmuş, enenmiş), **konmak**'tan **kon-uk/konuk** (konan, ar. **sefer**/yola çıkmak'tan **misafir** karşılığı **konuk**), **donmak**'tan **donuk/donuk** bg.
Kap kökünden türeyen **kaplamak, kapsamak, kapamak** bg. eylemler **kabuk** sözcüğüyle eşkökenlidir.

KABURGA, moğ. **gaburğa** (kaburga)dan **kaburka-kaburga**...
Başka Türk ağızlarında **kabırga, kavurga**...

KADAYİF, ar. **kadaif** (kadifeler)den **kadayif**...
Bu tatlının, **kadife** gibi oluşu, ince tel gibi hamurdan yapılışı nedeniyle bu adı aldığı anlaşılıyor. Türkçede ayrıca **tel kadayifi, ekmek kadayifi** gibi türleri var.

KADER, ar. **kadr** (ölçmek)den **kader** (bir olayı önceden sezip değerlendirme, ölçüp biçme).
Anlam genişlemesiyle **yazgı, alınyazısı**. Türkçede daha çok **yazgı**, Tanrı'nın öncesiz bilgisi, onayı anlamında söylenir.

KADIN, soğ. **hvaten** (kraliçe)den **hatun-katun-kadın**.
Anadolu türkçesinde, yalnız kişinin dişisi anlamında söylenir.
Fars. **zen**, alm. **frau**, lat. **femina**, ar. **mer'e** (çoğ. **nisa**), fr. **femme**, rum. **güne**...

KADIRGA, gr. **khatergon** (kürekli, yelkenli gemi)dan **katerga - katırga - kadırga**...
Anadolu türkçesine girişi Osmanlı dönemi başlarında olsa gerek.
İstanbul'da **Kadırga** adı verilen yörede eskiden **kadırgalar** barınırdı, yörenin adı bundandır.

KADRO, itl. **quadro** (dört kıyılı, dörtle ilgili olan)dan **kadro** (çizelge, liste, levha, cetvel, kadro)...
Türkçeye geçerken yalnız **kadro** anlamını korumuş.

KAFA, ar. **kafâ** (baş)dan **kafa**...
Anadolu türkçesine ar. dan geçmesine karşılık, **kafa**, sözcüğü Hind-Avrupa dillerindendir.
Sanskr. **kapâlam** (baş, tepe), gr. **kephalé** (baş, tepe), alm. **Haupt, Kopf** (baş), got. **haubit** (baş), lat. **caput** (baş) fr. **chef**, ing. **head**, itl. **capo** (baş), usp. **cabeza**, fars. **ser, kelle**...
Batı dillerinde **baş** (kafa) anlamına gelen sözcüklerin eşkökenli olduğu biliniyor, ar. **re's** (baş) ile **kafâ** arasında bir bağlantı yoktur. (Bk. **Baş, Şef.**)...

KAFTAN, fars. **haftân** (savaşçı giysisi) dan **kaftan** (üstlük)...
Anlam değişmesiyle, büyüklerin beğendikleri kimselere giydirdikleri değerli giysi, üstlük.
Kaftan sözcüğünün kökeni tartışmalıdır. Kimilere göre sözün kökü fars. da **halka** anlamına gelen **hift** (Nasiri), kimilere göre tr. **kaftan** (Ziya Şükün) olmak gerekir. Tr. de **f** sesinin bulunmadığı, Kaş. da geçen **kaftan** sözcüğünün de köken bildirmediği gözönünde tutulursa fars. kaynaklı olması daha doğaldır.

KÂFUR, ar. **kâfur**'dan, bu adla anılan bir ağacın kabuğundan çıkarılan güzel kokulu nesne. Çokluk sağlıkbilimde kullanılır.

KÂGİR, fars. **kârgil** (kerpiç işi)den os. **kârgir/kâgir** (taştan, kerpiçten yapılmış yapı).
Fars. **kâr** (iş), **gil** (kerpiç, topraktan pişirilip yapılan yapı gereci, tuğla, kerpiç), **kârgil de kerpiş işi, tuğla işi** (kerpiçten, tuğladan ya da taştan yapılan). Sonradan **iştutan** anlamına gelen **kârgir** ile **toprak işi** (kerpiç işi) karşılığı söylenen **kârgil** arasında, ses benzerliği nedeniyle, kaynaşma olmuş, böylece **kargir** sözcüğü **kârgil** anlamında söylenmeye başlamış.

KÂĞIT, fars. ar. **kâğaz/kâğız** (kâğıd)dan **kâğıt**.
Bu sözcüğün kökeni başkadır. Soğ. **kâğdi** (kâğıt). Asya ulusları kâğıdı sonradan öğrendiler, oysa yazıyla yaşıt olan kâğıt Mısır'da, İ.Ö. 2500 dolaylarında biliniyordu. Çin yazıyı İ.Ö. 1000 dolaylarında kullanmaya başladığına göre kâğıt üretimi de o dönemlerde olsa gerek.
Alm. **papier**, fr. **papier**, isp. **papel**, ar. **kırtas** (gr. den geçme, Bk. **Kırtasiye**), lat. **carta, papyrus**, gr. **khartes**, ing. **paper**.
Batı dillerine Kopt dilinde **papiros** denen bitkinin kabuğundan üretilen kâğıdın adından geçti. **Papiros** Grek-Latin dillerinden değildir.

KAĞNI, es. tr. **Kanglı** (bir Türk topluluğu) adından **kağnı**...
Türkler arasında, öküz koşulu arabayı, kağnı'yı, ilkin bu boyun bulup kullandığı, onun adından dolayı taşıt aracına da **kanglı/kağnı** dendiği söylenir.
Kanglı - kanğlı - kağnlı - kağnlı - kağnı, g, ğ, l seslerinin düşmesiyle **köngül - gönül**...

KÂH, fars. **geh** (kimi dönem, arasıra)den **kâh** (arasıra, arada bir, ar. **bazan**)...
Anadolu türkçesine yazın yoluyla girdi, **gâh** da denir, **gâhi** de.

KAHIR, ar. **kahr** (yoketme, ortadan kaldırma, yıkma, batırma)dan **kahır** (derin üzüntü, sarsıcı acı).
Türkçeye islam dininin etkisiyle girdi. Tanrı adlarından biri olan **kahhar** (yokedici, ortadan kaldırıcı, yıkıcı, adını sanıcı unutturucu) bu **kahır** (kahr) ile eşkökenlidir.
Kahırlanmak (derin üzüntüye, acıya kapılmak, üzüntüden sarsılmak), **kahırlı** (derin üzüntüsü, acısı olan, üzgün) sözcükleri bu **kahır** (kahr)dan tr. **lanmak, lı** ekleriyle türemiştir.

KAHVALTI, fr., isp. **café au lait** (sütlü kahve)den **kahve-altı/kahvaltı**...
Ar. **kahve** ile tr. **altı**'dan türediği (ML.)

savı yanlıştır. Sözcüğün kuruluşu bakımından düşünürsek, kahve yemeğin altına değil üstüne, yemekten sonra içilir ki buna **kahvaltı** denmez. Öte yandan, sabahları kahve «kahvaltı»dan önce içilir, bu durumda da ona «kahvaltı» denmez, olsa olsa «kahveüstü» olur. Başka bir durumda, kahve islam toplumunda yasaktı, XVI. yy. da Şeyhülislam Ebussuud Efendi'nin bu konuda açık buyrukları (fetvaları) vardır, evlerde «kahvaltı»dan önce de, sonra da kahve içilmezdi: «Zeyd, mütâlâ'aya kuvvet için yâhud hazm-i ta'am için kahve içse helâl olur mu? Elcevab: Feseka, âlet-i lehv-ü fücür ile içtikleri mekrûhu, adam isti'mâl mi eder?» Bu buyruğa göre kahve yasaktır, insanı kötü yola götürür, suça iter, özünü bozar. Böyle bir toplumda **kahvaltı** sözcüğünün, sabahları yenen yemekten önce içilen **kahve**'den türemesi olanaksızdır. Bir de, Türk toplumunda, **kahve** geleneğinin doğduğu dönemi düşünmek gerek. **Kahvaltı**, Anadolu türkçesine, çok sonraları, Avrupa gemicileri aracılığıyla **café au lait** (sütlü kahve) sözcüklerinin değişik biçimde söylenişiyle geçmiştir.

KAHVE, ar. **kahve**'den **kahve**. Bütün Batı dillerinde **kahve** eşkökenlidir, **coffea** adlı bir bitkiden üretilir.
Alm. **kaffee**, fr. **café**, fars. **gahve**, isp. **café**, itl. **caffe**...

KAHVERENGİ, fars. **gahvaî** (kahverengi) ile **reng**'den **kahve-rengi/kahverengi, gahvaî reng/kahverengi.**

KÂHYA, fars. **kedhuda** (evin efendisi) dan **kadhuda - kâhuda - kâhda - kâhya** yönetici, bakıcı, korucu).
Ked (ev), **hudâ** (efendi, bey, korucu), **kedhudâ** (evin beyi, evin yöneticisi), anlam değişmesiyle: **çiftlik yöneticisi**...

KAİDE, ar. **kuud** (oturma)dan **kaide** (taban, oturulan yer, dip, alt), anlam genişlemesiyle **kural, ilke**...
Gerçek anlamı **oturulan yer, oturak, dayanak**, yere dayanan yüz...

KAİM, ar. **kamet** (ayakta durmak)ten **kaim** (ayakta duran, ayağa dikilip duran, oturmayan).
Anlam genişlemesiyle **birinin yerine geçen**, başkasının yerinde duran.

KAKA, fars. **keke** (insan pisliği, tersi)den **kaka**...
Çocuk dilinde **kaka** (beğenilmeyen bütün nesneleri niteleme sözcüğü) doğal seslere öykünmeden doğabilir (onomatope), ancak fars. **keke** ile benzerliği de var. Bu benzerlik bize, iki sözcüğünden özdeş bir doğaya öykünmeden kaynaklandığı sanısını veriyor.

KAKAVAN, çerk. **kakavan** (papağan, yaşlı kadın)dan.
Gerçekte **kakavan** sözcüğü **papagan**'ın bozulmuşudur. **Papagan-kakavan.** Daha çok İstanbul dolaylarında söylenen **kakavan**, Anadolu'da pek bilinmez.

KALAFAT, itl. **calafato** (onarmak)dan **kalafat** (gemi onarımı, gemilerin boyatılması). Türkçeye gemici yapımı işleriyle geçti.
Gr. **khalaphateig** (onarmak, katranlamak, bakıma çekmek), fr. **calfater** (onarmak, gemiyi katranlamak, kalafat etmek), alm. **kalfaterung**, isp. **calafate**, fars. **tamir**, ar. **tamir.**

KALAMIŞ, lat. **calamus** (kamış, saz)dan **kalamış.** (sazlık, kamışlık).
İstanbul'un Anadolu yakasında bulunan bir yöresinin adı, eskiden sazlık olması yüzünden bu adı almıştır.
Gr. **khalamos** (saz, kamış).

KALAS, rom. **galatz** (Galatz ilinin adından)dan galaz-galas-kalas (yapı kerestesi).
Eskiden İstanbul'da kullanılan yapı ağaçları Romanya'nın **Galatz** ilinden gelirdi, sonraları bu ilin adı keresteye verildi. Keresteler, Romanya'dan, yola çıkarılınca üzerlerine «**Galatz**» damgası vuruldu.

KALBUR, ar. **gırbal** (iri delikli elek)den **kalbur**...
Kalburlamak, kalbura vurmak (kalbur ile ayıklamak, savurmak, seçmek).
Far. **gırbal**, alm. **sieb**, fr. **cribl, tamis**, ing. **sieve**, isp. **tamiz, cedazo**, lat. **cribrum** (Arap-Fars dillerine **gırbal** biçimine girerek geçti.).

KALÇIN, itl. **calzone** (kalın dizlik, dizlere yükselen kalın üst çorabı), **kalzon-kalzın-kalçın**...
Tr. **dolak**. Kalçın'ın **karşın**'ın bozulmuşu olduğu kanısı da var (Burhan-ı Kati). Anadolu türkçesine İtalyan gemiciler aracılığıyla geçti.

KALEM, sanskr. **kalema**, lat. **kalamis** (saz, kamış)ten ar. **kalem**...
Başlangıçta, yazı kamıştan, sazdan yapılmış araçlarla yazıldığından bitkinin adı araca dönüştü. Sözcüğün kökeni sanskr. dir.

Alm. **feder** (tüy, yazının tüyle yazılmasından), fr. **plume**, isp. **pluma**, (lat. **tüy, telek**'ten), itl. **calamo**, ing. **pen**, rum. **pteron, ptilon**, fars. **kelk, hâme, medâd**, çin. **piti** (çivi)...

KALFA, ar. **halife** (yardımcı, yamak, öğretmen)den **kalife-kalfa**...
H/k dönüşmesiyle **heffaf-kavaf** (Bk.).
Fr. **compagnon**, lat. **comes, socius**, fars. **serkâr**, alm. **geselle**, isp. **companéro**...

KALGIMAK, tr. **kalkımak** (kalkmak)tan **kalgımak**, öfkeyle kalkmak, kalkar gibi ileri fırlamak.
Kalgımak'ın doğrusu **kalgamak** (sıçramak)tır, kökü de **kal(k)**dır, k sesinin ortaya gelmesiyle: **kal-k-mak/kalkmak.**

KALTABAN, fars. **geltebân** (loğtaşı)dan **gelteban-kaltaban** (karısının elinde oyuncak olan, loğtaşı gibi yuvarlanıp duran, pezevenk).
Fars. **gelten** (yuvarlamak, yuvarlanmak), **geltende** (yuvarlanan), **bân** (dam, üst, örtü), **geltebân** (**yuvarlanarak damı düzleyen, loğtaşı**). Bu sözcüğün fars. **kaltabân** gibi gösterilmesi (ML.) yanlıştır.

KALYON, itl. **galeone** (büyük gemi)den **galeon-galyon-kalyon** (büyük gemi)....
Eskiden, Meksika'dan İspanya'ya altın, gümüş taşıyan, ağaçtan yapılmış, büyük gemilere **galeone** denirdi. Bu sözcük dilden dile **kalyon** biçimine girdi Osmanlılarda. Daha sonra korsan gemilerinin adı oluverdi.

KAMA, erm. **khama** (çivi, kütük yarma aracı)dan **kama**...
Anadolu türkçesinde **belbıçağı** dendiği gibi **kama** da denir, anlamı yörelere göre değişir (odun yarma çivisi, kütük yarma aracı bg.), genellikle belde taşınan, enli ağızlı büyük bıçak.

Gız sağa demedum mi
Yapma hau işleri
Nasi parlayi nasi
Gamamun gimişleri
— Dursun Yavuz —

KAMARA, lat. **camara** (üstü örtülü, kubbeli çadır, kemerli oda)dan **kamara**...
Anadolu türkçesine gemicilerle geçti.
Gr. **khamara** (kamara). Bu sözcük, sonraları, fars. **kemer** biçiminde geçti. (Bk. **Kemer**).
Tr. de, genellikle, yolcu gemilerindeki odalara denir.

KAMBUR, rum. **kampura, kampuris** (kambur, bükük)den **kambur** (beli bükük, beli eğik).
Es. yun. da **kampuris** de, **kampura** da eğri, tümsek, çıkıntı anlamındadır, tr. deki **kambur**'un başka bir karşılığı da **kampto**'dur.
Kamburlaşmak, kamburluk bg.

KAMÇI, es. tr. **kam** (şaman rahibi) ile **çı** ekinden **kamçı** (Kam denen görevlilerin, törenlerde, davula vurdukları özel değnek, tokmak. ZG.).
Öte yandan, gene türkçede, öküzün üreme üyesine de **kamçı** denir, kamçının en iyisi de öküz üreme üyesinden yapılır. Bize kalırsa, bu açıklama daha doğrudur.

KAMÇILAMAK, tr. **kamçı-la-mak/kamçılamak** (kamçı ile vurmak, kamçıyla dövmek.).

KAMSELA, rum. **khlamys** (yağmurluk) ten **klamis-klamse-kamsela.**
Hl. de **klamse** dendiği gibi **kamsela** da denir.

KAMU, peh. **hamag** (bütün, tüm)dan **kamag-kamuğ-kamu** (bütün, tüm, toplum, genel.).
Kamulaştırmak, kamuoyu, kamutay hep **kamu** kökünden.

KAN, tr. **kan** (soy, sop, bir soydan gelen, kaynağı bir olan).
Anlam genişlemesiyle damarlarda dolaşan, dirilik gücü veren **sıvı** (kan).
Hind-Avrupa dillerinde: sanskr. **canas, janah** (kan, soy, sop), gr. **genos** (soy, tür), lat. **genus, gens** (soy, tür, sop), got. **kuni** (soy, sop, kan), ang-sak. **kyn** (soy, sop, tür, kan), ing. **kin** (kökdeş, soy, sop) sözcükleri eşkökenli, eşanlamlı.
Tr. **Han-kağan-kan** (ulus yöneticisi, yüce, soylu) sözcükleri eşkökenli, eşanlamlı.
Lat. **sanguis** (damarda dolaşan kan), fr. **sang** (kan), isp. **sangre** (kan), itl. **sangue** (kan), ar. **dem** (kan), fars. **hûn** (kan), alm. **blut** (kan).
Kan ile **sang, gen, can, jan, kin** köklerinin özdeşliği, ayrıca **kuni-kin-hûn** yakınlığı belli.

KANAPE, lat. **conopeum** (cibinlik, içinde oturulan nesne, yer)dan **kanape**...
Gr. **khonopeion** (kanape). Grekler bunu **cibinlik** karşılığı söyler, kullanırdı. Kökün lat., gr. olmasına karşılık, **kanape** sözcüğünün türkçeye geliş yolu fr. ca-

napé olsa gerek. Hl. **kanipa** (kanape). Fr. **canapé**, isp. **canapé**, ing. **couch**, alm. **kanapee**, itl. **canapé**, fars. **kânâpe**, ar. **erike**...

KANARYA, isp. **canario** (kanarya)dan **kanariya-kanarya** (Kanarya adalarından Avrupa'ya getirilip yetiştirildiğinden, bu adı almıştır).
Fr. **canari**, alm. **kanarienvogel**, fars. **kanarî**...

KANAT, tr. **kana** (tüy, telek)dan **kana-d/kanad** (kanatlar) - **kanat**.
Asya türkçesinde **d(t)** çoğul ekidir, **kanad** (kanatlar) Anadolu türkçesine tekil olarak geçmiştir.
Fars. **bâl**, **per**, alm. **flügel**, fr. **aile**, lat. **ala**, **penna**, ar. **cenâh**, isp. **ala**, itl. **àla**...

KANATMAK, tr. **kan**'dan **kanamak/kana-t-mak** - **kanatmak** (kanın akmasını sağlamak, kan akıtmak), **dona-t-mak/donatmak**, **boya-t-mak/boyatmak** gibi.

KANAVİÇE, itl. **canovaccio** (bez, paçavra)dan **kanaviçe**, **kaneviçe** (elişi yapımında kullanılan seyrek dokunmuş keten).

KANCA, itl. **gancio** (çengel)dan **ganca - kanca** (çengel, ucu eğri araç).
Anadolu türkçesine gemiciler aracılığıyla geçti. Gemicilerin, kıyıya yanaşmada, kullandıkları ucu demir çengelli araca **gancio** demeleri, **kanca**'ya dönüşmesini sağladı.

Derenun gıyısında
Baluk tutdum gancalan
Yaylaya gideyikân
Vuruldum dabancalan

Ar. **kallâb**, fars. **çengâl**, fr. **croc**, alm. **haken**, isp. **gancho**, gr. **oxos**, lat. **uncus**.

KANCIK, lat. **canes** (köpek), gr. **khandis/khanodis** (dişi köpek)ten **gancuk-kancuk-kancık** (dişi köpek).
Sanskr. **kanyika**, **kanyaka** (köpek yavrusu) sözcüğü de **kancık**'la bağlantılı olabilir. **Can-khan-kan** köklerinde özdeşlik açıktır. Anadolu türkçesinde, yaşlı kadınları yermek için **kancık** sözcüğü söylenir.

Oturduk mahabbete
Hepta deliganlilar
Seyir edeyi bizi
Hau gancuk garilar
— Kar. —

KANDİL, lat. **candela** (aydınlatan, parlayan)dan ar. **kandil** (ışıldak, ışıklık).
Lat. **candere** (ışımak, parlamak)den **candela**, fars. **şamdan**, ar. **meş'ale**...
Anadolu türkçesine ar. dan, Osmanlılar çağında, geçen **kandil** daha çok cami, mescid gibi yapılarda kullanılırdı.

KANGREN, itl. **cancréna** (kangren)dan **kangren**...
Halk ağzında **gangıran/kangıran** (kanı kıran)... Tr. **yanma**...

KANTAR, ar. **kıntar** (kantar)dan **kantar**...
Lat. **centenarius** (yüzle ilgili). Nitekim yüz kişilik birliğin başında bulunan görevlilere de Latinler **centerarius** derlerdi, tr. de **yüzbaşı** karşılığıdır.

KANTARON, lat. **centaurium**'dan **kantaron**...
Bir söylenceye göre **Herakles**'in ayağında çıkan bir yaranın sağıltımında **Kheiron** bu bitkiyi em olarak kullandığından bu adı almıştır. Gr. **kentavreion**, fr. **centaurée**, ar. **haşişetü'l-Kantaryon**.

KANUN. gr. **kanon** (düzen, kural)dan ar. **kanun**.
Grek dilinde **yasa** karşılığı **nomos**'tur, **kanon** genellikle **ilke**, **düzen**, **kural** anlamında söylenir.
Tr. **yasa**, moğ. **yasağ**, alm. **gesetz**, fr. **loi**, lat. **lex**, ing. **law**, isp. **ley**, itl. **légge**, **canone** (kilise yasası).
Hl. **inzibat eri**'ne de **kanun** denirdi:

Trabzanun içinde
Tutdi beni kanunlar
Eser deniz yüzgâri
Hep açilur hanumlar
— Kar. —

KAP, tr. **kap** (içine öteberi konan araç), kapmak eyleminin kökü. **Kap** kökü, bütün Hind-Avrupa dillerinde, Türk ağızlarında ortaktır, anlam içeriği de değişmez.
Lat. **cap** (yakalamak, tutmak, almak, koparmak bg. eylemleri oluşturan kök), gr. **khap** (yakalamak, kapmak, lat. **cap** ile özdeş). sanskr. **kap** (tutmak, yakalamak, almak bg. eylemlerin kökü), tr. **kap** (kapmak, yakalamak, almak, tutmak, koparmak bg. eylemlerin kökü). Gr. **kapto** (yakalamak, tutmak), sanskr. **kapati** (tutam, iki avuçla tutulup alınan), lat. **capio** (tutmak, yakalamak, almak), tr. **kapmak** (tutup almak, koparmak, yakalamak), fars. **kepîden** (kapmak, tutup almak).
Kap kökünün bütün dillerde, **kap/kep** biçiminde de olsa, özdeşliği belli.
Kap kökünün gelişimi doğrultusunda, **kap** denen aracı türetmesi doğaldır. **Su kabı**, **boya kabı**, **ayakkabı** bg. dendiğinde dile getirilen anlam, **kuşatmak**, **örtmek**, **içermek**, **içine almak**, **kapmak** olaylarını içeriyor. **Kap** kökünde **almak** eylemi saklı (**kapıp almak**), bu eylemin **kap** denen içerici, kuşatıp alıcı aracı özünde taşıması da doğaldır.

KAPAK, tr. **kap** kökünden **kap-a-k/kapak** (kapayan, önten, kapan), örtü, üstte olan nesne, içine alan. (Bk. **Kapamak**).

KAPAMAK, tr. **kap** kökünden **kap-a-mak/kapamak** (içine alarak örtmek, saklamak, bir kabın içine almak, kaba koymak).
Burada **kap** kökünde anlam genişlemesiyle değişik eylemler, kavramlar türetme durumu var. **Kaplamak** (örtmek, göstermemek, içe koymak), **kaplıca** (üstü kapalı, örtülü olan sıcak yer, anlam kayması olsa bile **kap** kökü duruyor). Öte yandan **kaplı** (örtülü, kapalı(sözcüğünde **kap** kökünün **tutup almak** anlamı belirgin değil, **örtmek** olayı sözkonusu.

KAPAN, fars. **kebân** (kaban, ar. **kabbân**) dan **kaban/kapan** (büyük tartı aracı, kantar).
Kapan sözcüğünün, ağızlara göre, çok değişik söylenişleri varsa da kök birdir. **Kepan-keban-kabban-kaban-kapan** (hepsi eşanlamlıdır).

KAPANMAK, tr. **kap** kökünden **kap-an-mak/kapanmak** (kendi kendine örtülmek, kapalı duruma gelmek, kendi kendini kapıp alarak bütünleşmek, dışla ilgiyi kesmek).
Bu **kapanmak** eyleminde **kap** kökünün kendi kendini **kapaması** örtünmenin öze dönüş olduğunu gösterir, eylemde nesnenin kendi kendini alışı, tutuşu dile geliyor.

KAPARO, itl. **caparra** (pey akçası, öncül akça) dan **kaparo** (öncül akça, pey akçası, bir iş için önceden yatırılan akça). Anadolu türkçesine yakın dönemlerde. alışveriş ilişkileri sonucu geçti. Halk dilinde de geçer, başka bir karşılığı fars. **peh** (pey akçası) dir, **pehleşmek** (peyleşmek, pey akçası alıp vermek, anlaşmak).

KAPI, tr. **kapığ**, **kapuğ** (kapı) dan **kapı**.
Kap kökünde örtmek, kapama, kuşatma eylemi saklı. Ancak bu **kap** kökü bütün Hind-Avrupa dillerinde ortak, dolayısıyla tr.de de bu kök ortaklığı geçerli. **Kapı**'nın kökanlamı **kapamak**, **örtmek**. **Kapı** (kapayan, kapanan, örten, kuşatan bg. anlamlardadır). Hind-Avrupa dillerinde **kapı** anlamına gelen sözcüğün kökünde **geçmek**, bir yerden bir yere **geçmek**, **gitmek** anlamı saklı, **kapı** bir **geçit** niteliği taşıyor (Hind-Avrupa dillerinde). Tr. de **içeren** (içine alan, tutup alan, kaplayıp kuşatan). **Kapı-kapalı-kapamak-kapmak-kaplamak** sözcükleri, bütün türevleriyle, eşkökenlidir.
Fr. **porte** (geçmek, taşımak eylemiyle ilgili), lat. **porta** (geçmek, karşıya geçmek, taşımak eylemine bağlı), ing. **port** (geçmekle, taşımakla ilgili), itl. **porta**, isp. **puerto**, sanskr. **parayati** (geçmek, taşımak, öteye geçmek) sözcüğüyle Avrupa dillerinde **kapı** anlamına gelen sözcük eşkökenli. Gr. **pile** (geçit, bu sözcüğün kökeni bilinmiyor), fars. **der**, ar. **bâb**, alm. **pforte** (geçmekle ilgili kökten)... Hind-Avrupa dillerinde **geçmek**, **taşımak** anlamını içeren **peiro** (gr), **portare** (lat), **parayati** (sanskr.) sözcükleri **pe**, **po**, **pa** köküyle başlarken anlam birliği bozulmuyor. Anadolu halk ağızlarında **girek** (kapı, girmek'ten), **aşacak** (kapı, aşmak'tan), **yolak** (kapı, gidilip gelinen yol'dan).

KAP KAÇAK, es. tr. **kakaça** (kap, içine öteberi konan nesne) den **kap-kaçak/kapkaçak**. Es. tr. **ka** (kap), **kaça** (kap), **kakaça** (kap, hepsi için Kaş.).

KAPLICA, tr. **kaplu** (örtülü, kapalı) ile **ılıca** (sıcak) dan **kaplu ılıca/kaplıca** (ılık suyun çıktığı kapalı yer, ar. **hamam**). **Kapluca** da denirdi.

KAPMAK, tr. **kap** (tutmak, yakalamak, anlamlarını içeren) tan **kap-mak/kapmak** (tutmak, yakalamak, almak, ele geçirmek, çalmak, örtmek, götürmek bg.).
Hind-Avrupa dillerinde **kap**, **cap**, **khap** kökü: yakalamak, tutmak, koparmak, alıp götürmek, almak).
Sanskr. **kapati**: iki elle tutup alacak nicelikte, bir tutam, iki avuç dolusu. Lat. **capare/capio**: yakalamak, tutmak, ele geçirmek, kapmak), gr. **khapto** (kapte): tutmak, yakalamak, kapmak, ört-

mek. Alm. **kapern**: yakalamak, tutmak, ele geçirmek, kapmak. İng. **captor**: tutan, yakalayan, ele geçiren, kapan. fr. **capturer**: yakalamak, tutsak etmek, kapmak, ele geçirmek. Bütün örneklerde **kap** kökünün, değişik okunan biçimlerine karşılık, eşanlamlı eylemleri içerdiği görülüyor. Tr. **kap**'tan türeyen sözcükler: **kapmak** (örtmek, yakalamak, tutmak), **kap** (kılıp, örtü, torba, kap), **kapağ** (kapak, kapı, örtü), **kapuğ-kapığ** (kapı, kapsayan nesne), **kapsamak** (sarmak, kaplamak istemek, çevirmek, kuşatmak), **kapılmak** (kapanmak), **kapış** (kapıp alma), **kapuşmak** (kapışmak). Bütün eylemlerde **örtmek, almak, yakalamak** anlamı saklı. lat. **capax** (kapan, içeren, geniş, çok nesne alan), **capesso** (kapmak, yakalamak, almak), **capis** (kap, çanak), **capsa** (kutu, ağaçkap), **captio** (alma, yakalama, kapma), **captivus** (alınmış, kapılmış, tutsak), **captura** (alma, tutma, kapma), **capulus** (içine alan, kaplayan, kuşatan, tabut), **captus** (yakalanan, tutulan). Alm. **kaper** (korsan, ılgarcı, yakalayan, kapıp kaçan), **kapieren, kapern** (kavramak, yakalamak, ele geçirmek, tutmak, kapsamak), fr. **captif** (tutsak, yakalanmış, tutulmuş), **captivé** (tutsak edilmiş, yakalanmış), **capture** (tutuklama), **capturé** (tutuklu), **capturer** (tutuklamak), **caprice** tutku), itl. **capacita** (içeren, içine alan, kuşatan), fr. **capteur** (yakalayan, tutan, kapan), hit. **kappis** (kap, ölçek, ölçü kabı. İçermekle ilgili), akad. **kappı ını** (gözkapağı), süm. **dug** (kap, kap anlamına gelen sözcüklerin öneki.).

KAPSÜL, fr. **capsule** (lat. **capsula**/küçük kutu, çekmece) den **kapsül**/küçük kap. Fr. **cassette**. Ateşli savaş araçlarında, barutun yanmasını sağlayan, **kapsol, kapsül** denen nesnenin adı da bu **capsula/capsule/kapsül**'dendir.

KAPUSKA, isl. **kapuska** (lahana)dan **kapuska** (lahanadan yayılan bir yemek, lahana yemeği, kıymalı lahana).
Anadolu türkçesine, İslav ülkelerinden gelen göçmenler aracılığı ile girdi. Anadolu'da konuşulan rumcada da **kapuska** denir. Bu sözcük, daha çok, kıyı illerinde söylenir.

KAPUT, fr. **capote** (yağmurluk, aba, palto)ten **kapot-kaput** (er üstlüğü, yağmurluk, aba).
Anadolu türkçesine XIX. yy. dolaylarında girdiği sanılıyor.

KAPUTBEZİ, fr. **capote** ile ar. **bezz** (dokuma)den **kaputbezi** (kalın dokuma, kalın giysilik).

KAPUT GİTMEK, fr. **capot** (eli boş kalmak)tan **kaput gitmek** (oyunda sayı alamamak, boş kalmak).
Bu deyimin alm. **kaputt** (yıkılmış, bozulmuş) sözcüğünden türediğini söyleyenler varsa da (ML.) yanlıştır.

KARA, tr. **kara** (ak'ın karşıtı, kuzey). Kar kökünde **yer, toprak, karışmak, karanlık** bg. değişik anlamlar saklı.
Ayrıca **karmak** (eşmek, kazımak), **yoğurup katılaştırmak** (toprağı karmak), **karıştırmak** (toprağı karmak, yeri karmak) bg. Bize kalırsa **toprak** ile **kara** (karanlık, siyah) arasında kök birliği vardır. Yerin, toprağın katı, karanlık olması ile «karanlık»ın «kara» olması arasında bağlantı bulmak kolaydır. En eski türkçe belgelerde **kara** sözcüğü değişik anlamlarda geçiyor: **kara** (ulus, topluluk, kap, sürü, erkek adı, karanlık, üzüntü, acı, suç, utanç, ağrı bg.). Bu anlam çokluğu yalnız ağız ayrılığından gelmese gerek. Hind-Avrupa dillerinde **kara** anlamına gelen sözcüklerde bulunan **gr** sesi **kr** sesiyle bir yakınlık gösteriyor.
Lat. **niger** (nigra, nigrum), itl. **negro, nero**, isp. **negro**, hit. **dankus** (karanlık anlamına da gelir), fr. **noir**, sanskr. **malinah**, gr. **melas**, alm. **schwarz**, fars. **siyah**, ar. **seved**. Öte yandan jap. **kuro**, nep. **kera**, sanskr. **kâla**, gr. **kelainos** (bu, son dört sözcük için Bk. Be. Ker.), sözlerinde gene **kr** özdeşliği, sanskr., gr. de ise **mal, mel, kal, kel** tıpkılığı ilginç. (Bk. **Karmak**).

Kara kökünden türeyen tr. sözcüklerde anlam birliği, anlam aykırılığı yanyana: **karabatak, karatavuk, karaboya, kara yer, karakuş, karakeçi, karaçalı, karagöz, karasinek, karayolan, karayazı, karayara** bg. sözcüklerde **kara**'nın anlamı fars. **siyâh** karşılığıdır. Oysa **karakullukçu, karakol** (karavul) bg. sözcüklerde kara'nın anlamı biraz değişir gibidir. **Karakol, karakullukçu** sözcükleri **gece bekçisi** anlamına geldiği gibi ülkeyi, yurdu (karayı) bekleyen, kollayan kimse karşılığı da olabilir. Tr. **kara** karşılığı yağız sözcüğünün bulunması da ilginç. Toprağa yağız yir derken **kara yir** de diyor. **Kara toprak/kara yer, «kara yere gelin olasın»** kargışında «toprağa giresin, ölesin» anlamı var. **Karaçalmak** (suçlamak, gereksiz yere suç yüklemek, kötülemek). **Karacı** (boş yere suç yükleyici, ar. **iftira'cı**, gözcü, gözetleyici, bekçi).
Karaayak (doğana benzer bir kuş), **karaasma** (sarılgan bitkilerden biri), **kara baş** (acılı, üzüntülü baş), **kara bağır** (acılı yürek, üzüntülü gönül), **karabulak** (karabatak), **karaböce** (domuzlan), **kara biti** (kötü işlerin yazıldığı yer, ar. **amel defteri**), **karaca** (bir göz sayrılığı), **karacanavar** (domuz), **karaca yer** (yüreğin ortası), **karaciğer** (yöğrük at), **karaçav** (duvarcı), **kara demür** (balta), **kara dün** (karanlık gece), **kara düş** (karanlık gece), **kara düş** (korkulu düş), **kara dün** (karanlık gece), **kara et** (kötü kişi), **kara ev** (büyük otağ, karanlık çukur, sin), **kara gün** (kötü gün), **kara gönüllü** (bilgisiz), **kara günlü** (mutsuz), **kara kaygu** (üzücü düşünce), **kara karı** (koca karı, yoksul kadın), **karakavruk** (hindiba), **kara keş** (kara kurut), **kara yurt** (bozkır) bg. **kara** sözcüğüyle yapılmış deyimler. (Bk. **Kararmak**).

KARAKOL, tr. **karağol** (gece bekçisi, sınır gözcüsü)dan **karakol**...
Göl-vul ekleri **çi, cı, çü, cü** gibi eklerin yerini tutar. **Yasağol-yasavul** (yasacı, yasakçı, bekçi, gözcü).
Kara (yer, sınır), **ğol/vol** (cü, ci) - **karağöl-karavul** (bekçi, gözcü, koruyucu, kollayıcı).
Kara sözcüğünde **yer, toprak** ile fars. **siyâh** anlamı saklı, **kara** (yağız, yavuz), **kara** (toprak, yer).
Karağol-karavul-karakol gelişmesinde **ğol/vul/kol** ekleri **gol/kol** biçiminde de görülür, böylece **karavul**'dan değil de **karagol**'dan **karakol**'a geçilir, **karavul ayrı bir ağız özelliği gösterir.**

Nice yüz kişi gönderin karavul
Ki çıka uca vara bekleye yol
— Şeh. —

karavul (gözcü, karakol, sınır bekçisi) sözcüğü **karakol** karşılığıdır. **Karavul eri** (öncü kolu, öncü eri, ar. **keşif kolu**);

Görüben anı belindeki çeri
Bildiler kim sindi karavul eri
— Cam. —

KARANFİL, sanskr. **kernpehûl** (kulağa takılan çiçek)den fars. **kernful, karanfül**, ar. **karanfil**, tr. **karanfil**.
Bütün dillere sanskr. den yayılmıştır, kökenini gr. göstermek (ML.) yanlıştır. Hind kadınları kulaklarına, süs olarak, bu çiçeği bağladıklarından **korn** (kulak), **pehûl** (çiçek - **kırnpehûl** (kulak çiçeği) adını almış, öteki dillere değişerek geçmiştir.
Gr. **garophallon, karoifillon**, alm. **nelke**, fr. **girofle, oeillet**, lat. **caryophyllus**, ing. **carnation**.

Aşkınla kılub kameüini dâl
karanfül
Arz itdi sana mûy-i sefid âl
karanfül
— Bâki —

KARANLIK, tr. **kara**'dan **karanukluk-karanguluk/karanlık** (kararmış, karaya dönmüş olan).
Türk ağızlarında **karangu, karanu, karangug, karanku** bg. değişik söylenişleri var. (Bk. **Kararmak**).
Tr. de **n** sesinin ortaya gelerek eylem türettiği biliniyor. **Kara** köküne gelen ek de **n** olup eylem **kara-n-mak/karanmak** (kara olmak, kendi kendine kara olmak)tır. Anadolu türkçesinde **karanmak** (birini çekiştirmek, arkasından söylemek, karaçalmak, çıkışmak, yerinmek bg.) sözcüğü vardır.

KARANMAK, tr. **kara**'dan **kara-n-mak/karanmak** (kendi kendine kara olmak, üzülmek, başkasını çekiştirmek, yermek, arkasından küçültücü sözler söylemek).
Karanmak sözcüğünde anlam genişlemesinin ilginç bir örneği görülüyor. Eylemin yapısı özneye dönüşü gösterirken anlam dışa yönelik. Yaygın kurala göre **karanmak** yalnız **yerinmek, üzülmek, umutsuz olmak** anlamlarına gelmeli, oysa **çekiştirmek, yermek**, başkasının **arkasından söylemek** bg. bir olay dile geliyor. İşte **kara** kökünden **karanlık**'ın doğmasında da bu **karanmak** eyleminde görülen özellik vardır.

KARARMAK, tr. **kara**'dan **kara-r-mak/kararmak** (kara olmak, karanlık olmak, aydınlığa gitmek, geceye dönüşmek).
Eylemin gelişimi: **kara ermek** (kara olmak) biçiminden **kara(e)rmek-kararmak** biçimine dönüşmeyledir. **Ermek**

(olmak, ortaya çıkmak, yetişmek) ile **kara** (karanlık, ak olmayan) yanyana gelince **karanlık olmak** eylemini yaratan bağlantı doğuyor: **kara-ermek/kara-e-rmek/karae-r-mek/kararm(ea)k-kararmak...**

Kararmak'ta gerçek anlam **karanlık olmak**'tır. Nitekim **gözlerim kardı** derken ortalığın karanlık olduğu sanısı uyanır, göz iyi göremez, **hava kardı** derken de **karanlık bastırdı** anlamı çıkar.

KARPUZ, fars. **harbuz** (karpuz)dan **karpuz**.

Anadolu türkçesine geçerken **k** ile **h** arasında görülen ses dönüşümü nedeniyle **karpuz** biçimine girdi.

Alm. **Wassermelone**, fr. **pastéque, melon d'eau** (bu iki dilde **karpuz** sözü **su kavunu** anlamındadır, **melon** sözü iki dilde de **kavun** demektir.).

Sanskr. **cirbati** (B. Ker.), ar. **bittih**, cebes, isp. **sandia**, rum. **hidropepon** (su kavunu).

KARAVANA, gr. **kharibanos** (üzerinde yemek yenen büyük kap)dan **karivanos - karavanos/karavana**.

Türkçede **v/b, b/v** seslerinin dönüşümü yaygın. **Basileus/vasileus** (kral), **barios /varios/varyos**...

KARGAŞA, fars. **herheşe** (kavga)dan **kargaşa**.

H/k dönüşümüyle **herheşe/karkaşa/kargaşa**. Nitekim fars.da **herheşe** sözcüğü **harhaşa** biçiminde söylenir, **mevlevi/mavlavi** örneğinde olduğu gibi.

KART, gr. **khardos** (katı)dan **kardos-kardos-kartus-kart** (katı, fars. **serd**).

Es.tr. sözlüklerde **yara, çıban** (Kaş.), **karıt** (yara, İbm.). Tr.de **karımak** (kocalmak, yaşlanmak) sözcüğüyle **kart** arasında yalnız ses benzerliği vardır, kök özdeşliği yoktur.

Got. **hardus**, alm. **hart**, ing. **hard**, es. alm. **kars**...

KARYOLA, itl. **carriola** (el arabası)dan **karyola**.

Anadolu türkçesine İtalyan gemicileri aracılığıyla geçti. Gemicilerin özel yataklarına **karyola** denir, öteye beriye taşınır olmaları yüzünden.

KASKET, fr. **casquette** (ok. kasket)ten. Önü güneşlikli, yassı başlık. Anadolu türkçesine XIX. yy.dan sonra geçti.

KASATURA, itl. **cacciatore** (avcı)dan **kasatura** (süngü).

Avcıların yanlarında taşıdıkları, erlerin süngü denen savaş araçlarına benzeyen, bıçak. Anadolu türkçesine askerlik ilişkileri sonucu geçti.

Kasaturam çelikten
İzin aldım ferikten
Türk askeri korkar mı
Vatan için ölmekten
— Asker türküsü —

KASIK, es.tr. **kasığ** (kabuk, tulum)dan **kasık** (gövdenin alt bölümü, karın ile uyluk arası boşluğu).

Kasığ (avurt), **kasuk** (ağaç kabuğu, at derisinden yapılan tulum), **kas** (kabuk, Kaş.), **kasuk** (çivi, Uy.). **Kasnamak** (titremek), **kasnatmak** (titretmek), **kasıglamak** (iteklemek, avurtlara vurmak), **kasuglug er** (kımız tulumu bulunan erkek, Kaş.).

Kasığ/kasık sözcüğünün **kabuk, tulum** gibi değişik anlamları içermesi **kas** kökündeki eylemden geliyor. **Kas** kökünden **kabuk, deri, tulum** (bu üç sözcük de gövdenin üstünü kapladığından eşanlamlıdır) sözcüklerinin türemesi **kasmak** eyleminin içeriğindendir.

Kasmak, kasılmak eylemlerinde **toplanmak, katılaşmak, kabuk** gibi sıkışık olmak anlamları saklıdır.

KASTAMONU, lat. **kastra komneni** (Komnenos kalesi)den **kastamonu**.

Bizans yöneticilerinden **Komnenos** soyu adına yaptırılan bir kale iken sonradan, kale yanında kurulan ilin adı oldu.

Lat. **castrum** (kale)dan **kastra**...

KAŞANMAK, es.tr. **kaşanığ** (sidik)dan **kaşanı(ğ)mak/kaşanmak** (işemek, atlar için).

KAŞKAŞ, GAŞKA (ilkçağda, orta Karadeniz bölgesinde yaşamış bir topluluk) adından, **gaşgaş/kaşkaş** (Doğu Karadeniz yörelerinde, bozucu, saldırıcı, karıştırıcı kimse).

Gaşka denen topluluk, İ.Ö. XVI. yy. dolaylarında, boyuna, Hititlere saldırır, köylerini, bucakları ılgarlar götürürlerdi. Hititlerin Boğazköy ilini yıkan da bu saldırgan topluluktu.

Sümerceden hititçeye geçen, **koşmak** anlamına gelen, **kaş** sözüyle **gaşka** arasında anlam bağlantısı vardır. **Kaşka** sözcüğü, bizce, **koşan, dolaşan, yörük**, ılgarcı gibi anlamları içerir (**kaş** köküne göre).

KATAKULLİ, rum. **katakulio** (yukardan aşağı yuvarlamak)dan **katakulli** (aldatmak, oyun etmek, kandırmak, anlam değişmesiyle).

KATANA, mac. **catena** (büyük at, araba atı)dan **katana**.

Anadolu türkçesine XIX yy.da ordu'nun top arabalarını çekmek için Macaristan'dan alınan atlar nedeniyle girdi.

KATAR, ar. **kıtar** (dizi)dan **katar**. Tr.de **dizim**.

Turna gider dizim dizim
İner Bağdat'ta yer üzüm
— hlt. —

Arkasından aşağa
Saşlari katar katar
Yüzi berber aynasi
Ağzi şeftali sátar
— Kar. —

KATIR, peh. **khağtır** (katır)dan **katır** (bilinen dölsüz yük hayvanı), **khağtır - kağatır/katır**...

KÂTİP, ar. **ketebe** (yazmak)den **kâtib/kâtip** (yazıcı, yazan).

KATRAN, ar. **katrân**'dan **katran**...

KAUÇUK, fr. **caoutchouc** (ağlayan ağaç, akan odun, damlayan)dan **kauçuk**.

Fr. ya Ekvator yerlileri dilinden olduğu gibi geçmiş, adı geçen ağaçtan çıkarılıp lastik yapımında kullanılan nesne.

KAVAF, ar. **haffâf** (ayakkabıcı, ayakkabı yapan)dan **kafaf/kavaf** (ayakkabı yapıp satan).

KAVAL, gr. **khaulos** (sap, lahana sapı) dan gr. **aulos** (sap, **flavta**, kaval). **Khaulos/kavlos/kavalos/kaval.**

Gr. **aulos** ile **khaulos** sözcükleri kökdeştir, **auleo** (kaval çalmak), **auletes** (kaval çalan) lat.ye **caulis-colis** olarak geçti, itl. **cavolo** (kaval) gr.-lat. kökenlidir. Fars. **nây-ney** (kamış, saz), **neyistan** (kamışlık, sazlık).

Anadolu türkçesine, Anadolu'da konuşulan, rumcadan geçti. **Kaval**'ı es. tr. **kav** sözünden türetmek (ML.) yanlıştır, tr.de **kaval** sözcüğü yoktur.

KAVANOZ, itl. **campano, campanas** (çan, küçük vazo)tan **kavanos/kavanoz**.

Anadolu türkçesine İtalyan gemiciler aracılığıyla, değişerek, geçti. Gr. **koukos** (çanak) sözcüğünden türediği düşüncesi (ML.) yanlıştır.

KAVAT, erm. **kavat** (bardak)tan **kavat**, kimi yörelerde **gavat** (pezevenk, alçak, utanmaz). Tr.de anlamı büsbütün değişmiştir. **Kavat** (korkak, Acıpayam - Denizli), **kavat** (güçsüz, cılız, Konya).

KAVATA, erm. **kavat** (bardak)tan **kavata** (tuzluk, topraktan yapılmış kahve kavurma aracı, ekmek sepeti, sukabı).

KAVGA, fars. **gavga** (döğüş, vuruşma, tartışma)dan **kavga**.

Tr.ya yazın yoluyla geçtiği sanılıyor.

KAVŞAK, es.tr. **kavuşak** (kavuşma yeri, karşılaşma yeri)tan **kağuşak/kavşak** (kavuşma yeri, karşılaşma yeri).

Kav kökünde tutmak, yakalamak, kavramak anlamları saklıdır.

KAVUK, lat. **cavo** (oymak)dan **cavus** (oyulmuş, içi boş), **kavuk** (içi boş, içi oyuk başlık).

Es.tr. **kavuk** (sidik torbası, sidik yolu). Türkçeye çok eski dönemlerde geçmiş, tr. kav köküyle özdeşlik gösterdiğinden eşkökenli sanılmıştır. Eski Türklerde **kavuk** diye bir başlık da bilinmiyor.

Gr. **khoilos** (koylos, içi oyulmuş kovuk), fars. **kâbuk** (yuva, güvercin yuvası, yufka küreği), fars. **kâvek, kâvâk** (oyuk, içi boş) sözcükleri **kâviden** (derinlemesine kazmak, eşmek, oymak)den gelir.

KAVUN, es.tr. **kağun** (kavun)dan **kavun**.

Lat. **melo, pepo**, fr. **melon, sucre**, alm. **melone**, gr. **pepon**, ar. **şemmam**, fars. **harbeze**.

KAYGANA, fars. **haygine** (yumurtalı yemek)den **haygana/kaygana**.

Hâye (yumurta)dan **hâyigine/haygine** (yumurtadan yapılan, yumurtalı pide). Batı dillerinde **omelette** (yumurtadan yapılmış).

KAYGI, es.tr. **kadgu** (kaygu)dan **kaygı**.

Kad(t) kökünde **sıkılma, daralma, kırılma** bg. doğal olayları dile getiren anlamlar saklı.

Kad/kat/kay kökü, anlam genişlemesiyle, **katılaşma, yoğunlaşma** eylemlerini yansıtır. **Kadgu-kaygu-kaygı** sözcüğünde öznenin kendi içine çekilerek **sıkışması, katılaşması, yoğunlaşması** sözkonusudur. Kaygılanan bir kimsede böyle doğal bir durumun belirdiği bilinir. Gu eki **kadmak/kaymak** (katılaşmak, yoğunlaşmak, sıkılıp sıkışmak) eylem köklerine gelince olayı ada çevirir. **Duygu** (duymak'tan), **korku** (korkmak'tan), **bargu** (burmak'tan). **Kaygı**'dan: **kaygılanmak, kaygılı**...

KAYIK, tr. **kaymak**'tan **kay-ık/kayık** (bir yana kaymış, kürek ya da benzeri araçlarla suyun üzerinde kayan nesne). **Kadık/kayık** (ağaçtan oyulmuş, içi boş araç, Kaş.) ile **kayık**, ses ayrılığına karşın özdeştir. İlkel kayıkların, kalın ağaç gövdelerinden oyularak yapıldığı düşünülürse, **kadık/kayık** özdeşliği daha kolay anlaşılır.

KAYINBABA, ar. **kaim** (ayakta duran, yerine geçen) ile ar. fars. **baba**'dan **kayınbaba** (babanın yerine geçen, baba yerine konan, baba sayılan kimse.).

KAYINBİRADER, ar. **kaim** (Bk.) ile fars. **birâder** (erkek kardeş)den **kaim-birâdır /kayınbirader** (evlenilen kadının erkek kardeşi, erkeğin erkek kardeşi), **erkek kardeş yerine geçen** kimse.

KAYINÇO, ar. **kaim** (Bk.) ile fars. **ço** (küçültme) ekinden, **kayınço** (gelin ya da güveyin, küçük, erkek kardeşi). **Kayınça, kayınço** bg. denen yöreler de var.

KAYIŞ, erm. **kaiş** (uzunlamasına kesilmiş ince meşin)ten **kayış**.
Anadolu türkçesine, Anadolu'da konuşulan Ermeni diliyle, eski dönemlerde geçti.

KAYIT, ar. **kayd** (bağ)dan **kayıt** (bağlama, sınırlandırma, belli koşullar altına alma, yazma).
Kayıtlamak (belli koşullara bağlamak), **kayd** ile **lamak**'tan **kayd-kayıt-lamak** (kayıtlamak), **kaydetmek** (kütüğe geçirmek, kütüğe yazmak). **Kayıt, kayt** ile başlayan, bütün ar. kökenli, sözcükler **kayd**'dan gelir.

KAYMAKAM, ar. **kaim-makam** (görev yerinde duran, bir yerde ayakta duran)dan **kaymakam** (ilçebay, ilçebeyi).
Ar. **kıyam** (ayakta durmak)dan **kaim** (ayakta duran), **makam** (durak, **kıyam**'dan **makam**: ayakta durulan yer, duran, **kıyam yeri**, ayakta durma yeri), **kaymakam** (ayakta dikilip duran, durakta ayakta duran).
Kaymakam sözcüğü, yorum yoluyla, görevde bulunan kimsenin gereğinde **yerine geçen**, onun bulunmadığı sürece **ona yardımcı** olan anlamına gelir. Eski Türklerde **ilbeği** (bir ilin, ar. **vilayet**'in, başında bulunan en büyük yetkili, ar. **vâli**), **uçbeği** (ülkenin komşu uluslarla bitişen yörelerinde görevli kimse) gibi sözcükler vardı. **Kaymakam**, böyle bir düzenlemeye göre, **ilçebeği** (ilden küçük yönetim bölgesinin, ilçenin **beyi**), **ilçebeyi** anlamındadır.

KAYNAMAK, tr. **kayınamak**'tan **kayınmak/kaynamak** (karşı gelmek, direnmek, geri çevirmek, fışkırmak).
Lat. **bullare**, fr. **bouillir**, alm. **guellen** (yerden su fışkırmak), gr. **khainumai** (parlamak, üste çıkmak, üstün gelmek, baskın çıkmak), gr. **khaino** (ok. **kayno**, öldürmek) ile eşkökenli. Fars. **cûsiden** (kaynamak, coşmak, fışkırmak), ar. **nebean** (suyun yerden fışkırması, kaynaması).
Kaynamak sözcüğünde biri **yerden fışkırmak**, biri ısının etkisiyle buğulaşma durumuna gelip kabarmak gibi iki eylemi bildiren anlam var. Üçüncüsü **öfkelenmek, kızmak, taşkınlık göstermek.** Fars. **cûşiden**'den **coş-mak/coşmak** da **kaynamak** karşılığıdır.
Gr. **kai** ile tr. **kay** köklerinin özdeşliği ilgiye değer, **kai/kay**...

KAYNANA, ar. **kaim** (Bk. ile tr. **ana**'dan **kaim-ana/kaynana** (ananın yerine geçen, ana yerine konulan kadın, gelinle güveyinin anneleri, birbirlerine göre.).

KAYNATA, ar. **kaim** (Bk.) ile tr. **ata** (baba)dan **kaim-ata/kaynata** (babanın yerine geçen, baba sayılan erkek, gelinle güveyinin babaları, birbirlerine göre.).

KAYTARMAK, es. tr. **katarmak** (saptırmak, geri döndürmek)tan **kaytarmak**, Es. tr. **kayı-t-mak/kayıtmak, kayı-t-tırmak/kayıttırmak** gibi **kayıt, kayt** kökelerinde **saptırma** anlamı var (Kaş. Kit.). Anadolu türkçesinde **kayıt, kayt** kökleri **baştan savmak, atlatmak** bg. saptırıcı anlamları içerir. **Kaytak** (aldatıcı, kandırıcı, dönek, sözünde durmayan), **kaytarıcı** (dönek, sözünde durmaz, kaypak)...
Böğun çok kaytardıh yarına işler çohaldı (bugün çok kaytardık, işten kaçtık, yarına çok iş var).

KAZ, fars. **ğaz** (kaz)dan **kaz**.
Türkçeye geçişi çok eskidir. Eski Türk sözlükleri (Kaş. Kit. İbm. Uy.) bu sözcüğü türkçe gösteriyorsa da, doğru değildir. **Kaz** kökü tr.de **gezmek, dolaşmak, konup göçmek** anlamındadır. Bundan türeyen **kazak** sözcüğü de **gezen, konar-göçer, yörük** karşılığıdır. Fars. **ğaz**, ar. **batt**, alm. **gans**, ing. **goose**, lat. **anser**, gr. **khen**, sanskr. **véh** (kuş), isp. **ave**, itl. **oca**...

KAZA, ar. **kada'** (kaza')dan **kaza** (yazgı), kişinin elinde olmayıp Tanrı buyruğuyla gelen yargı.
Anadolu halkının ağzında kişinin istenci dışında gerçekleşen olay, kişinin gücünü aşan olay, yazgının kesin yargısı.
Kazara oldu (kişinin istenci dışında istenmeyerek oldu), **başından bir kaza geçti** (kendi istenci dışında bir olayla karşılaştı), **elinden bir kaza çıktı** (istemeyerek bir kötülük yaptı, ağır bir suç işledi). **Kaza** (ilçe), ar. yargı anlamına gelen **kada'** sözcüğünden.

KAZAK I., fr. **casaque** (kasak)tan **kazak**, kalın kadın giysisi, yağmurluk (Ş. Sami). Türkçeye anlam değiştirerek geçti.

KAZAK II., es. tr. **kaz** (gezmek, kaçmak) dan **kaz-ak/kazak** (gezen, dolaşan, yörük, yürük, kaçak).
Kaz/kaç kökleri arasında z-ç seslerinin dönüşmesiyle anlam ayrılığı doğdu, gerçekte iki kök özdeştir. Bunu **kaz** kökünün içerdiği **kaç**(mak) anlamından çıkarıyoruz (SM.)..

KAZANÇ, es. tr. **kazganç**'tan **kazanç** (kabuğunu çıkarıp alma, soyma).
Kazğ kökünde **eşmek, oymak, kabuğunu soymak, dolaşmak, gezmek, konup göçmek** bg. değişik anlamlar saklıdır.
Kazanç, kök anlamı bakımından, kabuğu soyulup alınan, kabuğu çıkarıldıktan sonra elde kalan nesne demektir. **Kazanç**, ayrıca, **toplamak, biriktirmek** karşılığı söylenir.

KAZANMAK, es. tr. **kazganmak** (kaz/kabuk)tan **kazanmak** (kabuğunu soymak, kendi kendine yontup almak, kabuğunu soyup özünü almak).
Anmak eki, köke takılınca eylemde özneye dönüş olur: **dol-an-mak/dolanmak** (kendi kendine dolaşıp durmak), **su-l-an-mak/sulanmak** (kendi kendine sulu olmak), **ald-an-mak/aldanmak** (kendi kendini aldatmak, yanıltmak) bg.

KAZIK, es. tr. **kazguk, kasguk** (kaz/kabuk)tan **kazık** (bir nesnenin kabuğunu, yüzeyini soyup çıkarmada kullanılan araç, **kazmak** (kabuğunu soymak) aracı.

KAZIMAK, es. tr. **kaz** (kabuk)dan **kazığmak** (kabuğunu soymak, anlam genişlemesiyle eşmek, deşmek. Bk. **Kazmak.**).

KAZMA, es. tr. **kaz** (kabuk)dan **kazmağ/kazma** (kabuğunu soyma, eşme, delme, yüzüp çıkarma aracı).

KAZMAK, es. tr. **kaz/kazğ** (kabuk, deri, yüzey)dan **kaz-mak/kazmak** (kabuğu soymak, deriyi yüzmek, açmak, eşmek, anlam genişlemesiyle toprağı eşmek, çukur açmak, oymak).
Kasmak/kazmak, s/z dönüşmesi, **köz/kös** sözcüklerinde olduğu gibi. **Köz/göz, kös/göz. Göz-göstermek** (z-s dönüşmesi) **göz-görmek** (z/r dönüşmesi), **kasmak/kazmak** (s/z dönüşmesi). **Kaz-kas-kaşuk** (ağaç kabuğu, bir nesnenin kabuğunu soymak), **kazığmak/kazımak** (kabuğunu çıkarmak).
Kazılmak, kazıntı, kazıtmak, kazınmak bg. **kaz** köküyle başlayan bütün sözcüklerde **kabuk soyma** eylemi saklı.

KAZMİR, **Keşmir** ili adından, **kazmir**.
Bu ilde dokunan, ince, sık bir kumaş. Ortaçağda çok aranan, beğenilen bir dokuma olduğundan Divan yazınına girmiştir. Divan yazınında buna **kişmiş** denir. **Kazmir**, fr. **casimir**'in bozulmuşu sanılıyor. **Keşmir/cesimir/kazmir.**
Kişmir şalı, şâl-i kişmirî Divan yazını deyimlerindendir.

Şâl-i dervişi dokunmaz sevdiğim
Keşmir'de
— Nedim —

KEBAP, ar. **kebbeb** (doğranmış, ocakta pişirilmiş et)den **kebâb**...
Kebbeb/kebâb/kebap. Tr. **külbastı** denir, fars. **biryân.**
Anadolu türkçesine bir yandan yazın diliyle, bir yandan da Doğu Anadolu ağzıyla girdi.

KEBE, rum. **kapa** (yünden yapılan kalın yağmurluk)dan **kepe/kebe** (çoban yağmurluğu).
Lat. **caba**, fr. **cape, chape**, itl. **cappa**, ar. **kabâ**, fars. **kabâ**, bask. **capanus**, erm. **gaba**, çavuş ağzında **kepe**, tr. **keçe.**

KEDİ, rum. **gata** (kedi)dan **kede/kedi.**
Türkçeye Anadolu'da konuşulan rumcadan, **gada** (kedi)dan geçti. Eski Türk sözlüklerinde **kedi** sözcüğü yoktur. Doğu Karadeniz yöresinde **gada** (kedi) söylenir: **goyer gadayı** (bırak kediyi). Avrupa dillerinde **gat, kat** köküyle kedi: Alm. **katze**, lat. **cattus**, itl. **gàtto**, isp. **gato**, ing. **cat**, fr. **chat**, çer. **kettu**, ar. **hırr**, fars. **gürbe**...

KEFAL BALIĞI, gr. **khephalos** (baş)dan **kefal** (baş), **kefal balığı** (iri başlı bir balık olması nedeniyle).
Khephalos (ok. **kefalos**).

KEFKEN, gr. **kaphganos** (taşlık, kayalık yer)tan **kafgan-kafkan-kefken.**
Kıyılarda, karanın taşlı, kayalık çıkıntılarla, denize doğru uzamasından oluşan yer. Genellikle sığ, kayalık olduğundan, gemilerin kıyıya yanaşıp demirlemesine engeldir. Karadeniz kıyısın da **Kefken** diye anılan bir bucak vardır.

KEL, fars. **kel** (tüysüz)den **kel** (başı tüysüz, saçsız kimse).
Lat. **calvus** (çıplak, saçsız), alm. **kahl** (çıplak), fr. **chauve**, isp. **calvo**, itl. **càlve**, ar. **akra'**, rum. **phalaxros**, sanskr. **kulvah.**
Kel-cal-kul-ka(h)l köklerinde özdeşlikten bu sözcüğün Hind-Avrupa kökenli olduğu anlaşılıyor.

KELEK I., fars. **kâlek** (yeterince olmamış, olgunlaşmamış)ten **kelek.** Daha çok kavun, karpuz gibilerin olmamışına denir.

KELEK II., as. **kalaku** (sal)dan **kalak/kelek** (Fırat üzerinde ulaşımı sağlayan, kimi dönemde, hayvan derilerinden yapılmış tulumlar üzerinde bağlanıp yerleştirilen ağaçlardan oluşan taşıt aracı, **sal**). Bu aracın, ilkçağda, Asurlularca kullanıldığı biliniyor.

KELEP, fars. **kelâbe** (ipek, iplik bağı)den **kelep** (iplik tutamı).

KELEPÇE, fars. **kelebçe** (gagacık, bağcık) den **kelepçe** (ellere takılan özel bağ).
Keleb (kuş gagası, balama aracı), çe küçültme eki, **kelebçe** (küçük bağ, küçük gaga).
Külepçe (TB.), **kelep** (Türk yaylalarında biten bir ot, Kaş.).

KEMER, fars. **kemer** (kuşak, belbağı)den **kemer.**
Sözcüğün kökeni lat. **camera** (kemerli oda, kubbeli oda), **camera** (ok. **kamera**), **kamera-kamer-kemer.** Gr. **khamara.**
Fars., lat., gr. **ka-ke** özdeşliği belli. İng. **belt-arch**, alm. **bogen** (yapılarda), **gürtel** (insanda belbağı, kuşak), fr. **cetinture** (kuşak), **arc** (yapılarda), isp. **arco** (yapıda), **cinto** (kuşak, insanda).
Batı dillerinde yapılardaki **kemer**'le, insanın beline sardığı **kemer** (kuşak) birbirinden ayrı.

KEMİK, sanskr. **emuka, yamaka** (kemik) dan **emuk/gemuk/kemik.**
Asya türkçesinde **sünüg, süngüğ** denir, **kemik** çokluk Anadolu türkçesinde geçer. Halk dilinde **gömuk, kömuk, kemuk, kemug, gimuk** bg. söylenişleri vardır.
Ar. **azm**, fars. **üstühân**, alm. **knochen**, lat. **os**, fr. **os**, isp. **hueso**...

KENAR, fars. **kenâr** (kıyı, uç)dan **kenar** (kıyı, çizgi, baskı, uç).
Anadolu türkçesine yazın yoluyla geçti. Fars. da **kucak** karşılığı da söylenir.

KENE, fars. **kene** (bilinen, yapışkan böcek, asalak).

KENEF, ar. **kenef** (yan, yön, ar. **taraf**, yöre)ten **kenef** (ayakyolu).
Ar. da türkçedeki anlamda söylenmez, çoğ. **eknâf** (yanlar, yönler, taraflar, yöreler).

KENEVİR, gr. **kannabis** (kenevir)ten **kenevir.**
Anadolu türkçesine gr. den geçtiği sanılan **kenevir**'in gerçek kaynağı Sami dilleridir, gr. ye onlardan geçmiştir. (YT.)
Kannabis - kannavis - kanavis - kanavir - kenevir (Anadolu'da konuşulan rumca yoluyla, ancak ar. **kınnab**, fars. **keneb** sözcükleriyle karışarak.).
Lat. **cannabis**, gr. **khannabis**, fars. **keneb**, ar. **kınnab**, isp. **canàmo**, fr. **chanvre**, alm. **hanf**, itl. **canapa**...

KENT, soğ. **kanth** (il)dan **kent** (il), ar. **vilâyet**, fars. **şehr** karşılığında.
Anadolu türkçesine girişi Türk egemenliği dönemiyledir.
Alm. **stadt**, fr. **province**, lat. **provincia** (Roma'nın dışında kalan iller, ar. **eyalet** karşılığı).

KENTAL, fr. **quintal** (yüz kiloluk tartı birimi)den, okunduğu gibi **kental.**
Ar. **kıntar** (kantar)dan türediği ileri sürülürse de doğru değildir.

KEPAZE, fars. **kebâde** (eğitim yayı)den **kebâze/kepaze**, anlam genişlemesiyle, değişmesiyle, şunun bunun elinde yay gibi çekilip gevşetilen nesne oluverdi. Eskiden İran savaşçılarının eğitiminde kullandıkları yaya **kebâbe** denirdi.
Anadolu türkçesine Azeri ağzıyla, değişerek, **kepaze** biçiminde girdi, alçak, utanmaz, yüzsüz, saygısız bg. yerici anlamlarda söylenir. Hl. **rezil kepaze** deyimi de eşanlamlı iki sözcükten oluşur (alçak utanmaz).

KEPÇE, fars. **kefşe** (büyük kaşık)den **kepçe.**
Fars. da **kepçe, kefgir, kefliz** gibi karşılıkları vardır.

KEPENK, erm. **gıhbang** ya da **keipenk** (kilit)ten **kepenk.**
Anadolu türkçesine, Anadolu'da konuşulan Ermeni dilinden geçti, anlamı biraz değişerek, saçtan yapılmış kapı örtülerinin adı oldu. **Kepenkleri indirmek** (aşağıdan yukarı doğru üstüste sarılarak kapanan saç örtüyü aşağı çekerek kapıyı kapamak), alışverişi bırakmak.

KERAN, gr. **geranion** (direk, çatı direği) dan **geran-keran** (direk, çatı direği).
Daha çok Doğu Karadeniz yörelerinde, beşik çatılı köy evlerinin çatısını boylu boyunca uzayıp birleştiren direğe denir. Kimileri de **kerani** der, Of yörelerinde **geranos** diyenler de vardı.

KERATA, gr. **kheraton** (boynuz)dan **kerata** (ayakkabı çekeceği), çokluk boynuzdan yapıldığı için bu adı aldı. Halk ağzında **kerata** sözcüğü yerici bir anlamda, «boynuzlu», «pezevenk» karşılığında da söylenir.

Bahçesinde domata
Al yap oni salata
Vermedi seni boban
Turşi yapsun kerata
— Abdi Efendi —

KEREMPE, gr. **khorumbos** (geminin başı, dağın ucu, denize doğru uzanan çıkıntı)dan **korumbo - koromba - kerembe - kerempe).**
Karadeniz kıyısında bir yerin adı, halk dilinde buraya **Kerempe burnu** denir. Karadeniz ağızlarında **Korombo** diyenler de var.

KEREVET, gr. **khrabatos** (oturma yeri) tan **karabat-karavat-kerevet.** Bu sözcüğe **krevet, kervet** de deniyor. Sözcüğün değişik biçimde söylenmesi, kulaktan kulağa aktarılışı yüzündendir.
B/v seslerinde dönüşme süresizdir: **barmak/varmak, birmek/virmek/vermek** bg.

KEREVİZ, ar, **kerefs** (kereviz)den **kerefis-kerefiz-kereviz.**

KERİZ, fars. **kâriz** (su yolu, lâğım)dan **keriz.**
Daha önceleri fars. da **kâhrîz** (saman döken, saman döşeyen) denen kişiler, suyun akışını anlamak, hızını ölçmek için üzerine ince saman dökerlerdi, bu değişerek **kâriz** oldu, tr. ye de **keriz** biçiminde geçti, yerici, alaycı bir anlamda söylenir.

KERPE, gr. **kharphi** (filiz, eşkin)den **karfi-karpi-kerpi-kerpe.**
Karadeniz kıyısında bir yerin adı. **Kerpe burnu.**
Anadolu ağızlarında grekçe **ph** (f) sesinin **p** olarak söylenişi doğaldır. Karadeniz rumcasında bu **ph** (f) ile **p** sesi birbirine yakın bir nitelikte çıkarılır.

KERPETEN, ar. **gelbeten** (çivi sökme aracı)den **kerpeten.**

KERPİÇ, es. tr. **kerpiç** (ot, saman karışımı çamurdan yapılan duvar örme aracı).
Rus diline kirpiç olarak geçti. Doğu Anadolu yörelerinde bugün de yapı gerece olarak kullanılır. **Pışık kerpiç** (tuğla, pişmiş kerpiç, Kaş.).

KERTE, itl. **quarto** (dörtte bir)dan **kartokerte** (denizde yellerin yönünü göstermek için önce dörde, sonra yellerin sayısınca bölümlere ayrılan, özel araç.
Üzerindeki dörtlü bölümlerden dolayı bu adı aldı.

KERTİK, es. tr. **kertük** (ağaca, bıçakla, çekilmiş çizgi)ten **kertik.**
Eski Türklerde, nesnelerin sayılarını belirtmek için, ağaca bıçakla çekilen çizgilere **kertük**, bu işleme de **kertmek** denirdi. Günümüzde sürdürülen bu gelenek okur-yazar olmayanların işlerine yaramaktadır.
Uygur türkçesinde **kertük** yok, **kirtü** (doğru, gerçek) var ki o da sanskr. **kırta** (yapma, doğayla bağlantılı, doğaya uygun olan, ar. **sun'i**) ile benzeşiktir.

KERTMEK, es. tr. **kertmek** (ağaca, bıçakla, çizgi çekmek)ten.
Tutsağı eğitmek, küçümsemek, yermek, ağaca çizgi çekmek (Kaş.).
Kirki/balta, keser, **kirtmek**/kertmek İbm.). Sanskr. **kırta** (doğal, yapma), **kirta, kırta** sözcükleriyle, tr. **kertmek, kertük** arasında krt sesleri yönünden bağlantı olsa gerek. Tr. **çertmek, çertik/kertmek, kertik, çentik.**

KERVAN, fars. **kârvân, kârbân** (iş yapan, alışveriş eden)dan **kervan.**
Kâr (iş, yarar, kazanç), **bân** (bir işi yapanı bildiren ek) sözcükleri türkçeye **ker, van** biçiminde girdi.
Alm. **karawane**, fr. **caravane**, isp. **caravana**, itl. **carovana** sözcükleri fars. dan geçmiştir.
Divan şiirinde **kârbân** sözcüğü halk şiirinde **kervan** biçimindedir.

Kârbân-ı râh-ı tecrîdiz hatar
hafvın çeküb
— Fuzûli —

Ey kız senin bir gecelik işin var
İkincisi kervan aşar yol olur
— Karacaoğlan —

KESMEK, tr. **kesmek** (kırmak, koymak, kesmek)ten **kesmek**.
Sanskr. **ças** (kesmek), vasayami (kesmek eylemiyle ilgili), lat. **caedo**, gr. **keatho, skhitho**, ibr. **kasakh**, ar. **kass**, alm. **schneiden**, fars. **büriden**, fr. **couper**, itl. **tagliare**.
Kes/ças/vas/kas köklerinde benzerlik.

KESTANE, lat. **castanea** ya da gr. **khastanon'dan kestane**.
Anadolu türkçesine giriş yolu pek belli değil, ancak köken lat., gr. dir. Batı dillerine lat. den yayıldığı ileri sürülüyor (RGH.).
İsp. **castana**, itl. **castagno**, fr. **chataigne**, ing. **chestnut**, alm. **kastanie**, fars. **belut**, gr. **kesteneh**.

KEŞİŞ, fars. **keşiş** (papaz)ten **keşiş**.
Fars. ya as. (**kaşuş** din görevlisi, rahip) sözünden geçmiştir, ilkçağda. Nitekim **keşiş** de **kaşuş'un** bozulmuşudur. Tr. **karabaş**, ar. **kasis**, alm. **mönch**, fr. **moine**, isp. **monje**, itl. **monaco**, lat. **monachus**, gr. **monaxos**, fars. **monla**, os. **molla**.
İslam ülkelerinde **monla, molla** sözcükleri **keşiş'le** karıştırılmaz, ancak kendini dine veren, dine adayan bir kimse olması nedeniyle **keşiş'le monla, molla** arasında görev bakımından bir ayrılık yoktur, birinin **monaxos** dediğine öteki **monla, molla** diyor.

KEŞKEK, ar. **kişek** (etle buğday karışımı yemek)ten **keşkek**.
Tr. de sütle buğday karışımı yemeğe **tarhana** (Bk.) dendiği gibi **kişek** de deniyor.

KEŞKEŞ, **keşkiş**, fars. **keşk** (yağsız peynir)ten **keşkeş** (çökelek, kuru çökelek), tr. **kurut** denir.

KIBLE, hit. **Kupapa** (Ana Tanrıça) adından **Cybele-Kybele-kıble**.
İlkçağda, Anadolu'da Ankara yakınlarında **Pessinus'ta** bulunan **Kupapa/Kybele** tapınağı vardı, **Ana Tanrıça'yı** yansıtan bir karataşın bulunduğu tapınak bütün inançların odağı sayılır. Anadolu'nun neresinde bulunulursa bulunursun yüzler ona dönülürdü. Gökten indiğine inanılan bu karataş, daha sonraları, yeşile yakın bir nitelikte simgelendi. Teketanrıcı döneme geçilirken bu inanç boya değiştirerek varlığını sürdürdü. **Kupapa, Cybele, Kybele, Kabala, kabl, kıbl, kıble** dönüşümüyle islam dininin odağı oluverdi. **Kıble** sözcüğünün ar. **el-kabl** (önce olan) den türediğini ileri sürenler varsa da doğru değildir. Arap dilinde **el-kabl** sözcüğünün açık bir kökeni yoktur. Ayrıca islam öncesinde **kıble'ye** dönüşebilecek bir inanç varlığı da bilinmiyor Arap dininde, dilinde.
Gr. **Kybele**, lat. **Cybele**, frg. **Kubile**, lid. **Kybele** sözcüklerinin **kyb** (kib) kökü değişmiyor. Günümüzde, kadın adı olarak söylenen, **Sibel** de **Kupapa-Kybele-Cybele** sözcüğünden türemiştir.

KIĞ, es. tr. **kıg/kığ** (doğaya öykünmeli ses, koyun, sığır dışkısı) dan **kığ** (tezek, koyun dışkısı).

KIĞLAMAK, es. tr. **kığ** (koyun, sığır dışkısı)dan **kığ-la-mak/kığlamak** (koyun, sığır pislemek, dışkılamak).

KIH, es. tr. **Kığ** (doğal seslere öykünmeden)dan **kıh** (çocuk dilinde pis, kirli).

KIKIRDAK, tr. **Kıkırdamak** (doğal seslere öykünmeyle)ten **kıkırdak** (kıkır kıkır ses çıkaran nesne, doku). (Bk. **Kıkırdamak**). Koyun kuyruğunun eritilip kavrulmasıyla oluşan gevrek yiyecek.

KIKIRDAMAK, tr. **kıkırdamak** (doğal seslere öykünmeyle), **kıkır kıkır** ses çıkarmak, **kı-kı-r-da-mak/kıkırdamak**.

KIL, es. tr. **kıl** (tüy, saç, ürün vermeyen toprak)tan **kıl**.
Kıl (at kuyruğu, saç, saz teli, çorak, yer, kuru toprak bg.) Lat. **cilium** (kirpik), fars. **mû, mûy** (tüy, kıl, saç), fr. **poil**, isp. **pelo, cabello**, ing. **hair**, alm. **haar**, lat. **pilus, villus, cirrus** (saç büklümü, perçem), gr. **korre** (saç), itl. **pêlo**... **Kıl-cil/vil-pel, pil** bağlantısı açık.

Çok kişi üzdü kupuzunun kılın
Söylemedi kimse Gülşehri dilin
—Gülşehri—

Yiğirmi dört ebrişim kılı var
Veli her kılının yüz bin dili var
—Dai—

KILIBIK, tr. **kıl-ibik'ten kılıbık**. (Bk. **İbik**). **Kılıbıklık** (kılıbık olma durumu), aşırı uysal, özelikle kadın sözünden çıkmayan erkek.

KILIF, ar. **gilâf** (kın, kap)tan **kılıf** (dar anlamda kılıç, kama, bıçak gibi nesnelerin içine konduğu araç, kın.
Geniş anlamda örtü, yorgan, kılıf, yastık kılıfı, döşek kılıfı bg.). Lat. **theca**, gr. **thexe** (iki dilde de örtmekten), fars. **metil** alm. **hülle**, fr. **gaine, etui**, isp. **estuche**..

KINA, ar. **hınna** (ele, saça sürülen özel bir boya)dan **hına-kına**.
Divan yazınında **hanna, hınna** biçimlerinde geçer, halk dilinde **kına** denir. Batı dillerine ar. den geçmiştir. Alm. **henna**, fr. **henné**, itl. **henné**, ing. **henna**, fars. **hına**.

KINAKINA, lat. **quinaquina'dan kınakına** (bir ağaç adı). Fr. **quinquina**, alm. **chinarinde**.

KINAMAK, es. tr. **kın** (suç)dan **kın-amak/kınamak** (suçlamak, suç yüklemek, cezalandırmak.).
Anlam genişlemesiyle acı çektirmek, üzmek. **Kınagucı** (cezalandıran, kınayan). **Kınamak**, günümüzde, yapılan bir işten, eylemden, davranıştan kolayı iyi **karşılamamak, kötü olduğunu, gereksizliğini söylemek** anlamındadır...

Fadimen kırma beni
Bi gece sina beni
Hakkundan gelemesen
Var sora gına beni
—Kar.—

KIPTI, es. mıs. **Kopt** (Mısır adı)tan **kopti-kıpti-kıbtı** (mısırlı, **Kopt** ülkesinden olan).
İlkçağda Mısır ülkesinde gr. **Aiguptos**, lat. **Aegyptus** denirdi. Bu sözcükler **Kopt'un** değişik söylenişleridir. Sonraları **Kopt** ile **Aiguptos, Aegyptus** sözcükleri birleşti.
İsp. **gitanus**, fr. **gitan** (çingene) sözcükleri yanlış olarak Mısır (**Kopt**) ile bağlantılı kılınır. **Çingene** denen topluluk Mısır'dan değil, İskender (İ.Ö. IV. yy. sonu) döneminde, Batıya sürülen, dağıtılıp yerleştirilen Hindistan yerlileridir. Tr. de **Kıbti** deyiminin **Çingene** karşılığı söylenmesi de yanlıştır.

KIR, 1. süm. **kur** (kır)dan, **kır** (yayla, geniş ova, çayırlık, yaylım.).
Gr. ye süm. den geçen **khora** (kora, kura) sözcüğünün tr. ye girişi eskidir. Asya türkçesinde **kır** (tepe, Çuv. Çağ.) vardır, ilkçağ, süm. kaynaklıdır.
Alm, **flur**, fr. **champ**, lat. **campus, ager**, gr. **khora, khoras**, ar. **sehl, sahra'**, fars. **beyâbân**, isp. **campo**, itl. **campo, campagna**, hit. **gimras**.

KIR, 11. gr. **kırros** (boz, kır rengi)ten **kır**.
Tr. ye sanskr. **çara** (kır, boz) sözcüğünden de geçmiş olabilir. Gr. **kırros'un** kökeni sanskr. **çara'dır**. Eski türkçede **kır** sözcüğü vardır, iki ayrı anlamda söylenir: basık dağ, açık yer, su keseği, kır, (Kaş.). **Kıra** (tarla, ekin ekilen yer, Uy.).

KIRAÇ, tr. **kır** (Bk.)dan **kır-aç/kıraç** (ot bitmeyen, verimsiz yer, yoz toprak). Tr. **çorak**, fars. **kevir**, lat. **incultus** (ekilmeye elverişli olmayan yer), isp. **inculto** (lat. den).

KIRAN, gr. **kranos** (tepe)tan **kıran** (tepe, küçük tepe, tümsek). Anadolu türkçesine, Anadolu'da konuşulan, rumcadan geçti, daha çok kırsal yörelerde söylenir.

Ay vuranda vuranda
Çik da otur kıranda
İnşallah kavuşuruk
Gugolar bağıranda
—Kar.—

KIRANTA, itl. **quaranta** (kırk)dan **kıranta** (kırk yaşına basmış, saçı ağarmaya başlamış kimse anlamında, anlam değişmesitle).
Genellikle, saçı kırlaşmaya yüz tutan erkekler için söylenir. Anadolu türkcesine İtalyan gemiciler aracılığıyla geçti. Bu nedenle daha çok kıyı kesimlerinde bilinir. Sansk. **kranta** (at)...

KIRMIZI, ar. **kırmıs** (al, kızıl)tan **kırmızı-kırmızı**.
Es. tr. de **kızıl, bayın** (kırmızı, al).
Kızılırmak (kırmızı akan ırmak), **kızılağaç, kızılcık** sözcükleri tr. de **kırmızı** yerine **kızıl'ın** söylendiğini bildirir.

KIRTASİYE, rum. **khardes** (kâğıt)ten **kardes-kırtas-kırtasiye** biçiminde ar, ya, daha sonra tr. ye geçti.
Kırtasiye-Kırtasiyecilik Anadolu türkçesine XIX. yy. dolaylarında, kamu görevi yapan kurumlarla ilgili olarak girdi.

KISIR, moğ. **kısır** (verimsiz, dölsüz)den **kısır**.

Bahçede mısır kaynana
Gelin kısır kaynana
—hlt.—

çocuğu olmayan erkek, kadın. **Kısırlaştırmak** (kısır duruma getirmek, enemek), **kısırlık** (kısır durumda olmak).

KISITLAMAK, ar. **kıst** (üleş, tartı, ölçü, azaltma, bölme) ile tr. **la-mak** eklerinden **kısıt-la-mak/kısıtlamak** (daraltmak, sınırlandırmak, azaltmak).

KISPET, ar. **kisvet** (giyilecek nesne, giysi)den **kıspet** (yağlı güreşte, güreşçilerin giydikleri meşin don).
Tr.de geçen **kisve** sözcüğü de bu **kıspet**'le eşköklüdür.

KISRAK, moğ. **kısır** (verimsiz, dölsüz) ile tr. **ak** ekinden **kısır-ak/kısrak** (atın dişisi. Tr.ye geçerken anlam değişikliğine uğramış, **kısrak** verimsiz, dölsüz, **kısır** anlamına gelmez.

KIT, ar. **kaht** (kuraklık, susuzluk)tan **kıht/kı(h)t-kıt** (azlık, yokluk, bulunmayış, verimsizlik, yetersizlik.).
Anadolu türkçesine Doğu yörelerinde konuşulan arapça, bir de yazın yoluyla geçti. Halt ağzında **kıgt** (kıht) diye de söylenir. **Kıtlık yılı** (ekinlerin kurak yüzünden yeterince bol olmadığı yıl), **bu yol kıtlık var** (bu yıl ekin yeterli değil, azlık var, sıkıntı çekilecek).

KITIR, ar. **hıtr** (boş söz, anlamsız söz)den **kıtr/kıtır** (yalan, geçersiz, aldatıcı).
Kıtır atmak (yalan söylemek), **kıtırcı** (doğru söylemeyip kişiyi kandıran. Ancak bu sözde yerici, küçümseyici bir anlam yoktur).

KITIR, kıtır, tr. Doğaya öykünmeden doğan birsöz olup ar. **hıtr**'dan gelen **kıtır** (**kıtr**)la ilgisi yoktur.
Kıtır kıtır kesmek (kıtır kıtır ses çıkararak kesmek), **kıtır kıtır yemek** (ağzını kıtır kıtır ötürerek, yemek, korkutmak).

KITLAMA, ar. **kıht-kıgt-kıt** ile tr. **lama** etlerinden **kıtlama** (az şekerle çay içme. Dişlerin arasına ufak bir şeker kırığı sıkıştırıp çay içme).
Kıtlamak (yavaşça ısırmak) sözcüğü de **kıtlama** ile eşkökenlidir, **kıtlama-kıtlamak**.

KIVANÇ, es. tr. **kıv** (sevinç, mutluluk bildiren kök)den **kıvanç** (sevinme, mutluluk duyma durumu).
Sona gelen **nç** ekiyle **kıvanmak** eyleminden **kıvanç**. **Utanmak**'tan **utanç**, **kıskanmak**'tan **kıskanç**, **kazanmak**'tan, **kazanç** sözcüklerinde olduğu gibi. **Kıvan-ç/kıvanç, sevin-ç/sevinç, utan-ç/utanç**...

KIVANMAK, tr. **kıv** (sevinç, mutluluk bildiren kök)den **kıv-an-mak/kıvanmak** (kendi kendine mutluluk duymak, sevinç duymak). **Kıvlığ** (mutlu, kutlu, Uy.), **kıv** (ayakkabı, Uy.), **kıvadmak** (kutlamak, saygı göstermek, Uy.).

KIZ, tr. **kız** (sıcak, kızgın, ısınmış) kökü ocakta, güneşte aşırı sıcaklık yüzünden ısınıp kızıllaşan, al boyaya bürünen nesnelerin durumunu dile getiren bir anlamı içerir. Ocakta ısınan, yanan bir nesnenin çıkardığı doğal sesle, **cızz, kızz** ile bağlantılı olma bu **kız** kökünün doğaya öykünme sonucu (onomatope) doğduğu kanısını uyandırıyor. Başka dillerde karşılaştırıldığında **kızarmak/kızmak** eylemlerini içeren sözcüklerle **kızıl** (al renk) arasında eşkökenlilik bulunduğu görülüyor. Alm. **röten, braunen** (kızarmak, kızıl olmak), fr. **rougir**, lat. **rubeo**, sanskr. **rudhirah**, gr. **ruthros**, itl. **rubro**, isp. **rosso**, ing. **bred** sözcükleri Hind-Avrupa kökenli olup eş-kaynaklıdır, eşanlamlıdır, hepsinde ısının, sıcaklığın etkisiyle **kızarmak, kızıl olmak** anlamı saklıdır. Ar. **ahmer**, fars. **sürh** sözcükleri **kızıl** anlamına geldiği gibi, sıcakta ısınınca **kızarmak** eylemini de dile getirir.
Hind-Avrupa dillerinde **kızarmak** eylemini oluşturan kök **ro, ru** sesleriyle başlıyor, tr.de bu sesin karşılığı **kı, kız** biçiminde.
Kız kökünün aldığı ekler genellikle **ıl** (kızıl), **mak** (kızmak), **armak** (kızmak) **ışmak** (kızışmak), **lık** (kızlık).
Kız (erkeğin, oğlanın karşıtı, dişi çocuk) sözcüğü de **kızmak** eylemini oluşturan kökle bağlantılıdır. Gençlik, dinçlik nedeniyle sıcaklık, ısınmışlık, güçlülük bildirir. **Kızan** (halk dilinde delikanlı, genç, yiğit) sözcüğü de **kız** köküyle ilgilidir. **Kız** kökünde, anlam genişlemesiyle, **çocuk, genç, güçlü, sıcak kanlı** bg. özellikler saklıdır. Nitekim **kız-kız** (genç bayan) sözcükleri de bunu gösteriyor.

KIZAMIK, tr. **kız** (kızarmak)dan **kız-amık/kızamık** (kızaran, al al olan, kızıllığı olan).
Gövdede aşırı sıcaklığın, başlamasıyla kızıl sivilcelerin belirmesi **kızmak** (çok

ısınmak, sıcaklanmak) sözcüğü ile açıklanır.
Fr. **rougeole** (kızıllıkla ilgili), alm. **masern**, ing. **measles** fars. **sürhek** (kızıllıkla ilgili).

KIZARMAK, tr. **kız** (sıcak)dan **kız-a-r-mak/kızarmak** (sıcak olmak, ısınmak). Isınmak, sıcak olmak eylemiyle **kızıllaşmak** (boyası kızıl olmak) arasında doğal bağlantı sonucu **kız** kökü özdeş anlamı içeren sözcüklerin üretilmesine olanak sağlıyor. (Bk. **Kız**).

KIZARTMAK, tr. **kız** (sıcak, ısınmış)dan **kız-a-r-t-mak/kızartmak** (kızgın duruma getirmek, çok ısıtmak, pişirmek).

KIZIL, tr. **kız** (sıcak, ısınmış, kızmış)dan **kız-ıl/kızıl** (kızarık al al olmuş, boyası ala dönmüş), ar. **kırmızı**, fars. **sürh**.
II ekiyle **yaş** (diri, genç)tan **yaş-ıl/yaşıl-yeşil** bg.
Kızıl, gövdede al al benekler bırakan bir sayrılığın da adıdır, aşırı sıcaklıkla gelir.

KIZILCIK, tr. **kız**'dan **kızıl-kızılcık** (yemişi kızıl olan bir bitki. Halk arasında sağlık koruyucu gereçler yapımında kullanılır).

KIZMAK, tr. **kız** (sıcak, ısınmış)dan **kızmak** (sıcaklığı artmak, ısısı yükselmek, sıcaklığın artmasıyla orantılı olarak öfkelenmek).

KİBAR, ar. **kebîr** (büyük, yüksek, ulu) den **kibâr** (büyükler, seçkinler, yüksek aşamalı kimseler). Tr. de **ince, saygılı, anlayışlı, soylu kimse** anlamında tekil olarak söylenir. **Kibarca, kibarlaşmak, kibarlık** sözcükleri tr. **ca, laşmak, lık** ekleriyle **kibar**'dan... Halk dilinde **orman kibarı** (ayı)...

KİBİR, ar. **kibr** (büyümek, büyük olmak) den **kibir** (kendini büyük görmek, büyüklenmek, yukardanlık).
Kibirli (kendini büyük gören, başkalarına üstten bakan, kendini beğenmiş), **kibirlenmiş** (büyüklenmiş) kimse.

KİBRİT, ar. **kibrit** (kükürt)ten **kibrit**.
Ar. **kibrit** (kızıl yakut, altın), **kibrit-i ahmer** (kızıl kükürt).

KİL, fars. **gil** (çamur, balçık, kızıl toprak)den **kil**.
Sanskr. **kili** (toprak), tr. **toprak, yer**.

KİLE, ar. **keyl** (ölçme)den **kile** (tahıl ölçeği), halk dilinde, genellikle, bir tenekenin kapasitesi ekine bir **kile** denir.
Anadolu türkçesine İlhanlılar döneminde geçmişe benzer.

KİLER, lat. **cellarium** (yiyecek konan yer, yemek odası)dan **kelar/kiler**.
Lat. **cellarium** (ok. kelaryum) ilkçağda Anadolu'da **yiyeceklerin konduğu yer, kiler** anlamında kullanılırdı. **Cellarium**'la eşkökenli olan **cella** ise **mahzen, anbar** karşılığıdır.
Kiler sözcüğü Osmanlılar döneminde, Saray yöresinde, özel bir kuruluşun adı oldu, **kiler** işlerine bakan görevlilerden oluşan bir **kilerciler bölüğü, kiler ağası, kilercibaşı** bg. vardı. Tr. **sing**... (Bk. **sin.**).

KİLİM, fars. **gelim/gılım** (kilim, örtü)den **kilim**.
Gr. **kalimma** (örtü, yüzörtüsü, yaygı, sargı), tr. **kiviz, küdüz, kidiz** (kilim, Kaş.), **kilim** (derviş cübbesi, giysi, Kit.), alm. **kelim** (kilim), fr. **tapis** (halı, kilim), lat. **tapes** (örtü, halı, kilim)...

KİLİSE, gr. **ekkleo** (dışarı çağırmak)dan **ekklesia** (toplanma yeri), **eklise - klisa - kilise**.
Ar. **kinisâ, kilisâ**, fr. **église**, alm. **kirche**, isp. **iglesia**, fars. **kilisâ**, lat. **ecclesia**...

KİLİT, gr. **kleidi** (kilit) den **klidi-kilid/kilit**.
Gr. **kleo, kleis** sözcükleri **kapamak, kapıyı örtmek, kilitlemek** anlamındadır. **Kleo** kökünden türeyen **kleidion, kleidi** sözcükleri de **kapama aracı, kilit** karşılığıdır. Anadolu türkçesine, Anadolu'da konuşulan rumcadan geçti. Ar. dilinde söylenen **kilidü'l-bahr** (deniz kapısı kilidi) de gr. dir. Tr. **sürgü** (kilit) sözcüğü de yaygındır. **Kapıyı sürgülemek** (kapıyı kilitlemek, kapamak), **kapı sürgüsü** (kapıyı kapama aracı, kapı kiliti). Bugün **kilit**, daha çok demirden yapılmış, anahtarla kapanıp açılan araçlara deniyor.

KİM, sanskr. **kim** (neden, ne için)den **kim**.
Tr. **kanggı/kangı/hangi**, lat. **quis**, fr. **qui**, moğ. **ken**, far. **kes, kesi**, hit, **kvis, kuis**, ar. **men**, isp. **que**, alm. **wer**...

KİMYA, ar. **el-kimiyâ**'dan **kimya**.
Gr. **khemeia-kemia** (öz-su, öz) eskiden büyücülükte kullanılan, gizli güç taşıdığına inanılan nesne. Ar. **el** takısıyla **el-kimiya-el-simya** (**kh** sesinin **k** sesine, **s** sesine dönüşmesi doğaldır. X/kh/k/s, **kemia** (ok. **kemya-kimya**). **X** (kh) batı dillerinde **kh, ch** sesini verir. **Ch** (ş türkçede), fr. **ş** sesi verir **chimie** (şimi), **chimie-khemia** bağlantısı, öteki Avrupa

dillerinde: isp. **quimica**, itl. **chimica**, alm. **chemie**, fr. **chimie**.

Kimya sözcüğünün ar. kökenli olduğunu söylemek yanlıştır. Ortaçağda, daha önce ar.ya geçen **kimya (khemeia)** sözcüğü, yeniden Batı dillerine girdi. lat. **alchemia**, isp. **alquimia**, itl. **alchimia**, fr. **alquemia**.

Hepsinin kaynağı ar. **el-kimya, el-simya** denen, gr. **khemeia**'dır.

KİN, fars. **kin** (hınç, öfke)den **kin**.

Fars. sözlüklerde «gönülde saklı düşmanlık» diye belirtilir. Tr. de **birine karşı duyulan aşırı kırkınlık**, biraz da **öç, öç alma duygusu** karşılığıdır. **Kin tutmak, kin beslemek. Kinci** (kin besleyen, kin tutan).

Ar. **buğz, gavz**. Fars. **kindâr** (kin tutan, kin besleyen). **Kin gütmek** (düşmanlık beslemek).

KİNAYE, ar. **kinâye** (üstü kapalı konuşma)dan **kinaye**.

Ar. da değişik karşılıkları var: kadınlarla birleşmeyi dile getirme, saygısızca konuşma, çukur yer, üstü kapalı konuşma (Ter. Kam.).

KİNDAR, fars. **kindâr** (kin tutan, kin besleyen, kinci)dan **kin-dâr/kindar**.

Anadolu türkçesine biri yazın, biri Doğu ağzı olmak üzere, iki ayrı yolla girdi. (Bk. **Kin**).

KİRAZ, eski Anadolu dillerinden, **Gerassus** (Giresun)dan **kiraz**.

Giresun (Gerassus) ilinde yetiştiğinden, ilin adıyla anılır. **Gerassus, Kerassus, Kirassus** gibi değişik söylenişleri var Giresun adının ilkçağda. Bütün Batı dillerine **Gerassus** adıyla yayıldı.

Alm. **kirsche**, fr. **cerise**, ing. **cherry**, isp. **ceresa**, itl. **ciliégia**, gr. **xerasion**, ar. **kerez**, fars. **gilâs**, lat. **cerasus**...

Çikma gara kireze
Gararuyi ellerun
Bu yılki remezanda
İncelendi bellerun
— Kar. —

KİREÇ, lat. **creta** (Girit)dan **creteus-cretkerç-kireç**.

Fars. da **kireç** anlamına gelen **kerç, gerç, gereç** sözcüklerinin kökü de lat. **creta** (Girit adası)dır. İlkçağda, tebeşir, kireç denen yapı, sıva gereci, Latin egemenliğiyle birlikte, Girit adasından çıkarılan, kireç yapımında kullanılan taş dolayısıyla Doğu'ya yayıldı. Sonraları, adanın adıyla gerecin adı birleşerek **Greta-kireç** bağlantısı oluştur.

Kireç denen yapı gerecini Farslar bilmezlerdi, Anadolu'dan öğrendiler. İlkçağda, belli bir süre için, alçı, tebeşir, lüle çamuru, çömlekçi çamuru Girit adasından çıkarılırdı (özellikle Roma döneminde buna ayrı bir özen gösterilirdi), yoksa toprak kap yapma işi Anadolu'da İ.Ö. 8000 yıllarına doğru gider.

Alm. **kalk** (kalkerle ilgili), fr. **chaux**, ing. **lime**, isp. **cal**, itl. **càlce**, fars. **âhek**...

KİREMİT, gr. **kheramida** (döşemek, örtmek anlamındâ kökle ilgili)dan **keramid-kiremid-kiremit**. Sözcüğün **keramis, keramidi** (kiremit) gibi söylenişleri de var.

Örtmek, döşemek, kapamak, kaplamak gibi anlamlarda. Ayrıca **keramis** (kızıl toprak)tan yapılmış **keramide** (kiremit) ile örtülmüş. **Keramis**'ten **kiramida-kiremit**.

Kerameis (kiremitçi, kızıl topraktan tuğla yapan kimse), **keramidono** (kiremit döşemek), **keramidoma** (kiremit döşeme), **kerameio** (kiremit, çömlek, tuğla yapmak) sözleri **khera** (kera) kökünden türemiştir (SYB.)...

KİRİZMA, hırızma, rum. **khoirisma** (kazmak, toprağı eşmek)dan **hırızma-kirizma**.

Anadolu türkçesine Anadolu'da konuşulan rumcayla geçti. **Krizma yapmak, hırızma yapmak** (toprağı derin derin kazmak, özellikle tarım işlerinde) deyimleri yaygındır. Doğu Karadeniz yörelerinde buna **hırziya, riziya** denir.

Hırziya açtırmak, riziya açtırmak deyimleri toprağı oldukça derin kazdırıp ekin ekmek, ağaç dikmek karşılığıdır.

KİRMAN-KİRMEN, tr. **eğirmek** (döndürmek)ten **eğir-man - girman - kirman** (H. Eren, Bil. Bil. TDK. 1966). Anadolu'da yün eğirmeğe yarayan özel araç, **eğirgeç, eğircek, eğirmeç**.

Geri dönmek, gerilemek sözcüklerinde **ger** kökü «dönmek» anlamını içerir. **kirmek** (dönmek), **kirlenmek** (dönmek), bundan **gir-men/girman, kir-men/kirman** (dönen, kendi yöresinden çevrilen) olsa gerek. **Eğirmek** sözcüğü ise **girmek-girmek-kirmek, e-girmek, e-kirmek, e-ğirmek** doğrultusunda görünüyor. E sesi eylemin başına sonradan gelmiştir.

Eğirmek (koyunları toplamak, biraraya getirmek).

Ayşem nerden geliyon
harmandan
Ben da seni taniyirum
Yandum Çakır Ayşem
Elündeki kermandan
— Hatip Hasan —

KİRMEN/KERMAN (Karadeniz'in doğu yörelerinde).

KİRVE-KİRVA, Yezidi dilinde krifve (ata yerine geçen erkek, bey)den **kirve** (genellikle yönetici, öncü anlamında). ?

Doğu Karadeniz yöresinde rum. **kirva** (efendi, bey, ağa).

«Bu evin kirvası kimdir? - Bu evin başı, yöneticisi, beyi kimdir?), **tombul kirva** (tombul bey).

Çocukları sünnet ettiren, sünnet işini yöneten kimseye de **kirve/kirva** denir. **Kirve/kirva** sözcüğünün rum. olduğu kanısındayız.

KİŞNİŞ, fars. **kişniz** (tohumu güzel kokan bir bitki adı)den **kişniş**, yemek isteğini arttırmaya yaradığından, çokluk, yemeklerin yanında ortaya konan bir ezme.

Lat. **coriandrum**, gr. **khoriannon**, fr. **coriandre**, alm. **koriander**.

KİTAP, ar. **ketebe** (yazmak)den **kitâb** (yazılı olan, yazılan).

Kitap sözcüğü türkçeye islam diniyle girdi; önceleri **kitap** denince, çokluk, Kur'an anlaşılırdı. Halk arasında **kitapsız** (dinsiz) anlamına gelirdi. **Kitab ehli** denince de kitabı olan dinler, **Zebur, Tevrat, İncil, Kur'an** gibi kitaplara bağlanan topluluklar anlaşılırdı.

Es. tr. **betik, bitik** (çin. **piti**)den), fars. **nâme**, alm. **buch**, lat. **liber**, fr. **livre**, isp. **libro**, itl. **libro**, gr. **biblion**...

KİTAR, gr. **khithara** (altı telli bir çalgı, **gitar**)dan **kitara/kitar/gitar** da denir. **Khithara** sözcüğünün **kökeni ilkçağ** Anadolu dilleridir, gr. ye sonraları geçmiş, ar. aracılığıyla Akdeniz yöresine yayılmıştır. Bu çalgı, ilkçağ Anadolu'sunun Likya, Frigya bölgelerinde yaygındı, bununla ilgili söylenceler de vardır.

Alm. **zither**, fr. **cithare**, lat. **cithara**, ar. **gitar**, itl. **cetera**, isp. **guitarra**, fars. **giytar**.

KODAMAN, tr. **kocaman** (kocalmış adam, iri adam)dan **kodaman**.

Tr. **c/d** dönüşmesiyle **kocaman/kodaman**.

Biz, başka bir yorum öneririz: gr. **kodaimannos** sözcüğü ilkçağdan buyana biliniyor, İran kralı III. Dârâ'nın Grek kaynaklarında adı **Darius Kodaimannos** olarak geçer. Anadolu ağızlarında **kodaman** sözcüğü, Anadolu'da konuşulan rumca ile bağlantılıdır. İran kralının adı grekçe okunuşa göredir, grekçe değildir. Bu nedenle **kodaimannos/kodaiman/kodaman** çizgisi sürüp gelmişe benzer. **Kodaman** sözcüğünün ar. **kudema**'dan türemiş gösterilmesi (ML.) büsbütün yanlıştır.

KOF, rum. **kouphos** (boş)tan **kofos-kof** (içi boş, oyuk).

Gr. **goupe** (gupe) sözcüğü **yuva, akbaba yuvası** demektir. Sondaki **os** ekinin düşüşü de doğal, **gerassos (sus)**tan **kiraz**'ın oluşu gibi **kouphos** (kufos)tan **kofos-kof. Aneikterion/anakteron/anahtar**'da **on** ekinin düşmesi de öyle (Bk. **Anahtar**).

İçi kof ceviz (içi boş ceviz), **kof adam** (boş, beceriksiz, güçsüz adam)...

KOFANA, rum. **guphaina** (bir lüfer türü) dan **kofana**.

Çokluk kıyı illerinde, balıkçılarca bilinip söylenir, halk kesiminde pek yaygın değildir.

KOKLAMAK, es. tr. **kokulamak** (tozu, kırıntıyı, tozanı almak)tan **koklamak** (kokusunu almak).

Kok (toz, kırıntı, tozan, en ufak bölüm, toprak pislik). **Kokmak** (Bk.) ise, toz toprak olmak, küçülmek, ufalmak. **Kok-u-la-mak / kokulamak / koklamak** (anlam genişlemesiyle, bir nesneden çıkan kokuyu duymak, almak.).

Koklaşmak (karşılıklı koku almak, birbirinin kokusunu almak. Gerçek anlamda, karşılıklı olarak, birbirinin tozunu, kırıntısını almak). **Koklatmak** (kokusunu aldırmak, gerçek anlamda, birine toz, kırıntı vermek).

KOKMAK, es. tr. **kok** (kırıntı, toz, tozan, ufantı, pislik)tan **kok-mak/ufalmak**, kırıntı olmak, küçülmek, en küçük bölümcüklere ayrılmak, dağılmak.

Anlam genişlemesiyle, bir nesneden yayılan soluğu, yeli, «koku» denen buğumsu varlığı duymak. Gerçek anlamda **kokmuş** denince dağılmaya, bölün-

meye, en ufak kırıntılara ayrılmaya başlamış bir nesneyi anlamak gerek. Kokan bir nesnede görülen doğal durum böyledir. Çürümeye yüztutmuş bir nesneye yaklaşıldığında kokusu da duyulur, dağılıp bölümlere ayrışmaya başladığı da görülür.

KOKOROZ, rom. **coucourous** (ok. **kokoroz**, mısır buğdayı)dan **kokoroz**.
Ocakta mısır-buğdayı kızartılırken söylenen bir de tekerleme var:

Kokoroz mokoroz
İki tağuk bir horoz

Anadolu türkçesine, Romanya ile alışveriş ilişkileri kuran denizciler aracılığıyla girdi.

KOLA, gr. **kolla** (ökse, zamk, yapışkan) dan fr. **colle**, tr. **kola**.
Gr. **kollao** (yapıştırmak, tutturmak).

KOLCU, tr. **kol** (korumak, savunmak eylemini içeren kök)dan **kol-cu/kolcu** (kollayan, koruyan, savunan, bekleyen kimse).
Tr. de ad olan köke belli ekler getirerek eylem türetildiği gibi, yeniden, görev gösteren, adlar da yapılabilir. Bu durumda, önce adtan türeyen eylemi düşünmenin gereği yoktur, doğrudan doğruya adla ek bağlantısına geçilebilir. Sözgelişi **göz-cü/gözcü** (bekçi, gözetleyici), denince, **göz** kökünden türeyen **gözetlemek, gözlemek** eylemlerini düşünmek, **gözcü'yü gözetlemek, gözlemek** eyleminden türetmeye kalkışmanın gereği yoktur. **Elçi** (ilçi) sözcüğünde **el-il** kökünden eylem türetmek yersiz, **elmek, ilmek, elemek, ilemek** (bunlar varsa) diye eylem aramak soruna çözüm getirmez. **Kolcu** sözcüğü, doğrudan doğruya, **kol** ile **cu** ekinden oluyor, **kollamak** eyleminin **kol** ile başlaması, **kolcu'nun kollamak'tan** sonra geldiğini göstermek için yeterli değildir. **Gözgü** (ayna) sözcüğünü **göz** ile **gü** ekinden türetmek yeter, araya **görmek** eylemini sokmanın yeri yok, **görmek'ten gözgü** değil, **göz'den gözgü** demek doğrudur. **Kol gezmek** (denetlemek, güvenliği sağlamak için dolaşmak), **tütün kolcusu** (tekel görevlisi, tütün kaçakçılığını önlemekle görevli kişi), **orman kolcusu** (ormanları denetleyen, kaçakçılığı önlemekle görevlendirilen kişi).

Yarum gitma ovaya
Tutar seni golcilar
O fitan boylaruni
Nazar eder yolcilar
— Abdullah Eyuboğlu —

KOLERA, gr. **kholera** (su oluğu)dan **kolera**...
Aşırı ölçüde su yitirimine, barsak boşalmasına yolaçan bir sayrılık olması nedeniyle **kolera** (su oluğu) ile bu adı alan sayrılık arasında bağlantı kurulmuş. **Kholera** sözcüğünün, köken bakımından, grekçe değil, Anadolu dillerinden olduğu biliniyor. Batı dillerinde gr. gösterilmesi bu sayrılıkla ilgili araştırmaların gr. kökenli bilimsel kavramlarla yansıtılması sonucudur.
Lat. **cholera**, ibr. **cholira**, alm. **cholera**, fr. **choléra**, fars. **veba**, ar. **veba, taun**, tr. **yumurcak**.

Çikardum sığırlari
Yer olari yabani
Vursun kolera alsun
Nenenilan bobani
— Kar. —

Bahçesinde kavunlar
Yesin seni daunlar
Gördum memelerini
E gız nedur haunlar
— Abdullah Eyuboğlu —

Kolera, **taun** (daun) sözcüklere türkülere girmiş.

KOLLAMAK, es. tr. **kolulamak** (kol kökünden)tan **kol-la-mak/kollamak** (korumak, gözetmek, savunmak, bekçilik etmek).
İnsan gövdesinin bir üye'si olan **kol** sözcüğü, istemek, dilemek, yakarmak bg. anlamlarda da söylenir, **kol** (iste dile, um, örneğinde), **kolulalam** (derin derin düşünmek, andiçmek, Uy.), **kolunmak** (dilenmek, istemek, yakarmak) **kolungucı** (dilenci, Anadolu halk ağzında **isteyici**), **kolmak** (dilemek, yakarmak), **kolgurmak** (yalvarmak).
Körser **kolumayu** (bakıp kollayarak, görüp kollayarak), **kolulasar** (kollarsa, gözetirse), **kolunçuğ** (yakarış).

KOMŞU, tr. **konşı** (yoldaş, arkadaş, birlikte oturulan kimse)dan **komşu** (yanda, yakında bulunan).
Tr. konmak sözcüğü **yerleşmek, bir yere oturmak, durmak** anlamlarını içerir. **Kon** kökünden **kon-uş-mak/konuşmak** (karşılıklı konmak, karşılıklı oturmak)tan **konuşu** (birlikte konan, oturan) - **konşı-komşu**.

Lat. **vicinus**, isp. **vecino**, itl. **vicino**, fr. **voisin**, alm. **nachbar**, fars. **hemsâye**, ar. **mücavir**.
Batı dillerinin, almanca dışında, **komşu** anlamını içeren sözcüklerini sanskr. **veçah** (ev)tan türemiş (RGH.).
Doğu Karadeniz ağzında **goğnşı, gonşı**...

KONUŞMAK, tr. **konmak** (bir yere oturmak , yerleşmek)tan **kon-u-ş-mak/konuşmak** (karşılıklı oturmak, karşılıklı konmak, yerleşmek).
Anlam genişlemesiyle, **karşılıklı otururak söyleşmek**, birbirine söz söylemek. **Kon** kökü doğal bir olayı, kişinin gövdesiyle bağlantılı bir eylemi içerir. **Uş, iş, üş, ış** orta ekleri, eylemin karşılıklı iki özne arasında geçtiğini bildirir, etkene dönüşü yansıtır. **Vuruşmak** (karşılıklı olarak, birbirine, vurmak), **görüşmek** (karşılıklı olarak, birbirini, görmek), **üşüşmek** (karşılıklı olarak, bir nesnenin üstüne, toplanmak), **sevişmek** (karşılıklı olarak, sevmek eylemini gerçekleştirmek, birini sevmek), **barışmak** (karşılıklı olarak, birbiriyle, barışı gerçekleştirmek).
Batı uluslarında, Latin dilinden türeyen dillerde **con** kökü ile tr. **kon** birbirinin eşanlamlısıdır.
Tr. **konuşmak**, fr. **conversation**, isp. **conversacion**, ing. **conversation**, lat. **colloquium**, itl. **conversaziône**.
Lat. **col/con** kökleri eşanlamlıdır. Gene lat. **sermo** (konuşma, konuşuk), ar. **mükâleme** (karşılıklı söz söyleme)...

KONYAK, fr. **Cognac** (bir ilçe) adından **kanyak-konyak** (fr. sözcüğün okunuşuna göre.
Anadolu türkçesine, XIX. yy. dolaylarında, içkinin dışalımıyla girdi.

KOPÇA, rum. **khoumbidsa** (ok. **kumbiça**) dan **kumbiça-kombça-kopça**.
Rumcada **çengel, çengelli araç** anlamındadır.
Tr., fars. **tügme/düğme**, fr. **agrafe**, lat. **fibula**, isp. **grapa, broche**, alm. **agraffe**.

KOPİL, arn. rum. **khopili** (küçük çocuk, yavru)den, **khopeli-kopil** (**kh** sesinin **k** okunuşuyla).
Rom. **copil** (erkek çocuk), rum. **kopela** (küçük kız, genç kız), Anadolu halk ağzında **gobel, gobil, kopel**.

KORSAN, itl. **corsaro** (deniz hırsızı, denizde soygunculuk eden)dan **korsan**.
Türkçeye Osmanlılar çağında, özellikle XV. yy. dolaylarında, Venedikli denizcilere verilen bir ad olarak girdi.
Alm. **korsan**, isp. **carsario**, fr. **carsaire**, rum. **khoursaros, khoursana** (türkçeye bu sözcükten de geçebilir).

KORU, es. tr. **korgı, korığ** (yasak bölge, kağanın sarayı)dan **koru** (kcrunan, görevliler dışında kimsenin giremeyeceği yer).
Hıtay türkçesinde **korığ/saray/konak** anlamındadır. **Korucu, koruluk** sözcükleri bu **kor** kökünden.

KOSPOTAR, itl. **gospodaro-hospodar** (Eflak ilbeylerinin adı, **voyvoda**).
Doğu Karadeniz yöresinde, başkalarına baskı yapan, ağalık taslayan kimselere verilen ad, **sömürgen**, ar. **mütegallibe**.

KOŞUL, tr. **koş** (birlik, katmak, bağlamak anlamlarını içeren kök)tan **koşmak-koşulmak/koşu-l/koşul** (bağlayıcı, birleştirici, gerektirici ilke).
Koş kökü ilkçağdan beri tr. de, bütün Türk ağızlarında, üretken bir öz olarak vardır. **Koşmak** (katmak, birlikte iş görmek, bağlamak, biraraya getirmek, gerekli kılmak). **Koşul** (birlikte işgörme, karıştırma. **Koşul, koşulu**, KS). **Koşu, koşumca, koşul** (KS).
Koş kökünden, Anadolu türkçesinde, «birlikte», «gerekli», «bağlı». bg. anlamları içeren sözcükler dizisi: **Koşulu** (arabaya, sapana bağlı), **koşum** (hayvana takılan, bağlanan özel araçlar. Dizgin, palan, yular, gem bg.), **koşum** (tarla sürmeye karayan öküz çifti, at), **koşuk** (düzenlenmiş söz, ar. **şiir**), **koşma** (ölçülü, uyaklı söz, ar. **şiir**), **koşumlu** (bağlı, düzenli, sapana ya da arabaya koşulmuş), **koşmalık** (bağlamak, arabaya, sapana takmak için sağlamak), **koşumluk** (sapana, arabaya bağlamak, takmak için yetiştirilen hayvan. **Koşumluk öküz, koşumluk at** bg.), **koşum öküzü, koşum hayvanı** bg. bir araca bağlanarak işgören, çalıştırılan hayvan.
Koşun (savaş erlerinden oluşan dizi, birlik, takım):

Koşunlar birbirine kahşaşmada
İki âlem çerisi çahşaşmada
— Kadı —

Koşundaş (askerlik arkadaşı, takım arkadaşı, savaşçı)

İyilerle koşul iylük göresin
Yaramazlarla sakın yar olma
— Nazmi —

Bir koşun leşker düzetdi şehriyar
Her koşun bin kişi cevşenli süvar
— İskendername —

dizelerinde **koşun** sözcüğünün takım, savaş birliği, **ordu** anlamında söylendiği **koş** köküyle bağlantılı olduğu belli.

«**Vakı' olan sefer-i hümayuna serasker Mustafa Paşa ile koşuntu olmak emrolunub benim dahi nevbetim olup iktidarım olmadığı...** Şer'iyye Sicil. XVI. yy.» alıntısında **koşuntu** sözcüğü ar. «maiyet memuru», buyruk altında çalışan görevli anlamındadır. Burada da **koş** kökü «bağlılık», «gereklilik» bg. anlamları içeriyor. **Koşul** karşılığı, os. **şart** sözcüğü ise «birini ayıplamak, birinin ayıbını yüzüne vurmak» anlamındadır (Ter. Kam.).

Tr. **koş** kökünün karşılığı lat. **con, cum**'dur, nitekim **conditio** (bağlama, anlaşma, birlik sağlama, topluluk oluşturma, bağdaşma bg. anlamlardadır.).

KOTARMAK, es. tr. **koturmak** (boşaltmak)tan **kotarmak** (aktarmak, boşaltmak).

Kot kökünde, **bırakma, boşaltma** eylemleri saklı: **koturmak** (boşaltmak, aktarmak), **kotmak** (bırakmak), **kotruşmak** (karşılıklı boşaltmak, boşaltmakta birbirine yardım etmek), **kotrulmak** (boşaltılmak), **koturmuş** (boşalmış), **koturmuş kap** (boşalmış kap), bütün bu örnekler için (Kaş.), ayrıca **kodmak** (bırakmak, bırakıp gitmek, Uy.).

Kotarur ol ni'meti çanaklara
Düzer ol çanakları tabaklara
— Aşıkpaşa —

itl. **cottura** (pişirme), fr. **cuire** (pişirmek), isp. **cocer**, itl. **cuocere** (pişirmek), sanskr. **pàcàmi** (pişiriyorum), gr. **pesso** (pişirmek), alm. **kochen**...

Batı dillerinde **kotarmak** anlamını içeren sözcüklerle kök bağlantısı görülmüyor, **pişirmek** ayrı bir eylem.

KOŞMAK, tr. **koş** (bağlama, yanyana getirme anlamında kök)tan **koşmak** (bağlamak, yanyana getirmek)...

Koşmak eyleminde **hızlı yürümek** anlamı **koş** köküyle doğal bağlantı içinde değildir. Hızlı yürümek bir yorum, anlam genişlemesi sonucudur.

Koş kökünde **birleşme, bağlanma, düzen** içeriği var. (Bk. **Koşum**).

KOŞUM, tr. **koşmak** (birbirine bağlamak, yanyana getirmek)tan **koş-um/koşum** (yanyana getirme, bağlaşımlı kılma).

Koş kökünde **bağlama, yanyana getirme, birbiriyle ilgili kılma** anlamları saklıdır. **İşe koşmak** (işle bağlaşımlı, görevli kılmak, iş vermek), **ortak koşmak** (ortağı olduğunu ileri sürmek, tek olmadığını söylemek), **yardıma koşmak** (yardım etmek için yanına varmak).

Atı arabaya koşmak (atı arabaya bağlamak), **çift koşmak** (iki hayvana tarım için, tarla sürmek için yanyana getirip çalıştırmak).

At koşumu (eyer, üzengi, dizgin, palan, çul, kolan bg. ata takılan, bağlanan araçlar).

Koşa-ikiz (eş, çift, iki koşu hayvanından oluşan takım).

Koşa komak (yanyana getirmek, eş yapmak, ikiz kılmak).

Koşınmak (katılmak, birlikte olmak).

Koşmak (arkadaş olmak, birlikte bulunmak, eklemek).

Koşuk (birlikte olan, yanyana bulunan, biraraya gelen).

Koşun (askerlikte erlerin dizilmesi, bölük bölük olmaları, düzene girmeleri).

Koşun koşun (dizi dizi, Tar. Söz.)...

KOVMAK, tr. **kov** (boş, oyuk)dan **kovmak/kovmak** (gerçek anlamda boşaltmak, içini boş bırakmak, oymak, dışa atmak), anlam genişlemesiyle bir yerden **uzaklaştırmak, sürmek**...

Koğmak, koomak (orta seslerin değişmesiyle, **v/ğ** dönüşmesi, **oo** seslerinin uzamasıyla **kovmak-koğmak**).

Kovmak (yüzüne bakmamak, yüz asmak, güler yüz göstermemek, ilgiyle karşılamamak).

KOVUK, es. tr. **kovımak/kovmak** (boşaltmak, oymak)tan **kovı-k/kovık/kovuk** (içi boşaltılmış, oyulmuş, boş).

Gr. **khouphos** (kof, içi boş, oyuk), lat. **cavus** (kovuk, oyuk, içi boş), uy. **kovı** (boş oyuk), alm. **hohl**, fr. **cavité**, ar. **cevf**, far. **gev**, ing. **cave**, itl. **càvo**.

Bütün sözcüklerde ortak kökün **k, c, g** gibi özdeş sesi veren yazılarla başladığı **cav, kov, gev, cev** biçiminde sürüp gittiği görülüyor.

KOY, es. tr. **koy** (dere yatağı, oylum)dan **koy**.

Asya türkçesinde **koy** (kucak, oylum, üzüntü, yatak, dere, Kaş.), Anadolu türkçesinde **çukur, göçük yer**. Gr. **koite** (ok. **koyte**) de **su yatağı, koy, oylum**.

Koyah (çukur, oyuk yer), **koyak** (çukur, oyuk yer, oylum). Alm. **bucht**, fr. **baise, anse**, isp. **bahia, ensenada**, lat. **sinus**, ar. **halic**, fars. **haliç**..

KOYMAK, tr. **koy** (oyuk, dere yatağı), çukur)dan **koy-ı mak/koymak** (gerçek anlamda, **oymak çukurlaştırmak ,oyuk açmak**. Anlam genişlemesiyle **bir yere yerleştirmek, bir yere bırakmak** bg.).

KOZA, far. **gûze** (koza)den **koza**. Anadolu türkçesinde **koruncak**. Halk dilinde **koza** (püskül, makara).

Koza, içinde tohum, böcek bulunan, uygun dönemde, elverişli yerde döl veren bir birikimdir.

KOZHELVA, es. tr. **koz** (ceviz) ile ar. **hulv** (tatlı)dan **koz-helva/kozhelva** (cevizli helva). **Helva** sözcüğü **hulv**'dan gelir (Bk. **helva**).

KÖÇEK, fars. **küçek** (deve yavrusu, oyuncu)ten **köçek** (oyuncu, döne döne oynayan). **Köçek dönmek** (dönerek oynamak).

KÖFTE, fars. **kûfte** (dövülmüş, ezilmiş) den **köfte**.

Fars. da **kûften** (dövmek, vurmak, ezmek, bastırmak, dayak atmak, incitmek) eyleminden **kûfte** (dövülmüş, dayak yemiş, ezilmiş, incinmiş), anlam genişlemesiyle doğranıp döğülmüş, ezilip karışmış etten yapılan, ocakta kızartılan **yemek, köfte**.

Köfte'ten **köftehor** (köfte yiyen), fars. **kûftehâr** (köfte yiyen)dan.

KÖMÜR, es. tr. **köynemek (yanmak)**ten **köyünük - köyümük-köümür / kömür** (yanmış, kararmış odun, yanmış odun kalıntısı). Tr.de **n/m** dönüşmesi: **gönğlek-gönlek/gömlek** (Bk.), **gön/göm.. y/n** dönüşmesi: **kuyaş-küyeş / güneş** (Bk.), **ür** eki: **böğ-ür/böğür, yağ-mur / yağmur**.

Tr.de yabancı sözcükleri, Türk dilinin ses uyumuna göre değiştirme olayı da görülür, ar. **ömr** sözcüğü halk ağzını **ü** eki olarak **ömür** olmuştur, oysa ar. da **ömür** diye bir sözcük yok, **ömr** var. **Köynemek, köymek** (yanmak) eyleminden **kömür** sözcüğünün oluşması da böyledir.

KÖPRÜ, es an. **gephira** (su yolu, köprü) dan **köfrük-köprüg-köprüğ/köprü**, ayrıca **kövrüg, köpür** (değişik Türk ağızlarında).

Türkçe **köp-köv/köf** kökü **çokluk** bildirir, **köprü** sözcüğünün anlamını içermez. Gr. **gephkua** (ok. **gefira**, kimi ağızlarda **gefura**) sözcüğünün köküne eski Anadolu dilleridir, gr. de böyle bir sözcüğün açıklanmasına elverişli kök yoktur.

Girit dilinde **dephura**, Boiotia dilinde **bephura** (Y.T.), rum. **gehpura** (üstelik Anadolu'da konuşulan rum. da), halk dilinde **geçek** (köprü).

Köpriden geçeyikân
Başum aldi sazlara
Evlendur beni boba
Heves galdum gızlara
—Kar.—

Alm. **brücke**, fr. **pont**, lat. **pons**. isp. **puente**, itl. **ponte**, ing. **bridge**, fars. **pul**, ar. **cisr**.

KÖPÜK, tr. **köp** (çok, hep)ten **köpürmek** çoğalmak, artmak), **köprü-k/köpüg-köpük**.

Es. tr. de **köp, köv** kökü **çokluk, çoğalmak, artmak** anlamını içerir. Bundan **köpürmek/köpüğmek** eylemleri türedi.

Hind-Avrupa dilerinde **köpük** anlamını içeren sözcüğün kökü sanskr. **skûnati** (o örtüyor, **il couvre**)**dir**. Bu kökten türeyen sözcükler: gr. **skulos, skutos**, lat. **scutum, scutarius**, isp. **escudero**, itl. **scudiere**, fr. **écume**, ing. **scum**, alm. **schaum**.

KÖR, fars. **kûr** (görmeyen)dan **kör**. Es. tr. **karagu** (kör, görmez, Kaş.). Anadolu halk ağzında **görmez**.

Kör'den: **körağaç, körbağırsak, kördüğüm, körebe, körelmek körlük, korkandil, körkuyu, körlemek, körmenmek, körletmek, körleştirmek, körocak** bg. dilvarlıkları türedi.

KÖRFEZ, gr. **kolpos/golphos** (koy, ar. **halic**)dan **korfos/körfez**. Rum.da **korphos** (ok. **korfos**). Anadolu türkçesine, Ana-

dolu'da konuşulan rum. ile geçti. S/z dönüşmesi: **kös/gös/göz** (tr.), **tsiros** (çiroz, rum.), **saliankhos** (salyankoz, rum.).

İtl. **golfo**, isp. **golfo**, fr. **golfe**, ing. **gulf**, alm. **meerbusen**.

KÖSE, fars. **kûse** (seyrek sakallı, tüysüz) den **köse**, ar. **kevsec**.

KÖSELE, fars. **gav-ı sâle** (bir yaşına basmış buzağı, onun döğülen derisi)den **kûsele/kösele** (ayakkabının altına konan kalın, dayanıklı deri.). Fars. **gav** (buzağı, inek yavrusu), **sâle** (yıl anlamına gelen **sâl**'den), **gav-ı sâle/gavsâle/kûsele/kösele**....

KÖSEMEN, fars. **kûse** ile tr. **men** ekinden **kösemen** (sakalsız, seyrek sakallı). **Kösem** (kösemen) eşkökenli.

Kösemen (sürünün önünde giderek, kılavuzluk eden, sürüyü yaylıma götüren teke. Keçinin **seyrek sakallı** olması nedeniyle bu adı alması olasıdır.

KÖSTEK, fars. **kusti** (bağ, kemer)den **köste-k/köstek**, (bağ, engel). Fars.da, çokluk, bir güreş deyimi olarak, bele bağlanan kemer, anlamında, söylenir. Lat. **cestus** (kuşak, bağ) ile fars. **kusti** arasında köken yakınlığı görülüyor. Gr. **khostos** (kuşak, bağ, kemer). **Cestus-khostos-kusti-köst'ek** bağlantısı.

Ar. **akl**, fars. **pâybend** (ayakbağı), alm, **fussfessel** (ayakbağı), fr. **abot**, ing. **tether**, isp. **traba**.

KÖSTRE, rom. rum. **ksutra** (bileği)den, **köstre/kösre** (özel bir taştan yapılmış bileği çarkı).

Anadolu türkçesine önce hangi dilden (Romence, Rumca) geçtiği kesinlikle bilinmiyor. Anadolu'da konuşulan rum. dan geçtiği sanılıyor, ancak, çokluk Romanya ile alışveriş ilişkilerinde bulunan Karadeniz yörelerinde söylenen **köstre/kösre**, **kasatura** gibi. rom.den gelebilir.

KÖŞE fars. **gûşe** (köşe)den **köşe**, Anadolu türkçesine Divan yazınıyla geçti.

KÖŞK, fars. **kûşk/kûşek** (köşk, yüksek yapı)ten **köşk** (konak, yüksek, görkemli yapı). Ar. **kasr**, alm. **kiosk**, fr. **kiosque**, isp. **kiosco**, tr. **konak**. Batı dillerine fars.dan geçti.

KÖY, fars. **kûy** (sokak, yöre)dan köy (fars. sözcüğün tr. okunuşuyla). Anadolu türkçesine yazın yoluyla, değişerek, girdi. Ar. **karye**, alm. **dorf**, fr. **village**, lat. **pagus**, **vicus** (ev, köy), sankr. **veças** (ev), got. **weihs**, rum. **khorion**...

KÖZ, es. tr. **köz** (köynemek/yanmak) den **köz** (yanmış odundan kalan akkor niteliğinde ot, fars. **âteş**).

Tr. **köynemek** (yanmak'tan)ten geldiği ileri sürülüyor. **Köy/köz** bağlantısı olağandır, **y/z** dönüşümüyle. **Yazmak/yaymak**, **yazlak/yaylak** sözcüklerinde **y/z**, **z/y** dönüşmesi. Bunun gibi **köymek/közmek**, **közmek/köymek** döneşmesi de doğal.

Ancak, süm. **gus** (od, ateş), yun. **phius** (ışık, yalım) sözcüklerinde, özellikle **gus**'ta **köz/köy** kök benzerliği var. **Gus-kus - kös-köz** çağrışımı.

KRAL, Frank kralı **Carolus Magnus** adından **Carol/carl/kral**. Batı dillerinde **Charles**'in kökeni, islav dilerinde **krali**, Doğu islam ülkelerinde **kral**. Ortaçağda (XI. yy.) Avrupa'nın büyük bir bölümünü içeren, Akdeniz kıyılarına uzanan imparatorluğun kurucusu olması nedeniyle **Büyük Carolus** anlamında **Carolus Magnus** adıyla anılır. Ondan sonra gelen Batı kralalrının, çoğunun **Charles** adını almaları, bu sözcüğün **Carolus** adından gelmesi, ona bağlanması nedeniyledir. **Charlermagne** adı da bu **Carolus Magnus** (Büyük Carol) sözcüklerinin bitişik okunmasından kaynaklanır.

Arap-Fars dilerinde **şah**, **padişah**, **sultan**, **emir**, **hükümdar**, tr. **kağan**, **hakan** (kağan'dan) sözcükleri **kral** anlamındadır (yönetim biçimi ayrı olsa bile).

KRALİÇE, Frank kralı **Carolus Magnus** adından isl. **krali/kraliçe** (tr. okunuşuyla), **kral** sözcüğünün dişisi, **imparator/imparatoriçe** sözcüklerinde görüldüğü gibi, dişilik bildiren, **çe** ekiyle, **Çar/çariçe** (lat. **Caesar**'dan. Ünlü Roma imparatoru **Caesar/Sezar**'dan isl. **çar/çariçe**).

KRENİ, es. an. **krene** (kaynak, su kaynağı, su oluğu)den **kreni**. Doğu Karadeniz yöresinde, kırsal kesimde, çok yaygın olan **kreni** sözcüğü, içme suyunun, sukabına akmasını sağlayan, ağaçtan ya da taştan yapılmış oluğa denir. Gr. ile açıklanan **krene** sözcüğü eski Anadolu dillerinden gelmedir. (**Krene**, menba, pınar, kaynak; kökeni bilinmiyor. YT.). Lat. **canalis**, fr. **rigole**, gr. **solen**.

KUDURMAK, tr. **kutuz/kuduz** (yaban öküzü, yaban boğası)dan **kutuzmak/kuturmak/kudurmak**, (azıtmak, kendinden geçmek, saldırgan olmak). **Ku-**

tuz/kuduz sözcüklerinde **z/r** dönüşmesi: **göz**'den **görmek/z-r**, **gözgü-görgü**, **Kudurgan**, **kudurucu**, **kudurmuş**...

KUĞU, fars. **guv/ğov** (kuğu)dan **kuv-kuğ/kuğu**.

Fars. **ğov/guv** sözcüğünün okunuşunda ki ses değişikliği nedeniyle **guğu-kuğu** biçimine girdi. Anadolu ağızlarında, son sesliyi yutarak, **guğğ**, **kuğğ** denildiği de biliniyor. Fars. **guv**, **ğov** doğal ses olabilir...

Gr. **khukhnos** (kuknos), lat. **cycnus**, alm. **der Schwan**, fr. **cygne**, isp. **cisne**...

KUKLA, rum. **khoukhla** (ok. **kukla**, mukavva kutu)dan **kukla** (kalın kâğıttan, mukavvadan yapılmış araçlarla oynanan bir oyunun adı).

KUKUMAV, rum. **kukkubagia** (baykuşa benzer bir kuş)dan **kukumav**, ses değişmesiyle, Anadolu'da konuşulan rum. dan.

KULA, moğ. **kulan** (yabaneşeği)dan **kula**.

Doğu Karadeniz yörelerinde, sırtı çizgi çizgi doru, boz. kara olan hayvanlara, genellikle binek, yük hayvanlarına denir. **Kula at**, **kula eşek** bg. Az da olsa **keçi** için de **kula** söylenir.

Keçilerun içinde
Ben tanirum kulayı
Bi geçersan elüme
Görüsun aldamayi

—Kar.—

KULAK, tr. **kulgak** (kulak)tan **kul (g) ak/kulak**.

Asya türkçesinde, ayrıca, **kolğak**, **kolgak** biçimleri de var.

Kulak sözcüğünün kökü **kol**'dur, **kollanan**, **korunan** nesne anlamını içeren **kulak**, **kolak**'la kök bağlantısı vardır. Lat. **auris**, isp. **oreja**, alm. **ohr**, fr. **oreille**, gr. **ous**, ar. **üzün**, fars. **gûş**, got. **auso**, ing. **ear**.....

KULLANMAK, tr. **kul** (tutsak, köle)dan **kul-lan-mak/kullanmak** (kendine kul edinmek, tutsak etmek).

Kullanmak, Anadolu türkçesinde XIV. yy. dolaylarında görülür, eski sözlüklerde (Kaş. İbm., Uy., Kit.) yoktur.

Kulluğa durmak (hizmet etmek), **kulluğa tutmak** (kul edinmek), **kulluk** (hizmetçi, hizmetçilik)..

KUMAŞ, ar. **kımâş** (yünden, ipekten, giyimlik)tan **kumaş**.

Osmanlılar çağında, Arabistan'dan, getirtilen giyeceklere, dokumalara verilen gene ad. Tr. **dokuma**, lat. **textile** (dokuma), fr. **étoffe**, alm. **stoff**, isp. **tela**, fars. **kâlâ**.

Ne **kumaş olduğunu bilmek** (ne biçim kimse olduğunu anlamak, içini dışını bilmek, görünüşe aldanmamak).

KULP, yun. **kolpos** (sap)tan **kulp**.

Anadolu türkçesine, Anadolu'da konuşulan, rumcadan geçti. Tr. **tutacak** (tutmak'tan) denir. **Kulplu** (iki yandan sapı, tutacağı olan kap), **kulp takmak** (suç bulmak, suç yüklemek).

KULUBE, fars. **külbe** (küçük ev, barınak) den **kulube**, kimi yörede **kulübe** de denir.

Gr. **kalybe** (kulube). Halk dilinde **dalda**, **dulda**, es. tr. **satma** (Kaş.).

Alm. **hütte**, fr. **cabane**, isp. **cabana**, lat. **casa**, **casula**, ing. **hut**, itl. **casotto**.

KULUÇKA, rum. **khourochke** (ok. **kuroçka**)dan **kuroçka-kuloçka/kuluçka**. İs. **kluçka**, **kuluçka**. Rum **klossa** (tavuğun yumurtaları üstüne oturup civciv çıkarma olayı). Halk dilinde **kolokşa**. Anadolu türkçesine, Anadolu'da konuşulan rumca ile geçti. E. tr. **kuşlamak** (civciz çıkarmak).

Fars. **kurk**, alm. **bruthenne**, fr. **couveuse**, isp. **clueca**, lat. **matrix**.

KULUNÇ, fars. **kulunc** (bağırsak ağrısı) ar. **kulunc** (ağrı), tr.de omuz ağrısı.

Fars., ar. gr. arasında, kaynağı kestirilemeyen bir sözlüktür **kulunc**.

Gr. **kholikhos** (kalın bağırsak), ar. **kulunc** (omuz ağrısı, barsak ağrısı), fars. **kulunc** (bağırsak ağrısı). Alm. **kolik**, fr. **colique**, isp. **colica**, itl. **colica**, tr. **buruntu**, lat. **colicus**.

KUM, es. tr. **kum** (kum)dan, **kum**.

Gr. **khoma** (ok. **koma**, **kum**, **toprak yığını**), lat. **humus** (toprak yığını). Es. tr. **kum** köküyle başlayan sözcüklerle **kum** (deniz kumu, kum) arasında bir anlam bağlantısı yok: **kummak** (çalkanmak, dalgalanmak), **kuma urmak** (birbirine çarpmak), **kumuk**, **komuk** (at gübresi, fışkı), **kumuklamak** (pislemek çişetmek).

İng. **sand**, alm. **sand**, fr. **sable**, isp. **arena**, lat. **arena**, gr. **ammos**, itl. **aréna**, fars. **rig**, ar. **reml**, erm. **avaz**.

KUMA, lat. **comes** (ortak) gr. **gamos** (ev-

lenme)dan **kuma** (kadınlar arasında ortak), halk dilinde **ortak** (bir erkekle evli iki kadının birbirine seslenişi : **ortak, kuma**)..
Gr. **gameo** (evlenmek), hl. **guma, goma, kuma**. Asya türkçesinde **küni** (kuma, ortak).

Dağa çıktım ayinan
Bir parça çırayinan
Yar üstüme yar sevmuş
Ben durmam gumayinan
—Çiçek Bacı—

KUMKUMA, ar. **kumkuma** (küçük sukapı, sürahi, testi, kafatası)dan **kumkuma**.
Araplar, Hac aylarında, içine zemzem konan küçük testilere de **kumkuma** derler.

KUMPAS **kurmak**, fr. **compas** (pergel) dan **kumpas kurmak** (gerçek anlamı, basımevlerinde harflerin yanyana dizilmesini sağlayan, özel araçla, düzeni kurmak. Harfleri basıma elverişli diziye yerleştirmek. Anlam kaymasıyla birine tuzak kurmak, oyun etmek.).

KUMRAL, es. tr. **konur-al**'dan **konural-kumral**. Es. tr.de **konğur/konur** (kestane rengi), **al** (kızıl)dan **konğur-al/ konural** (kestane rengine yakın kızıl). N/m dönüşmesi **koşun/koşum**, o/u dönüşmesi **kopuz/kupuz, oğur/uğur** bg.

KUMRU, ar. **kumri** (kumru denen kuş) den **kumru**....

KUNDAK, yun. **kontaki** (çocuk yatağı, bebek yatağı)den **kundak** (yeni doğmuş çocukların sarılıp sarmalandığı özel giyim). Anadolu türkçesine girişi oldukça eskidir.

Güzeller tıfl iken eyler koculmağa
heves şimdi
Sarılmak resm-ü âyinin bilürler
dahi kunduktan
— Bâki —

KUNDURA, yun. **khotornos** (tiyatrolarda ayağa giyilen özel ayakkabı)dan **kondura/kundura** (ayakkabı).
Yun. sözcüğün biraz burundan söylenişiyle **koyntoura** (Anadolu rumcasında), **kontura/kundura**.
Hl. **gondura, gurdura, kontura, kuntura** bg. söylenişleri var.

Ayağında kondura
Geluyi dura dura
— Kar. —

KUPA, lat. **cupa** (fıçı, varil)dan **kupa** (su içme kabı).
Gr. **khope** (varil, fıçı), fr. **coupe**, itl. **coppa**, ing. **cup**, alm. **becher** (kadeh), isp. **copa**, fars. **câm, sâgar**, ar. **kadeh**. Ayrıca, oyun yarışmalarında, kazanana verilen özel vazo.

KURAM, es. tr. **kur** (aşama, dizi)dan **kura-m/kuram** (aşama, dizi, Kaş.).
«**Kuram kişiler** / kağanın katındaymış gibi belli bir aşamaya göre dizilmiş kişiler. Kaş.».
Kur kökünde **tasarlama, dizme, düzenleme, aşamaya göre sıralama** anlamları saklı.

KURMAK, es. tr. **kur** (aşama, basamak) dan **kur-mak/kurmak** (belli bir yere koymak, yerleştirmek, dizmek). **Kurmak** (toplamak, düzenlemek, sıraya koymak, dizi yapmak).
Anlam genişlemesiyle **kurmak** sözcüğü **düşünmek, tasarlamak, ölçüp biçmek**, ayrıca **ev yapmak**, bir **yapı ortaya koymak, tuzak** düzenlemek bg.
Kurası (kuracak), **kurgu** (kuracak), **kurgucu** (kurucu), **kurgalır** (kurmak üzere olan).

KURNA, gr. **khorone, gourna** (içi oyulmuş nesne, suluk)dan **kurna** (içi oyularak suluk biçimine getirilen taş, yunak taşı).
İlkçağda, Anadolu'da, çoktanrılı dönemlerde, sunaklarda, tapınaklarda, taşlar oyularak adak koyma yeri yapılırdı. Bu adak yerlerine kurban kanı bile akıtılır, tanrıya, tanrıçaya yakarılırdı. Bu tür suluk yapma geleneği sürmüş, taşın oyularak, sukalı, suluk yapılması başka yaşam alanlarına, yunaklara (hamamlara) aktarılmış. İşte, eski Anadolu dillerinden gelip gr. ye geçen **kurna** sözcüğünün doğuşu da böyledir.

Hamamın üçtür kurnası
Üçünde üç kız yunası
Üç kızın biri benim olası
A benim esmer güzelim
Seninle kolkola gezelim
— hlt. —

KURULTAY, moğ. **kuriltay** (büyük toplanma)dan **kurultay**.

Kurımak, kuramak (toplamak, yığmak, dizmek, düzenlemek anlamlarını içerir.). Öte yandan, **kur** kökü **aşama, dizi** bg. oluşmaları bildirir. Tay tr.de, tr. ile komşu dillerde **yer, ortam** bildirir. **Kurul-tay/kurultay** (kurul yeri, toplanma, biraraya gelme yeri olur.).
Ar. **meclis** (toplanma yeri, oturma yeri, celse/oturma). Fars. **gâh** (yer, ortam, durak) ile ar. fars. **kıblegâh** (kıble yeri, kıble yğnü, tapınma yeri, tapınırken dönülen yön), **dâneşgâh** (bilgi yeri, bilim yeri, üniversite). Ar. **me** ile başlayan, **yer** bildiren sözcüklerin sonuna eklenen tr., moğ. **tay**, fars. **gâh** ekleri eşanlamlıdır. **Kurultay** sözcüğü, Anadolu türkçesinde, XIV. yy. dan buyana geçmektedir.
«...**Kurultay** kuralım, meşverete oturalım... Tar. Söz.).

KURUM I., tr. **kurmak** (yapmak, belli bir aşamaya oturtmak, basamağa yerleştirmek)tan **kur-u-m/kurum** (biçim, yapılış, varoluş biçimi, kuruluş, Bk. **Kurmak**).
Bir nesnenin yapısını oluşturan öğelerin biçimi, varoluş düzeni, ortaya konuşu.

KURUM II., lat. **grumus** (yığın, toprak birikimi, tepecik)dan **kurum** (bacalarda, ocak çatılarında biriken **is, is katı**). Anadolu halk ağızlarında **gorom, gurum korom, kurum** bg. söylenişleri vardır. Es tr. de **kurun** (Kaş.).
Türk ağızlarında **m/n** dönüşümü olağandır, bundan dolayı **kurun**'dan **kurum**'a dönme olasıdır, biz lat. **grumus**'la benzerliği gösterdik.

KURUN, ar. **karn** (çağ'ın çoğulu)dan **kurun** (çağlar, dönemler).
Biz, **kurun, karn** sözcüklerinin ar. değil, Anadolu dillerinden kaynaklandığını, **kronos** (çağ, zaman)dan doğduğunu ileri sürüyoruz. **Kronos**, Anadolu dillerinden gr. ye geçmiştir, Grek dilinin yapısına, kuruluşuna, ses düzenine aykırıdır. **K-r-o-n/kr-o-n/kron** kökü gr. değildir, sondaki **os** ekinin gr. sözcüklere takılması kökün kaynağını kesinlemeye yetmez. Nitekim, Batı dillerinde **kronos** sözcüğüne dayalı, ondan kaynaklanan, **kronos**'un içerdiği anlamı geliştiren, bağımsız, bir kavram yoktur. **Kron** kökü, anlam genişlemesine uğramadan, Batı dillerinde yerini koruyor. Ar. dilinde de **karn** (çağ) sözcüğü, öteki ar. sözcükler gibi, **çağ anlamını koruyarak**, değişik kavramların türemesine yaramamıştır.

KURUŞ, lat. **grossus** (iri)tan alm. **groschen** (ok. groşın) - **guruş/kuruş**.
Grossun denarius (iri altın para), **grossus** (on iki kuruşluk para birimi anlamında Avusturya'da sürümdeydi. Lat. den alm.ya, daha sonra tr.ye geçti, XIX. yy. dolaylarında SYB.).

E çalpara çalpara
İçi doli çıl para
İstanbolun gızları
İki kuruş on para
— Kar. —

KURUT, tr. **kurutmak**'tan **kur-u-t/kurut** (suyu alınmış, iyice kurutulmuş, toz peynir topağı), **çökelet topağı**.
Ut eki, **kavurmak**'tan **kav-ut/kavut** (kavrulmuş arpa unu), **ummak**'tan **um-u-t/umut** (umulan, beklenen, fars. **ümmid**/türkçeden geçme).

KUŞKU, tr. **kuş**'tan **kuş-ku/kuşku** (kuş gibi ürkek, tedirgin olma durumu).
Bu sözcüğün yakın dönemlerde türetilmesi olasıdır. Komşu ağızlarda **kuş** kökünden türetilmiş, eski, **kuşku** ile kökdeş bir sözcük bilmiyoruz. Anadolu türkçesinde **kuş** kökünden türetilmiş sözcüklerin sayısı epeyce kabarıktır: **Kuşbaşı** (kuş başı büyüklüğünde doğranmış et), **kuşkafalı** (iyi düşünemeyen, pek anlayışlı olmayan, beceriksiz, tutarsız), **kuşbeyinli** (anlayışsız, başarısız, görgüsüz), **kuşyürekli** (korkak, ürkek), **kuşbakışı** (yukardan topluca, kapsayıcı bakış), **kuşuçuşu** (gökte düz bir çizgi üzerinde uçuş), **kuşuykusu** (yarı uykulu yarı uyanık durum), **kuşdili** (anlaşılmayan, örtülü dil, ayrıca bir yemek), **kuşkuyruğu** (difteri, **kuşpalazı**).

KUŞKUNMAK, tr. **kuş**'tan **kuş-ku-n-mak/ kuşkunmak** (kuş gibi ürkek davranmak, sakınmak, çekinmek, korunmak. Kuşkuya kapılmak.).

KUŞLUK, tr. **kuş**'tan **kuş-luk/kuşluk** (kuşların uyanıp uçuşmaya başladıkları, ötüştükleri süre. Günaçımıyla güneşin ilk yükseliş dönemi arası.

KUŞUKMAK, tr. **kuş**'tan **kuş-u-k-mak/kuşukmak** (kuşkulanmak, kuş gibi ürkek davranmak, güvensizlik, çekinmek).
Anadolu ağızlarında **başaramamak, ürkmek** (SDD.).

KUT, es. tr. **kut** (uğur, and, tin).

Kut sözcüğünde, anlam genişlemesiyle, dirilik, yücelik, ululuk, tanrısal güç, erk, mutluluk, yazgı bg. özellikler, nitelikler saklıdır. Bunların nereden, hangi etkenlerle oluştuğunu, doğal olayların dışında bir kaynak arayarak, bulmak, kestirmek kolay değildir. **Kut**, bize göre, doğal bir sesin yansımasından oluşan, doğanın etkisini taşıyan, çağlar geçtikçe değişik anlamlar kazanan bir sözcüktür.

Latin dillerinde **kut** kökünün karşılığı **sac** köküdür, **kutsallık** içeren sözcükler bu **sac** kökünden türemiştir, fr. **sacré** (kutsal), lat. **sacra** (kutsal), isp. **sagrado**, itl. **sàcro**. Grek dilinde **sac** köküne karşılık **hag, ag** bulunuyor, **hagia, agia** (kutsal), rum. da **aya** (kutsal) kökü **hagia, agia, aya** doğrultusunda. Fars dilinde **kut** karşılığı **şügün/şükün**, ar. da **sad** (saadet, said, mes'ud, tes'id bg. çekimi **sin ayn dal: sa'd** üçlüsüne dayanan kök).

Eski Türklerde **kut** sözcüğü ulus yöneticilerinin de adlarını oluşturmakta: **Kutalmış, Kutulmuş, Kutluğ Kağan** gibi. Bu durumda **kut** kökünün biri tanrısal, biri doğal, biri özel olmak üzere, üç ayrı gücü, üç ayrı niteliği vardır. **Tanrı kutsaldır**, ulusu yöneten **önder kutsaldır**, kimi doğal varlıklar **kutsaldır**. Bunlara örnek gerekirse **Göktanrı, Kutluğ Kağan, Güneş** üçlüsünü sayabiliriz.

Öte yandan Sümer, Hititöncesi Anadolu, Mısır, Hind inançlarında öküz, boğa kutsaldır, tanrı gibi, güneş gibi, kağan gibi onun da varlığında **kut** saklıdır. Demek **kut** kimi yerde görünen, kimi yerde görünmeyen bir güç, bir erk niteliğindedir.

Kutlu kuldur bu oğlan anlagıl
Benden dahi yeğ bunu ağırlagıl
— Şeyd. —

kişinin kutluluğu sözkonusu bu dizelerde

Varuban tapusuna irmek gerek
Anın kutlu yüzüni görmek gerek
— Süh. —

burada da kişinin, kişi yüzünün kutluluğu sözkonusu, ancak bu **kutluluk**, daha çok, **uğurlu** anlamındadır. **Kutlu eylemek** (uğurlu saymak), **kutlu etmek** (ar. **tebrik eylemek**, kutlamak), **kutlulmak** (kutlamak, **tebrik etmek**):

Ulu kici anı kamusu bildi
Düğün kutlulamağa cümle geldi
— Dah. —

Kut almak (mutlu olmak), **kutanmak** (mutlu olmak), **kutatmak** (kutlu olmak), **kutlug** (kutlu), **kut bulmak** (kutlu olmak, bu beş örnek için bk. Kaş.). Kırgız ağzında **kut** (can, güç, tin, yazgı, hayvanları koruyan güç bg.). Anadolu halk ağızlarında **kut**: sık taneli üzüm, dayanıklı, sağlam, güçlü, hızlı iş görenin göremeyeni çalıştırmak için yolduğu küçük tarla kesimi, kuyruk (SDD.).

KUTU, rum. **kutis, koitis** (sandık, çekmece)den **kuti-kutu**.

Fr. **boite**, alm. **schachtel**, lat. **pyrix**, gr. **pyrix**, isp. **caja**, fars. **kûti**.

Kutis, koitis'in gr. yazılışı **khoitis, khoutis** (ok. **koitis, kutis**), **kh** sesini genellikle **k** ile karşılıyoruz, X/KH/K...

KUYTU, rum. **khoite** (ok. **koyte/kıyı**)den **koyte/koyti/kuytu** (deniz kıyısında karaya girinti, tr. **bucak**).

Es. tr. sözlüklerinde böyle bir sözcük görülmüyor. Halk dilinde **kuytu** denince kolay barınılan, soğuğa kapalı, esinti almayan yer anlaşılır.

KUYUMCU, es. tr. **kuyum** (küpe, bilezik) dan **kuyum-cu/kuyumcu** (küpe, bilezik, yüzük bg. süs takıları yapıp satan kimse), Anadolu türkçesinde anlamı değişmemiş.

Alm. **goldschmied** (altın döğen), fr. **orfévre, bijoutier**, lat. **aurifex** (altın işleyen), **aurarius**, fars. **zerger, zerkûbi** (altın döğen), ar. **cevheri**...

KÜÇÜK, fars. **kûçek** (küçük)ten **küçük**. Es. tr. de **kiçik, kiçük, kici** gibi söylenişleri var.

KÜFE, fars. **kûfe** (büyük sepet, arka sepeti)den **küfe** (sepet, büyük yük sepeti).

Gr. **khophinos**, lat. **cophinus**, alm. **kiepe**, fr. **cabas**, ing. **chip basket**, isp. **capacho, cesta**, itl. **césta**, ar. **selleh, kuffe**, sanskr. **kuvani** (balık tutma sepeti).

KÜLHAN, fars. **gul** (ateş) ile **hen** (yer, ev)den **gulhen/külhan** (ocak, ateş yanan yer).

Külhan beyi (eskiden ocakları, özellikle büyük hamamlardaki ocakları, yakmakla görevli kimseye yakıştırılan ad. Sonraları yerici bir nitelik kazandı), **kabadayı**.

KÜSBE, fars. **kusbe** (ekin kırıntısı, ufantı)den **küsbe, küspe**.

Son yıllarda hayvan yemi karşılığı, ya da hayvan yemi yapımına yarayan gereç olarak söyleniyor.

KÜTLE, ar. **kutle** (yığın, topluluk)den **kütle** (anlam değiştirerek, **ağırlık, oylum**), topluluk, yığın.

Büyük bir kaya kütlesi (büyük bir kaya), **dağdan aşağı yuvarlanan büyük bir kar kütlesi**, bg. örneklerde **kütle** sözcüğünün değişik varlık türlerini nitelemekte kullanıldığı anlaşılıyor. Oysa ar. da böyle bir anlamı yoktur.

L

LABADA, gr. **labadon** (efelek)dan **labada**...
Sulak yerlerde yetişen, çokluk hayvanlara yedirilen geniş yapraklı bitki.
Halk ağzında **labaza**...

LABORATUVAR, fr. **laboratoire** (çalışma yeri)dan **laboratuvar**...
Lat. **labor** (iş, emek, çalışma)dan **laboratoire** (iş yeri, çalışma yeri, işlik)...

LABORANT, alm. **laborant** (çalışan)tan **laborant**...
Lat. **labor** (iş, emek, çalışma)dan **laborant** (işçi, emekçi, çalışan)...

LÂCİVERT, fars. **lâcverd** (koyu renkli yüzük taşı)den **lacivert**...
Eski fars. **lâjverd** (koyu mavi taş, yüzük yapımında kullanılan bir taş), sanskr. **rajavarta** (koyu mavi), tr. gök, Batı dillerinde **azur**...

LAÇKA, itl. **lasciare** (bırakmak)den **lasçia-lasça/laçka**...
Anadolu türkçesine, kıyı illerinden, gemiciler aracılığıyla geçti, gemici deyimi olarak **laçka** halatın gevşetilmesi buyruğudur.

LÂDİK, eski Anadolu dillerinden **Ladikia**'dan **Lâdik**...
Gr. - Lat. **Laodikeia**, Anadolu'da bir ilçe adı...

LADİN, lat. **ladanum** (karaçam)dan **ladin**...
Gr. **ledanın**, alm. **Fichte**, fr. **lédon**... kök anlamı: **Leda, Lada** (Anadolu tanrıçalarından)nın ağacı...

LAF, fars. **lâf** (söz, konuşuk)tan **laf**...
Lafçı, lafçılık, laflamak...

LAFAZAN, fars. **lâf-zeden** (sözetmek, söylemek)den **lafazan**...
Fars. **zeden** (etmek, yapmak, eylemek), **lâf** (söz, konuşuk) **lâz-zeden** (sözetmek, söz söylemek, sözü uzatmak)... **Lafazanlık**...

LAĞIM, gr. **lakhoma** (çukur, oyuk, hendek)dan **lağom-lağam/lağım**...
Lağımcı, lağımcılık (eskiden kalelerin, surların altından oyuklar, gedikler, çukurlar açarak içeri girmeyi, engelleri yıkmayı sağlamakla görevli ordu erlerinin yaptıkları iş), Osmanlılarda **lağımcılar** diye bir birlik vardı, şimdi istihkam deniyor...

LAHANA, gr. **lakhanon** (yeşillik, bitki, sebze)dan **lahana**...
Fars. **kelem**, alm. **Kohl**, fr. **chou**, isp. **berza**, rus. **kapuska**, ar. **kürunb**, ing. **cabbage**, lat. **brassica**...

LAHMACUN, ar. **lahm** (et), **acin** (yoğurulmuş) - **lahm-i acin** (yoğurulmuş et) den **lahmacun**...
Lahmacuncu, lahmacunculuk...

LAHZA, ar. **lâhz** (gözucuyla bakma)dan **lâhze-lâhza/lahza**...
Gözucuyla bakıp geçme süresi, çok kısa süre...
Lahzacık, lahzada...

LAKERDA, lat. **lacertus - lacerta** (deniz balığı)dan rum. **lakerda**...
Tuzlanmış balık. Anadolu türkçesine rum. dan geçti.

LAKIRDI, tr. **lak** (doğal ses)tan **lak-ı-r-dı/lakırdı**...
Lakır lakır diye çıkan anlamsız seslerden **lakırdı**. Gerçek anlamı, **boş söz, gereksiz konuşuk, lak lak edip durma**...
Lakırdıcı, lakırdamak...

LÂKİN, ar. **lâkin** (oysa, buna karşın)dan **lâkin**...
Fars. **lik, likin** (lâkin)den geçtiği de düşünülür.

LÂKLÂK, ar. **lâklâk** (leylek)tan **lâklâk**...
Sözcükler, bu sözcüğün, ar. dan geçtiğini bildirir. Oysa tr. de **lâk-lâk** diye doğal bir ses, yansıma ses vardır. Leyleğin çıkardığı **lak-lak** sesinden dolayı **lâklâk** (bk. **Leylek**) türetimi tr. de de var: **leylek gibi lak-lak edip durmak**...

LALA, fars. **lâlâ** (çocuk bakıcısı, dadı) dan **lala**...
Osmanlı toplumunda, Saray çocuklarının bakımıyla uğraşan görevlilere **lala** denirdi...

LÂLE, fars. **lâle** (lâle)den **lâle**...
Alm. **Tulpe**, fr. **tulipe**, itl. **tulipano**, isp. **tulipan**... Batı dillerine tr., fars. **tülbend /turban** sözcüğünden geçtiği ileri sürülür (RGH.), oysa tr. **tül** (bk.)ün kökeni Fransa'nın **Tulle** ilidir.

LAMBA, gr. **lamp** (ışık, ışıklık, parlamak)tan **lamba**...
Lampo (parlayan, ışık saçan), **lampros** (aydınlık veren, ışıklık, ışıldak bg.). **Lampados** (ışıldak, ışıklık, lamba).
Alm. **Lamp, Lampe**, fr. **lampe**, itl. **lampo**, isp. **lampada**, fars. **çerağ**, ar. **meş'ale, kandil** (lat.), hit. **sasannas**. Hl. **çırakma, likmen**, es. tr. **yula, yulag, yulağ** (ışıklık, ışıkdak).
Lambalamak, lambalı, lambalık...

Gemi gelur lambali
Lambali muşambali
Oyle bir yar almali
Bir zaman yaşamali
— Karş. —

LÂNET, ar. **la'n** (aşağılık, alçaklık, kötülük, düşüklük)dan **lânet**...
Kök anlamı: yerme, kötüleme, suçlama, kargışlama, aşağılama... Anlam genişlemesiyle Tanrı'nın yardımından yoksun kalmasını isteme.
Lânetleme, lânetlemek, lânetlenmek, lânetli...

LAPA, itl. **pappa** (lapa)dan **papa/lapa**...
Anadolu türkçesine, kıyı illerinden, İtalyan gemiciler aracılığıyla geçti.
Alm. **Pappe**, lat. **pappa**, fr. **pappe**, ing. **pap**...
Lap biçiminde çıkan doğal sesle bağlantısı da düşünülür. **Lapa** yerken ağzın çıkardığı **lap lap** sesi...
Lapacı, lapacılık...

LASTİK, gr. **elastes** (eğilip bükülen) - lat. **elasticus** - fr. **elastique**'ten **lastik**...
E-lastik/ e sesinin düşmesiyle **lastik**...
Lastikağacı, lastikçi, lastikli...

LATA, alm. **latte** (sırık, sürgün, **lata tahtası**) den **lata**...
Dar, kalınca tahta, dayanak olarak kullanılan direk...

LÂTİLOKUM, ar. **rahatü'l-hulkum** (boğaz esenliği)dan **lati-lokum/lâtilokum**...

LÂUBALİ, ar. **lâ-ubâli** (bana, aldırmaz, beni ilgilendirmez)den **lâubali**...
Anlam kaymasıyla, ölçüsüzce, dengesizce davranma...
Lâubalileşmek, lâubalilik...

LAV, fr. **lave** (lav)dan **lav**...
Lat. **labes** (yıkıntı, çöküş), itl. **lava**. Anadolu türkçesine geçiş yolu fr. dır.

LÂYIK, ar. **liyakat** (yakışırlık, yakışma, uygunluk)tan **lâ'ik/layık**...

LAYIK, fr. **laic, laique** (laik)ten **laik/layık**...
Gr. **laikos** (halk), lat. **laicus**...
Din ile dünya işlerini birbirinden ayırma, birbirine katıp karıştırma anlamında, genişlemeyle.
Kök anlamı: ulusa, topluma yaraşan, onunla ilgili olan...
Laikleşmek, laikleştirmek, laiklik...

LAZ, Kafkas dillerinde, **Lezgi** adlı topluluğun adından, **Laz**...
Doğu Karadeniz yöresinde oturan, Kafkasyalı olmayan Türk topluluğuna, yanlış olarak verilen ad.

LAZUT, tr. **Laz-otu** (mısır)dan **lazut**...
Karadeniz yörelerine, mısır denen bitkiyi, Laz denizcilerin getirip yaymaları olayından dolayı **Laz-otu** dendi...

LEBLEBİ, ar. **leblâb** (sarmaşık)tan **leblâbi/leblebi**...
Anlam kaymasıyla **nohut**'tan, kavrularak yapılan yiyecek, **leblebi**.
Leblebi, leblebicilik...

LEĞEN, gr. **lekane** (tekne)den **legen/leğen**...
Süry. **legan**, fr. **cuvette**, isp. **cubeta**, fars. **legen**, lat. **labrum**, ar. **tışt**, alm. **becken**.
Legan - lekane - legen - leğen...

LEHİM, fars. **lehim** (yapışkan)den **lehim**..
Ar. **lihim**, sanskr. **lehina** (boraks).
Lehimci, lehimlemek, lehimlenmek, lehimletmek, lehimli...

LEKE, fars. **leke** (leke)den **leke**...
Fars. **leke** (leke, İC.). Sözcüğün kökeni: **lek** (salak, ussuz, anlayışsız, kızıl boya, hintzamkı, eski giysi, anlamsız söz, ZŞ.)...
Lekeci, lekecilik, lekelemek, lekelenmek, lekeli, lekelihumma, lekesiz...

LEŞ, fars. **lâşe** (leş)den **leş**...
Genellikle hayvan ölüsü için söylenir.
Alm. **Leiche**, es. alm. **lik, lech**, got. **leik**, fr. **charogne**, isp. **carrona**, lat. **morticinum**, ar. **cife**...

LEVENT(D), itl. levantino (gemici)den levend-levent (gemici, gemi eri).
Fars. levend (başı boş, aylak, puşt, orospu) ile bir bağlantısı yoktur. İtl. levantine/levent ile fars. levend arasında ses benzerliği nedeniyle anlam karışması olmuştur.
Osmanlılarda baş levendi (geminin baş bölümünde görevli denizci), kıç levendi (geminin kıç bölümünde görevli denizci). Bu sözcüklerde, fars. ki anlam bulunmaz. Şehlevend sözcüğünde fars. şeh ile itl. levend birleşimi var, «çok yakışıklı, boyu bosu yerinde, gösterişli» anlamında söylenir.

LEVREK, rum. labraki (bilinen balık)den levrek, b/v dönüşmesiyle basileus/vasileus (kral), balyoz/varyoz sözcüklerinde görülen b/v dönüşmesi gibi labraki/lavrak-levrek.
Eski Yunancada labraks (deniz kurdu). lat. lavraks lupus, ing. seabass, fr. labre, alm. seebarsch, isp. labrolabio.

LEYLAK, ar. leylâk (leylak)tan leylak...

LEYLEK, ar. lâklâk (doğal seslere özenmeden)dan leylek, kimi yerde leklek de denir.
Alm. storch, fr. cigogne, isp. cigüena, lat. ciconia, itl. cicôgna, fars. leklek.

LEZZET, ar. lezzet (tat, damakta kalan etki)ten lezzet...
Lezzetlendirmek, lezzetlenmek, lezzetli, lezzetsiz...

LİDER, ing. leader (başkan)den lider...
Anadolu türkçesine yakın dönemlerde, toplum yönetimiyle ilgili konuları içeren olaylarla geçti.

LİMAN, yun. limen (kıyı)den liman (gemilerin demirlediği, karaya yakın yer, kıyı).
Alm. hafen, fr. port, lat. portus (kapı, giriş sözleriyle ilgili), fars. bender...

İki gemi yanyana
Biri limanlanuyi
Beyaz baldur istinde
Şalvar yuvarlanuyi
— Kar. —

liman'dan limanlanmak (limana girip durmak, demirlemek, yavaş yavaş salınmak, suyun üzerinde salınıp ilerlemek).

LİME, fars. lime (dilim, kesit, bölüm)den lime...
Limelemek, limelenmek, lime lime...

LİMON, gr. leimon, lat. limonium'dan tr. limon...
Gr. leimon (yaş, çayırlık, otlak)tan türeyen limon sonradan anlam genişlemesiyle bilinen bitkinin adı oldu.
Bu lim kökünden lat. limus (çamur, çok sulu toprak), fr. limon (çamur, limon, sulu limon), ar. leymûn, fars. leymon, isp. limon, ing. lemon, bg. «sulu, yaş» anlamına gelen, sonradan, bilinen bitkinin adı olan limon sözcüğü türedi.
Limonküfü, limonlu, limonluk, limontozu, limontuzu...

Sen pekle koyinlari
Ben peklerum siğlari
Ezdum memelerini
Akdi limon sulari
— Kar. —

LİMONATA, fr. limonade (lemonat)dan limonata...

LİNÇ, ing. lynch (linç)ten linç...
Halkın taşkınlığa kapılarak bir kimseyi öldürmesi olayı...

LİNYİT, fr. lignite (linyit)ten linyit...
Lat. lignum (odun)dan fr. lignite... Bu madenin özünde kömür (ağaçların kömürleşmesi sonucu) bulunması nedeniyle lignum'dan lignite/linyit...

LİRA, itl. lira (bir para birimi)dan lira...
Tr. akça, akçe denirdi.

Boynundaki lirayi
Bozduralum sarafa
Bulduk biribirini
Kacalum bi tarafa
— Kar. —

LİSAN, ar. lisân (dil)dan lisan...

LİSE, gr. lykeion (Atina'da bir yer adı, orada bilge Aristoteles'in kurduğu felsefe okulu)dan lat. lyceum, fr. lycee, tr. lise...

LİSTE, itl. lista (liste)dan liste...
Tr. çizelge, fr. liste, isp. lista, ing. list, fars. siyâhe, list, os. isami (isimler, adlar kütüğü)...

LİTRE, itl. litra (litre)dan litre...
Fr. litre, ar. rıtl (Batı dillerinde litra/litre sözcüklerinin kökeni)...

LOCA, itl. loggia (loca, balkon)dan loca...
Tr. ocak (toplanma yeri, dernek, kuruluş), Yeniçeri ocağı, Bektaşi ocağı, Türk ocağı bg...

LODOS, gr. notos (güneybatı yeli)dan lodos (bozyel, akyel).
Lodos çoğaldığında, yağmur yağacağına inanıldığından, lodosun gözü yaşlıdır denir. Notos (es. an. dillerinden)...
Fars. bâd-i cenub, alm. südwind, fr. vent du midi (güney yeli).
Lodoslamak, lodosluk...

LOĞUSA-LOHUSA, gr. lekhousa (yatak)dan lohusa/loğusa...
Doğuracak, doğuran kadının bir süre yatakta kalması nedeniyle...
Alm. Wöcherin, fr. accouhée, fars. zâçe, isp. parida, lat. puerpera, itl. puerpera (lat. puer/çocuk ile ilgili, çocuk getirecek olan)...
Loğusalık, loğusaotu...

LOKANTA, itl. locanda (lokanta, local/yer)dan lokanta...
Oturulan, ayrıca yemek yenen yer...
Lokantacı, lokantacılık...

LOKMA, ar. lukme (bir ağızlık yiyecek) den lokma...
Halk ağzında tike...
Alm. Bissen, fr. bouchée, isp. bocado, itl. boccone, lat. buccea, fars. lukme...
Lokmacı, lokmagöz...

LOKUM, ar. hulkum (boğaz)dan lokum...
Kolay yenmesi, boğazdan akıp inmesi nedeniyle.
Lokma (ar., fars. lukme) ile lokum bağlantısı hulkum (boğaz) nedeniyledir (bk. Latilokum)...

LOLO, lat. lallum (boş söz, anlamsız söz) dan lallo-lollo/lolo...

LONCA, isp. lonja (toplanma yeri, dernek)dan lonca...
Anadolu türkçesine, ortaçağda, İspanyolların kimi kıyı illerinde kurdukları alışveriş yerlerinden geçti, müslüman alışverişçilerin derneklerine lonca denmesi de bundandı.

LOP, fr. lobe, lat. loba (dilim, yuvarlak, lop)dan lop...
Gr. lobos, alm. lappa. Batı dillerinde kulak memesi, bir ot türü anlamına da gelir.

Lopçuk, loppdak, lopur lopur...

LOR, fars. lûr (toz peynir, çökelek)dan lor...
Tr. çökelek.

LORT, ing. lord (efendi, iye)tan lort...

LOŞ, kelt. loch (yarıkaranlık, alacakaranlık)tan loch...
Loşlaşmak, loşlaştırmak, loşluk...

LÖK, fars. lûk (kısa tüylü, yük devesi) den lök...
Lök gibi oturdu (deve gibi çöküverdi), lök gibi çöktü (deve gibi çöktü)...

LÜFER, gr. gouphari (lüfer)den gufari - luferi/lüfer...

LÜGAT, ar. lüğat (söz, sözcük)tan lügat...
Türkçe lügat biçiminde söylenişi çoğuldur (lüğatler)...

LÜLE, fars. lûle (emzik)den lüle...
Eskiden tüten içmeye yarayan özel ağızlık adı, su borusu, su ölçeği karşılığı söylenirdi.
Lüle (dürülmüş, toplanmış nesne, saç kıvrımı, kıvrım kıvrım olup omuzlara dökülen saç),

Yar saçları lüle lüle
Yar benziyor beyaz güle
O yar benim hayatımdır
Ölürüm de vermem ele
— Şarkı —

Tarihi Sultan Ahmedin câri zebân-ı lûleden
Aç besmeleyle iç suyu Han Ahmed'e eyle dua

ilk dörtlükte lûle (saç kıvrımı), ikinci örnekte lûle (çeşmenin musluğu)...
Lüleci. lülecilik, lületaşı...

LÜTFEN, ar. lütf (verme, bağış, bırakma)den lütfen...
Lütfetmek, lütufta bulunmak, lütufkâr (fars. kâr ile).

LÜZUM, ar. lüzûm (gerekli, yaraşır)dan lüzum...
Lüzum (lazım olan, gereken), lüzumlu, lüzumsuz, lüzumsuzluk...

M

MAAŞ, ar. **ayş** (geçim, dirlik, yaşama) dan **maâş/maaş** (aylık geçimi sağlayan gelir).
Anadolu türkçesine yazın yoluyla geçti, tr. de **aylık** denir.

MABET, ar. **abd** (kul)dan **ibadet** (kulluk), **mabed** (ibadet edilen yer, tapma, tapınma yeri).
Anadolu türkçesine islam diniyle daha çok yazın aracılığıyla, geçti. Tr. **tapınak**.
Tapınak sözcüğünün **mabed**'i karşılamadığını, **mabed**'in başka bir anlam taşıdığını söyleyenler vardır, bu doğru değildir. **İbadet** sözcüğü **abd** (kul)den geliyor, ancak anlamı Tanrıya bağlanmak, yönelmektir. **Tapmak** sözcüğünün kökü olan **tapı, tapu** da, inançla bağlanmak, yönelmek karşılığıdır. Bu nedenle **ibadet-tapmak** ayrılığını anlam başkalığına yormak duygusal bir tutuculuktan öteye geçemez. Eylem bakımından **mabed**'le **tapınak** özdeştir, eş davranışların gerçekleşme yeridir.

MACERA, ar. **cerâ'** (olan, geçen, olup biten, **cereyan eden**)dan **mâ-cerâ/macera**...
Olup biten iş, geçen olan, bir kimsenin olup bitişini gördüğü olaylar bütünü, tr. **serüven**...
Maceracı, macerasever, maceraperest (ar. **mâcera** ile fars. **perest**/tapan, seven'ten **mâcera-perest**)...

MACUN, ar. **acn** (yoğurmak)den **macun** (yoğurulmuş, hamur durumuna getirilmiş nesne).
Lahmacun/lahm-i macun (yoğurulmuş et), **lahm** (et), **macun** (yoğurulmuş).
Macuncu, macunlamak, macunlanmak, macunlaşmak...

MAÇ, ing. **match** (karşılaşma, yarışma) tan **maç**...

MAÇA, itl. **mazza** (değnek, sopa)dan **maça**...
Kâğıt oyununda, bir kâğıt adı. İtl. **mazzo** (çiçek tutamı, demek, **kâğıt oyunu**), maça'nın **mazzo** ile yakınlığı daha çok. **Maçabeyi**...

MADALYA, itl. **medaglia** (göğse takılan özel belirti, fars. **nişan**).
Anadolu türkçesine XIX. yy. dolaylarında girdi. Osmanlı ağzında **nişan** denirdi, sonraları **sikke** denmeye başlandı.
Fr. **médaille**, alm. **medaille**, isp. **medalla**, fars. **nişân, medal** (Batı dillerinden).

MADALYON, itl. **medaglion** (içine küçük andaç koyulan boyuna asılan özel kap).
Anadolu türkçesine XIX. yy. dolaylarında, hıristiyan yurttaşlar aracılığıyla girdi. Türk inançlarında başka türlü taşımalıklar varsa da, **madalyon** yoktur. Kimi yerde **madalyon**, islam inançlarına göre taşınan **muska, hamayıl** yerine geçer.
Madalyonun tersi (işin bir de görünmeyen yanı, arkası var. Olayın görünüşüne kapılmamalı, içyüzünü de düşünmeli).

MADDE, ar. **madde** (uzayan, yer kaplayan, var olan nesne)den **madde**...
Kök anlamı: genişleyerek, uzayıp yayılarak **yer kaplayan** nesne. Tr. **özdek, öğe, öz**, kurucu **ilke**...
Maddeci, maddecilik, maddi (madde ile ilgili olan, somut varlık, çıkarına düşkün, çıkarcı, somut nesne dışında bir varlığa inanmayan)...

MADEM, ar. **devâm** (sürüp gitme, süre) dan **mâdâm/madem**...
Kök anlamı: sürüp gittikçe, böylelikle, böylece...
Mâdâmu'l-hayat (yaşadıkça, hayatta kaldıkça, deyimi **mâdâm/madem** sözcüğünün **sürüp gittikçe** anlamını içermesi kökün **devâm**'la olan bağlantısını gösterir)...
Mademki (değil mi ki, değil mi)...

MADEN, ar. **ma'din** (toprakta bulunan özlerin genel adı)den **maden**...
Madenci, madencilik, madeni, madenkırmız, madenkömürü, madensi, madensuyu, madenyünü...

MADİK ATMAK, erm. **madik-mat** (serçe parmak)tan **madik atmak**...
Birine oyun oynamak, işe gizlice parmak sokmak.
Madikmat (çocuk oyuncağı, **zıpzıp**)...

MADRABAZ, ar. **mıtrak** (değnek) ile fars. **bâz** (oyuncu)dan **mıtrak-bâz/madrabaz** (değnekle oyun gösteren), anlam değişmesiyle **aldatıcı, kandırıcı**.
Madrabaz'ın rum. **matrapazis**'ten geldiğini ileri sürenler (ML.) yanılıyor. Rum. **matrapazis** sözcüğü, bu **mıtrak-bâz/madrabaz**'ın değişmişi, rumcalaşmışıdır.

MAĞARA, es. an. **megaron** (oda, ev, oturulan yer)dan ar. **mağara**, tr. **mağara**.
Megaron sözcüğü Grek diliyle açıklanamıyor, eski Anadolu dillerindendir. Ar. ya **mağâre** olarak geçmesi sonucu, o dilden türeme sanılmış.
Lat. **caverna** (oyun, in), **antrum**, gr. **antron**, alm. **höhle**, fr. **caverne**, ar. **kehf**, far. **gûr, gar**, es. tr. **üngür**, itl. **antro**.

MAĞAZA, itl. **magazzino** (satış yeri, depo)dan **magazza/mağaza**...
Anadolu türkçesine XIX. yy. dolaylarında, İtalyanlarla kurulan alışveriş ilişkileri sonucu girdiği, daha önceleri, pek dar bir yörede kaldığı ileri sürülen **mağaza** sözcüğü köken bakımından ar. dır. Ar. **mahzen** sözcüğü itl. ya **magazzina** biçiminde, İtalyan gemiciler aracılığı ile geçti, sonra biçim değiştirerek, gene Doğu'ya döndü.

MAĞRUR, ar. **gurûr** (boş, gereksiz, saçma bir nesneyle aldatma)dan **mağrur/mağrur**...
Boş, geçersiz, gereksiz, saçma nesnelerle övünen, başkalarını aldatmaya çalışan kimse (Ter. Kam.)...

MAHALLE, ar. **hulûl** (girme, içeri sokulma, içeri girme)den **mahâl-mahalle/mahalle**...
Kök anlamı: girilen yer, içine dalınan yer, oturulan yer. İlin, ilçenin, bucağın oturulan belli bir kesimi.

MAHALLEBİ, ar. **halib** (süt)ten **mahallebi**...
Kök anlamı: sütten yapılan yemek, sütlü yiyecek...
Mahallebici, mahallebicilik...

MAHİYET, ar. **mâhiyyet** (bir nesnenin özü, kurucu ilkesi, yapısı, kimliği)ten **mahiyet**...
Sözün kökü «o» anlamına gelen «hüve» ile özdeştir (bk. **Hüviyet**)... Bu kökten türeyen, değişik okunuşlara göre anlam kazanan **mâhiyyet**'in içeriği bir nesnenin kimliğini bildirmektir.
Mâhiyyet'i/kimliği, ne olduğu, kim olduğu, ne tür bir yapı, kuruluş biçimi taşıdığı... demektir.

MAHKEME, ar. **hükm** (yargı, kesin söz, sağlam, kural, yasa)den **mahkeme**...
Kök anlamı: yargı verilen yer, kesin söz, sağlam söz söylenen yer, buyruk yeri, **yargıevi**...

MAHKÛM, ar. **hükm** (bk.)den **mahkûm/mahkûm**...
Buyruk altına alınmış, kesin sözle bağlanmış, sağlama alınmış, anlam genişlemesiyle **yargısı verilmiş kimse**.

MAHLÛK, ar. **halk** (yaratmak)tan **mahluk** (yaratılmış, var edilmiş), **mahlûk**.
Tr. **yaratık** (yaratmak'tan **yarat-ı-k/yaratık/yaratılmış** olan).

MAHLÛKAT, ar. **halk** (yaratmak)tan **mahluk** (yaratık) - **mahluk-at/mahlukat** (yaratıklar, yaratılmış olanlar, bütün varlık türleri).

MAHMUR, ar. **hamr** (içkinin verdiği sarsıntı, dengesizlik)dan **mahmûr-mahmur**.
Kök anlamı: içkinin etkisiyle dengesi bozulmuş olan, kendinden geçmiş, dağınık. Anlam genişlemesiyle uykunun etkisinden kurtulamayan, yarı uykulu, yarı ayık kimse...

MAHRUM, ar. **hirmân** (yoksunluk, azlık, eksiklik)dan **mahrûm/mahrum**...
Kök anlamı: eksikli olan, istediğini bulamayan, istediğinden yoksun kalan, **yoksul, yoksun**...
Mahrumiyet/yoksunluk, yoksulluk, olanak azlığı...

MAHSUL, ar. **husul** (ortaya çıkan, ortaya gelen, konan)den **mahsûl/mahsul**...
Tr. **ürün** (bk.)...

MAKAM, ar. **kıyâm** (durmak, ayakta durmak, dikilmek, kalmak)tan **makam**...
Durak, konak, durulan yer, ayakta dikilip kalınan yer...

MAKARA, ar. **bekre** (bk. **bakra**, çıkrık, çark)den **makara**.
Ar. **bekre** sözcüğü, tr. deki gibi dudakta değil, gırtlaktan çıkan bir sesle, derinden söylenir. Bu nedenle kalın okunur, **bakara** gibi yansır (gerçekte **bakara** ile

ilgisi yoktur, o ayrı bir sözcük olup inek anlamına gelir). İşte bekre-bakra-bakara/makara dönüşümü böyledir. B/M dönüşmesi: fars. bişe (tr. meşe/orman).

MAKARNA, itl. maccheröne (makarna) den makarna. Hamurdan yapılan özel yemeklik. Tr. düdük makarnası, çimdik makarnası gibi türleri var.

Ar. mekârune (itl. dan), fars. makâroni (itl. dan), ing. macaroni, alm. makkaroni, fr. macaroni, isp. macarrones, rum. maxaronia.

MAKAS, ar. mikras (makas)tan makas. Bunun mikraz (çoğ. mikariz) biçiminde yazılışı da var. Hl. keseç (kesmek'ten).

Aldum gümiş makasi
Biçtüm gömlek yakasi
Bizum evden görunur
Mehmet beyin odasi
— Kar. —

Alm. schere, fr. ciseaux, fars. mikrâz (arapçadan), isp. cincel, lat. scalprum, ing. scissors, rum. smile, es. tr. kırkı. Makasçı, makasçılık, makaslama, makaslamak, makaslanmak, makaslı, makaslıböcek...

MAKİNE, gr. mekhos (araç), mekhane, itl. macchina (makina)dan makine/makina...

Halk ağzında makina, makena.. Alm. Maschine, fr. machine...

Makenada tikdurdum
Yara bir yeni fistan
Dinleyin arkadaşlar
Çikdi bi yeni destan
— Kar. —

MALATYA, hit. Meliddu, Melidda, İ. Ö. XIII. yy. belgelerinde Maldiya, Asur, Urartu yazılarında Milidya, Melid, Melidi, Meliddu.

Grek-Latin dillerinde Malateia, Malatea, Malatia, Roma çağında Melitene, islamlıktan sonraki dönemlerde Malatya.

Söz kökünün hititçe olduğu, çağların geçişiyle, birtakım değişmelere uğradığı mel-mil kökünün kalışından belli. Malatya adının böyle değişik durumlar göstermesi, biraz da ilin sık sık el değiştirmesinden, başka diller konuşan ulusların egemenliği altında kalışından dolayıdır. Hit. de melit/melid bal anlamına geldiğine, bu il yöresinde eskiden beri bal üretildiğine göre, ilin adıyla bal arasında bir bağlantı olsa gerek.

MALİHÜLYA, gr. melankholia'dan malihülya (düşe kapılma).

Gr. melan (kara), kholia (safra), melankholiya (kara safra). Tr. kara sevda. Sözcüğün türkçeye geçişi ar. yoluyladır. Kholia/ar. huliya/hülya, melan/ar. malan/male/mal... melankholia/mâl-i hülya... Fr. mélancolie, alm. schwermut, Trübsinn, melancholie, fars. malihiliya, melânkoli, isp. melancolia, ing. melancnoly.

MALTA, eski Anadolu dillerinden Melite, hit. melit (bal) ile ilgili (bk. Malatya). Maltaeriği, maltahumması, maltapalamudu, maltataşı...

MALTIZ, Malta (eski Anadolu dillerinden, Melite'den Malta)dan maltız...

Malta adasından getirilen özel ocak. Maltızkeçisi (Malta halkından anlamında maltız ile bağlantılı, maltalıların keçisi, maltakeçisi)...

MANA, ar. mâ'nâ (içyüz, düş, iç)den mana...

Kök anlamı: içte olan, dışa vurmayan, bellekte kalan. Anlam genişlemesiyle, bir nesnenin, bir kavramın içeriği, yansıttığı izlenim, tr. anlam...

MANASTIR, gr. monasterion (monos/yalnız, tek başına, tek terion/yer, ion ekiyle)dan manastır...

Kök anlamı: tek başına, yalnızlık içinde yaşanan yer. Ortaçağ latincesinde monasterium...

MANAV, rum. manavis (sebze, yemiş satan)ten manav...

Manavikon (manav dükkânı, yemişçi dükkânı, YP.).

MANCA, fr. manger (yemek)den manja/manca (fr. sözcüğün okunuşuna göre). Halk diline bile yayılmıştır. Anadolu'da konuşulan rum. ca fr. kökenli sözcüklerin sayısı az değildir. İstanbul'a, Avrupa'ya gidip-gelen Rum alışverişçiler kimi fr. sözcükleri de öğrenir, günlük dile sokarlardı. Manca bunlardan biridir.

Kabak mancası (kabak yemeği), lahana mancası (lahana yemeği).

Yedum kabak mancasi
Yüroğum bolanuyi
Lahana kostelleri
Karnumda dolanuyi
— Kar. —

Kostel (sap, yapraksız gövde), lahana kostelleri (lahananın gövdesi, pişmesi de, yendikten sonra sindirilmesi de uzun sürer).

MANCINIK, gr. mekhanike (devinen, ileri geri yürüyen, mekanik)den mancınık.. Ar. mancanik, fars. mencenik'ten mancınık. Ar. ya geçişi fars. dandır.

Fr. mangonneau (B. Ker.), gr. magganon, kök: manganum (B. Ker.).

MANDAL, gr. mandalos (sürgü)tan mandal...

Mandalo (sürgülemek)dan mandalon/mandalos (sürgü).

Mandallamak, mandallanmak, mandallatmak, mandallı...

MANDALİNA, isp. mandarina (Mandarin)dan mandalina.

Kök anlamı: Mandarin portakalı (Mandarin denen ülkede yetişen yemişli ağaç).

MANDIRA, gr. mandıra (ağıl, sığırların yattığı yer, ahır)dan mandıra.

Anadolu türkçesine, Anadolu'da konuşulan rumca yoluyla geçti. Sütlük, sütlerin toplandığı yer anlamında da söylenir.

Sansk. mandira, mandûra, fr. étable, isp. establo, alm. hürde, lat. stabulum, fars. şirhâne (sütlük). Grekye'ye sanskr. den geçmiştir, mandira/mandra.

MANEVRA, fr. manoeuvre (manevra)dan manevra...

Lat. manus (el), oper (iş), manus-oper (el-işi)den fr. manoeuvre... Kök anlamı: elle yapılan iş, elle çalışma. Anlam genişlemesiyle, belli bir konuda, geniş çaplı uygulamaya dayanan çalışma; orduda uygulamalı eğitim, manevra... Halk ağzında manavra...

MANGAL, ar. menkal (mangal)dan mangal...

MANGIR, moğ. möngun (bakır para)dan möngur-mangur...mangır...

Anadolu türkçesine, Moğolların Anadolu'yu egemenlikleri altına aldıkları kısa süre içinde, geçti. XIV. yy.'da, Osmanlı devletinin para birimi olarak benimsendi.

MÂNİ I., ar. men' (engelleme, önleme, yasaklama)den mani'/mani...

Engel olan, önleyen, yasaklayan, yolu kapayan, durduran... tr. engel...

MÂNİ II., ar. mânâ (anlam, bk. Mânâ) dan mani...

Halk ağzında mânâ sözcüğünden anlaşılan örnek alıcı, öğretici, birine bir konuyu sezdirici bg. anlamlar çıkarılır. Dörtlük türünden bir koşuk olan mani de, belli bir olayı, bir duyguyu başkalarına sezdirmek, duyurmak için söylendiğinden bu adı almıştır.

Kemencemum istine
Meni sürerum meni
Ya sen güzel olmasan
Ya ben görmesem seni
— Kar. —

dörtlüğünde mani yerine meni deniyor, meni sürmek ise bir düşünceyi, üstü kapalı olarak, söylemektir.

MANİA, ar. men'den mânia (bk. Mani I.) - mania...

Engel, engelleme...

MANKAFA, lat. magnus (büyük, iri), gr. khephalos (baş, kafa), magnus-khephalos (iri başlı, koca kafalı), magnokefal - mankafal/mankafa...

Çin. man (dolu, dolmuş), kır. manğ (şaşalama, apışma), moğ. munğ (ussuz, sıkıntı, anlayışsız), ar. mânk (anlayışsız, usu az, becerisiz), (moğ. munğ'dan) mank (ussuz, deli, şaşkın, apışık, Tar. Söz. Moğ. munğ'u biz ekledik). Bu durumda mank-kafa/mankafa biçimi olağan. Ancak mank sözcüğünü eski kaynaklarda bulamıyoruz, Anadolu türkçesinde XVI. yy. da görülüyor.

Ol ki mank ola o bir sözi onat anlayumaz
Olur ol yüzden olanın sözi yundik yenliş
— Edirneli Nazmi —

ar. el-mânk (mank, Ter. Kam.)... Anadolu halk ağzında mankafa (ar. ruam) bir at sayrılığıdır, sakağı da denir. (Bk. Kafa)...

Mankadaş (manka arkadaşı, «hazine kâtibi İbrahim Çelebi ile mankadaş oldum», Ev. 2/149, Tar. Söz.). Bu alıntıda manka sözcüğü mankafa'yı oluşturduğu sanılan mank ile eşanlamlı değil.

MANTAR, rum. **manitari** (mantar)den **manitar/mantar.**
Anadolu'da konuşulan rumca yoluyla geçti.
Alm. **pilz**, fr. **champignon**, ing. **fungus**, isp. **hongo**, fars. **çûb-i penbe.**
Mantarağacı, mantarbilim, mantarcı, mantarcılık, mantardoğuran, mantarlar, mantarlaşmak, mantarlı...

MANTIK, ar. **nutk** (söyleme, konuşma)tan **mantık...**
Anlam genişlemesiyle, konuşmayı, düşünmeyi, gerçeğe varmayı gösteren kurallar bilimi. Gerçek anlamı söyleyen, konuşan bg...
Mantıkçılık, mantıkdışı, mantıklı, mantıköncesi, mantıksız, mantıksızlık...

MANTO, fr. **manteau** (üstlük)dan **manto...**
Lat. **mantellum**, isp. **manto**, itl. **manto**, alm. **Mantel**, tr. **aba...**

MARANGOZ, itl. **marangone** (marangoz, dalgıç, karabatak)den **marangoz** (ağaç işleri yapan kimse).
Anadolu türkçesine İtalyan alışverişçiler aracılığıyla geçti.
Ar. **neccâr**, fars. **neccâr**, alm. **tischler, schreiner**, fr. **menuisier**, isp. **carpintero**, ing. **carpenter**, lat. **lignarius**, tr. **doğramacı.**
Marangozbalığı, marangozluk...

MARAZ, ar. **maraz** (sayrılık, bulaşma) dan **maraz...**
Anadolu'da, çokluk, halk ağzında yaygındır, sayrılık, bulaşıcı, yayılıcı olaylar için söylenir. Anlam genişlemesiyle, **geçimsizlik, tatsızlık, dengesizlik, uyuşmazlık...**
Marazlanmak, marazlı... köpek marazı (kuduz)...

MARDİN, sür. **merdi** (kale)den **mardin** (kaleler).
Süryanilerin bu bölgeye egemen oldukları dönemlerde, ilin yöresi kalelerle çevrilmişti. Bundan dolayı ilin adı **kaleler** anlamına gelen **mardin** olarak kaldı.

MARİFET, ar. **irfan** (bilgi, bilme, tanınma)dan **marifet...**
Kök anlamı: Bilmede başarı, beceri kazanma, bilinmiş olma durumu. Anlam genişlemesiyle, bir işte en iyi durumda olma, beceriklilik, başarı yeteneği, becerili olma bg... ün salma, tanınma...

MARKA, itl. **marca** (belirti, im)dan **marka...**
Alm. **Mark** (ölçü, belirti, im), itl. ya **marca** olarak geçti.
Marka basmak, marka vurmak, markalamak, maralanmak, markalı, markasız.

MARMARA, eski Anadolu dillerinden, gr. de **marmaros** (taş, kaya), **marmairo** (parlamak, ışımak).
Denizin gerek ayışığında, gerekse güneş aydınlığında pırıl pırıl ışıması nedeniyle bu adı aldığı, eski Anadolu dillerinden gr. ye geçtiği biliniyor. (Bk. **Mermer**). Parlamak anlamına gelen **Marmairo** ile **mermer** ya da **Marmara** denizinin adını, gr. bir kökenle, **mar** ile açıklama olanağı yoktur. Gr. dilindeki **marmar** kökü Anadolu dillerindendir.

Bak kalbimin yasına
Kanayan yarasına
Yaktın beni döndürdün
Marmara çırasına.
— hlt. —

MART, lat. **Mars** (savaş tanrısı)tan **martius** (Mars'la ilgili olan, **Mars ayı**) - **mart...**
Alm. **Maerz**, fr. **mars**, ar. **mâris**, isp. **marzo**, itl. **marzo**, ing. **march.**

MARUL, gr. **maroulion** (marul)dan **maroli/marul.**
Önce rum. dan İstanbul ağzına, sonra Anadolu'nun marul yetiştirilen yörelerine yayıldı.
Ar. **hass**, fars. **kâhû**, fr. **laitue**, isp. **lechugo**, alm. **lattich.**

MASA, lat. **mensa** (masa)dan **masa.**
Anadolu türkçesine İspanyol gemicileri aracılığıyla geçmiş sanılır.
İsp. **mesa, tabla**, itl. **tavola**, alm. **tisch**, fr. **tabl**, ing. **table**, gr. **trapeza.**

MASAL, ar. **mesel** (örnek, benzer, öğretici söz)den **masal** (öykü, özellikle örnek alınacak nitelikte, öğretici öykü). Arapçada olduğu gibi türkçede de **masal** (mesel) sözcüğü geniş anlamda söylenir: **örnek, benzer, öğüt, atasözü**, (darb-ı mesel biçiminde söylenir), **öykü, doğaüstü olay** (mitos/söylence) bg.

MASKARA, ar. **mashara** (güldürücü, alaycı)dan **maskara.**
Sözcüğün kökü **sihr** (şaşırtıcı işler yapmak, şaşkınlığa düşürmek), ondan **mashara** (büyü yapan, sihir yapan), h/k dönüşmesiyle tr. **maskara.** Anadolu'da büyü karşılığı söylenen ar. **sihr** sözcüğü kök anlamından uzaklaşmıştır.

Ar. **mashara** sözcüğü, itl. ya **maschera** biçiminde geçmiş, daha sonra **maske**'nin kökeni olmuştur. Tr. **gülüncek...**
Maskaralanmak, maskaralaşmak, maskaralık...

MASRAF, ar. **sarf** (çevirmek, döndürmek, bir durumdan başka bir duruma getirmek)dan **masraf** (anlam genişlemesiyle gider, tüketim).
Sözcüğün kökünde **tüketmek** yoktur, bu anlam ona sonradan eklenmiştir.

MAŞA, fars. **mâşe** (ateş tutacağı, kısaç) den **maşa.**
Lat. **volsella**, ar. **milkat**, isp. **pinzas**, alm. **feuerzange**, fr. **pincette.**

MAŞALLAH, ar. **maaşallah** (maa/ile, şaa/istek - **Tanrı isteği ile**)tan **maşallah.**
Tr. **Tanrı isteğiyle...** (bk. **İnşallah**)...

MAŞRABA, ar. **mişrebe** (şurb/susamak) den **maşraba...**
Kök anlamı: su içme kabı, sukabı. Halk ağzında, **maşrapa, meşrebe, meşdebe...**

MATARA, ar. **matar** (yağmur)dan **matara** (sukabı).
Araplar, yağmur sularını topladıkları kaplara **matara** derler, Anadolu türkçesinde erlerin bellerinde taşıdıkları özel su kaplarına **matara** adı verilir.

Bi matara yapturdum
Tonya ustalarina
Hekim etseler beni
Gızlar hastalarina
— Fehmi Eyuboğlu —

MATBAA, ar. **tab'** (basma, damgalama) dan **matbaa...**
Kök anlamı: basma yeri, damgalama yeri. Anlam genişlemesiyle, **basımevi...**
Matbaacı, matbaacılık, matbu (basılmış), **matbua** (basma), **matbuat** (basma işleri, **matbu**'dan çoğ.)...

MATEM, ar. **mâtem** (ağlayış, acı, üzüntü)den **matem...**
Ölünün arkasından gözyaşı dökme, üzülme, özellikle **Kerbelâ** olayı nedeniyle, belli bir süre döğünüp ağlama...

MATEMATİK, yun. **manthanein** (öğrenmek)den **mathemata** (öğrenilmiş nesneler), **mathematikos** (öğrenci, öğrenmek isteyen).
Matematik sözcüğü önce Latin diline, sonra ortaçağda Fransız diline **mathematique** biçiminde geçti, XIX. yy. dolaylarında da Anadolu türkçesine, çeviri yoluyla girdi. Os. **riyaziye**, yeni Türk dilinde **uzbilim** önerildi.

MATİZ, gr. **methisos** (esrik, sızmış)tan **matiz...**
İçip sızmış, esrimiş kimse. Anadolu türkçesine, rum. dan, halk söyleyişiyle geçti.

MATKAP, ar. **sakb** (delmek)tan **miskab** (delen, delici) - **matkap...**
Delme aracı, delici, halk ağzında **delgiç** (delme, delik açma aygıtı)...

MAVAL, ar. **mevvâl** (sokaklarda dolaşıp türkü çığıran, böyle bir kimsenin çığırdığı **türkü**)den **maval.**
Anadolu'dan Hicaz'a «hac» için giden müslümanlar, Arapların **mevvâl** okuyarak dilenmelerini, dillerini bilmediklerinden, Kur'an okuyorlar sanırlardı. Sonraları bunun para istemek için söylenen arapça türkü olduğu anlaşılınca önemi kalmadı. Dilimizde anlamsız, anlaşılmaz söz söylemek karşılığı olan **maval okumak** bu olaydan kaynaklanır.

MAVİ, ar. **maî** (su renginde)den **mavi.**
Ar. **mâ** (su), **mâî** (su gibi olan, suya benzeyen, su ile ilgili olan), tr. **mavi.**
Fars. **âbî** (âb/su'dan), alm. **blau**, fr. **bleu**, isp. **azul**, lat. **caerulus** (gökle ilgili), itl. **azzurra.**
Mavilik, mavimsi, mavimtrak...

MAVİŞ, ar. **mâî** (bk. **Mavi**)den **mavi/mavi-ş-maviş...**
Halk ağzında, sözcüklerin sonuna getirilen **ş** ekiyle sevgi, yakınlık bildiren türetme. **Miniş** (minik, **minus**/lat. den **küçük, seviş**/Sevim'den, **fatoş**/Fatma'dan).

Mavili mavişiğum
Şekerlan karişuğum
Öylemi idi e gız
Senunlan konuşuğum
— Kar. —

MAVNA, ar. **maun** (yardım, ar. **imdat**) dan **mâune-maune/mavna...**
Kök anlamı: yardımcı, yardım edici. Gemilerin, çekicilerin arkasına, yardımcı olarak takılan, yük taşıma aracı oluşu nedeniyle...

MAYA, fars. **mâye** (öz, töz)den **maya.**
Fars. ya sanskr. **mâyâ** (öz, töz)dan, tr. ye de fars. dan geçti.
Peynir mayası, bira mayası, hamur mayası bg. deyimlerde geçen **maya**, bir nesnenin istenen olgunluğa ulaşması

için gerekli olan nesneye, hamuru, peyniri geldirici öze denir.
Bedmâye (sonsuz), sermâye (baş varlık, başmal, anapara).
Mayası bozuk (soysuz, aşağılık), mayası karışık (babası belli olmayan).
Mayalı, mayalık, mayasız...

MAYALAMAK, fars. mâye ile tr. lamak eklerinden maya - lamak/mayalamak (yeterince olgunlaşmasını, istenen kerteye gelmesini sağlamak için gerekli gereci katıp bekletmek).
Mayalanmak (maya ile olgunlaşmaya bırakılmak), anlam genişlemesiyle döllenmek.

MAYDANOZ, gr. makedonesis (Makedonya otu)ten maydanos/maydanoz.
Os. midenüvâz (mideyi okşayan, mideye açıklık getiren, yatrayan) sözcüğü makedoniesis'in bozulmuşu olmasına karşılık fars. nüvâz (okşayan), ar. mide ile bağlantılı sanılmış.
Fars. câferi, alm. petersilie, fr. persil, isp. perejil, lat. petroselinum, ing. parsley.

MAYHOŞ, fars. mâye-hoş (özü tatlı)tan mayhoş...
Tadında, yumuşak bir ekşilik bulunan, ekşimsi (bk. maya)...

MAYIS, lat. maius (magnus/büyük, maior/daha büyük, maius)tan mayıs...
Alm. Mai, fr. mai, isp. mayo, itl. maggio, ing. may...
Hind-Avrupa dillerinde, sansks. mahas (büyük), maj-man (büyüklük, yücelik) sözünden gr. megas (büyük)...
Mayısböceği...

MAYMUN, gr. mimos (öykünme, çevreye uyma)tan fars. meymon/meymun, tr. maymun.
Maymun sözcüğünün tr. ye ar. dan geçtiği sanısı doğru değildir.
Ar. kırd, alm. Affe, fr. singe, ing. monkey, isp. mono, es. tr. keylig (Kaş.), lat. simius.
Maymunbalığı, maymuncuk, maymunluk, maymunsular...

MAYO, fr. maillot (ok. mayo)dan mayo...

MAYTAP, fars. mâh-i tâb (mâh/ay, tâb/parlak, parlayan)tan maytap...
Kök anlamı: parlak ay, parlayan ay.
Anlam değişmesiyle, mâh-i tâb'tan maytap, alaya alma, eğleıme... (Bk. Mehtap).

MAZBUT, ar. zabt (sımsıkı tutma, yakalama)tan mazbut...
Kök anlamı: sımsıkı tutulmuş, yakalanmış, yönetim altına alınmış. Anlam genişlemesiyle, derli toplu, düzenli...

MAZERET, ar. özr (engel, önleyici)den ma'ziret/mazeret...
İstenmeyen, elde olmayan bir neden, bir engel yüzünden yapılması gerekenin geri kalması...

MAZGAL, gr. maskhale (oyuk, çukur)den mazgal...
Fars. mazğal, alm. Schieschlitz, fr. créneau, lat. pinna, isp. almena...

MAZI, fars. mâzû (servi türünden bir süs ağacı)dan mazı.
Dericilikte bunun kabuğundan yararlanılır. Kağnılarda, mazı denen tekerlek aracı bu ağaçtan yapıldığından, o adı almıştır.

MAZİ, ar. mezâ/maza (geçti, gitti)dan mâzî/mazi...
Kök anlamı: geçmiş, eskiye karışmış, eskimiş, geçip gitmiş olan, tr. geçmiş...

MAZLUM, ar. zulm (baskı, ezme, sıkıştırma)den mazlum...
Kök anlamı: baskı altına alınmış, baskı görmüş, ezilmiş, sıkıştırılmış, yerilmiş, gereksiz yere suçlanmış kimse...

MECAL, ar. mecâl (güç, erk, olanak)den mecal...
Mecalsiz, mecalsizlik...

MECAZ, ar. cevâz (yol, geçit, gerçek, gerçek olmayan, yürüyen)dan mecâz/mecaz...
Kök anlamı: geçilen yer, yol, geçek. Anlam genişlemesiyle, yalnız düşüncede varolan, yaşanan gerçekle bağdaşmayan düşünülen... câiz ile eşkökenli...

MECBUR, ar. cebr (baskı, basınç, sıkıştırma, zorlama)den mecbûr/mecbur...
Kişinin kendi istemiyle, kendi isteğiyle değil de başkasının dileğiyle baskıya, güce başvurularak yaptırılma durumu..
Mecburi, mecburiyet...

MECLİS, ar. cülûs (oturma, bir yere çıkıp durma, yerleşme)dan meclis/meclis...
Oturulan yer, durulan yer, oturak...
Anlam genişlemesiyle toplantı, toplantı yeri, toplamak...

MECUSİ, fars. muğ (ateşe tapanların önderi, din görevlisi, başkan)dan gr. magos (büyücü) - ar. mecûs-mecûsî/mecusi...
Eski İran'da Zerdüşt inançlarını yayan görevlilerin başında bulunan yetkiliye muğ denirdi. Bu sözcük, sonradan, Yu-

nan diline mâgos olarak geçti, ar. ya, Avrupa dillerine yayıldı.
Fars. muğ, gr. magos, fr. magie, lat. magicé, magia, ar. mecûs, isp. magia, itl. magia, alm. Mage, ing. magic...

MEÇHUL, ar. cehl (bilmezlik, bilgisizlik) den meçhûl/meçhul...
Bilinmez, bilinmeyen...

MEDENİ, ibr. Madina, ar. Medine ili adından medenî...
Kök anlamı: Medine ilinde oturan, Medineli... anlam genişlemesiyle ilde oturan, illi... Arap dilinde Medine sözcüğü il, kent anlamında da söylenir. (Bk Uygar.)...

MEDENİYET, ar. Medine (bk.) adından medeni-yet/medeniyet...
Kök anlamı: Medine ilinde oturma durumu, Medineli olma niteliği, medinelilik... Anlam genişlemesiyle uygarlık bk.)...

MEĞER, fars. meger (oysa, ola ki)den meğer (oysa, ola ki)...
Meğerki, meğerse...

MEHTAP, fars. mâh-i tâb/mâh-tâb (parlayan ay, parlak ay)tan mehtap...
Fars. mâh (ay, gökte ay), tâb (parlak, parlayan, ışıyan)tan mâh-ı tâb (ışıyan ay, parlayan ay, parlak ay. Ay'ın geceleri parlayışı, ışıması nedeniyle)...

MEKÂN, ar. kevn (oluş, varoluş, olmak) den mekân...
Kök anlamı: olayın geçtiği yer, oluş yeri, varoluş yeri.
Tr. uzam, yer...

MEKANİK, gr. mekhane (aygıt, araç, makine) - mekhanikos, lat. mecanicus, fr. mecanique/mekanik...
Mekanikçilik, mekanizm, mekanizma hepsi de mekhane'den...

MEKİK, fars. mâkû/mekük (mekik)ten mekik.

MEKTEP, ar. mekteb (yazı yazılan yer, yazı masası. Ketb/yazmak)ten mektep.
Okul anlamını içeren mekteb (mektep) değil medrese (öğrenim görülen yer) dir ar. da.

MEKTUP, ar. mektûb (yazılmış olan, ketb/yazmak'tan)tan mektup.
Gerçek anlamı yazılmış, yazıya geçirilmiş, dizilmiş.
Tr. de geçen mektup sözcüğü, ar. da, genellikle, yazılı belge anlamındadır.
Tr. biti, ar. nemika, fars. nâme...
Mektuplaşmak...

MELEK, ar. melek'ten. Sözün kökü ibr. melakim (bildirici, haberci)dir.
Ar. ya malak/melek biçiminde geçti, çoğulu melâik'tir.
Melekotu...

MELEMEK, tr. doğal seslere öykünme (onomatope)den me-le-me-k/melemek.
Özellikle kuzuların çıkardıkları uzun me sesinden türeyen eylem, melemek.
Halk dilinde meleşmek (karşılıklı melemek) de denir.

Kuzilar meleşuyi
Goyinlarun adi yok
Çikmam sensuz yaylaya
Yaylalarun dadi yok

MELEZ, ar. meles (karanlık, karışmak) ten melez (soyu karışık, dölü değişik olan yaratık, belli bir soydan değil de döllenme yoluyla karışık soydan gelen).

MEMBA, ar. nebean (fışkırma, kayana) dan menba' (kaynak) - memba...
Suyun kaynadığı, fışkırdığı yer, kaynak...

MEME, lat. mamma (göğüs, meme)den meme.
Bu sözcüğün, doğaya öykünme sonucu oluştuğu, süt çocuklarının dilindeki ma ma sesinden kaynaklandığı savı da yaygındır. Ancak, bütün dillerde meme anlamındaki sözcükler ayrıdır.
Tr. emcek (emmekten, emilen yer), gr. mastos, ar. sedî, fars. pistân, isp. mama, itl. mammélla, alm. euter.

Kara dağun buluti
Alçaklara yurudi
Ver ağzuma memeni
Dudaklarum guridi

* * *

Yaylalar otli olur
Bekârlar dertli olur
Bekâr gızun memesi
Gaymaktan tatli olur
— Kar. —

MEMİŞHANE/memşehane, ar. memşâ (ayakyolu) ile fars. hâne (ev)den memişhane...
Halk dilinde memşehane, memşane, memişane...
Ar. memşâ (meşy/yürümek, gitmek'ten memşâ/gidilen yer)...

MEMUR, ar. **emr** (iş)den **memur** (bir işle yükümlü olan, görevli).
Gerçek anlamı **buyruk alan, buyrukla iş gören.** Ar da **iş, buyruk** sözcükleri eşkökenlidir. Tr. de **amir memur** deyimi **buyruk veren** (amir), **buyruk alan** (memur) anlamındadır.

MENDEBUR, fars. **mendvûr** (üzüntülü, asık yüzlü, küskün)den **mendebur** (anlam kaymasıyla: **uğursuz, işe yaramaz, yüzü gülmez, asık yüzlü**).

MENDİL, lat. **mantele** (**manus/el, tele/bez** - elbezi, elçiti)den **mendil**, ar. **mındıl** (lat. den). Tr. **çevre, elçiti, elbezi**, fars. **destmâl** (dest/el, mal/bez-elbezi), rum. **mendelion**, fr. **mouchoir**, alm. **taschentuch**, isp. **panuelo**...

Yikamalam çikardum
Mendilimun kirini
Allah alsun bobani
Biz de biribirini
— Saffet Eyuboğlu —

MENEKŞE, far. **benefşe** (menekşe)den **menekşe** (halk ağzında süregelen ses değişmesiyle. Divan yazınında **benefşe** diye geçer.).
Menefşe/menehşe/menekşe...

MEN-ETMEK, ar. **men'** (engelleme, önleme)den **men-etmek/menetmek**...
Engellemek, önlemek, yasaklamak **memnu** (menedilmiş, yasaklanmış)...

MENGENE, gr. **maggani** (mengene)den **mengene.**
Fars. **mengene** (tr. ye bundan geçebilir, kökeni gr. dir), itl. **mangano** (kumaş silindiri), isp. **galappago**, ing. **press**, gr. **magalon** (kilit, sürgü, **magani** ile kökdeş, YP.).

E engene mengene
Memen aldi tikene
Geldum kurtardum oni
Eyluk olmadi gene
— Kar. —

MENSUCAT, ar. **nesc** (doku, örme)den **mensucat**...
Ar. **mensûc** (dokunmuş, örülmüş)dan çoğ. **mensucat** (dokumalar, örmeler, dokunmuşlar, örülmüşler)...

MENŞE, ar. **neş'et** (doğma, çıkma, ortaya gelme, fışkırma)ten **men'şe/menşe**...
Kök anlamı: doğuş yeri, çıkış yeri, kaynak, kök, köken...
Neş'e, neş'et, menşe eşkökenlidir...

MENTEŞE, fars. **bend-keşiden** (bağlamak, bağ çekmek, kapamak)den **bend-keşide-bendkeşe-menkeşe/menteşe**...
Türk dilinde **m/b, b/m** dönüşmesiyle, **men/ben, min/bin, ben/men, bin/min**, ilk dizi Doğu'dan Anadolu'ya, ikinci dizi Anadolu'dan Doğu'ya doğru olan ses değişmesi...
Bend - mend/ben - men/d_t-bend - ment / (k) eşide - menteşide / menteş (ide) - menteş(de) - menteş(d)e/menteşe...
Öte yandan **. bend-i kûşe** (köşe-bağlayan, **köşebend**) - **bendküşe/mentküşe - ment(k)üşe/menteşe** de düşünülebilir.

MENZİL, ar. **nüzul** (inme, düşme, konma)dan **menzil**...
Kök anlamı: inilen yer, konulan yer, **konak, durak**, erek, varılan yer...

MERA, ar. **ra'y** (otlatma, gütme, otlama) dan **mer'a, mera**...
Kök anlamı otlanan, otlatılan, hayvan güdülen yer, **otlak, yaylım, yaylak, kır**... Bundan **reaya** (güdülen, yönetilen kimseler, uyruklar) Osmanlı yönetiminde Padişahın buyruğu altında bulunan ulusa **güdülenler** anlamında **reaya** denirdi...

MERAK, ar. **merâk** (istek, dilek, ivedilik) tan **merak**...
Kök anlamında **birini dürtmek, kımıl. datmak** bg. eylemler var.
Meraklandırmak, meraklanmak, meraklı, meraksız...

MERAL, moğ. **maral** (ceylan)dan **meral**
Fars. **âhû**, ar. **gazal**, alm. **gazelle**, fr. **gazelle**, lat. **cryx**, gr. **cryx**, isp. **gecela**, itl. **gazzélla.**

MERAM, ar. **merâm** (isteme, eğilim gösterme, ilgi duyma, yönelme)dan **meram**...
Anlam genişlemesiyle, **erek**, ulaşılmak istenen yer, **dimek, umuş**...

MERCAN, ar. **mercân** (mercan)dan **mercan.**
Fars. **mercân**, alm. **coralle**, fr. **coralll**, isp. **coral**, itl. **corallo**, lat. **coralium**, gr. **khrallon.**
Mercanada, mercanbalığı, mercanköşk, mercanlar, mercanotu, mercanyılanı...

MERCİMEK, fars. **merdümek** (adamcık gözbebeği)ten **mercimek**...
Gözbebeği gibi ufak, yuvarlağımsı olması nedeniyle. **Mercimek** denen bitkiye fars. da **ades** denir ki ar. dan alınmadır.

MERDİVEN, fars. **nerdbân** (merdiven) dan **merdiven**...
Kâr-bân'dan **kervan** gibi **bân/van, b/v** dönüşmesiyle **nerdban/merdiven.**
N/M dönüşmesi **nüsha/muska** (nüs/mus)...

MERHABA, ar. **merhabâ** (genişleyin, yayılıp oturun)dan **merhaba**...
Anlam genişlemesiyle, **günaydın, hoşgeldiniz**...

MERHEM, ar. **rahme** (yardım, yağmur, işe yarama)den **merhem.**
Ar. **merhem** sözcüğünü oluşturan **rahm** ile **acıma** bildiren **rahm** sözcüğünün yazılışı değişiktir. **Merhem** (h ile), **rahm** (ha ile) yazılır.
Hl. **sürül** (Doğu Karadeniz yöresi) denir. **Merhem**'in yarayan, ağrıyan yere sürülerek etkili olmasından dolayı **sürül** (sürmek'ten). Hl. **melhem** de denir.

MERKEP, ar. **rükûb** (binmek, üstüne çıkmak)tan **merkeb/merkep**...
Üzerine binilen ,üzerine çıkılan nesne, hayvan. Anlam daralmasıyla **eşek**...
Kök anlamına göre, üzerine binilen, çıkılan bütün araçlara **merkeb** denebilir.

MERKEZ, ar. **rekz** (yere kazık çakmak, dikmek)den **merkez**...
Kök anlamı: kazık çakılan yer, kazık dikilen yer, ayakta durulan yer. Anlam genişlemesiyle bir nesnenin, bir yerin ortası.

MERMER, es. an. **mar** (ışıma, parlama) dan gr. **marmairo** (parlamak) - **marmaros** (parlayan) - **mermer**...
Marmara denizi ile kök bakımından bağlantılı...
Alm. **Marmor**, fr. **marbre**, ing. **marble**, isp. **marmol**, itl. **mermo**, fars. **mermer**, ar. **ruhâm**...
Mermerci, mermercilik, mermerlik...

MERMİ, ar. **remy** (atmak, fırlatmak)den **mermi**...
Kök anlamı atılan, fırlatılan. Anlam genişlemesiyle ateşli savaş araçlarının namlularından fırlayan nesne, **top mermisi, tüfek mermisi**...
Halk ağzında **kurşum** (kurşu) denir.

Bi kurşum atacağum
Giranı aşurmaya
Ayna kodum cebume
Gızlari şaşurmaya
— Kar. —

MERSİN, gr. **myrsine** (Akdeniz dillerinden)den **mersin.**
Boyuna yeşil kalan bir Akdeniz yöresi ağacı. Batı'ya Akdeniz yöresinden, gr. yoluyla yayılmıştır. **Mersin** ilinin adı da bu **myrsine** sözcüğünden gelir.

MERSİNAĞACI, gr. **myrsine** ile tr. **ağaç**'tan **mersinağacı.** (Bk. Mersin).

MERSİNBALIĞI, gr. **myrsine** ile tr. **balık**'tan **mersinbalığı.** (Bk. Mersin).
Kimilere göre **mersinbalığı**, Anadolu türkçesine itl. **marsuino** (mersinbalığı) dan, İtalyan. gemiciler aracılığıyla geçti. İtl. **marsuino**, tr. de **mersinbalığı** anlamına gelmesine karşılık, daha önce **mersin** sözcüğü Anadolu'da biliniyordu. Bu nedenle itl. **marsuino** sözcüğüyle tr. **mersin** arasında, köken birliğinin eskiliğine karşılık, kavram bağlantısı benzerlikten kaynaklanıyor.

MERT, fars. **merd** (erkek, er, erkişi)den **mert** (yiğit, korkusuz, sözünün eri).

MERTEK, erm. **martag** (direk, ağaç)dan **mertek.** Halk dilinde **martak** da denir.
Mertek gibi dikilip durmak (kazık gibi dimdik ayakta durmak), **elifi görse mertek sanır** (arapça **elif** harfini görse direk sanır, öylesine bilgisiz, yetersiz).
Elif mertek, gürgen direk (anlayışsız, kavrayışsız, incelmemiş, başının içi boş).

MESLEK, ar. **süluk** (girme, giriş, başka) tan **meslek**...
Kök anlamı: benimsenen yol, tutulan, girilen yer, çalışma türü. Anlam genişlemesiyle iş, görev, geçimi sağlamak için seçilen çalışma alanı...
Mesleksiz, meslekdaş...

MEŞE, fars. **bîşe** (orman)dan **meşe.**
Anadolu türkçesinde **meşe** yerine, genellikle, **orman** söylenir, **meşe** sözcüğü, kimi yörelerde, **pelit** karşılığıdır.

MEŞGUL, ar. **şuğl** (iş, uğraşı)dan **meşgul**...
Bir işle uğraşan, çalışan, boş olmayan.

MEŞHUR, ar. **şöhret** (ün, tanınma, bilinme)ten **meşhûr/meşhur**...
Kök anlamı: toplum içinde adı sanı duyulmuş kimse, saygınlığı, değeri tartışma götürmeyen kişi, gittiği yerde sevgiyle, saygıyla karşılanan kimse. Anlam genişlemesiyle adı, sanı duyulmuş olan, kendisi görülmese bile adına, sanına saygı gösterilen...

MEŞİN, fars. **mîşin** (koyundan olan)den **meşin** (deri, gön).

Fars. **mîş** (koyun), **în** ilgi eki, **mîşîn** (koyunla ilgili olan, koyundan gelen, koyundan alınan).

METAL, fr. **métal** (maden)den **metal**...
Lat. **metallum**, gr. **metallon** (maden ocağı), gr. **metalleus** (madenci, maden işçisi).

METELİK, fr. **métallique** (madenden olan) ten **metelik** (nikel para).
Fr. ya Latin-Grek dillerinden geçti. Lat. **metallum** (maden ocağı), gr. **metallon** (maden ocağı).
Osmanlıların son dönemlerinde nikel paraya **metelik akça** dendiğine göre, bu sözcük de eskiden tr. ye girmiştir.
Meteliğim yok (param yok), **meteliğe kurşun atmak** (parasız kalmak), **cep delik yok metelik** (parasız kalmış).

METHAL, ar. **duhul** (girme, içeri girme) den **medhal/methal**...
Bir yapının girişi, giriş yeri. Anlam genişlemesiyle, başlangıç, bir konunun ilk bölümü, başlangıç bölümü.

METİN, ar. **metn** (sağlam, dayanıklı, katı, sıkı)den **metin/metin**...
Güçlü, direnci yerinde, dayanıklı. Anlam genişlemesiyle bir nesnenin, bir ürünün olduğu gibi kalan, sağlıklılığını koruyan, değişmeyen özü, özgün yanı.
Metn sözcüğü, Arap dilinde, değişik okunuşlarla başka başka anlamlar içerir: dişi-erkek ilişkide bulunmak, sevişmek, and içmek, vurmak, yüzüne vurmak, bir yere gitmek, top, pek, yüksek yer, dayankan kimse, **mütun** (kuud vezninde) bir yerde oturmak, **metane** selâme vezninde) katı, sağlam olmak (Ter. Kam.)...

MEVKİ, ar. **vuku'** (olma, oluş, olgu)dan **mevki**...
Kök anlamı: olgunun gerçekleştiği yer, olgu yeri. Ar. **vak'a, vakıa, vakı', vuku'** vukuat bg. eşkökenlidir...
Tr. **yer, konum, durum, orun**...

MEVSİM, ar. **mevsim** (belirti, süre belirtisi, Hac aylarını belirlemede uygulanan süre ölçüsü)den **mevsim**...
İslam dinine göre, Hac dönemini saptamak için, yılın bölümlerine verilen ad (Ter. Kam. dan özetle)...

MEYHANE, fars. **mey-hâne** (mey/şarap, hâne/ev)den **meyhane**...
Şarap içilen yer, şarap evi, tr. **içelge**...

MEYVE, fars. **mive** (yemiş)den **meyve**...
Meyveci, meyvecilik, meyvedışı, meyveiçi, meyveli, meyveortası, meyveyaprak...

MEZAR, ar. **ziyaret** (gezmek, gezip görmek, gelip bakmak)ten **mezar** (ziyaret edilen yer, gezilip görülen yer, görme yeri).
Anadolu türkçesine anlam değiştirerek, ölünün gömüldüğü yer diye geçti.
Tr. **sin**, ar. **kabr**, fars. **gûr**...
Mezarcı, mezarcılık, mezarlık, mezartaşı...

MEZBAHA, ar. **zebh** (kesmek)den **mezbahâ**...
Kök anlamı: kesilen yer, genellikle eti yenen hayvanların kesildiği yer, kesim yeri.
Tr. **kesimevi, etlik, kesim yeri**...

MEZBELE, ar. **zebl** (döküntü, süprüntü, kırıntı)den **mezbele**...
Kırıntı, döküntü yeri, çöplük, halk ağzında **zibillik** (ar. **zebl**'den **zibil**)...

MEZE, fars. **meze** (tat, tadım)den **meze**..
Gr. **mesos** (orta, ortada olan), **mesopotamia** (Mezopotamya, iki ırmak arası. Gr. **mesos** sözcüğü Anadolu kökenlidir.), itl. **mezzo**...

MIH, fars. **mih** (ulu, yüce, büyük)ten **mıh**...
Anlam değişmesiyle yapımında, kalın ağaçları birbirine bağlamada kullanılan büyük çivi. Halk ağzında **muh**...
Mıhlamak, mıklanmak, mıhlı, mıhsız...

MIKNATIS, es. an. **magnesia** (Manisa) adından **mıknatıs**...
Gr. **magnetes, magnetes lithos** (Manisa taşı) **Magnetes - mağnetes - mıgnatıs/mıknatıs**. Halk ağzında **muhlatız, muhladoz**...
Fr. **aimant**, alm. **Magnet**, ing. **magnet**, fars. **mağnatıs**, isp. **magnatico**, itl. **magnéte**...
Mıknatıslamak, mıknatıslanmak, mıknatıslı...

MIRILDANMAK, tr. **mır** (doğal ses)dan **mır-ı-l-da-mak/mırıldamak**...
Mır mır diye sesler çıkarmak...
Mırıl mırıl, mırıltı, mırın kırın, mır mır, mırnav...
Halk ağzında **murlamak, murlanmak** (mır mır etmek, mırıldanmak)...

MISIR, ar. **Mısır** (ülke adı)dan **mısır**...
Mısır denilen bitki, Anadolu'ya Osmanlı devletinin yönetimi altında bulunan Mısır ülkesinden geldiği için, ülkenin adıyla anılır. Daha önceleri Doğu ya da Akdeniz ülkelerinde **mısır** denen bitki yoktu, ilkin Amerika'nın bulunuşundan sonra, sömürgecilerce getirilip Avrupa, Akdeniz ülkelerinde yetiştirilmesi yoluna gidildi...
Mısırcı, mısırlık, mısırturnası, mısıryağı...

MISRA, ar. **sar'** (yere çalmak)dan **mısra'/mısra**...
Kök anlamı: kapı kanadı, çadır kapısı örtüsü, **sar'a** (halk ağzında **tutarık** denen sinir bozukluğu), **beyt** (ev)in iki dizesinden biri (iki dizenin oluşturduğu bütünün bir kanadı olması nedeniyle) **mısra**. (Ter. Kam.)...

MİDE, ar. **mi'de** (kursak)den **mide**...
Mideci, midecilik, midesiz...

MİDYE, rum. **midi** (kabuklu deniz yaratığı)den **midye**...
Anadolu rum. sında, ayrıca, **mitilos**, halk ağzında **mitiye, mitye, midya**...
Fr. **moule**, alm. **Muschel**, ing. **muscel**, isp. **mejillon**, lat. **mituli**, gr. **mitilos**, tr. **midye**, fars. **gûş-i mâhi**...

MIHRACE, sanskr. **maharaja** (bey-oğlu, soylu kişi)den **mihrace**...
Fars. **şehzâde**, uy. **magaras** (sanskr. den), alm. **Maharadscha**.

MİKA, lat. **mica** (ufacık, bir tutamcık, ufak oda)dan **mika**...
Anadolu türkçesine itl. **mica** (mika) dan geçti...

MİKROP, gr. **mikros** (ufak) ile **bios** (dirim)tan **mikrop**...
Fr. **microbe**, itl. **microbo**, isp. **microbio**.
Anadolu türkçesine, fr. dan, bilimsel kavramların aktarılması sonucu geçti.

MİLLET, ar. **millet** (din, şeriat)ten **millet**...
Gerçek anlamı: yazılmış, düzenlenmiş olan. Bir inanca, bir dine bağlı topluluk. (Ter. Kam.)... Tr. **ulus, budun**...

MİMAR, ar. **umr** (bayındır olma, dayanma, gelişme, uzun süre yaşama)dan **mi'mar/mimar**...
Kök anlamı: bayındır kılan, geliştiren, uygarlaştıran, uzun süre yaşatan, ar. **i'mar eden**, düzenleyen... **ma'mur, mamure, imar, tamir, umran** hep **umr** kökünden...

MİMİK, gr. **mimos** (öykünen, başkasının yaptığını yapan, taklit eden)tan **mimikos**, lat. **mimicus** (öykünmeyle, taklitle ilgili olan), fr. **mimique**, tr. **mimik**...
Kök anlamı: birinin yaptığını yapma özenti, öykünüş, ar. **taklit**...

MİMOZA, lat. **mimosa** (bk. **Mimik**)dan **mimoza**...
Tr. **küstümotu**... Doğal yapısı gereği ışığın, ısının etkisiyle değişik durumlara girmesi nedeniyle... Kökeni gr. dir.

MİNARE, ar. **nûr** (ışık)dan **minare**...
Kök anlamı: ışıyan, ışık saçan, ışıklı. Belli günlerde ışıldaklarla, mumlarla donatılıp aydınlatılması nedeniyle.

MİNE, fars. **minâ** (cam, şarap şişesi, billur)dan **mine**...
Türkçede anlam değişikliğine uğradı: İnce, parlak oya, dişlerde mine denen dayanıklı kat, saat kadranı, kimi nesneler üzerine çekilen boyalı sır...
Mineci, mineçiçeği, minelemek, mineli...

MİNTAN, fars. **nîm** (yarım) ile **ten** (gövde)den **nîm-ten** (gövdenin yarısını örten kaplayan) - **nimten/mintan**...
Tr. **gömlek** (**gön**/deri ile **lek** ekinden **gön-lek/gömlek**... Halk ağzında **işlik** (gömlek, mintan)...

Gideyirum düğune
Yama vur işluğume
E gız aldama beni
Yazukdur gençluğume
— Dursun Yavuz —

MİS, fars. **misk** (ceylanın göbek derisinden çıkarılan kokulu sıvı)ten **mis**...
Eski bir söylentiye göre; Asya'da yüksek dağlarda yaşayan bir erkek ceylanın göbekderisi altından çıkarılan güzel kokulu sıvı. **Misk ahusu, misk ceylanı.**

MİSAFİR, ar. **sefer** (yolculuk, geçme)den **müsâfir/misafir**...
Yolcu, yoldan gelen, giden. Tr. **konuk.**

MOLA, itl. **molla** (dur, bırak)dan **mola** (durma, bırakma, dinlenme.).
Mollare (durmak, gevşetmek, yumuşatmak), **morare** (durmak, dinlenmek, bırakmak) lat. - itl. kökenli sözcükler.
Fars. **mûliden** (durmak), **mûl** (dur, bırak), **mûlâmûl** (dur dur). Alm. **ausruhen**, fr. **halte, pause**, ing. **repose, rest**, isp. **pausa, parada**, ar. **vakfe, rahat**, tr. **durma, dinlenme.**

MOLOZ, rum. **molos** (yığın)tan **moloz**...
Lat. **moles** (yığın). Tr. **döküntü**...
Molozlaşmak, molozluk sözcükleri yerine anlamda da söylenir. **Molozun biri** (işe yaramaz, anlayışsız kimse)...

MORUK, erm. **moruk** (sakal)tan **moruk**...
Yaşlı, kocalmış, ağarmış erkek. Ar.

merk (kocalmış, tüyleri kavşamış kurt. Ter. Kam.), **muruk** (ereği delip geçen ok, Ter. Kam.), erm. **moruk** (sakal, ML.).
Halk ağzında: **moruk** (bir diken türü, leylâk, erguvan çiçeği, hayvanların kar altından eşip çıkardığı kuru ot, sazlıkta biten mavi çiçekli bir ot. SDD. Bu sözcüklerin, **mor** rengiyle bağlantısı olasıdır.).

MOTOR, lat. **movere** (devinmek)den **motor** (devinen), fr. **moteur/motor**...
Kök anlamı: devinen, kendi kendine işleyen, çalışan, kımıldayan...
Sanskr. **mivati** (deviniyor), alm. **Motor**...

MOZAİK, gr. **mousa** (kır perisi)dan fr. **mosaique/mozaik**...
Sanskr. **mânyate** (o düşünüyor)dan gr. **meno, menos, mousa**, lat. **musa**, fr. **mosaique**, (RGH.)...

MUAMELE, ar. **amel** (iş)ten **muamele**...
Kök anlamı: işleme, iş görme, işi yürütme, çalışma. Anlam genişlemesiyle **işlem**.

MUAMMA, ar. **amâ** (görmezlik, körlük) dan **muamma**...
Kök anlamı: körlük, bilgisizlik, yağmur bulutu. Ar. **a'ma** (kör) ile eşkökenli. Anlam genişlemesiyle, **karışık iş, bilinmezlik, bilmece**...

MUAYENE, ar. **ayn** (göz)den **muayene**...
Kök anlamı: gözle bakıp inceleme, gözleme, gözlemleme, gözle araştırma.

MUHABBET, ar. **hubb** (sevgi, sevme)dan **mahabbet/muhabbet**...
Sevgi etkisiyle duyulan yakınlık...
Muhabbetçiçeği, muhabbetkuşu...

MUHABERE, ar. **haber** (bk.)den **muhabere**...
Karşılıklı olarak bilgi alıp verme, haberleşme.

MUHAKEME, ar. **hükm** (bk.)den **muhakeme**...
Kendi kendine yargıda bulunma, ölçüp biçme, yargılama, düşünüp taşınma, tr. **usavurma**...

MUHAKKAK, ar. **hakk** (bk.)tan **muhakkak**...
Doğrulanmış, araştırılıp doğruluğu, gerçekliği ortaya konmuş, kesin, kuşkudan uzak, eksiksiz.

MUKAVVA, ar. **kuvve** (sağlamlık, dayanıklılık, güçlülük, **kuvvet**)den **mukavva** ...
Kök anlamı: kavi (dayanıklı, sağlam, güçlü, sıkı) duruma getirilmiş, sıkıştırılmış, katılaştırılmış...

MUM, fars. **mûm** (mum)dan **mum**...
Mumboyası, mumcilası, mumcu, mumçiçeği, mumlamak, mumlaşmak, mumlayıcı, mumluk...

MUMYA, fars. **mûmiyâ** (mumya)dan **mumya**...
Kök anlamı: bütün acıları, sızıları, sayrılıkları giderdiğine inanılan, büyülü bir em, bir nesne... Bu büyülü, güçlü emle, ölüyü koruyan, yaşamını sürdürmeye, kötü cinleri yanına sokmamaya yarayan işlem...
Alm. **Mumie**, fr. **momie**, itl. **mummia**, isp. **momia**...
Mumyalamak, mumyalaşmak, mumyalatmak...

MUNTAZAM, ar. **nizam** (dizi, inci dizisi, düzen, ölçü, uyum, uygunluk)dan **muntazam**...
Düzenli, uyumlu, ölçülü, dengeli, arka arkaya dizilmiş, sıralanmış...

MURDAR, fars. **murdâr** (pis, kirli)dan **murdar**...
Halk ağzında **mundar**...
Murdarilik...

MUSİKÎ, gr. **musa**'dan (bk. Müzik)...

MUSLUK, ar. **maslâk** (akarsu, durmaksızın akan)tan **musluk**...
Maslâk (suyolu, suyun biriktiği büyük kuyu, hazne, yalak)...
Muslukçu, muslukçuluk...

MUŞAMBA, ar. **şem'** (mum)dan **muşamma** (mumlanmış) - **muşamba**...
Mumun eritilerek bir dokuma üzerine dökülmesi, dokumanın eritilmiş muma batırılması nedeniyle.

Gemi gelur lambali
Lambali muşambali
Öyle bir yar almali
Bi zaman yaşamali
— Kar. —

MUŞMULA, gr. **mespilon** (döngel)dan **muşmula** (tr. okunuşuyla).
Anadolu türkçesine, Anadolu'da konuşulan, rumca aracılığıyla, ağız değişikliğine uyarak geçmiştir.
Alm. **mispel**, lat. **mespilum**, ing. **medlar**, fr. **néfle**, isp. **nispero**, itl. **nespola**, fars. **ezgil**, ar. **meşmelâ**.
(Tr. ye ar. dan geçtiğini söyleyenler varsa da doğru değildir, ar. ya Anadolu'dan girmiştir.).

MUŞTA, fars. **muşt** (yumruk)tan **muşta**...
Ar. **muşta** (tarak, saç tarağı).
Muştalamak (muşta ile vurmak, yumruklamak. Muşta denin ele takılan dövme aracı ile vurmak.)...

MUTFAK, ar. **tabh** (kaynatma, pişirme) tan **matbah/mutfak**...
Ar. **matbah** (yemek pişirilen, sayrılık için özel em kaynatılan yer, kaynatma yeri, pişirme yeri)...
Mutbah-matbak-mutbak/mutfak...

MUVAFFAK, ar. **vefk** (uyma, uygunluk, uygun gelme)ten **muvaffak**...
Kök anlamı: uyan, uygun gelen, uygun düşen. Anlam genişlemesiyle başarmış, başarılı olmuş, istediğini yapmış kimse. **Muvaffakıyet, muvaffakıyetli, muvaffakıyetsiz**...

MUVAKKAT, ar. **vakt** (süre, zaman, vakit)tan **muvakkat**...
Kök anlamı: süresi belli, belli bir süreyle sınırlı, süresi kesin, geçici...

MUZ, ar. **mevz** (muz)dan **muz**...
Arapça **mevz** (m-v-z) sözcüğünün yanlış okunuşu sonucu **mevz**'den **muz**...

MÜDÜR, ar. **devr** (dönmek, döndürmek) den **müdir/müdür**...
Kök anlamı: döndüren, çeviren, deviren. Anlam genişlemesi ile **bir işi yöneten kişi**.
Daire, idare, devir, devvâr (dönen) bg. eşkökenli...

MÜREN, moğ. **müren** (ırmak, akarsu, ar. **nehr**)den **müren**...

MÜŞTEREK, ar. **şirk** (ortak)ten **müşterek**...
Ortak olunan, ortaklaşa...

MÜŞTERİ, ar. **şira'** (satın alma, satın alınma)dan **müşteri**...
Kök anlamı: satın alan, satın alıcı, alıcı...

MÜZE, gr. **mousa** (musa, kır perisi, kır tanrısı)dan lat. **museum**, fr. **musée/müze**...
Sanskr. **mânyate** (o düşünüyor)den gr. **mouse** (düşünen), lat. **musa**... bunlardan **müze, müzik, mania, mann** (RGH).. (Bk. **Mozaik**)...

MÜZİK, gr. **mousa** (musa)dan fr. **musique/mszik**...
Kök anlamı: **mousa** (musa) denen kır tanrılarının yaptıklarıyla ilgili olan. Kırlara esenlik, mutluluk yayan **mousa** (lat. **musa**) ile bağlantılı, ona değgin... İlkçağ söylencelerine göre **musa** adıyla anılan topluluk kırlarda, ağaçlıklarda çalgılar çalar, türküler çığırır, ortalığı mutlu, esen kılarlardı...
Ar. **musıkî** sözcüğü de **müzik** ile eşkökenlidir...

N

NACAK, fars. **neçek** (balta)ten **nacak** (balta).

NADAS, rum. **neate** (dinlenmeye bırakılan yer, ekilmeyen toprak)den **nadas**...
Anadolu'da konuşulan rum.da geçer **neate/nate/nata/natas/nadas** (Arap yazılarıyla **natas** yazılır).

NAFAKA, ar. **nafk/nafaka** (geçimlik)dan **nafaka** (geçinmek için gerekli olan gelir, yeterli nesne).

NAFTALİN, fr. **naphtaline** (ok. **naftalin**) den **naftalin**...
Anadolu türkçesine fr.dan geçmesine karşılık, kökü Doğu dilleridir. (Bk. **Neftyağı**).

NAL, ar. **n'al** (oturulacak yer, ayakkabı, nal)den **nal**...
Fars. **n'al**. **Nalcı** (nal yapıp satan), **nallamak** (hayvanın ayağına nal çakmak).

NALBANT, fars. **nâlbend** (nal çakan, hayvanı nallayan)den **nalbant** (nal çakan, hayvanın ayağını nallayan). **N'al** (nal), **bant** (bend/bağlayan, tutturan, bağlayıcı).

NALBUR, ar. **n'al** ile fars. **ber** (yapan, eden)den **nalber/nalbur** (demirden yapılmış yapı gereçleri satan kimse).

NALÇA, ar. fars. **n'alçe** (küçük nal, ayakkabının altına çakılan ufak, ince demir).

NALDÖKEN, ar. **n'al** (nal) ile tr. **döken**'den **naldöken** (hayvanların nallarını sökecek nitelikte taşlı, çakıllı, yürünmesi güç, sapa yer, yol.). Anadolu'nun kırsal kesimlerinde **naldöken** diye anılan yerler vardır.

NALIN, ar. **nâlin** (yalnız yunakta giyilen odundan ayaklık)den **nalın**.

NAM, fars. **nâm** (ün, san, ad)dan **nam** (ün, ad, san, soyadı).
Anadolu türkçesine yazın yoluyla geçti.

NAMAZ, fars. **nemâz** (saygı, birine iş görmek, yardım etmek, hizmet), tr. **namaz** (Tanrı'ya kulluk için yapılan işlem), ar. **salât**.

NÂME, fars. **nâme** (mektup)den **name** (eskiden mektup, anlamında geçerdi).
Os. **buyruk**, tr. **biti**, os. **mektup**.

NAMERT, fars. **nâmerd** (erkişi olmayan, alçak, yitilikten yoksun), **namert** (alçak, güvenilmez kişi, dönek, soysuz).
Fars. **nâ** (olumsuzluk bildirir), **merd** (erkişi, yiğit, erkek), **nâ-merd** (erkeğe yakışmayan bg.), **namert**.

NAMUS, gr. **nomos** (yasa, düzen, kural) tan ar. **nâmûs**, tr. **namus**.
Ar. ya, ortaçağda, gr. den çeviri yoluyla geçti.

NANE, ar. **na'nâ** (nane)dan **nane**.
Fars. **nân** (ekmek)dan türeyen **nâne** (ekmek) ile benzerliği varsa da ilgisi yoktur. Alm. **minze**, fr. **menthe**, lat. **mentha**, isp, **menta**, itl. **menta**, gr. **minthos**, ing. **mint**.

NANERUHU, ar. **nâne** ile **ruh** (yel, soluk, öz)dan **nâneruhu** (naneden çıkarılan bir koku).

NANEŞEKERİ, ar. **nane** ile **şeker**'den **naneşekeri** (naneruhu denen güzel kokulu sıvı karıştırılarak yapılan şeker).

NANKÖR, fars. **nân** (ekmek) ile **kûr** (kör)dan **nankör** (ekmeği bile görmeyen, öylesine gözü görmez, içikara kimse).

NAR, fars. **nâr** (nar denen yemiş)dan **nar**.
Ar. **rummân**, fr. **grenade**, alm. **granadapfel**, isp. **granada**, lat. **malum granatum**.
Batı dillerine, Gırnata devletini kuran müslümanlarca götürülüp yetiştirildiğinden **Gırnata** ilinin adıyla anılır.

NARA, ar. **na're** (çığlık, yüksek ses, bağırma)dan **nara**.
Halk ağzında **türkü** anlamına da söylenir.

NARGİLE, fars. **nargil** (hindistancevizi) den **nargile**.
Eskiden **nargile**, **nargil**, ar. **narcil** denen hindistancevizi kabuğundan yapılırdı, **nargile**'nin bu adla anılması yapıldığı nesneden dolayıdır.

NASIL, tr. **ne** ile ar. **asl** (soy, kütük, sağlık)dan **ne-asıl/nasıl** (ne durumda, ne soydan, ne biçimde). Tr. **nice**, **nite**.
Nasılsın/nicesin, **nitesin**.

NASILSA, tr. **ne**, ar. **asl**, tr. **ise/ne asıl ise/nasıl-ise/nasılsa**.
Niceyse (nice ise), **niteyse** (nite ise).

NASIR, ar. **nâsûr** (basur memesi, fistül) dan **nasır** (ağız değişikliği nedeniyle, uzun okuyuşta kısalma **nâ/na**, **sür/sır-nasır**.
Nasırlanmak, **nasırlaşmak**, **nasırlı**...

NASİP, ar. **nasb** (üleş, bölüm, pay)dan **nasib-nasip** (bir kimseye üleşmekte düşen nicelik). Ailam genişlemesiyle **alınyazısı**, **yazgı** gereği olacak olan.

NASRANİ, ibr. **nasıra** (bir ilin adı)dan, ar. **nasrani** (Nasır ilinden olan, **Yahudi**). Sözcüğün kökünde yerme, küçümseme anlamı yoksa da, aşırı dinciler, yorum yoluyla böyle bir anlam çıkarırlar.

NAVLUN, gr. **navlon** (yolluk, gemiye ödenen gider)dan **navlun**.
Sözcüğün kökü gr. navs (gemi)dir. Anadolu türkçesine, Anadolu'da konuşulan rum. yoluyla geçen **navlun** sözcüğü yalnız denizcilikte kullanılır.

NAZ, fars. **nâz** (istemez görünme, yapmacıklı)dan **naz** (istemez gibi görünmek, yapmacıklı davranış, çekingen tutum).
Nazlanmak, **nazlı**...

NAZİK, fars. **nâzük** (ince, saygılı, ölçülü davranan, güzel, uyumlu), **nazik**.
Os. da geçen **nezaket** sözcüğü fars. **nâzük**'ten ar. ya göre türetilmiştir.

NEBAT, ar. **nebt** (yerden bitme, topraktan çıkma)ten **nebât** (yerden biten, topraktan çıkan), **bitki**.

NEFTYAĞI, rum. **naphte** (sakızlı, ziftli sıvı) ile tr. **yağ**'dan **naftyağı-neftyağı**.
Anadolu türkçesine fars. dan geçti. Batı dillerine, önce gr. ye Arap-Fars dillerinden geçen **neft** sözcüğü **naftalin**'in de kaynağıdır.
Neft (**naphte**), petrolden, çamlardan başka ağaçlardan sızan yapışkan, sakızlı, ziftli, yoğun sıvıya denir. Naftalin denen nesne de bu tür sıvılardan çıkarılır.
Alm. **naphteöl** (neftyağı), **naphte**, isp. **nafta**, itl. **nâfta**, lat. **naphtas**, fars. **neft**, ar. **nift**.

NEREDE, tr. **ne arada**'dan **nerede**. **Ne ara/ne(a)r(a)e/nere**, **e-a** seslerinin birbirini eritmesiyle.
Nereli-ne ara-li/ne(a)r-a/e-li/ne-re-li/nereli. **Ne araya/ne-re-ye**...

NERGİS, es. an. **narkissos** (kırlarda dolaşan gizli güçlerden birinin adı)tan fars. **nergis**, tr. **nergis**.
Grek dilinde ss sesi yoktur, Anadolu dillerinden geçmedir, bu yüzden **narkissos**'un gr. olduğu söylenemez.
Fr. **narcisse**, alm. **narzisse**, isp. **narciso**, itl. **narciso**, fars. **nergis**, ar. **nercis**, lat. **narcissus**, ing. **narcissus**, gr. **narkissos**.
Eski Türk yazınında (Divan yazınında) güzelin göz'ü olarak işlenmiş, çok uygun bir kavramdır.

NESİL, ar. **nesl** (kuşak, belbağı, döl, soy) dan **nesil** (soy, kuşak).
Anadolu türkçesine yazın yoluyla, anlam değiştirerek girmiştir. ar. **bele bağlanan bağ**, **belbağı** anlamındadır, bu anlamda **kuşak** (bele sarılan kuşak) karşılığıdır.

NEŞE, ar. **neş'e** (yeniden doğma, yeniden ortaya çıkma)dan **nese** (sevinç, kıvanç, gönlünce olma, eğlenme). (Bk. **Menşe**)..
Neşelendirmek, **neşelenmek**, **neşeli**, **neşesiz**, **neşesizlik**...
Neş'e, **neş'et**, **menşe** eşkökenlidir, **neş'e**'ye yüklenen anlam genişleme yoluyladır. Doğmaktan, ortaya çıkmaktan dolayı duyulan sevinç nedeniyle.

NEZLE, ar. **nüzûl** (inme, düşme, indirme) den **nezle**.
Birdenbire gelen soğuk algınlığı. (Burnun süreklice akmasına yolaçtığından bu adı alsa gerek). E. tr. **tumağı**, **tumağ**, halk dilinde, gene ar. bir sözcükle **zükâm** (ar. **zükkâm**'dan) denir.

NİÇİN, tr. **ne** ile fars. **çûn**'den **ne içün-niçün/niçin**.
Cûn sözcüğü fars. **nitekim**, **neden**, **ne yolla**, **bundan dolayı** bg. değişik anlamlara gelir. Divan yazınında **çûn** olarak geçer. Günlük dilde **ne-çûn/ne içün/niçin** biçimine girerken ses değişikliğine uğradı.

NİNNİ, tr. **ninni** (doğaya öykünmeden olusan ses.), **nenni**, **ninni**.
Aşağı yukarı başka dillerde de böyle-

dir: gr. **nenia**, lat. **noenia**, çocukları uyutmak için söylenir. Latin ozanı **Ennius'un** koşuklarında, **olmaz, değil** anlamında geçiyorsa da başka yazarlarda, bu anlamda, pek kullanılmamış. Sözün kökünde yeralan **no** sesinde **olmaz, değil** gibi olumsuzlama anlamı vardır, **Ennius** bu kök anlamını gözönünde tutarak koşuğa geçirse gerek. Eski Türkler'de **nenni, ninni** yerine **balubalu** dendiği de biliniyor (Kaş.).

NİŞAN, fars. **nişânden** (dikmek, belirlemek, im koymak)den **nişân/nişan** (belirleyen, diken, imleyen), ayrıca **belirti, im, iz** bg.

NİSANLAMAK, fars. **nişan** ile tr. **la-mak** eklerinden **nişanlamak** (nişan koymak, im koymak, belirlemek, iz bırakmak), **belli bir yöne yönelmek (nişan almak**, atışlarda). **Evlenecek kimselerin** parmaklarına yüzük takmak.

Nişanlanmak (karşılıklı olarak birbirine im koymak, anlaştıklarını göstermek için yüzük alıp vermek.).

NİŞASTA, far. **nişaste** (buğday unu özü) den **nişasta.**

İran'da, çokluk, tatlı yapmak için kabuğu çıkarılmış buğdayın, unu ince elekten geçirilir, ona **nişasta** denir. Anadolu türkçesine, İran'dan gelenlerce getirilmiş, yayılmıştır. Halk dilinde buna **ince un** da denir.

Nişastayım nişasta
Ben bi kalayli tasta
Livera çöllerinde
Ali'm yatuyi hasta
— Fatma Abla —

NOHUT, fars. **nehûd** (nohut denen yemeklik bitki)dan **nohut.**

Uy. **nukut** diye geçerse de tr. değildir.

NOM, soğ. **nom** (yasa, kural, koşul)dan **nom** (töre, düzen, inanç, kutlu, yasa). Gr. **nomos** (yasa, kural, düzen, koşul). **Nomçı** (yasacı, Uy.), **nomlamak** (kutlamak, öğüt vermek), **nomluğ** (yasaya uygun, durala dayalı).

NÜFUS, ar. **nüfûs** (**nefs**'in çoğ.)dan **nüfus.**

Gerçek anlamı **nefsler**, tek tek diriler, **soluklar, yeller** (soluk alıp verirken ciğerlere girip çıkan yel). Tr. de anlam genişlemesiyle: **bir yerde yaşayan bireyler topluluğu.**

Nüfus kütüğü (tek tek bireylerin yazılı oldukları kütük). **Nefs** (bireyin kendi özü, tek kişi). **Nefs** (kişinin doğal eğilimlerinden oluşan bütün. **Nefsine egemen olmak**/kendini tutmak, tutkularını önlemek).

O

OBA, es. tr. **oba** (düz yer)dan, **oba**, anlam genişlemesiyle, **konar-göçer** topluluk, **göçebe** (Bk.). «Bugün Koçoğlu obası yayladan indi.»

Ar. **aşiret** karşılığı da söylenir.

OBUR, fars. **evbâr** (ye, yut)dan **obur** (çok yiyen, ne bulursa yiyip doymayan). Fars. **evbâriden** (yiyip yutmak, doymazcasına yemek)den **evbâr**, tr. de **obur.** **Obur**'un es. tr. **opmak**'tan geldiği söyleniyorsa da yeterli kanıt yoktur. Eski Türk sözlüklerinde **obur** yoktur (Kaş., İb. Mh., Uy., Kit.). **Opmak/öpmek** (ağzını höpürdeterek yemek) **obur**'la bağlantılı olmasa gerek.

OBURLAŞMAK, fars. **evbâr/obur**'dan **obur-laş-mak/oburlaşmak** (obur olmak). Tr. **laş-mak** ekleriyle: **yoğun-laş-mak/yoğunlaşmak, kalın-laş-mak/kalınlaşmak** (kalın olmak)...

OCAK, es. tr. **od.** (ateş)tan **odak/ocak** (ateş olan yer, ateşlik).

Oçak, ocak sözcükleri es. tr. de yaygın. **Od/oç/oc** kökünün sonuna gelen **ak** (yer bildiren ek) önceleri **ag/ağ** biçiminde. **Odag-odağ/oçağ-oçağ/ocag-ocağ**, en sonra **ocak, g-ğ-k** seslerinde dönüşme.

Ocak (ateş yakılan yer olması nedeniyle), **ev, yuva** anlamında da söylenir. **Yeniçeri Ocağı, baba ocağı** bg.

Ocakçı, ocakçılık, ocaklı, ocaklık...

OD, es. tr. **od** (fars. **ateş**)tan **od** (bk. **Ot**).

ODA, es. tr. **otag/otağ** (**od** yanan yer, ocak bulunan yer)dan **ota/oda** (oturulan, yatılan yer, yatak odası, konuk odası).

Fars. **çader/çadır** karşılığı söylenen **otağ** sözcüğünün kökü **od/ot** (fars. **ateş**)tur, sondaki **ag/ağ** ekiyle **ot-ag/otağ** (çadır), konak yeri. Eskiden, ovalarda kurulan büyük çadırlarda ocak vardı, ateş yakılırdı. Osmanlılarda **otağ-ı humayun** (padişah çadırı), **Yeniçeri otağı** (Yeniçeri çadırı) vardı. (Bk. **Otağ, Ocak.**) **Odabaşı, odacı, odacılık, odalık**...

ODAK, tr. **od** (ateş) ile **ak** (yer bildirme eki)tan **od-ak/odak** (yanma, yansıma yeri). Yeni türetilmiş sanılan bu sözcük **otak** (otağ) biçiminde, tr. de vardı (Bk. **Otağ**), ar. **mihrak** (yanma yeri, **yanma** anlamına gelen **haraka**'dan **mihrak/ocak.**).

ODAKLAMAK, tr. **odak**'tan **odak-la-mak/odaklamak** (bir nesneyi yanma, yansıma yerine getirip yerleştirmek, odağını bulmak).

ODALIK, tr. **oda** (bk.)dan **oda-lık/odalık**.. Odada, özel olarak yatılan yerde, saklanan kadın, **oynaş**, ar. **câriye**. es. tr. **yinçü** (Kaş.), **yinçge kız, yinçke kız** (odalık, cariye. Kaş.)..

ODUN, es. tr. **od** (ateş)dan **od-un/odun** (odta yanan, ocağa konan).

Un ekiyle **oynamak**'tan **oy-un/oyun**, Hun'dan **koy-un/koyun** (Hun/kun bağlantısıyla **Hun** Türklerinin besledikleri hayvan anlamında).

Otunğ/odunğ/odun (Kaş.). Es. tr. **otunğ/odunğ** sözcüklerinin başka bir anlamı da **saygısız, suçlu**'dur.

Odun'dan:

Oduncu, odunculuk, odunkömürü (odunun yakılmasından elde edilen kömür), **odunlaşmak** (bitkilerde dokuların katılaşarak odun niteliği kazanması. Saygısızlaşmak).

OF, tr. **of**, doğal seslere öykünmeden, başka bir kaynağı yoktur.

OFİS, fr. **office** (iş, görev)den **ofis.**

Sözcüğün kökeni: lat. **officium** (iş, görev, ödev)dur, **opus facio** (iş yapmak. **opus/iş, facio/yapmak**) - **opifacium - officium.**

OĞAN, es. tr. **oğ** (doğurma, doğma, yaratma bildiren kök)dan **oğ-an/oğan.**

Kök anlamı: yapan, yaratan, doğuran, ortaya koyan)...

Bu sözcüğün **oğ-gan** olması dilin yapısına uygun geliyor, bir **g** sesi düşebilir. Nitekim **oz-gan/ozan** sözcüğü de öyle.

OĞLAK, tr. **oğul** ile **ak**'tan **oğulak/oğlak**...
Oğul (yeni doğan, yavru), **ak** küçültme bildiren ek, **oğul-ak/oğlak** (küçük, yavru, yavrucuk). Halk ağzında, genellikle keçi yavrusuna **oğlak** denir. Ancak, arıların çoğalması, ayrı bir kovan dolduracak niceliğe ulaşmasına da **oğul vermek** (arı oğul verdi) denir. **Oğul balı** (ilk bal veren arı, büyüyüp bal verecek duruma gelen yavru arının verdiği ilk bal).
Oğlan yatağı (kadının döl yatağı). **Oğlakman** (bir yaşındaki oğlak), **oğlaman** (bir yaşına bastıktan sonra yavrulayan koyun, keçi). **Oğ** kökü, **doğurma** eyleminin de kaynağıdır. **Kız oğlan kız** (anasından doğduğu gibi olan, erkekle birleşmemiş kız, ar. **bâkire/el** değmemiş) deyiminde de **doğduğu gibi duran** anlamı saklı.

OĞLAN, tr. **oğul-an/oğlan** (erkek çocuk). Sözün kökü: **oğ** (doğurma, ortaya getirme, yaratma eylemlerini içerir). **Oğ** köküne gelen **ul** ekiyle **oğ-ul/oğul** (doğan, doğmuş olan). Kadının doğurucu üyesine, dölyatağına da **oğulcuk** (doğurucu yer, **çocukluk**, Doğu Karadeniz kıyılarında **uşaklık** denir.).

OĞUL, tr. **oğ** (doğurma, ortaya getirme anlamlarını içeren kök)dan **oğ-ul/oğul** (doğan, yeni doğan, yavru, çocuk).
Ul eki, **durmak**'tan **dur-ul/durul** (tortu. **durulmak**'tan değil), **kızmak**'tan **kız-ıl/kızıl**...
Oğulbalı, oğulotu...

OKKA, ar. **ukke** (okka, dörtyüz dirhem) den **okka**.
Eski bir ağırlık ölçüsü. **Okka döğmek** (ağır gelmek, ağırbaşlı olmak), **okkalı** (ağırbaşlı, etkili), **okka çekmek** (tartıda ağır gelmek).
Okkalamak, okkalanmak, okkalatmak...

OKKALAMAK, ar. **ukke** (okka) ile tr. **lamak** eklerinden **okkalamak** (birini ağırlamak, gönlünü yapmak).
Yabancı sözcüklere tr. ekler getirerek eylem türetme: **kiralamak** (kira'dan), **paklamak** (pak/temiz'den), **hesaplamak** (hesab'dan)...

OKLAVA, tr. **ok**'tan **oklağu-oklağı-oklavı-oklava** (ok'lama aracı. Bir işin ok, ya da oka benzer bir araçla yapılması nedeniyle, **oklava**).
Bilemek'ten **bilegü-bileğü-bileği** (bileme aracı). **Ğ/V** dönüşmesi: **öğünmek/övünmek, öğmek/övmek, göğermek/göver-mek**. Öte yandan **belgü/belge**(**ü/e** dönüşmesi).
Oklava'ya **oklağaç** da deniyor (...**oklağı ve oklağaç dedikleri ağaçtır ki anınla yufka ekmek yazarlar**, Tar. Söz.).

OK, es. tr. **ok** (**og/oğ** gibi olma, doğma, doğurma bildiren kökle bağlantılı)tan **ok**...
Yayla ereğe atılan **ok**, arabanın kuruluşunda bulunup düzeni sağlamaya yarayan **ok**, tarla sabanında kullanılan **ok**...
Türk dilinde birçok sözün kökeni, kimi adların kaynağı, kimi boyların adı **Sol-ok** (bir topluluk), **Ok-uz** (Oğuz, bir varsayıma göre)... **ok** (Kaş., Uy., İbm.)... Hit. **yukan** (boyunduruk), alm. **Joch** (boyunduruk), fr. **joug** (boyunduruk), sanskr. **yukam** (boyunduruk), gr. **zugon** (boyunduruk) lat. **jugum** (boyunduruk), isp. **yugo** (boyunduruk), itl. **giogo** (boyunduruk), ing. **yoke** (boyunduruk), fars. **yûğ** (boyunduruk), got. **yuk**, es. alm. **Juh, joh**...
Ok-jug-jog-yuk bağlantısı (**j** sesinin **y** okunuşu gözönünde tutularak, hepsi **yuk-yok** biciminde). Türk dilinde, basta gelen **y** sesinin, cokluk, düstüğü düsünülürse: **yigne/iğne, yinçgü/incü-inci, yingek/inek** bg...
Okçu, okçuluk, okluk, okyılanı, araba-oku, saban-oku bg... türetmeler.

OKSAMAK, tr. **oğ/ok** (dokunma, elini sürme, sıvazlama bildiren kök)dan **oğ-ş-a-mak-oğşamak/oksamak**...
Bu kökten, **oğmak oğusturmak, ovmak** eylemleri türedi. **Ok/og/oğ** kökünde **k-g-ğ** ses değişmesiyle. Anadolu halk ağzında: **oğşamak** (oksamak)... Ortadaki **ş** sesi de, **kav**'dan **kav-ş-a-mak/kavşamak, koğ-ş-a-mak/koğşamak** bg... sürekli türetim...
Oksanmak, okşantı, okşatmak...

OKTAY, es. tr. **ögeday** (ünlü, sanlı)dan **oktay**.
Es. tr. **öge/öğe** (ün, san) **dey/dal** (lı, li, lu, lü eklerine karşılık, moğ. dan), **ögedey/ögeday/oktay. D/t** dönüşmesi: **ot/od** (ateş), **otun/odun, otağ/oda** bg. **G/k** dönüşmesi: **uçmağ/uçmag/uçmak** bg.

Tr. de **o, ö, k, g. t, d, s, z** bg. seslerinde değişme, dönüşme süreklidir.

OKUL, tr. **okumak** (bk.)tan **ok-ul/okul**...
Köke gelen **ul** ekiyle söz üretme: **oğ-ul/oğul, koş-ul/koşul** (Kır. **koşul-taşıl/karışmış, karışık**), **yumul yumul** (halk ağ,).

OKUMAK, es. tr. **okımak** (söylemek, çağırmak)tan **ok-u-mak/okumak**.
Anlam genişlemesiyle **yazıyı** okumak, **okumak** eyleminde kendi kendine çağırmak, **söylemek** anlamı saklı. Anadolu halk ağzında **oku** (çağrı, ar. **davetiye**), **okuma** (düğüne çağırma), **okucu** (düğüne çağırmakla görevli kimse), **okuntu** (bir toplantı için gönderilen çağrı), **okunculuk** (düğüne çağırmak için gönderilen armağan), **okuşmak** (çekişmek, çıkışmak, karşılıklı olarak birbirine söyleyip durmak), **okuylu** (düğün çağrısı).
Okuma, okumuş, okumuşluk, okunaklı, okunmak, okuntu, okunulmak, okunuş, okur-yazar, okuryazarlık, okutmak, okutman, okutulmak, okuyucu, okuyuş...

OL, tr. **ol** (oluş, doğuş, gelişme, varlık, değişme, düzen, kurum bildiren kök) dan **ol**...
Aldığı eklerle anlam genişlemesine uğrayan, birçok kavramın, eylemin türetilmesine yarayan **ol** kökünün ağız ayrılıkları ile ilgisi yoktur. Bu kök için **ul, ül, öl, il, ıl** biçiminde bir dönüşmenin sürekliliği de sözkonusu değildir. Değişmede başlıca etken olan ağızlar, köke bilinen anlam dışında, yeni bir içerik kazandırmaya yöneliktir. Asya türkçesinde **ol** kökünün **bol** ile eşanlamlı olduğunu gösteren sözcükler vardır: **bolmak** (olmak, Kaş., Uy.), ancak **b** sesinin **ol**'un önüne gelişini, başlangıçta kökün **ol** değil **bol** olduğunu gösterecek kesin bir kanıt yoktur, yorumlar da sorunun çözümüne yetmiyor (bk. **Olmak**)... Bir kimsenin çıkıp, **ol** kökünün başlangıçta **bol** biçimini taşıdığını ileri sürmesi, bu konuda, İ.S. VI. - VIII. yy. arası kaynakları kanıt diye göstermesi de yetmez.
Ol-bol kökünün, ağız ayrılıklarına dayanılarak; hangi biçimi ileri sürülürse sürülsün, sonuç değişmez, **bol**, boyuna kuşkulu durumunu korur. Hangi ağız ayrılığı kesin kanıt sayılacak? Hangi ağızın kaynak ağız olduğunu gösterir inandırıcı, tartışılmaz belgeler bulunacak? Türk dilinin yapısı, oluşumu, halk ağızları (büyük topluluk ağızları değil) incelenirse **ol** kökünün daha yaygın bir durumda bulunduğu anlaşılır. Nitekim **olmak** eylemiyle bağlantılı sözcüklerin **bolmak** biçiminde sergilenmediği görülüyor. Anadolu halk ağzında **bolaki** sözcüğünün **olaki** anlamını içerdiği sanılır, oysa **bolaki olur** biçimindedir bu deyim. Burada **bol** ile **ol** ayrı anlamları içerir, **bolaki** (ar. **muhtemel**, tr. **olası**), **olasıya** (oluruna, ar. **ihtimal**), **olayına** (olabilirliğe) bg...

Olayim olayina
Peştemal dolayina
Epeyim seni he gız
Gelusa kolayina
— Kar. —

dörtlüğünde **olayim olayina** / ne olabilirse öyle olayım, olacak neyse olsun, (eski deyişle, **hangi ihtimal varsa öyle olsun**) **ol** kökünün **bol** ile bağdaşmadığını gösteriyor, (**epeyim seni, eperum seni** biçiminde de söylenir.)...
Ol kökünün türevleri: **olabilir, olabilirlik, olacak, olagelmek, olağan, olağandışı, olağanlık, olağanüstü, olamaz, olanak, olanaklı, olanaksız, olanaksızlık, olanca, olası, olasılık, olay, oldukça, oldurgan, oldurmak, olgu, olgun, olgunlaşma, olgunlaşmak, olmadık, olmamış, olmayacak, olmazlı, olmazlık, olmuş, olu, olum, olumlama, olumlu, olumluk, olumluluk, olumsal, olumsallık, olumsuz, olumsuzluk, olunmak, oluntu, olur, olurluk, oluş, oluşma, oluşmak, oluşturmak, oluşuk, oluşum**... (bk. **Olmak**)...

OLGUN, tr. **olmak** (gelişmek, yetişmek) tan **ol-gun/olgun** (olmuş, yeterince gelişmiş, ilerlemiş).
Gun ekiyle eylemden sözcük türetme, tr.nin en yaygın işlemlerinden biridir: **dolmak**'tan **dolgun, solmak**'tan **solgun, yorulmak**'tan **yorgun, vurulmak**'tan **vurgun** (birine tutulmuş, gönül vermiş).
Olgunlaşma, olgunlaşmak, olgunlaştırmak, olgunluk...

OLMAK, es. tr. **olmak** (olmak, ortaya çıkmak)tan **(b)-olmak/olmak** (**b** sesinin düşmesiyle).
Eski Türk sözlüklerinde **olmak** yerine **bolmak** geçmektedir. Sözcüğün başlangıçta **olmak** mı **bolmak** mı olduğunu,

bugün, kestirmek kolay değildir. Tr.de **bol-bul-bal** kökü, anlam genişlemesiyle, boyuna değişmiş, ağız ayrılıklarına göre biçimlenmiştir. **Bol** kökü **oluş** bildirirse **bul, bal** köküyle başlayan sözcükleri açıklamak güçleşir, bunun karşıtı ise kolaylaşır. Söz kökü **bol** değil de **ol** olursa **bul, bal** gelişmesi ayrı bir yönde demektir.

Tr. **b.** sesi kalıcı değildir, dönüşgendir. **Barmak / varmak, birmek / virmek / vermek, birgi / virgi / virgü / vergi.** Öte yandan **b** sesi düşücüdür, **bolmak/olmak** örneği kesinse. **Bol/ol** kökünde **varlık** bildiren, **ortaya çıkış, doğuş** gösterenler eyleme dayalı bir anlam saklıdır. Bu nedenle **bolmak**/varolmak, ortaya çıkmak, doğmak, belli bir yerde bulunmak, yerkaplamak, yeri olmak, algı üyelerine (insanın duyu olanaklarına) verilmek, elle tutulur, gözle görülür bir olayı, bir eylemi dile getirmek gibi değişik durumların yansımasıdır. **B** sesinin düşmesiyle, bütün bu anlam topluluğu **olmak** eylemine aktarılmıştır. **Olmak/olımak**/doğmak, ortaya çıkmak, varlık niteliği kazanmak, somutlaşmak, bir durumdan başka bir duruma geçmek. **Olmağ/bulmağ-olmak-bulmak.** Öte yandan: **bu yıl ekin bol oldu** derken **ol** ile **bol** kökündeki anlam özdeşliği **ol**'da varolmaya, **bol**'da çokluğa dönüşüyor. **Ekin boldur** (ekin çoktur), **ekin oldu** (ekin vardır, ekin ortaya çıktı, varlık niteliğine büründü), **ekin oldu** (ekin gelişti, biçilecek duruma geldi, **olgunlaştı**). **Ol-bol** özdeşliğinde anlam aykırılığı. **Olgunlaşmak**'ta **gelişmek, daha iyi bir duruma gelmek, ilerlemek** anlamı saklı, **bol**'da varolanın çokluğu sözkonusu. İlkinde nitelik, ikincisinde nicelik var. Bütün bunlar, **ol** kökünün ne denli genişlemeye yatkın olduğunu gösterir, oysa bu özelliği **bolmak** eyleminde bulamıyoruz. Bize kalırsa **bolmak** sözcüğü sonradır, **olmak bolmak**'a dönüşmüştür. **Olmak / b-olmak / bolmak**, sonra yine **bolmak-b-olmak/olmak.**

Ol kökünün **o** sesiyle başlaması doğal bir yansımadır, **o** sesi doğaya öykünme sonucudur. **O**'dan **oooğğ-ooğ-ooğ (l)-ol** türeyişi doğaldır. Doğa olayları karşısında kişinin çıkardığı **o** sesinin bir oluşu bildirmesi, **olan**'ı yansıtması doğaldır. **Ol** kökünün türeyişinden sonra **ol-mak/olmak** biçimi, o biçimin gelişmesiyle **ol** kökünde anlam çoğalması olasıdır.

Alm. **sein** (olmak), fr. **être** (olmak) sanskr. **asti** (o'dur), gr. **esti** (o'dur), lat. **esse** (olmak), fars. **şoden** (olmak), gr. **vucud** (var olan).

Ol köküne **u, ı, a** seslerinin eklenmesiyle eylem türetimi sağlanır: **oluş, olış** es. tr), **olan, olay, olmak** bg.

Ol köküyle başlayan eylemlerin tek özelliği «oluş»u bildirmektir. Tr. de «var olmak» eylemini içeren en geniş kök **ol**'dur. (bk. **Ol**)..

Ol kökünün içerdiği **varlık** anlamından kaynaklanan, ancak ayrı ayrı eylemleri içeren, bu sözcüklerde başlıca değişim etkeni tr. nin verimli ekleridir. **Ol** kökü, Türk dilinin özel yapısı gereği, değişmiyor, köke takılan ekler, **ol** kökünün içerdiği anlamı, kökün yapısıyla bağdaşmasa bile, türlendiriyor. Değişmeyen tek konu, **ol** kökünün doğal yapısında dile gelen, **oluş** (varoluş) bildiren anlamdır. **Oldum** (ben oldum, ben var oldum, ben olgunlaştım, ben olanım bg.), **ol-dum** (**ol** köküne eklenen **d, u, m** sesleriyle bütünleşen, başka bir eylemden türeyen takı), **m** sesi birinci tekil kişi olan **ben** yerine geçmiş, böylece **ol** kökü **mak** ekinin değişik biçimiyle ayrı bir anlatım kazanmış. Bunun daha ilginç örneği eylemlerin çekiminde görülür:

Ben-im (eylem anlamı:		**ben oldum**)
Sen-sin	——	**sen oldun**
O-dur	——	**o oldu**
Biz-iz	——	**biz olduk**
Siz-siniz	——	**siz oldunuz**
On-lardır	——	**onlar oldular**

çekimdeki **im, sin** bg. sürüp giden takıların **irmek** ya da benzeri bir eylemden türediği biliniyor, ancak çekimde dile gelen anlam **olmak**'la bağlantılıdır...

OLMAZSA, tr. **olmaz** ile **ise**'den **olmaz-ise/olmazsa**, Asya türkçesinde **olımaz ise, olumaz ise** biçiminde.

İse, tr. **irmek** (olmak, ortaya çıkmak, varolmak, ulaşmak) eyleminden **idiyse/ise**, sonra **i** sesinin düşüşüyle **se, sa** (eklendiği sözcüğün ses uyumuna göre) **bilse, bulsa**). **Olmaz-sa, gelmez-se (olmaz ise, gelmez ise), değişerek olmasa, gelmese.**

Olmazsa (ortaya çıkmazsa, varlık alanına girmezse, varolmazsa.). **O olmazsa bu da olmaz** (iki nesne arasında birbirini gerektirme, koşullama, birinin varlığı ötekine bağlı.).

OLUM, tr. **olmak** (bk.) tan **ol-u-m/olum**.. Kök anlamı: olmaya elverişli, olacak nitelikte bulunan. Köke **u-m** eklerinin getirilmesiyle sözcük üretme: **kurmak**'tan **kur-u-m/kurum, tutmak**'tan **tut-u-m/tutum, yormak**'tan **yor-um/yorum, durmak**'tan **dur-u-m/durum, konmak**'tan **kon-um/konum** (Anadolu halk ağzında bu sözcükler kullanılmaktadır.).

Olumlama, olumlu, olumluk, olumluluk, olumsal, olumsallık, olumsuz, olumsuzluk,..

OMUR, tr. **omur** (on/sağlamlık, güçlülük, dayanma bildiren kök)den Bk. **Omurga**..

OMURGA, tr. **onurga** (omurga)dan **omurga** (belkemiği), **n/m** seslerinde dönüşme sonucu **onurga-omurga, tonguz/domuz**'da olduğu gibi **n**'den **m**'ye dönüşme.

Tr. de **on** kökünün **sağlamlık, gelişme, iyileşme, dayanıklılık, güçlülük, sağlık** bg. anlamları içeren eylemlerin kaynağı olduğu bu kökten türeyen **onmak, onulmak, onarmak, onartmak, onultmak** bg. sözcüklerin içeriğinden anlaşılıyor. **Belkemiği**'ne **onurga**, sonradan **omurga** denmesinin nedenlerinden biri de gövdeyi ayakta tutuşu, sağlamlığı güçlülüğü, dayanıklılığı olsa gerek.

Anadolu halk ağızlarında: **omurga** (öbek, ekin yığını), **onurga** (ev çatılarını tutan uzun ağaç, çatı direği), **onğ** (sağ ayak, sağlam, boş), **onurmak** (onarmak başarmak), **onuşmak** (düzelmek, öne gelmek), **onsuk** (iyi, sağlam, güzel istendiği gibi), **onartmak** (yaptırmak), **onarmak** (yapmak).. On kökünün, boyuna olumlu, sağlamlıkla, sağlıkla, düzelmekle ilgili bir doğrultuda olduğu belli.

Öte yandan **onurga** sözcüğü XIV. yy.dan bu yana tr. Anadolu türkçesinde geçerli, eski Türk sözcüklerinde (Kaş. Kit., İbm., Uy.) yok. Bunun **onurha, onurga kemiği, onurga sünüğü, onurka** gibi söylenişleri yazılı kaynaklarda geçiyor (Tar. Söz.). Ar. **sulb, el-fekara, fikar, fars. püştmaze, fr. colonne vertebrale, alm. wirbelsaeule,...**

Omurgalılar, omurgasızlar, omurilik...

OMUZ, yun. **omos** (omuz)dan **omuz**. Tr. de **s/z** dönüşmesi **kös/göz, göz (s)** termek/göstermek, **göz/gös**).

Sanskr. **amsâh**, tr. **çiğin**, fars. **düş**, alm. **schulter**, isp. **hombro**, ing. **shoulder**, lat. **humerus, armus**, ar. **ketf**, fr. **épaule.**

Omuzdaş, omuzdaşlık, omuzlamak, omuzluk...

Sepetuğun ipleri
Keseyi omuzuni
At hau peştemali
Bi göreyim yuzuni
—Kar.—

ON, tr. **on** (bk. **onğ**)dan **on**....

Kök anlamı: bol, verimli, sağlam, uğurlu, sağlıklı, dayanıklı. Anadolu halk ağzında, **bol, çok, verimli, ürün, üretim, üreme, gelir** uzun süre **ekilmemiş tarla**, sıklık yüzünden **gelişememiş ekin, gelişme** (SDD.).

ONAMAK, es. tr. **onğ** (sağlam, dayanıklı, yeterli, uygun sağda, bg. anlamlar içerer kök)dan **onğ-a-mak/onamak**...

Kök anlamı: sağlıklı, dayanıklı kılmak, pekiştirmek, yeterli duruma getirmek. Anlam genişlemesiyle, onaylamak, uygun bulmak, elverişli görmek... (bk. **Onarmak**)..

Onanmak, onay, onaylamak, onaylanmak, onaylatmak, onaylı, onaysız...

ONAÇÇA, tr. **onğ** (bk.) dan **ona-ç-ça / onaççа**...

Kök anlamı: bolca, verimlice, gelişmişçe, anlam genişlemesiyle, sağlıklı, **iyice, güzelce** (SDD.).

ONAL, tr. **onğ** (bk.) dan **onğ-a-l-onğal / onal**..

Halk ağzında, **doğum, doğuş**..

ONARMAK, tr. **onğ** (bk.)dan **ongarmak-on-a-r-mak/onarmak**.....

Kök anlamı: sağlamlaştırmak, dayanıklı, güçlü kılmak, bayındır duruma getirmek.

Onanlı, onanmış, onarıcı, onarıcılık onarılmak, onarım, onarımcı, onartmak, onarttırmak...

Karlanguş dala gonar
Yavri yuvada oynar
Fadi'm yiprandi gocan
Getur pazara onar
—Kar.—

ONASI, tr. **onğ** (bk.)dan **onğ-a-sı/onası**..
Halk ağzında, güzelce, iyice, onaylanabilir, uygunluğu var, **onaşça**...

ONAT, tr. **onğ** (bak.)dan **on-ğ-a-t/onat**..
Kök anlamı: **iyi, tatlı, güzel, sağlam, sağlıklı**, dayanır, dayanıklı, iyi davranışlı, güzel **nitelikli**..
Onatça (iyice, güzelce, SDD.)..
Onatlamak, onatlanmak, onatmak....

ONAY, es. tr. **onğ** (bk.)dan **on-a-y/onay**..
Kök anlamı, **uygun, uyma, iyi, sağlıklı, sağ uğurlu**.. Köke gelen **ay** ekiyle genişleme, **kol-ay/kolay** (bugünkü söylenişiyle, **ay** ektir, **kol** ise kök durumundadır), **kal-ay/kalay** (kalmak, silinip gitmemek, yerleşmek eylemiyle bağlantılı bugünkü söyleniş biçimine göre, **ay** ekiyle)...

ONAYLAMAK, tr. **onay** (bk.)dan **onay-la-mak/onaylamak**..
Uygun bulmak, sağ görmek, doğrulamak. **Kalay-la-mak/kalaylamak, kolay-la-mak/kolaylamak, dolay-la-mak/dolaylamak** bg...
Onaylanmak, onaylatmak, onaylı, onaysız....

ONĞ, es. tr. **onğ** (uğur, bol, sağlam, dayanıklı, iyilik içerek kök)dan **onğ**...
Anadolu halk ağzında: **sağ ayak** (sağ yanın uğurlu sayılmasıyla ilgili), **boş, ıssız, bayındır, gelişmiş**, ilerlemiş (SDD.). Uygur ağzında, **ong** (sağ, batı yönü), çin. **vang** (kişi adı, hükümdar), **onga** (dayanıklı, sağlam, Uy.), **ongalı** (belli, belirli, açık, Uy.), **ongaltmak** (düzeltmek, düzenlemek, Uy.), **ongaru** (sağa doğru, Uy.), **ongay** (kolay, Uy.)..

ONGUN, tr. **onğ** bk.)dan **onğ-un/ongun**..
Doğrusu **onğ-gun/ongun**. Yanyana gelen **ğ-g** seslerinden birincisinin düşmesiyle **gun** ekini alarak **ongun** (bayındır, verimli, gelişmiş, bayrak/eski Türklerde bir simge olarak, san).
Köke gelen **gun** ekiyle söz üretme: **yorgun/yorgun** (**yorulmak**'tan), **ol-gun/olgun** (olmak'tan), **dur-gun/durgun** (durmak'tan) örneklerinde görüldüğü gibi **ongun** da **onmak** (bk.)tan **on-gun/ongun**...
Ongunsuz (uğursuz, geleceği kuşkulu, SDD.), **onsuk** (gelişmiş, yetkin, SDD.), **onsuz** (istenilen nitelikte iyi, gelişmiş olmayan, SDD.)....

ONMAK, es. tr. **onğ** (sağ yön, sağlam uğurlu, dayanıklı)dan **onğ-mak/onmak**.
Kök anlamı: sağ yana yönelmek, sağlam, uğurlu olmak. Anlam gelişmesiyle, bayındır olmak, daha iyi bir duruma gelmek, sağlığa kavuşmak, sağalmak güçlü, mutlu olmak.. **yara için sağalmak**, geçmek, iyileşmek. **Onğıklanmak** (takma saçla süslenmek, Kaş.), **onğmak, onğukmak** (solmak, sararmak, boyası gitmek, Kaş.), **onğulmak** (iyileşmek, **onulmak**, Kaş.), **ongulmak** (iyileşmek, Uy.)..

ONUR, fr. **honneur** (özsaygı)dan **onur**...
Anadolu türkçesine, sanıldığı gibi yazın yoluyla değil, Anadolu'da konuşulan rum. dan, aydınlar ağzıyla geçti. Yabancı okullarda, fr. okuyan azınlıklar **honneur** sözcüğünü öğrenir, kullanırlardı. Nitekim Doğu Karadeniz yöresinin kırsal kesimlerinde **anur** (onur, fr. **honneur**) sözcüğü bugün de söylenir. **Anurli** (kendini beğenmiş, **anurlanmak** (kendini beğenmek, büyüklenmek, başkalarına üstten bakmak)...
Türk dilinde, bulunan **on** köküyle yakınlığı ses benzerliği yönündendir bk. **(On**mak)...
Lat. **honos, honestas** (fr. **honneur**'ün kökeni), isp. **honor, honra**, itl. **onore**..... **Onurlandırmak, onurlanmak, onurlu, onursal, onursuz**...

OR, tr. **or** (yer, kuruluş, birlik, düzen ölçü, biçim, kesme bildiren kök)dan **or**...
Köke gelen eklerle **oran, ordu, orman, orta, ortak** bg. sözcükler oluşturur. Ural-Altay, Hind-Avrupa dillerinde ortak kök, **or**. Anlam değişmeleri, bu köke gelen eklerle gerçekleşiyor. Tr. **or** (yer, konak, durak, yatak bg. sözcüklerin kökeni), gr. **or** (aldığı eklerle), aygıt, araç, düzen, ölçü bildirir), lat. **or** (aldığı eklerle, düzen, kuruluş, birlik, topluluk gösterir).
Tr. **or, oran, ordu, orun, orın, ormak, ornag, ornak, ornanmak, ortu, ortu, ortuk, oruçak, orunluk, orung, orungluk, oruk, orus** (hepsi için bk. Uy.), **or, ordu, ordulanmak, orgak, orılaşmak, orlaşmak, ormak, ornamak, ornatmak, orpatmak, ortak, ortulamak, oru, orulmak, orum, orun, orunc, orunçak** (hepsi için bk. Kaş.), **or, orğa, orğan, orman, orta, ortak, orun** (hepsi için bk. Kit.), **or, ordu, orğak, orta, ortek, orun, orunç orunçak, orunçaklamak, orunçlamak** (hepsi için bk. İbm.)....
Anadolu halk ağzında, **oram, oran,**

oranda, orandasız, oranlama, oranlamak, oransız, orasa, orbuk, orcuk, orçul, orçum, orçumsu, ordan, ordu, orfana, organ, orgen, orgun, oricik, ork, orlamak, orşak, ortabağış, ortabaz, ortaç, ortağ, ortağul, ortagüz, ortak, ortakçı, ortan, ortancıl, ortut, orucuk, oruk, oruka, orum, orumlanma, orun, oruntak, oruz (hepsi için bk. SDD. Bu sözcüklerin kimi ses değişmesiyle türkçeleşmiş yabancı kökenli dil varlığı olabilir, ancak **or** köküne uymaları nedeniyle ilgiye değer.).
Hind-Avrupa dillerinde **or** kökünün ne denli işlek, doğurgan olduğunu, ses değişmelerine uğradığını anlamak için örnek verme gereği yok, bu dillerdeki sözcüklere bakmak yeter.

ORA, tr. **ol** (o) ile **ara** (yer, iki nesnenin bitişmeyişinden oluşan boşluk), **ol-ara/o-ara/ora.**
Orada/or-ara-da/ol-arada/orada.
Oradan/ol-aradan/o-aradan...

ORAK, es. tr. **orgak** (orak)tan **or** (g)**ak/orak.**
Oramak (toprağı eşmek, toprağı kesip açmak, kazmak), **oramak** (kesmek, hendek açmak, varmak, ölçüp biçmek), **oratmak** (kesip biçmek, silip süpürmek) bg. eylemlerden **or** kökünde **kesmek, biçmek, yarmak** anlamlarının varlığı çıkıyor. **Oramak/orgak/orak** (oramak eylemini yapan araç), **bıçmak** (kesmek, biçmek)tan **bıçak** (ak ekiyle) gibi.

Al ipilan orağı
Gel gidelum yaprağa
Ne deduk da darildi
Gonşimuz Mahmut Ağa
—Osman Erten—

ORAN, tr. **ormak** (kesmek, biçmek)tan **or-a-n/oran**...
Belli bir ölçüye göre kesip biçme, düzenleme. Köke gelen **an** ekiyle, **ozmak**'tan **oz-an/ozan** (eski biçimi **oz-gan/ozgan**), **kurmak**'tan **kur-a-n/kuran, doğmak**'tan **doğ-a-n/doğan** (eski biçimi **toğan**), **çapmak**'tan **çap-a-n/çapan**...

Bir nazar itsün saçına dilberün
Ta'ne kılanlar sözüm oranına
—Kadı.—

Kamumuza kılar zulm-ü taaddi
Kı bilmez nicedür oranı haddi
—Işk.—

Orandışı, oranlamak, oranlanmak, oranlı, oransız, orantı, orantılı...

ORDU, moğ. **ortu/ordo** (sürü, topluluk) dan **ortu/ordu**..
Türk dilinde **or** (yer, ar. **tahт**), Uy. **orta** sürü, topluluk), tr. **orun** (görev yeri, ar. **makam**), lat. **ordo** (birlik oluşturmak, düzen sağlamak), rus. **orda**, alm. **Armee**, fr. **armée**, gr. **stratos**, lat. **stratus**, fars. **erteş**... uy. **ordu-orta** (konak, saray, ordu)... **Ordubozan, orduevi, ordugâh** (fars. **gâh**/yer, konaklama yeri)...

ORGAN, gr. **organon** (aygıt, araç, çalgı) dan lat. **organum**, fr. **organe**'dan tr. **organ**...
Orğan (koyun sağarken ona bağlanan ip, **urgan**, Kit.), **orğa** (bayrak, Kit.), **organ** (hava, **bugün organ çok bozuk/bugün hava çok bozuk**, SDD.), **orgon** (keçi kılından yapılmış, çuval ağzı bağlanmaya yarayan ip, **urgan**'la bağlantılı, SDD.)..

ORMAN, tr. **or** (yer, oturulan yer, durulan yer) ile **man**'dan **orman** (ağaç bulunan yer, ağaç yetişen yer).
Or köküyle **man** ekini açıklama kolaylığına karşılık, ikisinin yanyana gelmesi sonucu **orman**'ın «ağaçlık» anlamını ne yolla kazandığını, anlam genişlemesinin nereden başladığını saptamak kolay değildir. Yapılacak tek iş yorumdur.
Orman sözcüğü (Kit.), XIV. yy.dan bu yana söyleniyor. **Or** kökünün **yer, yurt, konak** bg. dışında «orman»la bağlantılı kılınabilecek bir anlamı bilinmiyor, ancak «oturma», «yerleşme» anlamını içeren «or» köklü eylemler çok: **ornamak** yerleşmek, bir yörede oturmak, yer etmek), **ornatmak** (bir nesneyi bir yere koymak, yer etmek), **ordu** (başkanın, başbuğun oturduğu yer), **ormak** (koymak, yerleştirmek) **ornag** (taht), **ornak** yer, yöre), **ornanmak** (kanmak, yerleşmek, sağlam olmak), **ormak** (kesmek), **orun** (yer, kat, Kaş., Uy., Kit., İbm.).
Man ekinin bulunduğu sözcüklerin çoğu «araç» niteliğindedir. **Kirmen, değirmen, kirman** bg. Bu **men, man** kökünden yola çıkılırsa **orman** sözcüğünün de «oturma yeri»yle bağlantılı olduğu söylenebilir. Kırgız ağzındaki **ormon** (**orman**) sözcüğü güçlüğü gidermez.
Lat. **silva**, alm. **wald, forst**, fr. **forêt**,

bois, ing. forest, ar. ğabe, hurşum, fars. bişe (Bk. Meşe), itl. sélva, isp. selva, gr. dasos (sık, tüylü, dasis'le ilgili).

OROSPU, fars. rûspi (orospu)den, orospu.

Fars. rû, rûy (yüz), sepid (ak, ar. beyaz), rûsepid (yüzü ak, toplum içinde suçsuz, alnı açık dolaşan kadın, rûysepid/rûsepid/rûspid/rûspi, tr. de orospu.. Sözcüğün başına o, u seslerinin gelmesi tr. de olağan: robe, roba/uruba, oruba bg.

ORTA, es. tr. ortu (orta, Kaş.)dan orta... Or köküne gelen t-a ekiyle or-t-a/orta. Türk ağızlarında kesin bir biçimi yok. otru, utru, otra (Kaş.) söylenişleri t-r seslerinin, ağızlara göre, yer değiştirmesi sonucudur, gerçek kök or'dur, yer bildirir. Bu nedenle orta sözü yer-de (iki nesne arasında kalan or'da) karşılığı olsa gerek. Otru (ortasında, ara, karşı, arada, ortu, otra, utru ile eşanlamlı, Kaş.).

Ortaağırlık, ortaç, ortaçağ, ortadamar, ortaderi, ortaelçi, ortak, ortakulak, ortalama, ortalamak, ortalık, ortam, ortanca (yaş, yıl bakımından, bitki adı olan ortanca ayrı, bk. Ortanca), ortaokul, ortaoyunu (bk.), ortaöğretim, ortaparmak, ortaşım, ortayuvar....

ORTAK, moğ. ortağ (bir işi birlikte gören kimse, imecesi)dan ortak (alışverişçi, bir topluluğun üyesi, satıcı (ar. tacir), ortak (ar. şerik).

Anadolu türkçesine konuşma diliyle girdi. Tr. orta (ara yer) ile moğ. ortağ arasında or kökü nedeniyle bağlantı vardır. Ortağ/ortak, g/k dönüşmesiyle..

(Moğ. ortağ için bk. Orta As. T. Tar. s. 177, Bartholt).

Ortakçı, ortakçılık, ortakkat, ortaklaşa, ortaklaşma, ortaklaşmak, ortaklık, ortakyapım, ortakyaşama, ortakyaşar,....

ORTANCA, lat. ortencia (bir bitki adı)dan ortanca.

Ortanca sözcüğünü tr. orta (yer, ara) dan türeyip, ortaya yakın, ikisi arası anlamına gelen «ortanca»yla karıştırmamak gerekir.

Orta-n-ca/ortanca'da ca ektir, lat. kökenli ortanca (ortencia)da ca ek değil, sözcüğün bir bölümüdür. Ortanca çocuk (büyükle küçük çocuk arasındaki çocuk), ortanca duvar (iki duvar arasında kalan duvar)... Uy. ortun (ortanca).

ORTAOYUNU, itl. arte (beceri, sanat) ile tr. oyun'dan arte oyunu / orta oyunu. 1834 te İstanbul'a oyun göstermeye gelen İtalyan Commedia Dell'Arte adlı oyuncu topluluğunun adından bozma. Bu orta oyunu kavramının Yeniçeri Ortası denen kuruluşla, bir benzerlikten öte, bağlantısı yoktur. Arte (beceri, yaratı, ar. sanat) anlamındadır. Commedia Dell'Arte (güldürü sanatı....) anlamını içerir.

ORTODOKS, gr. orthos (doğru) ile doksa (kanı)dan orthodoksa (doğru kanı, gerçek kanı) - fr. orthodoxe/ortodoks... Anadolu türkçesine, fr.dan değil, Anadolu'da konuşulan, rum.dan halk ağğıyla geçti.

ORUÇ, fars. rûze (gün)den rûz-uruz - uruç/oruç.

U sesinin başa gelmesi: rub (dörtte bir) dan urub, o sesiyle orub (belli bir ölçeğin dörtte biri, iki kilo dolaylarında). Ar. savm.

Fars. rûze sözcüğü gün anlamına geldiğinden, bir gün süren yeyip içmeme gün'le bağlantılı kılındı. Tr.de bir gün çalışan işçinin aldığı karşılığa, günlük denmesi gibi.

Oruçlu, oruçsuz....

ORUN, tr. or (yer)dan or-un/orun... Görev yeri, çalışma yeri, ar. makam oturulan yer, durulan yer)...

Köke gelen un ekiyle, od-un/odun, oyun/oyun, koy-un/koyun (kişinin koynu, evcil yaratık olan koyun değil), boy-un/boyun bg...

OT I. tr. ot (bitki, es. tr. ot/od, ateş)tan ot...

Es. tr. de od, ot sözcükleri ateş, bitki gibi iki karşıt anlamı içerir. Bunlardan hangisinin köken olduğu kesin değilse de, yanmak eyleminin bitki olan ot'la başlaması doğaldır. Aşırı sıcaklık, gelişigüzel bir yakıcı nesnenin tutuşturulması ot'la ateş (od/ot) arasında bağlantı kurabilir (bk. Ot II.)...

OT II. es. tr. od (ateş)dan ot (ateş, bitki).

Od/ot sözcüğünde ateş, ilaç, bitki gibi üç ayrı anlam vardır. Bu anlam değişikliğinin kaynağı kesin değildir, bilinmiyor. Ot sözü başlangıçta tek anlamlı olup bitkileri yansıtsa gerek. Sonra

bitkiden ilaç (tr. em) yapılmasıyla ikinci anlamı kazandı, daha sonra ot denen nesnenin ocakta yakılışı, sıcakta yanışı ateş anlamına gelmesini sağladığı kanısındayız.

Ot/od sözcüğü ateş olarak alındığında başka dillerle benzerliği çıkıyor ortaya: çin. yat (güneş), süm. ulu (güneş), jap. thva (ateş), nep. ot (ışık), ben. od. (ateş), man. tua (ateş) bg. (B. Ker.). Bu örneklerde görülen ses benzerlikleri de ilgiye değer: o, d, t, au (o), arada bir kök yakınlığının bulunduğu belli. Bitki olarak düşünülünce, başka dillerle yakınlık sözkonusu değil...

Lat. ignis, focus, isp. fuego, itl. fuoco, alm. Feuer, ing. fire, fr. feu, ar. nâr, fars. âteş, gr. phogo, sanskr. agnıs.

Otacı, otacılık, otamak, otarmak, otçu, otçul, otlak, otlakçı, otlakçılık, otlamak, otlanmak, otlatılmak, otlatmak, otlubağa, otluk...

OTAĞ, tr. ot (ateş)tan ot-ağ/otağ (ateş yakılıp oturulan yer, ocak olan yer), fars. çader (çadır) karşılığı.

Sondaki ağ eki ag/ak kökenlidir, durmak'tan durağ-durak, yaylamak'tan yaylağ/yaylak sözcüklerinde görüldüğü gibi.

Os. otağ-ı humâyûn (padişahın çadırı, büyük otağ)...

Otakçı (eskiden otağ yapıp satan kimse, ordu çadırlarını kurmakla görevli kişi, kişiler)...

OTAMAK, es. tr. ot (em, ar. ilâç)tan amak ekleriyle ot-a-mak/otamak (sağıltmak, sayrılığı gidermek, sağlığa kavuşturmak, os. tedavi etmek).

Otamak'tan otacığ/otacı (em yapan kimse, ilaç yapan, sayrıları sağıltmak için otlardan ilaç çıkaran kimse, ar. tabib, halk dilinde hekim karşılığı).

OTLAK, tr. ot (bitki, ot)tan ot-lak/otlak...

Çok ot bulunup, hayvanların otlatılmasına elverişli yer, otlu yer. Köke gelen lak ekiyle türetme, yay-lak/yaylak, kışlak/kışlak,.... bg.....

Otlakçı, otlakçılık.....

OTLAMAK, tr. ot (bitki)den ot-la-mak/otlamak...

Hayvanlar için, yaylımda, ot yemek, ot toplamak..

Köke gelen la-mak ekleriyle eylem, pat-la-mak / patlamak, at-la-mak / atlamak, yaz-la-mak/yazlamak, kış-la-mak/kışlamak, ağ-la-mak/ağlamak..... bg...

Otlanmak, otlatılmak, otlatmak.....

OTURAK, tr. oturmak (bk.)tan otur-ak/oturak...

Oturulan yer, oturulacak yer. Durmak'tan dur-ak/durak, batmak'tan bat-ak/batak, konmak'tan kan-ak/konak bg...

Oturaklı, oturaklılık....

OTURMAK, es. tr. oldurmak/olturmak (bir yerde olmak, bir yerde olup durmak)tan l sesinin düşmesiyle oturmak (otururak durmak, ayakta durmamak). Olup-turmak/olup-durmak (bir yerde olmak, bir yerde otururak durmak), dikilip durmak, çakılıp durmak (ayakta durmayı, dimdik durmayı dilegetiren deyimler), bakıp durmak gibi deyimlerde görüldüğünce olup durmak-oldurmak-olturmak/oturmak.

Oturmak/turmak/durmak baştaki o sesinin düşmesi olasıdır, böylece oturmak/durmak/turmak eşanlamlılığı belirir.

Oturaklık (dinlenme), otruşmak/oturuşmak (yerleşmek), oturak etmek (konaklamak, bir yerde durmak, konmak), oturak düşmek (dinlenmek) sözcüklerinde durmak eylemi belli (Tar. Söz.).

Turmak/durmak sözcüklerinin önüne o sesinin gelerek eylemi oturmak biçimine çevirmesi de olasıdır: rub (dörtte bir)dan urup, rûze'den oruç (Bk.) sözcüklerinde u, o seslerinin başa gelişi gibi.

Oturak, oturmuş, oturtma, oturtmak, oturtmalık, oturtulmak, oturulmak, oturum, oturuluşlu, oturuşmak,.....

OVA, es. tr. oba (düz yer)dan, b/v dönüşmesiyle oba-ova (düz yer, hayvan otlatılan bol otlu yer, yaylım.).

Ovalı, ovalık...

OVALAMAK, tr. oğmak (oğarak yumru yaprak, elle bölmek)tan oğ-a-la-mak-oğalamak/ovalamak...

Kök anlamı: ufak ufak bölümlere ayırmak, elle yumru yumru yapmak, ufalamak...

Ovalanma, ovalanmak, ovalatmak...

OVMAÇ, tr. oğmak (elle yoğurup yuvarlamak, yumru yapmak)tan oğma-ç-oğmaç/ovmaç... kök: oğma - aş.

Kök anlamı: oğularak yapılan aş, oğulmuş nesne, oğularak yumru durumuna getirilmiş yemeklik.

Sözcüğün kökü olan oğ'dan türeyen oğ-

ma (ovma) yeni bir çağrışıma yolaçıyor: **oğma-aş-oğmaş/ovmaç**... benzeri: **sütlü-aş-sütlaş/sütlaç**...
Anadolu halk ağzında **oğmaş, ovmaş** dendiği gibi **sütlaş** da denir...

OVMAK, tr. **oğmak** (elle üzerine basmak, eli basarak bir nesne üzerinde gezdirmek, yumru yumru yapmak)tan **ovmak**... Sözcükte ğ/v dönüşmesiyle **oğmak/ovmak**...
Öğünmek / övünmek, öğütmek / övütmek, öğmek / övmek bg. örneklerinde görüldüğü gibi....

OY, tr. **oy** (çukur, Kaş.)dan, **düşünce** (az.), **oy**.
Anadolu türkçesinde, son yıllarda, Azeri ağzıyla girdi, **düşünce** (ar. **fikir, rey** karşılığı) söylenir oldu.
Anadolu türkçesinde **oy** kökünden türeyerek, **düşünce** anlamına gelmeyen, başka eylemleri, varlıkları bildiren sözcüklerin sayısı çoktur: **oyun, oynamak, oynaşmak, oynak, oynaş, oyma, oyuk, oya, oyalamak** bg.

OYA, tr. **oy** (çukur)dan, **oya** (bir nesneye oyularak yapılan süs, süsleme). **Yaşmak oyası** (yaşmak süsü), **oyalı örtü** (işlenip süslenmiş örtü).

OYALAMAK, tr. **oy** (çukur)dan **oya-lamak/oyalamak** (bir nesnenin üzerine çukur, delik açarak süsleme yapmak, süslemek), anlam genişlemesiyle, bir kimseyi bir iş yapıyor, bir eylemde bulunuyor sanısıyla işten alakoymak, boşuna gün geçirmek, aldatmak, kandırmak. **Beni boşu boşuna oyalayıp durdu**...

OYLUM, tr. **oy** (çukur, eşilmiş, yer, kuyu)dan **oy-lum/oylum** (iki dağ arasında kalan, üstten geniş alttan dar büyük boşluk, ar, **vadi**).
Lum eki, seyrek de olsa, tr. de vardır **yaylım** sözcüğünde **lım** biçiminde geçtiği gibi. Bu ekin **lum, lım** değil de eylemin son sesi olan **l**'ye eklenen **ım, um** olduğu kanısı da var. **Yayılmak**'tan **yayıl/ım-yaylım, oyulmak**'tan **oyul-um/oylum. Oylum** sözcüğü **oyulmak**'tan gelirse **oyulmuş olan** anlamını içerir. Oysa **oylum**'un **oyulmak**'tan geldiği de bir sanıdır, kök **oy** olunca ona takılan **ul-mak** da birer ayrı ek olur.
Kurmak/kur-ul-mak - kurulmak, yormak/yor-ul-mak - yorulmak durmak / dur-ul-mak-durulmak bg.

Şu dağın oylumuna
Kuş konar yayılımına
Gel hakkını halal et
Geldik yol ayrımına
—hlt.—

OYMAK, es. tr. **oy** (çukur, kuyu, boş)dan **oy-ı-mak/oymak** (boşaltmak, kuyu açmak, çukur kazmak, eşmek, delmek bg).
Oy kökünde **boşaltma, içine girme** gibi **dolu**luk'un karşıtı olan bir duruma getirme anlamı saklı. Bu da **oy** sesinin yapısından geliyor. **Oy** sesi doğal seslere öykünmeden kaynaklanan bir dil varlığıdır.
Oyuk (içi boşaltılmış, çukurlaştırılmış), **oyulmuş** (boşaltılmış, **oyuk** duruma getirilmiş).
Oyulga, oyulgalamak, oyulgamak, oyulmak, oyum, - oyuntu...

OYNAMAK, tr. **oy** (bk.)dan **oy-n-a-mak/oynamak**...
Kök anlamı: bir nesneyi çukurlaştırmak, oyarak, delerek çukur açmak. Anlam genişlemesiyle, eğlenmek, karşılıklı **oyun** (bk.) düzenlemek, devinmek, çok devinici olmak...
Oynak, oynaklık, oynanmak, oynaş (bk.), **oynaşmak, oynatılmak, oynatım, oynatımcı, oynatmak**,....

OYNAŞ, tr. **oynamak** (gerçek anlamda yeri kazmak, çukur açmak)tan **oy-naş/oynaş** (kendisiyle oynanılan, sevişilen kimse, daha çok kadın için söylenir.).

Her gice altun beneklu âsümâniler giyer
San ki çarh-ı pîrezen bir oynaşum olmış benüm
—Selim ?—

Oynaşmak, oynaştırılmak, oynaştırmak, oynaşlık etmek...

OYUK, tr. **oymak** (bk.)tan **oy-uk/oyuk**...

OYUN, tr. **oy** (çukur)dan **oy-un/oyun** (gerçek anlamı çukur açma), anlam genişlemesiyle **oynamak, biriyle eğlenmek, aldatmak**..
Kaş. da **oyun** sözcüğü **yarış** karşılığı geçer.
Oyun oynamak (eğlenmek, genellikle çocuklarda), **oyun oynamak** (birini aldatmak, kandırmak, tuzağa düşürmek).
Oyuncu (oyun oynayan sanatçı, aldatıcı, kandırıcı).
Oyunbaz (fars: **bâz**/oynayan), **oyunbazlık, oyunbozan, oyunbozanlık, oyuncu, oyunculuk, oyunluk**,.....

OYUNCAK, tr. **oyun** (eğlenme, oynama)dan **oyun-cak/oyuncak** (oyun oynamaya yarayan araç, çocuklarda).
Çocuk oyuncağı (çocukların oynamalarına yarayan araç). (Bk. **Oy**).
Oyuncakçı, oyuncakçılık,....

OZAN, es. tr. **ozmak** (ileri geçmek, öne geçmek)tan **ozgan** (ilerde olan, önde bulunan), **g** sesinin düşmesiyle **ozgan-ozan.**
Ozan sözcüğü, bir görevlinin adı olarak, dinle ilgili yazılarda da, eski sözlüklerde de geçmektedir. Bunun **uzan** biçiminde **uzmak** (ozmak'la eşanlamlı)tan türeyeni de vardır. **O, u** seslerinde dönüşme, **ommak-ummak, omut - umut** bg.
Eskiden, çoktanrıcı dinlerde, din törenlerini yöneten kişilerin, uyumlu, ölçülü, uyaklı sözler söyledikleri, dinleyenler üzerinde böylece etkili oldukları biliniyor. **Ozan**, önceleri bir din görevlisiyken, sonralara yalnız koşuk düzenleyenin adı olmuştur, fars. **şâir**, ar. **şâir** karşılığı, (bk. **Şair, Şiir.**)...

Ö

ÖBÜR, tr. **ol bir'den o-bir-obir/öbür.**
Öbürkü, öbürü...

ÖÇ, es. tr. **öç** (hınç, öfke, ar. **intikam**) ten **öç.**
Uy. **ööç** dendiğine göre sözcüğün kökeni doğal seslere öykünmedir. **Öçeşçi** (hınççı, öç alıcı), **öçeşmek** (öç beslemek, hınç duymak, öç almayı düşünmek), **öçlüğ** (yağı yürekli, hınçlı). **Öçmek** (sönmek) sözcüğünün de öç kökünden gelmesi bir değişme olduğunu gösteriyor.

ÖDAĞACI, ar. **ûd** (ağaç, ödağacı) ile tr. **ağaç'tan ödağacı** (yakıldığında güzel bir koku yaydığından tapınaklarda kullanılır, törenlerde yakılır). **Ud** adlı çalgı da bu ağaçtan yapıldığı için o adı almıştır.

ÖDEMEK, es. tr. **ötemek** (başkasına vermek)ten **ödemek** (veresiye aldığının karşılığını vermek, borcunu vermek).
Öt, üt sözü **başkası, yabancı** anlamını içerir; **öte, ötede, öteki** sözcüklerinde **öt** kökü **başkası** demektir. Bundan dolayı **ödemek/ötemek** eyleminde **başkasına vermek, başka birine sunmak** anlamı saklıdır.
Ödemeli, ödenmek, ödenti, ödeşmek, ödetmek, ödettirmek...

ÖDEMİŞ, tr. **Otamış** adlı bir Türk boyundan, o boyun yerleştiği, yaşadığı yöre. **Otamış/ötemiş-ödemiş.**

ÖDENEK, tr. **ödemek'ten ödenek** (ödenmesi gereken).
Ödenmek, ödenti, ödeşmek, ödetmek, ödev, ödevcil, ödevli bg. sözcükleri hep **ödemek** eyleminden.

ÖDEV, tr. **ödemek** (bk.)ten **öd-e-v/ödev...**
Anlam genişlemesiyle, ödenmesi gereken, yapılması gereken iş. Ar. **vazife**...
Köke gelen **e-v** ekiyle türetme: **ölçmek**'ten **ölç-e-v/ölçev** (ölçü, ölçek, ar. **mikyas**)...
Ödevcil, ödevli...

ÖDLEK, tr. **öd** (karaciğer salgısı, **öd** kesesi) ile **lek** ekinden **öd-lek/ödlek** (korkak, korkunca karaciğerin salgı salıp yüzün sararması sonucu olay).
Lek ekiyle: **iş-lek/işlek** (ekip biçmeye elverişli, işlenen), **diş-lek/dişlek** (sevişirken çok ısıran), **içer-lek/içerlek** (içeri çekik olan, dışa taşmayan).
Ödlek/ötlek (es. tr.) **süre, zaman, dönem**)...

ÖDÜL, es. tr. **ög** (us) ile **dül** ekinden **ögdül-ödül.**
Ayrıca **Öngdül-öngdül-öğdül-ödül**, gelişimi var. **Ög** (us) ile başlayan eylemlerde **yüceltmek, ululamak, doğum** gibi değişik olaylar saklı. **Öğmek** (uslu olduğunu ileri sürerek yüceltmek, ululamak, uslamak), **öğünmek** (kendi kendinin usluluğunu ileri sürmek). **Ödül**'ün gerçek anlamı **öğülmeklik** (usluluğunu ileri sürmek)tir, **öğünülmesi gereken**'dir. Tr. de **ng, ğ** seslerinin düşmesi olağandır: **könggül - könğül - köngül/könül - gönül, öngdül - öğdül - ödül**'de **n** sesi **ğ** sesinin önüne geçerek sözcüğü **öngğdül** biçimine soktu, burada bir söyleyiş başkalığı var, yoksa **ng** değil **ğd** eki sözkonusudur; **öğd-ül/ödül**...

Öğ kökünün ön okunması nedenlerinden biri de ar. «kef» denen sesin tr. de **ng** ile karşılanmasıdır. Tr. sözcüklerin ses yapısı Hind-Arap yazılarıyla, Çin yazılarıyla yeterince karşılanıp yansıtılamıyor. Bu yüzden, birçok tr, sözcüğün okunuşu, yazılışı değişiyor. İşte **öngdül-ögdül-öğdül** sözcüklerinin değişik sesleri vermesi de bu «kef» yüzündendir.

ÖDÜN, tr. **ödemek** (bk.)ten **öd-ü-n/ödün.**
Köke **ü-n** ekini getirerek kavram üretme: **üremek**'ten (ya da **üretmek**'ten) **ür-ü-n/ürün, üst**'en **üst-ü-n/üstün**, gene **üst**'ten **t** sesinin düşmesiyle **üs-ü-n/üsün** (köy evlerinde, çatıyı tutsun diye,

yan kesmelerin ortasına, en üste konan uzun direk, **ög** (süre, ar. **vakit**)den **ög-ü-n/ögün** (halk ağzındaki biçimiyle)...

ÖDÜNÇ, tr. **ödemek** (bk.)ten **öd-ü-n-ç/ödünç...**
Eski biçimi **ötünç** (ödemek eyleminin **ötemek** olarak söylenişiyle bağlantılı).
Köke **n-ç** eklerinin gelmesiyle söz üretme başlangıçtan beri Türk dilinde vardır: **kıy-a-n-ç/kıvanç, ut-a-n-ç/utanç, us-a-n-ç/usanç, sev-i-n-ç/sevinç, öğ-ü-n-ç/öğünç, gül-ü-n-ç/gülünç...**

ÖFKE, es. tr. **öpke** (karaciğer)den **öfke.**
Bunun **öbge, öyke** (hınç, kızlık) gibi karşılıkları da var. **Öpke-öbge-öyke-öfke** değişimi, az da olsa, anlam ayrılığına yolaçtı. **Öyke** (öfke), **övke** (öfke), **öyken/öygen** (akciğer), «... **akciğerdir**... Türkide **öyken** dirler. (Ter. Kam. 3/818)».
Öfke'den **öfkelendirmek, öfkelenmek, öfkeli** gibi sözcükler türerken kökte bir anlam değişmesinin varlığı duyulmuyor. **Öfkelenme** olayında yüzün kızarması, yüze kan yürümesi, gövdenin ısınması karaciğerle bağlantılı sanıldığından **öpke/öfke** özdeşliği kuruldu. Halk ağzında **kızmak** sözcüğü **öfkelenmek** anlamındadır. **Kızmak** da yüzün kızıllaşması, kızarması olayıyla, kızan kişinin gövde sıcaklığının yükselmesiyle bağlantılıdır.
Öfkeci, öfkelendirmek, öfkelenmek, öfkeli...

ÖG, tr. **ög/öğ** (us, oluş, doğuş, öz, ilke, yükseliş, konuşma, düşünme, ölçü, karşılaştırma, denge, uyum bg. bildiren kök, bk. **Öğe**). **Ög-ög-ök/göğüs...**

ÖĞE, es. tr. **ög** (kök, öz, doğuş, oluş, gelişme, us, bilme bildiren kök)ten **öge...**
Türk dilinin kök sözcüklerinden, birçok eylem türeten özlerden biridir. (Bk. **Ödül, Övmek, Öğrenmek, Öksüz**)...
Türevlerinden birkaçı: **Övgü, öğüt, öğrenmek, öğrenci, öğreti, öğretim, ödül** (eski biçimi **ögdül**), **öğünmek, öksüz** bg...
Ög (bk.) köküne gelen **e** ekiyle **g** sesinde yumuşama sonucu oluşan **öge**'de kökeninin bütün anlamları saklıdır. Bunu **öğ/öğ/öy** köklerinden türeyen sözcüklerden anlamak kolaydır. **Ög** kökü **öy**'e dönüşünre **k** sesini de alır, **öy-k/öyk** ile başlayan **öykenmek** (bk.), **öykünmek** (bk.) sözleri gibi...

ÖĞLE, tr. **önğ** (ilk, birinci, başta gelen) ile **le** ekinden **önğle/öğle** (anlam genişlemesiyle günün ortası, güneşin en yüksekte oluşu).
Tr. **ng** sesini veren yazı **yumuşak k**'dir, buna «kef» denir, gereğinde **k**, gereğinde **ng/n** okunur. **Önğdül, öğdül, ögdül, ödül** sözcüklerinde görüldüğü gibi. Bu nedenle **öğle**'nin **önğle/önle** biçiminde okunması sesin Türk diline yabancı olan yazıyla verilişinden kaynaklanıyor.
Halk ağzında **eğle** (öğle), **eğleyin** (öğleyin)...
Öğlen, öğlenci, öğlende, öğleyin...

Hoca okur ezani
Eğleyindur eğleyin
Yarum güzel değil mi
Allah içun soyleyin
— Kar. —

ÖĞRENMEK, es. tr. **ög/öğ** (us)den **ög-r-e-n-mek/ögrenmek-öğrenmek** (kendi kendine us, yetenek edinmek, uslu, yetenekli olmak, uslanmak), anlam genişlemesiyle **bilgi edinmek**, bilgi kazanmak.
En eski Türk sözlüklerinde geçen **öğrenmek** eyleminin **ög/öğ** köküne **r** sesinin ne yolla sokulduğu bilinmiyor, başka sözcüklerde **r** sesinin köke eklendiği görülüyor, ancak açıklanması şimdilik kolay değil. **Kıv** köküne eklenen **ır** ekiyle **kıvırmak, ra** ekiyle **kıvranmak, ak/ag** köküne eklenen **ar** ekiyle **ağarmak** örneklerinde **ır, ar** orta eklerini doğal seslere öykünme dışında açıklama olanağı yoktur. **Kıvranmak, davranmak, iğrenmek** eylemlerinde anlamın **r** sesine yüklendiği belli.
Öğrenmek (alışmak, bir konuyu anlar duruma gelmek, Uy.), **öğretig** (bilgi, alışkanlık), **öğretmek** (alıştırmak, bilgi kazandırmak, Uy.), **öğüt vermek** (us vermek, yol göstermek, yola getirmek), **öğütmek** (bilgili kılmak, övmek, uslu, becerikli olduğunu söylemek).

ÖĞRETMEK, es. tr. **ög/öğ** (us)den **öğretmek-öğretmek** (us vermek, yol göstermek, aydınlatmak, alıştırmak bg.), anlam genişlemesiyle bilgi vermek, bilgili kılmak, yetiştirmek, geliştirmek.
Öğretmen (öğreten, bilgi veren, us açılayan), **öğreti** (öğretig'ten, öğrenilen, alısılan, kavranan, edinilen us varlığı), **öğretim** (öğ/us'den us verme, uslandırma, bilgi verme, bilgili kılma yolu), **öğrenim** (bilgi edinme, uslanma, us ka-

zanma yolu). Tr. **öğrenmek** eylemini ar. **ders** sözcüğüyle karşılama yolu Osmanlı döneminde başlamıştı. Oysa anlam bakımından, içerik yönünden öğ kökü **ders**'ten çok daha kapsamlı, tutarlıdır. ar. **ders**: tr. **öğrence**...

ÖĞÜRMEK, es. tr. **öğ/ök** (göğüs)ten **öğ-ü-r-mek/öğürmek**...

Sesin göğüsten çıkması nedeniyle, göğüsle (ök/öğ ile) bağlantılı, sayılıyor. Oysa öğ sesinde doğal ses, yansıma ses olma niteliği ağır basıyor. Öğürürken çıkan doğal sesin **öğr** yansıması verişi bu kanıyı pekiştiriyor. **Ök/öğ** (göğüs) ile yakınlık doğal ses olan öğr'le benzeşme sonucu olsa gerek.

Öğürtmek, öğürtü...

OĞÜT, tr. öğ (us, anlayış gücü)ten **öğ-ü-t/öğüt**...

Eylem olarak **öğmek/övmek** (bk.)ten **öğ-ü-t/öğüt** türeyişi doğaldır. Ancak **öğütlemek, öğütmek** eylemleriyle yakınlaşma var. Bu nedenle ü-t ekinin doğrudan doğruya köke gelip eylemin sonradan, ayrı bir doğrultuda oluştuğu kanısı ağır bastı (bk. **Övmek**)... **Öğüt, ötlük, övüt** (Kaş.)... **Öğütçü, öğütlemek**...

ÖĞÜTMEK, tr öğ/öğ (ufak, kırıntı/öğe'den anlam genişlemesiyle)ten **öğ-ü-t-mek/öğütmek**...

Kök anlamı: öğ, öğe durumuna getirmek. **Öğ, öğ, öge** sözcükleri bir nesnenin en ufak özleri, kurucu özleri olarak alındığında, **öğütmek** eylemi, un, kırıntı durumuna getirmek anlamını içerir.

Öğütücü, öğütülmek...

ÖKSE OTU, gr. **oksos** (hl. macar üzümü) tan **ökse**...**ökse-otu**.

Anadolu türkçesine, Anadolu'da konuşulan, rum. yoluyla geçti.

Oksos-okso-okse-ökse. Halk ağzında **okse** de deniyor.

ÖKSÜRMEK, es. tr. **ök** (göğüs, yürek, KİT.)ten **ök-sü-r-mek/öksürmek** (göğüsten gelmek, göğüsten ses çıkarmak).

Öğ/ök/öğ kökünden halk ağzında **ögsürmek, oksurmak, oğsurmak, ogsurmek** bg. değişik söylenişler var.

Öksürmek eyleminin **ök**'ten türeyişini gösterirken **sürmek**'in bir ek olduğu kanısı var (ML.), **ök** kökünü **sü-r-mek** biçiminde katılan bir ek. Biz başka düşünüyoruz bu konuda: **ök ile sürmek** yanyana gelmiş, iki ayrı sözcüktür, **öksürmek** de birleşik sözcüktür. Tr. de **sürmek** eylemi kovmak, çıkarmak, uzaklaştırmak, dışarı atmak bg. anlamları içerir. **Ök-sürmek/öksürmek** de göğüsten çıkarmak, göğüsten dışarı atmak anlamındadır. Tr. de böylesi sözcükler çoktur: **elsürmek, yüzsürmek, izsürmek, günsürmek** bg. **Sürmek** eylemi doğrudan doğruya ad'a eklenerek birleşik eylem durumuna geliyor. **El, yüz, iz, gün** birer adtır, **sürmek**'le birleşince eyleme dönüşüyor.

Öksürtmek, öksürük, öksürüklü, öksürükotu.

ÖKSÜRÜK, tr. **öksürmek** (bk.)ten **ök-s-ür-ük/öksürük**...

Köke gelen ü-k ekiyle söz üretme: **tükürmek**'ten **tük-ü-r-ük/tükürük, düşmek**'ten **düş-ü-k/düşük, dökmek**'ten **dök-ü-k/dökük** (dökülmek'ten türemesi daha doğal, ancak örnekler başka gösteriyor), **sökmek**'ten **sök-ü-k, sökük** (bu sözcükte de durum **dökük** gibidir)...

Öksürüklü, öksürükotu...

ÖKSÜZ, es tr. **öğ** (ana)den **öğ-süz/öksüz** (anasız, anası olmayan, anası ölen).

Süz, siz, sız, suz ekleri Türk dilinde yokluk bildirir. **Duygusuz** (duygusu, duyarlığı olmayan, incelikten yoksun), **bilgisiz** (bilgisi olmayan), **özsüz** (özü bulunmayan, içi boş, anlayışsız), **saygısız** (saygısı olmayan, saygıdan yoksun)... **Öksüzlük**...

Kendüyi ta'rif idermiş müşk-i ter
Öksüz oğlan göbeğin kendü keser
— Necati —

ÖKÜZ, tr. **öküz**. Bu sözcüğün kökenini, hangi dilden doğup yayıldığını bulmak, ona belli bir kaynak göstermek kolay değildir. Aşağı yukarı bütün büyük dillerde öküz anlamını içeren sözcükler birbirine benzer.

Moğ. **ükür**, mac. **ökür**, toh. **okso**, sanskr. **uksa**, peh. **uhşa**, gr. **oxos**, got. **auhsus**, alm. **ochs**, ing. **ox**, lat. **bos**, isp. **buey**, itl. **böve**, fr. **boef**, ar. **sevr**, fars. **gâv**.

İlkçağda, Anadolu'da öküz vardı, tarım işlerinde çalıştırılırdı. Hitit yazılarında, sümerce çiftçi öküzü anlamında **gudapinlal** sözcüğünü buluyoruz. **Gud**, sümer dilinde **sığır, gudmah** ise **boğa** demektir. Es. tr. de **oğuz, guz** sözcükleriyle öküz arasında bir bağlantının bulunduğu, bunun öküzün kutsallığından

kaynaklandığı düşünülürse de kesin bir sonuca varma olanağı yoktur.

Öküzbalığı, öküzburnu, öküzdili, öküzgözü, öküzlük, öküzçocuğu...

Öküz kesti bağını
Aşdi Kemerdağı'ni
Yetiş Nazmiye yetiş
Tutarsun t... ğını
— Kar. —

ÖLMEK, es. tr. **öl** (ıslak, yaş)den **öl-mek/ölmek**...

Kök anlamı: yaşın geçmesi, uzaması nedeniyle gücü, direnci kalmamak, gücü tükenmek. Anlam genişlemesiyle yaşamanın son bulması, diriliğin bitimi, ölüm...

Öl (ıslak, yaş, nem, Kaş.), **öldeci** (ölecek, ölecek durumda olan kimse, Kaş.), **ölimek** (ıslanmak, Kaş.), **ölismek** (yaşlık yayılmak, nemlenmek, ıslanmak, Kaş.), **ölitmek** (ıslatmak, Kaş.), **ölşetmek** (aç bırakarak gözünü görmez etmek, ölecek duruma getirmek, Kaş.), **ölüt er** (yaşlı kimse, gücü kalmamış, Kaş.), **öl** (yaşlık, ıslaklık, Uy.), **öleng** (sulak yer, yaş, bataklık, Uy.), **ölenglik** (çayır, otlak. Uy.), **ölgülük** (ölüm durumunda olmak, can çekişen, Uy.), **ölmek** (ölmek, Uy.), **ölüg** (ölü, ar. **cesed**, Uy.), **ölmeklig** (ölümlü, kalıcı olmayan, Uy.), **ölürgü** (öldürme, Uy.), **ölürmek** (öldürmek, Uy.), **ölürtmek** (öldürtmek, Uy.), **ölüt** (öldürme, Uy.), **ölütçi** (kanlı, öldüren, ar. **katil**, Uy.), **ölütlük** (ölü konan yer, ölünün gömülmeden önce konulduğu yer, os. **salhane**, Uy.).

Anadolu halk ağzında: **öl** (yaslık, ıslaklık, ıslak toprak, katık, ekmekle yenen nesne), **ölez** (ölgün, ölecek gibi olan), **ölgez** (çok cılız, gevşemiş, güçsüz, ölecek gibi olan), **ölgülü** (ölüsü olan, acılı, üzüntülü), **ölmesek** (ölümcül), **ölük** (ölmüş, ölü, hepsi için bk. SDD.)...

Bu örneklerde **öl** kökünün anlamı **ölüm ile yaşlık-ıslaklık** arasında gidip geliyor. Köke gelen ekler, kökün anlamını saptırmıyor. Türk dilinde **yaş, yasam, yaşamak** sözcükleriyle **yaş** (ıslaklık, sulu olma durumu, **yeşil** (eski biçimi **yaşıl**. Bk. **Yeşil**) **eşkökenlidir, esanlamlıdır. Öl kökünün yaş** (ıslak, sulak) anlamını içermesiyle **ölmek** eyleminde, anlam genişlemesiyle **yaşlanmak** (ıslanmak, yaşlı olmak, yaşı geçmek, kocalmak), bir aykırılık görülmüyor. İlginç durum **yaş** kökünün içerdiği **ıslaklık** ile **yaşamak** eylemindeki bağlantının kopmasıdır. Kök anlamı bakımından **ıslanmak**'la **yaşlanmak** özdeştir. Burada **yaşlanmak**'la **ıslanmak** eylemlerinde olduğu gibi **ölmek** eyleminde de **yaş** kökünden türeyip **kocalmak** anlamını içeren **yaşlanmak** sözcüğünün içerdiği anlam saklıdır.

Ölmek'ten: **öldüresiye, öldürmek, öldürtmek, öldürücü, öldürülmek, ölesiye, ölet, öleyazmak, ölgün, ölmezlik, ölmüş, ölü, ölük, ölüm, ölümcül, ölümlü, ölümlük, ölümsüz, ölümsüzlük, ölünmek**...

Alm. **sterben** (gr. **stereos**/katı'dan, **katılaşmak**), fr. **mourir**, sanskr. **mrtàh** (ölüm, **mârate/ölüyor**), lat. **morior**, gr. **brotos, mrotos**, isp. **morir**, itl. **morire**, fars. **murden**, ar. **mevt**.

ÖLÜM, tr. **ölmek** (bk.)ten **öl-ü-m/ölüm**...

Kök anlamı: yaşlanma, güçten kesilme, gücü, direnci tükenme. Anlam genişlemesiyle yaşamın bitişi.

Köke gelen **ü-m** ekiyle sözcük üretimi: **görmek**'ten **gör-ü-m/görüm, sürmek**'ten **sür-ü-m/sürüm, örmek**'ten **ör-ü-m/örüm** (bk. **Örümcek**)...

Ölüm eri (ölümü göze alan yiğit, ar. **fedaî**), **ölüm erenleri** (ölümü göze alanlar)...

Nite gitmedi göricek anları
Ne var kız ise oldı ölüm eri
— Süh. —

ÖLÜMEK, tr. **öl** (yaş, ıslak)den **öl-ü-mek/ölümek**...

Islanmak, yaş olmak (... ağladı... keçeler... gözi yaşından **ölüdü/ıslandı**... Tar. Söz)...

ÖMÜR, ar. **ömr** (dirilik, dirim)den **ömür**.

Kök anlamı: yaşamak, diriliğini sürdürmek, direncini korumak.

Tr. **dirim, yaşayış, yaşam, yaşama**...

Ömürlü, ömürsüz, ömrü hiçe vermek (boşuna yaşamak)

Şunun gibi melik tapardı haça
Ol nezeni ömri virürdi hiçe
—Şeyd. —

Ömrü kesilmek (gününden önce ölmek)

Bu cihân içre seninleydi
hayatım cânâ
Dilerim ömri kesilsün seni
benden kesenin
— Haleti —

ömrüm varı (varlığım, varlığımın ereği, özü)

Hep senincündür benim dünya
cefâsın çekdiğim
Yoksa ömrüm varı sensiz
neyleyim dünyâyı ben
— Bâki —

ÖN, es. tr. **önğ** (güneş doğuşuyla ilgili) den **ön**...

Kök anlamı: günün, güneşin doğduğu yön, doğu. Anlam genişlemesiyle, karşı, ön yüz...

Eski Türk sözlüklerinde, yazılı kaynaklarda (Kaş., Uy.) **önğ** biçiminde geçen ön sözcüğünün kökeni öğ olmak gerekir. **Önğ** okunuşu **öğn** sesinin güç söylenişi yüzündendir. Türk ağızlarında n-ğ sesleri, yazılı kaynaklara göre, yanyanadır, **nğ** biçimindedir, ses burundan çıkar. Oysa **ön** kökü doğal ses yansımasını veremez, öğ-n verir. Öğ-öğ-ök kökü **doğma, doğurma, ilke, öz, oluş** bg. varlık kavramının çevrelediği, kuşattığı anlamı içerir. **Ön** sözcüğünde böyle bir nitelik yoktur. **Önğ** (ön, doğu, önce, çöl, Uy.), **öngdün** (önden, Uy.), **önglük** (yüz, Uy.), **öngre** (önce, doğuda, ilerde, Uy.) örneklerinde **önğ**, daha çok, **doğu** (ar. **şark**) anlamındadır. Oysa, Türk dilinde, **doğmak** eylemini yansıtan sözcükler ön ile değil de öğ ile başlar, **öğ/öğ/oğ/og** dönüşümüyle değişik anlamları içeren eylemleri yaratır. **Öğ** (anne), **oğul** (çocuk, doğan kimse, yavru, oğlan) **oğan** (Tanrı, yaratan, vareden) bg. Nitekim **önemek** (yükselmek, Uy) eyleminde de, üstü kapalı olarak, **doğmak** anlamı var. Bu sözcüğü **öğ (n) emek** biçiminde alırsak (öyle olması doğaldır) kök anlamını kavramakta güçlük çekmeyiz. **Önmek** (çıkmak, doğmak, türemek, yükselmek, yaymak, Uy.) eylemi **ön** kökünün öğ-n'den dönüşme yoluyla oluştuğunu sezdiriyor.

Eski Türkçede **ön** kökü, daha çok, **on** köküyle yakınlık gösteriyor (bk. Kaş., Uy.). **Öngedmek** (iyileşmek, düzelmek, değişmek, Uy.), **öndürmek** (büyütmek, düzene koymak, alacakları toplamak, Uy), **öngetdürmek** (iyileşmek, **onmak**, iyi etmek, değişmek, Uy.), **önmek** (bitki bitmek, gelişmek, büyümek, Kaş.). Bu örneklerin içerdiği anlamı, **onmak** eyleminde buluyoruz (bk. **Onmak**)... Onmak'ın **onğ** kökü ile **önğ**, belli bir yerde, buluşuyor.

Türkçe, yön bildiren, sözcüklerin oluşmasında **güneş** ilke olarak alındığına göre, **önğ** sözcüğü **doğu** anlamını içerir. Nitekim sağ güney, sol kuzey karşılığı söylenir, **ön** doğuyu, **arka** batıyı gösterir...

Ön'den: **önavurt, önbilgi, önce öncül, öndamak, öndelik, önder, önek, önel, önem, önerge, öneri, önerme, önermek, önerti, öneze, öngörmek, öngörü, öngün, önkol, önlemek, önlük, önoda, önoluş, önörgü, önseçim, önsel, önses, önsezi, önsöz, öntasar, öntasım, öntaslak, öntüreme, önyargı, önyüzbaşı**...

Anadolu halk ağzında: **öncek, önceleyin, öncü, öndaş, öndel, öndemen** (önlük), **önder** (kılavuz), **öndin** (peşin), **öndüç** (ödünç) **öndüğün** (önceki gün), **öndül** (yön, doğrultu, erek, ar. **hedef**), **öndün** (peşin), **öne** (ilerde, ötede, önde), **önecek** (önlük), **önek** (dayanak, direk, avın önünü kesen kimse), **önel** (süre, ar. **vade**), **öneleç** (önlük, peştemal), **önemek** (pusuda beklemek), **öner** (yön, ön, sıra, ar. **cebbe**), **öneze** (önezi, pusu), **öngay** (müşteri yıldızı), **önge** (yüz dirhemlik tartı ölçeği), **öngel** (ağır başlı, öncülük edecek nitelikte olan), **öngergi** (önlük), **öngüç** (önce, kılavuz, yol gösteren), **öngül** (önayak olan, yol gösteren, kılavuz), **öngördü** (önceki, daha önceki, ar. **mukaddem**), **önkü** (önceki), **önkürü** (ön, önünde), **önlek** (önde giden hayvan, kösemen), **önlemek** (engel olmak), **önlük** (kötü kadın, kapatma), **önmek** (beklemek), **önselik** önlük, peştemal), **önsem** (galiba, öyle sanırım), **önsen** (öyle ise), **öntermek** (teşvik etmek), **önücek** (önlük), **önüç** (önceki), **önültmek** (sunmak), **önümek** (gizlice gözetlemek), **önür** (önceki), **önürt** (önce, ar. **evvelâ**), **önüt** (önce, ar. **evvel**), **önüzey** (ön, ön yan, ön taraf), **önya** evin (önündeki çıkıntı, çıkartma, çıkma).....

ÖPMEK, es. tr. **opmak** (içmek)tan **öpmek**...

Gerçek anlamı içmek, anlam genişlemesiyle **öpmek**. İçerden çıkan doğal sesle, öperken çıkan ses arasındaki yakınlık nedeniyle.

Opmak-öpmek (içmek), **öprülmek** (içilmek), **öprüşmek** (karşılıklı olarak içmek, içişmek), **öpülmek** (içilmek), **öpürmek** (içirmek), **öpürgen** (çok içen, hepsi için bk. Kaş.)..

Öpögsemek (öpmek istemek, Uy.), **öpsemek** (Kaş.). **Opmak**, öpmek eşanlamlı, o/ö dönüşmesiyle anlam kayması...

Öpme, öptürme, öptürmek, öptürtmek, öpücük, öpülmek, öpüş, öpüşmek....

Küçük piçaciğumlan
Açdum penceresini
Epdum yanaciğuni
Verdum ceremesini
—Kar.—

epdum (öptüm) biçiminde ö/e, d/t, ü/u dönüşmesiyle...

ÖR, tr. **ör/ür** (örtmek, kapamak, dokumak, çevirmek, sarmak, bağlamak, yapmak bg. eylemleri içeren kök).

Türkçenin en verimli köklerinden biridir, kaynağı kesin olarak bilinemiyor, içerdiği anlamların değişikliği, birbirine aykırılığı yüzünden belli bir kökene bağlama olanağı da pek yok. Süm. **uru** (örülü duvar), **ur** (erkek), **uruk** (soy, kuşak) sözcükleriyle **ör** bağlantısını anımsatan **ör**'ün **ur** özdeşliğidir, **örgen/urgan** sözcüklerinde **ör/ur** birliği gelişigüzel olmasa gerek.

Aşağı yukarı bütün Türk ağızlarında **ör** kökünün biri **örmek**, öteki **üst, yüksek, yukarı** olmak üzere iki ayrı kök anlamı vardır, bu durum ağızların değişikliğine karşılık pek değişmiyor. Kırgız türkçesinde: **örümek** (emeklemek, yukarı doğru çıkmak, yükselmek), **örmek** (örmek), **ör** (üst, yukarı, yüksek), **örçümek** (üremek, gelişmek, büyümek), **örçütmek** (çoğaltmak, büyütmek), **örçüş** (büyüme, **gelişme**), **örüm** (örme, **örüş**) **örümçü** saraç, örücü).

Halk ağzında **örüm** (çit, ağıl), **örey** (öreke), **örgüç** (dokuma aygıtı), **örgen** (keçi kılından örülen ip), **örken** (urgan), **örmelemek** (çocuk emeklemek), **örtmen** (yüz, yüzey, ar. **satıh**), **örümek** (ürmek, havlamak), **örüme** (ürüme).

Ör kökünden, ayrı ayrı eklerle türeyen sözcükler gerek halk ağızlarında, gerekse yazı dilinde çoktur. Sözcüklerin çokluğuna karşılık **ör** kökündeki **örtmek, sarmak, çoğalmak, içermek, kapamak** bg. anlamlar, değişmiyor: **örge** (örülmeye ana örnek, doku, **motif**), **örgen, örgenci, örgenlemek, örgü, örgün, örgüt, örmek, örtmek, örtü, örtük, örü, örücü, örülmek, örümcek**....

Ö/U dönüşmesi: **örü durmak/uru durmak** (ayağa kalkmak, dikilmek), **örü/uru** (dik, kalkık),.

Didi kim döşekten örü turayım
Bu düşi nitesi olur yorayım
—Süh.—

Örün (saç örgüsü, belik):

Kırk örün saçların topuklar döğer
O sırma saçlara tel münasiptir
—İrşadi—

ÖRMEK, tr. **ör** (bk.)den **ör-mek/örmek**..

Örmek (belirmek, çıkmak, kopmak, yükselmek, örmek, Kaş.), **örlenmek** (belirmek, çıkmak, yükselmek, **örmek**, Kaş.), **örme saç** (örme saç, Kaş.), **örmek** (yükselmek, çıkmak, bir giysi türü, Uy.), **örü** (yukarı, dik, Uy.), **yörmek** (açıklamak, aydınlatmak, Uy.), **yörgemek** (sarmak, örmek, bağlamak, çevrelemek, Uy.), **yörüg** (açıklam, yorum, Uy.). Bu örneklerde **örmek** eylemini oluşturan **ör** kökünün, anlam genişlemesiyle, değişik olayları kapsadığı anlaşılıyor. **Yörmek** (açıklamak, aydınlatmak) eyleminin **yormak** (**yorum**'un eylemi) ile eşanlamlı olduğu, bunun da o/ö dönüşmesi sonucu **yor/yör** durumundan kaynaklandığı belli.

Örmek, bilinen anlamda, **dokumak** eylemiyle sınırlı değil. Onda **kapsamak, çevirmek, bağlamak, kuşatmak, sarmak, yükselmek, çıkmak** gibi değişik eylemler, içerikler saklı.

Bu anlam değişmelerinde ö/ü dönüşmesinin etkinliği açık. Ağız ayrılıklarından oluşan ö/ü ya da ü/ö dönüşmesinin o/ö biçiminde de sürdüğünü **yörmek/yormak** sözcüklerinden anlamak kolaydır.

Duvar örmek, dam örmek, çorap örmek, çit örmek eylemleri görünüşte değişik, oysa içerik bakımından, işlev yö-

nünden özdeştir. Anadolu halk ağzında, evin çatısını örtmeye de örmek denir, duvar yapmaya da.

Örme, örü, örücü, örücülük, örülmek...

ÖRNEK, tr. görmek/körmek'ten (g) örnek (k) örnek-örnek (görülerek, görerek yapılan, göz'le bağlantılı olan).

Örnek sözcüğünün kökeni konusunda değişik düşünceler ileri sürülmüş, ayrı açıklamalara girişilmiştir. Bunları iki öbekte toplayabiliriz. Birincilere göre örnek sözcüğünün kökü tr. görmek'tir. Görmek eylemi göz'le ilgili olduğuna göre, örnek de dolaylı olarak göz'e bağlanır. İkincilere göre örnek sözcüğü tr. değildir, Ermeni-Pehlevi dillerinden değişerek gelmiştir.

«Karakalpakça körnek... Mirza Mehdi Han'ın Senglah adlı yapıtında görnek... körnek/görnek.. Hakasçada körim (örnek). Kırgızca örnök... Kazakça örnek, başkırtça ürnek, nogayca örnek.» (H. Eren, Bil. 1966).

«... örnek kelimesinin yine Ermenice yoluyla Pehleviceden bir alıntı olduğuna yer yer işaret edilmiştir. Ermeniceki orinak Behlevice avdenak şekline dayanır, buradaki - ak Pehlevide isim yapan bir ektir... avdenak'ın kökü olan avden Avesta dilindeki avidayana kelimesine dayanır... bunun kökü olan day, Yeni Farsça didan'da olduğu gibi görmek.. anlamına gelir.» (A. Dilaçar, Bil. 1966).

Yukarki iki açıklamanın birleştiği tek konu örnek sözcüğünün Türk-Pehlevi-Ermeni dillerinde görmek evlemiyle, gözle bağlantılı olduğudur. Değişik Türk ağızlarında, değişik biçimlerde, örnek sözcüğünün bulunması, sorunun çözümü için dilin gelişim tarihiyle bağlantısına dayanır. Anadolu türkçesinde örnek sözcüğü XIV. yy. bu yana, yazılı kaynaklarda geçmektedir, üstelik ağız değişikliğine de pek uğramamıştır. XIV. yy. kaynaklarında örnek'in orinak bicimini andıracak bir yazılışı bilinmiyor. Örnek, değişerek, orinak'tan gelmisse, XIV. yy. yazılı kaynaklarına örnek biçiminde geçtiğine göre, daha önceki dönemlerde de kullanılması, ağızdan ağıza aktarılması gerekir. Elimizde böyle bir kaynak yok simdilik.

Örnek sözcüğü, Anadolu türkçesine, Asya türkçesinden geçmemiş, XIV. yy. da, Doğu Türk ağızlarının özelliklerini yazılı kaynaklardan öğrenebiliyoruz az çok. XIII. yy. kaynaklarının dili, ağız ayırımı bile bellidir. Oysa, Asya türkçesinden geçtiği söylenen örnek sözcüğü, Asya türkçesinin ağız ayırımlarına uymuyor pek.

Bize kalırsa, örnek sözcüsü, hangi kökten gelirse gelsin Anadolu kaynaklıdır, Doğu'ya gitmişse Anadolu'dan gitmiştir. Öte yandan örnek'le orinak arasında ses benzerliğinden başka bir yaklaşım yoktur.

Anadolu halk ağzında örnek anlamında görenek sözcüğü vardır. Görenek, gelenek gibi görmek, gelmek eylemlerinden kaynaklanan, e orta ekini alan, sözcüklere bakarak örenek (örmekle ilgili), örnek yakınlaşması da düşünülebilir, ancak bunun bilinen, kullanılan bir özdeşi yok. Bunun gibi, Pehlevi dilinde avdenak ile Ermeni dilinde orinak bağlantısının gelişim çizgisi de açıkça bilinmiyor. Avdenak-Orinak ilişkisinin belirsizliği gibi, orinak-örnek bağlantısının çıkmazı da açık. Örnek'in ornak'tan geldiğini gösterebilmek için, bu tür sözcük alışverişlerinde, başlangıçtaki yakınlıkları, benzerlikleri de göstermek gerekir. Tek kaynak sözkonusu olduğunda başka örnek aranmayabilir, ancak bir sözcüğün doğuşu, gelişimi konusunda birkaç kaynak sözkonusu olunca en inandırıcı yakınlığı bulmak, benzerliği, gerekirse tıpkılığı ortaya koymak, sorunun çözümünü sağlar, bir bakıma.

Örnek sözcüğü, değişmeksizin, Anadolu türkçesinde XIV. yy.dan bu yana kullanılıyor:

İsi'ye Meryem'den örnek al-u dak dutma
Şol serv-i revanunda bittiyise rümmanî
—Kadı.—

Kıssadan gel âkıla al örneği
İster isen Hak rızasın görmeği
—T.M. Çelebi—

Âteş-i sûzen-i âhun felege nakşını gör
Sana ey pîrezen-i çarh bu bir örnek olur
—Haveri—

Ömr-i güzerânî fikr eyle cûya bakub
Al gayret ile âb-ı revandan örnek
—Beliğ—

Bakub her rengden bir örnek almış
Televvünde işi Allah'a kalmış
—Ş Galib—

Pür-hûnî-i pirâhen-i Yusuf'dan al örnek
Hem-reng-i muhabbet görün ihvan arasında
—Ş. Galib—

Başka örnekde olur kâlâ-yi zerbeft-i Acem
Rûm'da çıkmaz anun gibi mutalla-yi sühan
—Vehbi—

Nakşun alurdı bakub örneğine
Semt-i Yağlıkçı'dan zen derneğine
—Vehbi—

Beneklu kâla bendergâh-i hüsne başka örnekdür
Bu vech ile kumâş-ı rûy-i âl-i yâre ben düşdi
—Vehbi—

Her ne örnek câme giysen yârsın bildim seni
Âşıka reng eyleyen dildârsın bildim seni
—İzzet Molla—

Bin dallı şerha örneği bir nev-kumâşdan
Giydin biri biri üzerine kabâ-yi iyd
—İzzet Molla—

Al elden örnek işle geçin kit-i lâyemût
Olma sokak süpürgesi kadın kadıncıl ol
—Vasıf Enderûni—

XIV. yy.dan, XIX. yy. başlarına, sonra halk yazısını da içine alan, geniş bir alana yayılan örnek sözcüğü en ufak bir anlam değişikliğine uğramamıştır. Örneğin (öğleyin, bencileyin, değin gibi), örneklemek, örneklik, örnekseme, örneksemek, örneksenmek...

ÖRTMEK, tr. ör (bk.)den ör-t-mek/örtmek...

Kök anlamı: bir nesneyi örerek kapamak, sarmak, kuşatmak, çevirmek. Anlam genişlemesiyle, bir nesnenin, bir yerin üstünü kapamak, örtü çekmek.

Ör kökünün anlam genişlemesine yolaçan başlıca eki, bu t sesidir.

Sözcüğün ortasına gelen, anlam kaymasına yolaçan, bu sesin oluş aşamalarını görüp göstermek, böylece en eski kaynaklara vararak kesin biçimi saptamak bugün için güçtür. Örtmek (örtmek, Kaş.), örtmek (dam, bir nesneyi örten, evin damı, Kaş.), örtük (örtü, Kaş.), örtülmek (örtülmek, kapalı kalmak, karışmak, Kaş.), örtüşmek (örtmek, örtmekte yardım etmek, birbirini örteyazmak, Kaş.). Öte yandan, ört (yangın, yanan nesne, Kaş.), örtelmek (yakılmak, Kaş.), örtenmek (yanmak, tutuşmak, kızarmak, Kaş.), örtemek (yakmak, Kaş.), örteşmek (karşılıklı birbirini yakmak, saldırışmak, Kaş.), örtetmek (yaktırmak, Kaş.), örtgün (samanı ayrılmış harmam, çeç, Kaş.).

Ört kökünün örtmek eylemi yanında yakmak anlamını içermesi doğaldır. Yakılacak nesnelerin toplanıp yığılması, birbiri üstüne bindirilmesi, birbirini örtmesi yanmanın ilk aşamasıdır. Ocağı yakmak için odunları, birbirini örtercesine üstüste yığma gereği vardır. Bu işlem ört köküne bir de yanmak anlamını kazandırdı.

Ör köküne gelen t sesini başka sözcüklerde de buluruz; özellikle Anadolu halk ağzında bunun çok örneği görülür: bilemek/bile-t-mek/biletmek (halk ağzında bilemek yerine biletmek denir. Doğu Karadeniz yörelerinde), döşemek / döşe-t-mek / döşetmek (iki anlamlıdır, döşeme işlemini yapan kimse, başkasına yaptırıyormuş gibi döşedim yerine döşettim der.), çök-e-r-t-mek / çökertmek (bu sözcükte de özne yaptığını, başka bir öznenin elinden çıkmış gibi gösterir. Oysa eylemde, öznenin dışında ikinci bir özne yoktur), sür-t-mek/sürtmek (eylemi gerçekleştiren özne, t sesinin araya girmesine karşılık, olayın dışında değil), dür-t-mek/dürtmek (kökte t sesi yoktur, ortaek olarak, köke sonradan katılıp anlam genişlemesine

yolaçtı), çürü-t-mek/çürütmek, öğ-ü-t-mek/öğütmek bg...
Bu örneklerin ışığında, soruna yaklaşılırsa, ör kökünden türeyen örmek ile örtmek eylemlerinin özdeş olduğu görülür...
Örttürmek, örtü, örtük, örtülme, örtülmek, örtülü, örtünmek, örtüsüz...
Anadolu halk ağzında: örtme (üstü kapalı, önü açık yer, mutfak, sofa, başörtüsü, önü açık taş döşeli oda, tek katlı bağ evi, ağıl, bağ kulübesi, odaların önündeki üstü kapalı yazlık yer), örtmen (dam, yüz, yüzey), örtülük (kiremit altına konan tahta, yüklük, yatak konulan yer), ört (öğle dönemi), örtlek (ormanı yakıp açılan tarla. Yanmak eylemiyle ilgili, korkak/ödlek'in değişmişi), örtlemek (delip geçmek, içten yanmak, seçmek, suda söndürülen koru bir yamaya sarıp yaranın üstünde gezdirmek... SDD.)...

ÖRTÜ, es. tr. örtgü (örtü)den örtü (g sesinin düşmesiyle).
Örtü'nün ör köküyle örgü'nün ör kökü özdeştir. Ör (t)mek ile örmek eylemlerinin özdeşliği doğrudan doğruya ör kökünden kaynaklanıyor. Bu nedenle örtgü/örtü örülerek ortaya konan, örtmek'e yarayan nesnedir.
Örtülü, örtülü ödemek, örtüsüz...

ÖRÜMCEK, tr. örmek'ten ör-ü-m-cek/örümcek (örgü ören).
Ör köküne gelen üm ile cek ekleri tr. de yaygındır: Sürmek'ten sür-üm/sürüm, görmek'ten görüm (yüz görümlüğü, görümlük), ölmek'ten öl-üm/ölüm. Cek/cak eklerini de salınmak'tan salıncak/salıncak, ısınmak'tan ısıcak/sı-cak/sıcak'ı sesinin düşmesiyle), kesmek'ten kese-cek/kesecek (kesme aracı, bıçak, keski bg.), görmek'ten gör-cek/görcek (çevren, ar. ufuk).
Örümceklenmek, örümcekleşmek, örümcekli, örümceksi...

ÖTE, tr. ötmek/ötemek (geçmek, aşmak, karşıya gitmek)ten öt-e/öte (karşı yan, karşı yaka, uzakta duran, o yanda olan).
Öteberi (şurada burada, şuraya buraya, oraya buraya, ora bura). Öte (başka, ayrı), öte (uzak), öteden (uzaktan), öte yandan (karşı yakadan, öbür yandan, o yandan), öteye beriye (oraya buraya).
Öte sözcüğünde bir yerden başka bir yere varma, yer değiştirme anlamı saklı. (Bk. Ödemek).

Uşak toprak ol ü gözetme öte
Dilersen ki senden nesene bite
—Süh.—

İşte ölüm üzre ölüm bu imiş
Hiç ötesin anma karanu imiş
—Atai—

öteki, ötekisi, öteleme, ötelenme, ötelemek, (ileri geçirmek, öte yana göndermek), ötelenip gitmek (sürüp gitmek), öterek (uzakça), öte yaka (karşı yaka)..

Bir ok urdi gecdi geyikden öte
Zehi kız kim anın gibi ok ata
—Süh.—

ÖTMEK I., tr. öt (ses)ten öt-mek/ötmek ses çıkarmak, çığırmak).
Öttürmek, ötücü (ötücü kuş), ötüş, ötüşmek...

ÖTMEK II. tr. öt(e)'ten öt(e)mek geçmek, aşmak, öteye geçmek).
Bu sözcüğün ötemek olması gerekir. Ortadaki e sesinin düşmesiyle ötmek biçimine girdi kanısındayız. Ötemek-öt(e)mek/ötmek.
Öt (ses, çığırtı) ile ötmek (ses çıkarmak) bağlantısı yanında, ötmek (geçmek, aşmak) anlamı, sözün gelişine göre, ötemek'i gerektiriyor. (Bk. Öte).

ÖVGÜ, es. tr. öğ (us)ten ögmek (uslu olduğunu söyleyerek yüceltmek), ögmek'ten öggü-öğgü/övgü. (Bk. Övmek).

ÖVMEK, es. tr. öğ (us)den öğ-mek/öğmek-övmek (uslu olduğunu ileri sürerek yüceltmek, ululamak. Anlam genişlemesiyle). Öğ-ög-ök sözcükleri değişik Türk ağızlarında us, kavrayış gücü, yetenek anlamında söylenir. Ögmek-ökmek-öğmek eyleminde g/v dönüşmesi, Türk dilinde süreklidir, olağandır: öğütmek / övütmek, sögmek/sövmek, döğmek/dövmek bg.

ÖVÜNÇ, es. tr. öğ (us)den öğünmek-öğünç/övünç (kendi kendini yücelemek kavramı, öğünme gereci).
Öğ köküne gelen ün-mek ekleriyle öğün-mek/öğünmek (kendi kendini öğmek), sonra nç, ya da ç ekiyle ad: öğün-ç/öğünç (öğün-(mek)- ç) öğ-ün-ç/öğünç-övünç. Benzeri sözcükler: sev-in-

mek/sevinmek-sev-in-ç/sevinç, kıv-anmak/kıvanmak-kıv-an-ç/kıvanç, ut-anmak/utanmak-ut-an-ç/utanç bg.

ÖVÜNMEK, es. tr. öğ (us, yetenek, anlama gücü)den öğ-ü-n-mek/öğünmek/övünmek...
Kök anlamı: kendi kendini övmek, kendi kendinin uslu, yetenekli, güçlü, yeterli olduğunu söylemek. G/ğ/v seslerinde sürekli dönüşme sonucu, ög/öğ/öv oluşumu..
Öğütmek-öğütmek-övütmek, ögmek-öğmek-övmek bg....

ÖYKENMEK, tr. öğ (us, yetenek, güç) den öğ-g-e-n-mek / öğgenmek / öykenmek...
Kök anlamı: öğ'lü (uslu, güçlü yetenekli) görünmeye çalışmak, başkasının beğenilir, sevilir davranışlarının benzerlerini yaparak, onun gibi görünmek, ar. taklid etmek. Anlam genişlemesiyle özenmek, başkasının yaptığını yaparak kendini göstermek... öykünmek....

ÖYKMEK, tr. öğ (us, yetenek, güç)den öğ-g-mek-öy-g-mek/öykmek..
Kök anlamı: us ile dengelemek, us ile karşılaştırarak ölçmek, karşılaştırmak, ar. kıyas etmek...
Köke g/k ekinin gelmesi, Türk dilinde süreklidir, bu k/g sesi anlam genişlemesini, sağlayan öğeler arasındadır. Göz'den görmek, görmek'ten gör-k-/görk, görk-lü, gör-k-e-m/görkem-görkemli.... bg. ög-öy köküne gelen k sesi de eylemi öy-k-mek/öykmek biçimine soktu.

ÖYKÜ, tr. öykünmek (bk. Öykenmek)ten öy-k-ü/öykü...
Kök anlamı: konuşma, anlatma, söyleme. Yapılanı, söyleneni yineleme, aktarma. Anlam genişlemesiyle öykü, ar. hikâye karşılığı..
Ür-k-mek-ürkmek'ten ür-k-ü/ürkü, kork-mak-korkmak'tan kor-k-u/korku bg...

ÖYKÜNMEK, tr. öğ (bk. Öğ, Öğe)ten öğg-ü-n-mek - öggünmek - öğgünmek-öğgünmek-öykünmek/öykünmek...
Kökte öğ-öğ-öy biçiminde değişme öğütmek - öğütmek - öyütmek (Anadolu halk ağzında), eğlenmek/eylenmek (Halk ağzında, eğlenme düzenlemek, birini alaya almak, söyleşip gülmek, beklemek, gün geçirmek, eğ kökünün bütün özellikleri ey kökünde toplanır), Öğle/öyle (günün ortası ile o türlü, o biçim anlamına gelen öyle), öğleyin/eyleyin (öğleyin, öğle süresinde,.. Öte yandan, öğünmek değişirek ökünmek, öykünmek, biçimine girer (öykünmek, kimi Anadolu ağızlarında öğünmek/övünmek anlamındadır). Öyke/övke/öfke sözcüklerinde y-v-f dönüşmesi (öfke'nin kökü öpke'dir, bk. Öfke).

İrişdi saldı gürzi öyke ile
Kavi pil arkasından söyke ile
—Hurş.—

Kapudan rüşvet giricel gül gibi
Öyke bacadan çıka bülbül gibi
—Mant.—

dizelerinde öyke sözcüğü öfke'dir. Öykelenmek (öfkelenmek).. Bu sürekli ses değşimeleri dizisinde öykünmek'in kökü olan öy, geçmişe doğru gidildiğinde öğ-ög biçimini alıverir. Ög-öğ-öy kökü, k ortaeki daha yaygındır: döğgünmek-döğkünmek/döğünmek (halk ağzında), örkünmek (öykünmek'in başka bir söylenişi)..

ÖYLE, tr. o ile'den o-ile- oyle/öyle (o/ö dönüşmesi, i/y dönüşmesi).
Öyle ise - öyleyse, böyle ise - böyleyse sözcüklerinde i/y dönüşmesiyle bitişme. E-İ sesleri yanyana gelince y sesine dönüşme kolaylaşıyor. Benim ile / benimle(i seni düşüyor), gece ile/geceyle (i/e sesleri birleşip y sesine dönüşüyor, ya da y sesi e/i seslerini birleştiriyor.

ÖYLECE, tr. o ile ce'den oyle-ce/öylece (o/i birleşmesiyle ö sesine dönüşme, ce ekinin gelmesiyle öylece.) Bu ile ce/böylece, şu ile ce/şöylece (i sesine bitişen o u sesleri yumuşayarak y sesine dönüşüyor: şu ile/şöyle, bu ile/böyle. Bu dönüşmede ile'nin son seslisi e'nin yumuşatma etkisi de var.

ÖYLEYSE, tr. o ile ise'den oy-le-ise/oyleyse/öyle ise/öyleyse i-e yakınlaşmasında y sesi egemenliğini sürdürüyor.

ÖZ, tr. öz (ben, tin, gövde, kendi, yağ, günül, dere/öz/öd bg.). Türk dilinin, anlam genişlemesiyle, en üretken köklerinden biridir. Ös/öz, Türk dilinde sık sık görülen s/z dönüşmesi: kös/köz/göz, göz'den göstermek (z'nin s'ye dönüşü). Bütün eski Türk sözlüklerinde, değişik anlamlarıyla birlikte, yeralmasına karşılık doğal seslere öykünme dışında bir kaynağının bulunduğunu

söylemek kolay değildir. Öz'ün üz, uz, us, ös bg. sözcüklerle bağlantılı olduğunu, daha doğrusu ög, öğ, öğe ile eşkaynaklı olduğunu söylemek için, ortada önemli bir engel yoktur. Türk dilinde g, ğ, y, v, z, s, r sesleri arasında karşılıklı dönüşmenin sayısız örnekleri vardır: göz'den görmek, göstermek (z, r, s seslerinde dönüşme). Yaz'dan yazlamak/yaylamak, yazlak/yaylak, yaylım (z/y dönüşmesi). Ög'den öğünmek/övünmek, öğünç/övünç (g/ğ/v dönüşmesi), ögle/öğle (g/ğ dönüşmesi, yumuşama yoluyla). Söz'den sözlemek/söylemek (z/y dönüşmesi). Öz'den özle/öğle/öyle (öğle dönemi, günün ortası, öyle süresi, öğle, z/ğ/y seslerinde karşılıklı dönüşme, Kaş.). Öze/üze (üstte yukarda üzerinde. Ö/ü dönüşmesi, Uy.). Öz/ös (z/s dönüşmesi, Uy.). Omut /umut (o/u dönüşmesi), umut/ümit (u/ü dönüşmesi).

Özini bilenler gözetir yolın
Sözini bilenler düzetir dilin
—Süh.—

Ayrıca öğün/öyün (ğ/y dönüşmesi. Öğün/öyün günün belli bölümlerinde yemeğe oturmak).

Öyün etmiş kara domuz etini
Dinleri var bizim dine benzemez
—Karacaoğlan—

Kan içerler idi yiseler öyün
Kılıçla idi oynasalar oyun
—Süh.—

Öğün/öyün dönüşmesinde ğ/y bağlantısı sürekli. Üzüm/üsüm sözcüklerinde z/s dönüşmesi (Uy.), ürgi/örgi (yüksek, Uy.) de ü/ö dönüşmesi, usun/uzun (s/z dönüşmesi), üztün/üstün (z/s dönüşmesi), üge/öge (ü/ö dönüşmesi), oy/uy (çukur, o/u dönüşmesi). Verilen örneklerde, öz, uz, ög, öğ kökleri arasında sürekli bir dönüşmenin bulunduğu, hangi nedenlerle olursa olsun, bu köklerin belli bir biçimde kalmadığı anlaşılıyor. Bu durumda, sözkonusu olan, köklerin ayrılığı değil, özdeşliği, anlam genişlemesi olayıdır.

Öz'den: özdek, özdekçi, özdekçilik, özdeksel, özden, özdenlik, özdeş, özdeşlemek, özdeşlik, özdevim, özdeyiş, özdışı, özdirenç, öze, özek, özekdoku, özel, özeleştiri, özelik, özelleştirmek, özellik, özellikle, özen, özenci, özendirmek, özenilmek, özenli, özenme, özenmek, özensiz, özenti, özentili, özentisiz, özerk, özerklik, özet, özetlemek, özetlemek, özge, özgecil, özgecilik, özgeçmiş, özgü, özgül, özgüllük, özgün, özgünlük, özgür, özgürlük, özgüveni, özışın, özindükleme, özkesit, özlem, özleme, özlemek, özlemli, özlenmek, özleşme, özleşmek, özleştirme, özleştirmek, özletmek, özleyiş, özlü, özlük, özne, öznel, öznelci, öznelcilik, öznellik, özodun, özöğrenim, özsel, özsu, özümleme, özümseme, özümlemedokusu, özümlemek, özümsemek, özünlü, özveren, özveri, özverili.....

ÖZDEK, tr. öz ile dek ekinden öz-dek/ (gövde, kuruluş, yapı, öz, temel). Dek/dak ekiyle ışıl-dak/ışıldak (ışık saçan, aydınlatan), pırıl-dak/pırıldak (ışık saçan), çipil-dek/çildek (suyun sığ olduğu yer, çipil yeri, bataklık).

Veli ol yaş budakdur sensin özdek
Budak hiç olmaya özdek ile dek
—Hur.—

ÖZEK, tr. öz (temel, öz gövde)den özek/özek (temelde olan, öze dayanan). Halk dilinde orta (ar. merkez), özek ağacı (dört tekerlekli arabanın gövdesinin ortasında bulunan ağaç), özek demiri (özek ağacını arabaya bağlayan demir). Ek ekiyle: dil-ek/dilek, geç-ek/geçek (geçit), göl-ek/gölek (su birikintisi, gölcük).

ÖZEL, tr. öz (bk.)den öz-el/özel (özle ilgili olan, kişinin kendini, özünü ilgilendiren, os. hususî).
El ekiyle: göz-el/gözel-güzel göv-el/gövel (gövel ördek), ön-el/özel (süre, ar. vade)..
Özelleştirmek, özellik, özellikle..

ÖZENMEK, tr. öz'den öz-en-mek/özenmek.
En-mek ekleri, öz'ün (ben'in) kendine yönelişini bildirir. Özenmek sözcüğünde de öz kendine dönüktür, kendini başka bir öze yaklaştırmakla, başka bir özle bağlantı içine girmektedir. Başka bir öz'ün (ben'in) yaptığını, kendine, kendi ben'ine yönelerek yapmaya kalkmak özenmek olur.
Güv-en-mek/güvenmek (kendine, kendi

dışında bir dayanak aramak), kıv-anmak/kıvanmak (kendi kendine sevinmek), don-an-mak/donanmak (kendi kendine giyinip süslenmek), süs-lenmek / süslenmek, bes-len-mek/beslenmek, bil-en-mek/bilenmek bg.

ÖZLEM, tr. öz (can, ben, gövde)den özlem/özlem (canın, ben'in eğilim duyması, özün yönelimi, bir nesneye, başka bir varlığa karşı ilgisi).
Öz (tin, can, kişinin gövdesi, Kaş.), (özleme (istek, dilek, fars. ârzû, Şam.). Özlem sözcüğü XVI. yy.dan bu yana Türk dilinde söyleniyor, kimilerin ileri sürdürdükleri gibi yeni değildir.

ÖZLEMEK, tr. öz (tin, can gövde)den özle-mek/özlemek (istemek, canın, tinin bir varlığa eğilim duyması, yönelmek). Öz sözcüğü, anlam genişlemesiyle, kişi ben'inin kendi dışında kalan varlıklara yönelmesi, eğilim duyması eylemine kök oldu. Özlemek, bu dışa yönelme eyleminin dilegelmesidir. Göz'den göz-le-mek/gözlemek (bir nesneye bakmak, kollamak, beklemek), göz-et-mek/ gözetmek (kollamak, beklemek, korumak; bakmak), el-le-mek/ellemek (el'den, el ile yoklamak, araştırmak, dokunmak, el sürmek), iz-le-mek/izlemek (ardından gitmek, izini sürmek, ize bakarak gitmek).

ÖZLEŞMEK, tr. öz (bk.)den öz-l-e-ş-mek/özleşmek...
Kök anlamı: öze dönüşmek, öz olmak. Köke gelen leş-mek ekler dizisiyle anlam genişlemesei.
Yüz-leş-mek / yüzleşmek, güz-leş-mek / güzleşmek, kör-leş-mek/körleşmek bg...

ÖZÜMLEMEK, tr. öz'den öz-üm-le-mek / özümlemek (kendi özüne katmak, kendi özüyle kaynaştırıp birleştirmek).
Düğ-üm-lemek / düğümlemek (düğüm vurmak. Burada tüğ/düğ köküne gelen üm-le-mek eklerini düşünmek, düğüm sözcüğünü oluşturan kökü unutmamak gerekir.). Dil-im-le-mek / dilimlemek (bu sözcükte de kök dil'dir, ondan im ekiyle türeyen dil-im/dilim kök değildir). Öz-üm-se-mek/özümsemek.

P

PABUÇ, fars. **Pâbûş** (ayakkabı, ayağı örten)dan **pabuç**.
Fars. **pâ** (ayak), **pûşiden** (örtmek)den **pûş** (örten), **pâbûş** (ayağı örten).
Tr. **ayakkabı** (ayağın kabı, ayağı kaplayan, örten. **Kaplamak**'tan **kap** sözcüğü de **örten, kuşatan** anlamındadır). **Su kabı** (suyu içine alan, kuşatan araç) **ekmek kabı** (içine ekmek konan araç), sözcüklerinde **kap** fars. **pûş**'un karşılığıdır.
Pabuç/pâbûç Anadolu türkçesine yazın yoluyla girmiş, halk diline göre biçimlenmiştir.
Pabuççu, pabuççuluk, pabuçluk, pabuçsuz...
Halk ağzında **babuç, pabuş, babuş** bg. söylenişleri var. Çiğ. **başak**.

PAÇA, fars. **pâçe** (küçük ayak, koyun-keçi ayağı)den **paça**.
Fars. **pâ/pây** (ayak), **çe** (küçültme eki), **pâçe/payçe** (ayakçık, küçük ayak). Koyun, keçi gibi küçükbaş, evcil hayvanların ayak-bilek kemiklerinden, tüyü alınmış derilerinden yapılan yemek. Ayrıca ayaktan giyilen giysilerin ayak bileklerini örten bölümü (anlam genişlemesiyle).
Paçagünü, paçalı, paçalık...

PAÇACI, fars. **pâçe** ile tr. **cı** ekinden **paçacı** (koyun-keçi gibi evcil hayvanların ayak bileklerini satan kimse.
Paça denen yemeğin yapılmasına yarayan gereçlerin satıcısı.).
Paçacılık, paçacı bıçağı...

PAÇAVRA, fars. **parçe-i ure** (giysi parçası)den **paçavra**.
Fars. **parçe** (küçük parça), **ure** (giysi), **parçe-i ure** (bir giysinin küçük bölümlerinden, parçalarından biri). Tr. de anlam değişmesiyle eskimiş, yıpranmış giysi kalıntıları, öteberi silmeye, arıtmaya, toz almaya yarayan önemsiz bez. Fars. **palâspâre** sözcüğü tr. **paçavra** anlamında söylenir.
Paçavracı, paçavraya çevirmek, paçavrasını çıkarmak...

PADİŞAH, fars. **pâd** (saklama, koruma) ile **şâh** (iye, taht; büyük, yönetici) **pâdşâh** (büyük tahtı koruyan, bekçi, koruyucu).
Eski fars. da **şâhpâd** (tahtın iyesi). Anlam genişlemesiyle **büyük koruyucu**, yüce **koruyucu** karşılığı söylenir oldu. Daha açık anlamda **pâdşâh** sözü **tahtı koruyan, tahtın iyesi** demektir.

PAFTA, fars. **baft** (dokunmuş, işlenmiş nesne)den **pafta** (anlam değişmesiyle). Fars. **beften** (dokumak, örmek) den **beft, baft** (işlenmiş, dokunmuş, sırma ile işlenip süslenmiş nesne). Bunun altınla işlenip dokunanına da **zerbeft, zerbaft** denir, bir değerli dokumanın adıdır.

PAHA, fars. **bahâ** (değer, karşılık, eder) **paha**.
Pahacı, pahalanmak, pahalı, pahalılaşmak, pahalılık bg. tr. **cı, lanmak, lı, laşmak, lık** ekleriyle türetilmiş sözcüklerle işlerlik kazandı.

PAK, fars. **pâk** (arıtılmış, arınmış, temiz)den **pak** (arınmış, arıtılmış, temiz).

PAKLAMAK, fars. **pâk** (arıtılmış, arınmış, temiz)den **la-mak** ekleriyle **pakla-mak/paklamak** (arıtmak, temizlemek).

PALA, itl. (kürek, bel)den **pala** (anlam değişmesiyle enli ağızlı, kesici savaş aracı). Pala sözcüğünün Anadolu türkçesine girişi biraz karışıktır. Anadolu'ya komşu ulusların dillerinde de bu sözcük vardır.
Lat. **pala** (kürek, bel), as. **palu, fars. pala**, itl. **pala**, alm. **pallasch**, ing. **cutlass**.
Belde taşınmasına karşılık, ağzının genişliği, kesiciliği, öteki savaş araçlarına (kılıçlara) oranla kısa oluşu, küreğe

benzeyişi nedeniyle **pala** bir savaş aracının adı olsa gerek.

PALABIYIK, **pala** ile **bıyık**'tan **pala-bıyık/palabıyık** (pala gibi geniş, gür bıyık). Eskiden Yeniçeriler ocak düzeni gereği «palabıyık» olurdu, halk ağzında **palabıyık** deyimi de o dönemden kalmadır. (Bk. **Pala**).

PALAMAR, rum. **palamari** (ip, urgan, halat)den **palamar** (gemici urganı).

PALAMUT, I. rum. **palamida** (palamut balığı)dan **palamut**. Anadolu türkçesine, Anadolu'da konuşulan rum. aracılığıyla geçti, çokluk kıyı illerinde bilinen bir adtır.

PALAMUT II. rum. **balanidi** (meşe kozalağı)den **palanit/palamut**.

PALAN, fars. **pâlân** (örtü, çul, semer örtüsü)dan **palan**.

PALANDÖKEN, fars. **pâlân** (çul, örtü, semer, semerörtüsü) ile tr. **döken**'den **palandöken** (taşlı, dik yokuş, kayalık yol. Hayvanın palanını düşürecek nitelikte taşlı, dik, gidilmesi güç yol.).

PALANGA, itl. **palanco** (ip, urgan, halat) dan **palanga** (gemilerde kalın bir halatla ona bağlı makaralardan kurulu donanım.).

PALANKA, mac. **palanca** (hendekle, yanyana yere çakılı kazıklarla çevrili, girilmesi güç, küçük kale).

PALASKA, mac. **palasca** (fişeklik, erlerin kuşandıkları özel kemeri)dan **palaska** (kütüklük).
Rus. **palasxa**. Bas. lat. **pilasca** (deriden yapılmış şarap, kabı, tulum).
Fars. **kemerbend**, fr. **giberne**, alm. **koppel**, isp. **cartuchera**, ing. **catridgebox**.

PALAVRA, isp. **palabra** (söz, boş söz)dan **palavra** (boş söz, anlamsız söz, gereksiz konuşma).
İng. **fanfaronade**, fr. **fanfaronnade**, isp. **fanfarronada**, itl. **fanfaronata** (bu dört dilde **palavra** sözcüğünün kendi değil de karşılığı, anlamını içeren sözcük söyleniyor. Tr. **fanfan fanfın** denen anlaşılmayan sözlere verilen karşılıkla ilgili.).

PALAZ, rum. **polos** (yavru, küçük kuş) tan **palaz**. Anadolu türkçesine Anadolu'da konuşulan rum. yoluyla geçti.). Tr. de **piliç denir, palaz** denince de **ördek yavrusu** anlaşılır.
Lat. **fulix, fulica**, fr. **caneton**, fars. **cûce**, alm. **jung**.

PALAZLANMAK, rum. **polos** ile tr. **lanmak** eklerinden **palaz-lan-mak/palazmak** (anlam genişlemesiyle, gelişmek, büyümek, toparlanmak. Hl. **tüylenmek**: durumunu düzeltmek, geçimini yoluna koymak).

PALDIM, fars. **pâldûm** (semeri, eyeri hayvanın kalçaları üstünde tutturan kayış)den **paldım**. Fars. **pâl** (ip), **dûm** kuyruk), **pâldûm/eyeri**, semeri, kuyruğun altından geçerek öne kaymaktan kurtaran ip, sonraları kayış. Hl. **paldun** denir.

Sahatumun paldumi
Sultan Mecit altuni
E gız var de gocana
Versun boşkâhatuni
— Kar. —

PALTO, fr. **paletot** (ing. **paltok**/üstü giyilen kalın giysi)tan **palto**. Anadolu türkçesine yakın dönemlerde, Fransa'ya gidip gelenler aracılığıyla geçtiği sanılır.

PAMUK, es. tr. **pamuk**'tan **pamuk**. Bu sözcüğün tr. olması olanağı yok. Türk dilinde **pam, bam** sesiyle başlayan bir sözcük bilmiyoruz. Değişik Türk ağızlarında **banbık, penbık, panbuğ, panbuk, panmuk** söylenişleri var. Anadolu türkçesinde, yazılı kaynaklarda bu söylenişler var (Tar. Söz.).
Lat. **bombyx** (ipikböceği), gr. **bombus** ipekböceği), rum. **bambaki** (pamuk karşılığı, Anadolu'da), alm. **baumwolle** (ağaç yünü), **watte**, ing, **cotton**, fr. **coton** isp. **algodon**, itl. **cotone**, (**bambagia**/rum. etkisiyle), fars. **penbe**, ar. **ketten**, as. tr. **yünğ**.
Bize kalırsa **pamuk** sözcüğü tr. ye fars. dan geçti, **penbe-benbığ-panbug-panbuğ-panbuk/pamuk**...
Pamukbalığı, pamukçu, pamukçuk, pamukçuluk, pamukelması, pamuklanmak, pamuklu, pamuktaş, pamukyağı...

PANAYIR, gr. **panaguris** (toplanma yeri)den **panayır** (dernek). Gr. **pan** (birlik), **aguris** (toplanma), **pan-aguris** toplanma yeri, toplantı yeri. (SYB.).
Halk dilinde **dernek**.
Fars. **bâzâr**, fr. **foire**, **kermesse**, lat. **nundinae**, ing. **fair**, isp. **feria**.

PANCAR, fars. **pancâr**'dan **pancar** (bili-

nen bitki, kökünden şeker çıkarılan bitki).

PANCUR, fars. pencer (pencere)dan, Türkçeye ses değişimine uğrayarak pencur, pancur biçiminde geçti. Bunu yanlış olarak panjur biçiminde söyleyenler, yazanlar da vardır. Bu panjur sözünün türkçede sık sık görülen c ile j sessizlerinin dönüşümü sonucu ortaya çıktığı açıktır. Jandarma/candarma sözlerinde olduğu gibi.

PANTOLON, itl. pantalone, fr. pantalon'dan pantalon/pantolon (İtalyan güldürü oyuncusu Pantalone adından, onun giydiği uzun paçalı giysiden).

PANZEHİR, fars. pâd (koruyucu, bekçi) ile zehr (ağu)den pâd-zehr (ağuya karşı koruyucu) - panzehr/panzehir.
Alm. gegengift (ağuya karşı olan), fr. antidote, lat. antidotum, gr. antidoton (bütün batı dillerinde ağuya karşı anlamında, anti/karşı, doton/ağu).

PAPAĞAN, itl. pappagallo (papağan)dan papağan (okunuş biçimiyle değişme), papağan., fr. perroquet, alm. papagei, fars. tûti, lat. psittacus, gr. psittaxos, isp. papagayo, ar. bebbeğa..

PAPARA, lat. papparium (lâpa)dan paparo-papara. Halk ağzında popara, poparo bg. Anadolu türkçesine, Anadolu'da konulan rum. aracılığıyla, daha çok gemicilerle, geçti. Köylerde değil de, genellikle, kıyı illerinde bilinir.

PAPAZ, gr. pappos (dede, papa)tan papas/papaz..
Anadolu türkçesine, Anadolu'da konuşulan, rum. dan halk ağzıyla geçti.
Pappos sözcüğünün oluşmasında, çocuk dilinde egemen olan pa-pap-pa, papa sesleri etkindir (YT.), lat. papa (baba), fr. papa, «türkçe dede gibi çocuk dili, YT.»...
Papazbalığı, papazkaçtı, papazkarası, papazyahnisi.

PAPEL, isp. papel (kâğıt para)den papel (kâğıt para).
Kopt. paparos, gr. papyros, lat. papyrus, alm. papier, fr. papier, ing. paper, itl. papiro.
Anadolu türkçesine, XIX. yy. dolaylarında, Batı uluslarıyla alışveriş ilişkilerinin sıklaşıp kâğıt paranın kullanılmaya başladığı dönemde geçti.

PAR, süm. par (ışık saçan, aydınlık yayan), tr. par (doğal seslere, doğal olaylara öykünmeden, yansıma, sesi), bar (varma, ulaşma bildiren kök, barmak/varmak bg.), barmak/parmak (el parmakları, ayak parmakları bg.).
Par kökünün içerdiği aydınlık, ışık saçma anlamında doğaya öykünme yanında süm. par ile bir bağlantının bulunduğu sanısı boşuna değil. Tr. balk sözünde par kökünün anlamı var balk (parlak, aşıyan, aydınlanan, parlak), balk/par bağlantısıyla balkırmak, balkurmak, parlamak gelişimine örnek bilinmiyor. Eski Türk sözlüklerinde böyle bir sözcük de görülmüyor pek. Süm. par ile bağlantı kurmaya yarayacak eski bir belirti de bulunmuyor. Bu durumda par kökünün doğal bir ses, doğal bir olay olması ağır basıyor. Tr de pırıl pırıl, parıl parıl gibi doğal yansımalar var (Anadolu türkçesinde), pırpar bağlantısı olası, doğal.

PARA, fars. pâre (parça)den para (akça). XIX. yy.dan beri kullanılır oldu. Osmanlılarda akça denir.
Gr. para (yanında, yanında bulunan), ar. nakd, os. sikke, fars. pûl, alm. geld, fr. monnaie, ing. money, isp. moneda, itl. monéta, lat. nummi, gr. nomisma.....

PARALAMAK, fars. pâre (parça)dan para-la-mak/paralamak (parça parça etmek, parçalamak), tr. la-mak ekleriyle, an-la-mak/anlamak, yaka-lamak/yakalamak bg.

PARALANMAK I. fars. pâre (para, akça) den para-lan-mak/paralanmak (para kazanmak, parası olmak).

PARALANMAK, II. fars. pâre (parça)den para-lan-mak/paralanmak (parça parça olmak, parçalanmak).
Fars. pâre'den türeyen paralanmak eyleminde anlam değişmesiyle iki ayrı olay dilegeliyor.

PARALEL, fr. paralléle (yanyana)den paralel...
Gr. para (yanında), allelous (birbirinin) sözcüklerinden parallelos (birbirinin yanında), lat. paraellelus (yanyana, birbirinin yanında), fr. paralléele.... tr. atbaşı, yanyana...

PARAVAN, paravana, fr. paravent (paravan)dan paravan.
Lat. parare (hazırlamak) ile ventus (yel)den paravent (yelden, soğuktan koruyucu), tr. gerelti, fars. perde karşılığı.
İtl. paravento. Anadolu türkçesine ya-

kın dönemde geçti, ancak kaynağının itl. mi, fr. mı olduğu kesin değil.

PARAZİT, fr. parasite (asalak)ten parazit.
Fr. ya gr. parasitos (birlikte yiyen, yanında yiyen) sözünden geçti. Gr. para (yanında, üstünde, birlikte), sitos (yiyen), parasitos (üstünde yiyen, birlikte yiyen).
Alm. parasit, lat. parasitus, fars. engul, ar. tüfeyli, isp. parasito, itl. parassita, ing. parasite...

PARÇA, fars. pâr (parça bölüm) ile çe (küçülme eki)den pârçe/parja.
Parça'dan: parçalamak, parçalanmak, parçalatmak, parçalayıcı, parçalı bg. tr. eklerle türetmeler.

PARDÖSÜ, fr. pardessus (pardesü)ten pardösü (ince üstlük). Anadolu türkçesine XIX. yy. dan sonra girdi. Halk dilinde, genellikle, yağmurluk denir.

PARILDAMAK, tr. par (doğal ses)dan par-ı-l-da-mak/parıldamak.. Şar-ı-l-damak, hış-ı?r-da-mak / hışırdamak, şırıl-da-mak/şırıldamak bg. doğal seslere öykünmeden eylem türetme..
Parıl parıl, parıltı, parıltılı...

PARK, ing. park (park, bahçe)tan park...
Fr. parc (park, bahçe).

PARLAK, tr. par (doğal seslere öykünme)dan lak ekiyle parlak (parlayan, ışık saçan, aydınlanan).
Parlaklaşmak, parlaklık..

PARLAMAK, tr. par (doğal sese öykünme)dan par-la-mak / parlamak (ışık saçmak, aydınlatmak, ışımak. Anlam genişlemesiyle öfkelenmek, kızmak, taşkınlık göstermek). Parlamak eylemi eski Türk sözlüklerinde yoksa da halk dilinde bu anlamı içeren sözcükler vardır: balk (şimşek, aşırı parlaklık), balkamak (şimşek çakmak, parlamak), balkımak (ışık saçmak, parlamak), balkır (parılkı), balkız (şimşek), balkmak (şimşek parlamak), balkoynamak (şimşek çakmak), balk oynaması (şimşek çakması). Ses değişmesi ile, eylem oluşması bakımından, parlamak sözcüğüne en yakın olan balkımak-balkamak'tır.
Alm. leuchten, glaenzen, fr. briller, luire, fars. dirahşiden, lat. lucere, fulgere, isp. brillo, lustre, itl. luce, gr. leuxos (parlak), ing. ligt, ar. lem', lem'a, leme'an (parlama, parıldama). Bütün batı dillerinde le, lu köküyle başlayıp parlamak eylemiyle bağlantılı olan sözcüklerin eşkökenli olduğu, sanskr. roc-ayâti (parlıyor) sözcüğüyle ilgili bulunduğu biliniyor (RGH.).
Kır. parlamak (gözyaşı dökmek), as. tr. yaldramak, yaldırmak (parlamak), yalınlanmak (parlamak, ışımak), yal, yul, yıl köklerinde parlaklık anlamı saklı (ses değişmelerine karşın), yulduz, yıldırım, yalabık bg.
Parlatma, parlatmak, parlattırmak...

Evun altina tarla
Parla Nazmiye parla
Sen böyuk gocan kuçuk
Goy beşuğe de salla
—Kar.—

PARMAK, es. tr. barımak (tutmak)tan barmak/parmak (tutan, tutmaya yarayan).
Tr. de mek, mak ekleriyle eylemden araç yapma olağandır. Tokmak (döğmeye, vurmaya yarayan, mak ekiyle araç), çakmak (çakarak yanan, mak ekiyle yakma aracı). Asya türkçesinde p sesiyle başlayan sözcük yok denecek nitelikte azdır. P sesinin yerini b sesi alır. Anadolu türkçesinde b sesinin yerini, çokluk, p sesi alıverir. Barmak / parmak dönüşmesi de bu b/p bağlantısı gereğidir.
Parmaklamak, parmaklatmak, parmaklattırmak...

PARMAKLIK, tr. parmak ile lık ekinden parmak-lık/parmaklık (parmak dizisi gibi, yanyana dizilen ağaç, demir gibi gereçlerden yapılan korkuluk).

PARS, es. tr. bars/pars (etoburlarından ünlü yaratık). Asya türkçesinde bars, Anadolu türkçesinde pars (b/p dönüşümüyle) olmasına karşılık sözcüğün kökeni değişiktir, tr. değildir kanısındayız.
Hit. parsanas, gr. pardos (gr. ye dışardan girmiştir), lat. pardus (lat. kökenli değildir), alm. leopard, fr. léopard, ar. fehd, fars. peleng, süm. ugtur, isp. leopardo, itl. leopardo.

PARSA, fars. pârse (dilencilik)den parsa (toplanan para. Farslarda, sokaklarda, alanlarda oyun gösterenlerin topladıkları akçaya da pârse denir).
Anadolu türkçesine parsa biciminde, oyundan toplanan para anlamrnda geçti.

Parsayı toplamak, parsayı vurmak, parsayı almak gibi deyimler.
İtl. farsa (et kıyması, yemek), lat. pars (bölüm), gr. pharsos, fr. part, portion (bölüm, lat.den), hit. pars (kırma, parçalama), hit. parsus (ekmek kırıntısı, çorba).. Par kökünün bütün dillerde özdeşliği görülüyor.

PARSEL, fr. parcelle (küçük parça, parçacık)den parsel (tr. okunuşu ile), bölgü, kesim. Lat. particula (bölüm, bölümcük) ile fr. parcelle eşkökenlidir (pars/part. bg.).
Anadolu türkçesine, yakın dönemlerde, fr.dan aktarıldı.
Parsellemek, parsellenmek, parselletmek, parselli.

PARTİ, fr. partie (parti)den parti..
Lat. pars (bölüm, bölme, kesim)tan partis (pars'ın in biçimi), partie (fr.), parti (tr.ye geçiş biçimi). Sözcüğün kök anlamı, bölüm, bölme, kesim bg... anlam genişlemesiyle, topluluk, birlik, parti...

PAS, tr. pas (pas)tan pas...
Bar (pas, demir kurdu, kir, küf, Tar. Söz.), pas (pas, kir, Kit., İbm.), tatu (pas, SDD.). Asya türkçesinde, özellikle, Kaş., Uy. da pas sözcüğü yok), Anadolu türkçesinde, yazılı kaynaklarda, XIV. yy. buyana var. Hind-Avrupa dillerinde, pas anlamını içeren sözcüklerin kökeni, sanskr. rudhirah (kızıl)tır. Alm. Rost (kızılla ilgili), fr. rouille (kızılla bağlantılı), öteki Batı dillerinde, gene kızıl ile bağlaşımlı olarak, isp. roble, itl. ruggine, ing. rust, lat. rubigo, robigo...
Fars. zeng, jeng, hit. papra (kirlilik)... Papra-pas-bar benzerliği düşünülür mü?
Pas'tan: paslanmak, paslatmak, paslı, pasmantarıgiller.

Bükülmüş beller incelmiş boyunlar
kaynamaz kanlar
Düşünmez başlar aldırmaz yürekler
paslı vicdanlar
—Mehmed Akif—

PASAL, rum. passalos (kazık)tan pasal (hayvanları bağlamak için yere çakılan kazık, direk).
Anadolu halk ağzında geçer (Doğu Karadeniz yöresi), illerde pek bilinmez. Rum. passaleio (kazık çakmak), passaliskos (çivi, küçük kazık).
Halk dilinde siğil, süğen, söğen, süğü (Bk. Siğil) sözcükleri pasal karşılığı da söylenir.

PASKALYA, ibr. pesach (geçiş)dan gr. paskhalia/paskalya (belli din töreni), lat. pascha denir (kilisede), ibr. passah de denir.

PASTIRMA, tr. bastırmak (sıkıştırmak, ezmek)tan bastırma/pastırma (anlam genişlemesiyle, etten yapılan yiyecek, pastırma).
Pastırmacı, pastırmacılık, pastırmalık...

PAŞA, tr. beşe (Türkmen ağzında büyük kardeş)den paşa.
Anadolu türkçesinde, anlam değişmesiyle, toplum yönetiminde yüksek görev aşamalarından birinde bulunana verilen ad oldu. Paşa sözcüğü, bir görev adı olarak, ilkin Osmanlı yönetiminde kullanılmıştır.

PATAKLAMAK, rum. patage, itl. batacciare (değnekle dövmek)den patak-lamak/pataklamak (dövmek, vurmak, dayak atmak).
Anadolu türkçesine rum. dan geçmesi daha olasıdır.
Rum patagos (gürültü patırdı, bağırıp çağırma, ağız kalabalığı), bu pata kökünde değnek, dayak atmak anlamları saklı. Dayak atmada gürültü patırdı olması, seslerin yüksek çıkması nedeniyle değnek ile eylem arasında bağlantı kurulmuş.

PATATES, isp. patata'dan patates.
Amerika'nın bulunuşundan sonra, Avrupa'ya getirilen patates'i Anadolu'ya ulaştıran İspanyol gemicilerdi, bu nedenle patates sözcüğü isp. adıyla benimsendi. Anadolu'nun kimi yörelerinde patates'e yeralması da denir, ancak bu adı taşıyan başka bir bitki daha vardır.
İtl. patata, alm. kartoffel, ing. potato, fars. sib-i zemini (yerelması), ar. batâtis, fr. pomme de terre (yerelması).

PATIRDAMAK, tr. pat (doğal ses)tan pat-ı-r-da-mak/patırdamak.
Kök anlamı: patır patır ses çıkarmak, patır patır edip durmak. Anlam genişlemesiyle gürültü etmek..
Patırdatmak, patır kütür, patır patır, patırdı, patırtılı...

PATİKA, bul. pıteka (pıt/yol)dan patika (küçük yol, keçiyolu).
Anadolu türkçesine Bulgar göçmenler aracılığıyla geçti. Osmanlı döneminde, Bulgaristan'dan kömür getiren gemicilerin kıyı illerinde yaydıkları bir sözcüktür.

PATİSKA, isp. batiska (dokumayı bulan, Babtiste adından) patiska..
Anadolu türkçesine, denizciler aracılığıyla geçti.

PATLAMAK, tr. pat (doğal sesleri yansıtan kök'tan pat-la-mak/patlamak (pat diye ses çıkarmak).
Pat kökünden: patlangaç, patlangıç, patlatmak, patlayıcı bg.

PATLICAN, fars. bâdingân (patlıcan)dan patlıcan.
Ar. bâdincân denirse de fars. kökenlidir. Fars. gân eki ar. da cân ile karşılanır, Sözcüğün değişmesine yolaçan ağız ayrılığıdır.

PATRİK, gr. patrikhis (ata, büyük)ten patrik (Doğu kiliselerinin, Ortodoks kiliselerinin başında bulunan en yüksek görevli).

PATRON, fr. patron (iye, bir işyerinin iyesi)dan patron.
Sözcüğün kökeni lat. patronus (iye, bir işin yöneticisi, başkan).

PATRONA, itl. padrone (ikinci amiral çadırı)den patrone (Osmanlılarda simdiki tümamiral karşılığı bir aşamayı gösteren görevdi.).

PAY, sanskr. pâj (ülüş)dan/pay (ülüş, bölüşme).
Gerçek anlamı bölüsmek, bir nesnevi birkaç kişi arasında ayırmak, üleşmek. Alm. teil, anteil, fr. portion, lat. pars, ar. sehm, hisse, isp. porcion, parte, tr. ülüs, gr. moira, fars. hisse.
Payda, paydaş, paydaşlı, paydaşlık, paylasmak, paylaştırmak...

PAYANDA, fars. pâyende (yerinde duran, ayakta kalan)den payanda (davanak, bir nesnenin devrilmesini önlemek için konan direk, dayaşgan). Pâyende'nin kökü pâyiden (durmak, kalmak).

PAYDOS, rum. pauo (durdurmak, isi bırakmak)dan pausis (durma, bırakma), paydos.
Paydos'un kökeni konusunda baska açıklamalar da var: fars. pây-dust (dur arkadas, işi bırak). Fars. pâyiden (durmak, kalmak)den pây (dur, bırak), böylece pâydust/paydos.

Alm. bei-fuss (rahat), Alman ordusunda eğitim gören erlerin dinlenmeleri için verilen «rahat» buyruğu. Bei-Fuss/bayfus-paydos (Zenker).

PAZAR, I., fars. bâzâr (yiyecek satış yeri)dan pazar.
Fars. bâ (yiyecek nesne), zâr (yer), bâzâr (yiyecek nesnelerin satıldığı yer). Haftanın belli günlerinde, belli yörelerde kurulan, alışveriş yerleri. Genellikle yemeklik gereçlerin satıldığı yerler. Pazarbaşı, pazarcı, pazarlama, pazarlamak, pazarlaşmak, pazrlık...

PAZAR II., fars. bâzâr (alışveriş yeri, yiyecek satış yeri)dan pazar (yiyecek nesnelerin satıldığı yerin adından, anlam değişmesiyle, hafta günlerinden birinin adı).
Fars. yekşenbe (birinci gün), fars. şenbe, şehbih/cumartesi yek/bir, birinci, yekşenbe/ilk gün cumartesi, birinci cumartesi...

PAZARTESİ, fars. bâzâr (bk.) ile ertesi'den pazar-ertesi/pazartesi (pazardan sonra, parazdan erte gelen gün. Erte/sonra, ertesi/sonraki).

PAZEN, fr. basin (ok. bazen)den pazen kalın, pamuklu dokuma)...

PAZI, fars. pâiû (pazı)dan pazı (pancar türünden köklü, yemeklik bitki).

PAZVANT, fars. pâsbân (gece bekçisi, çarşı bekçisi)dan pazvant.
İran-Trabzon yoluvla Anadolu'ya alışverişe gelenlerce halk diline girdi. Geceleri, yollarda konaklayan İranlı alışverişçilerin yüklerini kollayan, bekleyen kimselere İranlılar pâsbân (bekçi) derlerdi, bu sözcüğü halk pazvant olarak söylediğinden öyle kaldı.

PEHLİVAN, fars. pehlevân (koruyucu, bekçi)dan pehlivan (güresçi).
Es. fars. da pehlev (il), vân (bân) ekinden pehlevân (ilde bekcilik, koruyuculuk eden kimse). Anlam genislemesiyle: il koruyan, savaşcı, bekci. Bu gibi görevlerde bulunanların çok güçlü, gelişli kimseler olması nedeniyle pehlevan sözcüğü üstün güçlü anlamında söylenmeye başlandı.

PEK, tr. berk (güçlü, sağlam, katı, dayanıklı)ten bek/pek (sağlam, güçlü, dayanıklı).

PEKİ, tr. berk (sağlam, güçlü, katı, dayanıklı) ile edgü (iyi)den berk-edgü/bek-eyü/pek-iyi/peki, anlam genişlemesiyle çok iyi, üstün.

PEKİŞMEK, tr. **berk** (dayanıklı, sağlam, katı, güçlü)den **pek-i-ş-mek/pekişmek** (sağlam, dayanıklı, güçlü olmak). İ-ş-mek/işmek orta ekleriyle eylem: **çek-i-ş-mek/çekişmek, deg-i-ş-mek/değişmek.** Pekişmek eyleminden: **Pekiştirmek, pekitmek...**

PEKİYİ, tr. **berk** (pek, bk. pek) ile **edgü** (iyi)den **berk-edgü / bek-egü/pek-eyü/ pek-iyi/pekiyi...**

PEKLİK, tr. **berk** (bk. pek)ten **peklik** (katılık, tıkanıklık, anlam genişlemesiyle bağırsaklarda tıkanma, sıkışma.).

PEKSİMET, fars. **beksemâd** (kuru ekmek, katı ekmek), ya da gr. **paksimadi** kuru ekmek, galeta)den **peksimet** (kurutulmuş ekmek, fırında kurutulmuş ekmek).

Bize kalırsa **peksimet** sözcüğünün kökeni gr. dir, fars. **beksemâd** ar. kökenlidir. Ar. **simât** (sofra, yenecek yemeklerin üzerine konup ortaya getirildiği araç, şölen) ile fars. **beg** (çukur, eşilmiş) sözcüklerinden **begsemâd-peksimet** anlam bakımından da yeterli değil. Oysa gr. **paksimadi** doğrudan doğruya kurutulmuş ekmek anlamındadır. **Peksimet** sözcüğü daha çok köylerde, fırında ekmek pişirilen yörelerde söylenir. Ekmekler pişip fırından çıkarıldıktan sonra içleri oyulup alınır, yeniden fırına atılır, kurutulur, içi ayrı, dışı ayrı kurutulan ekmeğe **peksimet** denir.

PELTE, fars. **pâlûde** (ezme)den **pelte.**

Lat. **puls, pultis** (pelte, ezme), gr. **poltos** (ezme, bulamaç). **Pal-pul-pol** köklerinin yakınlığına bakılırsa **pelte** sözcüğünün kökeni gr. - lat. dillerine dayanıyor, ya da Hind-Avrupa dilleri kökenli. İsp. **helada,** itl. **poltiglia,** fr. **gelée,** ing. **jelly,** alm. **gelee...**

PERGEL, fars. **pergâl/pergâr** (pergel)dan **pergel...**

PERÇEM, fars. **perçem** (öküz kuyruğu) den **perçem.**

Eskiden mızrakların, bayrak direklerinin uçlarına takılan tuğ bu kuyruk tüylerinden yapılırdı. Ayrıca atların boyunlarındaki uzun tüylere de **perçem** denir.

Es. tr. **beçkem** (Kaş.), isp. **tupé,** lat. **vert,** fr. **toupet,** alm. **haarbüschel.**

PERÇİN, fars. **perçin** (bükülmüş, eğilmiş, pekişmiş)den **perçin.**

Fars. **perçiden** (ucunu eğmek, sökülmez duruma getirmek, pekiştirmek) sözcüğünden **perçin.**

Perçinlemek, **perçinlenmek, perçinleşmek, perçinli...**

PERDAH, fars. **perdahten** (parlatmak, düzenlemek, boşaltmak)den **perdah** (parlatma, açma, açkı).

Perdahçı, perdahlamak, perdahlanmak, perdahlı...

PERDE, fars. **perde** (örtü, yaygı)den **perde..**

PEREME, rum. **perama** (küçük kayık) dan **pereme** (su kabı, sal).

Anadolu türkçesine kıyı illerinde rumca konuşan kayıkçılar aracılığıyla geçti.

Alm. **prahm,** ing. **prame,** lat. **vadum...**

PERHİZ, fars. **perhiz** (sakınma, kaçınma) den **perhiz.**

Perhiziden (sakınmak, kaçınmak)den **perhiz/perhiz.**

PERİ, zend. **pairika**'dan fars. **peri.**

Anadolu türkçesine Divan yazını yoluyla, bir kavram olarak girdi, sonra halk kesimine yayıldı. Yazında «güzel», «sevgili» karşılığı söylenir, halk dilinde görünmeyen, gizli güç anlamındadır, cin de denir.

Peribacası, pericik, perihastalığı, perimasası bg. Gr. **peri** (üstüne, ilişkin) sözcüğü ile fars. **peri** ayrı kökenlidir.

PERİŞAN, fars. **perişân** (dağınık, birbirine karışmış)dan **perişan.**

PERŞEMBE, fars. **pençşenbih** (beşinci gün)den **perşenbe/perşembe.**

PERVÂNE, fars. **pervâne** (dönen)den **peryane** (geceleri ışık çevresinde dönen böcek), anlam genişlemesiyle **çark,** bir odak yöresinde dönen araç).

PERVAZ, fars. **pervâz** (kanat açma, kuş tüneği, aydınlık, mertek)dan **pervaz** (bir nesnenin kıyısına eklenen bölüm), hl. **yanlama.**

PES, fars. **pest** (alçaktan alma, yenilgiyi benimseme, boyun eğme bg.)den **pes.**

Pes demek (karşısındakinin üstünlüğünü onaylamak), **pes etmek** (yenilmek, direnmeyi bırakmak, çekilmek).

PESPÂYE, fars. **pestpâye** (aşağılık, alçak, soysuz, değeri düşük)den **pespaye** soysuz, yüzsüz, utanmaz, değersiz bg.).

PESTİL, lat. **pestilla/pestillum** (sıkıştırılmış, basılmış, ezilmiş)dan **pestil.**

(Anadolu dışında bilinmeyen bir yiyecek adı, pestil). Batı dillerinde geçen

pasta ile benzeri yiyecekler pestil niteliğinde değildir.

PEŞ, fars. **pes** (arka, ard, geri)den **peş** ard, arka, geri, ardınca).

PEŞİN, fars. **pişin** (önceden)den **peşin** (ilkin, önceden, ilk elde olan, alışverişte alınırken ödenen karşılık), **peşin para** (alışverişte ilk ödenen para).

PEŞKEŞ, fars. **pişkeş** (öne çekilen, öne alınan, öne getirilen)den **peşkeş** (birinin önüne sürülen, sunulan, bir işin yapılmasını sağlamak düşüncesiyle gözden çıkarılan, ödün.).

Peşkeş çekmek (dalkavukluk etmek, iş için bir nesneyi gözden çıkarmak).

PEŞKİR, fars. **pişe-gir** (öne alınan, önde tutulan)den **peşkir** (yemek yerken, el, yüz yıkarken ıslanmamak için öne tutulan, yıkandıktan sonra kurunulan nesne), **havlu.**

PEŞREV, fars. **piş-reften** (önde gitmek) ten **peşrev** (önde giden, öncülük eden. Anlam genişlemesiyle müzikte giriş bölümü).

PEŞTEMAL, fars. **püştmâl** (arkayı, sırtı oğuşturan, anlam genişlemesiyle bu işte kullanılan bez)dan **peştemal** (iş önlüğü, önlük, kurulanma, belden aşağı örtünme önlüğü).

Fars. **mâliden** (oğmak)den buyruk **mâl** (oğ, oğuştur), **püstmal-peştmal** (kök anlamıyla, arkayı oğuştur), anlam genişlemesiyle örtünme, kurulanma bezi. Halk dilinde **peştembal** da denir:

Peştembaluni buldum
Seni benum biludum
Seni benum bilmesem
Ben gendumi vurudum
—Kar.—

PETEK, erm. **petak** (arının balla doldurduğu görenekli mum)tan **petek.**

Doğu Karadeniz yöresinde petek sözcüğü **arı** anlamında da söylenir, **beş kavran peteği var** (boş kovan arısı var).

Fr. **cellule,** alm. **wabe,** lat. **cella, cellula,** isp. **celda, célula,** itl. **céllula, cella** (lat. den gelen bu sözcüklerin, alm. dışında, hepsi küçük odacık, doku, ar. **hücre** anlamındadır).

PEYGAMBER, fars. **peygam** (bildirim, ar. **haber**) ile **ber** (getiren, ulaştıran)den **peygamber-peyâmber** (bildiri, haber getiren elçi, yalvaç). Tr. **peygamber** dendiği gibi **peyamber** de denir.

Peygamberağacı, peygamberböceği, peygamberçiçeği, peygamberdevesi, peygamberöküzü (peygamberböceği), **peygambertavuğu** (gösterişli, güzel kız)

Ben başuma goyamam
Gadife kavuklari
Geldi geçti karşima
Peyamber tağuklari
—Osman Erten—

PEYKE, fars. **paygâh** (ayak yeri)dan **peyke** (üzerine uzanılıp oturulan yer), **sayvan.** Fars. **pây** (ayak) **gâh** (yer)...

PEYNİR, fars. **penir** (peynir)den **peynir.**

Alm. **kaese,** fr. **fromage,** ar. **cibn,** lat. **caseus,** isp. **queso,** rum. **tiros, tirion.**

Peynirağacı, peynirci, peynircilik, peynirdişi, peynirşekeri bg. tr. fars. karışımı sözcükler.

PEZEVENK, fars. **pejavend** (kapı tokmağı, sürgü, tıkaç)ten **pezevenk** (kapı arkasında bekleyen. Anlam genişlemesiyle şuna buna kadın bulan, kadın alışverişi yapan).

PIHTI, fars. **puhte** (katılaşmış, yoğunlaşmış, pişmiş)den **pıhtı.**

Sanskr. **pakti,** gr. **pagetos, pagos. Pak - pag - puh** seslerinde benzeşme.

PIRASA, lat. **brassica** (yeşillik, sebze), gr. **prason**'dan **pırasa.**

Anadolu türkçesine rum., ya da ortaçağda İtalyan gemiciler aracılığıyla (lat. konuşan) geçti. Fars. **perâse** deniyorsa da yabancı sözcüktür.

Ar. **kürrâs,** alm. **lauch,** fr. **poireau,** isp. **puerro,** ing. **leek.**

PIRILDAK, tr. **pırıldak** (doğal seslere öykünmeden), **pırıl pırıl** olan, **pır pır** ses çıkaran. **Fırıldak, çakıldak** bg.

PIRLAMAK, tr. **pır** (doğal ses)dan **pır-lamak/pırlamak.**

PIRLANTA, itl. **brillante** (parlayan)den **pırlanta** (çok parlayan değerli taş).

PIRNAL, yun. **prınari** (yeşil meşe)den **Pırnal...**

Anadolu türkçesine Anadolu'da konuşulan rum. yoluyla geçti. Kömürü beğenilen bir meşe türüdür. Cokluk halk dilinde geçer. **Meşe odunu** (yerici deyim olarak da söylenir) bu ağacın adından dolayıdır. **Meşe odunu gibi dayanıklı, meşe odunu gibi sağlam** bg. deyimler var.

PİÇ, fars. **beçe** (yavru çocuk)den **beç/piç**

(babası belli olmayan çocuk, anlam değişmesiyle).
Fars. beççe (yavru, çocuk) biçiminde de söylenir, ancak anlamı tr. deki gibi yerici, kötüleyici değildir.

PİÇLEŞMEK, fars. **beçe** (yavru, çocuk) ile tr. **leş-mek** eklerinden **piç-leş-mek/piçleşmek** (yozlaşmak, bozulmak).

PİDE, rum. **petta** (pide)dan **pide**.
Kimi yörelerde **pite** de denir. Sanskr. **pinda**, itl. **pizza**.

PİJAMA, fr. **pyjama** (fars. **pâycâme/ayaktan giyilen pantolon**)dan fr. **pyjama**), **pijama**.
Önce fars. dan fr. ya, sonra fr. dan tr. ye geçti. Fars. **pây** (ayak), **câme** (giysi), **pâycâme** (pantolon).

PİLÂKİ, rum. **plakhi** (yahni)den **plâki** (kuru fasulya soğan karışımı yemek).

PİLAV, fars. **pulâv** (pirinç)dan **pilav**...
Fars. da **pilev, pelâv** gibi söylenişleri de var. Batı dillerine, alm. **pilaw**, fr. **pilaf** biçiminde, tr. den geçti.

PİLİÇ, es. tr. **bülüç** (yavru, birkaç aylık tavuk)tan **piliç**...
Lat. **pullus** (yavru, civciv), fars. **cûce** (civciv, bk.), alm. **küken**, fr. **poussin**, ar. **ketkût**...

PİLOT, fr. **pilote** (gemi kılavuzu)tan **pilot** (uçak yöneten, geniş anlamda kılavuz, öncü).

PİNEKLEMEK, fars. **pineki** (yavaş yavaş uykuya dalan)den **le-mek** eyleriyle tr. **pinek(i)-le-mek/pineklemek**. Halk ağzında **mızganmak** denir.

PİNTİ, rum. **pinedos** (eli sıkı, cimri)tan **pinti**.
Sanskr. **pina**, lat. **squalor, paedor**, isp. **ledroso**, fr. **ladre**, gr. **pinos, pinedos**, alm. **trottel**, ar. **hasıs**, fars. **hasis**...

PİRE, es. tr. **bürge** (pire)den **bür(g)e-büre/pire**.
Sanskr. **plusih**, lat. **puleks**, gr. **psulla**, isp. **pulga**, itl. **pulce**, fr. **puce**, alm. **floh**, ing. **flea**...
Bür-pl-pul-psl-fl köklerinde yakınlaşma. **Pirelenmek, pireli, pirekapan, pircotu**.. Eski Türk ağızlarında **bürçe, bürke, börçö** sözcükleri **pire** anlamındadır.

Gâğur gızi Ermeni
Pire yedi memeni
Pire yeduğu gadar
Ben da dişlesem seni
— Kar. —

PİRZOLA itl. **braciola** (külbastı)dan **pirzola**.
Anadolu türkçesine İtalyan denizcileri aracılığıyla geldi, önce kıyı illerine, sonra kırsal kesime yayıldı.

PİSİBALIĞI, rum. **phessi** (pisibalığı) ile tr. **balık**'tan **pisibalığı**.

PİRİNÇ I. fars. **birinç** (pirinç)ten **piriç** (yemek yapımında kullanılan taneli bitki).
Pirinç pilavı, pirinç çorbası, pirinç unu...

PİRİNÇ II. fars. **piring** (bakırla çinko karışımı)ten **pirinç** (bilinen madenin adı).
Pirinç kap, piriç kaplı araç...

PİYADE, fars. **piyâde** (yaya giden)den **piyade** (yaya).
Ayrıca, **piyâde** (kısa boylu), **gül-i piyâde** (boyu kısa kalan bir gül ağacı türü).

Asger etdiler beni
Piyadeyim piyade
Aklum galdi memende
Yanağundan ziyâde
—Kar.—

PİYÂLE, gr. **phiale** (ayaksız, sapsız kap) den **piyâle** (gr. **ph** sesinin **f** değil de **p** diye okunuşundan.
Lat. **phiola, phiala**, ar. **kadeh**, fars. **câm, sâgar, peymâne, Phiale** sözcüğünün gr., lat. dillerinde açıklanma olanağı yok, **phil** kökü de gr., lat. dillerine Anadolu dillerinden geçmiştir. Akdeniz kökenli bir sözcük olduğu da düşünülüyor (YT.).
Anadolu türkçesinde, yalnız Divan yazınında geçer, halk kesiminde kullanılmaz.

Zannetme ki güldür ne de lâle
Ateş doludur tutma yanarsın
Karşında şu gülgûn piyâle
—Ahmed Haşim—

PİYASA, itl. **piazza** (alan, alışveriş yeri) dan **piyasa** (alışveriş işleminin genel adı). **Piyasaya çıkmak** (alışverişe gitmek, anlam genişlemesiyle: gezmek, dolaşmak)...

PİYAZ, fars. **piyâz** (soğan)dan **piyaz** (soğan, kuru fasulye karışımı yemek).

PİYAZLAMAK, fars. **piyâz** (soğan) ile tr. **la-mak** eklerinden **piyaz-la-mak/piyaz-**

lamak (anlam kaymasıyla: kandırmak, aldatmak için dil dökmek).

PİYES, fr. **piéce** (yama, parça, belge, oda, oyun)den **piyes** (oyunlukta gösterilen, ortaya konan oyun, **sahne oyunu**), ayrıca; oynanmak için yazılmış yapıt.

PLAKA, itl. **placca** (düz levha)dan **plaka** (levha).
Grek-Latin kökenli: Lat. **plaga**, gr. **plaks** (iki dilde de düzleştirilmiş levha, düz yüzey). Anadolu halk ağzında **pleki** (rum. dan geçme), **pleki ekmeği** (pleki denen düz ocaktaşı üzerinde pişirilen ekmek).
Plaka (taşıt araçlarının sayılarını, kütüğe yazılış dizisini, yerini gösteren özel levha).
Plaka'nın tr. ye Hollanda dilinden geçtiğini söyleyen de var (TS. TDK.).

PLAN, fr. **plan** (düzlemek anlamında gr. lat. **pela/pla** kökünden)dan **plan** (tasar, düzlem). **Taslak**.
Planlamak, plan çizmek, planlı (fr. **plan** ile tr. eklerden, anlam genişlemesiyle.). Halk dilinde: **plan** (tuzak, pusu), **ona bir plan kurdu** (ona bir tuzak kurdu, bir kötülük düşündü), **planci herif** (başkalarına tuzak kuran).

POĞAÇA, itl. **focaccia** (kül poğaçası)dan **poğaça (f/p)** dönüşmesiyle halk söyleyişi, **foğaça-boğaça/poğaça**.

POLİP, gr. **polypas** (çok ayaklı)tan **polip**.
Gr. **poly** (çok), **pas/pus** (ayak), **polypas /polypus** (çok ayaklı). Batı dillerinde geçen **poly** köküyle başlayan sözcüklerin kaynağı budur.

POLİS, gr. **polis, poleos** (il)ten **polis** (ilde koruyucu görevi olan, il görevlisi).
Grek diline Akdeniz dillerinden geçmiştir. Grk dilinde **polis** sözcüğü **devlet** anlamında da söylenir. İlkçağda **devlet** anlamını içeren kuruluş bir ilin sınırları içinde yaşayan insan topluluğunun oluşturduğu bütündü.
Polites (yurttaş), **politeio** (yönetmek, yurttaş olarak yaşamak)...

POLİTİKA, gr. **polis** (il)den **politikhos** (ilde, il sınırları içinde yaşayan insan topluluğunun oluşturduğu bütünle ilgili olan), **politika (Bk. Polis)**.
Anadolu türkçesine itl. **politica** ya da gr. **politikhe**'den geçen **politika** sözcüğünü, **devlet** anlamında kullanan ilk yazar Aristoteles (İ.Ö. IV. yy.) olmuştur. **Politeia** (devlet) adını verdiği yapıtı, Batı dillerinde **devlet** anlamında kullanılan genel bir kavram olmuştur. **Polis - politikos - politeia - politike - politica - politika** çizgisi üzerinde yürüyen kavramın kökeni Akdeniz dilleri, özellikle Anadolu kaynaklı dillerdir.

POMPA, itl. **pompa** (tulumba)dan **pompa**..

PORSELEN, itl. **porcellana** (dişi domuzun döl yatağına benzeyen kabuk)dan fr. **porselaine/porselen**... Anadolu türkçesine fr. dan geçti.

PORTAKAL, fr. **Portugal** (Portekiz)dan **portakal**..
Portekiz ülkesinde yetişen, oradan Avrupa'ya tanıtılan bir ağaç olması nedeniyle. **Portakal** bir Akdeniz bitkisidir, kaynağı **Portekiz** olmasa gerek, ancak Avrupa ülkelerine Portekiz sömürgecileri aracılığıyla götürülmesi sonucu **Portugal** adıyla bağlantılı olabilir.

Kapisinun öğünde
Portokal ağaşlari
Bi yuk odun yuklenur
Nazli yarun saşlari
—Kar.—

POS, fars. **pûst** (gön)tan **pos**..
Genellikle **bıyık** sözcüğünü nitelemek için **pos-bıyık/posbıyık** biçiminde söylenir. Bıyığın post gibi bol, dağınık olması nedeniyle..

POST, fars. **pûst** (gön, deri)tan **post**...
Hayvan gönü için söylenir, **keçi postu, koyun postu, geyik post** bg...

POSTA, lat. **post** (arka)dan itl. **posta** (arkadan gelen).
Anadolu türkçesine itl. dan geçti. Eski Türklerde **ulak** (ulaştırıcı, ulaştıran) denirdi.
Postacı, postahane (fars. **hâne**/ev ile birleşerek), **postaevi, posatlamak, postalanmak**...

POSTAL, fars. **pûs(gâle/pûst**/post, **gâle**/koyunun kuyruk altı gönü, tüysüz gön) den **postal**..
Bu gönden yapılan yumuşak ayakkabı. Anlam değişmesiyle kötü kadın (**pûstgâl'den yapılan yumuşak, kolay giyilen ayakkabının niteliğinden dolayı**)...

POT KIRMAK, erm. **pot** (kırışık, buruşuk) ile tr. **kırmak**'tan **pot kırmak** (kırışıkları, buruşukları bastırıp gidermek. Anlam genişlemesiyle, gereksiz, yersiz bir iş yapmak, ölçüsüz konuşmak).

PÖSTEKİ, fars. **pust-taht** (üstüne oturulan post)tan **pust-tehti-pusteki/pösteki** (tuzlanmış, kurutulmuş, üzerine oturulacak duruma getirilmiş hayvan gönü). Pust (gön, deri), **taht** (alt, alta konan), pust-taht (alta konan gön)...

Pösteki saydırmak, pösteki saymak...

PUHU KUŞU, fars. **ûkû** (baykuş)dan **uhu-puhu-puhu kuşu** (baykuş). Lat. **bubo**, fr. **bibou**, alm. **eule**, ar. **bûmeh**...

PUL, lat. **bulla** (mektupların üzerine bastırılan mum)dan fars. **pûl**, tr. **pul**. Eskiden buyruklara, özel yazılara başkalarınca açılıp okunmasın diye mum konur, üzerine parmak bastırılırdı. Asya Türklerinde **damga-tamga** denen bu işleme fars. **pûl**, lat. **bulla**, rum. **boulla** denirdi. **Para** anlamında gelen **pûl, pul** ile özdeş olan bu nesneye Grek dilinde **obolos** denirdi. Öteki evrende, Tartaros denen ırmağın bir kıyısından ötekine geçmek için kayıkçıya bir **obolos** vermek gerekirmiş (Anadolu-Grek mitolojisi).

PULLUK, rus. **ploug** (ok. **plug**, , sapan, tarla sürme aracı)dan **pulluk**. Sanskr. **peleugh**, alm. **pflug**, ing. **plough**, itl. **aratro**, lat. **aratrum**, gr. **arotron**, fars. **gıbâz**, ar. **nevcer**... **Plug-peleugh - pflug-pulluk** yakınlığı...

PUSMAK, es. tr. **pus** (sis, duman)tan **pusmak** (gizlenmek, saklanmak, görünmemek, sisle örtünmüş gibi olmak, anlam genişlemesiyle). Bu eylem, başlangıçta, **pusımak** biçiminde de olabilir.

PUSU, tr. **pusmak** (saklanmak, gizlenmek, B. **Pusmak**)tan **pusuğ-pusu** (saklanma, gizlenme, tuzak, kötü bir iş v- ma düşüncesiyle, birinin geçeceği yolda saklanıp bekleme). **Pusu kurmak, pusuya yatmak**...

PUSULA, itl. **bussola** (kutucuk, küçük kutu)dan **busula/pusula**.. İçinde yönleri göstermeye yarayan, yerçekiminin kutuplardaki etkisine karşı, duyarlı gösterge bulunan kutu. Os. **kıblenâme**, tr. **yönleme**.

Pusula'nın üzerindeki ufak yazılara benzediğinden, onun adıyla bağlantılı olarak, küçük betiklere de **pusula** denir.

PUŞT, fars. **puşt** (arka, kıç)tan **puşt** (doğadışı sevişme ilişkilerini benimseyen erkek, sapık).

PUT, fars. **büt** (kendisine tapınılan varlık)tan **put** (Tanrı yerine konan varlık), ar. **sanem**.

PUTPEREST, fars. **bütperest** (puta tapan) ten **putperest**.

Fars. **büt** (put, bk.), **perestiden** (tapmak)den **perest** (tapan), **putperest**.

PÜRTÜK, es. tr. **bürmek** (büzmek, toplayıp kabartmak)ten **bürtük/pürtük** (büzülmüş, kabarmış).

Bürmek-pürtmek/pürtük. Sözcüğün **bür /pür** köküne gelen **t-mek** ekleri yaygındır: **sürmek/sürtmek-sürtük, örmek/örtmek-örtük, dürmek/dörtmek-dürtük** (bu örneklerde gözönünde tutulan sözcüğün köküdür, değişme sonucu kazanılan yeni anlam değil.). Es. tr. de **bürtmek** sözcüğünü **sezmek, duymak, dokunmak** anlamındadır burada gecen **pürtük** sözcüğünün kökü değildir. **Büzmek**'te **r/z** dönüşmesiyle **büzmek**, ya da **z/r** dönüşmesiyle **büzmek/bürmek**.

Pürtüklenmek, pürtüklü.....

PÜRÜZ, es. tr. **bürmek/büzmek** (kabartma, büzmek)ten **pür-ü-z/pürüz** (kabarık, büzülen, düz olmayan).

B/P dönüşmesine örnek: **barmak/parmak, bıçak/pıçak**... Üz ekine örnek: **üç-üz/üçüz, dörd-üz/dördüz, gün-üz/günüz** (gündüz)...

Pürüzlenmek, pürüzlü, pürüzsüz...

PÜSKÜL, tr. **püskürmek** (doğal seslere öykünme)ten **püskül**. (Bk. **Püskürmek**). Türk dilinde köke eklenen **gül, kül** takıları en eski sözlüklerde vardır. **Püskürmek** eyleminin **püs** köküne eklenerek, **asılı, sarkık, püskürülmüş** bg. anlamları içeren **püskül**'ün **kül** eki de böyledir. **Üçkül/üçgül** (üçgen), **törtkül/törtgül/dörtgül** (kare), **könggül/gönggül/gönül**...

PÜSKÜRMEK, tr. **püs** (doğaya öykünmeden oluşan yansıma sesi)ten **püs-k-ür-mek/püskürmek** (dışa doğru atmak, fışkırtmak, içten dışa sıçratmak).

Püs kökü doğal olayların, doğa varlıklarının çıkardığı bir sestir. Özellikle topraktan fışkıran suyun, büyük bir orman yangınının, yangını hızlandıran yellerin yarattığı ses **püss** diye bir yansıma yapar.

Püskürmek eylemi bu doğa seslerini yansıtan bir dil varlığıdır.

Öt kökünden **öt-t-ür-mek/öttürmek** (öt

kökünün ses uyumuna göre **türmek** eklentisiyle), **gül** (gülmek eylemini veren) kökünden **gül-d-ür-mek/güldürmek** (**gül**'ün ses yapısına uyan **dürmek**'le), **tü** kökünden **tü-k-ür-mek/tükürmek** (**tü** kökü de doğal ses yansımalarındandır, **tuuu-tüüü-tü**), **süm** (doğal sestir) kökünden **süm-k-ür-mek/sümkürmek**. Bu örneklerde **kürmek, ürmek, türmek, türmek** eklemlerinin kökten eylem türetmede ne denli işlek olduğu görülüyor.

Üskürme, püskürteç, püskürtmek, püskürtü, püskürük bg.

R

RADYO, lat. **radio** (ışımak, parlamak) dan **radius** (ışın, ışık, parlaklık), fr. **radio**'dan tr. **radyo.**
Anadolu türkçesine yakın yıllarda, özellikle **radyo** dönen yayın aracının bulunuşuyla, geçti. Bugün, bilim dilinde, sağlık koruma kurumlarında kullanılan araştırma, inceleme araçlarından adı **radio** ile başlayanların hepsi lat. **radius** (ışık, ışın), **radio** (ışımak, parlamak) sözcüklerinden kaynaklanır. Araştırmada, incelemede **ışık, ışın** gibi olaylardan yararlanıldığı için bütün deyimler **radio** ile başlar.

RAF, fars. **ref** (kapı girişinde, kapıcının oturduğu koltuk, duvara çekilmiş tahta) den **raf** (duvara çakılıp üzerine kap kaçak, öteberi konan tahta).

RAFADAN, ar. **rüfedân** (suda haşlanmış yumurta)dan **rafadan** (haşlanmış, biraz sulu bırakılmış yumurta).
Anadolu türkçesinde, çokluk, **rafadan yumurta** biçiminde söylenir.

RAKI, ar. **arak/arakî** (ter, damıtmada çıkan buğu, damla)dan **rakı.**
İçki yapımında üzüm suyunun kaynatılıp damıtılması, sonra alkolle mayalanması nedeniyle **rakı** adını aldı.

RAMAK KALMAK, ar. **ramak** (son soluk, yaşamın son soluğu, **son nefes**)tan tr. **kalmak** ile **ramak kalmak** (çok az kaldı, nerdeyse olmayacaktı, nerdeyse olacaktı).

RAMPA, itl. **rampa** (yokuş, basamak)dan **rampa** (biraz dik yol, yokuşlu yol. İki geminin birbirine değecek oranda yaklaşması, basamak.).
Halk ağzında: **rampalamak** (birinin, özellikle kadının ya da öteberi çalınmak istenen kimsenin, yanına sokulmak, iki nesneyi birbirine dayamak, arada boşluk bırakmamak.).

RANDEVU, fr. **rendez-vous** (ok. **randevu** /buluşum, buluşma sözü, iki kişinin belli yerde, belli sürede buluşmaları için birbirine verdikleri söz), **randevu.** Daha çok büyük illerde söylenen bir sözcük olup halk çoğunluğunca bilinmez.

Randevu almak, randevu vermek, randevusu olmak bg.

RANDIMAN, fr. **rendement** (verim)dan **randıman** (verim, üretilen bir nesneden sağlanan verim, gelir, kazanç.). Ürün verme aşaması.

RAPOR, fr. **rapport** (kök anlamı:: **geriye götürme, yine getirme**)dan **rapor** (yazanak, bir iş, bir görev konusunda edinilen bilgileri tutanağa geçirip yetkiliye ulaştırma).

RASPA, itl. **raspa** (kalın eğe)dan **raspa** (anlam değişikliğine uğrayarak **düzleme, pürüzleri giderme**). Özellikle ağaç işlerinde yüzeyleri düzleme. **Raspalamak** (raspa ile yüzeydeki pürüzleri gidermek, düzlemek). İtl. **raspàre** (eğelemek).

RASTGELMEK, fars. **rast** (doğru) ile tr. **gelmek**'ten **rastgelmek** ya da **rasgelmek** (karşılaşmak, düşünmediği bir durumla, bir olayla, bir kimseyle karşı karşıya gelmek).
Tr. **duş olmak, duş gelmek, düş olmak, tüş olmak, tuş olmak** sözcükleri **rastgelmek** anlamındadır.

Ağzına şeker alub gözi sana tuş olan
Unuda şekerini çiğneyüben yutmaya
— Yunus —

Rast getirmek (attığını vurmak, dediğinin doğruluğunu göstermek), **rast düşürmek** (karşılaşmayı sağlamak.).

RASTIK, fars. **râsuht** (rastıktaşı)tan **rastık** (kaş çekmeye yarayan özel gereç), Anadolu türkçesine toplumsal ilişkiler yoluyla girdi.

REÇEL, fars. **rîçâl** (şekerle karıp kaynatılmış yemiş tatlısı)den **reçel.**
Türkçede, yalnız yemişten değil, gül gibi çiçekten yapılana da **reçel** denir, fars. da biraz değişik anlamı vardır (şekerli yemiş yemeğine, şekerle kaynatılan tatlılara hep **reçel** denir.).

REÇETE, itl. **ricetta** (reçete)dan **reçete** (sayrılığın giderilmesini sağlayan gerecin yazıldığı belge). Sözcüğün kökeninde **tutma, yakalama, ele alma, toplama** gibi anlamlar saklıdır (RGH).

REÇİNA, itl. **resina** (çam ağacından çıkan yapışkan, yapıştırıcı nesne)dan **reçina.** Tr. **akındırık, ağaç sakızı**... Fars. **deşina,** alm. **harz,** fr. **colophon,** gr. **kolaphonis.**

Kemencemun yayina
Süreceğim reçina
Yarum çikdi kapıya
Bağırır Güvercina
— Kar. —

REİS, ar. **re's** (baş, bir birliğin, topluluğun başında bulunan kimse, tepe, doruk)ten **reis.**
Anadolu türkçesinde fars. **kâhya** karşılığı da söylenir. **Hâne reisi** (evin başı, evin yöneticisi, koca), **ev reisi** (evin yöneticisi, evin başı, koca), gemicilikte **reis** (bir deniz aracının yöneticisi).
Lat. **rexs,** got, **riiks,** sanskr. **rajan,** kelt. **rig,** tr. **beg, bey.**

REJİM, fr. **régime** (yönetim, yönetme)den **rejim** (yönetim, yönetme biçimi). Lat. **regere** (yönetmek, bir doğru çizgi üzerinde götürmek) sözünden. Anadolu türkçesine, yakın dönemlerde, daha çok yönetim sorunlarının sözkonusu olmasıyla girdi.

REJİSÖR, fr. **régisseur** (yöneten, yönetmen)den **rejisör** (yönetmen, yönetici, özellikle sinema, tiyatro dallarında).
Lat. **regere** (yönetmek, doğru bir çizgi üzerinde yürütmek)ten.

REKABET, ar. **rekabet** (gözetleme, kıskanma, birbirini yerme)ten **rekabet** (bir işte, bir çalışma alanında karşılıklı yarışma, üstünlük sağlama çabası). Ar. anlamı ile tr. anlamı arasında bağlantı yoktur pek.

REKLAM, fr. **réclame** (tanıtma, kitap sayfalarının altına yazılıp karşıki sayfanın başladığı sözcük), **reklam** (alışverişte gelir sağlama düşüncesiyle tanıtma girişimi).

RENDE, fars. **rendîden** (yontmak, yonmak, düzlemek, törpülemek)den **rende** (düzleyen, yonan, yontan, törpüleyen). **Rendelemek** (rende ile düzlemek, pürüzlerini gidermek), **rendelenmek, rendeli**...

RENK, fars. **reng** (renk, boya, utanma, kan, gidiş, tuzak, güç, üleş, can, yoksul hırkası, damızlık deve)den **renk.**
Türkçede **boya** anlamında söylenir, öteki anlamları bilinmez. Divan yazınında **reng** sözcüğü tuzak, kandırma anlamında da geçer.
Renkçi, renkgideren, renkkörlüğü, renkkörü, renkküre, renklemek, renklenmek, renkli, renkölçer, renkseçmezlik, renksemez, renkser, renkteşlik, renkyuvarı bg.

RESİM, ar. **resm** (yazı, iz, belirti, vergi, tören, resim, töre, düzen, gelenek, alışkanlık, biçim, yöntem)den **resim** (bir varlığın makine ya da elle, boya kullanılarak çıkarılmış örneği, **tablo,** fotoğraf)...

RESMÎ, ar. **resm** (bk.)den **resmî** (töreye, kurala, düzene, yasaya **resm**'e uygun olan. Bu anlamlar, genişleme yoluyladır, **resm** kökünün gerçek anlamı **vergi, tören, alışkanlık**'tır.).

RESSAM, ar. **resm** (bk.)den **ressâm** (resim yapan, yazan, çizen, düzenleyen, vergici, töreci... bg.).

RODOS, gr. **rhodon** (gül)dan **rhodos** (gül yeri, gül adası), **rodos.**
Rhodos, rhodon sözcüğü, kök olarak gr. değildir, doğu dillerinden geliyor. İran-Sanskrit dillerinde **gül** anlamına gelen **vrda, verd, vard,** sözcükleri ses değişikliğine uğrayarak Grek diline **rhod-on/rhodon** biçiminde geçti (YT.). Batı dillerinde **gül** karşılığı söylenip ros köküyle başlayan sözcükler Doğu kökenlidir.

ROTA, lat. **rota** (araba, tekerlek)dan itl. **rotta** (baskın, bozgun, ılgar, bir geminin gidiş yolu, doğrultusu), **rota.**
Sanskr. **rathas** (araba, tekerlek), lat. **rota** (araba, tekerlek).

ROZET, fr. **rosette** (küçük gül)ten **rozet.**
Fr. **Rose** (gül), lat. **rosa,** gr. **rhodon,** itl. **rosa,** isp. **rosa,** alm. **rose**...

RUH, ar. **rih** (yel, soluk)tan **ruh** (esen yel, soluk).
Ar. **el-rîh** (esen yel, soluk), sonraları **ruh** (yaratıklara dirilik veren güç) sözcüğüne dönüştü, islam diniyle Türk di-

line girdi. Çoğ. **ervâh**'tır, Divan yazınında **can, öz** anlamında söylenirdi. Türkçe karşılığı **tin**'dir, **dinlenmek** (soluk almak), eylemi bu **tin**'den gelir. Lat. **anima, essentia** (yel, soluk sözcüklerini veren köklerden), gr. **spiritus, psykhe** (yel, soluk), itl. **anima, spirito,** isp. **alma, espritu, esencia,** alm. **geist, seele,** ing. **spirit, essence, ghost,** fr. **ame, essence, esprit,** tr. **tin, yel, soluk,** fars. **ruh, cân, revân,** sanskr. **atman, atta, puruşa, cit, citi, cetana** (ruh, can, canlılık, dirilik)...

RUM, lat. **Roma** (Roma ilinin adı)dan ar. **Rûm**, daha sonra tr. **Rum**.
Anadolu türkçesine ar. söylenişiyle geçti. Ortaçağda, Araplar **Roma** sözcüğünü **Rum** biçiminde söylerlerdi. Roma İmparatorluğu'na bağlı olan Anadolu'ya da **Diyar-ı Rum** (Roma ülkesi) denirdi. Aradan geçen uzun sürenin etkisiyle, yanlış olarak, Anadolu'da gr. konuşanlara **Rum** dendi. **Erzurum** adı da **Arz-ı Rum** (Roma ülkesi)dan gelir. Bugün, Anadolu'da «Rum» adı verilen insanların Roma ile en ufak bir ilgisi yoktur, onlar gr. konuşan, eski Anadolu yerlileridir. Hristiyan dinini Grek diliyle öğrenmeleri, benimsemeleri sonucu, bir tarih yanlışı olarak, kendilerine «Rum» dendi. **Mevlânâ Celâleddin-i Rûmi, Eşrefoğlu Rûmi, Firdevsi-i Rûmi** gibi adlara eklenen **Rum** sözcüğü Anadolu anlamındadır.

Başka örnekde olur kâle-i zerbeft-i Acem
Rûm'da çıkmaz anun gibi mutalla-yi sühan
— Vehbi —

Dizelerinde **Rum** sözcüğünü, Osmanlı ozanı, Arapçanın Farsçanın etkisiyle Anadolu karşılığı söyledi.

RÜYA, ar. **rü'yâ** (**rü'yet**/görmek'ten görülmüş)dan **rüyâ** (görülmüş olan, görülen. Anlam genişlemesiyle **uykuda görülen**), tr. **düş, körüm** (uy.).

RÜZGÂR, fars. **rûzgâr** (zaman, yazgı, süre)dan **rüzgâr** (anlam değişmesiyle esen yel. Günün, ayın belli kesimlerinde esip süreyle bağlantılı olduğundan Türk dilinde **yel**'e **rüzgâr** dendi.). Halk ağzında **yüzgâr** da denir.
Rüzgârgülü, rüzgârlanmak, rüzgârlı, rüzgârlık...
Halk dilinde **rüzgâr eken fırtına biçer** diye bir de atasözü vardır.

S

SAAT, ar. **sa'ât** (süre, bölüm, kesim, günün belli bir bölümü, yayılma, yükselme, genişleme bildiren **s'a, si'a** kökünden)ten **saat** (günün on ikide bir bölümü, süre, vakit, zaman, dönem).
Ar. dan tr. ye geçerken anlam genişlemesine uğradı. İslam inançlarına göre **saat**'ten **belirlenmiş süre, kesinleşmiş gün** anlaşılır. «Tanrının belirlediği ölüm günü gelip çatınca, onu, kimse bir **saat** bile geciktiremez» tanrısal buyruğuna göre **saat** çok kısa bir süredir. Halk ağzında, **vakti saatı gelince** (belirli süresi dolunca), **saati geldi** (süresi doldu), **saatinde** (süresi içinde, zamanında).
Saatbaşı, saatçı, saatçılık, cep saatı, çalar saat, duvar saatı, kol saatı, koyun saatı, masa saatı...

SABAH, ar. **sabâh** (erken, ışıyan, parlayan anlamında **sbh** kökünden) **sabah**.
Türk dilinde: **günaçımı, gün, tan**...
Sabahçı, sabahlamak, sabahlatmak, sabahleyin, sabahlık...

SABAN, saban (**sap** kökünde yumuşama ile)dan **saban** (toprağa saplanarak dizi dizi oluklar açan araç).
Saban'ın kökü **sap**'tır, eşme, delme, açma, yarma, ayrılma, ayrılma bg. anlamlara gelir (bk. **Sap**). Sonuna gelen **an** ekiyle, **p/b** seslerinde sık sık görülen dönüşme sonucu, **saban** biçimine girdi. Nitekim Kaş. **sabanla sürmek** anlamını belirterek **sapanlamak/sabanlamak** sözcüklerini veriyor. **Saban** (İbm.), **sapan - saban** (Kaş.), **sapan** (Uy.), **saban** (Tar. Söz.)...
Lat. **aratrum**, gr. **arotron**, itl. **aratro**, fr. **araire**, fars. **hîş**, alm. **pflug** (Bk. **Pulluk**)...
Sabanbalığı, sabankemiği, sabankıran, sabanoku, sabanotu...

SABUN, lat. **sapo/saponis** (ak toprak)ten ar. **sâbun**, tr. **sabun**...
Eskiden giysilerin yıkanıp arıtılmasında, günümüzde Anadolu'nun kimi yörelerinde olduğu gibi, ak toprak kullanılırdı. Latincede bu toprağa **sapo** (in durumuyla, **saponis**) denir. Bunun gibi, gene bir giysi arıtma gereci olan, **sebum** (içyağı) da kullanılırdı. **Sabun**, komşu dillere bu **sapo/saponis** sözcüğünden geçmiştir, toprağın bugün de kullanılması olayı doğruluyor.
Gr. **saponion**, fr. **savon**, alm. **seife**, isp. **jabon**, itl. **sapone**, ing. **soap**, rum. **sapon**, ar. **sâbun**, fars. **sâbûn**...
Sabuncu, sabunlamak, sabunlanmak, sabunlaşmak, sabunluk, sabunotu, sabuntaşı bg. türkçe eklerle türetmeler.

SACAYAĞI, tr. **saç** ile **adak** (ayak)tan **sac-adağı/sacayağı**.
Saç denen demir kökenli gereçten yapılan ocak aracı. Hl. **Saçıcak**...

SAÇ I., tr. **saç** (dağıtma, açma, öteye beriye serpme anlamını içeren kök)tan **saçmak** eylemiyle bağlantılı **saç** (saçılan, öteye beriye dağılan, serpilen nesne, kişinin başında biten tüyler topluluğu, başkılları).
Alm. **haar**, fr. **cheveu**, ar. **şa'r**, fars. **giysû**, isp. **cabello**, lat. **capillus, crinis**, itl. **capello, crine**...

SAÇ II., fars. **sâc** (üzerinde yufka pişirilen ince, geniş tava)dan **saç** (ince levha, soba yapımında, damları örtmede, kimi kaplama işlerinde kullanılan levha.). Anadolu türkçesine ev gereci olarak **saç** diye geçerken anlam genişlemesine uğradı.

SAÇ III., tr. **saç** (kuyruklu yıldızın ışıklı eteği, uzayda dağılmış saça benzediğinden bu adı aldı.
Divan şiirinde **necm-i giysûdâr**/saçlı yıldız - **kuyruklu yıldız**).

SAÇAK, tr. **saçmak** (yaymak, öteye beriye serpmek)tan **saç-ak/saçak** (yapının, bir dokumanın, başka bir nesnenin

dışa sarkan, yanlardan çıkıntı yapan kıyı bölümleri).
Saçakbulut, saçaklamak, saçaklanmak, saçaklı...

SAÇI, tr. saçmak (bk.)tan saç-ı/saçı (saçılan, bir inanç gereği sunulan nesne, adak.). Saçı saçmak adak sunmak...

SAÇMA, tr. saçmak'tan saçma (suyun üzerine atılıp yayılarak, saçılarak balık avlamaya yarayan araç.
Avcılıkta kullanılan ufak, yuvarlak mermi. Önemsiz, yersiz, değersiz söz. (Bk. Saçmak).

SAÇMAK, tr. saç (açılma, serpilme, dağılma, yayılma bildiren kök)tan saç-mak/saçmak (bir nesneyi öteye beriye açarcasına, yayarcasına atmak, serpmek.
Kişinin başındaki saçlar gibi öteye beriye açıp sarkıtmak.). Saç kökünden anlam genişlemesiyle mak ekini alarak oluşan eylem: saçmak...
Saçalamak, saçalanmak, saçık, saçılmak, saçıntı, saçıştırmak, saçmalamak, saçmalık...

SADAKA, ar. sıdk (doğruluk, arınmışlık)tan sadaka (dilenciye verilen nesne).
Tanrı'ya karşı içinin arınmışlığını, doğruluğunu, bağlılığını gösterme.).

SADE, fars. sâde (yalın, çıplak, ilkel)den sâde (gösterişsiz, düz, yalın, ilkel, sığ.). Anadolu türkçesine yazın yoluyla geçti. Sadece (tr. ce ekiyle, yalnız, yalnızca), sadeleşmek, sadeleştirmek, sadeleştirmek, sadelik. Sadeyağ (sağyağ).

SAF, ar. safvet (arılık, arınmışlık, özlülük)ten sâf (arınmış, katkısız, özlü), saf...

SAFRA, ar. safrâ (sarı, öd)dan safra (öd. Ödün sarı alması nedeniyle bu adı alması doğal.).
Gr. kholos, alm. galle, fr. bile, fars. safra...

SAFRAN, ar. za'faran (sarı çiçekli bir bitki, safran)dan safran.
Batı dillerine Fars-Arap dillerinden geçmiş (RGH.).
Alm. Safran, lat. safranum, fr. safran, fars. safran, necvân, isp. azafran, itl. zafferano.

SAFRANBOLU, ar. za'faran'dan safran ile, gr. polis (il)ten Safranapolis (safran ili / safran yetişen il), Safranbolu.

SAFSATA, gr. sophistes (bilgili, bilgisi olan)ten ar. sofistai-sofista/safsata (gereksiz söz).
Arap dilinde p sesi f ile karşılanır. Bu nedenle gr. ph sesi f'ye dönüştürülür. Platon/Flâtun/Eflâtun, Porphirios/Fırfıryus, Pithagor/Fisagor bg.

SAĞ, tr. sağ (sağlamlık, doğruluk, dayanıklılık, güçlülük, yeterlilik bildiren kök)den sağ (gövdenin işlek, devingen yanı.).
Anadolu türkçesine Asya türkçesinden geçen sag/sağ sözcüğünün kökeni Türk dili değildir.
Sanskr. sâdhu (sağ, iyi), süm. zag (doğru, iyi, sağ), hit. kunnas, ar. sahh (doğru, iyi), fars. zinde, sahih (sağ, doğru, diri)...
Sağ söcüğünün yön olarak sağ ile nitelik olarak sağ (diri, sağlam, güçlü, güvenli bg.) gibi iki ayrı anlam doğrultusunda gelişmesi olağandır.

SAĞLAM, tr. sağ (dayanıklılık, direnme, güçlülük bildiren kök)dan sağ-lam/sağlam (dayanıklı, sağlıklı, dirençli, güçlü).
Asya türkçesinde tirig (diri) sözcüğü sağlam, tiriglig/tiriklik ise sağlık, sağlamlık anlamındadır. Sağlamlamak, sağlamlaştırmak, sağlamlık...

SAĞLAMAK, tr. sağ (bk.)dan sağ-lamak /sağlamak (sağlıklı duruma getirmek, dayanıklı kılmak, geçerlik kazandırmak. Olanak yaratmak. Yolun sağına geçmek.).
Sağlama almak, sağlama bağlamak, sağlanmak, sağlayıcı...

SAĞLIK, tr. sağ (bk.)dan sağ-lık/sağlık (gövde, yaşayış bakımından dirilik, sağlamlık, güçlülük. Güven, dayanak, olanak).

SAĞMAK, tr. sağ (doğru, düz, güçlü bg. anlamlar içeren kök)dan sağ-ı-mak/sağımak/sağmak (anlam genişlemesiyle, bir sıvıyı iplik iplik akıtmak. Evcil sağmal hayvanların memelerinden sütü iplik iplik, düz birer çizgi biçiminde indirmek.).
Sağ kökünde saklı olan, düz, doğru anlamlarıyla sütün sağılırken memeden inişi arasında doğal bir bağlantı vardır.

SAĞYAĞ, tr. sağ (bk.) ile yağ (bk.)dan sağ-yağ/sağyağ (sağlığı arttırıcı niteliğinden dolayı inek sütünden çıkarılan yağa bu ad verildi.), sarıyağ, tereyağı.

Lat. butyrum, alm. butter, fr. beurre, fars. kereh, ar. zübdeh, isp. mantequilla, itl. burro, ing. butter (RGH).

Sağ kökünün türevleri: sağaçık, sağalmak (iyi olmak, sağlıklı olmak), sağaltıcı, sağaltmak (sağlığa kavuşturmak), sağbeğeni (iyiyi kötüden, güzeli güzel olmayandan ayırma yeteneği, yetisi), sağcı (düşüncede sağ yanda durup eskiyi savunan, çağdışı görüşlere saplanan), sağdıç (düğünde gelinin ya da güveyinin sağında durarak onlara gerekli yolu gösteren, sağlıklı iş görmelerini sağlamaya çalışan kimse), sağduyu (doğruyu yanlıştan ayırma yeteneği), sağgörü (gerçeği yanılmadan görme yeteneği), sağın (doğru, açık, kesin, eksiği olmayan, yanlıştan uzak), sağiç, sağistem...

SAĞILMAK, tr. sağ (doğruluk, güçlülük bg. bildiren kök)dan sağmak (bk.) -sağ-ı-l-mak/sağılmak (sağ kökünde anlam genişlemesiyle, yukardan aşağı doğru iplik iplik inmek, düşmek, yağmak.).

Evcil hayvanın memelerinden sütün iplik iplik inişi, sağmak eyleminin özneye yönelişiyle gerçekleşmesi. Sağ köküne gelen ıl-mak ekleriyle eylemi özneye yöneltme olağandır: kırmak'tan kır-ıl-mak/kırılmak (eylemde özneye dönüş var), dar-ıl-mak/darılmak (kendi kendine dar olmak, kendini sıkmak), sıkmak'tan sık-ıl-mak/sıkılmak (kendi kendini sıkmak), yarmak'tan yar-ıl-mak /yarılmak (kendi kendine yarık olmak), sarılmak (kendi kendine sarmak, kendiliğinden birini sarmak -anlam genişlemesiyle-.).

Sağım (sağma işi), sağımlı (sağılır nitelikte olan, sağmal), sağımlık (sağılmak için beslenen hayvan.).

SAHAN, gr. skhene (alan, tiyatroda oyun yeri)den ar. sahn (alan, düz yer, geniş yer).

Ortaçağda Türk diline sahn/sahan olarak geçti, anlam değişmesiyle içinde yemek yenen, geniş kap karşılığı söylenir oldu. Bakır sahan, kalaylı sahan, kertikli sahan, kapaklı sahan... Bir de Çingenede kapaklı sahan ne gezer biçiminde atasözü doğuverdi.

Evlerin girişinde, tr. taşlık denen yere ar. sahn denir, ayrıca.

Bahçeden aldım lahana
Kıydım kodum sahana
Hiç ömrümde görmedim
Böyle cadı kaynana
— hlt. —

SAHANLIK, gr. skhene'den ar. sahn/sahan-sahan-lık/sahanlık (evlerin önündeki üstü kapalı giriş.).

SAHİ, ar. sahih (doğru, gerçek, iyi, sağlıklı, sağlam)den sahi (gerçek, doğru, yerli yerinde, uygun.).
Ar. sıhhat sözcüğü sağlık, sağlamlık, doğruluk, gerçeklik bg. anlamları içerir. Sahih ise tr. deki anlamından ayrı olarak, sağlıklı, sağlam demektir. Sahici (ar. tr. doğru, gerçek, düzmece olmayan), sahiden (gerçekten, doğru, sağlığı yerinde)...

SAHİFE, ar. sahife'den Bk. Sayfa.

SAHİL, ar. sâhil (soyulmuş, susuzluktan kurumuş yer, deniz kıyısı, yalı, Ter. Kam.).
Arap dilinde soymak anlamına gelen sıhl ile sâhil sözcüğü eşkökenlidir...

SAHİP, ar. sâhib (bir nesneyi elinde bulunduran, başkalarıyla arkadaşlık kuran, yasaklayan, önleyen)ten sahip (bir nesnenin iyesi, egemeni).

SAHNE, gr. skhene (alan, boş yer, tiyatroda oyun yeri)den ar. sahne (tiyatroda oyun oynanan özel yer.
Bir olayın geçtiği yer. Bir oyunun bölümleri.).
Alm. szene, fr. scéne, isp. escenario, escena, lat. scaena, itl. scéna, tr. oyunluk, fars. sahne...

SAHRA, ar. sahrâ' (kır, ova, çöl, boş yer, çorak yer)dan sahra (alan, kır, geniş düzlük. Türkçede, çokluk, çöl anlamında söylenir.).

SAHTE, fars. sâhten (yapmak, ortaya koymak, düzenlemek)den sâhte (yapılmış, ortaya konmuş, düzenlenmiş), sahte (tr.de anlam değişmesiyle: düzmece, sonradan yapılmış, özgün olmayan, uyduruk.).

SAHTEKÂR, fars. sâhten (yapmak) ile kerden (eylemek)den os. sâhtekâr (düzmece, uydurmaca işler yapan, yalancı, aldatıcı, tuzakçı kimse).
Sâhtekâr, Osmanlı aydınlarınca türetilmiştir, Fars dilinde böyle bir sözcük yoktur. Fars. hileger, ar. mekkâr.).

SAKAL, tr. sakak (çene)tan saka-l/sakal (çeneden sarkan kıl).

Asya türkçesinde, çene anlamında, sakak sözcüğünün geçtiği bir sözlük yok, sakal ise en eski Türk sözlüklerinde var. (Kaş., Kit., İbm.).
Ar. lihye, fars. rîş, alm. bart, fr. barbe, lat. barba, itl. barba, isp. barba, ing. beard, gr. pogon...

SAKAR, es. tr. sak (düşünme, yorma, kaygı, ürküntü bildiren kök)tan sak-ar/sakar (alnında aklık bulunan at. Bu tür at, kimi Türk topluluklarında uğursuz sayılır).
Ata sakar denmesinin nedeni de bu olsa gerek. Ar ekiyle: akmak'tan ak-ar/akar (ırmak, çay, çeşme. Çakmak'tan çak-ar /çakar (şimşek, ağ, kıvılcım), batmak'tan bat-ar/batar (sancı, sızı. Hepsi için bk. SDD.). Ar. sakar (tamu, cehennem. Sakar-mekar/yeri cehennem olan, suçlu).

SAKAT, ar. sukut (düşüş)tan sakat (düşük, işe yaramaz, elverişsiz. Türk dilinde anlam değişmesiyle, bir yanı, bir yeri, çalışamayan kimse). Sakatlamak, sakatlanmak, sakatlık (tr. eklerle).

SAKINCA, tr. sak (düşünme, kaygı, yorum, ürküntü bildiren kök)tan sak-ı-nca/sakınca (sakınılması gereken, kaygı duyulması gereken, düşünülmeye değer olan, ar. mahzur karşılığı).

SAKINMAK, tr. sak (düşünme, ilgi, yorum, kaygı, ürküntü bildiren kök)tan sak-ın-mak/sakınmak (kaygı verici bir durum karşısında kendini düşünerek korunmak, kaygılı durumdan kurtulmayı düşünmek, çekinmek.).
Sak kökünde varsayım, tasarı, öngörüş gibi içedönük anlamlar saklıdır. Sakınç (varsayım), sakış (düşünme, tasarlama). Sakınmak (uzaklaşmak, ayrılmak), saklamak, korumak, kollamak, esirgemek).

Gizlemişken Yusuf'u çıkardılar
Hürmetini sakınur korkar bular
— Şeyd. —

Ol kızı sakın begayet ey ahi
Altı âyet hem İncil yazmış dahi
— Battal —

Sanma sen bûse-i lâ'lin gibi ben
can sakınam
— Sarıca —

Ayağın sakınarak basma aman
sultanım
Dökülen mey kırılan şişe-i
rindan olsan
— Nedim —

Sakınmak sözcüğü değişik anlamlarda söylenmektedir.
Sakınmak eylemiyle bağlantılı türetmeler: sakıngan (çok sakınan, çekinen, kaygılanan), sakıntı (olabilecek bir olay, bir durum karşısında düşünülen önlem).

SAKIZ, fars. segiz (ağaçtan alınan reçine)den sagız/sakız.
Fars. dan tr. ye sakız olarak geçen segiz sözcüğünün kökeni gr. çedir, Fars diline, başlangıçta geçmiştir (HKK.). Sakızkabağı. Bu sakız sözcüğünün Sakızadası ile bağlantılı olduğu, ağızda çiğnenen sakız'ın bu adadan Anadolu'ya yayıldığı da söylentiler arasındadır.

SAKİN, ar. sükunet (bir yerde oturmak, yerleşmek, durmak)ten sâkin (oturan, bir yerde yerleşen, ev bark kurup yaşayan kimse), sakin (anlam değişmesiyle, tr. de sessiz, suskun karşılığı)... Sakinleşmek, sakinleştirmek, sakinlik (sessizlik, suskunluk anlamı içeren, tr. eklerle türetmeler).

SAKLAMAK, tr. sak (bk. sakınmak)tan sak-la-mak/saklamak (korumak, gözetmek, gizlemek, duyurmamak, ayırmak, esirgemek. Hepsi sak kökünden anlam genişlemesiyle.).
Saklambaç, saklanılmak, saklanmak, saklantı, saklatmak, saklı...

SAKSAĞAN, tr. sagızgan (doğal seslere öykünme ile sag kökünden)dan saksağan (sag sag/sak sak diye ses çıkarması nedeniyle, gan ekini aldı, sak sak eden).
Çırtlağan, şarlağan gibi doğal ses yansımalarından türemiş sözcük.

SAKSI, Saksonya adından, saxe (Almanya'nın Saksonya bölgesi)den gelmesi nedeniyle saksı.
Saksıgüzeli, saksılık...

SAL, tr. sal (salmak eylemini doğuran kök)dan sal (üzerinde gidiş geliş sağlanan, ağaçtan yapılmış geçiş aracı). Sanskr. sal, salami (yürümek, gitmek), cal, calami (yürümek, gitmek), fars. sâl (gemi yapımında kullanılan bir ağaç türü, ayrıca yıl). Eskiden İran'da, Hindistan'da yapılıp su üstünde taşımacılığı, gidiş gelişi sağlayan ilkel gemiler

birer sal biçimindeydi. Bize kalırsa tr. sal (gidiş geliş aracı) Hind-İran kökenlidir.

SALAK, tr. sal (bk.)dan sal-ak/salak (bir savaşçının adından, BK.).
Salmak eylemiyle bağlantılı, salak (salınan, bırakılan, salınmış). 1 — Ucunda demir bulunan bir savaş aracı, 2 — Konup göçülen hayvanların otlaması için bırakılan yer, yaylım, 3 — Salınmış, başı boş bırakılmış. Solak (Osmanlı ordusunda bir savaş birliğinin adı), yalak (hayvanların yem yedikleri, su içtikleri kap).

SALACAK, tr. salmak'tan (bk.) sal-a-cak /salacak (üzerinde ölü yıkanan araç, fars. teneşir), yıkanacak ölünün salındığı (uzatıldığı) yer, salaca.

SALAMURA, lat. sal (tuz) ile muria (peynir)dan salamuria (tuzlu peynir). itl. salamoia, isp. salmuera. Anadolu türkçesine denizciler aracılığıyla, kıyı illerinden geçti. Anadolu'da konuşulan rum. da salamura ya da almuris denir.

SALATA, fr. salade ya da itl. insalata (kıvırcık marul)dan salata.
Salatalık (hıyar). Anadolu türkçesine, Anadolu'da konuşulan, rum. dan geçti. Rum. salata, fr. salade, itl. insalata, ar. salatah, alm. salat, lat. acetaria, fars. kâhû, isp. celada.

Bahçesinde domata
Al yap oni salata
Vermedi senu boban
Turşi yapsun kerata
— Abdi Efendi —

SALÇA, itl. sâlsa (ezme, domates ezmesi)dan salça.
Lat. salsus (tuzlu)dan itl. sâlsa, isp. salsa, fr. sauce, ing. sauce, rum. saltsa (ok. salça), alm. sauce, tunke... Anadolu türkçesine, Anadolu'da konuşulan rum. dan geçti.

SALDIRMAK, tr. sal (bk.)dan sal-dır-mak /saldırmak (bir yere, bir nesneye doğru hızla atılmak).
Dır-mak ekleriyle: al-dır-mak/aldırmak dal-dır-mak/daldırmak, sar-dır-mak/sardırmak (anlam ayrılıklarına karşın, hepsi de köke eklenen dırmak'la oluşur.).
Saldırgan, saldırı, saldırma, saldırmazlık...

SALEP, ar. sahleb (bilinen bitkinin adı) den salep.

SALGI, tr. salmak (bk. sal)tan sal-gı/salgı (salınan, dışa atılan, yayılan).
Gı ekiyle kökten ad sal-gı, sarmak'tan sar-gı/sargı gibi.

SALGIN, tr. salmak (bk.)tan sal-gın/salgın (yayılan, bulaşan, anlam genişlemesiyle.).

SALINCAK, tr. sallanmak (sal kökünden, kendi kendine salınan)tan sal-ın-cak/salıncak (sallanma aracı.).
Tr. cak ekiyle araç adı, oynamak'tan oyun-cak/oyuncak (oynama aracı) gibi.

SALINMAK, tr. salmak (bk.)tan sal-ı-nmak/salınmak (kendi kendini salmak). Salınım, salıntı, salıvermek, salkım, salkınmak, salkımsöğüt...

SALLAMAK, tr. sal (bırakmak, salmak eylemini doğuran kök)dan sal-la-mak/sallamak.
Anlam genişlemesiyle, bir nesneyi kendi kendine salınır duruma getirmek, salınmasını sağlamak (bk. Salmak).
Sallamk eylemi, sal denen aracın suyun üzerinde, akıntıya uyarak gidiş gelişleriyle bağlantılıdır. Kol-la-mak/kollamak sözcüğünde kol köküne eklenen la-mak takıntıları gibi. Yol-la-mak/yollamak eyleminde de öyle.
Sallabaş, sallandırmak, sallanmak, sallantı, sallasırt, sallı.

SALMAK, tr. sal (bırakmak, sarkıtmak, sarsmak, göndermek, gitmek, yürümek bg. eylemler bildiren kök)dan sal-mak/salmak.
Bırakmak, koyvermek, çözmek, ileri sürmek, yollamak, sürmek, üzerine yürütmek, uğratmak, sarkıtmak. Sal köküne gelen mak ekinin, anlam genişlemesiyle, yarattığı eylem bolluğunun ağız ayrılıklarıyla ilgisi azdır. Bütün yük sal kökünün sa sesiyle başlamasında, bir yandan doğal seslere, bir yandan da aldığı eklere dayanmasındadır. Sa köküne eklenen sesler düşünülürse bunların k, g, ğ, y, n, r gibi kolayca birbirine dönüşebilen dil varlıkları olduğu anlaşılır. Öte yandan ç, p, l sesleri de bu sa kökünde anlam genişlemelerine yardımcı oluyor. Sarmak, sakınmak, sanmak-sağınmak, saymak, sözcüklerinde sağınmak-sanmak, sağmak-saymak-sanmak, sarmak-sarsmak, sarılmak-sarsılmak anlam yakınlığı yanında ses dönüşmeleri de sürekli (Bk. Sanmak).

SALON, alm. salon (konuk odası)dan sa-

lon (evlerde konukların toplanıp oturdukları yer, konuk odası).
Anadolu türkçesine alm. dan geçtiği sanılan **salon** sözcüğünün kökeni itl. dir. İtl. **salone**, fr. **salon**, ar. **suffe**, isp. **salon**...

SALT, tr. **sal** (bk.)dan **sal-ı-t/salıt-salt** (bırakılmış, salınmış, tek kalmış, yalnız.). Sal kökünden türelen **salmak** (bk.) eyleminde **bırakmak, göndermek, atmak, yalnız komak** anlamları saklı. **Sal** köküne **u-ı-t** eklerinin gelmesi, Türk dilinde olağandır, benzerleri çoktur: **kavurmak'tan kav-ut/kavul, öğmek'ten öğüt/öğüt, düşmek'ten düş-üt/düşüt, kurumak'tan kur-ut/kurut** bg. **salmak'tan sal-ut**, ya da **sal-ıt/salut-salıt**, ortadaki **u** ya da **ı** sesinin düşmesiyle **salt**.
Saltçılık, saltık, saltın...

SALYA, gr. **salia** (ağız suyu)dan **salya**. Rum. **salion**, lat. **saliva**, fr. **salive**, itl. **saliva**, isp. **saliva** fars. **tine, âb-ı dehân**, alm. **speichel**, tr. **yar**.

SALYANGOZ, rum. **saliagkhos** (sümüklü böcek)tan **salyangoz**.
Anadolu türkçesine, Anadolu rumcasından geçti. Hl. **kohliz** denir ki lat. **cochlea**'dan gelir. Fr. **colimaçon**, isp. **caracol**, ing. **snail**, alm. **schnecke**, lat. **limax, cochlea**...

SAMAN, fars. **sâmân** (varlık, tarla çiti, bileği taşı, erk)dan **saman** (arpa, buğday türünden ekinlerin harmanda döğülmesiyle elde edilen sap kalıntıları, döğülmüş ekin sapları).
Eski Türk sözlüklerinde, **saman**'ın tr. olduğu yazılıdır (Kaş. Uy.,) ancak Türk dilinde **sam** köküyle başlayan sözcük pek yoktur, olanlar da yabancı kaynaklıdır. Fars. **sâmân** (varlık, elde bulunan büyük gelir) sözcüğünün Türk dilinde döğülmüş ekin sapı anlamına gelmesinde harmanlanan ekinlerin yığılan, gerçek bir gelir, varlık olan, kazanç sağlayan saplarıdır. Özellikle binek, yük hayvanlarına yem olan saman eskiden önemli nesneydi. Sakla samanı gelir zamanı atasözü, **saman**'ın günü gelince ne denli işe yarar olduğunu da gösterir...
Samankâğıdı, samankapan, samanlık, samanrengi, samanuğrusu, samanyolu..

SAMİMÎ, ar. **samim** (iç, bir nesnenin içi, insanın içi)den **samimi**.
İçten olan, içle ilgili, içe değgin, içten gelen. Tr. **içten, yürekten, gönülden**...

SAMUR, fars. **semûr** (gönü değerli hayvan)dan **samur**.
Anadolu türkçesinde **samur kürk** olarak geçer, **samur** denince de bu adı taşıyan hayvanın gönü, kürkü anlaşılır. Türkçeye Divan yazınıyla girdi.

SANAT, ar. **su'n** (yapma, ortaya koyma, oluşturma)dan **san'at/sanat**...
Yapmak işi, ortaya koyma durumu, **yapmalık, yaratmalık**. Arap dilinde: **su'n** kökünden **sâ'ni**/yaratan, yapan, ortaya koyan, **sun'i**/yapmacık, gerçek olmayan, doğal olmayan, sonradan yapılan.

SANATKÂR, ar. **san'at** (yapmalık) ile fars. **kâr** (yapan, eden)dan os. **san'atkâr** (gerçek anlamı: **yapmalık yapan**), **sanatkâr**.
Osmanlı ağzında geçen, gene Osmanlı aydınlarınca iki ayrı dilden türetilen **sanatkâr** sözcüğünü eski Arap-Fars sözlüklerinde bulma olanağı yoktur.

SANAYİ, ar. **sınaat** (yapım işi, işçilik, yapımcılık)tan çoğ. **sanayi**...
Yapım işleri, işlenmemiş gereçleri işlenir duruma getirme eylemlerinin bütünü.
Sanayici, sanayileşmek, sanayileştirmek...

SANCAK, tr. **sançmak** (vurmak, kesici-delici bir araçla dürtmek)tan **sançğak/sancak**.
Gerçek anlamı savaşta kullanılan delici, kesici araç, kargının ucuna takılan işlemeli dokuma, **bayrak**.
Eski Türklerde, ordunun bağlı olduğu ulusun kutsal imini gösteren süslü, işlemeli bir dokuma kargının ucuna takılır, birliğin önünde taşınırdı. Savaş aracına, bayrağa **sançğak/sancak** denmesi bundandı. Osmanlılarda **sancak**, yalnız **bayrak** anlamında söylenirdi. Ancak bu tr. sözcük de arapçalaştırılıp **senacık** biçiminde çoğullaştırıldı, **sancağ-ı şerif** (yüce sancak) biçimine sokuldu. Birliğin önünde gidip, sancak taşıyana da **sancakdâr** (sancakçı) dendi...

SANCI, tr. **sançığ** (kanca, ucu sivri demir, kesici, delici araç)dan **sancı**.
Anlam genişlemesiyle, vurulan, kesilen, delinen, sancılan yerde duyulan acı, ağrı, sızı, **sançmak izi**.

SANCILANMAK, tr. **sancı** (bk.)dan **sancı-la-n-mak/sancılanmak** (kendinde acı, sancı duymak, acı çekmek.).
Sancılı, sancımak...

SANÇMAK, tr. **sançığ** (ucu sivri demir, kesici-delici araç)dan **sanç-ığ-mak/sançmak**.
Kesici aracı, oku, kargıyı saplamak, delmek, yarmak, yaralamak.

SANDAL, gr. **sandalon** (sandal ağacı, o ağaçtan yapılan)dan **sandal**.
Grek diline Anadolu dillerinden geçti. Grek dilinde **nd** seslerin yanyana gelmez, üstelik **sandal** denen bitki de Doğu Akdeniz yörelerinde yetişir. **Sandalon** sözcüğünü, Grek dilinde ilk kullanan Homeros'tur, onda **sandalion** olarak geçer. Anadolu türkçesinde bir ayakkabıya da **sandal** denir, suda yüzen taşıt aracına da, **kayık** anlamında.
Lat. **sandalium**, alm. **sandale**, fr. **sandale**, itl. **sandalo**, isp. **sandalia**, ing. **sandal**, fars. **sandal**, ar. **sandal**...

SANDALYE, fars. **sandeli** (sandal ağacından yapılan oturma aracı)den **sandalye**. (bk. **Sandal**)...

SANDIK, ar. **sundûk**, erm. **sınduk** sözcüklerinden tr. **sandık**.
Anadolu türkçesine hangi dilden geçtiği kesinlikle bilinmiyor. Ar. da çoğ. **sanadık**'tır.
Sandıkbalığı, sandıkçı, sandıklamak, sandıklanmak, sandıklı...

SANGI, tr. **sanmak**'tan (bk. **Sanmak**).

SANI, tr. **sanmak**'tan (bk. **Sanmak**).

SANIK, tr. **sanmak**'dan (bk. **Sanmak**).

SANMAK, tr. **sanamak** (bir konuyu düşünmek, düşe dalmak, saymak)tan **sanmak**.
Düşünmek, varsaymak, kaygılanmak, kuşkulanmak, istemek, dilemek, duraksamak, içe kapanıp düşünmek.
Sanamak-sanmak-sağınmak sözcüklerinde **san/sağ** kökleri eşanlamlıdır, **n/ğ** seslerinde dönüşme vardır. **Sanamak, sanmak, sağınmak** eylemleri eşanlamlı.
Ayruğa ne sanasun (başkaları için ne düşünüyorsan, **Yunus Emre**), sözcükleriyle **benim sandığım gibi** (benim düşündüğüm gibi) eşanlamlı (**sanmak** konusunda).

Yamanlık sansa bir kişi eşine
Sonucu sandığı gelir başına
— Dah. —

Kıyamet güni olıcak sen inan
Yavuzluğu görmeye eylük sanan
— Ferh. —

Ne sanursın ki usanam mı senden
Bu sanu sanma ki senden usandum
— Kadı. —

Gelür çün sanduğın kendü başına
Eyü san iylik eyle kardaşına
— Cam. —

bu dizelerde **sanmak** sözcüğü **istemek, dilemek** anlamını içeriyor.

Usanmak sanısını sanma sanam
Tapundan ne usanaven ey sanem
— Süh. —

burada **sanmak**'tan anlaşılan **düşünmek, varsaymak**'tır. **San** kökü anlam genişlemesiyle, çok değişik eylemleri yansıtıyor.
Sanmak'tan türevler: **Sanış** (anlayış), **sanışmak** (düşünmek, karşılıklı olarak düşünmek, birlikte düşünmek), **san** (dalgınlık), **sankı/sangı** (şaşkın, kuşkuya kapılmış)... **sanrı, sanrılamak**... **Sanu/sanı** (düşünce, istek, dilek, varsayma, düş, düşün, gizem, gizlilik), **sanu anıtmak** (düşe dalmak), **sanu etmek** (sanmak, ar. **zann-etmek**, kuşkulanmak, kaygılanmak), **sanu sanmak** (varsayıma dalmak, düş kurmak, dilemek, kuşkuya düşmek), **sanusuz** (düşüncesiz).

SANSAR, sanskr. **samsara** (sansar)dan **sangsar/sağsar/sansar**. (Kaş. **Sarsal**).
Sansar (Uygurlarda özel ad, **Sansar**), **sangsar/samsâra** (Uy.) diye gösteriliyor, **sağsar/sansar** (İbm.). Anadolu türkçesine Asya türkçesinden, özellikle Uy.dan geçebilir. **Ancak** erm. de **sansaryan** (Sansaroğlu) sözcüğünün, **sansar**'ın bulunması tr. ye geçiş yolunun erm. olacağı sanısını güçlendiriyor. Fars. **zerdevâ, zerdavâ** bir sözcüğün **sansar** anlamına geldiği söyleniyorsa da kaynağı belli değil.
Alm. **marder**, fr. **martre**, isp. **marta**, itl. **martora**, ing. **marten**, lat. **mus silvestris** (orman sıçanı).

SANSÜR, fr. **censure** (lat. yurttaş sayımında tutulan çizelge, **censura, census**'tan)dan **sansür** (tr. okunuşu ile).
Gerçek anlamı **sıkı-denetim**, yayın yetkesini denetim altına alma. Türkçeye, XIX. yy. da, özellikle II. Abdülhamid'in uyguladığı ağır baskı döneminde girdi.

SANTİM, **centime** (bir Fransız frangının yüzde biri. Lat. **centum**/100'den) santim

(uzunluk ölçüsü olan metrenin yüzde biri). **Santimetre** (bir metrenin yüzde biri).

SANTRAL, fr. **centrale** (lat. **centralis**/orta yer, orta, ar. **merkez**)den **santral** (anlam değişmesiyle **fabrika, merkez**). Tr. **odak, orta.**

SAP, tr. **sap** (dizi, yanıt, tutacak, yön değiştirme, yoldan ayrılma, gövde, eğrilme, doğruluktan şaşma, delme, gömülme, sallama, germe, sürüp gitme, yararlanma, üstün gelme bg. çok değişik anlam içeren kök.).

Sap (bir aracın tutulmasına, kullanılmasına yarayan, elle tutulan bölü, bıçak sapı, kürek sapı, balta sapı, kazma sapı bg.). En eski Türk sözlüklerinde geçmesine karşılık, kökenini kesinlikle bilme olanağı yoktur. Çin, Moğol dillerinde **sap** sesini verebilecek sözcüklerle karşılaştırıldığında anlam yakınlığı bulunmuyor pek.

Ar. **sabb** (bozulma, boşalma, dökülme), **sa'b** (güçlük, güç, kolay olmayan), **sabâ** (yel), **sabi** (çocuk), **seb'a** (yedi) tr. **sap** köküyle bağlantılı bir yanı yok.

Fars. **sab, seb, sib, sip, sep** kökleriyle başlayan sözcüklerin tr. **sap** ile yakınlığı değil benzerliği bile yok.

Hit. **sap** kökü, inanç bakımından arıtma, arınma eylemini doğuruyor. **Sapasallis** (bekçi), ak. **sabtu, sabtutu** (savaş tutsağı)...

Lat. **sapo** (bilme, bilgeliğe yaraşır biliş), **sapa** (öz), **sapiens** (bilen, bilge), **sap** kökü tr. de yüklendiği içeriği taşımıyor, **sappa** (kaleye girmek için kazılan hendek, giriş yolu). Gr. **sepa** (çürütmek, bozmak), **sapros** (çürümüş, bozulmuş). Uy. **sap** (sıra), **sapağ** (sıra, dizi, üstünlük, yarar), **sapığ** (sıra, dizi), **saplamak** (saplamak, ok germek, yay germek), **sapmak** (sürmek, sürüp gitmek), **sapalamak**, sabanla sürmek), **sapan** (saban). Kaş. **sap** (kılıç, bıçak sapı, sap, sıra, yanıt), **sapanlamak** (sabanla sürmek), **sapığ** (çadır eteği), **sapılmak** (saplamak, giden birisinin yanına varmak, arkadaş olmak, katılmak), **sapınmak** (saplama işini yapmak, saplar gibi görünmek), **sapımak** (sallamak), **sapıtgan** (durmadan sallayan), **sapıtmak** (sallamak), **saplamak** (sap yapmak), **saplatmak** (sap taktırmak), **saplık** (saplık, yapmaya elverişli nesne), **sapmak** (ipliği iğneye geçirmek, saplamak, bütünlemek, eksikliğini gidermek), **sapturmak** (öldürmek, yamatmak).

Kit. **sap** (bıçak sapı), **saptı** (salına salına yürüdü), **sapçak** (bakır saplı kova), **sapraştı** (ayrıldı), **saptı** (saptı), **sapturdı** (saptırdı)...

Anadolu türkçesinde, **sap** kökünden türemiş sözcükler genellikle, Asya türkçesinden kaynaklanıyor, önemli bir anlam değişikliği yok. **Sap** sözcüğü, tek olarak, **tutaç, tutak, tutacak**, bir nesnenin gövdesi (buğday sapı, arpa sapı bg.). **Sap** kökünden türeyen eylemlerde **anlam kayması, anlam genişlemesi** gibi ayrı yönde giden iki dil olayı vardır. Bunun kaynağını ağızlarda arama olanağı da yoktur, gerek Kaş., gerek Uy. sözlükleri **sap** kökünde bir ağız değişikliğinin, yeni bir köken olabilecek bir dönüşmenin bulunmadığını gösteriyor.

SAPA, tr. **sap** (yoldan ayrılma, yön değiştirme bildiren kök)tan **sap-a/sapa** (aykırı yönde, başka doğrultuda, ayrı yanda olan).

SAPAK, tr. **sapmak** (ayrılmak, yön değiştirmek)tan **sap-a-k/sapak** (yol ayrımı, başka yöne gitme yeri).

Sapaklık (alışılandan, doğal olandan ayrılma, **anomali**).

SAPAN, tr. **sapmak** (yön değiştirmek, atmak, uzaklaştırmak)tan **sap-a-n/sapan** (atmaya, fırlatmaya, uzaklaştırmaya yarayan araç).

Kapmak'tan **kap-a-an/kapan** (kuş kapanı, tuzak. Fars. tartı aracı anlamına gelen **kabân** ile ilgisi yoktur. tr. **kapan**'ın), **kırmak**'tan **kır-a-n/kıran** (halk ağzında **ali kıran baş kesen** deyiminde olduğu gibi).

Sapanbalığı, sapantaşı...

SAPIK, tr. **sapmak** (yoldan çıkmak, ayrılmak, doğruluktan şaşmak) tan **sap-ı-k/sapık** (sapmış, doğal olanın, doğru olanın dışına çıkmış), **kırmak**'tan **kır-ı-k/kırık, çıkmak**' tan **çık-ı-k/ çıkık yatmak**'tan **yat-ı-k/yatık** (yatmış), **çatmak**' tan **çat-ı-k/çatık**.. **Sapıklaşmak, sapıklık, sapılmak**...

SAPINÇ, tr. **sapmak** (bk.) tan **sap-ı-nç/ sapınç** (sapma, yol değişdirme, sapıklık).

Sevinmek'ten **sev-ı-nç/sevinç, kıvanmak**'tan **kıv-a-nç/kıvanz** bg.

SAPKI, tr. **sapmak**'tan **sap-kı/sapkı** (yön değiştirme, bk. **sapmak**).

SAPKIN, tr. **sapmak**'tan **sap-k-ı-n/sapkın** (sapmış, yön değiştirmiş, azmış, ayrılmış, bir düşünceye saplanmış, bk. **Saplanmak**).

SAPLAMAK, tr. **sap** (tutacak, delmeye, gömmeye yarayan araç, kazık)tan **sapla-mak/saplamak** (batırmak, hızla yere, suya gömmek.

Gerçek anlamı **sapı tutup batırmak, sapına değin gömmek.**). **Sap** kökünde anlam genişlemesiyle, değişik ortaeklerle, soneklerle yeni eylemler doğurma olanağı sürekli. **Saplanmak** (bir yere iyice batmak, gömülmek. Bir düşünceye gereksizce takılıp kalmak. Düşünme yeteneğini çalışmaktan alakoyarak bir konuya bağlanıp kalmak. **Bir sap gibi**, bütün diriliğini yitirerek katılaşmak, düşünme alanında böyle bir duruma gelmek.). **Saplantı** (düşünme ışığından geçmeye elverişli olmayan bir konuya, bilincin işlevini engelleyerek bağlanma, kazık gibi bir nesneye çakılıp kalma. Genellikle **aşırı** inanlarda görülen, bütün yenileşmeler, gelişmelere kapalı kalan bir bağlanma.).

SAPMAK, tr. **sap** (ayrılma, yön değiştirme, doğruluktan dönme bg. bildiren kök, bk. **Sap**)tan **sap-mak/sapmak** (yön değiştirmek, doğru yoldan, doğru düşünceden ayrılmak, dışa çıkmak, azmak, gerçekten uzaklaşmak.).

Sap kökünün **mak** eki almasıyla anlam genişlemesi, anlam değişmesi olayı: **sapmak**. Türk dilinde **yapmak** eylemi **ortaya koymak, düzenlemek, yaratmak, biçimlendirmek** bg. anlamları içerir. Bundan **yapı** (yapılmış olan, son biçimini alan) kavramı türetildi, kökte anlam kayması yok. Oysa **sap** kökünde **yoldan sapmak**'la **bıçağı saplamak** arasında yalnız anlam değil, eylem ayrılığı bile var. **Saptırılmak, saptırmak, saptırmak**...

SAPTAMAK, tr. **sap** (tutaç, tutak, gövde, kazık bildiren kök, bk. **Sap**)tan **sapta-mak/saptamak.**

Yere çakılmış gibi, bir nesneye saplanmış gibi, kımıldamaz duruma getirmek, değişgenliği, başkalaşmayı, yanıltıcılığı önlemek. Kesin bilgi edinmek.).

Sap köküne getirilen **ta, mak** ekleri. Anadolu türkçesinde, XIV. yy. dan beri geçerlidir. **Yas-ta-mak/yastamak** (yaslamak, dayamak), **yas-tan-mak/yastanmak** (dayanmak, yaslanmak. **N** orta ekiyle eylem özneye dönüşük.), **yaş-tamak/yaştamak** (yaşlanmak, çok yaşayıp kocalmak), **is-te-mek/istemek** (bir nesneye karşı istek duymak. **İstek** sözcüğünün kökü **is**'tirki **iye** anlamındadır. Bk. **İstek**)... **Saptanımcılık** (türlerin değişmezliği öğretisi), **saptanmak, saptayıcı**...

SARA, ar. **sar'a** (yere çalmak, yere vurmak, yere yıkılmak, serilmek)dan **sara.** Halk dilinde **tutarık.**

Sar'a'ya yakalanan kimse kendini yerden yere vurup kıvrandığı, yuvarlandığı için böyle nitelendi.

Divan şiirinde **dize** anlamına gelen **mısra'** sözcüğü de bu **sar'a** ile eşkökenlidir (Ter. Kam.).

SARAÇ, ar. **serrac** (eyer yapan)dan **saraç**...

Ar. **serc** (eyer, at eyeri, binek eyeri), **serrac** ise **serc**'i (eyeri) yapan kimse.

SARARMAK, tr. **sarı/sarığ** (sarı boya) dan **sarı-ğ-mak/sararmak** (sarı olmak). **Kızmak** (ısınmak, kızıl olmak)tan **kıza-r-mak/kızarmak**, ak'tan **ak-a-r-mak/ akarmak-ağarmak** (ak olmak), **boz**'dan **boz-a-r-mak/bozarmak** (boz olmak) bg.

SARAY, fars. **serây** (büyük konak)dan **saray.**

SARDALYE, itl. **sarda, sardina** (sardalye) dan **sardalye** (sözcüğün söylenişindeki değişiklik nedeniyle).

Anadolu türkçesine denizciler aracılığıyla, kıyı illerinden, girdi.

SARF, ar. **sarf** (tüketmek, kullanmak, köklerden sözcük türeterek çekmek, dilb. **çekim**)dan **sarf** (tüketim, gider, kullanma, bırakma, yüzçevirme).

SARGI, tr. **sarmak**'tan **sar-gı/sargı** (sarma aracı).

Vermek'ten **ver-gi/vergi, silmek**'ten **silgi/silgi, atmak**'tan **at-gı-atkı/atkı.**

SARI, tr. **sarığ** (sarı boya)dan **sarı.**

Moğ. **sıra** (sarı), sanskr. **hari** (sarı), zend. **zâiri** (sarı), peh. **zarin** (sarı), süm. **ara, aru** (sarı), lat. **aurum** (altın gibi olan, sarı), alm. **gelb** (sarı), fr. **jaune**, ar. **esfer**, fars. **zerd**...

Sarıağız, sarıasma, sarıbalık, sarıbenek, sarıca, sarıcık, sarıçalı, sarıgöz, sarıhumma, sarıkanat, sarısabır, sarısalkım, sarışın...

SARIK, tr. **sarmak**'tan **sar-ı-k/sarık** (sarılmış, dolanmış).
Başlığın çevresine, dolana dolana, sarıldığından bu adı almıştır.
Sarıklı, sarığıburma...

SARILMAK, tr. **sarmak**'tan **sar-ı-l-mak/sarılmak** (kendi üzerine sarmak, kendi kendine dolanmak, bk. **Sarmak**).

SARIM, tr. **sarmak**'tan **sar-ı-m/sarım** (sarmak işi, bir sarmalık).
Im ekiyle: **yarmak**'tan **yar-ı-m/yarım, kırmak**'tan **kır-ı-m/kırım, almak**'tan **al-ı-m/alım**... **Sarım** (sukabından suyu süzdürmeye yarayan ince dokuma, Kaş.).

SARKAÇ, tr. **sarkmak**'tan **sar-k-a-ç/sarkaç** (sarkan araç).
Kol'dan **kol-a-ç/kolaç-kulaç**, **ana**'dan **ana-ç/anaç** gibi...
Sarkaç (karamuk, yabanhindibası benzeri bir ot. Kaş.).

SARKIK, tr. **sarkmak**'tan **sar-k-ı-k/sarkık** (kök anlamı **damlayan**, yukardan aşağı asılıp kalan, **sarkan**. Bk. **Sarkmak**).

SARKINTI, tr. **sarkmak**'tan **sar-k-ı-n-tı/sarkıntı** (damlayan, sarkan. Anlam değişmesiyle başkasına sataşma, sarkıntılık etme).

SARKIT, tr. **sarkmak**'tan **(sar-k-ı-t/sarkıt** damlayan, damlayarak katılaşıp kalan, asılı duran.).

SARKMAK, tr. **sar** (damlama, düşme, iniş, akış bildiren kök)dan **sar-g-mak/sargmak/sarkmak** (sıvılarda damlamak, damlar gibi inceden inceden akmak).
Anlam genişlemesiyle: yukardan aşağı doğru asılı kalmak, asılmak.). Yağmurun düşmesi, karın, kırağının inmesi Türk dilinde **sar** kökünden türemiş sözcüklerle yansıtılıyor. **Sar-k-ım/sarkım** (soğuk günlerde kar iner gibi çiğ düşmesi), **sarkıtmak** (damlatmak, Kaş.), **sarkışmak** (çok damlamak, Kaş.), **sarkurmak** (damlatmak, Kaş.), **sarkındı suv** (iri su damlası, Kaş.). Kır. **sarıkmak** (damlamak, akıp çıkmak), **sarıktırmak** (damlatmak), **sarkındı** (kapta kalan sıvı), **sarkıt** (yiyecek, içecek kalıntısı). **Sarkıt** (bir yudum su, yemek artığı, İbm.).
Bu örnekler, **sar** kökünün sıvıların akışıyla ilgili bir içerik taşıdığını, aldığı eklerle anlam genişlemesine uğradığını gösteriyor. **Sarkmak** eylemi de bir sıvı akışını, damlamayı yansıtıyor.
Sarkmak (eğilmek, yönelmek):

Kimi ayağın öpmeye sarkar
kimi elin
— Bâki —

SARMAK, tr. **sarumak** (**sar** kökünde anlam genişlemesiyle: **bağlamak**)tan **sarmak** (kuşatmak, bağlamak, çevresini dolanıp çıkış yolunu kapamak, kucaklamak, kaplamak, tırmanmak, sözle sataşmak, yumak yapmak, çevirmek).
Sarmak (bir nesneyi süzerek ayırmak, süzmek, olgun duruma getirmek. Kızmak, çıkışmak, ağır söz söylemek. Kaş.).
Sar kökünde **süzmek, ayırmak, olgunlaştırmak, kızmak, çıkışmak** gibi değişik anlamlar. **Sarılmak** (kırmak, darılmak, sarılmak), **sarınmak** (bir nesneye sarınarak örtünmek, bir işe girişmek), **sarışmak** (sarmakta yardım etmek, yarışmak), **sarıtmak** (sardırmak), **sarlamak** (sarmak), **sarlanmak** (sarınmak), **sarlaşmak** (sarmakta yardım etmek, yarış etmek), **sarlatmak** (sardırmak), **sarmalmak** (süzülmek, çıkarılmak, sarılmak, dolanmak), **sarmaşmak** (sarmakta yardımcı olmak, karışmak, süzülmek), **sarmatmak** (sardırmak, sudan ayırıp çıkarmak, süzmek, süzdürtmek, çıkartmak). Bütün bu örnekler için (bk. Kaş.).
Sarmak'tan türemeler: **sarmal, sarmalamak** (sarıp sarmalamak, bir kabın içine koymak, örtüye sarmak, bebeği kundaklamak).
Sarmalanmak, sarmaş, sarmaşan, sarmaşık, sarmaşmak...

SARNIÇ, ar. **sahrınç** (yağmur sularının toplanmasına yarayan yeraltı kabı, özel biçimde kuyu)dan **sarnıç**.

Alm. **zisterne**, fr. **citerne**, lat. **cisterna**, fars. **âbenbâr** (su anbarı), isp. **cisterna**...
Sarnıç (deve derisinden yapılmış su tulumu, ağaç kap. Kaş.).

SARP, tr. **sarp** (katı, sert, Uy.)tan **sarp**.
Uygur türkçesinde, kimi Türk ağızlarında **dik, yalman**, çıkılması, geçilmesi güç yer, yalçın anlamına **sarp** sözcüğü başka dillerle de benzerlik gösteriyor. **Sar** kökünün Türk dilindeki yeri belli, ancak **sar-p'ı** açıklamak için yeterli değil kanısındayız. Yazıya geçmediğinden, unutulmuş, eski bir biçimi de olabilir. **Sarp** (kale, güç nesne, Kit.).
Fars. serb (eski, çürük), lat. **asper, aspera**, aspra (dik, keskin, yalçın, yalın,

kolay olmayan), ing. **sharp**, alm. **scharf**, fr. **iscarpé**...

SARRAF, ar. **sarf** (değiştirmek, döndürmek, çevirmek)dan **sarraf** (değiştiren, döndüren, çeviren. Altın, gümüş bg. değerli nesnelerle parayı değiştiren, parayı altına, altını paraya çeviren.).

Boynundaki lirayi
Bozduralum sarafa
Bulduk biribirini
Kaçalum bi tarafa
— Kar. —

SATMAK, tr. **satmak** (bir nesneyi gelir karşılığı birine vermek)tan **satmak**.
Eski Türk sözlüklerinde **satmak** biçiminde geçen bu sözcüğün **sat** kökü Türk dilinde pek geçerli değil. Bu kökten türemiş bütün sözcükler **satmak** eylemiyle bağlantılıdır. Oysa, Türk dilinde, köklerde büyük bir anlam gelişmesi, dönüşme, değişme olayı vardır, süreklidir.
Sanskr. **sartha** (alışverişçi, ar. **tacir**, fars. **kârbân/kervan**), **Uygur** türkçesinde: **sart** (alışverişçi, tacir), **satağ, satığ** (alışveriş), **satağın** (satın), **satgamak** (aşmak), **satağcı** (satıcı),... Kaş. da **satgalmak** (değiştirmek, borç, çiğnenmek), **satgamak** (çiğnemek, uğramak, ödeşmek), **satgan** (satan), **satgaşmak** (karşılaşmak, sataşmak, sayışmak, ödeşmek), **satguci** (satıcı), **satguluk** (satma yetkisi olan), **satıg** (satış, satma), **satıglamak** (satışmak), **satıglaşmak** (satışmak), **satıglı** (satmayı düşünen), **satıglık** (satılık), **satıgsak** (satmak isteyen), **satıgsamak** (satmak istemek), **satılmak** (satılmak), **satınmak** (satar görünmek), **satışgan alışgan** (boyuna alıp satan), **satışmak** (alışveriş etmek), **satma** (bekçi duldası), **satsamak** (satmak istemek), **sattaçı** (satıcı), **satturmak** (sattırmak)...
Sat kökünde **alışveriş** eylemi dışında bir değişme, gelişme yok. Bu durumda, bize kalırsa, **satmak** eylemini doğuran gelişim: **sartha-sart-sat** çizgisi üzerindedir. Türk dilinde **a** sesinden sonra gelen **r** sesinin yanında ikinci bir ince sesli varsa **r** düşer: **arslan-aslan**, bunun gibi **sart-sat**.

SATRANÇ, fars. **şetrenc** (buğday-nohut-mercimek karışımı)dan **satranç**.
Türk dilinde **şetrenc**'in karşılığı **çavuş** aşı (çavuş yemeğidir, ZŞ.). **Satranc**'ın değişik görevleri olan **fil, şah, vezir, piyade** gibi öğelerden kurulması olayıyla **şetrenc** denen karışıklı yemek arasında bir bağlantı kuruldu...

SAV, es. tr. **sab** (söz, ün, san, bildiri, öykü, betik, atasözü)dan **sav**.
B/V seslerinde sürekli dönüşmeyle: **barmak/varmak, birmek/virmek, birgü/virgü** bg.
Sab/Sav kökü, Türk dilinde, anmlam genişlemesiyle birçok eylemin türemesini sağlamış, biraz da ağız ayrılıklarının etkisiyle nice kavramın doğmasına yolaçmıştır.

Bular dahi balıklar avladılar
Balığın çünki savın savladılar
— Hurş. —

savın savladılar/öykünü anlattılar, **savın savlamak** gibi bir söyleyiş özelliğini **kuş kuşlamak, av avlamak** deyimlerinde de buluyoruz.

Çü aşkı galib oldı ardı sevda
Ne sözde oldılar ayruk ne savda
— Hurş. —

dizelerinde sav/söz,

Nesne kim ol uçmağın pertavıdır
Bu kadar söz kanda anın savıdır
— Ga. —

bildiri, ar. **haber** karşılığıdır. Sav sözcüğü, Anadolu türkçesinde, XIV. yy. dan buyana yazın dilinde söylenegelmiştir.

SAVAŞ, es. tr. **sav** (anlam genişlemesiyle: vuruşma, döğüşme bildiren kök)dan **sav-a-ş/savaş** (çarpışma, vuruşma).
Aş ekiyle, kökten, ad türetme: **talmak** (saldırmak, dalmak)tan **tal-a-aş/talaş** (dalaşmak eyleminin kökü, birbirine saldırma, boğuşma, özellikle köpekler için: **köpekler dalaştı**), **uğramak**'tan **uğr-a-ş/uğraş** (savaş, çekişme, karşılaşma, çalışma, iş)...

Savaş istenür dü-ü gün baş açub
Yağıdan bular dönmemişdür kaçub
— Süh. —

Bilmeyen katındadır söz-ü
savaş
Her ki bildi bu işi oldı
yavaş
— Ga. —

Savaş'ın türevleri: **savaşa varmak** (savaşa girmek), **savaşçı** (savaş eğitimi gören, er), **savaş debertmek** (savaşa yol açmak), **savaş eri** (er, asker), **savaş etmek, savaş eylemek** (savaşmak), **savaşgan/savaşkan** (iyi savaşan, savaşı iyi bilen), **savaşılınmak** (savaşılmak), **savaşı savmak** (savaşı bırakmak), **savaş karılmak** (savaş kızışmak), **savaş koparmak** (savaş çıkarmak, döğüşmek), **savaş kurmak** (savaşa yolaçmak), **savaşmak** (savaşa girmek, bk. **Savaşmak**), **savaştan kalmak** (çarpışamaz duruma gelmek, gücünü yitirmek), **yavaş yarağı** (savaş gereçleri, savaş için gereken gereçleri, araçları düzenlemek), **savaş yeri** (savaş alanı), **savaş yürütmek** (saldırıya geçmek, savaşa koyulmak... Tar. Söz.).

SAVAŞMAK, tr. **savaş**'tan **savaş-mak/savaşmak** (karşılıklı savaşa tutuşmak, bir konuda kendi kendine uğraşıp durmak.).

Sav kökünden türeyen savaş sözcüğünün oluşturduğu **savaşmak**, gerçek anlamı ile, karşılıklı **söz söyleme**, birbirine karşı **söz yarışına girme, söze tutuşma.** Anlam genişlemesiyle, **savaşmak/vuruşmak**, öldürücü araçlarla birbirine saldırmak.

Kediler köpekler ile savaşır
Emcek deyü çarşı çarşı dolaşır
— Kâtibi —

SAVCA, tr. **sav** (söz, bildiri, öneri, ileri sürülen görüş)dan **sav-ca/savca** (ileri sürülen görüşün, savın yeraldığı belge, savcının düşüncelerini ileri sürdüğü yazılı, sözlü konuşma, Osmanlı ağzıyla **iddianâme**.). **Sav** kökünden **ca** ekiyle savca.

Çekmek'ten **çek-me-ce/çekmece**, **bulmak**'tan **bul-ma-ca/bulmaca**, **kaplu-ca/kaplıca** bg. **ca** ekiyle türetilmiş sözcükler.

SAVCI, es. tr. **savçı** (elçi, yalvaç, söz getirip götüren, sözcü, anlam genişlemesiyle: sorguya çeken, savunan, koruyan, uzaklaştıran, savan). Uy. **sabçı** (çok konuşan, sözcü, bildiri getiren, ar. **haber**'den **haber'ci**). Savçı/savcı...

Savçı (elçi, peygamber, yakınlar arasında elçi, dünürler arasında elçi. Kaş.).

SAVMAK, tr. **sav** (söz, bildiri, savaş, koruma, uzaklaştırma, kovma bildiren kök)dan **sav-mak/savmak** (uzaklaştırmak, gitmesini sağlamak, kovmak, geçmek kurtulmak). **Savmış** (uzaklaşmış, geçmişe karışmış, günü geçmiş, süresi bitmiş).

SAVRUK, tr. **savmak**'tan, bk. **savurmak.**

SAVSAK, tr. **savmak**'tan **sav-ı-mak/savsak** (bk. **Savurmak**).

Kökün sonuna gelen **sak** ekiyle **savsak** (boyuna baştan savan, erteye bırakan, savmak eylemini kendi özünde gerçekleştiren), **tutmak**'tan **tut-sak/tutsak** (tutulmuş, yakalanmış, ele geçirilmiş, ar. **esir**), **susamak**'tan **su-sak/susak** (çok sulu yerde yetişen, suyu seven bir bitki, susak kabağı)...

SAVSAKLAMAK, tr. **sav** (bk.)dan **savmak - savsak** (bk.) **savsak-la-mak/savsaklamak** (erteye bırakmak, uzaklaştırmak, öteye atmak, baştan savmak, geri bırakmak, sürüncemeye götürmek.).

Bıçak'tan **bıçak-la-mak/bıçaklamak**, **kucak**'tan **kucak-la-mak/kucaklamak**, **durak**'tan **durak-la-mak/duraklamak**...

SAVSAMAK, tr. **savmak**'tan **sav-sa-mak/savsamak** (savmak istemek, savmaya çalışmak, sav kökünün içerdiği **uzaklaştırma** eylemini kendi özünde gerçekleştirmek).

Su'dan **su-sa-makİsusama** (su istemek, içi suya yönelmek), **göksemek** (inek boğa istemek. **Köknemek/köynemek**-yanmaktan. İnek erkeğini arayıp gövdesi ısınıyor.).

SAVUNMAK, tr. **savmak**'tan **sav-un-mak/savunmak** (kendi kendini korumak, savmak eylemini kendi özüne yönelterek gerçekleştirmek.).

Sav kökünde anlam genişlemesiyle biçimlenen eylemlerden biri (bk. **Sav**), Köke **un, ın, ün, in** ortaeklerinin gelişiyle, özneye dönük eylem oluşturma Türk dilinin başlıca özelliğidir. Ağız ayrılıklarının üretici olmasında en önemli ekler bu tür ortaeklerdir. **Korumak**'tan, **kor** köküne eklenerek, **korun-mak/korunmak** (kendi kendini korumak), **soymak**'tan, **soy** köküyle, **soyun-mak/soyunmak** (kendi kendini soymak), **doymak**'tan, **doy** köküyle, **doyun-mak/doyunmak** (kendi kendini doyurmak, eskiden **toymak, toyunmak**), **almak**'tan, **al** köküyle, **al-ın-mak/alınmak** (kendi kendine almak, anlam genişlemesiyle **gücenmek, incinmek**), **görmek**'ten **gör-göz** köküyle, **gör-ün-mek/görünmek** (kendiliğinden görünür olmak, ortaya çıkmak), **sevmek**'ten, **sev** köküyle, **sev-in-mek/sevinmek** (kendi kendini sever olmak), **sürmek**'ten, **sür** köküyle, **sür-ün-mek/sürünmek** (kendi kendini sürmek) bg.

Savunmak'tan: **savunma, savunmalık, savunu, savunucu, savungan** (bu sözcük, **savungan**, yakın dönemlerde halk ağzında türkçeleşmiştir.).

SAVURMAK, tr. **savmak**'tan, **sav** kökündeki anlam genişlemesiyle) **sav-ur-mak/savurmak** (öteye beriye savmak, atmak, saçmak, dağıtmak).

Köke **ur** ortaekiyle, anlam yükleme, kökten eylem oluşturma Türk dilinde yaygındır: **doy-ur-mak/doyurmak** (doymak'tan), **buy-ur-mak/buyurmak** (buymak'tan), **kav-ur-mak/kavurmak** (es. tr. **kavgurmak** biçiminde, ancak **ur** ortaekinde değişme yok), **yoğ-ur-mak/yoğurmak** (yoğ/yuğ kökünden, katılaşma bildirir, **yoğun** sözcüğünde olduğu gibi).

Savruk, savrukluk, savrulmak, savruntu.....

SAVUŞMAK, tr. **savmak**'tan **sav-uş-mak/savuşmak** (kendi kendini savmak, uzaklaştırmak. **Sav** kökündeki **uzaklaşma, gitme** anlamıyla.).

Uş ekiyle: **vur-uş-mak/vuruşmak, kavuş-mak/kavuşmak**...

SAY, tr, **say, sak, sağ** (sayma, saygı, seçme, düşünme, yollama, uyanıklık, karşılaştırma, ölçme, değer verme, geçerli kılma, düzenleme, diziye koyma, ardarda yerleştirme, ayırma, ödeşme bg. değişik durumlar bildiren kök.). **Say** (kır, çöl, taşlık yer, demir göğüslük. Kaş. Uy.).

Say kökünün böylesi değişik durumları yansıtması ağız ayrılıklarından, düşünme başkalığından kaynaklanıyor. Bütün Türk ağızlarında, değişik anlamları içeren eylemlerin kaynağı olsa bile, **say, sağ, sak** kökü vardır, aldığı eklerle ayrı ayrı olayları yansıtmaktadır. **Say** (parlaklık, tabanı yere gömülü kaya)...

Asya türkçesinde **say** köküyle başlayan sözcüklerin sayısı azdır, eski Türk sözlüklerindeyse birkaçı geçmez. **Say** (çöl, taşlık yer, kır, demir göğüslük), **saygırmak** (yer taşlı olmak), **sayıkmak** (yer taşlı olmak), **sayılgan etilgen** (birçok işe girip çıkan), **sayış** (ödenek), **sayışturmak** (sayışmak, ödeşmek), **saypamak** (çok tüketmek), **saypatmak** (çok tükettirmek), **sayramak** (ötüşmek, şakımak, saçmalamak), **sayramlamak** (su azalmak), **sayramsuv** (sığ su, derin olmayan su. Kaş.). Bu örneklerde kök değişmesi sonucu say biçimine girmiş başka köklerin varlığı düşünülebilir, ancak bilinen sözcükler, alınan örneklerde görüldüğü gibi, say köklüdür. **Sakış, sağış, samak** (bk. **Sayı**).

Anadolu türkçesinde say kökünün, değişik anlamları içeren eylemlere göre, daha verimli olduğu anlaşılıyor. Bu kökle başlayan, bilinen, sözcüklerin sayısı yetmişin üstündedir. Yabancı kökenli olup say, sây ile başlayan sözcükler bu sayının dışındadır.

SÂY, ar. **sâi** (çalışma, iş emek)den **say** (iş, emek, çalışma).

SAYAÇ, tr. **saymak**'tan **say-a-ç/sayaç** (su, uçaryakıt, ışık gibi nesnelerin tüketilen niceliğini gösteren özel araç, sayma aracı).

SAYE, fars. **sâye** (gölge)den **saye** (gölge, dayanak, koruyucu, sığınak).

Türkçede anlam değişmesiyle: **senin sayende** (senin yardımınla, senin dayanak oluşunla, senin koruyuculuğunla), **kimin sayesinde** (kime sığınılarak, kime arkalanılarak?)...

SAYFA, ar. **sahife** (bir nesnenin düz yüzü, yüzey)den **sayfa** (bir yaprağın iki yüzü).

SAYFİYE, ar. **sayf** (yaz, sıcak günler, yaz dönemi)dan **sayfiye** (yazlık, yaz dönemiyle ilgili, yaza yaraşır.).

SAYGI, tr. **saymak** (önem vermek, değer vermek)tan **say-gı/saygı** (önem, değer. Ar. - Os. **hürmet**).

Saygıdeğer, saygılı, saygın, saygınlık...

SAYI, tr. **saymak** (dizmek, ardarda getirmek, sıralamak)tan **say-ı/sayı**.

Eski Türk sözlüklerinde **sakış, sağış** sözcükleri **sayma, sayı** anlamındadır. **Sakmak, samak, sanamak, sanmak** (Kaş.) sözcükleri **saymak** karşılığı. Türkçede **k/ğ/y** dönüşümü olağan, sürekli. Ancak, **saymak** (Uy.) sözcüğü de bugünkü anlamda geçiyor. **Sak** kökü ise uyanık, açıkgöz anlamında (Kaş.). Bu du-

rum, **sak/say** sönüşmesi olsa bile, bunun ağız ayrılıklarından kaynaklandığını, Anadolu türkçesindeki **say** kökünün **sak, sağ** köklerinden ayrı olarak geliştiğini gösteriyor.

Sağınmak/sanmak, sağış/sayı/sakız sözcüklerinde kökler anlam ayrılığına yol-açan değişmelere uğruyor. **Samak** (saymak), **sakışçı** (muhasebeci) sözcükle**sam, sak** kök ayrılığına karşılık eşanlamlı (İbm.). **Sakış** (düşünce, kaygı, hesap, özdek. Uy.), **sakımak** (beslemek. Uy.), **sakınmak, sakanmak** (düşünmek, Uy.), **sakınç** (düşünce, Uy.), **sağış** (hesap, sayış, Kit.), **say** (sığ su, Kit.).

Sağış ile kamçı ana iki yüz
Urub kana buladılar ense yüz
— Süh. —

dizelerinde **sağış** ile deyimi **sayı** ile demektir.

Olsa kumlar sağışınca ömrine
hadd-ü adet
Gelmeye bu şişe-i çarh içre bir
saat gibi
— Muhibbi —

dizelerinde **sağışınca**'nın karşılığı **sayısınca**'dır.

SAYIN, moğ. **sayın** (güzel, iyi değerli) dan **sayın** (sayılan, saygı gösterilen, saygı gösterilmesi gereken; HKK.).
Sözcüğün moğ. olmasına karşılık **sağ/say** köküyle olan bağlantısı, Türk dilinde **ın** ekinin yaygınlığı, ses uyumu elkökenli izlenimini kaldırıyor. **Yığmak - yığılmak**'tan **yığ-ın/yığın** gibi. Halk ağzında **saylamak** (seçmek)tan say-ı-n/sayın (seçkin) türetimi kurala uygundur.

SAYIŞMAK, tr. **saymak**'tan (bk. **Saymak**) **say-ı-ş-mak/sayışmak** (karşılıklı saymak, ölçüp biçmek, anlaşmak, alıp vermek, os. **hesap etmek**).

SAYIŞTAY, tr. **saymak**'tan **say-ış-/sayış** (sayma işlemi, os. **hesap**) ile moğ. **tay** (yer bildiren ek)tan **sayış-tay/sayıştay** (sayış, **hesap** işlerinin görüldüğü yer. Ulus bütününün gelir giderlerinin düzenlendiği görev yeri.).
Sayış (ödenek, ödenmesi gereken nicelik, Kaş.).

SAYLAMAK, tr. **say** (seçme, ayırma, yanlama, kayma, düzenleme, sayı sayma bildiren kök)dan **say-la-mak/saylamak** (seçmek, düzenlemek, ayırmak, yanlamak, kaymak).

SAYLAV, tr. **saylamak** (seçmek)tan **sayla-v/saylav** (seçim, seçilmiş). V sonekiyle: **yala-v/yalav** (alev).

SAYMAK, tr. **say** (bk.)dan **say-mak/saymak** (düşünmek, niceliğini belirlemek, düzenlemek, saygı göstermek, dizilemek, önem vermek, göndermek, seçmek, ayırmak, benimsemek, karşılık tutmak, varsaymak, oranlamak.).
Saymamak (önem vermemek, değer vermemek), **sayman** (sayma işini yapan, hesap uzmanı), **saymazlık** (saygı göstermeme)...

SAYVAN, fars. **sâyebân** (gölgelik)dan **sayvan** (anlam değişmesiyle, üzerinde oturulan geniş yer, kerevet.).
Sâye (gölge), **bân** (yer bildiren ek), **sâye-bân** (gölge-lik, gölgesi olan yer).

SAZ, fars. **sâz** (çalgı, düzen, güç, eş, benzer, çıkar)dan **saz** (çalgı).
Saz (orman, Kit.) sözcüğü **kamış** anlamında da söyleniyor, kimi sözlükler bunu «eski türkçe» diye gösteriyor (ML). Oysa Asya türkçesinde, özellikle Kaş., Uy. sözlüklerinde **kamış** anlamını içeren böyle bir sözcük yoktur. Kaş. da geçen **sazınçı taşı** (alçı taşı) da bu anlamı vermiyor. Fars. **sâziden** (sahten/yapmak) eyleminden **sâz** (yap) buyruktur.
Kırgız ağzında: **saz** (bataklık, solgun, sararmış, cılız), fars. dan alınma **saz** (iyi, düzenli, yoluna konmuş. **Az bolso da saz bolsun** / az olsa da, öz olsun.), **sazan** (sazanbalığı), **sazarmak** (**sararmak**, solmak), **sazdak** (bataklık, bataklı yer), **sazdık** (bataklı yer)...
Anadolu halk ağzında: **saz** (sirke, soğan, kavrulmuş un karışımı yemek), **sazağan** (soğuk yel), **sazak** (soğuk esen poyraz, bahar yeli, pınar, ergenlik, sivilce, ince kar, bataklık, sazlık, alık, başı boş, mersinağacının dalı, pınar kıyılarında bol otlu yer, geveze, gözlerde çıkan ak leke, çıban, ak bulut), **sazımak** (damla damla akmak), **sazlanmak** (kendi kendine türkü çığırmak), **sazlık** (kaynak, kaygan yer), **sazmaca** (elma kurusu), **sazmak** (üşümek, soğuktan sızlamak, sulak, sazlık.).
Saz sözcüğü **bataklık, solgun, sararmış** anlamlarında, Anadolu türkçesinde, XIV. yy. dan buyana geçerlidir:

Beni ayruksi hale koydı al saz
İçim pür-saz kıldı benzimi saz
— Hurş. —

Bu halka gösterirler ol benzi
sazın
Kim eyderler kılurmış dün
namazın
—Gr. —

SEBEP, ar. **sebeb** (ip, kalın ip, urgan, bir olayın doğuşuna yolaçma, değişik okuyuşlarla)tan **sebep**. Tr. **neden**.
Sebeplenmek (geçinmek, yararlanmak), **sebepli** (durumdan yararlanmış, **sebeplenmiş** kimse), **sebepsiz** (gereği yokken, yersiz).

SEBİL, ar. **sebil** (yol)den **sebil** (kutsal günlerde, Tanrı adına, karşılık beklenmeden dağıtılan içecek, içme suyu. Bunların dağıtıldığı özel yer.).
Sebilullah (Tanrı yolunda), **sebil gibi** (bol, çok, ucuz), **sebil olmak** (çok ucuza gitmek)... Halk ağzında **zebil** de denir, **zebilullah zebil** deyiminde olduğu gibi.

SEBZE, fars. **sebz** (yeşil)den **sebze** (genellikle yemeklik yeşil bitkiler.).
Kuru sebze: nohut, kuru fasulya, soğan, mercimek, sarımsak.
Yaş sebze: lahana, pırasa, pazı, ıspanak bg.).
Sebzeci, sebzecilik, sebzelik...

SECCADE, ar. **secde** (yüzükoyun yere kapanma, eğilme)den **seccade** (üzerinde yüzükoyun yere kapanılan, **secde edilen**.).
Secde sözcüğü gerçek anlamda: **devenin yere kapanması, eğilmek, pusuya yatma, pusu kurar gibi yere kapanma**...

SECDE, ar. **Secde** (devenin yere kapanması)den **secde** (Bk. **Seccade**).

SEDEF, ar. **sadef** (inci kabuğu)den **sedef**...
Sedefli, sedefotu...

SEDİR I., lat. **cedrus** (dağ servisi, Lübnan servisi)dan **sedr/sedir**.

SEDİR II., ar. **sedir** (lat. **cedrus**'tan)den **sedir** (arkalıksız, kol yeri olmayan koltuk.).
Bu oturma yeri **cedrus** (sedir) ağacı tahtasından yapıldığı için ar. ya, değişerek, **sed r** biçiminde geçti.

SEDYE, itl. **sedia** (sandalye, sedye)dan **sedye**.
Anadolu türkçesine geçen yy. dolaylarında girdi.

SEFER, ar. **sefer** (yolculuk)den **sefer** (bir yerden başka bir yere gitme, göçme.).
Anlam genişlemesiyle **savaş**, orduyu savaşmak için bir yerden başka bir yere gönderme nedeniyle.

SEĞİRDİM, tr. **seg/seğ** (koşma, yürüme, akın etme... bildiren kök)den **seg-i-r-dim/sgirdim/seğirdim** (yaya koşusu, değirmen oluğu, geri tepme). **Seg** köküne **ir-dim** ekleriyle **segirdim.**
İm ekiyle **bitmek**'ten **bit-im/bitim, bir**'den **bir-im bir-im/birim birim** (birer birer), **yaramak**'tan **yar-d-ım/yardım**... **segir-d-im/seğirdim**... köke eklenen **d-ım, d-im** ile genişleme... (bk. **Seğirtmek**).

SEĞİRTMEK, tr. **seg** (koşma, saldırma, yürüme, ılgarlama bildiren kök)den **seg-i-r-t-mek/segirtmek-seğirtmek** (koşmak, saldırmak, akın etmek, ılgarlamak, yürümek).
Sek-seg-seğ kökünde sürekli devinme bildiren anlam saklı. **Seg** köküne gelen **ir-t** ortaekinin etkisi özneye yöneliktir, **çevirtmek**'te olduğu gibi eylemi başkasına yaptırma anlamı yok. **Seğirtmek** (koşmak...) **belirtmek** (belli etmek), iki sözcükte de **irtmek** ekleri özneye dönük bir anlam içeriyor. **Bel-i-r-t-mek/belirtmek, seg-i-r-t-mek/seğirtmek.**

Ayak bas toprağa kim duymasın
yil
Seğirt od içre su gibi katı yil
—Işk. —

Kaş. da: **seğirtmek** (seğirtmek, koşturmak), **segremek** (seğirtmek), **sekremek, sekrimek** (seğirtmek), **segrişmek** (kokuşmak), **sekrişmek** (seğrişmek)...

Diller revâne oldılar bir
mehlikayile
Etfâl-i şehr sanki seğirdurler
ayile
— Bâki —

SEĞMEN, fars. **segban** (köpek bakıcısı) dan **segben-seğmen/seymen** (Osmanlı ordusunda, Yeniçeri ocağına bağlı bir birlik, genellikle Saray köpekleri bakmakla görevli kimseler).
Anlam genişlemesiyle, Anadolu'da at üstünde savaşan, başarıyla kargı, mız-

rak, kılıç kullanan topluluk. Segban/seğmen dönüşmesinde b/m değişmesi: bîşe/meşe (orman), benefşe/menekşe...

SEKİ, fars. sekû (dışkapının yan basamağı)dan sekü/seki (Kaş.).
Anadolu halk ağzında, seki: merdiven, basamak, küçük oda, alçak ayaklı iskemle, düzlük yer, küçük ev, eşik...

SEKSEN, tr. sekiz ile on'dan sekiz-on/seksen.

SEL, ar. seyl (akmak, hızlı akmak)den sel (suların birdenbire çağlayarak hızla akması).

SELÂM, ibr. salem'den ar. selâm (esenlik, esenleme, mutluluğa kavuşma, yıkımdan, kötülükten kurtulma)...
Anadolu türkçesine islam inançlarıyla Kur'an'dan geçti.
Selâmlamak, selâmlanmak, selâmlaşmak, selâmlık...

SELÂMET, ibr. ar. selâm (bk.)dan selâmet (esenlik, mutluluk, kurtuluş)...
Selâmetlemek, selâmetlenmek...

SELE, fars. selle (sepet)den sele (yayvan sepet), halk ağzında kelter...

SEMAVER, rus. samovar (ortası kömür ocaklı su kaynatma kabı)dan semâver.
Fars. semâver (rus.dan), alm. Samowar, fr. samovar, isp. samovar.

SEMENDER, gr. salamundra, lat. salamandra (ateşte yaşadığı söylenen söylence varlığı)dan semender.
Salamundra, salamandra sözcükleri Anadolu dillerindendir, Grek dilinde nd sesleri yoktur.
Alm. Salander, fr. salamandre, isp. salamandra, fars. semender, itl. salamandra.
Anadolu türkçesine fars.dan yazın yoluyla geçti.

SEMER, gr. samari (yük)den semer (yük hayvanının sırtına konan araç).
Gr. sagma, sagmarion (yük) sözcükleriyle samari özdeştir. Fr. bât, fars. pâlân, lat. clitellae, alm. Packsattel...

SEMİRMEK, tr. semiz (iri, besili, gelişmiş, büyük)den semiz-mek/semirmek (irileşmek, büyük olmak).
Z/R seslerinde dönüşme: göz'den görmek. Semizkend (büyük il)den Semerkand...

SEMİZLEMEK, tr. semiz (iri, büyük, besili)den semiz-le-mek/semizlemek (besili olmak, iri olmak, gelişmek).
Semizleşmek, semizlik, semizotu...

SEPET, fars. seped (sepet)den sepet.
Fr. panier, alm. Korb, lat. corbis, canistra, gr. khanastra, ar. selle, isp. canasto, itl. cestino...
Sepetçi, sepetçilik, sepetlemek, sepetlenmek, sepetlik...

SERÇE, fars. sâr (sığırcık kuşu) ile çe (küçültme eki)den sâr-çe/sârçe/serçe.
Fars. sârec (sığırcık, ötleğen kuşu), güncişk (serçe)...

SERİN, moğ. serin (serin, gölgelik)den serin.
Lat. serenus (aydınlık, parlaklık), tr. serinmek (dayanmak, katlanmak, Kaş.), seringülemek (buz üstünden kaymak, Kaş.), serinmek (beklemek, tutunmak, katlanmak, Uy.), serinmek (serilmek, yüzükoyun yatmak).

Nice sevdada kalem bigi kalam
zülfün içün
Yüzüm üzre gözi yaşlu serinem
gelmeyesün
— Ahmed Paşa —

Fr. frais, alm. kühl, frisch, gar. droseros, ing. fresh, isp. fresco, itl. frésco, fars. hunuk...

SERPMEK, lat. spargere - gr. speiro (serpmek, yere yaymak, yere atmak) dan serpmek (bir yana atmak, saçmak, yaymak).
Asya türkçesinde serpmek sözcüğü yok, sepmek (düzenlemek, donatmak, hazırlamak, Uy., İbm.), Anadolu türkçesinde, XV. yy. dan sonra, serpmek (bir yana ayırmak, sıyırmak, sıvazlamak) anlamında. Ser/srp köküyle spr/sper arasında bağlantı açık.
Lat. spargere, gr. speiro, fr. disperser, isp. dispersar, alm. spritzen, itl. dispердere, disperso, fars. pîşîden, rihten, ar. reşş...

SERPİTME, (baş örtüsü, serpmek'ten, başa yayarak örtünmek)...

Gözet imdi ne lütfile hicabın
serpiser mahbub
Ne yüz gösterdiser halka tecelli
eyleyub inha
— Muh. —

dizelerinde serpiser/serpmek sözcüğü bir yana sıyırmak anlamındadır.

Sakalını serper bıyığın burar
ya'ni kim
Boyem, nâibem ya bahadırven
adım Şuca'
— Muh. —

dizelerinde serper/sıvazlamak, elle okşamak karşılığıdır.

SERT, fars. serd (soğuk, biçimsiz, kaba, katı) den sert.
Alm. hart, rauch, streng, fr. rude, dur, lat. durus, asper, scaber...

Ateşlik ider sana bu sinemdeki
dâğım
Serd oldı hevâ çıkma koyundan
kuzucuğım
— Nedim —

SEYR ETMEK, ar. seir (dolaşma, yürüme, gezme, gitme)den seyr ile tr. etmek-seyr etmek (gezip dolaşmak, bakıp görmek. Dolaşmakla, dolaşılan yerleri görmek arasında bağlantı kurularak).
Seir (seyr)den: seyyâr (gezen, gezici. Seyyar esnaf/gezerek iş yapan kimseler, seyyar satıcı/gezerek satış yapan), seyyare (gezegen), seyrân (gezinme, dolaşma), sâir (gezinen, dolaşan)...
Seyrine çıkmak (birini, bir nesneyi görmeye gitmek), seyrini görmek (bakarak alaya almak, alay edip gülmek, eğlenme), seyr olmak (ele güne eğlenme konusu olmak, gülünç olmak, alaya alınmak).

SICAK, tr. ıssı (sıcaklık)dan ıssıcak/ısıcak-(ı)sıcak/sıcak.
Isısı olan, ısılı, ısınan yer. Cak ekiyle almak'tan al-a-cak/alacak, salmak'tan sal-a-cak/salacak (ölünün içine konup toprağa salındığı nesne, ölünün üzerinde yıkanmak için uzatıldığı nesne).

SIÇAN, tr. sıçgan (çok sıçan)dan sıçan.
Sıçı (kıç, dışkılık), sıçı-mak/sıçımak (arkada, geride bırakmak), eylemin yapısına bakılırsa sözcüğün sıçıgan biçiminde olması gerekir: sıçı-sıçımak/sıçıgan, ortadaki ı sesinin düşmesiyle sıçgan...
Sıçık/uç, kıyı, sınır olduğuna göre sıç kökünde bir nesnenin bitim yeri, sona erdiği yer anlamı saklı...

SIĞIN GEYİĞİ, es. tr. suğun (erkek geyik)dan sığın/sığın/sığıngeyiği.
Erkek geyik anlamında, eşanlamlı sözcüklerden oluştu. Moğ. maral...
Halk ağzında eşanlamlı sözcükleri birleştirerek yeni bir sözcük oluşturma eğilimi yaygındır. Ağaç odunu, ot ilâcı gibi. Sığın (alageyik).

SIĞINAK, tr. sık/sıg (yoğun, katı, pekişmiş)dan sık-ı-nmak/sıkınmak - sığınmak - sığınmak'tan sığ-ı-n-ak/sığınak (sığınılacak yer, sığınma yeri. Kök anlamı: yoğunlaşma - katılaşma yeri)...

SIĞINMAK, tr. sık/sıg (yoğun, katı, pekişmiş gibi durumlar bildiren kök)dan sık-ı-n-mak/sıkınmak - sığınmak/sığınmak. Kök anlamı: kendi kendine yoğunlaşmak, katılaşmak, sıkışmak.
Anlam genişlemesiyle; korunmak için, kendini korumak için birine, bir yere yaslanmak, güvenmek, bir yere sığmaya çalışmak, kendini sığdırmak...

SIĞIR, tr. sıgır/sığır (sığır)dan sığır.
Sıg/sığ kökünün içerdiği yoğun, kalın, katı anlamlarıyla bağlantılı olarak sığır sözcüğü iri olan, kalın olan, büyük, yoğun gibi nitelikleri içerir. Sondaki ır ekiyle kökten ad türedi. Yatmak'tan yatır/yatır (ermiş, evliya)...
Sığır sözcüğünün, eski Türklerde, geyik, manda türünden yaratıklara da ad oluşu sığ-sıg kökünün geniş anlamlılığını gösterir. Susığırı (manda)...
Sığırcık, sığırdili, sığırgözü, sığırkuyruğu, sığırtenyası. Susığırı (manda)...
Alm. Rind, fr. boeuf, gr. bous, lat. bos, isp. buey, itl. bue, sanskr. gâuh, fars. gâv... Bu dillerde sığır sözcüğünün enenmiş öküz anlamında söylenen karşılıkları da düşünülmeli.

SIK, tr. sık/sıg/sığ (yoğunluk, katılık, daralma, büzülme bildiren kök)den sık (katı, yoğun, aralığı, açıklığı olmayan).

SIKBOĞAZ, tr. sık ile boğaz'dan sık-boğaz/sıkboğaz (anlam genişlemesiyle: daralma, sıkılma, bunalma, soluk kesilme). Sıkboğaz etmek... Sıkça (aralıklı olmayan, oldukça sık).

SIKI, tr. sık-ı/sıkı (sık olan, aralıklı olmayan, bitişik, yoğunlaşmış).

SIKILGAN, tr. sık (bk.)tan sık-ıl-mak/sıkılmak (kendi kendini sıkmak) sık-ı-l-gan/sıkılgan (çok sıkılan, anlam genişlemesiyle: utanan, çekinen, daralan). Gan ekiyle (sokul-gan/sokulgan (sokulan, yaklaşan, sıcak kanlı), atıl-gan/atılgan (atılıcı, girişiçi, becerikli), alın-gan/alıngan (kendi kendine alan, alınan, incinen, üzülen)...

SIKILMAK, tr. Sık (bk.)tan sık-ı-l-mak/sıkılmak (kendi kendini sıkmak, kendi kendine içe çekilerek daralmak, gerçek anlamda: yoğunlaşmak, katılaşmak, sıkmak, sıkışık olmak).

SIKINTI, tr. sık (bk.)tan sıkılmak-sıkınmak (kendi kendine sıkı olmak, üzülmek, daralmak) - sık-ı-n-tı/sıkıntı...
Akmak'tan **ak-ı-n-tı/akıntı**, almak'tan **al-ı-n-tı/alıntı**, **çarpıntı**, **kırıntı**, **kazıntı**, **çıkıntı** (hep köke gelen **ıntı** ekleriyle.).

SIKIŞMAK, tr. sık (bk.)tan **sıkmak** (bk) - **sık-ı-ş-mak/sıkışmak** (karşılıklı olarak birbirini sıkmak).

SIKMAK, tr. **sık/sığ/sığ** (katı, yoğun, daralma, büzülme, çekilme bildiren kök) dan **sık-mak/sıkmak** (yoğun duruma getirmek, katılaştırmak, aralık-açıklık bırakmamak, ezmek, bastırmak.).

SINIR, yun. **sinoron** (komşu, yanyana oturan, yakın duran)dan **sinor/sınır**.
Anadolu türkçesine, Anadolu'da konuşulan, rum. dan ses değişikliğine uğrayarak geçti. Halk ağzında **sinor** da denir.
Alm. **Grenze**, fr. **limite**, fars. **merz**, ar. **hadd**, isp. **limite**, lat. **fines**, itl. **limite**... **Sınırdan: Sınırdaş, sınırlamak, sınırlandırmak, sınırlanmak, sınırlı**...

SIPA, ab. **spau** (yavru, çocuk)dan **sıpa** (eşek yavrusu).
Anadolu türkçesine, Anadolu'da yaşayan Abaza topluluğu dilinden geçti.
Sanskr. **çâva**, **sâva** (yavru, hayvan yavrusu), ar. **sabi** (çocuk), ar. **cahş**, lat. **asellus**, rum. **onarion**, fr. **anon**, alm. **Eselfüllen**, isp. **borriquillo**.

SIR I., tr. **sır** (boya, parlatma)dan **sır**.
Kır. **sır** (boya, parlayan), **sır-damak/sırdamak** (boyamak, parlatmak), Anadolu türkçesinde **gözgü** (ayna) arkasına sürülerek parlaklığı sağlayan nesne.
Ar. **cilâ**, alm. **Amalgam**, fr. **vernis**, **email**, rum. **emalgon**, lat. **smaltus**...

SIR II., ar. **sırr** (gizli tutulan, saklı kalan) dan **sır** (gizli olan, saklı), **giz**, **gizem**. Tr. de çoğulu olan **esrâr** da kullanılır.

SIRA, gr. **seira** (dizi)dan **sıra** (dizi).
Sıradağ, sıralama, sıralamak, sıralanmak, sıralatmak, sıralı, sıralıoluş, sırasıyla, sırasız...

SIRALAÇ, gr. **seira**'dan **sıra** (dizi), **sıralamak/sıralamak**'tan **sırala-ç/sıralaç** (nesnelerin, içinde dizildiği, sıralandığı araç, klasör).

SIRAT, ar. **sırât** (yol, geçek)tan **sırat** (geçek, geçit, köprü) Türk diline islam inançlarıyla girdi.

SIRÇA, es. tr. **sır** (boya, parlama)dan **sır-ç-ga/sırçga-sırça** (parlayan, ışıyan).
Uy. da **sırçga** (gözgü, ayna, cam), fars. **şişe**, fr. **verre**, alm. **Glasart**...

SITMA, tr. **ısı** (sıcaklık)dan **ısı-t-ma/ısıtma-(ı)sıtma/sıtma**...
Sıtmaya yakalanma olayında, gövdede, aşırı ısınma, sıcaklık duyulması nedeniyle. Halk ağzında **ısıtma** da denir.
Sıtmabilim, sıtmalanmak, sıtmalı, sıtmalık.

SIVA, es. tr. **suv** (su)dan **suv/a/suva-sıva** (su ile düzleme, su vurarak pürüzleri giderme. Anlam genişlemesiyle sıvama işleminde kullanılan gereç, ar. **harç**). **Sıvacı, sıvalamak, sıvalı, sıvama**...

SIVAMAK I., eş. tr. **suv** (su)dan **sıva** (bk.) - **sıva-mak/sıvamak** (duvarın yüzeyini su ile düzleştirmek, pürüzleri gidermek. Anlam genişlemesiyle, **sıva** denen gereci duvarın, başka bir nesnenin yüzeyine sürerek düzlemek.).
Sıvanmak, sıvatmak...

SIVAMAK II., es. tr. **suv** (su)dan **sıva/sıvamak** (anlam genişlemesiyle; kolları dirseklere değin çekip yıkamak.) **Kolları sıvadı** (işe girişti, anlam genişlemesi). **Sıvanmak** (işe girişmek için derlenip toparlanmak), **sıvaşmak** (su ya da başka bir sıvı ile bulaşmak, ıslanmak), **sıvaştırmak**...

SIVAZLAMAK, es. tr. **suv** (su)dan **sıva** (bk.), **sıva-z-lamak/sıvazlamak** (üzerine su serper gibi eli gezdirip okşamak). Halk ağzında: **sıvazlamak** (düzeltmek, pürüzleri gidermek. Bir nesneyi elin içiyle düzler gibi sıvamak, **sığamak**.).
Sıvazlatmak...

SIZI, tr. **sızlamak** (bk.)tan **sız-ı/sızı** (ince, etkisi az ağrı).
ı ekiyle **takmak**'tan **takı/takı** (süs olarak takınılan), **yakmak**'tan **yak-ı/yakı** (yakılarak yapılan bir em), **yarmak**'tan **yar-ı/yarı** (yarılıp iki eşit bölüme ayrılanın bir bölümü, yarısı), **sıkmak**'tan **sık-ı/sıkı** (sıkılmış, pekiştirilmiş).
Sızıltı (yakınma, yanıkma, acınma), **sızım sızım** (sızlamak, sızlanmak).

SIZLAMAK, tr. **sız** (erime, akma, güçten kesilme, belirme, acı bildiren kök)dan **sız-la-mak/sızlamak** (acısını duymak, inceden inceden **ağrımak**, **sızısı olmak**).

SIZLANMAK, tr. **sızlamak**'tan **sız-lan-mak/sızlanmak** (yakınmak, duyduğu sızıyı, acıyı başkasına anlatarak dayanak aramak, esirgenmesini, korunmasını istemek.)....

SIZMAK, tr. **sız** (erime, akma, belirme bildiren kök)dan **sız-mak/sızmak** (erimek, eriyip akmak, gücü azalmak, güneş ışınlarında görünmek, belirmek).
Sız kökü, doğal seslere öykünmeden doğmuştur. Eriyen, acıyan, «sızlayan» bir nesnenin çıkardığı **sızz** sesi doğaldır. Nitekim **sızlamak** eyleminde acı duymak anlamı saklıdır, oysa eylemin kökünde **acı**, **ağrı** karşılığı bir nitelik yoktur (bk. **Sızlamak**).
Sızmak (yorgun düşmek, çok yorulmak, arıklamak, uyuyup kalmak, içip kendinden geçerek yığılmak). **Sızmak** (ince bir aralıktan, delikten ışık gelmek, inceden inceden su akmak).
Sızgurmak (erimek), **sızılmak** (erimek), **sızlag** (sızıntı, akıntı). **Sızgurmak** (eritmek, arıtmak, sızdırmak), **sızıtmak** (sızdırmak), **sızlag** (dişlerin soğuktan uyuşması), **sızındu** (erkeğin beli, meni.
Sızıntı, sızarak damla damla akan).

SİCİL, lat. **sigillum** (damga, örnek)dan ar. **sicili** (kütük, gerekli işlemlerin yazılıp saklandığı yer).
Sigillum'un **g** sesi **c**'ye dönüşür, **gens/cins** örneğinde, lat. den ar. ya geçiş, görüldüğü gibi. **Sigillum-sicillum-sicill/sicil** (tr. de).
Sicilli (kütüğe yazılmış, son dönemlerde, olumsuz anlamda), **sicil tutmak** (birisinin davranışlarıyla ilgili düşünceleri bir yere yazmak), **sicillemek** (olumsuz davranışları yazıp saklamak), **sicili bozuk** (olumsuz, suça yatkın davranışlı), **sicili iyi** (olumlu)...
Alm. **Register**, fr. **registre**, isp. **registro**, itl. **registro**, ing. **register**, lat. **tabulae**, **codex**, gr. **khatalagos**, fars. **sicil**, tr. **kütük**.

SİCİM, moğ. **sicm/siğim** (ince ip)den **sicim** (kendirden yapılan ince ip)...

SİĞİL/SİYİL, tr. **sük/sög/süğ** (yarılma, dağılma, kabarma bildiren kök)den **sükül-sügül-süğül/siğil-siyil**...
Asya türkçesinde **sükül, sügül, süğül** (Kaş. Uy.), Anadolu türkçesinde: **siğil, siyil, süğü** (çıban, buzağı, taş silindir), **süğen** (ağıl), **söğen** (ağıl, çit kazığı), **süğe** (tekerlek kolu), **sögen** (kazık, sopa). **Siyil** (odun yarma demiri, **ağaç kazık, kama**), **siyil yaprağı** (yaraların, çıbanların üzerine konan, deşilmeyi sağlayan bir ot), **siğil otu** (yarayı işletip deşmek için kullanılan bitki, ot).
XIV. yy. Anadolu türkçesinde **siğil/siyil** (basur memesi, meme. Tar. Söz.), **süğü** (kargı, süngü).
Sükül, sügül, süğül, siğil, siyil, süge, süğe, söğen gibi sözcüklerin **sük, süg, süğ, siğ, siy, söğ, sög** köklerinden anlaşıldığına göre, ortada, kaynak birliği vardır. Ağız ayrılıklarından doğan değişiklik sözcüklerin başka başka kaynaklardan türediği sanısını uyandırmıştır. Bize kalırsa, **sügül, sükül, süğül, siğil/siyil** sözcüğünün kökeni «yarılmak», «parçalanmak», «kabarıp açılmak», «yara olmak», «dağılmak» gibi anlamlara gelen sözcüklerin kaynağı olan, **sök** köküdür. **Sökülmek** (yarılmak, dağılmak, çözülmek, parçalanmak) sözcüğü **sükülmek, sügülmek, süğülmek, sögülmek, söğülmek** biçimlerinde de söylenmektedir (hl.).
Ö, ü, i seslerinde karşılıklı dönüşme süreklidir. **Söngi/söngü/süngü, süngük/söngük** (süngü, kemik, Uy.), **ögüz/ügüz** (ırmak, Uy.), **ötüş/ütüş** (oyun, yutma, Kaş.). **Ö/ü** seslerinde sürekli dönüşme. Böylece **sük, süg, süğ** kökleri **sök, sög, söğ** biçimine girdi. Anadolu halk ağzında **ü/i** seslerinde dönüşme süreklidir, yaygındır. **Gümüş/gimiş, güneş/gineş, sivilce/süvülce**...

Kız sana demedum mi
Yapma hau işleri
Nasi parlayi nasi
Kamamun gimişleri

* * *

Gineş aluyi gineş
Maçka ormanlarina
Şimdi kızlar gideyi
Gilgen yapraklarina
— Kar. —

«**yanağındaki süvülcileri güderirsin gözel ğız olursin** / yanağındaki sivilceleri giderirsen güzel kız olursun...»

Biri Karadeniz, öteki Bayburt yörelerinden alınan bu iki tür örnekte **i/ü, ü/i** seslerinde, çok yöresel, yerel olsa bile, **ağız değişikliğine dayalı bir ses dönüşmesi** vardır.
Süğül/siğil/siyil bağlantısında **ül, il** ekleri de sürekli dönüşme içindedir. Ül yaygın bir ektir: **göngül/gön-ğ-ül/gönül** (bk.), **ögdül/ög-d-ül/ödül** (bk.), **yaşıl/**

yaş-ıl/yeşil (bk.), sür-ül/sürül (yüze sürülen düzgün)...

SİLGİ, tr. sil (arınma, arıtılma, parlama, bildiren kök)den sil-mek/silmek (arıtmak, parlatmak), sil-gi/silgi (arıtma, parlatma, silme aracı).
Bilmek'ten bil-gi/bilgi, delmek'ten del-gi/delgi, sermek'ten ser-gi/sergi...

SİLGİÇ, tr. silmek (bk.)ten sil-gi-ç/silgiç (silme işini gören araç), bilmek'ten bil-gi-ç/bilgiç...

SİLİNDİR, yun. kilindros'tan alm. Zylinder-silindir...
Anadolu türkçesine, Dil Devrimi'yle geçti.
Os. üstüvâne, fars. merdâne, fr. cylindre, lat. cylindrus...

SİLKMEK, tr. sil (arıtma, arındırmak bildiren kök)den sil-k-mek/silkmek (sallayarak arıtmak, temizlemek)...
Sil köküne gelen k ortaeki, anlam genişlemesini sağlayan, eylemi dönüştüren eklerden biridir. Ür-k-mek/ürkmek, kor-k-mak/korkmak, sar-k-mak/sarkmak, kır-k-mak/kırkmak...
Sil kökünden türeyen, silkmek'le bağlantılı sözcükler: Silkelemek, silkindirmek, silkinmek, silkinti, silktirmek...

SİLKİNMEK, tr. silkmek (bk.)ten sil-k-inmek/silkinmek (kendi kendini silkerek tozdan arınmak, sıçrayıp kalkmak; anlam genişlemesiyle.).

SİLLE, fars. sili (tokat)den sille (açık elin ayasıyla vurulan tokat).

SİLMEK, tr. sil (arınma, arıtma, sallayarak tozu düşürme, sarsma içeren kök) den sil-mek/silmek.
Sil kökünde, bir nesneyi başka bir nesne üzerine sürerek arıtma, devindirerek arındırma, sallama, sarsma, sallayarak tozunu savurma bg. eyleme dayanan anlamlar saklı.
Silkmek (silmek, Uy.), silmek (yaş bir nesneyi üzerinden el yürüterek kurutmak, kimi nesneleri bu yolla ortadan kaldırmak, İbm.), silinmek (arınmak, Uy.), sili, silig, silik, siliklik sözcükleri arınmış, arıtılmış, tozu alınmış, silinmiş anlamlarını içeriyor.
Sil kökünün silmek eylemiyle bağlantılı türevleri: sildirilmek, sildirmek, sildirtmek, silecek, sililik, silinmek, silinti...

SİMGE, sanskr. samâ (benzer, benzeşik, tıpkı)dan sim, sim-ge/simge.
Anadolu türkçesine giriş yolu açıkça bilinmiyor.
Ge ekiyle: bil-ge/bilge, böl-ge/bölge, döner-ge/dönerge (çark), dür-ge/dürge (dürülmüş nesne, tutam), özellikle halk ağzında ge takısıyla yapılan sözcüklerin sayısı yüksektir.
Fr. sümbole, alm. Symbol, isp. simbolo, itl. simbolo, fars. nişan, remz, ar. remz, lat. signum, got. sama, es. alm. samo, sanskr. sama...
Lat. similis (benzer, benzeşik, tıpkı)'in kökeni sanskr. samâ'dır, batı dillerine o yolla yayılmıştır. Anadolu halk ağzında sim: tıpkı, benzer, ar. işaret, fars. nişan. Ge takısı yenidir. Asya türkçesinde im sözcüğü, orduda başbuğun erlere, görevli ilgili olarak bildirdiği özel belirti, «parola» demektir.
Samâ-sama-sim-im bağlantısı...

SİMİT, rum. semidalites (ince undan, irmikten yapılan)ten simit.
Anadolu türkçesine, Anadolu'da konuşulan, rum. dan geçti
Ar. semid (irmik) sözcüğü ile olan benzerlikten dolayı simit'in ar. kökenli olduğu sanılırsa da Araplarda simit yapma geleneği yoktur.

SİMSAR, lat. censorius (alışveriş işlerine bakan, aracılık eden)dan ar. simsâr (aracı, ortacı), os. simsâr sözcüğünün yapısı Arap diline uygun değildir, arapçalaşmıştır.
Ar. dellâl, itl. sensale, fr. courtier, alm. Vermittler, isp. comisionista.

SİN, çin. ts'in/tes'in (kuyu, çukur, ölü gömülen yer)den sin.
Asya türkçesinde XIII. yy.dan buyana söylenmektedir.

Bir gün ol atası sinine varur
Ferişteler ana sin kazar görür
— Şeyd. —

Sorıcular sorı hesab soralar
Karanu sin içinde otura
yanumuza
— Yunus —

Ölicek ol bana sin içre yoldaş
Benüm ile ol aralıkda koş baş
— Sarıca Kemal —

İletip kodular beni sinime
Gökteki melekler gelmez
yanıma
— Karacaoğlan —

Ar. kabr, mezar, fars. gûr, alm. Grab, fr. tombeau, lat. tumulus, sepulcrum, mausoleum, gr. tumbos, itl. tumulo, ing. tomb, grave, erm. kerezman, isp. tumulo, tumba...

SİNAGOG, gr. sunago (toplamak)dan sinagog (Yahudilerin toplanıp din görevlerini yerine getirdikleri tapınak), havra.
Gr. ageiro (toplamak, biraraya getirmek), sun (birlik, bütün, topluca), sunageiro (hep bir yere toplanmak), sunago(g)/sinagog (gr. syn/svn seslerinin okunuşuyla).
Alm. synagoge, fr. synagogue, isp. sinagoga, itl. sinagoga, rum. sunagoge, fars. havra, ing. synagogue...

SİNEMA, fr. cinéma'dan sinema...
Batı dillerine gr. kio/kineo (kımıldatmak, yürütmek, yerinden oynatmak) sözünden geçti. Lat. cio/cieo (kımıldatmak, yürütmek, yerinden ırgatmak), cinéma (devinen, yürüyen, yerinden ırganan).

SİNİ, fars. sini (tepsi, üzerinde yemek yenen kap)den sini.

Ay doğar sini sini
Severum birisini
İplan assalar beni
Deyemem doğrisini
— Kar. —

SİNİR, zend. snâvar'dan es. tr. sinğir / sinir...
Sinir sözcüğü, aşağı yukarı, bütün Hind-Avrupa dillerinde ortak kökenlidir.
Zend. snâvar, lat. nervus, gr. neuron, es. alm. snuor, sür. sön, fr. nerf, alm. Nerv, isp. nervio, itl. nervo, mac. in, yak. inir, ar. asab, fars. rek...
Sinirbilim, sinirce, sinirdoku, sinirlemek, sinirlendirmek, sinirlenmek, sinirli, sinirsel...

SİNMEK, çin. tes'in'den tr. sin (ölü gömme yeri, çukur), sin-mek/sinmek (görülmeyecek durumda bir yere, bir çukura saklanmak, gizlenmek). Sindi (gizlendi, Kit.), sindirmek (bir yere sokmak, gizlemek, gizlenmesini sağlamak), sinik (sinmiş, saklanmış, gizlenmiş). Sinmek sözcüğü, Anadolu türkçesinde, XIII. yy. dan buyana var.

SİNSİ, tr. sinmek (bk.)ten sin-si/sinsi...

SİPER, fars. siper (kalkan)den siper.
Siper almak (pusu kurmak, pusuya yatmak), siper etmek (sığınmak, arkalanmak, yaslanmak), siperlenmek, siperlik...

Kapisinun öğinde
Tuti var idi tuti
E gız var de gocana
Siper aldum armudi
— Osman Erten —

Lat. Refugium, receptus, alm. Deckung, isp. resguardo...

SİRKE, fars. sirkâ (sirke)dan sirke.
Üzüm suyunun ekşitilmesiyle elde edilen sıvı.
Sirkelenmek, sirkeleşmek, sirkelik...

SİVİL, lat. civis (yurttaş, bir yerde oturan)dan fr. civil, tr. sivil...
Anadolu türkçesine fr. dan yazın yoluyla geçti.

SİVİLCE, tr. siğil (bk.)den siğil-ce/sivilce...

SİVRİ, zend. suvra (delici, keskin, yalın, ucu ince)dan süvri/sivri...
Sansk. çupra, tıvra, as. zakru, fars. tîz (Zend dilinde tizya/sivri, keskin'den), alm. spitz, fr. pointu, lat. acer, gr. akhros...
Sivribiber, sivrifare, sivrikuyruk, sivrileşmek, sivrilik, sivrilmek, sivriltmek, sivrisinek...

SİYA, itl. scia (iz, dümen suyu)dan siya (denizci dilinde kıyıya çekmek, sudan kesmek).

SİYAH, fars. siyâ (kara)dan siyah.
Siyahımsı, siyahlanmak, siyahlaşmak, siyahlatmak, siyahlık.

SİYASA, ar. seis (at bakımı)den siyaset (bk.) - siyasa (ulus yönetiminde benimsenen yöntem, politika).

SİYASET, ar. seis (at bakımı, at bakıcısı)den siyaset (at bakıcılığı, ata bakma işi. Anlam genişlemesiyle ulus yönetimi, ulus yönetiminde tutulan yol.). Siyaset etmek (os. asmak, ipe çekmek, ölüm yargısına çarptırmak).

SOBA, itl. stufa (soba)dan soba.
St(s)-u-fa/sufa/soba, f/b dönüşümüyle.
Anadolu türkçesine, İtalyan gemiciler, görevliler aracılığıyla, geçen yy. dolaylarında geçti.
Fr. poéle, isp. estufa, alm. Ofen, fars. buhârî, rus. peşko, hit. hassas (özel ocak), süm. gunni (özel ocak).
Sobacı, sobacılık, sobalık...

SOFA, ar. **suffe** (sofa)den **sofa**.
Bize kalırsa ar. **suffe** sözcüğü gr. **sophos** (bilgi) ile, kök bakımından, bağlantılıdır. Arap dilinde **suffe**, **sûfa** sözcükleri, islam diniyle, özellikle Yenieflatuncu felsefe akımının islam düşüncesini etkilemesiyle yürürlüğe girdi. İslam dininin, başlangıçta, ileri gelenlerinin, bilgililerinin, toplandıkları odaya **suffe**, kendilerine de **ehl-i suffe** (sofada toplanan) dendi. **Suffe**'de toplananların izinden yürüyenler arasından **sûfiler** (bk. **Sofu**) çıktı ki bunlar, Yenieflatuncu felsefe düşüncelerinin islam inançlarıyla yoğurarak **tasavvuf** denen akımı yaratanlardır. **Sophos - sofu - sufi - suffe - sufe - sofa** bağlantısı olağandır. Arap yazısında **suffe** ile **sufi**'nin değişik olarak gösterilmesi, okunuşta, **suf** kökünü ortadan kaldırmıyor.
Alm.**Halle**, fr. **salle**, isp. **sala**, itl. **sàla**, ing. **hall**, fars. **dâlân**.

SOFRA, ar. **sûfre** (sofra)den **sofra**...
Sûfre (üzerinde yemek yenen, yere serilen örtü).
Anadolu türkçesine, Güneydoğu illerinde konuşulan ar. yoluyla, geçtiği sanılıyor. Kur'an'da **mâide** (sofra), fars. **hân**, alm. **Esstisch** (yemek masası), fr. **table**, lat. **mensa** (masa, yemek yenen araca da bu ad verilir), isp. **mesa**, **tabla**...

SOFTA, gr. **sophistes** (bilgili)ten **sofiste-sûfte/softa**...
Anadolu-Yunan felsefesinin etkisi altında kalan islam inançları, komşu ülkelerde yayılmaya başlayınca, birçok gr. felsefe kavramı da ar. ya çevrildi. Bunlar arasında **sophos**, **sophistes** sözcükleri de vardı. Arap dilinde **p** sesi olmadığından yalnız **f** söylenir, bu nedenle **sophistes** sözcüğü Arap yazısına, söyleyişine göre **sofiste**, **sofesta**, **sofsta**, **softe**, **softa** biçimlerinde yazılır. Yabancı dillerden arapçaya aktarılan sözcüklerde, son sesler, genellikle, düşer. Lat. **mantela** (elçiti)nın ar.da **mındil** (mendil), **Aristoteles**'in **Aristalis** oluşu gibi...

SOFU, gr. **sophos** (bilgi)tan ar. **sufi**, tr. **sofu**...
İslam ülkelerinde, **Yenieflatuncu** felsefenin etkisiyle doğup gelişen **tasavvuf** akımı, gr. **sophos** (bilgi) sözcüğünden türeme birçok kavramı da Arap diline aktardı. Grek kökenli kavramlar arasında en yaygını **sophos**'tur. **Sofu** sözcüğü **sûfi**, **söfi** gibi değişik söylenişlerle, bütün islam ülkelerinde, yayılmış, benimsenmiştir. Bunun ar. **yün** anlamına gelen **suvf**'tan türediğini ileri sürenler de var. **Suvfi-sûfi-söfi** (yüne bürünen, yün giyinen). Bu açıklama biraz yakıştırma olup **sophos** ile **suvf** (yün) sözcükleri arasındaki benzerlikten kaynaklanıyor. **Sufi**, **söfi** sözcükleri, islam ülkelerinde, IX. yy. dan sonra hızla yayıldı, Anadolu türkçesinde, özellikle halk ağzında, **sofu** biçimindedir.
Ar. **sûfi**, **suvfi**, fars. **söfi**, **sûfi**, tr. **sofu**.

SOĞAN, sanskr. **sukanda** (soğan)dan **sugan-sogan-suğan/soğan**...
Fars. **sûh**, **piyâz**, ar. **basal**, alm. **Zwiebel**, fr. **cignon**, isp. **cebella**, lat. **caepa**, itl. **cipolla**...

SOMUN, rum. **psomon** (ekmek)den **somun** (ekmek).
Türkçeye Anadolu'da konuşulan rum. dan geçti. Rum. **psomi**, **ipsomi** (ekmek). **Somun pehlevanı** (yalnız yemek yeyip iş görmeyen güçlü kişi. Gücü yalnız ekmeğe yeten beceriksiz kimse.).

SONUÇ, tr. **son** (bitim, kıyı, tükenme yeri) ile **uç** (bitim yeri)tan **son-uç/sonuç** (gidilebilen bitiş yeri, bitiş kıyısı, bitim).
Aşağı yukarı eşanlamlı olan iki sözcük, **so/uç**, birleşik, eşanlamlı, yeni bir sözcük oluşturdu. **Uç** sözcüğü **kıyı**, **sınır**, ar. **hadd/hudud** anlamına da gelir. **Uç beyi** (Selçuk-Osmanlı döneminde, komşu ülkelere yakın, sınır illerinde, yönetimle görevli kimse).

SÖMÜRMEK, tr. **sümürmek** (bir nesneyi yudum yudum içmek)ten **sömürmek**...
Süm kökünde **açgözlülük, ne varsa yeyip tüketmek, yutmak, başkasının sırtından geçinmek, asalak olmak** bg. değişik yorumları gerektiren anlamlar saklı. Halk ağzında **sümtük** (açgözlü, pisboğazlı, ne varsa silip süpürüp yiyen, asalak, uysal), **sümürmek** (yiyeceği bitirmek, yiyip tüketmek, silip süpürmek), **sömürmek** (ne varsa yiyip tüketmek, yutmak)...
Süm/söm dönüşmesi **sümürmek/sömürmek**...
Anadolu türkçesinde, **sömürmek/sümürmek** sözcükleri, XIV. yy. dan buyana söylenir: «**Ağzın suya urmuştu, diledi kim sömüre, su deyü sömürdügi balçık oldı**» (Tar. Söz.).

Sümürüb eyle yerler otlağı
Ki kılın çekicek damar yağı
— Şeyhi —

Harab eyledi dağın çevre yanın
Harab eyledi dağın çevre yanın
— Şeh. —

Sömürü içmek (ağız dolusu içmek, bir ağızda içmek... **süzerek içesin, sömürü içmeyesin yürek ağrısı suyı sömürü içmektedir**... Müneb., Tar. Söz.'den)...

SÖNMEK, tr. **sön** (güçten kesilme, tükenme, azalma bildiren kök)den **sön-mek/sönmek** (tükenmek, güçsüz kalmak).
Anadolu türkçesinde, anlam genişlemesiyle, aydınlık sağlayan bir aracın kapanışı: **ışık söndü, ocağı söndü, gözünün ışığı söndü, yaşamı söndü** deyimlerinde **sönmek**'ten anlaşılan **kararmaktır**.
Halk ağzında **soyunmak** (sönmek), **ocağı soyundu** (ocağı söndü).
Sönük, sönüm, sönümlemek, sönümlü, sönümsüz.

SÖVMEK, es. tr. **sök/sög** (yarma, dağılma, kabarıp kızarma bildiren kök)den **sökmek-sögmek-söğmek/sövmek** (gerçek anlamda: yaralamak, dağıtmak, sökmek, çözmek, kızartıp gevşetmek, **küfretmek**)...
Sökmek (koparmak, çıkışmak, sökmek, sövmek, baygınlık geçirmek, Uy.), **sögülmek** (kızartılmak), **söglünmek** (kızartılmak), **söglüngü** (kızartma), **söğüş** (sövme, sövüş), **sögsüg şiş** (kebap şişi), **söğüşmek** (karşılıklı birbirine sövmek, sövüşmek), **söklüngü** (kızartma, kebap), **sökümek** (diz çökmek), **sökürmek** (dize getirmek), **söküş** (sövüş, sövme), **söktürmek** (diz çöktürmek, hepsi Uygurca.).
Kaş. da: **söge turmak** (sövmekte sürüp gitmek, sövmeyi sürdürmek), **sögmek** (sövmek), **sögtürmek** (sövdürmek), **sögük** (sövme), **söğüş** (sövme, kebap yapmaya yarayan oğlak, kuzu), **söğüşmek** (sövüşmek), **söke** (diz üstü çökme), **çöklünçü** (kebap), **sökmek** (sövmek, sökmek, yırtmak), **söküşmek** karşılıklı sövüşmek, karşılıklı yıkmak, yırtmak).
Bu örneklerde **sök-sög-söğ** kökünün ne denli geniş bir anlam alanını kapladığı görülüyor. Halk dilinde bu kökün **söy** biçimine girdiği de biliniyor: **söymek** (sövmek, Kar.).

SU, har. **tsob** (ok. **sob/cob**)dan **sub/suv/su**...
Anadolu halk ağzında **coc coc** (sulu), **corcor** (sulu, bataklık yer), har. **cob** ile eşkökenli. Emr. **çur** (su), halk ağzında **çor** (karında su toplama sayrılığı), **çorma** (bataklık, çok sulu yer), **çurmut** (su yolu, erm. **çur** ile bağlantılı), **çur-çor-çorma** gibi. Anadolu halk ağzında **çur-çor-şor** bağlantısı da var. Halk ağzında su (çizgi, çökelek).
Es. fars. **yauviya** (su yolu), es. alm. **wadar**, hit. **vatar**, alm. **wasser**, ing. **water**, fr. **eau**, lat. **aqua**, fars. **âb**, ar. **mâ**, rum. **neron**, got. **ahwa**, isp. **agua**, ikl. **acqua**, ak. **mu**, sanskr. **ap**.
Anadolu türkçesinde **su** ile bağlantılı bitki, hayvan, gereç, yapı gibi nesneler: **sualtı, suaskıları, suaygırı, subaldıranı, subaşı** (Osmanlılarda ilin su işlerine bakan görevli), **subilim, subiti, suboyası, suböreği, suçiçeği, suçulluğu, sulbriği, sukabağı, sukamışı, sukeleri, sukemeri, sukuşu, suluboya, sulusepken, sumercimeği, sumermeri, suoku, suörümceği, susamuru, susığırı, suşeridi, sutaşı, sutavuğu, suterazisi, suteresi, suyolu, suyosunu**...
Su kökünden türemiş, su ile nitelenen önad, eylem, ad gibi dil varlıkları daha geniş bir alanı kaplar.

SUBAY, tr. **sü/su** (er) ile **beğ/bey/bay**'dan **su-bay/subay** (erlerin başında bulunan görevli).
Alay-beği (alayın başında bulunan beğ, yönetici), **uc-beği** (ülke sınırındaki yörelere bakan yönetici) sözcüklerinde görüldüğü gibi... Kırgız ağzında **subay** (yavrusuz, çocuksuz), Anadolu halk ağzında **subay** (evlenmemiş, çocuksuz).

SUÇ, es. tr. **suç** (sapma, sıçrama, yön değiştirme bildiren kök)tan **suç** (yapılması gerekeni yapmama, yapılmaması gerekeni yapma, sapma, doğru yoldan ayrılma).
ar. **günah**. Anadolu türkçesine moğ. dan geçtiği söylentisi de var.
Sanskr. **dosa** (suç, yanılma, sapma), ibr. **sot** (sapma, ayrılma, yanılma), tr. **yazuk**, çin. **tsy/sui** (suç), tr. suç ile yakınlığı açık.
Kaş. da: **suç** (sapma bildirir: **kılıç suç kıldı/kılıç saptı**), **suçgurmak** (sıçrayarak yazmak), **suçımak** (sıçramak), **suçıtmak** (sıçratmak), **suç kılmak** (sapmak, sıçramak, işi üzerinden atmak),

suçluşmak (dışarı çıkarmada yardım etmek), suçulmak (çiçek açmak), suçuşmak (sıçraşmak)...
Uy. da: suçulmak (çekilmek), suçulunmak (soyunmak), baça: (suç). Kit. te suç (suç, ar. günah karşılığı)...

SUÇLAMAK, tr. suç (bk.)tan suç-la-mak/suçlamak (birine suç yüklemek).
Eylemde, suç kökünün içerdiği sapma, sıçrama anlamı yoktur, yapılması, yapılmaması gereken bir iş, bir eylem karşısında aykırı davranış sözkonusudur. Anadolu türkçesinde suç sözcüğü günah anlamında pek geçerli değildir, daha çok, toplumsal bir niteliği vardır. Nitekim yasalarla belirlenen çizginin dışına çıkan kimseye suç işledi, suçlu diyor halk ağzı. Dinle ilgili bir olayda günah sözcüğünü kullanıyor. Suçlamak eyleminde de yasal, toplumsal bir özellik aranır.

SUÇLANMAK, tr. suç (bk.)tan suç-lan-mak/suçlanmak (suç işlemekle nitelenmek, suç işlemiş durumda gösterilmek).
Bu sözcükte lanmak ekleri başka bir niteliktedir. Kıvanmak eyleminde köke gelen an eki eylemi özneye yöneltiyor, oysa suçlanmak'ta eylemi yapan başkasıdır. Eylemde iki yanlılık var. Biri kendi kendini suçlar görünmek (bu pek uzak bir anlam), öteki bir kimsenin suçlamasına uğramak (yakın anlam budur). Oyalanmak eyleminde bu ikili anlam daha açıktır. Birinde kendi kendine eylemde bulunma var (kendi kendini oyalamak), ötekinde başkasınca oyalamaya konu olma var (beni oyalıyor). Etkin, edilgen durumu sözkonusu.
Suçlandırmak, suçlu, suçluluk...

SUÇÜSTÜ, tr. suç (bk.) ile üstü (üstünde iken)den suç-üstü/suçüstü (bir suçu işlerken, eylemin içinde bulunurken).
Ayaküstü, başüstü, yüzüstü bg. deyimlerde üstü sözcüğü üstünde iken anlamındadır. Ayak üzerinde dururken (ayak-üstü, ayak-üzeri), yüzde, yüzeyin üstünde iken (yüz-üstüne iken/yüz-üstünde, yüzüstü).

SUNTIRAÇ, fars. sumtraş (nalbant bıçağı)tan suntıraç.
Fars. sum/süm (hayvan tırnağı), traş (trâşiden/kesmek'den kesen, kazıyan) - sümtraş (tırnak kesen/tırnak bıçağı)...

SUSAM, ar. simsim'den gr. sesamon-sesam/susam.
Anadolu türkçesine geçiş yolu ar. değil, Anadolu'da konuşulan rum. dır.
Lat. sesama, gr. sesamon, fr. sésame, alm. Sesam, fars. küncüd, itl. sesamo, isp. sesame...
Susam'ın, bir bitki olarak, Hindistan'dan çıkıp yayıldığı savı da vardır.

SUSAMAK, tr. suv (bk. Su)dan suv-samak/susamak (içi su çekmek, suya eğilim duymak).

Susadum su isterum
Bi su verun olukdan
Tutuştum yanayirum
Gaybana sevdalukdan
— Kar. —

SUSMAK, tr. sus (doğal ses, doğaya öykünmeden doğan ses)tan sus-ı-mak/susmak.
Sanskr. tûs (susma, susmak), tûsayami (susturmak, yatıştırmak) sözcükleriyle sus-tus kök yakınlığı. Halk ağzında tısmak (susmak), sus pus olmak (susmak), tıs olmak (tıss diye sesini kesmek)...
Susku, suskun, suskunlaşmak, suskunluk, susmalık, suspus olmak, susturmak, susturucu, susturulmak...
Uygur türkçesinde susmak (çarpmak, daldırıp almak)...

SÜNGER, rum. sphungari (ok. s-füngari) den sfüngar-sfunger/sünger (halk ağzından aktarma yoluyla).
Anadolu halk ağızlarında sf sesleri yanyana gelince s'ye dönüşür.
Alm. Schwamm, fr. éponge, esp. esponja, fars. isfenc, lat. spongia, gr. spoggia.
Süngercilik, süngerdoku, süngersi, süngertaşı....

SÜNGÜ, es. tr. süngük (kemik)ten süngü...
Eski Türklerde, savaş araçlarının, kargıların ucuna takılan delici, kesici kemik. Kemiğin yontulup sivriltilmesinden olusan bu savaş aracının adından dolayı süngü. Bunun sünük biçiminde söylenisi de var: Sünğük-sünük...
Süngülemek, süngülenmek, süngüleşmek, süngü takmak, süngüyü göstermek...

SÜRME I., fars. Surme (İran'da Surme köyünün adı)den sürme (gözə çekilen özel boya. ZS.).
Türkçe sürmek eyleminden sürme ile, ses benzerliği yüzünden, anlam kaymas olmuş. Türkçede me ekiyle ad yaygındır: süzmek'ten süzme (yoğurt, çökelek, peynir bg.), ezmek'ten ezme (bir tatlı), sarmak'tan sarma (bir yemek adı)... Bu benzeşim nedeniyle sürmek'ten sürme (kaşa, göze çekilen süslenme gereci) doğaldır.
Sürmedan (sürme kabı), sürmekeş (sürme çeken) gibi örnekler sürme'nin kökenini saptamaya yetmez.
Bizce sürme sözcüğü tr. dir, sürmek eylemiyle bağlantılıdır.

SÜRME II., tr. sürmek'ten sür-me/sürme (kapı sürgüsü, kapıyı kapama aracı).

SÜRMEK, tr. sür (gütme, yönetme, bir yerden bir yere iletme içeren kök)den sür-mek/sürmek (gütmek, uzaklaştırmak, yollamak, yürümek, ilerlemek).
Sürmek (kovmak, sürgün etmek, sürdürmek, kırmak, çıkışmak, kızmak, sarmak, sarılmak, sermek, Kaş.), sürmek (gütmek, otlatmak, tüketmek, sürmek, Uy.), sürmek (yürümek, ilerlemek, izlemek, yaşamak, geçirmek, kovmak, uzaklaştırmak, yürütmek, ovmak, karıştırmak, katmak, eklemek. Tar. Söz.).

Didi bunda geceye dek duralım
Gece olıcak kapıya sürelim
— Süh. —

Yine bâde-i nâbı sürmek gerek
Bu derdin ilacını görmek gerek
— Atai —

Niçeme kim sürdi beni kapudan
Gerü kapusında olduk tapudan
— Mant. —

Gözetgil bizi ey gemiler süren
Ki su başdan aşdı değildir oran
— Ferh. —

Halk ağzında sürmek (ineği boğaya çekmek), boğa ineği sürdü (boğa ineği dölledi), inekler sürsemeye başladı (inekler boğa aramaya, döllenme eğilimi göstermeye başladı), kız oğlan sürsedi (kız evlenmek istedi, oğlan aradı)...

SÜRMELEMEK, tr. sürme (kapıyı kapamaya yarayan araç, kapı sürgüsü)den sürmelemek (kapının sürmesini, sürgüsünü ileri atıp kapamak).
Fars. surme/sürme (bk.)den sürmelemek (göze sürme çekmek), gözleri sürmeli).

Yıkılası şu dağların ardına
Aşıp gider bir gözleri sürmeli
Cennet-i âlâda bir gül açılmış
Kokar gider bir gözleri sürmeli
— Karacaoğlan —

SÜRTMEK, tr. sürmek (bk.)ten sür-t-mek/sürtmek (bir nesneyi başka bir nesneye basa basa değdirmek, sürmek, başıboş dolaşmak).
Sözcük köküne eklenen t ortaekiyle anlam değişmesi:
Ar-t-mak/artmak, belir-t-mek/belirtmek, dür-t-mek/dürtmek, ör-t-mek/örtmek, seğir-t-mek/seğirtmek, yır-t-mak/yırtmak gibi t ortaekiyle eylem genişlemesi.....

SÜRTÜK, tr. sürtmek'ten sür-t-ü-k/sürtük (çok sürten, boyuna dolaşan, belli bir yerde durmayan).
Sürtülmek, sürtünmek, sürtüşmek, sürtüştürmek...

SÜRÜ, tr. sürmek (bk.)ten sürüğ/sürü (sürülen, güdülen, yönetilen, buyruk altına alınan topluluk).
Arıtmak'tan ar-ı/arı(ğ), durmak/durulmak'tan dur-u/duru(ğ), görmek'ten görü/görü bg. köke gelen ı, u, ü sesleriyle.
Sürücü, sürücül (sürü durumunda yaşayan)...

SÜRÜKLEMEK, tr. sürmek'ten sürü/sürü-k-le-mek/sürüklemek (ardında sürüyerek götürmek, sürmek eylemini önüne katarak değil de, ardınca götürerek gerçekleştirmek).
Didi-k-lemek/didiklemek, oymak'tan oyu-k-lamak/oyuklamak, oyu-k-lamak/oyuklamak, uyumak'tan uyu-k-lamak/uyuklamak... örneklerinde görüldüğü gibi eylem köküne gelen k ortaekiyle anlam genişlemesi.
Sürüklendirmek, sürüklenmek, sürüklemek, sürükleyici...

SÜRÜLMEK, tr. sürmek'ten sür-ü-l-mek/sürülmek (sürmek eyleminin konusu olmak, başkasınca yönetilmek).
Görmek'ten gör-ü-l-mek (görülmek), kırmak'tan kır-ı-l-mak/kırılmak, dürmek'ten dür-ü-l-mek/dürülmek, büzmek'ten büz-ü-l-mek/büzülmek...

SÜRÜM, tr. sürmek'ten sür-ü-m/sürüm...
Tutmak'tan tut-u-m/tutum, yutmak'-

tan **yud-u-m/yudum**, ölmek'ten **öl-ü-m/ölüm**...

Sürümek, sürümlü, sürüm sürüm, sürümsüz, sürünceme...

SÜRÜNDÜRMEK, tr. **sürmek**'ten **sür-ü-n-dür-mek/süründürmek** (bk. **Sürmek/sürünmek.**).

SÜRÜNGEN, tr. **sürmek/sürünmek**'ten **sür-ü-n-gen/sürüngen** (sürünen, sürünücü).

Çekinmek'ten **çek-i-n-gen/çekingen**...

SÜRÜNMEK, tr. **sürmek**'ten **sür-ü-n-mek/sürünmek** (kendi kendini sürümek), köke gelen **n** ortaekiyle eylemin özneye yönelmesi:

Görmek'ten **gör-ü-n-mek/görünmek, övmek**'ten **öv-ü-n-mek/övünmek** ya da **öğünmek, sarmak**'tan **sar-ı-n-mak/sarınmak** bg...

Sürüşmek, sürüştürmek, sürütmek...

SÜT, es. tr. **süd/süt** (sü, akıcılık, sıvılaşma bildiren kök)ten **süt**...

Sü köküne gelen **t/d** eki eylemi ad'a dönüştüren bir takıdır, **öğmek, öğünmek**'ten **öğü-t/öğüt, yoğurmak, yoğurulmak, yoğunlaşmak** gibi katılaşma bildiren eylemlerden **yoğu-r-t/yoğurt, ağmak**'tan **ağ-ı-t/ağıt**...

Bize kalırsa **süd-süt** ile, gene **sü-si** kökleriyle başlayan, **sidük-südük-sidik** arasında kök birliği vardır. **Südük** (Uy.), **sidük** (Uy.), **sidük** (Kaş.), **sitik** (İbm.), **sitük-sidük** (Kit.) sözcüklerinde **sü** kökünün sıvı, akış, dökülme bildirmesi sonucu **süt** ile **sidik**'in de gövdeden çıkan birer sıvı oluşu, iki nesne arasında doğal bir yapı birliğinin bulunduğunu gösterir.

Süt (erkek balığın yumurtalar üstüne döktüğü su, hl.), **süt bağı** (atların ayağında çıkan su kabarcıkları, hl.), **sütce** (karnı şiş, benzi sarı kimse, hl.), **sütlek** (çok süt veren hayvan, hl.), **sütmek** (koşmak, hl.), **sütgermek** (süt gibi sulu, duru kılmak, Kaş.).

Bu örneklerde **süt** denen nesnenin, yalnız, dişinin memesinden çıkan sıvı olmadığı, sıvı bir nesne niteliği taşıdığı görülüyor. **Süd** (süt, Tar. Söz), **süd-ü-k/südük** (sidik) yakınlığı...

Lat. **lac**, fr. **lait**, **lac**, ing. **milk**, isp. **leche**, itl. **latte**, alm. **Milch**, ak. **shizbu**, hit. **ga**, süm. **ga**, kür. **sat**, **suvd**, fars. **şîr, şîre**, ar. **halîb**.

Sütağacı, sütana, sütanne, sütbaba, sütbaşı, sütdişi, sütkardeş, sütkırı, sütkızı, sütlenmek, sütlüce, sütlüot, sütnine, sütoğul, sütotu, sütölçer, sütsüz...

SÜTLAÇ, tr. **süt** ile **aş** (bk.)tan **sütlü-aş/sütlaş-sütlaç**...

Anadolu türkçesinde **ş/ç** dönüşmesi yaygındır.

SÜTUN, fars. **sitâden** (ayakta durmak) den **sütûn** (ayakta duran) - **sütun** (direk)...

Alm. **Saeule, Pfeiler**, fr. **colonne**, lat. **columna**, isp. **columna**...

SÜVARİ, fars. **süvâriden** (ata binmek, atla gitmek)den **süvâr** (binen, binici), **süvari** (binici, atlı).

SÜZGEÇ, tr. **süzmek** (arıtmak, arındırmak, seçmek)ten **süz-geç/süzgeç** (süzme işini yapan araç, süzecek).

Geç takısıyla **yüz-geç/yüzgeç** (su üzerinde yüzmeye yarayan üyeler. Soluk alıp verme üyeleri. Yüzme: **Yüzgeç öğrenmek/yüzmeyi öğrenmek**, suyun üzerinde yüzerek durmak. Balığın yüzme eylemini sağlayan üyeleri). **Göz-geç/gözgeç** (gözgü, ayna).

Halk ağzında: **süzek, süzecek, süzgü**...

SÜZGÜN, tr. **süzmek**'ten (bk.).

SÜZMEK, tr. **süz** (arıtılmış, arınmış)den **süz-mek/süzmek**.

Arıtmak, arındırmak, inceden inceye seçmek, ayıklamak. Anlam genişlemesiyle sıvıları ince bir dokumanın üstünden döküp altından almak. Sıvının içinde bulunan kırıntıları, kalıntıları ince ya da seyrek gözenekli bir araçtan geçirerek ayırmak...

Süzmek: bir nesneyi, bir kimseyi, inceden inceye gözden geçirmek, tepeden ayağa bakmak. **Onu uzun süre süzdü** (ona uzun süre alıcı gözle baktı). **Göz süzmek** (bakışlarını, su akar gibi, birine çevirmek, göz kırpmadan bakmak). **Süt süzmek** (sütü ince bir dokumadan geçirmek, içinde yabancı nesne varsa arıtmak), **yoğurdu süzmek** (yoğurdu bir torbaya koyup asmak, suyunu akıtmak), **süzmek** (incelmek, cılızlaşmak. Daha çok **süzülmek** biçiminde). **Süzgün** (süzülmüş, cılızlaşmış), **süzme, süzücü, süzük** (arıtılmış, arınmış), **süzülmek, süzüntü**...

Ş

ŞABA, ar. **şaibe** (leke, iz)den **şaba**...

Halk ağzında **şaba** (kötü, kaçınılması gereken kimse), **şabalıya uyma** (kötü bilinen, lekeli kimseye uyma, ondan kaç), **giysisinde şaba var** (giysisinde leke var).

İkinci anlamda **şaba** (emeksiz kazanç) tr. **caba** (bk.)dan gelir. Bu da **ş/c** seslerindeki dönüşmeden dolayıdır. **Caba - şaba**...

ŞADIRVAN, fars. **şadurvan** (suyun aktığı, yukardan döküldüğü yer)dan **şadırvan**...

Fars. da **şârbân, şâdurbân** gibi söylenişleri de var. Anadolu türkçesine yazın yoluyla geçti.

ŞAFAK, ar. **şafak** (günbatımı kızıllığı)tan **şafak**...

Türkçeye anlam değiştirerek, günaçımı günaçımı kızıllığı, gündoğumundan önceki alaca kızıllık anlamında geçti.

Nereye gideyisun
E ufağum ufağum
Sabah yulduzi gibi
Alsun bana şefağun

— Yusuf Eyuboğlu —

dörtlüğünde **günaçımı kızıllığı**, gün aydınlığı anlamındadır **şafak** sözcüğü. **Şafak sökmek, şafak atmak, şafak vakti** gibi deyimler.

ŞAH I., fars. **şâh** (iye, soy, soylu, kaynak, öz)dan **şah**...

Tarihte, İran, Afgan krallarının genel adı, **padişah**, ar. **sultan, emir** karşılığı. **Şah-ı cihan** (evrenin, yeryüzünün iyesi, yöneticisi), **şâh-ı âlem** (evrenin, yeryüzünün yöneticisi, iyesi)... **Bu sözcük gözlü he** denen **h** ile yazılır.

ŞAH II., fars. **şâh** (dal, budak, ağaç)tan **şah**...

Türk dilinde genellikle, Divan yazınında, **gül** ile **şâh-gül, şâh-ı gül** (gül dalı) deyimlerinde geçer. Halk ağzında **şahlanmak, şaha kalkmak** biçiminde atlar için söylenir. Bu sözcük **noktalı he** denen **h** ile yazılır...

ŞAHIS, ar. **şahs** (karartı, gölge)den **şahıs**...

Tr. de **kişi, kimse**. Ar. **şah** (bir nesnenin, kişinin uzaktan görünüşü, belirtisi, Ter. Kam.). Türk diline yazın yoluyla geçti, çoğ. **eşhas** (kişiler, kimseler, gerçek anlamı **karartılar, gölgeler, belirtiler**).

ŞAHİN, fars. **şâhin** (doğan)dan **şahin**.

Ayrıca **terazi kolu, terazi dilciği** anlamında. Tr. de **şahan** biçiminde de söylenir.

Şahan'ı sorarsan otuz yaşında
Süngüyle delinmiş köprü başında
— hlt. —

ŞAHİT, ar. **şâhid** (görmek anlamında **şehadet**'ten) **şahit**...

Gerçek anlamı **gören, orada bulunan, izleyen**. Tr. **tanık** (tanımak, görmek'ten)...

ŞAHLANMAK, fars. **şâh** (dal, ağaç)tan **şah-lan-mak/şahlanmak**...

Atın iki önayağını kaldırarak bir dal gibi, ağaç gibi yukarı doğru dikilmesinden dolayı **şahlanmak** (ayağa kalkmak, dikilmek).

Şaha kalkmak (şahlanmak, dikilmek). Bu deyimlerde **şah** sözcüğü anlam genişlemesine uğramıştır.

ŞAHSEN, ar. **şahs** (bk.)tan **şahsen** (uzaktan gölgesi görünerek, görerek, belirerek, anlam genişlemesiyle **kendi, kişi olarak**)den **şahsen**...

Anadolu türkçesine yazın yoluyla geçti. Halk ağzında **şahsan, şağsan** bg. söylenişleri vardır.

ŞAHSİ, ar. **şahsî** (bk. **şahıs**)den **şahsi**...

Kendi, kendisiyle ilgili olan, özel, kişi-

sel... **şahsıma karşı** (bana karşı, kişiliğime değgin)...

ŞAHSİYET, ar. **şahs** (bk. **şahıs**)dan **şahs-i-yet/şahsiyet**...

Gerçek anlamı uzaktan görünmelik, karartılık, izlik, gölgelik...

Geniş bir anlam kayması sonucu **kişilik** karşılığı söylenir oldu. Anadolu türkçesine yazın yoluyla geçti, halk ağzında pek yaygın değildir, çokluk yazışmalarda, aydınlar arasında geçerliydi...

ŞAİR, ar. **şâr** (kıl, tüy)den **şair** (kılı kıldan ayıran, ince düşünen) - **şair** (kıllı). Anlam genişlemesiyle **şi'ir** (şiir) gibi şair de ayrı bir nitelik, başka bir içerik kazandı. Arap dilinde **şuur** (bk.), **meş'ur** (bilinçli), **şeir** (arpa), **şiâr** (kıllar, tüyler), üstünlük gösteren im, belirti, alışkanlık, ayırdedici nitelik, iz, benimseme) gibi sözcükler hep **şi'r** (kıl)den türemiştir (Ter. Kam.)...

Tr. **ozan, koşukçu, deyişçi** gibi karşılıkları vardır.

Şâiran (fars. an çoğul ekiyle, **şairler**, ozanlar), **şairâne** (ar., fars. bileşimi, ozanca, ozana özgü, şairce)...

ŞAKA, itl. **giucco** (eğlence, gülmece)dan **şaka**...

İtl. sözcüğün değişik okunuşu nedeniyle halk söyleyişi...

Ar. **mizah**, fars. **şihî**, fr. **plaisanterie**, alm. **Scherz**, isp. **chanza, broma**.

Şekere gaga derum
Darilma şaka derum
Sen beni basturusan
Ben sana aga derum
— Kar. —

Şaka'dan: **şakacı, şakacıktan, şakacılık, şakadan, şakalaşma, şakalaşmak, şakasız**...

ŞAKAK, moğ. **şakağ** (yüzün iki yanındaki kemikli yerler)dan **şakak**...

Şakak/çene (Kaş.)...

ŞAKAYIK, ar. **şakaik** (**şakika**'nın çoğulu. **Şakika/yarık, çatlak, başağrısı**)ten **şakayık**...

Anadolu türkçesinde **gelincik** denen çiçeğin adıdır. **Şakayık**, Anadolu türkçesine yazın yoluyla geçti, çiçekseverlerce belli bir yörede yayıldı, daha çok illerde söylenir, halk kesiminde pek yaygın değildir.

ŞAKIMAK, tr. doğal ses, yansıma ses, **şak-ı-mak/şakımak**...

Doğa varlıklarından çıkan **şak** sesinden **mak** ekiyle eylem türetme. Çokluk bülbülün ötüşüyle bağlantılı kılınır. **Şakı bülbül, bülbül şakır**...

Beyler bahçesinde bülbüller şakır
Sevdiğim yosmanın gözleri çakır
— hlt. —

ŞAKLABAN, tr. **şaklamak**'tan **şakla** ile fars. **ban** (cı, cü, ses)dan **şaklaban**.

Şaklayan, şaklayıcı, şak şak ses çıkaran, yüksek sesle konuşup oyalayan. (Bk. **Şaklamak**).

Şak, doğal bir ses (onomatope), **la-mak** ekleriyle eylem olmuş, sonra **mak** ekinin yerine **ban** gelerek **şaklaban**'a dönüşmüş. Tr. de, türkçe köke yabancı ekler getirme olağandır: **gidiş**'ten **gidişat** (at eki ar.), **geliş**'ten **gelişat** (at eki ar.), **vermek**'ten **verimkâr** (kâr eki fars.), **almak**'tan **alımkâr** (kâr, fars.), **almak**'tan **alaban** (alıcı, ban eki fars., tr. argodur), **çakmak**'tan **çakaban** (argo, anlayıcı, işin içyüzünü bilici, **çakıcı**). Bu sözcüklerde **at, kâr, ban** eklerinin tr. köklere verdiği anlam eylemin yapısını değiştirmiyor.

ŞAKLAMAK, tr. **şak** (doğal ses)tan **şakla-mak/şaklamak**...

Kök anlamı, **şak şak** diye ses çıkarmak, anlam genişlemesiyle ötmek, güzel güzel konuşmak, türkü söylemek.

Şaklatmak, şatlattırmak... «tokatı yüzünde şaklattı», «tokatı şaklattırınca sesi kesildi» bg. **şak** kökünden eklerle eylem türetme.

ŞAKRAK, tr. **şak** (doğal ses)tan **şak-r-a-k/şakrak**...

Kök bakımından **rak** da doğal sestir, **şak** ile birleşince yeni bir sözcük oluştu. **şak-rak/şakrak**...

Nitekim **rak rak** diye ses çıkarmak var, **rak rak rakka da rak** doğal seslerin dizilmesidir. **Şık ka da şık şık, şak ka da şak şak, rak ka da rak rak**...

Şakrakkuşu, şakramak (bk. **Şakımak**), **sakşak, şakşakçı, şakşakçılık**... şak sesinden türetilmiş sözcükler...

ŞAL, fars. **şâl** (kalın iplikten dokunmuş, ağır, değerli kumaş)dan **şal**...

Sanskr. **şâl** (dulda, dalda, kulübe) ile yakınlık, kulübenin kalın dokumadan, keçeden yapılması nedeniyle olsa gerek.

ŞALGAM, fars. **şelgem** (şalgam)den **şalgam**...

Bilinen toparlak köklü, besleyici bitki. Halk ağzında yerici bir nitelikte de söylenir: **şalgam kafalı** (anlayışsız, beceriksiz, boş, bilgisiz), **şalgam yüzlü** (asık yüzlü, sevimsiz, soğuk kimse)...

ŞALVAR, fars. **şelvâr** (şalvar)dan **şalvar**...

Anadolu halk ağzında **içtonu, iştonu, işdonu** bg. söyleniş biçimleri var.

Ar. **sirvâl**, ibr. **sarebbalin**, rus. **şaravarey**, fr. **sarabale** (BK.)...

Şalvara bak şalvara
Şalvari kalabaluk
Atalum oni göle
Tutalum alabaluk
— Kar. —

ŞAMAN, sanskr. **Sramana/Çramana** (Budist dervişi, rahip, dilenci)dan man. **saman-şaman**...

Genellikle **büyücü, üfürükçü, din törenlerini yönetici**, ar. **rahip** karşılığı söylenir. Eski Türklerde din yöneticisi, belli bir inancın görevlisi.

Man. **sam-a-rambi** (sıçramak, oynamak, döğünmek)den geldiğini ileri sürenler de var. Ton. **Şaman/şaman** (büyücü, üfürükçü), Uy. **kam** (şaman'dan), tr. **şaman**... (geniş bilgi için bk. Aİ.)...

ŞAMANDIRA, gr. **semanterion** (belirtim, belirti, ar. **işaret**)dan rum. **semantoura/simandura/şamandura**...

Anadolu türkçesine, Anadolu'da konuşulan, rum. dan denizciler aracılığıyla geçti, **duba** da denir.

ŞAMATA, ar. **şematet** (gürültü, patırtı) ten **şamata**...

Ar. da ayrıca **bağırıp çağırma, sessizliği bozma**, gereksiz **konuşma** bg. işlere de **şematet** denir.

Şamatacı, şamatalı...

ŞAMDAN, ar. **şem'** (mum) ile fars. **dân** (lık, araç bildiren ek)dan **şem'dân/şamdan** (mumluk, ışıklık, ışıldak)...

Eskiden aydınlanma **şem'** denen **balmumu**'ndan yapılan özel araçlarla sağlanırdı, bu mumun konduğu kaba fars. **dân** ekiyle **şem'-dân** denirdi, halk ağzında **şamdan** biçimine girdi. Şamdanı yakıp söndürmekle görevli kimseye de **şamdancı** denirdi.

ŞAMFISTIĞI, ar. **Şam** ilinin adından **şamfıstığı/şamfıstığı** (bk. **Fıstık**)...

ŞAN, ar. **şân** (**şe'n/gözyaşı**, yay yapılan ağaç, baş kemiği, hurma ağacının yetiştiği toprak, kayırmak, güzel iş görmek, bir kimsenin durumunu öğrenmek, ün, san, iş bozmak, Ter. Kam.) dan **şan**...

Türk dilinde yalnız **ün, san, tanınma** anlamında söylenir.

Şan almak, şan vermek, şanlı...

ŞANS, fr. **chance** (yazgı, alınyazısı)dan **şans** (ar. **talih**).

Lat. **cado** (**cadere**) - **düşmek**'ten. Anlam genişlemesi sonucu, **düşüş**, bir bölüşmede birine **düşen nesne** (üleş, pay) den, fr. ya **chance**, türkçeye, okunuş biçimiyle olduğu gibi, **şans** olarak, yakın dönemlerde geçti. Halk dilinde de epeyce yaygındır (büyük illere, özellikle İstanbul'a çalışmaya gelenler, bir de rumca konuşanlar aracılığıyla.).

Bir arzuhal vereyim
Giresun'da valiya
Ya bak benum şansuma
Vuruldum kocaliya
— Piçoğlu Osman —

türküsünde görüldüğü gibi, **şans'uma**, biçiminde **şanslı, şanssız, şansı tutmak, şansına küsmek, şansına sevinmek** bg. deyimlerde yeralır.

ŞAP, ar. **şebb** (Şap denizinden çıkan acı, ak taş)den **şap**.

Fars. **şâb** olduğu söylenirse de (Bk. Devellioğlu), fars. ya ar. **şebb**'den geçmiştir.

Halk dilinde **şap**'la ilgili deyimler vardır:

Şapa oturmak: Çok eskiden, Şap denizinden geçerken karaya vuran, kuma oturan gemiler için kullanılırdı. Denizin adı göz önünde tutularak geminin gerçekten şapa oturduğu sanılırdı. Sonraları, başarısızlığa uğrayan, işi olmayan, işi engellenen, umduğunu bulamayan kimselerin durumunu anlatmak için kullanılan bir deyim oldu.

Şap gibi yanmak, acılaşmak, sıkıntıya düşmek, üzüntü çekmek, umduğunu bulamamak, yıkım görmek.

ŞAPIRDAMAK, tr. **şap** (doğal ses)tan **şap-ı-r-da-mak/şapırdamak**...

Şap şap diye çıkan doğal sese öykünme sonucu **ı-r-da-mak** ekleriyle eylem. **Şapırdatmak, şapır şapır, şapır şupur, şapırtı**...

ŞAPKA, Polenezce **czepska** (şapska)dan **şapka**...

Anadolu türkçesinde XV. yy. dan sonra görünmeye başlayan **şapka** sözünün kökü islav dilleridir. **Czapska** sözünün anlamı **başlık, başa giyilen örtü**'dür. Bir anlamı da gemi direğinin tepesindeki tekerlek'tir.

Şapka (şabka) Osmanlı yazılı belgelerinde hıristiyan papazlarının, rahiplerinin başlığı olarak geçer. Kimi yazılarda bu başlığı giyenlere **şabkalu kâfir** deniyor. Şapka halk türkülerine de girmiştir:

Oğlanın elinde liver (tabanca)
belinde
Oğlan çıkmış köprüye şapka
elinde
Oğlan oğlan ne güzel oğlan
yalınız çoban
Kolum sana yastık saçlarım
yorgan
Oğlan oğlan boynuma dolan
ne güzel oğlan

ŞAPLAK, tr. **şap** (doğal ses)tan **şap-lak/ şaplak**...
Doğal sesin, **şap**'ın sonuna gelen **lak** ekiyle türetme...

ŞAPŞAL rum. **sapsalos-sapsalon** (ufak, gevşek)dan **şapşal**...
Anadolu türkçesine, Anadolu'da konuşulan, rum. dan halk söyleyişiyle geçti. Anlam değişikliğine uğrayarak **beceriksiz, yavaş, uysal, anlayışı az, vurdumduymaz** bg. nitelikleri yansıtır oldu...

ŞAR, fars. **şâr** (il)dan **şar**...
Anadolu türkçesinde, XII., XIII. yy. dolaylarında görülür, halk kesiminde yaygın değildir.
Tr. **balık**, soğ. **kanth**, ar. **medine**, alm. **Stadt**, fr. **ville**, lat. **urbs**...

Ulu bir şara vardum dosta
armağanum var
— Yunus Emre —

İletdi bunları balıkcı şara
Ki kondura vü işlerin başara
— Işk. —

Bir şar gördüm üç yüz altmış
kapılı
— Pir Sultan —

ŞARAP, ar. **şurub** (susamak, içmek)tan **şarâb** (içilecek nesne) - **şarap**...
Anadolu türkçesine yazın yoluyla geçti. Kur'an'da geçen **şarâb** sözcüğü **içilecek nesne** anlamındadır. Bilinen içki karşılığı olan **şarap** fars. dan gelir (Fars dilinde **şarâb** bilinen içki anlamında söylenir)... Eski Türkler **şarap** karşılığı **sücü** derlerdi.

ŞARBON, fr. **charbon** (kömür)dan **şarbon**...
Tr. **karakabarcık** denir. Bu sayrılığın oluşmasında, kömür karasını andıran, bir kabuk görülür, sonra kabaran yer kararır, **charbon** (şarbon) adı da bu olay nedeniyledir.

ŞARILDAMAK, tr. **şar** (doğal ses)dan **şar-ı-l-da-mak/şarıldamak**...
Akarsuların, sıvıların dökülürken çıkardığı **şar şar** yansıması veren sesten dolayı.
Şarıl şarıl, şarıltı, şarlamak bg. **şar** ile başlayan, eklerle genişleyen sözcükler...
(Burada yabancı kaynaklı **şar** kökü sözkonusu değildir. **Şarkı, şarbon, şarlatan, şarap** bk.)...

ŞARK, ar. **şark** (doğma, ortaya çıkma, genellikle gündoğumu)tan **şark**...
Anlam genişlemesiyle, bütün Doğu Ülkeleri. Tr. **doğu** (doğmak eyleminden)..

ŞARKI, ar. **şark** (doğu, ortaya çıkma, doğma, bk. **Şark**)tan **şarki/şarkı**...
Kök anlamı, Doğu ülkeleriyle ilgili olan, Doğu'ya değgin. Anlam kaymasıyla, belli ölçülere, uyuma göre söylenen türkü. Sanskr. **sarga**...
Şarkıcı, şarkıcılık...

ŞARLATAN, itl. **ciarlatano** (gürültücü, geveze, yaygaracı)dan **şarlatan**...
Fr. **charlatan** (eskiden kocakarı ilaçlarını bağırarak satan, üfürükçü, yaygaracı kimse). Kökeni itl. **ciarlatano**'dur, ancak Anadolu türkçesine, XIX. yy. dolaylarından, fr. dan geçtiği sanılır.

ŞART, ar. **şart** (bağlama, alışverişte bağımlı kılma)dan **şart**...
Şart: işlemlerde yasal koşula, buyruğa uyma. İm/belirti, bağlanma, damardan kan alma, aşağılık, bayağı, soysuz, ağır bir buyruk altına girme, büyük bir buyruğu gerektirecek duruma gelme. (Ter. Kam.)...
Tr. **koşul** (bk.), **bağım, bağ**...
Şartlamak, şartlandırmak, şartlanmak, şartlaşmak, şartlı...

ŞAŞI, tr. **şaşmak** (bk.)tan **şaş-ı/şaşı**...
Kök anlamı, **şaşan, sapan**, belli bir doğrultuda olmayıp sağa-sola kayan... Anlam genişlemesiyle gözlerin bakış eğriliği, **şaşı** olma.
Eski biçimi **şaşık-şaşıg-şaşığ** bg. dir. Sondaki **ğ** sesinin düşmesiyle **şaşığ / şaşı**...

Şaşı kaldum cüdâ düşdüm ben
andan
Benüm halüm nice olısar andan
— Dah. —

dizelerinde **şaşı** sözcüğü **sapmış**, yoldan **ayrılmış** anlamındadır.
Şaşılaşma, şaşılaşmak, şaşılık...

ŞAŞIRMAK, tr. **şaşmak** (bk.)tan **şaş-ı-r-mak/şaşırmak**...
Şaş köküne gelen **ı-r-mak** ekleriyle eylem türetme. Bu tür sözcük üretme Türk dilinde, başlangıçtan beri, süreklidir, yaygındır.
Aş'tan **aş-ı-r-mak/aşırmak, taş**'tan **taş-ı-r-mak/taşırmak** (dışa çıkarmak, dökmek, boşaltmak), **bat**'tan **bat-ı-r-mak/ batırmak, yat**'tan **yat-ı-r-mak/yatırmak**...
Şaşırtma, şaşırtmaca, şaşırtmak...

ŞAŞKIN, tr. **şaşmak**'tan **şaş-kın/şaşkın**... **Taş-kın/taşkın, bas-kın/baskın, yat-kın/ yatkın** bg. köke gelen **kın** ekiyle önad... Ar. **hayran, mebhut**... Halk ağzında, **şaşak** (büyük iş, kişiyi şaşırtacak nitelikte önemli başarı, ar. **harika**), **şaşal** (beceriksiz, başarısız, ar. **ahmak**), **şaşkın** (sayrı, kendinden geçmiş, hasta), **şaşıt** (arabozucu, koğucu, ar. **câsûs**), **şaşartamak** (abartmak, şaşırtıcı duruma getirmek.)...

ŞAŞMAK, tr. **şaş** (doğal ses)tan **şaş-mak/ şaşmak**...
Türk dilinde **ş** sesi yok denecek nicelikte azdır, eski Türk sözlüklerinde, **ş** ile başlayan sözcüklerin sayısı şöyle: Kaş. 35, Kit. 17, İbm. 4, Uy. 67 (birkaçı dışında hepsi sanskr. den). Öte yandan, doğal bir ses olan **çağ**'dan türeyen **çağlamak** (bk.) Kaş. da **şağılamak, çağılamak** biçimindedir. Demek **çağ/çag** ile **şag/şağ** kökleri, bu örneklere göre, eşanlamlı, **şöpik/çöpik** (Kaş. da çöp, yenen yemişin atılan kalıntıları), **şünük/çünük** (Kaş. da çınarağacı), **şar şar/çar çar** (Kaş.), **şü/çü** (Kaş.)...
Bu durumda **ş/ç** seslerinde dönüşme olayı sürekli. Nitekim Anadolu türkçesinde **ağaç/ağaş, saç/saş** biçimine girerek **ç/ş** dönüşmesi gerçekleşiyor. Bize kalırsa, **çağlamak/şağlamak** örnekleri **ç/ş** dönüşmesinin eskiliğini gösterir. **Şaşmak**'la **çağlamak** eylemleri kök bakımından özdeştir, **çaşıt** (ar. **casus**) sözcüğü **şaşıt** ya da **şaşıt** sözcüğü **çaşıt** biçimindedir. Böylece **şaşmak** eyleminin kökeni **çaşmak**'tır.

Kapisinun öğinde
Portokal ağaşları
Bi yuk odun yuklenur
Nazli yarun saşlari
— Kar. —

Anadolu halk ağzında: **şarlağan** (çağlayan), **şaba** (caba, parsa), **şağıltı** (çağıltı), **şarlak** (çağlak/ **çağlayan**), **şebeş** çebeş/gem), **şıvgın** (cıvgın/**sürgün, filiz**), **şorma** (çorma/**bataklık**), **çorma** (şorma/**bataklık**), **çor** (sor/**sayrılık**)...
Şaşmak'tan: **şaşakalmak, şaşalama, şaşalamak, şaşılmak, şaşkın, şaşkınlaşmak, şaşkınlık**...

ŞATO, fr. **château** (lat. **castellum/kale**) dan **şato**...
Ortaçağda, derebeylerin, büyük duvarlarla çevrili, konaklarına verilen genel ad... **Saray, konak**...

ŞAVK, ar. **şevk** (sevinç, iç açıklığı)ten **şavk**...
Ar. dan tr. ye geçerken anlam değişikliğine uğradı (ar. da **şavk** okunur, son ses **kaf** diye nitelenir, **kef** denen daha ince sesle biterse **diken** anlamına gelir.). **Şavk** sözcüğü halk ağzında **ışık, parlaklık** demektir. **Yüzünün şavkı** (yüzünün parlaklığı)... **Şavkımak** (parlamak, ışık saçmak)...

ŞAYAK, rum. **sagiaki** (yünden dokunmuş kalın giysilik)den **şayak**...
Anadolu türkçesine, Anadolu'da konuşulan, rum. dan halk söyleyişiyle geçti. Gr. **sagion, sagon** (eski Roma erlerinin giydikleri, dize değin inen, kalın giysi. Galler de böyle giyerlerdi.
Sözcüğün kökeni lat. **sagum**'dur, Bask dilinde **saia**, fr. **sai, sayon**...

ŞAYET, fars. **şâyed** (ola ki, olabilirse) ten **şayet**...
Fars. **şayesten** (uygun düşmek, yaraşmak)den **şâyed** (uygun düşerse, yaraşırsa, uyarsa). Anadolu türkçesine yazın yoluyla geçti.

ŞAYİA, ar. **şayi'** (yaygın, dağılmış)den **şayia**...

Ar. **şüyu'** sözcüğü yayılmış, dağılmış, toplumca duyulmuş, gizli saklı yanı kalmamış, serpilmiş bg. anlamlara gelir. **Şayia** Türkçeye yazın yoluyla girdi, söylenti anlamında benimsendi. Halk kesiminde, sanıldığı gibi, pek yaygın değildir. Nitekim halk ağzında **şayi oldu** yerine **duyuldu, söylendi** denir. «Ortalıkta bir haber söylendi, ni ola ki? / Ortalıkta bir **şayia** var nedir?»...

ŞEBBOY, fars. **şebbuy** (**şeb**/gece, **bûy**/koku, kokan, **şebbûy**/geceleyin güzel bir koku yayan)dan **şebboy**...

ŞEBEKE, ar. **şebeke** (balık ağı, avcı ağı) den **şebeke**...

Türkçeye geçerken anlam değişikliğine uğramış, belli kuruluşların bir ağ gibi ilin, ilçenin, başka bir yerleşme yerinin, dört yanına budak salması nedeniyle örgüt, düzenleme karşılığı söylenir olmuş. Son dönemde, öğrencilerin, kimi kamu taşıt araçlarından yararlanmaları için verilen **öğrenci belgesi**'ne de **şebeke** dendi.

Nitekim Türkçede elektrik sebekesi, su şebekesi, telefon şebekesi, yol şebekesi, hırsız şebekesi gibi adlar da vardır.

ŞEF, fr. **chef** (baş, başkan)den **şef**...

Türkçeye, aydınlar aracılığıyla, yazın yolundan geldi, belli kamu kuruluşlarının başında bulunan görevlilere **şef** denmesi nedeniyle de (ulus yönetiminde görevli kimselerin etkisiyle) halk diline girdi. Kamu kuruluşları dışında pek geçerli değildir.

Sanskr. **kapâlam** (baş, kafatası), gr. **kephale** (baş, kafatası, lat. **caput** (baş), es. fr. **chief** (baş), ing. **chief** (baş), itl. **capo** (baş, kafatası), isp. **cabeza** (baş), got. **haubit** (baş), alm. **Haupt** (baş, bir işin başında bulunan), **Kopf** (baş), ar. **re's** (baş), fars. **ser.** (baş)... (Bk. **Kafa, Baş.**)...

ŞEFAAT, ar. **şef'** (ikili, çift)ten **şefaat** (aracılık, birine yardımcı olmak isteyen ikinci kişi) - **şefaat**...

Kur'an'da geçen **şef'** sözcüğünün kök anlamı, bir bireyin, insan tekinin (ferd'in) yanına gelen, onunla başka bir kimse arasında bağlantı kurmak isteyen, ikinci kişidir. **Şef'** sözünün **çift** anlamını içermesi bireyin yanına ikileyin gelmesindendir. Bu nedenle **şefaat** sözcüğü **aracılık etmek** karşılığıdır. **Şefaat**'ten kaynaklanan **aracıya da şefi'** denir (**şefi'**/**aracı**)...

Peygamberin şefaati ile (Tanrı ile kul arasına giren **peygamber**'in **aracılığı** ile), **şefaat ya resulallah** (aracı ol, yardımcı ol ey Tanrının elçişi)...

ŞEFTALİ, fars. **şeftâlû** (iri erik)dan **şeftali**...

Fars. **şeft** (iri, besili, etli, semiz), **âlû** (erik) - **şeftâlû** (iri erik). Bunun gibi **zerd** (sarı), **âlû** (erik) - **zerdâlû** (sarı erik) - **zerdali**...

Türk yazınında sevgiliyi niteleyen kavramlardan biri olup çok yaygındır.

Ala gözlerihi sevdiğim dilber
Göster cemalini görmeye geldim
Şeftalini derde derman dediler
Gerçek mi sevdiğim sormaya geldim
— Karacaoğlan —

ŞEHİR, fars. **şehr** (il)den **şehir**...

Anadolu türkçesine yazın yoluyla girdi. Ar. **şehr** (ay, yeni ay, on iki ayın biri, **şehr-i ramazan**/ramazan ayı)...

Şehirci, şehircilik, şehirlerarası, şehirleşme, şehirleşmek, şehirli, şehirlileşmek...

ŞEHLÂ, ar. **şehla'** (ala, elâ)dan **şehlâ**...

Karası az, kızıla çalanı çok olan göz, elâ göz... ayrıca ar. **şehlâ** (yumuşak bir eğriliği, yana kaymışlığı olan), tr. **şehla**, denince biraz **eğri bakış** anlaşılır... (bk. **Şaşı**)...

ŞEHRİYE, ar. **şa'r** (kıl)dan **şa'riyye** (kıl gibi olan)den **şehriye**...

İplik gibi inceltilmiş, uzunlaştırılmış hamurdan yapılması nedeniyle ar. **şa'r** (kıl) ile benzerlik gösterip **şa'riyye**/**şehriye** adı verilmiştir. (bk. **Şair**)...

Şehriye çorbası, arpa şehriyesi, tel şehriye...

ŞEHVET, ar. **şehve'** (istek, sevmek, eğilim)den **şehvet**...

Bir kimseye, bir nesneye, özellikle sevişmeye duyulan aşırı istek nedeniyle, **şehvet**, tutku anlamında da söylenir. **İştiha** (bk. **İştah**), **şehevi, şehvâni** eşkökenlidir.

ŞEHZÂDE, fars. **şehzâde** (şah oğlu, padişah oğlu)den **şehzade**...

Anadolu türkçesine yazın yoluyla girdi, padişah oğullarına, padişah soyundan gelen erkeklere verilen ad. Halk arasında **beyzade** (bey oğlu) sözcüğü

de var, ancak **şehzade** anlamında değildir. **Şeh/padişah - zâde/oğul.**

ŞEKER, fars. **şeker** (şeker)den **şeker**...

Sözcüğün kökeni sanskr. **çarkarâ/sakhara** (şeker, şekerkamışı)dır, gr. **sakkharon** (şeker), lat. **saccharum**, itl. **zucchero**, isp. **azucar**, alm. **Zucker**, ar. **zükker**, fr. **sucre**, ing. **sugar**, fars. **kand**...

Şekerci, şekercibaşı, şekercilik, şekerfasulyesi, şekerkamışı, şekerleme, şekerlemek, şekerlenmek, şekerleşmek, şekerli, şekerlik, şekerpare, şekerrenk...

ŞEKİL, ar. **şekl** (benzer, uygun)den **şekil**...

Bir nesnenin benzeri, örneği, özdeşi, birbirine benzeyen nesnelerin görünüşü, görünüş biçimi, **biçim**... **eşkâl** (şekiller), **teşkil** (biçimlendirme), **teşekkül** (biçimlenme, benzeşme), **müteşekkil** (benzeşmiş, biçimlenmiş) sözcükleri **şekl** kökünden anlam genişlemesiyle, türetilmiş, gerçek anlamı dışında bir içerik kazanmıştır.

Şekl ile türevleri (için bk. Ter. Kam.) arasında anlam bağlantısı **kurmak** eylemiyle sağlanır. **Teşkil** sözcüğünü **kurma, yapma diye** yorumlarız, oysa **şekl** köküyle gerçek bağlantısı yok...

Şekilbilgisi, şekilbilim, şekilci, şekilcilik, şekildeğişimi, şekildeş, şekildeşlik, şekillendirmek, şekillenmek, şekilsiz, şeklen ...gibi tr., ar. karışımı türetmeler...

ŞEMA, fr. **schéma** (taslak)dan **şema**...

Kökeni lat. **schema** (görünüş, biçim, taslak), gr. **skhema** (biçim, görünüş. Latinceye gr. den geçti). **Şema** sözcüğü, Anadolu türkçesine aydınlar aracılığıyla girdi, ilkin öğretim kurumlarına sokuldu, sonra belli bir okumuşlar yöresinde yayıldı, halk ağzında geçerli değildir. Bu nedenle türevi de yoktur.

ŞEMSİYE, ar. **şems** (güneş)ten **şemsiyye** (güneşlik) - **şemsiye**...

Anadolu türkçesine, anlam değiştirerek, geçti, yağmurdan korunma aracının adıdır. **Şemsiye**'nin kök anlamı **güneşle ilgili olan, güneşe değgin** demektir.

Sene-i şemsiye (güneş yılı), **manzume-i şemsiye** (güneş düzenine bağlı yedi gezegen: utarid, zühre, yeryuvarlağı, merih, müşteri, zühal, uranüs...)...

ŞEN, fars. **şen** (bayındır, alımlı, güleç) den **şen**...

Türkçede anlam genişlemesine uğradı, **sevimli, eğlenceli, oynak, kıvrak, eğlendirici, mutlu** bg. nitelikleri yansıtır bir sözcük oluverdi...

Şenelmek, şeneltmek, şenlendirilmek, şenlenme, şenlenmek, şenlik, şenlikli, şenliksiz...

ŞENELMEK, fars. **şen** (bk.)den **şen-e-l-mek/şenelmek**...

Issız bir yer oturulur duruma gelmek, bayındır olmak, evle, insanla dolmak... bitkilerde gelişip serpilmek... Anadolu halk ağzında yaygın olan **şenelmek** sözcüğü aydınlar arasında geçerli sayılmaz, onun yerine ar. **iskân** söylenir.

Köke gelen **el-mek** ekleriyle eylem türetme: **yön-e-l-mek/yönelmek, din-e-l-mek/dinelmek, çöm-e-l-mek/çömelmek, dik-e-l-mek/dikelmek** bg...

ŞENLENMEK, fars. **şen** (bk.)den **şen-len-mek/şenlenmek**...

İçi açılmak, sevinmek, mutlu olmak, kıvanmak, gönenmek...

Eğ-len-mek/eğlenmek, din-len-mek/dinlenmek, güç-len-mek/güçlenmek, beslen-mek/beslenmek bg. köke gelen **len-mek** ekleriyle eylem türetme...

ŞERBET, ar. **şurub/şrb** (susamak)dan **şerbet** (içilen, içilecek, içilmelik, içki) - **şerbet**...

Anadolu türkçesine yazın yoluyla geçti, islam inançlarıyla olan özel bağlantısı nedeniyle, halk kesiminde de yayıldı.

Düğün şerbeti, gelincik şerbeti (gelincik çiçeğinden yapılan şerbet), **kızılcık şerbeti, gelin şerbeti, lohusa şerbeti, mevlid şerbeti** bg. belli olaylarla ilgili, yapıldığı nesnenin adıyla anılan içecek (şerbet) türleri...

Şerbetçi, şerbetçilik, şerbetçiotu, şerbetlemek, şerbetlenmek, şerbetli, şerbetlik, şerbetsiz...

ŞEREF, ar. **şeref** (yükseklik, ululuk, devenin hörgücü)ten **şeref**...

Ayrıca **belli uzaklığa değin koşmak, yüksek yer** (Ter. Kam.)... Anadolu türkçesine yazın yoluyla, yalnız **yücelik** anlamını alarak girdi.

Şerefe, şerefiye, şereflendirmek, şereflenmek, şerefli, şerefsiz...

ŞERH, ar. **şerh** (açma, yarma, kesme, biçme, ortasından kesip ikiye ayırma)den **şerh**...

Tr. de, daha çok, yorum, **açımlama** anlamında söylenir. Anadolu türkçesine yazın yoluyla, çokluk, dinle, tasavvufla ilgili düşüncelerin açıklanmasıyla giren **şerh** sözcüğü halk dilinde kullanılmaz.

Şerh etmek (açımlamak, açıklamak, yorumlamak), tıp biliminde söylenen teşrih (yarma, açma) kavramı şerh'ten gelir.

ŞERİAT, ar. şer' (kural, düzen, buyruk, bağlama, yolda olma, düğümleme)den şeriat...
İslam dininin genel kurallarını, koşullarını içeren bütüne şeriat denirse de şer' kökünün anlamıyla, ancak yorum sonucu, yakınlık kurulabilir. Şer' (yolda olmak, sokakta olmak, iki nesnenin ucunu düğümlemek, bağlamak, ilmikleme, kova sapı, ipin iki ucunu birbirine bağlama, çok yukarı kaldırma, mızrağı birine doğrultmak, bg. Ter. Kam.)...

ŞERİT, ar. şerit (hurma liflerinden örülmüş ip)ten şerit...
Sözün kökeni sanskr. sarat (iplik)tır, ar. ya sonradan geçip şerit biçimine girdi. Gr. seire (bağ, ip), fr. galon, alm. Band, isp. galon, fars. nevar, rişte, lat. limbus (kıyı)...
Ayrıca, ipe, ipliğe benzediğinden, bağırsaklarda ortaya çıkan bir asalağa da şerit denir, bilimsel adı taenia...

ŞEY, ar. şey' (nesne, dilemek, istemek) ten şey...
Anadolu türkçesine yazın yoluyla, yalnız nen, nesne karşılığında girdi. Adı söylenmeyen, söylenemeyen, soyut, somut bütün varlıklara şey demek kolaylığından dolayı hızla yayıldı, benimsendi. İnşaallah (Tanrı dilerse, Tanrı isterse) deyimindeki şa' kökü şey' ile özdeştir (bk. Eşya)...

ŞEYTAN, ibr. haşatan (düşman, yavı)dan ar. şeytân (kötü yola götüren gizli güç) -şeytan...
Anadolu türkçesine islam inançlarıyla girdi, es. tr. albız denir... Sanskr. yaksa, uy. yakşa (sanskr. den)...
Şeytanarabası, şeytankuşu, şeytanlık, şeytanminaresi, şeytanörümceği, şeytansaçı, şeytanşalgamı, şeytantersi, şeytantırnağı...

ŞIK, fr./alm. chic/schick (süslü, incelik, beceriklilik, başarı)ten şık...
Türkçede süslü, düzgün giyimli, derli toplu bg. anlamlarda söylenir, XIX. yy. dolaylarından buyana kullanılmaktadır, halk ağzında pek yaygın değildir.

ŞIK ŞIK, tr. şık (doğal ses)ten şık şık...
Doğal bir sesten yansıma yoluyla alınmış, şıkırdak, şıkırdamak, şıkırtı bg. türetmelere yolaçmıştır...

Şık şık eden nalçadır
İşi bitiren akçadır
— Atasözü —

ŞINGIRDAMAK, tr. şıngır (doğal ses)dan şıngır-da-mak/şıngırdamak...
Doğal ses olan şın-gır'dan yansıma yoluyla eylem türetme şıngırdamak, şıngır şıngır, şıngırdatmak bg. şın-gıl, şıngır kökünden gelen yansıma ses ürünleri...

ŞIRA, fars. şîre (şıra)dan şıra...
Lat. siraeum (üzüm suyu), gr. siraion (üzüm suyu) kök yakınlığı.

ŞIRINGA, itl. sıringa (özel iğneyle bir sıvıyı gövdeye aktarma)dan şiringa...

ŞİFA, ar. şifa' (sağıltma, em yapma, sağlık dileme, güneşin batımı yaklaştıkça salınması. Ter. Kam.)dan şifa...
Eski Türklerde şifa karşılığı em denirdi. Halk ağzında sağaltma, sağlığa kavuşturma sözleri şifa anlamındadır. Şifa bulmak, şifalı bitkiler, şifalı otlar, şifayı kapmak, şifalı sular...

ŞİFAHİ, ar. şefâh (dudak)tan şifâhî/şifahi...
Kök anlamı dudaktan, ağızdan, sözle. Sesin, sözün iki dudak arasından çıkması nedeniyle. Tr. sözlü denir. Halk kesiminde pek yaygın değildir, aydınlar, öğretim kurumları arasında kullanılırdı. Halk dilinde ağızdan, kendi ağzıyla bg. karşılıkları vardır. Ağızdan dinledim, kendi ağzıyla söyledi...

ŞİFRE, fr. chiffre (sayı)dan şifre...
Açıklanmayan, bir takım imlerle, belirtilerle saptanan söz, gizyazı...
Chiffre sözcüğünün fr. ya ar. sıfr (sıfır) dan geçtiği söylenir.

ŞİİR, ar. şa'r (kıl, tüy)dan şi'r/şiir...
«Bir kimsenin üreme yerlerinde, kasık boşluklarında, kadınların üreme üyeleri çevresinde çıkan bol kıl (Ter. Kam.). Bundan, bir konuyu kılı kırk yararcasına incelemek, ince eleyip sık dokumak, ince düşünmek bg. anlamlara gelen şiir kavramı üretildi. Tr. koşuk (ölçülü, uyaklı söz) denir. Eski Türkler yır (şiir) sözcüğü kullanırlardı (bk. Şair)...

ŞİKÂYET, ar. şikâyet (şekve-şekva/yakınma, sızlanma'dan)ten şikâyet...
Yakınma, sızlanma, yakarma bg. anlamlarda söylenir, Anadolu türkçesine yazın yoluyla geçti, anlam değişikliğine

uğrayarak, beğenilmeyen, istenmeyen bir olay, bir durum karşısında, istenen sonucun elde edilmesi düşüncesiyle başkasına, yetkiliye başvurup yakınmayı, suçlamayı bildirir.

Hasim eyledi beni
Zalum muktar kendine
Şikahat etdum oni
Kaymakam efendime
— Kar. —

ŞİLEP, alm. schleppen (çekmek, arkasına takıp götürmek)ten şilep...
Alm. Schlepper (çekici, taşıyıcı, yük götürücü), fr. cargo, fars. barj, keşti-i bâri (yük gemisi)...
Daha çok, kıyı illerinde, denizcilikle uğraşanlar arasında geçen şilep sözcüğü halk kesiminde pek bilinmez.

ŞİMAL, ar. şimâl (sol, sol yan, sağın karşıtı)dan şimal...
Türk dilinde kuzey anlamında geçer, Anadolu türkçesine yazın yoluyla geçti. Halk ağzında şimal yerine kuz sözcüğü söylenir. Tr. küzey, kuzey...

ŞİMDİ, es. tr. şu ile emti (imdi, şimdi) den şu-emti-şu-imdi/şimdi.
Anadolu türkçesinde, XIII. yy. dolaylarında şemdi, XIV. yy. da şindi biçimleri var. Uy. amdı, amtı, XV. yy. yazılı kaynaklarında şimdirek (Tar. Söz.), şimdi (Kit.). Bu sözcük yalnız Anadolu türkçesinde şimdi biçimindedir.

Çün fursat şindidir gel sün
görelüm
Kimesne sezmeden şehre varalum
— Hurş. —

dizelerinde şindi (şimdi), Anadolu halk ağzında, kimi yörelerde, şindi

Dağdan geldum haşindi
Gız farfaran gaşindi
Verusun on beş para
Gaşiturum haşindi

dörtlüğünde ha-şindi (şimdi, ha şimdi) biçimindedir, özellikle Doğu Karadeniz yöresi ağızlarında şindi, şindicek, şimdiluk, şindicağızıma (şimdilik) bg. söylenişleri yaygındır.
Anadolu ağzında imdi sözcüğüne şu eklenerek şimdi biçimi oluştu...
Türk dilinde iki sesli yanyana gelince, genellikle, biri düşer Karaca-oğlan/Karacoğlan, ey oğul/ayol örneklerine göre: Şu-emti-şu-imti-ş(u)-imdi/şimdi... öte yandan şindi biçimi de m/n dönüşmesiyledir.

Yakma dağım göricek sen de
beni ey söfi
Severin neyleyin ol lâle izâri
severin
— Bâki —

dizelerinde severim yerine severin, neyleyim yerine de neyleyin deniliyor.

ŞİMŞİR, fars. şemşir (kılıç)den yanlış olarak şimşir (ağacı)...
Fars. şimşâd (şimşir ağacı) ile şemşir (kılıç) birbirine karıştırılarak, anlam kayması sonucu, tr. ye şimşir diye geçti. Halk ağzında şimşâd (şimşir ağacı) sözcüğü bilinmez, bu nedenle şemşir (kılıç)den, kavram karışması, anlam kayması sonucu, türeyen şimşir'i, şimşâd)tan getirmek (ML.) yanlıştır.
Halk ağzında tozak (şimşir ağacı), toz ağacı (kavak), gr. pyksos, lat. buksus, alm. Buchsbaum, fr. buis, isp. boj, itl. bossolo, ing. box.

ŞİNİK, gr. khoiniks (yalak, çukur, tekerlek oyuğu, tekerlek demiri)ten rum. soinikion-soinik-sinik/şinik...
Anadolu türkçesine, Anadolu'da konuşulan, rum. dan halk söyleyişiyle geçti. Belli bir ekin ölçeğidir. Rum. kotis (iki litrelik ölçek)...

ŞİRDEN, fars. şirdân (kırkbayır)den şirden...
Anadolu türkçesine, Doğu'dan Türk boylarıyla getirilmiş, yazınla ilgisi yoksa da, Osmanlı döneminde bilimsel kavramlar arasında görülür. Halk dilinde karşılığı kurtyemez'dir.
Geviş getiren hayvanlarda bulunan bu sindirim aygıtına bağlı üyeye kurtyemez denmesinin doğal bir nedeni vardır. Kurt, parçaladığı hayvanın, genellikle, bu bölümünü yemez. Hayvanın ölüsünden arta kalanlar arasında kurtyemez'in de bulunduğu çok görülmüştür...

ŞİRİN, fars. şîrin (şir/süt'ten tatlı)dan şirin...
Kök anlamı, süt gibi tatlı, anlam genişlemesiyle, tatlı, sevimli, cana yakın, güzel, bg.
Anadolu türkçesine yazın yoluyla girdi. Bu sözcüğün yayılmasında önemli et-

kenlerden biri de **Ferhad ile Şirin** adlı, İran kökenli halk öyküsüdür.

ŞİRKET, ar. **şirk** (ortaklık, avcı ağı, tuzak)ten **şirket**...
Kök anlamı **ortaklık**, avcıların avlayacakları hayvanlara kurdukları tuzak, ağ. Anlam genişlemesiyle **bu işte kurulan ortaklık**...
Şirk koşmak (Tanrı'nın bir değil, daha çok olduğunu söylemek), **şerik** (ortak, tuzak kuran, ağ geren)...

ŞİŞ I., es. tr. **şış** (kabartı, ur)dan **şiş**...
Bu sözcüğün kaynağı kesin değildir. En eski Türk sözlüklerinde görülmesine karşılık, Türk dilinde **ş** sesinin yaygın olmaması, bu sesle başlayan sözcüklerin pek az olması kuşkuyu güçlendiriyor. Bize göre, bu sözcük, doğal seslerden doğmuş bir dil varlığıdır. Şişmiş bir nesnenin patlamasından çıkan **şış-tış** sesi, gene bir nesne şişerken, kabarırken çıkan **şış-tış** sesi sonradan sözcüğe dönüşmüştür. **Şırıltı, şarıltı, şırlamak, şırlamak, şık şık etmek** bg.

ŞİŞ II., es. tr. **şış** (sivri uçlu yemek aracı)tan **şiş**...
Özellikle yoğurtlu hamur yemeği yemede kullanılır. Günümüzde kuşbaşı biçiminde doğranan etlerin dizilip pişirildiği sivri, demir araç (**şiş kebabı** yapımında kullanılan araç). Bu sözcük, kullanım bakımınsan Çin, Japon yemek geleneğine uygun özel aracı andırıyorsa da doğal seslerden kaynaklandığı sanısı var (Bk. **şiş** I.), fars. sih (şiş)den gelir mi?

ŞİŞE, fars. **şîşe** (sırça)den **şişe**...
Anadolu türkçesinde camdan yapılmış sıvı kabı anlamında söylenir, sırça karşılığı olduğu, fars. daki anlamı bilinmez.

Dağlarda meşelerde
Gülyağı şişelerde
Herkos aldı yârini
Ben kaldım köşelerde

halk türküsünde **şişe** sıvı kabı, gülyağı kabı anlamındadır. Divan yazınında değişik anlamlarda söylenir.
Şişeci (soğukalgınlığında, sırttan şişe ile sağıltma işini gören), **şişe çekmek** (soğukalgınlığında sırttan özel araçlarla derinin havasını almak), **şişelemek** (sıvıları şişelere doldurmak) bg. deyimler türemiştir.

ŞİŞEK, fars. **şişâk/şişek** (bir yaşına gelmiş koyun)ten **şişek**...
Anadolu türkçesinde, iki yaşına girmiş, besili, gelişmiş koyun demektir. Bu sözcüğün **şişmek** eylemiyle bağlantılı olduğunu ileri sürenler varsa da doğru değildir.

ŞİŞİK, tr. **şişmek** (kabarmak, irilenmek, büyümek)ten **şiş-i-k/şişik**...
Kök anlamı **kabarık**, dışa vurmuş, irilenmiş.
Söz köküne eklenen **ik** ile önad (sıfat) türetme: **kes-i-k/kesik, çek-i-k/çekik, ez-i-k/ezik, yit-i-k/yitik** bg...

ŞİŞİNMEK, tr. **şiş** (kabarma, irilenme, büyüme bildiren kök)ten **şiş-i-n-mek/şişinmek**...
Kök anlamı, **kendi kendine şişmek, kendi kendini şişirmek**...
Anlam genişlemesiyle **büyüklenmek**, başkalarına **üstten bakmak**...
Eş-i-n-mek/eşinmek, yer-i-n-mek/yerinmek, ger-i-n-mek/gerinmek, çek-i-n-mek/çekinmek bg...

ŞİŞİRMEK, tr. **şiş** (kabarma, irilenme, büyüme bildiren kök)ten **şiş-i-r-mek/şişirmek**...
Kök anlamı **irilenmesini, şişmesini sağlamak, kabartmak**... Anlam genişlemesiyle **büyütmek, olduğundan daha büyük, daha önemli, değerli göstermek**...
Doğu Karadeniz yörelerinde, **şişirmek** eylemi yerel ağızla **şüşürmek** biçiminde söylenir.

Derelerun sirğanı
Yeni biteyi yeni
Yirilendi bellerun
Gız kim şüşürdi seni
— Kar. —

ŞİŞMAN, tr. **şiş** (kabarık, kabartı) ile **man** ekinden, **şişman** (şişmiş, besli, kalın kimse, nesne).
Eski Türk sözlüklerinde bu sözcük yoktur, daha çok Anadolu türkçesinde yaygındır. Man eki de, daha çok, Anadolu türkçesinde görülmektedir.
Değirmen, kirmen, küçümen, kocaman, orman, evcimen (bu sözcüğün fars. **ercümend**'ten geldiği sanısı doğru değil), **delişmen, karaman** bg. sözcüklerde görülen **men, man** ekleri, kimilerinin sandıklarının tersine, türkçede çok yaygındır. Halk dilinde **şişman** yerine **şüşman, şişmen, şüşmen, şeşman** bg. denmektedir. Doğu Anadolu yörelerinde **şoşman** deniyor. Bu **şeş, süş, şoş** söylenişlerinin değişik olması **şiş** kökünün doğal bir sesten türediği sanısını daha da güçlendiriyor.
Bu kökten; **şişmanlamak, şişmanlık, şişmanca** bg.

ŞİŞMEK, es. tr. **şış** (kabarık, ur)tan **şişmek** (irilenmek, kabarmak), **şişmiş** duruma gelmek.
Şişmek eyleminin **şeşmek** biçiminde söylendiği de var ki çözmek anlamındadır:

Zeliha kakır Yusuf'a şol dem
buşar
Yusuf'un kuşağını şol dem
şeşer
— Seyd. —

dizelerinde **şeşer** (çözer), kuşağını indirir anlamındadır. Halk dilinde **şüşmek, şöşmek** de denir.
Şişmek eylemi **beslenmek, gelişmek, büyümek** bg. anlamları da içerir.

ŞİVE, fars. **şîve** (naz, kırıtma)den **şive**...
Başka bir söyleyişle **işve**. Anlam genişlemesiyle **söyleyiş türü** (ağız), konuşma **türü** (ağız), konuşma biçimi...
Divan şiirinin yaygın kavramları arasında geçen **şive** sevgilinin alımlı çalımlı davranışlarını, davranış biçimini yansıtır. Bundan **şivekâr, şivebâz, işvebâz** bg. sözcükler türedi.

ŞOFÖR, fr. **chauffeur** (ateşçi)den **şoför**...
Fr. **chauffer** (ısıtmak, yakmak)den **chauffeur** (ateşleyen, yakan, ateşçi)...
Ortaçağda, din bakımından suç işleyenlere acı çektirmek, onları söyletmek için ayaklarının altına kızgın demirle dağ çekilirdi. Bunu yapanlara **yakan, dağlayan** anlamında **chauffeur** denirdi. Sonradan bilinen taşıt aracını sürenlere bu ad verildi. Tr. **sürücü**...

ŞOM, ar. **şuum** (uğursuz, kötü)dan **şom**...
Genellikle **ağız** sözcüğüyle birlikte, **şom ağız, şom ağızlı** biçiminde söylenir...

ŞORLAMAK, tr. **şor** (doğal ses)dan **şorla-mak/şorlamak**...
Şor şor diye ses çıkarmak...

ŞOSE, fr. **chaussée** (dolma yol)den **şoşe**...
Anadolu türkçesine XIX. yy. da, bu tür yolların yapılmaya başlandığı dönemde, yabancı uzmanlar aracılığıyla geçti.

ŞURA, tr. **şu** ile **ara**'dan **şu-ara/ şura**...

ŞURUP, ar. **şürb** (susamak)ten **şurub/ şurup**...
İçilecek nesne, içecek. Bal ya da şeker katılarak yapılan bir içecek. **Şarap** (bk.), **şurup** eşkökenlidir...

ŞUUR, ar. **şa'r** (kıl, tüy)dan **şuûr/şuur**...
Ar. da **şair, şiir, şuur** eşkökenlidir (bk. **şair, şiir**), sözcüğün kök anlamı olan **kıl** ile bağlantısı **ince düşünmek, bir konuyu kılı kılına bilmek, kavramak** gibi yorum nedeniyledir.
«... en ince konuları kavramak, kıl gibi ince nesneleri görüp tanımak, birbirinden ayırmak. Anlayış inceliği göstermek, kasıkları kıllı olmak, çok kıllı kadın, atın çulu, ölçülü uyaklı koşuk söylemek, yağmur getiren gök gürültüsü, ağaç bg. Ter. Kam.»...
Şuur sözcüğünün, Anadolu türkçesinde, karşılığı **bilmek** eyleminden kaynaklanan **bilinç**'tir.

ŞÜPHE, ar. **şübhe** (kuşku)den **şüphe**...
Ar. da «birbirine benzeyen iki nesneyi ayırdedemeyiş yüzünden düşülen sallantılı durum/**şübhe**.» Sözcüğün kökü **şebh** (benzer), **şebih** (benzeyen), **müşabih** (benzeşik) bg. kavramları oluşturan **şbh** üçlüsüdür. **Şübhe/şüphe** bu birbirine benzeyen nesneleri, iyice seçemeyiş yüzünden, birbirine karıştırmaktır.
Şüpheci, şüphecilik, şüphelenmek, şüpheli, şüphesiz...

T

TABAK I., ar. **tabak** (düz, yüzey, ince kat)tan **tabak**...
Yemek kabı, **yemek tabağı**, anlam genişlemesiyle. Anadolu türkçesine yazın yoluyla geçti. **Tabakı'l-arz** (yeryüzü), **halk tabakası** (halk katı, halk kesimi, halk topluluğu), **deri tabakası** (deri yüzeyi, gövdeyi kaplayan deri)...

TABAK II., ar. **debağ** (sepici, deri dövücü, derici)dan **dabağ-tabağ/tabak**...
Deri dövüp kullanılır, ayakkabı yapılır duruma getiren kimse, **sepici**. **Tabakhane** (deri yapım evi), **debağat** (dericilik, dericiler), **tabaklamak** (deri dövmek, deri yapmak), **tabakhane** (deri yapım evi.)...

TABAKA I., ar. **tabaka** (kat, yüzey, toplumun bir kesimi)dan **tabaka**...
Halk tabakası (halk topluluğu, halk kesimi), **deri tabakası** (gövdeyi kaplayan deri, gön) bg...

TABAKA II., isp. **tabaco** (Haiti yerlileri dili'nden alınma söz)dan **tabaka**...
Anadolu türkçesine İspanyol gemicileri aracılığıyla, kıyı illerinden, geçti.
Tütün kabı, sigara kabı.../tütün tabakası, sigara tabakası...

Tabakada tütünüm
Mülayimdur mülayim
Geç öğume da yüri
O boylara olayim
— Kar. —

TABAN, es. tr. **tap** (vurma, sıçrama, çarpma bildiren kök)tan **tab-a-n/taban**...
Devenin ayağının altı, ayak altı, **taban**...
Ayağın, bir nesnenin yere değen yüzü, yürürken yere çarpan, vuran yüzeyi, sıçramada basılan, konulan yüz, kat bg. durumları içermesi nedeniyle **an** ekini alıp **tap-a-n-tapan/taban**...
Ayak tabanı, deve tabanı. **Taban**, yer yüzeyine denk gelen kesim, kat, yüzey, düzey. **Evin tabanı** (tavanın karşıtı), bir nesneyi değerlendirmede **başlayış ederi** (taban fiyat)... **basamak, çıkış yeri**... bitki adı (**devetabanı**)...
Taba (yan, yön, doğru, Kaş.), evge **taba** (eve doğru)... **tabalamak** (kınamak, suçlamak. Sözcüğün soyutlaştırılması sonucu **vurmak, çarpmak**, anlam içeriğiyle **ezmek**, halk dilinde geçen **ipsiz bağlamak** deyimi gibi, **tabalamak/kınamak**, sözle vurmak, dövmek bg.)...
Tabızmak (bilmece söylemek, Kaş.), halk dilinde **söz söylemek** anlamında **söz vurmak** deyimi vardır. **Tabızmak** da ona yakın anlamdadır. **Nara urmak/** bağırıp çağırmak, inlemek, yüksek sesle ağlamak). **Taban/tapan** (ekincilerin, tarlaya serpilen tohumu örtmek için, toprağı düzleştirmede kullandıkları ağır ağaç ya da demir, düzleme aracı), **sürgü**, fars. **beren, hâkeş, engüz**...)...
Tabansız, tabansızlık, tabanvay...

TABANCA, fars. **tebânçe** (tokat, avuç içiyle vurma)den **tabanca**...
Tokatın yüzde çıkardığı sesten dolayı, **tabanca'ya** bu ad verilse gerek. **Tabanca** patlayınca çıkan sesle, tokatın sesi arasında bir yaklaştırma nedeniyle.
Kimi sözlükler **tabanca'yı** fars. **tabance/tabançe** (el ayası, avuç içi) diye gösteriyor, tı ile (Dev.), kimi fars. **tebance** (tokat, sille-sili) olarak te ile yazıyor (MS.), öte yandan **tebânçe** (tokat, te ile, ZŞ.), **tabân-çe**(**tabân/elayası, çe** küçültme eki, **tabançe/tabanca**, ML.). XVI. yy. dan buyana gelen yazılı kaynaklarda **tabanca** (tı ile yazılarak) tr. gösteriliyor, fars. sı **leger, leged, lers** olarak veriliyor (Tar. Söz. de kaylar, yazılış biçimleri örneklerle.): «**leger/** depme ve tapanca; **leged**..., **leged/depme** ve tapanca..., **lers/sille** ya'ni tapanca..., **tabanca/leget**...»...

Tabanca vurdi ana şöyle iti
Yüzi üstine bırakdı bu iti
— Işk. —

Bir tabanca urur ise ol bize
Boynumuzı süksünümüzden üze
— Mant. —

Biz, fars. sanılan **tabanca** sözcüğünün tr. kökenli olduğu kanısındayız. Sondaki **çe/ce** küçültme eki fars. dır, ancak eylemin kökü **tepmek, vurmak, tapmak** bg. anlamları içeren tr. sözdür.

TABELA, itl. **tabella** (düz, levha, tepsi, tabela)dan **tabela**...
Lat. **tabula** (düz levha, tepsi, tabla)dan itl. **tabella**, tr. **tabela**...

TABİAT, ar. **tab'** (yaratılış, alışkanlık, davranış, damga, ortaya koyma, başarma, yaratma)dan **tabiat**...
Kök anlamı: yaratma, ortaya koyma, yaratılışla birlikte gelen alışkanlık, basma, davranış biçimi. Anlam genişlemesiyle **evren, kişinin özelliği, nitelik, tutum... doğa**... (bk. **Doğa**)...

Ayna duşdi cebumden
Karişti gazellere
Tabiatum boyledur
Bakarum güzellere
— Kar. —

Tabiatıyle, tabiatsız, tabiatsızlık, tabiatüstü, tabii, tabiilik...

TABLA, lat. **tabula** (ağaçtan, topraktan yapılmış yassı, düz araç)dan **tabla**...
Halk dilinde **tepsi** (bk.), ar. **levh, levha**...

Tablali Gülizarum
Sen soyle ben yazarum
İki memen arasi
Osun benum mezarum
— Kar. —

Alm. **Tablett**, fr. **plateau**, ing. **tray**, fars. **sini, tabak**, isp. **platillo**, ar. **sıyniyye**...

TABUR, tr. **tap** (tapma, çalışma, sunma, başarma, yeterli olma, buyurma bildiren kök)tan **tap-u-r-tapur/tabur**...
Bunun **tapkur** biçiminde olduğu, **tabur'un tapkur**'dan türediği ileri sürülüyor (ML.). Ancak eski Türk sözlüklerinde (Kaş., Kit., İbm., Uy.) **tapkur** diye bir sözlük yok, Anadolu türkçesinde **tapkur** (dizi, sıra, tabur, topluluk, bağ, **tapkur kolanı**/eyer bağı, eyer kolanı, aşırma kolan), XV. yy. dan sonra görülür, es. tr. değildir... (Tar. Söz.)... **Tabug/tapuk** (iş, yardım, çalışma, iş görme bg.) bir söz vardır (Kaş.). **Tap** kökünü **u-r** ekini alması ya da **tapug-tapuk** sözcüklerinde **g/k** seslerinin **r** sesine dönüşmesi **tabur** oluşması düşünülebilir.
Tabur (istihkâm... «sefer hat lisanında **tabur** ana derler ki bayır sahrada... nehir kenarında... topraktan kale yapıp... içinde mütehassın olurlar/otururlar - sığınırlar», Tar. Söz.). **Tabur** (ordugâh, Tar. Söz.).

Sonra idüb canib-i tabura azm
Şâh-i cihan eyledi âheng-i rezm
— Atai —

alıntılarında **tabur**'dan anlaşılan bir ordu birliği, ordu yeri, savaş barınağıdır.
Tapkur (dizi, topluluk, ar. **kafile**, SDD., Van ili dolaylarında söylenir.) sözcüğü ile **tapkır** (ayak altında kalıp katılaşan toprak, SDD.) kök birliği var, anlam özdeşliği yok. Anadolu türkçesinde, **tabur** sözcüğü, XVII. yy. dolaylarında, yazılı kaynaklarda geçiyor. Moğolca bir benzerinin bulunması, tr. **tap/tab** köküyle olan yakınlığını gidermez, halk ağzında **yücer** (Tabur. SDD.).
Lat **agmen** (topluluk, tabur), alm. **Bataillon**, fr. **bataillon**, isp. **batallon**, itl. **battaglione**.
Bu sözcükler lat. **battuere** (savaşmak, vurmak, vuruşmak)den türemiştir.

TABURE, fr. **tabouret** (arkalıksız, kolçaksız iskemle)den **tabure**.
Ar. **tanbûr**'dan geldiği ileri sürülür (RGH.). Oysa **tanbur**'un fars. **tenbûr** olduğunu söyleyen kaynaklar da var (ZŞ.)... (bk. **Tanbur**...)...

TABUT, ar. **tâbût** (sandık, öteberi konan üstü kapalı dolap, ölü koma aracı)tan **tabut**...
Tr. **salaca**.

Geldi salacam sarılür
Dört yana salâ virilür
İl namazıma derilür
Allah sana sundum elüm
— Yunus Emre —

TAÇ, fars. **tâc** (horoz ibiği, hükümdar başlığı, başlık)dan **taç**...
Tr. ye fars. dan, fars. ya ar. dan geçti. Ar. **Tâc**, fars. **efser**...
Taçlanmak, taçyaprağı, taçyapraklı...

TADIM, tr. **tatmak** (bk. **Tat**)tan **tad-ı-m/tadım**...
Kök anlamı, ağıza alınıp tadılan, tadına bakılan. Anlam genişlemesiyle **tadılan, tat veren, tatmada birim** (bir tadımlık).
Köke gelen **im, ım** ekleriyle söz türetme: **ad-ı-m/adım, yar-ı-m/yarım, sar-ı-m/sarım** bg. eylemi türeten köke gelen eklerle.
Tadımlık...

TAFLAN, gr. **daphne** (eski Anadolu dillerinden) den **dafen-tafen/taflan**...
Anadolu türkçesine, Anadolu'da konuşulan, rum. dan halk ağzıyla geçti.
Alm. **Lorbeer**, lat. **laureus**, fr. **laurier**, ar. **şecerü'l-gar**, isp. **laurel**, itl. **lauro**, ing. **laurel**...

Dağda taflan ağacı
Yedi oni geyikler
Hayde varu kaçalum
Sora uyar böyükler
— Kar. —

TAFRA, ar. **tafre** (atlama, yukarı sıçrama)dan **tafra**...
Eski medrese kurumlarında aylığın artması, görev aşamasının yükselmesine de **tafra** denirdi. Anlam genişlemesiyle **büyüklenme**, yükseldiği görev aşamasına bakarak daha küçük görevdekilere üstten bakma karşılığı söylenir oldu.
Tafracı, tafralanmak, tafra satmak...

TAHAMMÜL, ar. **haml** (yük)den **tahammül**...
Kök anlamı **yüklenme**, bir yük altına girme. Türkçede kullanılan **hamal, hamile** ile **tahammül** eşkökenli...

TAHİN, ar. **tahn** (öğütme, ezme, kırma) dan **tahin**...
Öğütülmüş, ezilip un durumuna getirilmiş nesne. **Tahin helvası.**

TAHKİK, ar. **hakk** (uygun, doğru, gerçek, düz, emek, gerek)tan **tahkik**...
Kök anlamı: uygunu, emeği, doğruyu, düz olanı, **gerçeği** bg. araştırmak, uygulamak, hepsinin gereğini yerine getirmek. Anlam genişlemesiyle, bir olayda, gerçek yanı, doğruyu aramak...

TAHKİKAT, ar. **hakk'tan tahkik** (bk.), çoğ. **tahkikat** (tahkikler)...

TAHKİR, ar. **hakir** (düşük, aşağı, aşağılık, bayağı, değersiz, boş)den **tahkir**...
Bir nesneyi, bir kimseyi değersiz sayma, aşağı, düşük görme, yerinden aşağı itme, düşürme...

TAHLİL, ar. **hall** (çözme, çözülme, erime, dağılma)den **tahlil**...
Bir nesneyi suda eritmek, çözmek, en ufak bölümlerine ayırmak. Tr. **çözümleme.**

TAHLİYE, ar. **halv** (boş, yalnız, ıssız, **halâ', halvet**)den **tahliye**...
Kök anlamı: boşaltma, boş bırakma, yalnız kılma, ıssızlaştırma. Anlam genişlemesiyle çözme, salma, salıverme...

TAHMİN, ar. **hamn** (oranlamak, şöyle böyle, sezgiye dayanıp konuşmak)den **tahmin**...
Kök anlamı: şöyle böyle konuşmak, sezgiye dayanmak, varsaymak, üç aşağı beş yukarı bg., tr. **oranlamak**...

TAHRA, fars. **dehre** (mızrak, eğri ağızlı budama bıçağı)den **tahra**...

TAHRİK, ar. **hareket** (kımıldatmak, devindirmek, yerinden oynatmak)ten **tahrik**... Kök: **hrk.**
Bir nesneyi yerinden oynatma, devindirme, ileri atılmasını sağlama, kışkırtıp ayaklandırma.

TAHTA, fars. **tahta** (biçilmiş ağaç)den **tahta**...
Tahtabiti, tahtaboş (bk.), **tahtakurdu, tahtakurusu, tahtalı, tahtalıköy**...

TAHTABOŞ, fars. **tahte-pûş** (tahta ile kaplı, örtülü. **Tahte**/tahta, **pûş**/örten) tan **tahtaboş**...

TAHTEREVALLİ, fars. **taht-ı revan** (yürüyen, gezen, gezdirilen taht)tan **tahtereval**li...

TAKANAK, tr. **takmak** (eklemek, katmak)tan **tak-a-n-ak/takanak**...
Takılan, eklenen nesne, **takıntı, dakanak** (veresiye, kalıntı)...
Dayanmak'tan **day-a-n-ak/dayanak**, çıkmak'tan **çık-a-n-ak/çıkanak**, çalmak'tan **çağ-a-n-ak/çağanak** (çalgı, l/g dönüşmesiyle), **dokunmak'tan dok-u-n-ak/dokunak** (incinme, dokunaklı söz).

TAKAS, ar. **takass** (**kass**/karşılıklı ödeşme'den takass)tan **takas**...
Karşılıklı alışveriş, anlam genişlemesiyle **değiş-tokuş**...

TAKAT, ar. **tâkat** (güç, erk, direnme, dayanma, yük taşıyabilme)tan **takat**...

TAKDİM, ar. **kıdem** (önde olan, daha eski, başlangıç, ilerde bk.)den **takdim.**
Kök anlamı: öne geçirme, daha ileriye, daha eskiye götürme, öne getirme, sunma. Anlam genişlemesiyle, birini birine **tanıtma, tanıştırma**...

TAKDİR, ar. **kadr** (değer, aşama, orun, **kader**, önem bg.)den **takdir/takdir**...
Kök anlamı: değer biçme, önemini anlama, beğenme, değerini benimseme, önemine inanma. Anlam genişlemesiyle **gereği anlama, durumu kavrama**, bilme, onaylama...

TAKI, tr. **takmak** (eklemek, katmak)tan **tak-ı/takı**...
Bir kimseye, özellikle geline verilen süs gereçleri, **süs takısı**...

TAKIM, tr. **takmak** (bk.)tan **tak-ı-m/takım**...
Kök anlamı: ekleme, bitiştirme, birleştirme, birbiriyle bağlaştırma, uyuşturma, yanyana götürme bg. Anlam genişlemesiyle belli **topluluk, birlik** oluşturma.
I/m ekleriyle kökten söz türetme: **yık-mak'tan yık-ı-m/yıkım, bak-mak'tan bak-ı-m/bakım, yar-mak'tan yar-ı-m/yarım, kıy-mak'tan kıy-ı-m/kıyım, biç-mek'ten biç-i-m/biçim**, (i-m ekleriyle), **al-mak'tan al-ı-m/alım, sat-mak'tan sat-ı-m/satım** (alım-satım), **kal-mak'tan kal-ı-m/kalım** (ölüm-kalım)...
Takımada, takımerki, takımyıldızı...

TAKILMAK, tr. **takmak** (bk.)tan **tak-ı-l-mak/takılmak**...
Bir nesne, başka bir nesneye eklenmek, iki nesne arasında bağlantı, uyum oluşmak. Anlam genişlemesiyle **sataşmak**...

TAKINMAK, tr. **takmak** (bk.)tan **tak-ı-n-mak/takınmak**...
Özneye düşün gösteren **n** ortaekiyle eylem türetme: **Yakmak'tan yak-ı-n-mak/yakınmak** (kendi kendine sızlanmak, kendi kendini yakar olmak), **bakmak'tan bak-ı-n-mak/bakınmak** bg...

TAKIRDATMAK, tr. **tak** (doğal ses)tan **tak-ı-r-da-mak/takırdamak**...
Doğada duyulan **takır tukur** gibi yansıma seslerden eylem türetme: **tıkırdamak (tık-ı-r-damak/tıkırdamak), şakırmak (tık-ı-r-da-mak/tıkırdamak), şakırdamak (şak-ı-r-da-mak/şakırdamak)** bg.

Takır tutuk takanı
İçindedir bakanı
İki tulum azığı
Altındadır kazığı

— bilmece: beşikteki bebek, iki tulum da annesinin memeleri. —

Takırdatmak, takır takır, takırtı, takır tukur...

TAKIŞMAK, tr. **takmak** (bk.)tan **tak-ı-ş-mak/takışmak**...
Kök anlamı: birbirine eklenmek, takılmak, anlam genişlemesiyle de **döğüşmek, çekişmek**...
Köke gelen **ş** ortaekiyle karşılıklı devinme bildiren eylem. **At-ı-ş-mak/atışmak, çat-ı-ş-mak/çatışmak, yar-ı-ş-mak/yarışmak**...

TAKİP, ar. **akab/ukab** (topuk, ayak arkası)tan **takib/takip**...
Kök anlamı: birisinin topuğuna uymak, topuğuklamak, topuğun ardınca gitmek. Anlam genişlemesiyle **izini sürmek, ardınca gitmek**... tr. **izlemek**...

TAKKE, ar. **tâk** (kemer, yarımküre biçimli nesne, kubbe)den **takke**...
Başa geçirilen bu giysi kubbeye, yarımküreye benzediğinden bu adı aldı. Tr. **başlık**...
Fr. **toquet**, itl. **tocco**...

TAKLİT, gr. **kleidi** (bk. **Kilit**)den ar. **kald-taklid/taklit**...
Ar. da **kald**'ın kök anlamı: biriktirmek, burup sarmak, gün gün sıtmaya tutulmak, ekini savurmak, **kalid** (kald'ten türemiştir) açacak (anahtar), devenin burnuna takılan **burunluk**. Fars. **kilid** sözcüğünün arapçalaşmışıdır (Ter. Kam.)...
Bu açıklamaya göre **taklid** (taklit) sözcüğü gerçekte **kilitlemek, bağlamak, kapamak, örtmektir**... Anlam genişlemesine, tr. de, birine özenmek, birinin yaptığını yapmak, **öykünmek** içeriği kazanmıştır. **Kilit** sözcüğü Arap-Fars dillerine gr. **kleidi**'nin kökeni **kleo** (kapamak), **kleis** (kapamak) sözleridir.
Taklitçi, taklitçilik, mukallit (gerçek anlamı, **kilitleyen**, sözlük anlamı **özenen, öykünen**)...

TAKMAK, tr. **tak** (ekleme, bağlama, dizilme, bitişme, birleşme bildiren kök) **tan tak-mak/takmak**...
Kök anlamı: bağlamak, eklemek, birleştirmek, yanyana getirmek, düzenlemek,

dizi yapmak, bitiştirmek, uyum sağlamak, süslemek.
Takmak (bağlamak, takmak, Uy.), takılmak (dizilmek, takılmak, Kaş.), takmak (takmak, Kaş.), takturmak (taktırmak, dizdirmek, Kaş.)...
Takmak'tan: takı, takılmak, takım, takınmak, takıntı, takışmak, takıştırmak, taktırmak, taktırtmak...

TAKOZ, gr. thakos (kama, kıskı, üzerine ağırlık konan)tan takoz...
Gr. the/tha bir nesneyi yere koymak, yerleştirmek, yer yapmak eylemlerinin kökenidir. Bundan türeven thakos da üzerine ağırlık konacak araç, yüke yanıcı bg. demektir.

TAKSİM, ar. kısm (bölüm, üleş, ayırım) dan taksim...
Kök anlamı: bölme, kesimlere, dilimlere ayırma, üleştirme. Anlam genişlemesiyle, bir bütünü daha küçük bölümlere ayırarak oranlama (özellikle matematik bilimlerinde.)...

TAKSİT, ar. kıst (üleş, bölüm, ölçüde - tartıda doğruluk)tan taksit...
Bir bütünü, belli bölümlere ayırarak, ödeme (anlam genişlemesiyle)... taksitle ödemek, taksitçi...

TAKUNYA, gr. takouni (tiyatrolarda giyilen üstten bağlı tahta ayakkabı)den takunya...
Anadolu türkçesine, Anadolu'da konuşulan, rum. dan halk söyleyişiyle geçti. İtl. zoccolo, lat. socculus (soccus'tan), alm. Holzpantoffel (ağaç terlik), fr. sandale de bois...

TAKVİM, ar. kavm/kıyam (doğrultma, ayağa dikme, eğriyi düzeltme)den takvim...
Gerçek anlamı: ayağa kaldırma, dikme, düzeltme, eğriliği giderme, dimdik durdurma, ortaya koyma bg. Anlam genişlemesiyle: süreyi, günleri, ayları, yılları bildiren ölçek, takvim. Anadolu halk dilinde: günek, güngen, gözetlek...

TALAN, es. tr. talmak (saldırmak, ılgarlamak, başına üşüşmek)tan tal-a-n/talan...
Kök anlamı: saldıran, ılgarlayan, üşüşen, alıp götüren... Halk ağzında dalan (köpeğin birine saldırış anlamında söylenen dalmak/talmak'la eşkökenli)...
Köke gelen an ekiyle sözcük türetme: durmak/turmak'tan dur-an/duran (Turan ülkesi değil), yal-an/yalan, kızmak'tan kız-an/kızan (kurt kızanı, köpek kızanı) bg... bu sözcüğün fars. sanılıp tâlân (Dev.) gösterilmesi yanlıştır... fars. da yaygın olan târâc (ılgarlama, talan)tır...

TALAŞ, fars. traşe (yonga, ağaç kırıntısı)den talaşa (az.) - talaş...
Fars. trâş'den (yontmak, kazımak, tıraş etmek)den trâşe (kesilmiş, yontulmuş, kazınmış nesneden kalan artık). Anadolu türkçesinde yonuntu denir...
Talaşkebabı, talaşlamak, talaşlanmak, talaşlı...

TALAZ, gr. talatta/rum. talassa (deniz) dan talas/talaz...
Genellikle dalga, ipekli dokumaların üzerindeki dalgalı örgeler. Anadolu türkçesine, Anadolu'da konuşulan, rum. dan kıyı illerde, geçti. Tr. talga, dalga (talmak'tan), moğ. talai (talay) deniz.
Talazlanmak, talazlık...

TALEBE, ar. tâlib (işitici, istekli, isteyen) den çoğ. talebe...
Kök anlamı: işiticiler, istekliler, isteyenler, kendileriyle ilgili, kendilerinin olan bir nesneyi arayanlar. Ar. taleb (istemek, işitmek, dinlemek), tâlib (isteyen, arayan, işiten, dinleyen), talebe (talibler, isteyenler, işitenler, arayanlar bg.). Tr. ye bilim, yazın yoluyla girdi, çoğ. olmasına karşılık tekildir, tr. öğrenci.

TALEP, ar. taleb (işitmek, istemek)ten talep...
Tr. de yalnız istemek, dilemek anlamındadır (bk. Talebe)...

TALİH, ar. tali' (doğuş, okun nişan demiri, yazgı)den talih...
Anlam genişlemesiyle, insan yazgısı üzerinde etkili olduğuna inanılan, doğaüstü güç. Sözün kökü tulû' (doğmak) dur, tali' ise doğuş, doğma karşılığıdır. Bundan, bir kişiyle ilgili ne gibi bir durumun doğacağı, ortaya çıkacağı anlamında genişleme,..
Talihli, talihsiz, talihsizlik...

TALİM, ar. ilm (bilgi, alıştırma, edinme, bilme)den talim...
Kök anlamı: bir konunun, bir varlığını özünü bilmeyi, kavramayı öğretmek, alıştırmak, yetiştirmek, ilm edinmesini sağlamak, ilm vermek, öğretmek... anlam genişlemesiyle: alıştırmak...
Tr. öğretim... ar. ilm kökünün tr. karşılığı bil'dir. Bu nedenle talim'in de bildirme anlamını içerdiğini söylemek daha uygun düşer.

Talimat (talimler), talimat-name (fars. nâme/kitap, mektup ile), talimgâh (fars. gâh/yer ile), talimhane (fars. hâne/ev ile)... talimname (fars. nâme/kitap, mektup ile)...

TALKIN, ar. telkîn (anlatma, aşılama, bildirme)den talkın...
Anadolu türkçesinde talkın biçimini alması, din görevlilerinin ölünün gömüldüğü yerde yaptığı telkin halk ağzındaki söylenişi, anlamının bilinmeyişi yüzündendir. Ele verir talkını, kendi yutar salkımı...

TAM, ar. tamm (bütün, son biçimini alma, bitme, son uca varma, olgunlaşma) dan tam.
Eksiksiz, düzenli, birlik içinde. Tr. de tam karşılığı olan bütün (bk.)de bitmiş, son biçimini almış, yazılmış bg. anlamları içerir.
Tam'dan: tamlama, tamlanan, tamlayan, tamsayı...

TAMAM, ar. tamm (bk. Tam)dan tammam/tamam...
Kök anlamı: bitmiş, son biçimini almış, eksiği kalmamış, olgunlaşmış...
Tamam, tamamen (büsbütün, baştanbaşa), tamamiyle, tamamlamak, tamamlanmak, tamamlatmak, tamasalak (tr. asalak ile)...

TAMBUR, fars. tenbûr'dan (bk. Tanbur).

TAMİR, ar. umran (bayındırlık)tan tamir...
Tr. onarma, onarım...
Tamirat (tamirin çoğ. tamirler/onarmalar, onarımlar), tamirci, tamirhane (fars. hâne/ev ile)...

TAMU, sanskr. tama (karanlık)dan tamuğ/tamu...
Es. tr. tamuğ biçiminin bulunuşu, kimi araştırıcıları, bu sözcüğün tr. kökenli olduğu sanısına kaptırdı.
Peh. temanh, tam (cehennem), as. damu, ar. cehennem (bk., İbr. dan), sanskr. tama, tamas, tami, fars. dûzah, alm. Hölle, fr. géhenne, enfer, lat. infernus, isp. infierno, gr. genna, hades...

Tanla turub başın kaldur
Ellerüni suya taldur
Tamudan azadlu oldur
Kullar azad olsa gerek,
— Yunus Emre —

TAN, es. tr. tang (günaçımı, gündoğumu, tatlı, şaşma)dan tan...
Çin. t'ang (giriş, büyük oda), tang (eski yapı, şaşma, elek, tan, Kaş.), tang atmak (tan ağarmak, Kaş.), tangılmak (iple sarılmak, Kaş.), tangınmak (bir sargı ile sarmak, iş yapmak, Kaş.), tangızmak (şişmek), tanglamak (şaşmak, Kaş.), tanglaşmak (şaşmak, Kaş.),tanglatmak (şaşırtmak, Kaş.), tangmak (sarmak), tangsuk (şaşılacak olay, nesne, durum, Kaş.)... Tangag (korku, kaygı, Uy.), tangı (Tao dininden olan), tangıg (tangag, kurku, kaygu, Uy.), tangılmak (sıkıştırılmak, Uy.), tangış (tortu, sıkıntı, kaygı, baskı, Uy.), tangızmak (şişmek, Uy.), tanglamak (şaşmak, şaşırmak, sıkılmak, tan ağarmak, korkmak, Uy.), Moğ. tangsuk (şaşma, tatlı, değerli) ile tang kökünde özdeşlik açıktır.

TANBUR, fars. tenbûr (tambur)dan tanbur ya da tambur...
Ar. tanbûr...
Fars. dunbure-i bere (kuzu kuyruğu) ile olan benzerliğinden dolayı tanbûr (tanbur, tambur) adını aldığı söylenir (ZŞ.)...

TANDIR, ar. tennûr (fırın)dan tannur / tandur-tandır...
Halk ağzında tandur, dandur, fars. tenûr... tr. ocak.
Tandır ekmeği, tandır kebabı...

TANE, fars. dâne (tohum, tahıl, kuşyemi)den es. tr. tana, tr. tane...
Nicelik olarak tane (üç tane, beş tane, kaç tane), ekin olarak tane (arpa tanesi, buğday tanesi), yemiş olarak tane (üzüm tanesi, nar tanesi) bg.
Tanecik, tanecikli, tanecil, tanelemek, tanelenmek, taneli...

TANIDIK, tr. tanımak (bk.)tan tan-ı-dık/tanıdık...
Bilinen, tanınan, yabancı olmayan kimse. daha çok halk ağzında geçerli olup fars. âşinâ karşılığı söylenir. Başka bir karşılığı: bildik...
Kök bakımından tanık'la çelişkili görülüyor...

TANIK, es. tr. tanuk (bk. Tanımak)tan tanuk/tanık...
Tanuk (Kaş., Uy.) sözcüğünün oluşmasında, köke gelen -u-k, ı-k ekleri Türk dilinde yaygındır. Konmak'tan kon-u-k/konuk, donmak'tan don-u-k/donuk, tutmak'tan tut-u-k/tutuk, yanmak'tan yan-ı-k/yanık, kırmak'tan kır-ı-k/kırık, çıkmak'tan çık-ı-k/çıkık...

Ar. **şahid** (görmek anlamına gelen **şahadet'ten, gören, tanıyan**), alm. **Zeuge**, fr. **témoin**, lat. **testis** (kök anlamı: iki kişinin yanında bulunan üçüncü kişi, birbirinden yakınan iki kişi arasında geçen olayı gören üçüncü kişi), fars. **güvâh/gevâh**, itl. **teste**, isp. **testigo**. Batı dillerinde tanık anlamına gelen sözcüğün kökeni sanskr. **trayah** (üç) kavramıdır (RGH.).

Eski Türk ağızlarında **tanğuk** sözcüğü geçiyor. Kağanlara, savaş ya da başka günlerde verilen armağan (**tanğuk**), savaşta mızrakların ucuna bağlanan, boyların imi, damgası olarak bilinen ipek kumaş (**tanğuk**)... Kaş. da geçen bu iki sözcüğün kökü olan **tan**'da **im, belirti, damga** anlamı saklı, bu da **tanımak**'la, bilmekle ilgilidir. Anadolu türkçesinde, XIII. yy. dan buyana **tanuk/tanık** sözcüğünün Arap yazısında **tı** ile, **tanışmak, tanımak** sözcükleriyle türevlerinin **d** (dal) ile yazıldığını görüyoruz. Ağız ayrılığından kaynaklansa bile **tanuk/tanık, tanğuk** sözcüklerinde kökten gelen bir anlam birliği var. Bu birliği **d** (dal) ile yazılan sözcüklerle, **tı** ile yazılanları karşılaştırdığımızda bulamıyoruz.

Yalan olıcak gören bulınmadı
Kim tanukluk virdiği bilinmedi
— Mant. —

Sözümi tanlama virsem tanukluk
Ki İran üzredür bugün sınukluk
— Şeh. —

dizelerinde **tı** ile yazılan **tanukluk** başka bir içerik taşıyor.

Bu ikisi arasında bildüm devlet
benüm imiş
Hiç danışığum yoğ iken başım
anınla hoş oldı
— Yunus Emre —

dizelerinde **danışığım** sözcüğünün **d** (dal) ile yazıldığını. ar. **ülfet** anlamında söylendiğini görüyoruz. İşte buradaki **danışık** sözcüğünün kökeni fars. **danisten**'den türeyen, **dâniş** (bilgi, bilim) kavramını oluşturan **dân**'dır... Bir yoruma dayanan, bu açıklamaya karşın, tr. **tan** ile fars. **dân** kökleri arasında bir çelişmenin varlığı seziliyor. Bu çelişki **tanık - tanıdık - tanışık - danışık** (bugünkü söyleniş biçimleriyle) sözcükleri arasında daha da belirgin bir duruma geliyor.

TANIM, tr. **tanımak** (bak)tan **tan-ı-m/tanım**...
Köke getirilen **ı-m** ekleriyle kavram türetme: **yıkmak**'tan **yık-ı-m/yıkım**, **almak**'tan **al-ı-m/alım**, **atmak**'tan **at-ı-m/atım** (bir atımlık barutu kaldı deyiminde geçer), **satmak**'tan **sat-ı-m/satım**...

TANIMAK, fars. **dânisten** (bilmek)ten es. tr. **tanumak/tanımak**...
Fars. **dân** ile tr. **tan** kökleri arasında, onlardan türeyen eylemlere bakılırsa, anlam yaklaşımı yok. **Bilmek, öğrenmek**, anlamak gibi olayları içeren fars. **dân (isten)** ile **şaşma, çürüme, bozulma, lokma, yadsıma, suçlama, ağızda çiğneme** bg. eylemleri dile getiren tr. **tan** kökünü ayrı kaynaklarda arama gereği var kanısındayız.
Nitekim tr. **tançamak** (bozulmak), **tançgamak** (çürümek, bozulmak), **tançımak** (bozulmak, çürümek), **tançışmak** (çürüyüp kokuşmak), **tançulamak** (ağızda çiğnemek), **tanışmak** (birbirine karşı borçlarını yadsımak), **tanmak** (yadsımak, hepsi için bk. Kaş.)...
Bu örneklerde tr. **tan** kökünün, **tanımak** eylemiyle yaklaşımı sözkonusu değil. Oysa fars. **dân** (bilmeyi, tanımayı içerir) kökünden geldiği kanısını taşıdığımız **tanımak** eylemiyle, ondan türeyen sözcükler arasında, anlam özdeşliği açıkça görülüyor. **Tanuşmak** (danışmak) **tanuk** (tanıyan, tanık), **tanumak** (danışmak, söylemek), **tanulmak** (söz söylenmek, söz geçirilmek), **tanutmak** (başkasına söz ulaştırmak, hepsi için bk. Kaş.).
Burada iki durum var, biri tr. de bir **tan** kökünün bulunduğu, fars. **dân**'dan ayrı bir nitelik taşıdığı, ikincisi bu tr. köke benzeyen fars. **dân** kökünün Türk diline girerek, ses yakınlığı yüzünden **tan** ile karıştığıdır (bk. **Tanışmak**)...
Tana kalmak (şaşmak, şaşırmak) ile benzer kökten türeyen **tanımak** eylemini yanyana getirme olanağı yoktur... Sanskr. **janami** (biliyorum), **janati** (o biliyor), fars. **şinâhten** (tanımak, **dânisten/bilmek**'den ayrı), gr. **gignosko**, lat. **nöscere**, got. **kunnan**, alm, **kennen**, fr. **connaître**, isp. **conescer**, itl. **cönescere**, hit. **sakki**...

Tanılmak, tanınmak, tanışmak, tanıştırmak, tanıt, tanıtlamak, tanıtmak...

TANIŞ, tr. **tanımak** (bk.)tan **tan-ı-ş/tanış**...
Bilinen, tanınan kimse, tr. **bildik**, fars. **âşinâ**. XIII. yy. dan sonra **biliş** sözcüğünün **tanış**, fars. **dost** anlamında geçtiği görülür.
Köke **ı-ş** eklerini getiren yeni sözcük türetme Türk dilinde süreklidir, yaygındır: **bakmak**'tan **bak-ı-ş/bakış**, **akmak**'tan **ak-ı-ş/akış**, **almak**'tan **al-ı-ş/alış** bg. **Tanış**'tan: **tanışık, tanışıklık, tanışma, tanışmak, tanıştırma, tanıştırmak**...

TANIŞMAK, tr. **tanımak** (bk.)tan **tan-ı-ş-mak/tanışmak**...
Kök anlamına göre, karşılıklı olarak birbirini tanımak, bilmek, öğrenmek. Köke gelen **ı-ş-mak** ekleriyle eylem türetme: **çal-ı-ş-mak/çalışmak, bak-ı-ş-mak/bakışmak, çak-ı-ş-mak/çakışmak, tak-ı-ş-mak/takışmak, at-ı-ş-mak/atışmak** bg.

TANIT, tr. **tanımak** (bk.)tan **tan-ı-t/tanıt**...
Köke **ı-t** eklerini getirerek kavram üretme: **çıkmak**'tan **çık-ı-t/çıkıt** (evlenen kız, ana-ata evinden çıkıp koca evine gidecek olan kız, için annenin babanın yaptırdığı giysi (**çıkıtlık**), güveyi ana-babasından geline istenen **başlık**... **Çılg-ı-t/çılgıt** (çığlık, bağırıp çağırma), **ağmak**'tan **ağ-ı-t/ağıt**, **akmak**'tan **ak-ı-t/akıt** (sidik, kaynatılarak koyulaşan pekmez, salça/ikisi de ince bir elekten, bezden süzülüp akıtıldığı için), **aşmak**'tan **aş-ı-t/aşıt** (iki yamaç arasındaki geçit, iki tepe arasında kalan geçek), **yaş-ı-t/yaşıt, kurumak**'tan **kur-ı-t/kurıt/kurut, kavurmak**'tan **kav-u-t/kavut** bg.
Tanıtıcı, tanıtılmak, tanıtlamak, tanıtlanmak, tanıtma, tanıtmacı, tanıtmak, tanıtmalık...

TANLAMAK, es. tr. **tanğ** (şaşma, suçlama, ürkme bildiren kök)dan **tanğ-lamak/tanlamak**...
Kök anlamı, şaşmak, şaşıp kalmak, ürkmek. Anlam genişlemesiyle, karşısındakini suçlamak (ar. **ta'n** etmek).
Tangsuk (şaşılacak iş, olağanüstü iş, ar. **mucize**) sözcüğü ile **tanlamak** eşkökenlidir. **Tanğ-la-mak/tanğlamak, tanğ-s-u-ğ/tansuğ-tansık**...

TANRI, süm. **dıngır** (gök tanrı, gök)dan **tıngır - tıngrı - tengri - tengere - tangara - tangrı / tanrı**...
Asya Türk ağızlarında **tungrı, ture, töngri, tüngri** bg. değişik söylenişleri vardır. Orkun yazıtlarında **tengri** biçiminde geçer, **tangrı** ya da **tanğrı** diye okunur kimilerince. Türk dilinde, ortada bulunan, **g-ğ** seslerinin düşüşü olağandır. **Tanğlamak/tanlamak, könğlek-könlek-gönlek/gömlek** (bk.), **tangrı-tanrı** da olağan...

tang tengri kelti
tang tengri özi kelti
tang tengri kelti
tang tengri özi kelti
— RRA. —

Sanskr. **devas, isvara**, gr. **theos**, lat. **deus**, alm. **Got**, fr. **dieu**, isp. **dios**, itl. **dio**, ing. **god**, ar. **Allah**, ibr. **eloah, ak. ilu**, Babil dilinde **il**, fars. **yezdan, hudâ**, isl. **bog**, erm. **astivaç**, hit. **siunas**, süm. **dıngır**, tr. **tanrı, ogan, bayat**...

TANSIK, tr. **tanğ** (şaşma, ürkme)dan **tanğ-s-u-ğ - tansuğ - tansug/tansık** (bk. Tanlamak)...

TAP, es. tr. **tap** (bk. **Tapmak, Tapu**)...

TAPA, itl. **tappo** (tıkaç, şişe mantarı)dan **tapo/tapa**...
Tapalamak, tapalanmak, tapalı...

TAPINAK, es. tr. **tap-mak** (bk.)tan **tap-ı-n-mak/tapınmak - tap-ı-n-ak/tapınak**...
Kök anlamı **tapmak** (istemek, dilemek, yalvarıp yakarmak) yeri.
Sığınmak'tan: **sığ-ı-n-ak/sığınak, yığınmak**'tan **yığ-ı-n-ak/yığınak, tapınmak**'tan **tap-ı-n-ak/tapınak**... Bu sözcüklerin **tapmak, sığmak, yığmak** eylemleriyle başladığı, ortaeklerle genişlediği belli, burada köke gelen **mak** ekiyle başlayan durum değil de, ortaeklerle genişleyen eylem örnek alındı (**sığmak** değil **sığınmak** bg.).

TAPINMAK, es. tr. **tapmak** (bk.)tan **tap-ı-n-mak/tapınmak**...
Kök anlamı **tanrıya yönelmek, istemek, dilemek, çalışmak** bg. eylemleri, özneye dönerek, gerçekleştirmek. **Dilenmek, güvenmek, sevinmek** bg...

TAPMAK, es. tr. **tap** (dilek, istek, iş, yardım, çalışma bildiren kök)tan **tap-mak/tapmak**...
Kök anlamı: istemek, dilemek, ummak, inanç yolunda çalışmak, iş görmek, uğraşmak. Anlam genişlemesiyle, kendini inanca adamak...

Tapım, tapınmak, tapış, taptırmak, taptırtmak...

TAPU, es. tr. **tapuğ** (dilek, istek, tapma, birinin katı, önü)dan **tapu**...

Tap kökünün içerdiği **yönelme, doğrulma** bg. anlamlarla **tapuğ/tapu** kavramına bakılırsa **istemek, ummak, dilemek, adamak**, inançla ilgili **iş görmek** eylemlerinde **kutsal bir varlık**'a doğrulma olduğu anlaşılır. Nitekim bu kökten türeyen **tapa** sözcüğü de bir yere **doğru** anlamındadır: **öyge tapa** (eve doğru) bg.

Tapu (iyelik yetkisi, bir varlığa egemen olma durumu), **Tanzimat** döneminden sonra **tapu** sözcüğünde anlam genişlemesiyle oluştu.

Tapağ (tapma, iş, görev), **tapağçı** (tapan, işçi, ar. **hademe**), **tapığ** (tapma, saygı), **tapığsak** (görevli, yardımcı, hizmetçi), **tapıngu** (tapınılacak olan), **tapımça** (dileğimce, isteğimce), **tapık** (ön, önde olan), **tapışmak** (buluşmak, karşı karşıya gelmek, birbirinin önüne çıkmak), **taplağ** (onaylama, peki deme), **taplamak** (beğenmek, onaylamak, doğrulamak, hepsi için Uy.).

TARABYA, gr. **therapeia** (bakım)dan **terapia/tarabya**...

Gr. **therapeio** (sağıltmak, sayrılığı, sıkıntıyı, acıyı gidermek, os. **tedavi etmek**)dan **therapeia** (sağıltım, bakım). **Tarabya**, bulunduğu sağlığa, sağlık korumaya elverişli, doğal konumu nedeniyle bu adı aldı.

TARAÇA, itl. **terrazza** (üstü düz dam, düz çatı)dan **tarraza/taraça**...

Tr. ye XIX. yy. dolaylarında, halk söyleyişiyle girdi. Bunun **tarasa, taras** bg. söylenişleri de var.

TARAF, ar. **taraf** (yan, yön, çevre bg.) tan **taraf**...

Anadolu türkçesine, yazın yoluyla girdi, çoğ. **etraf** ile eşanlamda söylenir.

Ar. da Anadan, atadan soylu kimse, soylu at, soylu deve, kabuklu yemiş, kabuklu bitki, sözü çekilmez bıktırıcı kimse, kısrak, erkek at (aygır), erkek deve, şıpsevdi, sonradan görme, tatlı dilli, gönül alıcı kadın (Tar. Kam.)...

TARAK, es. tr. **targak** (eşen, ayıran, dağıtan)tan **tarak**...

Tr. **tar** kökünde tırmalamak, dağıtmak, eşmek, yırtmak, kazmak bg. anlamlar saklı (bk. **Taramak**).

Taramak'tan **tar-g-a-k/targak**, ortadaki g sesinin düşmesiyle **tarak**. Kök anlamı: eşen, dağıtan, yaran, açan, yırtan, tırmalayan araç, anlam genişlemesiyle saç, sakal tarama aracı, **targak/tarak**...

Tarakçı, tarakişi, taraklama, taraklamak, taraklı, taraklıkuş, tarakotu...

Anadolu halk ağzında, **tarak** (büyük yollardan ayrılan ufak yol, keçi yolu. Kağnı parmaklığı. Ayakparmağı kemikleri. İstiridye. Avlu korkuluğu. Taş yontma aykırı. Deve hamutunda tahta bölümleri tutturan ağaç)...

TARAMAK, tr. **tar** (eşme, kazma, dağıtma, açma, ayırma, yoketme, çizme, yırtma, tırmalama bildiren kök)dan **tar-a-mak/taramak**...

Tar kökünden **tar-a-l-mak/taralmak** (taranmak), **taramak** (taramak, dağıtılmak), **taranmak** (kendi kendini taramak), **taraslamak** (dağıtmak), **tarılmak** (dağılmak, yayılmak, ekilmek), **tarınmak** (ekin ekmek), **tarınmak** (ekin ekmek, eker görünmek), **tarıtgan** (eken, ekinci), **tarmak** (dağıtmak, yaymak, ayırmak, **taramak**, yırtıcı hayvanların pençesi / yırtmaya, ayırmaya, koparmaya, dağıtmaya elverişli olması nedeniyle), **tarmamak** (tırmalamak, hepsi için bk. Kaş.).

Bu örneklerde, **tar** kökünden **a-l, a-n, a-s, a-m, ı-l, ı-n, ı-t** ortaeklerini alarak, türeyen sözcüklerin **dağıtma, ayırma, yayma, ekin ekme, tırmalama** / dolaylı olarak kazıma bg. eylemlerde birleştiği, özdeş anlam içerdiği görülüyor. **Tarım** gibi, **tar** kökünden türeyerek, **ekin ekme, ekincilikle** ilgili eylemleri içeren sözcüğün türevlerini de eklersek oldukça yüklü bir söz topluluğu elde ederiz. Ayrıca **tar** (dar, sıkışık, sanskr. **tari**/sal), **tarıg** (ekin, bk. **Darı**), **tarıgçı** (ekici, ekinci), **tarımak** (tarla sürmek, ekip biçmek), **tarınmak** (öfkelenmek, kızmak), **tarkanmak** (sıkışmak, sıkılmak, darlanmak), **tarkarmak** (uzaklaştırmak, yoketmek), **tarmak** (pençi, dağıtmak, parçalamak, hepsi için bk. Uy.). Bu örneklerde de **tar** kökü, öncekilerle özdeş anlamda, **dağıtma, ayırma, yırtma, ekin ekme, yoketme** bg. elle tutulur, doğal olayları içeren eylemlerin kaynağıdır.

Anadolu halk ağzında **tar** (tünek ağacı, far. **dâr**/ağaçla ilgili. Kağnıda korkuluk ağacı. Evlerde havlu asma değneği. Sal/sanskr. **tari** ile bağlantılı. Oturak. Küçük küp. Karlı yol. Burada **tar** sözcüğü tr. değil), **tara** (bağ budama bıçağı, süpürge sapı. Bu sözcük de tr. değil, far. **dehre**/tahra'dan bozma, bk. **Tahra**)...

Tarakcı (tarayıcı), **taralmak** (içi sıkılmak, daralmak), **tarantı** (taranırken dökülen saç, sakal kılları), **taraş** (ılgar, alıp götürme, yağma), **targamak** (yokolmak, görünmez olmak), **targıl** (yüzde çıkan leke, çiğil, sis, kül rengi), **tartağan** (darmadağın, dağınık, hepsi için bk. Tar. Söz.). Bu örneklerde de **tar** kökünün bütün özellikleri bulunuyor. Kimi yerde fars. **dehre** (halk ağzında **tahra**/budama bıçağı, balta, bk. **Tahra**) ile yakınlaşma var. **Dehre-tahra-tara**/bıçak, budama bıçağı... Bize kalırsa **taramak** eylemiyle türevlerini oluşturan **tar** kökü Hind-Avrupa dilleriyle bir yaklaşma, benzeşme gösteriyor:

Sanskr. **tari** (sal), hit. **taru** (ağaç, bitki, tr. **taru**/darı), gr. **teiro** (kazımak, eşelemek, oğuşturmak), lat. **tero** (gr. **teiro, terio** ile eşkökenli), tr. **taramak** sözcükleri arasında kuruluş, yapı, anlam yakınlığı: **ter-tar** köklerinden kaynaklanıyor.

Tarama, taranmak, tarantı, taratmak, tarattırmak...

TARÇIN, fars. **dârçini** (tarçın)den **darçin/tarçın**...

Gr. **xasia**, lat. **casia**, fr. **canelle**, alm. **Zimt, Zimmet**,...

TARHANA, fars. **terhine** (buğday yarması, süt karışımı çorba)dan **tarhana**.

Gene fars. **terhüvâne** (tarhana), Anadolu türkçesine, Doğu'dan halk diliyle geçti. Kırılmış buğday ile süt ya da yoğurt karışımı kurutulmuş hamurdan oluşan çorbalık.

Gr. **trogana/tragana** (irmik ezmesi)dan türediğini ileri süren de var (BK.). Oysa gr. **traganon** (kıkırdak), **tràganos** (hayvanların döllenme çağı, **kızana gelme**) sözcükleriyle **tarhana** arasında yakınlaşma yok...

TARIM, tr. **tarımak** (ekin ekmek, eşmek, **kazmak, taramak, dağıtmak**)tan **tar-ı-m/tarım**...

Köke **ı-m** eklerinin gelmesiyle söz türetme: **kırmak**'tan **kır-ı-m/kırım, yıkmak**'tan **yık-ı-m/yıkım, yarmak**'tan **yarı-m/yarım** bg.

Tarımak eyleminin **tarmak** biçiminde olması gerekirken **tarı** köküyle başlaması, tr. **tarığ** (darı, ekin, bg. **Darı**) ile bağlantısını gösterir. Başlangıçta, eylemlerin türemesinde, sözcüğün ortasına bir seslinin gelmesi doğal sayılırdı. Sonraları bu orta seslinin düştüğü görülüyor. **Var-ı-mak/varmak, kal-ı-mak/kalmak** örneklerinde olduğu gibi... (bk. **Taramak**).

TARİF, ar. **arefe/irfan** (bilme, bildirme) den **ta'rif/tarif**...

Kök anlamı: bilme, bildirme, bilgi verme, anlatma, açıklama, yorumlama, sınırlandırma, ünlendirme, yol gösterme bg. Anadolu türkçesine yazın, bilim yoluyla girdi, **tanımlama, tanım** bg. anlamlarında söylenir.

Ârif (bilen), **ma'ruf** (bilinen, tanınmış, ünlü), **ârifâne** (bilgince, olgunca, kişinin içini sezgiyle anlarcasına), **arefe** (arife, bayramı, ramazanı bildiren, ilk gün, bayramın bir gün öncesi), **tarife** (tanımlama, gösterge), **irfan** (bilgi, sezgi, kavrama), bg. eşkökenlidir.

TARİH, ibr. **raha/ruha** (uzama, geriye doğru gitme)dan ar. **tarîh/tarih**...

Ar. ya İbrani dilinden geçen **raha/ruha**, Arap dili kurallarına göre çekime uğrayarak **irhâ** (yayma, uzatma, genişletme, gevşetme, genişleme, uzama) biçimine girdi, bundan **irah** (anlam genişlemesiyle **tarih koyma**, gerçekte uzatma, geriye götürme, genişletme) türetildi.

Sami dillerinde, Arapça yazılış göz önünde tutulursa, **erh, irha, raha, ruha, reha** sözcükleri **rhe, irh, rh** gibi sesleri eşkökenlidir.

TARLA, es. tr. **tarıglag** (ekin ekilen yer, **tarı**/darı ekme yeri)tan **tarığla/tarla**...

Kök anlamı: **tarıg/darı** ekilen yer, darılık, **darı** yetişen, biten yer (bk. **Darı**)... **Tarla** sözcüğünün **tarıglag-tarığla/tarla** biçimlerinde olması, **tarığ/tarı** sözünün **darı** anlamını içererek değişmemesi, bizi, daha eskilere götürür. Hitit dilinde **taru** (ağaç, bitki) sözcüğüyle **tarığla/tarla** arasında bağlantı vardır. Uy. **kıra** (tarla), **töga** (darı), **yasımuk** (darı) sözcükleri **tarığ**'dan gelen **tarla**'nın kökenini sezdiriyor. Üstelik **tar** kökünün Hind-Avrupa dilleriyle ortaklığı da düşünülür (bk. **Taramak**)...

Alm. **Acker, Feld**, ar. **mezra'a** (ekin ekilen yer, zer' edilen yer), fars. **mazraa**,

fr. **champ**, lat. **ager**, sanskr. **ajrah**, gr. **agros**, hit. **taru/tarığ-tarla** bağ.

TAS I., tr. **tas** (yontma, düzeltme, yapma, arka, iz, ölçek, düşünme, varsayma, ar. **tahmin**, vurma, yitme, yokolma bg. anlamları içeren kök)...

Uygur ağzında **dış/taş ile** eşanlamlı; **taş** (taş, dış), **tasgaru** (taşkaru/dışarı), **tasılmak** (taşılmak), **tasıkmak** (taşıkmak), **taşmak** (taşmak) sözcüklerinde **tas/taş** özdeşliği var. **Tasbardı** (yitti, yokoldu, Kit.), **tas itmek** (yitmek, İbm.) sözcüklerinde **tas** kökü **yitme, yokolma** anlamını çeriyor. **Tasarlamak, tasımlamak, taslamak** (varsaymak, düşünmek, ar. **tahmin** etmek, Tar. Söz.) örneklerinde **tas** kökü **düşünme, varsayma** karşılığını içeren eylemlerin kaynağı. **Tasından** (arkasından), **tasıtasına** (arka arkaya), **taslak** (yakışıksız, biçimsiz, kaba, düşünce, varsayma), **taslamak** (kurmak / plan kurmak, düşünmek, varsaymak, gösteriş yapmak, çıkışmak, yakıştırmak, çelikten çekiç yapmak bg.), **taslanmak** (girişmek, girişimde bulunmak, bütün bu örnekler için bk. SDD.).

Gerek yazın dilinde, gerek halk ağzında da geçen bu örnekler, tr. **tas** kökünün **yapma, yaratma, kurma, dışarı çıkarma** (ortaya koyma anlamında) eylemlerini içerdiğini, Arap-Fars dillerindeki benzerleriyle (bk. **Tas** II.) anlam yakınlığı göstermediğini sergiliyor.

Bize kalırsa, **tas** kökü ile **taş** (dış) kökü özdeştir, eşkökenlidir, doğal sestir. Anlam genişlemesiyle, başka örneklerde görüldüğü gibi, yeni eylemler doğurmuştur.

Kaş. da **tas** (kötü, bayağı), **tasgamak** (tokatlamak), **tasgaşmak** (tokatlaşmak), **tasgatmak** (tokatlatmak) örnekleri **tas** kökünün **vurma** anlamını içerdiğini gösteriyor.

TAS II., fars. **tâs** (acı, üzüntü, tas denen kap)tan **tas**...

Ar. **tâs** sözcüğü de fars. **tâs**'tan alınmıştır (ZŞ.). Fars. da **tâs** sözcüğünün başka bir anlamı da **kadınların aş yerme**leri'dir (ZŞ.).

Çorba tası, kafatası, sefertası...

Tr. **tas** (yarma, yarık, çatlak), **tas tas (dilim dilim, parça parça, Tar. Söz.)**...

TASA, fars. **tâsâ** (**tâs** ile eşkökenli, acı, kaygı, üzüntü)dan **tasa**...

Tr. **kaygı**, sıkıntı, üzüntü, sıkılma...

TASALANMAK, fars. **tâsâ** (bk. **Tasa**)dan **tasa-l-a-n-mak/tasalanmak**...

Üzüntüye kapılmak, **kaygılanmak**, sıkılmak, acı çekmek, ürkmek, daralmak bg. Tr. **lan-mak** ekleriyle kökten eylem: **acı-lan-mak/acılanmak, kaygı-lan-mak/kaygılanmak, su-lan-mak/sulanmak, bu-lan-mak/bulanmak** bg...

TASAR, tr. **tas** (bk. Tas I.)dan **tas-a-r/tasar**...

Kök anlamı: kurma, düşünme, yapma, varsayma, yapılacak bir işi, önceden, düzenleme... Anlam genişlemesiyle **plan** (fr. dan) karşılığı... **Tasar**'dan **tasarı, tasarım, tasarımlamak**...

Halk ağzında **tasar** (saban oku ya da boyunduruk yapmak için ayrılan, kesilip biçilecek ağaç, odun. SDD.)...

TASARLAMAK, tr. **tasar** (bk. Tas I., Tasar)dan **tasar-la-mak/tasarlamak**...

Kök anlamı: yontmak, kabasını atmak, bir ağacı yontarak kullanılacak duruma getirmek, biçim düzenlemek. Anlam genişlemesiyle, taslağını çizmek, düşünmek, varsaymak...

TASARRUF, ar. **sarf** (tüketme, kullanma, çevirme, bozma)tan **tasarruf**...

Türkçede, daha çok, **kullanma, elde bulundurma** anlamında söylenir.

TASAVVUR, ar. **sûret** (yüz ekşiliği, biçim, kılık, görünüş, iz, yansıma)ten **tasavvur**...

Anlam genişlemesiyle: bellekte, düşünme yeteneğinde bir nesnenin imlerini çıkarmak, **düşünmek, tasarlamak, istek, dilek** gibi eylemlerin gerçekleşmesini ummak. Anadolu türkçesinde, daha çok, varsaymak anlamındadır. **Tasavvur et ki bu iş oldu** (bu işin olduğunu varsay)...

TASDİK, ar. **sıdk** (doğru, düz, gerçek, bağ, uyma, güvenle, inanma, onaylama)tan **tasdik**...

Kök anlamı: bağlama, bağlanma, doğruluğunu, düzlüğünü söyleme, anlam genişlemesiyle **onaylama**...

Tasdikli, tasdiknâme (fars. **nâme**/kitap, mektup ile)...

TASFİYE, ar. **safv** (katkısız, süzülmüş, arınmış, bulaşmamış)tan **tasfiye**...

Kök anlamı: arıtma, süzme, içindeki yabancı kalıntıları ayıklama, eritip akıtma... Anlam genişlemesiyle, bütün yabancı öğelerden arındırma, özlü kılma.

TASIM, tr. **taslamak** (bk. Tas I.)tan **tas-ı-m/tasım**...

Kök anlamı: ölçü, ölçek, varsayma, üç aşağı beş yukarı bir değer biçme. Anadolu türkçesinde XVI. yy. dan buyana, yazılı kaynaklarda bulunan **tasım** sözcüğünü kimileri yeni sanmışlar. Anadolu halk ağzında **tasımnamak** (ölçüp biçmek), **taslamak** (gösteriş yapmak, taslak çizmek, gözetlemek, yakıştırmak bg.) **tas, tasım** ile ilgili sözler vardır.

TASLAK, tr. **taslamak** (bk. Tas I.)tan **tas-l-a-k/taslak**...

Taslanan, düşünülen, varsayılan bir nesnenin, işin örneği, ne yolla yapılacağını gösteren önbiçim, **öndüzen**...

Yazlamak'tan **yaz-lak/yazlak, otlamak**'tan **ot-lak/otlak, kışlamak**'tan **kış-lak/kışlak** bg. köke gelen **lak** ekiyle...

TASLAMAK, tr. **tas** (bk. Tas I.)tan **tas-l-a-mak/taslamak**...

Kök anlamı: varsaymak (ar. **tahmin** etmek), düşünmek, ölçmek, yontmak, kabasını almak, uygun duruma getirmek, düzeltmek, düzleştirmek. Anlam genişlemesiyle, kendini başkalarından üstün görmek, kendi kendine değer biçmek, büyüklenmek...

TASMA, gr. **desma** (bağ)dan **dasma/tasma**...

Genellikle köpeklerin boyunlarına takılan halka ile ona geçirilen bağ, tr. **bukağı**, gr. **desimon** da denir. Anadolu türkçesine, Anadolu'da konuşulan, rum. dan girdi. XVI. yy.dan buyana yazılı kaynaklarda geçer.

Bir ağaç paresi bir pare tasma
Varub anın içün ulaşma hasma
— Şeh. —

Alm. **Halsband**, fr. **courroie, collier**, isp. **collar**, ing. **collar**, fars. **tesme** (gr. den geçme), itl. **collare**, lat. **torquis**, ar. **tavk**...

TAŞ, es. tr. **taş** (dış, dışta olan, içte bulunmayan)tan **taş**...

Kök anlamı: dışta, görünürde olan. Anlam genişlemesiyle **taş**, bilinen katı, doğal varlık. **Tışıkmak** (dışarı çıkmak, çıkmak, Kaş.), eyleminden anlaşıldığına göre **taş/tış** özdeştir. **Taşdın** (dıştan, dışardan, Uy.), **taşgaru** (dışarı, taşkaru/dışarı, Uy.), **taşgarmak** (uzaklaşmak, **uzaklaştırmak, Uy.**), **taşkarmak** (uzaklaştırmak, Uy.), **taşılmak** (taşmak, dışarı fırlamak, öteye gitmek, Uy.), **taşırmak** (taşımak, götürme, Uy.), **taşmak** (taşmak, uzaklaşmak, Uy.). Bu örnekler, **taş** sözcüğünün doğada görülen **taş** ile **dışta olan** anlamını içerdiğini, **taş** köküyle başlayan eylemleri oluşturduğunu gösteriyor. (Bk. Taşmak)...

Taşbademi, taşbalığı, taşbasması, taşbilim, taşböceği, taşçı, taşçılık, taşıl, taşıllaşmak, taşkömür, taşküre, taşlama, taşlamak, taşlanmak, taşlaşmak, taşlatmak, taşlevreği, taşlı, taşlık, taşpamuğu, taşpudra, taşyağı, taşyuvarı, taşyürekli...

TAŞARON/TAŞERON, fr. **tacheron** (kesimci, kabalacı)dan **taşaron**...

Anadolu türkçesine, geçen yy. da Fransızlara yaptırılan kimi kamu kuruluşlarında çalışan yabancıların dilinden, halk söyleyişiyle geçti. Fransız işverenin ağzından duyulan sözcük tr. **taşaron** olarak biçimlendi.

TAŞIMAK, tr. **taş** (dış, dışarda olan, bk. Taş)tan **taş-ı-mak/taşımak**...

Kök anlamı: dışa götürmek, dışarı çıkarmak, görünür kılmak. Anlam genişlemesiyle, bir yerden başka bir yere götürmek, ulaştırmak, vardırmak...

Taşımak'tan: **taşım, taşıma, taşımacı, taşımacılık, taşımlık, taşıt, taşıtçı, taşıtmak, taşıttırmak, taşıyıcı**...

TAŞINMAK, tr. **taş** (bk.)tan **taşımak-taş-ı-n-mak-/taşınmak**...

Kök anlamı: kendi kendini dışa, dışarı çıkarmak. Anlam genişlemesiyle, bir yerden bir yere göçmek, yükünü, öteberisini bir yerden başka bir yere götürmek, bu eylemi kendince yapmak. Başka bir kimse aracılığıyla taşımanın konusu olmak, kendini taşıtmak...

Kaş-ı-n-mak/kaşınmak, aş-ı-n-mak/aşınmak bg... **ı-n** ortaekleriyle edilgen duruma gelme...

Taşınır, taşınmak...

TAŞIT, tr. **taşımak** (bk.)tan **taş-ı-t/taşıt**...

Söz köküne **ı-t** eklerinin getirilmesiyle sözcük üretme: **Yaş-ı-t/yaşıt, ak-ı-t/akıt, aş-ı-t/aşıt, ağ-ı-t/ağıt** bg. Anadolu halk ağzında görülen örneklerin türeyişi uyarınca...

TAŞKIN, tr. **taşmak** (bk.)tan **taş-k-ı-n/taşkın**...

Kök anlamı: dışa vurmuş, dışa çıkmış. Anlam genişlemesiyle bulunduğu kabı doldurup dökülür olmuş... **Şaş-kın/şaşkın, baş-kın/baskın, biç-kın/bıçkın**... gibi.

TAŞMAK, tr. **taş** (bk.)tan **taş-mak/taşmak**...

Kök anlamı: dışa çıkmak, dışta olmak, dışarı gelmek, bulunduğu yerden ayrılmak, Anlam genişlemesiyle, dökülmek, azmak, aşırı gitmek, bollaşmak, çoğalmak...

TAŞRA, tr. **taş** (bk.)tan **taş-ra/taşra**...
Kök anlamı: dışta kalan, dışarda olan, ötede duran. Uygur ağzında **taşkaru/taşgaru** karşılığı...

İşinde kimseye danmaz danışmaz
Kimesne buyruğundan taşra çıkmaz
— Şeh. —

Fenerliler taşra çıkmaz yasludur
Küçükleri büyüğünden usludur
— Âşık Ömer —

dizelerinde **taşra/daşra** sözcükleri dışarı anlamındadır.

O dağın üstinde bir ar kuş olur
Kim çıkıcak daşra ol andan ölür
— İs. —

alıntısında **taşra** yerine **daşra** denmiş (eski yazıyla **d**/dal, önceki örneklerde **tı** ileydi.)...

TAT, tr. **dad/tad/tat** (bir nesnenin niteliğini anlamak için ağzın oynamasından çıkan doğal ses)tan **tat**.
Asya türkçesinde **tatığ** (yemek, aş, tat), **tatağ** (tatığ), **tatıg** (tat, tatma) bg. sözcüklerin bulunması, Anadolu türkçesinde geçen, **tat, tad, dad, dat** sözcüklerinin kökenini değil, çekim sonucu aldığı eklerle oluşan biçimini gösterir. Tat kökü, yiyecek bir nesne alındığında, ağızdan çıkan sesle bağlantılıdır. Ağzın oynaması **dad, tad, tat** biçiminde yansıtılabilen bir ses çıkarır. Bu ses, aradan geçen uzun süreyle, kesin biçimini alarak **tat, dad, tad, dat** gibi ağız ayrılıklarına göre oluşan duruma gelmiştir.
Asya türkçesinde **tat** (yabancı, İranlı, Uygur, müslüman olmayan, kılıç pası, tut da deniyor, Kaş.). Bu kökten türeyen sözcüklerde **tat kökünün değişmediği ilgiye değer.**
Tataglag (tatlı), **tataglanmak** (tatlılanmak), **tataglıg** (tatlı), **tatıg** (yemek, yiyenek), **tatıglıg** (tatlı), **tatıgsıramak** (tatsızlanmak), **tatmak** (tatmak). Bu Uygur sözcüklerinde **tat** kökü, yalnız **tatmak** eyleminde, yalın olarak bulunuyor. Köke gelen **mak** eki ile **tat-mak** biçimine giriyor. Oysa, elimizde bulunan yazılı kaynaklar, **tat** kökünü, bu yalın durumuyla, bilinen anlamda vermiyor (bk. Kaş.).
Tatganmak (tat almak, tatlı bulmak, Kaş.), **tatıg** (tat, Kaş.), **tatıglanmak** (tatlanmak, Kaş.), **tatıglıg** (tatlı, Kaş.), **tatıgmak** (tat), **tatıgsamak** (tatlı istemek), **tatımak** (tat vermek, Kaş.), **tatınmak** (tadar görünmek, Kaş.). Bu örneklerde ilginç olan **tatganmak** ile **tatımak, tatınmak**'tır. Üçünde de eylem, doğrudan doğruya tat köküne gelen eklerle başlıyor. Oysa ötekilerde eylemi başlatan tat değil, **tatag, tatıg** sözcükleridir.
Bu karşılaştırma, bize, eski Türk dilinde **tat** kökünün varlığını, ancak yalın olarak, yaygın bir nitelikte, yazıya geçmediğini gösteriyor. Anadolu türkçesinde, **dad** biçiminin yazılı örneğini XV. yy. da buluyoruz: «...uyanıcak ağzının **dadı** eyü ola... **dadı** tatlı gerek... iyi kanın **dadı** tatlıdır. Tar. Söz.»... Bu alıntıda sözcük, Arap yazılarıyla, **dad** (dal, elif, dal) biçimindedir.
Yabancı, özellikle Fars/İranlı, anlamına gelen tat sözcüğü, Arap yazılarıyla yazılırken **tı** ya da **t** sesleri kullanılıyor.

İlim Türktür dilim Türktür bilim tat
Eğerçi tat diline vardurur yat
— Hurş. —

dizelerinde **tat** sözcüğü **tı** ile yazılmıştır. Öte yandan, XV. yy. da **dad** diye yazılan sözcüğün, XIII. yy. yazmalarında **tat** (tı ile) yazıldığını görüyoruz:

Ya'kub eydür çünki bakdum ben
Tatlu iyi geldi hem sizden bize size
— Şeyd. —

bu dizelerde de **tatlu** sözcüğü **tı** ile yazılmıştır. Bu durum, bize, tr. sözcüklerin yazılışında, kesin bir kural olmadığını, yabancı sözcüklere gösterilen yakınlığın, tr. olanlara karşı önemsenmediğini bildiriyor.

Ağıza gör nice ni'met yedirir
Göz dimağa nice lezzet dadırır
— Ga. —

Dediren bendeven her pâdişaye
Dadurun ni'meti cümle gedaye
— Işk. —

bu iki alıntıda **dadırır, dadırun** sözcükleri **d** ile yazılmıştır. Öte yandan, bu alıntıların yazıldığı dönemde yaşamış başka bir ozan

Sıddık kim tadırdın anın kalb-i hulkuna
Her hân-ı ni'meti ki sana kıldı Hat atâ
— Şeyhi —

tadırdın sözcüğünü **tı** ile yazmış...
Dadmak (tatmak), **datmak** (tatmak), **dad** (tat), **dadırmak/dadurmak** (tattırmak), **tadurmak** (tattırmak), **tatlucak** (tatlı), **tatlıcık** (kıtlık yılı), **tatlu iyi** (güzel koku), **tat** (yabancı, hepsi için bk. Tar. Söz.)... Anadolu halk ağzında, **dadak** (tat, şeker, yemiş. Tadılan nesne anlamında).
Gr. **geusis** (tatma), lat. **gustus**, sanskr. **jusate** (o sever), fars. **meze**, ar. **lezzet**, itl. **gusto**, isp. **gusto**, alm. **kosten** (tadına bakmak), **Geschmack** (tat), fr. **gout**...

TATBİK, ar. **tıbk** (benzer, uyduruk, yakıştırma)tan **tatbik**...
Kök anlamı: uydurma, benzerini yapıp yakıştırma, yaklaştırma. Anlam genişlemesiyle, **uygulama**, karşılaştırma, üstüste getirerek birbirine yakıştırma. (Bk. **Tıpkı**)...
Tr. **kılgı**... **uygulama**...

TATİL, ar. **atl** (boş, işsiz, çalışmayı durdurma) dan **tatil**...
Kök anlamı: boşlama, çalışmama, işe ara verme, işi bırakma. Anlam genişlemesiyle **dinlenme**...

TATLANDIRMAK, tr. **tat** (bk.)tan **tat-l-a-n-dır-mak/tatlandırmak**...

TATLANMAK, tr. **tat** (bk.)tan **tat-l-a-n-mak/tatlanmak**...

TATLI, tr. **tat** (bk.)tan **tat-l-ığ-tatlığ/tatlı**...
Tatlıca, tatlıcı, tatlıcılık, tatlılaşmak, tatlılaştırmak, tatlılı, tatlımsı, tatlıyosun...

TATMAK, tr. **tat** (bk.)tan **tat-mak/tatmak**...
Tatmak eylemi, bugünkü anlamda, Uygur ağzında var, Kaş. da yok. **Tatganmak** (tat almak, tatmak, Kaş.), **tatıglanmak** (tatlanmak, Kaş.), **tatıgmak** (tat), **tatılmak** (tadılmak, Kaş.), **tatımak** (tat vermek, Kaş.), **tatındı süt** (bol süt, Kaş.). **Tat** kökü, bu örnekte, **bol** anlamını içeriyor... **tatıtmak** (tadılmak, tat vermek, Kaş.)...

TAV I., fars. **tâb** (ısı, sıcaklık, parlaklık) tan **tav**...
Kök anlamı: ısınma, ısınmış, parlamak, parlamış. Anlam genişlemesiyle, kızdırılıp istenen sıcaklığa işlenir duruma getirilmiş, işlenen maddenin yeterli sıcaklık altında, ısı etkisiyle, elverişli niteliğe getirilmesi, işlenir olma durumu...
Tav'dan **tava, tavlama, tavlamak, tavlanmış** (anlam genişlemesiyle **besili, semiz**), **tavlı** (anlam genişlemesiyle **besili, semiz**, kök anlamı ile **sıcak, kızgın, ısınmış/ocaktaki tavlı-yanmış odun** bg.).

TAV II., tr. **tav** (devinme, hızlılık, gürültü, kaçma bg. değişik eylemleri içeren kök. **Tavışgan/hızlı kaçan, çok devinen, koşan - tavlı.**). Bu kökten: **tavranmak** (davranmak), **davranış**, ayrıca **tavış** (hızlılık, gürültü, koşma, **tavışgan/tavşan** ile bağlantılı, bk. **Tavşan**)...

TAVA, fars. **tâve/tâbe** (üzerinde yemek pişirilir araç, tuğla, kerpiç)den **tava**...
Fars. **tâb** (sıcaklık, ocak, ısıtmak, parlaklık)tan **tâbe/tâve** (kızgın, sıcak, parlak, ısıtılmış bg. anlam genişlemesiyle...)...
Alm. **Pfanne**, fr. **poéle**, lat. **sartago**, isp. **sarén**, ar. **miklâ**...

TAVLA I., ar. **tavîle** (hayvan sürüsü, ahır) den **tavıla/tavla**...
Lat. **stabulum**'dan ar. **stabul-stabıl-stabl/istabl** (ahır, bk. **Ahır**). Başka bir gelişme ile: **stabl-tabl-tabile/tavile/tavile** (ahır, tavla)...
Anadolu türkçesinde, genellikle, **at ahırı** karşılığı **tavla** söylenir...

TAVLA II., lat. **tabula** (düz levha)dan **tavla**...
Anadolu türkçesine itl. **tavola** (masa, oyun masası)dan geçti. **Tavola-tavula-tavla**...
Üzerinde oyun oynanan, özel imleri bulunan, düz tahtadan yapılmış araç.
İtl. **tavola** (masa, oyun masası)... isp. **chaquete**...

TAVLAMAK, fars. **tâb** (sıcak, parlak, ısınmış, kızdırılmış)tan **tav-tav-la-mak/tavlamak**...
Kök anlamı: işlenecek bir nesneyi, özellikle demir, bakır bg. maden ürünlerini,

uygun ısıya gelinceye değin kızdırmak, elverişli sıcaklığa ulaştırmak. Anlam genişlemesiyle, istenen duruma getirmek, dileğe uygun biçime sokmak, kandırmak, onayını almak...
Tavlanmak (semirmek, aldanmak, kandırılmak, istenen duruma getirilmek), **tavlatmak** (aldatmak, semirtmek, geliştirtmek), **tavlı** (tavlanmış, semirmiş, gelişmiş bg.)...

TAVSAMAK, fars. **tâb/tr. tav**'dan **tav-samak/tavsamak**...
Kök anlamı: tav istemek, tavı gerektirmek. Anlam değişmesiyle, **tavı geçmek**, gevşemek, uysallaşmak...
Tavsatmak, tavsattırmak, tavsattırtmak...

TAVŞAN, es. tr. **tavışgan** (hızlı giden, çok kaçan, hızlı koşan)dan **tavşan**...
Es. tr. de **tav** sözcüğü **hızlılık** bildirir. **Tavranmak** (hızlanmak, hızlı devinmek, çok hızlı yürümek bg.). Köke gelen **ış** ekiyle **tav-ış/tavış** (gürültü, Uy., hızlı, hızlılık), **bat-ış/batış** (batma, görünmez olma), **tal-ış-talış/dalış** (dalma, gömülme, girme) bg. **tav-ış/tavış**. Daha sonra **gan** ekiyle **tav-ış-gan-tavışgan/tavşan**... **Tavşanbıyığı, tavşancıl, tavşancılotu, tavşancıltaşı, tavşandudağı, tavşankanı, tavşankulağı, tavşanpaçası, tavşanyürekli**...

TAVUK, moğ. **tauguk** (tavuk)tan **tağuk/tavuk**...
Moğ. ya sanskr. **dakuka** (tavuk)dan geçti: **dakuka - tauguk - tağuk/tavuk**...
Anadolu halk ağzında **tağuk** denir. Genellikle g/ğ/v seslerinde süregelen dönüşmeyle **taguk-tağuk-tavuk** biçimi. **Döğme/dövme, öğme/övme** bg...
Alm. **Huhn, Henne**, fr. **poule**, lat. **gallina**, isp. **gallina**, itl. **gallina**, fars. **makiyan, kerk**, ar. **deccâce**... Asya türkçesinde **takığu** (Uy.), **takagu** (Kaş.), **takuk** (Kaş.)...
Tavukbalığı, tavukgöğsü, tavukkarası...

TAVUS, gr. **taos** (Anadolu kaynaklı sözcük)tan **tâvûs/tavus**...
Tr. ye yazın yoluyla geçti.
Lat. **pavo**, alm. **Pfau**, fr. **paon**, isp. **pavon**, itl. **pavone**, fars. **tâvûs**...

TAY, es. tr. **tay** (tay)dan **tay**...
Asya türkçesine Siyam dilinde **thai** (at)dan geçtiği sanılır (BK.).
Asya türkçesinde **tay** kökü, çokluk, **dayanmak/tayanmak**, dayanılacak nesne, **dayanak, dayaşgan** bg. anlamları içeren sözcükleri doğurur. **Tayak** (dayanılan nesne, değnek, dayanak), **tayaklığ** (dayanılan), **tayağlığ** (değnek, dayanak), **tayanç** (güvenilen kimse, gizdeş/sırdaş), **tayancı** (danışılan, güvenilen kimse, gizdeş), **tayıtmak** (sapmak, kaydırmak), **taymak** (düşmek, kaymak, sapmak), **taysu** (Çin. **piens**), hepsi için bk. Uy.). **Tayak** (dayangaç, dayak), **tayaklanmak** (dayağı, değneği olmak), **tayamak** (dayak koymak), **tayanmak** (dayanmak), **tayangu** (aracı, gizdeş, hepsi için bk. Kaş.)... Bu durumda **tay** (at yavrusu) sözcüğünün yabancı kökenli olması olasığı yok. Tr. **kulun** (tay, süt emen at yavrusu), moğ. **tay** (yer bildiren ek, **kurıl-tay/büyük** toplantı yeri bg.).
Gr. **tolos**, alm. **Fohlen**, fr. **poulain**, sanskr. **putrah** (yavru, Batı dillerinde tay'ın kökeni), lat. **pullamen, pullus** (yavru, **yavrulamak** kökünden), got. **fula**, ing. **foal**, itl. **puledro**, isp. **potro** (RGH.), ar. **mühr**, fars. **gurre**...

TAYFA, ar. **taife** (topluluk, özellikle belli bir inanç yöresinde)den **tayfa**...
Anlam genişlemesiyle, **gemici topluluğu**, bir gemide görevli kimselere verilen ad **gemi işçisi**...

TAYFUN, çin. **t'ai-fung** (denizde kasırga, büyük fırtına, hortum)dan **tayfun**...
Tr. ye ing. **typoon** (çin. **t'ai-fung**'tan gelme)dan geçtiği sanılır. Anadolu türkçesinde, özellikle halk kesiminde, pek yaygın değildir.

TAYIN, ar. **a'yn** (geçimlik, yiyecek içecek) den **ta'yin** (geçimlik ayırma, yiyecek içecek belirleme, saptama) - **tayın**...
Tr. de, genellikle, **er azığı** (askerlere ayrılan günlük yiyecek, içecek birimi) karşılığı söylenir, **tayın bedeli** (bir aylık **er azığı**, yiyecek içecek karşılığı ödenti), **tayın almak** (yiyecek içecek almak, onu sağlayacak geliri sağlamak).

TAYİN, ar. **a'yn** (geçimlik, yiyecek içecek)den **ta'yin/tayın**...
Anlam genişlemesiyle, **atama**, göreve getirme, görevlendirme...

TAZE, fars. **tâze** (yeni, yeni çıkmış, kullanılmamış)den **taze**...
Anadolu türkçesinde, çokluk, yiyecek besinler, bitkiler için söylenen bir önad (sıfat)tır. Tr. **yeşil** (taze anlamında), **yeşillik** (yeni çıkan, yemeklik, **taze bitki**), taze yağ (yeni yayıktan çıkmış yağ), **taze ekmek** (fırından, ocaktan yeni çıkmış ekmek), **tazelik** (yenilik, yemeklik **bitki**), anlam genişlemesiyle **gençlik**)... **Taze süt, taze yoğurt** bg.
Taze'den: **tazelemek, tazelenmek, tazelik**...

TAZI, fars. **tâzi** (**taziden**/saldırmak, koşmak, hızlı yürümek'ten, **tâzi**/koşan, hızlı yürüyen, saldıran)den **tazı**...
Anadolu türkçesinde, genellikle, **av köpeği** anlamında söylenir. Fars dilinde Arap, Arap soyundan olana da **tâzî** denir ki **yabancı**, İranlı olmayan karşılığıdır. Bir İran öyküsüne göre Araplar Tâz denen birinin soyundan gelmeymiş. Oysa, sözcükte, yerici, aşağılayıcı bir anlam saklıdır... Başka bir yoruma göre de Araplar'ın İran'a sık sık saldırmaları nedeniyle, kendilerine, **saldıran** anlamında **tazi** denmiştir (ZŞ.).

TEBEŞİR, fars. **tebâşir** (aklık, parlaklık, günaçımı aklığı, tebeşir)den **tebeşir**...
Yapıldığı nesnenin aklığı, parlaklığı nedeniyle **tebâşir**...
Batı dillerinde **Kreta** (Girit) adından gelen sözcüklerle yansıtılır (bk. **Kireç**)...
Alm. **Kreide**, fr. **craie**, isp. **greda**, itl. **creda**... Bu sözcükler Latin kökenlidir (RGH.)...

TECAVÜZ, ar. **cevâz** (geçip gitme, hayvanları sulama, aşma, uzaklaşma, hızlı yürüme)dan **tecâvüz/tecavüz**...
Anlam genişlemesiyle, belli sınırı aşma, yetkinin ötesine geçme...

TEDAVİ, ar. **deva'** (sayrılanma, **sağlığı** bozulma)dan **tedavi**...
Kök anlamı: sağlığı bozulma, sayrılanma nedeniyle, duyulan tedirginliği giderme yolu arama. Sayrıyı sağaltmaya çalışma. Anlam genişlemesiyle **ilaç yapma**, sayrılığın nedenini arama, onu gidermeye çalışma. Halk dilinde **sağaltma, sağıltma**, eski Türklerde **em** yapma denir. **Tedavi/emleme, devâ/em**...

TEDİRGİN, es. tr. **dimek** (demek, söylemek)ten **did-i-r-mek/didirmek - didirgin/didirgin - tidirgin/tedirgin**...
Kök anlamı: dedirtici, söyletici, bir kimseyi söylenme, söylenme gereğinde bırakıcı, Bir kimseyi, istemediği bir eylem, bir davranış karşısında bırakarak, konuşturan, sızlandıran, sızlandığından dolayı söyleten...
Tr. de **gin** ekiyle söz türetme: **girmek**'ten **gir-gin/girgin** (giren, sokulan, becerikli), **ermek**'ten **er-gin/ergin, evmek**'ten **ev-gin/evgin** (evetleyici, ivedici)...

TEHLİKE, ar. **helâk** (yoketme, öldürme, yıpratma bg.)tan **tehlüke/tehlike**...
Tr. de anlam genişlemesiyle, **korkulur durum, korku, korkulu, yıkım** bg. karşılıklarda söylenir.

TEK, fars. **tek/teg** (yalnız, bir, az, gibi) ten **tek**...
Bu sözcük **deg** (değin, gibi) olarak da yazılır, gösterilir. En eski Türk yazılı kaynaklarında bulunmasına karşılık fars. olduğu söyleniyor (ZŞ.). Türkçede **tek/dek** (gibi, tek, benzer, değin, yalnız, bir bg. Kaş., Uy.)...

TEKE, fars. **teke** (erkek keçi)den **teke**...
Teke (teke, boynuzundan yay yapılan erkek geyik, Kaş.), **teke** (keçi, Uy., Kit.)... Eski Türk sözlüklerinde geçmesine karşılık, fars. sözlüklerde de görülüyor (ZŞ.). Fars. da **bürz-i ner** (erkek keçi, teke) gibi bir karşılığı daha var.
Lat. **caper**, gr. **khapres**, ar. **anz**, isp. **buco**, itl. **cabron**, fr. **bouc**, alm. **Ziegenbock**, eski Anadolu dillerinde **tragos** (**tragedia**'nın kökeni)...

TEKEL, fars. - tr. **tek** (bir, yalnız, tek) ile **el**'den **tek-el/tekel**...
Türk dilinde **tek** ile başka bir varlığın adından türetilmiş birleşik sözler çoktur. **Tek-göz/tekgöz** (bir gözü olmayan, bir gözü görmeyen), **tek-bacak/tekbacak, tek-ayak/tekayak, tek-yol/tekyol** (başka çıkışı, çıkarı bulunmayan yol, yöntem), **tek-başına/tekbaşına** (yalnız, tek, kimsesiz)... (bk. **Tek**.)...

TEKER, es. tr. **tegre/tekre** (çevre, yöre, ar. **daire**)den **teger/teker**...
Sözcüğün kökü olan **teg/tek**, dönme, dokunma, çevrilme, değme bg. değişik anlamları içerir (bk. **Değirmen**). **Teker**'in gerçek anlamı: **dönen, çevrilen**, bir çember gibi yuvarlanan, devinen, bir halka oluşturan. Bunun **tegre, tekre** biçiminde okunması bir yorum sonucu olsa gerek. Kök sözcüğün **teg-er/teger** ya da **tek-er/teker** olması, **er** ekiyle ada dönüşmesi, Türk dilinin yapısına, kuruluş düzenine daha uygun görünüyor. **Bir**'den **bir-er birer, dönmek**'ten **dön-er/döner** (toplu tabanca, topaç, ölü yıkama yeri, dokuma aygıtında iplik sarma aracı/makara, SDD.)...

Anadolu halk ağzında **teker** (makara, sargıç/sarma aracı), **tekir** (daire). **Tekerlek, tekerleme, tekerlemek, tekerlenmek, tekerli**...

TEKERLEK, tr. **teker** (bk.)den **teker-lek/tekerlek**...

Köke gelen **lek** ekiyle, sözcük üretme: **iç**'ten **iç-e-r-lek/içerlek** (içe dönük olan, içi oyuk, içe batık), **diş-lek/dişlek, iş-lek/işlek, öd-lek/ödlek, gön-lek/gönlek** (gömlek)...

TEKFUR, erm. **tagavor** (tag/tac, avor/taşıyan, ıssı, **tagavor/tacı** taşıyan, tac giyen, tac ıssı)dan **takfur/tekfur**...

Anadolu türkçesine, Anadolu'da yaşayan Ermeni yurttaşların dilinden, halk ağzıyla geçti. **Tagavor** sözcüğünün kökeni: fars. **tâcâver** (tac giyen, tac taşıyan)...

Tekfurdağı (Tekirdağ), **Tekfurçayırı** (Tökürçayır/Trabzon'da bir yöre), **Rum tekfuru, Kayseri tekfuru, Ermeni tekfuru** (Âşık Kerem adlı halk öyküsünde geçer) gibi adlarda görülen **tekfur** sözcüğü **kral** (tacı olan kimse) anlamındadır...

TEKİN, es. tr. **tegin/tigin** (kul, köle, beyoğlu)den **tekin**...

Eski Türklerde, önceleri **köle**, sonraları **beyoğlu** (şehzade, prens) anlamını içerirken, sonraları **uğurlu, iyi güzel** bg. nitelikler kazandı. **Tigin** (beyoğlu, şehzade, ungun/san, ar. **rütbe**, Uy.), **tegin** (köle, hakanın oğlu, **tigin**, Kaş.), **tigin** (beyoğlu, İbm. Bu kaynak **tigin** sözcüğünün **bekin/beyoğlu** biçiminde de yazıldığını, ancak doğrusunun **b** ile değil **t** ile yazılması gerektiğini söylüyor.), Anadolu halk dilinde **tekin** (boş, önemsiz olmayan, uslu, ıssız, uyanık, toplumdan uzak kalmayı seven)...

Halk ağzında: **burası tekin değildir** (burası uğurlu değildir), **o adam pek tekin değildir** (o adam pek uğurlu değil, ona dokunmak yıkım getirir.)...

TEKNE, gr. **tekhne** (iş, beceri, uğraş)den **tekne**...

Anadolu türkçesine, Anadolu'da konuşulan, rum. dan halk ağzıyla geçti, leğen, hamur yoğurma, giyecek yıkama kabı anlamında kullanılır. **Çamaşır teknesi, hamur teknesi, süt teknesi** bg. Batı dillerinde **teknik** diye söylenen kavramların kaynağı bu **tekhne**'dir...

TEKNİK, fr. **technique** (gr. **tekhne**'den) ten **teknik**...

Gr. **tekhne** (beceri, iş uğraş, başarı), **tekhnos** (işle, başarıyla, beceriyle, uğraşla ilgili olan). Batı dillerine geçerken (daha doğrusu **tekhne, tekhnos** sözcüklerinden yeni bilim kavramları türetilirken) anlam değişikliğine uğradı. **Teknik** sözcüğü, Anadolu türkçesine XIX. yy. dolaylarında girdi, XX. yy. başlarından sonra, yayın yoluyla, öğrenim kurumlarının etkisiyle günlük konuşma diline yerleşti...

Teknikçi, tekniker, teknikokul, teknik-öğretim, teknisyen, teknokrasi, teknoloji, bg.

TEKRAR, ar. **kerr** (geri çekilip ileri atılma, yapılanı bir daha yapma)den **tekrar**...

Gerçek anlamı: yapılanı gene yapma, geri gelip bir daha ileri atılma. Tr. **daha** (bir daha), **takı, tahi, dahi** (bk.), **yine, gene, kez**...

TELVE, fars. **telh** (acı)den **telhe/telve**...

Kahvenin dibe çöken, acımsı olan tortusu. Bu tortunun dilde bıraktığı acılık nedeniyle.

Asya türkçesinde **tilve, tilbe, tifle** sözcükleri vardır, ancak **deli, çılgın** karşılığıdır... **Telve, telü** (Kaş.), **tilfe, tilbe, tilve, tilfe** (deli, sarsak, Uy.). **Telve** (kasap dükkânlarında et asmaya yarayan eğri çivi, çengel, SDD.)...

TEMBEL, fars. **tenbel** (üşengen, tembel) den **tembel**...

TEMEL, gr. **themalion** (**the/tha/koymak**, yerleştirmek'ten)dan **temel**...

Themalion (yerleştirilmiş, yere koyulmuş, oturmuş, taba)dan Anadolu halk ağzıyla **temali-temeli-tümel-temel**... Daha çok Doğu Karadeniz yöresinde erkek adı olarak yaygındır. Anadolu'da konuşulan rum. da **temali, timali** biçiminde söylenir, sondaki, **on** eki atılır. Divan şiirinde, özellikle Anadolu'ya komşu bölgelerde, **temel** sözcüğü bugünkü anlamda geçer. **Temel bırakmak** (temel atmak, Tar. Söz.), «**ilimsiz şiir temelsiz duvar olur, temelsiz duvar gayet bi-i'tibar olur**, Fuzuli»...

Alm. **Grund**, lat. **fundatio, fundamentum**, fr. **fondation**, fars. **bünyâd**, isp. **fundacion**, ar. üss...

Temellenmek, temelleşmek, temelli, temelsiz...

TEMİZ, ar. **temyiz** (meyz/ayırma, seçme, ayıklama)den **temiz**...

Kök anlamı: seçme, ayırma, ayıklama. Anlam genişlemesiyle arınmış, arıtılmış, **temiz**... tr. **arı, arınmış, arımış**...

Temizkan, temizlemek, temizlenmek, temizletmek, temizleyici, temizlik, temizlikçi...

TEMMUZ, süm. **dumuzzi**'den ibr. **tammuz** (efendi, bey) - **temmuz**...

Anadolu türkçesinde **orakayı** (ekinlerin biçildiği ay olması nedeniyle)... (Bk. **Damızlık**)...

TEMSİL, ar. **mesl** (benzer, benzeşik, eş) den **temsil/temsil**...

Kök anlamı: benzetme, benzerini yapma, eş gösterme. Anlam genişlemesiyle, başkasının yerine iş görme, başkası adına yetkisini kullanma.

TEN, fars. **ten** (gövde)den **ten**...

Türkçede, daha çok, gövdenin dış yüzü, gövdeyi kuşatan gön anlamında söylenir. Ar. **beden** ile bir tutulur. Tr. **gön, gövde**...

TENCERE, ar. **tancara** ya da fars. **tengire** (iki dilde de **tencere**)den **tencere**...

Tencere (fars. **tengire**'den HKK.), **tencere** (fars. **dik**, Bürh. Kat.). Ar. ya fars. **tengire**'den geçti, fars. **g** sesi ar. da **c** ile verilir, **tengire-tencire-tencare-tanacara** (**tencere** yazılıp **tancara** okunur) **a** sesi tr. de **e** sesiyle yansıtılır çokluk: **münakkıd/münekkit, mulavvas/mülevves** (kirli, pis) bg. Ar. da **kıdr, hallah** sözcükleri de **tencere** demektir.

TENEKE, gr. **tenekhos** (ince saç, teneke) tan **tenekhos - teneke - teneki/teneke**... Türkçeye, Anadolu'da konuşulan, rum. dan halk diliyle geçti. Bugün kimi yörelerde **teneko, teneki** denmektedir (Doğu Karadeniz bölgesi, dağlık bölgelerde)... Alm. **Blech**, fr. **fer-blanc**, rus. **denga**, sanskr. **tayka**, fars. **helbi**, ar. **safıyh**, isp. **bojalata**...

Urus'un gemileri
Hem ileri hem geri
Urus tökdi denize
Pasli tenekeleri
— Kar. —

TENEŞİR, fars. **tenşûy** (ten/gövde, şûy/yıkayan)dan **teneşür/teneşir**...

Fars. **şûy** ekinin tr. de **şır** biçimine girişi süreklidir. **Câme-şûy** (giysi yıkama)dan **çamaşır** (bk.)...

Eldi ufağum eldi
Ben zanetdum bayildi
Sari sari saçlari
Teneşüre yayildi
— Kar. —

TENHA, fars. **tenhâ** (ıssız, boş, yalnız) dan **tenha**...

Anadolu türkçesinde **yalnız, ıssız** bg. anlamda söylenir. Halk ağzında **tenhe** denir.

On altıya karar verdim yaşını
Yenice sevdaya salmış başını
El yanında yıkar gider kaşını
Tenhelerde gülüşünü sevdiğim
— Ruhsati —

dörtlüğünde **tenha** değil **tenhe** diyor ozan...

Tenhalaşmak, tenhalık...

Deduğum türkileri
Mendilciğune bağla
Tenha tenha yerlerde
Çöz olari da ağla...
— Kar. —

TENKİT, ar. **nakd** (akçe)dan os. **tenkid/tenkit**...

Kök anlamı: **paralama**, akçe toplama, bir akçayı daha ufak birimlere ayırma. Anlam değişmesiyle, **eleştiri**, bir konuyu ayrıntılarına varıncaya dek inceleme, geçerli-geçersiz yanlarını ayırma. Bu sözcük Osmanlı aydınlarının, Arap dilbilgisi kurallarına göre, türettikleri bir dil varlığıdır.

Tenkit, ikinci anlamda, ar. **nokta**'dan gelip **noktalama, nokta koyma** demektir. Türk yazınında **eleştiri** anlamında söyleneni yaygındır.

TEP, tr. **tep** (vurma, dövme, ezme, ayakla basıp sıkıştırma, hayvanlarda çifte atma, geriye gelme, çarptığı yerden dönme, yansıma, kuruma bildiren kök) ten **tep**... (bk. **Tepmek**)...

TEPE, es. tr. **tüpü** (tepe)ten **tepe**...

Bir nesnenin ucu, dağın doruğu, yığın, en yüksek yer, **tepe**...

Fars. **teppe** (tepe, yığın), moğ. **dobo**,

gr. taba, lat. teba, sanskr. stupa, Sabin dilinde teba, tr. doruk, uc, ar. zirve, isp. cima, alm. Gipfel, Spitze, fr. sommet...
Tepecamı, tepecik, tepedamgası, tepegöz, tepeli, tepelik...

TEPELEMEK, es. tr. tüpü'den tüpülemek (tepesine vurmak) - tepe-le-mek/tepelemek...
Kök anlamı: tepe yapmak, tepe gibi yığmak, yükseltmek. Anlam genişlemesiyle, tepesine vurarak dövmek, başına vurmak, öldürmek, çok dövmek...
Tepeleme, tepelenmek, tepeletmek, tepelettirmek...

TEPKE, tr. tepmek (bk.)ten tep-ke/tepke...
Vurup geri gelme, bir eylemden dolayı, karşıt doğrultuda yansıma. Ke, ge ekleriyle kökten kavram türetme: bilmek'ten bil-ge/bilge (halk dilinde bilke biçimi de var), üleşmek'ten ül-ke/ülke (bir kimseye üleşte düşen. Anlam genişlemesiyle yurt), baş-ka/başka (baş'tan, ayrı bir baş anlamında, genişleme)...

TEPKİ, tr. tepmek (bk.)ten tep-ki/tepki...
Geri gelen, tepen, çarptığı yerden yansıyan, karşıt durum, eyleme karşı direnme, karşı çıkma...
Bitmek'ten bit-ki/bitki (halk ağzında ürün), biçmek'ten biçki/biçki (biçip dikme anlamında), içmek'ten iç-ki/içki (içilecek sıvı, ayrıca esritici içecekler)...
Tepkili, tepkime, tepkimek, tepkisiz...

TEPMEK, tr. tep (bk.)ten tep-mek/tepmek...
Çarptığı yerden geri gelmek, dönmek, yansımak, ayakla ezmek, kurutmak, bastırmak, vurmak, hayvanlarda çifte atmak, savurmak, salınıp sarsılmak, dövmek...
Kökten mek ekiyle eylem türetme: iç-mek/içmek, git-mek/gitmek, dil-mek/dilmek, gör-mek/görmek (göz'den z/r dönüşmesiyle), yer-mek/yermek (yere, toprağa oranla aşağılamak) bg...
Tepilmek, tepindirmek, tepinmek, tepme...

TEPRENMEK, tr. tep (bk.)ten tep-r-e-n-mek/teprenmek...
Kendi kendini tepmek. Öğ-r-e-n-mek / öğrenmek, kıv-r-a-n-mak/kıvranmak, tav-r-a-n-mak/tavranmak (davranmak) bg. köke gelen r-e-n-mek, r-a-n-mak ekleriyle, anlam genişleten, eylem... Tepreşmek, tepretmek (depreşmek, depretmek de denir)...

TEPSİ, fars. tepsi (düz kap, ufak sini) den tepsi...

TER, fars. ter (yaş, ıslak, taze, yeşil)den ter...
Ter (ter, emek karşılığı ödenen nesne, Uy., Kaş., İbm., Kit.), terçi (belli bir gelir karşılığı iş gören, işçi, Uy., Kaş.).

TERAZİ, fars. terâzû (terazi)den terazi...
Terazilemek, terazilenmek, terazili...

TERBİYE, ar. rübüv (gelişme, büyüme, beslenme)den terbiye...
Kök anlamı: bir nesneyi besleme, geliştirme, büyütme, çoğaltma, sulayıp yetiştirme bg. Anlam genişlemesiyle eğitim, bilgi verme, bilgiyle aydınlatma...

TERE, fars. tere (yeşil, kokulu bitki)den tere...
Tereotu da denir. Fars dilinde pişirilerek, çiy olarak yenen yemeklik bitkilere de, topluca, tere denir.
Anadolu halk ağzında tere (otlu yer, taze otlu yer, otu bol yer, yeşil otlak).

TEREYAĞI, fars. tere (yeşillik, yeşil bitki) ile çin. - tr. yağ'dan tere-yağı/tereyağı...
Kök anlamı: yeşil ot yiyen, yaylımda otlayan ineklerin sütünden alınan yağ. Genellikle yaz aylarında, ineklerin yaylaklara, otlaklara çıktıkları dönemde alınan yağ. Anlam genişlemesiyle inek yağı, kuru, yaş ot yiyen ineğin yağı. Tr. de sarıyağ, sağyağ, yayla yağı bg. denir. Halk ağzında kirazyı yağı, mayıs yağı (mayıs ayında sağalan sütten çıkarılan yağ), güz yağı gibi yılın belli dönemlerinin adıyla anılan yağlar vardır...

TERKİ, fars. tergûn (at terkisi)dan tergü-tergi/terki...
Es. tr. tergi (sofra), tergü (sofra, sofrada yenen yemek), lat. tergum (sırt, deri), fars. terk (tolga, çadır-kavuk tepeliği).
Anadolu halk ağzında terke (heybe), terki (atın arkası, arka yanı), terke (tahıl, tekme), terkim (süs, yüze düzgün sürme, evlenmede söz kesme), terküllü (nişanlı, evlenme konusunda anlaşmış), terkemek (birbirinin arkasından gelmek), terkeş (aykırı)...

TERLEMEK, fars. ter (ıslak, yaş)den terle-mek/terlemek...

Kök anlamı: ıslanmak, yaş olmak. Anlam genişlemesiyle, çok sıcaktan dolayı gövde gözeneklerinden su çıkmak, ter boşalmak...

TERLİK, fars. ter (bk.)den ter-lik/terlik...
Terlik (terlik, atın terini emmek için eyerin altına konan örtü, Uy., Kaş.). Sondaki lik ekinin tr. olması ter'in de tr. olacağı sanısını uyandırdı. Anlam genişlemesiyle, evde giyilen ayakkabı, terlik...

TERS, es. tr. ters (ters, geri, arka, gerisin geri)ten ters...
Anlam genişlemesiyle bir nesnenin alt yüzü, öte yanı. Ters izine dönmek/ters üzine dönmek (ter yüzüne dönmek, geri gelmek, gerisin geri dönmek), terslemek (dışkılık çıkarmak, ayakyoluna gitmek. Karlanguç... yuvasında terslemez/ kırlangıç yuvasında pislemez, Tar. Söz.), terslik (süprüntülük, çöplük, Tar. Söz.)...
Fars. ters (korku, tersiden/korkmak'tan), tersâ (korkak, korkan, anlam genişlemesiyle hıristiyan), turs (katı, dayanıklı, sağlam).
Tersaçı, tersevirme, tersine, tersinir, tersinmek (geri dönmek), terslemek, terslenmek, terslik, tersyön, tersyüz...

TERSANE, isp. darcina (gemi yapım yeri)dan tersane...
Anadolu türkçesine, İspanyol gemiciler aracılığıyla geçti, kökeni ar. dır.
Ar. darü's-sinaa (iş yeri, yapımevi), dâr (ev, yer), sinaa (sun'/yapmak'tan) - darü's-sinaa (iş yapılan yer, işevi). Ar. dan isp. ya sonra tr. ye girdi.
Fr. arsenal, itl. arsenale, alm. Werft...

TERZİ, fars. derzi (diken, giysi diken) den terzi...
Fars. da tarzi biçiminde de söylenir.

TESİR, ar. isr (iz, belirti, kalıntı)den te'sir/tesir...
Yazın yoluyla tr. ye giren tesir anlam değişikliğine uğradı... Tr. etki, ediş, etme gibi karşılıkları var. Edi (clay, olgu, SDD.).

TESTERE, fars. dest-erre (dest/el, erre - bıçkı, dest-erre/el bıçkısı)den destere/testere...
Tr. bıçkı, uy. irpek, Anadolu halk ağzında bışkı, bığçı, bıkçı bg. söylenişleri var.
Testerebalığı, testereli...

TESTİ, lat. testa (toprak kap)dan testi...
Anadolu türkçesinde topraktan yapılmış sukabı, kap.
Fars. destâ (sarık, destâr/sarık'dan), dest (el), tes (tokat), kûze (testi), sebû (testi), alm. Krug, ing. jug, fr. cruche, isp. cantaro, urceus, rum. stamnos, udria, ar. cerreh...

TEŞEBBÜS, ar. şebs (yapışkan, ilişkin) ten teşebbüs...
Kök anlamı: yapışkan, tuttuğunu bırakmayan, ilişkin, tutucu bg. Şebs, şıbs sözcükleri: «...yapışkan, kırkayak denen böcek, örümcek, çıyan, Ter. Kam.»... anlamındadır. Bu kökten türeyen teşebbüs ise: yapışmak, örümcek gibi, kırkayak gibi, çıyan gibi tutunup kalmak, bırakmamak bg...

TEŞEKKÜR, ar. şükr (borç, hayvanın memesine süt dolma, iyiliği yayma, iyilikten dolayı saygı duyma —değişik okunuslarla—)den teşekkür.

TEŞHİS, ar. şahs (bk. Şahıs)tan teşhis...
Kök anlamı: gölgeyi, karartıyı seçme. Anlam genişlemesiyle tanıma, kavrama, anlama. Tr. Tanı...

TEŞKİL, ar. şekl (bk. şekil)den teşkil...
Kök anlamı: benzerini yapma, uygun geleni yapma. Anlam genişlemesiyle, biçimlendirme, kurma, oluşturma...
Tr. kurma, oluşturma, biçimlendirme, biçim verme, yapma...

TEYZE, fars. dâye (hala, babanın kızkardeşi)den tayıza/teyze...
Anlam değişmesiyle annenin kızkardeşi... Dâye-taya (dadı, sütnine) - tayaza - tayıza - diyeze - tiyeze / teyze...
Anadolu halk ağzında: tiyeze, tiyze, diyeze, deyze, teyeze... Anadolu türkçesinde XIV. yy. dan buyana taya, tayaza, tayıza, diyeze bg. görülmektedir (Tar. Söz.), bunun halk ağzında değişik biçimlere girdiği anlaşılıyor (bk. Dadı).
Fars. hâle, alm. Tante, fr. tante, ing. aunt, lat. amma (çocuk dilinde), amita, es. fr. ante, isp. tia, ar. haleh...

TEZ, es. tr. tez (ivedi, hızlı)den tez...
Tezmek (kaçmak, hızla uzaklaşmak), tezişmek (kaçışmak), tezitmek (kaçırmak), tezgek (işten, görevden kaçma), tezik (toplumda ürküntü, dıştan gelen bir saldırı nedeniyle), tezgi bolmak (yavı saldırısı karşısında ürkmek, hepsi için bk. Kaş.). Tez kökünün, kaçmak, ürkmek, hızla uzaklaşmak bg. anlam-

ları içermesi doğal bir olaya dayandığını gösterir.

Fars. **tiz** (sivri, keskin uçlu), **tiz reften** (hızlı gitmek), **tiz kerden** (sivriltmek, keskinleştirmek), fars. **tiz** sözcüğü tr. **tez**'den gelir (ZŞ.)...

Tezlenlenmek, tezleşmek, tezleştirmek, tezlik, tezlik etmek...

TEZGÂH, fars. **dest-gâh** (**dest**/el, **gâh**/yer/elle iş görülen yer)tan **tezgâh**...

Eskiden, elişlerinin yapıldığı, üzerinde gereçler bulunan, ufak aygıta verilen ad, **dest-gâh**... Anadolu türkçesine halk ağzıyla **tezgâh** biçiminde geçti. Tr. **iş-lik/iş-lik** (iş-yeri)...

Tezgâhlamak, tezgâhlanmak, tezgâhtar, tezgâhtarlık...

TI, süm. **tı** (yaşam, dirim, yaşamak)dan **tı**...

Uy. **tı** (sürekli, boyuna). **Tı** kökünde **yaşama, dirilik, uzun süre varlığını sürdürme** anlamları saklı. (Bk. **Tın**)...

Hit. **hves** (yaşamak), **hvesnu** (yaşatmak), hit. **tı** (süm. den) sözcüğü, **yaşatmak, yaşamını sürdürmek, yaşam** anlamında, **hvesvatar** (yaşam, vatar/su, **hves**/yaşamak, **hves-vatar**/yaşamayı sağlayan sıvı, öz, su.).

Hves-vatar sözcüğünün içerdiği anlamı, daha sonraki çağlarda, Anadolu düşüncesinde **varlığın özü, oluşun ilkesi sudur** görüşü ile **Thales**'te, **bütün varlıklar sudan yaşam bulur** (ve min'el-mai külliü şey'un hay) ile islam dininde görürüz...

TIMAR, fars. **tîmar** (iş görmek, sayrıya bakmak, bakım)dan **tımar**...

Kök anlamı: bahçeye, tarlaya, sayrıya, hayvana bakmak, iş görmek, **bakım**. Anlam genişlemesiyle, Osmanlı döneminde atlı kuruluşlara **(Sipahilere)** verilen devlet toprağı. Bu topraktan sağlanan gelir karşılığı orduya görevli verilirdi. Atı tımar etmek, atın bakımı ile uğraşmak. Sayrıyı sağaltmaya çalışmak. Bu sözcük **gr. ye timarion** olarak geçti.

TIMAR-HANE, fars. **timâr-hâne** (sayrı evi, özellikle akıl hastalarının bakıldığı yer, sonraları **bimâr-hâne** dendi ki, bu da sayrı evi anlamında olup, bütün sayrılıkların bakımıyla uğraş kurumdu).

TIN, es. tr. **tın** (ruh, can, **dirilik**)dan **tın**... Süm. **din, tin** (yaşam, dirilik), elam, **tun** (tin, yaşam, dirilik, ruh, can).

TIN, tr. **tın** (doğal ses, yansıma ses)dan **tın**...

Tıngadak, tıngır, tıngırdamak, tıngırdatmak, tıngır mıngır, tıngırtı, tını, tınlamak, tınmak, tınmamak...

TIPA, itl. **tappo** (tapa, tıpa)dan **tıpa**...

TIPKI, ar. **tıbk** (uydurma, benzer, yakıştırma, uydurulma)tan **tıpkı**...

(bk. **Tatbik**)...

Tıpatıp, tıpkıbasım, tıpkısı...

TIRAŞ, fars. **tirâş** (**tirâşiden**/kesmek, biçmek, kazımak)tan **tıraş**...

Tıraşçı, tıraşlamak, tıraşlanmak, tıraşlı.

TIRNAK, es. tr. **tırğ**/**tırnğ** (doğal ses, yansıma ses)dan **tırğrak-tırannğak/tırnak.**

Tırnağın bir nesneyi kazırken, sıyırırken çıkardığı doğal sesten, **tırğ**'dan **tırnğ**, **tır(a)ğ** seslerinin oluşup sona gelen ak ekiyle. **Çıngır-ak/çıngırak** (çığ doğal sesinden dolayı), **pır-ı-l-dak /pırıldak** (**pır** kökünden, doğal sesten, **ak** ekiyle) örneklerinde olduğu gibi... Halk ağzında **duynak, tuynak, dırnak, durnak** bg...

Fr. **ongle**, alm. **Nagel**, fars. **nâhun, nâhen**, ar. **zufr**, lat. **unguis**, sanskr. **naklâh**, gr. **onux**, itl. **ugna**, isp. **una**, ing. **nail**...

Epeceğidum oni
Korttum görecek biri
Girdi tirnaklarumi
Şalvarinun uçguri
— Kar. —

Tırnakçı, tırnaklamak, tırnaklanmak, tırnaklık, tırnaksı...

TIRPAN, gr. **drepane** (orak, tırpan)dan **tırpan**...

Anadolu türkçesine, Anadolu'da konuşulan, rum. dan halk ağzıyla geçti. **Drepanaki** (ufak tırpan), **drepanikso** (biçmek), **drepanourgos** (tırpan yapan, tırpancı), halk ağzında **kerenti, kerendi** de denir.

Çayirlardan aşağa
Gelusun kerendilan
Terledi memelerun
Sil olari mendillan
— Kar. —

Alm. **Sense**, ing. **scythe**, fr. **faux**, lat. **falx**, ar. **seyfülhasad** (ekin kılıcı), far. **dâs-i buzurk** (büyük orak)...

Çayir biçerum çayir
Yoşali tirpanum var
He gız alusam seni
Kara koç kurbanum var
— Kar. —

Tırpancı, tırpanlamak, tırpanlanmak, tırpanlatmak, tırpanlattırmak...

TIRTIK, tr. **tır** (doğal ses)dan **tır-t-ı-k/tırtık**...

Ağaca, duvara çekilen **çentik**. İşlemin yapılmasında, çentiğin ağacı, taşı ya da duvarı kazıyarak, kerterek çekilmesinde çıkan **tır, tırt** bg. doğal sese öykünülerek **tır-t-ı-k/tırtık**...

Sondaki **ık** ektir. **Artmak**'tan **ar-t-ı-k/artık, sarmak**'tan **sar-k/ık/sarkık, yırtmak**'tan **yır-t-ık/tırtık** bg...

TIRTIL, erm. **tertel** (ufak böcek)den **tırtıl**...

Anadolu türkçesine, Ermeni yurttaşların diliyle geçti.

Tırtıllanmak, tırtıllı, tırtılsı...

TİCARET, ar. **tecr** (alışveriş, alım-satım) den **ticâret/ticaret**...

Tr. ye Araplarla kurulan alışveriş ilişkileri sonucu, ortaçağda, geçti.

Tecr, ticâre, tâcir (Ter. Kam.)...

TİFO, gr. **typhos** (buğulanma, sis, şaşırma, kendinden geçme)tan **tifo**...

«Aşırı ısıyla gövdenin, bilincin sarsılması sonucu doğan bunalımdan dolayı bu adı aldı (WG.)»...

Anadolu halk ağzında **sökel, yatalgı** sözcükleri **tifo** karşılığı da söylenir...

TİFTİK, ar. **teftik** (pamuk dikmek)ten **tiftik**...

Tr. **keçikılı**, alm. **Ziegenhaar** (keçikılı), fars. **peşm** (yün), **teftik**, fr. **mohair**, ing. **mohair**...

Tiftiklemek, tiftiklenmek, tiftiğini sökmek...

TİFÜS, gr. **typhos** (bk. **Tifo**)...

TİKE, es. tr. **tikü** (parça, lokma)den **tike**...

Anadolu türkçesinde **tike** (parça), çokluk, Doğu illerinde söylenir. **Bir tike ekmek** (bir lokma, bir parça ekmek). Halk ağzında: **dıkım** (ağzına tıkmak, dıkmak'tan), **sokum, sunak, tıkım, yutmuk**...

Tikü (parça, lokma, Kaş.), **tikim, tikkü** (parça, lokma, Kaş.), **tikmek** (delmek, sokmak, dik duruma getirmek, ağaç dikmek, Kaş.), **tikülemek** (lokma lokma vermek, yasadışı **yedirmek**, ar. **rüşvet** vermek, Kaş.).

Fars. **tik** (lokma, parça)...

TİLKİ, es. tr. **tilkü** (tilki)den **tilki**...

Tilki (tilki, Kaş.), Anadolu halk ağzında **dilkü, dilgi, tilgi**... **Til** kökünde **parçalama, yırtma, bölme, isteme** (dilemek) gibi anlamlar saklı olduğuna göre **tilkü/tilki** sözcüğünde de bu nitelikler bulunsa gerek. **Tilki**'nin yaşama ortamı, sürekli olarak, öteden beriden sinsice kapıp kaçmayı gerektirir.

Alm. **Fuchs**, fars. **rubâh**, fr. **renard**, lat. **vulpes**, isp. **zorro, raposa**, rum. **alopeks**, ar. **sa'leb**...

Tilkikuyruğu, tilkileşmek, tilkilik...

TİMSAH, ar. **timsâh** (timsah)tan **timsah**. Fr. **crocodile**, alm. **Krokodil**, lat. **crodilus**, gr. **xroxodcilos**, itl. **cocodrillo**...

TİN, es. tr. **tın/tin** (yel, soluk, ruh, can) den **tin**...

Tın (can, ruh, öz, soluk, Uy.), **tıng** (ses, ses aşaması, Uy.), **tin** (yular, bağ, **tın**, Uy.), **tingçi/tıngçı** (casus, çaşıt, Uy.), **tınmak** (dinlenmek, Uy.), **tınsıramak** (çıldırmak, öfkelenmek, Uy.), **tınturmak** (dinlendirmek, Uy.), **tın** (can, ruh, soluk, Kaş.), **tın** (dinmiş, işsiz, başıboş, tembel, Kaş.), **tınçamak** (bozulmak, çürümek, Kaş.), **tındurmak** (dinlendirmek, Kaş.), **tin** (yular, Kaş.), **ting** (dik, Kaş.). Bu örneklerde **tin/tın** kökünde, karşılıklı değişmeler olmakla, belli bir anlam birliği görülüyor. (Bk. **Dinlenmek**). **Tinsel, tinselcilik**...

TİRE, es. An. **Thyraion**'dan **Tire** (Batı Anadolu'da ilçe)...

Thyr kökü, Grek-Latin dillerine, eski Anadolu dillerinden geçti, Etrüsklerle ilgili bir köktür.

TİRİT, fars. **terid** (et suyuna doğranan ekmekle yapılan yemek)ten **tirit**...

Ar. **serid** (fars. **terid/terit**'in kökeni)...

TİRYAK, gr. **theriakos** (**ther**/vahşi hayvan, **iakos**/özgü)den **tiryak**...

Kök anlamı: evcil olmayan, dağda, kırda yaşayanlara özgü. Anlam gelişmesiyle, **yabana karşı korunma gereci, em**, ar. **ilâç**)...

Pontus kralı, **Mitridates**, yönetimi ele geçirmek için, uzun süre Kafkas dağlarında yaşama gereğinde kalmış, kendini bütün güçlüklere, sayrılıklara, özellikle ağuya karşı koruyacak gereçleri bulma

gereğinde kalmış. Onun, dağlarda, ağulanmalara karşı bitkilerden yaptığı eme **theriakos** dendi, **tiryak**, Anadolu halk ağzında, rum. dan geçme bir sözcük olup, bu dönemden kalan **theriakos**'tan kaynaklanır.

TİRYAKİ, gr., fars. (bk. **Tiryak**) **tiryak-i/tiryaki**...
Theriakos'a (tiryaka) alışan kimse. Anlam genişlemesiyle, bir nesneye alışan. İçki tiryakisi, kahve tiryakisi, sigara tiryakisi bg.

TİTREMEK, tr. **tit** (sarsılma, acıma, çalkanma bildiren kök)ten **r** sesiyle genişleme sonucu **tit-r-e-mek/titremek**...
Tit-r kökü doğal sestir, sarsıcı, korkutucu, acıdan kıvrandırıcı bir olay karşısında beliren eylemin sesle yansımasıdır. Titreyen, çırpınan, sarsılan, acıdan kıvranan bir kişinin, başka bir dirinin çıkardığı sesler ilgiyle incelenirse, bir titreme eylemini açığa vurduğu, seslerin titreyerek çıktığı anlaşılır. Sözgelişi **in-le-mek/inlemek** eylemiyle yansıyan bir sesin ötesinde geçerliği yoktur. **Gür-le-mek/gürlemek, püs-k-ü-r-mek/püskürmek** bg. eylemler doğadan gelen etkinin sesle açıklanışıdır.
Alm. **zittern**, fr. **trembler**, lat. **tremo** (**tremere**), gr. **tremo**, fars. **lerzîden**, ar. **ra'şe**...
Bu sözcükler incelendiğinde, kökenlerinin, doğal bir olayı yansıtan sesten kaynaklandığı görülür.
Titr kökünden: **titreme, titreşim, titreşimli, titreşek, titreştirmek, titretmek**...

TİYATRO, itl. **teatro** (tiyatro)dan **teatora -tiyatro/tiyatro**... **(oyun yeri - oyun kurma)**.
Anadolu halk ağzında bugün de tiyatora denmektedir. Anadolu türkçesine, XIX. yy. ortalarında, İtalyan oyun topluluğunun İstanbul'da sunduğu oyunlarla, biraz da azınlıkların bu kuruma verdikleri önemle, girdi. Türkiye'de tiyatro'yu uygulayan ilk topluluk hıristiyan yurttaşlardı (MA.).
Gr. **theatron**, lat. **theatrum**, fr. **théatre**, alm. **theater**...

TOHUM, fars. **tuhm** (tohum)dan **tohum**...
Anadolu halk ağzında, **döl, ekenek, urluk, bider** (bitmek'ten **biter/bider** - toprağa ekilince **biten**, gelişen)...

TOK, tr. **tok** (iri, kalın, katı, yoğun, doymuş, kabarmış bg. anlamları içeren doğal yanbımalı sözcük)tan **tok**.
Anadolu türkçesinde karnı doymuş, besili, gövdesel olarak gelişmiş, güçlü bg. anlamlarda söylenir. Kökeni doğal ses yansımasıdır. Eski Türk ağızlarında (Asya türkçesinde) **tok** kökünün içerdiği anlamda **tod, tog-toğ/todg-todğ** seslerinden türemiş sözcüklerin hepsi doyurmak anlamındadır.
Todunmak/doymuş görünmek, **todgurdacı/doyurucu**, doyuran, tok durumuna getiren, **todgurgan/boyuna** doyuran, **todgurçı/doyuran, todgurguluk/doyurma** yetkisi olan, **todgurmak/doyurmak, todgurmış/doyurulmuş, todgurdmak/doyurtmak, todguruglı/doyuran, todmak/doymak, todurgan/doyuran** (hepsi için bk. Kaşgârlı). Nitekim, bütün **tod-tog-toğ-tok-doy/toy** köklerinde **doldurmak/boşluğu gidermek** anlamı saklı. Bu kökten türemiş **toklu/besili**, genç koyun (toğlu, tohlu, tokhlı, tokhlu bg. söylenisleri de var). Öte yandan **tolu-dolu** anlamında **toklu**.
Tok/tog/toğ köklerinde vurma, kalın ses çıkarma, bir nesneyi başka bir nesneyle vurarak yıkama, dövme bg. anlamlar saklı. **Tokaç/dokaç/togaç/dokuç** bg. vurmak eylemiyle ilgili araçlar yanında **döğüşmek** (töküşmek/tokuşmak/töğüşmek/dögüşmek bg. karşılıklı olarak birbirine vurma, savaşma eylemleri de bu **tok/tog/toğ/dog/dok/doğ/töğ/döğ** köküyle bağlantılı. Ortada **t/d/o/ö k-g-ğ** seslerine değgin değişmeler var (bk. Tar. Söz., Der. Der.).
Uygur türkçesinde **tok** ile başlayan sözcüklerin çoğu **dolmak/vurmak/savaşmak** eylemleriyle ilgili (Uy.). Hind-Avrupa kökenli dillerde **tok-dok/tog-toğ/dok-doğ** kökleriyle başlayan sözcüklerde Türkçede bulunan anlam yok. Arapçada ise durum Hind-Avrupa dillerinde görüldüğü gibidir (tok-dog köklerinde anlam başka). Bizce **tok** kökünün bir yansıma (doğal seslerden kaynaklanma) olayıyla bağlantısı açıktır...

TOKAT, itl. **toccato** (vurmak)tan **tokat**...
Lat. **tago/tango** (dokunmak, değmek, sürünmek, vurmak), gr. **tegaton** (vurmak, dokunmak), fars. **tebançe** (bk. **Tabanca**), alm. **Ohrfeige**, ing. **slap**, fr. **gifle, soufflet**, isp. **bofetada**, lat. **colaphus**, gr. **kholaphos**...
Tokatlamak, tokatlanmak, tokatlaşmak.

TOKMAK, tr. **tok** (dolu, kalın, ağır bg. anlamda kök)tan **tok-mak/tokmak**...
Kök anlamı: vurma, döğme, öğütme, ezme, basma aracı. **Tokmaklamak** (tokmakla vurmak, yıkanacak giysiyi tokmakla döğmek, ekinin kabuğunu çıkarmak için dibekte tokmaklamak, tokmakla ekine vurmak), **çamaşır tokmağı** (çamaşır yıkamada döğme aracı), **kapı tokmağı** (kapıyı evdekilere açtırmak için, dışta bulunup vurmaya yarayan özel araç, tokmak), **havan tokmağı** (havanda döğmeyi sağlayan araç, **havaneli**), **ketan tokmağı** (özel aygıtta ketan dokunurken iplikleri sıkılaştırmaya yarayan araç), **kendir tokmağı** (kendirden iplik yapmak için, soyulan kabuğu döğüp yumuşatan araç), **et tokmağı** (eti döğüp yumuşatmada kullanılan tokmak)... Bu örnekler **tok** kökünün doğal bir eylemden kaynaklandığını gösterir. (Bk. **Tok**)...
Tokmakbaş, tokmaklamak, tokmaklanmak...

TOMAR, gr. **tomos/tomarion** (bir avuç, bir tutam)dan **tomari/tomar**...
Anadolu türkçesine, Anadolu'da konuşulan, rum. dan halk diliyle geçti. **Tom** kökü eski Anadolu dillerindendir...
Ar. **tumâr** (gr. den), tr. **tutam, koçam, kuçam, bağ, avuç**... (bk. **Demet**).

TOMBALA, itl. **tambola** (düşmek, takla atmak)dan **tambala/tombala**...
Halk ağzında **dumbala, dambala, tambula**...

TOP, es. tr. **top** (birikme, yığın, bütünlük, erk, yuvarlaklık bildiren kök)tan **top**...
Top (un yemeği, yığın, bütün, hep, topuk/**topık**, top, kol bileziği, burma, Kaş., Uy., Kit., Tar., Söz.)...
Fars. **tûb, töp, tûp** (Türkçeden geçme, ZŞ.), lat. **toppus** (baltalı yönetici değneği, ar. **asâ**), gr. **topos** (toprak, yer), hit. **tuppi** (topraktan yapılmış, kil levha, tablet), süm. **dub** (kil levha, tablet), ak. **tuppu** (kil levha, tablet), itl. **topo** (sıçan), isp. **top** (dur, stop), **tope** (tepe, doruk)...
Anadolu halk ağzında: **top** (pencere, ip bükme aygıtı, ağaçtan yapılmış, yuvarlaktır. Deve hamuru, deve yiyeceği, top biçiminde olduğundan. Minder, kol bileziği, teker başlığı, SDD.).
Top sözcüğü, Anadolu türkçesinde, XIII. yy. dan buyana kullanılmakta, yazın dilinde yeralmaktadır.

Tanrı'dan ol diri ki can virdi
Tanrı yolın uranı top kırdı
— Velet. —

Kaldı bundan ortaya düşdi fırak
Aslı topraktandı kaldı top ırak
— Ga. —

Topu ol alur kim dili tatludur
Yavuz kulunun işi top yatludur
— Ferh. —

Gariblik odı top cana boyandı
Yüreğim derd ile kana boyandı
— Işk. —

Top kökünden türeyip, yuvarlaklık bildiren, sözcükler arasında; **top, topaç, topuk, toprak, topramak** (kurumak, toprak gibi katılaşmak), **topraşmak** (kuruyup toz olmak, ince toprak olmak), **topulgak** (kulunç, yaraya konan sağaltıcı ot), **top olmak** (toplanmak), **top-taşı** (gülle, top güllesi)...
Top'tan: **topaç, topak, topaklanma, topaklanmak, topal, topalak, topallama, topallamak, topallık, topaltı, toparlak, toparlama, toparlamak, toparlanmak, topçeker, topçu, topçuluk, tophane** (fars. **hâne** ile), **toplaç, toplam, toplama, toplamak, toplanık, toplanılmak, toplantı, toplardamar, toplaşmak, toplatılmak, toplatmak, toplu, topluca, topluiğne, topluluk, toplum, toplumbilim, toplumcu, toplumculuk, toplumdaş, toplumlaştırmak, toplumsal, toprak, toprakaltı, toprakbastı, toprakboya, topraklamak, topraklandırmak, topraklı, toptan, toptancı, toptancılık, topuk, topukdemiri, topuklamak, topukluk, topuz** (fars. **debûs**'un kökeni olabilir)...

TOPAÇ, tr. **top** (top, yuvarlak, bk. **Top**)tan **top-aç/topaç**...
Halk ağzında: **topaç** (ibrik, ufak sepet, et-bulgur-soğan karışımı bir yemek, kürek tutacağı, yumruk büyüklüğünde kuru toprak, toprak küp, süstakısı başlık, topal)...

TOPAK, tr. **top**'tan **top-ak/topak**...
Top gibi yuvarlak olması nedeniyle. **Topak** (yuvarlak, yığın, kabuk, ufak - yuvarlak ekmek, kabakulak denen sayrılık. SDD.).

TOPAL, tr. **top**'tan **top-al/topal**...
Yürürken, sağa sola bükülüp yuvarlanır gibi devinme nedeniyle. Köke gelen **al** ekiyle **yan**'dan **yan-al/yanal** (akarsuyun iki kıyısı, yanları, alaca, bir yanı başka öte yanı başka boyada olan, SDD.).

TOPARLAMAK, tr. **top** (bk.)tan **top-a-r-la-mak/toparlamak**...
Kök anlamı: top durumuna getirmek, top gibi yuvarlak biçime sokmak (bk. **Toplamak**). Anlam genişlemesiyle, **düzene koymak**, düzenlemek, dağınıklıktan kurtarmak, biraraya getirmek, derlemek.

TOPARLANMAK, tr. **top** (bk.)tan **top-a-r-lan-mak/toparlanmak**...
Köke gelen ekler dizisiyle, **yuv-a-r-lan-mak/yuvarlanmak** (yuvar'dan), **yar**'dan **yar-a-r-lan-mak/yararlanmak, kaşarlan-mak/kaşarlanmak**...
Tr. de **topar** (yığın, ufak tepe, ufak toprak yığını, SDD.) sözcüğü ile **toparlanmak** eşkökenlidir. Ancak **toparlanmak** eyleminin doğrudan doğruya **top** kökünden türediği anlaşılıyor. Örneği **yuvarlanmak** eylemidir.

TOPLAMAK, tr. **top** (bk.)tan **top-la-mak/toplamak**...
Kök anlamı: **top** durumuna getirmek, yuvarlak, yuvarlanır biçime sokmak, top yapmak. Anlam genişlemesiyle: biraraya getirmek, derlemek, düzenlemek, yığmak, birlik sağlamak, birleştirmek, oranlamak, biriktirmek... **Toplamak** (top ateşine tutmak. Tar. Söz.). Köke gelen **la-mak** ekleriyle eylem türetme: **yara-la-mak/yaralamak** (yara açmak. **Yara** sözcüğünün kökü olan **yar** aldığı **a** ekiyle **yara** biçimine girdi, bk. **Yara**). **Par-la-mak/parlamak, at-la-mak/atlamak, kol-la-mak/kollamak, yol-la-mak/yollamak** bg...
Toplamak eyleminden: **toplam, toplanık, toplantı, toplar, toplardamar, toplu, topluluk, toplum**...

TOPRAK, es. tr. **topramak** (kurumak, katılaşmak)tan **topra-k/toprak**...
Kök anlamı: toplanıp kuruyan, kuruyarak katılaşan, kurumuş, katılaşmış olan. **Topramak** (kurumak, Kaş.), **topraşmak** (kuruyup tozlaşmak, Kaş.), **topratmak** (hayvanın, toprak kalıncaya değin otu yemesi, yeşil otları yeyip toprağı kurutması, Kaş.), **topurgan** (ayak basıldığında tozuyan yumuşak toprak, Kaş.) örneklerinde **toprak** sözcüğünün **kurumak** eylemiyle bağlantılı olduğu anlaşılıyor. Kuruyan bir nesnenin toplanması, top gibi yuvarlaklaşması doğal bir olaydır. **Toprak**'ta kuruma eylemiyle **toplanma** olayı.
Halk ağzında: **torpah, toprah. Toprakçal** (çıplak dağ, toprağı gölen, otsuz, **Toprak** (ülke, yurt, il, Tar. Söz.), **kara toprak** (yer, toprak)...
bitkisiz dağ, SDD.), **topraklık** (iki yaşındaki öküz, SDD.), **toprak öküzü** (kısa boylu, besili, toprak sürmeye elverişli öküz, SDD.)...

Anın aslı vü toprağı Rum idi
Hüner cümlesi ana ma'lûm idi
— Süh. —

Dost dost diye nicesine sarıldım
Benim sâdık yârim kara topraktır
Beyhude dolandım boşa yoruldum
Benim sâdık yârim kara topraktır

***

Nice güzellere bağlandım kaldım
Ne bir vefa gördüm ne fayda buldum
Her türlü isteğim topraktan aldım
Benim sâdık yârim kara topraktır
— Âşık Veysel —

TOPTAN, tr. **top** (bk.)tan **top-tan/toptan**...
Tan ekiyle kökten sözcük türetme: **yok**'tan **yok-tan/yoktan**, **çok**'tan **çok-tan/çoktan**, **ot**'tan **ot-tan/ottan**, **odun**'dan **odun-dan/odundan**...

TOPUK, tr. **top** (bk.)tan **top-u-k/topuk**...
U-k ekleriyle kökten sözcük: **kop-u-k/kopuk, sol-u-k/soluk, oy-u-k/oyuk, ol-u-k/oluk** (bu sözcüklerin kimi önad, kimi adtır. Özellikle **kopuk/çapkın, pekgöz, korkusuz, oyuk/içerlek yer, in, mağara, dilek, oluk/su oluğu, su akacağı**). **Topukdemiri, topuklamak, topuklu, topukluk**...

TOPUZ, tr. **top** (bk.)tan **top-u-z/topuz**...
Tr. **uz** ekiyle kökten sözcük üretme: **tong-uz / tonuz / domuz, yult-uz / yultuz / yıldız, ok-uz / okuz / oğuz, tokuz / tokuz / dokuz** bg...
Fars. **debûs** (topuz. Fars. **töp, tûb** sözcükleri Türkçeden geçmedir, ZŞ.), ar. **debûs** (topuz)...

TOR, es. tr. **tor** (türeme, doğma, üreme, gelişme, yayılma, soy bildiren kök)dan **tor**...
Tor (tuzak, ağ, Kaş.), **tor** (ağ, tuzak, giysi, seyrek örgülü nesne, baş örtüsü, Tar. Söz.), süm. **tor/dumu** (oğul, çocuk...)...

Tâ gaare varub ağyar tapuna tapmasun gün
Gerdi torı örümcek yaptı yuva göğercin
— Ruşeni —

Tor sözcüğü ağ, örümcek ağı anlamında...

Ey tor donlum ayrılamam ben senden
Ölmeyince ayrılır mı can tenden
— Karacaoğlan —

Tor, ayak bileklerinden paçaları bağlı, büzgülü, giysi, ayak donu... Anadolu halk ağzında, **tor** (toy, beceriksiz, işte yeni olan, ince örgülü balık ağı, utangaç, ürkek, çekingen, tezek, hamam havlusu, inci gerdanlık, boncuk bilezik, kadın dış giysisi/çarşaf, uçkur başlığı, anlayışsız, ar. **ahmak**, çözülemeyen ilmek, kendini beğenmiş, ar. **mağrur**, fidan, lastikli örgü, işsizlik yüzünden doğan gevşeklik, başörtüsü, SDD.).
Tor'dan türeyen **tor-lak/torlak** (toy, genç, beceriksiz, bir kuş, parlak, güzel, tüysüz, Tar. Söz.). **Tor-luk/torluk** (toyluk, işe yatkın olmayış, **tor**/ağ yapmaya yarayan nesne, kım çadır, Tar. Söz.)...

Donuzdan bir kıl üzmek assı olduğın bilür iller
Sakalın üzdüler tel tel anınçün böyle torlakdır
— Zati —

Süm. **tor** (oğul, döl, çocuk, üreme ile bağlantılı, bk. **Torun**,), **tor-töre-türe-türemek** (bk. **Türemek**.)... Halk ağzında **töremek, toramak** (türemek, soy çekmek, çoğalmak, çocuk doğurup soyu sürdürmek...), fars. **tûr** (Feridun'un büyük oğlu, İrec'in kızı, ayrıca Turan ülkesi, ZŞ.)...
Törümek (yaratılmak, varolmak, Kaş.) - **türemek**, ö/ü dönüşmesiyle **tör/tür** bağlantısı, **tor-tur-tör-tür** (bk. **Töre**)...

TORBA, fars. **tûbre** (iplikten örülmüş ya da keçeden yapılmış ufak çuval)den **torba**...
Es. tr. **tobra** (torba, Kit.), halk ağzında, **cağ** (büyük torba, dokuma ya da deriden), **cecik, coğa, çentik, dürük, güzmek, honca** (sırt torbası), **hürge** (deri torba), **iştalak, karçın, süzmen** (yoğurt torbası), **toruk** (torba, hepsi için bk. SDD.)...
Fr. **sac**, alm. **Sack, Saeckchen**, isp. **saco**, lat. **saccus, sacculus**, gr. **sakkos**, ar. **muhl**, itl. **sacca**...

TORNA, itl. **tornio** (**torneare**/dönmek, dönerek delmek'den)dan **torna**...
Kök anlamı: **çeviren, döndüren**... Delinecek nesneyi, dönerek, çevrilerek delmesi nedeniyle **torna**.
Gr. **tornos/tormos** (döndürüp delme, itl. ye geçiş yolu)...

TORNAVİDA, itl. **torna** (bk.)dan **torna - vite/tornavida**...
İtl. **vite** (vida, bağlama aracı, bağlayıcı), ile **torna**'dan **tornavite** (dönerek, çevirerek bağlayan, döndürülerek çakılan, tutturan)...

TORNİSTAN, ing. **turn astern** (geriye gitmek, geminin kıç güvertesinde gözcülük etmek, geri dönmek) deyiminden **tornistan**...
Tr. de **geri geri gitmek, tersyüz etmek, içini dışına çevirmek**...

TORPİL, fr. **torpille** (torpil)den **torpil**... **Torpilbalığı, torpillemek, torpilli**...

TORTU, fars. **dürd** (tortu, çökelti)den **dürdü-törtü/tortu**...
Ar. **durdi** (tortu, fars. dan), tr. **çökelti, çöken, çökel**, ar. **rusb**, alm. **Senkstoff**, fr. **sédiment**, lat. **crassamen, crassamentum**...

TORUN, es. tr. **torun** (torun)dan **torun**...
Torum (deve yavrusu, genç deve, Kaş., Tar. Söz.), **torunısı** (torunu, Tar. Söz.).

Melik Zâhir torunisiydi Osman
Bir ay ü hem tokuz gün oldı sultan
— Hikmet —

Torun (Abbasoğulları döneminde Bağdat'ta beylik eden bir Türk, BA.), Toruntay (Mısır Kölemenlerinden, Suriye ilbayı, BA.), Torzuk (Macar Kumanlarında kişi adı, BA.). **Tor** kökünden türeyen **torun** sözcüğünün X. yy. dan buyana birtakım kişi adlarının kökeni olan **tor** ile özdeşliği görülüyor. Ancak, anlam genişlemesi de besbelli...
Süm. **tur** (dumu olarak da okunur) sözcüğü **döl, türeme, üreme, çoğalma** bg. anlamındadır. Ayrıca süm. **tur** (küçük, ufak), **dür** ,oturtmak, bir yere konmak, yerleşmek), **dür** (oturarak), hit. **kappis** (küçük, ufak), **essuvas** (oturarak, süm. **dür** anlamında), süm. **tur/dumu** (oğul, çocuk/üreme, türeme ile bağlantılı), **dumu dumu** (torun, oğlun oğlu), gr. **thoros** (eski Anadolu dillerinden geçmiştir) sözcüğünde **tor** kökü üreme, türeme, **döl** anlamındadır. Tr. **torun'da un** ek durumundadır, **tor-un/torun, yoğ-un/yoğun, ot-un/otun-odun, oy-un/oyun** (oynamaktan), **koy-un/koyun (koymaktan), or-un/orun** (or/yer'den, yer görev yeri, aşama, ar. **makam**).
Lat. **nepos, abnepos, adnepos**, gr. **anepsios, aneptios**, alm. **Enkel**, fars. **nevenev/yeni** ile ilgili), ar. **hafîd**, isp. **nieto**.
Es. tr. **tor** (bk.) balık ağı, avcı ağı, ağ, tuzak bg. anlamlarında, **torun'un** kökü **tor'la** anlamdaş değil.

TOS, tr. **tos** (doğal ses, yansıma ses)tan **tos...**
İki nesnenin çarpışmasından, şişkin bir nesnenin patlamasından çıkan doğal ses.
Tus tus (keçe, giysi gibi yumuşak nesnelere vururken çıkan ses), **tus tus urmak** (tıp tıp vurmak, hepsi için bk. Kaş.). **Tos-tus** özdeşliği **o/u** dönüşmesiyle sağlanıyor.
Anadolu halk ağzında, **tos** (topaç, dönerken çıkardığı doğal ses, bir de vurularak döndürülmesi nedeniyle), **toslamak** (boynuzlu iki hayvan birbirine vurmak), **toslaşmak** (karşılıklı vuruşmak, birbirini toslamak), **tosmak** (döğüşmek, vuruşmak, SDD., Tar. Söz.)...

TOSUN, es. tr. **tos** (bk.)tan **tos-un/tosun**..
Kök anlamı: tos vuran, boynuzlarıyla vuran, döğüşen, saldıran. Anlam genişlemesiyle, boğa, yavru öküz, enenmemiş, boğa. **Tossun** (güçlü, saldırgan/ **haşarı**, Kaş.), **tosun** (kaba, saygısız, utanmaz, yaban, Uy.)... **Toosın, toosun** (Uy.). **Tosun tay** (azgın tay, haşarı tay, Kaş.). İtl. **toro** (boğa), lat. **taurus**, gr. **tauros**, fr. **jeune taureau**, alm. **Jungstier**, isp. **toro**...

TOY, es. tr. **toy** (em, ordu, şölen, çamur, kuş) dan **toy**...
Toi (il, ordu konağı/**karargâh**, düğün, şölen/**ziyafet**, il, Uy.), **toy** (ordu karağı/**karargâh**, çanak yapılan çamur, em yapılan ot, Kaş.), **toy** (bayram, toy, **toi: il, ordu kurağı, Uy.**)...
Anadolu halk ağzında: **toy** (çuval, yaban kazı, SDD.), ayrıca **genç, beceriksiz**, gereğince yetişememiş, **acemi**...

Buyurdı kim ola toy ü düğünler
Yeyeler içeler bir nice günler
— Şeh. —

dizelerinde **toy**, düğün, şölen, yemekli büyük toplantı anlamındadır.

Zağ kaçan öykünüserdir tutuya
Ya kaçan benzeyiser turna toya
— Cam. —

toy bir av kuşu demektir. **Toy** sözcüğü çin. tac-jen ile yakınlık gösteriyor. Uy. **toi**, çin. **tao**, Kaş. da **toy** köklerinde benzerlik (bk. **Toyun**)...
Anadolu türkçesinde **toy** kökünden türevler: **toygar** (tarlakuşu, çayırkuşu), **toygun** (genç), **toy künî** (toy günü/düğün, tören, şölen, eğlence günü. Düğünde düzenlenen eğlence, yemek içmek nedeniyle, bk. **Düğün.**)...

TOYUN, çin. **tao-jen** (**Tao'nun** işlerine, tanrısal işlere bakan görevli)den **toyın /toyun**...
Türkçeye Çin inançlarını benimsemekle, onların etkisi altında kalmakla, bir din kavramı olarak, girdi. Ar. **rahip**.

TÖRE, mog. **törü** (yasa, düzen, gelenek) den **töre**...
Tör ile **tor** arasında yakınlık (bk. **Tor**), tr. **türemek-töremek** (çoğalmak, üremek, döl vermek, döl artmak).
Törüçe, törülüğ (yasaya uygun), **tör**

(ön, kat, yücelik yeri, yücelik orunçu, Uy.), **törümek** (yaratılmak, bk. **Türemek**)...
Sanskr. **dharma/dharm** (inanç, gelenek, töre), gr. **thoros**, lat. **turio**, kal. **dâr**, ibr. **tora** (töre, **Tevrat** sözcüğünün kökeni, gelenek, inanç), süm. **tur** (dumu, soy, oğul, çocuk), med. **tur**,... bütün bu örnekler **döl**'le bağlantılı, **türemek** (çoğalmak, soyu artmak) eylemiyle eşanlamlı...
Törebilim, töredışı, törel, tören, törensel, töresel...

TÖREN, es. tr. **töre** (bk.)den **töre-n/tören**...
Köke gelen **n** ekiyle **töre-n/tören** (töre ile ilgili olan, törenin gerektirdiği, töreye değgin).

TÖRPÜ, es. tr. **törpig** (törpü)den **törpü**...
Tör (toz, kırıntı, döküntü, Kaş.), **törpig-törpigü** ise kırıntı yapan, yontarak kırıntı, toz (**tör**) durumuna getiren araç, **yontaç, yontucu**...
Ağacı, taşı, işlenen bir nesneyi yontarak, küçük küçük kırıntılar dökerek **işlemek (törpülemek)** eyleminden **torpigü, törpig/ig-igü** ekleriyle kökten araç adı türetme. **Törpig, törpigü** (törpü, keser, Kaş.). **Öz** (yağ)den **özlüg** (yağlı), **ötmek** (boşalmak, Kaş.)ten **ötüg** (kusma, Kaş.) örneklerinde görüldüğü gibi **üg** (kimi yerde **l** ile birleşerek) ekiyle türetme... **göz-gü** (**gü** ekiyle göz'den **gözgü/ayna**), **sür-gü** (sürgü) gibi **gü** ekiyle kökten araç adı...

TÖRPÜLEMEK, tr. **törpü** (bk.)den **törpüle-mek/törpülemek**...
Kök anlamı: bir nesneyi toz toz ederek aşındırmak, ufak kırıntılar dökerek inceltmek...

TÖVBE, ar. **tevbe** (din bakımından, suçunu anlayıp dönme)den **tövbe**...
Gerçek anlamı: bilmek, kavramak, yaptığını bilmek, anlamak. Anlam genişlemesiyle; ettiğinden dörünmek, yerinmek, fars. **pişman** olmak...

TÖZ, es. tr. **töz** (kök, dip, temel, taban, öz, öge, kurucu öz, toz)den **töz**...
Tüz (kök, soy sop, halk, uyruk, Kaş.), **töz** (damar, kök, öğe, soy, Uy.), **tüz** (düz, doğru, eksiksiz, soy sop, kuşak. ar. **nesil**, Uy.). Eski Türk ağızlarında **töz/tüz** sözcükleri eşanlamlı.
Ar. **cevher**, lat. **subtans, substantia** (temelde olan, dipte, temelde duran), alm. **substanz**, fr. **substance**, gr. **ousia**, isp. **substencia**. Latin dillerinde **töz** anlamını içeren kavramların kaynağı sanskr. **sthati** (ayakta dikilip durma anlamında) sözcüğüdür (RGH.)...
Töz kavramının, **öz**, bir nesnenin temeli, yapısı, kurucu öğesi, ilke anlamlarını içermesi düşünme eyleminin geliştirdiği bir olaydır.

Arıdur artığ-u eksik tözinden
Beridür azlığ-u çokluk sözinden
— Hurş. —

Tözlüg (köklü, soylu, temelli, Uy.), **tözün** (soylu, yüksek soydan, bütün, büsbütün, Uy.), **tözmek** (soğuğun etkisiyle acıkmak, Kaş.). Anadolu halk ağzında, **töz** (kulak arkası boşluğu, oradan geçen damar), **tözlemek** (sarsılmak, sendelemek, SDD.)...

TUĞ, çin. **tug** (kıl, kıldan örülü bayrak, im, belirti, tüy)dan **tuğ**...
Tug (bayrak, sancak, Uy., davul, kös, bayrak, sancak, tıkaç, kapak, Kaş.). **Tuglamak** (suyun gediğini kapatmak, Kaş.), **tuglug** (bayraklı, sancaklı, Kaş.)...

TUĞLA, lat. **tegula** (**tegere**/örtmek'ten) dan **tuğla**...
Lat. **tegula** (örtü aracı, örteç, evin damı). Anadolu türkçesine itl. **tégola** (kiremit)dan geçmişe benzer. **Marsilya kiremidi** XIX. yy. da, Osmanlı yapı işçiliğinde aranan bir gereçti, varlıklı kimseler evlerinin damlarını onunla örttürürlerdi.
Fars. **âcer**, ar. **tâbûk**, ing. **brick**, sanskr. **stega-stege-sthagati** (örtmekle ilgili)...

TUTAÇ, tr. **tutmak** (bk.)tan **tut-aç /tutaç**...
Tutmaya yarayan aygıt, araç. Köke gelen **aç** ekiyle **kol**'dan **kul-aç/kulaç-kolaç, kır**'dan **kır-aç/kıraç** (kır olan, otu olmayan yer, anlam, kök değişmeleri ayrı, bk. **Kır**), **tık-aç/tıkaç** (tıkamak eyleminden)...

TUTAK, tr. **tutmak** (bk.)tan **tut-ak/tutak**...
Bir nesneyi tutmaya yarayan yer, sap, **tutacak**...

TUTAM, tr. **tutmak** (bk.)tan **tut-am/tutam**...
Anadolu halk ağzında, demet (bk.) kar-

şılığı söylenen, oldukça yaygın, bir sözdür. **Kucaklamak**'tan **kuc-am/kucam** gibi. **Bir kucam ot** (bir kucak ot)...

TUTAMAÇ, tr. **tutmak** (bk.)tan **tut-a-maç** /tutamaç...
Tutulup çekilme yeri, **maç** ekiyle, **dilmaç/dilmaç** (çevirici, çevirmen, bir dilden başka bir dile söz çeviren, ar. **tercüman**), **tutamak**...

TUTANAK, tr. **tutmak** (bk.)tan **tut-a-n-ak** /tutanak...
Ar. **zabt, zabıt** karşılığı. **Dayanmak**'tan **daya-n-ak/dayanak** bg...

TUTARAK-TUTARIK-TUTARGA, tr. **tut-a-r-ık/tutarık**...
Ar. **sar'a**. Kişiyi tutup sarsması, yere yıkması, kolay geçmemesi sonucu **tutmak**'la bağlantılı...

TUTAR, tr. **tutmak** (bk.)tan **tut-a-r/tutar**...
Ar. **bâliğ, miktar**...
Tutar'dan **tutarlı, tutarlık, tutarlılık, tutarsız, tutarsızlık.**

TUTKAL, tr. **tutmak** (bk.)tan **tut-kal/tutkal**...
Alm. **Leim**, fr. **colle**, lat. **gluten**, gr. **glia**, isp. **cola**, itl. **colla**, ar. **zamg.**

TUTKU, tr. **tutmak** (bk.)tan **tut-ku/tutku**...
Köke gelen **ku, gu** ekiyle ad türetme. **Burmak**'tan **bur-gu/burgu, kuş**'tan **kuş-ku/kuşku** bg...

TUTKUN, tr. **tutmak** (bk.)tan **tut-kun/tutkun**...
Köke gelen **gun, kun** ekiyle, **yorulmak**'tan **yor-gun/yorgun, uymak**'tan **uy-gun** /**uygun, taşmak**'tan **taş-kın/taşkın, coşmak**'tan **coş-kun/coşkun.**
Coş (fars. **cûşiden/kaynamak**'tan) sözcüğünün tr. olmamasına karşın sondaki **kun** eki tr. dir (bk. **Coşmak**)...

TUTMAÇ, tr. **tutmak** (bk.)tan **tut-a-maç-tutamaç/tutmaç**... (bk. **Tutamaç**)...

TUTMAK, tr. **tut** (bk.)tan **tut-mak/tutmak**...
Tutmak (yakalamak, tutmak, sap, Kaş., Uy., İbm.), kavramak, elde bulundurmak, almak, saklamak, yakalamak, ele geçirmek, kaplamak, sarsmak, korumak, dayanmak, direnmek, uygun gelmek, yerine getirmek, uymak, vurmak, atmak, dokunmak, toplamak, yığmak, uğramak, geçmek, sataşmak, etkilemek, başlamak, bağlamak, istenen sonucu almak, ereğe varmak, gitmek, sunmak, adamak bg...
Tutmak eyleminde görülen bu anlam değişikliği, bolluğu **tut** kökünе gelen **mak** ekinin özelliği olması gerek. Bu ekin geldiği bütün sözcüklerde böyle bir nitelik bulma olanağı yoktur. Bütün doğurucu güç **tut** kökünde toplanmaktadır (bk. **Tut.**). Kaş. da: **tutaşı** (komşu, yakın), **tutçı** (tutan, komşu, durmadan), **tutgak** (geceleyin çıkan savaş öncüsü), **tutgan** (tutucu, boyuna tutan), **tutguçı** (tutucu), **tutguluk** (tutmak yetkisi, isteği olan kimse), **tutgun** (tutkun, yakalanan, tutsak), **tutrug** (ar. **vasiyet, tutsug**), **tutsukmak** (tutulmak, yakalanmak), **tutturmak** (yakalatmak, tutturmak), **tutug** (büyü, büyü tutması), **tutug** (ar. **rehin, tutu**), **tutuglı** (tutmaya yönelik, tutmak isteyen), **tutuk** (enemiş, iğdiş edilmiş), **tutuklamak** (enemek, iğdiş etmek), **tutuklanmak** (hadım tutsak edinden, hadımdan tutsağı olmak), **tutukmak** (paslanmak), **tutulmak** (yakalanmak, tutulmak), **tutunçı oğul** (evlat edinilmiş çocuk, evlatlık), **tutunmak** (edinmek, tutmak, tutuşmak, **tütünmek**), **tuturgu** (tutulması, buyurulması gerekli olan), **tuturgan** (döğü, pirinçi), **tutuş** (çıkışma, çekişme), **tutuşmak** (tutuşmak, **tütüşmek**), **tutuzmak** (buyurmak).
Uygur türkçesinde, **tut** kökünden türeyip, **tutmak** eylemini içeren sözcükler de Kaş. da görülenlere yakın sayıda, yalnız **tutulturmak** (tutulmak, **hapsedilmek**) eylemi değişik söyleyişte.
Anadolu türkçesinde, **tut** kökü, **tutmak** eylemiyle ilgili sözcüklerin sayısı 53 (bk. TS/TDD.), halk ağzında ise 43 (bk. SDD.) dolaylarında. Toplanıp yazıya geçirilmeyen, ağızda dolaşanlar ayrı...

TULUM, rum. **touloumi** (hayvan gönünden yapılan kap, gön çuval)dan **tulum**... Türkçeye, Anadolu'da konuşulan, rum. dan geçti. «Du grek **tulimos** bourse de cuir, BK.)... gr. **tuligmos** (kap, zarf, bir nesneyi kuşatan, içine alan)...
Tolum (bütün, yetkin, Uy.), **tolkuk** (yüzme tulumu, torba, Uy.), **tolgag, tolguğ** (üzüntü, acı, incinme, sıkıntı, Uy.). Anadolu halk ağzında **tuluk** (yayık, çömlek, testi, küp, SDD.), **tulum** (keçi derisinden yapılmış avcı pantolonu, yayık, entari, SDD.)...

TULUMBA, itl. **tromba** (borazan, boru, hortum)dan **tulumba**...
Anadolu türkçesine, Osmanlılar döneminde, denizcilikle ilgili bir kavram olarak girdi. Daha sonra yangın söndürme aracının adı oldu...
Tulumbacı, tulumbacılık (Osmanlılarda belli görev adları.)...

TUMTURAK, ar., fars. **tumturâk** (gösteriş, görkem)tan **tumturak**...
Debdebe, tantana bg. karşılıkları da var.

Gitdi Kayser kasrının tâk-u
revâkı kalmadı
Nice Kirsâ geçdi tâk-u
tumturâkı kalmadı
— Bâki —

TURAÇ, ar. **dürrâc** (sülün, keklik türünden bir kuş)tan **turaç**...
Halk ağzında **türaç, düraç** dendiği de olur, tr. **çilkuşu**...

TURFANDA, fars. **tervende** (yeni çıkan, yeni yetişen)den **turfanda**...
Ar. **turfet**, fr. **primeur**, alm. **Erstlinge**, lat. **nova poma**...
Turfandacı, turfandacılık, turfandalık...

TURP, fars. **turb** (turp)tan **turp**...

TURŞU, fars. **terşi** (turşu)den **turşu**...

TURUNÇ, fars. **turunç** (ağaç kavunu)tan **turunç**...
Anlam genişlemesiyle, **buruşuk, kırışık, kıvrım, büklüm** bg...
Turuncu, turunculaşmak...

TUT, tr. **tut** (yakalamak, kavramak, saklamak, almak, egemen olmak, yenmek, ezmek, sıkmak, bükmek, koparmak, kırmak anlamlarını içeren kök)tan **tut**...
Tut kökünü oluşturan **t-u-t** sesleri, Türk dilinin doğal sesleri arasında geniş bir yer tutar. Ağız ayrılıkları nedeniyle kökte sürekli anlam değişmeleri olmuş, söyleniş başkalıkları doğmuştur. **Tut, tot, dut, dot** bg. biçimlere girme sonucu **tutmak, totmak, dutmak, dotmak** eylemleri ortaya çıktı. **Tut** köküne gelen eklerin en önemlileri **um, uk, ak, aç** gibilerdir. **Tutum, tutuk, tutak, tutaç** bg. türemeler.
Çin. tu-tu (ordu görevlisi, os. **askeri vâli**), es. tr. **tutug/tutuk** sözcükleri eşkökenli (Uy.). Tr. **tutkug** (elde bulunan, ar. **rehin**, Uy.), **tutuk** (aşama, görev, ar. rütbe, Uy.), **tutung** (bir görev adı, görev, Uy.) sözcüklerinde çin. **tu-tu** ile yakınlık...
Tut (kılıç ile benzeri araçlar üzerinde oluşan pas, Kaş.), **tutaşı** (komşu, yakın, boyuna, **tutçı, tutşı**, Kaş.), **tutgak** (geceleri yavı gözcülerini yakalamak için görevlendirilen bekçiler, öncüler, atlı bölük, Kaş.), **tutgan** (tutan, Kaş.), **tutguç** (kuşluk yemeği, şimdiki kahvaltı, biraz yemek, Kaş.), **tutgucı** (tutucu, **tuttacı**, Kaş.), **tutguluk** (tutma yetkisi, tutma isteği, Kaş.), **tutgun** (tutkun, yakalanan, tutsak, Kaş.), **tutgak** (inilti, Uy.), **tutmaç** (tutma aş, bilinen Türk yemeği, Kaş.)...
Bu örneklerde **tut** kökünün, anlam değişmelerine karşın, özünü koruduğu, **tutmak** eylemini içerdiği görülüyor. Özellikle **tutmaç** (tutma aş) örneğinde **tutmak** eyleminin **katılaşma** anlamını içerdiği de gözden kaçmıyor. **Tutmaç** katı, suyu çekilmiş, hamur kesmeleriyle yoğurttan yapılan bir yemektir. **Tutsak** (tut köküne gelen **sak** ekiyle) ise yakalanmış, tutulmuş, ele geçirilmiş kimse. **Kur-sak/kursak, bagıru-sak/bağırsak** bg. **sak** ekiyle (ses değişmeleri sonucu doğan anlam kaymaları bir yana burada)... **Tutayak** (tutma, ele geçirme, Uy.), **tutgurmak** (yapmak, eylemek. **Tut** köküne gelen **gurmak** ekiyle anlam genişlemesi, Uy.), **tutku** (kapama, ele geçirme, alakoyma, Uy.)...

TUTSAK, tr. **tutmak** (bk.)tan **tut-sak/tutsak**...
Tutulup elde bulundurulan, saklanan, kendi başına bırakılmayan, ar. **esir**...

TUTTURAÇ, tr. **tutmak** (bk.)tan **tutturmak** (bk.) - **tuttur-aç/tutturaç**...

TUTTURMAK, tr. **tutmak** (bk.)tan **tut-t-u-r-mak/tutturmak**...
Dolmak'tan **dul-d-u-r-mak/doldurmak** (eskiden **tolturmak**), **solmak**'tan **sol-d-u-r-mak/soldurmak** (eskiden **soltur-mak**) örneklerinde olduğu gibi.

TUTU, tr. **tutmak** (bk.)tan **tut-u/tutu**...
Köke gelen **u** (eskiden **uk, ug, uğ** biçiminde) ekiyle, **kurumak**'tan **kur-u/kuru, durulmak**'tan **dur-u/duru** (eskiden **turu**), **sunmak**'tan **sun-u/sunu, dolmak**'tan **dol-u/dolu** (eskiden **tolu**) bg...
Tutu'dan: **tutucu, tutuculuk, tutuk, tutukevi, tutuklama, tutuklamak, tutuklu, tutukluk, tutukluluk** (hepsinin kökü **tut** ile ondan türeyen **tutmak** eylemi,

TUTUK, tr. tutmak-tutulmak (bk.)tan tut-u-k/tutuk...
Köke gelen u-k ekleriyle, sol-u-k/soluk, don-u-k/donuk, bur-u-k/buruk, solumak'tan sol-u-k/soluk (yel, ar. nefes)... Tutuk/Çin. tu-tu (ordu görevlisi, askeri vali)...

TUTULMAK, tr. tutmak (bk.)tan tut-u-l-mak/tutulmak...
Vurmak'tan vur-u-l-mak/vurulmak, yormak'tan yor-u-l-mak/yorulmak, durmak'tan dur-u-l-mak/durulmak (eskiden turulmak) bg...

TUTULUM, tr. tutmak-tulumak (bk.)tan tut-u-l-um/tutulum...

TUTUM, tr. tutmak (bk.)tan tut-u-m/tutum...
Tutumlu, tutumluluk, tutumsuz, tutumsuzluk...

TUTUNMAK, tr. tutmak (bk.)tan tut-u-n-mak/tutunmak...
Korumak'tan kor-u-n-mak/korunmak, görmek'ten gör-ü-n-mek/görünmek, düşmek'ten düş-ü-n-mek/düşünmek, kurumak'tan kur-u-n-mak/kurunmak bg...

TUTUŞMAK, tr. tutmak (bk.)tan tut-u-ş-mak/tutuşmak...
Kök anlamı: karşılıklı olarak birbirini tutmak, birbirine yapışmak. Anlam genişlemesiyle döğüşmek, vuruşmak, yanmak bg...
Tutuşturmak (yakmak, kendini sevdirmek, döğüştürmek, birbirine yapıştırmak, birbirini tutmalarını sağlamak, yanmasını sağlamak bk.)...

TUTYA, fars. tûtiyâ (sürme, göze çekilen sürme)dan tutya...
Rum. toutia (tutiya/tutya). Göze çekilen sürme, eskiden, Doğu ülkelerinde yapılırdı. İ.Ö. VI. yy. bitimlerinde, İranlıların Anadolu'yu ele geçirmeleri üzerine, bu süs gereci de Batı'ya götürüldü. Tûtiyâ, İsfahan ilinde bir köyün adıymış, göze çekilen sürme orada bulunmuş, oradan çevreye yayılmış, sonra köyün adıyla anılır olmuş.
Ar. tûtiya (çinko), ar. zınk (çinko)...

TUZ, es. tr. tuz (ağ, güzellik, tuz, Kaş., Uy.), dan tuz...
«Cf. dhimal (Bengale) dese,... sokpa (Frontière Chinoise) tavoso, BK.»...
Alm. Salz, fr. sel, gr. hals, lat. sal, isp. sal, itl. sale, got. salt, fars. nemek, ar. milh... moğ. tizğu/tuz ile yakınlık...
Tuzcu, tuzcul, tuzla, tuzlak, tuzlama, tuzlamak, tuzlanmak, tuzlu, tuzluk, tuzruhu, tuzsuz...

TUZAK, es. tr. tuz (ağ, güzellik)dan tuz-a-k/tuzak...
Kök anlamı: ağ, birini, bir hayvanı yakalamak için kurulan özel örgüt, avlama, yakalama aracı. Anlam genişlemesiyle, güzeli avlamak, kendine çekmek için söylenen söz, övgü, gönül okşayıcı söz. Tuzak (sevgili, sevgili için söylenen söz, Kaş.), tuzakı (sevgili, Kaş.)... tuzgu (yolcu olan, yoldan geçen yakınlara, bildikleri yedirilen yemek, Kaş.), tuzgulanmak (yemek yedirmek, yemek sunmak, Kaş.), tuzgun (armağan, sunu, Kaş.), tuzkıya (güzel, sevgili, Kaş.).

TÜCCAR, ar. tâcir (ticaret eden)den çoğl. Bak. Ticaret...

TÜFEK, fars. tüfeng (savaş aracı, vurma aracı)ten tüfek...

TÜKENMEK, es. tr. tü-tük (kıl, saç, tüy) ten tük-e-mek/tükemek (bitirmek) - tük-e-n-mek/tükenmek...
Kök anlamı: tüy gibi olmak, kıl gibi incelmek, tüyleri dökülmek, arıklamak. Anlam genişlemesiyle, bitmek, sona ermek, sonu gelmek. Tükel (bütün, büsbütün, Kaş.), tükemek (bitmek, yeterli olmak, Kaş.) sözcüklerinde tü, tük (tüy, kıl, saç) kökünden, anlam genişlemesiyle, türetme. Tükel sözcüğü tük köküne gelen el ekiyle, anlamı genişleyerek, oluşmuş bir kavramdır. Onun da kökü tükemek (tük'ten) eylemidir ki bitmek, bitme yoluyla bütün olmak demektir. Halk ağzında tükeli, dükeli...
Köke gelen e-n-mek ekleriyle eylem: dil-e-n-mek/dilenmek (ağızdaki dil'den), güv-e-n-mek/güvenmek, gön-e-n-mek/gönenmek, en-e-n-mek/enenmek, el-e-n-mek/elenmek, beğ-e-n-mek/beğenmek...

TÜKETMEK, es. tr. tü-tük (tüy, kıl, saç) ten tük-e-t-mek/tüketmek...
Kök anlamı: kıl gibi inceltmek, arıklatmak. Anlam genişlemesiyle, bitirmek, azaltmak, sonunu getirmek bg...
Direnmek'ten dir-e-t-mek/diretmek(dir/dirilik, canlılık bildiren kökten), türemek'ten tür-e-t-mek/türetmek bg...
Tüketici, tüketim... bg. köke getirilen eklerle yeni sözcükler türetme olanağı...

TÜKÜRMEK, tr. tüf/tük (doğal ses, yansıma ses)ten tüf-ü-r-mek/tüfürmek/tükürmek...

Ağızda bulunan sıvıyı dışarı atmak için çıkarılan tüf, tüğ, tük bg. doğal sesten ü-r-mek ekleriyle eylem, tüfürmek/tükürmek...
Fars. tuf (tükürme), tufû (tükürük) sözcükleriyle benzerlik doğal sesten kaynaklanıyor...

TÜKÜRÜK, tr. tüf/tük (doğal ses)ten tüf-ü-rük/tüfürük-tükürük...
Tükürmek'ten tük-ü-r-ük/tükürük (bk. Tükürmek)... öksürmek'ten öks-ü-r-ük/öksürük gibi...

TÜL, fr. Tulle (ilinin adından, bu ilde dokunan ince bir dokuma)dan tül...
Uy. tül (düş, ar. rüyâ) ile bağlantısı görülmedi.

TÜLBENT, fr. tül (bk.) ile fars. bend (bağ)ten tül-bend/tülbent...
Kök anlamı: tül-örtü, tülden yapılan örtü. Anadolu türkçesinde görülüp başka sözlüklerde (os., ar., fars.) yeralmaz.

TÜNEMEK, es. tr. tün (gece)den tün-e-mek/tünemek...
Kök anlamı: gecelemek, geceyi bir yerde durarak geçirmek, karanlıkla birlikte oturmak. Anlam genişlemesiyle, vatmak, tavuklar kümese girmek... tünemek (gecelemek, Kaş.), tünermek (karanlık basmak, ortalık kararmak, Kaş.), tünerik (karanlık, ar. mezar Kaş.), tünetmek (geceletmek, Kaş.), tünle (geceleyin, Kaş.), tünlük (pencere, Uy.). Anadolu halk ağzında tüney (günesli yer, güneş battıktan sonraki süre, öğle güneşi, SDD.), tünlemek (gecelemek, SDD), tünek (gecelenen yer, kümes, SDD.)...

TÜR, es. tr. tür (tür, soy, kök)den tür... Süm. tur/dumu (soy, döl, oğul, çocuk), Uy. tor (ağ, balıkağı), tör (orun yeri, yer, ar. makam, tr. aşama), Kaş. da tör (toz, evin en iyi yeri, töre), tor (tuzak, ağ)... öte yandan türe (yasa, kural, tören, yöntem, gelenek, görenek, alışkanlık, Tar. Söz.). Tüz (soy, kök, soy sop, düz, uyruk, halk, topluluk, Kaş.), töz (damar, kök, soyluluk, öğe, Uy.). Tüz/töz arasında anlam özdeşliği. Tür-tüz-töz üçlüsünde eşanlamlılık, ü/ö, r/z dönüşmeleriyle. (Bk. Torun, Töre)...

TÜREMEK, es. tr. törümek (yaratılmak, türemek, Kaş.)ten türemek (bk. tür)...
Kök anlamı: bir kaynaktan gelen, bir yerden çıkan, ortaya konan, ortaya çıkan, varolan, yaratılan, artan, çoğalan... karşılığı, mek ekiyle... anlamı genişleyerek, varolmak, ortaya çıkmak, doğmak, çoğalmak, yaratılmak bg...
Kökte tür/tör değişmesiyle anlam genişlemesine dayanan birlik.
Lat. turio (türeme, döl verme, tohum, üreme bg. anlamlarda), gr. thoros (döl veren güç döl erki, tohum. Bu tor-tur kökleri Anadolu kaynaklıdır, Batı dillerine sonradan geçmiştir, thoros sözcüğü ile Toros adlı dağ eşkökenli olup döl anlamını içerir.), sansk. dharma (inançdin, töre), moğ. törü (bk. Töre), süm. tur (dumu biçiminde de okunur), fars. tûr (Feridun'un oğlu, ona verdiği ülkenin adına da Turan denir. Fars. an / ülke, il, tur-an/Tur'un ülkesi, İr-an/İrec'in ülkesi. İrec, Feridun'un kızı, ona verdiği ülke İran, ZŞ.), Turan sözcüğünün Türk'ün çoğulu anlamında yorumu neye dayanıyor?
Bu örneklerde tur, tor, tür, tör köklerinin, belli bir anlam kavşağında buluştuğu görülüyor. Türemek eyleminin içerdiği anlam ile, yazılan köklerin içerikleri birbirini tutuyor. Tur-Tür-Tör-Tor kökleri daha geniş bir dil kaynağına gider gibidir.
Türemek'ten: türemiş, türetici, türetme, türetmek, türev...

TÜRK, es. tr. tur/tür (döl, türeme, üreme, doğma bildiren kök)ten tür-e-k-türek/Türk...
Kök anlamı: türeyen, varolan, yaratılan, ortaya çıkan, üreyen, ürün, döl. Anlam genişlemesiyle, belli bir topluluğun adı, Türk...
Fars. turk (sevgili, Türk), türk-i Çin (güneş, İran'da güneş Çin ülkesi yönünde, doğudan çıktığı için, türk-i Çin/Çin güzeli), türk-i felek (merih yıldızı), türk-i rus'taiyan (sarmısak), türk-i hisârî (güneş, ay), türk-i nimrûz (güneş) kavramlarından türk sözcüğünün kök anlamı (İran dilinde) seziliyor, gökvarlıklarını yansıtan bu anlamlar doğuş eylemiyle bağlantılı (güneşin, ayın, yıldızların doğuşu ile)...
Türk (süre, ar. vakıt anlamını içeren bir sözcük, türk kuyaş ödi/gün ortası, türk üzüm ödi/üzümün olgunluk dönemi, türk yigit/gençlik, güçlülük dönemi, Kaş.), türkek-türgek (bohça, Kaş.), türkeklenmek (dürülmek, bohça-

ya sarılmak, Kaş., bu açıklamada **türk** kökünün dermekle, toplayıp dürmekle eşkökenliliği anlaşılıyor.). **Türklemek** (Türk'ten saymak, Arap'tan, Acem'den başka saymak, Kaş.), **türkün** (oymakların yakınların toplandıkları yer, Kaş.), **türkünlenmek** (kendini bir yerden saymak, bir yeri kendinin sayıp orada yerleşmek, Kaş.)...

Bu örneklerde **türk** sözcüğünün **derlenme, toplanma,** bir yerde **yerleşme** anlamlarını içeren bir kökten kaynaklandığı anlaşılıyor. **Tür** kökü değişmiyor, yalnız aldığı **k** ile öteki eklerle sürekli anlam genişlemesi olayı. Uygur ağzında **türk** (güç, erk, **Türk**), **türklüg** (güçlü, erkli), **türük** (güç, erk, **Türk**), **tür** kökünde genişleme. Bir yandan bir topluluk olan **Türk** adı, bir yandan bu adla eşkökenli türevler, **tür/dür.**

Çin. **tu-ku, tuk-yu** sözcükleri **Türk** anlamında. Çin dilinde **r** sesinin bulunmayışı nedeniyle **Türk**'ü **tu-ku, tuk-yu** biçiminde yazma gereğinin doğduğu konusunda yorum...

Fars. **turktâz** (ılgar, çapul, çapulcu), ılgarlama saldırısı, akın **turkcûş** (yarı pişmiş et), **turkmân** (Türk soyundan bir oymak, **Türkmen**) sözcüklerinde **turk (türk)** kökü ılgar, uygar olmayan bir durumu sürdürme, kaba güce dayanan bir yaşama biçimi gibi durumları yansıtıyor. Böylece **türk** sözcüğünde biri **erk, güç,** öteki **güzellik** olmak üzere iki ayrı anlam birleşiyor, ikisi de **türemek** eylemiyle, **tür, tör** köküyle bağlantılı. **Türk** sözcüğü, bir topluluk adı olarak, İ.S. VI. yy. dan buyana, yazılı kaynaklarda son biçimiyle, geçmektedir.

Süm. **tur** (dumu, **oğul, döl**) kökünün bir yandan Doğu, bir yandan Batı bölgelerinde benzerleri var. Etrüsk dilinde **turan** (begüm, hanımefendi, tanrıça, kutsal tanrı kadın), **Tyrsania** (Roma ilini kuran **Aeneas**'ın karısı, **Rhomos**'un anası), ayrıca **Rhone** (Troya'lı bir kadın), **truia** (Troya, topakaltı yolu, yeraltı geçidi), gr. **tyrrhen** (Etrüsklere verilen ad, grekçedeki söyleniş biçimi), lat. **Etrusci** (Etrüskler), **Tusci** (Tusca'lar, Etrüskler), İlkçağ Anadolu'sunda, İzmir dolaylarında **Tursa** ili adından **Tursen** (Tursalı, Etrüsk), **Turrhen** (gr. **tyrrhen**), iki sözcükte de **Tursa** adıyla bağlantı var.

Bu açıklamada görülen, belli bir topluluğu yansıtan **(tur** köküyle başlayan) adların birleştikleri tek kaynak değişik biçimlerde yazılan **tur** köküdür:

Gr. **tyr** (tur), lat. **tur**, etr. **tur**, lat, **tus** (Tusci/Tuscalar), süm. **tur**, fars. **tur**. tr. **tür/tör**, ar. **tür** (Türk, çoğ. etrâk'ı kökü), çin. **tuk**, eski Anadolu dillerinde **tor** (Toros), tr. **tor** (torun), **tos** (tosun) kökleri karşılaştırıldığında: **tor/tos/tus/tur/tör/tür** yakınlığı...

TÜRKÜ, tr. **türk** (bilinen boy)ten **türk-i-türki/türkü**...

Ortaçağda, özellikle Osmanlı yönetiminde, Türk büyük illerin dışında, kırsal bölgelerde, köylerde yaşayan, Asya kökenli, göçmen topluluklara denirdi. **Kaba**, incelikten, saygıdan anlamayan, yeterince uygarlaşmamış kimse anlamını içeren bu topluluğun koşuklarına (şiirlerine), çalgı eşliğinde söylenen **deyişler**'ine **türki/türkü** (Türk işi, Türk'e özgü) denirdi. Divan yazınında ar. **gazel, şarki**, halk yazınında **türkü, koşuk, koşma** bg...

TÜTMEK, es. tr. **tütmek** (duman çıkmak, tütmek, koku yaymak, güzel kokmak) ten **tütmek**...

Tr. **tüt** sözcüğü yanınca güzel koku saçan bir bitki, bir ot adıdır. **Tütmek**, tapınaklarda bu bitkinin yakılmasından çıkan, yayılan güzel koku. **Tütsük/iyi** kokuyan nesne, güzel koku yayan nesne (İbm., fars. **hoşbû** karşılığı), **tüksükle**mek (iyi kokuyan, güzel koku yayan nesneyi kullanmak, yakmak, İbm.), **tütsüg** (tütsü, tütsülenen nesne, Uy.), **tütsülüg** (künlük, günlük denen bitki, Uy.), **tütsüglük** (tütsü kabı, fars. **buhurdân**, Uy.), **tütsük** (öç alıcı, öfkeli, öç güden, Kaş.). **Tüt** kökünde anlam kayması.

Tütmek eylemi, **tüt** kökünden kaynaklanırken doğal bir varlığa yönelme var...

TÜTSÜ, tr. **tüt** (yanma, ot yakma, koku yayma içeren kök, ot, bitki)ten **tüt-sü/tütsü**...

Güzel kokulu otun yanmasıyla yayılan koku, bu kokuyu yaymak için yapılan eylem, tütün, duman çıkarma işi...

TÜTÜN, tr. **tütmek** (koku yaymak, duman çıkarmak, yanmak)ten **tüt-ün/tütün**...

Köke gelen **ün** ekiyle türetme, **büt-ün/bütün** (bk.), **öğ-ün/öğün** (sözcüklerde birleşme, kısalma ile **ün**'ün ek durumuna gelmesi, **toy-kün/toy-günü**'nün **düğ-ün/düğün** biçimine girmesi, gerçekte **ün** burada ek değil, ancak sözcüklerde birleşme sonucu ek gibi görünme, **bugün**'den **böğ-ün/böğün**'ün oluşması, yanıltıcı ses kısalmaları), **ün** eki için en açık örnek **ür-ün/ürün.**

TÜY, es. tr. **tük** (tüy, kıl)ten **tüg-tüğ/tüy**...

Uygur ağzında **tüü** (Çin., Moğ. söyleyişine yaklaşma olduğu gibi doğal seslere öykünme de düşünülebilir.), Kaş. da **tüleg/tülek** (dört ayaklı hayvanlarda tüy dökme dönemi), **tülemek** (tüyünü dökmek), **tülemek** (döllemek, kuzulamak, **töl** sözünün **tül** biçiminde söylenişi), **tölemek** (döl vermek), **tülüg** (tüylü), **tülüg yadım** (tüylü yaygı, halı), **tülvir** (gelin odası tülleri, tüyden yapılması nedeniyle) dendiğine göre **tük/tüy** sözcüğünün **tül** biçiminde söylenişi de var (bk. **Tükenmek**)...

Tüyağırlık, tüylenmek, tüylü, tüysüz...

TÜZE, es. tr. **tüz** (düz, doğru, halk, ulus, topluluk, Kaş.)den **tüz-e/tüze**...

Kök anlamı: düz olan, doğru olan, ulusla ilgili bulunan. Anlam genişlemesiyle **kural, yasa**...

Uygur ağzında: **tüze** (bütün, hepsi, bütünü)... Türk dilinde **r/z** seslerinde dönüşme var: **göz**'den **görmek (z/r** dönüşmesi), **töre/türe** (ö/ü dönüşmesi), **tüzü/tözü** (uy. da **ü/ö** dönüşmesi), **tüzün/tözün** (ut., **ü/ö** dönüşmesi) **töre/türe** ile **tüze** arasında yakınlaşma...

Tüzel, tüzelkişi, tüzük...

U

UCA, tr. uç (bitim, bitim yeri, uç)tan uç-a-uça/uca...

Gövdenin bitim yeri olması nedeniyle, **kuyruksokumu kemiği... uça** (sırt, arka, kuyruk, Uy.)...

UCUBE, ar. **a'ceb** (şaşılacak iş, olağandışı)ten **u'cube/ucube**...

Kök anlamı: olağandışı, görülmedik, bilinmedik, duyulmadık olay, şaşılası durum...

UCUZ, tr. uç (bitim, son, uç)tan **üç-uz - uçuz/ucuz**...

Kök anlamı: bitmiş, tükenmiş, artakalmış, değersiz. Anlam genişlemesiyle, ederi düşük, yüksek bir gelir istemeyen, az bir karşılıkla elde edilebilen... Uz ekiyle sözcük üretme: **kuturmak** (azmak)tan **kut-uz/kutuz/kuduz, konğramak** (boğuk ses çıkarmak)tan **konuz/konuz** (osurganböceği, **konğuz**)...

Ucuzcu, ucuzlamak, ucuzlatılmak, ucuzlatmak, ucuzluk...

UÇ, es. tr. Uç (baş, son, uzak)tan uç...

Bir nesnenin başlangıç ya da bitim yeri. Başlangıçla bitim yeri arasındaki uzaklık. Osmanlılarda bir kuruluş olan **Uç Beyi** (sınır illerini yöneten görevli) bu sözün **sınır** anlamına geldiğini de gösteriyor.

Koca hergiz inana mı gücüne
Çünki ömri irmiş ola ucuna
— Mant. —

Bu dizelerde **uç** sözü bitim, son anlamındadır, yaşamın sonu, bitimi.

Altundan taht eylesinler gey yüce
Gümüşten kuş eylesünler bir uca
— Şeyd. —

Burada **uç**'tan **kıyı** (fars. **kenar**) anlamı çıkıyor.

Nice yüz kişi gönderdik karavul
Ki çıka uca vara bekleye yol
— Şeh. —

Uç'tan sınır (ar. **hudut**) anlaşılıyor.

Bulunca basma sabret fursat ucun
Alan ivdim dimiş kırk yılda öcün
— Güv. —

Bu dizelerde de **uç** sözünün **neden** (ar. **sebep**) karşılığında kullanıldığı görülüyor.

UÇARKEFAL, tr. **uçmak**'tan **uçar** ile gr. **kephale** (baş)den birleşik ad, **uçarkefal**, kanatlı bir balık.

Başının büyüklüğünden dolayı **kefal** (gr. **kephale**) denen balığın benzeri. **Uçan kefal** anlamında **uçarkefal**.

UÇKUR, es. tr. iç (iç, içeri) ile **kur** (kuşak, bele sarılan nesne)dan **uçkur** (belbağı, bele sarılan nesne, kuşak), **içkuşak**.

Halk dilinde **uçkur** daha çok **uşkur** biçiminde geçer.

Epeceğidum oni
Korttum görecek biri
Gırdi tirnaklarumi
Şalvarinun uşkuri
— Kar. —

UÇMAK I., es. tr. uç (son, kıyı, bitim yeri)tan **uç-mak/uçmak**.

Bir yerden kalkıp gitmek, görünmez olmak, sona ermek, bitim yerine varmak. Halk dilinde **gitmek**, gözden uzaklaşmak, bir daha görünmez olmak, ortadan kalkmak, başka bir yere kaçmak bg. anlamlarda söylenir.

Uçti Eminem uçti
Uçti da bizden gaçti
Ne edelum Allahum
Zalum eline duşti
— Kar. —

Bu türküde **uçmak** gizlice kaçmak, ere varmak, gizlice gitmek, kimseye görünmez olmak anlamındadır. **Onun ruhu bir kuştu uçtu** (o öldü).

UÇMAK II., soğ. **uştmah, uşmâh** (cennet) dan, tr. **uçmak**.

En eski Türk sözlüklerinde olmasına karşılık, tr. sanılması yanlıştır. Eski İran dillerinde bulunması, sanskr. den kaynaklandığı sanısını doğurdu. Moğ. da **uçmağ(h)** deniyor.

Ar. **cennet**, fars. **firdevs, behişt**, alm. **paradies**, fr. **paradis**, gr. **paradeisos** (bahçe, farsçadan geçme), itl. **paradiso**, ing. **paradise**, isp. **paraiso**, lat. **paradisus**. Bütün Batı dillerine gr. yoluyla eski fars. dan geçti.

Sanasın tavus idi bağ içinde
Ya huri kızıdır uçmağ içinde
— Dah. —

Sekiz uçmak hurisi bezendi
Ana irmekliğe kamu özendi
— İbh. —

UÇUK I., tr. **uçmak**'tan **uçuk** (gitmiş, uç denen bitim yerine varmış, boyası gitmiş, silinmiş).

Anlam genişlemesi sonucu, doğal boyası (rengi) gitmiş, solup sararmış. (Bk. **Uç**).

«Baksanıza çocuğun rengi uçmuş, sapsarı kesilmiş».

UÇUK II., tr. **uçmak**'tan **uç-u-k/uçuk** (baş vermiş, belirmiş, kabarmış).

Anlam genişlemesiyle **uç** (başlangıç, baş, sınır bg.) yeni bir sözcüğün doğmasına yolaçmış. **Dağın ucunda, değneğin ucunda, başucunda** bg. sözlerde **uç** sözünün **bitim yeri, tepe, doruk, baş** bg. anlamlar kazandığı görülüyor.

UÇUKLAMAK, tr. **uç/uçuk**'tan **la-mak** ekleriyle, **uçuklamak** (uçuk denen kabarcık çıkarmak, kabarık kabarık olmak, sığıl vermek, şişmek bg.), uçuk çıkarmak.

UÇURMAK, tr. **uç**'tan **ur-mak** ekleriyle, **uçurmak** (uçmasını sağlamak, uçar duruma getirmek).

UÇURTMA, tr. **uç**'tan, **uçmak, uçurmak, uçurtma**.

Uçmaya elverişli araç, uçurulan (oyuncak) nesne. **r-t-ma** ekleriyle ad türetme: **kış-kı-rtma** (rtma), **fış-kı-rt-ma** (rtma) bg.

UÇURUM, tr. uç (son, uzak, bitim)tan **uç-u-r-mak-uçurmak/uçurum**...

Kök anlamı: uçurulan, uzaklaştırılan, uçulan, uzaklaşılan yer.

Ziyade yüce ve etrafı uçrum
— Güvâhi —

Uçurmak (düşürmek, uçurmak, Kaş.), **uçukmak** (sonuna varmak, Kaş.), **uçursamak** (uçurmak istemek, Kaş.).

Alm. **Abgrund**, ing. **precibice**, fr. **précipice**, lat. **praeceps**, itl. **presipizio**, isp. **precipicio**, fars. **pertgâh**...

UDU, es. tr. **udu** (arka, iz, art, geri, uyku bg.).

Değişik anlamları içerdiği gibi değişik eylemlerin doğmasına da neden olmuştur. Arap yazılarında **zal** sesini çevriyazısıyla **d** olarak gösteriyoruz. Okunuşu kesin olmayan bu ses (**d**) türkçede **y** ile karşılanıyor. Bu nedenle **üy** ile başlayan sözcüklerin bu kaynakta birleştiği görülüyor. Kâş. Söz. bu sesle kırk sözcük veriyor:

Ud (uyku), **ud** (öküz, sığır), **udgarmak** (uyandırmak), **udgırmış** (uyanmış), **udgurgan** (boyuna uyanık duran), **udgurgucı** (uyandırıcı, uyandıran), **udgurmak** (uyandırmak, uyarmak), **udık er** (uyuyan kişi), **udıklamak** (uyuklamak), **udım** (arkası sıra, ard, arka), **udımak** (uyumak), **udınmak** (sönmek), **udışmak** (uyumakta yarış etmek, katılaşmak), **udıtgan** (çok uyuyan), **udıtma** (yaş peynir), **udıtmak** (uyutmak, katılaştırmak, peynir yapmak, söndürmek), **udlaşmak** (birbiri ardınca yürümek), **udlatmak** (uydurmak), **udluk** (sığır ahırı, hayvanın uyuduğu yer), **udmak** (uyan, ırgat, yamak, çırak, uşak), **udmaklamak** (ırgat, çırak, uşak edinmek), **udu** (uyku), **udu** (art, arka, arkasında), **udu** (tepe), **uduk** (uyanık), **udukluk** (işlere karşı uyanık olmak), **uduklamak**

(uyuklamak), **udukmak** (ardına düşmek), **udulamak** (uymak), **udumak** (uyumak), **udunmak** (uyanmak), **udunmak** (sönmek), **udurmak** (seçip ayırmak), **uduşmak** uyku yarışına girmek, katılaşmak), **uduz** (uyuz), **uduzlamak** (uyuzuna em yapmak), **uduzluğ** (uyuzlu), **odunmak** (sönmek), **üdleşmek** (birbiri ardınca gitmek), **ödürmek** (seçip ayırmak) bg.

Burada **u, ö, ü** dönüşmeleri de ilginç, dönüşmede **d** sesi olduğu gibi kalıyor.

UFAK, tr. **uvmak** (ufalamak, küçültmek) tan **uv-a-k-uvak/ufak**...

Kök anlamı: uvularak küçültülmüş, ufaltılmış. Asya türkçesinde **uvmak, uvamak** (küçültmek, ufalamak), **uvdı** (ufaladı, Kaş.). V/F seslerinde dönüşme: **kova** (sukabı, Kaş.) Anadolu halk ağzında **kufa, kofa** (fars. **küfe** ile ilgisi yok)...

Ufalamak, ovalamak, uvmak, ovmak, ufak, ufacık, ufaklamak hep eşkökenli. Halk dilinde **ufak** sözü **sevgili, gözde, yavru** bg. anlamlara gelir.

Eldi ufağum eldi
Ben zannetdum bayildi
Sari sari saşları
Teneşure yayildi.
— Kar. —

Dörtlüğünde **ufağum**, «sevgilim» anlamındadır, **eldi** (öldü). Ufak'ın türevleri: **Ufakça** (çok ufak), **ufaklı** (içinde ufak nesneler olan), **ufalamak** (ufak bölümcüklere ayırmak), **ufalanmak** (kendi kendine ufak bölümcüklere ayrılmak), **ufalayıcı** (ufaklama işini yapan), **ufalmak** (ufak bölümlere ayrılmak), **ufaltmak** (büyük olanı ufak duruma getirmek)...

UFARAK, tr. **ufak** (bk.)tan **ufa-r-a-k/ufarak**...

Halk ağzında, **ufakça, daha ufak, biraz ufak**... Söze **r-a-k** eklerini getirerek yeni türetme: **kısa-r-a-k/kısarak** (biraz kısa, az kısa, kısacık), **uza-r-a-k/uzarak** (daha uzak, biraz uzak, uzakça bg...

UFUK, ar. **ufk** (yön, bucak)tan **ufuk**...

Kök anlamı: toprağı olan kimse, bilgili kişi, deri döğmek, çevreyi dolaşmak, alışveriş gezisine çıkmak. Anlam genişlemesiyle: gökle yerin birleştiği çizgi. Tr. **görcek, çevren**...

UĞRAK, es. tr. **oğr.** (bk. Uğramak)dan **uğr-a-mak-uğramak/uğrak**...

Köke gelen **a-k** ekiyle türetme: **dur-ak/durak, kon-ak/konak**...

UĞRAMAK, es. tr. **oğr/uğur** (karşılaşma, kurma, düşünme, tasarlama)dan **oğr-ı-mak-oğıramak/uğramak**...

Kök anlamı: birisiyle karşılaşmak, bir yere gitmek, düşünmek, tasarlamak, birini görmeye gitmek, görmezden gelip geçmek. Anlam genişlemesiyle saldırmak, saldırıya uğramak, şa ırmak, şaşmak, dengesini yitirmek...

Sabahtan uğradım ben bir
fidana
Dedim mahmur musun dedi ki
yok yok
Ak elleri boğum boğum kınalı
Dedim bayram mıdır söyledi
yok yok
— Emrah —

uğranmak, uğratmak...

UĞRAŞ, es. tr. **oğr.** (düşünme, tasarlama, karşılaşma)dan **oğr-a-ş-oğraş/uğraş**...

Es. tr. de **oğur, uğur, oğuraş, uğuraş** bg. söylenişleriyle halk ağzında yaygın.

Anlam genişlemesiyle: **savaş, döğüş, vuruşma**...

Yedi yüz bin erle Hülâgü gelür
Ol gün ol gice katı uğraş olur
— Enveri —

Bir uğraş oldı kim bu çarh-ı
serkeş
Anın tek görmedi âlemde uğraş
— Hikmet —

Anadolu ağzında **uğraş** (iş, görev, ar. **meslek**)...

Köke gelen **a-ş** ekiyle: **talmak** (dalmak) tan **tal-a-ş/talaş** (saldırma, döğüşme, vuruşma, özellikle köpeklerin boğuşması.)...

UĞRAŞMAK, tr. **uğraş** (bk.)tan **uğraşmak/uğraşmak**...

Kendi kendine iş görmek, çalışmak, didinmek, birisine karşı direnmek didişmek, çekip çekiştirmek, üstün gelmeye, başarmaya çalışmak...

Uğraşılmak, uğraştırmak...

UĞRU, es. tr. **ogrı/oğrı/ugrı/uğrı** (gizli, saklı)dan **oğru/uğru** (gizli iş gören, hırsız, çalıcı, uğrayıp alıcı).

Anlam genişlemesiyle: **uğradığını** (karşısına çıkanı) alıp götüren, çalan, ılgarlayıp kaçan kimse.

Es. tr. de **oğ/uğ** kökünde bir «gizlilik» bulunduğu açıktır. **Uğur** (bolluk, yücelik, ululuk, ar. **bereket**) sözcüğünün içerdiği anlamda kişinin gücünü aşan, daha üstün bilinen bir varlığın etkisiyle olan bg. vardır. Bolluk, ululuk, yücelik gibi **uğur** sözüyle açıklanan durumlar çoktanrıcı dönemlerin inançlarıyla, kutsal olaylarla bağlantılıdır.

Uğru'daki son **u** sesi ektir, tr.de yaygındır: **doğr-u** (biri nitelik, öteki ad olmak üzere) iki anlamda: **doğru adam, doğru çizgi**'de nitelik bildirir, önad'tır. Bir **doğru** çizdim, **kesişen iki doğru** deyimlerinde **doğru** sözcüğü adtır. **Doğmak**'tan **doğu, sunmak**'tan **sunu, sormak**'tan **soru** (es. tr. **soruğ**), **tutmak**'tan **tutu** sözcüklerinde **u** ekiyle eylemden ad'a dönüşme var.

UĞRULAMAK, tr. **uğru** (hırsız, gizlice iş gören)dan **uğru-la-mak/uğrulamak** (çalmak, gizlice alıp götürmek, aşırmak).

İttiler ki biz sağ uğurlamadık
Ömrümüzde biz yavuzluk
kılmadık
— Şeyd. —

Kırk bin erin içinden ol kızı
Gice uğurladı işit bu sözi
— Enveri —

Bir kişinin nesnesi uğrulanmış
Sezse ol sezdiği kişiler
sağışınca
— Ac. A. —

dizelerinde **uğurlamak**, uğrulamak sözcükleri **çalmak** anlamındadır. Şiir ölçüsü gereği **uğrulamak/uğurlamak** değişmesi var. Türevleri: **uğrulanmak** (çalınmak), **uğrulayın** (gizlice), **uğurlayın** (gizlice), **uğrulayıcılık** (hırsızlık), **uğrulayıncacık** (gizlice, sezdirmeyerek, hırsız gibi), **uğruluk** (hırsızlık), **uğurluk** (hırsızlık).

UĞRUN, tr. **uğru** (bk.)dan **uğru-n/uğrun**...

Kök anlamı: alıp götürme, çalıp kaçma, ılgarlama. Anlam genişlemesiyle: **gizlice, yan yan bakış**... çalıp götürürcesine anlamlı bakış.

Köke gelen **u-n** ekiyle, **oy-u-n/oyun, od-u-n/odun, uz-u-n/uzun** bg...

Uğrun uğrun bakmak deyimi, halk ağzında, özellikle halk koşuklarında geniş bir yer kaplar.

Çünkü güzel meylin yoğidi bende
Ezelden de ikrar vermeyeyidin
Muhabbettir güzelliğin nişanı
Uğrun uğrun bakıp gülmeyeyidin
— Karacaoğlan —

UĞULDAMAK, tr. **uğ** (doğal ses)dan **uğ-u-l-da-mak/uğuldamak**...

Kök anlamı: doğaya öykünerek **uğ uğ** diye sesler çıkarmak... (bk. **Uğultu**)... **Şırıldamak, şangırdamak, şarıldamak, çağlamak, çağıldamak** bg...

UĞULTU, tr. **uğ** (doğal ses)dan **uğ-u-l-da-mak/uğuldamak/uğultu**...

Eylem köküne gelen **u-l-t-u** ekleriyle söz türetme: **gu-r-u-l-tu/gurultu, gür-ü-l-tü/gürültü, boğ-u-n-tu/boğuntu** (**u-n-tu** ekleriyle) **boğ-u-l-tu/boğultu**...

UĞUR, es. tr. **ogur** (bolluk, uğur, yücelik, ar. bereket, devlet)dan **.o/u** dönüşmesi **uğur**.

Es. tr. **ogur** (karşılık, olanak, süre, zaman, Kâş.).

Lat. **augur** (falcı, bilici, gizemci), ar. **kâhin** karşılığı. **Ogur** tr. de İ.S. VI. yy. dan sonra görülüyor, lat. **augur** ise İ.Ö. V. yy. aşar. **Augur-augur-ogur-ugur-uğur** gelişimi bize olağan görünüyor. Lat. kaynaklı sözlerin Doğu ülkelerinde yayılışı İ.Ö. III. yy. dolaylarından başlar. **Ogurlu/uğurlu, ogan/tanrı, ogur ola/uğur ola** (kolay gele, yolunda gide, kazançlı ola, fars. **rast/doğru**'dan **rastgele**), **inek oğura geldi** (inek öküz aradığı, döllenme belirtileri gösterdi, hl.), **bu iste bir oğur/uğur var** (bu iste iyilikle, ar. **hayr** ile ilgili bir özellik var, hl.), **işin bayırlı uğurlu olsun** (işin iyi, yolunda çıksın, iyi bir sonuç alasın, hl.).

Türevleri: **Uğurböceği, uğurlamak** (gidene uğurlu yol dileme düşüncesiyle saygı gösterip ardından biraz yürümek), **uğurlanmak** (uğun kazanmak, yolcu edilmek), **uğursamak** (uğurlu, ya-

rarlı saymak), **uğurlar olsun** (güle güle, yolun açık olsun)...

UKALÂ, ar. **akl** (deve kösteği)dan **âkıl** (uslu, akıllı) - çoğ. **ukalâ** (akıllılar, uslular)...

Anlam değişmesiyle, olur olmaz işe karışan, bilgiçlik taslayan, bilgili geçinen...

Ukalâlık, ukalâ dümbeleği, ukalâlık etmek...

UL, es. tr. **ul** (taban, dip, kök, ek, yer, duvar temeli)dan **ul**...

Köke gelen eklerle sürekli anlam genişlemesi sonucu ayrı ayrı doğrultularda kavram üretimi. **Oluş, doğuş, varlık** bildiren **ol** köküyle anlam yakınlığı. O/U seslerinde, anlam genişlemesine dayalı, sürekli dönüşme, bu dönüşmenin doğal sonucu olarak, eskiden beri kullanılagelen, gerek ilk Türk yazılarında (Göktürk, Uygur), gerekse Arap yazısı denen türde **ol/ul** kökünü kesin seslerle ayırma, saptama olanağı yoktur. Arap yazılarına konan kimi imler de bu okunuş ayrılığını giderecek nitelikte değildir. Öyle ki, sözcükleri, kök anlamlarını bilmeden, açık seçik olarak okumak da güçtür, kimi yerde olası değildir. Sözgelisi Kâşgarlı Sözlüğü'nde geçen şu sözcükleri, yazılış biçimine bakarak, ayrı okuma olanağı yoktur:

Or (kumral, kızıl ile sarı arası at/or at), **ör** (giysinin koltuk altı), **öz** (sağır), **öz** (öz, kendi), **öz** (iki dağ arasında kalan dere), **öz** (yürekle karın içindeki nesne), **öz** (ağaç özü), **uz** (becerili, başarılı, yetkili, yetenekli, uzman sözündeki uz), **ul** (duvar temeli), **öl** (yaş nesne), **on** (sayıda on), **ün** (ün, san), **un** (un, ekmeklik un), **urt** (iğne deliği), **ört** (yangın), **öç** (hınç), **uç** (uç). Burada yalnız ayrı ses veren r, z, ç (c), l, n seslerini ayırma olanağı vardır. Bir sözcüğün değişik anlamlarını saymıyoruz, yalnız **öz, uz, on, un** gibi anlamları da, okunuşları da ayrı olan, ancak benzer seslerle yazılışları bir olan sözcükleri düşünüyoruz. Bu durumda **ol** ile **ul** köklerini hangi olanakla ayrı ayrı seslermiş gibi gösterebiliriz? **Bulmak**'la **bolmak, olus**'la **uluş, bol**'la **bul, üzüm**'le **özüm** (benim özüm), **toz**'la **tuz, buz** (buz), **böz** (bez), **boz** (boz) gibi üz ayrı sözcüğü de birbirinden ayıramayız. Bu örneklerin daha yüzlercesini verebiliriz, sonuç değişmez. Durum Orkun, Uygur yazılarında da, aşağı yukarı, böyledir.

Bu örneklere, bir sözcüğün değişik seslerle söylenişini eklersek, iş büsbütün karışır. **Tör** (toz), **toz** (toz), **köz** (göz), **kös** (göz) bg.

Bu durum, bizi, **ol** ile **ul** arasında bir kök birliğinin bulunduğu sanısına götürüyor. **Olma** (testi), **ulma** (testi) gibi bir kabın iki ayrı biçimde okunuşu da bu sanımızın doğruluğunu gösteriyor. Sonuç bu olunca sanı da kanıya dönüşür artık. **Ul** ile **ol** köklerinin önüne başka sesler gelse bile **olmak** eylemi değişmez (**bulmak, bolmak** gibi. Burada kökü değiştirecek sözcükler sözkonusu değil (**s-olmak, y-olmak, d-olmak** gibi).

ULAÇ, tr. **ulamak** (ulaştırmak, eklemek) tan **ul-a-ç/ulaç**...

Köke gelen **a-ç** ekiyle sözcük türetme: **kol-a-ç-kolaç/kulaç, tık-a-ç/tıkaç, tut-a-ç/tutaç**...

ULAK, es. tr. **ulag, ulağ**'dan **ulak**.

Ulaştıran atlı kişi, onun bindiği at, posta atı, postacı, sıra, bağ, zincir. **Ul** (temel, dip, altta olan, dayanak bg.) dan **ak** ekiyle **ul-ak** (ulag-ulağ), **ulak**. Anlam genişlemesiyle **ulaştırıcı. Ul**'un, alttan, dipten, temelden başlayıp gittikçe yükselmesi, temelle onun üstüne kurulanı, konanı birleştirmesi, birbirine bağlaması gibi bir eylem sonucu, değişik anlamlar içerdiği düşünülebilir. Hind-Avrupa dillerinde, **ul** karşılığı söylenen sözcükler de **temel, taban** bg. anlamlardadır. **Yer** (toprak) karşılığı da var, bu dillerde.

Lat. **fundes** (temel, taban, yer), sanskr. **budhna** (yer, temel, taban), gr. **pudmen** (yer, temel, taban), fars. **nav, pâye** (ayak, taban), fr. **base** (lat. **basis**, gr. **basis**'ten) alm. **grund, boden** (yer, taban, temel), isp. **base, basa**...

Sanskr. **budhnâh** (toprak, temel, dip), fr. **fond**, gr. **puthmen**, lat. **fundus**, isp. **fondo**, itl. **fondo**, es. alm. **bodam**, alm. **boden**. Hepsi **yer, toprak, taban, dip** anlamında.

ULAM, es. tr. **ulamak** (eklemek, katmak, ulaştırmak)tan **ul-a-m/ulam** (Bk. **ulamak**).

Ulaştıran, iki nesneyi birbirine bağlayan. Benzer nesnelerin oluşturduğu bütün (ar. **zümre**, os. **makule**).

Ulam ulam (dizi dizi, arka arkaya):

«**ulam ulam** aceleyle çekilip giderler»
— Hamza —

Am ekiyle: **buram buram** (burmak'tan), **boyam boyam** (boya'dan renk renk), **kucam kucam** (kucak'tan, kucaklamak'tan kucak kucak).

ULAMAK, es. tr. **ul** (bk.)dan **ul-a-mak/ulamak**...

Kök anlamı: kavuşturmak, bitiştirmek, yetiştirmek, iki ayrı nesneyi birbirine eriştirip bitiştirmek.

Ulamak (eklemek, **ulaşmak, buluşmak**, Kaş.).

Geh ağlar idi gâhî güler idi
Giceleri gündüze ular idi
— Süh. —

Dünü güne uğlayuben giderdi
Anıp yoldaşlarını âh iderdi
— Dah. —

dizelerinde **ular, ulayuben** sözcükleri **ulamak**'tandır.

Ulanmak, ulantı...

ULAŞMAK, es. tr. **ul** (taban, dip, temel, yer)dan **ul-eş-mak/ulaşmak** (yetişmek, kavuşmak, varmak bg.) anlam genişlemesi.

Savmak'tan **sav-aş-mak** (savaşmak, vuruşmak), **dalmak**'tan **dal-aş-mak** (dalaşmak, köpekler için boğuşmak). **Aşmak** ekiyle eylemde kendine dönüş vardır.

Türevleri: **Ulaştırma** (ulaşmayı, kavuşmayı sağlama, os. **münakalât, münakale**)... **Ulaştırmak** (ulaşma eylemini sağlamak, kavuşturmak, bir yerden başka bir yere vardırmak.) **Ulayıcı** (ulamaya yarayan araç, ulaştırıcı).

Ulaşık, ulaşılmak, ulaşım, ulaşma...

ULU, es. tr. **uluğ** (yüce, büyük)dan **ulu**...

Buradaki **ul** sesi doğaya öykünmeden, **uuuuğ - uuğğğ - uuğuğ - uğu - uuluğ - uluğ - ulu** gelişimi. Anlam genişlemesiyle **ulu** (yüce), kök sesin uzayıp yükselmesinden dolayı. (Bk. **Ulumak**).

Bundan: **ululama** (yüceltme), **ululamak** (yüceltmek), **ululuk** (yücelik) bg.

Ulu ulu kervan geçmiş
Yollar gibi inlerim
— Yunus Emre —

ULUMAK, es. tr. **ulığ** (yakınma, sızlanma, ağlama)dan **ulığ-mak-ulı-mak/ulumak**... **Ulumak** eyleminde **doğal ses** yansır.

Ul kökü doğal seslere öykünmedir (onomatope). Özellikle kimi yırtıcı yabanların bağrışırken çıkardıkları **uuuu - uğğğ** sesinden doğmuş, sonra **mak** ekiyle eylem biçimine girmiştir. **Uuuu/uuğğ/uğuğ/uğluğ/uuluğ/ulu** gelişiminde. Nitekim hl. **kurtlar uluyor, çakallar uluyor** anlamında **kurtlar uuuuğ ediyor, çakallar uuuuğ ediyor** denmektedir. «Öyle **uuuğ edip durma**», «ne uuuğluyorsun?» gibi **uluma** bildiren sesleri çıkarma olağandır.

Alm. **heulen** (köpek, kurt için), fr. **hurler** (köpek, kurt için), itl. **urlare**, isp. **ulular**, ing. **howl**, lat. **ululare**, gr. **hulaô**. Batı dillerinde bu sözcüklerin doğal seslere öykünmeden doğduğu biliniyor (RGH.).

Sanskr. **ûlûlah** (gecekuşu) ile bağlantılı (RGH.) olması bu kuşun **uuuhuu** diye ses çıkarmasından.

ULUS, es. tr. **ülüş** (bölüm, kesim, topluluk)ten **ulus**...

Tr. **üleş** (bölüm, pay, ar. **hisse**) ile eşkökenli. **Uluş** (ulus, ülke, Uy.), **uluş** (köy, il, Kaş.), moğ. **ulus** (koyun sürüsü)...

Yine dönmedim ya'ni namusdan
Yol azdım ırak düşdüm ulusdan
— Süh. —

Muhalif olub âhir Türk ulusu
Getürdi üstine anın ulusu
— Hikm. —

Virüb tâc-ü kemer taht-ü külâhı
Anı kıldı ulusun padişahı
— Şeh. —

UM, tr. **Um/Om** erek bildiren kökler. Bunlardan **um-om** sesleriyle türetilen sözcüklerde bir yere yönelme, bir yere ulaşma anlamı saklı. **Umud/omud, ummak/ommak** sözcüklerinde anlam başkalaşmasına yolaçan yalnızca **o/u** seslerinde süregiden dönüşmedir.

UMACI, sanskr. **uma** (bir tanrıçanın adı) dan **uma-cı/umacı**...

Asya Türklerinde çocukları koruyan bir tanrıça, **Umay** (sanskr. **Uma** ile eşkökenli)...

Uma-umay-umacı... halk ağzında öcü...

Fr. **fantöme**, isp. **fantasma**, lat. **terriculum**, alm. **Popanz**...

UMMAK, es. tr. **umunmak** (ummak, beklemek)tan **um-u-nmak - um-mak/ummak**... **Um-om**'dan **mak** ekiyle.

Kök anlamı: beklemek, dilemek, bir isteğin olacağını sanmak...

Sanskr. **om** (kutsal ezgilerde başlangıç sözü, kutsal söz, dilek, istek)dan **om-mak/ommak/ummak**, es. tr. de **om-u-n-mak/omunmak - umunmak/ummak**...

Türk dilinde **o/u** dönüşmesiyle, **oruç/uruç**, **ovmak/uvmak**, **uzmak/ozmak** (başkasını geçmek, Kaş.), **oğragan/uğragan** (Kaş.), **oğramak/uğramak** (Kaş.), **ogur/ugur/uğur** (Kaş.)...

Umulmadık, **umulmak**, **umulmaz**...

UMU, es. tr. **umuğ** (bk. Ummak)dan **umu**.

Sanskr. **om** (kutsal dilek, kutsal istek). Tr. **om-mak/ommak** (ummak), **omut/umut**, **omuş/umuş**...

Köke **u** sesinin gelmesiyle sözcük türetme: **sunmak**'tan **sun-u/sunu**, **dolmak**tan **dol-u/dolu**, **yontmak**'tan **yon-u/yonu**...

UMUCA, tr. **ummak** (bk.)tan **um-u-ca/umuca**...

Sulu-ca/suluca, **kaplu-ca/kapluca**, **doluca/doluca**...

UMUCU, tr. **ummak** (bk.)tan **umu-cu/umucu**...

Uman, bekleyen, gözleyen kimse. **Tutmak**'tan **tutu-cu/tutucu**, **korumak**'tan **koru-cu/korucu**, **vurmak**'tan **vuru-cu/vurucu**...

UMUM, ar. **âm** (genel, hep)dan çoğ. **umûm** (genel olanlar, hepler) - **umum**...

Kamu, **hep**, **genel** bg. tekil karşılığı söylenir.

Umumi (heplerle ilgili olan, genellere değgin. Bu durumda kullanışı yanlıştır), **umumiyet**, **umumiyetle** (hepsinin kullanımı yanlış...)

UMUR, ar. **emr** (iş)in çoğ. **işler**'den. Tr. de, daha çok, ilgi, aldırış karşılığı söylenir (Bk. **umursamak**), **umurumda değil** (ilgilenmem, beni ilgilendirmez, bana ne, neme gerek), **umur edinmek** (ilgilenmek, üstüne düşmek, kaygılanmak), **umursuz** (ilgisiz, aldırışsız).

İç bâde güzel sev var ise akl-ü şuûrun
Dünyâ var imiş yâ ki yoğ imiş ne umûrun
— Ziya Paşa —

dizelerinde **ne umurun**, sana ne, aldırma, ilgilenme anlamındadır.

UMUŞ, es. tr. **umunmak** (ummak, bk.) tan **um-u-ş/umuş**...

UMURSAMAK, ar. **emr** (iş, buyruk), **umûr** (işler, buyruklar)dan **umur-samak/umursamak**...

Kendine iş edinmek, ilgilenmek, aldırmak, üzerine almak, alınmak...

Ev **umuru** (ev yükü, ev işi, evi geçindirme gereği), halk ağzında **omur**...

Umursamazlık, **umursanmak**, **umur edinmek**, **umur etmek**, **umurunda olmak**, **umurunda olmamak**...

UMUT, es. tr. **ummak**'tan **um-u-t/umut**...

Yumuşayarak fars. ya geçişi **ümmid**, os. **ümmid** (fars. ya öykünülerek), hl. **omut** (ommak/ummak'ın değişmesiyle, **om-mak/om-ut**).

Sanskr. **om** (kutsal ezgilerde başlangıç sözü olarak) iyilik dilemek, tanrılardan iyilik beklemek, yardım dilemek, koruyuculuk istemek bg. anlamlarda dilek sözcüğü. **Om** sözcüğünün kökeninde **beklemek**, **ummak** anlamları saklı. Tr. de **mak/mek** ekleriyle adtan eylem türetme: **oymak** (oy/çukur'dan, çukur açmak, içini boşaltmak, açmak), **görmek** (göz, gös/gör'den), **tapmak** (tap/istek/dilek, kökünden istemek, dilemek anlamında), **adınmak** (adın/başka'dan değişmek, başka olmak, bu sözcük ad değil), **almak** (el/al'dan), **saçmak** (saç'tan, saç gibi dağıtmak) bg.

Kapisinun öğinde
Var yabani tutlari
Yolla bana bi haber
Keseyim omutlari
— Kar. —

dörtlüğünde **omutlar**, aydınların dilinde **umutlar**, eskilerin ağzında **ümidler**, **ümmidler** karşılığıdır.

Umutlandırmak, **umutlanmak**, **umutlu**, **umutsuz**, **umutsuzluk**.

UN, es. tr. **un**...

Çin. **pun**, kor. **pun**, alm. **Mehl**, fars. **âred**, ar. **dakik**, lat. **farina**, süm. **zıdda**, hit. **zıdda**, isp. **harina**, itl. **farina**, ing. **flour**, kır. **un**, gr. **alphiton**, erm. **alür**, rum. **alevron**...

Un, kor. **pun** (un)dan (L. Ligeti), **un**, çin. **pun** (un)dan (P. Pelliot), **un**, tr.

oğ-ov-uv kökünden, **öğütmek** eylemiyle bağlantılı (W. Bang, M. Raesaenen)...

Ögmek (düşünmek, övmek, ovmak, ezmek, inceltmek, Uy.), **ökmek** (ezmek, inceltmek, övmek, ovmak, düşünmek, Uy.), **un** (un, Kaş.).

Öğmek (ezmek, inceltmek)ten **ög-ü-n/ögün/öğün-üğün-üğn-ün/un** biçiminde bir dönüşmeyi gösterecek örnek bilinmiyor, **un** sözcüğü, es. tr. de doğrudan doğruya **un** olarak geçiyor (Kaş.)...

UNKAPANI, tr. **un** ile fars. **kapan** (kantar)dan **un-kapanı/unkapanı**...

Eskiden, İstanbul'da, ile gelen unların toplanıp tartılarak fırıncılara dağıtıldığı yer. **Yağkapanı**, **odunkapanı** bg.

URBA-URUBA, fr. **robe** (giysi, entari)dan, hl. **urba-uruba**.

Anadolu türkçesine XIX. yy. dan sonra geçtiği sanılıyorsa da, daha önce, rumca konuşan yurttaşların **roba**, **ruba** dedikleri biliniyor. Halk diline bu azınlıklar aracılığı ile geçmiştir.

Tahtadan tarabasi
Yokdur yarun bubasi
İstemeyirum ondan
Gelinlik urubasi
— Kar. —

US, es. tr. **us** (anlayış gücü, yeti, öz, töz, ar. **akıl**)**tan us**...

Kök anlamı: iyiyi kötüden ayırma, seçme (Kaş.), anlam genişlemesiyle, soyut bir varlık olan **akıl**...

Uz ile **us** yakınlığı; z/s seslerinde dönüşmeyle bağlantılı: **uzun/usun** (Uy.), **köz/kös** (göz, Uy.), **göz-görmek-gösteriş** (z/r/s dönüşmesi)... **uzlanmak** (başarı yeteneği kazanmak, becerili olmak, **uz edinmek**), **uzluk** (yaratıcılık, sanat, beceri), **uzmak** (başarılı olmak, beceri kazanmak), **usanmak** (inanmak, bir işe güce yetmek, anlayışlı olmak), **usmak** (sanmak, düşünmek, anlamak), **uslamak** (anlamak, kavramak, seçmek, iyiyi kötüden ayırmak), **us** (uz), **uz** (us, hepsi için bk. Kaş., Uy.)...

Alm. **Vernuft**, fr. **raison**, lat. **ratio**, fars. **hûş**, **hired**, ar. **akl**, isp. **razon**, itl. **ragione**, gr. **nous**, sanskr. **citta**, **mahat** (düşünme yetisi, yargı yetisi)...

USANÇ, tr. **usanmak** (bk.)tan **us-a-n-ç/usanç**...

Köke gelen **ç** ekiyle sözcük türetme: **utanmak**'tan **ut-a-n-ç/utanç**, **kıvanmak**tan **kıv-a-n-ç/kıvanç**, **ödemek**'ten **ödü-n-ç/ödünç** (eskiden **ötemek**'ten **öt-ü-n-ç/ötünç**), **sevinmek**'ten **sev-i-n-ç/sevinç**...

USANMAK, es. tr. **uzanmak** (genişlemek, gevşemek)tan **usanmak**...

Kök anlamı: gevşemek, genişlemek, yayılmak, gücü azalmak, beceriksiz, başarısız olmak. Anlam genişlemesiyle, bıkmak, kendisine usanç, bıkkınlık gelmek, daralmak, sıkılmak.

Uzatmak (geciktirmek, Kaş.), **uzanmak** (gevşemek, tembelleşmek, Uy.) eylemlerinde **usanmak/uzanmak** eşanlamlı...

Uz, **us**, **os**, **oz** bg. ses değişmeleri sonucu anlam genişlemesi.

Usanmak (susamak, Uy.) sözcüğünde **u** sesi yer' değiştirdi, **su/us** dönüşmesi Türk dilinde sessizle başlayan kimi sözcüklerin başına **u** seslisinin gelmesiyle: **su-sa-n-mak/usanmak** (susamak), **yuku/uyku**, **sxombros - skomro - skumru/uskumru** (bk.), **sulak/uslak - ıslak** bk.)...

Biz sevdük âşık olduk sevildük
mâşuk olduk
Her dem yeni toğaruz bizden
kim usanası
— Yunus Emre —

USKUMRU, rum. **skhombros** (uskumru) tan **uskumru**...

Skhombros - skomros - skomro skumri - skumru/uskumru...

Anadolu türkçesine, kıyı illerinden, Anadolu'da konuşulan rum. dan geçti, kırsal bölgelerde, iç yerleşme yerlerinde pek bilinmez.

Alm. **Makrele**, fr. **maquereau**, isp. **caballa**, ing. **mackerel**, lat. **scomber**... Asya dillerinde bu balık pek bilinmiyor...

USLAMLAMAK, tr. **us**'tan **us-la-m-la-mak/uslamlamak**...

USLANMAK, es. tr. **us** (ar. **akıl**)dan **uslan-mak/uslanmak**...

Uslu olmak, kendini bilmek, akıllanmak.

Uz/us bağlantısıyla **uslanmak/uzlanmak** (becerikli, başarılı olmak, iyiyi kötüden seçer duruma gelmek), z/s dönüşmesi: göz/köz-gös/gös'den göster-

mek, r/z/s dönüşmesinde **görmek** (göz/gör bağlantısıyla değişme), **görgü/gözgü/görgeç** (ayna, z/r dönüşümü). Bunun gibi **uzlanmak/uslanmak**'tan **uz/us** dönüşümü (Bk. **us**).

Uslu (akıllı, **uzman olan, uz** edinen, **uzlu**), **usluluk** (**uzluluk**/beceriklilik, uzmanlık, yetkili olma).

USTA, fars. **üstâd** (bilgin, öğretmen)tan **usta**...

Ar. **üstâz** (fars. dan), çoğ. **esâtiz**... tr. **uz** (bk. **Uzman**)...

Ustabaşı, ustaca, ustalaşmak, ustalık, ustalıklı...

Sevdaluk edecesun
Oni da ustasilan
Ben ne hallara kaldum
Ellerun yosmasilan
— Kar. —

Halk ağzında **usta** denince, genellikle, ev, duvar yapan kimse anlaşılır.

Usta nasi çakarsun
Tavana kirişleri
Şaşuruyi aklumi
Nazli yarun işleri
— Kar. —

USTURA, fars. **üstüre** (traş bıçağı)den **ustura**...

Es. tr. **yülügen**, alm. **Rasiermesser**, fr. **rascir**, fars. **tîğ** (kılıç anlamına da gelir), lat. **novacula**...

USTURE, gr. **historia** (araştırma, gözlem) dan **ustûre/usture**...

Anadolu türkçesine ar. dan, ortaçağda bilim kavramı olarak girdi.

Historia (öykü, tarih, söylence, gözlem, masal) Avrupa dillerinde **tarih, öykü** anlamını içeren, Grek-Latin kaynaklı sözcüklerin kökenidir...

Esâtir (historia'dan ustûre/çoğ. esâtir) - ustûreler...

USTURLAP, lat. **astarlabom (astar/yıldır, labom/levha)tan usturlab/usturlap**...

Yıldızların, gök varlıklarının devinimlerini incelemede kullanılan araç.

Astar (Fenike dilinde **yıldız**, Tanrıça Astarte adından)...

Astarte'dan: fars. sitâre (yıldız), alm. **Stern** (yıldız), **fr. astre** (yıldız, gök), **ing. star** (yıldız), lat. **astrum** (yıldız, gök), gr. **astron** (yıldız, gök), isp. **astro** (yıldız), itl. **àstro** (yıldız)... **astrolog, astroloji, astronom, astronomi, astronot**...

USUL, ar. **asl** (kök, taban, kaynak, temel)den çoğ. **usûl/usul.**

Anlam genişlemesiyle **yöntem**, bir işte, bir eylemde tutulan yol, uyulan kural... (bk. **Asıl**)... Anadolu halk ağzında **usul** (yavaş, ağır, hızlı olmayan).

Usulca, usulcacık, usulsüz, usulsüzlük, usul usul...

O çiçekli şalvara
Musul vuralum musul
Çekdum oni aşağa
Gülerdi usul usul
— Kar. —

UŞAK, es. tr. **uş** (dağılma, ufalanma, iş içeren kök)tan **uş-a-mak/uşamak** (bk.) **- uş-ak/uşak**...

Kök anlamı: ufalanmış, küçülmüş. Anlam genişlemesiyle, **çocuk, yavru**...

Uşak oğlan (küçük çocuk, Kaş.), **uşak otunğ** (ufak odun, Kaş.), **uşak** (dedi - kodu, çekiştirme, koğuculuk, Kaş.), **uşak söz** (koğu olarak söylenen söz, Kaş.), **uşaklamak** (koğlamak, çekiştirmek, Kaş.), **uşalmak** (ufalanmak, Kaş.), **uşatmak** (ufalatmak, **uşalmak, uvşatmak, üşelmek, üşetmek**, Kaş.)...

Uşak (ufak, küçük, Uy.), **uşamak** (ufalamak, parçalamak, Uy.), **uşanmak** (inanmak, güvenmek, **usanmak**, Uy.).

Uş kökünün, genel anlamı, içerdiği eylemlere göre **ufalamak**, dolayısıyla **ufak** ile bağlantılı.

Anadolu halk ağzında **uşak** (çocuk, delikanlı, işçi, yanaşma, **hizmetçi**, kul.)...

UŞAMAK, es. tr. **uş** (ufalanma, dağılma, parçalanma içeren kök)tan **uş-a-mak/uşamak**...

Kök anlamı: ufalanmak, dağılmak, bölünmek, küçülmek, parçalanmak, çözülmek, ayrılmak, ayrışmak (Kaş.)... Anlam genişlemesiyle iş görmek, çalışmak, inanmak, güvenmek. **Aş-a-mak/aşamak** (yükselmek, yukarı çıkmak, öne geçmek, ilerlemek), **yaş-a-mak/yaşamak, boş-a-mak/boşamak** bg. köke gelen **a-mak** ekleriyle türetim...

UT-UD I., es. tr. **uvut** (utanma, sıkılma) dan **ut, ud.**

Tr. de, yazında, XIII. yy. dan buyana geçerlidir, eski sözlüklerde **uvut** (utanma yeri, ar. edep yeri, avret mahalli), **uvusuz, uvutsuz** biçiminde geçer, **ufut, uwut** da denir (Kâş.). İlk biçimi **uvut** olsa bile ses değişmesi sonucu **uvut - uvt-uvu(t)-ut** gelişimi olağandır.

Ud gider Zelihadan açar başın
Yusuf'a karşı akıdır göz yaşın
— Şeyd. —

Ut ola sağven demek sayru kişi
Avbola hayvan demek yoklu kişi
— Ga. —

Ol işi işlemeye kim ud gele
Ol sebebden yeri yarın od ola
— Ga. —

XIII. yy. ile XIV. yy. arasında yazılan bu dizelerde **ut** (ud) sözcüğünün karşılığı kullanıldığı belli. **Ut** (ud)un **kaygı, şeref** anlamlarını içerdiği de var... **Utsuz** (yüzsüz, saygısız, utanmaz), **utsuzluk** (utanmazlık, yüzsüzlük, saygısızlık, terbiyesizlik).

UT II., ar. **ud** (ödağacı, ağaç)tan **ud/ut**...

Ödağacından yapılması nedeniyle, **ud/ut** adını aldı. Bu ağacın kabukları yakıldığında güzel bir koku yayıldığından, eskiden beri tapınaklarda, kutsal törenlerde kullanılır.

Ut (ud) çalan kimseye **udi** denir.

Çırağan devrini getirdi yâde
Udunun tesiri nâle mi nedir
Lebinde titreyen cur'a-yi bâde
Gonca gül üstünde jâle mi nedir
— Rıza Tevfik —

UTANÇ, es. tr. **ut** (utanma yeri, utanma duygusu)dan, **ut-an-mak/utanç**...

Ut'tan dolayı duyulan çekinme duygusu. **Kıvanç** (kıvanmak'tan), **sevinç** (sevinmek'ten), **ödünç** (ödemek'ten), **utanç** (utanmak'tan).

Ut'un **uvut** (utanma) biçimi de var. Türk yazınında, XIII. yy. dan buyana kullanılan **ut, ud** sözcüğü ar. **haya, edeb, ar, hicab** bg. sözlerin karşılığı olduğuna, kişinin dışkılık yerlerine **ut yeri, ud yeri** dendiğine göre kavramın kökeninde **başkalarından sakınma, çekinme** anlamı saklıdır. (Bk. **ut**).

UTANGAÇ, es. tr. **Ut**'tan, **utanmak, utangaç** (utanan, kendinde ut duygusu olan kimse).

Gaç eki tr. de vardır. **Dolangaç** (cevizli yufka), **doğugaç** (ilk doğan çocuk, süt emen çocuk), **dandırgaç** (hokka), **döngeç** (pervane), **burgaç** (çevrenti, girdap) bg.

UTANMAK, es. tr. **ut** (utanma yeri)tan **ut-a-n-mak/utanmak**...

Kök anlamı: kendi kendine utu olmak, utanılacak yeri bulunmak, kendince utanç duymak. Anlam genişlemesiyle, **utanmak**, başkalarından sakınmak, kaçınmak, çekinmek... (bk. **Ut** I.)...

UTANSAK, es. tr. **ut** (bk.) **utanmak-utansak/utansak**...

Anadolu halk ağzında, **utancak, utansak** (utanan, utancak)...

UTKU, es. tr. **utmak** (bk.)tan **ut-ku/utku.**

Yenme, üstün gelme, alt etme, başarma, ar. **zafer**... **Yutmak-(y)-utmak/utmak** (bk. **Yutmak**)...

Köke gelen **ku** ekiyle sözcük üretimi: **korkmak**'tan **kor-k-u/korku, uyumak**'tan **uy-k-u/uyku, tutmak**'tan **tut-ku/tutku**...

UTMAK, tr. **yutmak** (bk.)tan **utmak**...

Kök anlamı: üstün gelmek, alt etmek, başarmak, yenmek. Eylemin, ilkel biçiminin, **yutmak** mı, **utmak** mı olduğunu kestirmek güçtür. En yaygın biçim **yutmak**'tır. **Y** sesinin düşmesi, sağındaki sesliye bağlıdır. Kimi yerde seslinin önüne bir **y** sesinin geldiği de görülüyor. **Y** sesinin düşmesiyle: **yır/ır, yırlamak/ırlamak, yılan/ılan, yirin/irin, yinek/inek, yincü/incü/inci, yinçge/ince, yutuzmak/utuzmak** (yenilmek, alt olmak), **yin/in** (hayvan ini), **yilik/ilik, yemet/emet/evet** bg. sürekli, **y, i, ı, u, e** seslerinde düşme, değişme.

Yut/ut kökünde **ölmek, ortadan kalkmak, güçsüzleşmek, arıklamak** (incelmek, çelimsizleşmek) gibi anlamlar saklıdır. **Yut** (hayvanların kışın soğuktan ölmesi), **yutukmak** (hayvanların soğuktan ölmesi), **yutukmak** (kuraklık nedeniyle arıklamak, ölecek duruma düşmek. Kâş.). **Y/u** dönüşümü karşıt durumda da olabilir, **u** sesinin önüne bir **y** geçebilir, halk dilinde **uyku/yuku, yuhu, e/y** dönüşmesinde **erişmek/yerişmek, i/y** için **irişmek/yirişmek** bg. gene halk dilinde **ulduz/yulduz** dönüşümü.

Birer gevher ellü elinde dutar
Ki her biri nûru güneşden utar
— Süh. —

«güneşden utar»/güneşten üstün gelir, üstün görünür.

UYAR, tr. uymak (bk.)tan uy-a-r/uyar... İz güden, birinin ardınca giden, uyan, denk düşen, uygun gelen...

Anadolu halk ağzında ar köküyle eylem türetme: yakmak'tan yak-ar/yakar (kibrit, acı, sızı), yaşamak'tan yaş-ar/yaşar (kişi adı), tutmak'tan tut-ar/tutar (toplam, bütün. Bunun tutar'ı nedir?), çakmak'tan çak-ar/çakar (şimşek), bakmak'tan bak-ar/bakar (gözgü, ayna)...

Uyarınca (uygun geldiği gibi, yakıştığı gibi):

Endum suyin başına
Su başında karınca
Gel sevdaluk edelim
Göğnumun uyarınca
— Kar. —

UYARLAMAK, tr. uymak'tan (Bk. udu) - uyar (uygun gelir)dan uyar-lamak/uyarlamak.

İki nesne arasında uygunluk sağlamak, birbirine uyar duruma getirmek.

Burada uyarmak (bir konuda ilgi çekmek, uyandırmak) eylemiyle uyarlamak arasında bir bağlantı var. Ancak bu bağlantı ud (uz, uy) kökündeki anlam genişlemesinden, eşkökenli oluşa karşın ayrı doğrultuda iki kavramı içeren eylemin gelişmesinden dolayıdır.

Uyarlayıcı: uyarlayan kimse, uyarlama işini yapan.

Uyarlık: uyar olma, uygun gelme durumu.

UYARMAK, es. tr. udgarmak (udu/uyku)tan, ud-g-ar-mak - uy-a-r-mak/uyarmak...

Uyandırmak, bir konuda ilgisini çekmek, ar. ikaz.

Udu (uyu/uyku)dan udugarmak, orta sesli̇nin düşmesiyle udgarmak, d/y dönüşümüyle uygarmak, uy(g)armak/uyarmak.

Es. tr. de udgurmak, uygurmak, udgarmak/uyarmak gelişimiyle uyandırmak. Anadolu türkçesinde XIII. yy. dan beri uyarmak (uyandırmak, ar. ikaz anlamında) söylenegelir.

Ki ey şeh uyuma canını uyar
Ki baht oldur hemîşe ola bîdâr
— Işk. —

Sen uykudan imdi uyan ey ulum
Ne assı şu dem ki uyara ölüm
— Ferh. —

Gaflet uykusundan anları uyar
Her birinin derdine eyle timar
— Mevlid. —

Uyarır halkı efganım kara
bahtım uyanmaz mı
— Fuzûli —

UYDU, tr. uymak (bk.)tan uy-du/uydu... Ardınca giden, uyan, izleyen. Kuy-tu/kuytu, tu-tu/tutu (tutmak'tan), yumultu/yumultu (yumulmak'tan), dün-dü/döndü (kadın adı)...

Uydulaşmak, uyduluk...

UYDURMAK, tr. uymak (bk.)tan uy-d-u-r-mak/uydurmak...

Don-d-u-r-mak/dondurmak, dol-d-u-r-mak/doldurmak, kon-d-u-r-mak/kondurmak bg. köke gelen d-u-r-mak ekleriyle...

Uyduruk, uydurukçu, uydurulmak...

UYGAR, tr. uymak'tan gar ekiyle uy-gar/uygar.

Tr. uymak sözcüğünün kökü olan udu (Bk. uymak) anlam genişlemesi sonucu yeni içerikler kazandı: bir varlığa karşılık olmak, bir nesne ile denge sağlamak, birinin izini sürmek, ardınca gitmek, bir nesneye alışmak, gereğini yerine getirmek, yerleşmek bg.

Gar eki tr. de, eski sözlüklerde de bulunuyor: toygar (tarlakuşu, Kdeb.), ılgar (söz verme, yağma, buğu, öfke), ızgar (sayrı, cimri. Bu sözcük ızgarlamak'tan gelir. Izgarlık/tembellik, ızgarlamak/ilgilenmek, üstüne varmak, cimrilik etmek, beceriksiz olmak bg.), Bulgar ya da Bolgar (bir Türk topluluğunun adı), kısgar (tezgâh), açgar/aşkar (boyayı ayırmaya yarayan nesne, küllü su, im, atların alnındaki aklık, sığırların alnındaki aklık, renk, biçim). Açgar sözcüğünün gerçek anlamı açıcı, ayırıcı, seçici bg. dir. Sondaki gar/kar eki cı, çı karşılığıdır. Aşkar biçimine girmesi tr.

de sık sık görülen ç/ş seslerinin dönüşümündendir.

Ar. medeniyet (Medine iliyle ilgili, bu ilde oturmakla bağlantılı. Medine adı ar. değildir, Asur-İbrani dilinde Madana sözünden gelir, ar. da medine biçimine girdi, ar. da Yesrib denirdi.), fr. civilisation (lat. civis, 'yurttaş' sözünden, yurttaş olma, bir yerde oturma, yerleşme), alm. zivilisation (lat. civis/yurttaş'tan, fr. ile eşanlamlı), tr. uygarlık (uygar olma, bir yerde yerleşerek oraya uyma durumu).

Civis (yurttaş) sözcüğünün kökeninde oturma, bir yere yerleşme, yatma, yatak anlamlarını içeren bir gelişme vardır. Sanskr. cayati (o yattı), gr. keimai (yatmak), bütün Batı dillerinde cité (fr.), city (ing.) gibi site anlamını içeren sözcükler Hind-Avrupa kökenlidir. Ayrıca got. kaims (ev, köy), alm. heim (ev), heimat (yurt), itl. citta (site), isp. ciudad (site) eşkökenlidir (RGH.).

Uygar'dan: uygarca, uygarlaşma, uygarlaşmak, uygarlaştırmak bg.

UYGARLIK, tr. uy (udu) ile gar ekinden, uygar olma durumu (Bk. Uygar).

UYGU, es. tr. udu (uymak)dan uy-gu/uygu...

Udu sözünden u sesinin düşmesiyle, ud(u)gu/uygu... d sesinin y sesine dönüşmesi sonucu.

Duymak'tan duy-gu/duygu, vurmak'tan vur-gu/vurgu, burmak'tan bur-gu/ummak'tan um-gu/umgu bg. (Bk. Uymak)...

Uygulamak, uygulamalı, uygulanmak, uygulayıcı...

UYGUN, tr. uymak (ardından gitmek, izini sürmek)tan uy-gun/uygun...

Uyan, çakışan, yaraşan bg.). Gun eki nitelik bildirir, durum gösterir: durmak'tan durgun, azmak'tan azgın (azgun biçimi de vardır halk dilinde), olmak'tan olgun bg.

Gun, gın, gin, gün eklerinin özneye dönüşlü eylemleri göstermesi kesin değildir. Sözgelişi; bayılmak'tan baygın, yayılmak'tan yaygın, yorulmak'tan yorgun denir de bitgin (ya da bitkin) bitilmek'ten, azgın azılmak'tan, solgun solunmak'tan, dolgun dolunmak'tan gelir denemez.

UYGUR, tr. uymak (iz sürmek, ardınca gitmek, bk. Uymak I.)tan Uygur/Uygur...

Türk dilinde gur eki işlem, durum bildirir. Uygur da izini süren, izinden giden, izinden yürüyen anlamındadır. «...izinden giden... anlamında uygur adını verdi...» (Oğuz Destanı, 1972, Z. V. Togan, s. 20)...

UYLUK, es. tr. oy (boş, çukur, oyuk)tan oyluk/uyluk (kalça ile diz boyluğu arasındaki bölüm, bacak).

Anlam genişlemesiyle uyluk, gerçekte çukurluk, boşluk. Luk ekiyle kökten ad yapma: Boş-luk, yok-luk, çok-luk, kol-luk, yol-luk, bol-luk, kuş-luk örnekleri kökün eyleme dönüşmesine gerek kalmadan ek almasıdır. O/u dönüşümü: oğru/uğru (oğrı/uğrı da denir), oğur/uğur, oğramak/uğramak bg.

UYMAK I., es. tr. udu (art, geri, arka) dan udu-mak/udumak/udmak/uymak.

Birisinin arkasından gitmek, izini sürmek, onu izlemek, yaptığını yapmak.

Ar. yazısında zal sesi tr. de d'ye dönüşürken y/d arası bir özellik gösterir. Bundan dolayı çevriyazısında gösterilen d sesi y ile uyumludur. Türkçe sözlüklerin Ar. yazısıyla yazılması sonucu bu d, y seslerini kesin çizgiyle ayırma olanağı kalmadı.

Udu (uyku), udu (art, arka, sırt), udu (tepe), uduklamak (uyuklamak), udulamak (uymak), udunmak (uyanmak), udunmak (sönmek), uduz (uyuz), uduzlug (uyuzlu), hepsi için (Bk. Kâş.).

Burada, uyku ile uymak, uyumak eylemleri arasında bir kök bağlantısı kurma olanağı yoktur, uyku ile uymak ayrı köklerden türemiştir (Bk. Uyumak).

Uyumak eyleminde bir katılaşma, durma, uymak eylemindeyse bir devinme, dışa yönelme anlamı var.

UYMAK II., es. tr. udu (arka, geri, art) tan mak ekiyle udu-mak/uymak...

Denk gelmek, çakışmak, uygun düşmek. Anlam genişlemesiyle ardından gitmek (udumak/uyumak - udmak/uymak dönüşümü yeni bir içerik kazandı. (Bk. Uygun).

Ona uyma (onun ardından gitme, onun yaptığını yapma), kötüye uyma (kötünün izini sürme, yaptığını yapma).

UYSAL, tr. **uymak** (ardından gitmek, izlemek, başkasına uymak)tan **uy-sal/uysal**...
Uyan, başkasını izleyen, direnmeyen, eslek, anlam genişlemesiyle **yumuşak davranışlı, sessiz.**
Sal ekiyle **kum-sal** (kumlu yer, kumluk), **taysal** (beceriksiz, tembel, başarısız, uyuşuk, **Taymak/sürçmek, kaymak/geride kalmak'tan beceriksiz, aldırışsız** bg.), **kırımsal** (kırağı, ince kar, ince dolu, çığ.), **korsal** (pişmiş ekmeği alt üst çevirme aygıtı, **kor'la** ilgili), **duysal** (duygulu, ar. **hassas**), **duygusal**...

UYUM, tr. **uymak** (uygun gelmek)ten **uyum/uyum.**
Um ekiyle kökten ad: **doğmak'tan doğum, boğmak'tan boğum** (gırtlak), **doymak'tan doyum, tutmak'tan tutum, yormak'tan yorum.**
Uyumlu (düzgün, ahenkli), **uyumsuz** (düzensiz, dengesiz, bozuk), **uyum sağlamak** (düzenlemek, uyumlu kılmak) bg.
Fars. **âheng, âhenk**...

UYUMAK, es. tr. **udık** (uyku)tan **udımak/uyumak.**
K sesinde düşme, **d, y** seslerinde dönüşme. **Uyhu/yuhu - uyku/yuku, yoh/yok, yuh/yoh** (o, u, h, k seslerinde dönüşme, **uyhu/yuhu** sözcüklerinde yer değiştirme). **Yok/yoh/yoğ** (yoktu, yohtu, yoğ idi), **yuğurmak/yoğurmak, yoğurt/yuğurt** bg.
İmdi **yoğ, yok, yoh, yuğ, yoğ** köklerinde, ses değişmesi, ses dönüşmesi sonucu anlam genişlemesi, anlam kayması sözkonusudur. Bundan dolayı **udık, uduk, udıh, udığ, uduğ, uduh** değişmeleriyle **yudıh/yudık/yuduh/yudığ/yuduğ** değişmeleri eşkökenli, eşanlamlı.
Uyumak sözcüğünün köken anlamı katılaşmak, bir süre, geçici olarak, duyarlığını yitirmek eylemidir.
Uyutmak, uyutulmak, uyutucu...

UYUŞMAK I., tr. **uymak** (bk. **Uymak I.**) tan **uy-u-şmak/uyuşmak**...
Karşılıklı olarak, **birbirine uymak**, birbirini izlemek, anlaşmak...
Uyuşmazlık, uyuşturmak, uyuşum...

UYUŞMAK II., es. tr. **udu** (uyku, katılaşma)dan **udu-ş-mak - uyu-ş-mak/uyuşmak**...
Kök anlamı: katılaşmak, etkinliğini yitirmek, yoğun duruma gelmek. Anlam genişlemesiyle, beceriksiz, başarısız, üşengen bg. olmak...
Ud (uyku, sığır, öküz, **u, udu, öd, ud,** Kaş.), **ud** (sığır, öküz, inek, Uy.), **udgarmak** (uyandırmak, uyarmak, Kaş.), **udgurmak** (uyandırmak, yenmek, üstün gelmek, ardına düşmek, Uy.), **udımak** (uyumak, Uy.), **udık** (uyku, Uy.), **udıklamak** (uyuklamak, Uy.), **udlug** (uyluk, kalçakemiği, oy'dan. Uy.), **uduğ** (uyduluk, uyrukluk, bk. **Uymak I.**, Uy.)...
Ud kökünde sürekli değişme, anlam genişlemesi, **ud/uy** dönüşmesi. Öte yandan **yuku/uyku** dönüşmesiyle **yuk/yug/yuğ/yoğ** yakınlığı, **yuğurmak, yoğurmak, yukumak/uyumak**... eylemlerinde **u-y** seslerinin yer değiştirmesi... Bu duruma göre **ud-uy-yuk-yuğ-yoğ** biçiminde, **u** sesinin öne, arkaya gelmesi, **y** sesinin **d** ile dönüşmesi araya, öne girmesi sonucu genişleme...
Uyuşturanbalığı, uyuşturmak, uyuşturucu, uyuşuk, uyuşukluk, uyutucu...

UZ, es. tr. **uz** (us, öz, genişleme, uzama, erk, yetme, beceri, başarı, açılma, gevşeme bg. bildiren kök)dan **uz**...
Uz (boğaz, geçit, Uy.), **uz** (usta, becerili, başarılı, Kaş.), **uz kişi** (eli işe yatkın, becerikli, usta kişi, Kaş.), **uz** (iyi, usta, sanatçı, Uy.), **uş iş** (sanat, Uy.), **uzluk** (sanat, Kaş.), **uzik** (kutsal, **ujuk,** Uy.)...
Gr. **osios** (ulu, yüce, kutlu, kutsal), Zend dilinde **yaos** (arınmış, temiz, BK.), moğ. **ujik** (uzak), **uj-uz** yakınlığı. Moğ. **üdüg, üşüg, üsüg** (hece, harf), Uy. **ujak/usik** sözcükleriyle **üd/us/üş** yakınlığı...
uz-a/uza (geçmiş, eski, Kaş.)...
Türk dilinde **us/uz** özdeşliği **z/s** seslerinde dönüşmeyle, **köz/kös** (göz)... sözcüklerde ses yakınlığı: **Yaos-aos-aus-us-uz**, öte yandan **uj-us-uz**...
Ancak bu karşılaştırma, **uz/us** kökünün kesin kaynağını bulmaya yetmez. Türk dilinde **öz-uz-us** yakınlığı da var, anlam genişlemesine de elverişli... Lat. **os** (ağız)...
Uz'dan: **uzadevim, uzaduyum, uzak, uzam, uzamak, uzay, uzgören, uzlaşmak, uzluk, uzun** (bu sözcüklerin türevleri, ilgili yerlerdedir.).

UZA, es. tr. **uz** (geçmiş, geçmiş süre, eski uzama, geçit, bk. **Uz**)dan **uz-a/uza**...
Kök anlamı: uzamış, geçmiş, eskimiş,

güncelliği kalmamış. **Uz, uz-a/uza** köklerinden: **uzak, uzamak, uzanmak, uzatmak, uzay** bg. **uz, uza** ile başlayan sözcükler topluluğu...

UZAK, tr. **uzamak** (bk.)tan **uz-a-k/uzak**...
Kök anlamı: uzun olan, geçip giden, eskiyen, genişleyen, ayrılan. Anlam genişlemesiyle, iki nesne arasında oluşan büyük aralık, **uzak**...
Uza (geçmiş süre, eski, uzak, Kaş.), **uzak iş** (uzayan, bitmeyen iş, Kaş.), **uzaklık** (işte ağırlık, Kaş.), **uzatmak** (geciktirmek, uzatmak, **uzatmak**, Kaş.), **uzmak** (başkasını geçmek, ilerlemek, Kaş.), **uzsamak** (koparmak istemek, Kaş.), **uzutgan** (boyuna uzatan, savsaklayan, Kaş.), **uzutmak** (uzatmak, Kaş.). **Uzak** (uzak, ujak, Uy.), **uzamak** (uzamak, Uy.), **uzanmak** (uzanmak, üşenmek, tembelleşmek, gevşemek, Uy.), **uzakı** (sürekli, uzun süren, Uy.), **usatı** (uzatı, uzun süre, Uy.), **uzatmak** (arkadaşlık etmek, yoldaş olmak, Uy.)...
Uzaklaşılmak, uzaklaşmak, uzaklaştırmak, uzaksamak...

UZAMAK, tr. **uza** (bk.)dan **uz-a-mak/uzamak**...
Kök anlamı: eskimek, geçip gitmek, gevşemek, açılmak, uzun olmak. Anlam genişlemesiyle, sürenin uzaması, boyun büyümesi (uzaması)...
Uzam, uzanılmak, uzanım, uzanmak, uzantı, uzatım, uzatma, uzatılmak, uzatmak, uzatmalı...

UZANMAK, es. tr. **uz** (bk.)dan **uz-a-n-mak/uzanmak**...
Gerçek anlamı: genişlemek, gevşemek, yayılmak, uzamak (bk. **Uzamak**)...

UZAY, tr. **uzamak** (bk.)tan **uz-a-y/uzay**...
Kök anlamı: uzayan, genişleyen. Anlam genişlemesiyle, **gök boşluğu, engin**... ar. **feza**...
Türk dilinde **ay, ey** ekleriyle kökten kavram üretme: **kuz-ay/kuzay** (güneş görmeyen, güneş az gören yer, gündoğumunun karşıtı), **gün-ey/güney** (güneş gören yer, güneşli yer, güneşe karşı olan yer), **kır-ay/kıray** (kan dökücü, vurguncu, genç, delikanlı, SDD.), **kol-ay/kolay, dol-ay/dolay, kal-ay/kalay** bg. kiminde, sondaki **ı** sesinin düşmesiyle...

Olayım olayina
Peştemal dolayina
Epeyim seni e gız
Gelusa kolayina
— Kar. —

UZLANMAK, es. tr. **uz** (bk.)dan **uz-la-n-mak/uzlanmak**...
Kök anlamı: becerili, başarılı, yeterli, yetkili olmak. Anlam genişlemesiyle, duyarlık, kazanmak, **uzman olmak.**

UZLAŞMAK, es. tr. **uz** (bk.)dan **uz-la-ş-mak/uzlaşmak**...
Anlam genişlemesiyle, **karşılıklı olarak uz edinmek**, anlaşmak, barışmak, uyuşmak, bir düşünce konusunda birliğe varmak bg.
Uzlaşma, uzlaşmazlık, uzlaştırıcı, uzlaştırmak...

UZMAN, tr. **uz** (us, beceri, yetki, başarı) dan **uz-man/uzman**...
Kök anlamı: uslu, becerili, başarılı, **usta kişi. Man** takısıyla, kökten, sözcük üretme: **or-man/orman, kir-man/kirman, koca-man/kocaman, Türk-man/Türkman, Kara-man/Karaman**...
Uzmanlaşmak, uzmanlık... Anadolu halk ağzında, **uz adam** (başarılı, becerili kişi), **uz işi** (usta işi, becerili, başarılı kimsenin yapabileceği iş)...

UZUN, tr. **uzamak** (bk.)tan **uz-u-n/uzun**...
Kök anlamı: **uzaklaşmış, uzağa gitmiş.** Anlam genişlemesiyle, **büyümüş**, boyu daha uzun olmuş...
Un ekiyle sözcük üretme: **yoğ-un/yoğun, boğ-un/boğun, dol-un/dolun** (dolun-ay/dolunay), **ek-in/ekin, ak-ın/akın**...
Uzunbacaklılar, uzundiş, uzuneşek, uzunhava, uzunkafalı, uzunlamasına, uzunluk...

Ü

ÜCE, sanskr. **uççа** (yüce, ulu)dan **üce**...
Halk ağzında **yüce** karşılığı (bk. **Yüce**)...
Kimi dilcilere göre, **yüce**'den **y** sesinin düşmesiyle **üce** (y-üce/üce)...

ÜCRA, tr. **uç** (uç, bitim yeri, son)tan **uçra-uçra/ücra**...
Köke **ra** ekinin gelmesiyle söz üretimi: **taş-ra/taşra** (taş/tış/dış, taş-ra/dışta, dışarda, bk. **Taş, Taşra**)...

ÜCRET, ar. **ecr** (bir işin karşılığı, karşılık)den **ücret**...
Ecr (ceza, ödenen akça, bir iş karşılığı verilen nesne, değer), anlam genişlemesiyle **emek** karşılığı ödenen akça... **ücretli, ücretsiz**...

ÜFLEÇ, tr. **üflemek** (bk.)ten **üf-l-e-ç/üfleç**...
Üflemeye yarayan araç, üfleme aygıtı, halk arasında, ocağı tutuşturmak, yakmak için kullanılan özel araç...
Eç ekiyle türetme: **gün-eç/güneç** (güneş gören yer, çok güneşli yer, SDD.), **göl-eç/göleç** (ufak göl, su birikintisi, SDD.), **gül-eç/güleç** (güler yüzlü)...

ÜFLEMEK, tr. **üf** (doğal ses)ten **üf-le-mek/üflemek**...
Ağızdan **üf üf** seslerini çıkarmak, anlam genişlemesiyle, ağızdan soluk çıkarmak, bir nesneye karşı soluk püskürmek.
Üflenmek, üfletmek, üflettirmek...

ÜFÜRÜK, tr. **üf** (doğal ses)ten **üf-ü-r-mek/üfürmek-üfürük**...
Çürümek'ten **çür-ü-k/çürük, tükürmek**'ten **tük-ü-r-ük/tükürük**...
Üfürükçü, üfürükçülük...

ÜLEŞ, es. tr. **üleş** (bölüm, bölünen)ten **üleş**...
Ül-e-ş/üleş... köke gelen **e-ş** ekiyle türetme. **Ül** kökünde **bölme, ayırma** anlamı saklı. **Ül**'den **ülüş** (üleş, pay, bölüm), hl. **bölücek/kesim, bölüm, parça. Ülüş/ülüg/ülük** sözcüklerinde **üş/üg/ük** değişmesine karşılık **ül** donmuş, öteden **üleşmek/bölüşmek** (paylaşmak), **ületmek/bölüştürmek**, paylaştırmak sözcüklerinde **eşmek, etmek** ekleri değişiyor. Bundan çıkan sonuca göre değişmeyen **ül** köktür.
Bölüş/bölüşmek/bölmek üçlüsünde değişmeyen **böl**, halk dilinde **bülüşmek, böleşmek** örneklerine göre **b** sesinin düşmesiyle **ülüşmek, öleşmek**, Kâş. da **ülüş (b)ülüş**, uyg. da **üleş (b)üleş, (b)öleş** bağlantısı. Eklerde sürekli değişme: **üş-ük-üg-eş**.
Üleşilmek, üleşmek, üleştirilmek, üleştirimli, üleştirme, üleştirmek...

ÜLKE, es. tr. **ül** (bölüm)den **ül-ke/ülke**...
Ül kökünde, anlam genişlemesiyle, **yurt**, ar. **vatan**... **ül-k-e/ülk-e/ülke, il-k-e/ilk-e/ilke, böl-ge/bölge**...

ÜLKÜ, es. tr. **ül** (bölüm, bölüş)den **ül-gü-ülgü/ülkü**...
Kök anlamı: **üleş**, ar. **hisse**, bölüşmede bir kimseye düşen, **ülüş**. Anlam genişlemesiyle, **erek, düşünce**, ar. **gaye**...
Ülgüsüz/ülküsüz (üleşsiz, paysız, hissesiz, sayısız, kısmetsiz, Uyg.), **ülgü** (pay, üleş, hisse, parça. Uyg.).
Anadolu türkçesinde **ülkü** sözcüğü, gaye, ideal anlamında, yenidir.

ÜLKÜDAŞ, tr. **ülkü** ile **daş** ekinden **ülküdaş/eş** üyküyü benimsemiş kimse, **yurtdaş, karın-daş, ayak-daş, yol-daş** bg.

ÜLSER, fr. **ulcére** (ülser)den **ülser**...
Lat. **ulcus** (çıban, irinlenme), gr. **elkhos** (çıban, irinlenme)...

ÜMİT, tr. **ummak**'tan **umut** (Bk.), fars. ya **ümmîd** olarak geçmiş, os. **ümmîd/ümid/ümit**.
Osmanlı yazınında, Arap-Acem uygarlığına duyulan aşırı sevgi, saygı yüzünden, o dillerde geçen tr. sözcükler bile gerçek yapısıyla değil de yabancılaşmış biçimiyle alınır, benimsenirdi. **Ümid** sözcüğü de bunlardan biridir. Acem şiirine duyulan aşırı özlem tr. den fars. ya geçen **Umut/umud/ümmid/ümid** gelişiminde olan sözcüğü, Anadolu halk ağzında, **umut** biçimiyle değil de, fars. söylenişiyle almayı yeğlemiş. Kimi yazarlar, dilciler de **ümid** köken bakımından fars. sanmış.

ÜN, tr. **ün** (doğal ses, yansıma ses)ten **ün**...
Doğa varlıklarından çıkan **üüüğ** sesinden sözcük üretme... **üüüğ-üüğ-üğ/ün**... **n/ğ** seslerinde, burundan çıkarma yoluyla, dönüşme. **Ög-dül/ödül, ön-ğ-dül/önğdül-öndül/ödül**... **ödül** sözcüğünün **öndül, ögdül, önğdül** bg. biçimleri var. **Ünlem, ünlemek, ünlenmek, ünlü, ünlüleşme, ünlüleşmek, ünsüz**...

ÜNİVERSİTE, fr. **université**'den **üniversite**...
Lat. **universitas** (bütün, hep, hepsi)tan Batı dillerinde, fr. **université** (toplum bütününe açık, bütün bilgilerin öğretildiği kurum), os. **külliye** (küll/bütün, genel'den), ar. **câmi** (toplayan, içeren).. Lat. **Universum** (evren, bütün), **universal** (genel), **universas** (topluca).
Lat. kök anlamı: **unus** (bir, tek) ile **verto** (gelmek, dönmek, yaklaşmak, yan yana olmak)tan **unusverto** (bir araya gelmek, bir yere toplanmak, bütün oluşturmak, birlik olmak), **universus** (bütünleşmiş, birlik olmuş, toplanıp toparlanmış), **verto**'nun çekimi **versus** olur.). Batı dillerinde anlam genişlemesiyle yüksek öğrenim kurumu niteliği kazandı.

ÜNLEMEK, tr. **ün** (ses) ile **le-mek** eklerinden **ün-le-mek/ünlemek**... (seslemek, birini çığırmak, çağırmak, söyleyeceğini yüksek sesle ulaştırmak), ar. **davet**.

ÜNLENMEK, tr. **ün** (ses)den **ün-len-mek/ünlenmek** (ün kazanmak, kendisine seslenilmek, ününü duyurmak, çağırılmak).
Düğüne ünlenmek (düğüne çağırılmak, ar. davet edilmek), **askere ünlenmek** (yoklamaya çağırılmak, askere alınmak için aranmak). **Ünlenmiş** (çağırılmış, aranmış, davet edilmiş), **çağrılı** (ünlenmiş, davetli).

ÜNLÜ, tr. **ün** (ses) ile **lü** ekinden **ünlü** (sesli, sesi duyulmuş, bilinmiş).
Hl. tanınmış, etkili, sözü geçen kimse. Gür sesli, tok sesli (**Sesli Yakup/sesi tok** çıkan Yakup), çevresinde ağırlığı olan. Ar. **meşhûr** (adı sanı duyulmuş, **şöhret/ün**'den), lat. **nobilis**, fr. **renommé** (adı duyulmuş), rum. **onomastos** (adı duyulmuş), ing. **famous**, fars. **nâmdâr** (adı yaygın, adı duyulmuş).

ÜNYE, es. an. **onea/oney** (şarap ülkesi) den **Unye/Ünye**.
Sonradan gr. ye geçen **onea**, halk dilinde **unia/uniya/ünye** biçimine girdi.
Önce Asur kralı Sarokin'in, sonra Kappadokyalıların eline geçti (İ.Ö. 722). Pontus krallığına bağlandı, Bizans çağında, çok aranan şaraplarıyla ün kazandı.

ÜREMEK, es. tr. **ür** (ekin)den **e-mek** ekleriyle **ür-e-mek/üremek**...
Ür (süm. **uru**/artmak, çoğalmak, doğurmak), **ur/ur(u)** bağlantısında **u/ü** dönüşümü: **surma/sürme** (şarap, uyg.), **üşetmek/uşatmak** (ufalatmak, Kâş.), **udurmak/üdürmek** (seçmek, Kâş.), **üzsemek/uzsamak** (kopmak, istemek, Kâş.).
Üremek sözcüğünde **çoğalma, artma, doğma, doğurma** anlamları saklı. Süm. **uru** (doğurmak, doğmak, bir yörede oturan kişiler) arasında kök bağlantısı var. (Bk. **Türemek**).

ÜRETİM, tr. **üretmek**'ten **im** ekiyle **üretim/üretim**...
Süm. **uru**, es. tr. **ur/ür** kökünden, çoğalmak, **artmak** (üremek'ten **üretmek**/çoğaltmak, arttırmak) **üremek** (Bk.), ürün eşkökenli.
İm ekine örnek: **giyim** (giymek'ten, **im** ekini alarak, **giy-im**), **dirim** (diriltmek'ten **im** ekiyle **dir-im**/yaşam, dirilik), **dizim** (dizmek'ten **im**'le **diz-im**/sıra), **bitim** (bitmek'ten **im** takısıyla **bit-im**/son, uç).

ÜRETMEK, es. tr. **ür** (ekin)den **ür-e-tmek/üretmek**...
Kök anlamı: ekin yetiştirmek, ürün yetirmek.
Tür-e-t-mek/türetmek, çök-e-r-t-mek/çökertmek gibi **t** ortaekiyle genişleme.

ÜRÜN, tr. **ür** (ekin)den **ün** ekiyle **ür-ün/ürün** (ekin, verim, döl).
Süm. **uru** (çoğaltmak, doğmak, üremek) dan **u/ü** dönüşümüyle (Bk. **Üremek**), **uru-n/ür-ü-n/ürün** (ur/ür kök birliğinden).
Ün eki, **tütmek**'ten **tüt-ün/tütün** (tüten,

dumanı çıkan nesne), **sökülmek**'ten **sök-ün/sökün** (sökülüp gelmek, sökülüp akmak), üst'ten **üst-ün/üstün** (üst olan, üst gelen), **düz-ün/düzün** (düzenlenmek, süslenmek, boyanmak eylemlerinden, süslenen, **düzgün** denen süslenme işini yapan).

Os. **mahsûl**, fr. **produit**, alm. **produkt** (lat. **producere**/öne sürmek, ortaya koymak, verim sağlamak, üretmek bg. anlamlarda), fars. **mahsûl** (ar. dan).

ÜS, tr. üst (bk.)ten **üs**...

Türk ağızlarında, **t** sesinin, sonlarda düşmesi olağandır.

Ar. **üss** (dip, taban, temel) ile üst bağlantısı ses benzerliğinden öteye geçmez. **Üsçavuş** (üst-çavuş), **üsçene** (üst-çene), **üsderi** (üst-deri)...

ÜSLENMEK, ar. **üss** (taban, kök, dip, temel)den **üs-len-mek/üslenmek**...

Kök anlamı: bir yerde taban tutturmak, yerleşmek, kök salmak, oturmak, konmak. Anlam genişlemesiyle **üslenmek**...

ÜST, es. tr. **üz/üs** ile **t** ekinden **üs-t/üst**...

Üz (üst), **üs** (üst) **y** sesinin düşmesiyle (Bk. Üstün).

Üs(t) sözcüğünde **t** sesine örnek: **salmak** (salıvermek, tek başına, yalnız bırakmak)tan **salıt**, **ı** sesinin düşmesi sonucu **salt** (yalnız, os. **sadece**).

Salt bende değil bu fikr-i cânan
Ölsem de giyahım eyler efgan
— Şeyh Galib —

dizelerinde **salt bende değil** sözleri **yalnız bende değil** anlamındadır. Anlam genişlemesiyle **salmak**'tan **salıt/salt** (salınmış) **tek başına, yalnız** karşılığında söylenir olmuş.

Üst sözcüğündeki **t** sesinin durumu da böyledir.

ÜSTE, es. tr. **üstek** (üstelik, çokluk)ten **üste(k)/üste**.

Anlam genişlemesi: **üstün olarak, üstüne eklenerek** (üstelik anlamında). Halk ağzında **üstesinden gelmek** (başarmak, üstün gelmek, becermek, alt etmek bg.).

ÜSTELEMEK, tr. **üste** ile **le-mek** eklerinden **üst-e-le-mek/üstelemek**...

Üstüne varmak, direnmek, yinelemek, depreşmek. Fars. **beste**'den **beste-le-mek** /**bestelemek** (ezgi durumuna getirmek) sözcüğünde olduğu gibi. Tr. **irde-lemek** /**irdelemek** (üstüne düşmek, konuyu deşmek, eşmek, inceden inceye araştırmak).

Üst'en: **üstelik, üstlenmek, üstlük, üstünlük, üstyapı**...

ÜSTAT, fars. **üstâd** (öğretmen, uzman) tan, **üstat**. (Bk. **Usta**).

Anadolu türkçesine Divan yazını ile girmiş, halk dilinde **usta** olarak geçer.

ÜSTÜBEÇ, rum. **stoumpetsi** (ok. **sutumpeçi**)den **sütümpeç-üstümpeç/üstübeç**...

Anadolu halk ağzında: **stübeç, sütüpeç, üstübeç** (SDD.), ar. **isfidâc**...

ÜSTÜN, es. tr. **üztün/üsdün** (üstte olan) den **üstün**...

Üz-üs/t-d/ün-üs/t/ün-üstün.

Üst/üst, **üstelemek** (üst-el-mek) artmak, çoğalmak. **Üstermek/üstün gelmek** (üste ermek/üste çıkmak), **üstemek/arttırmak**, çoğaltmak. **Üze/öze/üstünde**, üstte, yukarda (**ü/ö** dönüşümü). **Üzlünçüg** (olağanüstü), **üzeki** (üstteki, yukardaki).

Üs-t-ün sözcüğünde **t** sesi, tr. de orta seslerden olup ek niteliğindedir. **Çok**'tan **çoğal-t-mak, az**'dan **az-a-l/t/mak, dar**'dan **dar-a-l/t/mak.**

Üz, **üs** kökleri arasında değişme özdeşliği **z, s** seslerini içerir. İmdi, biz, burada **uz** ile **yüz** arasında bir kök birliğinin bulunduğunu, **y** sesinin düşmesi sonucu **yüz**'ün **üz** olduğunu ileri sürer iz. Üstte ile **yüzde** sözcükleri eşköklüdür. Sözcük başlangıçta **yüzde** biçimindeydi, **y** düşmesi sonradır. **Yüzmek/üzmek** (suda yüzmek, derisini yüzmek), **yutmak/utmak** (oyunda yenmek, üstün gelmek), **yüce/üce**...

Ün eki **ür-ün** (Bk.) sözcüğünde olduğu gibi köke takılarak anlam genişlemesini sağlar.

ÜSTÜNKÖRÜ, tr. **üst** ile **görmek**'ten. **Üstünü görerek, ya da üstünden görerek.** Üstünü sözünün eskiden beri Anadolu ağzında **üstün** biçiminde **söylenişini** gösteren başka örnekler vardır. Anadolu türkçesini **sonunu, başını, işini** gibi sonunda **u, i, ı** seslisi bulunan sözlerin son seslilerinin düştüğü görülür. Sözgelişi: «Başın keserim/başını keserim», «işin bitiririm/işini bitiririm (seni öldürürüm)», «gözün aç/gözünü aç».

Bâki'nin bir gazelinde:

Serv kamaetler iki yanın
alırlar yolun

«yanını» sözünü «yanın» diye söylemesi, başka bir yerde:

Câmın etrafın kaçan kim
seyr ider âvâreler

«etrafın» sözünü «etrafını» anlamında söylemesi Anadolu türkçesinde sondaki seslilerin düştüğünü gösterir. Gene Bâki:

Gün yüzün hem gösterir hem
dir göze nem gelmesün

dizesinde «gün yüzünü» yerine «gün yüzün» diyor. Burada da «yüzünü» sözünün sonundaki **ü** seslisi düşüyor. «Körü» sözü ise görmek/körmek sözünden, daha çok Doğu türkçesinin etkisivle «körü» biçimine girmiştir. Anadolu ağızlarında bugün «görü bak», «görü gel» biçiminde deyişler vardır. Ancak, «... kör-ü sözcüğündeki **ü** ulaç (gerundium) eki de bugünkü Türkiye türkçesinde az kullanılmaktadır, **gör-ü-ver-mek, koy-u-ver-mek**,... örneklerinde olduğu gibi» (V. Hatiboğlu, Türk Dili, sayı 225).

ÜSTÜPÜ, lat. **stuppa** (kıtık)dan, **üstüpü/üstüpi**...

Arıtma işlerinde kullanılan özel gereç. **S/t** dönüşmesi: **station/istasyon, stanbul/istanbul** (değişik ağızlarda) bg.

Alm. **werg**, ing. **oakum**, fr. **étoupe**, isp. **estopa**, itl. **stoppa**, tr. **kıtık.**

ÜŞENMEK, es. tr. **üşmek** (toplanmak, büzüşüp toparlanmak)ten **üş-e-n-mek/üşenmek**...

En orta ekiyle özneye dönük devinim, kendi kendine toplanma, toparlanmak. Üş kökünde «toparlanmak», «kendi kendine toplanıp büzüşmek», «ufalanmak», «küçülmek» bg. değişik anlamlar saklıdır,

Üşenmek, eylem olarak, kaçınmak, kendine doğru çekilmek, toparlanmak, küçülür gibi çekimser kalmak anlamlarını içerir. Üşenen kimse bütün devinmelerden uzak kalır, bu nedenle **üş** kökünün içerdiği anlamı dile getirir. (Bk. **Üşüşmek**).

Üşenmek/kendi kendine **üş** (topak/toparlanmış) olmak.

ÜŞÜŞMEK, es. tr. **üş** (toparlanma, topak gibi olma)den **üş-üş-mek**...

Üşüşmek (kendi kendine toplanmak, birden çok kimsenin bir nesne çevresinde toplanması), **toplaşmak.**

Üş, uş, ış, iş orta ekleri tr. de çok işlektir: **Döğüşmek/dövüşmek** (birkaç kişi döğüş etmek), **vuruşmak** (birbirine vurmak), **büzüşmek** (kendi kendine büzülmek), **görüşmek** (birbiriyle konuşup anlasmak), **bilişmek** (birbirine danışmak, birbirini bilgili kılmak), **kırışmak** (kendi kendine kırış kırış olmak), **sevişmek** (birbiriyle sevgi işini yapmak).

Üş'ten: **üşmek** (toplanmak, üşüşmek), **üşimek** (soğuktan üşümek), **üşkürmek** (ansımak, anımsamak), **üşkürmek** (üsürmek, kışkırtmak, toplamak/**üsgürmek**), **üşetmek** (ufalamak) **üşelmek** (ufalanmak)...

ÜTÜ, çin. **ütüğ** (ütü)den **ütüg/ütü**...

Uy. **ütüg**, Kaş. da **ütük**...

Türkçede **üt** kökü **yakmak** eylemini içerir. **Ütimek** (kıl ütülemek, kıl yakmak, Kaş.), **ütmek** (kıl yakmak, yakmak, Kaş.), **ütrük** (aldatıcı, kandırıcı, hileci, Kaş.), **ütüg** (kusma, **ütük**, (Kaş.), **ütük** (ütü), **üt** (delik, geçit, öğüt, süre, zaman, vargı, Uy.), **ütlemek** (öğretmek, Uy.), **ütüg** (ütü, Uy.), **ütülemek** (ütülemek, Uy.)...

Uca arkasını biryan bişirdi
Başını ütdi sarmacan bişirdi
— Çeng. —

ÜVEY, es. tr. **ög** (ana)den **ög-ey/ögey**...

Ögey-öğey-ügey-üğey-üvey... kök anlamı, **ana ile ilgili olan, anaya değgin.** Anlam genişlemesiyle, **öz olmayan**, ana ya da babası ayrı olan. **Üvey baba, üvey ana** gibi.

Ügey (Baş.), **ögey** (Ka.), **ögöy** (Kır.), **ugay** (Öz.), **ögey** (Uy.), **övey** (Tür.)... Anadolu halk ağzında **oğoy, uğoy**...

ÜYE, tr. **öğe** (öz, ilke, **üye**)den **üve**...

Öğe-öye-üye... **ö/ü, ğ/y** dönüşmesiyle, **gözel/güzel, öğle/öyle** bg... ...

ÜZ, es. tr. **üz** (kırma, kesme, yoketme, koparma, sökme, tin, can, öz, yorma, ufalama, **dağıtma** bg. bildiren kök)den **üz**...

Üz (iğrenme, hınç, tiksinme, Uy.), **üz buz** (yıkılma, çökme, Uy.), **üzkelmek**

(kırılmak, kopmak, Uy.), **üzlemek** (kalkınmak, kalkmak, Uy.), **üzlünmek** (sona ermek, bitmek, Uy.), **üzmelemek** (kökünden sökmek, Uy.), **üzülmek** (kesilmek, Uy.), **üzüt** (tin, can, ruh, Uy.), **üzütlüg** (tinle, canla ilgili olan, Uy.)... Üz kökünün içerdiği anlamlar, bu örneklerde, genellikle kırmak, yıkmak, sökmek, çökmek bg. olumsuz, üt ekiyle üz yeni bir anlam kazanıyor, **tin**... bu anlamda **üz** ile **öz** eşkökenlidir...

Üz (sağır, **üz kişi/sağır kişi**, Kaş.), **üzelmek** (yorulmak, sıkılmak, güçlük çekmek, Kaş.), **üzitmek** (çok konuşmaktan dolayı sağırlaşmak, sirke ekşiyip küpten sızmak, Kaş.), **üzlenmek** (yemekte yağ üste çıkmak, kabarmak, Kaş.), **üzlünmek** (kopmak, üzülmek, Kaş.), **üzlüşmek** (kopmak, karı-koca ayrılmak, boşanmak, Kaş.), **üzmek** (ip, iplik gibi nesneleri çekip koparmak, Kaş.), **üzsemek** (koparmak istemek, Kaş.), **üztürmek** (kopartmak, Kaş.), **üznemek** (karşı koymak, direnmek, Kaş.), **üzülmek** (üzülmek, kesilmek, Kaş.), **üzüşmek** (üzüm toplamakta birbirine yardım etmek, birbiriyle yarışmak, Kaş.)...

Üz kökünde **ayrılmak, yorulmak** bg. anlamlar da var. Bu örneklere göre üz kökünde önemli bir yapı değişikliği yok, anlam ayrılıkları, ağız başkalığından kaynaklanıyor... **Üz/öz** eşkökenli (kimi sözcüklerde)...

ÜZENGİ, es. tr. **üzegü** (üzengi)den **üze-n-gü/üzengü/üzengi**...

Üze (üstte, üstteki, üstünde), **üzeki** (üstteki, üstündeki), **üzegü** (üstteki, üstündeki)... **üze - üzekü - üzegü - üzengü/üzengi**...

Yin-gi/yingi, yen-gi/yengi, in-gi/ingi bg. **Bilemek**'ten **bile-gü/bilegü, girmek**'ten **kir-gü/kirgü (girgi)**...

Üzengikemiği, üzengilemek, üzengitaşı.

ÜZGÜN, tr. **üzülmek** (bk.)ten **üz-gün/üzgün**...

Düzmek'ten **düz-gün/düzgün, süzmek** (ya da **süzülmek**)ten **süz-gün/süzgün**...

ÜZMEK, es. tr. **üz** (bk.)den **üz-mek/üzmek**...

Kök anlamı: kırmak, ufalamak, bölmek, yoketmek. Anlam genişlemesiyle, **gücendirmek, incitmek, darıltmak.**

Üzmek (yoketmek, kırmak, delmek, bozmak, uzaklaştırmak, parçalamak, Uy.), **üzmelemek** (kökünden sökmek, Uy.), **üzülmek** (kesilmek, kopmak, sonu gelmek, Uy.), **üzelmek** (yorulmak, sıkılmak, Kaş.), **üzlünmek** (üzülmek, kopmak, Kaş.), **üzmek** (ipi, ipliği kesmek, Kaş.)...

ÜZÜLMEK, es. tr. **üz** (kırmak)den **üz-ü-l-mek/üzülmek**...

Kök anlamı: kendi kendini kırmak, **kırılmak**, kendi kendini üzmek. Anlam genişlemesiyle, üzüntüye kapılmak, incinmek...

Köke gelen **ü-l-mek** ekleriyle eylem türetimi: **Çöz-ü-l-mek/çözülmek, süz-ü-l-mek/süzülmek, dök-ü-l-mek/dökülmek...**

ÜZÜM, es. tr. **üz** (bk.)den **üz-ü-m/üzüm**.

Köke **üm** ekinin gelmesiyle ad: **öl-üm/ölüm, gör-üm/görüm, dök-üm/döküm, bük-üm/büküm** bg...

Uy. **üsüm, üzüm** (üzüm), **üzüm** (üzüm, Kaş.). Üz kökünde, genel olarak, kırma, kırılma, bükme, eğme anlamı saklı. Fars. **ğuim** (üzüm, üzüm tanesi), **ğujb** (üzüm tanesi)... alm. **Weintraube**, lat. **racemus**, fr. **raisin**, ing. **raisin**, isp. **racime**, ar. **ineb**, fars. **engür**...

Üzümcü, üzümsu...

ÜZÜNTÜ, tr. **üzülmek** (bk.)ten **üz-ü-n-tü/üzüntü**...

Köke gelen **ü-n** ekleriyle içedönük eylem: **dökül**mek'ten **dök-ü-n-tü/döküntü, çökmek**'ten **çök-ü-n-tü/çöküntü, süprülmek**'ten **süpr-ü-n-tü/süprüntü**... bg.

Üzüntülü, üzüntüsüz...

V

VAAT, ar. **va'd** (söz verme, üstüne alma, yüklenme)tan **vaat**...

Bir işin yapılması için, birine, söz-verme. Kök anlamı, bir işi, bir yükü, bir görevi üstüne alma, yüklenme...

VADE, ar. **va'd** (bk. **Vaat**)tan **vâde/vade**...

Söz vererek, belli bir süre tanıma, süre belirleme, süre, zaman kesimi.

Tr. **önel**...

VADİ, ar. **vâdi** (iki dağ arasındaki açıklık, dere)den **vadi**...

Tr. **koyak, alan, oylum**...

Şu dağın oylumuna
Kuş konar yaylımına
Gel hakkını helâl et
Geldik yol ayrımına
— hlt. —

VAHŞET, ar. **vahş** (yırtıcı hayvan, yabanıl)den **vahşet**...

Yabanlık, yırtıcılık, azgınlık...

Vahşi, vahşilik eşkökenli...

VAKIF, ar. **vakf** (bekleme, durma)dan **vakıf**...

Kök anlamı: bir iş için, bir kimse için ayrılıp bekletilen, durdurulan, saklanan nesne. Anlam genişlemesiyle, bir konuyu **bilen**, o konu üzerinde uzun süre durarak, bekleyerek bilgi edinme olayından dolayı kazanılan yetenek, buna **vukuf** da denir... **Ehl-i vukuf** (bilirkişi, bir konuyu bilen, o konuda yetkisi, bilgisi olan kimse)...

VAKİT, ar. **vakt** (belli, belirli süre, sürenin belli bir kesimi, zaman bölümü)tan **vakit**...

Güneşin doğuşu ile batışı arasındaki süre, **doğuş** ile **batış** süreleri...

Vakitli, vakitsiz, vaktaki...

VALİ, ar. **vâli** (bk. **vilâyet**)den **vali**...

VALİDE, ar. **velede** (doğmak, doğurmak) den **vâlide/valide**...

Kök anlamı: doğuran, tr. **ana, anne**... **mevlid, mevlut, tevellüt** eşkökenli...

VALİZ, itl. **valigia** (yol çantası, çanta) dan **valiz**...

VANA, fr. **vanne** (vana)dan **vana**...

Kökeni lat. **vena** (damar)... tr. **savak** (savmak'tan **sav-a-k/savak**... Değirmen suyunu, gereğinde, başka yöne akıtmaya yarayan aygıt)...

VAPUR, lat. **vapor** (buğu)dan fr. **vapeur/vapor**...

İtl. **vapore**, isp. **vapor**...

VAR, es. tr. **bar** (var)dan **var**...

Oluş, ortaya çıkış, doğuş bildiren kök. **V/B** seslerinde değişme ile **bar/var** biçimi. **Barmak/varmak, bolmak/olmak** eylemlerinde **b/v** dönüşümü, **b** sesinde düşme, **bolmak/olmak (b)olmak-olmak. urmak/vurmak** eylemlerinde **v** düşmesiyle **(v)urmak/urmak** ya da **v** eklenmesiyle **urmak/(v)urmak/vurmak, ur/vur, vur/ur** özdeşliği... **Omut/umut** ile **o/u, u/o** dönüşümü...

Böylece **bar/var** ile **ol/bol** köklerinde «olmak», «varlık» bakımından özdeşlik. **o-u-ol-ul-or-ur-om-um** bg...

Var'dan: **varan, vardırmak, vargı, varılmak, varış, varışlı, varışlılık, varlık, varlıklı, varmak, varoluş, varoluşculuk, varsayılı, varsayım, varsayış, varsaymak, varyemez**...

Anadolu halk ağzında: **varak** (varılacak yer, ar. **menzil**), **varımlı** (nisanlanma çağına gelen kız), **varlıklı** (zengin), **varma-gelme** (karşılık olarak görme, ar. **iade-i ziyaret**)...

VARDİYA, itl. **guardia** (karakol, bekçilik) dan **gardiya/vardiya**...

İş yerinde belli bir süre çalışma, çalışma süresi, çalışma gününün belli bölümü... ar. **nevbet** (nöbet)...

VARGI, tr. **varmak** (bk.)tan **var-gı/vargı**...

Sarmak'tan **sar-gı/sargı**, **saymak**'tan **say-gı/saygı**...

VARİL, rum. **barella** (varil)dan **varil**...
Gr. **barelli**, alm. **Tonne**, ing. **barrel**, fr. **baril**, isp. **barril**, itl. **barile**...
Anadolu halk rumcasında **varila** (varil) eşkökenli.

VARLIK, es. tr. **bar** (var)dan **var-lık/varlık**...
Bir yerde bulunanların hepsi, bütünü, varolanlardan kurulu büyük bütün, evren (bk. **Var**)...

VARMAK, es. tr. **barımak** (varmak)'tan **barmak/varmak**...
Kök anlamı: bir yerde olmak, bulunmak, varolmak. Anlam genişlemesiyle, bir yere **ulaşmak, gitmek**...
B/V dönüşmesi, Türk dilinde, süreklidir: **birmek/virmek/vermek, varios/varyos/balyos-varyoz** (dönüşme karşılıklı b/v, v/b biçiminde), **birgü/virgü/vergi**...

VAROŞ, mac. **varos** (ilin girişi, il bucağı)tan **varoş**...
Bir ilin, büyük bir yerleşme yerinin girişinde bulunan yöreler, çevre...

Bir gün gömecekler seni şehrin
varoşunda
Boş geçti ömür kaç senemiz
kaldı ki şunda
— Edip Ayel —

VARTA, ar. **varte** (kuyu, uçurum)den **varta**...
Sakıncalı durum, sıkıcı olay, güçlük bg. anlamlarda. değişerek...
Vartayı atlatmak, vartayı geçirmek, vartadan kurtulmak...

VARYOS, gr. **varios** (ağır)dan (bk. **Balyoz**)...

VASAT, ar. **vasat** (bir nesnenin iki ucu arası, orta)tan **vasat**...
Orta yer, orta, ortası...
Vasati/vasati (ortalama, aşağı yukarı)...

VASIF, ar. **vasf** (niteleme, yaklaşma, ürkmeden yanına sokulma)dan **vasıf**...
Tr. **nitelik** (nite/ne **bicim**'den)...
Vasıflandırma, vasıflanmak, vasıflı, vasıfsız...

VASITA, ar. **vasat** (orta, Bk. **Vasat**)tan **vasıta**...
Kök anlamı: arada olan, arada bulunan, bir nesnenin iki ucu arasında gidip gelen. Anlam genişlemesiyle **araç** (aracılık eden)...
Vasıtalı, vasıtasız, vesait (vasıtalar, araçlar)... **Vasıta olmak** (aracı olmak, aracılık etmek)...

VASİYET, ar. **vasy** (işlemek, ısmarlamak, birine bir işi yüklemek, iş vermek, görevlendirmek)den **vasiyet**...
Kök anlamı: birini bir işle yükümlü kılmak, bir işi birine ısmarlama, birine bir görevi yükleme, görev verme. Anlam genişlemesiyle, ölen kimsenin, ölmeden önce, kendisiyle ilgili nesneleri, yapılması gereken işlemleri birine bildirmesi, öğütlemesi, yazıp bırakması... **Vasiyetname** (fars. **nâme**/yazılı belge, kitap, mektup ile) **vasiyet-nâme**...
Tavsiye ile **vasiyet** eşkökenlidir...

VAŞAK, fars. **veşâk** (vaşak)tan **vaşak**...
Lat. **lynks**, itl. **lince**, isp. **lince**, alm. **Luchs**, fr. **lynx**...

VATAN, ar. **vatan** (bir yerde oturma, yerleşme, durma)dan **vatan**...
Tr. **yurt, ülke**...
Vatandaş, vatandaşlık, vatani, vatanperver (fars. **perver**/seven, besleyen), **vatanperverlik**...

VAY, tr. **vay** (doğal ses)dan **vay**...
Lat. **vae** (vay), gr. **ouai** (vay), fars. **vây**, ar. **vey**...
İlkçağda, Anadolu'da topluca düzenlenen oyun gösterilerinde, oyunlukta (tiyatroda), oyuncular hep bir ağızdan **vayy** diye bağırırlardı.

Vay beni vaylar bana
Yıl oldu aylar bana
Susadım su isterim
Su vermez çaylar bana
— hlt. —

VAZGEÇMEK, fars. **bâz** (dönme, geri gelme) ile tr. **geçmek**'ten **vaz-geçmek/vazgeçmek**...
B/V dönüşmesi: **barmak/varmak, birmek/vermek, birgü/virgü/vergi**...

VAZO, itl. **vaso** (saksı, çömlek)dan **vazo**...
Alm. **Vase**, fr. **vase**, isp. **vaso**, lat. **vas** (Avrupa dillerinde vas ile başlayıp vazo anlamını içeren sözcüklerin kökeni), fars. **güldan** (çiçeklik)...

VEBA, ar. **veba'** (veba, bulaşkan, salgın) dan **veba**...
Halk dilinde **taun** (ar. dır) denir.

VEDA, ar. **veda'** (esenleme, esenleşme) dan **veda**...
Kök anlamı: konuk giderken onu uğurlama, yolcu etme, karşılıklı olarak birbirini esenleme, birbirine sağlık, esenlik dileme...

VELVELE, ar. **valvala** (gürültü, patırtı) dan **velvele**...
Alm. **Laerm, Getöse**, fr. **tumulte**, lat. **tumultus**, isp. **tumulto**, itl. **tumulto**, fars. **velvele**...

VEREM, ar. **verem** (gövdede bir olay sonucu çıkan kabarcık)den **verem**...
Gövdede ufak kabarcıkların çıkmasına yolaçtığından bu sayrılığa **verem** denmiş... halk dilinde **ince hastalık** denir.

Bu deduğum türküler
Ceremedur cereme
Kodun beni e yavri
Yedi yılluk vereme
— Kar. —

VEREP, fars. **ürib/vürib** (eğri, çarpık)ten **verep**...
Halk ağzında **verev**...

VERESİYE, tr. **vermek**'ten **vere-si-ye/veresiye**...
Köke gelen **e-si-ye** ekleriyle söz türetme: **gitmek**'ten **gid-e-si-ye/gidesiye, gelmek**'ten **gel-e-si-ye/gelesiye, ölmek**'ten **öl-e-si-ye/ölesiye, görmek**'ten **gör-e-si-ye/göresiye, doymak**'tan **doy-a-s-ı-ya/doyasıya**... bg...

VERGİ, es. tr. **birgü** (vergi)den **virgü-virgi/vergi**...
Es. tr. **birmek** (vermek)ten **bir-gü/birgü** (verilen, ödenen nesne) - **virgü-virgi-vergi**...
Es. tr. **kalan** (vergi), ar. **resm** (Osmanlılarda **rüsûm**), **teklif** (vergi, çoğ. **tekâlif, tekâlif-i mâliye/maliye vergileri**), ar. - fars. **avarız, mâliyat** (vergiler)...
Alm. **Steuer**, fr. **impot**, isp. **impuesto**, lat. **tributum**, itl. **imposta**...
Vergici, vergilemek, vergilendirmek, vergili, vergisiz...

VERNİK, itl. **vernice** (cila)den **vernik**...
Alm. **Firnis**, fr. **vernis**, isp. **barniz**, lat. **vernicium**, gr. **bernikhon**, ar. **saykal**, fars. **ruğan-i cilâ**...

VESİKA, ar. **vesik** (sağlam, dayanıklı)ten **vesika/vesika**...
Kök anlamı: dayanıklı, sağlam, güvenilir, inanılır, sağlamlığı, dayanıklılığı nedeniyle güven verici olan nesne, **belge**... ar. **vüska** (sağlam, dayanıklı) ile **vesik, vesika** eşkökenli...

VESİLE, ar. **vesile** (yol, gidilen yol)den **vesile**...
Kök anlamı: tutulan yol, dayanak, neden. Anlam genişlemesiyle **elverişli durum**...

VEZNE, ar. **vezn** (tartı, ölçü, ölçek, ölçme, tartma)den **vezne**...
Kök anlamı: tartış, ölçüş, ölçüp tartıp alışveriş etme. Anlam genişlemesiyle **para alınıp verilen yer**, paranın değerlendiriliş yeri, paraya karşı eşdeğerde para alıp veren yer...
Veznedâr (fars. **dâr** ekiyle **vezne-dâr/vezne** görevlisi, vezneci)...

VIRVIR, tr. **vır** (doğal ses)dan **vır-vır/vırvır**...
Vır diye ses çıkarmak, **vırvır, vırvırcı**.

VIZILDAMAK, tr. **vız** (doğal ses)dan **vız-ı-l-da-mak/vızıldamak**...
Vızıltı, vızır vızır, vızlamak...

VİCDAN, ar. **vicd** (bulma, görme)den **vicdân/vicdan**...
Kök anlamı: buluş, görüş, seziş, duyuş. Anlam genişlemesiyle, içten gelen duyma yeteneği, sezgi gücü, kendi kendini bilme, davranış ölçüsü...
Vecd, vicd, vicdan eşkökenli...
Vicdanlı, vicdansız, vicdansızlık...

VİDA, itl. **vite** (vida)den, ses değişmesiyle **vida**...
Vidacı (vida yapan), **vidalamak** (vida ile tutturmak, döndüre döndüre vida takmak), **vidalı** (vidalanmış).

VİDALA, itl. **vitello** (dana derisi)dan **vidala**...
İtalya sözcüğüyle kök bağlantısı var. **Vitalia** (danalar ülkesi), lat. **vitalus** (dana) - **vitalia - (v)italia/italia-italya**...
Vitalus - vitellus - vitello - vitelo - vitala - vidala...
tr. **dana-gönü**...

VİLÂYET, ar. **vilâye** (yakınlık, bağlılık, bir nesneyi güce dayanarak elde tutma)den **vilâyet/Vilayet**...
Kök anlamı: ermişlik, güçlülük, yakınlık, yeterlilik.
Anlam genişlemesiyle **il, kent**.
Vali, valilik, veli (ermiş), **velilik** (ermişlik)...

VİLLA, fr. **villa** (yazlık ev)dan **villa**...
Lat. **villa** (yazlık ev, köy evi, kır evi),

alm. **Landhaus** (yazlık ev, kır evi), isp. **villa**, itl. **villa**...

VİNÇ, ing. **winch** (vinç)ten **vinç**...

VİRAJ, fr. **virage** (yol kıvrımı)dan **viraj**...
Tr. **dönemeç, kavşak**...

VİRAN, fars. **virân** (yıkılmış, çökmüş, ıssız)dan **viran**...

VİRANE, fars. **virâne** (viran'dan)den **virane**...
Viranelik...

VİRGÜL, lat. **virgula** (dal, değnek, değnecik)dan fr. **virgule/virgül**...

VİŞNE, gr. **bussinen** (vişne, es. an.)den **bisinen-bişine/vişne**...
Gr. **u/i** sesinden sonra gelen **ss** eski Anadolu dillerindendir.
Fars. **âlûbâlû**, isp. **guinda garrafal**, lat. **cerasus griotta** (ekşi kiraz, **Cerassus/** Giresun adından), fr. **griotte**, alm. **Sauerkirsche** (ekşi kiraz)...
Vişneçürüğü...

VİZE, lat. **video** (görmek)ten **visus-visa** (görülmüş) - fr. **visa/vize**...
Kök anlamı: görme, gözleme, durumu görerek öğrenme, görerek algılama. Anadolu türkçesine, yakın yıllarda, Avrupa'ya gidip gelen kimselerin ilgili kurumlarla olan yasal ilişkileri nedeniyle girdi.
Vize etmek, vize ettirmek, vizeli, vizesiz...

VİZİTE, fr. **visite** (bk. Vize)ten **vizit**...
Bir otacı (hekim)nın sayrıyı görmesi, günlük gözlemleri yapması karşılığı söylenir.

VOLEYBOL, lat. **volare** (uçmak)den ing. **volley** (uçan) - **ball** (top) - **volley-ball** (uçan top) - **voleybol**...
Halk ağzında, **folibul** (fol/yuva, bul/arayıp bul/yuvayı bul: **folu bul**)...

VOLİ, rum. **bole** (balıkağını denize atma)den **voli**...
Bole-boli/voli...
Balıkçılar arasında, ağı denize salışta söylenen söz, **bole**. Ağ çekilirken tutulan balık **bole** (bir atışta avlanan balık) diye nitelenir. **Voliyi vurmak** (ilk ağ atışıyla balık avlamak)...

Araklinun gıyina
Voli vururum voli
Olmadi göremedum
Gaybana İstamboli
— Kar. —

V sesinin **b**'ye dönüşmesi: **basileus/vasileus** (kral), **balios/varyos** (varyoz denen ağır çekiç, **balyoz**), **barmak/varmak, birgü/virgü-vergi** bg...

VOLKAN, lat. **vulcanus** (yanardağlar, ocaklar tanrısı)tan fr. **volcan/volkan**...
Eski Anadolu dillerinde **Hephaistos**, İran'da **Zeretuştra**, alm. **Vulkan**, isp. **volcàn**, itl. **vulcàno**, gir. **Belkhanos** (Zeus)...

VOLTA, itl. **volta** (dönüş, kez, kubbe, taban, kök)tan **volta**...
Gemici dilinde, **halat bağlama, iki zincirin dolaşması, geminin yele karşı sağa sola sapması**. Halk ağzında dolaşma, gezme...

Mapusane içinde
Volta vuramıyorum
Aç kapıyı gardiyan
Burda duramıyorum
— hlt. —

VOYVODA, isl. **voivoda** (başkan)dan, tr. **voyvoda**...
Anadolu türkçesine Osmanlılar döneminde, özellikle XIV. yy. sonları ile XV. yy. başlarında girdi. Türklerin Eflak - Buğdan topraklarını ele geçirmeleri üzerine, bu bölgeyi yönetmekle görevli kimselere bu ad verildi.

VURGU, tr. **vurmak** (bk.)tan **vur-gu/vurgu**...
Burmak'tan **bur-gu/burgu, sarmak**'tan **sar-gı/sargı, sürmek**'ten **sür-gü/sürgü, duymak**'tan **duy-gu/duygu**...
Vurgulamak, vurgulu, vurgusuz...

VURMAK, es. tr. **urmak** (vurmak)tan **vurmak**...
Urmak biçimi, en eski Türk sözlüklerinde görüldüğü gibi, XIII. yy. dan buyana Anadolu türkçesinde de geçmektedir. **Ura başlamak** (vurmaya başlamak), **urdurmak** (vurdurmak), **urgun** (vurgun, vurulmuş, ar. **aşık**), **urguncu** (vurguncu, ılgarcı), **urlu** (vurulmuş, basılmış).
Vurmak'tan: **vurdumduymaz, vurtut, vuru, vurucu, vurulmak, vuruş** (bk.)...

VURUŞ, tr. **urmak** (vurmak)tan **ur-uş/uruş-vuruş**...
V sesinin, kimi dönemlerde, **u** sesinin önüne geldiği, kimi dönemlerde de düştüğü görülüyor. Ancak, bu düşüş-geliş

olayının başlangıçtaki durumu kesinlikle bilinmiyor.

Hemin baltasını aldı eline
Ura başladı başına beline
— Güvahi —

dizelerinde **vurmaya başlamak, urmaya başlamak** biçiminde...

Urduruben ol ili Cengiz Han
Bilmeden Harezm-Şah oldı revan
— Enveri —

dizelerinde **urduruben**/vurdurarak, **urdurmak**/vurdurmak...
Urgun/vurgun:

Bu efsun ne cadunun efsunudur
Görün kangı sayyadın urgunudur
— İzzet Molla —

Urmak/vurmak:

Oğlanı dutar sürür ol arada
Yüzi üzre çok urur anı dede
— Şeyd. —

vuruşkan, vuruşmak...

VÜCUT, ar. **vecede** (varolmak)den **vucûd/vicut**...
Kök anlamı: var olan, ortaya çıkan, varlık alanında bulunan, elle tutulur-görülür nitelikte varlık, somut nesne...
Mevcûd (vücûd'tan, var olmuş, ortaya konmuş, ortada bulunan, somut nesne, burda olan), **vicutlu**...
Tr. **gövde, etöz**...

Y

YABAN, fars. **yâbân** (boş, ıssız yer, çöl) dan **yaban**...
Doğrusu **beyâbân** (çöl, ova, ıssız yer), **beyâbân-yâbân-yaban.**
Tr. **il, el** (yaban, yabancı), **el adamı** (yabancı), **eloğlu** (yabancı), **elkızı** (yabancı), **ele gitmek** (yabancıya varmak), **elin adamı olmak** (yabancıyı korumak). El (yabancı) sözcüğünün **il** biçiminde söylendiği de var.
Yaban adamı (ormanlarda, ıssız yerlerde yaşadığı söylenen, topluma karışmayan adam, halk arasında değişik sesler çıkardığı söylenen ormanlarda doğup büyümüş, ağaçlarda yaşayan böyle bir varlıktan sözedilirse de gerçek değildir.), **yaban kedisi** (evcil olmayan, kedi türünden yırtıcı bir yaratık), **yaban ördeği** (göllerde yaşayan bir av hayvanı), **yaban tavuğu** (keklik).

YABANCI, fars. **yâbân** ile tr. **cı** ekinden **yabancı** (elden olan, yerli, bildik olmayan kimse.).
Yabancılaşmak, yabancılık, yabandan (hepsi fars. **yâbân** sözünden tr. eklerle).

YABANİ, fars. **yâbânî** (yabandan olan, elden olan)den **yabani** (bildik, tanıdık olmayan, evcil olmayan, uygarlaşmamış, toplumdışı kalan.).

YAD I., fars. **yâd** (anma, anımsama)dan **yad**...
Divan yazınında geçer, tr. **yad/yat** (yabancı, el, il) sözcüğüyle benzerliği yüzünden birbirine karıştırılır. Tr. de daha çok **etmek** yardımcı eylemiyle birlikte kullanılır (Bk. **yadetmek**).

YAD II., tr. **yad/yat** (yabancı, el il)tan **yad-yat**...
Daha çok halk dilinde, halk şiirinde geçerdi, son dönemlerde aydınların dilinde de söylenir oldu. Yeni tr. de birçok sözcüğün türetiminde kaynak durumuna geldi. **Yadel (yad-el)** yabancı yer, ar. **gurbet**, evden, yurttan uzak kalınan yer, ayrılık.

Yadeller aldı beni
Taşlara çaldı beni
Yardan ayırdı felek
Gurbete saldı beni

halk türküsünde geçen **yad eller** sözleri **gurbet** anlamındadır.

YADETMEK, fars. **yâd** (anma, anımsama) ile tr. **etmek** eyleminden **yadetmek** (anmak, anımsamak, ar. **hatır**'dan **hatırlamak**).
Fars. **yâdkerden** (anmak, anımsamak, özlemini çekmek) deyiminin tr. ye çevrilişidir.

YADIRGAMAK, tr. **yad** (yabancı, başka) dan **ırgamak** ekleriyle **yad-ır-ga-mak/yadırgamak** (kendine yabancı saymak, benimsememek, kendi özünden ayrı tutmak bg.).

YÂDİGÂR, fars. **yâdigâr** (**yâdkerden**/anmak, anımsamak)den **andırıcı, anmalık, andaç**, ar. **hatıra, hediye.**

YADSIMAK, tr. **yad/yat** (yabancı, ayrı, başka)tan **sı-mak** ekleriyle **yad-sı-mak/yadsımak** (kendi özüne yabancı saymak, kendinden saymamak, benimsememek).

YAFA, ibr. **Yafa** (bir il adı)dan bir portakal türü.
Yafa ilinden çıkıp yayılması nedeniyle bu adı aldı. Tr. de, çokluk, **yafa portakalı** biçiminde söylenir.

YAFTA, fars. **yafte** (belirti, im)den **yafta**...
Fars. da, bir nesnenin, iyesini belirtmek düşüncesiyle, üzerine konan ime, belirtece **yafte** denir, ayrıca **alındı** (makbuz) ya da **yafte** adı verilir. Tr. de duvarlara asılan değişik türden yazılı belgelere (ilanlara, oyun, gösteri, düğün, alım-satım bildirilerine de) **yafta** denir. **Yaftacı** (yafta asan), **yaftalamak** (yafta asmak, yapıştırmak).

YAĞ, çin. **yag** (yağ)dan **yağ**...
As. tr. de **yağ** sözü çin. ye bağlanırsa da, biz ayrı bir düşünce ileri süreceğiz: süm. **yâ** (yağ) ile tr. çin. **yag/yağ** bağlantısı açık, ayrıca hit. **yâ** (yağ). Sümerler, tarihte, Çin ulusundan çok önce, İ.Ö. 4000 dolayları, Sümer dili, yazısı da öyle. **Yâ** (yağ) sözcüğü İ.Ö. 4000-3000 yıllarından aşıp geliyor. Hititler Anadolu'da İ.Ö. 2000'lerle başlıyor, Hititöncesi Anadou ulusları da başka. **Yâ/yağ** sözcüğünün Anadolu-Mezopotamya yörelerindeki yaşı 6000 ile 4000 arasında, buna karşın Asya uluslarında (Türk, Çin) **yağ** kavramı en çok 2600 dolaylarında (Çin yazısını gözönünde tutarak) görülüyor. Türkçede **yağ** çok daha sonra (yazılı belgelerin yaşına göre) 1500 yıl yöresinde. Bu durumda Sümer-Hitit önceliği önemli.
Fars. **ruğan**, alm. **fett, öl, butter**, fr. **huile**, lat. **olea, oluva, oleum** (bitkisel yağlarla hayvan yağları birlikte), isp. **olivo**, itl. **olio**, gr. **elaion**, ar. **dühn.**

YAĞDAN, tr. **yağ** ile fars. **dan** ekinden, **yağ-dan/yağdan** (yağlık, yağ kabı, yağ konup yakılan kap, yağla aydınlatma kabı bg.).
Fars. **dân** eki yer, araç bildirir. **Nemekdan** (tuzluk), **şem'dan** (mumluk), **sürmedan** (sürme kabı), **çaydan** (çay kabı).

YAĞIZ, es. tr. **yakız** (kara, yanıp kararmış)dan **yağız**...
Yanmak/yakmak'tan **yak-ı-z/yakız - yağız/yağız.**
Es. tr. **yağız yir** (yakız yir) - **kara yer, yağız at** (kara donlu at), **yağız delikanlı** (buğday benizli delikanlı).
Anadolu türkçesinde buna **yavuz** da denir, **ğ/v** dönüşmesi.

Bin gemle bağlanan yağız at
şaha kalkıyor
Gittikçe yükselen başı Allah'a
kalkıyor
— Faruk Nafiz —

YAĞKAPANI, tr. **yağ** ile fars. **kapan** (kantar)dan **yağkapanı** (yağ kantarı, yağın tartılıp dağıtıldığı yer).
Eskiden, İstanbul'da, satıcılara toptan yağ dağıtan özel yerler vardı, bunlara **kapan** (kantar) denirdi, yağla ilgili dağıtımı yapan yerin adı da **yağkapanı** idi. **Unkapanı** (unun toptan tartılıp dağıtıldığı yer), **odunkapanı** (odunun toptan tartılıp dağıtıldığı, satıcılara verildiği yer) bg.

YAĞLAMAK, tr. çin. **yağ** ile tr. **la-mak**'tan **yağlamak** (yağ sürmek, üzerini yağla oğuşturmak, silmek, arıtmak).
Birini **öğmek, sözle okşamak. Bağ**'dan **bağlamak, dağ**'dan **dağlamak, su**'dan **sulamak** eylemlerinde görüldüğü gibi, adtan türetme. **Düdüğü yağlamak** (hl. yemek, yağlı yemek yemek), **yağlayıp ballamak** (öğmek, yüceltmek, sözle okşayıp gönül almak)... **Yağlanmak** (kendi kendine yağ olmak, yağ sürülmek, beslenmek, **yağla arınmışlığı gitmek**).

YAĞMA, fars. **yagmâ** (ılgar, kapıp kaçma, vurup alma)dan **yağma**...
Tr. de **ılgar, vurgun** (vurup almak'tan). Yağmacı (yağmalayan) tr. **cı** ekiyle, **yağmacılık**, tr. **cılık** ekleriyle.

YAĞMAK, es. tr. **yağmak/yağumak** (yakın olmak, yakına gelmek, yakın düşmek)tan **yağmak** (yağmurun, karın, dolunun gökten yere düşmesi).
Yağmak sözünün **yağ/yag/yak** gelişimi üzerinde, kaynağa doğru, yürüdükçe **yak-ın/yakın** ile bağlantılı olduğu görülür. **Yağumak** (yakın olmak, yakına gelmek)ten **u** sesinin düşmesiyle **yağak, k-g-ğ** seslerinin yumuşamasıyla **yak-yag-yağ** kökünün değişmesi.

YAĞMUR, es. tr. **yagmur** (yağ köküyle **mur** ekinden), **yağmur**/yakına düşen, yakın gelen, gökten yere inerek uzaktan yaklaşan.
Yamgur/yagmur (Kaş.) biçimleri **yağmur** sözcüğünün epey değişikliğe uğradığını gösteriyor. **Mur** ekinin tr. de geçerliği az, bunun tr. pek yaygın olan **gur/ğur** ekiyle bağlantılı olduğu, yazıya geçmeden önce bir değişime uğradığı da düşünülebilir. **Çakmur** (katı, sert taş, kaya) sözcüğünde **mur** ile **tomurmak/domurmak** (kabarmak,- kabarık olmak)tan **tomur-domur** sözcüklerinde **mur** takılarında gerçek ek ur'dur, **m** sesi ses uyumu gereği, eylemin yapısınca, araya girmiştir. Bu nedenle **yağmur**'un **m** sesi de böyle araya girmiş bir ses olsa gerek.

YA HEY, ar. **yâ** (ey) ile **hayy** (diri, ölüm-

süz)dan **yâ hayy** (ey Tanrı)dan **ya hey**...
Hayy tanrı adlarından biri olup **en diri, en ölümsüz** bg. anlamındadır. Eskiden, tekkelerde, dervişler törenler düzenleyince, Tanrı'nın doksan dokuz adını ayrı ayrı söyler dönerlerdi. Bu adlardan biri de **Yâ Hayy** (Ey Tanrı) idi. Sonraları halk ağzında **ya hey** biçimine girdi.
Öte yandan, İlkçağ Anadolu'sunda düzenlenen büyük oyunlarda, törenlerde, oyun gösteren topluluk, hep bir ağızdan **euhoi** diye bağırırdı. Bu tür çığırış, bugün de geçerlidir. Gr. **iaxe** (ya he), **iax-xoi** (yah hoy), eski Anadolu dillerinde **oy hoy (oi hoi)** sesi de **ya hey** karşılığıdır. **Euhoi-iaxe-iax-xoi-oy hoy-ya hey-ya hayy**...

YAHNİ, fars. **yehni** (ilerde yenmek üzere bir yerde saklanan türlü yiyecek, pişmiş et, et yemeği, azık)den yahni...
Soğan yahnisi, et yahnisi bg. türleri var.

YAHŞI, es. tr. **yakşı** (iyi, güzel)dan **yahşi** (iyi, doğru, güzel).
Sözün kökü **yak-yah** (k/h dönüşmesiyle) **yakışmak, uygun gelmek, iyi olmak** bg. ile bağlantılı. **Yakşı-yahşı-yalışi** ise **yakışan, uygun** gelen, yerli yerinde. **Şı** ekiyle **kar-şı/karşı** (önde, ön yüzde, karşı yanda) **yak-şı/yahşi.**
Hl. **yağşı** (yahşı).

Özi göyündi didi kim bu nakşı
Kim irüre tamama böyle yahşı
— Işk. —

Ko yatlu sözi kim vardır ziyanı
Çıkarır yahşı söz inden ılanı
— Güvahi —

Bize yahşı değildir anda varmak
Güç ile kişi taşa yumruk urmak
— Şeh. —

Çün garip garip ötersin
Yahşı söyler dilin bülbül
— Âşık Ömer —

Anadolu ağzında XIV. yy. dan buyana yazında **yahşı** biçimini koruyarak geçmekte.

YAKA, es. tr. **yaka** (giysi yakası, yan, ar. taraf, yön). Fars. **yeke** (yaka, giysi yakası), ar. **yâka (h)**, rum. **perilaimion** (giysi yakası), fr. **collet** (lat. **collum**/boyun'la ilgili), alm. **kragen** (giysi yakası), fars. **giribân** (giysi yakası), isp. **cuello** (giysi yakası), itl. **collàre** (giysi yakası), yak. **saga**, tr. **künçek** (Kaş.)...
Tr. ar. fars. **yaka/yaka (h)/yeke** arasındaki özdeşlik, bu sözcükte eşkaynaklı olduğunu gösteriyor, ancak öncülük kimde?

YAKALAMAK, tr. **yaka**'dan **yaka-la-mak/yakalamak** (yakasından tutmak, yakasına yapışıp götürmek).
La-mak ekleriyle addan eylem: **su-lamak/sulamak, tokat-lamak/tokatlamak, okka-lamak/okkalamak** (ağırlamak, pohpohlamak), **bal-ta-lamak/baltalamak** bg.

Yaka paça etmek, yakasına yapışmak, yakasını bırakmamak, yakasından tutmak, iki yakasını biraraya getirmek bg. deyimler.
Yakalanmak, yakalatmak...

YAKIN, tr. **yakmak** (yanaşmak, yaklaşmak, dokunmak, el sürmek)tan **yak-ı-n/yakın** (yaklaşmış olan, el süren, dokunan, değen).
In ekiyle: **kalmak**'tan **kal-ın/kalın, yalmak**'tan **yal-ın/yalın** (ışıyan, parlayan, soyunmuş, açık, çıplak), **yığmak**'tan **yığ-ın/yığın** (toplanmış, yığılmış olan), **akmak**'tan **ak-ın/akın, yarmak**'tan **yar-ın/yarın** (ışıyan, parlayan, günaçımı, ertesi gün).
Yakınçağ, yakınlaşmak, yakınlaştırmak, yakınlık, yakınsak, yakınsama, yakınsamak, yaklaşık, yaklaşılmak, yaklaşım, yaklaşma, yaklaşmak, yaklaştırım, yaklaştırmak...

YAKAMOZ, gr. **giakkamos** (parlaklık)tan **yakamos** (denizde ışıma, parlaklık), **gia** (ok. ya), **kkamoz/k** sesinin düşmesiyle **ya (gia) kamoz/yakamoz**...
Halk dilinde, deniz kıyılarında, buna **yahamos, yağamoz, yağmoz** da denir.

YAKARCA, tr. **yakmak**'tan **yakar** (yakan, sıcaklığı arttıran) ile **ca** ekinden **yakarca/yakarca** (tatarcık denen asalak böcek).
İnsanda yüksek sıcaklıkla gelen bir sayrılığın nedeni olduğundan bu adı almıştır. **Kokmak**'tan **kokarca** (çok kötü koku saçan bir yaratık), **ılıca** (ar. **hamam**), **kaplıca/kapluca** (ılıca ile özdeş anlamda).

YAKARI, tr. **yakmak**'tan **yak-a-rı/yakarı** (yalvarış, kendi kendini yakarcasına sızlanıp dilek dileyiş).
Aşırı bir duyarlıkla yalvarmayı yansıtan bu sözcükte anlam kaymasıyla anlam genişlemesiyle yanyanadır. (Bk. **Yakarmak**).

YAKARIŞ, tr. **yakmak**'tan **yakarış** (Bk. **Yakarı, yakarmak**).

YAKARMAK, tr. **yakmak**'tan **yak-ar-mak/yakarmak** (kendi kendine yanarmış gibi yalvarmak, dilek dilemek).
Yak (yakmak) kökünden anlam genişlemesi, anlam kayması sonucu değişik bir durumu dile getiren eylem. **Yak**'ın aldığı **ar-mak** eklerine örnek: **çıkmak**'tan **çık-ar-mak/çıkarmak, baş**'tan **baş-ar-mak/başarmak, yaş**'tan **yaş-ar-mak/yaşarmak** (yaş gelmek, gözden yaş akmak), **kopmak**'tan **kop-ar-mak/koparmak** bg.

YAKI, tr. **yakmak**'tan **yak-ı** (yarayı sağıltmak için üzerine sürülen em).
Takmak'tan **takı, bakmak**'tan **bakı** (fal, denetleyici), **satmak**'tan **satı** (satış, satılan nesne), **saçmak**'tan **saçı** (geline verilen gönderme, ar. **hediye**).

YAKIŞMAK, tr. **yakmak** (yanaşmak, değmek, dokunmak)tan **yak-ış-mak/yakışmak** (yakın gelmek, uygun düşmek, yaklaşık olmak bg.), anlam genişlemesiyle.
Yakmak eyleminin ocağı tutuşturmak karşılığı söylenmesi **yak** kökünün anlam genişlemesi sonucudur. Ayrıca **yal** (ışıma, parlama) köküyle **yak** (ocağı yakmak) kökü arasında **l/k** seslerini dönüştüren anlam özdeşliği var, **yalvarıp yakarmak** sözcükleri eşanlamlıdır, ikisinde de kendi kendine **yanmak** olayı saklıdır. (Bk. **Yakmak**).

Yakışdı Ferruh ana azın azın
Açardı geh nikabın gâh râzın
— Işk. —

yakışdı (yaklaştı, yanına sokuldu) **azın azın** (yavaş yavaş).

Eyâ gönül çü lâ'li ateşidir
Yanılmalı dilemez isen yahışma
— Kadı. —

ey gönül **yakılmak** (yahılmah) istemezsen **yaklaşma** (yahışma/yakışma).

Yakıştırmak (yaklaştırmak, yakınına getirmek)...

YAKMAK, tr. **yak** (dokunma, yakın olma, değme, el sürme bg. anlamları içerir) kökünden **yak-mak/yakmak** (yaklaşmak, yakın gelmek, değercesine yanına varmak, dokunmak bg.).
Bir nesnenin ocakta **yanması** eylemini içeren **yakmak** ile **yakın olmak**, bir nesneye dokunmak, değmek arasında kök birliği, anlam özdeşliği var.

Gözüm yüzünden artuk yire
bakmaz
Gönül ışkundan özge yire
yakmaz
— Işk. —

«gönül senin sevginden ayrı bir yere, bir nesneye **yaklaşmaz**».

Kimini yakdılar def çenberine
Ki andan vecd erişür ışk erine
— Çeng. —

dizesinde **yakdılar** sözcüğü **yaklaştırdılar** anlamındadır. **Yak** kökünde **aydınlık** ile **yakın** olma anlamları saklı, nitekim **yaktu** (aydınlık), **yakura** (yakın) eşkökenlidir.
Yakurmak (yaklaştırmak) eylemindeki **yak** ile **yakılmak** (ocağa atılmak) eyleminde **yak** özdeştir.

YAL, uy. **yal** (geçimlik, yiyecek)dan **yal**...
Anadolu'da, daha çok evcil hayvanlara, özellikle sığırlara, verilen yem. **Sığırın yalı** (sığıra verilen kaynatılmış ot, yulaf), **köpeğin yalı** (köpeğe verilen yiyecek). **Yal** (bir aylık geçime yetecek yiyecek, uy.). Ayrıca **yal** (ışın, ışık, parlaklık)... **Yal** (at yelesi, Kaş.).

YALABIK, tr. **yalabuk** (parlak, parlaklık), **yalabumak** (parlamak)tan **yalabık/parlak**, yakışıklı.
Es. tr. **yal** sözcüğü **ışık, parıltı** anlamına da gelir. (Bk. **Yaldız, Yıldız**). **Yal** ile **yul** (ışık, parlaklık) arasında anlam özdeşliği var.

YALAK, tr. **yal** (yem, yiyecek)ten **yalamak** (yem yemek), **yalamak**'tan **yalak** (yem yenen, yalanan nesne, araç).
Köpeğin yalağı (köpeğin yalını, yemini yediği kap), **sığırın yalağı** (sığırın yalını yediği kap, yemlik).

Yalak (sığırların otladıkları, bol otlu, bayır, biraz oyuk yer, düz olmayan yaylım), **bugün inekler yalakta iyice doydu, ot boldu.**

YALAMAK, tr. **yal** (yem, yiyecek)dan **yal-a-mak/yalamak** (yemini, yalını yemek).

Anlam genişlemesiyle dilini bir nesnenin üzerine sürerek yemek, ağıza almadan dili sürerek yemek. **Çocuk çukulatayı yalaya yalaya bitirdi.** Halk dilinde, çokluk, hayvanlar için söylenir: **kedi yaladı, köpek yaladı, sığır yaladı** bg. Ayrıca, hayvanlarda **okşamak, sevmek** anlamında: **köpek eniğini yaladı** (yalayarak sevdi), **inek buzağısını yaladı.**

Çanak yalayıcı (şunun bunun verdikleriyle geçinen, geçimini dalkavuklukla, yaltaklanmakla sağlayan kimse).

YALAN, es. tr. **yalgan** (yalamak'la ilgili) dan g sesinin düşmesiyle **yalan...**

Yal-gan-yal(g)an/yalan.

Yal'dan **yalgamak** (yalamak), **yalganmak** (yalanmak), **yalgaşmak** (yalaşmak), **yalgatmak** (yalatmak, yutturmak). Anlam genişlemesi sonucu **yal** kökünden değişik sözcükler türedi.

YALDIZ, es. tr. **yaltırmak** (parlamak, ışımak)tan **yaltuz-yalduz-yaldız** (parlayan, ışıyan).

Ayrıca **yaltır-yaldır-yaldız** biçimi de var. **S, r, z, d, t** dönüşümleri: göz'den göstermek, görmek **(z-s-r), yultuz-yulduz-yıldız (t-d).**

Tr. de **yul-yal** özdeşliği var: **yalmak** (parlamak, yanmak)tan **yalav** (parlayan, yanan, **alev**), **yultuz-yulduz-yıldız** (ışıyan, parlayan), **yul** (göze, pınar, su kayağı. Suyun ışıl ışıl yerden fışkırmasıyla anlam bağlantısı).

YALI, gr. **gialos/aigialos** (kıyı)dan söyleyiş biçimiyle **yialos-yiali-yalı** (kıyı, kıyıda yapılan ev, konak).

Anadolu türkçesine, Anadolu'da konuşulan, rumca yoluyla geçti. Gr. **gialos,** Anadolu rum. da **aigialos.**

Gidelum yali yali
Duşdi kıratun nali
Bolaşdi ayağuma
Gaybana gomar dali

türküsünde **yali/yalı** biçimi, rum. söyleyişin ağız değişikliğine uyması sonucudur.

Yali boyi iz gider
Bi gınali gız gider
Gız yolini şaşurdi
Bolaki bize gider

bolaki/olaki/b sesinde düşme. **Gia** (ya) için **giakkamos** (yakamoz) örneği (Bk. Yakamoz).

YALLIK, es. tr. **yal** (hayvan yiyeceği, yem)den **yal-lık/yallık** (yemlik, yemeklik nesne, hayvan için).

Yal konan özel yer, hayvanları yedirmek için, yemlerini önlerine koymaya yarayan dikdörtgen biçimli, yanları tahta, uzun araç, **yemlik.**

Hayvanlara yem olması için saklanan, toplanan ot, saman, yulaf bg. bitkilere verilen genel ad, **yallık** (yal için ayrılan nesne).

YALNIZ, es. tr. **yalang/yalıng** (çıplak, açık)dan **yalanguz - yalınguz - yalnız** (tek başına, çıplak, açık) anlam genişlemesi, kimsesiz, tek başına, çıplak, açıkta kalmış.

Yal kökünün içerdiği **yalmak** (yanmak, tutuşmak, alışmak, alevlenmek) eylemiyle eşkökenli. Hl. **yalağuz, yalavuz, yalnuz** (yalnız):

Fadime'm garayağuz
Ne yatusun yalağuz
Al beni yatağuna
Eyle beni gılağuz

yalağuz (yalnız, tek başına) anlamındadır. Gene hl. **yalınız** (yalnız, tek başına), **yalanuz, yalınuz** (yalnız, tek başına).

YAMA, es. tr. **yamağ/yamag** (yama) sanskr. **yamaka** (yardımcı, **yamak**)dan **ğ/g** düşmesiyle **yama...**

Eski sözlükler **yamağ**'ın tr. olduğunu gösterir, oysa tr. de **yam** köküyle başlayan eylem, ad birkaçı geçmez. Kaş. da **yama** ile ilgili sekiz sözcük görülür: **yamagu** (yamanması gereken), **yamaglıg** (yamalı, yamanmış), **yamalmak** (yamanmak), **yamamak** (yamamak), **yamanmak** (yamanmak, kendi kendini yamamak), **yamaşmak** (yamama işinde yardımcı olmak, yamama yarışına girmek), **yamdu** (kasık), **yamız** (kasığın iki yanı), **yamlan** (sıçan), **yamurgan** (boyuna damlayan), **yamurmak** (damlamak, tomruk kesmek), **yamata** (yufka hamuru), **yaman** (kötü), **yam** (çöp, çapak) bg.

Bu sözcükler incelendiğinde, **yama-yamamak** anlamını içerir bir niteliğin bulunmadığı görülür.

Sanskr. **Yam, Yama** (bir tanrı adı), **yamaka** ise **yardımcı, eklenici.** Tr. de **yama** ile **yamak** (yardımcı, iş görmede yardım eden) arasında eylem bağlantısı var.

Yamaka/yamakh/yamag/yamağ/yama gelişmesiyle tr. **yama** (anlam bakımından: bir nesneye eklenen, onun yırtık, çürük yerlerini gidermeye yarayan, yardımcı olan başka bir bölüm, parça, ek).

Yamag (yama, İbm.), **yamakh, yamağ** (az.), **yama** (Kit.), **yamag** (Kaş.), **yama** (eğik yer, bayır, yokuş, ardıç çalısı, hl.).

Bize kalırsa, **yama** sözcüğünün kökeni sanskr. **yamaka**'dır. (Bk. **Yamak**), tr. nin yapısına uymuyor. Fars. **yam** (ulak atı, os. **menzilhane beygiri**), bu nedenle **yam** kökü tr. olmasa gerek (**yama, yamak** sözcüklerinde).

YAMAK, sanskr. **yamaka** (yardımcı)dan, **a** sesinin düşmesiyle **yamak** (iş yardımcısı, işdeş, yamak, çırak, işçi bg.).

Es. tr. **yamag-yamağ** sözcüklerinde **g-ğ** sesleri sonradan **k** sesine dönüşür: **tutuğ-tutug-tutuk** (tutu, ar. **rehin**), **atağ** (atak), **yarlığ** (yarlık-buvrultu) bg.

Tr. **usak** (uş/is'den, yardımcı, işçi, çalışan, hl. çocuk, yavru, delikanlı. **Karadeniz usakları**/Karadeniz gencleri, delikanlıları), **yanaşma** (yanaşmak'tan, yardımcı, ev işlerini gören), **tutma** (tutmak'tan, tarım işçisi, tarımcı yamağı, çalışanı)... **Yama** dısında, esanlamlı, **yama** ile başlayan kök yok (Bk. **Yama**)...

YAMCI, es. tr. **yam** (ulak atı) ile cı ekinden **yam-cı/yamcı** (ulak atına binerek iş gören, ulak, buyruk ulaştıran kişi). As. tr. de **yamcı** diye bir sözcük yoktur, **yam** sözcüğü ise **çöp, kıymık, göze kaçan çöp** anlamındadır (Kaş.). Sanskr. **yama** (tanrısal bir ad), uy. **yam** (sanskr. **yama**'dan) **yama** ile esanlamlı. Anadolu türkçesinde **yam** (ulak atı, ar. **menzil** atı):

Eger yer yerin dutalar bağlı yam
Varır atlı yigirmi günde tamam
— Süh. —

Halk dilinde **yağmurluk**, ata binen kişinin omuzlarına aldığı **geniş** giysi:

Ölüyorum ölüyorum
Bulut gibi doluyorum
Nerde bir yamçılı görsem
Hacı Bey'im sanıyorum
— Kar. —

dizelerinde **yamçı** içi kuzu gönüyle kaplı giysiye denir, **yamçılı** da bu giysiyi giyendir.

Ziya Gökalp **yamçı**'nın tr. olduğunu söylüyorsa da (Türk Med. Tar., K. 3) nereden aldığını bildirmiyor. Uy. cada geçen **yam** (sanskr. **yama**)dan alınmış olsa gerek.

YAMYAM, zenci dilinden, **yamyam** (insan eti yiyen). Türkçeye yakın dönemlerde girdi. Batı dillerinde buna kök olacak anlamda bir söz yoktur.

YANAK, es. tr. **yanğgak/yanğak** (yan)tan **yanak** (ağzın iki yanı, kapı söğesi, yan, ar. **taraf**, bir nesnenin yanı, Kaş.).

Yüzün iki yanındaki parlak, etli bölümü dile getiren **yanak** sözcüğü, burada, ar. **taraf** anlamındadır. Ancak yüzdeki **yanak** anlamına gelen sözcüklerin benzerlerini Hind-Avrupa dillerinde bulmaktayız: sanskr. **anaki, hanu's** (yüz), es. alm. **kinni** (yanak), gr. **genus** (çene), lat. **gena** (çene, yüz), itl. **guancia** (yanak), got. **kinnus** (yanak), zend. **ainika** (yüz), fars. **ruh** (yanak), ar. **hadd** (yanak, yüz), fr. **joue** (yanak, yan), alm. **wange**...

YANAŞMAK, tr. **yan** (yan)dan **yan-a-ş-mak/yanaşmak** (yanına, yakınına varmak, yaklaşmak).

Anlam genişlemesiyle: **ilgi uyandırmak, birisinin düşüncesine, görüşüne katılmak. İlgilenmek, karışmak.**

YANDAŞ, tr. **yan** (yan, yakın)dan **daş** ekiyle **yan-daş/yandaş** (eş görüşte olan, birinin yanında yer alan, onunla düşünce, eylem birliği kuran, ar. **tarf** ile fars. **dâr** ekinden **tarafdar/taraftar**).

YANGI, tr. **yanmak**'tan **yan-gı/yangı** (ar. **iltihab/p** karşılığı).

Sarmak'tan **sargı, almak**'tan **algı, ver-**

mek'ten **vergi** bg. **gı** ekiyle eylemden ad. (Bk. **Yanmak**). **Yangılanmak** (yangılı olmak, yaranın etkisiyle gövdede sıcaklık oluşmak, ar. **iltihap - etmek**).

YANGIN, tr. **yanmak**'tan **yan-gın/yangın** (gerçek anlamı: parlamış, ışımış, aydınlanmış olma durumu), tutuşup yanma olayı (Bk. **Yanmak**).

Hl. **vurgun, seven** (ar. âşık). Sayrılıkta gövde sıcaklığının yükselmesi.

YANIBAŞINDA, tr. **yan** ile **baş**'tan **yanının başında/yanıbaşında** (yakınında, bitişiğinde). **Gözünün önünde/gözü-önünde, kulağının dibinde/kulağı-dibinde** sözcüklerinde olduğu gibi...

YANILMAK, es. tr. **yang** (yan)dan **ıl-mak** ekleriyle **yang-ıl-mak/yangılmak/yanılmak** (yana kaymak, yana sapmak, eğilmek, ayrılmak).

G sesinin düşmesiyle **yanılmak** (aldanmak, yana kaymak, sapmak, ayrılmak). Hl. **yangılmak** (yanılmak), **Allah yangıltmasın** (Tanrı yanıltmasın). **Il-mak** ekleriyle: **sar-ıl-mak/sarılmak, dar-ıl-mak/darılmak** (gücenmek), **kır-ıl-mak/kırılmak** (parçalanmak, incinmek), **bay-ıl-mak/bayılmak** (kendinden geçmek), **ay-ıl-mak/ayılmak** (uyanmak, kendine gelmek), **yay-ıl-mak/yayılmak, yaz-ıl-mak/yazılmak** bg. Gene hl. de **angılmak** (anılmak, adı geçmek, adı okunmak), **angılmış** (anılmış, ünlü).

YANILTI, tr. **yanılmak**'tan **yanıl-tı/yanıltı** (önemsiz yanlışlık).

Tı ekiyle: **şırıl-tı** (şırıltı), **kırın-tı** (kırıntı), **salın-tı** (salıntı), **çalın-tı** (çalıntı/çalınmış, aşırılmış), **mırıl-tı** (mırıltı/mır mır diye çıkan doğal ses'ten) **hırıltı**, hır hır diye çıkan doğal sesten).

YANILTMAK, tr. **yanılmak**'tan **yan-ı-lt-mak/yanıltmak** (yanlış yana çevirip aldatmak, saptırmak).

YANIT, es. tr. **yanut** (karşılık, ar. **cevab**) tan **yanıt** (karşılık, eder, ar. **bedel, ivaz**).

Yan ile bağlantılı, **yantut** (karşılık, cevap), **yan(t)ut-yanıt** (gerçek anlamı yan'dan verilen karşılık, yan'da, yakında bulunan kimsenin verdiği karşılık). **Ut/ıt** ekleriyle **ağ-ıt** (ağıt), **kur-ut** (kurut, kurutulmuş toz peynir, çökelek), **um-ut** (umut, ümit, umulan, beklenen).

Yanut birdi Ay Toldı aydı ogul
Eşitgil sözümni bu iştin tönğül
— Kutad —

yanut birdi (yanıt verdi, karşılık verdi, yanıtladı). Yanıtlamak (karşılık vermek)...

YANKESİCİ, tr. **yan(g)** ile **kesmek**'ten **yan-kesi-ci/yankesici** (birinin yanına, gizlice, sokularak öteberisini çalan, kesen, kimse.

Kesmek sözcüğünde anlam genişlemesiyle **çalmak, aşırmak, kapıp kaçmak** eylemleri saklı.). **Yandan kesen** (yandan sokulup çalan), **dün kardeşimin bütün parasını kestiler** (dün kardeşimin bütün parasını çaldılar), **gene birini kesti** (gene birini soydu, parasını çaldı).

YANKI, es. tr. **yangku** (**yang/yan**)dan **yanku-yankı** (sesin bir yana çarpıp geri gelmesi).

Es. tr. **yanmak** (geri dönmek), **yangkırmak** (yansımak, geri gelmek), **yangkurmak** (seslenmek), **yangkuruş** (ses), **yangkurtmak** (yansıtmak, geri çevirmek), **yanturmak** (döndürmek, geri çevirmek, geri göndermek), **yangkulamak** (ses vermek, yankımak). **Yang** (yan) kökünden anlam genişlemesiyle, doğal bir olayın açıklanışı, sesin yan'dan, değişik yönlerden birinden gelişi, geri dönüşü. **Yanmak** (geri dönmek, geri gelmek) sözcüğünde **yan** ile **yangak** (yanak)ın eşkökenli oluşu, bütün **yang** (yan) ile başlayan, kökü değişikliğe uğramayan, sözcüklerin doğal bir olaydan kaynaklanışı anlam genişlemesiyle yeni kavramların türemesini sağladı.

YANKILAMAK, tr. **yangku/yankı** (sesin bir yana çarpıp dönüşü) ile **la-mak** eklerinden **yangku-la-mak/yankılamak** (yankı yapmak, bir yan'a çarpıp dönmek).

Yankılanmak (yankı vermek, dönmek), **yangku** (yankı)dan **yankı**, ikinci bir çekimle **yankılanmak, yankılamak**.

Yangku-r-mak / yangkulamak / yan(g)kulamak / yankılamak gelişimi ağız değişmelerine de uymaktadır. **Yangku/yanggu/yankı** gelişiminde değişmeyen **yang** kökünden **yanmak** eyleminde **ödemek, yıkımı gidermek** (ar. **tazminat**), **korkutmak, yaymak** bg. anlamlar saklı. **Yangramak** (açığa vurmak, yaymak,

ar. **ifşa etmek**), **yanturmak** (geri çevirmek), **yanınçsız** (geri dönmeyen, gelmeyen), **yangrak** (dağ kıvrımı, büküntü, **yang/yan**'köküyle).

YANLIŞ, es. tr. **yang** (yan, ar. **taraf**)dan **lış** ekiyle **yan(g)lış-yanlış** (yanılmış olma durumu, doğru olmayan, gerekmeyen **yan**'a sapma, Bk. **Yanılmak**).

Yang (bir nesnenin iki ucundan, iki yüzünden biri, yön, ar. **cebhe**, tr. **yüz**). **Yangşak** (yana kaymış, bir yana eğilmiş), **yangıluk** (sapmış, doğru yoldan ayrılmış). **Yanlak** (hl. doğruluktan ayrılan, gerçekten sapan, eğri yola giden).

YANMAK, es. tr. **yalmak** (alevlenmek, parlamak, yanmak)tan **yan-mak/yanmak** (parlamak, ışık saçmak, tutuşmak).

Yalınamak-yalınmak (yanmak), **yalın** (alev, parlaklık), **yalınlığ** (alevli). Anadolu ağzında **y** sesinin düşmesiyle **yalav**'dan **alav-alev, yal/al** kökünde ateş, ışık, parlaklık anlamı saklı. **Yaltırmak - yaltrımak** (parlamak), **yaltrık** (parlaklık), **yalturmak** (ocağı alevlendirmek), **yanmak - yalmak - yunmak** (yanmak, alevlenmek). **Yal/yan** kökleri arasında karşılıklı dönüşme (Kaş., Uy.).

Yang (parlaklık), **yangı** (yanma, ar. **iltihab/leheb/alev**'den), **yanıç** (yangın), **yangın** (susuz, kurak, yanık), **yanar** (kibrit), **yanarca** (kibrit), **yanacak** (yakacak nesneler, odun, kömür bg.), **yalabık** (parlak), **yalabımak** (parlamak, şimşek çakmak), **yalabır** (parlak), **yalabuk** (şimşek), **yalabıtmak** (aydınlık yapmak, ışık saçmak, parlatmak), **yalangı** (yanacak kuru nesneler, sıcaklık), **yalagu** (alev), **yalap** (parıltı), **yalaz - yalaza - yalazı - yalazım** (alev), **yalım** (ateş, alev), **yalın** (alev), **yalpımak** (parlamak), **yalturak** (kuyruklu yıldız, parlamakla ilgili).

İmdi, gerek es. tr. de, gerekse Anadolu halk ağzında **yal/yan** kökleriyle başlayan sözcüklerin parlamak, yanmak, ışımak gibi olayları dilegetirdiği görülüyor. Burada **yal/yan** arasında bir dönüşmenin, bilinemeyen bir dönemde, oluştuğu, ancak bunun bütün Türk ağızlarını etkilemediği düşünülebilir. Öte yandan halk dilinde **l/n** dönüşmesine örnek var: **yanlış/yalnış**, **alnı/anlı** bg. sözcüğün sonu ile önü arasında yer değiştirme de sözkonusu. **Alnamak-annamak/anlamak, annayış-anlayış-alnayış** (Kar.). Bu tür ses değişmelerinin nerede başlayıp nerede bittiğini, bitece-ğini kestirme olanağı yok. Oysa, **ışımak, parlamak, aydınlık** gibi olaylarla bağlantılı **yar** kökünden türeme **yaruk** (ışık, aydınlık), **yarukluk** (ışık, parlaklık, aydınlık), **yarumak** (ışımak, parlamak), **yarutmak** (aydınlatmak, Kaş.). Böylece **yal-yan-yar** kökleri arasında anlam özdeşliği doğuyor, bu durum doğal olayların etkisinden kaynaklanan bir anlam genişlemesidir (Bk. **Yarmak**).

Köymek/küymek (yanmak), **köydürmek/köyürmek/küyürmek** (yakmak), **köyük** (yanmış) gibi **k/g** dönüşmesiyle ilgili sözcükler **yanma** eylemini içeriyor. Böylece **yal-yan-yar-köy-göy** dörtlüsü çıkıyor ortaya. **Küyaş - küyeş - güyeş - güneş** bağlantısında **k-g** dönüşmesi yanında **y-n** dönüşmesi de sözkonusu. **Kemi-gemi, kenç-genç, kelmek - gelmek, keng-gen/geniş** sözcüklerinde **k/g** dönüşmesiyle atbaşı giderek; **yana-gene, yine-gine** sözcüklerinde **y/g** dönüşmesi.

Bu **y/g, g/y** bağlantısından kalkarak **yanmak** eylemine gelmek, **köymek - göymek - yöymek/küymek - güymek - yüymek** değişmelerini aşıp **yanmak**'a varmak için **köy-göy-yöy** köklerinin **küy-güy-yüy** aşamasından sonra **y/n, ö-ü-a** dönüşmesini de bulmak gerekir. Simdilik böyle bir dönüşmeyi gösterecek kanıt yok elde. Hind-Avrupa dillerinde ayrı bir durum var:

Sanskr. **osami** (yakmak'la ilgili), lat. **ardeo** (yakmak, yanmak), ar. **haraka** (yanmak), fars. **suhten** (yanmak), **dırahşiden** (parlamak), alm. **brennen** (yanmak), **glaenzen** (parlamak), fr. **brûler** (yanmak), **briller** (parlamak), ing. **burn** (yanmak), **shine** (parlamak), gr. **heuo** (yanmak), itl. **ustione** (yakmak, yakılmak), isp. **combustion** (toptan yakmak), ar. **lem'** (parlama).

YAPI, tr. **yapığ** (yapmak)dan **yapı** (yapılmış olan, ev, yuva).

Yapmak (örtmek, kapamak) sözcüğünde **ev** (yapı) anlamı eylem olarak var. **Yapı**'nın örtülü, kapalı olmasıyla **yapmak** eylemi bağlantılı (Bk. **Yapmak**).

Anlam genişlemesiyle ar. **mahiyet** karşılığı söylenir oldu.

Yapı sözcüğünün **yap** kökünde **örtme, kapama** eyleminin saklılığı **yapık** (Yeniçeri kaputu, at yağmurluğu, **belleme**) tan da anlaşılıyor.

Yap köküyle başlayan bütün eylemlerde, o eylemleri dile getiren kavramlarda, örtmek, kapamak anlamı saklıdır.

YAPIŞGAN, tr. **yapışmak** (**yap** kökünden)tan **yap-ı-ş-gan/yapışgan** (yapışan, bitişen).

Birbiriyle örtülü, kaplı olan (gerçek anlamda) nesne. (Bk. **Yapmak**).

YAPIŞIK, tr. **yapışmak**'tan **yap-ı-şık/yapışık** (yapışmış olan, bitişik olan).

Yapmak eylemiyle bağlantılı. Gerçek anlamda: birbiriyle örtülü, kapalı olan, birbirine bitişik iki örtülü, kapalı nesne. (Bk. **Yapmak**).

YAPIŞMAK, tr. **yapmak** (örtmek, kapamak)tan **yap-ı-ş-mak/yapışmak** (birbiriyle örtülü, kapalı olmak, kendi kendini örtüp kapamak, başka bir nesneye bitişmek). Bütün bunlar **yap** kökündeki anlam genişlemesi sonucudur. **Yapışmak** (karşılıklı olarak birbirini örtmek, kapamak) **kapışmak, vuruşmak, barışmak** eylemlerinde olduğu gibi. Bir nesneye **bitişmek** karşılığı söylenirse de kök anlamı **yapmak** eylemindeki gibidir.

YAPMAK, tr. **yap** (örtme, kapama anlamında kök)tan **mak** ekiyle **yap-mak / yapmak** (örtmek, kapamak, bütünlüğe kavuşturmak).

Yapmak (kurmak, yaratmak, düzenlemek), **yapurmak** (gizlemek), **yapurtmak** (gizlenmesini sağlamak, buyurmak). **Yapı** (kabuk, bir nesneyi örten, kaplayan), **yapağ** (yapı, üye, bir gövdenin el, kol, göz, kulak bg. değişik bölümleri, ar. **uzuv**).

Yap köküyle, ortaya koymak, örtmek, yaratmak, düzenlemek, kaplamak eylemleri dile geliyor. Böylece **yap** ile **kap** köklerinde anlam bağlantısı var: **yapmak** (kapamak, örtmek), **kapamak** (örtmek, saklamak, gizlemek). **Kabak/kapak** (örten, kapayan), **Kabag/kabak/kapağ/kapak** sözcüklerinde **örtme, kapama, kaplama** anlamı saklı, **yap** kökünden türeyen, hl. **yapak** (kapalı, örtülü), **yapık** (başörtüsü), **yapı** (bal peteği, başörtüsü), **yapıca** (yağmurluk, yamçı), **yapılık** (ocak), **yapıcı** (mimar).

Anadolu halk ağzında geçen bu **yap** köklü sözcüklerin **örtmek, kapamak, kaplamak, kapalı bir kuruluş** oluşturmak anlamlarıyla **kap** kökünden türeyenler arasında özdeşlik açık. **Yap/kap** gibi dönüşme, dönemi bilinmese de, düşünülebilir.

YAPRAK, es. tr. **yapmak** (kapamak, örtmek)ten **yapurgak - yapırgak - yapırkak yap(ı)r(k)ak/yaprak** (örten, kapayan, kaplayan).

Yap kökünde **örtmek, kapamak, gizlemek, saklamak** bg. anlamlar saklı: **yapurgan** (saklayan, gizleyen, örtbas eden), **yapturmak** (örtmek, kapatmak, yaptırmak), **yapulmak** (örtünmek, kapanmak), **yapınmak** (kapanmak, örtünmek). **Yap** kökünden türeyen **yapurgak /yaprak** da ağacı örten, kapayan, kaplayan anlamında. Uy. **yalbırgak, yapırğak, yavışgu** sözcükleri **yaprak** karşılığıdır. (Bk. **Yapmak**).

YAR I., fars. **yâr** (sevgili, bildik, dost, yakın)dan **yar** (yakın, sevgili, bildik, dost).

Yazında da, günlük konuşma dilinde de çok geçer, hangi yolla tr.ye girdiği kesin değil.

YAR II., es. tr. **yar** (uçurum, dik bayır) dan **yar**, anlamı değişmemiş.

Yardan geçmek (uçurumu aşmak, uçurumdan geçmek), **yardan aşmak** (uçurumdan geçmek, kurtulmak). **Yar** ağız suyu, salya), **ağzının yarı akar** (ağzı sulanır, salyası akar.). **Yar** - ışık, aydınlık, parlaklık (gün doğuşu ile bağlantılı, günaçımı).

YARA, es. tr. **yar** (uçurum, yarılmış açılmış yer)dan **yar-a/yara** (yarık, omuz, açık yer), **yarığ-yarık**'la eşkökenli. (Bk. **Yarmak**).

Yara sözcüğünün fars. **yâre** (bilezik) ile karıştırılarak yöre biçiminde söylenmesi, bunun fars. olduğunu sandırmış, yanlıştır.

YARADAN/YARATGAN, tr. **yaratmak** (varetmek, ortaya koymak, yarıp açmak)tan **yaradan/yaragan/yaratan** (Tanrı anlamında da söylenir) yaratma işini gerçekleştiren. **Yapmak**'tan **yap-an /yapan, atmak**'tan **at-an/atan, satmak**'tan **sat-an/satan**, sözcüklerinde olduğu gibi.

YARADILIŞ, tr. **yaratmak** (varetmek)tan **yar-a-dı-lış/yaradılış**, konuşma dilinde **yaratılış** da denir. Yaratılma eylemiyle kazanılan özellik, kişilik, nitelik bg. durumların bütünü. Ar. **fıtrat, hilkat** anlamında.

YARALAMAK, tr. **yara** ile **la-mak** eklerinden **yara-la-mak/yaralamak** (yara açmak, yara yapmak). **Yaralanmak**, yaralı bg. eşkökenli.

YARAMAK, tr. **yar** (uçurum, yarılıp açılmış yer)dan, anlam genişlemesiyle **yaramak** (işe elverişli olmak).

Bir nesnenin kullanılması, işe elverişli duruma getirilmesi düşüncesiyle, dilenen biçime sokulması, yarılıp açılması sonucu doğan işlem. Es. tr. de **yaramak /yarmak** anlamındadır ayrıca, **yaramak /uzaklaşmak, karşı koymak** (Kâş.). Bu sözcüğün fars. **yâr** (sevgili, dost, yakın) ile eşkökenli olduğu kanısı yanlıştır, arada yalnız bir ses benzerliği vardır. Sözgelisi fars. **yârâ** (güç, erk, güçlülük, erklilik) ile tr. **yara** (yarılıp açılmış olan, yara) arasındaki ses benzerliği de bövledir, iki sözcüğün birbiriyle anlam bağlantısı, kökdeşliği sözkonusu değildir. Bunlar gibi fars. **dil** (gönül) ile tr. **dil** (ağızdaki dil) ses birliğine karşılık kökdeş değildir.

Yaramaz (işe elvermez, uygun düşmez), **yaramazlaşmak** (işe yaramaz duruma gelmek), **yaramazlık** (elverişli olmayış, uygun düşmeyiş) bg. sözcükler eşkökenlidir. **Yaranış, yaranmak, yarar** sözcükleri de **yaramak**'la kökdeştir.

YARATMAK, es. tr. **yar** (uçurum, yarık) dan, anlam genişlemesiyle, **yar-a-t-mak/yaratmak** (var etmek, düzene koymak, süslemek, biçimlendirmek).

Gerçek anlamı: **yarayışlı, elverişli** duruma getirmek, **yarıp ayırarak düzenlemek, biçimlendirmek**. Anlam genişlemesiyle **yoktan varetmek**. Nitekim **yaratığ** (süs, bezek, girişim, donatım), **yaratığlığ** (donatılmış, bezenmiş), **yaratılmak** (donatılmış olmak, bezenmiş olmak ortaya gelmek), **yaratınmak** (süslenmek, bezenmek, donatılmış olmak, düzenlenmek) sözcüklerinde görülen anlam başkaları **yar** kökünden kaynaklanıyor.

Yaramak (uygun düşmek, yarmak, karşı koymak, uzaklaşmak) sözcüğünün içeriğiyle, gene **yar/yara** kökünden türeyen, **yaratmak** eylemi arasındaki eşkökenlilik anlam kaymalarını, değişmelerini önleyemiyor.

YARBAY, tr. **yaramak**'tan **yar-bay** (yarayan, yardım eden bay/bey), **yardımcı bey** (Bk. **yaramak**).

Uçbey(i)den **uçbey, alaybey(i)**den **alaybey** gibi **yaramak**'tan **yardım, yardım**'dan **yarbay** (Bk. **Yardım**).

YARDAK, tr. **yaramak**'tan **yardak** (yardımcı, anlam değişmesiyle, kötü işlerde yardımcı, yararlı olan).

YARDIM, tr. **yaramak** (işte elverişli, uygun olmak)tan **yar-dım** (yarayıcı iş yapma, yarama, el tutma).

Yar köküne getirilen dım ekiyle anlam gelişmesi. **Dım** ekine örnek: **yar-tım/yartım** (bölüm, kesim, parça), **yarmak**'tan **yartım** (yarılıp ayrılmış, bölünmüş nesne). **Yardım** (yararlı iş yapma, birine yararı dokunma) sözcüğünde **yar** ile **yaramak**'ın **yar**'ında anlam birliği saklı. (Bk. **Yarmak**).

Gene bu **yardım**'dan **yardımcı, yardımcılık, yardımlaşmak, yardımsamak** (birinden yardım istemek, yardım dilemek), **yardımsever, yardımseverlik** bg. sözcükler türetilmiştir. Bunların çoğu Asya türkçesinde yoktur.

YARGI, es. tr. **yarmak**'tan **yargu/yargı**...

Yar (uçurum, açık, yarılmış, dik bayır, bölünmüş bg.) ile **gu/gı** eklerinden **yargu-yargı** (anlamı değişmemiş). **Sarmak**'tan **sargı, burmak**'tan **burgu, vermek**'ten **vergi, bilmek**'ten **bilgi, sürmek**'ten **sürgü**'de olduğu gibi **gu, gı, gi, gü** eyleriyle ad. Ar. **hükm** (buyruk, güçlendirme, sağlamlaştırma, ortadan ayırıp daha güçlü, dayanıklı duruma getirme, yasaklama, sözünü yürütme, egemenlik altına alma, bir buyrukla yükümlü kılma bg.) sözcüğünde de **yar** kökünün içerdiği anlamlar saklıdır.

YARGIÇ, es. tr. **yarguçı** (yargı veren kimse, ar. **hâkim/hükm eden**)den **yargıç**...

Yar köküne eklenen **gucı/guç/gıç** takısıyla uğraşla ilgili ad. **Dalmak**'tan **dalgıç, bilmek**'ten **bilgiç, görmek**'ten **gözgüç** bg. **Yargu/yargı** sözcüğünde önce **gu**, sonra **ç** ile **guçı, guç** ekleriyle görülür. **Yarguçı-yargıcı-yargıç** biçiminde oluşan bu ek değişmesi yeni olay de-

ğildir. Bundan dolayı **guçi**'yı **guç/gıç** eklerinden ayrı saymak uygun düşmez. **Yargıçlık** (yargıcın görevi), **yargıevi** (ar. **mahkeme**), **yargılama, yargılamak, yargılanmak** bg. sözcükler eşkökenlidir.

YARGILAMAK, tr. **yargı** ile **la-mak** eklerinden **yargılamak** (Bk. **Yargı**).

YARGITAY, tr. **yargu** (ar. **karar, hüküm** karşılığı)dan **yargı**, moğ. ? **tay** ekiyle **yargı-tay-yargıtay** (en yüksek yargı yeri, karar verme yeri), es. tr. **kurıltay/kurultay** gibi.

Tay ekinin moğ. olduğu ileri sürülürse de, Uygur Türklerinde **kurultay** anlamında **kurıltay** sözcüğü vardır. Bu sözcük, tay ekinin tr. ye çok eskiden girdiğini gösterir. «**Kılıtanus'un beyleri oturdular, kurultay kurdular... Kurultay kuralım, meşverete oturalım... İyaz bin Ganem ulu kurultay kurdu**, fütuh. 2, 7, 573, XIV. yy. Tar. Söz.).

YARI, tr. **yarmak**'tan **yarığ/yarı** (yarılmış, ortasından ikiye bölünmüş, ayrılmış). **Ğ** sesinin düşmesi: **arığ-arı, yakığ-yakı** bg.

YARIK, tr. **yarmak**'tan **yarıg-yarık** (yarılmış yer, açılmış yer).

YARIM, tr. **yarmak**'tan **yar-ım/yarım** (ikiye bölünmüş, ortasından yarılıp ayrılmış).

Im ekiyle **takmak**'tan **tak-ım/takım, yalmak** (yanmak)tan **yal-ım/yalım** (alev, **yalımlanmak**/alev alev yanmak), **kalmak**'tan **kal-ım/kalım** (ölüm-kalım sözcüklerinde), **bakmak**'tan **bak-ım/bakım** (besleme, büyütme, ekip biçme, yetiştirme), **yıkmak**'tan **yık-ım/yıkım** (bozguna uğratma, yıkma, çökme, ar. **felâket** karşılığı).

YARIN, es. tr. **yarumak** (parlamak, ışıldamak)tan **yar-ın/yarın** (ertesi gün, güneş doğduğunda, ortalık ağardığında, ışıldadığında).

Yaruk (ışık, parlaklık, aydınlık), **yarutmak** (parlatmak, aydınlatmak, ışıldatmak), **yaruksuz** (karanlık, ışıksız), **yarukluk** (aydınlık, parlaklık).

Yarumak sözcüğü de **yar** köküyle ilgili olup **karanlığın yarılması, gün doğarken** ışıkların karanlığı **yarıp açması** gibi doğal olaylardan kaynaklanır. (Bk. **Yarmak**).

YARIŞ, tr. **yarmak** (ayırmak, bölmek, üleşmek)tan **yar-ı-ş/yarış** (gerçek anlamda bir nesneyi ikiye bölüş, ikiye ayırış, üleştirme).

Anlam genişlemesiyle **üleşme**, bölme, yarıma eylemine geçme. Bu bölme, ikiye ayırma eyleminde, karşılıklı olarak, birbirini geçmeye çalışma, daha hızlı davranma.

Türk ağızlarında, anlam genişlemesiyle, en çok sözcük üretmeye yarayan köklerden biri olan **yar** burada yeni bir eylemin oluşmasını sağladı. **Yarış** sözcüğü kök anlamının dışında, bir yere ulaşmak, başarı sağlamak, ereğe varmak, öne geçmek, üstünlük göstermek bg. ayrı ayrı içerikler kazandı. Sondaki ış eki çok geniş bir eylem alanını kaplar: **Kırmak**'tan **kır-ış/kırış, almak**'tan **al-ış/alış, salmak**'tan **sal-ış/salış, varmak**'tan **var-ış/varış, kalmak**'tan **kal-ış/kalış** bg. Aşağı yukarı a, ı seslilerinin bulunduğu bütün köklerin sonuna gelebilir.

YARIŞMAK, tr. **yarmak** (bölmek, ayırmak, kesmek, üleştirmek bg.)tan **yarış/yarış-mak-yarışmak** (yarışa girişmek, bir nesneyi bölüşmede, ikiye ayırmada, yarı yarıya bölmede birbirini geçmeye çalışmak).

Gerçek anlamda **yarı yarıya bölüp üleşmek**, anlam genişlemesiyle: bir işte, bir olayda, birbirini geçmeye çalışmak, istenen sonuca daha önce varabilmek düşüncesiyle, karşılıklı, ileri atılmak.

Koşuda yarışmak, at yarışlarında yarışmak (atlar için), **yüzmede yarışmak, gelir sağlamada yarışmak** bg. değişik durumlarda.

Halk ağzında **yarışmak** (koşmak), **yarıştırmak** (çekiştirmek, birinin kötülüğüne sözetmek).

YARLIK, es. tr. **yarlığ** (**yarmak/buyruk** salmak, buyruk vermek)dan **yarlık** (padişah buyruğu, fars. **fermân**, ar. **emir**). Osmanlılarda padişahın gönderdiği **buyrultu**, kesin yargı. **Yar** kökünden, anlam genişlemesi sonucu. (Bk. **Yarmak**). Ayrıca **yoksul, düşkün, tarikat** (Uy.), **çocuk önlüğü, çocuk göğüslüğü, iş yaparken önden giyilen iş giysisi** (Tar. Söz.).

YARMAK, tr. **yar** (yarılmış yer, uçurum, suların açtığı toprak oyuğu bg.)dan **mak** ekiyle **yar-mak/yarmak** (ayırmak, bölmek, açmak, buyruk salmak).

Yaramak (yarmak), **yar**'dan **a** orta ekiyle **yar-a-mak**, sonra orta ekin düşmesiyle **yar-mak/yarmak**, anlam genişlemesi sonucu aydınlatmak, parlaklık saçmak, ışımak, bölünmek, ayrılmak, kesilmek bg. değişik olayları yansıtır nitelik kazandı.

Anlam aktarılmasıyla **aydınlatmak, parlatmak, ışıklandırmak** (yarın, yaruk sözcükleriyle ilgili, Bk.), gün doğarken karanlığın yarılıp aydınlığın ortalığa yayılması, gün parlaklığının ortaya çıkması olayı. **Yarmak/yaramak** bağlantısında egemen olan doğal olaylardır. Yarılan, istenen bölümlere ayrılabilen, istenen biçime sokulabilen bir nesnenin işe yaradığı, elverişli, kullanışlı olduğu düşünülürse, sözcüğün kaynağına doğru, geriye, gidildikte anlamı kavrama güçlüğü ortadan kalkar.

Dürüşe kişi kaygusunu alur
Yeri yar içün yaruben yer olur
— Süh. —

dizelerinde **yaruben** sözcüğü **yarmak**, toprağı **kazmak, oymak** anlamındadır.

Senden yaramayanlar gönülü
Bunca ki görür yara gözünden
— Kadı Burhaneddin —

de geçen **yaramayanlar** da **ayırmayanlar** karşılığıdır.

Seni her ne kim dostundan yarar
Ger eğlenceğindir der isem yarar
— Ferh. —

de de **dostundan yarar** sözleri **dostundan ayırır** anlamındadır.

Bunlar eydür sattık ancaya size
On tokuz yarmak pulu virgil bize
— Şeyd. —

yarmak başka bir anlamda para karşılığı söyleniyor.

YAS, ar. **ye's** (acı, üzüntü, sıkıntı)dan **yas**, ses uyumuna göre değişme.

Ye's (umutsuzluk, karamsarlık) **yas**'a dönüşürken anlam değişikliğine uğramamış, tr. ye yazın yoluyla girmesi sonucudur bu.

Yas (ölüm, yokluk, yokolma, yıkım, Kaş.), anlam değişmesiyle **ye's**'ten, dirilik, güçlülük, sağlık, yumuşaklık bg. anlamlara gelen **yaş/yaz** sözcükleriyle ye's'ten gelen **yas** arasında yalnız ses benzerliği sözkonusudur.

YASA, har. **yasag/yasağ** (**buyruk**)dan **yasa** (uyulması gereken buyruk, kural).

Cengiz Han'ın buyruklarının oluşturduğu bütüne verilen genel ad, **yasa**, daha sonra Timuçin döneminde toplanıp otuz üç bölümlük bir bütün oluşturduğu söylenir. Harizm dilinden Asya türkçesine, daha sonra Anadolu türkçesine geçen **yasa** anlam değişikliğine uğramadı. Es. tr. de **törü** (yasa, ar. **kanun**).

YASAK, har. **yasag** (buyruk)dan **yasa-k/yasak** (yapılması suç sayılan, yapılmaması gereken), **yasa**'ya aykırı olan.

Gerçek anlamı: **buyruğun geçerli olduğu yer**, yasanın yürürlükte bulunduğu ortam, konu.

Yasaklamak (yasak koymak), **yasaklayıcı** (yasak koyucu, engelleyici, önleyici). **Yasak** (vergi, Uy.).

YASAL, har. **yasağ** (yasa) ile tr. **al** ekinden **yasa-al/yasal** (yasaya uygun olan, tüzeye uyan).

Tr. **al, el** ekleri hangi sözcüğün sonuna gelirse son sesliyle birleşir: **doğa(a)l**-doğal (doğaya uygun), oysa kurala göre **doğa-al** olmak gerekir, **aa** birleşince **doğal, yasal** oluverir. **Kurmak**'tan **kural/kural** bg.

Yasal sözcüğünü **yasamak** (yasayı yürütmek, yasa koymak) eyleminden türemiş gösterenler varsa da doğru değil, Anadolu türkçesinde **yasa** sözcüğü **yasamak**'tan daha yaygın, daha öncedir.

YASLANMAK I., es. tr. **yastanmak** (yastığa dayanmak)tan **yas-l-a-n-mak/yaslanmak** (Bk. **Yastık**), bir yere dayanmak, bir nesneyi dayanak edinmek.

Yastuk-yastık'tan **yastamak** (yastık dayamak, yastık koymak), **yasta-n-mak/yaslanmak.**

Baş üstine varalum isteyelüm
Baş üstine bir taş yastayalum
— Süh. —

Baş açub dün-ü gün ölüm isterüz
Hak yolına başa kılıç yastaruz
— Enveri. —

dizelerinde **yastamak** sözcüğü **yaslamak, dayamak, yastık** edinmek anlamında.

Kimesnem yok benimle ol karındaş
Sevin kaygulara yastanmagıl baş
— Işk. —

Yatam toprağ üstine daş yastanam
Düşem oda vü çaremi isteyem
— Süh. —

dizelerinde **yastanmak** ise **yaslanmak** karşılığıdır.

Sığıncağım tapıncağım tapundur
Yatağım yastanacağum kapundur
— Ruşeni —

sığınacak yerim, tapınacak yerim senin katındır, yatağım, yaslanacağım yer de kapındır. **Sığıncak/sığınak, tapıncak/tapınılacak olan, yastancak/yaslanılacak olan** nesne, varlık...

YASLANMAK II., ar. ye's'ten yas (üzüntü, acı, sıkıntı, kaygı), yas'tan **yas-lanmak/yaslanmak** (üzülmek, acı duymak, sıkıntı çekmek, kaygılanmak), yas tutmak, yas çekmek bg.

YASSI, es. tr. **yatsı** (yasmak'tan) dan **yassı** (basılmış, yasılmış, ezilmiş).

Yasmak eyleminde **ezmek, dağıtmak, basıp yaymak** anlamları saklı. Ayrıca, **yasmak** (dayanmak, yaslanmak, çözmek), **yasul** (basılmış, yayılmış, ezilmiş, yassılaştırılmış). **Yasmak** (yayın kirişini gevşetmek, düz duruma getirmek, yaylanlaştırmak):

Çalab kaldırdığını kimse basmaz
Yayı kim Hak kura hiç kimse yasmaz
— Işk. —

Hana karşı yayı kurulmuş asar
Didi alsın anı her kim ki yasar
— Enveri. —

dizelerinde **yasmak** sözü **gevşetmek**, gerginliğini gidermek anlamındadır.

Tokuz kişi yatur başı kesilmiş
Kılıçları sınıp yayı yasılmış
— Dah. —

yasılmış (gevşetilmiş), **yayını yasmak** (yayın kirişini gevşetmek), **okunu attı yayını yastı** (otunu attı yayını gevşetti), işini bitirdi...

YASTIK, es. tr. **yastamak/yasdanmak/yaslanmak** (dayanmak) tan **yastuk-yastık** (yaslanılan, dayanılan nesne).

Uy. **yastuk** (bir vergi adı, topluma yayılıp yükletilen, topluma yaslatılan, dayatılan nesne anlamında). Eylemden **uk** ekiyle ad: **yarımak/yarmak** (ışımak, parlamak) tan **yar-uk/yaruk** (ışık, aydınlık), bunun **yaşumak** (parlamak, ışımak) tan **yaş-uk/yaşuk** (ışık, aydınlık) biçimi de var. **Yazmak** (suç işlemek, yanılmak) tan **yaz-uk/yazuk** (suç, yanılma, ar. **günah, hata**), **tutmak'tan tut-uk/tutuk** (elde tutulan, ar. **rehin**, kapalı, örtülü, kurtulmalık, örtü, yaşmak), **turmak** (durmak) tan **turuk** (durak, sığınak, sığınılacak yer), **tanımak'tan tanuk/tanuk** (tanık, ar. **şahid**), **kol'dan koltuk** (kolun altı, oturulacak yerde kolun dayanmasına yarayan bölüm), **korumak'tan kor-uk/koruk** (koruluk, küçük orman, olgunlaşmamış, yenmemesi için korunan üzüm) bg.

Uy. **yastuk-yasduk** (akça, para, bir sikke türü), **yasmak, yastamak** sözcüklerinde **basmak, ezmek, sıkıştırmak** anlamlarının bulunması nedeniyle **sikke basma, sikke kesme** eyleminden dolayı **yastuk** (basılan akça, kesilen sikke).

YAŞ, es. tr. **yaş/diri, yeşil, ıslak**, aydınlık, gizli, saklı, örtmek, yaşamak, gelişmek, ışımak bg. çok değişik anlamda kavramların türemesine olanak sağlamış bir kök.

Yaş/yaş, taze, sebze, yeşillik, kişinin yaşadığı süre, gözden akan (Kaş.). **Yaş/yaş**, taze, yeşil, ot, yaşam, gözyaşı, yıkım (ak. **zarar, ziyan**, Uy.), **yaş/gözyaşı**, taze (İb. Mh.), **yaş/yaşam**, ar. **ömür** (Kit.), «**yaş** sözü ışı, ışıl, par, parıl v.b. gibi, bir tabiat-taklidi kelimeye benzemektedir.» (E. Tr. RRA. 420)... **yaş/akşamla** yatsı arası, çevik, sağlam, güçlü (S. DD.), **yaş/taze**, deniz (Tar. Söz.).

Yaş kökünden türemiş, anlam genişlemesiyle, ayrı ayrı doğrultularda gelişmiş sözler:

Yaşagu yaşama yetkisi olan, **yaşamak/yaşamak, yaşangurmak/** göz yaşarmak, yaşlı olmak. **Yaşarmak/yeşermek, yaşartmak/yeşertmek, yaşıkmak/göz yaşlanmak**, kamaşmak. **Yaşıl/yeşil, yaşın/şimşek, yaşınlıg/şimşekli, yaşlamak/yaş** ot yemek, **yaşlıg/yaşlı**, genç olmayan. **Yaşlıg/göz yaşı** olan, **yaşmak/gizlemek, yaşnamak/şimşek** çakmak, parlamak. **Yaşnatmak/şimşek** çaktırmak, parlatmak. **Yaşru/gizli, yaşruşmak/gizlenmekte** birleşmek, **yaşsamak/gizlenmek** istemek, **yaşuk/demir** başlık, **yaşumak/sevinmek, yaşurgan/boyuna** gizleyen, **yaşurmak/örtmek, gizlemek, yaşut/gizli** (Kaş.).

Yaşar/yaşında, yaşa doymak/uzun yaşamaktan bıkmak, **yaş ağlamak/gözyaşı** dökmek, **yaşarmak/yeşermek, yaşdaş/yaşıt, yaş dolmak/yaşlanmak**, kocalmak, **yaş eylemek/ıslatmak, yaş hava/ıslak** hava, **yaşıl/yeşil, yaşılgan/yemyeşil, yaşıllık/yeşillik, yaşını görmek/gizlenmek**, saklanmak, **yaşınmak/gizlenmek**, saklanmak, **yaşın yaşın/gizli gizli, yaşla/yaş** iken, **yaşlu/ıslak**, nemli. **Yaşmak/örtmek**, kapamak, gizlemek, **yaşmak yaşanmak/yaşmak** örtünmek, **yaş oğlan/delikanlı**, genç, **yaşrak/körpe**, pek taze, **yaştamak/yaşlanmak**, kocamak, **yaşurmak/saklamak**, örtmek, gizlemek, örtülmek, kapanmak. **Yaş uşak/aklı** ermez çocuk, **yaş yaşlanmak/yaş** yaşamak. (Tar. Söz.).

Yaşal/yaşlı, kocalmış, **yaşan/kullanılmış, yıpranmış, yaşanlamak/eskimek**, yıpranmak, **yaşarak/nemlilik**, ıslaklık, **yaşar/bir yaşında** buzağı, tay, **yaşınmak/örtünmek, yaşırmak/uygun** görmek, uydurmak. **Yaşıt/eş**, denk, eşit yaşta. **Yaşmak/ocak** örtüsü, başörtüsü, değirmenin un akan yeri (Söz. DD.).

Yukarda görülen örneklerde yaş kökünün üç ayrı anlam kaynağı olduğu, dört ayrı yönde kavram, eylem türemesine olanak sağladığı anlaşılıyor. 1 — **Yaş/dirilik, yaşayıcı, yaşatıcı** olanak kaynağı **yaşıl-yeşil** dönüşmesiyle bitkilerde de dirilik, gelişme, büyüyüp çoğalma yeteneği. 2 — **Yaş/parlaklık, aydınlık**, ışıma. 3 — **Yaş/örtme, gizleme, saklama**. 4 — **Yaş/ıslaklık**, su ile bağlantılı olma. Bu son durumda suyun sağladığı dirilik, ıslaklıkla verimliliğinin bağlantısı sözkonusudur.

YAŞAMAK, tr. **yaş** (diri, yeşil, parlaklık) tan **yaş-a-mak/yaşamak** (diri olmak, sağlıklı olmak, parlaklığını korumak, anlam genişlemesiyle).

Yaş kökünden, anlam genişlemesiyle, türeyen sözcüklerin **dirilik, parlaklık, tazelik, güçlülük, canlılık, sağlamlık, yeşillik** (diriliği gösterir), ar. **ömür, hâyat (hayy/dirilik)** nitelikleri yansıttığı bilinyor.

Yaş (bir dirinin diriliğini sürdürdüğü dönem, **yaşam süresi**) **a, mak** ekleriyle bir yandan **diriliğini, yeşilliğini** korumak, bir yandan da **yaş olmak, ıslaklığı** sürdürmek anlamları doğrultusunda gelişti. Anadolu ağzında **yaşamak** yalnız **diriliğini sürdürmek** (ar. **hayat'ta** kalmak) karşılığı söylenir. **At-a-mak/atamak** (ad vermek, adını koymak, ünlemek, Kaş., çağırmak, seslenmek, bir nesneye bağlı olmak, Uy.).

YAŞARMAK, tr. **yaş** (yeşil, ıslak, diri) tan **yaş-a-r-mak/yaşarmak** (yeşil olmak, yeşillenmek, ıslanmak: **gözleri yaşardı/gözleri ıslandı**).

Yaşarmak (yaş olmak/ıslanmak, suyu akmak, tazelenmek: **dağlar yaşardı/dağlar yeşerdi, a/e** dönüşmesiyle, ses uyumu gereği **yaşardı-yeşerdi/ya-şa-r-dı/ye-şe-r-di**...

Ar-mak ekleriyle: **baş-ar-mak/başarmak, uy-ar-mak/uyarmak, yak-ar-mak/yakarmak, ağ-ar-mak/ağarmak, boz-ar-mak/bozarmak, kız-ar-mak/kızarmak** bg.

YATAK, tr. **yatmak** (döşemek, yaymak, sermek) tan **yat-ak/yatak** (döşenen yer, serilen, yayılan yer).

Yadmak (yaymak, döşemek, sermek, Kaş.), **yatmak** (yaymak, sermek, Kaş.). **Yad/yat** köklerinde anlam özdeşliği. **Yatıg** (uyku, yatma yeri), **yatık** (uyku,

yatılacak yer), **yatgurmak** (yatırmak, uyutmak), **yatsamak** (yatmak, uyumak istemek). **Yaturmak** (yaydırmak), **yatturmak** (yaydırmak).

Yat kökünün içerdiği anlama göre **yatak** yalnız yatılan değil, uykuya dalınan, uzanılan, yayılan, serilen bir yerdir. Nitekim hl. koyunların, sığırların akşamları toplandıkları yere de **yatak** denir, sürüye de. **Onun iki yatak koyunu var** (onun ayrı ayrı yerde yatan, barınan iki sürü koyunu var.).

Yatak'tan: **yataklı, yataklık, yatalak, yatay** (yatık durumda olan, eğik), **yatı** (gece kalmak, gece de konuk olmak), **yatık** (eğik, yatmış, devrilmiş), **yatım, yatır, yatırım** (bir iş için konan para, ar. **mevduat**), **yatırmak** (yatmasını sağlamak)...

YATIŞMAK, tr. **yat** (yatmak, yayılmak) tan **yat-ış-mak/yatışmak** (hızı azalmak, yatır duruma gelerek devinimsiz kalmak, geçmek).

Iş-mak orta ile son eklerinden eylem türetme: **bar-ış-mak/barışmak, kar-ış-mak/karışmak, çal-ış-mak/çalışmak, at-ış-mak/atışmak** bg.

YATKIN, tr. **yatmak**'tan **yat-kın/yatkın** (yatık, çok yatmış olan, sağlıksız).

Anlam genişlemesiyle **uysal, elverişli, eslek**. «O, bu işe yatkındır/beceriklidir, alışkındır, elverişlidir»...

YATMAK, tr. **yat** (yayılma, serilme, uyuma bildiren kök) tan **yat-mak/yatmak** (yatma yerine girmek, yatağa uzanmak, yatık duruma gelmek, eğilmek, yatacak gibi olmak, uyumak bg.).

At-mak/atmak, bat-mak/batmak, tut-mak/tutmak, sat-mak/satmak sözcüklerinde görüldüğü gibi **mat** ekiyle kökten oylem.

YATSI, tr. **yatmak**'tan **yat-sı/yatsı** (yatılacak dönem, günün yatılmaya elverişli kesimi, yatma sırası).

Sı ekiyle türetme: **yas-sı/yassı, sin-si/sinsi, tüt-sü/tütsü**...

YAYIK, es. tr. **yaymak** (sarsmak, vurmak, çalkalamak, dağıtmak, devindirmek) tan **yay-u-k/yayuk-yayık** (sarsan, çalkalayan, devindiren araç).

Anadolu ağzında **yayık vurmak, yayık çalkalamak** sözleri kaymağı, yoğurdu yayığa koyup sarsarak, sallayarak, çalkalayarak yağ yağmak anlamındadır.

Ik ekiyle ad: **sarmak**'tan **sar-ık/sarık**, **yaramak**'tan **yar-ık/yarık** (zırh, es. tr. de **yarığ**);

Ağaçlar çün geyer altun yarıklar
Gümüşten köprüler bağlar arıklar
— Çeng. —

dizelerinde **altun yarıklar** (altın zırhlar) da olduğu gibi.

Yatmak (yassı, basık olmak) tan **yatuk-yat-ık-yatık** (yassı karınlı, dar ağızlı, kısa boğazlı su kabı) bg.

Yayuk/yayık sözcüğü, Anadolu ağzında XVI. yy. dan buyana vardır: «**yayuk dokuma/fars. nühre kûs**». **Yayık yaymak** (yağını çıkarmak için yoğurdu yayıkta çalkalamak, Tar. Söz.).

YAYLA, tr. **yay** (yaz, yaz dönemi) dan **yay-lağ-yaylag-yaylak/yayla** (yazın çıkılan, yazlanan yer, yazlık).

Yaylak da denir, anlam genişlemesiyle, **yayla** (dağlardaki büyük, otlu düzlükler), **yaylak** (dağlardaki düzlüklerde hayvanların yayılıp otladıkları yerler). **Yayılmak, yaymak, yazmak** eşkökenli, eşanlamlı. **Yayılmak** (yaylada, otlaklarda alabildiğine açılıp otlamak, öteye beriye dağılmak, genişlemek, açılmak), **yaymak** (açmak, genişletmek, otlatmak, dağıtmak), **yazmak** (yaymak, yazlığa çıkarmak, genişletmek, yazı denen geniş otlaklarda hayvanları otlatmak, **yazı yazmak**). **Yay/yaz** kökleri birdir, **y/z** dönüşmesi vardır. (Bk. **Yazmak**).

YAYLAK, tr. **yaylamak** (yaylada yayılmak, yaylaya çıkmak) tan **yay-lak/yaylak** (yayılma yeri, yayınılan yer, yayla yeri, yazlık).

Otlamak'tan **otla-k/otlak, kışlamak**'tan **kışla-k/kışlak** (kışın durulan yer) bg.

YAYLIM, tr. **yazmak** (yayılmak) tan **z/y** dönüşmesiyle **yaz-yay/yaylım** (otlak, hayvanların otladıkları alan, otlu yer), yayılma yeri, **Yazılmak/yayılmak/yaylım-yay(ı)l-ı-m/yayılım/yaylım.**

Şu dağın oylumuna
Kuş konar yaylımına
Gel hakkını halal et
Geldik yol ayrımına
— hlt. —

dizelerinde **oylum** (ar. **vadi**), **yaylım**

(otlak, ar. **mer'a**) sözcükleri **ım, um** ekiyle eylemden türemiştir.

Yazılmak (yayılmak, açılmak, genişlemek, gevşemek, çözülmek), **yayılmak** (yazmak'la eşanlamlı). (Bk. **Yazmak, Yaymak**).

YAYMAK, tr. **yay/yaz** (yaz dönemi, ilkyaz, fars. **bahar**) ile **mak** ekinden **yaymak-yaymak** (açmak, genişletmek, sallamak, çalkalamak, kımıldatmak, dökmek).

Anlam genişlemesiyle: yazları yüksek dağlardaki düzlüklere, yaylalara çıkıp dolaşmak, oturmak, yayılmak, açılmak, yağını çıkarmak için yoğurdu yayıkta çalkamak, hayvanları otlaklara götürüp yaymak, otlatmak. (Bk. **Yazmak**). **Yay** kökünün belli bir anlam aşamasında kalmadığı, doğal olaylara göre içerik kazandığı anlaşılıyor.

Yaymak (çalkamak, sallamak, eğmek), **yaysamak** (kıskanmak, çekememek), **yayılmak** (ırgalanmak, salınmak, yayılmak), **yayıg** (dönek, sözünde durmayan), **yayılgan** (yayılan, durmayan), **yayıkmak** (yaz gelmek, bahar olmak), **yaykalmak** (çalkanmak, eğilim göstermek, gönül vermek), **yayturmak** (kımıldatmak, çırptırmak), **yayıtmak** (sarsmak), **yayılmak** (dökülmek, taşmak), **yaılamak** (yaylamak, yazı geçirmek), **yaikanmak** (dalgalanmak, çalkanmak), **yaılık** (yazlık), **yai** (yaz), **yay** (yaz), **yaya** (insanda kuyruk sokumu yöresi), **yaygaru** (yaza doğru). Bu örneklerde **yai-yay-yaz** köklerinin belli bir devinimi, oluşumu gösterdiği belli. **Yaz-yaz** özdeşliği açık.

YAYVAN, tr. **yayılmak**'tan **van** ekiyle **yay-van/yayvan** (basık, yayılmış, yuvarlak olmayan.).

Van eki eski tr. de pek yaygın değildi. **Yayvan**'ı **yaymak**'tan türetmek de yanlıştır, **yaymak** öznenin bir eylemidir, **yayılmak** ise eylemin kendiliğinden oluşunu bildirir, eylem kendine dönüktür. **Yayvan**'da «kendiliğinden yayılma» sonucu basık, yayılmış olma durumu dile gelmektedir. Tr. de orta eklerin düşerek, kökün doğrudan doğruya ek aldığı görülür. **Bayılmak**'tan **baygın, darılmak**'tan **dargın** sözcükleri **baymak, darmak** değildir. Ortada bulunan **ıl** ekleri düşmüş, son ek doğrudan doğruya kök olan **bay** ile **dar**'a gelmiştir. Bunun gibi **yorulmak**'tan **yorgun, vurulmak**'tan **vurgun, durulmak**'tan **durgun, sürülmek**'ten **sürgün** sözcükleri gu eklerini köke alıp **ul** orta eklerinin düşmesiyle türemiştir. **Il, ul, ül, il** orta eklerinin düşmesini göz önünde bulundurmayanlar, bu düşmeyi düşünmeyenler, **gın, gun, gin, gün** eklerinin, çoğu eylemlerde, orta eklerde düşme olmadan, kökün sonuna geldiklerini sanırlar. Böylesi sözcükler de vardır, ancak genel geçerlik, orta eklerin düştüğü yönündedir. Sözgelişi: **bitmek**'ten **bit-kin/bitkin** (yorgun, güçsüz), **azmak**'tan **az-gın /azgın** (azmış, yoldan sapmış, aşırılığa kaymış), sözcüklerinde ek doğrudan doğruya köke, **bit, az**, gelmiştir. Ancak **azmak, bitmek** eylemlerinin anlamları düşünülürse, işi yapanın eylemin içinde saklı olduğu, eylemin kendinde, kendine dönüş bulunduğu, **azmak**'la **yaymak**'ın ayrı anlam doğrultularında geliştiği anlaşılır. Anlam içeriği bakımından **azmak**'ın yapısıyla **yaymak**'ınki değil, **yayılmak**'ınki karşılaştırılabilir... **Dalmak**'tan **dalgın** olur, **bilmek**'ten **bilgin** olur da **yormak**'tan **yorgun** olmaz, ancak **yorulmak**'tan olur. **Yormak** eyleminde özne dıştadır, **yorulmak**'ta ise özne eylemin kendindedir, **yorgunluk** başkasının değil, eylemin içinde bulunanın durumunu yansıttığından **yorgun** diye nitelenir. **Yoran** başkası olsa bile **yorulan** eylemi gerçekleştirendir.

YAZ, tr. **yay** (kök anlamı: açılmak, genişlemek, yayılmak) dan **yaz, y/z** dönüşümüyle **yay-yaz** (sıcakların çoğaldığı, ortalığın açılıp aydınlandığı dönem, **bahar, yaz**).

Yaykı suvnı kışkı ödte buz
tiyürler
— Es. tr. —

dizesinde **yaykı** (yazın) sözcüğü **yay/yaz** dönüşmesiyle oluştu.

Senün boyın budahdan ağdı
geçdi
Cihan imdi yüzinden yaz-ü
yaydur
— Sultan Veled —

yaz-ü yay (bahar-yaz), **yaz** (bahar), **yay** (yaz) anlamında söylenilerek günümüzde bilinen dışına çıkma var.

Cemalüni gördüm düşde çok
aradum yayda kışda
— Yunus Emre —

yay sözcüğü yaz anlamında. Y/Z bağlantısı başka bir yerde d sesiyle birleşiveriyor. **Yadmak** (yaymak), **yazılmak** (açılmak, yayılmak), **yayıkmak** (yaz olmak), **yazıkmak** (yaz olmak), **yadınmak** (yayılmak), **y-z-d** seslerinde karşılıklı dönüşme, anlam birliğine yolaçan değişme sürekli. Üç seste de **açılmak yayılmak sıcak olmak** anlamları saklı. Nitekim **yadmak** (yaymak), **yadım** (yaygı, sergi), **yadağ** (yaya), **yadsamak** (yaymak istemek), **yadturmak** (yaydırmak) sözlerinden anlaşıldığına göre **d, y, z** sessizleri arasında çok eskilere giden bir dönüşme vardır. Bunu **ayak** sözünün kökeni olan **adak**'ta da görürüz. Uygurcada **yai, yay, yaz** üçlüsündeki dönüşme de böyledir.

Olaya bu açıdan bakınca **yaz, yay, yad** sözlerinin ısıtmak, ısınmak, yakmak, yanmak anlamını içerdiği düşünülebilir. Bizce **yay, yaz** köküyle **yan, yak, yak** gibi ısıtma, sıcaklandırmada, kızdırma anlamına gelen sözler arasında bir özdeşlik vardır. Eski türkçede ilk yaza (bahara) **yaz**, bildiğimiz yaz'a da yay denmesi bir ses değişmesi sonucu kazanılan anlamdır, kökde değişme, ayrılık yoktur.

Türkçede **k, g, ğ, y** sessizleri arasında dönüşüm süreklidir. **Ayak, ayag, ayağ** dönüşümü bunu kanıtlar. Sözgelişi: **köğmek, göğmek, küğmek, güğmek, göğünmek, göğermek** gibi **köğ, göğ** kökünden türeyip de **yanma** anlamına gelen sözlerin geçirdiği değişim çizgisi izlenirse **k, g, ğ, y** sessizleri arasında sürekli bir dönüşümün somut örnekleri bulunur. Ancak, burada, gök rengi, mavileşme anlamına gelen **gögermek** sözü konu dışındadır (Bk. **Güvercin**).

Göğnemek (yanmak), **göğnük** (yanmış, kavrulmuş), **göğnüksü** (yanık kokusu), **göğünmek** (yanmak), İmdi bu **göğ** köküyle başlayıp yanma, ısınma, kızma anlamını içeren sözlerin birden **göy** köküne dönüştüğünü, **ğ**'nin yerini **y**'nin aldığını görürüz: **göynük** (yanık), **göynemek** (yanmak, yaralarda), **köynük** (yanık). Anadolu halk ağzında böyle sayısız örnekler vardır. Öte yandan **y, n** sessizleri arasında da dönüşme vardır: **kuyaş** sözü uzun bir yolculuktan sonra **güneş**'e dönüşmüştür. **Kuyaş-küyeş-güneş** (Bk. güneş). Eski türkçede **kuyaş - küyeş** sözü kızgın sıcak, aşırı sıcaklık anlamlarına gelir. Gene **y, ğ, n** dönüşümleri için **gönül**'ü örnek olarak alabiliriz. Gönlüm (benim gönül'üm) sözünün türkçede **göğnüm, göynüm** biçimlerinde söylenişi yaygındır.

Buraya değin verilen örneklerden türkçede **g, ğ, y, n** kimi yerde **k, v** sessizleri arasında çok eskiden beri dönüşme olayının sürdüğü anlaşılıyor. Bu durumda **yay** (yaz) sözünün de **yakmak, yanmak** sözlerini oluşturan kökten türediğini, **yaz** (yay) denen dönemin ısınmayı, yanmayı, sıcaklığı dilegetirdiğini benimseme gereği vardır. **Yay** kökü, çağlar boyunca değişip, yeni anlamları içeren sözlerin doğmasını sağlamıştır. Günümüz türkçesinde **yaymak** (sermek), **yazmak** (yazıyı yaymak, sermek) **yayılmak** sözlerinin çok değişik anlamlar içermesine karşın kökleri birdir. Nitekim Hind-Avrupa dillerinde de **yaz** sözünü yansıtan kavramlar yanmak, ısıtmak, sıcaklık anlamını içeren köklerden oluşmuştur.

Lât. **aestas** (sıcakla, yanmakla ilgili), sansk. **edhah, edhmah** (odun yakmakla eşanlamlı, grekçe yanmak, yakmak anlamına gelen **aitho** ile bağlantılı), gr. **theros** (sıcaklıkla ilgili), ar. **sayf** (sıcakla ilgili), fars. **tâbistân** (sıcakla ilgili), fr. **été** (lâtince **aestas**'tan gene sıcakla eş kökten), isp. **estio** (lâtinceden, sıcakla ilgili, it. **estate** (sıcakla ilgili), alm. **sommer** (sıcakla bağlantılı), ing. **summer**, hit. **hameshas**.

YAZI, tr. **yazmak/yaymak**'tan **yaz-ı/yazı** (düzlük, geniş, yaygın yer, ova yaylım).

Sözcük sonlarındaki **ı** ekinin, es. tr. de **ığ** biçiminde olduğu, **ğ** sesinin sonradan düştüğü biliniyor. **Yaşlığ/yaşlı** (kocalmış), **yapığ/yapı** (yapı), **yakığ/yakı** bg. Yazı eski sözlüklerde de «yazı» biçiminde geçer (Kaş., Uy.). Gerçek anlamı **ova, yayılma, açılma yeri, geniş düzlük iken sonradan, anlamı genişleyerek,** «kalemle yazılan» sözcük aracına dönüştü. Günümüz türkçesinde **yazı**'nın

iki anlamı var: **ova-yazı**. Es. tr. de yazı yazmaya **bitimek** denirdi (çin. **piti/fırça**'dan). **Beti/betik** (kitap, mektup) bu **piti** (fırça)dan türemiştir.

YAZIK, es. tr. **yazug-yazuk** (suç, ar. **günah**, yanılma)tan **yazık**...

Yazınmak (suç işlemek), **yazınç** (suç, yazık, günah), **yazukluğ** (suçlu, yanılmış). **Yazınmak/yanılmak** (suç işlemek) sözcüklerinde anlam özdeşliği bulunduğuna göre, tr. de **yanılmak**'la **suç işlemek** (yazınmak) içerik bakımından birdir.

YAZMAK, tr. **yaz** (yay-açma, yayma)dan **yaz-mak/yazmak** (açmak, yaymak, genişletmek, otlağa çıkarmak bg.).

Yaz (ilkbahar, sıcakların başladığı dönem, ilkbahardan sonra gelen üç aylık dönem), **z/y** dönüşmesiyle **yaz/yay - yazlamak/yaylamak** (yazı geçirmek, yaylaya çıkmak). **Yaylak** (yazlak, yazın çıkılan yer, yazlık yer), **yazlak** (yaylak, yazın oturulan yer, yazın geçirildiği yer), **yaz/yay** dönüşmesiyle. **Yayla /yazla** (dağların başında bulunan, yaz aylarında yaşanan düzlükler, otlaklar). **Z/y** dönüşmesiyle **yaz/yay** kökü oluşuyor, sona gelen **mak** ekiyle **yazmak/yaymak** özdeşliği doğuyor.

Yazı yazmak, gerçekte «yaymak» anlamındadır, yazı denen sözcük araçlarını bir nesnenin üzerine dizerek arka arkaya getirmek «yaymak» eylemidir. Anlam genişlemesiyle **yazmak** yalnız «yazı» için geçerli sayıldı, oysa kök (yaz-yay) değişmiyor. (Bk. **Yaymak**).

Yazı yazmak sözlerinde **yayı yaymak** (yayı gevşetmek) anlamı da, **yayık vurmak** anlamı da saklı (Bk. **Yayık**).

Yazmak (yanılmak, suç işlemek) eyleminde anlam değişmesi (Bk. **Yazık**).

YEDEK, tr. **yetmek/yidmek** (gütmek, eriştirmek, yetiştirmek)ten **yete-k/yede-k/yedek** (güdülen, arkadan çekilip götürülen, yönetilen, bir yere ulaştırmak, eriştirmek için götürülen), **yedilen** (Bk. **yedmek**).

Devemizi her birimiz yidelüm
Geliniz kim yine Rum'a gidelüm
— Mant. —

yidelüm/yedelüm (güdelim, çekip götürelim, ereğe ulaştıralım),

Bir deveci yeder deve
Yularından seve seve
— Seyrani —

«Boynuna ip taktılar, it gibi yeddiler, Tar. Söz.). Fars. **dest** (el)ten **dest-ek/destek** tr. **ek** takısıyla, **yedmek**'ten **yedek/yedek**, **döşemek**'ten **döş-ek/döşek** (Bk.).

YEDEKÇİ, tr. **yedek**'ten **yedek-çi/yedekçi** (yedeğe alan, çekip götüren), bir kuruluşta (özellikle orduda) öne sürülmeyen, arkada tutulan yardımcı güçlere verilen ad (Osmanlılarda), hayvanı yedeğe alan, kayığı yedeğinde çeken kimse. (Bk. **Yedek**).

YEDİ, es. tr. **yiti** (yedi)den **yedi**...

Telugu dilinde **yedu**, Gondi dilinde **yetu** sözcükleri **yedi** anlamında. Tr. ye **yetu-yedu-yiti-yedi** ya da **yedu-yedi** olarak geçti.

Lat. **septem**, fars. **heft**, ar. **seb'a**, alm. **sieben**, got. **sibun**, isp. **siet**, itl. **sette**, ing. **seven**, gr. **hepta**, fr. **sept**, sanskr. **sapta**, hit. **siptamas** (yedi-yedinci).

YEDMEK, tr. **yedmek/yidmek** (çekip götürmek, gütmek)ten **yedmek** (hl. **yetmek** de denir).

Yid/yed kökünde değişme: **yidmek** (derleyip toparlamak, uçlarını birleştirmek), **yedmek, yedilmek, yedişmek** (yidmekle eşanlamlı, Kaş.). **Yedmek, yidmek** (çekmek, yedekte götürmek, Tar. Söz.), **yidmek/yitmek** (erişmek, yetişmek, yükselmek, görünmez olmak, ar. **kayb**. Uy.), **yedmek** (bir kişiyi, bir hayvanı çekip götürmek, kılavuzluk etmek, SDD.), **yetmek** (olgunlaşmak, insanı ya da hayvanı tutup çekmek, SDD.), **yetirlemek** (bütünlemek, tamamlamak, SDD.), **yitmek** (itmek, itiklemek, kaybolmak, SDD.), **yitirmek** (kaybetmek, SDD.), **yitimek** (bozulmak, acımak, SDD.), **yetük** (erişmiş, olgunlaşmış, SDD.), **yedeklemek, yedemek, yedermek, yedilmek** (insanı, hayvanı tutup götürmek, çekip götürmek, gözü görmeze yürümekte yardımcı olmak: **yedermek**, kayığı yedeğe almak: **yedek çekmek**, SDD.), **yitmek** (ulaşmak, bulmak, İbm.). **Yid/yed/yit/yet** köklerinde, yukarda verilen örneklere göre, sürekli anlam birliği var, **yitmek** bir yerde görünmez olmak, ar. **kayb**(olmak), başka bir yer-

de **olgunlaşmak, erişmek, varmak, ulaşmak**, öte yandan **yidmek/yitmek/yedmek/yetmek** sözcükleri çekip götürmek, yedeğe almak, gütmek, çekmek, yardımcı olmak, itmek, **y/i** değişmesi, **y** sesinin düşmesi, bg. anlamlarda.

Ar. **yed** (el) ile tr. **yed/yid/yet/yit** kökleri arasında bir bağlantı yoktur. Ar. sözcükler Türk diline islam inançlarıyla girmiştir, oysa adı geçen kökler islam dininden öncedir, üstelik anlam yakınlığı da yok **yed**(el)**le yetmek/yedmek** (olgunlaşmak, ulaşmak, yetişmek, çekmek, götürmek) arasında.

Yedmek / yidmek / yetmek / yedilmek /yidilmek bg. eylemlerin ar., fars. karşılıkları başka: **kıyad** (ar.), **keşiden** (fars.), **el-üsvar** (ar. **yeden, çekip, götüren**), **ceneb** (ar. **yedeklemek**)...

YEĞ, es. tr. **yeg-yek**'ten **yeğ** (iyi, daha iyi), **edgü-eygü-eygi-eyi-iyi-yiy-yiğ-yeğ**. Sözcüğün kökünde **eğ/eg-ey/iy-yiğ** (iyi, daha iyi) gelişmesi, sonra, baştaki **i** sesinin düşmesiyle **yg-yğ-yiğ**, **i**'nin **e**'ye dönüşmesi sonucu **yiğ-yeğ**.

İgit-yigit-yiğit (**i/y** seslerinde yer değiştirme), ayrıca: **inağ-inah-inak-yinak** (kendisine güvenilen, inanılan kimse, inal, Tar. Söz.) **i/y** bağlantısı, **utmak/yutmak, itmek-yitmek** (itiklemek - yitiklemek sözcüklerinde **y** sesi **i, u** seslerinin önüne geçiyor).

YEĞLEMEK, tr. **yeğ** (daha iyi)den **yeğle-mek - yeğlemek** (daha iyi bulmak, ar. **tercih** etmek, üstün tutmak).

Kiçimiz kurt yidi bil anlayu
Anı severdi atamız yeğleyü
— Şeyd. —

Yoğlenmek (büyüklenmek), **yeğlik** (üstünlük, iyilik), **yeğlik vermek** (üstün saymak, üstünlük vermek), **yeğrek, yeğirek, yiğirek, yiğrek** (daha iyi, daha üstün).

YEĞNİ(K), tr. **yenig-yenik-yeğni** (ağır olmayan, ar. **hafif**).
Yenül (yeğni, ağırın karşıtı), **Yenig - yenik** (yeğni, Kaş.) ile **yenül** (süh.) **yen** kökünde birlik var.

İçildi kamusı açıldı gönül
Çok ağır baş esridi oldı yenül
— Süh. —

Öte yandan **yeğni, yeğnicek** (yeğni, çok yeğni, Ah.) **yeğ** köküyle. Hl. **yeğni, yeğnik** (ağır olmayan, yeğni) ile **yeğin** (çok, güç, yiğit, çevik, hızlı, acımasız, üstün, iyi, soylu, besli) eşanlamlı, SDD.). **Yeğin akıllı** (anlayışsız, kalın kafalı), **yeğin gitmek** (hızlı gitmek), **yeğinik** (yeğni, yeğnik), **yeğinlemek** (artmak, çoğalmak), **yeğinlik** (taşkınlık, kıyıcılık, eliaçıklık), **yeğinmek** (girişmek), **yeğlemek** (ivedilemek, hızlanmak), **yeğli** (yeğni olan, daha uygun), **yeğnelmek** (yeğni olmak), **yeğsinmek** (önemsememek).

Bu örneklerin ışığı altında, **yeğni(k)** ile **yenig** arasında, **yeğ/yen** kökdeşliğini görmek olasıdır.

Sanskr. **laghuh**, gr. **e-lakhus** (kısa, az), lat. **levis**, fr. **léger**, got. **leihts**, ing. **light**, alm. **leicht**, isp. **leve**, itl. **lieve**, fars. **sebük**, ar. **hafif**.

YEKNESAK, fars. **yek** (bir) ile ar. **nesak** (tutum, yol, biçim)dan **yeknesak** (biteviye, tek düzeli, yüzden, sığ).

YEKPARE, fars. **yek** (bir) ile **pâre** (bölüm, parça)dan **yekpare** (bütün, tek parça).

YEKTEN, fars. **yek** (bir) ile tr. **ten** ekinden **yekten** (birden, birdenbire, durup dururken).

YEKÛN, ar. **kevn** (olmak, varolmak)tan **yekûn** (olup bitmiş, sona ermiş, olmuş, toplanmış), sonuç, toplam. **Yekûn çekmek** (bitirmek, karşısındakini konuşturmamak), **yekûn vermek** (konuşmasına olanak bırakmak, karşısındakini de dinlemek)...

YELE, fars. **yâl** (boyun, gerdan, kıl, tüy) den **yele** (atın, arslanın boynundaki uzun tüyler) **arslan yelesi, yeleli arslan**, at **yelesi** gibi. **Yete/at** sürüsü (fars.).

Bask. **illea, ulea** (**yele**), gr. **culos, ioulos** (yapağı, kıl), alm. **maehne**, fr. **crinière**, lat. **crinis** (saç), **juba** (**yele**).
Fars. Bask. Grek. dillerinde **yâl-illea, ulea-oulos, ioulos** ortak kökenli.

YELKOVAN, tr. **yel** ile **koğalamak**'tan **yel-koğan-yelkovan/yeli kovalayan, yelin ardınca giden, boş gezen, gereksiz işler ardında koşan.**
Anlam genişlemesiyle, saatin saniyelerini gösteren, bir dakikada 360 derecelik bir dönüş yapan göstergenin adı oldu.

Hl. **yelkoğan/yelkovan** (işsiz güçsüz, başı boş dolaşan, **haylaz, beceriksiz** kimse).
Koğmak-kovmak/ğ-v dönüşmesi, **öğmek-övmek, döğmek-dövmek** sözcüklerinde **ğ-v** dönüşümü, **koğmak-kovmak/ğ-v**...

Çalıp çevre yel koğduğun anladı
İçi oda yandı iğen tanladı
— Süh. —

YELMEK, tr. **yel** (rüzgâr)den **yel-mek - yelmek** (yel gibi gitmek, koşmak, ivedilemek, kaygılanarak koşmak).
Yel yepelek gelmek (yel gibi koşup gelmek, birden çıkıp gelmek).

Güzellikte yârim idin bir zaman
Gece gündüz kız sevdana yelerdim
— Karacaoğlan —

YELPAZE, tr. **yel** ile fars. **bâz** (oynayan, eğlendiren) **yelbâz-yelbâze/yelpaze** (yelle oynayan, yel yapan, estiren) elle salladıkça kömürün, ocağın yanmasına yardım eden yel getirici araç. **Yelpazelemek** (yelpaze ile yellemek), **yelpazelenmek** (kendi kendini yelpazeyle yellemek, serinletmek).

Elinde yelpaze yelpaze
yelpazelenir
Güzelin yanında yanında can
tazelenir
— hlt. —

bâz ekiyle tr.de söz türetme alışkanlığı vardır: **çene-bâz/çenebaz** (çok konuşan), **dil-bâz/dilbaz** (çok konuşan, geveze, konuşarak insanı oyalayan. Fars. gönül anlamına gelen **dil** ile tr. **dil** ayrıdır. Fars. **dilbâz/gönül eğlendiren.**), **kuş-bâz/kuşbaz** (kuşçu, kuş alıp satan, kuş uçurup eğlenen), **kumar-bâz /kumarbaz** (kumar oynayan).
Halk dilinde **yelek** (**yelpaze**), fars. **bâdbâz** (**yelpaze, yelyapan** anlamında). XIII. XIV. XV. yy. larda **yelpaze, yelpize** biçiminde geçer.

YEM, es. tr. **yim** (**yem, yenilecek nesne, hayvan yiyeceği, ilaç**)den **yem** (yimle eşanlamlı). Moğ. **em** (**ilâç**), tr. **im, em** (**ilâç**), **im/yim, em/yem** (**ilâç, uy.**).
Em-im-yem-yim/yem bağlantısıyla, hepsi, **ilâç** (ar.) karşılığı. Moğol büyücüleri, din görevlileri, değişik nedenlerle kendilerine başvuranlara okuyup üflemelerle, büyülerle bir nesne yedirir, içirirlerdi. Buna moğ. **em** denir, tr. ye ar. **ilâç** karşılığı geçti. Buna **im** de denir. **Em-im** sözcüklerinde **i, e** seslerinin önüne **y** gelmesi olağandır. Böylece **(y)im, (y)em-yim/yem**, anlam genişlemesiyle hayvan yiyeceği, sayrılığı giderme gereci.

YEMEK, moğ. tr. **yem** ile **ek**'ten **yem-ek/yemek**...
Moğ. **em** (**ilâç**) **y** sesiyle **yem** (yenecek nesne, hayvan yiyeceği), **yem**'den **yemek**. Moğ. **em**, tr. **im, y** sesiyle **yim** (**yem**), **yim-ek/yimek** (**yemek**). **İm-yim-yimiş** (**em-yem-yemiş**, bk. **Yemiş**).

YEMEKHANE, tr. **yemek** ile fars. **hâne** (ev)den **yemek-hane** (yemek yenen özel yer, yemekevi).

YEMENİ, ar. **Yemen** (bir ülke)den **yemeni** (Yemen'le ilgili, Yemen'den gelen).
Yemeni 1 — Kadınların başlarına örttükleri ince örtü, yaşmağın küçüğü. 2 — Ayağa giyilen, üstü ince deriden, arkası kırılıp üstüne basılan, yeğnik ayakkabı.

Ayağında yemeni
Olar yenidu yeni
Buldur sozunda idun
Bu yıl oldun Ermeni
— Kar. —

YEMİN, ar. **yemin** (sağ, sağ yan, solun karşıtı), ayrıca **and** anlamında.
And içilirken (yemin edilirken) sağ elin kutsal kitap, başka kutsal sayılan bir nesne üzerine konmasıyla bağlantılı. Hl. **kitaba el basmak** (sağ eli Kur'an'ın üzerine koyarak and içmek, yemin etmek) deyimi böyledir.

YEMİŞ, moğ., tr. **yemek** (**yemek yemek, yenecek bir nesne yemek**, Bk. Yem.) ten **yem-i-ş/yemiş** (**yenecek nesne, meyva**)...
Eylemden iş ekiyle adı girmek'ten **giriş** (**evlerde, yapılarda ilk girilen yer, bir yapıtın başında yeralan açıklama**), **gitmek**'ten **gid-iş/gidiş** (gitme, gitme biçimi), **gelmek**'ten **gel-iş/geliş** (gelme, gel-

me biçimi), **bilmek**'ten **bil-iş/biliş** (tanıdık, bildik, dost, ayrıca bilgi) bg.
Yemişçi (yemiş alıp satan), **yemişçil** (yemişle beslenen), **yemişli** (yemiş veren, yemişi olan), **yemişlik** (yemiş veren ağaçların, bitkilerin yetiştirildiği yer, yemiş kabı).

YEMLEMEK, moğ., tr. **yem** (hayvan yiyeceği)den **yem-le-mek/yemlemek** (yem vermek, yem dağıtmak, Bk. **Yem.**).

YEMLİK, moğ., tr. **yem** ile **lik** ekinden **yem-lik/yemlik** (yem konulan araç, yer), hayvanların yem yedikleri özel yer, özel araç. (Bk. **Yem**).

YENİ, es. tr. **yini/yenği** (yeni)den **yeni**... **Yanğı, yingi, yini, yenğ** (yeni, Kaş.).
Öte yandan Uygur türkçesinde **ying** (irin), **yin** (deri), **yinik** (kolay, yenği, değersiz), **yin** (gövde, tüy, gübre), **yinğ** (sümük). Bu örneklerde **yeni** anlamını içeren, **yeni** sözcüğüne kök olabilecek bir nitelik yoktur. **Yeni** sözcüğü Hind-Avrupa kökenli olsa gerek: sanskr. **navah** (yeni), fars. **nev** (yeni), hit. **nevas** (yeni), fr. **nouveau** (yeni, lat. den), **neuf** (yeni), ing. **new** (yeni), gr. **neos** (yeni), itl. **novo** (yeni), isp. **nuevo** (yeni), alm. **neu** (yeni), lat. **novus** (yeni), ar. gıbıl... **(y)ini - (y)eni - (y-i)nğ/ne - nev(u) - navah - navas - neva - nev - nu - no** kökünün dönüşümüyle **y** sesinin başa gelmesi **(y)n-ğ/ynğ** bg...

YER, es. tr. **yir** (toprak, yer)den **yer** (toprak, yeryüzü).
Er/ir (yer, Kaş.) **ir/yir** (yer, taş, kuzey, uy.).
Yer-yir-er-ir (toprak, yeryüzü, taş, kuzey) sözcükleriyle Hind-Avrupa dilleri arasında bir kök benzerliği görülüyor: sanskr. **ira** (yer, toprak), gr. **eraz** (yer, toprak), lat. **terra** (yer, toprak, yeryüzü), fr. **terre** (yer, toprak), alm. **Erde** (yer, toprak), isp. **tierra** (yer, toprak), itl. **terra** (yer, toprak), got. **airtha** (yer, toprak).
Tr. de **y** sesinin **i, e** sesleri önüne gelmesi, düşmesi olağandır: **Ilan/yılan, ilik/yilik, incü/yincü, in/yin, ılık/yılık, ip/yip, igde/yigde** (iğde), **iğne/yiğne, erişmek/yerişmek** bg.
Y sesinin **i, e** sesleri önüne gelmesi gibi, düşmesi de olağandır. **İ, e** seslerinin önünden düştüğü de görülür.
Hit. **tekan** (yer, toprak), ar. **turâb**, fars. **hâk** (yer, toprak), **hâkdân** (yeryüzü, dünya.

Yir yaşıl ağaç ağ oldı gül kızıl
Yâr elin al bağbana kul yazıl
— Kadı —

Göğüz ötürdi tâli' yire yire
Sanasun gök yıkıldı duşdi yire
— Işk. —

dizelerinde **yir** yeryüzü, toprak, yer anlamındadır.

Şu yeri âkıl olan kişi yere
Ki soka âkıbet kimseyi yere
— Hikmet —

dizelerinde de **yer** sözcüğü toprak karşılığıdır. **Yer/yir** sözleri yazarın, ozanın ağzına, kullanılan yazının (Arap yazısı, Göktürk yazısı, Uygur yazısı) yapısına göre de değişiyor. Bir ozan, bir yazar bir yerde **yir**, başka bir yerde **yer** demekte sakınca görmüyor.

YERGİ, tr. **yer-yir** (toprak, yer), ile **gi** ekinden **yer-gi/yergi** (kötüleme, kargışlama). **Yermek**'ten **yergi**, toprağa, yere benzeterek aşağılamak, kötülemek, üstüne basılan toprak gibi küçümsemek. **Bilmek**'ten **bilgi, sevmek**'ten **sevgi, sermek**'ten **sergi** gibi **yermek**'ten **yergi** (Bk. **Yermek**).

YERİNMEK, tr. **yer** (toprak, yer)den **yer-in-mek/yerinmek** (kendi kendini yermek, acınmak, üzülmek, anlam genişlemesiyle).
Yermek/kötülemek, küçümsemek, aşağılamak, acınır duruma düşürmek. **Yerinmek** de **yermek**'le kökdeş, bağlantılı. Ortada anlam genişlemesi sonucu eylem değişikliği var. **Yermek** birini aşağılamak, kötülemek, küçümsemek anlamına gelirken **yerinmek** öznenin kendine dönüşüyle **acınmak, üzülmek** oldu. **Yerinmek** sözünün gerçek anlamı, öznenin kendi kendini yermesidir.
Sevmek'ten **sevinmek, almak**'tan **alınmak, salmak**'tan **salınmak, germek**'ten **gerinmek** bg. eylemlerinde **sev, al, sal, ger** köklerine gelen **inmek, ınmak** eklerinde görüldüğü gibi.

Ne varlığa sevinirim
Ne yokluğa yerinirim
— Yunus —

dizelerinde **yerinmek**, üzülmek karşılığıdır.

YERLEŞMEK, tr. **yer/yir** (yer, toprak)den **yer-leş-mek/yerleşmek** (kendine yer edinmek, yer yapmak, yer bulmak, oturmak).
Yerleşmek-yer/leş/mek tr. de **leş-mek** ekleriyle eylem: **bir-leş-mek/birleşmek** (bir olmak, anlaşmak, uzlaşmak), **el-leş-mek/elleşmek** (karşılıklı olarak ellerle birbirine dokunmak, itişip kakışmak, şakalaşmak), **düz-leş-mek/düzleşmek** (düz olmak, eğriliği, pürüzleri gitmek), **söy-leş-mek/söyleşmek** (karşılıklı konuşmak), **sert-leş-mek/sertleşmek** (fars. **serd-katı**'dan, katılaşmak, sert olmak).
Yerleştirmek, yerleştirilmek, yerli bg. eşkökenli.

YERLİ, tr. **yer/yir** (toprak, yer) ile **li** ekinden **yer-li/yerli** (bir yerde duran, oturan. Gerçek anlamı toprakla ilgili olan, toprakta olan, **topraklı** bg.).

YERMEK, tr. **yer/yir** (toprak, yer)den **mek** ekiyle **yer-mek/yermek** (toprağa, yere benzeterek küçümsemek, aşağılamak, kötülemek).
Çoktanrıcı dönemlerde göklerin yeryüzünden üstün tutuluşu inancı yaygındı. Bu nedenle yeryüzü küçümsenir, gökler ululanırdı. Yeryüzüne **kara yir, yağız yir** denmesi bundandı. **Altta yağız yir, üstte gök kılındıkta** (Gültigin) sözlerinde «yağız yer»in altta oluşu, öyle söylenişi, bir inancın doğmasıyla ilgilidir.

Kara toprak senden üstün olursam
Ben de bu yayladan Şah'a giderim
— Pir Sultan —

Kara toprak'tan üstün olmak duygusu toprağın küçümsenmesiyle bağlantılıdır. Toprağın alçakgönüllülüğün, yüceliğin örneği olduğunu söyleyen, benimseyen görüşler de vardır, ancak **yermek** eyleminde **yer** (toprak) aşağılama, küçümseme imidir.

Yerme yerenler yerini kaldı hep
Yerme bugün her ne ki yarattı Rab
— Ruşeni —

Beni kara diye yerme
Mevlâm yaratmış hor görme
— Karacaoğlan —

Ad'tan **mek** ekiyle eylem yapma yaygındır: **ög** (us)den **öğmek, göz**'den **görmek, dil**'den **dilmek** (dil gibi dilim dilim etmek).

YEŞERMEK, tr. **yaş** (yeşil, diri, parlak) tan **a-e** dönüşmesiyle **yaş-ar-mak/yeşer-mek/yeşermek** (yeşillenmek, Bk. **Yaşarmak**).

YEŞİL, tr. **yaş** (diri, ışık)tan **yaş-ıl-yaşıl-yeşil** (anlam genişlemesiyle boyası yeşil olan nesne, bitki, ağaç, yaprak gibi **yeşil** diye nitelenen nesneler). **Yaş-ın/yaşın** (şimşek) **ın** ekiyle **parlayan, ışıyan**, ayrıca **yaş** (diri, **yaş ağaç/yeşil** ağaç, yaprak açıp yemiş veren, çiçeklenen, diriliğini sürdüren ağaç, kurunun, ölünün karşıtı.).
A/e dönüşmesi: **alma/elma, tane/tene, yayla/yeyla** (hl.), **yaşarmak/yeşermek** (eşanlamlı, yeşil olmak, anlam kaymasıyla ıslanmak, sulanmak. **Gözleri yaşardı/gözlerinden yaş** denen su aktı. Burada **yaş** sözcüğü ıslatan, sulayan, su anlamlarındadır. **Yaşlığı** (diri, sağlıklı), **yaşamak** (diri, canlı, sağlıklı olmak. Bk. **Yasamak**)...

YETENEK, tr. **yetmek** (varmak, etişmek, yeterli olmak)ten **yet-e-nek/yetenek** (başarma gücü, ar. **kabiliyet**), yeterli olan, becerisi bulunan.
E-nek ekleriyle: **gelmek**'ten **gel-e-nek/gelenek, görmek**'ten **gör-e-nek/görenek, göz**'den **göz-e-nek/gözenek, düzmek**'ten **düz-e-nek/düzenek** (taslak).

YETER, tr. **yetmek** (erişmek, ulaşmak, yetmek)ten **yet-er/yeter** (gerekeni karşılayacak nitelikte olan, elveren).
Er ekiyle **bitmek**'ten **bit-er/biter/bid-er/bider** (tohum), **dürmek**'ten **dür-er/dürer** (ağ ören, çiçeklerin özünü yiyen bir böcek), **dönmek**'ten **dön-er/döner**... **Yeterince** (yeter sayıda), **yeterli** (yetecek nicelikte), **yeterlik, yeterlilik, yetersayı, yetersiz** (yeteri olmayan, yetmeyen) bg. dil varlıkları türemiştir.

YETİ, tr. **yetmek** (yeterli olmak)ten **yet-i/yeti** (anlama gücü, inceleme gücü, kavrayış yeteneği, ar. **meleke**).
İ ekiyle **çekmek**'ten **çek-i/çeki** (bir tartı ölçüsü, odunda 250 kilo), **tartmak**'tan **tart-ı/tartı, bilmek**'ten **bil-i/bili** (bilim, ar. **ilim**)...

YIĞIN, tr. **yığmak**'tan **yığ-ı-n/yığın** (toplanma, topluluk, toplanmış olan).

Yığ kökünde toplanma, biraraya gelme olayı, ın ekiyle **yığın. Yığın** (yığılmış, toplanmış, Kaş.), **yıgım** (yığılmış, yığın, Kaş.). **Akmak**'tan ın ekiyle **akın/akın, yakmak**'tan **yak-ın/yakın**'da olduğu gibi **yığmak**'tan **yığ-ın/yığın**...

YIĞINAK, tr. **yığın**'dan **yığın-ak/yığınak** (yığın yapılan yer, yığılan yer, ekinlerin toplanıp yığılma yeri, yığın yeri). **Sığınmak**'tan **sığın-ak/sığınak, barınmak**'tan **barın-ak/barınak** gibi.

YIĞMAK, tr. **yığ** (toplama)dan **yığ-mak/yığmak** (toplamak, biraraya getirmek, yığın yapmak).

Yığ kökünde toplanma, birleşme, yığın olma anlamı saklı. **Yığ-ıl-mak/yığılmak** (toplanmak, yığın olmak), **yığ-ın-mak/yığınmak** (toplamak, yığın yapmak, toplanmak).

Yığılmak (toplanmak, kaçınmak, çekinmek, Kaş.), **yığınmak** (kendi kendine yığın olmak, toplanmak, Kaş.), **yığışmak** (yığışmak, yığmakta yardım etmek, yarış etmek, Kaş.), **yıgmak** (toplamak, engel olmak, Kaş.). **Yığ-yıg/yık** bağlantısı nedeniyle **yıkmak** eylemi (Bk.) arasında kök birliği, anlam yakınlığı.

YIKMAK, tr. **yıg/yık** (toplama, yığma) ile **mak**'tan **yıgmak/yıkmak** (yığmak, biraraya toplamak, üstüste koymak, yığın yapmak), **yıgmak/yıkmak**.

Anlam genişlemesiyle **bozmak, düzensiz duruma getirmek, dağıtmak.**

Yığmak/yıkmak (toplamak, yığmak, yıkmak, atmak, Uy.). **Yıgmak** (toplamak, yığmak, alıkoymak, Kaş.).

Yıg-yık köklerinde anlam değişmesini belli bir gelişim doğrultusunda saptama olanağı yoktur. Bilinen tek olay, bu iki kökün birbirine dönüşmesi sonucu, **üstüste gelme, toplanma**, yıkılma eyleminde üstüste yığılmadır. Yıkılmada, doğal olarak, üstüste gelme, yıkılan nesnelerin üstüste yığılması, toplanma olayı vardır.

Yıkmak/eğmek, yana çevirmek, öne eğmek, bükmek:

> **El yanında yıkar gider kaşını**
> **Tenhalarda gülüşünü sevdiğim**
> — Ruhsati —

kaşını yıkar deyimi **kaşını eğer, kaşını çatar** anlamındadır. **Başı öne yıkıldı / başını öne eğdi. Saçını yana yıktı/saçını** bir yanda topladı. **Gözün yana yıhtı/gözünü** öte yana çevirdi, bakmadı.

Yıkmak: üstüste gelmek, toplanmak, yığmak (Bk.) yığın durumuna getirmek.

YILAN, çin. **lung** (ok. **loon**/yılan, ejder) dan **lon-lan-ılan-yılan**...

Çin dilinde, genel olarak, bir masal varlığıdır, büyük bir devin adıdır, **lung.** Türkçeye geçerken **ng** sessizlerinin özelliği yüzünden (bu iki sessizin **n** sessizinin biraz burundan söylenişi dolayısiyle) **loo/loon** (lung)da dönüşme sonucu **lan**, sonra Türk ağızlarında çokluk başa ses uyumuna göre bir seslinin gelmesiyle **ılan** biçimine girmiştir. **loon** (lung), **ı-lung/ı-lang/ı-lan** (ılan). Sonra, gene türkçede yaygın bir ses dönüşü ile başa **y** sessizi gelerek **ılan/yılan** oldu. Nitekim türkçede **ırak/yırak, ır/yır, ıglamak/yıglamak** gibi basına **y** sessizi gelen sözler çoktur (V. Hatiboğlu, Bilimsel Bildiriler, 1966, T.D.K.).

Karadeniz bölgesinde **inek/yinek, ırmak/yırmak** biçiminde söylenen, gerçekte **ı** seslisi ile başlayan sözler vardır. Gene Anadolu türkçesinde başına **ı, i** sesliileri alarak söylenen sözler de çok görülür: **limon/i-limon** (İlimon ektim taşa/İliimon yar aman, halk türküsü), **i-rençber/rençber, Mırza/İmirza** (İmirzamı hoşça tutun ağalar, halk şiiri). Ayrıca **yılan** anlamına gelen, Çinceden türeyen moğolca **lu**, uygurca **luu** sözleri vardır. Tibet dilinde **klu** (Çinceden) bu köktendir.

Alm. **Schlange**, fr. **serpent**, ing. **snake, serpent**, fars. **mâr**, lat. **anguis**, gr. **ophis**, isp. **serpiente**, it. **sérpe, serpénte**, ar. **sü'ban, hayye**...

YILDIZ, es. tr. **yulluz** (parlayan, ışıyan) dan **yulduz-yılduz/yıldız**...

Yol-yul (kaynak, pınar, çay, göze) gibi parlamayı, ışımayı yansıtan köklerden: **yoldramak-yoldırmak** (parlamak, ışımak), **yolratmak-yolrıtmak** (parlâtmak, yalımlandırmak, yakmak), **Yol** kökünde ışımak, parlamak eylemi.

Yulak (su kaynağı, yerden fışkırıp parlayan su), **yuldruk** (parlak), **yula** (ışıldak, ışıklık, ar. **kandil**).

Yold-ramak/yold-uz-yolduz, yolt-ramak-yolt-uz-yoltuz. O/U dönüşmesiyle **yol-yul/yolduz-yoltuz/yulduz-yultuz**...

U/I dönüşmesi: **yalanguz-yalanuz- yalnız, yalğuz-yalnız, kurımak-kurumak, kurıltay-kurultay, yançuk-yançık** (torba), **yağuz-yağız**... bu dönüşme süreklidir.

> **Deneyüb dür sıfat mihrinde**
> **yulduz**
> **Görünmez zerreden kim**
> **sayesidür**
> — Gülşeni —

> **Yaşurman gözlerimden gül**
> **yüzünü**
> **Düşürmen yire yaşum**
> **yılduzunu**
> — İbn Kemal —

yulduz/yılduz dönüşmesi **u-ı** seslerini **ı-ı** bağlantısına çevirerek **yıldız** biçimine soktu.

YİĞİT, es. tr. **yig** (iyi, sıkı, sağlam) ile **it** ekinden **yig-it/yiğit** (genç, güçlü, delikanlı).

Yigi (sık, sıkı), **yig** (daha iyi), **yig** (yeterince olmamış, katı), **yikit** (delikanlı, yiğit), **yigit** (delikanlı, yiğit), **iğit** (genç, delikanlı).

Yig-yiğ-yik-iğ köklerinin **yige** (güçlü, sağlıklı) sözcüğü ile bağlantısı **yig** dolayısıyladır. Oysa **yeg-yig** (iyi, daha iyi) bağlantısı da açık. **Yig** (yiğ) kökünde **güçlülük**, gençlik anlamı saklı. **Yige - yig(e)it-yiğit-yiğit** bağlantısı, karşılıklı dönüşmeler (**yig, yeğ, yek, yik** (**yikit**'te görüldüğü gibi) yüzünden ayrı bir kökün varlığı sanısını uyandırıyor. Oysa **iyi, eygi, eygü, iğit, yiğit, yikit, yigit, yige** sözcüklerinde kök özdeşliği vardır. **Yiğit er** (güçlü delikanlı, güçlü genç), **yiğit** (delikanlı, genç) **yiğitlenmek** (gençlik taslamak), **yiğitlik** (gençlik).

İt ekinin önadlar (ar. sıfatlar) dışında da geçerliliği belli, **binmek**'ten **bin-it/binit** (binek hayvanı), **geçmek**'ten **geç-it/geçit**. Bu örnekler eylemden **it** ekiyle ad yapılışını gösterir.

YİTMEK, tr. **yit/git** (son, uç, bitim yeri) ten **yit-mek-yitmek** (sona ermek, görünmez olmak, ortadan kalkmak, yok olmak, ar. **kayb**-olmak).

Kit/git (bitim yeri, son. uç, ar. **nihayet**), **gitmek** (sona ermek, yok olmak, bitmek, görünmez olmak, Bk. **Gitmek**). **Yitmek**'le **kitmek/gitmek** arasında anlam özdeşliği var. Yiten bulunduğu gibi giden de gelir, yiten bulunamadığı gibi giden de gelmez.

Kit-git-yit köklerinde **k/g/y** dönüşmesi olağandır. **Kök/gök, kömmek/gömmek, kön/gön, köngül/ gönül, kölige/gölge** (Kaş.). Bu sözcüklerde **k/g** dönüşmesi açık. **G/y** dönüşmesi de olağan: **Gine/yine, gerinmek/yerinmek** (üzülmek), **göğnük/yöğnük, gözel/yözel** bg. Böylece **kitmek-gitmek-yitmek** arasında kök bağlantısı, anlam genişlemesi.

Getirmek/yetürmek (ulaştırmak, eriştirmek, kavuşturmak) **g/y** dönüşmesiyle anlam birliği, **gelişmek/yetişmek** (olgunlaşmak) **g/y** değişmesiyle anlam birliği. Halk ağızlarında **g/y** dönüşmesi çok daha yaygın.

Yetmek-yetişmek (olgunlaşmak, gelişmek), **gelişmek** (yetişmek, olgunlaşmak), **yitmek-yitişmek** (olgunlaşmak, gelişmek), **yitük kız-yetük kız** (evlenme çağına gelmiş kız, olgunlaşmış), **gelişik kız** (gelişmiş kız, yetik kız), eylem değişikliğine karşılık anlam birliği. Öte yandan **yet** (ulaşmak, ereğe varmak, yetişmek) anlamını içeren bir kök, **yetmek** (ulaşmak, varmak, yetişmek), **yitmek** (görünmez olmak, gitmek), **gitmek** (sona ermek, görünmez olmak, başka yere varmak).

K/g/y dönüşmesi yanında **e/i** dönüşmesi **yitmek/yetmek, yetmek/yitmek** (olgunlasmak, ulaşmak, yokolmak, görünmez olmak).

Yitük (yitmiş, görünmez olmuş), **yetük** (olgunlaşmış), başka bir durumda **yitük/yetük** (olgunlaşmış, ereğe varmış, görünmez olmuş), değişik anlamda. **K/g/y/i/e** seslerinde dönüşlü değişme anlam genişlemesine yolaçıyor.

YOBAZ, bas. - lat. **jobogo-jobogio** (hindistanlı)dan **yobaz** (katı düşünceli, anlayışsız). **Jobogo** (ok. **yoboço**), **jobogio** (ok. **yoboçio**), **jobogio - joboçio - yoboç - yobaç - yobaz.**

Anadolu türkçesine, Anadolu'da konuşulan, azınlık ağızlarıyla geçti. **Yobaz**'ın es. tr. **yavuz**'dan türediği savı doğru olmasa gerek, **yavuz - yağız - yavız - yağuz** bugün de söyleniyor, **yobaz**'la anlam özdeşliği sözkonusu değil, jap.

yébisu (ilkel, yaban) sözcüğüyle bağlantılı olması Asya türkçesinde yobaz'ın bulunmasını gerektirir, biz yavuz/yébisu (B. ker.) görüşüne katılmıyoruz yobaz konusunda.

YOĞ-YUĞ, es. tr. yoğ (katılık)dan, yoğ-yug/yug/yuk katılaşma bildiren kök.

YOĞUN, es. tr. yoğ (kalınlık, katılık, irilik gösteren)dan un ekiyle yoğ-un/yoğun (kalın, katı, iri, kaba, derin, sıkışık).

Yoğ kökünün bütün türevlerinde katılaşma, sıkışma, kalınlaşma nitelikleri bulunduğuna göre, yoğun sözcüğünde dile gelen anlam da, türevleriyle eş yapıdadır. (Bk. Yoğurmak). Ayrıca yovun, yuvun, yuğun...

Yoğ kökündeki un eki tr. de yaygındır: od'tan koy-un/koyun, oynamak'tan oyun/oyun (kişinin koynu), ornamak (yerleşmek, koymak, bir yerde durmak) tan or-un/orun (yer, durulan yer, oturulan görev yeri, ar. makam).

YOĞURMAK, es. tr. yoğ (katı, kaba, kalın)dan yoğ-ur-mak/yoğurmak, gerçek anlamı: katılaştırmak, katı, sıkı, kalın, yoğun duruma getirmek, anlam genişlemesiyle.

Yoğ köküne getirilen ur-mak eklerinin yaygınlığı biliniyor: doğ-ur-mak/doğurmak, kav-ur-mak/kavurmak, sav-ur-mak/savurmak, buy-ur-mak/buyurmak bg. : yoğ-ur-mak/yoğurmak...

Bunnu yogurmak, yohurmak, yokurmak gibi söylenişleri varsa da birer ağız ayrılığı olup yoğ kökünün değişik seslenmesinden kaynaklanmaktadır. (Bk. Yoğ /yuğ).

YOĞURT, tr. yoğurmak (katılaştırmak) tan yoğ-ur-t/yoğurt (katılaşmış, kabarmış, yoğunlaşmış olan).

Yoğurt sözcüğünde yoğ-ur-t biçimi u sesinin düşmesiyle rt'ye dönüşmüş, böylece yoğ-ur-ut/yoğurt olmuştur kanısındayız. Tr. ut eki daha yaygındır: kavut (kavut), um-ut (umut), kur-ut (kurut), aş-ut (aşut, aşıt) bg. Uy. yorgurd (yoğurt), Kaş. da yogurt (yoğurt) yor/yog dönüşmesi, urd/urt ekleri var. Hl. yovurt, yuğurt, yokurt, yoğurd bg.

Sütün katılaşması eylemiyle bağlantılı olarak yoğ'dan yoğurt(d) doğaldır.

YOKLAMAK, tr. yok (olmayan, bulunmayan) ile la-mak eklerinden yok-la-mak/yoklamak (var olup olmadığını araştırmak, dokunmak, el sürmek).

Yoklamak/aramak taramak, araştırmak, yükseltmek (Uy.), yoklamak/yükseltmek, yukarı çıkarmak (Kaş.). Yok (varın karşıtı, İbm.), yog itmek (yitirmek, İbm.), yok kökünde yükselme, olmama anlamları saklı, yoh/yok/yog değişmesi sürekli, anlam kayması yok:

Çalab her derde bir derman yaratmış
Benim bu derdime hergiz deva yoh
— Kadı. —

yoh sözcüğü yok, olmayan karşılığı, bugünkü anlamı.

Talmışam şol bahre kim payanı yoh
Batmışam şol gence kim husranı yoh
Bulmuşam şol bedri kim noksanı yoh
Girmişem şol şehre kim viranı yoh
— Nesimi —

ses değişmesi yalnız tr. sözcüklerde görülüyor, yoh/yok anlam bütünlüğü korunuyor.

Yohsa/yoksa, yohsa yok: «...size suâl idüb sorusar ki yerine getürdünüz mü, yohsa yok» (Tar. Söz.), yoh/yok eşanlamlı, yanyana, yohsa yok/yoksa yok... Yohsul/yoğsul/yoksul... Yok (değil), yokalmak (yok olmak):

Ne kuş kim çeviklikde oranı yok
Simurg'u eliktireler anı yok
— Süh. —

Zehi devletlü can kim ol yokaldı
Ve liykin yer yüzinde adı kaldı
— Çeng. —

yok (değil, olmayan), yokalmak (yok olmak), anlamında açık. Öte yandan yokamak/yohamak/yokmak (el sürmek, dokunmak, aramak), yoklamak. «Yok» kökünde başka bir anlam: el sürmek, dokunmak. Böylece yoklamak/elle dokunup araştırmak, elini sürerek varlığını yokluğunu öğrenmek, aramak. Yokamak/yok etmek.

Aşkı yahar ü hecri yıhar gamzesi yohar
Sıhhat canıma yahar ü yıhar ü yoharı
— Kadı. —

yokanmak/yokunmak (dokunulmak, yoklanmak: elle yokanmış nesne, Tar. Söz.). Anlam genişlemesiyle ilişmek, dokunmak:

Tokunmasun yavuz el gülşenine
Yokunmasun yamanlık damenine
— Şeh. —

bütün örneklerde yok kökünün dokunmak, değmek, ilişmek, aramak, var olup olmadığını öğrenmek, yok etmek bg. değişik durumları yansıtan türetmelere kaynak olduğu görülüyor. Verilen örneklerin XIV.-XVI. yy. arasında, Anadolu'da söylendiği, (Nesimi dışında), düşünülürse ağız başkalığı değil yok kökünde anlam genişlemesi sözkonusu olabilir.

YOKSA, tr. yoğ/yok ile ise'den yoğ-ise/yoğse-yoğsa-yoksa (yok olmuş ise). Ortadaki i sesinin düşmesiyle yok-ise/yoksa.

Sözgelişi: varsa/var-ise-varse(a) - varsa, ses uyumu gereği varsa. İse'nin e'si a'ya dönüştü.

YOKSUL, tr. yoğ/yog/yok (olmayan, bulunmayan) ile sul ekinden yoğ-sul/yoğsul-yoksul (geçim güçlüğü çeken, yaşamak için gerekli, yeterli geliri olmayan).

YOKSUN, tr. yok ile sun ekinden yoksun/yoksun (bir nesnenin yokluğunu çeken, elinde bulunmayan, ar. mahrum karşılığı). Yoksamak'tan yoksun.

Su-sa-mak/susamak gibi yok-sa-mak/yoksamak.

Yoksunlaşmak, yoksunluk, yoksunmak, yoksuzluk (yoksulluk, n/z dönüşmesiyle), yokumsamak (var olan bir nesneye yok demek. os. inkâr etmek.).

YOKUŞ, tr. yoklamak (yükselmek, yukarı çıkmak)tan yok-u-uş/yokuş (yükseliş, yukarı çıkış, anlam genişlemesiyle bayır, dik yol, sarp yer). Yok köküyle yuk (yukarı) özdeştir, o/u dönüşmesi vardır. Yuk/yok/yük köklerinde yükselmek, yukarı çıkmak anlamı bulunduğuna göre doğal olay özdeşliği de vardır demek. Y sesinden sonra gelen u/ü/o/ö seslerinde dönüşme olağandır: Utmak (yutmak) - ütmek, yörük-yürük, üdürmek-ödürmek-udurmak (üstün tutmak, seçmek, Kaş.), kösürge-küsürge (köstebek, Kaş.), ötüş-ütüş (oyun, Kaş.), üşelmek-uşalmak (ufalanmak, Kaş.). Bu örneklerde u-ü-o-ö seslerinde sürekli dönüşüm olduğu, u/ö, o/ü, u/o, o/u gibi ses yapısını değiştiren dönüşmelerin bile yaygınlığı görülmektedir. Ayrıca: uk-uş/(y)ukuş, (y)okuş. Uk ekinde yükselme anlamı.

Uş ekiyle eylemden ad: vurmak'tan vuruş/vuruş, turmak'tan tur-uş/turuş-duruş, bulmak'tan bul-uş/buluş bg.

YOL, tr. yol (yol)dan, yol (üzerinde yürünüp gidilen).

Yol sözcüğünün kökünde kut, mutluluk, yazgı bg. anlamlar saklıdır. Yol (kut, ün, mutluluk), yol (gezi, dolaşma, san).

Yolamak (yol göstermek, karşısına çıkmak, karşılaşmak, ar. tesadüf), yolluğ (kutlu, mutlu), yolkı (yolcu, yoldaki), yolunmak (yolda olmak), yolak (küçük yol, çığır, çılga).

Eski sözlüklerde (Kaş., Uy.) geçen bu sözcüklerin ayrı ayrı anlamlar içermesine karşılık yol köküyle başlaması, bu yol kökünün de kut, san, ün gibi yürünen yolla, görünüşte, bağlantılı olması olaya başka bir açıdan bakmayı gerektirir.

Yol'dan: yoldramak (parlamak), yoldrımak (parlamak), yoldruk (parlak), yolgırmak (yolda karşılaşmak), yolıtmak (ılgarlatmak), yoluşmak, yolutmak, yulıtmak, yulumak, yuluşmak, yulutmak (ılgarlatmak), yolkaşmak (sıyrılmak), yolkmak (sıyırmak), yolkuşmak (birbirinden yarar sağlamak), yolratmak (parlatmak), yolrıtmak (alevlemek), yolsuz (yoldan azmış kimse. Bütün bu örnekler için Kaş.).

Yol köküyle ışımak, parlamak, yanmak, yalımlanmak anlamını içeren yul kökünün özdeşliği ortada. (Bk. Yıldız). Yol/yul köklerinin özdeşliği bir ses benzerliğinden, gelişigüzel bir durumdan kaynaklanmıyor, o/u dönüşmesinde dayanıyor. Üzerinde yürünen yol'un kut, mutluluk, yazgı anlamını içermesi inanç kurumlarıyla ilgilidir. Tapınağa mutluluk kazanmak, kutlanmak, arın-

mak, içini **aydınlatmak, ışıklandırmak** için gidilir. Bundan dolayı **yol** ile **kut, mutluluk, ün** bağlantısı doğaldır. Bu doğallık **yol** (kut, san, ün) ile **yul** (parlaklık, ışıma) sözcüğünün eşköklülüğünü, öte yandan yürünen **yol**'la anlam özdeşliğini gerektirir.

Halk dilinde **yol**'un başka anlamları da var: **uğur ola** (yolun açık olsun), **yol nereye** (ereğin nedir), **ne yoldasın** (ne düşünüyorsun), **hangi yola** (ne tasarlıyorsun), **yol göstermek** (yöntem öğretmek, bilgi vermek, aydınlatmak), **yoldan azdırmak** (kandırmak, aldatmak, şaşırtmak), **yolunu karartmak** (ışığını söndürmek, aydınlığını gidermek, engel olmak, mutsuz kılmak).

İmdi **yol/yul** bağlantısı sonucu ortaya çıkan anlam özdeşliği, türetilen kavramların kökeninde yatan anlamı da açıklamaya olanak sağlıyor. Anlam genişlemesiyle birbirinden ayrı kökten türemiş gibi görünen **yol/yul** kökenli sözcüklerin bütünü tek kaynaklıdır.

Halk dilinde: **yolak** (ince yol, kapı, neden, üstü açık su yolu, kıl-kendir bükerken çarkın önünde gidilip gelinen yol), **yolaklamak** (uğurlamak, karıştırmak. **Yol** sözcüğünün **kut, mutluluk** anlamıyla bağlantılı, ikincisi şaşırtmak, anlam kaymasıyla), **yolamak** (keçi yolu), **yolantı** (bitmeyen yol), **yola vurmak** (uğurlamak), **yolazımak** (yorulmak), **yolbasar** (soyguncu, vurguncu, yol kesici), **yolçatırı** (dört yol ağzı), **yoldam** (uysal, yola gelir, yolunu yordamını bilir), **yollamış** (gönderme, armağan. Söz. DD.).

Bu örnekler **yol** kökünün ne denli değişik kavramlar türetmeye elverişli olduğunu gösterdiği gibi gelişim çizgisinden ayrılmadığını da kanıtlar. Başlangıçta **yol/yul** birliği, günümüzde, **u**'nun **o**'ya dönüşümüyle sona erdi, **yul** köküyle başlayan sözcüklerin kimi **yıl** (yıldızda olduğu gibi), kimi de **yol** (yolaşmakta görüldüğünce) ile başlar oldu.

Lat. **iter, via**, gr. **odos**, alm. **weg**, kelt. **camminus**, fr. **chemin**, got. **wigs**, ar. **tarik**, fars. **râh**, ing. **way**, itl. **via, cammino**, isp. **via, camino**, sanskr. **vahati** (taşımak, bir yerden bir yere götürmek).

YOLLAMAK, tr. yol'dan **yol-la-mak/yollamak** (yola koymak, yol ile göndermek, yolcu etmek, yolda olmasını sağlamak). Su'dan **su-la-mak/sulamak**, kol'dan **kol-la-mak/kollamak**, el'den **el-le-mek/ellemek**, al'dan **al-la-mak/allamak** (boyamak, süslemek, al duruma getirmek).

YOLLANMAK, tr. yol'dan **yol-lan-mak/yollanmak** (yola düşmek, kendi kendine yola çıkmak, yolcu olmak).

Başka bir anlamda, başkasınca gönderilmek, yola konulmak, gönderilmek.

Yollanmak (yol yol olmak, üzerinde yola benzer kalın çizgiler oluşmak).

Yollu basma (dokunuşu yol yol örgeli basma).

YOLMAK, tr. yol (çözme, boşaltma, salıverme anlamlarında kök) ile **mak** ekinden **yol-mak/yolmak** (yolmak, soymak, salıvermek, çözmek, boş duruma getirmek).

Yolmak (kurtarmak, bırakmak, salıvermek, Kaş.), **yolunmak** (boşanmak, bırakılmak, salıverilmek, yolunmak, Kaş.), **yolunmak** (yolda olmak, yola çıkmak, Uy.). **Yol** kökünde anlam genişlemesiyle **çözme, boşaltma, bırakma, salıverme** gibi değişik eylemleri içeren bir nitelik var.

Yolmak/bir nesnenin, özellikle bir kuşun, tavuğun tüylerini, kişinin saçlarını koparmak, derideki kılları, tüyleri sökün atmak. **Saçını yolmak, sakalını yolmak** deyimlerinde **yol** köküne yükletilen anlam doğal bir olayı dile getirir. **Yolma** eleminde, deriyi tüyden, kıldan yoksun bırakma, boş bırakma var. Nitekim **yolmak**'ın **boşaltmak** anlamını içermesi de bundandır.

Yolunmak (kendi kendine yolmak, yolmak işinin konusu olmak, kendini yoldurmak)...

YONCA, es. tr. **yonça**'dan **yonca**...

Bunun **yornçka, yorunçka, yorınça** gibi karşılıkları da var. **Yor** kökü daha yaygındır, devinme bildirir, ayrıca. **Yorunçka** sözcüğünde eski Türk inançlarıyla bağlantılı bir olayın izleri saklıdır. Çoktanrıcı dönemlerde **yonca** denen bitkiyle **em** (ilaç) yapmak, geleceği öğrenmek için **fal açmak** yaygındı. **Yonca** bu işlerde kullanılan önemli bitkilerden biriydi. Bu nedenle **yor** kökünü **yon**'dan daha tutarlı buluyoruz. **Yorunçka, yorınça, yornçka** sözcüklerini **yormak** (düş yormak, fal bakmak, geleceği öğrenmek) işlemleriyle bağlantılı buluyoruz. **Yorunçka** (bütün öteki söyleniş biçimleriyle) kendisiyle yorum yapılan, fal açılan bir araç bitkidir, adını **yormak**'tan alıyor. **nçga** ekleriyle: **yılınçga/ılık, yinçge/ince** bg.

Yor-u-nç-ga/yorunç(g)a/yorunca - yonca, nitekim: (Kaş. da) **yorunçka - yorınça - yornçka** doğrultusu, kendiliğinden, **yonca**'ya varıyor.

YONGA, tr. **yontmak**'tan **yon-ga/yonga** (yontulup alınan bölüm, parça), **ga** ekiyle **talmak**'tan **tal-ga/talga-dalga, bilmek**'ten **bil-ge/bilge, bölmek**'ten **böl-ge/bölge, süpürmek**'ten **süpür-ge/süpürge, kavurmak**'tan **kavur-ga/kavurga** bg.

YONTMAK, hl. **yonmak**, tr. **yon** (koparma, soyma, kesip ayırma eylemini içeren kök)dan **yon-t-mak/yontmak** (üstünden, yüzünden parça kesip almak, kesip biçmek).

Yontmak eleminde **yon** köküyle **yolmak** eleminde **yol** kökü arasında anlam özdeşliği, ikisinde de koparıp alma, kesme, soyup ayırma olayı saklı. **Yontulmuş ağaç** (kabukları, üst yüzü kesilmiş ağaç) ile **yolunmuş tavuk** (tüyleri, telekleri çekilip çıplak bırakılmış tavuk), arasında, görülen işlem bakımından ayrılık yok.

YORGAN, es. tr. **yör** (örtmek, sarmak, kaplamak, kuşatmak anlamını içeren kök)den **yör-gen-yörgen/yorgan**...

Kök anlamı: örten, kaplayan, kuşatan. **Yör/yor** dönüşmesiyle anlam genişlemesi: **yorımak/yürümek, yormak/yürümek** (Kaş.) eylemlerinde **yor-yör-yür** dönüşmesi (**yürümek**'in **yörümek** biçimiyle, bk. **Yürümek**).

Yörgelmek (sarılmak, Uy.), **yörgemek** (sarmak, Uy.), **yörgenmek** (sarılmış olmak, Uy.), **yörgek** (örtü, Kaş.), **yörgemek** (sarmak, Kaş.), **yörgenç** (sarmaşık, Kaş.), **yörgecü** (sargı, dolak, Kaş.), **yörgenmek** (örtülmek, sarılmak, sarınmak, Kaş.), **yörgeşmek** (sarılmak, birbirine girmek, dolaşmak, karışmak, Kaş.), **yörgetmek** (saldırmak, Kaş.), **yörkenmek** (örtülmek, sarılmak, Kaş.), **yörkeşmek** (sarılmak, birbirine girmek, Kaş.)... **yör** kökünde **örtmek, sarmak** anlamları saklı, **yorgan** denen nesne de bir **örtü** niteliğindedir...

YORMAK I., tr. **yor** (açıklama, anlatma bildiren kök)dan **yor-ı-mak/yormak**...

Kök anlamı: bir nesneyi açıklamak, genişletmek, daha ileri, daha öteye götürerek, **yürüterek** anlaşılmasını kolaylaştırmak, açmak, genişletmek,... **düş yormak** (düşü açıklamak, anlamını genişleterek, kolaylaştırmak).

Yor kökünde, doğal anlam **yürümek, devinmek**, bu eylemleri gerçekleştirmektir.

Yorıtmak (yürütmek, işletmek, devindirmek, Uy.), **yorçı** (yol gösteren, kılavuz, Uy.) sözcüğünde **yor** kökünün anlamına uygun olarak, açıklama, aydınlatma niteliği var. Öte yandan **yörmek** (açıklamak, aydınlatmak, Uy.), **yörüg** (açıklama, aydınlatma, Uy.), **yörüglüg** (açıklamalı, Uy.). Böylece **yör/yor** köklerinde anlam özdeşliği (Bk. **Yürümek**). **Yormak** (alıkoymak, «bir işe ikdam iden kimseyi ol işden yormak», Tar. Söz.). Eski sözlüklerde **yor** köküyle başlayan sözcüklerde devinme anlamı saklı. Bundan dolayı **yormak**, başlangıçta, bir nesneyi, bir düşü alabildiğine ileri götürmek, genişletmek, yürütmek karşılığıdır.

YORMAK II., tr. **yor** (devinme, yürütme, açıklama içerir)dan **yor-mak/yormak**...

Çok devinmeden, eylemden, işten dolayı bitkin düşürmek, gücünü azaltmak, direncini eksiltmek. **Yorgun** duruma getirmek, anlam genişlemesiyle.).

YORTU, gr. **iorti** (bayram, kutlu gün) den **yortu**...

Anadolu türkçesine Anadolu'da konuşulan rum. aracılığıyla geçti.

YORULMAK, tr. **yormak II.** den **yor-ul-mak/yorulmak** (çok işten, devinmeden, eylemden dolayı, kendi kendini yormak. Bk. **Yormak**).

YORUM, tr. **yormak I.** tan **yor-u-m/yorum** (açıklama, düşü anlatma, ar. **tabir.**).

Um ekiyle: **tutmak**'tan **tut-um/tutum** (bir tutamlık nesne, bir avuç, davranış, benimsenen yol), **durmak**'tan **durum/durum** (bir eylem, bir olay, bir düşünce karşısında benimsenen duruş biçimi, davranış, ar. **vaziyet, tavır**), **konmak**'tan **kon-um/konum** (konulan yer, konak yeri, konuş biçimi, doğal -durum); **oturmak**'tan **otur-um/oturum** (taban, harman kıyısına yığılan sap bağ-

ları, yığın, av yeri bg.), **uçurmak**'tan **uçur-um/uçurum** .(Bk. **Yormak, Yürümek**)...

YÖN, tr. **yön** (yüz, yan, ön, iyi, düzgün, neden, ar. **taraf, cebhe**).

Hl. de çok yaygın, işlek bir sözcük. **Ön** (yüz, yüze karşı olan, yüzün karşısına gelen, yüz çevrildiğinde karşıya gelen) sözcüğüyle **yön** arasında anlam birliği. Bizce **(y)ön-yön, ön(y)-yön** gelişimi. **Ön**'ün önüne **y** sesinin gelmesi de, **yön**'den **y** sesinin düşmesi de olası. Kaş. Uy. sözlüklerinde **yön** yok, **ön** anlamında **öñ** var. Anadolu türkçesinde **yön** (yüz, yan, örnek, ar. **cihet, taraf, suret, vech**) XIV. yy. dan beri söylenmektedir.

Sözümü işitir isen geri dön
Sana gösteriverirem üşte yön
— Süh. —

Bile her bir sözün kim yönü kanda
Bula her Leyli'nin Mecnun'u kanda
— Işk. —

Kim yönümü dutup anın yanına
İrdim ol yoldan ben anın kânına
— Mant. —

Beni görün yönün öte dönersin
Bülbül gibi daldan dala konarsın
— Karacaoğlan —

Kalfaköy'ün üstün yel gibi aştık
Yönünü yokuşa döndü boz öküş
— Talibi XX. yy. —

dizelerinde **yön** sözcüğü, **yan, yüz, karşı, doğrultu, ön** bg. anlamlardadır.

YÖNELMEK, tr. **yön** ile **el-mek** eklerinden **yön-el-mek/yönelmek** (yüz tutmak, yüzünü belli bir yere çevirmek, doğrultu belirlemek, yüzünü dönmek).

Elmek, almak ekleriyle eylem: **eselmek** (as/kazançtan) **es-el-mek/eselmek** (irileşmek, gelişmek, boylanmak, **esilmek/es-il-mek/esilmek** (eksilmek, **k** sesinin düşmesiyle **eksilmek/e(k)silmek**), **çömelmek/çöm-el-mek/çömelmek** (oturmak), **azalmak/az-al-mak/azalmak** (az olmak, azlanmak), **boşalmak/boş-al-mak/boşalmak, kocalmak/koca-l-mak** (yaşlanmak, kocamış olmak), **al, el, il, ül** orta ekleriyle **mek, mak** son ekleri Türk dilinin başlıca üretme varlığıdır. **Yönelmek** sözcüğü XIII. yy. dan beri Anadolu türkçesinde geçmektedir:

İmdi yöneldiler giderler Mısır'a
Saklarlar Bünyamin'i ol sıra
— Şeyd. —

Mücavir olmuşuduh eşiğinde
Yönelmedin dahi ol yola mahmil
— Kadı. —

Sözüm işit benden yana yönel
— Kesir. —

Senden yana yönelsem varır
önürdü nâlem
Sana haber uçursam âhım olur
üebûter
— Yahya Bey —

örneklerinde **yönelmek** yüzünü dönmek, o yana dönmek, o doğrultuyu tutmak, dönmek bg. anlamlardadır.

Yönelmek (eğilmek, gitmek, koyulmak, hl.), **yöneltmek** (döndürmek, **yönenmek** (yönelmek), yüzünü çevirmek, yön tutmak)...

YÖNET, tr. **yön**'den **et** ekiyle **yön-et/yönet** (biçim, yöntem, yol, yüz, örnek). **Yönelmek/yönet/yönetmek** (yön köküyle eylem, ad).

YÖNETMEK, tr. **yön**'den **yön-et-mek/yönetmek** (düzene koymak, kurala bağlamak, yön vermek, os. **idare etmek**).

YÖNTEM, tr. **yönetmek** (yön vermek, düzenlemek)ten **yön-tem/yöntem** (kural, yol, yön gösteren), (Bk. **yön**).

Yön (yüz, yan, iyi, düzgün) ile tem eki tr. de eskiden beri yaygındır. (Bk. **Yön**), **et-mek** ekleriyle addan eylem türetme yoluyla **yön-et-mek/yönetmek** (Bk.), **yöntem. Tem/dem** ekleri: **er-tem** (erdem, erdemu, moğ.) - **ertem/erdem** (ere, erkeğe yaraşan, erle ilgili olan), **yin-tem/yintem** (yinelemekten, yinelenen, yinelemekle ilgili, boyuna, sürekli olarak), **tanrı-dem/tanrıdem** (tanrıyla ilgili olan, tanrıya yaraşan, tanrıça, tanrılama), bunun tenritem biçimi de var. **Yöndem** (yöntem'in hl. başka bir söylenişi), **yöndemli** (becerikli, işini uyarınca, severek gören; çalışkan, çevik, uygun, söz tutan). **Yöntem, yöndem**

sözleri hl. de yaygındır, Anadolu'nun değişik ağızlarında söylenir (Söz. DD.).

YÖRÜK, tr. **yürümek**'ten **yügrük/yör-ü-k/yörük** (yürüyen, dolaşan, konup göçen. Bk. **Yürek**).

Es. tr. **yorımak** (yürümek), **yüğürmek** (koşmak), **Ö/ü** dönüşmesiyle **yörük-yürük** (dolaşan, konup göçen).

Yorımak (yürümek), **yorug/yorıg** (gidiş, yürüyüş), **yortmak** (yürütmek). **Yor** kökünde devinme, bir yerden bir yere gitme anlamı saklı. **Yorımak/yörümek/yürümek** dönüşmesinde **o-ö-ü** gelişimi: **yor-yör-yür**'den **yorık/yörük/yürük.**

Toros yörelerinde, bu adla anılan, bir Türk topluluğu. Belli bir yerde uzun boylu oturmayıp, yazın başka kışın başka yöreye göçtüklerinden bu adı aldılar.

YUDUM, tr. **yutmak** (yenmek, üstün gelmek)tan **um** ekiyle **yut-um/yudum.**

T/d dönüşmesi **toğan/doğan** (yırtıcı kuş), **tokuz/dokuz, tunguz/domuz** bg. **yutum-yudum.** (Bk. **Yutmak**).

Yudum, yutulan, ağızla sindirim aygıtına indirilen biraz içecek. **Bir yudum su, bir yudum süt** gibi. **Um** ekiyle **boğmak**'tan **boğum, doğmak**'tan **doğum, koşmak**'tan **koşum**, hepsi eylem köküne **boğ, doğ, koş** eklenen **um** ekiyle ad (**boğ-um, doğ-um, koş-um** bg.).

Yudumlamak (yudum yudum içmek), **yudumluk** (bir yudumda içilen), **yudum, yudum...** Utmak'la bağlantılı.

Ar. **lukma** (lokma) tr. de katı yiyecekler için söylenir.

YUFKA, es. tr. **yufka/yuvga** (ince, yufka) dan **yufka** (ince, sığ, kalın olmayan).

Yuvga (cılız, güçsüz, yetersiz, Kaş.), **yuvka, yuka, yuga, yufka** (ince, ucuz, cılız, Kaş.), **yufka** (oğulluk, oğul edinilmiş, Kaş.), **yupka** (yufka), **yufka** (ince açılmış saç ekmeği, ince, pide, yeğnik, derin olmayan su, nazik, SDD.).

Yufka, yuvga sözcüklerinde **ka, ga**'nın birer ek, kökün **yuf, yuv** olduğu kanısındayız. Tr. de **uv, uğ, uf** seslerinin küçük, kırıntı, bölümcük oluşturdukları ak ekiyle birer nitelik gösteren sözcüğe dönüştükleri biliniyor. **Ufalamak**'tan **ufak** (ufalanmış, küçülmüş, incelmiş), bunun **uvalamak, uvmak, uğmak, uğalamak** biçimleri var, hepsi de **ufalamak** anlamındadır. **f-v-ğ** sesleri arasında karşılıklı dönüşme var. Öte yandan sözcüğün önüne gelen **y** sesinin düştüğünü de biliyoruz: **yin** (in), **yinçü** (inci, inci), **yiring** (irin), **yirinmek** (irinlenmek), **yinçğe** (ince). Bunun gibi **yufka** da, sonradan, **y** sesinin düşmesiyle **ufak** durumuna geldiğini sandığımız, kaynakta **yufak** olması gereken, sözcükle eşkökenli, eşanlamlıdır. Burada: **yufak/ufak/ufka/yufka** (küçülmüş, incelmiş, ufalanmış) gelişimi sözkonusudur. **Uyga** (uysal), **uygal** (uysal), **uydeş** (uysal) da görüldüğü gibi **ufga-yufga/yufka/yuvga-uvga-yufga-yufka** bg...

YUKARI, es. tr. **yokaru/yukaru**'dan **yukarı**...

Yok kökünde **yukarda** olma anlamı saklı. **Yokmak** (birini yüceltmek, yükseltmek), **yok-a-ru/yukarı** dönüşmesinde **yok/yuk** değişimi, **/ou** sesleriyle. Hl. **okarı, okaru** (yokarı, yokaru) biçiminde. (Bk. **Yokuş**).

Yügerü (yukarı), **yökerü** (yukarı), **o-ö-u-ü** seslerinde sürekli dönüşme, ayrıca **k/g** dönüşmesi **ge/ke** ile.

Vurdum yokuş okari
Yuturdum portokali
He gız ne var goynunda
Fistan kalkar okari
— Kar. —

İmdi **yok-yök-yük** dönüşmesinde **yükseltme** anlamı var, nitekim **yükselmek**'in **yük** köküyle **yökerü/yügerü** sözcükleri özdeş. **Yukargı** (yukarki), **yukaru durmak** (ayağa kalkmak), **yukaru olmak** (yükselmek), **yukarurak** (daha yukarı, daha yukarı, hepsi için Bk. Tar. Söz.).

Yukardanluk, yokardanluk (üstten bakma, kendini beğenmişlik, büyüklenme), **yokardanluğu var** (büyükleniyor).

YULAR, rum. **eulera** (dizgin, ok. **yulera**) dan **yular**...

Asya türkçesinde **yular** sözü var (Kaş.), ancak **yul** (ışıma, parlaklık) köküyle bağdaşmıyor.

Alm. **halfter**, fr. **licou**, fars. **efsar**, ar. **inan**, lat. **capistrum**, isp. **cabestro**, itl. **capéstro.**

YUMAK, tr. **yummak** (örtmek, kapamak) tan **yum-ak/yumak** (yumulmuş - örtülmüş, kapanmış, üstüne sarılarak yuvarlak duruma getirilmiş nesne.).

Anlam genişlemesiyle, **yumak** (toplanmış, toparlak durumuna getirilmiş, örtülü, kapalı, nesne).

Yumak, kimi Anadolu yörelerinde **yıkamak** karşılığı söylenir. **Çayda giyesileri yudum yıkadım** (çayda giysileri yıkadım), **yudum yıkadım** özdeş anlamlı iki sözcükten oluşan deyim.

YUMMAK, tr. **yum** (örtme, kapama)dan **yum-mak/yummak** (örtmek, kapamak). **Yum, yüm** kökünde **u/ü** dönüşmesi olduğu gibi **toplama, kapama, sıkıştırma** anlamları da var. **Yümmek** (yummak, kapamak, örtmek), gözlerini kapamak. Hl. **yommak** (yummak, kapamak, örtmek). **Gözlerini yomdı** (gözlerini kapadı), **yümmek** (göz yummak, Kaş.). Ellerini yummak (ellerini yumruk yaparak kapamak).

«...**bir kezden üsdine taş yumdılar... kim havadan dökülmüş gibi oldı.** Enb.) burada **yummak** sözcüğü **örtmek**, üstüne **kapamak** anlamındadır. **Ağzını yummak** (ağzını kapamak).

Yumgı (toplu, derli), **yumgın** (derli toplu olarak), **yumıtmak** (toplanmak), kapalılık, kendi kendine toplanma anlamı.

YUMRU, tr. **yummak** (kapamak)tan **yumru/yumru** (yumulmuş, toplanmış, kapanmış), anlam genişlemesiyle, üzerine toparlanıp yumulan, kabarık, şiş durumuna gelen nesne.

Yum kökünden **yum-ru/yumru** ile **doğ** (toğ) kökünden **doğ-ru/doğru-toğru** sözcüklerinde görülen **r-u/ru** ekiyle: **yamrı yumru, eğri doğru, eğri büğrü**, ayrıca **ağrı, sağrı** (atın iki kalçası üstü), çağrı. U, ı, i, ü seslerinde ek durumu.

YUMRUK, tr. **yummak** (kapamak, örtmek)ten **yum-u-r-u-k/yumruk.**

Tr. **yummak, yumurmak** (kapamak, toplamak, sıkmak) sözcükleri özdeştir **Yumurmak** (yumru durumuna getirmek, gelmek) ile **yummak** sözünü oluşturan **yum** kökü değişmiyor. **Yumurta** (yumurmak/toplanıp yuvarlak olmak)tan, **yum** köküne gelen **ur-mak** ekleriyle **yum-u-r-mak/yumurmak** (yumru gibi olmak), **tom-ur-mak/tomurmak** (toparlanıp tomurcuk gibi olmak), **yumuruk/yumruk** bağlantısı **yum** köküyle. **Yamurmak/yemürmek/tomurmak** (tomruk kesmek, tomruk olmak, anlam genişlemesiyle **damlamak, kan akmak**).

Yam/yum/yem/yom köklerinde anlam özdeşliği.

YUMUŞAK, tr. **yumuş** (iş)tan **yumuş-ak /yumuşak** (işe elverişli olan, kolay işlenen, işlenebilen).

Yumşak/yumuşak (Kaş.), **yumuş** (iş, ödev, Kaş., Uy.) sözcüklerinde **yum** kökünün **iş** bildirdiği görülüyor. **Yumuşçı** (yardımcı, yanaşma, hizmetçi, işçi), **yumuş** (evlenen kıza verilen ev gereçleri, çeyiz/ar. **cihaz**'dan), **yumuş**: iş, buyruk, söz, yakarış, uşak (Hl. Söz. DD.).

Yumuşak: katı olmayan, kolay eğilip bükülen, esnek, uysal, işlemeye elverişli bg. **yum** kökünün işlenecek bir nitelik taşıyısıyla bağlantılı. **Yumuşak davranışlı, yumuşak yüzlü, yumuşak elli** gibi inceliği, katı olmayan davranışları içeren deyimler.

Yuzun yumuşağıkân
Memen ağırşağıkân
Gel sarilu yatalum
Sen gız ben uşağıkân
— Kar. —

YUMUŞAMAK, tr. **yumuş** (iş)tan **yumuşak-yumuşak** (yumuşak olmak, işe elverişli, yatkın olmak, katı olmamak, katılığı gitmek).

Yumu-ş-a-mak/yumuşamak. Aşmak'tan **aşamak / aş-a-mak / aşamak** / yükselmek, üste çıkmak, **boş**'tan **boş-a-mak/boşamak, yaş**'tan **yaş-a-mak/yaşamak** bg. köke eklenen **a-mak** takılarıyla eylem türetimi.

YUNAK, tr. **yunmak** (yıkamak)tan **yunak/yunak** (yıkanma yeri, yıkanılan yer, ar. **hamam**).

Durmak'tan **dur-ak/durak, konmak**'tan **kon-ak/konak, çıkmak**'tan **çık-ak/çıkak** (çıkış yeri) gibi ak ekiyle yer bildiren ad.

YUTMAK, es. tr. **yutmak** (yenmek, üstün gelmek)tan anlam genişlemesiyle **yutmak** (yiyip içmek).

Utmak (yenmek, başarı kazanmak, üstün gelmek) ile **yutmak** özdeştir. **Y** sesinin **u** sesi önüne gelmesiyle **y-utmak-yutmak** (yemek, yutmak, yenmek), **y** sesinin düşmesiyle **(y)-utmak-utmak** (yenmek, üstün gelmek, yutmak).

Oyunda: **ben onu yuttum** (ben onu yendim), **yutulmak** (yenilmek), **çocuk oyunda arkadaşını yuttu** (çocuk oyunda arkadaşını yendi, ona üstün geldi). **Oyunda yutuldu** (oyunda yenildi). **Yutmak/utmak/ütmek-yenmek, üstün gelmek. Y-U-Ü** seslerinde düşme, dönüşme eylemi.

Utku (başarı, üstünlük, ar. **zafer**) **utmak**'tandır. **Y** sesinin dönüşmesi: **yin/in, yinçü/incü-inci, yinçge/inçge-ince** bg.

YUVA, çin. **ouva** (uva)dan **yuva** (ev, barınak, yatacak yer).

Uy. **uya** (yuva, mağara, kuyu). Tr. da **ev** anlamına gelen **eb** (uy.) ile çin. **ouva** (uva) arasında bir bağlantı olabilir.

Bas. **oea, ohea** (yuva, ev), fars. **lâne, âşiyân**, lat. **nidus**, fr. **nid**, isp. **nido**, alm. **nest**, hepsi **yuva** karşılığı.

Yuvalamak (yuva yapmak), **yuvalanmak** (yuva kurmak, evi barkı olmak, gizlenmek).

Utmak/yutmak - yutmak/utmak (yenmek, üstün gelmek, yutmak) **y-u** bağlantısı (Bk. **Yufka**), **ouva/uva - yuva**'da gene **y-u** bağlantısı.

YÜCE, sansk. **uççа** (ulu, yüce)dan, **üce-yüce** (yüksek, yükseklik).

Hl. **yücek, yüğcek** (ovalarda bulunan en yüksek tepe), kimi ağızlarda **yuca** (ML.). **Uççа-yuca-yüce** (yüce, ulu, yüksek).

Anadolu türkçesinde, XV. yy. dolaylarında görülen **yüce** sözcüğü az. ağzında **üce** biçiminde geçer:

Kim ki irişmek istedi üce boyın
visâline
Oldı hemişe farz ana çekmek anın
belâsını
— Nesimi —

Ücedir aşk fehminden ricâlin
Eli irmez ana fikr-ü hayalin
— Ruşeni —

Evvel sen de ücelerden uçardın
Şimdi enginlere indin mi gönül
— Karacaoğlan —

yüce dutmak (yükseltmek), **yüce eylemek** (yükseltmek), **yücelenmek** (büyüklük taslamak), **yücelik etmek** (büyüklenmek), **yüceli yücelivermek** (şaha kalkmak), **yüceltmek** (yükseltmek), **yücerek** (daha yüce, çok yüce) hepsi için (Tar. Söz.).

Zend dilinde **usa** (yüce) ile sanskr. **uççа** (yüce), tr. **uca-üce-yüce** bağlantısı: **uçça-usa-uca,üce?yüce** (**y** sesinin öne gelmesiyle).

YÜCELMEK, sanskr. **uççа**'dan tr. **yüce, l-mek** ekleriyle **yüce-l-mek/yücelmek** (yükselmek, yüce olmak, ulu olmak, üstün olmak). **Yönelmek, çömelmek, eselmek** bg. **l-mek** takılarıyla eylem.

Yücelmek'ten **yüceltmek** (yüce kılmak, yüce duruma getirmek), **çömeltmek, beşaltmak, azalmak, çökeltmek** bg. **ltmek** takısıyla.

YÜN, es. tr. **yüng** (pamuk, yün, kuş yeleği), **yüng, yök, yüg, yük** (kuş yeleği, ok yeleği) tüyle, kanatla ilgili.

Anadolu türkçesinde **yün** (yalnız koyun tüyüne denir). Fars. **yün** (eyer keçesi, teğelti), **yün**'le ilgili **Yün(g) - yön-yün** köken bakımından başka dillerle benzerlik gösteriyor: sanskr. **urna** (yün), gr. **lenos, liros, lrion** (yün, yapağı), lat. **lana** (yün, yapağı), isp. **lana** (yün), itl. **lana** (yün), isl. **vouna** (yün), ar. **sûf**, fars. **peşem**, alm. **wolle**, ing. **wool** (yün).

Yüng - yün - urna - lenos - lana - vouna arasında **an/en/un/ün** yakınlığı.

YÜREK, tr. **yürümek** (devinmek, yürümek)ten **yür-e-g/yüreg/yürek**...

Kök anlamı: devinen, yüreyen, çalışan. Anlam genişlemesiyle dirilerde **yürek** adı verilen üye...

Yüreg (yürek, Kaş.), **yürek** (yürek, Kaş., Uy.). **Yür** kökünün **yör** biçiminde söylenişi, **yürümek/yörümek** eylemlerini oluşturması ağız değişiklikleri sonucudur. Türk dilinde **ö/ü** ya da **ü/ö** dönüşmesi süreklidir. **Yürük** (yörük, yürük, Uy.), **yüre** (yöre, çevre, Kaş.), **yöre** (yöre, çevre, **yüre**, Kaş.), **yök, yük, yüg, yög** (kuş tüyü, tüy, Kaş.) sözcüklerinde **ö-ü** dönüşmesi **yö-yü** biçiminde. **Yorımak** (yürümek, Uy.), **yorıtmak** (yürütmek, Uy.), **yortmak** (yürütmek, Uy.), **yörmek** (yormak, açıklamak, Uy.), örneklerinde **yör-yor-yür** köklerinin özdeşliği görülüyor.

Yörük (konar-göçer bir Türk boyu, sürekli olarak dolaşması, yürümesi, gezmesi nedeniyle **yör-ü-k/yürük**), Anadolu ağzında **yürük** (ü/ö, ö/ü dönüşmesi sürekli, karşılıklı)... **yörüg** (açıklama,

Uy.), **yörülmek** (çözülmek, açıklanmak, yorulmak, Uy.), **yörüng** (açık, ak, Uy.), **yoriğ, yorug** (yürüme, Uy.), **yorımak** (gitmek, yürümek, Kaş.), **yormak** (yürümek, Kaş.), **yortmak** (çok hızlı yürütmek, koşturmak, Kaş.), **yoruk** (gidiş, yürüyüş, Kaş.) örneklerinde **yor-yör-yür** özdeşliği. Böylece **yürek**'i oluşturan kökle eşanlamlılık. **Yügrüg** (koşucu, yügrük, Kaş.), **yügrüm** (bir koşuluk yer, Kaş.), **yügrüg at** (yürük at, hızlı giden at, Uy.).

Öte yandan, **yörgek** (örtü, Kaş.), **yörgenmek** (örtülmek, sarılmak, Kaş.), **yörgemek** (sarmak, Kaş.), **yörgetmek** (sardırmak, Kaş.) örneklerinde **yör** kökünün **örtmek** anlamını içerdiği görülüyor.

Yüreklendirmek, yüreklenmek, yürekli, yüreklilik, yüreksiz, yüreksizlik...

Alm. **Herz**, fars. **dil, men, man**, ar. **kalb**, ing. **heart**, fr. **coeur**, lat. **cor**, gr. **kher, khardia**, isp. **corazon**, itl. **cuore**, tr. gönül (eskiden **köngül, göngül**)...

YÜRÜMEK, tr. **yör/yür** (devinme, ilerleme, gitme bildiren kök)ten **yür-ü-mek/yürümek**...

Yör/yür kökünde devinme eylemi saklı, ağız ayrılıklarından doğan **ö/ü**, ya da **ü/ö** dönüşmesi Türk dilinin yaygın bir özelliği: **yörük/yürük, yöre/yüre, yörümek/yürümek, gözel/güzel**... ses değişmesiyle anlam değişmesi yanyana...

Yorımak (yürümek, varmak, gitmek, ulaşmak, Kaş.) sözcüğünde devinme eylemi **yor** ile bağlantılı, bundan **yor/yör/yür** köklerinde **o/ö/ü** dönüşmesiyle **yorımak-yörümek-yürümek** (köklerde ses değişmesine karşılık anlam olduğu gibi kalıyor). Uygur türkçesinde **yürümek** bugünkü anlamda, Kaş. da ağız ayrılığı olsa gerek.

Asya türkçesinde **yör/yor/yür** köklerinde özdeş anlamdadır: **yorımak** (yürümek, Kaş.), **yorıglı** (yürümeyi düşünen, Kaş.), **yorık** (akma, yürüme, gidiş, Kaş.), **yormak** (yürümek, Kaş.), **yormak** (yorumlamak, ar. **tabir etmek**, Kaş.), **yörmek** (açıklamak, yormak, Uy.), **yörüg** (açıklama, Uy.), **yörüglüg** (açıklamalı), **yorımak** (yürümek, Uy.), **yoramak** (düş yormak, Uy.), **yortmak** (yürütmek, Uy.), **yortmak** (yürütmek, Uy.), **yorığ** (gidiş, yürüyüş, Uy.), **yorçı** (yol gösterici, kılavuz).

Bu örneklerde **yor/yör/yür** köklerinin eşanlamlı olduğu, ancak yorumla anlam değiştiği görülüyor.

YÜZ, tr. **yüz** (ön, yan)den **yüz**...

Yüz, yüüz, yüd (Kaş., Uy., Kit., İbm.) biçimleri eşanlamlı. **Üztün** (üstte, yukarda, Uy.), **üstün** (üstte, yukarda, Uy.), **üze** (üstünde, yukarda, Uy.), **öze** (üstünde, yukarda, üze, Uy.)... karşılaştırmada **üz, üs, öz, yüz, yüs, yöz** köklerinde anlam özdeşliği beliriyor.

Kimi sözcüklerde, ağızlara göre, **y** sesi düşüyor, **üz(bar) olmak** deyiminde görüldüğü gibi. Anadolu ağızlarında **yüzükoyun/üzükoyun** (yüzü üstüne), **yüzmek/üzmek** (hayvanın derisini yüzmek, suda **yüzmek**), **yüzgeç/üzgeç** (yüzme eylemi). Öte yandan **yüzden** (üstten, derine inmeden, sığ), **yüzden** (nedenle...den dolayı: **bu yüzden/bundan dolayı** - bu nedenle). **Üzerinde** (yüzünde, üstünde), **üs/üz/yüz** köklerinde eşanlamlılık: **üstünde - üzerinde - yüzünde.** Lat. **vultus**, fr. **visage**, alm. **Gesicht**, fars. **rû**, ar. **vech**, rum. **prosopon**, isp. **rostro**, itl. **viso**.

Hind-Avrupa dillerinde **yüz** anlamına gelen sözcükler sanskr. **védah** (görünüş), **véda** (bilgi) gibi kavramlardan türemiştir (RGH.).

Yüzden, yüzegelen, yüzey, yüzeysel, yüzgörümlüğü, yüzkarası, yüzlemece, yüzlemek, yüzlenmek, yüzleşmece, yüzleşmek, yüzleştirmek, yüzölçümü, yüzsuyu, yüzsüz, yüzsüzleşmek, yüzsüzlük, yüzünden, yüzüstü...

YÜZBAŞI, tr. **yüz** (sayı) ile **baş**'tan **yüzbaşı/yüzbaşı**...

Eski ordu kuruluşlarında yüz kişilik birliğin başında bulunan görevliye verilen ad. **Onbaşı** (on kişilik birliğin başı), **binbaşı** (bin kişilik birliğin başı)...

YÜZMEK, I., tr. **yüz** (üst, yüzey)den **yüz-i-mek/yüzmek**...

Kök anlamı: üstte olmak, yüzeyde bulunmak, dibe inmemek, batmamak. Anlam genişlemesiyle, **suyun üzerinde gezinmek, yüzmek.** Bir nesnenin bir sıvı üzerinde kalması, gidip gelmesi.

Yüzdürmek, yüzdürülmek, yüzer, yüzertop, yüzgeç, yüzülmek...

YÜZMEK II., tr. **üz** (soyma, sıyırma, kırma, koparma içeren kök, bk. Üz.)den

y sesiyle genişleme: **y/üz-mek-yüzmek/yüzmek**...

Kök anlamı: gönünü, derisini soyup çıkarmak, **derisini yüzmek.** Kimi seslilerin önüne **y** sesinin gelmesi ya da düşmesiyle genişleme: **iğne/yiğne, yigne/iğne, yırmak/ırmak, ırmak/yırmak, ır/yır, yır/ır, ırlamak/yırlamak, yırlamak/ırlamak** bg.

Anadolu halk ağzında: **üzük/yüzük, yüzük/üzük** (parmağa takılan yüzük), **yüzüm/üzüm, üzüm/yüzüm** (bilinen bitki, asma)...

YÜZÜKOYUN, tr. **yüz** ile **koy-mak**'tan. «Yüzün-koyu», yüzünü koyarak, yüzü üstüne gelerek. Doğrusu «yüzünü koyup» olsa gerek. Sonradan «yüzün-ü» sözünün son seslisi **ü** düşmüştür. Anadolu türkçesinde bu tür ses düşmeleri olağandır. Bâki'nin:

Hep senincündür benim dünya
cefasın çekdiğim
Yoksa ömrüm varı sensiz neyleyim
dünyayi ben

dizelerinde «ömrüm varı» birleşimi «ömrümün varı» biçimindedir. Ses düşmesi sonucu «ömrüm varı» oluverdi.

«Anadolu ağızlarında, bu birleşik sözcüğün daha da kalıplaşmış bir biçime girdiğini, anlamı biraz daha açıklamak... için eylem kök ve gövdelerine getirilen -ılı (-ı-lı) ekiyle birleştirildiğini görüyoruz: yüzüngguylu: yüzükoyun, (Ömer Asım Aksoy, Gaziantep Ağzı, cilt III, İstanbul, 1946» (V. Hatiboğlu, Türk Dili, sayı 225).

Anadolu ağızlarında bu birleşimin «yüzükoyu» biçimi de vardır: «Çocuk yüzikoyi yatup kaldi» (Trabzon yöreleri).

Kapisinun öğinde
Suyi akayi suyi
Ne oldi sana yavri
Yatusun yüzigoyi
(Kapısının önünde
Suyu akıyor suyu
Ne oldu sana yavru
Yatırsın yüzükoyu)

Bu dörtlükte «yüzükoyun» birleşiminin halk ağzında «yüzükoyu (yüzigoyi)» biçimine girdiği görülüyor.

Z

ZABIT, ar. **zabt** (korumak, bağlamak, saklamak)tan **zabıt** (tutanak), bir konuda saklanması, unutulmaması gerekenleri yazıp koruma. **Zabt/tutmak**, yakalamak, kaçmasını, yitmesini önlemek, **zabtetmek**.

ZABITA, ar. **zabt** (Bk.)tan **zabıta** (bağ, kural), anlam genişlemesiyle **kolluk, güvenlik görevlisi**.

ZABİT, ar. **zabt** (tutmak, korumak, bağlamak, saklamak)tan **zâbit** (koruyan, saklayan, tutan, bağlayan kimse).

ZAÇ, ar. **zâç** (kükürtlü demir)dan zaç.
Anadolu türkçesine bilimsel çalışmalar dolayısıyla, kimya kavramı olarak, geçti.

ZAÇYAĞI, ar. **zâç** ile çin., tr. **yağ**'dan **zaçyağı** (sülfirik asit).

ZÂDE, fars. **zâde** (doğmuş)den **zade**.
Anadolu türkçesine yazın yoluyla, ortaçağda, geçti. Tr. de **oğul, oğlu** karşılığı söylenir. **Osman-zâde** (Osman oğlu) bg. **Zâdegân**, fars. **soylular, yüksek** kesimden olanlar, saraylılar.

ZAĞAR, rum. **sagreus** (av köpeği)dan ses değişmesiyle **zağar. Sagar/zagar/zağar** (köpek, it).
Anadolu türkçesine, Anadolu'da, konuşulan rumca yoluyla girdi.
Bas. **zakur** (köpek), gür. **zaghly** (köpek), ar. **kelb** (köpek), fars. **sek** (köpek), isp. **perro** (köpek), tr. **it**, alm. **hund**, fr. **chien**, lat, **canis**, gr. **khion**.

ZAHİRE, ar. **zahîre** (ekin, tahıl)den **zahire** (ilerde kullanılmak üzere saklanan yiyecekler, ekin, tahıl bg.).
Halk dilinde, genellikle, belli bir yerde saklanan yiyeceklerin bütününe **zahire** denir, bunun içine tahıldan başka yiyecekler de girer. Kimi yörelerde **zahri** denir. Ar. da başka bir anlamı da **iyilik, yardım**'dır. Tr. **aşlık** (yiyecek, **zahire**).

ZAHMET, ar. **zahm** (ezmek, sıkmak)den **zahmet** (sıkıntı, bunalma, yorgunluk). Anlam değişmesine uğramamış. **Zahmetli** (ar. **zahmet** ile tr. **li** ekinden) **yorucu, çok emeği gerektiren**.

ZAM, ar. **zam** (ekleme, katma, arttırma) dan **zam**.
Kök anlamı: **aşırı öfkeye kapılmak, ölmek**. Anadolu türkçesine yazın yoluyla girdi, yalnız **arttırma**, alışverişte ederi **yükseltme** karşılığı söylenir. **Zamlama** (ekleme, zam yapma), **zamlı** (ederi yükseltilmiş, arttırılmış), **zamsız** (ederi arttırılmamış, olduğu gibi bırakılmış).

ZAMAN, ar. **zeman** (eskime, bir nesne üzerinden sürenin geçmesi)dan **zaman** (süre, eskiye, geçmişe karışan süre).
Ar. somut bir anlamı varken, gerçek bir nesneyi yansıtırken soyutlaştı. İki nesne arasında, birinden ötekine giderken geçen süreye, eskiye karışan süreye **zeman** denirken sonraları **vakt** anlamında soyut bir varlığı yansıtır oldu.
Tr. öd/öt, alm. **zeit**, fr. **temps**, lat. **tempus**, isp. **tiempo**, itl. **tempo**, fars. **zaman**...

ZAMBAK, fars. **zanbak** (zambak)tan **zambak** (bilinen güzel çiçeğin adı).
Tr. ye yazın diliyle geçti. Ar. **zenbak**, alm. **lilie**, fr. **lis**, lat. **lilium**, isp. **lirio**.

ZAMK, ar. **zamğ** (zamk)dan. Yapıştırıcı, yapıştıran nesne.

ZAMPARA, fars. **zenpâre** (kadının bir parçası)den, ses değişmesiyle **zampara** (kadından ayrılmayan, kadının ardınca giden, onun bir parçasıymış gibi davranan, anlam genişlemesiyle).

ZAN, ar. **zann** (sanma, sanı, kuşku, sezme)dan **zan** (sanı, sanış, sanma), tr. de **kuşku** anlamında pek söylenmez.
Zanlı (ar. **zann**'dan **zan** ile tr. **lı** ekinden) **sanık**.

ZANNETMEK, (ar. **zann** ile tr. **etmek**'ten) **sanmak**. **Zannımca** (ar. **zann** ile tr. **ımca** eklerinden) **kanımca, sanımca**.

ZANAAT, ar. **sına'at** (**su'n**/yapmak'tan) **zanaat** (yapılan işler, beceriler, başarılar, iş, ustalık, **sanayi** (ar. **su'n**/yapmak) ile **eşkökenli**.
Tr. de, genellikle, somut gereçlerle çalışan, araç yapan kimseler için söylenir. **Demircilik zanaatı, kunduracılık zanaatı, yorgancılık zanaatı**. Böylece yazın, tiyatro, yontu, resim bg. **sanat** kavramı altında toplanan başarı türlerinden ayrılır. Gerçekte **san'at** ile **zanaat** eşkökenlidir, ikisi de **su'n** (yaratma, yapma)dan türemiştir.

ZANGOÇ, erm. **jamgoç** (saat çalan, saat-başını bildiren)dan **zangoç**, kimi yörelerde **zamgoş** (kiliselerde, günün belli kesimlerinde, çan çalarak tapınma süresini bildiren görevli).

ZARF, ar. **zarf** (kab, kılıf, örtü)den **zarf** (içine mektup konan) özel kap, **mektup zarfı, dosya zarfı**, yazılı belgelerin saklandığı özel korumalık (evrak zarfı) bg.

ZARAR, ar. **zarâr** (yıkım, yoketme, yitirme, ar. **ziyân**)dan **zarar** (birine yıkım getirmek, varlıklarından birini yoketmek eksiltmek).
Ar. **ziyân** anlamında, eksiltmek, ortadan kaldırmak.

ZAVALLI, ar. **zevâl** (gelip geçici, göçücü, batıcı, yerinden ayrılıcı) ile tr. **lı** ekinden **zaval-lı/zavallı** (güçsüz, elinden iş gelmeyen, korunması, yardım edilmesi gereken).
Zavallı çocuk (güçsüz, korunacak, yoksul çocuk), **zavallı kadın** (güçsüz, düşkün, vardımı gerektiren, uysal, çekingen kadın).

ZAYIF, ar. **za'f** (güçsüzlük, cılızlık, eziklik)dan **zaif** (güçsüz, arık, çelimsiz), **zayıf** (cılız, güçsüz, yeterince beslenip gelişmemiş).
Za'f-zaif-zayıf. Es. tr. **arık** (güçsüz, çelimsiz, ince, cılız bg.).

ZAYIFLAMAK, ar. **za'f/zaif-zayıf** ile tr. **la-mak** eklerinden: **zayıf-la-mak/zayıflamak** (cılızlaşmak, güçsüz olmak, arıklamak).

ZEMBEREK, fars. **zenbûrek** (pirinç ya da çelik bir ok adı)ten **zemberek** (Osmanlılarda bir ok adı), **zemberek**.
Anlam genişlemesiyle saat aygıtlarından biri.
Zenberekçibaşı (Osmanlılarda okçuların başında bulunan görevli, başkan).
Zembereği boşalmak (hl. kendini tutamamak, koyvermek, uzun uzun ses çıkararak gülmek).

ZEMBİL, ar. **zınbil** (hasırdan örülmüş, üstte tutacağı olan torba, üstten saplı sepet)den **zenbil/zembil**.

ZEMİN, fars. **zemîn** (yer, toprak, taban, yeryüzü)den **zemin** (taban, diplik, alt, dayanak, toprak yüzeyi). **Zeminkatı** (evlerin toprak yüzeyi altında kalan katı), **zemine zamana uygun** (duruma aykırı gelmeyen, kimseyi kuşkulandırıp tedirgin etmeyen).

ZEMZEM, ar. **zemzem** (bol su, çok su) den **zemzem**.
Yerden fışkıran su, kaynak. Kâbe denen yerde, böyle bir suyun fışkırmasıyla ona da **Zemzem** adı verilmiştir. **Zemzem kuyusuna işemek** (çok büyük suç işlemek, adı anılsın diye suça yönelmek), **zemzemle yıkanmış olmak** (kendini bütün eksikliklerden, suçlardan arınmış saymak).

ZENCEFİL, ar. **zencebil** (fars. **şengelil**'den ar. **zencebil**)den **zencefil**.
Sıcak bölgelerde yetişen güzel kokulu bir bitki olup halk ilaçlarının yapımında kullanılır.

ZENCİ, ar. **zenci** (fars. **zengi/kara derili**) den **zenci** (kara derili insan).
Fars. dan ar. ya, sonra tr. ye geçti. Ar. da **g** sesi olmadığından, fars. sözcüklerdeki **g** sesi **c** ile söylenir.

ZENGİN, fars. **sengîn** (değerli, ederi yüksek, taştan yapılmış)den **zengin** (varlıklı, değerli nesneleri çok olan kimse).
Fars. **seng** (taş), **sengîn** (taştan, katı), anlam genişlemesiyle tr. de **zengin** (varlıklı).
Zenginlemek (fars. tr. varlıklı olmak, zengin olmak), **zenginlik** (varlıklılık).
Fars. **s** sesi tr. de **z** sesine dönüşür: **surnâ-zurna**, hl. **sopa-zopa** bg.

ZENNE, fars. **zen** (kadın)den **zenne** (kadına yaraşan, kadınca), **ince**.
Ortaoyunu'nda kadın kılığına bürünerek ortaya çıkan, oyun gösteren kimse.

ZERDALİ, fars. **zerdâlû** (sarı erik)dan **zerdali**. Fars. **zerd** (sarı), **âlû** (erik), **zerdâlû** (sarı erik).

ZERDE, fars. **zerd** (sarı)dan **zerde** (havuç, yumurta sarısı, safran, pirinç ka-

rışımı pilâv), sarımsı olmasından bu adı aldı, tr. ye değişmeden geçti.

Pişirdim pilâv zerde
Başımız girdi derde

bir de halk dilinde söylenişi vardır.

ZERDEÇAL, fars. **zerd** (sarı) ile **çûb** (çalı, çöp)dan **zerdeçûb - zerdeçâb - zerdeçâv - zerdeçal** (hint safranı).

ZERRE, ar. **zerre** (kırıntı, bir nesnenin en ufak bölümü, döküntü)den **zerre** (tozan, ince toz, ince kırıntı). Hl. **tozan** denir (tozmak'tan).

ZERZEVAT, fars. **sebz/sebze** (yeşil, yeşil bitki) ile ar. at (çoğul eki)tan **zerzevat** (yeşil, yemeklik, bitkiler).

Tr. de olağan bir ses değişimiyle **zerzevat** biçimine giren bu sözcük başka bir dilde (ar., fars.) yoktur. Hl. **zarzavat** denir. Kimi yörelerde **sebziyat** denir ki bu da ar. dili kurallarına göre türetilmiş, **zerzevat** karşılığı bir sözcüktür.

Zerzevatçı (yemeklik yeşil bitkiler satan kimse), **zerzevatçılık** (yemeklik yeşil bitki satma işi).

ZEYTİN, ar. **zeytûn** (zeytin)dan, **zeytin.**

Ağaç, **zeytin** denen yiyecek ürünü veren ağaç, tr. de ürünle ağaç tek adla anılır.

Alm. **olive** (zeytin), **ölbaum** (zeytin ağacı), bilim dilinde **olea**, fr. **olive**, lat. **olea, oleum** (zeytin ağacı, yağ), gr. **elaia, elaias**, fars. **zeytûn**, itl. **oliva**, isp. **oleo.**

Batı dillerine gr. den geçen bu sözcük Akdeniz-Anadolu kaynaklıdır, gr. ye sonradan geçti.

ZIBIN, isp. **jubon** (hırka)dan anlam genişlemesiyle bebek hırkası, bebek gömleği **zıbın.**

İtl. **giubba** (kısa ceket). **Jubon-zubun-zıbın.** Halk ağzında: **zıbın** (kısa hırka, pamuklu kısa kollu gömlek, gömlek, üç etekli entari, kolsuz kadın gömleği, fistan, ceket, gecelik entari, şalvar, zıpka, dar paçalı erkek donu).

Zıbın sözcüğü **zıbun/zubun** biçiminde XV. yy. dan beri Anadolu türkçesinde geçmektedir (Tar. Söz.). Bize kalırsa, bu sözcük, İspanyol gemicileri aracılığıyla dilimize girmiştir.

Kutnu zubun giyme dedim giydin mi
İl sözüne uyma dedim uydun mu
— Karacaoğlan —

ZIKKIM, ar. **zakkum** (ağulu bir ağaç yemişi)dan **zıkkım (nerium oleander).**

Yemişinin acılığı, ağulayıcı niteliği yüzünden bir kargışlama sözcüğü olarak geçer. **Zıkkımın pekini ye** (en etkili zakkumu ye), **zıkkımlanmak (zakkum/zıkkım yemek).**

ZIMBA, fars. **sunbe** (delik açma aracı) den, ses değişmesiyle tr. **zımba.**

Ar. **sınbâc**, alm. **Locher** (delik açan, burgu), fr. **perforateur**, rum. **diatretes.**

ZIMBALAMAK, fars. **sunbe'den zımba** ile tr. **la-mak** eklerinden **zımbalamak** (delmek, burguyla delik açmak, anlam genişlemesiyle öldürmek, kurşunlamak). **Zımbalı** (zımbalanmış, zımbası olan).

Zımbalı defter
Çık boyunu göster

ZIMBIRTI, ibr. **zammer** (çalgı eşliğinde türkü çığırmak) ile fr. **timbre** (çınlama)den **zammer-timbre** (çalgıdan çıkan düzensiz, bozuk ses)den **zımbırtı** (B. Ker.).

Bize göre **zımbırtı** doğal seslerdendir, bir öykünme sonucu oluşmuştur: **tıngırtı, sıngırtı, zumburtu** bg.

ZIMPARA, fars. **sunbâde** (delici araç), **sunbiden** (delik açmak, aşındırmak)den **sunbâde**, ses değişimiyle **zımpara.**

Nitekim hl. **sümpade, sümpare** bg. söylenişleri de var.

Alm. **Schmirgel** (zımpara), fr. **émeri**, isp. **esmeril.**

ZINDIK, fars. **Zend** (Zerdüşt dininden olan) ile ilgili olan: **zendik'**ten ar. ya, sonra tr. ye **zındık** (dinsiz, inançsız) olarak geçti. **Dinsiz** anlamı islam inançlarına göredir, fars. da o anlamda değildir.

ZIPKA, rus. **zıpun** (şayaktan yapılmış giysi)den **zıpkunka-zıpka** (Karadeniz'in doğu, kıyı, yörelerinde geniş ağlı, dar paçalı erkek giysisi).

Eskiden Rusya'ya çalışmaya giden Karadenizliler aracılığıyla Anadolu'ya gelmiş bir köylü giyeceği. **Kara zıpkalı**

uşaklar (Kara zıpka giyen delikanlılar).

Birazacuk dar oldi
Zipkamun bacakları
Bize sevap olanun
Yıkılsın ocakları

türküsünde geçen **zıpka** gibi.

ZIPKIN, fars. **zûpin** (mızraktan kısa bir savaş aracı)den **zıpkın.**

Bir söylentiye göre İran masallarında geçen **Gavers'**in oğlunun adı **Zûpin** imiş, bu aracı o kullandığından bu adı almışmış (ZŞ.).

ZIPLAMAK, tr. doğal seslere öykünmeden (onomatope), **zıp zıp** diye ses çıkarma'dan **zıp-la-mak/zıplamak.**

ZIRH, fars. **zırh** (demir tellerden örülmüş savaş giysisi)dan **zırh**, adı, anlamı değişmemiş. Tr. ye yazınla girmiştir.

Zırhlanmak (fars. tr. zırh kuşanmak, zırhla donanmak), **zırhlı** (anlam genişlemesiyle ağır yapılı savaş gemisi, akaryakıtla çalışan vurucu gücü yüksek savaş araçları.

ZIRILDAMAK, **zır** (doğal ses) **ıl-da-mak** eklerinden **zırıldamak** (boş, anlamsız konuşmak, söylenmek, **zır zır** edip durmak.

ZIRILTI, **zırıldamak'**la çıkan ses, **ıl-tı** ekleriyle.

ZIRLAK, **zır** ile **lak** ekinden, **zır zır** eden, çok zırıldayan.

Zırlama (zırlamak eylemi), **zırlamak** (zır zır etmek), **zırlatmak** (zırlamasını sağlamak) bg. **zır** (doğal ses)la başlayan sözcükler bu kökten gelip doğal sesle anlam kazanmıştır.

ZIRNIK, fars. **zırnih** (arsenik)den **zırnık.**

Sarı boya yapımında kullanılan nesne. Tr. ye, Osmanlı döneminde, bir kimya deyimi olarak girdi. Hl. de bir nesnenin en ufak kırıntısı, tozu. **Ona bir zırnık bile vermem** (ona en ufak bir yardımım bile olmaz). Tr. de **sıçanotu** adıyla anılır.

ZIRVA, fars. **zırbâ** (sarmısaklı çorba)dan **b/v** dönüşmesiyle **zırva.**

Tr. de saçma sapan söz, anlamsız söz karşılığı. Divan yazınında **çorba** anlamında. Ar. **serbac** (çorba).

ZIRVALAMAK, fars. **zırbâ'**dan **zırva, zırva'**dan **la-mak** ekleriyle **zırvalamak** (saçma sapan sözler söylemek).

ZIT, ar. **zıd** (karşıt, bir nesnenin iki ucu) dan **zıt** (anlamı değişmemiş), aykırı, çelişik, karşıt. Bundan **zıtlaşmak** (birbirine karşıt olmak).

ZIVANA, fars. **zebâne** (kalın bir borunun içine geçirilen ince boru, dil)den ses değişmesiyle **zıbâne - zevâne - zıvana. Kârbân-kervan** dönüşmesinde olduğu gibi **b/v** dönüşümü.

Halk dilinde **zibilci** (çöpçü), **zibillik** (çöplük), **zibil olmak** (çöp olmak, toz toprak olmak), **zibil gibi** (kırıntı döküntü gibi).

ZİFİR, gr. **zophos** (ok. **zofos**, karanlık) dan, rum **zopheros** (ok. **zoferos**) **zophos** ile eşanlamlı. **Zephiros** (yel) eşkökenli. **Zophos/zopheros/zephiros** sözcükleri eski Anadolu dillerindendir, gr. ile açıklanamıyor.

Zifir ile fars. **zehr** (ağu) arasında bağlantı yoktur. **Zifiri karanlık** (yoğun karanlık, çok karanlık, koyu karanlık).

ZİFOS, gr. **siphnos** (çukur, oyuk)dan **zifos** (çukur, yerdeki oyuk). Anadolu tr. ne, Anadolu'da konuşulan, rumca yoluyla, halk dilinden geçti. **Zifos** (yerden sızrayan çamur), sızmış, kendinden geçmiş, yere yıkılmış esrik (sarhoş).

ZİFT, ar. **zift** (karasekiz, hl.)ten **zift** (katrandan çıkarılıp gemi onarımında, yapımında kullanılan özel gereç). **Zift'**ten **ziftlenmek** (yemek, içmek), **ziftin peki** (katı zift, kargışlama anlamında), **ziftli** (hl. kızlığını yitirdikten sonra, olay anlaşılmasın diye, üreme öğesine zift sürerek güveğiyi aldatan gelin), **zift gibi** (çok asılan, isteği olmadan geri gelmeyen kimse).

ZİHİN, ar. **zihn** (anlama, kavrama, anlayış hızı, kavrayış gücü)den **zihin** (anlak, anlama yeri, kavrama yeteneği).

Açık zihinli (kolay kavrayan, kolay anlayan), **zihnin açık olsun** (kolay anlayasın, kolay öğrenesin).

ZİKZAK, alm. **zickzack** (ardarda gelip birbirine karşıt yönde açılar oluşturan çizgi)tan **zikzak** (anlam değişmemiş), fr. **zigzag** (eşanlamlı).

ZİL, fars. **zel** (çıngırak, bir çalgı adı)den **zil.**

Zil zurna (kendinden geçmiş esrik-sarhoş), **zil çalıp oynamak** (gereksizce sevinmek), **zil takmak** (yersiz bir sevinç duymak), **etekleri zil çalmak** (sevin-

mek, aşırı kıvanca kapılmak), **zilli** ölçüsüz davranan kadın, kötü ün yapmış kadın).

Sen bir garip çingenesin /
Zilli etek neyine.

Zel sözcüğü fars. ya sanskr. **jalli** (zil) den geçti.

ZİNA, ar. **zina'** (yasadışı birleşme, yasal olmayan evlilik eylemi)dan **zina.**

ZİNCİR, fars. **zencîr** (bağ, bağlık, demir halkalardan oluşan bağlama aracı) - dan **zincir** (eşanlamlı), Osmanlı ağzında **zencir.**
Zincire vurmak (bağlamak), **zincirden boşanmış** (bağını çözüp kaçmış, çözülmüş), **zinciri koparmak** (delirmek, delirip kaçmak), **zincirlik** (bağlanması gereken, delirmiş).

ZİNDAN, fars. **zindân** (karanlık yer)dan, **zindan** (anlam değiştirmemiş), eskiden suçluların kapatıldıkları karanlık, kalın duvarlarla çevrili yer, **Yedikule zindanları** bg. **Zindancı** (zindan bekçisi, zindan görevlisi, tr. fars. birleşimi **zindan - cı**).

ZİRA, fars. **zirâ** (bundan dolayı, bu yüzden **zira...**

ZİRAAT, ar. **zırâat** (ekin ekme işleri)tan **ziraat** (ekin ekip biçme, toprağı sürme işleri), tr. **tarım.**
Ar. **zırâat'ın** kökü **zer'** (ekin ekme, toprağı işleme, kazıma), Osmanlı ağzında **zer'etmek** (tarım işlerini yürütmek, ekin ekmek, toprağı işlemek, topraktan ürün almak).

ZİBİL, ar. **zebl** (çöp, kırıntı, döküntü)den **zibil.**

ZOR, fars. **zûr** (güç, erk)dan, **u/o** dönüşümüyle tr. **zor** (baskı). **Zoraki** (zor kullanılarak, zorla, baskıyla).

ZORBA, fars. **zûrbâ** (güçlü, erkli)dan **zorba** (baskı yöntemini seven, baskı yapan, başkalarına düşünme özgürlüğü tanımayan, ilkçağda **tiran** karşılığı). **Zorbalık** (zorbaca davranma, baskıya başvurma).

ZORLAMAK, fars. **zûr** (zor) ile tr. **la-mak** eklerinden **zor-la-mak/zorlamak** (baskı yapmak, sıkıştırmak, güce başvurmak). **Zorlanmak** (baskıya uğramak, zorla karşı karşıya gelmek, sıkışmak bg.), **zorlu, zorluk, zorunlu, zorunluluk** bg. hep **zûr/zor** kökünden.

ZULÜM, ar. **zulm** (bir nesnenin yerini değiştirmek, karanlık, yerinden etmek) den **zulüm** (baskı, acı çektirme, haksızlık etme bg.).
Tr. de anlam genişlemesiyle bütün acı çektirici, üzücü, baskı altına alıcı davranışlara, tutumlara **zulüm** denir. Ar. da değişik okunuşlarla **karanlık, yerinden yurdundan ayrılma, uzak düşme, haksızlığa uğrama** bg. olaylara **zulm** denir. Tr. **kıyım, kıyıcılık. Zulm'den zulmet** (karanlık), **zulmetmek** (kıyıcılık etmek, kıymak, baskıya almak), **zâlim** (kıyıcı).

ZURNA, fars. **Sûrnâ/sûrnây** (ses çıkaran araç, çalgı)dan tr. **zurna.**
Fars. **sûr** (ses), **nây** (kamış, saz), **sûrnây** (ses çıkaran kamış) anlamındadır. Kaval, ney gibi soluklu çalgı araçları kamıştan yapıldığından bu adı almıştır.

ZÜLF, fars. **zülf** (saçın yanağa inen tutamı)den **zülf, zülüf.**
Yazın yoluyla tr. ye geçmiştir. Divan şiirinin en yaygın kavramlarından biridir.

ZÜMRE, ar. **zümre** (topluluk, takım, bölük)den **zümre,** ar. ile eşanlamlı.

ZÜMRÜT, ar. **zümürrüd** (zümrüt)ten, **zümrüd-zümrüt** (bilinen değerli, parlak taş). Anadolu türkçesine ar. dan, Batı dillerine gr. lat. den geçen **zümrüt'ün** kökeni sanskr. **maraktas** (zümrüt)tır.
Gr. **smaragdos,** alm. **smaragt,** fr. **émeraude,** fars. **zümrüd,** isp. **esmeralda,** itl. **smeraldo,** lat. **smaragdus.**

ZÜMRÜDÜANKA, ar. **zümürrüdü'l-anka** (adı var kendi yok bir kuş, özel adtır.)dan fars. **zümrüd-i anka/zümrüdüanka** (os.). Sözlük anlamı, yorum yoluyla, **anka'nın zümrüdü** (yeşili), bulunmayan, yalnız adı bilinen söylence varlığı.

ZÜPPE, flam. **jobbe** (bilgisiz, görgüsüz) den **züppe** (gösterişi seven, başkalarının ilgisini çekmeye çalışan kimse). Tr. ye yakın dönemlerde, Avrupa'ya gidip gelenler aracılığıyla geçti. Hl. **zobbe** (züppe).
Fr. **snob,** alm. **geck,** isp. **esnob.**

Türk Dili gibi, gelişim çizgisi kolayca bilinmeyen aşamalardan geçen bir araştırma alanına girerek tartışma götürmez sonuçlara varmak son derece çetin bir iştir. Yüzyıllar boyunca Çin'den Avrupa ortalarına kadar yayılan bir topluluğun dilini, o dili besleyen kaynakları elden geçirmek, karşılaştırmak, irdelemek bir kişinin tek başına başaracağı bir iş değildir. Uygarlık alanında, büyük ilerlemeler gösteren, bütün ulusların dillerini oluşturan kaynaklar, kökenler belgelerle, kanıtlarla ortaya konmuştur. Beşbin yıllık bir geçmişe sahip bulunduğu söylenen Türk toplumunun diliyle ilgili araştırmaları daha çok batılı bilginler, uzmanlar sürdürmüş, ulusun eskiliğini savunan kendi bilginlerimiz ise, bu güne kadar, bu alanda yeterli ve güvenilir bir ürün ortaya koyamamışlardır. Üstelik, beşbin yıllık ulusu, hep Arap-Fars kökenli bir dilin yediyüz yıllık sınırı içinde görmeyi bilimsel başarı saymışlardır. Türk Dili, Türk topluluğunun yaşadığı bölgelerde konuşulan başka dillerden etkilenmiş, yeni bir bütünlüğe kavuşmuştur. Bu çalışma, belirli boyutlar içinde, tartışmaya açıktır. **Sosyal Yayınlar,** bilimsel sorumluluğu doğal olarak yazarı ilgilendiren bu araştırmayı okuyucuya sunarken, ileride bu alanda daha geniş araştırmalar yaparak, daha sağlıklı, daha başarılı ürünler vermek istiyenlere yardımcı olmak düşüncesinden yola çıkmaktadır. Yazarın onbir yıllık emeğiyle ortaya çıkan bu çalışma, ülkemizde, bu alanda ilk deneme sayılabilir.